Rbl. 16.50

VAIKNE DON · II ·

MIHHAIL ŠOLOHHOV

Suuri sõnameistreid

MIHHAIL
ŠOLOHHOV

VAIKNE DON

II

MIHHAIL
ŠOLOHHOV

VAIKNE DON

II

ROMAAN

1957

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS · TALLINN

Originaali tiitel:

М. Шолохов
Собрание сочинений
Том 4, 5
ТИХИЙ ДОН
Роман
Издательство ЦК ВЛКСМ
«Молодая гвардия»
Москва 1956—1957

Autori poolt parandatud väljaande järgi
tõlkinud *A. Kurfeldt*
Kõite kujundanud *H. Vitsur*
Ombrispaberi kujundanud *P. Reeveer*

KOLMAS RAAMAT

Kuidas sina, isake, kuulus vaikne Don,
Meie toitja sa, Don Ivanovitš,
Sinu kohta kõla kaunis käib,
Kaunis kõla, jutud jumekad,
Kuis sa vanast aina kiirelt voolasid,
Kiirelt voolasid, aina selgena,
Aga nüüd sa, Don, aiva sogane,
Sogasena voolad ülalt kuni alla põhjani.
Lausub sõna siis kuulus vaikne Don:
«Kuis ei peaks ma olema aiva sogane,
Saatsin laiali ma oma kullakesed,
Oma kullakesed — Doni kasakad.
Varisevad nendeta mu kõrged kaldad,
Kerkib nendeta mul luiteid liivast kollaseid.»

(Vana kasakalaul.)

KUUES JAGU

I

1918. aasta aprillikuus jõudis Donil lõpule suur lahutus: rindekasakad põhjapoolseist ringkondadest — Hopjori, Ust-Medveditsa ja osaliselt Ülem-Doni omast — läksid kaasa taanduvate Punaarmee väeosadega, alamjooksu ringkondade kasakad tõrjusid neid oblasti põhjapiiride poole.

Hopjorlased läksid punastega kaasa peaaegu viimse meheni, Ust-Medveditsa omadest läksid pooled, ülemdonlasi läks ainult vähesel arvul.

Alles 1918. aastal lahutas ajalugu lõplikult ülemjooksu omad alamjooksu omadest. Aga lahutuse algust oli märgata juba sajad aastad tagasi, kui põhjapoolsete ringkondade vähem jõukad kasakad, kel polnud ei Aasovi-äärseid rammusaid maid, ei viinamarjavälju, ei rikkalikku jahindust ega kalandust, aeg-ajalt lõid lahku Tšerkasskist, võtsid ette omavolilisi röövretki suur-vene maadesse ja olid kindlaimaks toeks kõigile mässumeestele, alates Razinist ja lõpetades Sekatšiga.

Isegi hilisemail aegadel, kui kogu kasakate maa rõhuva monarhikäe all tumedalt mäsles, tõusid ülemjooksu kasakad avalikult üles ja raputasid oma atama-

nide juhtimisel tsaarivõimu talasid: lõid lahinguid kroonu vägedega, riisusid Donil karavane, jooksid üle Volgale ja ässitasid mässule mahasurutud Zaporožjet.

Aprilli lõpuks oli kaks kolmandikku Donist punaste poolt maha jäetud. Pärast seda, kui oli saanud selgesti märgatavaks oblastivõimu loomise vajalikkus, panid lõuna pool võitlevate valgete kasakaväeosade juhid ette kokku kutsuda Krug. 28-ndaks aprilliks määrati Doni Ajutise Valitsuse liikmete ja staniitsade ning sõjaväeosade delegaatide kogunemine Novotšerkasskis.

Tatari külas saadi Vjošenskaja staniitsa atamanilt teade, milles öeldi, et Vjošenskaja staniitsas toimub käesoleva kuu 22-sel päeval staniitsa-koosolek delegaatide valimiseks Kasakate Krugi jaoks.

Miron Grigorjevitš Koršunov luges teate koosolekul ette. Küla saatis Vjošenskajasse tema, Bogatõrjovi taadi ja Pantelei Prokofjevitši.

Staniitsa-koosolekul valiti teiste delegaatide hulgas Krugile saatmiseks ka Pantelei Prokofjevitš. Vjošenskajast tuli ta tagasi samal päeval, järgmisel aga otsustas sõita ühes languga Millerovosse, et aegsasti Novotšerkasskisse jõuda (Miron Grigorjevitšil oli vaja hankida Millerovos petrooleumi, seepi ja veel ühte kui teist majapidamise jaoks, ühtlasi tahtis ta ka veidi teenida, ostes Mohhovile veski jaoks sõelu ja babiiti).

Nad sõitsid välja koidu aegu. Vankrit vedasid kergelt Miron Grigorjevitši mustad. Langud istusid kenasti kõrvuti kirevaks värvitud vankrikorvis. Jõudsid üles künkale, said jutulõnga jooksma; Millerovos olid sakslased, seepärast küsiski Miron Grigorjevitš väikese kartuseaimuga:

«Aga kuule, lang, kas sakslased ei nabi meid viimati kinni? Käredad poisid, pagan neid võtaks!»

«Ei,» kinnitas Pantelei Prokofjevitš, «Matvei Kašulin käis hiljuti seal, kõneles, et sakslased on araks löönud... Kardavad kasakaid puudutada.»

«Eks sa näe!» Miron Grigorjevitš muigas rebasepunasesse habemesse ja mängles veidi aega kirsipuust piitsavarrega; ta oli nähtavasti rahunenud, viis jutu teisale: «Missuguse võimu peaks õige sisse seadma, mis sa arvad?»

«Paneme kohale atamani. Oma mehe! Kasaka!»

«Annaks jumal! Valige tubli mees! Katsuge kindralid läbi nagu mustlane hobuseid. Et poleks praaki.»

«Küllap valime. Ei ole Donil veel tarkadest peadest puudu.»

«Nii, nii languke... Ega lollegi külvata — siginevad ise.» Miron Grigorjevitš vidutas silmi, ta tedretähniline nägu muutus nukraks. «Mina mõtlesin oma Mitkast inimese teha, tahtsin et õpiks ohvitseriks, aga tema ei lõpetanud kihelkonnakooligi, pages teisel talvel ära.»

Hetkeks jäid nad vait, mõteldes poegadele, kes olid läinud kuhugi ära punaste kannul. Vanker rappus mätlikul teel nagu palavikus; parempoolne must riivles, klõbistades kulumata kabjarauaga; vankrikorv kiikus ja ligistikku istuvad langud hõõrdusid teineteise vastu nagu kalad kudemisel.

«Kus meie kasakad küll on?» ohkas Pantelei Prokofjevitš.

«Läksid mööda Hopjori. Fedotka-Kalmõkk tuli Kumõlženskajast tagasi, tal sai hobune otsa. Rääkis, et pidavat minema Tišanskaja staniitsa poole.»

Nad jäid jälle vait. Tuuleõhk puhus külmalt selga. Tagapool, Doni taga, põlesid koidu roosal lõkkel majesteetlikult ja hääletult metsad, niidud, järved, metsalagendike paljakud. Kollase kärjemee viilukana lebas liivane nõlvak, luidete kaameliküürud helkisid pisut pronksjalt.

Kevad oli visa tulema. Metsade akvamariinkahvatu rohelus oli juba asendunud rikkaliku sügavrohelise sulestikuga, stepp hakkas õitsele lööma, suurvesi oli alanenud, jättes luhale loendamatu arvu litritena sätendavaid järvi, aga järskude nõlvade all jäärakuis surus end veel savimulla vastu sulailma puretud lumi, valendas väljakutsuv-heledalt.

Teise päeva õhtu eel jõudsid langud Millerovosse, jäid öömajale tuttava ukrainlase juurde, kes elas elevaatori pruuni külje all. Hommikul, pärast pruukosti pani Miron Grigorjevitš hobused ette, sõitis poodide juurde. Takistamatult läbis ta raudtee-ülesõidukoha ja siin nüüd nägi esimest korda elus sakslasi. Kolm maakaitseväelast tulid talle risti vastu. Üks neist, väikesekasvuline,

kõrvuni käharasse kastanpruuni habemesse kasvanud, viipas kutsuvalt käega.

Miron Grigorjevitš tõmbas ohjad pingule, jäi rahutult muigutades ootama. Sakslased astusid juurde. Suurekasvuline tüse preislane paljastas naeratuses sätendavad valged hambad, ütles seltsimehele:

«Näe, kus on kõige ehtsam kasakas! Vaata, ta on isegi kasakamundris! Eks tema pojad ole vist meie vastu võidelnud. Saadame ta õige elusalt Berliini. Sellest saab üpris huvitav eksponaat!»

«Meil on vaja tema hobuseid, ta ise aga käigu kus kurat!» vastas ilma naeratuseta teine, rangipuutaoline, kastanikarva habemega sakslane.

Kartlikult läks ta ringi ümber hobuste, astus vankri juurde.

«Roni maha, vanamees. Meil on vaja sinu hobuseid, — tarvis vedada näe sealt veskist partii jahu vaksalisse. Noh, roni juba maha, ütlen ma sulle! Hobuste järele tuled komandandi juurde,» — sakslane osutas silmadega veskile ja käeliigutusega, mille tähenduses ei võinud kahelda, ergutas Miron Grigorjevitši vankrist maha tulema.

Teised kaks läksid naerdes, tagasi vaadates veski poole. Miron Grigorjevitši nägu kattus hallikas-kollase punaga. Ta mässis ohjad vankriredeli ümber, hüppas nooruslikult maha, läks hobuste nina juurde.

«Langu pole siin,» vilksatas tal mõte, ja ta tõmbus külmaks. «Võtavad hobused ära! Eh, sisse lendasin! Kurat mu siia tõi!»

Huuled kõvasti kokku pigistatud, võttis sakslane Miron Grigorjevitši käisest kinni, näitas peaga, et ta läheks veski juurde.

«Jäta!» Miron Grigorjevitš sirutus ettepoole ja kahvatas veel enam. «Ära puutu oma räpaste kätega! Ei anna hobuseid.»

Tema hääle järgi taipas sakslane vastuse tähendust. Tal tõmbus suu äkki kiskjalikult irvi, nii et paljastusid sinakas-valged hambad, — silmaterad laienesid ähvardavalt, hääl hakkas käskivalt ja kisakalt kilama. Sakslane haaras õlal rippuva püssi rihmast kinni, ja sel silmapilgul meenus Miron Grigorjevitšile noorus: osava

löögiga, peaaegu ilma hoogu võtmata, virutas ta teisele põsenuki pihta. Löögi mõjul võnksatas tollel raginaga pea ja rebenes lõual kiivririhm. Sakslane kukkus siruli maha ja tõusta katsudes pillas suust bordookarva kämbu paksu verd. Miron Grigorjevitš lõi veel kord, nüüd juba kuklale, vaatas igasse külge ringi ja alla kummardudes haaras äkilise tõmbega püssi. Sel silmapilgul töötas ta mõte kiiresti ja uskumatult selgesti. Hobuseid pöörates teadis ta juba, et sakslane talle selga ei lase ja kartis ainult, kas viimati ei näe raudteeplangu tagant või rööbastelt tunnimehed.

Isegi ratsavõistlustel polnud mustad niisugust pöörast galoppi kihutanud! Isegi pulmades polnud vankri rattad säärast vatti saanud! «Issand, päästa ära! Avita, issand! Isa ja poja nimel! . . .» sosistas Miron Grigorjevitš mõttes, hobustele vahetpidamata piitsa ladudes. Loomupärane ahnus oleks ta äärepealt hukka saatnud: ta tahtis veel korterisse jäetud vankriteki järele sõita, aga mõistus sai võitu, — ta pööras kõrvale. Kakskümmend versta kuni Orehhovaja alevini lendas ta, nagu hiljem ise kõneles, kiiremini kui prohvet Elias oma tulises vankris. Orehhovajas hüppas tuttava ukrainlase juurde sisse ja, hirmu pärast poolsurnud, jutustas peremehele, mis oli juhtunud, palus peita ennast ja hobused. Ukrainlane peitis küll, aga hoiatas:

«Mina peidan ära, aga kui hakkavad kõvasti pinnima, Grigoritš, siis ma annan välja, sest mulle tuleb sellest ju kahju! Põletavad mu tarekese maha, ja mulle endalegi panevad nööri kaela.»

«Peida ikka ära, kullake! Ma tasun sulle, millega tahad! Päästa ainult surma käest, peida kuhugi, — toon sulle terve karja lambaid! Kümme kõige paremat lammast ohverdan!» nurus ja tõotas Miron Grigorjevitš, vankrit küüni alla veeretades.

Ta kartis tagaajamist hullemini kui surma. Oli ukrainlase juures talus kuni õhtuni ja pühkis minema niipea kui hämardus. Kogu tee Orehhovajast alates kihutas nagu meeletu, hobustelt lendas kahele poole vahtu, vanker müristas vurada nii, et ratastel kodarad ühte sulasid, ja alles Nižne-Jablonovski küla all toibus ta. Sellele lähenedes tõmbas istme alt välja sakslaselt ära-

võetud püssi, vaatas rihma, mis oli seestpoolt tindipliiatsiga täis kirjutatud, hingas kergendatult:

«Noh, kas jõudsite järele, põrgulised? Ei ole teil seda jaksu!»

Lambad aga jättiski ukrainlasele viimata. Sügisel käis läbisõidul seal, vastas peremehe ootava pilgu peale:

«Eks utekesed lõpnud meil kõik ära. Paha lugu on utekestega... Aga näe, tõin sulle hea mälestuse tõttu pirne oma aiast!» Puistas vankrist välja umbes kaks mõõtu teel äraklopinud pirne, kelmlikke silmi kõrvale pöörates ütles: «Pirnid on meil hiiglama head... kaua seisnud...» ja jättis jumalaga.

Sel ajal kui Miron Grigorjevitš Millerovost kihutas, vahtis tema lang vaksalis. Noor saksa ohvitser kirjutas lubatähe, küsitles tõlgi kaudu Pantelei Prokofjevitši, ja odavat sigarit süüdates ütles protežeerivalt:

«Sõitke, aga pidage meeles, et teil on vaja mõistlikku valitsust. Valige president, tsaar, keda soovite, ainult tingimusel, et sel inimesel ei puuduks riiklik mõtlemisvõime ja et ta oskaks ajada meie riigi suhtes lojaalset poliitikat.»

Pantelei Prokofjevitš heitis sakslasele kaunis ebasõbralikke pilke. Tal polnud tahtmist juttu ajada, ja niipea kui loa kätte sai, läks kohe piletit ostma.

Novotšerkasskis üllatas teda noorte ohvitseride rohkus: salkade kaupa kõndisid nad tänavail, istusid restoranides, jalutasid preilidega, saalisid atamanilossi ja kohtuasutuste hoone ümber, kus pidi avatama Krug.

Delegaatide ühiselamus kohtas Pantelei Prokofjevitš mõnd semlakki ja üht tuttavat Jelanskaja staniitsast. Delegaatide hulgas olid ülekaalus kasakad, ohvitsere oli vähe ja ainult mõnikümmend esindajat staniitsade intelligentsilt. Arutleti mitutpidi oblastivõimu valimise küsimust. Selge oli ainult üks asi: et valida tuleb ataman. Nimetati populaarseid kasakakindralite nimesid, kaalutleti kandidatuure.

Saabumispäeva õhtul istus Pantelei Prokofjevitš pärast teejoomist oma tuppa, veidi kodust kosti mugima. Ta võttis välja tüki kuivatatud karpkala, lõikas leiba. Tema juurde istusid kaks miguulinlast, tuli veel mõni

mees. Jutt algas seisukorrast rindel, siirdus aegapidi võimu valimistele.

«Paremat kui kadunud Kaledin — ülendagu issand ta hingekest! — ei leia,» ohkas hallihabemeline šumiilinlane.

«Peaaegu,» nõustus Jelani oma.

Jutuajamise juures viibiv alamjessauul, Bessergenevskaja staniitsa delegaat, hakkas pisut ägedalt kõnelema:

«Kuidas ei ole sobivat inimest? Mis te räägite, härrased? Aga kindral Krasnov?»

«Missugune Krasnov?»

«Kuidas nii, missugune? Ja teil pole häbi küsidagi, härrased! Kuulus kindral, kolmanda ratsaväekorpuse komandör, tark pea, Georgi kavaler, andekas väejuht!»

Alamjessauuli vaimustusest ülevoolav kõne ajas marru delegaadi, kes esindas üht rinde-väeosa.

«Aga mina ütlen teile faktide põhjal: tunneme tema andekust! Vilets kindral! Saksa sõjas tegi niisuguseid rumalusi, et hullemat ei oska välja mõteldagi. Oleks jäänudki istuma brigaadiülema kohale, kui poleks olnud revolutsiooni!»

«Kuidas te siis kõnelete, kullake, kui te ei tunne kindral Krasnovi? Ja kuidas te üldse julgete avaldada niisugust arvamust kõigi poolt lugupeetud kindrali kohta? Te olete vist unustanud, et olete lihtne kasakas, reamees?»

Hävitavalt laskis alamjessauul langeda jäiseid sõnu, ja kasakas sattus segadusse, lõi araks, hakkas hämmelduses pomisema:

«Mina räägin sellepärast, teie ausus, et ise teenisin nende juhatuse all... Ta ajas Austria rindel meie polgu okastraattõkete otsa! Sellepärast peamegi teda viletsaks kindraliks... Aga mine sa tea... Võib-olla on hoopis vastupidi...»

«Aga mille eest talle Georgi anti? Lollpea!» Pantelei Prokofjevitš tõmbas endale karpkala luu kurku; köhinud kõri puhtaks, kargas rindemehele külge: «Olete niisugust lolli vaimu täis läinud, kõiki te laimate, kõik on teil halvad... Eks sa näe, misukese moe on võtnud! Võiksite

vähem rääkida — siis ei oleks säärast korralagedust. Väga targaks olete läinud. Lobasuud!»

Tšerkassklased, alamjooksu omad seisid kõigest jõust Krasnovi eest. Vanameestele meeldis Georgi kavalerist kindral; paljud olid teeninud temaga koos Jaapani sõjas. Ohvitsere veetles Krasnovi minevik: kaardiväelane, suurde seltskonda kuuluv, kõrgesti haritud kindral, kes oli olnud õukonnas ja kuulunud tema keisrimajesteedi saatjaskonda. Vabameelset intelligentsi rahuldas see asjaolu, et Krasnov pole mitte ainult kindral, rivi ja sõjaväelise drilli mees, vaid olgu mis on, ka kirjanik, kelle jutte ohvitserkonna elust omal ajal mõnuga loeti ajakirja «Niva» lisades; kui aga on kirjanik, siis, tähendab, ikkagi kultuurne inimene.

Ühiskorteris käis äge propaganda Krasnovi heaks. Tema nime ees kahvatasid teiste kindralite nimed. Afrikan Bogajevski kohta levitasid ohvitserid — Krasnovi pooldajad — sosinal kuulduse, nagu oleksid Bogajevski ja Denikin suured sõbramehed ning kui valida Bogajevski atamaniks, siis niipea kui bolševikud on minema kihutatud ja väed astuvad Moskvasse, on lõpp kasakate privileegidel ja autonoomial.

Oli vastaseid Krasnovilgi. Üks kooliõpetajast delegaat püüdis tagajärjetult laimata kindrali nime. Kooliõpetaja lonkis mööda delegaatide tube, pirises mürgiselt, sääsetaoliselt kasakate karvastesse kõrvadese:

«Ah Krasnov või? Vilets kindral ja kirjanikuna ei kõlba ta kuradilegi! Õukonna lipitseja, pugeja! Inimene, kes tahab niiöelda rahvuslikku kapitali omandada ja ka demokraatlikku süütust säilitada. Pange tähele, müüb Doni kohe esimesele ostjale täiega tükkis maha! Andetu inimene. Poliitikamehena null. Peab valima Agejevi! See on hoopis teine asi.»

Aga kooliõpetajal polnud menu. Ja kui 1-sel mail, Krugi avamise kolmandal päeval, kostsid hääled:

«Kutsuda kindral Krasnov!»

«Lahkesti . . .»

«Alandlikult . . .»

«Palume!»

«Meie uhkus!»

«Las tuleb, jutustab meile elust!» — sattus kogu tohutu saal ärevusse.

Ohvitserid plaksutasid valjusti käsi, ja neile vaadates hakkasid ka kasakad oskamatult ja tagasihoidlikult käsi kokku taguma. Nende mustadest, tööst pargitud kätest tõusis kuiv, pragisev, võiks öelda isegi ebameeldiv heli, hoopis vastandlik sellele pehmele aplauside muusikale, mida tekitasid rõdu ja koridore täitvate preilide ja daamide, ohvitseride ja kooliõpilaste peopesade hoolitsetud padjakesed.

Ja kui lavale paraadipäraselt uljalt sammus pikk, sihvakas, aastatest hoolimata ilus kindral mundris, mis oli tihedalt üle külvatud ristide ja medalitega, epolettide ja muude kindrali auastme tunnusmärkidega, lõi saal plaksutustest lainetama, hakkas möirgama. Plaksutused paisusid ovatsiooniks. Vaimustustorm möllas delegaatide ridades. Selles kindralis, kes heldinud ja erutatud näoga seisis maalilises poosis, nägid paljud impeeriumi endise vägevuse tuhmi vastuhelki.

Pantelei Prokofjevitš vesistas silmi ja nuuskas kaua punasesse, mütsi seest võetud ninarätikusse. «Vaat see on kindral! Kohe näha, et inimene! Nagu keiser ise, koguni sobilikum näeb välja. Kisub nii kui kadunud Aleksandri moodi!» mõtles ta, heldinult silmitsedes rambi ääres seisvat Krasnovi.

Krug, millele oli antud nimeks «Doni Päästmise Krug», pidas istungit ilma kiirustamata. Krugi esimehe jessauul Janovi ettepanekul võeti vastu otsus pagunite ja kõigi sõjaväeseisusele kuuluvate eraldusmärkide kandmise kohta. Krasnov esines hiilgava, meisterlikult koostatud kõnega. Ta rääkis tundeküllaselt «bolševike poolt rüvetatud Venemaast», selle «endisest vägevusest», Doni saatusest. Kirjeldanud käesolevat olukorda, puudutas lühidalt Saksa okupatsiooni ja kutsus esile müriseva heakskiidu, kui kõnet lõpetades hakkas paatosega rääkima Doni oblasti iseseisvast elust pärast bolševike lüüasaamist.

«Kasakate Krug hakkab valitsema Doni oblastit! Revolutsiooni läbi vabastatud kasakkond seab jalule kogu vanaaegse kauni kasakate elukorra, ja nagu vanasti meie esiisad, ütleme meie täiskõlalise tugevnenud häälega:

«Ela, valge tsaar, kivises Moskvas, meie, kasakad, aga vaiksel Donil!»»

3-ndal mail valiti õhtusel koosolekul saja seitsme häälega kolmekümne vastu ja kümne erapooletuks jäämisel kasakate atamaniks kindralmajor Krasnov. Ta ei võtnud atamanikeppi kasakate jessauuli käest vastu, vaid seadis tingimused: kinnitada põhiseadus, mis tema oli Krugile ette pannud, ja anda talle kogu piiramatu atamanivõim.

«Meie maad ähvardab häving! Ainult täieliku usalduse tingimusel atamani vastu võtan ma valitsuskepi. Sündmused nõuavad, et saaks töötada kindlalt ja lohutava teadmisega, et täidad oma kohust, — see on võimalik siis, kui Krug — Doni tahte ülim väljendaja — usaldab sind, kui vastukaaluks bolševistlikule lodevusele ja anarhiale pannakse maksma kindlad õiguslikud normid.»

Krasnovi poolt ettepandud põhiseadus oli õieti endise impeeriumi suure rutuga ümbertehtud, pisut restaureeritud põhiseadus! Kuidas ei pidanud siis Krug seda vastu võtma? Võeti rõõmuga vastu. Kõik, isegi ebaõnnestunult ümbertehtud lipp, meenutas endist: sinine, punane ja kollane pikitriip (kasakad, talupojad-mittekasakad, kalmõkid), ja ainult valitsuse vapp oli kasakate vaimulaadi meeleheaks radikaalse muutuse läbi teinud: röövlinnu — laialilaotatud tiibade ja laialiaetud küünistega kahepäise kotka asemel oli kujutatud papaahat peas kandev alasti kasakas mõõga, püssi ja rakmetega, kaksiratsa viinavaadil istumas.

Üks pugejalikest lihtsameelseist delegaatidest esitas roomav-alandliku küsimuse:

«Võib-olla soovib nende ekstsellents ettepandud põhiseaduses midagi muuta või ümber teha?»

Armulikult naeratades lubas endale Krasnov natuke nalja heita. Ta vaatas paljutõotava pilguga Krugi liikmeile ja vastas üldisest tähelepanust hellitatud inimese häälega:

«Võib ka. Paragrahvid nelikümmend kaheksa, nelikümmend üheksa ja viiskümmend — lipu, vapi ja hümni kohta. Te võite mulle ette panna mistahes lipu — peale punase, mistahes vapi — peale juudi viisnurga või muu massooni märgi, ja mistahes hümni — peale «Internatsionaali».»

Naerdes kinnitas Krug põhiseaduse. Ja pärast käis atamaninali kaua suust suhu.

5-ndal mail saadeti Krug laiali. Olid peetud viimased kõned. Lõunagrupi ülemjuhataja polkovnik Denissov, Krasnovi parem käsi, oli tõotanud bolševistliku vandenõu kõige lähemal ajal hävitada. Krugi liikmed sõitsid laiali rahustatuina, tundes heameelt niihästi õnnestunud atamanivaliku kui ka rindeteadete üle.

Sõgavalt erutatuna, pakatavat rõõmu täislaetuna sõitis Pantelei Prokofjevitš Doni pealinnast kodu poole. Ta oli vankumatult veendunud, et atamanikepp oli sattunud kindlaisse kätesse, et varsti purustatakse bolševikud, ja pojad tulevad tagasi talusse, hakkavad maja pidama. Vanamees istus vaguniakna juures, küünarnukk lauakesele toetatud; kõrvus mürisesid alles Doni hümni hüvastijätvad helid, elustavad sõnad tungisid otse teadvuse põhjani, ja näis, et tõepoolest «väratas ja lainet tõstis õigeusklik vaikne Don».

Aga kui Pantelei Prokofjevitš oli mõne versta Novotšerkasskist eemale sõitnud, nägi ta läbi akna baieri ratsaväe eelposte. Salkkond saksa ratsanikke liikus mööda raudteetammi äärt rongile vastu. Ratsanikud kõikusid rahulikult sadulais, rammusad laialaudjalised hobused vehkisid kärbitud sabadega, läikisid heleda päikese käes. Ettepoole kummargil, kulm valuliselt kõverdatud, vaatas Pantelei Prokofjevitš, kuidas saksa hobuste kabjad võidukalt, tantsiskledes tallavad kasakamaad, ja pärast istus ta kaua küürus, norutades ja nohisedes, lai selg akna poole pööratud.

2

Donilt tulles veeresid läbi Ukraina punastest vagunitest koosnevad rongid, mis vedasid Saksamaale nisujahu, võid, mune, härgi. Platvormidel seisid nokata mütsidega, sinihallides kuubedes sakslased, täägistatud püssid käes. Tugevad, kollasest nahast, rautatud kontsadega saksa saapad tampisid Doni teid, baieri ratsavägi jootis hobuseid Donis . . . Ukraina piiril aga võitlesid nüüdsama Persianovkas välja õpetatud ja lippude alla kutsutud noo-

red kasakad petljuuralastega. Peaaegu pool uuesti kokkuklopsitud 12-ndast Doni kasakapolgust jäi maha Starobelski alla, vallutades oblastile veel tüki Ukraina territooriumi.

Põhjas käis Ust-Medveditskaja staniitsa käest kätte: kord vallutas selle kasakate-punaarmeelaste väesalk, kes oli voolanud kokku Glazunovskaja, Novo-Aleksandrovskaja, Kumõlženskaja, Skurišenskaja ja teiste staniitsade küladest, tunni aja pärast aga löödi ta sealt välja ohvitser Aleksejevi valgekaartlaste väesalga poolt, ja tänavail vilkusid sellesse salka kuuluvate gümnasistide, realistide, seminaristide sinelid.

Põhja poole valgus lainetena staniitsast staniitsasse Ülem-Doni kasakaid. Punased eemaldusid Saraatovi kubermangu piiride poole. Peaaegu kogu Hopjori ringkond oli nende poolt maha jäetud. Suve lõpul asus Doni armee, mis oli kokku aetud igaealistest kasakatest, kes aga suutsid relva kanda, oblasti piiridele. Teel reorganiseeritud, Novotšerkasskist saabunud ohvitseridega täiendatud armee omandas sarnasust tõelise armeega: väikesearvulised, staniitsade poolt saadetud malevad liideti ühte; taastati endised regulaarpolgud endise, Saksa sõjast säilinud koosseisuga; polgud koondati diviisideks; staapides asusid horunžide asemele tüsedad polkovnikud; pikkamisi muutus ka juhtkonna koosseis.

Suve lõpul läksid sadadest Migulinskaja, Meškovskaja, Kazanskaja ja Šumilinskaja kasakaist koostatud lahinguüksused kindralmajor Alferovi käsul üle Doni piiri, ja võtnud enda alla Donetskoje, esimese piiriäärse Voroneži kubermangu alevi, alustasid maakonnalinna Bogutšari piiramist.

Juba neli ööpäeva liikus sotnja Tatari küla kasakaid Petro Melehhovi juhtimisel läbi külade ja staniitsade, suundudes Ust-Medveditsa ringkonna põhjaossa. Kuskil paremal nendest taandusid rutuliselt raudteeliini poole punased ega võtnud lahingut vastu. Kogu aja kestel ei olnud tatarskilased vaenlasi näinud. Nad tegid lühikesi päevateekondi. Petro ja üldse kõik kasakad olid ilma kokku rääkimata otsustanud, et surma poole rutata

pole mõtet, nad jätsid ühe päevateekonnaga enda taha mitte üle kolmekümne versta.

Viiendal päeval jõudsid nad Kumõlženskaja staniitsasse. Üle Hopjori läksid Dundukovo külas. Luha kohal rippusid tüllkardinana kihulased. Nende peenike vibreeriv hääl paisus lakkamata. Müriaadide viisi keerlesid nad pimesi, kihasid, tungisid kõrva, silma ratsanikele ja hobustele. Hobused piinlesid, aevastasid, kasakad tõrjusid putukaid kätega, tossutasid vahetpidamata endakasvatatud tubakaga.

«Vaat kus lõbu, võtaks teda tühi!» siunas Hristonja, varrukaga vettjooksvat silma pühkides.

«Kas läks silma või?» naeratas Grigori.

«Silm kipitab. Nii et ta saatan on siis mürgine!»

Punast laugu eemale tõmmates pühkis Hristonja kareda sõrmega üle silmamuna; huul punnis, hõõrus kaua käeseljaga silma.

Grigori sõitis tema kõrval. Väljaastumise päevast saadik hoidusid nad ühte. Nendega seltsis veel Anikuška, kes oli viimasel ajal paksuks läinud ja seetõttu veel enam naisetaoliseks muutunud.

Väesalgas polnud täit sotnjat. Petrol oli abiliseks vahtmeister Latõšov, kes oli Tatari külasse koduväiks tulnud. Grigori komandas rühma. Peaaegu kõik tema kasakad olid küla alaotsast: Hristonja, Anikuška, Fedot Bodovskov, Martin Šamil, Ivan Tomilin, ridvasarnane Borštšev ja karutaoline mühkam Zahhar Kovaljov, Prohhor Zõkov, mustlase tõugu Merkulov, Jepifan Maksajev, Jegor Sinilin ja veel pooliteist kümmet noori samavanuseid poisse.

Teist rühma juhtis Nikolai Koševoi, kolmandat Jakov Koloveidin ja neljandat Mitka Koršunov, kes pärast Podtjolkovi hukkamist oli kindral Alferovi poolt kiiresti vanemaks urjadnikuks ülendatud.

Sotnja kihutas hobuseid stepitraavis. Tee läks ümber veega täidetud stepisookeste, sukeldus noort tarna ja hundipaju täis kasvanud lohkudesse, lookles mööda luhta.

Tagumistes ridades naeris valjusti bassihäälega Jakov Podkova, tenorikesega saatis teda Andrjuška Kašulin, kes samuti oli saanud urjadnikupaelad, teeninud need podtjolkovlaste vere hinnaga.

Petro Melehhov sõitis ühes Latõšoviga ridade kõrval. Nad kõnelesid millestki tasakesi. Latõšov mängles uue mõõgatuliga, Petro silitas vasaku käega hobust, sügas teda kõrvade vahelt. Latõšovi punnpõselisel näol püsis naeratus, suitsetamisest rikutud, alt uuristatud hambad mustendasid kollakalt hõredate vurrude alt.

Kõige taga sõrkis kirjul, veidi lonkaval märal Antip Avdejevitš, Brjohhi poeg, kellele kasakad olid pannud nimeks Antip Brjohhovitš.

Mõned kasakad ajasid omavahel juttu, siin-seal olid read segi aetud, sõideti viiekesi kõrvuti, teised vaatlesid tähelepanelikult tundmatut maakohta, järvede rõuge-armidest tähnitatud luhta, paplite ja pajude rohelist hekki. Varustusest oli näha, et kasakad läksid pikale teekonnale: sadulapaunad olid lastist pingul, sadula-rihmade vahele oli igaühel hoolsasti seotud sinel. Ja ka rakmete järgi võis otsustada: iga rihmake oli piginööriga tepitud, kõik oli läbi õmmeldud, paigale sobitatud, paran-datud. Kui kuu aega tagasi usuti, et sõda ei tule, siis nüüd mindi alistuva rõõmutu teadmisega: verevalamist ei saa vältida. «Täna on nahk sul seljas, aga homme võib-olla pargivad teda varesed välja,» mõtles igaüks.

Nad sõitsid Kreptsõ külast läbi. Roogkatusega harvad tared hakkasid vilkuma paremal. Anikuška võttis püksi-taskust koduse kuiviku, kiskjalikult väikesi lõikehambaid paljastades hammustas poole ära ja hakkas närima, kii-resti nagu jänes lõualuid liigutades.

Hristonja heitis talle silmanurgast pilgu.

«Oled näljane?»

«Eks ikka ... Naisuke küpsetas.»

«Oled aga sina kange õgima! Vats on sul nagu ori-kal.» Ta pöördus Grigori poole ja jätkas mingisuguse kurja ja kaebava häälega: «Õgib, kurivaim, hullusti! Kuhu ta kõik selle topib? Vaatan teda kõik need päevad, ja peaaegu nagu hirm hakkab: ise väike teine, aga pugib nagu poleks põhja all.»

«Enda oma söön, vaeva näen. Pane õhtul või oinas nahka, aga hommikul vara hakkad jälle tahtma. Me tar-vitame iga sorti vilja, kõik meile terviseks tuleb, mis suust sisse läheb.»

Anikuška hirnatles naerda ja pilgutas Grigorile silma, pahaselt sülitava Hristonja peale osutades.

«Petro Pantelejev, kus sa ööseks peatuse teed? Näe, hobustel on seljad natuke ära hõõrdunud!» hüüdis Tomi-lin.

Teda toetas Merkulov:

«On aeg öömajale jääda. Päike läheb looja.»

Petro viibutas nuuti.

«Oleme ööd Kljutšis. Aga võib-olla venitame Kumõl-gani välja.»

Merkulov naeratas endale musta käharasse habe-messe, sosistas Tomilinile:

«Teenib kannuseid Alferovi ees, lita! Ruttab ...»

Merkulovit pügades oli keegi koeruse pärast nudinud tal habeme, teinud kahukast habemest habemekese, hõõveldanud selle kõveraks kiiluks. Merkulov nägi võõ-ras, naljakas välja, — see oli põhjuseks alalistele nalja-dele. Ka nüüd ei saanud Tomilin end hoida:

«Aga kas sina ei teeni kannuseid?»

«Millega siis?»

«Pügasid habeme kindrali moodi. Arvad vist, et kui kärpisid habeme kindrali moodi, siis antakse sulle kohe diviis? Aga kas trääsa ei taha?»

«Tola, kurivaim! Räägi talle tõsiselt, tema aga keeru-tab.»

Naerdes ja juttu ajades sõideti Kljutši külasse. Maju-tajana ette saadetud Andrjuška Kašulin tuli sotnjale viimase talu juures vastu.

«Meie rühm — minu järel! Esimesele — need kolm talu siin, teisele — need, mis jäävad vasakut kätt, kol-mandale — too talu seal, kus on kaev, ja veel neli peret järjest.»

Petro sõitis tema juurde.

«Ei saanud midagi kuulda? Kas küsisid?»

«Neist pole siin haisugi. Aga vaat, poiss, mett on siin kuradi moodi. Ühel vanaeidel on kolmsada pakktaru. Ööst lööme tingimata mõne puruks!»

«Noh-noh, ära jända! Küll ma sul löön!» Petro tõm-bus tusaseks, andis hobusele nuuti.

Kasakad majutati laiali. Hobused pandi ulu alla. Läks pimedaks. Pererahvas võõrustas kasakaid õhtusöögiga.

Talude juures, mullu raiutud leppadel võtsid istet sõjaväe- ja külakasakad. Aeti juttu ühest ja teisest ning mindi magama.

Hommikul sõideti külast välja. Peaaegu juba Kumõlženskaja all jõudis sotnjale järele kiirkäskjalg. Petro avas kirja, luges seda kaua, kõikudes sadulas, pingutusega hoides väljasirutatud käes paberilehte nagu mingit raskust. Tema juurde sõitis Grigori.

«Päevakäsk?»

«Neh!»

«Mis nad kirjutavad?»

«On lood... Kästakse sotnja üle anda. Kõik minuvanused kutsutakse ära, Kazankas formeeritakse kahekümne kaheksas polk. Suurtükimehed samuti, ja kuulipildurid.»

«Ja kuhu teised siis lähevad?»

«Näe, siin on kirjutatud: «Arženovskajas astuda kahekümne teise polgu komandöri käsutusse. Liikuda ilma viivituseta. Eks sa näe! «Ilma viivituseta!»»

Juurde sõitis Latõšov, võttis Petro käest päevakäsu. Ta luges, pakse prinke huuli liigutades, kulm kõverdatud.

«Hakake liikuma!» hüüdis Petro.

Sotnja hakkas liikuma, läks sammu. Kasakad vaatasid tagasi, silmitsesid tähelepanelikult Petrot, ootasid, mis ta ütleb. Päevakäsu tegi Petro teatavaks Kumõlženskajas. Vanemate aastakäikude kasakad hakkasid askeldama, valmistudes tagasisõiduks. Tehti otsuseks veeta päev staniitsas, järgmisel hommikul koidu aegu aga lahku minna. Petro, kes kogu päeva oli otsinud juhust kõnelda vennaga, tuli tema juurde korterisse.

«Lähme väljakule.»

Grigori väljus vaikides väravast. Nendele tuli järele Mitka Koršunov, kuid Petro palus teda külmalt:

«Mine ära, Mitri. Ma tahan vennaga kõnelda.»

«Seda võib.» Mitka naeratas arusaavalt, jäi maha.

Silmanurgast jälgides Petrot nägi Grigori, et vend tahab kõnelda millestki tõsisest. Seda aimatud kavatsust kõrvale juhtides, hakkas ta teeseldud elavusega kõnelema:

«Imelik ikkagi: sõitsime kodust sada versta eemale, ja rahvas on juba teine. Räägivad teisiti kui meil, ja ehitused on teist moodi, umbes seda laadi nagu vanausulistel. Näe, värav on kaetud laudkatusega nagu kabel. Meil niisuguseid pole. Ja näe,» ta osutas lähemale uhkele tarele, «ka muldrik on laudadega kaetud; kas selleks, et puu ei mädaneks või?»

«Jäta.» Petro kortsutas kulmu. «Sa ei kõnele sellest, mis vaja... Oota, seisame tara äärde. Inimesed vaatavad.»

Nende poole heitsid uudistavaid pilke väljakult tulevad naised ja kasakad. Vanamees, kel oli seljas sinine võõtamata särk ja peas vanadusest roosaks tõmbunud äärisega kasakamüts, jäi seisma.

«Peate puhkust?»

«Tahame ühe päeva puhata.»

«Kas kaeru on hobustele?»

«On raasike,» vastas Petro.

«Muidu astuge minu juurde sisse, puistan paar mõõdukest.»

«Aitüma, vanaisa!»

«Aitüma jumalale... Tule. Seal on minu tare, rohelise plekk-katusega.»

«Millest sa tahad rääkida?» küsis Grigori kärsitult, tusase näoga.

«Kõigest.» Petro naeratas kuidagi süüdlaslikult ja piinatult, tõmbas nisukarva vurru suunurka. «Aeg on niisugune, Grišatka, et me võib-olla ei näe enam teineteist...»

Ebateadlik vaenulikkus venna vastu, mis oli korraks kihvatanud Grigoris, kadus äkki Petro haleda naeratuse ja ammuse, lapsepõlvest jäänud kõnetluse «Grišatka» mõjul. Petro vaatas lahkelt vennale, ikka niisama pikaldaselt ja vaevaliselt naeratades. Huulte liigutusega kustutas ta naeratuse, — nägu muutus jämedamaks, ta ütles:

«Vaata, kuidas nad on rahva ära lahutanud, rästikud! Nagu adraga oleksid üle käinud: üks ühele poole, teine teisele, nagu adralehe all. Kuradima elu ja hirmus aeg! Üks ei tunne enam teist ära... Näe, sina,» pööras ta järsult juttu, «sina oled minu lihane vend, aga mina ei

mõista sind, jumala eest! Tunnen, et sa lähed minust kuidagi eemale... On see tõsi, mis ma räägin?» ja vastas iseendale: «On tõsi. Sa oled rahutu... Kardan, sa jooksed punaste poole üle... Sa ei ole senini end leidnud, Grišatka.»

«Aga kas sina oled leidnud?» küsis Grigori, vaadates, kuidas Hopjori nähtamatu joone taga, kriidimäe taga veereb päike, põleb loojak ja kõrvetatud mustade räitsakatena kihutavad sealt pilved.

«Olen leidnud. Mina olen oma vaos. Sealt mind enam ära ei pööra! Mina ei hakka kõikuma nagu sina, Griška!»

«Noo?» pigistas Grigori vihaselt naeratuse välja.

«Ei hakka!» Petro sikutas kurjalt vurru, hakkas kiiresti pilgutama nagu pimestatu. «Mind ei tõmba lingugagi punaste juurde. Kasakad on nende vastu, ja ka mina olen vastu. Omadega vastuollu minna ma ei taha ega lähe! Kuidas seda'nd öelda... Mul pole asja nende juurde, meil pole üks tee!»

«Jäta see jutt,» palus Grigori väsinult.

Ta hakkas ees minema oma korteri poole, hoolega samme vajutades, vimmakat õlga liigutades.

Värava juures küsis Petro maha jäädes:

«Sa ütle, siis ma tean... ütle, Griška, kas sa ei jookse nende juurde üle?»

«Vaevalt küll... Ma ei tea.»

Grigori vastas loiult, vastumeelselt. Petro ohkas, aga jättis pärimise. Ta läks ära erutatuna, kahvatuna. Niihästi temale kui Grigorile oli täiesti selge: teerajad, mis neid varem ühendanud, olid kasvanud täis läbielatu räga, millest ei pääsenud läbi südame juurde. Nõnda libiseb, lookleb mööda vildakat oruveeru sile, kitsesõrgadest põetud rajake ja äkki, kuskil käänakul põhja sukeldudes, lõpeb nagu ära lõigatud, — ei ole enam edasi teed, seinana seisab kõrge umbrohi, ajades end laiali lahkuseta padrikuna.

...Järgmisel päeval viis Petro poole sotnjat tagasi Vjošenskajasse. Ülejäänud noored hakkasid Grigori juhtimisel Arženovskaja poole liikuma.

Hommikust saadik kõrvetas päike halastamatult. Keevkuuma stepi kohal seisis halkjaspruun sond. Tagapool sinasid Hopjori-äärsete mägede lillad ahelikud,

lebas liivik safranikarva suurveena. Ratsanike all kiikusid sammsõidus higised hobused. Kasakate näod olid päikesest tõmmuks muutunud, luitunud. Sadulapadjad, jalused, valjaste metallosad olid nii tuliseks läinud, et ei võinud käega puutuda. Metsaski polnud enam jahedust, rõhus lämmatav palavus ja lõhnas tugevasti vihma järele.

Raske nukrus hoidis oma kütkes Grigorit. Kogu päeva kiikus ta sadulas, mõteldes seosetult tulevikule; nagu klaasise kaelakee helmeid sõrmitses ta mõttes Petro sõnu, tundis kibedat tuska. Mõrkjavõitu meskine koirohu maik põletas huuli, teest auras kuumust. Kullakas-pruun stepp lebas selili päikese all. Temal sorisid kuivad tuuled, muljusid karedat rohtu, keerutasid üles liiva ja tolmu.

Ohtu eel kattis läbipaistev udu päikese. Taevas luitus, muutus halliks. Läänes ilmusid rasked pilved. Nad seisid liikumatult, rippuvate otstega puudutades horisondi ähmast peenelt kedratud lõnga. Siis hakkasid tuule ajul ähvardavalt liikuma, lohistades ärritavalt madalal pruune sabasid, ümarjate tippude kohalt suhkruselt valendades.

Väesalk ületas teistkordselt Kumõlga jõe, tungis paplimetsa kupli alla. Lehed virvendasid tuule käes, näidates piimjalt sinist pahupoolt, sosistlesid üksmeelselt sügavahäälteliselt. Kuskil teisel pool Hopjori pudenes pilve erevalgest hõlmast vihma ja rahet, mis ümbritsetud vikerkaare kirevast vööst piitsutas maad viltuste jugadena.

Oõbiti väikeses ja tühjas külas. Grigori pani hobuse ulu alla, läks mesipuuaeda. Peremees, elatanud kähärpäine kasakas, noppis välja habemesse kinnijäänud mesilast, kõneles ärevalt Grigorile:

«Selle pakktaru ostsin hiljuti. Tõin siia üle ja kogu pojahaue suri millegipärast ära. Näe, mesilased veavad neid,» õõnestatud taru juures peatudes osutas ta lennuaugule: mesilased kandsid vahetpidamata välja avause äärele pojahaude laibakesi, lendasid tumedalt sumisedes nendega minema.

Peremees pilutas haletsevalt punakaid silmi, matsutas kurvalt huuli. Ta kõndis tormakalt, vehkides järsult ja

nurgeliselt kätega. Ülearu liikuv, rohmakakehaline, katkeliste tõttavate liigutustega, kutsus ta välja mingisugust rahutust ja näis ülearusena mesipuu-aias, kus määratu suur mesilaste kollektiiv tegi ühtlaselt ja kooskõlastatult pikaldast tarka tööd. Grigori silmitses peremeest kerge vaenulikkusetundega. Tahtmatult tekitas seda tunnet tormakas elatanud laiaõlaline kasakas, kes kõneles ragisevalt ja kiiresti:

«Tänavu on meesaak hea. Nõmme-liivatee õitses tublisti, kogusid selle pealt. Raamtarud on sobilikumad. Näe, soetan neid . . .»

Grigori jõi teed paksu, liimitaoliselt veniva meega. Mesi lõhnas magusalt nõmme-liivatee, nelipühade, aasalillede järele. Teed valas peremehe tütar — ilus pikakasvuline sõdurinaine. Tema mees oli punastega kaasa läinud, sellepärast oli peremees libitsev, alandlik. Ta ei märganud, kuidas tütar õhukesi kahvatuid huuli kokku surudes ripsmete alt kiireid pilke Grigorile heitis. Naine sirutas kätt teekannu järele ja Grigori nägi pigimusti käharaid karvu kaenla all. Ta tabas enam kui üks kord naise kobavat, uudistavat pilku, ja kord näis talle isegi, et tema pilku kohates lõi noor kasakatar põsenukkidest roosatama ja tema suunurkadesse peidetud naeratus muutus soojemaks.

«Ma teen teile aseme kambrisse,» ütles ta pärast teejoomist Grigorile, möödudes padja ja tekiga ja kõrvetades teda avala näljase pilguga. Patja üles kloppides ütles nagu muu seas ebaselgelt ja kiiresti: «Mina heidan küüni alla . . . Tares on umbne, kirbud purevad . . .»

Niipea kui Grigori kuulis peremehe norskamist, viskas ta ainult saapad jalast ja läks küüni alla. Naine tegi talle enda kõrval rattailt mahavõetud vankris ruumi, ja lambanahkset kasukat peale tõmmates, Grigorit jalgadega puudutades, jäi lamama. Huuled olid tal kuivad, karedad, lõhnasid sibula ja kulumata värskusehõngu järele. Tema peenikesel ja tõmmul käel magas Grigori kuni koiduni. Kogu öö surus kasakatar teda tugevasti enda vastu, kallistas küllastamatult ja tasakesi naerdes, naljatades hammustas tal huuled veriseks ning jättis kaelale, rinnale ja õlgadele suudlus-hammustuste lillasid laike ja oma väikeste metsloomakese hammaste tillukesi

jälgi. Pärast seda, kui kuked olid kolmandat korda laulnud, tahtis Grigori taresse minna, aga naine pidas teda kinni.

«Lase, kullake, lase, mu marjuke!» palus Grigori, musta sorguvajunud vurrusse naeratades, pehmelt end vabastada püüdes.

«Lama veel natuke . . . Lama veel!»

«Nähakse ju! Vaata, varsti läheb valgeks!»

«Noh, las näha!»

«Aga isa?»

«Isa teab.»

«Kuidas teab?» Grigoril värises imestuses kulm.

«Nii . . .»

«Vaat kus lugu! Kust ta siis teab?»

«Tema, noh . . . tema ütles mulle eile, et vaat kui ohvitser hakkab külge lööma, siis maga temaga, ole tema vastu lahke, muidu võetakse Geraska pärast hobused ära või veel tea mis . . . Eks mees, mu Gerassim, ole ju punaste juures . . .»

«Või nii-i-i!» Grigori naeratas pilkavalt, aga südames oli haavunud.

Ebameeldivá tunde hajutas kasakatar ise. Armunult puudutades lihaseid Grigori käel ta võpatas:

«Ega minu kallike ole niisuke nagu sina . . .»

«Missugune tema siis on?» tundis Grigori huvi, kainestunud silmadega kahvatavasse taevakõrgusse vaadates.

«Vilets . . . loid . . .» Naine sirutus usaldavalt Grigori poole, tema hääles kõlas kuivi pisaraid. «Ma elasin temaga ilma igasuguse mõnuta . . . Ei kõlba tema naisteasja jaoks . . .»

Vööras, lapselikult naiivne hing avanes Grigori ees lihtsalt, nagu avaneb, kastet endasse imedes, lill. See joobnustas, äratas kerget kaastunnet. Haletsedes silitas Grigori hellalt oma juhusliku sõbratari sassis juukseid, sulges väsinud silmi.

Läbi küünialuse roogkatuse immitses kuu kustuvat valgust. Langev täht kukkus ja veeres kiiresti alla horisondi poole, jättes tuhakarva taevale fosforliku tarduva jälje. Tiigis hakkas prääksuma emapart, armunud kähinaga vastas isane.

Grigori läks ära kambrisse, kergelt kandes magusa väsimushelinaga täidetud keha. Ta uinus, tundes huultel kasakatari huulte soolakat hõngu, hoolikalt säilitades meeles tema kallistushimulist keha ja selle lõhna, — nõmmeliivatee-mee, higi ja soojuse liitunud lõhna.

Kahe tunni pärast äratasid teda kasakad. Prohhor Zõkov saduldas talle hobuse, viis värava taha. Grigori jättis hüvasti peremehega, kannatades kindlalt välja tema vaenulikkusest looritatud pilgu, — noogutas peaga tarre minevale peretütrele. See kummardas pea, varjates kahvatute huulte nurkades naeratust ja ähmast kahetsuskibedust.

Grigori sõitis mööda tanumat, aeg-ajalt tagasi vaadates. Tanum läks poolkaares ümber talu, kus ta oli ööbinud, ja ta nägi, kuidas tema poolt hellatatud kasakatar vaatas pead pöörates üle tarade talle järele, kitsas päevitunud käsi kilbikesena silmade kohale tõstetud. Äkki liigatanud nukrusega vaatas Grigori tagasi, püüdis kujutleda tema näoilmet, teda üleni — ega suutnud. Ta nägi ainult, kuidas kasakatari valge rätikuga kaetud pea aeglaselt pöördub, jälgides teda silmadega. Nii pöördub päevalille õisik, järgnedes päikese pikaldasele ringkäigule.

Tapikorras saadeti Mihhail Koševoi Vjošenskajast rindele. Kui ta Fedossejevskaja staniitsasse jõudis, pidas staniitsa-ataman teda seal ühe päeva kinni ja saatis siis konvoi all tagasi Vjošenskajasse.

«Miks te tagasi saadate?» küsis Mihhail staniitsa-kirjutajalt.

«On tulnud korraldus Vjoškist,» vastas see vastumeelselt.

Selgus, et Miška ema oli külakoosolekul vanamehi põlvili palunud, ja need olid saatnud kogukonna poolt palvekirja, et Mihhail Koševoi kui perekonna ainuke toitja määrataks hobusekarjuseks. Vjošenskaja staniitsa-atamani juures käis otsusega Miron Grigorjevitš ise. Suutiski palvetega mõjuda.

Staniitsavalitsuses käratas ataman esiteks Miška peale, kes seisis tema ees sõjaväeliselt sirgelt, siis alandas tooni, lõpetas kurjalt:

«Bolševikkudele ei usalda me Doni kaitsmist! Mine otvodile[1], teenid mõni aeg hobusekarjusena, eks siis näe. Sa hoia oma nahk, lurjus! Sinu emast on kahju, muidu ... Mine!»

Mööda hõõguvkuumi tänavaid läks Miška juba ilma saatevalvurita. Rullikeeratud sinel vajutas valusalt õlga. Poolteisesaja verstalise tee ärakäimisega haigeks hõõrdunud jalad kippusid üles ütlema. Hädavaevu jõudis ta ööseks külasse, järgmisel päeval aga, ema poolt hellitatud ja taga nutetud, sõitis ära hobuste karjamaale, viies mälus kaasa ema vananenud näo ja esmakordselt märgatud hallide juuste salgu tema peas.

Lõuna pool Karginskaja staniitsat laiub kahekümne kaheksa versta pikkuselt ja kuue versta laiuselt puutumatu, iidsest ajast kündmata põline stepp. Paljude tuhandete tiinude suurune maatükk oli määratud staniitsa täkkude karjatamiseks, seepärast nimetatigi otvodiks[2]. Iga aasta, jüripäeval viisid hobusekarjused Vjošenskajast, talvistest tallidest talve jooksul seismisest kangeks jäänud täkud välja, ajasid nad otvodile. Staniitsa rahaga oli ehitatud keset otvodi tall suviste lahtiste latritega kaheksateistkümne täku jaoks, ja selle kõrvale palkidest rajatud kasarm hobusekarjuste, ülevaataja ja loomavelskri jaoks. Vjošenskaja piirkonna kasakad tõid siia märasid, velsker ülevaatajaga jälgisid märade vastuvõtmisel, et kasvult poleks ükski alla kahe arssina ja vanuselt mitte noorem kui neli aastat. Terved jagati karjadesse, umbes nelikümmend mära igaühes. Iga täkk viis oma märakarja steppi, kiivalt märade järele valvates.

Miška sõitis oma majapidamise ainukesel märal. Teda saates pühkis ema põllega pisaraid, kõneles:

«Võib-olla, et märake kosub seal ... Sa ikka hoia teda, ära sõiduga liiga kurna. Veel üht hobust oleks hädasti tarvis!»

Keskpäeval nägi Miška lohu kohal virvendava sonnu taga kasarmu plekk-katust, varbaeda, talli halliks tõm-

---

[1] Otvod — hobuste karjatamiseks määratud maa-ala stepis. — *Tõlk.*

[2] Otvod sõnast *otvoditj* — määrama, kasutada andma. — *Tõlk.*

bunud laudkatust. Ta hakkas hobust kiirustama; üles pervele jõudes nägi selgesti hooneid ja nende taga rohu piimjat tulva. Kaugel-kaugel idas paistis tumedalt kõrvi laiguna tiigi juurde jooksvate hobuste kari; nende kõrval traavis ratsakarjus — mängumehekene, kleebitud mänguhobuse külge.

Õue sissesõitnud Miška jalastus, sidus ratsutid välistrepi käsipuu külge, astus majja. Avaras koridoris tuli talle vastu üks karjuseid, lüheldane tedretähniline kasakas.

«Keda sul vaja on?» küsis ta ebasõbralikult, silmitsedes Miškat pealaest jalatallani.

«Ma tahaksin ülevaatajaga kokku saada.»

«Strukoviga? Ei ole siin, on välja läinud. Sazonov, nende abi, on siin. Teine uks vasakut kätt . . . Aga milleks sul teda vaja on? Kust sa tuled?»

«Karjuseks teie juurde.»

«Topitakse ka igaüht . . .»

Pomisedes läks ta ukse poole. Üle õla heidetud nöörist püüdeling lohises tema järel mööda põrandat. Avanud ukse ja seljaga Miška poole seistes viibutas karjus nuuti, ütles juba leplikult:

«Meie teenistus on raske, vennas. Teinekord istud kaks päeva järjest hobuse seljas.»

Miška vaatas tema küürujäänud seljale ja tugevasti kõverdatud jalgadele. Ukseavauses kerkis kasaka kohmaka kuju iga joon reljeefselt ja teravalt esile. Karjuse rattana-koolutatud jalad tegid Koševoile nalja. «Nagu oleks ta nelikümmend aastat ratsa vaadi seljas istunud,» mõtles ta, endamisi muiates, silmadega ukselinki otsides.

Sazonov võttis uue karjuse majesteetlikult ja ükskõikselt vastu.

Varsti sõitis kuskilt kohale ka ülevaataja ise, tugev kasakamürakas, Atamanipolgu vahtmeister Afanassi Strukov. Ta käskis arvata Koševoi varustusele, väljus temaga majatrepile, mis hõõgus valgest tardunud kuumusest.

«Kas sissesõitmata hobuseid oskad õpetada? Oled ratsastanud?»

«Ei ole ette tulnud,» tunnistas Miška puhtsüdamlikult ja märkas kohe, kuidas ülevaataja kuumusest unine nägu elustus, sellest rahulolematuse virvendus üle käis.

Võimsaid abaluid koolutades sügas ülevaataja higist selga, vaatas tuimalt Miškale silmade vahele.

«Püüdelingu oskad visata?»

«Oskan.»

«Aga hobuseid hoiad?»

«Hoian.»

«Nemad on nagu inimesed, ainult tummad. Hoia,» käskis ta, ja põhjusetult vihaseks muutudes hüüdis: «Hoidma peab, aga mitte et — piitsaga!»

Ta nägu muutus hetkeks arukaks ja elavaks, aga otsekohe kadus elavus, iga joon kattus tõntsi ükskõiksuse kõva koorega.

«Naisemees?»

«Ei ole.»

«Vaat kus loll! Peaksid naise võtma,» haaras ülevaataja nagu rõõmustudes sellest kinni.

Ta vaikis ootavalt, vaatas veidi aega stepi lahtilöödud rinnale, siis läks haigutades majja. Rohkem ei kuulnud Mihhail kuu aja jooksul, mil ta karjusena teenis, temalt mitte ainsat sõnagi.

Üldse oli otvodil viiskümmend viis täkku. Iga karjuse peale tuli kaks kuni kolm märakarja. Koševoi hoolde anti suur kari, mida juhtis võimas vana täkk Bahhar, ja veel üks, väiksem, kuhu kuulus umbes kakskümmend mära ja Banalnõi-nimeline täkk. Ülevaataja kutsus karjuse Ilja Soldatovi, kes oli üks osavamaid ja kartmatumaid, tegi temale ülesandeks:

«Siin on uus karjus, Mihhail Koševoi Tatari külast. Näita talle kätte Banalnõi ja Bahhari kari, anna talle püüdeling. Hakkab elama teie onnis. Anna talle juhatust. Minge.»

Soldatov süütas vaikides suitsu, noogutas Miškale:

«Läki.»

Majatrepil küsis, osutades silmadega Miška märakesele, kes rammestunult päikese käes seisis.

«Sinu loom?»

«Minu.»

«Tiine?»

«Ei.»

«Paarita Bahhariga. Ta on meil Koroljovi hobuse-

kasvandusest, inglise poolverd. On alles väle!... Noh, istu sadulasse.»

Nad sõitsid kõrvuti. Hobused läksid põlvini rohus. Kasarm ja tall jäid kaugele taha. Eespool lebas majesteetlikus vaikuses õrnimasse helesinisesse suitsu mähitud stepp. Seniidis ängles päike opaalsete pilvekeste salgu taga. Kuumast rohust hoovas venivat paksu aroomi. Paremal, ähmaselt paistva nõovajumiku taga valendas pärlendav-naeratlevalt Žirovi tiigi viirg. Ümberringi aga, nii kaugele kui silm ulatus, oli roheline ääretu avarus, värelevad sonnuviirud, keskpäevasest kuumusest aheldatud põlisvana stepp, ja silmapiiril lebas kättesaamatuna ja muinasjutulisena sinkjashall rinnakas kurgaan.

Juure poolt rohetas rohi sügavalt ja tumedalt, otsad paistsid päikese käes läbi, helkisid halivärvis. Sasistikuna seisis valmimatu tutiline sulgrohi, laikudena käis temast läbi säbrik sirplutsern, orashein kippus ahnelt päikese poole, sirutades terakandvat peakest. Kohati surus end pimesi ja sitkelt vastu maad madalakasvuline maran, siin-seal läbi põimitud salveiga, ja jälle laius suurveena ülevõimu võtnud sulgrohi, vaheldudes mitmekesiste õitega, nõmmekaeraga, kollakaga, piimalillega, tšingiskaga — karmi, ainulembese rohuga, mis tõrjus enda alla võetud pindalalt kõik teised rohud.

Kasakad sõitsid vaikides. Miškat valdas alistuv rahunemistunne, millist ta polnud ammu enam kogenud. Stepp rõhus teda vaikusega, targa majesteetlikkusega. Tema kaaslane lihtsalt magas sadulas, hobuse laka poole kallutades, tedretähnilised käed sadulakaarel kokku pandud, nagu enne armulaua saamist.

Jalge alt tõusis õhku väike trapp, lendas edasi piki orgu, sätendades päikese käes valgete sulgedega. Rohtu muljudes tuli lõuna poolt tuuleõhk, mis hommikul oli võib-olla viretanud Aasovi merd.

Poole tunni pärast kohtasid nad karja, kes sõi Haavatiigi juures. Soldatov ärkas, — sadulas ringutades ütles laisalt:

«Lomakini Panteljuška kari. Ei tea, miks teda ennast näha pole.»

«Kuidas täkku kutsutakse?» küsis Miška, helepunast pikka donlast imetledes.

«Frantõr. Kuri, pagan! Näe, kuidas silmad pungi ajanud! Minel»

Täkk läks eemale ja märad karjas talle järele.

Miška võttis üle temale määratud karjad ja paigutas oma kraaminatukese karjaste onni. Enne teda elasid onnis kolm meest: Soldatov, Lomakin ja palgaline hobusekarjus — vanapoolne sõnaaher kasakas Turoverov. Soldatov oli neil vanemaks. Meeleldi tutvustas ta Miškale tema kohuseid, juba järgmisel päeval jutustas talle täkkude iseloomust ja harjumustest ja soovitas, kavalalt naeratades:

«Oleti pead sa töö juures omal hobusekondil ratsutama, aga kui hakkad temal päevast päeva kõlkuma, — võtad võimu välja. Sa lase ta karja hulka, sadulda mõni vööras ja vaheta neid sagedamini.»

Miška nähes eraldas ta karjast ühe mära, ja kõvasti kihutama pannes viskas talle harjunult ja osavalt püüdelingu kaela. Saduldas ta Miška sadulaga, tõi väriseva, kägumistele jalgadele istukile vajuva mära tema juurde.

«Istu peale. Ta kurat on, nagu näha, sisse sõitmata! Istu ometi!» hüüdis ta vihaselt, parema käega ratsuteid tugevasti pingule tõmmates, vasakuga mära puhevile aetud koonualust pigistades. «Sa käi nendega pehmemalt ümber. Tallis võid käratada täku peale: «Ühele poole!» — ja tema surubki end latri ühele küljele, aga siin ära nalja tee! Iseäranis karda Bahhari, ära lähedale sõida, lööb,» rääkis ta jalusest kinni hoides ja jalalt teisele tammuval märal hellalt kõva atlassmusta udarat käpates.

3

Nädal aega puhkas Miška, veetes terveid päevi sadulas. Stepp alistas teda, võimukalt sundis elama algelist, looduselähedast elu. Märakari liikus kuskil läheduses. Miška kas tukkus sadulas istudes või rohu peal lamades, millelegi mõtlemata jälgis, kuidas taeva all rändavad tuulest karjatatuina härmatisvalge karuspalistusega pilvede parved. Algul rahuldas teda niisugune eraldatuse olukord. Elu otvodil, kaugel inimestest, isegi meeldis talle. Kuid nädala lõpuks, kui ta oli juba kodunenud oma uue olukorraga, ärkas ebaselge hirm. «Seal otsustavad inime-

sed oma ja teiste saatust, mina aga karjatan märakesi. Kuidas siis nii? Tuleb ära minna, muidu kisub alla,» mõtles ta kainenedes. Kuid teadvusse tungis ka teine, laisk keelitus: «Las nad seal sõdida, seal on surm, siin aga — vaba voli, rohi ja taevas. Seal on vihavaen, siin rahu. Mis puutuvad sinusse teised? . . .» Mõtted hakkasid kiivalt uuristama Miška alistuvat rahunemistunnet. See ajas teda inimeste juurde, ja ta otsis juba sagedamini kui esimestel päevadel kohtumisi Soldatoviga, kes uitas oma karjadega Dudarevi tiigi rajoonis, püüdis temale läheneda.

Soldatovit üksinduS nähtavasti ei rõhunud. Ta ööbis harva onnis ja oli peaaegu alati karja juures või tiigi ääres. Ta elas metsiooma elu, hankis endale ise toitu ja tegi seda haruldaselt osavasti, nagu oleks kogu elu tegelnudki ainult sellega. Kord nägi Miška, kuidas ta punus hobusejõhvist õngenööri. Huvitudes küsis:

«Milleks sa seda punud?»

«Kala püüdmiseks.»

«Kus see kala on?»

«Tiigis. Kogred.»

«Kas ussidega püüad?»

«Leivaga ja ussidega.»

«Keedad?»

«Kuivatan õhu käes ja söön. Säh,» kostitas ta lahkelt, püksitaskust kuivatatud kokre võttes.

Kord sattus Miška, hobusekarjale järgnedes, paeltesse püütud väikese trapi peale. Kõrval seisis meisterlikult tehtud väikese trapi kuju ja lebasid osavasti rohu sisse peidetud paelad, mis olid köidetud vaiakese külge. Püütud linnu küpsetas Soldatov samal õhtul maa sees, kattes selle enne tuliste sütega. Ta kutsus õhtustama ka Miška. Lõhnavat liha murdes palus:

«Teine kord ära võta maha, muidu rikud mul asja ära.»

«Kuidas sina siia sattusid?» küsis Miška.

«Ma olen toitja.»

Soldatov vaikis veidi ja äkki küsis:

«Kuule, kas poisid räägivad tõtt, et sa oled punane?»

Koševoi, kes polnud niisugust küsimust oodanud, sattus segadusse.

«Ei . . . Noh, kuidas ütelda . . . Nojah, olin kord nende poolel . . . Võeti kinni.»

«Milleks sa sinna läksid? Mida otsisid?» küsis Soldatov tasa, ta silmad muutusid karmiks, ta hakkas närima neglasemalt.

Nad istusid tule ääres kuiva oru pervel. Põletussõnnikust tõusis paksu suitsu, tuha alt kippus välja tuluke. Taga hingas öö neile selga kuiva soojust ja närtsiva koirohu lõhna. Ronkmusta taevast viirutasid langevad tähed. Langes täht, ja pärast helendas kaua karvane jälg nagu hobuse laudjal pärast piitsalööki.

Miška silmitses valvsalt Soldatovi nägu, mida kuldas tule vastuhelk, ütles:

«Tahtsin õigusi kätte võita.»

«Kellele?» kihvatas Soldatov reipalt.

«Rahvale.»

«Missuguseid õigusi? Jutusta.»

Soldatovi hääl oli muutunud tumedaks ja meelitlevaks. Miška kõhkles hetke, — tal tuli mõte, et Soldatov meelega pani tulle uue tüki põletussõnnikut, et varjata oma näoilmet. Ta otsustas, hakkas kõnelema:

«Kõikidele ühesugused õigused — vaat mida ma tahtsin! Ei pea olema ei härrasid ega orje. Arusaadav? Sellele asjale tehakse lõpp.»

«Kas arvad, et kadetid ei saa võitu?»

«Nojah — ei.»

«Tähendab, vaat mida sa tahtsid . . .» Soldatov tõmbas hinge ja tõusis äkki püsti. «Sina, lurjus, tahtsid kasakad juutidele orjusse anda?!» hüüdis ta kriiskavalt, tigedalt. «Sina . . . katk sinu sisse, ja kõik teie niisugused tahate meid hävitada?! Ah-aa, või nii! . . . Et juudid ehitaksid steppi oma vabrikuid? Et meid maa küljest lahti teha?!»

Hämmastatud Miška tõusis pikkamisi jalule. Talle näis, et Soldatov tahab teda lüüa. Ta põrkas eemale, ja kui teine nägi, et Miška ehmunult tagasi astus, tõstis käe löögiks. Miška püüdis ta käe lennul kinni; rannet pigistades soovitas paljutähendavalt:

«Jäta järele, onuke, muidu ma soen su läbi! Mis sa lärmad?»

Nad seisid pimeduses teineteise vastas. Jalgadega mahatallatud tuli oli kustunud; ainult äärel suitses

kõrvaleveerenud sõnnikutükk helepunaselt. Vasaku käega haaras Soldatov Miška särgi kaelusest kinni; seda oma pihku rebides, tõstes, püüdis vabastada paremat kätt.

«Ära rindu kinni hakka!» kähises Miška, tugevat kaela pöörates. «Ära hakka kinni, ütlen ma! Peksan läbi, kuuled? . . .»

«E-e-ei, sina . . . peksan läbi . . . oota!» hingeldas Soldatov.

Miška tõmbas end lahti ja tõukas teda jõuga endast eemale; tundes võigast tahtmist lüüa, jalust maha rabada ja kätele voli anda, kohendas ta kramplikult särki.

Soldatov ei lähenenud talle. Hambaid ragistades karjus ta vaheldumisi ropu sõimuga:

«Annan üles! . . . Lähen kohe ülevaataja juurde! Ma lasen su kinni panna! . . . Madu! Rästik! . . . Bolševik! . . . Sinuga tuleb teha seda, mis Podtjolkoviga! Oksa tõmmata! Võllasse!»

«Annab üles . . . kaebab. Pannakse vangi . . . Ei saadeta rindele — tähendab, ei saa omade poole üle joosta. Olen kadunud!» Miška tõmbus külmaks, ja väljapääsu otsides hakkas ta mõte meeleheitlikult rabelema, nagu rabeleb kuskil augus alaneva suurveega jõest äralõigatud kala. «Tappa ta! Kägistan kohe . . . Teisiti ei saa . . .» Ja sellele silmapilksele otsusele alistudes otsis mõte juba õigustusi: «Ütlen, et tuli mind peksma . . . Võtsin tal kõrist kinni . . . et näe, kogemata . . . Ägeduses . . .»

Värisedes astus Miška Soldatovi poole, ja kui viimane oleks sel hetkel jooksu pannud, oleksid ristunud nende kohal surm ja veri. Kuid Soldatov karjus ikka edasi sõimusõnu, ja Miška kustus, ainult jalad hakkasid jõuetult värisema ja selg ning kaenlaalused lõid higiseks.

«Noh, oota . . . Kuuled? Soldatov, pea. Ära karju. Sina ju ise alustasid . . .»

Ja Miška hakkas alandlikult paluma. Tal värises lõualuu, silmad keerlesid hämmeldunult.

«Sõprade vahel juhtub nii mõndagi . . . Ma ei löönud ju sind . . . Aga sina — kohe rinnust kinni . . . Noh, mis ma siis õieti ütlesin? Ja seda kõike tuleb tõestada? . . . Kui tegin sulle liiga, siis anna andeks . . . jumala eest! Noh?»

Soldatov hakkas ikka tasemini, tasemini käratlema ja

jäi vait. Minut hiljem ütles ta ära pöördudes, oma kätt Koševoi külmast, higisest käest välja tõmmates:

«Vingerdad nagu rästik! Noh, olgu peale, ma ei ütle. Halastan sinu lolluse peale . . . Aga ära sa mulle enam silma alla tule, ei või sind enam näha! Oled lurjus! Oled end juutidele ära müünud, aga mina ei salli niisuguseid inimesi, kes end raha eest müüvad.»

Miška naeratas pimedusse alandlikult ja haledalt, kuigi Soldatov tema nägu ei näinud, nagu ei näinud sedagi, et Miška käed kisuvad rusikasse ja paisuvad veretungist.

Nad läksid lahku, ilma et oleks enam sõnagi lausunud. Koševoi plitsutas raevuselt hobust, kappas, otsides oma karja. Idas sähvisid välgud, kõmises kõu.

Sel ööl käis üle otvodi äike. Kesköö paiku kihutas vilinal ja lõõtsudes üle tuul, tema kannul laotusid nähtamatu hõlmana raske jahedus ja kibe tolm.

Taevas tõmbus pilve. Välk kündis põiki pooleks koheva mustmuld-musta pilve, kaua kogunes vaikus, ja kuskil kaugel mürises hoiatavalt kõu. Jämedateraline vihmakülv hakkas muljuma rohtu. Teistkordselt ringi joonistanud välgu valgusel nägi Koševoi poolde taevasse kerkinud pruuni pilve, mis äärtest süsijalt, ähvardavalt mustendas, ja selle all laotuva maa peal tillukesi, hunnikusse kogunenud hobuseid. Kõu tormas peale kohutava jõuga, välk tungis ägedalt maa poole. Pärast uut kärgatust prahvatas pilve sülest voogudena vihma, stepp hakkas ebaselgelt sahisema, marutuul kiskus Koševoi peast märja mütsi, surus teda tugevasti sadulakaare vastu. Minut aega oli pimeduses kuulda ainult vihma pladinat, siis hakkas välk taeval uuesti džigiteerima, põrgulikku pimedust veelgi suurendades. Järgnev kõuekärgatus oli niivõrd tugev, kuiv ja kõmisevalt ragisev, et Koševoi hobune vajus tagumistele jalgadele ja siis ajas end püsti. Hobused karjas hakkasid trampima. Ratsuteid kõigest jõust pingule tõmmates hüüdis Koševoi, et hobuseid julgustada:

«Seis! . . . Trrr! . . .»

Pikalt mööda pilveharju libiseva välgu suhkur-valge siksaki helgil nägi Koševoi, kuidas hobusekari tema poole kihutas. Hobused sirutusid metsikus galopis, peaaegu puudutades maad läikivate koonudega. Nende laialiaetud nõõrmed haarasid norinal õhku, rautamata kabjad müdis-

tasid niiskelt. Ees tuli, ülimat kiirust arendades, Bahhar. Koševoi tõmbas oma hobuse kõrvale ja jõudis hädavaevalt eest ära minna. Hobused tormasid mööda ja jäid läheduses seisma. Mitte teades seda, et äikesest erutatud ja ehmunud kari oli sööstnud tema hüüu peale, käratas Koševoi uuesti ja veel kõvemini:

«Seiske! Noh!»

Ja jälle — nüüd juba pimeduses — sööstis kohutava kiirusega tema poole kapjade tümin. Hirmunult lõi Koševoi oma märale nuudiga silmade vahele, aga ei jõudnud eest ära minna. Tema māra laudja vastu tõukus rinnaga üks hullunud hobune, ja nagu linguga visatu lendas Koševoi sadulast välja. Ta jäi terveks ainult ime läbi: karja põhimass liikus temast paremal, seepärast ei sõtkutud teda jalgade alla, vaid ainult üks māra vajutas kabjaga ta parema käe porisse. Miška tõusis, ja võimalikku vaikust säilitada püüdes, läks ettevaatlikult eemale. Ta kuulis, et kari ootab läheduses hüüdu, selleks et hullumeelses kapakus uuesti tema peale tormata, ja kuulis Bahhari iseloomulikku, eraldatavat norskamist.

Onni tuli Koševoi alles koidu eel.

4

15-ndal mail saabus laeval Manõtšskaja staniitsasse Suure Doni Kasakate Ringkonna ataman Krasnov osakondade juhatajate nõukogu esimehe, välisasjade osakonna juhataja kindralmajor Afrikan Bogajevski, Doni armee kindral-kortermeistri polkovnik Kislovi ja Kubaani atamani Filimonovi saatel.

Doni- ja Kubaanimaa peremehed vaatasid igavust tundes laevalaelt, kuidas laev sadamasilla külge kinnitatakse, kuidas askeldavad madrused ja kuidas vahutama lüües läheb laevatrepi juurest pruun laine. Siis läksid maale, saadetud sadamasse kogunenud rahvahulga sadadest silmadest.

Taevas, horisondid, õhk, peeneviiruline sond — kõik on sinine. Isegi Don helkleb temale mitteomases sinas, peegeldades nagu õõnespeegel pilvede lumiseid tippe.

Tuul on küllastatud päikese, kuivade soolakute ja

määndunud mulluse rohu lõhnadega. Rahvahulk sumiseb kõnekõminast. Kindralid, kellele kohalikud võimukandjad on vastu tulnud, sõidavad väljakule.

Staniitsa-atamani majas algas tunni aja pärast Doni valitsuse ja Vabatahtliku Armee esindajate nõupidamine. Vabatahtliku Armee poolt olid saabunud kindralid Denikin ja Aleksejev armee staabiülema kindral Romanovski, polkovnikute Rjasnjanski ja Evaldi saatel.

Kohtumine oli jahedavõitu. Krasnov käitus rõhuva väärikusega. Tervitanud juuresolijaid, istus Aleksejev laua juurde; toetas rippuvad põsed kõhnadele valgetele kätele, sulges osavõtmatult silmad. Autosõit oli teda ilmaseks teinud. Ta näis vanadusest ja läbielatud vapustustest otsekui kokku kuivanud olevat. Kuivetu suu nurgad olid traagiliselt alla tõmmatud, sinised, soonekestest lõhestatud laud tursunud ja rasked. Suur hulk imepeeni kortsukesi laotus lehvikuna meelekohtade poole. Tugevasti põskede lõtva nahka suruvate sõrmede otsad kaevusid vanadusest kollakaisse lühikeseks põetud juustesse. Polkovnik Rjasnjanski laotas hoolikalt lauale krõbisevat kaarti, teda abistas Kislov. Romanovski seisis kõrval, väikese sõrme küünega kaardi nurka kinni hoides. Bogajevski oli toetunud madalale aknale ja silmitses ängistuse ning haledustundega Aleksejevi lõpmata väsinud nägu. See valendas nagu kipsmask. «Kui vanaks ta on jäänud! Hirmus vanaks on jäänud!» sosistas Bogajevski mõttes, ilma niiskeid mandlikujulisi silmi Aleksejevilt pööramata. Juuresolijad polnud veel jõudnud laua taga istet võtta, kui Denikin hakkas Krasnovi poole pöördudes erutatult ja järsult kõnelema:

«Enne kui avada nõupidamine, pean teile teatama: mind paneb äärmiselt imestama see asjaolu, et Bataiski vallutamiseks antud dispositsioonis teie mainite, et paremas kolonnis tegutseb teil saksa pataljon ja patarei. Pean tunnistama, et niisuguse koostöö fakt on minu jaoks enam kui võõrastav ... Kas lubate ehk küsida, millest te juhindusite, astudes ühendusse kodumaa vaenlastega — autute vaenlastega! — ja tarvitades nende abi? Teil on muidugi teada, et liitlased on valmis meid abistama? ... Vabatahtlik Armee peab liitu sakslastega Venemaa taas-ülesehitamise ürituse reetmiseks. Doni

valitsuse tegevus leiab samasugust hinnangut ka laialdastes liitlaste ringkondades. Palun teilt seletust.»

Kulm kurjalt kõverdatud, ootas Denikin vastust.

Ainult enesedistsipliini ja temale omase mondäänsuse tõttu säilitas Krasnov välise rahu; aga pahameel kippus siiski võitu saama: tema suu virildus ja tõmbles närviliselt hallinevate vurrude all. Väga rahulikult ja väga aupaklikult vastas Krasnov:

«Kui kaardile pannakse kogu ürituse saatus, siis ei põlata ka endiste vaenlaste abi. Ja peale selle on Doni valitsusel, viiemiljonilise suveräänse rahva valitsusel, mis ei seisa kellegi hoolduse all, üldse õigus tegutseda iseseisvalt, vastavalt kasakkonna huvidele, mida ta on kutsutud kaitsma.»

Nende sõnade juures avas Aleksejev silmad ja nähtavasti suure pingutusega püüdis kuulata tähelepanelikult. Krasnov heitis pilgu Bogajevskile, kes närviliselt keerutas hästihoolitsetud nooljat vurru, ja jätkas:

«Teie arutlustes, teie ekstsellents, prevaleerivad niiõelda eetilist laadi motiivid. Teie laususite väga palju tõsiseid sõnu meie oletatavast reetmisest Venemaa ürituse suhtes, liitlaste suhtes... Aga ma arvan, teil on teada see fakt, et Vabatahtlik Armee on saanud meilt mürske, mis sakslased meile müüsid?...»

«Palun hoida rangelt lahus sügavalt erinevat laadi nähtusi! Pole minu asi, mis teel te sakslastelt laskemoona saate, kuid — kasutada nende sõjavägede toetust!...» Denikin kehitas pahaselt õlgu.

Kõnet lõpetades andis Krasnov põgusalt, ettevaatlikult, aga kindlalt Denikinile mõista, et tema pole endine brigaadikindral, kellena too oli näinud teda Austria-Saksa rindel.

Krasnovi kõne järel tekkinud piinlikku vaikimist lõpetades viis Denikin targalt jutu Doni ja Vabatahtliku Armee liitumise ja ühise väejuhatuse loomise küsimustele. Kuid sellele eelnenud kokkupõrke alusel hakkasid nendevahelised suhted edaspidi järjest halvenema, kuni nad lõplikult katkesid sel ajal, kui Krasnov võimu juurest lahkus.

Krasnov libises otsesest vastusest kõrvale, pannes selle asemel ette ühise sõjaretke Tsaritsõni peale, selleks,

et asuteks, vallutada ülitähtis strateegiline keskus ja, olles seda käes hoides, ühineda uraali kasakatega.

Toimus lühike kõnelus:

«...On's vaja kõnelda teile sellest kolossaalsest tähtsusest, mis on meie jaoks Tsaritsõnil?»

«Vabatahtlik Armee võib kohata sakslasi. Tsaritsõni peale ma ei lähe. Kõigepealt pean ma vabastama kubaanlased.»

«Jah, aga siiski on Tsaritsõni vallutamine kardinaalseim ülesanne. Doni Kasakate Valitsus tegi mulle ülesandeks paluda teie ekstsellentsi...»

«Kordan: ma ei või kubaanlasi hätta jätta.»

«Ainult Tsaritsõni peale tungimise tingimusel võib kõnelda ühise väejuhatuse sisseseadmisest.»

Aleksejev muigutas laitvalt.

«Võimatu! Kubaanlased ei lähe välja oblasti piiridest, mis pole lõplikult puhastatud bolševikest, Vabatahtlikus Armees aga on kaks ja pool tuhat sõjameest, kusjuures kolmas osa on rivist väljas: haavatud ja haiged.»

Tagasihoidliku lõuna juures vahetati loiult tähtsusetuid märkusi, — oli selge, et kokkulepet ei saavutata. Polkovnik Rjasnjanski jutustas ühe markovlase mingisugusest lõbusast poolanekdootlikust vägiteost ja vähehaaval, lõuna ja lõbusa jutustuse ühisel mõjul, hajus pinevus. Aga kui pärast lõunat suitsetades toas laiali mindi, puudutas Denikin Romanovski õlga ja teravate vidutatud silmadega Krasnovile osutades sosistas:

«Napoleon oblasti mastaabis... Ebatark inimene, kas teate...»

Naeratades vastas Romanovski kiiresti:

«Tahab olla vürst ja valitseja... Brigaadikindral joobub monarhivõimust. Minu arust tal puudub huumorimeel...»

Sõideti laiali, kandes hinges vaenu ja vimma. Sellest päevast alates hakkas Denikini armee ja Doni valitsuse vahekord järsult halvenema, halvenemine saavutas kõrgpunkti juuni lõpuks, kui Vabatahtliku Armee juhtkonnale sai teatavaks kirja sisu, mille Krasnov oli adresseerinud Saksa keisrile Wilhelmile. Haavatud vabatahtlikud, kes Novotšerkasskis laatsarettides lamasid, naersid Krasnovi autonoomiataotluste üle ja tema nõrkuse üle

kasakate vanaaegse elulaadi taastamise asjas, oma inimeste ringis nimetasid teda põlglikult «huzjain», Vsevelikoje Voisko Donskoje aga nimetasid ümber «vsevesjoloje'ks»[1]. Vastuseks sellele hüüdsid Doni iseseisvuslased neid «rändavaiks moosekantideks», «territooriumita valitsejaiks». Keegi Vabatahtliku Armee «suurtest meestest» ütles Doni valitsuse kohta mürgiselt: «Prostituut, kes teenib saksa voodis.» Sellele järgnes kindral Denissovi vastus: «Kui Doni valitsus on prostituut, siis Vabatahtlik Armee on kõuts, kes elab selle prostituudi kulul.»

Vastus oli vihje Vabatahtliku Armee sõltuvusele Donist, kes jagas temaga Saksamaalt saadavat lahinguvarustust.

Rostov ja Novotšerkassk, mis olid Vabatahtliku Armee tagalaks, kihasid ohvitseridest. Tuhanded neist spekuleerisid, teenisid loendamatuis tagalaasutustes, elutsesid sugulaste ja tuttavate juures, lamasid laatsarettides järeletehtud dokumentidega haavamiste kohta... Kõik mehisemad hukkusid lahinguis, tüüfusesse, haavadesse, ülejäänud aga, kes olid revolutsiooniaastate kestel kaotanud niihästi au kui südametunnistuse, peitsid end šaakalite viisi tagalas, ujusid musta keemavahuna, sõnnikuna tormiste päevade pinnal. Need olid veel need puutumatud, seiskunud ohvitseride kaadrid, keda kunagi oli materdanud, paljastanud, häbistanud Tšernetsov, Venemaa kaitsele üles kutsudes. Enamikus moodustasid nad niinimetatud «mõtleva intelligentsi» kõige vastikuma teisendi, kes oli ehtinud end sõjaväemundriga: bolševike eest nad põgenesid, valgetega ei liitunud, elasid pisitasa, vaidlesid Venemaa saatuse üle, teenisid lastele piimaraha ja soovisid kirglikult sõja lõppu.

Neile oli ükskõik, kes riiki valitses, — kas Krasnov, kas sakslased või bolševikud, — ainult et tuleks lõpp.

Päevast päeva aga kestsid tormilised sündmused. Siberis on tšehhoslovaki mäss, Ukrainas — Mahno, kes on juba mehiselt hakanud rääkima sakslastega suur-

[1] Hozjain — peremees. (Vse)velikoje Voisko Donskoje — Suur Doni Kasakate Ringkond; *velikoje* — suur, *vesjoloje* — lõbus. — *Tõlk.*

tükkide ja kuulipildujate keelt. Kaukaasia, Murmansk, Arhangelsk... Kogu Venemaa on tulivitstega kokku tõmmatud... Kogu Venemaa vaevleb suure ümberhäjunemise valudes...

Juunis hakkasid Donil laialt nagu idatuuled uitama kuuldused, nagu võtaksid tšehhoslovakid enda alla Saratovi, Tsaritsõni ja Astrahani, eesmärgiga moodustada Volgal idarinne Saksa vägede peale tungimiseks. Sakslased Ukrainas lasksid nüüd juba vastumeelselt läbi ohvitsere, kes püüdsid pääseda Venemaalt Vabatahtliku Armee lippude alla.

Saksa väejuhatus, kes oli kuuldustega «idarinde» moodustamisest rahutuks tehtud, saatis Donile oma esindajad. 10-ndal juulil saabusid Novotšerkasskisse Saksa armee majorid — von Kokenhausen, von Stefani ja von Schleinitz.

Samal päeval võttis neid lossis vastu ataman Krasnov kindral Bogajevski juuresolekul.

Major Kokenhausen mainis kõigepealt seda, kuidas Saksa väejuhatus kõigi jõududega, ühes arvatud relvastatud vahelesegamine, abistas Suurt Doni Kasakate Ringkonda võitluses bolševikega ja piiride jalulseadmises, ja küsis siis, kuidas reageerib Doni valitsus, kui tšehhoslovakid alustavad sõjategevust sakslaste vastu. Krasnov kinnitas talle, et kasakad peavad rangelt erapooletusest kinni ja muidugi ei luba teha Doni sõjatandriks. Major von Stefani avaldas soovi, et atamani vastus fikseeritaks kirjalikul kujul.

Sellega lõppes audients, järgmisel päeval aga kirjutas Krasnov Saksa keisrile järgmise kirja:

«Teie Keiserlik ja Kuninglik Majesteet! Selle kirja tooja Suure Doni Kasakate Ringkonna Zimovaja staniitsa ataman (saadik) Teie Keiserliku Majesteedi õukonna juures ja tema kaaslased on volitatud minu, Doni atamani poolt tervitama Teie Keiserlikku Majesteeti, suure Saksamaa võimsat monarhi, ja teatama alljärgnevat!

Kaks kuud vahvate Doni kasakate võitlust, mida nad peavad oma kodumaa vabaduse eest niisuguse mehisusega, nagu hilja aja eest võitlesid inglaste vastu saksa rahvale sugulased buurid, on kõigil meie riigi rinnetel kroonitud täieliku eduga, ja nüüd on Suure Doni Kasakate Ringkonna maa $\frac{9}{10}$ ulatuses vabastatud metsikulat punakaardi jõukudest. Sisemine kord riigis on tugev-

nenud ja on maksma pandud täielik seaduslikkus. Tänu Teie Keiserliku Majesteedi sõjavägede sõbralikule abile on loodud vaikus meie maa lõuna-osas ja minu poolt on ette valmistatud korpus kasakaid korra alalhoidmiseks siseriigis ja väliste vaenlaste pealetungi takistamiseks. Noorel riiklikul organismil, nagu on praegu Doni Kasakate Ringkond, on raske eksisteerida üksi, ja seepärast on ta sõlminud tiheda liidu Astrahani ja Kubaani kasakate juhtidega, polkovnik vürst Tundutoviga ja polkovnik Filimonoviga, selleks et pärast Astrahani kasakate maa ja Kubaani oblasti puhastamist bolševikest luua föderatsiooni põhimõtteil tugev riiklik moodustis Suurest Doni Kasakate Ringkonnast, Astrahani kasakaist ühes Stavropoli kubermangu kalmõkkidega, Kubaani kasakaist, ja samuti Põhja-Kaukaasia rahvaist. Kõigi nende riikide nõusolek on olemas, ja uus moodustatav riik on täies üksmeeles Suure Doni Kasakate Ringkonnaga otsustanud mitte lubada, et tema maa saaks veriste kokkupõrgete tandriks, ja on kohustunud pidama täielikku erapooletust. Meie Zimovaja staniitsa ataman Teie Keiserliku Majesteedi õukonna juures on minu poolt volitatud:

Paluma Teie Keiserlikku Majesteeti tunnustada Suure Doni Kasakate Ringkonna õigusi iseseisvaks olemasoluks, ja sedamööda, kuidas vabastatakse viimased Kubaani, Astrahani ja Tereki kasakate maad ja Põhja-Kaukaasia — ka kogu föderatsiooni õigust iseseisvaks olemasoluks Doni-Kaukaasia Liidu nime all.

Paluma Teie Keiserlikku Majesteeti tunnustada Suure Doni Kasakate Ringkonna piire tema endises geograafilises ja etnograafilises ulatuses, aidata lahendada tüli Ukraina ja Doni kasakkonna vahel Taganrogi ja tema ringkonna pärast Doni kasakkonna kasuks, kellele Taganrogi ringkond kuulub juba üle 500 aasta ja kellele Taganrogi ringkond on osa Tmutarakanist, millest tekkiski Doni Kasakate Ringkond.

Paluma Teie Majesteeti kaasa aidata, et strateegilistel kaalutlustel liidetaks Doni Kasakate ringkonnaga Saraatovi kubermangus asetsevad Kamõšini ja Tsaritsõni linn, samuti Voroneži linn ja Liski ning Povorino jaam ja tõmmataks Doni Kasakate Ringkonna piir nii, nagu ta on näidatud Zimovaja staniitsas olemasoleval kaardil.

Paluma Teie Majesteeti avaldada survet Moskva nõukogude võimudele ja sundida neid sellekohase käsuga puhastama Suure Doni Kasakate Ringkonna ja teiste Doni-Kaukaasia Liitu astuvate riikide maa-ala Punaarmee röövlijõukudest ja andma võimalus uuesti jalule seada normaalsed, rahulikud suhted Moskva ja Doni Kasakate Ringkonna vahel. Kõik kahjud, mis on bolševike sissetungi läbi tekkinud Doni Kasakate Ringkonna elanikkonnale, kaubandusele ja tööstusele, peab tasutama Nõukogude Venemaa poolt.

Paluma Teie Keiserlikku Majesteeti aidata meie noort riiki suurtükkide, püsside, laskemoona ja insenerivara poolest, ja kui leiate selle soodsa olevat, ehitada Doni Kasakate Ringkonna maa-alal suurtüki-, püssi-, mürsu- ja padrunitehas.

Suur Doni Kasakate Ringkond ja teised Doni-Kaukaasia Liidu riigid ei unusta saksa rahva sõbralikke teeneid, kellega kasakad

võitlesid õla õla kõrval juba kolmekümne-aastases sõjas, kui Doni pojad olid Wallensteini armee ridades, aastail 1807—1813 aga võitlesid Doni kasakad oma atamani krahv Platovi juhtimisel Euroopa vabaduse eest, ja nüüd, pärast peaaegu kolm ja pool aastat kestnud verist sõda Preisimaa, Galiitsia, Bukoviina ja Poolamaa väljadel, on kasakad ja sakslased õppinud vastastikku austama teineteise vägede vaprust ja vastupidavust ja ulatanud teineteisele käed nagu kaks üllast võitlejat, võitlevad praegu ühiskoos kalli Doni vabaduse eest.

Suur Doni Kasakate Ringkond kohustub Teie Keiserliku Majesteedi teene eest pidama täielikku erapooletust rahvaste ülemaailmse võitluse ajal ja mitte laskma oma territooriumile saksa rahvale vaenulikke jõude, milleks andsid oma nõusoleku niihästi Astrahani kasakate ataman vürst Tundutov kui ka Kubaani Valitsus, pärast liitmist aga teisedki Doni-Kaukaasia Liidu osad.

Suur Doni Kasakate Ringkond annab Saksa riigile eesõiguse vedada välja ülejääke, mis jäävad pärast kohalike vajaduste rahuldamist: vilja — teravilja ja jahu näol, nahakaupu ja toornahka, villa, kalakaupu, taimeõlisid ja loomseid rasvu ning võid ja nende saadusi, tubakakaupu ja -saadusi, kariloomi ja hobuseid, viinamarjavelni ja muid aianduse ning põllunduse saadusi, mille vastu Saksa riik muretseb põllutöömasinaid, keemilisi produkte ja parfiimiekstrakte, seadeldisi riigi väärtpaberite valmistamise asutise jaoks ühes vastava materjalide tagavaraga, seadeldisi kalevi-, puuvillriide-, naha-, keemia-, suhkru- ja muude vabrikute jaoks ja elektrotehnilisi tarbeid.

Peale selle annab Suure Doni Kasakate Ringkonna valitsus Saksa tööstusele erilisi soodustusi kapitalide mahutamiseks Doni tööstus- ja kaubandusettevõtteisse, eriti uute vee- ja muude teede ehitamise ja ekspluateerimise alal.

Meie rahvaid tihedalt ühendav leping tõotab vastastikuseid kasusid, ja sõprus, mis on kinnitatud sõjaka saksa ja kasaka rahva poolt ühiseil lahinguväljadel valatud verega, muutub võimsaks jõuks võitluses kõigi meie vaenlastega.

Teie Keiserliku Majesteedi poole pöördub selle kirjaga mitte diplomaat ja rahvusvahelise õiguse peen tundja, vaid sõdur, kes on harjunud ausas võitluses austama saksa relva jõudu, ja sellepärast palun andestada minu tooni otsekohesust, millele on võõrad igasugused kavalused, ja palun uskuda minu tunnete siirust.

Teid austav Pjotr Krasnov,
Doni ataman, kindralmajor.»

15-ndal juulil vaadati kiri läbi osakondade juhatajate nõukogu poolt, ja hoolimata sellest, et suhtumine sellesse oli üpris tagasihoidlik, Bogajevski ja veel mõne valitsusliikme poolt aga isegi ilmselt eitav, andis Krasnov selle viivitamata edasi Berliini Zimovaja staniitsa atamanile Lichtenbergi hertsogile, kes sõitis sellega

Kiievisse ja sealt ühes kindral Tšerjatšukiniga Saksamaale.

Enne ärasaatmist oli kiri Bogajevski teadmisel välisasjade osakonnas ümber trükitud, ärakirjad sellest levisid laialdaselt käest kätte, ja vastavate kommentaaridega varustatult hakkasid kasaka-väeosades ja staniitsades ringi käima. Kiri sai võimsaks propagandavahendiks. Ikka valjemini hakati rääkima sellest, et Krasnov on end sakslastele ära müünud. Rinnetel algasid rahutused.

Sel ajal aga sõidutasid edust tiivustatud sakslased vene kindralit Tšerjatšukinit Pariisi alla, kus ta ühes Saksa kindralstaabi ohvitseridega vaatles Kruppi raskekahurväe ülivõimsat toimet, Inglise-Prantsuse vägede purustamist.

5

Jäise sõjakäigu[1] ajal sai Jevgeni Listnitski kaks korda haavata: esimene kord — Ust-Labinskaja staniitsa vallutamise lahingus, teine kord — Jekaterinodari ründamisel. Mõlemad haavad olid tühised ja ta läks mõlemal korral rivisse tagasi. Aga maikuus, kui Vabatahtlik Armee Novotšerkasski rajoonis lühikesele puhkusele asus, tundis Listnitski end haiglasena, hankis endale kahenädalase puhkuse. Kuigi soov koju sõita oli väga tugev, otsustas ta Novotšerkasskisse jääda, et puhata, ilma sõitude peale aega raiskamata.

Ühes temaga läks puhkusele ka tema rühmakaaslane rittmeister Gortšakov. Gortšakov pani ette elada tema juures:

«Lapsi mul pole, naine aga näeb sind heameelega. Ta tunneb ju sind minu kirjade järgi.»

Suviselt kuumal ja heledal keskpäeval sõitsid nad väikese kühmja üksikelamu ette ühes vaksalilähedases tänavas.

«See on minu endine residents,» kõneles mustavurruline pikakoivaline Gortšakov, kiiresti sammudes, Listnitski poole tagasi vaadates.

[1] Jäine sõjakäik — *Ledjanoi pohhod* — nii nimetasid korniilovlased oma taganemist Rostovist Kubaani.

Tema sinkjasmustad pungsilmad muutusid õnnelikust ärevusest niiskeks, lihavat kreeklase nina painutas allapoole naeratus. Kaitsevärvi ratsapükste ärahõõrdunud nahkkaitsega sahistades astus ta suuril sammel majja, kohe täites toa mõrkja sõdurilehaga.

«Kus on Ljolja? Kus on Olga Nikolajevna?» hüüdis ta kõõgist ruttavale naeratavale teenijatüdrukule. «Aias? Lähme sinna.»

Aias õunapuude all on tiigrikarva, laigulised varjud, lõhnab mesila, kõrbenud mulla järele. Listnitskil murduvad näpitsprilliklaasides päikesekiired, killunedes šrapnellina. Kuskil raudteel möirgab vedur küllastumatult, sügavahääleliselt; seda ühetoonilist oigavat möiret katkestades hüüab Gortšakov:

«Ljolja! Ljolja! Kus sa siis oled?»

Kibuvitsapõõsaste taga vilksatades ilmus väikeselt kõrvalalleelt pikk naine õlekarva kleidis.

Hetkeks jäi ta ehmunult seisma, käsi kauni liigutusega vastu rinda surudes, siis hüüatas ja tormas väljasirutatud kätega tulijate poole. Ta jooksis nii kiiresti, et Listnitski nägi ainult seeliku all pekslevaid ümarkumeraid põlveketri, kitsaid kinganinasid ja juuste kuldset õietolmu tahaheidetud pea kohal.

End varvastel sirutades, painutatud, päikesest roosad, paljad käed mehele õlgadele heidetud, suudles ta teda tolmustele põskedele, ninale, silmadele, huultele, päikesest ja tuulest mustale kaelale. Lühikesed suudluste helid kostsid kuulipildujavalangutena.

Listnitski hõõrus näpitsprille, tema ümber hõljuvat raudürdilõhna sisse hingates, ja naeratas — ise selles teadlik olles — rumalaimat, pingutatud naeratust.

Kui rõõmupurse pisut vaibus ja selles tekkis hetkeline paus, tõmbas Gortšakov õrnalt, ent kindlalt naise käed oma kaela ümbert lahti ja, pannes käe talle õlgade ümber, pööras teda kergelt kõrvale.

«Ljolja . . . minu sõber Listnitski.»

«Ah, Listnitski! Väga rõõmustav! Mees on mulle teist . . .» Hingeldades vaatles ta teda põgusalt naervate, õnne pärast mittenägevate silmadega.

Nad läksid kõrvuti. Gortšakovi mustade küüntega ja küünekiskudega käsi hoidis kinni naise tütarlapseliku

piha ümbert. Sammudes vaatas Listnitski kõrvalt selle käe peale, hingas sisse raudürdi ja päikesest soojendatud naisekeha lõhna ja tundis end nagu laps sügavalt õnnetuna, justkui oleks keegi talle rasket ülekohut teinud. Ta vaatas aeg-ajalt tillukesele roosa nibuga kõrvale, mida pooleldi kattis salk kullakas-roostevärvi juukseid, temast arssina kaugusel oleva põse siidjale nahale; sisalikutaoliselt libisesid ta silmad kleidi väljalõikele rinnal, ja ta nägi madalat piimjas-kollast rinnakünkakest ja lõtva pruuni nisanibu. Vahetevahel pööras Gortšakova temale heledaid sinakaid silmi, nende pilk oli lahke, sõbralik, aga kerge ja pahandav valu torkis Listnitskit, kui needsamad silmad, Gortšakovi musta näkku kiindudes, hoopis teistsugust valgust kiirgasid...

Alles lõunasöögi juures silmitses Listnitski perenaist põhjalikult. Niihästi tema saledas kogus kui ka näos oli seda kustuvat, kahanevat ilu, millest tuhmilt helgib kolmekümneda talve üleelanud naine. Kuid pilklikes külmavõitu silmades, liigutustes säilitas ta veel kulutamata noorusetagavara. Tema pehmete, oma ebakorrapärasuses veetlevate joontega nägu oli vahest kõige tavalisem. Ainult üks kontrast paistis teravalt silma: õhukesed, tõmmu-punased lõhenenud, kuumad huuled, millised on ainult lõunamaa mustaverelistel naistel, ja põskede läbipaistev roosa nahk, valkjad kulmud. Ta naeris meelsasti, kuid naeratuses, mis paljastas tihedaid, väikesi, nagu alt lõigatud hambaid, paistis läbi midagi õpitut. Tema madal hääl oli tumedavõitu ja varjundivaene. Listnitskile, kes kaks kuud polnud näinud naisi peale paljukogenud haiglaõdede, näis ta ülemäära ilusana. Ta vaatas Olga Nikolajevna uhke hoiakuga pead, mida koormas juustesõlm, vastas küsimustele hajameelselt ja väsimust ettekäändeks tuues läks varsti ära temale määratud tuppa.

... Ja siis hakkasid veerema päevad, õndsalikud ja nukrad. Hiljem arutas Listnitski neid hardalt mälus, siis aga piinles poisikeselikult, mõistmatult ja rumalalt. Gortšakovide tuvikestepaar otsis üksindust, püüdis teda vältida. Nende magamistoa kõrval asetsevast toast viidi ta üle nurgatuppa remondi ettekäändel, millest Gortšakov kõneles kurru hammustades, noorenenud, silmedaksaetud näol muhelevat tõsidust säilitades. Listnitski mõistis, et

ta on sõbrale tülinaks, kuid millegipärast ei tahtnud tuttavate juurde üle kolida. Päevad läbi lamas ta õunapuude all, oranž-tolmuses jaheduses, lugedes ajalehti, mis olid kiiruga trükitud viletsale pakkimispaberile, suikudes rasket, mittevärskendavasse unne. Rauget väsimust jagas temaga ilus šokolaadikarva, valgete täppidega pointer. Vaikides armukadestas ta peremeest perenaise pärast, käis ära Listnitski juurde, heitis ohates tema kõrvale maha, ja teda silitades sosistas Listnitski tundmusrikkalt:

Ah unista ja unista... Jääb ahtamaks ja tuhmimaks
su kullakarva silme vaade...

Armastusega meenutas ta kõiki mälus säilinud Bunini värsiridu, lõhnavaid ja tihedaid nagu nõmmeliivatee-mesi. Ja ainus jälle...

Alguit naisele omase vaistuga tundis Olga Nikolajevna ära Listnitskit vaevavad meeleolud. Enne tagasihoidlik, muutus ta nüüd tema kohtlemises veel tagasihoidlikumaks. Kord õhtul linnapargist tulles läksid nad kahekesi (Gortšakovi olid tuttavad Markovi polgu ohvitserid värava juures kinni pidanud), Listnitski toetas Olga Nikolajevnat käe alt, tülitas teda, tema küünarnukki tugevasti enda vastu surudes.

«Mis te nii vaatate?» küsis Olga Nikolajevna naeratades.

Listnitskile tundus, nagu mängleksid tema madalas hääles väljakutsuvad noodid. Ainult seepärast ta riskiski mõju avaldamiseks välja mängida melanhoolse salmi (ta oli need päevad poeesia võimuses, ta hinges kõlas vastu teiste laulev kurbus).

Pead kallutades sosistas ta naeratades:

Ja imelisest lähedusest aheldud,
ma taha loori tumeda siis pilgu heidan —
ja võlutud ma silman kallast
ning kaugust võlutud.

Olga Nikolajevna vabastas tasakesi oma käe, ütles ärevusaks muutunud häälega:

«Jevgeni Nikolajevitš, ma olen küllaldasel määral... Ma näen muidugi seda, kuidas te minusse suhtute... Ja teil pole häbi? Oodake, oodake! Ma kujutlesin teid veidi... teistsugusena... Niisiis, jätkem see. Muidu on

vahekorrad kuidagi poolikud ja ebaausad... Mina olen halb objekt sedalaadi eksperimentide jaoks. Tuli himu pisut külge lüüa? Noh, ärgem katkestagem sõbralikke suhteid, rumalused aga jätke. Mina pole ju «kaunis tundmatu». Selge? Olete nõus? Andke oma käsi!»

Listnitski mängis õilsat nördimust, kuid lõpuks langes osast välja ja pahvatas Olga Nikolajevna järel valjusti naerma. Pärast seda kui Gortšakov oli neile järele jõudnud, muutus Olga Nikolajevna veel elavamaks ja lõbusamaks, kuid Listnitski jäi vait ja kogu kojutee kestel pilkas end mõttes julmalt.

Kogu oma tarkuse juures uskus Olga Nikolajevna siiralt, et pärast vahekorra selgitamist nad muutuvad sõpradeks. Väliselt toetas Listnitski temas seda veendumust, hinges aga hakkas teda peaaegu vihkama, ja mõne päeva pärast, tabades end sellel, kuidas ta piinavalt otsis eitavaid külgi Olga iseloomus ja välimuses, mõistis, et ta seisab tõelise, suure tundmuse lävel.

Puhkusepäevad olid lõpule jõudmas, jättes teadvusse selgumata pära. Täiendatud ja puhanud Vabatahtlik Armee valmistus rünnakuks; tsentrifugaalsed jõud tõmbasid teda Kubaani. Varsti lahkusid Gortšakov ja Listnitski Novotšerkasskist.

Olga saatis neid. Must siidkleit kriipsutas alla tema tuhmi ilu. Ta naeratas äranutetud silmadega, inetult tursunud huuled andsid tema näole erutavalt liigutava, lapseliku ilme. Niisugusena jäigi ta Listnitski mällu. Ja kaua ning hoolikalt säilitas ta mälestusis, keset läbielatu verd ja räppa, tema helget kustumatut kuju, ümbritsedes seda kättesaamatuse ja austuse oreooliga.

Juunis sattus Vabatahtlik Armee juba lahinguisse. Kohe esimeses lahingus purustas kolmetollise mürsu kildrittmeister Gortšakovil sisikonna. Ta lohistati ahelikust välja. Tund aega hiljem, kui ta verest tühjaks joostes väikesel kummvankril lamas, kõneles ta Listnitskile:

«Ma ei usu, et suren... Mulle tehakse kohe operatsioon... Räägitakse, et pole kloroformi... Ei maksa surra. Kuidas sina arvad?... Aga igaks juhuks... Täie mõistuse juures olles ja nii edasi... Jevgeni, ära jäta Ljoljat maha... Ei minul ega temal ole sugulasi. Sina oled aus ja hea... Abiellu temaga... Sa ei taha?..»

Ta vastas Jevgenile paluvalt ja vihkavalt, tema raseerimata, habemetüügastest sinendavad põsed värisesid, ebaväärtlikult surus ta vastu purustatud kõhtu verest ja mullast määrdinud käsi, kõneles, huultelt roosat higi tahtudes:

«Kas tõotad? Ära jäta teda maha... kui sind... vene sõdurihõsed... mitte niisamuti ära ei moonuta. Tõotad? Sa vaikid? Ta on hea naine,» ja kõverdus üleni võikalt. «Jevgenevlik naine... Nüüd niisuguseid ei ole... Sa vaikid?»

«Tõotan.»

«Noh, ja käi kus kurat!... Hüvasti!...»

Väriseva pigistusega haaras ta Listnitski käe, siis tõmbas teda kohmaka, meeleheitliku liigutusega enda poole ja pingutusest veel enam kahvatades tõstis märja pea, ning surus ärakuivanud huuled Listnitski käele. Rutates, sineliholma üle pea tõmmates, pöördus ta ära, ja vapustatud Listnitski nägi vilksamisi külma värinat tema huultel, halli niisket triipu põsel.

Kahe päeva pärast Gortšakov suri. Päev hiljem saadeti Listnitski Tihhoretskajasse raske haavaga vasaku käes ja püüsas.

Korenovskaja all toimus lahing, kus võideldi kaua ja visalt. Listnitski käis oma polguga kaks korda rünnakul ja vasturünnakul. Kolmandat korda tõusid tema pataljoni ahelikud. Ergutatud rooduülema hüüetest: «Mitte maha heitta!», «Kotkapojad, edasi!», «Edasi — Kornilovi ürituse eest!» — jooksis ta rasket sörki mööda niitmata nisuvälja, vasaku käega hoides kilbikesena pea kohal sapöörilabidat, paremaga püssi surudes. Ükskord libises kuul heliseva vingumisega mööda labida kallakut renni, ja labidavart käes kohendades tundis Listnitski rõõmu torget: «Möödas!» Siis aga paiskas lühike, hämmastavalt tugev löök ta käe kõrvale. Ta pillas labida maha ja ägeduses jooksis kaitsmata peaga veel kümmekond sülda edasi. Tegi katset võtta püssi laskevalmis, aga ei suutnud kätt tõsta. Nagu tina vormi, voolas valu raskelt igasse liigendisse. Ta heitis vaole, ja suutmata endast jagu saada karjatas mitu korda. Kui ta juba lamas, salvas kuul teda puusa ja pikkamisi ning raskelt lahkus temast teadvus.

Tihhoretskajas amputeeriti tal purustatud käsi, võeti

puusast välja luukild. Kaks nädalat lamas ta meeleheite, valu, igavuse piinades. Siis viidi Novotšerkasskisse. Veel kolmkümmend piinavat ööpäeva laatsaretis. Sidumised, õdede ja arstide äratüüdanud näod, terav joodi, karboolhappe lehk... Vahetevahel tuli Olga Nikolajevna. Ta põskedel oli rohekas-kollane varjund. Leinariided suurendasid laastatud silmade väljanutmata kurbust. Listnitski vaatas kaua ta kahvatuks muutunud silmadesse, vaikis, häbelikult, vargsi peitis teki alla tühja särgikäist. Nagu vastu tahtmist päris Olga Nikolajevna üksikasju mehe surmast, tema pilk eksles mööda koikusid, ta kuulas näilise hajameelsusega. Laatsaretist välja tulles läks Listnitski tema juurde. Olga Nikolajevna tuli talle majatrepil vastu, pöördus ära, kui Listnitski tema kätt suudeldes kummardas alla oma tihedate lühikeseks lõigatud valkjate juustega pea.

Ta oli hoolsasti raseeritud, elegantne kaitsevärvi frentš istus tal endiselt laitmatult, aga tühi käis häiris piinavalt, — kramplikult liikus selles tilluke sidemes käekõnt.

Nad astusid majja. Ilma istet võtmata hakkas Listnitski kõnelema:

«Boris palus mind enne surma... võttis minult lubaduse, et ma teid maha ei jäta...»

«Ma tean.»

«Kust?»

«Tema viimasest kirjast...»

«Tema soov oli, et meie oleksime koos... Muidugi, kui teie nõus olete, kui teile sobib abielu invaliidiga... Palun teid uskuda... tunneteavaldused kõlaksid praegu pilkena... Kuid ma soovin siiralt teie heaolu.»

Listnitski hämmeldunud ilme ja seosetu, erutatud kõne liigutasid Olga Nikolajevnat.

«Ma olen sellele mõtelnud... Ma olen nõus.»

«Me sõidame minu isa mõisa.»

«Hea küll.»

«Muud võib vormistada hiljem?»

«Jah.»

Aupaklikult puudutas ta huultega Olga portselankerget kätt ja kui tõstis alandlikud silmad, nägi tema huultel põgenevat naeratuse varju.

Ärmastus ja tugev lihalik himu tõmbasid Listnitskit Olga poole. Ta hakkas käima tema juures iga päev. Võlturohkest argipäevast väsinud süda igatses muinasjutu... Ja endamisi arutles ta nagu klassikalise romaani kangelane, otsis endas kannatlikult mingeid olevaid tundmusi, mida tal iial polnud kellegi vastu olnud, — võib-olla soovides katta ja ilustada nendega tühja meelelise iha alastiolekut. Kuid muinasjutt riivas ühe tilvaga tõelisust: mitte ainult suguline iha, vaid veel mingi nägematu lõng köitis teda selle juhuslikult tema eluteele sattunud naisega. Ta taipas ise vaid ähmaselt oma elamusi, ainult ühte tundis ülima selgusega: et kuigi ta on vigane ja rivist välja löödud, juhib teda endiselt võimsalt ohjeldamatu ja metsik instinkt — «mina tahin kõik». Isegi Olga jaoks kurbadel päevadel, kui ta alles kandis endas nagu ihuvilja raskeima kaotuse valu, ihaldas teda Listnitski, õhutatuna armukadedusest surnud Gortšakovi vastu, ihaldas meeletult... Elu kobrutas metsiku keerisena. Püssirohtu haista saanud inimesed, pimestatud ja uimastatud kõigest toimuvast, elasid hoogsalt ja ahnelt, ainuüksi tänasele päevale. Ja kas mitte sellepärast ei rutanudki Jevgeni Nikolajevitš kokku kõitma enda ja Olga elu, et võib-olla ähmaselt aimas selle ürituse möödapääsematut hukku, mille eest ta oli verd valanud.

Ta teatas isale üksikasjalise kirjaga sellest, et abiellub ja varsti tuleb ühes naisega Jagodnojesse.

«... Mina olen oma töö lõpetanud. Ma võiksin veel ühe käegagi hävitada mässama hakanud rämpsu, seda nectut «rahvast», kelle saatuse üle kümneid aastaid on nutnud ja ilatsenud vene intelligents, kuid tõepoolest, praegu näib see mulle võikalt mõttetu... Krasnov ei lepi Denikiniga kokku; mõlema leeri keskel aga valitseb vastastikune kahjustamine, intriigid, alatus ja jäledus. Vahel hakkab mul jube. Mis küll saab? Sõidan koju, et kaelustada teid nüüd ainsa käega ja elada teie juures, jälgides võitlust kõrvalt. Minust pole enam sõdurit, olen sant, füüsiliselt ja vaimselt. Ma olen väsinud, kapituleerun. Vististi on osalt see põhjustanud mu abiellumise ja tungi omandada «vaikne sadam»,» — lõpetas ta kirja nukker-iroonilise juurdekirjutustega.

Nad pidid lahkuma Novotšerkasskist nädala pärast. Mõni päev enne ärasõitu kolis Listnitski lõplikult Gortšakova juurde. Pärast ööd, mis neid lähendas, langes Olga kuidagi näost ära, tuhmus. Ta andis ka hiljem teise pealekäimistele järele, aga tekkinud olukord rõhus teda piinavalt ja hinges oli ta solvunud. Listnitski kas ei teadnud või ei tahtnud teada, et mitmesuguse mõõduga mõõdetakse neid kõitvat armastust ja ühega — vihavaenu.

Enne ärasõitu mõtles Jevgeni Aksinjale vastu tahtmist, katkendlikult. Ta varjas end mõtete eest temale nagu käega päikese eest. Kuid tema tahtmise kiuste hakkasid mälestused sellest vahekorrast ikka pealekäivamalt — valgusviirgudena — läbi imbuma, teda häirima. Üksvahe ta mõtles: «Ma ei katkesta temaga vahekorda. Ta nõustub.» Kuid korralikkusetunne sai võitu, — ta otsustas saabumisel temaga kõnelda, ja kui tuleb võimalus, temast lahkuda.

Neljanda päeva lõpul jõudsid nad Jagodnojesse. Vana pan tuli noortele versta kaugusele mõisast vastu. Juba eemalt nägi Jevgeni, kuidas isa raskelt tõstis jala üle troska istme, võttis kaabu peast.

«Sõitsime välja kalleid külalisi vastu võtma. Noh, laske ennast kord vaadata . . .» kõneles ta bassihäälega, kohmakalt kaelustades miniat, torkides tema põski rohekashallide läbisuitsutatud vurrukimpudega.

«Istuge meie juurde, isa! Kutsar, sõida! Aa, ätt Saška, tere! Ikka elus? Istuge minu kohale, isa, mina asun siia kutsari kõrvale.»

Vanamees istus Olga kõrvale, pühkis rätikuga üle vurrude ja silmitses tagasihoidlikult, näilise uljusega poega.

«Noh, kuidas on, sõbrake?»

«Rõõmustan hirmsasti, et teid näen!»

«Invaliid, ütled?»

«Mis teha? Invaliid.»

Teeseldud reipusega silmitses isa Jevgenit, püüdes varjata karmuse taha kaastundmuse ilmet, hoidudes vaatamast tühjale, vöö vahele pistetud rohelisele mundrikäisele.

«Pole viga, olen harjunud,» Jevgeni liigutas õlga.

«Muidugi harjud,» hakkas vanamees ruttama, «peaasi, et pea terve oleks. Sa tulid ju kilbiga . . . mis? Või kuidas? Ma ütlen, et tulid kilbiga. Ja isegi vangistatud kauni orjatariga?»

Jevgeni nautis isa rafineeritud, pisut vananenud galantsust, küsides Olgalt silmadega: «Noh, kuidas Vanamees on?» — ja naise elava naeratuse järgi, tema silmist palstva soojuse järgi mõistis, et isa talle meeldis.

Hallid pooltraavel-hobused vedasid sõidukit kiiresti allamäge. Künkalt hakkasid paistma hooned, kodusalu roheline lalalipaiskunud lakk, valendavate seintega häärber, aknaid varjavad vahtrad.

«Kui tore! Ah, kui tore!» elavnes Olga.

Ühe poolt kihutasid, kõrgele üles viskudes, mustad hurdad. Nad piirasid troska ümber. Ätt Saška sähvas tagant piitsaga ühele, kes püüdis troskasse hüpata, hüüdis ägedalt:

«Ära alla ronid, kura-a-at! Käi minema!»

Jevgeni istus seljaga hobuste poole; nad pruuskasid aeg-ajalt, tuul kandis peenikesi pritsmeid tahapoole, piserdas nendega tema kaela.

Ta naeratas, vaadates isale, Olgale, viljapeadega kaetud teele, künkakesele, mis aeglaselt tõustes varjas silmapiiri.

«Kui üksildane! Ja milline vaikus . . .»

Naeratades jälgis Olga hääletult tee kohal lendavaid kõnnivareseid, tahapoole jooksvaid koirohu- ja mesikapuhmakesi.

«Meid on tuldud tervitama.» Pan vidutas silmi.

«Kes?»

«Mõisateenijad.»

Tagasi vaadates, seisjate nägusid veel mitte ära tundes, almas Jevgeni ühes naises Aksinjat, punastas sügavalt. Ta ootas, et näeb Aksinja näos ärevuse märke, aga kui kaless, reipalt sahistades, värava kohale jõudis ja Listnitski väriseva südamega paremale vaatas ning Aksinjat silmas, — üllatas teda tema tagasihoidlikult jõbus, naeratav nägu. Jevgenil langes nagu koorem õlult, ta rahunes, noogutas tervituse peale.

«Milline paheline ilu! Kes see on? . . . Väljakutsuvalt

ilus, eks ole?» Vaimustatud silmadega osutas Olga Aksinjale.

Aga Jevgeni oli julguse tagasi saanud; rahulikult ja külmalt nõustus ta:

«Jah, ilus naine. See on meie toatüdruk.»

Olga juuresolek avaldas kõigele majas mõju. Vana pan, kes oli varem päevad läbi kõndinud majas ringi öösärgis ja soojades kootud aluspükstes, laskis kirstudest välja võtta naftaliini järele lõhnavad saterkuued ja pikad kindralipüksid. Varem lohakas kõige suhtes, mis puutus tema isikusse, karjus ta nüüd Aksinja peale mõne tillukese voldi pärast triigitud pesus ja tegi hirmsad silmad, kui Aksinja talle hommikul puhastamata saapad kätte andis. Ta omandas värskema välimuse, üllatas meeldivalt Jevgeni silma alati raseeritud põskede läikega.

Nagu halba aimates püüdis Aksinja noorele pere naisele meele järgi olla, oli lipitsevalt alandlik ja ülemäära teenistusvalmis. Lukerja puges nahast välja, et valmistada häid lõunaid, ja ületas iseend suurepäraselt maitsvate soustide ja kastmete leiutamises. Isegi allakäinud ja tugevasti vananenud ätt Saškat puudutas Jagodnojes toimuvate muudatuste mõju. Ühekorra kohtas pan teda majatrepi juures, mõõtis teda silmadega pealaest jalatallani ja kutsus kurjakuulutavalt sõrmega.

«Mis see siis tähendab, lurjus? Ah?» — pan pööritas koledasti silmi. «Kuidas su püksid välja näevad, mis?»

«Mis neil siis on?» küsis ätt Saška häbematult, ise aga oli veidi hämmeldunud niihästi ebatavalisest ülekuulamisest kui peremehe värisevast häälest.

«Majas on noor naine, ja sina, mats, sina tahad mulle kirstunaelaks saada? Miks sa püksiklappi kinni ei pane, va haisev sokk? Noh?!»

Ätt Saška määrdinud sõrmed puudutasid püksiklappi, jooksid üle suurte nööpide pika rea nagu üle hääletu lõõtspilli sõrmiliste. Ta tahtis peremehele veel midagi ülihäbematut ütelda, aga see lõi jalga vastu maad nagu nooruses, ja veel nii, et teravaninalisel vanamoelisel saapal tald irvakile läks, ja käratas:

«Talli! Marss! Lasen Lukerjal sind keeva veega üle kõpatada! Kaabi endalt mustus maha, lojus!»

Jevgeni puhkas, luusis püssiga mööda kuivorgu, laskis mahaniidetud mesiheina ääres põldpüüsid. Üks asi vaevas teda: Aksinja küsimus. Aga kord õhtul kutsus isa Jevgeni enda juurde; kartlikult uksele vaadates ja hoidudes Jevgeni pilku kohtamast, hakkas rääkima:

«Mina, tead... Sa andesta mulle segamine sinu isiklikesse asjadesse, aga ma tahan teada, kuidas sa mõtled talitada Aksinjaga?»

Tõtlikkusega, millega Jevgeni hakkas suitsu süütama, reetis ta end. Jälle punastas ta, nagu saabumispäeval, ja seda tundes, punastas veel enam.

«Ma ei tea... Lihtsalt ei tea...» tunnistas ta puhtsüdamlikult.

Vanamees ütles kaalukalt:

«Aga mina tean. Mine ja kõnele temaga kohe. Paku talle raha, loobumismaksu,» siin naeratas ta vurruotsakesse, «palu ära sõita. Me leiame kellegi teise.»

Jevgeni läks kohe peretarre.

Seljaga ukse poole seistes sõtkus Aksinja tainast. Ta abaluud liikusid ja seljavagu tuli märgatavalt nähtavale. Käised olid tal küünarnukkideni üles kääritud, lõmmudel täidlastel käsivartel liikusid lihased. Jevgeni vaatas ta kaelale, millel kähardus suuri kahukaid juusterõngaid, ütles:

«Palun teid silmapilguks, Aksinja.»

Aksinja pöördus kähku, püüdes anda oma säramalöönud näole teenistusvalmiduse ja ükskõiksuse ilmet. Aga Jevgeni pani tähele, kuidas ta sõrmed värisesid käiseid alla lastes.

«Ma tulen kohe.» Sihvas ara pilgu köögitüdrukule ja suutmata oma rõõmu võita, tuli Jevgeni poole, näol õnnelik paluv naeratus.

Välistrepil ütles talle Jevgeni:

«Lähme aeda. On tarvis rääkida.»

«Lähme,» nõustus Aksinja rõõmsalt ja alandlikult, arvates, et see on endise vahekorra taasalustamine.

Teel küsis Jevgeni poolvaljusti:

«Kas tead, milleks ma sind kutsusin?»

Pimeduses naeratades haaras Aksinja tema käe; kuid ta vabastas selle järsu tõmbega, ja naine mõistis kõik. Jäi seisma.

«Mis te soovisite, Jevgeni Nikolajevitš? Kaugemale ma ei lähe.»

«Hea küll. Me võime rääkida ka siin. Meid ei kuule keegi . . .» Jevgeni ruttas, takerdus nähtamatus sõnade võrgus. «Sa pead mind mõistma. Nüüd ma ei või sinuga nagu enne . . . Ma ei või sinuga elada . . . Sa saad aru? Ma olen ju nüüd abielus ja nagu aus inimene ei või teha alatust . . . Südametunnistus ei luba . . .» kõneles ta, piinavalt häbenedes oma ülespuhutud sõnu.

Öö oli nüüdsama tulnud pimedast idast.

Läänes punetas veel loojaku süüdatud taevariba. Rehalas peksti laternate valgusel vilja, — seal tuikas masina pulss kõrgendatult ja kirglikult, käratsesid töölised; allalaskja, kes väsimatult toitis ablast peksumasinat, karjus kähedalt ja õnnelikult: «Las käia! Las käia! Las käia-a-a!» Aias haudus vaikus. Lõhnas nõgeste, nisu, kaste järele.

Aksinja vaikis.

«Mis sa ütled? Miks sa siis vaikid, Aksinja?»

«Mul pole midagi rääkida.»

«Ma annan sulle raha. Sa pead siit ära sõitma. Ma arvan, sa nõustud . . . Mul oleks raske alati näha sind.»

«Nädala pärast lõpeb mul kuu. Kas võib selle lõpuni olla?»

«Muidugi, muidugi!»

Aksinja vaikis veidi aega, siis nihkus kuidagi küljega, aralt, nagu peksasaanu, Jevgenile lähemale, ütles:

«Noh, mis ikka, eks ma lähe ära . . . Aga kas sa ei halasta lõpukski? Mind on häda niisuguseks häbematuks teinud . . . Olen ära piinatud üksiolekust . . . Sa ära mõista hukka, Ženja.»

Tema hääl oli kõlav ja kuiv. Asjata püüdis Jevgeni aru saada, kas ta kõneleb tõsiselt või naljatab.

«Mida sa tahad?»

Ta kõhatas pahameelega ja äkki tundis, kuidas Aksinja jälle aralt otsib tema kätt . . .

Viis minutit hiljem tuli ta märja lõhnava sõstrapõõsa tagant välja, läks varbtarani, ja paberossi popsutades

[illegible] kaua taskurätikuga pükse, mille põlvepealsed [illegible] mahlakast rohust roheliseks saanud.

Akjatrepile astudes vaatas ta tagasi. Peretares paistis [illegible] valgustatud akna taga Aksinja sihvakas [illegible] — käed üle pea heidetud, kohendas Aksinja juukseid, vaatas tulle, naeratas . . .

6

Sulgrohi oli valminud. Paljude verstade ulatuses oli stepp kattunud hälliva hõbedaga. Tuul tuli peale, muljus seda vetruvalt, karestas, sagristas, kihutas kord lõuna, kord lääne poole sinkjas-opaaljaid laineid. Seal, kus voolav õhujuga üle käis, kummardus sulgrohi nagu palvetuseks, ja ta hallil seljal lebas kaua mustendav lada.

Äiamelilgilised rohud olid ära õitsenud. Künkaharjadel oli longus rõõmutu kõrbenud koirohi. Lühikesed ööd kuivasid ruttu. Öösiti säras süsimustal taeval loendamatuid tähti; kuu — kasaka päike, kahanenud külg mustendamas, paistis kitsilt, kahvatult; avar Linnutee põimus ühte teiste täheteedega. Kibekas õhk oli paks, tuul kuiv, kolrohulõhnane; maa, küllastatud ikka sellesama kõikvõimsa kolrohu kibedusest, igatses jahedust. Virvendasid uhked täheteed, mida polnud tallanud kellegi kabi ega kellegi jalg; tähtede nisukülv hukkus kuival, mustmuldmaal taeval, tärkamata ja idudega rõõmustamata; kuu lebas kuivanud soolakuna, ja stepis valitses kuivus, rohi oli kõrbenud ning selles kostis valge vaikimatu hõbedane vutipõrin ja rohutirtsude metalne helin . . .

Päeviti aga on lämmatav palavus, udusuits. Pilvitu taeva pleekinud sinas hõõgub halastamatu päike, hõljuvad laialilaotatud kullitiibade pruunid terasesed poolkaared. Pimestavalt, vastupandamatult särab stepis sulgrohi, sutseb kaamelikarva halkjaspruun, kuum rohi; küljele kaldudes ujub kull sinas, — all libiseb mööda rohtu kuulmatult tema määratu suur vari.

Susilikud vilistavad raugelt ja kähisevalt. Koobaste kollendavail lämbeil kallakuil tukuvad ümisejad. Stepp on kuum, kuid surnud, ja ümberringi on kõik läbipaist-

valt liikumatu. Isegi kurgaan sinendab nähtava piiril muinasjutuliselt ja ähmaselt nagu unes...

Kallis stepp! Kibe tuul laskub märade ja täkkude lakkadele hobusekarjades. Kuiv hobusenina on tuulest soolane, ja kibe-soolast lehka sisse hingates mälub hobune siidjate mokkadega ja hirnub, tundes nendel tuule ja päikese kõrvalmaitset. Kallis stepp madala Doni taeva all! Nõgude, kuivorgude, punasaviste jäärakute looked, sulgrohune avarus hobusekabja rohtunud pesataolise jäljega, kurgaanid viisas vaikuses säilitamas mahamaetud kasakakuulsust... Kummardan sügavalt ja suudlen pojalikult sinu magedat mulda, roostetamata kasakaverega niisutatud Doni stepp!

Tal on väike kuivetu ussipea. Kõrvad on väikesed ja liikuvad. Rinnalihased viimse võimaluseni arenenud. Jalad on peenikesed, tugevad, sõrgatsid laitmatud, kabjad treitud nagu jõekivi. Sabapool pisut rippuv, saba kiuline. Ta on puhastverd donlane. Vähe sellest: ta on väga kõrgest soost, tema soontes pole tilkagi võõrast verd ja tõug on näha kõiges. Tema nimi on Malbruk.

Oma mära kaitstes võitles ta joodil teise, tugevama ja vanema täkuga, ja see vigastas tal raskelt vasakut esijalga, hoolimata sellest, et karjas olles on täkud alati rautamata. Nad ajasid end tagumistele jalgadele püsti, puresid teineteist, peksid esijalgadega, lõhestasid teineteisel nahka...

Karjust polnud juures, — ta magas kõhuli stepis päikese käes, tolmustes tulikuumades saabastes jalad laiali. Vastane paiskas Malbruki algul maha, siis kihutas ta kaugele-kaugele märakarjast ja, jätnud ta verisena sinna, võttis mõlemad märakarjad endale, viis ära Soise oru äärt pidi.

Haavatud täkk pandi talli, velsker ravis tal vigastatud jala terveks. Kuuendal päeval aga sai Miška Koševoi, kes oli tulnud ettekandega ülevaataja juurde, pealtnägijaks, kuidas võimsast soojätkaja-instinktist juhituna Malbruk päitseoheliku läbi näris, latrist välja hüppas, ja kaasa haarates karjuste, ülevaataja ja velskri märad, kes kammitsetuina kasarmu juures sõid, kihutas nad

steppi — algul traavis, pärast hakkas mahajääjaid näksama, kiirustama. Karjused ja ülevaataja hüppasid kasarmust välja, kuulsid ainult, kuidas märadel kõlavalt lehkesid kammitsad.

«Jättis meid jalameesteks, põrguline!...»

Ülevaataja vandus, kuid vaatas eemalduvaile hobustele järele mitte ilma salajase heakskiiduta.

Keskpäeval tõi Malbruk hobused joodile. Jalameesteks jäänud karjased võtsid talt märad ära, tema enda aga saduldas Miška, viis ära steppi ja laskis endisesse karja.

Kahe kuu kestel, mis ta karjusena teenis, õppis Koševoi tähelepanelikult tundma hobuste elu otvodil; õppis tundma ja täitus sügava lugupidamisega nende mõistuse ja enam kui inimliku ülluse vastu. Tema silmade all paaritusid märad; ja see igavene, primitiivseis tingimustes teostatav akt oli nii loomulik-karske ja lihtne, et tahtmatult kutsus Koševoi meeles välja võrdlusi, mis polnud inimeste kasuks. Aga hobuste vahekordades oli ka palju inimlikku. Näiteks pani Miška tähele, et vananev täkk Bahhar, taltsutamatult õel ja toorevõitu märadega ümberkäimises, eelistas üht punast neljaaastast laia lehtlauguga ja tuliste silmadega kaunitari. Ta oli tema läheduses alati rahutu ja erutavalt järsk, alati nuusutas teda erilise, tagasihoitud ja kirgliku norskamisega. Ta armastas seisukohtades panna oma kurja peed armastatud mära laudjale ja kaua tukkuda niiviisi. Miška vaatas teda kõrvalt, nägi kuidas täku õhukese naha all mänglevad loiult lihastekimbud, ja talle tundus, et Bahhar armastab seda mära vanainimeseliku tugeva ja lootusetult nukra armastusega.

Koševoi täitis teenistusekohuseid korralikult. Nähtavasti ulatus kuuldus tema agarusest staniitsa-atamani kõrvu, ja augusti esimestel päevadel sai ülevaataja käsu komandeerida Koševoi staniitsavalitsuse käsutusse.

Miška seadis end kähku valmis, andis kroonuvarustuse ära, asus sama päeva õhtu eel koduteele. Ta kiirustas oma märakest lakkamatult. Päikeseloojakul oli ta juba teisel pool Karginit ja jõudis seal künkaharjal järele Vjošenskaja suunas sõitvale vankrile.

Ukrainlasest kutsar ajas tuliseksaetud rammusaid hobuseid. Vedruvankri päras istus poollamakil rühikas

laiaõlaline mees, linnalõikeline pintsak seljas ja hall viltkaabu kuklasse lükatud. Tükk aega sõitis Miška taga, vaadates kaabut kandva mehe rippuvaile õlgadele, mis rappusid tõugetest, valgele tolmunud kraeribale. Reisija jalgade juures lebas kollane reisipaun ja kott, mida osalt varjas kokkukeeratud palitu. Miška haistmist kõditas teravalt tundmatu sigarilõhn. «Mõni ametimees sõidab staniitsasse,» mõtles Miška, māra vankri kõrvale ajades. Ta heitis silmanurgast pilgu kaabu ääre alla ja paotas suu, tundes, kuidas tal hirmu ja ülisuure imestuse pärast külmajudinad kiiresti üle selja jooksevad: Stepan Astahhov istus poollamakil troskas, kannatamatult musta sigarikontsu närides, metsikuid heledaid silmi vidutades. Miška ei uskunud ennast, silmitses veel kord omaküla mehe tuttavat, kummaliselt muutunud nägu, veendus lõplikult, et vedrud kiigutavad tõeliselt elusat Stepani, ja ärevusest higistades, kõhatas:

«Vabandage, härra, kas teie pole mitte Astahhov?»

Mees troskas heitis kübara peanoogutusega otsaesisele; pöördudes tõstis silmad Miškale.

«Jah, ma olen Astahhov. Mis siis? Kas teie... Pea, sa oled ju — Koševoi?» Ta kergitas end ja naeratades kastanikarva vurrude alt ainuüksi tõmmude huultega, säilitades silmades, kogu vananenud näos ligipääsematut karmust, sirutas hämmeldunult ja rõõmsalt käe. «Koševoi? Mihhail? Näe, kuidas kokku saime!... Väga rõõmustav...»

«Kuidas siis? Kuidas siis nii?» Miška laskis ratsutid lahti, lahutas arusaamatuses käsi. «Räägiti, et sa oled tapetud. Vaatan: Astahhov...»

Miška näol lõi õitsele naeratus, ta hakkas sadulas nihelema, rabelema, kuid Stepani välimus, tema selge, tume hääldamine viisid teda segadusse; ta muutis kõnetlust ja pärast nimetas teda jutuajamises kogu aeg «teie», ähmaselt tundes mingit nähtamatut piiri, mis neid lahutas.

Nad hakkasid juttu ajama. Hobused läksid sammu. Läänes õitses toredasti loojak, mööda taevast läksid õõsse asuursed pilvekesed. Tee kõrval hirsipuhmastikes katkestasid end kõrvulukustavalt vutid, tolmune vaikus laskus stepi kohale, mis oli õhtuks lõpetanud päevase

sõidetuse ja kära. Tšukarini ja Kružilini tee lahkmel paistis sirelikarva taeva taustal kabeli närbunud siluett; selle kõhal langes püstloodis alla telliskivipruunide rünkpilvede kogunenud mass.

«Kust te siis tulete, Stepan Andreitš?» päris Miška roomsalt.

«Saksamaalt. Näe, pääsesin kodumaale.»

«Kuidas meie kasakad siis kõnelesid, et Stepan tapeti meie sõlmade all?»

Stepan vastas tagasihoidlikult, rahulikult, nagu tülitaks teda küsitlemine.

«Sain kahest kohast haavata, ja kasakad... Mis kasakaist rääkida? Nad jätsid mu maha... Sattusin vangi... Sakslased ravisid terveks, saatsid tööle...»

«Teie vist ei kirjutanud...»

«Pole kellelegi kirjutada.» Stepan viskas sigariotsa ära ja süütas kohe teise sigari.

«Aga naisele? Teie abikaasa on elus ja terve.»

«Mina ei elanud ju temaga, — on vist teada.»

Stepani hääl kõlas külmalt, ühtki soojemat nooti ei sisinenud sellesse. Naise mainimine ei erutanud teda.

«Noh, kas oli ka igav võõral maal?» uuris Miška ahnelt, peaaegu rinnuli sadulakaarele heites.

«Alguses oli igav, aga pärast harjusin. Mul oli hea elu.» Ta vaikis veidi, lisas siis juurde: «Tahtsin päriselt Saksamaale jääda, Saksa alamaks astuda. Aga näe, tõmbas koju — jätsin kõik maha, sõitsin tulema.»

Esimest korda pehmendas Stepan karme jooni silmanurkades, naeratas.

«Aga näete, missugune segadus meil siin on?... Sõdime omavahel.»

«Ja-a-ah... olen kuulnud.»

«Kustkaudu te siis tulite?»

«Prantsusmaalt, laevaga Marseille'st — on niisugune liin — Novorossiiskisse.»

«Tea, kas mobiliseeritakse teidki?»

«Küllap vist... Mis külas uut on?»

«Jõuad sa's kõike jutustada? Palju on uut.»

«Kas minu maja on terve?»

«Tuul kõigutab teist...».

«Aga naabrid? Kas Melehhovi poisid on elus?»
«On elus.»
«Kas minu endisest naisest olete midagi kuulnud?»
«Ta on sealsamas, Jagodnojes.»
«Aga Grigori ... elab temaga?»
«Ei, ta elab seaduslikuga. On teie Aksinjast lahku läinud ...»
«Või nii ... Ma ei teadnud.»
Nad vaikisid veidi aega. Koševoi silmitses ikka veel ahnelt Stepani. Ütles heakskiitvalt ja lugupidamisega:
«On näha, et teil oli hea elu, Stepan Andreitš. Riided on teil korralikud, nagu mõnel suurel isandal.»
«Seal käivad kõik puhtalt riides.» Stepan krimpsutas nägu, puudutas voorimehe õlga: «Noh, lase rutemini.»
Kutsar viibutas nukralt piitsa, väsinud hobused tõmmatasid ebaühtlaselt trengikolke. Pehmelt ratastega sahistades hakkas vedruvanker teerööpmeil kiikuma, ja jutuajamist lõpetades, selga Miška poole pöörates, küsis Stepan:
«Kas sõidad külasse?»
«Ei, staniitsasse.»
Teelahkmel pööras Miška paremale, kergitas end jalustes.
«Elage seniks hästi, Stepan Andreitš!»
See muljus tolmunud kaabuäärt raske sõrmepundiga, vastas külmalt, hääldades iga silpi selgelt nagu muulane:
«Head tervist!»

7

Mööda Filonovo—Povorino liini õgvendus rinne. Punased tõmbasid jõude kokku, kogusid rusikat löögiks. Kasakad arendasid loiult pealetungi; laskemoonast kibedat puudust tundes ei püüdnud nad oblasti piiridest väljuda. Filonovo rindel toimusid lahinguoperatsioonid muutliku eduga. Augustis tekkis suhteline vaikus, ja kasakad, kes rindelt lühiajalisele puhkusele tulid, kõnelesid sellest, et sügiseks tuleb oodata vaherahu.
Tagalas aga, staniitsades ja külades, käis sel ajal viljakoristamine. Oli puudus töökätest. Vanamehed ja

naised ei saanud tõõga hakkama; pealegi segasid alalipet määramised küütidesse, milledega toimetati rindele laskemoona ja toiduaineid.
Vatari külast läks peaaegu iga päev küüdikäsu järgi Vjošenskajasse viis-kuus vankrit, Vjošenskajas laaditi neile peale padruni- ja mürsukaste, suunati edasisaatmispunkti Andropovi külas, vahel aga saadeti veovahendite puuduse tõttu kaugemalegi, Hopjori-äärseisse küladesse.
Küla elas askeldavalt, kuid vaikselt. Kauge rinde poole suundusid kõigi mõtted, mure ja valuga oodati halbu teateid kasakaist. Stepan Astahhovi tulek viis kogu küla ärevusse: igas tares, igas rehalas kõneldi ainult sellest. Tuli tagasi kasakas, kes oli ammu maha arvatud, kes oli kirjas ainult vanaeitedel, hingepalveks, kes oli juba peaaegu unustatud. Kas see pole ime?
Stepan peatus Anikuška naise juures, kandis oma kompsud-kompsud tarre ja, senikaua kui perenaine talle ehtsööki lauale otsis, läks oma maja vaatama. Raske pereehesammuga mõõtis ta kaua valgest kuupaistest hõbejutatud õue, astus sisse poollagunenud küünidesse, ehitises maja, kõigutas tarade tugiposte ... Anikuška oidel oli munaroog laual ammu jahtunud, Stepan aga vaatles ikka veel oma rohtunud mõisat, ragistas sõrmi ja pomises midagi ebaselgelt nagu kidakeelne.
Samal õhtul tulid teda külastama kasakad — vaatama ja pärima elu kohta vangis. Anikuška kamber tuli tungil naisi ja lapsi täis. Nad seisid tiheda seinana, kuulasid Stepani jutustusi, pärani avatud suud mustendamas. Stepan kõneles vastumeelselt, tema vananenud nägu ei väräkendanud kordagi naeratus. Oli näha, et elu oli teda tugevasti, juureni painutanud, muutnud ja ümber teinud.
Hommikul — Stepan magas alles kambris — tuli Pantelei Prokofjevitš. Ta kõhatles bassihääleliselt pihku, nutas kuni kroonumees ärkab. Kambrist tuli muldpõranda jahedust, tundmatu lämmatav-kange tubaka lõhna ja kauge teekonna hõngu, millest teeline kauaks tahi imbub.
Stepan ärkas, oli kuulda: tõmbas tikku, suitsu süüdates.

«Kas lubad sisse astuda?» küsis Pantelei Prokofjevitš, ja nagu ülemuse ette ilmudes, kohendas rahutult uue kohevile hoiduva särgi volte, mille Iljinitšna talle ainult selleks tähtsaks puhuks oli selga pannud.

«Astuge sisse.»

Stepan riietus, sigarit pahvides, suitsu pärast unist silma vidutades. Pisut aralt astus Pantelei Prokofjevitš üle läve, ja üllatatud Stepani muutunud näost ja tema siidist trakside metallosadest, peatus, sirutas paadikesena välja musta käe.

«Tere, naaber! Oled ikka elus . . .»

«Tere!»

Stepan heitis traksid võimsaile rippuvaile õlgadele, kohendas neid ja pani väärikalt oma käe vanamehe karedasse pihku. Nad silmitsesid teineteist põgusalt. Stepani silmis leegitses nõrgalt siniseid vaenusädemeid, Melehhovi viltustes pungsilmades oli lugupidamine ja kerge, irooniaga segatud imestus.

«Oled vanemaks jäänud, Stjopa . . . vanemaks oled jäänud, kullake.»

«Jah, olen vanemaks jäänud.»

«Sinu eest ju peeti juba hingepalvet, nagu minu Griškagi eest . . .» ütles ja katkestas pahaselt: polnud kohane seda meelde tuletada. Katsus viga parandada: «Jumal tänatud, tulid elusana ja tervena tagasi . . . Tänu issandale! Griškat mälestati niisamuti, aga tema toibus nagu Laatsarus, ja nii läkski edasi. Juba kaks lapsekest teisel, ja tema naine Natalja on ka, jumal tänatud, kosunud. Tubli naisuke . . . Noh, aga kuidas sina, lapsuke, elad?»

«Tänan.»

«Kas naabrile külla tuled? Tule, tee seda au, ajame juttu.»

Stepan keeldus, kuid Pantelei Prokofjevitš palus järelejätmatult, haavus, ja Stepan andis järele. Pesi end, kammis üles lühikeseks lõigatud juuksed, vanamehe küsimuse peale: «Kuhu sa's tuka panid? Müüsid maha või?» — naeratas, viskas enesekindlalt kaabu pähe ja astus esimesena õue.

Pantelei Prokofjevitš oli lipitsevalt lahke, nii et Stepan mõtles tahtmatult: «Vana ülekohtu pärast mehkeldab nüüd . . .»

Meie silmade vaikivaid märguandeid järgides kõndis Iljinitšna kärmesti köögis, kiirustas Nataljat ja Dunjašat, kandis ise toitu lauale. Naised heitsid aeg-ajalt pühakujude all istuvale Stepanile uudishimulikke pilke, kobaid silmadega ta pintsakut, kraed, hõbedast uuriketti, sõrmust, vaatasid üksteisele halvasti-varjatud imestunud naeratusega. Darja tuli õuest, põsed punased; häbelikult naeratades ja põlleotsaga õhukesi huuli pühkides vidutas silmi:

«Ah, naabrike, ma ei tundnud teid äragi. Te pole enam kasaka moodigi.»

Ilma aega raiskamata tõi Pantelei Prokofjevitš kohe puskaripudeli lauale, tõmbas lapist topi pudelikaelast välja, nuusutas magus-kibedat lõhna, kiitis:

«Proovi. Omast vabrikust. Kui tiku juurde paned, põleb sinise leegiga, jumala eest!»

Räägiti läbisegi ühest-teisest. Stepan jõi vastumeelselt, aga kui oli joonud, hakkas kiiresti purju jääma, muutus lobemaks.

«Pead nüüd naise võtma, naabrike.»

«Mis te räägite! Aga kuhu ma vana panen?»

«Vana . . . Mis nüüd vanast . . . Arvad, vana naine ei kulu ära? Naine on nagu mära: niikaua sõidad, kuni hambad suus püsivad . . . Me otsime sulle noore.»

«Elu on sassi läinud . . . Pole aega naisevõtmisega jännata . . . Mul on puhkus pooleksteiseks nädalaks, siis pean ilmuma staniitsavalitsusse ja küllap saadetakse rindele,» kõneles Stepan, purju jäädes ja vähehaaval oma välismaist hääldämist kaotades.

Varsti läks ta minema, saadetud Darja vaimustatud pilgust, jättes enda järele vaidlusi ja arutlusi.

«No küll on ennast harinud, kurivaim! Eks sa näe, kuidas räägib! Nagu aktsiisiametnik või mõni teine peenike inimene . . . Tulen sinna, tema tõuseb üles ja paneb ahasärgi peale õlgadele siidsed naastudega leid, jumala eest! Nagu hobusel käib teisel üle selja ja rinna. Mis see tähendab? Mille jaoks on seda vaja? Ta on nüüd niisama hea nagu mõni õpetatud mees,» vaimustus Pantelei Prokofjevitš, ilmselt meelitatud sellest, et Sepan tema võõrustust ära ei põlanud ja ilma kurja mäletamata tema poole tuli.

Jutuajamisest oli selgunud, et Stepan asub pärast sõjaväeteenistust külasse elama, seab maja ja majapidamise jälle korda. Möödaminnes oli ta maininud, et jõukust tal on, ja kutsus sellega Pantelei Prokofjevitši poolt välja pikki arutlusi ja tahtmatut lugupidamist.

«Näha, et raha tal on,» kõneles Pantelei Prokofjevitš pärast tema äraminekut, «on kapitali raisal. Vangist tulevad kasakad, ainult oma nahk seljas, aga näe, tema on enda üles löönud ... Kas on inimese tapnud või on tolle raha varastanud.»

Esimesed päevad Stepan puhkas, lamades Anikuška tares, vahel harva näidates end tänaval. Naabrid jälgisid teda, valvasid iga tema liigutust, katsusid isegi küsitleda Anikuška naist, et mis Stepan kavatseb tegema hakata. Aga see surus huuled kokku, salatses, väitis tõrjuvalt, et ta ei teadvat.

Rohkesti läks külas kuulujutte liikvele pärast seda, kui Anikuška eit palkas Melehhovitelt hobuse ja laupäeval vara hommikul sõitis välja teadmata kuhu. Ainult Pantelei Prokofjevitš aimas, milles asi seisab. «Sõidab Aksinjale järele,» pilgutas ta Iljinitšnale silma, lombakat mära tarantassi ette rakendades. Ja ta ei eksinud. Stepani käsul sõitis eit Jagodnojesse. «Küsid Aksinja käest järele, kas ta ei tule ehk mehe juurde tagasi, unustab endised pahandused?»

Sellel päeval kaotas Stepan lõplikult enesevalitsemise ja rahu, käis õhtuni külas ringi, istus kaua Mohhovi maja välistrepil Sergei Platonovitši ja Tsatsaga, jutustas Saksamaast, oma elust seal, teekonnast läbi Prantsusmaa ja üle mere. Rääkis, kuulates Mohhovi kaebeid, ja vaatas kogu aeg ahnelt kella ...

Perenaine tuli Jagodnojest tagasi videvikus. Suveköögis õhtusööki lauale otsides jutustas, et Aksinja oli ehmunud ootamatu sõnumi üle, pärinud palju Stepani kohta, aga tagasi tulemast keeldunud kindlalt.

«Tal pole häda tagasi tulla, elab prouana. Siledaks läinud teine, nägu on valge. Rasket tööd ei tee. Mida's veel vaja? On teine riides nii, et ei oska mõeldagi. Argipäev, aga temal on seljas seelik nagu lumi, ja käekesed puhtad-puhtad ...» kõneles Anikuška naine, kadeduseohkeid neelates.

Stepanil löid põsenukid roosatama, langetatud heledais ripsmeis süttisid ja kustusid kurjalt-igatsevad tulukesed. Lusikaga glasuuritud kausist hapupiima helpides püüdis ta käe värinat tagasi hoida. Esitas küsimusi sihiliku segadusega:

«Sa ütled, et Aksinja kiitis oma elu?»

«Kuis siis! Nii tahaks iga inimene elada.»

«Kas minu järele päris?»

«Kuidas muidu! Läks kohe näost valgeks, kui ütlesin, et te olete tagasi tulnud.»

Kui Stepan oli õhtust söönud, läks ta rohtunud õue. Kiiresti mööduv augustikuu videvik oli tulnud ja kustunud. Öö rõskevõitu jaheduses koliseşid pealetükkivalt puulamismasinate trumlid, kostis järske hääli. Kollase täiskuu all rahmeldasid inimesed tavalises askelduses tuulasid päeva jooksul pekstud viljalasusid, vedasid teri aitadesse. Kogu küla oli täis värskelt-pekstud pilli ja aganatolmu kuuma mõrkjat hõngu. Kuskil väljaku taheduses tagus aurupeksumasin, haukusid koerad. Kaugelt rehalates voolas veniv laul. Donilt hoovas magedat rookust.

Stepan toetus tara najale ja vaatas kaua Doni liikuvale vindusele, mis paistis üle tänava, looklevale tulerajakesele, mille kuu oli põiki üle tallanud. Kerge kähar virvendus ümples mööda voolu. Teisel pool Doni puhkasid unised paplid. Nukrus haaras Stepani vaikselt ja võimsalt.

Koidu aegu sadas vihma, aga pärast päikesetõusu läksid pilved laiali, ja tunni kahe pärast tuletasid ainult rattaröõbaste kohal tahkunud porikämbud halba ilma meelde.

Hommikul sõitis Stepan Jagodnojesse. Pärale jõudes sõitis erutatult hobuse värava juurde kinni, läks kohmaka reipusega peretare poole.

Avar, kõrbenud muruga kaetud õu oli tühi. Talli juures sibisid sõnnikus kanad. Ümberkukkunud taral tammus must kukk. Kanu kokku kutsudes tegi ta, nagu nokiks taral ronivaid punaseid lepatriinusid. Rasvaläinud hurdakoerad lebasid vilus tõllakuuri kõrval. Kuus mustakirjut tolpsabalist kutsikat olid tõmmanud ema, noore, esimest

korda poeginud lita, maha ja jalgadega vastu toetades imesid teda, lõtvu halle nisasid venitades. Härrastemaja plekk-katuse varjuküljel lebas läikena kaste.

Tähelepanelikult ringi vaadates astus Stepan peretarre, küsis paksult köögitüdrukult:

«Kas ma võin Aksinjaga kokku saada?»

«Aga kes teie olete?» tundis see huvi, põllega paksu rõugearmilist nägu pühkides.

«Teil pole seda vaja teada. Kus Aksinja on?»

«Pani juures. Oodake.»

Stepan võttis istet, pani kaabu ääretu väsimuse žestiga põlvedele. Köögitüdruk pistis ahju malmpotte, kolistas ahjuharkidega ega pööranud külalisele tähelepanu. Köögis oli kokkuläinud kohupiima ja humalate haput lõhna. Musta külvina katsid kärbsed ahju esikülge, seinu, jahuga ülepuistatud lauda. Stepan kuulatas pingsalt, ootas. Aksinja sammude tuttav kõla nagu tõukas teda pingilt. Ta tõusis, pillates põlvedelt kaabu.

Aksinja astus sisse, virn taldrikuid süles. Ta nägu muutus surnukahvatuks, täidlaste huulte nurgad hakkasid värisema. Ta jäi seisma, taldrikuid abitult vastu rindu surudes, ega pööranud Stepanilt ehmunud silmi. Siis aga sööstis äkki kohalt, astus kiiresti laua juurde, tegi käed tühjaks.

«Tere!»

Stepan hingas aeglaselt, sügavalt, nagu unes, tema huuled paotusid pingutatud naeratuses. Vaikides, ettepoole kallutudes, sirutas ta Aksinjale käe.

«Minu kambrisse . . .» kutsus Aksinja käeliigutusega.

Stepan tõstis kaabut nagu raskust; veri tungis tal pähe, silmad läksid uduseks. Niipea kui nad olid Aksinja tuppa astunud ja teine teisel pool väikest lauda istet võtnud, küsis Aksinja kuivanud huuli lakkudes, ägades:

«Kust sa siia ilmusid? . . .»

Ebamääraselt ja ebaloomulikult lõbusalt, nagu joobnu, heitis Stepan käega. Tema huultelt ei kadunud ikka veel seesama rõõmu ja valu naeratus.

«Vangist . . . Tulin sinu juurde, Aksinja . . .»

Ta hakkas kuidagi mõttetult rabelema, kargas püsti, võttis taskust väikese pakikese, ja kärsitult, värisevate sõrmedega selle ümbert lappi kiskudes tõi nähtavale hõbe-

[illegible] daami-käekella ja odava sinise kivikesega sõrmuse . . . Kõike seda ulatas ta higisel peopesal Aksinjale, ise aga ei pööranud silmi tema võõralt näolt, mida moondas alandlik naeratus.

«Võta, hoidsin sinule . . . Elasime koos . . .»

«Milleks mul seda vaja on? Oota . . .» sosistasid Aksinja surnukahvatud huuled.

«Võta . . . ära haava mind . . . Me peame oma rumaluse jätma . . .»

Nagu käega varjates tõusis Aksinja, läks ära ahjupingi juurde.

«Räägiti, sa olevat otsa saanud . . .»

«Ja sinul oleks hea meel olnud?»

Aksinja ei vastanud; juba rahulikumalt silmitses ta päest pealaest jalatallani, kohendas tarbetult oma hoolikalt triigitud seeliku volte. Pannud käed selja taha, ütles:

«Anikuška eide saatsid sina siia? . . . Rääkis, et kutsud sinda juurde . . . elama . . .»

«Kas tuled?» katkestas teda Stepan.

«Ei,» Aksinja hääl kõlas kuivalt. «Ei tule.»

«Miks nii?»

«Olen võõrdunud, ja on ka veidi hiljavõitu . . . Hilja.»

«Aga näe, mina tahan hakata maja pidama. Kui Saksamaalt tulin, mõtlesin, ja seal elades ikka mõtlesin sellele . . . Kuidas sa siis arvad, Aksinja? Grigori jättis maha . . . Või oled teise leidnud? Kuulsin, et nagu pani pojaga . . . On see tõsi?»

Kuumalt tõusis veri Aksinja põskedesse, nii et häbist raskunud silmade laugude all tungisid esile pisarad.

«Ütlan nüüd temaga. See on õige.»

«Ma ei heida ette,» ehmus Stepan. «Ma räägin sellepärast, et võib-olla sina pole oma elu kohta selget otsust leinud? Temale pole sind kauaks vaja, see on ainult vallatus . . . Näe, sul on kortsud silmade all . . . Ta jätab su ju maha, tüütad ta ära — kihutab minema. Kust sa siis tuge leiad? Kas pole tüüdanud pärisorjaks olemast? Vaata ise . . . Ma tõin raha. Kui lõpeb sõda, hakkame korralikult elama. Mõtlesin, et asume kokku. Tahan unustada endise . . .»

«Millele sa siis varem mõtlesid, armas sõber Stjopa?» hakkas Aksinja lõbusate pisaratega, värinaga hääles

kõnelema ja sõõstis ahjupingist eemale, astus otse laua juurde. «Millele sa varem mõtlesid, kui sa mu noore elu põrmu tallasid? Sina tõukasid mu Griška juurde ... Sina närtsitasid mu südame ... Kas sa ka mäletad, mis sa minuga tegid?»

«Ma ei tulnud arveid õiendama ... Kust sina ... tead? Võib-olla olen end haigeks piinanud sellepärast. Võib-olla elasin teise elu läbi, meelde tuletades ...» Stepan vaatles kaua oma laual lebavaid käsi, põimis sõnu aeglaselt, nagu kangutades neid suust. «Mõtlesin sinule ... Süda jooksis verd ... Päeva ega öösi ei läinud sa mul meelest ... Ma elasin seal lesega, sakslannaga ... elasin jõukalt — ja jätsin maha ... Tõmbas kodu poole ...»

«Vaikse elu järele tuli igatsus?» küsis Aksinja, raevuselt sõõrmeid liigutades. «Tahad peremeest mängida? Küllap tahad lapsi saada, tahad, et oleks naine, kes sinule peseks, sind sööqaks ja joodaks?» Ja naeratas tigedalt, süngelt. «Ei, aitüma! Ma olen vana, näe, kortsudki silmasid ära ... Ja olen võõrdunud lapsi sünnitamast. Olen armukeseks, armukestel aga ei kõlba lapsi saada ... Kas niisugust on kellegil vaja?»

«Oled väga teraseks muutunud ...»

«Olen misuke olen.»

«Nii et — ei?»

«Ei tule. Ei.»

«Noh, jää terveks.» Stepan tõusis, keerutas mõttetult käte vahel käevõru ja pani selle jälle lauale. «Kui otsustad, siis teata.»

Aksinja saatis teda väravani. Vaatas kaua, kuidas rataste alt kerkib üles tolm, varjab Stepani laiu õlgu.

Talle kippus vihane nutt peale. Harva nuuksudes mõtles ta ähmaselt sellele, mis polnud täide läinud, — nuttis oma uuesti tuulde heidetud elu üle. Pärast seda kui ta oli teada saanud, et Jevgenil pole teda enam vaja, ja oli kuulnud mehe tagasitulekust, oli ta otsustanud ära minna tema juurde, et uuesti koguda tükkhaaval õnne, mida ei olnud ... Selle otsusega ootas ta Stepani. Aga nägi teda alistuvana, alandlikuna, — ja vihane uhkus, uhkus, mis ei lubanud temal, ärapõlatul, Jagodnojesse jääda, ajas end temas püsti. Temast mitte olenev kuri tahe juhtis tema sõnu ja tegusid. Talle meenus läbielatud ülekohus,

[illegible] kõik, mis ta oli kannatanud selle inimese poolt, [illegible] suurte raudsete käte poolt, ja ise lahkuminekut mitte [illegible], hinges kohkudes selle üle, mis ta tegi, pildus [illegible] torkavaid sõnu: «Ei tule sinu juurde. Ei.»

Veel kord sirutus ta pilk kaugeneva tarantassi järele. Pilvega vehkides kadus Stepan madala teeäärse koirohu sirelikarva palistuse taha ...

Järgmisel päeval sai Aksinja lõpparve, kogus oma [illegible] kompsud kokku. Jevgeniga jumalaga jättes nuttis natuke:

«Ärge pidage mind halvas mälestuses, Jevgeni Nikolajevitš.»

«No mis sa'nd kullake! ... Aitäh sulle kõige eest.»

Pimelikkust varjates kõlas ta hääl teeseldult lõbusalt.

Ja Aksinja läks. Õhtul oli ta Tatari külas.

Stepan tuli Aksinjale väravasse vastu.

«Tulid?» küsis ta naeratades. «Päriselt? Kas võib loota, et sa enam ära ei lähe?»

«Ei lähe,» vastas Aksinja lihtsalt, ja ta süda kiskus kohku, kui ta silmitses poollagunenud taret ja õue, kus [illegible] malts ja must vägihein.

8

Durnovskaja staniitsa läheduses sattus Vjošenski polk esimest korda lahingusse taganevate Punaarmee väeosadega.

Grigori Melehhovi juhatuse all olev sotnja hõivas keskpäevaks väikese kodusaludest metsistunud küla. Grigori jalastas kasakad pajude rõskevõitu varjus, [illegible] oja juures, mis oli külast madala jääraku läbi uhtunud. Kuskil läheduses tungisid mustast pehmest maast vulisedes lätted. Vesi oli jääkülm; kasakad jõid seda ahnelt, ammutades mütsidega, ja pärast vajutasid need rahuloleva ägisemise saatel higistele peadele. Kuumusest rammestunud küla kohal seisis päike püstloodis. Maa hõõgus, aurates kerget keskpäevast suitsu. Mürkkuumadest kiirtest piserdatud

rohi ja pajude lehed olid loiult longu vajunud, oja ääres pajude varjus aga kogunes rammus vilu, rohetasid toredasti takjad ja veel mingisugused soise mulla kasvatatud lopsakad rohud; väikestes abajates säras armsa tütarlapseliku naeratusega lemmel; kuskil käänaku taga lõgistasid nokkadega vees ja plaksutasid tiibu pardid. Norsates kippusid hobused vee juurde, astusid matsuvalt tümas poris, kiskusid käest ratsuteid ja läksid oja keskele, vett sogastades ja mokkadega jahedamat voolust otsides. Nende allarippuvailt mokkadelt kiskus kuum tuul jämedaid teemandilisi piisku. Kerkis ülessõtkutud mudase maa, kõntsa väävlist lehka, uhutud ja määndunud pajujuurte kibedat ja magusat hõngu . . .

Vaevalt olid kasakad takjapuhmade vahele heitnud, tasapisi juttu ajades ja suitsu tehes, kui ratsaluuresalk tagasi tuli. Sõna «punased» tõstis mehed silmapilk maast üles. Nad tõmbasid sadulavööd pingule ja läksid jälle oja juurde, täitsid plaskusid, jõid ja küllap igaüks mõtles: «Võib-olla saan veel kunagi juua niisugust vett — selget nagu lapse pisar, võib-olla ka mitte . . .»

Teel sõideti üle oja, peatuti.

Küla taga, hall-liivasel, pujuga kaetud künkal, umbes versta kaugusel, liikus vaenlase luure. Kaheksa ratsanikku sõitsid ettevaatlikult alla küla poole.

«Me võtame nad kinni! Kas lubad?» pani Mitka Koršunov Grigorile ette.

Kaudset teed mööda sõitis ta poolrühmaga küla taha, aga kasakaid märgates pööras luuresalk tagasi.

Tund aega hiljem, kui polgu kaks ülejäänud ratsasotnjat järele jõudsid, astuti välja. Patrullid teatasid, et umbes tuhande mehe suurune väesalk punaseid tuleb neile vastu. Vjošenskilaste sotnjad olid kaotanud ühenduse paremal liikuva 33-nda Jelansko-Bukanovski polguga, aga otsustasid siiski lahingu anda. Ületanud künka, jalastusid. Hobusehoidjad viisid hobused avarasse, küla poole allalaskuvasse nõkku. Kuskil paremal põrkasid luuresalgad kokku. Uljalt hakkas kätsatama kergekuulipilduja.

Varsti ilmusid nähtavale hõredad punaste ahelikud. Grigori seadis oma sotnja hargrivisse nõo ülaotsa juures. Kasakad heitsid kähara väikepõõsastikuga kaetud nõo-

veeru harjale. Madala metsõunapuukese varjust vaatas Grigori läbi binokli vaenlase kaugeile ahelikele. Ta nägi selgesti, kuidas tulid kaks esimest ahelikku, ja kuidas nende taga, mahaniidetud vilja pruunide koristamata valtide vahel, hargnes ahelikku rännakkolonn.

Niihästi teda kui kasakaid pani imestama see, et esimese aheliku ees sõitis kõrge valge hobuse seljas ratsanik, ja nähtavasti komandör. Ka teise aheliku ees liikusid eraldi kaks meest. Ja kolmandatki asus juhtima komandör, tema kõrval aga hakkas heljuma lipp. Riidelaid punetas kõrrepõllu määrdunud-kollasel taustal tillukese vereva piisana.

«Neil lähevad komissarid ees!» hüüdis üks kasakaist.

«Eks sa näe! Vaat see on kangelaslik!» pahvatas Mitka Koršunov vaimustatult naerma.

«Vaadake, poisid! Näe misukesed nad on, need punased!»

Hüüdeid vahetades ajas end peaaegu kogu sotnja püsti. Kaitseks päikese eest tõusid kilbikestena silmade kohale käed. Jutud vaikisid. Ja surma eel käiv majesteetlik range vaikus laskus alandlikult ja pehmelt nagu pilvevari stepile ja nõole.

Grigori vaatas taha. Küla kõrval, tuhakarva-sinkja pajude saare taga tõusis üles õõtsuv tolm: teine sotnja läks traavis vaenlasele tiivale. Org maskeeris esialgu sotnja edasiliikumist, aga umbes nelja versta järel tõusis hargnedes künkale, ja Grigori määras mõttes vahemaad ja aega, millal sotnja võib tiiva kohale jõuda.

«Maha heita-a-a!» komandas Grigori, järsult pöördudes, binoklit vutlarisse pannes.

Ta astus oma aheliku juurde. Kasakate kuumusest ja tolmust punaselt läikivad näod pöördusid tema poole. Pilke vahetades heitsid kasakad maha. Pärast komandot: «Valmis olla!» hakkasid püssilukud kiskjalikult lõgisema Grigori nägi ülalt ainult laialiaetud jalgu, mütsipõhju ja tolmust parkunud sõduripluusidega kaetud selgi higist märgade vagude ja abaluudega. Kasakad roomasid laiali, otsides varjet, valides mugavamaid kohti. Mõned katsusid mõõkadega kõva maad kaevata.

Sel ajal tõi tuuleõhk oma harjal punaste poolelt ebaselgeid lauluhelisid . . .

Ahelikud liikusid raskelt loogeldes, ebaühtlaselt, kõikuvalt. Sealtpoolt tuli ähmaseid, kuuma avarusse äraeksinud inimhääli.

Grigori tundis, kuidas ta süda äkitselt võnksatas järsu ebaühtlase löögiga ... Ta oli varemgi kuulnud seda võimsalt haaravat meloodiat, oli kuulnud, kuidas seda laulsid Mokroussovi madrused Glubokaja all, sirmita mütsid palvuslikult peast võetud, silmad ärevusest läikimas. Temas tekkis äkki ähmane, hirmuga võrduv rahutus.

«Mis nad lõugavad?» küsis üks elatanud kasakas, erutatult pead pöörates.

«Just nagu mingisugune palve oleks,» vastas talle teine, kes lamas paremal.

«Kuradi palve on nendel!» naeratas Andrei Kašulin; jultunult vaadates Grigorile, kes tema kõrval seisis, küsis: «Sina, Pantelev, olid nende juures, — küllap tead, milleks praegu laulu lauldakse? Küllap ajasid ise nendega joru?»

«... vlade-etj zemljoi!» — juubeldava karjena paiskusid õhku kauguse tõttu arusaamatud sõnad, ja jälle laotus vaikus stepi kohal. Kasakad muutusid kuidagi võikalt lõbusaks. Keset ahelikku pahvatas keegi valjusti naerma. Mitka Koršunov hakkas kärsitult nihelema:

«Kas kuulete, hei, teie?! Või tahavad maad omale! ...» ja vandus ropult. «Grigor Pantelev! Las ma võtan õige selle seal hobuse seljast maha! Ma tõmban korra?»

Ilma nõusolekut ootamata tulistas. Kuul tülitas ainult pisut ratsanikku. Ta jalastus, andis hobuse ära, läks aheliku ees, paljastatud välgatlevat mõõka hoides.

Kasakad hakkasid aeg-ajalt tulistama. Punased heitsid maha. Grigori käskis kuulipildureil tule avada. Pärast kaht kuulipildujavalangut tõusis esimene ahelik edasijooksuks. Kümmekonna sülla järel heitis uuesti maha. Grigori nägi läbi binokli, kuidas punakaartlased hakkasid labidatega töötades maasse kaevuma. Nende kohal tõusis lendu sinkjashalli tolmu, aheliku ette kasvasid tillukesed künkad nagu ümisejaurgude juures. Sealt leegatas pikaldane kogupauk. Puhkes tulevahetus. Lahing ähvardas pikale venida. Tunni aja pärast oli kasakail kaotusi: üht esimese rühma meest rabas kuul surmavalt, kolm haavatut roomasid hobusehoidjate juurde nõkku. Teine sotnja ilmus

[illegible] läks tolmutades rünnakule. Rünnak lõõdi kuulipildujatulega tagasi. Oli näha, kuidas kasakad paaniliselt tagasi kappasid, end hunnikuisse surudes ja lehvikuna [illegible]. Taandunud sotnja rivistus uuesti ja läks ilma [illegible] kiiata, vaikides jälle rünnakule. Ja jälle kihutas [illegible] kuulipildujatuli ta tagasi nagu tuul lehti.

Kuid rünnakud olid punaarmeelaste vastupidavust [illegible], — esimesed ahelikud seginesid, hakkasid tagasi minema.

Tulistamist katkestamata käskis Grigori sotnjal tõusta. Kasakad hakkasid püsti edasi minema. Mõnesugune kõhkus ja rõhuv nõutus, mis neid algul oli vallanud, näisid olevat kadunud. Nende reibast meeleolu toetas patarei, mis oli traavis kohale kihutanud. Tulepositsioonile asetatud esimene patareirühm avas tule. Grigori saatis hobusehoidjatele käsu hobused kohale tuua. Ta valmistus rünnakuks. Tolle õunapuukese juures, kust ta lahingu algul oli jälginud punaseid, võeti eelikuilt kolmandat suurtükki. Kõrgeid kalifeesid kandev pikk ohvitser jooksis ühtelugu suurtüki juurde, nuudiga vastu saapasäärt laksutades [illegible] viivitavate hobusemeeste peale raevuse tenorihäälega:

«Pööra kõrvale! Noh?! Kurat teid võtku! ...»

Poole versta kaugusel patareist olid jalastunud vaatleja ühes vanema ohvitseriga ja künkakeselt jälgisid nad läbi binoklite, kuidas eemaldusid vaenlase ahelikud. Telefonistid tõmbasid joostes juhet, ühendades patareid vaatluspunktiga. Elatanud jessauuli — patarei komandöri suured sõrmed keerutasid närviliselt binokli rattakest (ühel sõrmel helkis kullast laulatussõrmus). Ta tammus tarbetult esimese suurtüki juures, pead vinguvate kuulide peast kõrvale pöörates, ja iga tema järsu liigutuse juures hüppes küljel kulunud kaarditasku.

Pärast rabedat ja ragisevat müra jälgis Grigori esimese mürsu langemiskohta, vaatas tagasi: pingutades nihutasid numbrimehed kähinal suurtükki kohale. Esimene šrapnell langes koristamata nisu kaartele, ja kaua sulas sinisel taustal tuulest käristatav valge vatjas suitsukämbuke.

Neli suurtükki saatsid järgemööda mürske sinna, mahaheidetud nisukaarte taha, aga vastupidi Grigori ootusele ei tekitanud suurtükituli punaste ahelikus märga-

tavat segadust, — nad eemaldusid ruttamatult, organiseeritult ja juba kadusid nägemisväljalt sotnjad, harja taha orgu laskudes. Grigori, kes oli taibanud rünnaku mõttetust, otsustas siiski kõnelda patareikomandöriga. Ta astus raskelt selle juurde ja vasaku käega päikesest kõrvetatud, ruskeks tõmbunud käharjat vurruotsa puudutades, naeratas sõbralikult:

«Tahtsin rünnakule minna.»

«Mis siin veel rünnakust rääkida!» Jessauul heitis isemeelselt peaga, võttis käeseljaga vastu mütsisirmi alt voolava higinire. «Te näete, kuidas nad eemalduvad, lurjused? Ei anna end kätte! Ja olekski naeruväärt, — neil on ju nende väeosades kogu juhtkond kaadriohvitserid. Minu seltsimees kasakaväevanem Serov on nende juures . . .»

«Kust te teate?» Grigori vidutas umbusklikult silmi.

«Ülejooksikud . . . Lõpetada tulistamine!» komandas jessauul, ja nagu vabandades end seletas: «Tulistamisest pole mingit kasu, mürske aga on vähe . . . Teie olete Melehhov? Saagem tuttavaks: Poltavtsev.» Järsult pistis ta Grigorile pihku oma suure higise käe ja ilma pikemalt pigistamata heitis selle siis osavasti kaarditasku avatud neelu, võttis välja paberossid. «Tehke suitsu!»

Tumeda mürinaga tulid nõost üles hobusemehed. Patarei asus eelikuile. Grigori ratsastas oma sotnja, viis ta künka taha äraläinud punastele järele.

Punased olid asunud järgmisse külla, kuid andsid selle ilma vastupanuta ära. Kolm sotnjat vjošenskilasi ja patarei paigutusid sinna. Hirmunud elanikud ei tulnud majadest välja. Kasakad sõelusid mööda talusid söögipoolist otsides. Grigori jalastus teistest eraldi seisva maja juures, viis hobuse õue, asetas välistrepi juurde. Peremees — pikk elatanud kasakas — lebas voodis, veeretas oiates määrdunud padjal ülemäära väikest linnupead.

«Haige või mis?» naeratas Grigori pärast teretust.

«Ha-a-aige . . .»

Peremees teeskles haiget, ja tema silmade rahutu keerlemise järgi otsustades aimas, et teda ei usuta.

«Kas annate kasakatele süüa?» küsis Grigori nõudlikult.

«Kui palju teid on?» Perenaine astus ahju juurest eemale.

«Viiekesi oleme.»

«Noh, mis ikka, tulge sisse, pakume, mis jumal on andnud.»

Söönud lõunat ühes kasakatega, läks Grigori tänavale.

Kaevu juures seisis täiesti lahinguvalmis patarei. Rahmeis hobused vehkisid torpadega, lõpetasid odra söömist. Suurtükimehed olid põgenenud päikese eest püssirohukastide vilusse, istusid ja lamasid suurtükkide kõrval. Üks patareimeestest magas näoli, jalad risti pandud, tõmmeldes unes õlaga. Vist oli ta varem vilus lebanud, kuid päike oli varjud ümber asetanud ja kõrvetas nüüd tema paljastatud käharaid juukseid, millesse oli jäänud heinapuru.

Hobuste laiade rihmrakmete all läikis märg, higist hallasevahuline karv. Ohvitseride ja patareilaste ratsahobused, kes olid tara külge köidetud, seisid, jalad nukralt längus. Tolmused, higised kasakad puhkasid vaikides. Ohvitserid ja patareikomandör istusid maas, seljad vastu kaevuraket toetatud, suitsetasid. Nende lähedal tamasid kõrbenud maltsal kasakad kuusnurkse tähena, pead koos. Nad helpisid innukalt ämbrist hapupiima, aeg-ajalt sülitas mõni välja suhu sattunud odratera.

Päike kõrvetas raevunult. Küla sirutas künka poole peaaegu tühje tänavaid. Aitade, küünide all, tarade ääres, takjapuhmade kollases varjus magasid kasakad. Lahtisaduldamata hobused, seistes tihedalt tarade ääres, vaevlesid kuumuse ja unisuse käes. Mööda sõitis kasakas, nuuti laisalt hobuse selja tasemeni tõstes. Ja jälle tänav — nagu unustatud stepitee, ja juhuslikena ning mittevajalikena näivad seal roheliseks värvitud suurtükid ja rännakuist ning kuumusest kurnatud magavad inimesed.

Igavust tundes tahtis Grigori majja minna, aga tänaval tulid nähtavale kolm võõra sotnja ratsakasakat. Nad saatsid väikest vangistatud punakaartlaste salka. Artilleristid hakkasid askeldama, mõned tõusid püsti, pühkides pluusidelt ja pükstelt tolmu. Ka ohvitserid tõusid püsti. Kõrvalõues hüüdis keegi rõõmsalt:

«Poisid, vange tuuakse! . . . Luiskan? Jumala tõsi!»

Õuedest väljus rutates uniseid kasakaid. Vangid jõudsid kohale — kaheksa higist haisevat, tolmust kirjatud noort poissi. Nad piirati tihedalt ümber.

«Kus nad vangi võeti?» küsis patareikomandör, silmitsedes vange külma uudishimuga.

Üks saatevalvureist vastas mitte ilma hoopleva uljuseta:

«Kah sõjamehed! Püüdsime nad kinni küla taga päevalilledes. Olid sinna peitu pugenud, just nagu vutid kulli eest. Me silmasime neid hobuste seljast ja muudkui taga ajama! Ühe tapsime ära . . .»

Punaarmeelased surusid end ehmunult salka. Nad kartsid nähtavasti arveteõiendamist. Nende silmad jooksid rahutult mööda kasakate nägusid. Ainult üks, välimuse järgi veidi vanem, pruuniks päevitunud sarnaka näoga mees, kel oli võidunud sõduripluus seljas ja rääbalaiks kulunud sääremähised jalgade ümber, vaatas põlglikult üle peade pisut kõõritavate mustade silmadega ja surus veriseks löödud huuli kõvasti kokku. Ta oli rässakas, laiaõlaline. Ta mustadel jõhvkaredatel kiharatel asetses laperguselt, nagu roheline pliin, kokardijäljega müts, mis oli säilinud vist veel Saksa sõjast. Ta seisis vabalt, puudutades jämedate sõrmedega, millede küüntel oli kuivanud verd, alussärgi lahtist kaelust ja teravat, mustade habemetüügastega kaetud kõrisõlme. Väliselt näis ta ükskõikne, kuid vabalt kõrvaleasetatud jalg, jalanartsu peale mässitud sääremähisest kuni põlvekõverduseni inetult jäme, värises kiireis judinais. Teised olid kahvatud, ilmetud. Tema üksi paistis silma tüsedate õlgadega ja energilise tatarinäoga. Võib-olla sellepärast pöörduski patareikomandör tema poole küsimusega:

«Kes sa oled?»

Punaarmeelase väikesed antratsiidikillukestega sarnanevad silmad elustusid, ja kuidagi märkamatult, aga osavalt ta kohendas end.

«Punaarmeelane. Venelane.»

«Kust pärit?»

«Pensalane.»

«Vabatahtlik, rästik?»

«Ei. Vana armee vanem allohvitser. Seitsmeteistkümnendast aastast sattusin sekka, ja nii olengi seni . . .»

Üks saatevalvureist segas end jutusse:

«Ta laskis meie pihta, vaenlasehing!»

«Laskis?» tõmbas jessauul näo hapult kortsu, ja tabades temalt vastas seisva Grigori pilgu, osutas silmadega vangile. «Mis te ütlete! . . . Või laskis, ah? Kas sa ei arvagud siis, et vangi võetakse või? Aga kui selle eest kohe maha lastakse?»

«Mõtlesin end tulistamisega päästa.» Lõhkised huuled kõverdusid süüdlaslikus muiges.

«Kus tüüp! Miks sa's seda ei teinud?»

«Padrunid said otsa.»

«A-a-a . . .» Jessauuli silmad muutusid külmaks, aga ta vaatles sõdurit varjamatu heameelega. «Ja teie, lurjused, kust olete pärit?» küsis ta juba hoopis teise tooniga, lastes lõbusaks muutunud silmade pilgu teistest üle käia.

«Oleme nibiliseeritud, teie kõrgeausus! Saraatovlased oleme . . . Balašovist . . .» hakkas kõrgekasvuline pikakaelaline punakas-roosteste juustega poiss, sageli silmi pilgutades, pead sügades, kiunuva häälega kõnelema.

Anglastava uudishimuga silmitses Grigori kaitsevärvi riideid kandvaid noormehi, nende lihtsaid talupojanägusid, ilmetut jalaväelase välimust. Vaenu äratas temas ainult suuresarnaline. Pilkavalt ja kurjalt pöördus ta tema poole:

«Milleks sa üles tunnistasid? Küllap sa vist käsutasid neil roodu? Oled komandör? Kommunist? Lasksid kõik padrunid välja, ütled? Aga meie peksame sind selle eest mõõkadega — mis siis?»

Püssipäraga lömmilöödud nina sõõrmeid liigutades kõneles punaarmeelane juba julgemalt:

«Ega ma räuskamise pärast üles ei tunnistanud. Milleks ma hakkan varjama? Kui lasksin, siis, tähendab, tunnista üles . . . On see õige, mis ma räägin? Mis puutub . . . karistage. Ma teie poolt . . .» ja jälle naeratas, «head ei oota, selleks olete ju kasakad.»

Ümberringi naeratati heakskiitvalt. Sõduri mõistlikust

häälest võidetud, astus Grigori eemale. Ta nägi, kuidas vangid läksid kaevu juurde jooma. Põiktänavas väljus rühmridades plastuunide sotnja.

9

Ka hiljem, kui polk astus pidevate lahingute tsooni, kui eraldatud lõikude asemel kujunes juba välja käänuliselt looklev rinne, tundis Grigori alati, kui ta vaenlasega kokku puutus, tema vahetus läheduses oli, ikka sedasama teravat suurt, küllastumatut uudishimu punaarmeelaste vastu, nende vene sõdurite vastu, kelledega ta pidi millegipärast võitlema. Temasse oli nagu alatiseks jäänud see naiivselt lapselik tunne, mis oli tekkinud nelja-aastase sõja esimestel päevadel, kui ta Lešnjuvo all oli kurgaanilt vaadelnud Austria-Ungari sõjavägede ja vooride askeldust. «Mis inimesed need on? Missugused nad on?» Nagu poleks olnudki tema elus ajajärku, millal ta võitles Glubokaja all Tšernetsovi väesalgaga. Aga siis tundis ta selgesti oma vaenlaste palet, — enamikus olid nad Doni ohvitserid, kasakad. Siin aga tuli tal tegemist teha vene sõduritega, mingite teistsuguste inimestega, nendega, kes kogu massiga toetasid nõukogude võimu ja püüdsid, nagu tema arvas, haarata enda kätte kasakate maad ja kõlvikud.

Veel ühekorra sattus ta lahingus üsna lähedalt kokku punaarmeelastega, kes ootamatult jääraku harust välja ilmusid. Ta oli rühmaga luurel, sõitis mööda jäärakupõhja lahkmele ja siin äkki kuulis o-häälikut rõhutavat vene keelt kõva g-ga, rabedat sammude krabinat. Mõned punaarmeelased — nende hulgas üks hiinlane — hüppasid välja pervele, ja kasakate nägemisest jahmudes tardusid silmapilguks imestusest.

«Kasakad!» hüüdis kukkudes üks neist ehmunult.

Hiinlane tulistas. Ja kohe karjus too valgevereline, kes oli kukkunud, järsu ja hingeldava kiirkõnega:

«Seltsimehed! Võtke «maksim»! Kasakad!»

«Noh, tõmba! Kasakad! . . .»

Hiinlase laskis Mitka Koršunov nagaanist maha ja järsult hobust pöörates, sellega Grigori hobusele peale

[illegible] pani esimesena kappama mööda kõmisevat [illegible] jäärakupõhja, ratsutitega töötades, hobuse [illegible] jooksu mööda käänakuid suunates. Tema järel [illegible] muutliku salgana teised, üksteisest ette jõuda [illegible]. Nende selja taga hakkas baritonihäälega ragistama kuulipilduja, kuulid lasksid nipsu laukapuu- ja [illegible]põõsaste lehtede ümber, mida tihedalt kasvas [illegible] ja neemedel, purustasid ja lõhestasid kiskjalt [illegible] jääraku kivist põhja . . .

Veel mitu korda sattus Grigori silm silma vastu punastega, nägi, kuidas kasakate kuulid kiskusid punaarmeelaste jalge alt maa ära ja need kukkusid ning jätsid [illegible] selle viljaka ja neile võõra maa peal.

Ja vähehaaval hakkas Grigorit valdama viha bolševike vastu. Nad olid tunginud tema ellu vaenlastena, kiskunud ta ära maa juurest! Ta nägi: samasugune [illegible] haarab ka teisi kasakaid. Neile kõigile näis, et [illegible] oblasti peale tungivate bolševike süü läbi käib [illegible] sõda. Ja koristamata nisukaartele, kapjade alla sõtkutud niitmata viljale, tühjadele rehalatele vaadates meenutas igaüks oma tiinusid, mille kallal kähisesid üle [illegible] käivas töös naised, ja süda muutus kalgiks, inimene muutus metsloomaks. Vahel lahingus näis Grigorile, et [illegible] vaenlasi — tambovi, rjazani, saraatovi talupoegi — [illegible] taga samasugune kiivas tunne maa vastu. «Võitleme tema pärast nagu kallikese pärast,» mõtles Grigori.

Hakati vähem vange võtma. Sagenesid verise arvetemendamise juhtumid vangide kallal. Laia lainena levis [illegible] riisumine; võeti neilt, keda kahtlustati bolševike [illegible], punaarmeelaste perekondadelt, võeti ihualasti vange [illegible].

Võeti kõike, alustades hobustest ja vankritest, lõpetades täiesti tarbetute kogukate asjadega. Võtsid niihästi kasakad kui ohvitserid. Teise järgu voorid paisusid saagist. Mida kõike küll polnud vankreis! Riideid ja samovare, õmblusmasinaid ja hobuserakmeid — kõike, mil oli [illegible] väärtus. Vooridest toimetati saak koju. Sõitsid kohale sugulased, vedasid vabatahtlikult väeossa padjuneid ja moona, seal aga toppisid vankrid riisutud kraami täis. Ratsapolgud — ja need olid enamuses —

käitusid eriti ohjeldamatult. Jalaväelasel pole peale padrunitasku kuhugi panna, ratsanik aga toppis täis sadulapaunad, sidus sadularihmade vahele, ja tema hobune sarnanes enam veolooma kui rivihobusega. Võtsid endale vaba voli vennikesed. Riisumine sõjas oli kasakale alati tähtsaimaks tõukejõuks. Grigori teadis seda niihästi vanameeste juttude järgi endiste sõdade kohta kui ka omaenda kogemustest. Juba Saksa sõja päevil, kui polk liikus tagalas mööda Preisimaad, kõneles brigaadikomandör — teenekas kindral — ülesrivistatud kaheteistkümnele sotnjale, nuudiga küngaste jalal asetsevale tillukesele linnale osutades:

«Kui võtate ära — on linn kaheks tunniks teie käsutuses. Kahe tunni pärast aga seatakse esimene, keda riisumiselt tabatakse, seina äärde!»

Aga Grigorile see kuidagi nagu ei hakanud külge, — ta võttis ainult söödavat ja moona hobusele, ähmaselt kartes puudutada võõrast ja tundes jälkust riisumiste vastu. Eriti vastik oli tema silmis omaenda kasakate riisumine. Sotnjas pidas ta karmi korda. Kui tema kasakad võtsidki midagi, siis salaja ja harvadel juhtumitel. Tema ei käskinud vange hävitada ja neilt riided ära võtta. Liiga suure pehmusega kutsus välja rahulolematuse nii kasakate kui ka polgujuhtkonna poolt. Ta kutsuti seletuse andmiseks diviisi staapi. Üks ohvitseridest kargas, toorelt häält kõrgendades, talle kallale:

«Mis sa mul sotnjat rikud, horunži? Mis sa liberaalitsed? Lipitsed igaks juhtumiks? Vana kombe järgi mängid kahe otsaga mängu?... Kuidas siis mitte karjuda sinu peale?... Noh, ilma vastuvaidluseta! Kas sa distsipliini ei tunne? Mis — määrata keegi teine? Ja määramegi! Käsin juba täna sotnja üle anda! Nii et, vennas... ära palju räägi!»

Kuu lõpul hõivas polk ühes tema kõrval liikuva 33-nda Jelanski polgu sotnjaga Gremjatši Logi küla.

All orus kasvas tihedalt pajusid, saari ja papleid, mööda nõlva olid laiali umbes kolmkümmend valgeseinalist taret, mida piiras madal lubjakivist tara. Külast kõrgemal seisis kingul, kõigile tuultele kättesaadavana, vana tuulik; künka tagant läheneva valge pilve taustal mustendasid tema elutult kinnitatud tiivad viltu vaju-

jud ristina. Ilm oli vihmane ja sompus. Mööda orgu kandusid lehed kollase tuisuna ja heitsid sosinaga maha. Lopsakakehalisel halapajul paistis läbi vabarnpunane veri. Rehalais kerkis küngastena säravaid õlgi. Pehme talve-eelne udukirme kattis magedaltlõhnavat maad.

Grigori asus oma rühmaga majutajate poolt määratud majasse. Peremees oli, nagu selgus, punastega ära läinud. Rühma hakkas lipitsevalt teenindama elatanud paks perenaine alaealise tütrega. Köögist läks Grigori kambrisse, vaatas ringi. Pererahvas elas, nagu näha, priskelt: põrandad värvitud, viini toolid, peegel, seintel harilikud kroonumeeste päevapildid ja õpilase kiituskiri mustas raamis. Grigori riputas läbimärja vihmakuue ahju juurde, hakkas suitsetama.

Prohhor Zõkov astus sisse, pani püssi voodi juurde, teatas ükskõikselt:

«Voorilised tulid. Nende hulgas on teie isa, Grigor Pantelevitš.»

«Noo?! Ära luiska!»

«Tõsijutt. Peale tema on meie küla rahvast vist veel kuus vankrit. Mine võta vastu!»

Grigori viskas sineli õlgadele, väljus.

Pantelei Prokofjevitš juhtis väravast suitseidpidi hobuseid sisse. Vankris istus kodukootud riidest kuube mässitud Darja. Ta hoidis ohje. Kuue märja peakoti ääre alt vaatas ta Grigorile särava niiske naeratusega, naervate silmadega.

«Mis asi teid siia tõi, semlakid?» hüüdis Grigori, isale naeratades.

«Aa, pojake, ikka elus ja terve! Näe, tulime võõrsiks, sõidame ilma küsimata sisse.»

Grigori kaelustas möödudes isa laiu õlgu, hakkas trenge kolkide küljest lahti võtma.

«Ei oodanud, ütled, Grigori?»

«Muidugi.»

«Aga näe, meie oleme küüdiliste hulgas... Võeti meidki. Tõime teile mürske, — muudkui sõdige.»

Hobuseid lahti rakendades vahetasid nad katkendlikke tauseid. Darja võttis vankrist leivakoti ja vilja hobustele.

«Ja milleks siis sina tulid?» küsis Grigori.

«Tulin isaga kaasa. Ta on meil haiglane, spassist saadik ei taha kuidagi paraneda. Ema lõi kartma: et viimati juhtub midagi, on teine üksi võõras kohas...»

Visanud hobustele ererohelist lõhnavat orasheina ette, astus Pantelei Prokofjevitš Grigori juurde, küsis kähiseva sosinaga, musti, ebatervete verekate silmavalgetega silmi rahutult pärani ajades:

«Noh, kuidas on?»

«Pole viga. Sõdime.»

«Kuulsin niisugust juttu, nagu ei tahaks kasakad piirist kaugemale minna... On tõsi või?»

«Jutud...» vastas Grigori põiklevalt.

«Mis te siis mõtlete, vennikesed?» hakkas vanamees kuidagi võõrdunult ja hämmeldunult kõnelema: «Kuidas siis nii? Ja meil vanamehed loodavad... Kes siis peale teie veel isakese-Doni oma kaitse alla võtab? Kui juba teie — jumal hoidku! — ei taha sõdida... Kuidas see siis nii on? Teie voorilised rääkisid... Rahutust külvavad, lurjused!»

Nad läksid tarre. Kogunes kasakaid. Jutt keerles algul küla-uudiste ümber. Sosistlenud perenaisega, tegi Darja leivakoti lahti, otsis õhtusöögi lauale.

«Räägitakse, nagu oleksid sina juba sotnjaülema kohalt lahti tehtud?» küsis Pantelei Prokofjevitš, kohendades pulstunud habet luukammiga.

«Ma olen nüüd rühmaülemaks.»

Grigori ükskõikne vastus torkas vanameest. Pantelei Prokofjevitš tõmbas otsaesise kipra, läks longates laua juurde, ja kui oli kärsitult palvetanud, pühkis lusika kasakakuue hõlmasse ning küsis solvunult:

«Mille eest sa siis niisuguse viha alla sattusid? Kas ei olnud ülemusele meele järgi või?»

Grigori ei tahtnud sellest kasakate juuresolekul kõnelda, ta liigutas pahaselt õlga.

«Saadeti uus... Haritud.»

«Nii teenigi neid, pojuke! Küll nad varsti taipavad, et on kahju saanud! Eks sa näe, või nüüd on nii kange häda sellest haridusest! Võid ütelda, et mind hariti Saksa sõjas korralikult, küllap tean rohkem mõnest prillidega targast!»

Vanamees oli ilmselt nördinud, Grigori aga krimpsutas nägu, heitis silmanurgast pilke: kas kasakad ei naerata?

Alandamine auastmes ei kurvastanud teda. Rõõmuga andis ta sotnja üle, mõistes, et pääseb vastutusest oma-küla meeste elu eest. Aga siiski oli ta enesearmastus solvatud, ja oma kõnelusega oli isa talle tahtmatult ebameeldivust tekitanud.

Perenaine läks ära kööki, Pantelei Prokofjevitš aga, kes tundis toetust kohale tulnud oma-küla mehest Bogatõrjovist, alustas jutuajamist:

«Nii et teil on tõepoolest säärane sant mõte, et kaugemale piirist mitte minna?»

Prohhor Zõkov pilgutas sageli vasikalikult leebeid silmi, vaikis, naeratas omaette. Mitka Koršunov kükitas ahju juures ja sõrmi kõrvetades lõpetas plotski suitsetamist. Ülejäänud kolm kasakat istusid ja lamasid pinkidel. Küsimusele ei vastanud millegipärast keegi. Bogatõrjov lõi nukralt käega.

«Nemad ei muretse just väga nende asjade pärast,» hakkas ta põriseva sügava bassiga kõnelema. «Nende poolest kasvõi ärgu rohi põllul kasvagu...»

«Aga milleks kaugemale minna?» küsis laisalt haiglane ja vagune kasakas Iljin. «Milleks minna? Näe, mul jäid vaesedlapsed naisest järele, ja mina pean ilmaaegu hukka saama...»

«Peksame kasakamaalt välja — ja läki koju!» toetas teda kindlalt teine.

Mitka Koršunov naeratas ainuüksi roheliste silmadega, keerutas peenikest kahukat vurru.

«Minu poolest võiks kasvõi viis aastat veel sõdida. Mulle meeldib!»

«Välja tulla-a!... Saduldada!...» hüüti õuest.

«No näete!» hüüdis Iljin meeleheitlikult. «Näete, head inimesed! Ei jõudnud end veel ära kuivatadagi, ja juba jälle — «välja»! Jälle, tähendab, positsioonidele. Ja teie räägite: piirid! Mis piirid võivad siin olla? Ära koju on tarvis minna! Rahu on tarvis püüda, ja teie räägite...»

Selgus, et oli valehäire. Pahasena viis Grigori hobuse õue, ilma põhjuseta lõi teda saabastatud jalaga kubemesse ja käratas, metsikult silmi pööritades:

«Sa kurat! Käi otse!»

Pantelei Prokofjevitš suitsetas ukse juures. Lasknud sisseastuvad kasakad mööda, küsis:

«Mis te madistasite?»

«Häire! ... Lehmakarja arvasid punasteks.»

Grigori võttis sineli seljast, istus laua juurde. Teised võtsid ägisedes riidest lahti, viskasid pinkidele mööku ja püsse ühes padrunitaskutega.

Kui kõik olid magama heitnud, kutsus Pantelei Prokofjevitš Grigori õue. Nad istusid majatrepile.

«Tahan sinuga kõnelda.» Vanamees puudutas Grigori põlve, sosistas: «Nädal tagasi käisin ma Petro juures. Nende kahekümne kaheksas polk seisab praegu Kalatši taga ... Sain sealt kena noosi, pojake. Petro on tubli, väga tubli kogumise peale! Ta andis mulle kotitäie riideid, hobuse, suhkrut ... Hobune on korralik ...»

«Pea!» katkestas Grigori teda äkilise aimuse mõjul karmilt. «Kas sa mitte selle jaoks siia ei ilmunud?»

«Mis siis?»

«Kuidas — mis siis?»

«Inimesed võtavad ju, Griša ...»

«Inimesed! Võtavad!» kordas Grigori sõnu leidmata raevuselt. «Kas sul enda oma on vähe? Matsid olete! Niisuguste asjade eest lasti Saksa rindel inimesi maha! ...»

«Sa ära seleta,» peatas isa teda külmalt. «Ma ei palu sinult. Minul pole midagi vaja. Mina olen täna elus, homme panen kõrvad pea alla ... Sina mõtle endale. Vaat kus mul rikas väljas! Kodus on üksainus vanker järele jäänud, ja tema ... Ja miks ka mitte võtta nendelt, kes on punaste poole löönud? ... On patt nendelt mitte võtta! Kodus aga kuluks iga paelake ära.»

«Sa jäta mul see! Kui mitte — saadan kähku siit minema! Ma olen kasakail selle eest lõugu lõhkunud, ja minu isa tuleb nüüd elanikelt riisuma!» värises ja hingeldas Grigori.

«Selle eest aetigi sotnjaülemast ära!» andis isa talle õelalt nina peale.

«Õige mul seda vaja! Ma ütlen ka rühmast ära! ...»

«Kuidas siis! Tark, tark ...»

Nad vaikisid veidi aega. Suitsu süüdates nägi Grigori tuletiku valgusel vilksamisi isa hämmeldunud ja solvunud

[illegible] Allea praegu said talle isa tuleku põhjused selgeks. [illegible] jaoks võttis Darjagi kaasa, vana kurivaim! Riisuti vara valvama,» mõtles ta.

«Stepan Astahhov on välja ilmunud. Kas oled kuulnud?» algas Pantelei Prokofjevitš ükskõikselt.

«Kuidas nii?» Grigori pillas isegi paberossi käest.

«Nii sama. Tuli välja, et ta oli olnud vangis, mitte tapetud. Tuli jõukana. Tal on seal riideid ja igasugust värki määratu palju! Tõi kahel vankril,» luiskas vanamees nurde, hoobeldes, nagu oleks Stepan talle sugulane. «Võttis Aksinja enda juurde ja läks nüüd teenistusse. Hea ameti anti talle, on teine etapikomandandiks kuskil, Ust-Kazanskajas.»

«Kas välja saite peksmisel palju?» viis Grigori jutu mujale.

«Nelisada mõõtu.»

«Kuidas su lapselapsed elavad?»

«Oh-oo, lapselapsed on toredad, vennas! Peaksid külakosti saatma.»

«Mis külakosti on rindelt saata?» ohkas Grigori nukralt, endal aga keerlesid mõtted Aksinja ja Stepani ümber.

«Kas püssi ei saa sinu käest hankida? Pole ülearust?»

«Milleks sul seda vaja?»

«Kodu jaoks. Metsloom ja ka kurja inimese vastu. Igaks juhuks. Padruneid võtsin terve kasti. Vedasime, [illegible] võtsingi.»

«Võta voorist. Seda vara on palju.» Grigori naeratas sõngelt. «Noh, mine magama. Mina pean vahiposti minema.»

Hommikul astus osa polku külast välja. Grigori sõitis veendumuses, et ta oli isa häbenema pannud ja see sõidab ära ilma milletagi. Aga kui Pantelei Prokofjevitš oli kasakad ära saatnud, läks ta peremehena aita, võttis katuse alt rangid ja leid, viis oma vankri juurde. Tema hämmul käis pisaraist üleujutatud näoga perenaine, karjus, teda õlgadest haarates:

«Isake! Kullake! Pattu sa ei karda! Miks sa vaestelelastele ülekohut teed? Anna rangid tagasi! Anna tagasi, issanda jumala nimel!»

«Noh-noh, jäta sina jumal rahule!» urises Melehhov

longates vastu, eite eemale tõrjudes. «Küllap teie mehed võtaksid meie käest kah. Eks sinu oma ole vist komissar?... Jäta rahule! Kui «sinu oma — minu oma — jumala oma», siis tähendab ole vait, ära hädalda!»

Pärast lõi kirstudel lukud eest, valis vooriliste pooldava vaikimise saatel uuemaid pükse ja mundreid, silmitses neid vastu valget, mudis mustade lühikeste sõrmede vahel, sidus kompsudesse...

Ta sõitis ära enne lõunat. Üleni kraami täislaaditud vankris istus kompsude otsas Darja, õhukesed huuled kokku surutud. Taga lebas kõige peal saunakatel. Pantelei Prokofjevitš oli selle saunapliidi seest välja kiskunud, vaevaga vankrisse kandnud ja Darja etteheitva märkuse peale:

«Teie, isa, ei suuda lahkuda rämpsustki!» vihaselt vastanud:

«Ole vait, loll! Hakkan ma neile katelt jätma! Sinust on niisama palju perenaist kui Griška-reost! Mulle kulub aga katelgi ära. Nõndaks!... Noh, lase sõita! Mis sa mokki kärsutad?»

Pisaraist tursunud perenaisele, kes nende järel väravat sulges, ütles heasüdamlikult:

«Hüvasti, eideke! Ära ole vihane. Küll te kogute endale jälle.»

10

Päevade ahel... Üks lüli needitud teise külge. Rännakud, lahingud, puhkus. Kuumus. Vihm. Hobusehigi ja soojunud sadulanaha ühendatud lehk. Soontes voolab alalisest pingutusest mitte veri, vaid kuumutatud elavhõbe. Pea on puudulikust magamisest raskem kui kolmetollilise mürsk. Grigori tahaks puhata, end välja magada! Ja pärast käia mööda pehmet künnivagu adramehena, villistada härgade peale, kuulata kurgede pasunahüüdu, leebelt võtta põskedelt sinna kandunud härmalõngahõbedal ja lakkamatult juua sügisese, adraga ülesküntud maa veinilõhna.

Selle asemel aga — teede mõõgateradest läbiraiutud viljapõllud. Teedel paljaste, tolmust laipmustade vangide salgad. Läheb sotnja, tallab kapjadega teid, muljub

[illegible] raudsete kabjaraudadega. Külades otsivad asjaarmastajad läbi punastega kaasaläinud kasakate perekondi, peksavad nuutidega nende naisi ja emasid...

Venisid igavusest suretatud päevad. Nad haihtusid mälust, ja ükski sündmus, isegi tähtis, ei jätnud endast jälge. Sõja argipäev näis veel igavam kui eelmises sõjakaigus, võib-olla sellepärast, et kõike oli varem tunda saadud. Ja ka sõjasse endasse suhtusid kõik endisest sõjast osavõtnud halvakspanevalt: niihästi ulatus kui jõud ja ka kaotused — kõik oli Saksa sõjaga võrreldes nagu mäng. Ainult must surm üksi sirgus niisamuti nagu Preisimaa väljadel, kogu oma suuruses, kohutas ja sundis end looma moodi hoidma.

«On's see mõni sõda? Niisama, ainult midagi selletaolist. Saksa sõjas juhtus vahel, et kui sakslane kõrvetas suurtükkidest, — niitis polkusid juureni maha. Nüüd aga saavad kaks meest sotnjast haavata, — öeldakse: kaotus!» arutlesid rindemehed.

Kuid ka see mängusõda tüütas. Kogunesid rahulolematus, väsimus, viha. Sotnjas kõneldi ikka tungivamalt:

«Peksame punased Donimaalt välja — ja lõpp! Piirist kaugemale me ei lähe. Las olla Venemaa omaette, meie jälle omaette. Ei meie hakka oma korda nendel sisse seadma.»

Filonovskaja all kestsid kogu sügise loiud lahingud. Peamiseks strateegiliseks tsentrumiks oli Tsaritsõn, sinna paiskasid niihästi valged kui ka punased oma paremad jõud, põhjarindel aga ei olnud kummalgi vastaspoolel ülekaalu. Nii ühed kui teised kogusid jõude otsustavaks pealetungiks. Kasakatel oli rohkem ratsaväge, seda paremust kasutades teostasid nad kombineeritud operatsioone, tegid tiibhaaranguid, tungisid tagalasse. Ülekaal oli kasakate poolel ainult sellepärast, et nende vastu seisid moraalselt ebakindlad väeosad peamiselt rindelähedasest tsoonist äsjamobiliseeritud punaarmeelastest. Saraatovlased, tambovlased andsid tuhandete kaupa alla. Aga niipea kui punane väejuhatus laskis käiku töölispolgu, madruste väesalga või ratsaväe, — seisukord tasandus, ja jälle käis initsiatiiv käest kätte, ja kordamööda saavutati puhtkohaliku tähtsusega võite.

Sõjast osa võttes jälgis Grigori ükskõikselt selle käiku.

Ta oli veendunud: talveks kaob rinne; teadis, et kasakad on lepitusmeelsed ja pikaldasest sõjast ei või olla juttugi. Vahel harva tuli polku ajalehti. Vihaga võttis Grigori kätte kollase, pakkimispaberile trükitud numbri «Verhne-Donskoi Kraid», ja põgusalt rindeteateid läbi vaadates kiristas hambaid. Kasakad aga hirnusid heasüdamlikult naerda, kui ta luges neile valjusti bravuurseid, läilasüdisid ridu:

«27-ndal septembril Filonovskaja suunas vahelduva eduga lahingud. Ööl vastu 26-ndat lõi vapper Vjošenski polk vaenlase Podgornõi külast välja ja tungis tema kannul Lukjanovski külasse. Võeti trofeesid ja määratu hulk vange. Punased väeosad taganevad korratuses. Kasakate meeleolu on südi. Donlased kipuvad uutele võitudele!»

«Kui palju me neid vange võtsime? Määratu suure hulga? Oh-oh, lurjused! Kolmkümmend kaks meest võtsimegi! Ja, nemad... ah-ah-ah-ha!...» kõverdus naeru käes Mitka Koršunov, valgehambulist suud pärani ajades, pikkade kätega külgi kinni hoides.

Kasakad ei uskunud ka teateid «kadettide» edust Siberis ja Kubaanil. Liiga häbematult ja jultunult valetas «Verhne-Donskoi Krai». Ohvatkin — suurekäeline, hiigelkasvu kasakas luges läbi kirjutise tšehhoslovaki mässu kohta ja siis ütles Grigori juuresolekul:

«Vaat kui teevad tšehhi vaikseks ja siis virutavad meie peale kogu väe, mis tema all kinni oli — märg lõrts jääb meist järele... Ühe sõnaga — Venemaa!» Ja lõpetas ähvardavalt: «On see naljaasi või?»

«Ära hirmuta! Naba juurde lõi kohe valu sinu lolli jutu mõjul,» tõrjus Prohhor Zõkov.

Grigori aga, kes endale plotskit keeras, otsustas mõttes vaikse kahjurõõmuga: «Õige!»

Kaua küürutas ta sel õhtul laua taga, päikesest pleekinud pluus niisamasuguste pleekinud kaitsevärvi pagunitega kaela juurest lahti tehtud. Tema päevitunud nägu, millel ebaterve paksus oli tasandanud sarnade teravad nukid, oli karm. Ta liigutas musta lihaselist kaela, keerutas mõtlikult käharduvat, päikesest punakaks tõmbunud vurruotsa ja vaatas pingsalt ühte punkti viimaste aastate jooksul külmaks muutunud kurjade silmadega. Mõtles aeglase, harjumata raskepärasusega

ja juba magama heites ütles, nagu üldisele küsimusele vastates:

«Pole kuhugi minna!»

Ta ei maganud kogu öö. Käis tihti väljas hobust vaatamas ja seisis igakord kaua välistrepil, mähitud musta, siidiselt kahisevasse vaikusse.

Nähtavasti põles too tilluke täheke, mille all oli sündinud Grigori, veel vaikse väreleva valgusega, vist polnud veel täis selle aeg kukkuda ja lennata, põletades taevast langeva külma leegiga. Kolm hobust tapeti Grigori all sügise jooksul, viiest kohast lasti läbi sinel. Surm näis mänglevat kasakaga, lehvitades tema ümber oma musta tiiba. Ükskord läbistas kuul vaskse mõõgapea, mõõgatutt kukkus hobuse jalgade ette nagu läbi hammustatud.

«Keegi palvetab väga sinu eest, Grigori,» ütles talle Mitka Koršunov ja imestas Grigori rõõmutu naeratuse üle.

Rinne nihkus üle raudteeliini. Igapäev tõid voorid okastraadi keri. Igapäev saatis telegraaf mööda rinnet taiali sõnu:

«Päevast päeva on oodata liitlaste sõjavägede saabumist. On tarvis kindlustuda oblasti piiridel enne abivägede tulekut, punaste peatetung iga hinna eest kinni pidada.»

Mobiliseeritud elanikkond tagus tuuradega külmetanud maad, kaevas kaevikuid, mässis neid okastraati. Õõsiti aga, kui kasakad lahkusid kaevikuist ja läksid elamute juurde end soojendama, tulid kaevikute juurde punaarmeelaste luurajad, lükkasid kinnitised ümber ja pistsid traadi roostetanud okaste külge üleskutseid kasakatele. Kasakad lugesid neid ahnelt, nagu kirju omakseilt. Oli selge, et niisugustes tingimustes sõda jätkata polnud mõeldav. Paukus pakane, vaheldudes sulailmaga ja rohke lumesajuga. Lumi tuiskas kaevikud kinni. Kaevikuis oli raske lamada isegi tunni. Kasakad külmetasid, külm võttis neil jalad ja käed. Jalaväes ja plastuuni-väeosades ei olnud paljudel saapaid. Mõned olid tulnud rindele nagu karjaõue loomadele heinu ette andma: ainult kingad ja kerged püksid jalas. Liitlas-

tesse ei usutud. «Nad sõidavad sitikate seljas!» ütles Andrjuška Kašulin kord nukralt. Punaste patrullidega kokku sattudes kuulsid kasakad, kuidas need karjusid: «Ehee-hei! Vagamehed! Teie tulete meile tankidega, meie teile kelkudega! Määrige päkad rasvaga kokku, — tuleme teile varsti külla!»

Novembri keskel asusid punased pealetungile. Visalt tõrjusid nad kasakate väeosi raudteeliini poole, kuid murrang operatsioonides toimus siiski hiljem. 16-ndal detsembril lõi punane ratsavägi pärast kestvat lahingut 33-nda polgu taganema, põrkas aga Kolodezjanski küla juures hargnenud Vjošenski polgu lõigus meeleheitlikule vastupanule. Rehalatarade lumise äärise tagant võtsid vjošenskilased-kuulipildurid vaenlast, kes jalaväerivis peale tungis, marulise tulega vastu. Paremal tiiva kuulipilduja Kargini kasaka Antipovi üliosavalt kätes tulistas sügavhajumusega, niitis maha edasijooksvaid ahelikke. Sotnja kattus laskude suitsuga. Vasakult tiivalt aga olid kaks sotnjat juba ümberhaaramisele asunud.

Õhtu poole asendas loiult pealetungivaid punaarmeelaste väeosi nüüdsama rindele saabunud madruste väesalk. Nad läksid otserünnakule kuulipildujate peale, ilma maha heitmata, ilma hüüeteta.

Grigori tulistas vahetpidamata. Püssirauakate hakkas suitsema. Püssiraud oli kuumaks läinud ja kõrvetas sõrmi. Jahutanud püssi, toppis Grigori jälle uuesti padruneid salve, püüdis vidutatud vasaku silmaga kaugeid musti kogukesi püssikirbule.

Madrused lõid neid taganema. Hobustele asunud sotnja kihutas külast läbi, sööstis välja künkale. Grigori vaatas tagasi ja laskis ebateadlikult ratsutid lahti. Künkalt oli kaugele näha nukker lumine väli lumega kaetud umbrohu neemedega ja lillade õhtueelsete varjudega, mis lebasid orgude veerudel. Versta ulatuses lamasid lumeväljal musta löövena kuulipildujatulega tapetud madruste laibad. Villastesse pealiskuubedesse ja nahkkuubedesse riietatud, mustendasid nad lumel nagu parv äralennul mahalaskunud künnivareseid...

Pealetungil lahkuläinud sotnjad, kaotanud ühenduse Jelanski polguga ja ühe neist paremal asetsenud Ust-

[illegible] ringkonna numbripolguga, asusid vastu [illegible] õõmajale kahes külas tillukese jõekese, Buzuluki harujõe ääres.

Oli juba videvik, kui Grigori, sealt tagasi tulles, kus ta sotnjakomandöri käsul oli vahipostid välja pannud, kohtas peiktänavas polgukomandöri ja polguadjutanti.

«Kus on kolmas sotnja?» küsis komandör, ratsuteid pingule tõmmates.

Grigori vastas. Ratsanikud liikusid edasi.

«Kas kaotused on sotnjas suured?» küsis adjutant juba eemalt; vastust ta ei kuulnud, küsis uuesti: «Kuidas?»

Aga Grigori läks edasi ilma vastamata.

Kogu öö liikusid läbi küla mingisugused voorid. Talu juures, kus ööbis kasakatega Grigori, seisis kaua patarei. Läbi ühekordse akna kostis roppu sõimu, hobusemasin kisa, askeldust. Taresse tulid end soojendama suurtükimehed, polgu staabi ratsakäskjalad, kes olid kuidagiviisi siia külasse sattunud. Pererahvast ja kasakaid arvates murdsid kesköösl sisse kolm patareilast, kes lahtisid õõmajale jääda: nad olid siin lähedal jõekeses suurtüki kinni ajanud ja mõtlesid selle hommikul härgade abil välja tõmmata. Grigori ärkas, vaatas kaua, kuidas patareilased ägisedes, saabastelt kleepuvat külmunud pori kaapides jalgu lahti võtavad ja märgi jalanartse madala ahjukese lõõrile riputavad. Siis astus sisse kõrgu määrdinud ohvitser, suurtükiväelane. Ta palus luba jääda, tõmbas sineli seljast ja ükskõikse ilmega hõõrus kaua frentšikäisega näol poripritsmeid laiali.

«Ühe suurtüki me kaotasime,» ütles ta, Grigorile vaadates; ta silmad olid alandlikud nagu väsinud hobusel. «Tänu oli niisugune lahing nagu Matšehha all. Meid ajastati pärast kahte lasku... Kus kõrvetas — ja silmapilkselt purustas lahingutelje! Aga suurtükk seisis rehatas. Ja oli küll hästi maskeeritud!...» Iga lause külge liputas ta harjunud kombe järgi ja nähtavasti ebateadlikult ropu sõimusõna. «Teie olete Vjošenski polgust? Kas teed joote? Perenaisuke, kui paneksite meile õige samovari üles, mis?»

Ta osutus lobisejaks, tüütavaks jutukaaslaseks. Teed joodas väsimatult. Ja poole tunni pärast Grigori juba teadis, et ta on pärit Platovskaja staniitsast, lõpetanud

reaalkooli, olnud Saksa sõjas ja kaks korda ebaõnnestunult abiellunud.

«Nüüd on Doni armeel lõpp!» kõneles ta, terava ja punase keelega raseeritud huulelt higi lakkudes. «Sõda jõuab lõpule. Homme laguneb rinne, kahe nädala pärast oleme juba Novotšerkasskis. Tahtsid paljasjalgsete kasakatega Venemaa peale tormi joosta! Noh, kas pole idioodid? Kaadriohvitserid aga on kõik lurjused, jumala eest! Teie olete ju kasakad? Jah? Vaat teie kätega nad tahavadki kastaneid tulest välja tuua. Ise aga kaaluvad intendantuurides loorberilehti ja tangu välja!»

Ta pilgutas sageli oma luitunud silmi, niheles, vajudes lauale kogu oma tüseda keha raskusega, suure, laialivenitatud suu nurgad aga olid süngelt ja tahtetult alla lastud, ja näol säilis terviklikuna endine alandliku äraaetud hobuse ilme.

«Varemalt, kas või näiteks Napoleoni ajal oli hea sõdida! Tulid kokku kaks armeed, pidasid lahingu maha, läksid laiali. Ei olnud seal rindeid, ei kaevikuis istumist. Nüüd aga katsu operatsioonidest aru saada — vanakuratki ei taipa neid! Kui varem ajaloolased luiskasid, siis selle sõja kirjelduses keerutavad kokku säärast loba, et aitab! ... See mõni sõda! Lausa igavus, muud midagi! Pole värve. Sopp! Ja üldse — mõttetus. Mina viiksin need peamehed silm silma vastu kokku ja ütleksin: «Siin, härra Lenin, on teile vahtmeister, — õppige temalt relva käsitsemist. Teil aga, härra Krasnov, peaks häbi olema mitte osata.» Ja las võitlevad siis nagu Taavet Koljatiga, kes peale jääb, selle võim olgu. Rahval on ükskõik, kes teda valitseb. Kuidas te arvate, härra horunži?»

Ilma et oleks vastanud, jälgis Grigori uniselt tema lihavate õlgade ja käte pingutatud liigutusi, ebameeldivalt sagedasti suupraos vilksatavat punast keelt. Ta tahtis magada, teda vihastas pealetükkiv, rumalavõitu suurtükiväelane, ajas iiveldama tema higistest jalgadest leviv koerahais ...

Hommikul ärkas Grigori tüütava tundega, et midagi on otsustamata. Lõpplahendus, mida ta oli juba sügisest saadik ette näinud, üllatas teda siiski oma äkilisusega. Grigori polnud märganud, kuidas rahulolematus sõjaga, mis algul oli nirisenud mööda sotnjaid ja polkusid tilluke

ojakestena, oli tähelepanematult liitunud suureks [illegible] voolavaks jõeks. Ja nüüd nägi ta ainult seda [illegible] kiiresti ja ahnelt rinnet laiali uhtus.

Nii sõidab inimene eelkevadel mööda steppi. Päike paistab. Ümberringi on puutumatu lilla lumi. Selle all aga [illegible] silmale nähtamatult iidne kaunis töö — maa [illegible]. Päike sööb lume ära, täidab teda altpoolt [illegible]. Soe udune öö — ja hommikul vajub lumekoorik juba ragina ja kõminaga, teedel ja rattaröövais [illegible] roheline mägedevesi, kapjade alt pritsib igasse [illegible] sulalumekämpe. On soe. Sulavad ja paljanevad [illegible], tundub ürgset savise mulla, kõdunenud [illegible]. Kesköö möirgavad võimsalt kuristikud, [illegible] lumeveermetega täituvad jäärakud, magusat [illegible] aurab sametmustast paljast sügisel ülesküntud [illegible]. Vastu õhtut purustab stepijõeke oiates jää, kihutab seda täisveelisena, pringilt paisuvana nagu amme [illegible], ja üllatatud talve ootamatust lõpust, seisab liivasel [illegible] inimene, otsib silmadega madalamat kohta, nähtib higist, kõrvu liigutavat hobust nuudiga. Ümberringi [illegible] sinendab salakavalalt ja süütult lumi, lebab unine ja valge talv ...

Kogu päeva taandus polk. Teedel kihutasid voorid. Kusbil paremal, silmapiiri katnud halli pilve taga mürisesid [illegible] laviinidena suurtüki-kogupaugud. Mööda sulapuid, sõnnikulaikudega kaetud teed partsisid sotnjad, [illegible] sõtkusid poriste sõrgatsituttidega märga lund. Mööda teeääri kappasid ratsakäskjalad. Vaikivad künnivarsad oma läikiva sinise sulestikuga, tõlbid ja kohmakad nagu jalastunud ratsaväelased, kõndisid tähtsalt ja õõtsuvalt tee kõrval, lastes nagu paraadil endast mööda taganevaid kasakasotnjaid, räbaldunud plastuunide kolonne, vooride ridu.

Grigori mõistis, et miski ei suuda enam peatada kiiresti arenevat taandumist. Ja täis rõõmsat otsustavust lahkus ta öösi omavoliliselt polgust.

«Kuhu sa asutad minema, Grigor Pantelev?» küsis Ališka Koršunov, kes pilklikult jälgis, kuidas Grigori tõmbab sineli peale vihmamantli, kinnitab külge mõõga ja nagaani.

«Mis sinul sellest?»

«On huvitav.»

Grigori liigutas roosatama lõõnud sarnamuhke, kuid vastas lõbusalt, silmapilgutusega:

«Küsija külasse. Said aru?»

Ja väljus.

Tema hobune seisis lahtisaduldamatuna.

Kuni koiduni kappas ta mööda ööküimast auravaid stepiteid. «Elan mõni aeg kodus, eks siis kuulen, kui nad hakkavad mööda minema, lähen polguga kaasa,» mõtles ta kaugenenult nende kohta, kelledega oli eile võidelnud külg külje kõrval.

Teisel päeval vastu õhtut juhtis ta juba isatalu õue kahesajaverstase vahemaa ärasõitnud hobuse, kes oli kõhnunud nende kahe päeva jooksul ja kõikus väsimusest.

11

Novembri lõpus sai Novotšerkasskis teatavaks Entente'i riikide sõjaväelise missiooni saabumine. Linnas levisid visad kuuldused sellest, et võimas Inglise eskaader seisvat juba reidil Novorossiiski sadamas, et pidavat juba maabuma Salonikist siia toimetatud määratu suured liitriikide vägede dessandid, et korpus Prantsuse värvilisi laskureid on juba maale saadetud ja alustab kõige lähemas tulevikus pealetungi ühes Vabatahtliku Armeega. Lumepallina veeresid mööda linna kuuldused . . .

Krasnov käskis Ihukaardiväe Atamanipolgu auvahtkonna välja saata. Kiiresti pandi kahele noortest atamanlastest koosnevale sotnjale kõrged saapad jalga ja valged rihmad ümber ning saadeti nad niisama kiiresti Taganrogi ühes pasunapuhujate sotnjaga.

Lõuna-Venemaal asuva Inglise ja Prantsuse sõjaväelise missiooni esindajad olid omapärase poliitilise maakuulamise otstarbel otsustanud saata Novotšerkasskisse mõned ohvitserid. Nende ülesandeks oli tutvuda olukorraga Donil ja edasise bolševikevastase võitluse perspektiiviga. Inglismaad esindasid kapten Bond ja leitnandid Blumfeld ja Monrow, Prantsusmaad — kapten Auchêne ja leitnandid Dupré ja Faure. Liitlaste sõjaväeliste missioonide nende vähetähtsate liikmete saabumine, kes

[illegible] kapriisi läbi olid saanud «saadikuiks», tekitaski [illegible] niisugust ärevust.

[illegible] auvaldustega toimetati «saadikud» Novotšerkasskisse. Ülemäära suure orjalikkuse ja lõmitamisega [illegible] tähtsuseta ohvitseridel pead segi, ja need, tundes [illegible] «tõelist» suurust, hakkasid juba protežeerivalt ja [illegible] alla vaatama nimekaile kasakakindraleile ja butafoorilise suure vabariigi aukandjaile.

[illegible] prantsuse leitnantidel hakkasid jutuajamistes kasakakindralitega läbi välise viisakuseläike ja lääge prantsuslikku armastusväärsuse juba esile tungima armutuse ja kõrkuse külmad noodid.

[illegible] serveeriti lossis lõuna sajale inimesele. Kasakate [illegible] laotas saalis kasakalaulude siidkangaid, rikkalt kirjates neid tenorite-täitehäältega, puhkpillide orkester mürtsutas mõjuvalt ja laskis kõlada liitlaste hümne. «Saadikud» sõid, nagu ongi kohane sääraseil puhkudeil, tagasihoidlikult ja suure väärikusega. Silmapilgu ajaloolist tähtsust tundes vaatlesid atamani külalised neid vargsi.

Krasnov alustas kõnet:

«Härrased, te viibite ajaloolises saalis, mille seintelt vaatavad teile teise rahvasõja, tuhande kaheksasaja kaheteistkümnenda aasta sõja kangelaste tummad silmad. Platov, Ilovaiski, Denissov meenutavad meile pühi päevi, millal Pariisi elanikkond tervitas oma vabastajaid — doni kasakaid, millal keiser Aleksander Esimene taastas rusudest ja varemeist kaunist Prantsusmaad . . .»

«Kaunil Prantsusmaa» delegaatidel olid tubli hulga [illegible] doni šampanja mõjul silmad juba lõbusaks ja [illegible] muutunud, aga Krasnovi kõne kuulasid nad [illegible] lõpuni. Sõnaohtralt kirjeldanud katastrofilist viletsust, mida kannatas «metsikute bolševike poolt rõhutud vene rahvas», lõpetas Krasnov pateetiliselt:

«. . . Vene rahva parimad esindajad hukkuvad bolševike piinakambreis. Nende pilgud on pööratud teie poole: nad ootavad teie abi, ja neid, ainult neid peate teie silmas, mitte Doni. Me võime uhkusega ütelda: me oleme vabad! Kuid kõigi meie mõtete sihiks, meie võitluse eesmärgiks on — suur Venemaa, kes ustavana oma liitlastele kaitses nende huvisid, ohverdas end nende heaks ja

nüüd nii kangesti ihkab nende abi. Sada neli aastat tagasi märtsikuus tervitas prantsuse rahvas keiser Aleksander Esimest ja vene kaardiväge. Ja sellest päevast peale algas uus ajastu prantsuse rahva elus, mis tõstis ta esimesele kohale. Sada neli aastat tagasi külastas meie ataman Platov Londonit. Meie ootame teid Moskvas! Me ootame teid, et pidulike marsside ja meie hümni helide saatel astuda üheskoos Kremlisse, et üheskoos maitsta rahu ja vabaduse täit magusust! Suur Venemaa! Neis sõnades on kõik meie unistused ja lootused!»

Pärast Krasnovi viimaseid sõnu tõusis püsti kapten Bond. Ingliskeelse kõne helide juures tekkis banketil vilbijate keskel surmavaikus. Tõlk hakkas hoogsalt tõlkima:

«Kapten Bond on volitatud enda nimel ja kapten Auchêne'i nimel teatama Doni atamanile, et nad on ametlikult saadetud Entente'i riikide poolt, selleks et teada saada, mis toimub Donil. Kapten Bond kinnitab, et Entente'i riigid abistavad Doni ja Vabatahtlikku Armeed nende vapras võitluses bolševike vastu kogu jõuga ja kõigi vahenditega, ka sõjaväed välja arvamata.»

Tõlk polnud veel viimast lauset lõpetanud, kui kolm korda korratud valjuhääleline «hurraa» pani saali seinad värisema. Orkestri bravuursete helide saatel hakkasid kõlama toostid. Joodi «kauni Prantsusmaa» ja «võimsa Inglismaa» õitsenguks, joodi selle eest, et «saavutataks võit bolševike üle» ... Pokaalides vahutas doni kihisev, sädeles laagerdunud tsimljanski vein, lõhnas magusalt vanaaegne «lampadnoje» ...

Oodati sõnavõttu liitlaste missiooni esindajailt, ja kapten Bond ei lasknud end oodata:

«Ma tõstan klaasi suure Venemaa terviseks, ja ma tahaksin kuulda siin teie ilusat vana hümni. Meie ei hakka omistama tähtsust tema sõnadele, aga ma tahaksin kuulda ainult tema muusikat ...»

Tõlk tõlkis, ja ärevusest kahvatanud nägu külaliste poole pöörates, hüüdis Krasnov katkeva häälega:

«Suure, ühtse ja jagamatu Venemaa auks, hurraa!»

Orkester alustas võimsalt ja sujuvalt «Bože, tsarja hrani». Kõik tõusid püsti, tühjendades pokaale. Hallijuukselisel peapiiskopil Hermogenil voolasid rohked pisarad mööda nägu. «Kui kaunis see on! ...» vaimustus purjus

jäänud kapten Bond. Keegi tähtsaist külalistest nuttis [illegible] külluse mõjul naiivselt, habe peidetud puruks [illegible] teraja kalamarjaga määritud suurätikusse ...

. . . . . .

Sel ööl ulus ja möirgas linna kohal vihane Aasovi-[illegible] tuul. Kaamemalt läikis peakiriku kuppel, mässitud [illegible] lumetuisku ...

Sel ööl lasti linna taga, prügimäel, liivsaviseis jäära-[illegible] väljakohtu otsuse põhjal maha Šahtõ bolševikke-[illegible]juhtelasi. Käed selja taha seotud, viidi neid kahekaupa [illegible] juurde, tulistati lähedalt nagaanidest ja püssi-[illegible], ja niiske tuul kustutas pauke nagu paberossist len-[illegible] sädemeid ...

Atamanilossi sissekäigu juures aga seisis pakase käes, [illegible] novembrituule käes liikumatuses tardunud [illegible] Atamanipolgu kasakate auvalve. Kasakail [illegible] mustaks, kaotasid elusoojuse paljastatud mõõ-[illegible] pidemeid suruvad käed, jooksid silmad külma [illegible] vett, kangestusid jalad ... Lossist kostis kuni koi-[illegible] joobnud kisa, orkestri vaskhäälelist mürtsumist ja [illegible] laulukoori tenorite nuuksuvaid trillereid ...

Hädal aega hiljem aga algas kõige hirmsam — rinde [illegible]. Esimesena jättis oma rindelõigu paljaks [illegible] suunas paiknev 28. polk, milles teenis Petro [illegible].

Pärast salajasi läbirääkimisi 15-nda Inzenski diviisi [illegible] otsustasid kasakad rindelt lahkuda ja [illegible] lasta punased sõjaväed läbi Ülem-Doni [illegible] territooriumi. Jakov Fomin, kasina ja piiratud [illegible] kasakas, asus mässulise polgu etteotsa, kuid õieti [illegible] Fomin ainult sildiks, Fomini seljataga aga korraldas [illegible] ja juhtis Fominit rühm bolševistlikult meelestatud [illegible].

Pärast tormilist miitingut, kus ohvitserid, kartes saada [illegible] selga, vastumeelselt tõendasid vajadust võidelda, [illegible] aga üksmeelselt, kangekaelselt ja juhmilt karjusid [illegible] neidsamu kõiki äratüüdanud sõnu sõja tarbetu-[illegible], leppimisest bolševikega, — hakkas polk liikuma. [illegible] pärast esimest päevateekonda, öösi jäi polgukoman-

dõr kasakaväevanem Filippov ühes ohvitserkonna enamusega Solonka alevi juures polgust maha ja koidu aegu ühines krahv Molière'i taganeva, lahinguis kannatada saanud brigaadiga.

28-nda polgu järel lahkus positsioonidelt 36. polk. Täies koosseisus, ühes kõigi ohvitseridega, saabus ta Kazanskajasse. Orjalikult kasakate ees lipitsev väikesekasvuline kelmide silmadega komandör sõitis ratsanikest ümbritsetuna maja ette, kus asus etapikomandant. Astus sisse sõjakalt, nuudiga mängeldes.

«Kes on komandant?»

«Mina olen komandandi abi,» vastas Stepan Astahhov püsti tõustes väärikalt. «Pange uks kinni, härra ohvitser.»

«Mina olen kolmekümne kuuenda polgu komandör kasakaväevanem Naumov. Ee... mul on au... Ma pean polgule riided ja jalanõud saama. Mehed on mul alasti ja palja jalu. Kas kuulete, teie?»

«Komandanti pole siin, ilma temata aga ei või ma teile laost mitte paarigi vilte välja anda.»

«Kuidas?»

«Aga vaat nii.»

«Sina!... Kellega sa räägid? Ar-r-re-teerin, kur-rat sind võtaks! Pistke ta keldrisse, poisid! Kus on laovõtmed, sa tagalarott?... Mi-i-is?» Naumov laksas nuudiga vastu lauda ja kahvatudes raevust lükkas kuklasse karvase mandžuuria papaaha. «Anna võtmed — ja jäta jutt!»

Poole tunni pärast hakkas laouksest, oranži tolmu üles ajades, lendama lumele, tunglevate kasakate kätele sületäisi pargitud poolkasukaid, pundarde viisi vildikuid, saapaid, hakati käest kätte edasi andma suhkrukotte. Käratsev ja lõbus kõnekõmin hoidis väljakut kaua ärevil...

Sel ajal aga astus 28. polk uue polgukomandöri, vahtmeister Fominiga välja Vjošenskaja suunas. Versta kolmkümmend temast tagapool liikusid Inzenski diviisi väeosad. Punane luure oli sel päeval juba Dubrovka külas ära käinud.

Põhjarinde ülemjuhataja kindralmajor Ivanov oli neli päeva enne seda ühes staabiülema kindral Zambržitskiga kiires korras evakueerunud Karginskaja staniitsasse,

Hende auto rattad pöörlesid paigalt liikumatult lumes, Zambržitski naine hammustas huuled veriseks, lapsed nutsid...

Vjošenskajas kujunes mõneks päevaks võimu puudumise olukord. Kuulu järgi koondati Karginskajasse jõude, setteks et paisata nad 28-nda polgu vastu. Kuid 22-sel detsembril tuli Karginskajast Vjošenskajasse Ivanovi adjutant ja muheldes korjas ülemjuhataja korteris kokku tema poolt mahaunustatud asjad: uue kokardiga suvise mütsi, peaharja, pesunatukese ja veel mõne pisiasja...

Põhjarindel kujunenud sajaverstalisse tühikusse valgusid 8-nda Punase armee väeosad. Kindral Savatejev semaldus ilma lahinguta Doni poole. Talõ ja Bogutšari peale taandusid kiires korras kindral Fitzhalaurovi polgud. Põhjas jäi nädalaks ajaks ebatavaliselt vaikseks. Polnud kuulda suurtükimürinat, vaikisid kuulipildujad. Ülem-Doni polkude reetmisest masendatud alamjooksukasakad, kes olid võidelnud põhjarindel, taganesid ilma lahinguta. Punased liikusid edasi ettevaatlikult, aeglaselt, hoolikalt uurides luure abil eespool asetsevaid külasid.

Suurima ebaedu, mis Doni valitsusel põhjarindel olnud, asendas rõõm. 26-ndal detsembril saabus Novotšerkasskisse liitlaste missioon: Briti sõjaväelise missiooni juhataja Kaukaasias kindral Pool ühes staabiülema polkovnik Kissiga ja Prantsusmaa esindajad — kindral Franchet d'Espéré ja kapten Fouquet.

Krasnov viis liitlased rindele. Tširi jaama perroonil oli kulmal detsembrihommikul rivistatud auvahtkond. Rippuvate vurrudega, joodiku välimusega kindral Mamontov, tavaliselt lohakas, aga seekord korralik, värskeltraseeritud-põsed sinkjashallilt läikimas, kõndis ohvitseride saatel perroonil. Oodati rongi. Vaksali juures tammusid ja puhusid siniseks tõmbunud sõrmedele sõjaväeorkestri muusikandid. Auvahtkonda olid maaliliselt tardunud alamjooksu staniitsade erivärvuselised ja eriealised kasakad. Hallihabemeliste taatide kõrval seisid habemeta nöorukid, vaheldudes suuretukaliste rindemeestega. Taatidel säras sineleil Lovtša ja Plevna eest saadud ristide ja medalite kulda ja hõbedat, nooremail kasakail rippus tihedalt riste, mis teenitud uljaste rünnakute eest Gjeok-Tepe, Sandepu all ja Saksa sõjas — Peremõšli,

Varssavi, Lvovi eest. Noorukeil ei säranud midagi, aga nad tõmbusid pingule nagu vibud ja püüdsid kõiges jäljendada vanemaid.

Piimjasse auru mähituna saabus tümisedes rong. Pulman-vaguni uksed polnud veel jõudnud õieti avaneda, kui kapellmeister juba raevukalt kätega lõi, ja orkester pani mürtsudes mängima Inglise rahvushümni. Käega mõõka kinni hoides ruttas Mamontov vaguni poole. Lahke peremehena juhtis Krasnov külalisi kasakate tardunud spaleeridest mööda vaksali poole.

«Kogu kasakkond on üles tõusnud kodumaa kaitseks metsikute punakaardi jõukude vastu. Te näete kolme põlvkonna esindajaid. Need mehed on võidelnud Balkanitel, Jaapanis, Austria-Ungaris ja Preisimaal, nüüd aga võitlevad isamaa vabaduse eest,» ütles ta laitmatus prantsuse keeles, peenelt naeratades, kuningliku peanoogutusega osutades taatidele, kes seisid hinge kinni pidades, silmad pungis.

Mitte asjata polnud Mamontov kõrgemalt poolt tulnud korralduse põhjal auvahtkonna valikuga vaeva näinud. Kaupa oli näidatud heast küljest.

Liitlased käisid rindel ära, tulid rahuldatuina Novotšerkasskisse tagasi.

«Ma olen väga rahul teie sõjavägede hiilgava väljanägemisega, distsiplineeritusega ja sõjaka vaimuga,» rääkis kindral Pool enne ärasõitu Krasnovile. «Ma teen viivitamatult korralduse, et Salonikist saadetaks siia teie juurde esimene väesalk meie sõdureid. Teid, kindral, palun ma valmis seada kolm tuhat kasukat ja sooje saapaid. Loodan, et meie abiga teil õnnestub bolševism lõplikult välja juurida.»

... Kiiresti õmmeldi pargitud poolkasukaid, varuti vildikuid. Aga millegipärast ikka veel ei maabunud Novorossiiskis liitlaste dessant. Londonisse ärasõitnud Pooll asendas külm, kõrk Briggs. Tema tõi Londonist uusi instruktsioone ja teatas karmilt, kindralliku sirgjoonelisusega:

«Tema Majesteedi valitsus annab Vabatahtlikule Armeele Donil laialdast materiaalset abi, kuid ei anna mitte üht sõdurit.»

Kommentaare polnud selle avalduse juurde vaja ...

Vaenulikkus, mis nägematu vaona oli lahutanud ohvitsere ja kasakaid juba imperialistliku sõja päevil, võttis 1918. aasta sügisel ennenägematu ulatuse. 1917. aasta lõpul, kui kasakate väeosad aeglaselt voolasid kokku Donile, olid ohvitseride tapmise ja väljaandmise juhtumid haruldased, seevastu aga said nad aasta hiljem peasegu tavaliseks nähtuseks. Ohvitsere sunniti pealetungide ajal punaste komandöride eeskujul ahelikkude ees minema — ja ilma kärata, tasakesi tulistati neid selga. Ainuli niisugustes väeosades nagu Gundorovski Georgi polk oli ühtehoid tugev, kuid Doni armees oli neid vähe.

Kaval, taiplik, aeglase mõtlemisega Petro Melehhov oli ainmu mõistnud, et tüli kasakatega toob kaasa surma, ja juba esimestest päevadest peale püüdis hoolega kaotada piiri, mis lahutas teda, ohvitseri, reamehest. Niisamuti nagu nemad kõneles temagi sobivas olukorras sõja kasutusest; kusjuures kõneles seda ebasiiralt, vägisi end sundides, kuid seda ebasiirust ei märgatud; ta näitas bolševike pooldaja värvingut ja hakkas kõigest jõust pugema Fomini ees, sestsaadik kui märkas, et polk viimast esile tõstab. Niisamuti nagu teistelgi polnud Petrol midagi selle vastu, et pisut riisuda, ülemust kiruda, vangi peale katastada, aga samal ajal tuksles tema hinges metsikult viha ja õrritav soov lüüa, tappa, käsi kiskus krampi ... Teenistuses oli ta leplik, lihtne — sulavõi, mitte horunži! Ja Petro võitiski kavalusega kasakate usalduse, oskas nende silmade all nägu muuta.

Kui ohvitserid Naumovi eestvedamisel Solonka alevi all ära läksid, jäi Petro kohale. Tagasihoidlik ja vaikne, alati varjus viibiv, kõiges mõõdukas, tuli ta ühes polguga Vjošenskajasse. Aga viibinud kaks päeva Vjošenskajas, ei kannatanud välja, — ilma et oleks staabis või Fomini juures käinud, põrutas koju.

Tol päeval oli Vjošenskajas hommikust saadik väljakul, vana kiriku juures miiting. Polk ootas Inzenski diviisi delegaatide saabumist. Väljakul kõndisid salguti kasakad, riietatud sineleisse, pealisriideta ja sineleist õmmeldud poolkasukaisse, lühikestesse pealiskuubedesse, valeeritud kasakakuubedesse. Ei tahtnud nagu uskuda,

et see kirjult rõivastatud määratu suur rahvahulk on riviväeosa, 28. kasakapolk. Petro käis nukralt ühe salgakese juurest teise juurde, silmitsedes kasakaid kuidagi uutmoodi. Varem, rindel ei torganud nende riietus silma, ja polnud ka juhust näha polku terve kompaktse massina. Nüüd vaatas Petro, vihaga puredes pikakskasvanud valget vurru, härmatanud nägudele, peadele, mida katsid mitmevärvilised papaahad, läkiläkid, kubaani mütsid, vormimütsid, juhtis pilgu allapoole ja nägi niisama rikkalikku mitmekesisust: lääpitallatud vildikuid, saapaid, sääremähiseid punaarmeelastelt äravõetud saabaste peal.

«Paljasjalgsed! Neetud matsid! Värdjad!» sosistas Petro endamisi jõuetus vihas.

Plankudel valendasid Fomini päevakäsud. Elanikke polnud tänavail näha. Staniitsa hoidis end äraootavalt peidus. Põiktänavate avades paistis lumega kaetud Doni valge rind. Mets Doni taga mustendas nagu tušiga joonistatud. Vana kiriku suure halli kivise kogu juures olid lambakarjana hunnikus küladest meeste juurde sõitnud naised.

Petro, kes kandis karusnahaga ääristatud, määratu suure rinnapealse taskuga poolkasukat ja seda neetud karakullist ohvitseripapaahat, mille peale ta alles hiljuti oli nii uhke olnud, tundis endal iga hetk viltusi, külmi pilke. Need läbistasid teda tuuletõmbusena, suurendasid juba niigi ärev-nõutut olekut. Ta mäletas ähmaselt, kuidas keset väljakut kummuli pandud tünni põhjale ilmus jässakas punaarmeelane, rõivastatud heast riidest sinelisse ja peas tuliuus tallenahast papaaha lahtiste kõrvaklapinööridega. Villase kindaga kaetud käega kohendas ta kaela ümber mässitud suitsjashalli küüliku-villast narmalist kasakasalli, vaatas ringi.

«Seltsimehed kasakad!» lõikus Petro kõrvu madal külmetunud hääl.

Ümber vaadates nägi Petro, kuidas harjumata sõnast üllatatud kasakad pilke vahetavad, üksteisele tähendusrikkalt ja erutatult silma pilgutavad. Punaarmeelane kõneles kaua nõukogude võimust, Punaarmeest ja vahekorrast kasakatega. Petrole jäi eriti meelde, — kõnelejat katkestati kogu aeg hüüetega:

«Seltsimees, aga mis asi see komuunia on?»

«Aga kas meid ei kirjutata sinna sisse?»

«Aga mis komunisti partei see on?»

Kõneleja surus käsi vastu rindu, pöördus igasse külge, seletas kannatlikult:

«Seltsimehed! Kommunistlik partei — see on vabatahtlik asi. Parteisse astuvad omal soovil need, kes tahavad võidelda tööliste ja talupoegade vabastamise suure üritusse eest kapitalistide ja mõisnike rõhumise alt.»

Veidi aja pärast hüüti teisest nurgast:

«Palume selgitust kommunistide ja komissaride kohta!»

Vastusest ei möödunud mõnd minutitki, kui jälle müriseb kellegi tüse bass:

«Sa räägid arusaamatult sellest komuuniast. Palume väga ära seletada. Meie oleme tume rahvas. Sa lase siin tihtsate sõnadega!»

Pärast kõneles igavalt ja kaua Fomin, ühtelugu, igasugusel sobival ning ebasobival puhul, edvistades sõnaga «ekueeruma». Fomini ümber keerles keegi üliõpilasemütsi ja elegantset palitut kandev noormees. Petrole aga meenus, sellal kui ta Fomini seosetut kõnet kuulas, kuidas 1917. aasta veebruaris, päeval, millal tema juurde sõitis Harja, ta oli esmakordselt näinud Fominit jaamas teel Petrogradi. Tema silmade ees seisis atamanlasest väejooksiku laialtasetatud silmade range, niiskelt sirav pilk, kulunud number 52 tema sineli urjadnikuõlakuil, tema karutaoline kõnnak. «Ei suutnud välja kannatada, vennast» kuuldusid Petrole ebaselged sõnad. «Väejooksik, Hristonja-taoline lollpea, ja nüüd polgukomandör, mina aga olen varjus,» mõtles Petro palavikuliselt läikivate silmadega.

Fomini asemele tuli risti ümber rinna mässitud kuulipildujalintidega kasakas.

«Vennad! Mina ise olin Podtjolkovi väesalgas ja võib-olla, kui jumal annab, tuleb veelgi omadega kadettide vastu minna!» karjus ta kähisevalt, käsi laiali heites.

Petro hakkas kiiresti korteri poole sammuma. Hobust saduldades kuulis, kuidas tulistasid kasakad, staniitsast laiali sõites, vana kombe järgi teatades külale kroonumeeste tagasitulekust.

Kohutavalt vaiksed lühikesed päevad näisid lõppedes suurtena nagu kibedal tööajal. Külad olid heitnud maha metsiku puutumatu stepina. Kogu Doni-äärne oleks nagu välja surnud, nagu katk oleks staniitsade maa-alad ära laastanud. Ja näis nii, nagu oleks pilv katnud Doni-äärse paksu, läbipaistmatult musta tiivaga, laotunud laiali tummalt ja hirmsalt ning ähvardas iga silmapilk painutada marutuulega vastu maad paplid, kõmatada kuiva ragiseva kõuekärgatusega ja hakata murdma ning purustama valget metsa Doni taga, pudendama kriidimägedelt lubjakivi, möirgama äikese hukatusliku häälega...

Hommikust saadik kattis Tatari külas maad udu. Mägi undas, külma ennustades. Keskpäeva paiku hakkas päike sombust läbi paistma, kuid sellest ei läinud ilm heledamaks. Udu aga uitas ekseldes mööda Doni-äärsete mägede kõrgendikke, langes jäärakuisse, kuristikesse, kadus sinna, heites märja tolmuna sammaldunud kriidipaasikuile, pervede lumiseile paljakuile.

Õhtuti tõstis öö palja metsa piigistiku tagant üles hiigelsuure hõõguv-punase kuukilbi. Uduselt säras see vaikseks jäänud külade kohal sõja ja tulekahjude veripunaste vastuhelkidega. Ja tema halastamatu, kustumatu valguse mõjul sigines inimestes ähmane rahutus, vaevlesid elajad. Hobused ja härjad kaotasid une, hulkusid koiduni mööda karjaõuesid. Koerad ulusid, ja ammu enne keskööd hakkasid lahkhääleliselt hüüdlema kuked. Koidu ajaks aheldas öökülm puude märjad oksad jääkirmega. Tuul tõukas neid üksteise vastu ja nad kõlisesid nagu terasjalused. Otsekui nägematu ratsamalev läks sinkjashallis pimeduses mööda Doni vasakut kallast, läbi hämara metsa, relvade ja jalustega lõgistades.

Peaaegu kõik põhjarindel olnud Tatari küla kasakad olid külasse tagasi tulnud, lahkudes omavoliliselt väeosadest, mis pikkamisi Doni poole tõmbusid. Iga päev ilmus mõni hilinenuist. Üks selleks, et rivihobune kauaks lahti saduldada ja punaste tulekut oodata, lahinguvarustus heinasaadu või küüni räästa alla peidetud, teine aga avas lummetuisanud jalgvärava, viis hobuse

ähmilt korraks õue, ja täiendanud kuivikute tagavara, maganud öö naisukesega, sõitis hommikul teele, vaatas kuukalt veel viimast korda Doni valgele, surnud avarusele, kalleile kodustele paikadele, mis võib-olla alatiseks maha jäid.

Kes teab ette surma? Kes arvab ära inimese teekonna lõpu?... Raskelt liikusid hobused külast eemale. Raskelt kiskusid kasakad ängistatud südamete küljest lahti hellust omaste vastu. Ja mööda seda tuisulumega kaetud teed tulid mõttes paljud koju tagasi. Palju raskeid mõtteid mõeldi ära sellel teel... Võib-olla libises pisargi, soolane nagu veri, alla mööda sadulahõlma, langes külmale jalusele, kabjarauahaakidest puretud teele. Aga ega sellele kohale kasva ju kevadel kollane metstulp, lahkumise lill?

Ööl pärast seda, kui Vjošenskajast oli saabunud Petro, algas Melehhovite tares perekondlik nõupidamine.

«Noh, mis on?» küsis Pantelei Prokofjevitš, niipea kui Petro üle läve astus. «Oled jao täis sõdinud? Tulid ilma paguniteta? Noh, mine, mine, tereta venda, tee emale meelehead, näe naine on igatsusest haige... Tervist, tervist, Petjaša... Grigori! Grigor Pantelevitš, mis sa's ahjul lamad nagu ümiseja? Roni alla!»

Grigori sirutas ahjult alla paljad jalapöiad, mille ümber olid pingul kaitsevärvi pükste tripid, ja vaatas naeratades, karvast rinda sügades, kuidas Petro küljele kallutudes võtab maha portupeed, kobab külmast kangele sõrmedega pasliku sõlme. Vaikides ja naeratlevalt ühelele silma vaadates päästis Darja tal poolkasuka pööbid lahti, hoidus pelglikult eemale paremalt poolt, kus nagaani tasku kõrval paistis sinkjashallilt vöö külge kõidetud käsigranaat.

Mööda minnes puudutanud põsega venna härmatanud vurre, jooksis Dunjaška õue hobust ära panema. Hjinitšna pühkis põllega suud ja valmistus suudlema oma «vanemat». Ahju juures askeldas Natalja. Tema seelikusabast hoidsid kinni lapsed, surudes end tema ligi. Kõik ootasid Petrolt sõna, aga seejärel kui ta oli tavel kähinal lausunud «Tervist teile!», võttis ta vaikides

riidest lahti, pühkis kaua saapaid hirsiluuaga, siis ajas selja sirgu, ja äkki hakkasid tal huuled haledalt värisema, ta toetus kuidagi abitult voodiotsa najale, ja ootamatult nägid kõik ta külmunud, mustaks tõmbunud põskedel pisaraid.

«Kroonumees! Mis sul on?» küsis vanamees, püüdes naljatooniga varjata rahutust ja värinat kurgus.

«Me oleme kadunud, isa!»

Petrol virildus suu, liigatasid valkjad kulmud, ja silmi peites nuuskas ta nina määrdinud, tubaka järele haisevasse taskurätikusse.

Grigori tõukas tema ümber libitseva kassi eemale, köhatas ja hüppas ahjult alla. Ema suudles nuttes Petro täitanud pead, aga sööstis siis kohe temast eemale.

«Mu lapsuke! Sa mu vaeseke, kas tahad ehk hapupiima? Mine ometi, istu lauda, kapsasupp jahtub ära. Küllap oled vist näljane?»

Laua juures, vennapoega põlvedel hoides ja teda poputades, elavnes Petro; ärevust talitsedes jutustas ta 28-nda polgu äraminekust rindelt, juhtkonna põgenemisest, Fominist ja viimasest miitingust Vjošenskajas.

«Kuidas sa siis arvad?» küsis Grigori, ilma mustasoonelist kätt tütre pea pealt võtmata.

«Pole midagi arvatagi. Homse päeva olen siin, vastu ööd aga sõidan minema, teie, ema, seadke mulle moona valmis,» pöördus ta ema poole.

«Mõtled taganeda, tähendab?»

Pantelei Prokofjevitš oli pistnud sõrmed tubakakotti, ja nii jäigi vastust ootama, tubakas näpuotste vahelt välja pudenemas.

Petro tõusis, lõi tuhmide tumedavärviliste ikoonide poole risti ette, ta pilk oli karm ja nukker.

«Aitüma jumalale, kõht on täis!... Taganeda, ütled? Kuidas muidu? Mis ma siia jään? Et punamaod mul nupu maha võtaksid? Võib-olla teie mõtlete jääda, aga mina... Ei, mina küll lähen! Ohvitseridele nad armu ei anna.»

«Aga mis siis majaga saab? Jätame kõik siiapaika, tähendab?»

Petro kehitas vanamehe küsimuse peale ainult õlgu. Aga kohe hakkas hädaldama Darja:

«Teie sõidate ära, ja meie peame siia jääma? Kena küll, peab ütlema! Hakkame teie vara valvama!... Võib-olla jääd sellepärast veel elustki ilma! Põlegu ta teil elavas tules ära! Ei mina jää!»

Isegi Natalja segas end jutusse. Darja heledahäälelist refsitatiivi summutades hüüdis:

«Kui küla läheb kõik üheskoos — ei jää ka meie maha! Läheme või jalgsi ära!»

«Lolfid! Litad!» kisendas Pantelei Prokofjevitš tulivihasena silmi pööritades, tahtmatult keppi otsides. «Ah, te raisad! Vait, kurjadloomad! Meeste asi, ja nemad seavad end ka kõrvale... Noh, jätame siis kõik maha ja lähme, kuhu jalad kannavad! Aga kuhu me elajad paneme? Topime põue või? Ja tare?...»

«Teil, naisukesed, on küll pearattad päris segi läinud!» toetas teda Iljinitšna solvunult. «Ega teie ole seda vara kogunud, teil on kerge teda maha jätta. Meie vanamehega aga küürutasime ööd kui päevad selga, ja siis niisama lihtsalt maha jätta? No ei!» ta surus huuled kokku, ohkas. «Minge, aga mina ei liigu paigastki. Las parem tapavad oma läve ees, — ikkagi kergem, kui võõra tara äärest kärvata!»

Nohisedes ja ohates keeras Pantelei Prokofjevitš lambit tahti. Silmapilguks jäid kõik vait. Dunjaška, kes pintas sukasäärt, tõstis varraste kohalt pea, ütles sosihal:

«Elajad võib ühes ajada... Ega's elajate pärast pea jääma.»

Ja jälle süttis vanamehes raev. Nagu kaua seisnud tähk hakkas ta jalgu trampima, pidi peaaegu kukkuma, ahju juures lamavale kitsetallele komistades. Dunjaška ette seisma jäädes karjus:

«Ajame! Aga vana lehm hakkab varsti poegima, — kuidas sellega saab? Kui kaugele sa ta ajad! Võtaks sind tühi! Läbilaskja! Riivatu! Täimuna! Kogusin ja kogusin neile — ja näe, mis nüüd kuulda sain!... Aga lambad? Kuhu sa talled paned?... Oh, sa kõlvatu loom! Ütleksid parem vait!»

Grigori heitis kõrvalt pilgu Petrole, ja nagu kunagi ammu aja eest, nägi tema tuttavais pruunides silmades vallatut, pilklikku ja samal ajal alandlik-aupaklikku

naeratust, nisukarva vurrude tuttavat värinat. Petro pilgutas välkkiirelt, lõi tagasihoitud naerust värisema. Rõõmsalt tundis Grigori ka endas seda temale viimasell aastail võõraks jäänud naeruvalmidust. Varjamatult pahvatas ta tumedalt ja mürisevalt naerma.

«Noh nii!... Jumal tänatud... Jutud on räägitud!» Vanamees heitis talle vihase pilgu ja istus, pöörduden ära valge härmatisevillaga kirjatud akna poole.

Alles kesköö jõuti ühisele otsusele: kasakad lähevad ära, naised aga jäävad valvama maja ja majapidamist.

Ammu enne valget pani Iljinitšna ahju küdema ja hommikuks oli juba leib küpsetatud ning kuivatatud kaks kotitäit kuivikuid. Einestanud tulevalgel, läks vanamees koidu aegu loomi talitama, saani ärasõiduks valmis seadma. Ta seisis kaua aidas, käsi raske nisuga äärini täidetud salve pistetud, nõristades jämedaid teri läbi sõrmede. Väljus nagu surnu juurest: oli mütsi maha võtnud, sulges tasa enda järel kollase ukse...

Ta askeldas veel küüni all, vahetas saanil korvi, kui tanumas tuli nähtavale Anikuška, kes lehma joodile ajas. Nad teretasid.

«Oled end äraminekuks valmis seadnud, Anikei?»

«Mul on niipalju valmis seada kui paljal võõd ümber köita. Minu oma on minu sees, mis juurde tuleb, see veel teiste käes!»

«Mis on uut kuulda?»

«Uudiseid on palju, Prokofitš!»

«Mis nimelt?» muutus Pantelei Prokofjevitš rahutuks, pistes kirve saani külje vahele.

«Punased jõuavad varsti siia. Lähenevad Vjoškile. Üks mees Bolšoi Gromokist on näinud, jutustas, et teevad hirmsaid tegusid. Tapavad inimesi... Neil on juute ja hiinlasi, võtaks neid tühi! Vähe oleme nottinud neid, kõõrdsilmalisi kuradeid!»

«Tapavad?!»

«Noh, mis sa's arvad, et nuusutavad või? Ja siin on nüüd need neetud ülemjooksu mehed!» Anikuška hakkas ropult vanduma ja läks tara äärt pidi edasi, käies juttu lõpetades: «Doni-tagused naised keetsid puskarit, joodavad neid, et neile kurja ei teeks, aga nemad joovad end täis, lähevad teise külasse ja rabistavad seal.»

Vanamees seadis saanikorvi kohale, käis läbi kõik [illegible], silmitsedes iga posti ja tara, mis oli pandud tema [illegible]. Siis võttis poa, läks longates rehalasse, et tee [illegible] heinu kaasa panna. Ta tõmbas kuhjast raudkonksu [illegible], ja kuna ikka veel ei tundnud ärasõidu paratamatut, hakkas kiskuma halvemat, umbrohuga segatud heina (head heina hoidis ta alati kevadise künni jaoks), [illegible] ümber, ja pahasena endale läks teise kuhja [illegible]. Kaldagi nagu ei ulatunud tema teadvusse, et mõne [illegible] pärast ta lahkub talust ja külast ja sõidab kuhugi [illegible] ja võib-olla ei tulegi tagasi. Ta kiskus vajaliku [illegible] kokku ja jälle, vana kombe järgi, sirutus võtma [illegible], et mahapudenenud heina kokku riisuda, kuid tõmbas käe ära nagu tulise küljest, ja karvamütsi all higised [illegible] laupa pühkides ütles valjusti:

«Mille[illegible] ma teda nüüd veel hoian? Niikuinii pilluvad [illegible] hobustele jalge alla, raiskavad asjatult või põletavad [illegible].»

Ta murdis rehavarre põlve peal katki, ragistas hambaid, siis hakkas puga kandes minema, raugalikult jalgu [illegible]stades, vananenud selg küürus.

Tarre ta sisse ei astunud, vaid paotas ukse ja ütles:

«Headke end valmis! Hakkan kohe hobuseid ette [illegible]. Et viimati hiljaks ei jää.»

Ta viskas hobustele juba leid peale, asetas pärasse [illegible] ja endamisi imestades, et pojad ikka veel ei tule hobuseid saduldama, läks jälle tare poole.

Tarea sündis imeasju: Petro kiskus ägedalt lahti [illegible]teekonnaks valmis pandud kompse, loopis välja [illegible] põrandale pükse, mundreid, naiste pühapäevariideid.

«Mis see siis on?» küsis imestades Pantelei Prokofjevitš ja võttis isegi läkiläki peast.

«Ära näe!» Petro osutas põidlaga üle õla naistele, lõpetas: «Uuvad. Ja meie ei sõida kuhugi! Kui sõita — siis kodu, mitte sõita — siis mitte keegi! Võib-olla hakkavad punased neid siin vägistama, ja meie sõidame varandust päästma? Ja kui tapma hakkavad — sureme nende silme [illegible].

«Võta riidest lahti, isa!» Naeratades tõmbas Grigori endal sineli seljast ja heitis mõõga kõrvale, tagant aga

püüdis ja suudles tema kätt nuttev Natalja; rõõmsalt plaksutas käsi moonpunane Dunjaška.

Vanamees pani läkiläki pähe, aga võttis selle kohe jälle maha ja astudes esinurga juurde, hakkas laia hoogsa liigutusega risti ette lööma. Ta tegi kolm kummardust, tõusis põlvedelt, vaatas ringi kõigile.

«Noh, kui nii on, siis jääme! Kaitse ja varja meid, püha jumalaema! Lähen võtan hobused lahti.»

Jooksis kohale Anikuška. Melehhovi tares üllatasid teda aina naervad, rõõmsad näod.

«Noh, mis teie siis nii ... ?»

«Meie kasakad ei sõida!» vastas Darja kõigi eest.

«Vaat sulle säh! Mõtlesite ümber?»

«Mõtlesime ümber!» Vastumeelselt paljastas Grigori rafinaadsinise hammaste kaare, pilgutas silma: «Surma ei maksa otsima minna, ta käppab su siingi ära.»

«Ohvitserid ei sõida, siis meiesugune ammugi!» Ja Anikuška pistis kolinal, nagu kapjadel, välistrepist alla ja akendest mööda.

Vjošenskajas lipendasid plankudel Fomini päevakäsud. Tund-tunnilt oodati punaste vägede tulekut. Karginskajast aga, kolmekümne viie versta kaugusel Vjošenskajast, asetses põhjarinde staap. Ööl vastu 4-ndat jaanuari tuli tšetšeenide väesalk, ja kiiresti, rännakukorras liikus Ust-Belokalitvenskaja staniitsa poolt Fomini mässulise polgu peale kasakaväevanem Roman Lazarevi karistussalk.

Tšetšeenid pidid 5-ndal alustama pealetungi Vjošenskajale. Nende luure oli juba Belogorkas ära käinud. Aga pealetung luhtus: ülejooksik Fomini kasakate hulgast teatas, et tugevad Punaarmee jõud ööbivad Gorohhovkas ja peavad 5-ndaks Vjošenskajasse jõudma.

Krasnov, kel oli rohkesti tegemist Novotšerkasskisse saabunud liitlastega, tegi katset Fominisse mõju avaldada. Ta kutsus teda välja otsejuhtme Novotšerkassk—Vjošenskaja kaudu. Telegraaf, mis oli seni visalt koputanud «Vjošenskaja, Fominit», ühendas neid nüüd lühikeseks kõneluseks:

«Vjošenskaja Fominile punkt Urjadnik Fomin koma käsin-reu pähe võtta ja asuda polguga positsioonile punkt [illegible] väljä saadetud karistussalk punkt Sõnakuulmatus [illegible] surmanuhtluse punkt Krasnov.»

[illegible] hõlmad eest lahti, vaatas Fomin petroolemuutambi valgusel, kuidas telegrafisti sõrmede alt jookseb [illegible] õhuke pruunide litritega tähnistatud pabeririba, kõneles, hingates telegrafistile kuklasse külma- ja [illegible]hõngu:

«Ahoh, mis ta seal lobiseb? Aru pähe võtta? Kas ta on [illegible]? ... Kirjuta talle ... Mi-i-is? Kuidas nii — ei [illegible] käsin, muidu tõmban kohe pugu ühes sisikonnaga [illegible]»

Ja telegraaf koputas:

«Ohvitserkassk ataman Krasnovile punkt Käi ... punkt [illegible]»

Ühukord põhjarindel ähvardas muutuda nii keeruliseks, et Krasnov otsustas ise Karginskajasse sõita ja sealt [illegible] suunata «karistav käsi» Fomini vastu ja, peagi [illegible] demoraliseerunud kasakate meeleolu. Seks otstarbeks ta kutsuski liitlasi sõidule mööda rinnet.

Suurlinovka alevis toimus nüüdsama lahingust tulnud Gundorovski Georgi polgu ülevaatus. Pärast ülevaatust jäi Krasnov polgu lipu kõrvale seisma. Kehaga paremale pöördudes hüüdis valjusti:

«Kes teenis minu komando all kümnendas polgus, astugu samm ette!»

Peaaegu pool gundorovlastest astus rivi ette. Krasnov võttis papaaha peast, suudles mõlemale põsele temale [illegible], elatanud, aga mehist vahtmeistrit. Vahtmeister pühkis sinelikäisega oma kärbitud vurre, tardus paigale, [illegible] silmad jahmunult pärani. Krasnov suudles järgemööda kõiki polgukaaslasi. Liitlased olid üllatatud, sosistasid omavahel hämmeldunult. Kuid imestuse asendasid peagi tõsised ja tagasihoidlik heakskiit, kui Krasnov nende juurde astudes seletas:

«Need on need kangelased, kelledega ma peksin saksasi Nezvjskaja all, austerlasi Belžetsi ja Komarovo juures ja aitasin kaasa meie ühisele võidule vaenlase üle.»

... Kahel pool päikese kõrval seisid liikumatult, nagu valvurid rahakasti juures, vikerkaarevärvilised valgega vöötatud postid. Külm kirdetuul pasundas hornistina metsades, kihutas mööda steppi, hargnedes laavaks, paiskudes alla ja sõtkudes maha umbrohu turritavaid karreesid. 6-ndal jaanuaril õhtu eel (Tširi kohal rippus juba kattena videvik) saabus Karginskajasse Krasnov ühes Inglise kuningliku sõjaväe ohvitseridega Edwardsi ja Olcottiga ning prantslaste kapten Barthélot' ja leitnant Ehrlichiga. Kasukad seljas, karvased jänesenahksed papaahad peas, tulid liitlased naerdes autodest välja, tammusid kössitades ringi, ümbritsetud sigarite ja kölnivee lõhnast. Pärast seda, kui ohvitserid olid end rikka kaupmehe Ljovotškini korteris soojendanud ja teed joonud, läksid nad ühes Krasnovi ja põhjarinde ülemjuhataja kindralmajor Ivanoviga kooli, kus pidi toimuma koosolek.

Krasnov kõneles kaua pingsalt tähelepaneliku kasakate hulga ees. Teda kuulati hoolega, heasoovlikult. Aga kui ta hakkas oma kõnes maaliliselt kujutama «bolševike metsikusi», mida need vallutatud staniitsades toime panid, hüüdis keegi tagumistest ridadest sinise tubakasuitsu seest südametäiega:

«Vale!» — ja rikkus mulje.

Hommikul sõitis Krasnov ühes liitlastega rutuliselt Millerovosse.

Niisama rutuliselt evakueerus põhjarinde staap. Mööda staniitsat roitsid õhtuni tšetšeenid, püüdsid kasakaid, kes ei tahtnud taganeda. Öösi süüdati põlema laskemoonaladu. Kuni kesköönì praksusid püssipadrunid nagu määratu suur põlev haohunnik; laviinina müriesid lõhkevad mürsud. Järgmisel päeval, kui väljakul toimus parajasti palvus enne taganemist, hakkas Kargini künkalt ragisema kuulipilduja. Kevadise rahena langesid kuulid põrinal kiriku katusele, ja kõik tormasid korratuses steppi. Lazarev oma väesalgaga ja väikesearvulised kasakate väeosad püüdsid taganejaid kaitsta: jalavägi heitis ahelikuna tuuliku taha, 36. Kargini patarei kargin-lase jessauul Fjodor Popovi juhatuse all tulistas peale tungivaid punaseid kiirtulega, kuid asus varsti eelikuile. Jalaväe aga haaras punane ratsavägi Latõševi külast

[illegible] ümber, tõrjus jäärakuisse ja seal tappis maha [illegible]-kakskümmend Kargini vanameest, kes olid pilkeks [illegible] «haldamakkideks».

15

[illegible], et otsustati mitte taganeda, andis Pantelei Prokofjevitš silmis asjadele jälle tagasi jõu ja tähtsuse.

[illegible] läks ta loomadele heinu ette andma ja juba [illegible]matult tõmbas heinu halvemast kuhjast. Pimedas [illegible]taras kõndis kaua lehma ümber, mõtles rahuldatult: «Hakkab lubama, üpris paks teine. Kas viimati ei anna [illegible] kaksikuid?» Kõik muutus talle jälle omaseks, lähedaseks: kõik, millest ta oli juba mõttes loobunud, omandas endise tähtsuse ja kaalu. Ta oli lühikese õhtueelse aja jooksul juba jõudnud niihästi Dunjaškaga tõrelda [illegible] et too oli vasikatara juures aganaid maha puistanud ega olnud künast jääd välja raiunud, kui ka kinni [illegible] mulgu, mille Stepan Astahhovi orikas oli tarasse [illegible]. Muuseas küsis ta Aksinjalt, kes oli välja jooksnud [illegible] kinni panema, kas Stepan mõtleb ära sõita, [illegible]? Rätikut paremini ümber kohendades kõneles Aksinja laulvalt:

«[illegible], ei, kus nüüd tema sõita saab! Lamab teine praegu [illegible], lõdiseb, nagu palavikus ... Otsaesine on kuum, kaehab [illegible] valude üle. Stjopa on haigeks jäänud. Ei [illegible] ...»

«Meie omad samuti. Ka meie, tähendab, ei sõida. Katk [illegible] teab, kas on nii parem või mitte ...»

Hämardus. Doni taga, metsa hõreda halli katte taga [illegible] rohekas sügavuses hõõguvalt Põhjanael. Idas katkus taevaserv purpurpunaga. Kerkis tulekuma. Mustpapli [illegible]sarulistel sarvedel seisis äralõigatud kuuviilukas. Ringel liitusid ähmased varjud. Hanged tumenesid. Oli [illegible] vaikne, et Pantelei Prokofjevitš kuulis, kuidas Donil [illegible]augu juures keegi, vististi Anikuška, tuuraga jääd [illegible]. Jäätükid pritsisid ja pekslesid klaasise kõlinaga, ja karjaõues krõmpsutasid härjad rütmiliselt heina süüa.

Köögis süüdati tuli. Valgustatud akna taga vilksatas [illegible]talja. Pantelei Prokofjevitši tõmbas sooja poole. Ta

leidis kõik kodused koos olevat. Dunjaška oli nüüdsama tulnud Hristonja naise juurest. Tühjendas juuretisekaussi ja jutustas kiiresti, — et keegi ei katkestaks, — uudiseid.

Kambris oli Grigori määrinud püssi, nagaani ja mõõga; mässis käterätikusse binokli, kutsus Petro.

«Kas sina oled oma asjad korda seadnud? Too siia. Tarvis ära peita.»

«Aga mis siis, kui tuleb end kaitsta?»

«Ole parem vait!» muigas Grigori. «Vaata ette, muidu leiavad üles, poovad püksitagumikkupidi värava külge.»

Nad läksid õue. Millegipärast peitsid relvad eraldi. Aga tuliuue musta nagaani pistis Grigori kambris padja alla.

Kui õhtusöök oli söödud ja pere hakkas, loiult juttu ajades, juba magamaminekuks valmistuma, pani õues koer äkki raginal haukuma, viseldes keti küljes, kaelarihma pigistusest kähisedes.

Vanamees läks välja vaatama, tuli tagasi kellegagi, kes oli kulmudeni paslikusse mässitud. Täies sõjavarustuses mees, valge rihmvöö pingule ümber tõmmatud, lõi sisse astudes risti ette; härmatisega ümbritsetud suust, mis sarnanes valge o-tähega, pahvas hingeauru.

«Ega te vist tunne mind ära?»

«See on ju lang Makar!» hüüdis Darja.

Ja alles nüüd tundsid Petro ja kõik teised ära kauge sugulase, Makar Nogaitsevi, — Singini küla kasaka, — kogu ringkonnas tuntud haruldase laulumehe ja joodiku.

«Kuidas kuri sina siia sattusid?» naeratas Petro, kuid kohalt ei tõusnud.

Nogaitsev kiskus vurrude küljest purikad, viskas need läve juurde maha, trampis veidi jalgu, mida katsid tohutu suured nahaga tallutatud vildikud, hakkas ruttamatult riidest lahti võtma.

«Üksinda nagu igav hakata taganema, — arvasin, et võtan õige kätte ja sõidan langude järele. Sain kuulda, et olete mõlemad kodus. Sõidan Melehhovitele järele, ütlesin eidele, saab ikkagi lõbusam.»

Ta viis püssi ahju juurde ja pani sinna ahjuharkide kõrvale, kutsudes naistel välja naeratusi ja naeru. Padrunitasku pistis koldeauku, mõõga ja nuudi aga pani austavalt voodile. Ka seekord lehkas Makari hingeõhk

[illegible] järele, suured pungis silmad olid viinauimast [illegible], märjas vanunud habemes valendas ühtlane [illegible] rambaid, sinakad nagu Doni jõekarbid.

«Kas siis Singinist ei lähe kasakad ära?» küsis Grigori, kudrustega väljaõmmeldud tubakakotti ulatades.

Külaline lükkas tubakakoti käega kõrvale.

«[illegible] tubakaga ümber ... Ah et kasakad või? Mõni on ära sõitnud, mõni otsib ümisejaurgu, kuhu end peita. Aga teie ikka sõidate?»

«Ei sõida meie kasakad. Sa ära meelita neid!» ehmus Grigori.

«Kas tõesti jääte paigale? Kohe ei usu! Kas on tõsi, lang Grigori? Saate hukka, vennad!»

«Mis saab ...» ohkas Petro ja äkki, tulipunaseks minnes küsis: «Grigori! Kuidas sina? Pole meelt muutnud? Võib-olla sõidame?»

«Ainult ei.»

Tubakasuits mähkus Grigori ümber, heljus kaua kahanja pigimusta juuksetuka kohal.

«Kas isa paneb su hobuse ära?» küsis Petro ebakohaselt.

Tekkis kestev vaikus. Ainult vokk Dunjaška jala all sumises kumalasena, unisust peale ajades.

Nogaitsev istus kuni aovalgeni, aina keelitades Petrot ja Grigorit Donetsi taha sõitma. Öö kestel jooksis Petro [illegible] korda ilma mütsita välja hobust saduldama ja [illegible] korral läks Darja ähvardavate pilkude mõjul [illegible] jälle sadulast lahti võtma.

Läks valgeks ja külaline hakkas minekut tegema. Juba [illegible], ukselingist kinni hoides, kõhatas ta tähendusrikkaid, ütles varjatud ähvardusega:

«Võib-olla ongi nii parem, aga küll te pärast oma viga kahjate. Kui juhtub, et me sealt tagasi tuleme, — küll siis tuletame meelde, kes punastele väravaid Donile avaid, neid teenima jäid ...»

Hommikul hakkas paksu lund sadama. Õue tulles nägi Grigori, kuidas teiselt poolt Doni vajus üleminekukohale [illegible] tomp inimesi. Kaheksa hobust vedasid midagi, [illegible] rääkimist, nõõtamist, roppu vandumist. Läbi [illegible] paistsid tumedalt nagu udus inimeste ja [illegible] hallid siluetid. Neljarakendi järgi tundis Grigori

ära: «Patarei ... Kas tõesti punased?» Selle mõtte mõjul hakkas süda kiiresti taguma, aga järele mõtelnud, rahustas ta end.

Korratu salk inimesi lähenes külale, minnes kaugelt ringi ümber jää-avanduse musta, taevasse vaatava neelu. Aga väljasõidul purustas eesmine suurtükk kalda ääres alt õhukeseks uhutud jää ja vajus ühe rattaga sisse. Tuul kandis kohale hobusemeeste hüüdeid, puruneva jää raginat ja hobusekapjade tõtlikku, libisevat tammumist. Grigori läks karjaõue, vaatas ettevaatlikult välja. Ratsanike sineleil seletas ta lumiseid paguneid, tundis välimuse järgi ära kasakad.

Minutit viis hiljem sõitis suurel laialaudjalisel hobusel väravast sisse pisut vanamehelik vahtmeister. Ta tuli majatrepi juures hobuse seljast maha, sidus ratsme käsipuude külge, astus tarre.

«Kes on siin peremees?» küsis ta pärast teretamist.

«Mina ...» vastas Pantelei Prokofjevitš, ehmunult oodates järgmist küsimust: «Aga miks on teie kasakad kodus?»

Kuid vahtmeister silus rusikaga lumest valgeid vurre, mis olid keerutatud ja pikad nagu akselbandid, palus:

«Semlakid! Aidake jumala pärast suurtükk välja tõmmata! Vajus kalda ääres sisse kohe telgedeni ... Ehk on teil köit? Mis küla see on? Me oleme eksinud. Tahame Jelanskaja staniitsasse minna, aga hakkas puistama nii paksu lund, et ei näe jala ettegi. Kaotasime marsruudi, siin aga on punased iga silmapilk tagant peale tulemas.»

«Ma ei tea, jumala eest ...» jäi vanamees jutuga takerdama.

«Mis siin teada! Näe, missugused kasakad teil on ... Meil läheks ka inimesi vaja — peab aitama.»

«Ma olen põdur,» luiskas Pantelei Prokofjevitš.

«Kuis te siis niimoodi, vennad!» Ilma pead pööramata, nagu hunt, vaatas vahtmeister ringi kõikidele. Ta hääl näis noorenevat ja jõudu saavat. «Või pole teie kasakad? Tähendab, las saab hukka kasakate varandus? Mina jään patarei komandöriks, ohvitserid on laiali jooksnud, nädal otsa pole hobuse seljast maha saanud, olen ära külmanud, jalavarbad on otsast ära kukkunud, aga võetagu mult kas või elu, kuid patareid ma ei jäta! Ja teie ...

[illegible] midagi! Kui heaga ei taha, — ma kutsun kohe [illegible], ja me ...» pisarate ja vihaga hüüdis vahtmeister: «... sünnime teid, lurjused! Bolševikud! Katk teid [illegible]! Me rakendame sinu enda ette, taat, kui tahad! Aime kutsu inimesi, ja kui nad ei tule, — jumal nuhelgu, [illegible] tagasi teisele poole ja kõmmutan kogu teie küla [illegible] segi ...»

Ta kõneles nagu inimene, kes pole oma jõus täiesti [illegible]. Grigoril hakkas temast kahju. Ta haaras mütsi, [illegible] karmilt, ilma ägestunud vahtmeistrile pilku heitmata:

«Sa ära räuska. Ei maksa siin ühti! Aitame välja tõmmata, aga — jumal kaasa, sõida oma teed!»

Pandi tarad alla, aidati patarei üle. Rahvast oli üsna palju kokku tulnud. Anikuška, Hristonja, Ivan Tomilin, [illegible] ja kümmekond naist veeretasid patareilaste abiga suurtükid ja püssirohukastid välja, aitasid hobustel mäkke tõusta. Jäätunud rattad ei keerelnud, libisesid [illegible]. Kurnatud hobused tõusid suure vaevaga väikesele mäkke. Numbrimehed, kelledest pool oli laiali [illegible], läksid jalgsi. Vahtmeister võttis mütsi maha, [illegible] kummardas, tänas aitajaid, ja sadulas pöördudes käskis taaselt:

«Patarei, minu järel!»

Ettevaatlikult, umbuskliku imestusega vaatas Grigori talle järele. Petro astus juurde, näris veidi aega vurru, ja ütles, otsekui Grigori mõttele vastates:

«Kui kõik niisugused oleksid! Vaat kuidas peab vaikset [illegible] kaitsma!»

«Sa kõneled vuntsist? Vahtmeistrist?» küsis nende poole astudes kõrvuni märg Hristonja. «Ja vaata, et [illegible] oma suurtükid kohale. Kuidas ta, võtaks teda tühi, minu peale nuuti tõstis! Ja olekski löönud, — inimene on, tähendab, ahastuses. Ma ei tahtnud minna, aga pärast, tõtt öelda, ehmusin ära. Kuigi vilte pole, läksin siiski. Ja ütle, ole hea, milleks tal lollil neid suurtükke vaja on? Nagu pahur siga pakuga: raske on ja ei tule sellest midagi head, aga veab ...»

Ootamatult naeratades läksid kasakad laiali.

Lõunaaeg oli juba möödas, kui kaugel Doni taga kuulipilduja tulistas tumedalt kaks valangut ja jäi vait.

Pool tundi hiljem astus Grigori, kes kogu aeg kambriakna juures oli seisnud, sammu tagasi, tõmbus põsenukkideni tuhakarva siniseks.

«Seal nad on!»

Iljinitšna hüüatas, sööstis akna juurde. Mööda tänavat kihutasid hajali kaheksa ratsanikku. Nad sõitsid traavis kuni Melehhovi õueni, peatusid, silmitsesid ülesõidukohta Donil, mustaks tallatud jälgederada Doni ja mäe vahel, pöörasid tagasi. Nende rammusad hobused panid kihutama, lühikeseks kärbitud sabadega vehkides, lumekämpe pildudes, laiali pritsides. Ratsaluuresalk, kes oli külas maad kuulamas, kadus. Tund aega hiljem täitus Tatari küla sammude krudinaga, võõra «oo»-tava kõnega, koerte haukumisega. Jalaväepolk regedel asetsevate kuulipildujatega, voori ja köökidega tuli üle Doni ja valgus külas laiali.

Kui hirmus see võõra sõjaväe sissetungi esimene hetk oligi, aga naeruhimuline Dunjaška ei kannatanud siingi välja: kui luuresalk tagasi pööras, turtsatas ta põllesse, jooksis kööki. Natalja vaatas talle ehmunud pilguga otsa.

«Mis sa naerad?»

«Oh, Natašenka! Kullake! ... Kuidas nad ratsa sõidavad! Küll laseb teine sadulas edasi-tagasi, edasi-tagasi ... Ja käed tilpnevad küünarnukist. Ise aga on nagu räbalaist tehtud, kõik puha väriseb neil!»

Ta jäljendas nii meisterlikult, kuidas punaarmeelased sadulas nihelesid, et Natalja jooksis naeru tagasi hoides voodi juurde, langes patjadesse, et endale mitte ära vihast tähelepanu tõmmata.

Külmavärinaist rappudes nihutas Pantelei Prokofjevitš sihitult pingil siia-sinna piginööri, naaskleid, potikest kasetikkudega ja vaatas ühtelugu aknast välja ahendatud, piinatud pilguga.

Köögis aga lõkerdasid naised, nagu millegi halva aimusel: näost tulipunane Dunjaška, pisaraist märjad silmad sätendamas nagu kastest piserdatud, maavitsa nupud, näitas Darjale punaarmeelaste isteviisi sadulas

ja ehateadliku künismiga pani mõõdupäraseisse liigutustesse siivutut vihjet. Närvilisest naerust murdlesid Darjat värvitud kulmude kõrged kaared, ta naeris lagipeal, kõneldes kähisevalt ja surutult:

«Küllap hõõrub päris augud pükstesse! ... Säherdune ratsanik ... Painutab sadulakaare ära! ...»

Isegi Petro, kes oli tulnud kambrist rõhutud ilmega, saatis nende naeru mõjul silmapilguks lõbusasse tujju.

«Kentsakas on vaadata nende sõitu?» küsis ta. «Aga pall pole kahju. Lõhuvad hobusel selja puruks — tõmbavad teise. Matsid!» Ja otsatu põlgusega heitis ta käega.

«Võib-olla näeb ta hobustki esimest korda: «Laseme galopi, vaata et viimati jõuamegi pärale.» Nende isad partsid rattanaginatki, nemad aga džigiteerivad! ... Eh!» Ta ragistas sõrmi, läks kambriuksest sisse.

Punaarmeelased tulid salkadena piki tänavat, jagunesid gruppidesse, astusid taluõuedesse sisse. Kolm pööras Anikuška väratikesest sisse, viis meest, nendest üks ratsa, jäid Astahhovi tare juurde, ülejäänud viis aga suundusid piki tara Melehhovite poole. Ees tuli lüheldane platanud punaarmeelane raseeritud näoga, laperguse, laiasõõrmelise ninaga, ise väle, rühikas, kohe näha, et kena rindemees. Tema astus esimesena Melehhovi õue, seisatas majatrepi juures, ja pea alla painutatud, vaatas veidi aega, kuidas keti otsas ragistab hingeldades hauduja kollane koer; siis võttis õlalt püssi. Lask kiskus katuselt valge härmatisesuitsukese. Teda ängistava särgi kaelust kohendades nägi Grigori läbi akna, kuidas koer, vereplekke maha jättes, end lumes veeretab, surmaeelses rasvuses piinas läbilastud külge ja raudketti pureb. Ümber vaadates nägi Grigori naiste kahvatunud nägusid, suu meeleheitlikke silmi. Ilma mütsita astus ta eeskotta.

«Isa!» hüüdis isa talle võõra häälega järele.

Grigori lükkas ukse lahti. Helisedes kukkus lävele tühi padrunikest. Jalgväravast tulid sisse mahajäänud punaarmeelased.

«Mispärast sa koera tapsid? Kas segas sind?» küsis Grigori, lävele seisma jäädes.

Punaarmeelase laiad sõõrmed haarasid korra õhku, ohkeste, raseerimisest sinakate huulte nurgad venisid allapoole. Ta vaatas ringi, heitis püssi käsivarrele.

«Ja mis sinul sellest? On kahju? Aga näe, minul pole kahju sinugi peale padrunit raisata. Tahad? Asu paigale!»

«No-noh, jäta, Aleksander!» lausus naerdes nende juurde astuv suurekasvuline punasekulmuline punaarmeelane. «Tere, peremees! Olete punaseid näinud? Võtke vastu korterisse. Kas tema tappis teie koera? Asjata! . . . Minge sisse, seltsimehed.»

Viimasena astus sisse Grigori. Punaarmeelased teretasid lõbusalt, võtsid maha padrunitaskud, viskasid voodile hunnikusse sinelid, vatikuued, mütsid. Ja kohe täitus kogu tare teravalõhnalise kange sõdurihõnguga, inimeste higi, tubaka, odava seebi, püssiõli lahutamatu lõhnaga, — kaugete teekondade lõhnaga.

See, keda kutsuti Aleksandriks, istus laua taha, süütas endale suitsu ja nagu jätkates Grigoriga alustatud jutuajamist, küsis:

«Sa olid valgete juures?»

«Jah . . .»

«Näe, mina tunnen kohe lindu lennust, sind aga tatist. Valgekene! Ohvitser, mis? Kuldpagunid?»

Ta paiskas sõõrmeist sambana suitsu, puuris läve juures seisvat Grigorit külmade, naeratuseta silmadega ja kogu aeg koputles altpoolt paberossi ärasuitsutatud kumera küünega.

«Ohvitser, eks ju? Tunnista üles! Ma näen rühi järgi: ise lõin ju Saksa sõjas kaasa.»

«Olin ohvitser.» Grigori naeratas sunnitult, ja tabades kõrvalt enda peal Natalja ehmunud, paluvat pilku, tegi sünge näo, tõmbles kulmuga. Tal oli pahameel oma naeratuse pärast.

«Kahju! Tuleb välja, et mitte koera polnud tarvis lasta . . .»

Punaarmeelane viskas suitsuotsa Grigori jalgade ette, pilgutas teistele silma.

Ja jälle tundis Grigori, kuidas vastu tema tahtmist kõverdab ta huult süüdlaslik ja paluv naeratus, ja ta punastas häbi pärast oma tahtmatu, mõistusele mitte alluva nõrkuseavalduse üle. «Nagu pahandust teinud koer peremehe ees,» — põletavat häbi tundis ta selle mõtte juures, ja hetkeks kerkis silmade ette: samasuguse

naeratusega paotas musti atlaslikke huuli tapetud valgepõsknägu koer, kui tema, Grigori, peremees, kel oli voli ta elu ja surma üle, tema juurde astus, ja selili laskudes paljastas koer noori lõikehambaid, peksis kahuka punase sabaga . . .

Ikka sellesama, Grigorile tundmatu häälega küsis Pantelei Prokofjevitš, et võib-olla tahavad külalised õhtust süüa? Siis tema käsib perenaist . . .

Ilma nõusolekut ära ootamata sööstis Iljinitšna ahju poole. Ahjuhark ta käes värises ja ta ei suutnud kuidagi tõsta malmpotti kapsasupiga. Silmad maas, kattis Darja laua. Punaarmeelased võtsid istet ilma risti ette tegemata. Vanamees vaatles neid hirmuga ja varjatud jahmatusega. Viimaks ei kannatanud välja, küsis:

«Nii et jumalat te ei palu?»

Alles nüüd libises midagi naeratuse taolist üle Aleksandri huulte. Teiste üksmeelse naerulagina saatel vastas ta:

«Ja sinulegi, isa, ei soovitaks! Me oleme oma jumalad ammu saatnud . . .» Jäi kogelema, tõmbas kulmud kokku. «Jumalat ei ole, aga lollid usuvad, palvetavad vaat nende puutäkkide poole!»

«Nii, nii . . . Eks ta ole muidugi, õpetatud inimesed on ära saanud,» nõustus Pantelei Prokofjevitš ehmunult.

Iga hõhe ette pani Darja lusika, kuid Aleksander lükkas enda oma eemale, palus:

«Võib-olla on mõni mitte puust? Puudub veel, et mingisugust nakkust saada! On's see lusikas? Jupp!»

Darja plahvatas püssirohuna:

«Peab enda oma olema, kui võõraid põlgate.»

«Noo, sina pea õige suu, noorik! Ei ole lusikat? Anna siia puhas käterätik, pühin selle üle.»

Iljinitšna pani kausiga kapsasupi lauale, punaarmeelane palus ka teda:

«Proovi ise enne, mammi.»

«Mis ma tast proovin? Või on ehk liiga soolane saanud?» ehmus vanaeit.

«Sa proovi, proovi! Kas ei puistanud ehk külalistele mõnd pulbrit . . .»

«Ammuta! Noh?» käskis Pantelei Prokofjevitš karmilt ja pigistas huuled kokku. Pärast seda tõi ta kõrvalkamb-

rikesest kingsepa-tööriistad, nihutas akna juurde lepapaku, mis oli tal tooliks, kohendas pudelikeses rasvkivi ja istus, võttes kaenlasse vana saapa. Jutuajamisest ta enam osa ei võtnud.

Petro ei ilmunud kambrist nähtavale. Sealsamas istus lastega ka Natalja. End vastu ahju surudes kudus Dunjaška sukka, aga pärast seda, kui üks punaarmeelastest nimetas teda «preiliks» ja kutsus õhtust sööma, läks ta ära. Jutuajamine vaikis. Lõpetanud õhtustamise, hakkasid punaarmeelased suitsetama.

«Kas teie juures suitsetada võib?» küsis punasekulmuline.

«Oma piibutõmbajaid on tuba täis,» ütles Iljinitšna vastu tahtmist.

Grigori keeldus temale pakutud paberossist. Tal värises kõik sees, ängistav laine voolas südame juurde, kui ta vaatas sellele, kes oli koera maha lasknud ja kogu aeg käitus tema suhtes väljakutsuvalt ja jõhkralt. Ta tahtis, nagu näha, kokkupõrget ja kogu aeg otsis juhust solvata Grigorit, panna teda rääkima.

«Missuguses polgus teenisite, teie ausus?»

«Mitmesugustes.»

«Kui palju meie omi tapsite?»

«Sõjas ei peeta arvet. Sa, seltsimees, ära arva, et ma sündisin ohvitserina. Selleks sain Saksa sõjas. Lahinguliste teenete eest anti mulle need paelad . . .»

«Mina pole ohvitseridele seltsimees! Teiesuguseid seame meie seina äärde. Mina — patune — olen ka rohkem kui ühe kirbu peale võtnud.»

«Tead, mis ma sulle ütlen, seltsimees . . . Nii ei kõlba, nagu sina end ülal pead: nagu oleksite teie küla lahinguga ära võtnud. Meie jätsime ju ise rinde maha, laskesime teid sisse, aga sina tuled nagu sõjaga vallutatud maale . . . Koeri maha lasta — seda oskab igaüks, ja sõjariistadeta inimest tappa või talle liiga teha on ka lihtne asi . . .»

«Sa ära mind õpeta! Tunneme teid! «Jätsime rinde maha!» Kui poleks teile tuupi tehtud, ei te siis oleks maha jätnud. Ja kõnelda sinuga võin ma igat moodi.»

«Jäta, Aleksander! See tüütab juba!» palus punasekulmuline.

Kuid teine oli juba Grigori juurde astunud ning ähmased lähali ajades hingas nohinal ja vilinal.

«Sa ära parem puutu mind, ohvitser, muidu läheb halvasti!»

«Ma ei puutu teid.»

«Ei, puutud!»

Viimaks otsustades hüüdis Natalja katkeva häälega Grigorit. Viimane tegi ringi tema ees seisva punaarmeelase ümber ja läks, üksnes õõtsatades nagu joobnu. Petro võttis ta vastu vihkava oigava sosinaga:

«Mis sa teed? . . . Milleks kuradiks sul teda vaja on? Mis sa temaga jandad! Saadad hukka nii ennast kui meid! Istu! . . .» Jõuga lükkas ta Grigori kirstu peale, läks ise kööki.

Grigori ahmis avatud suuga ahnelt õhku, tema tõmmudest põskedest kadus must puna, ja tuhmunud silmadesse tekkis nõrk läige.

«Grišša! Grišenka! Kallis! Ära tee temaga tegemist!» palus Natalja värisedes, lastel, kes ähvardasid nutma puhkeda, suid kinni surudes.

«Miks ma ometi ära ei sõitnud?» küsis Grigori ja heitis nukrutseva pilgu Nataljale. «Ei hakka enam. Kuss! Enda ei jaksa taluda!»

Hiljem tulid veel kolm punaarmeelast. Üks, kes kandis kõrget musta papaahat, välimuse järgi ülem, küsis:

«Kui palju on majutatud?»

«Seitse meest,» vastas kõikide eest punasekulmuline, kes puudutles harmoonika laulvaid klahve.

«Siia tuleb kuulipilduja-punkt. Võtke koomale, tehke ruumi.»

Nad läksid ära. Ja kohe hakkas nagisema värav. Õue ehitati kaks rege. Üks kuulipilduja tassiti eeskotta. Keegi pööras pimeduses tikke ja vandus raevukalt. Küüni all suitsetati, rehalas süüdati heinu tõmmates tuld, aga keegi pererahvast ei läinud välja.

«Võiksid minna õige hobuseid vaatama,» sosistas Iljinitšna, vanamehest möödudes.

Sellel võpatasid ainult õlad, aga et minna — ei, ta ei läinud. Kogu öö paukusid uksed. Valge aur rippus lae all ja heitis kastena seintele. Punaarmeelased tegid endale

aseme kambrisse põrandale. Grigori tõi saaniteki ja laotas neile maha, peatsisse pani oma poolkasuka.

«Olen ise teeninud, tean,» naeratas ta lepitavalt sellele, kes tundis temas vaenlast.

Kuid punaarmeelase laiad sõõrmed hakkasid liikuma, pilk libises leppimatult üle Grigori...

Grigori ja Natalja heitsid samasse tuppa sängi. Punaarmeelased panid püssid peatsisse kokku, asetusid reastikku saanitekile. Natalja tahtis kustutada lambi, temalt küsiti manitsevalt:

«Kes sind palus tuld kustutada? Ei tohi! Keera taht alla, aga tuli peab põlema öö läbi.»

Lapsed pani Natalja jalutsisse, ise heitis, ilma riidest lahti võtmata, seina poole. Grigori lamas vaikides, käed üle pea heidetud.

«Kui oleksime ära läinud,» mõtles Grigori hambaid kokku pigistades, end südamega vastu padjanurka surudes. «Kui oleksime ära läinud, oleks Nataška siiasamasse voodisse heidetud ja pilatud teda nagu tookord Poolamaal Franjat...»

Keegi punaarmeelastest hakkas midagi jutustama, aga tuttav hääl katkestas teda, kostis ähmases hämaruses äraootavate pausidega:

«Eh, igav on ilma eideta! Näriks kohe hammastega... Aga peremees — tema on ju ohvitser... Lihtsatele, tatistele nad naisi ei laena... Kas kuuled, peremees?»

Keegi punaarmeelastest norskas juba, keegi hakkas uniselt naerma. Punasekulmulise hääl kostis ähvardavalt:

«Noh, Aleksander, ma olen tüdinud sind manitsemast. Igas korteris sa mürgeldad, huligaanitsed, häbistad punaarmeelase nime. Nii ei kõlba! Nüüd kohe lähen komissari või rooduülema juurde. Kuuled? Küllap räägime sinuga!»

Tekkis tardunud vaikus. Oli kuulda ainult, kuidas punasekulmuline kurjalt nohisedes saapaid jalga tõmbab. Hetke pärast väljus ta ust paugutades.

Natalja ei suutnud end hoida, nuuksatas valjusti. Grigori silitas vasaku käega värinal tema pead, higist otsaesist ja märga nägu. Paremaga kobas rahulikult

[illegible] rinnal, sõrmed aga näperdasid mehaaniliselt [illegible], neid kinni pannes ja lahti tehes.

«Ole vait, ole vait!» sosistas ta Nataljale vaevalt kuuldavalt. Ja sel silmapilgul teadis vääramatult, et hinges on ta valmis igasuguseks katsumuseks ja alanduseks, et ainult säilitada enda ja omaste elu.

Tuletikk valgustas asemelt tõusnud Aleksandri nägu, tata aina, kõvasti paberossi imevat suud. Oli kuulda, kuidas ta poolvaljusti porises ja mitmehäälelise norskamise sekka ohates hakkas riidesse panema.

Kannatamatult kuulatav Grigori, hinges lõpmatu tänulik punasekulmulisele, võpatas rõõmsalt, kui kuulis akna taga samme ja nördinud häält:

«Ja nii ta aina norib tüli... mis teha... päris häda... seltsimees komissar...»

Sammud kostsid eeskojas, kriuksudes avanes uks. Kellegi noor võimukas hääl käskis:

«Aleksander Tjurnikov, pane riidesse ja mine siit kohe ära. Ööbid minu korteris, homme aga mõistame sinu üle kohut punaarmeelasele sobimatu käitumise pärast.»

Grigori kohtas heatahtlikku teravat pilku musta nahkkuube kandva mehe silmist, kes seisis ukse juures punasekulmulise kõrval.

Ta oli välimuselt noor ja nooruslikult karm; ta huuled, mida ümbritses nooruslik karvaude, olid liialt rõhutatud kindlameelsusega kokku surutud.

«Rahutu külaline on sattunud, seltsimees?» pöördus ta vaevalt märgatavalt naeratades Grigori poole. «Noh, nüüd magage, me teeme ta homme taltsaks. Kõike head. Lähme, Tjurnikov!»

Nad läksid ära, ja Grigori hingas kergendatult. Hommikul, kui punasekulmuline maksis öömaja ja söögi eest, viivitas ta meelega ja ütles:

«Nii et, pererahvas, ärge pahandage meie peale. See Aleksander on meil nagu peast puudulik. Tal lasksid ohvitserid mullu Luganskis — ta on pärit Luganskist — tema oma silmade all maha ema ja õe. Sellepärast ta on niisuke... Noh, aitäh. Hüvasti. Ah, näe, peaaegu unustasin lastele anda!» Ja laste kirjeldamatuks rõõ-

muks ta võttis seljakotist ja pistis neile kummalegi pihku tüki mustusest halli suhkrut.

Pantelei Prokofjevitš vaatas liigutatult pojalastele.

«Noh, see on neile külakost! Meie pole suhkrut juba aastat poolteist näinud ... Aitüma, seltsimees! ... Ütelge onule aitäh! Poljuška, täna! ... Kullake, mis sa siis seisad ja põrnitsed seal?»

Kui punaarmeelane oli väljunud, ütles vanamees vihaselt Nataljale:

«Küll olete harimatud! Oleksid kukligi andnud talle tee peale. Peab ju midagi vastu kinkima heale inimesele! Eh!»

«Jookse!» käskis Grigori.

Tõmmanud rätiku ümber, jooksis Natalja punasekulmulisele järele, kes oli juba jalgväravast välja astunud. Hämmeldusest punane, peitis ta kukli talle sinelitaskusse, sügavasse nagu stepikaev.

17

Keskpäeval läbis küla kiirmarsiga 6. Mtsenski Punalipuline Polk, võttes mõnelt kasakalt kaasa rivihobuse, Kaugel künka taga mürises aeg-ajalt suurtükikõu.

«Tširil käib lahing,» tegi Pantelei Prokofjevitš kindlaks.

Õhtueha ajal käisid niihästi Petro kui Grigori enam kui üks kord õues. Piki Doni oli kuulda, kuidas kuskil, mitte ligemal kui Ust-Hopjorskajas, kõmisesid tummalt suurtükid ja üsna tasa (tuli kõrv vastu külmanud maad panna) teppisid kuulipildujad.

«Ka seal madistavad üsna kenasti! Kindral Gusselštšikov on seal gundorovlastega,» kõneles Petro, põlvedelt ja papaahalt lund pühkides, ja lisas juba hoopis ebakohaselt: «Hobused võtavad meilt ära. Sinu hobune näeb tore välja, Grigori, jumala tõsi — võtavad!»

Aga vanamees oli taibanud enne neid. Grigori läks ööseks mõlemat rivihobust jootma, viis uksest välja, näeb: hobused lonkavad esimesi jalgu. Kõnnitas enda oma — lonkab täielikult, samuti Petro oma. Kutsus venna:

«Hobused on jalutuks jäänud, vaat kus lugu! Sinu oma hoiab paremat, minu oma vasakut jalga. Riivet ei olnud ... Kui ehk preid?»

Longus päi seisid hobused lillal lumel, tuhmide õhtuste tähtede all, ei mängelnud kauasest seismisest, ei poikelnud. Petro süütas laterna, kuid teda peatas rehalast tulnud isa:

«Milleks latern?»

«Hobused on lonkama hakanud, isa. Vist on jalahaigus.»

«Ja kui on jalahaigus — on see halb? Kas tahad, et mõni mats paneks sadula peale ja viiks õuelt ära?»

«Ega ta'nd halb ole ...»

«Noh, siis ütle Griškale, et jalahaiguse tegin neile mina. Võtsin haamri, tagusin kummalegi naela allapoole krõmpsluud sisse, nüüd lonkavad niikaua, kui rinne edasi nihkub.»

Petro keerutas pead, näris vurru ja läks Grigori juurde.

«Vii nad sõime juurde. Isa on nad meelega lonkama pannud.»

Vanamehe taip päästis. Öösi täitus küla jälle kära ja muraga. Mööda tänavaid kihutasid ratsanikud. Teeaukudel ja viitail lõgisedes roomas mööda ja koondus väljakule patarei. 13. ratsapolk asus külla öömajale. Melehhovite juurde oli nüüdsama tulnud Hristonja, kükitas maas, tegi suitsu.

«Pole teie juures kuradeid? Ei ole teil öömajal?»

«Seni on jumal halastanud. Käisid siin mingisugused — ajasid terve tare oma matsihaisu täis!» porises Hjimitšna pahaselt.

«Minu juures käisid.» Hristonja hääl langes sosinaks, tehutu kämmal pühkis pisaraist niisket silmakoobast. Aga siis raputas Hristonja laagrikatla suurust pead, ägises veidi ja nagu lõi juba häbenema oma pisaraid.

«Mis sul on, Hristonja?» küsis muheldes Petro, kes esimest korda nägi Hristonja pisaraid. Need just tegid ta tuju lõbusaks.

«Viisid musta ära ... Olin temaga Saksa sõjas ... Enos nägime viletsust ... Oli nagu inimene kohe, veel targemgi ... Ise panin sadula peale. «Pane sadulasse,»

ütleb, «minule ei anna ennast kätte.» — «Kas ma hakkan teda sul eluaeg saduldama või mis, ütlen? Kui võtsid, siis õienda ise.» Panin sadulasse, ja oleks ta vähemasti inimenegi olnud... Jupp! Minule vööni, ei ulata jalaga jalusesse... Viis majatrepi juurde, sealt istus selga... Mina hakkasin nutma nagu laps. «Noh», ütlen eidele, «hellitasin, söötsin, jootsin...» Hristonja läks jälle üle vilistavale kiirele sosinale ja tõusis püsti. «Kardan talli vaadata! Õu on kohe nagu surnud...»

«Mul on hea. Kolm hobust lasti minu all maha, see on neljas, seda juba nii...» Grigori jäi kuulatama. Akna taga kostis lume rudin, mõõkade kõlin, summutatud: «trrrrr!» «Tulevad meilegi. Nagu kala tuleb lõhna peale, olgu nad neetud! Või ütles mõni...»

Pantelei Prokofjevitš hakkas askeldama, käed muutusid ülearuseks, polnud neid kuhugi panna.

«Peremees! Hei, tule välja!»

Petro viskas kuue õlgadele, läks välja.

«Kus on hobused? Too välja!»

«Mul pole selle vastu, seltsimehed, aga neil on jalahaigus.»

«Mis jalahaigus? Too välja! Me ei võta muidu, sa ära karda. Jätame omad maha.»

Petro tõi hobused ükshaaval tallist välja.

«Kolmas on seal. Miks seda ei too?» küsis üks punaarmeelastest, laternaga valgust näidates.

«See on mära, tiine. Ta on hiiglama vana, aastat sada...»

«Hei, too sadulad!... Pea, tõepoolest lonkavad... Võtku sind tühi, kuhu sa neid lombakaid ajad?! Vii tagasi!...» karjus laternahoidja vihaselt.

Petro tõmbas päitserihmadest ja pööras krimpsutatud huultega näo laternast ära.

«Kus sadulad on?»

«Seltsimehed võtsid täna hommikul ära.»

«Valetad, kasakas! Kes võttis?»

«Jumala eest!... Jumal karistagu — võtsid! Mtsenski polk läks siit läbi ja viis kaasa. Sadulad ja isegi kahed rangid võtsid ära.»

Ropult vandudes sõitsid kolm ratsanikku minema. Petro astus sisse, hobusehigi ja -kuse lehast läbi imbu-

[illegible] Ta kõvad huuled tõmblesid, natuke hooplevalt lõi ta Hristonjale õlale.

«Vaat kuidas peab asju ajama! Hobused on lonkama hakanud, sadulad aga võeti ära... Eh, sina!...»

Hjnitšna kustutas lambi, läks käsikaudu kambrikesse asju tegema.

«Peame videvikku, muidu saadab ehk vanakuri veel ämmajalisi.»

Sel ööl pidutseti Anikuška juures. Punaarmeelased pahuksid kutsuda naabreid, Anikuška tuli Melehhovitele järele.

«Punased?! Mis tähendavad meile punased? On's nad rüütmata või mis? Samasugused venelased nagu meie. Jumala eest. Tahate — uskuge, tahate — ärge uskuge... Minule nad meeldivad... Mis minul?... Üks hunt on nendega kaasas, samuti inimene. Juute me notkime Poolas maha... Hm! Aga see andis mulle rüütata klaasitäie metsakohinat. Armastan juute!... Lähme, Grigori! Petja! Sa ära põlasta mind...»

Grigori keeldus minemast, aga Pantelei Prokofjevitš ameritas:

«Mine, muidu öeldakse, et peab teisi endast alamaks. Ja mine, ära pea kurja meeles.»

Nad läksid õue. Soe öö tõotas halba ilma. Lõhnas lumi ja põletussõnnikusuitsu järele. Kasakad seisid vaikides, siis hakkasid minema. Darja jõudis neile jalgvärava juures järele.

Värvitud kulmude kõrged kaared ta näos läikisid kui tuhmis, läbi pilvede nõrguvas valguses sametmustadena.

«Joodavad minu eite... Aga ega nende mõttest midagi välja tule. Mina pean silma peal, vennas...» pomises Anikuška, puskar aga heitis teda tara vastu, paiskas teerajalt suurde lumehange.

Jalgade all ragises suhkruselt terajas-sinine, rabe lumi. Hallist pilvisest taevast sööstis alla lumetuisk.

Tuul kandis sädemeid plotskitest, keerutas kerget lumetolmu. Tähtede all tormas ta kiskjana valgesulise pilve kallale (nii peksab' jahikull tabatud luike oma

kumerdatud rinnaga), ja vaikseks jäänud maa peale lendasid laineliselt hällides valged helbesulekesed, katsid küla, ristunud teed, stepi, inimeste ja loomade jäljed...

Anikuška tares pole õhku hingamiseks. Lambist kerkib teravaid musti tahmakeeli, läbi tubakasuitsu pole midagi näha. Punaarmeelasest lõõtspillimängija, pikad jalad laiali heidetud, aina käristab «saraatovskajat», lõõtsu viimse võimaluseni lahti tõmmates. Pinkidel istuvad punaarmeelased ja naabrinaised. Anikuška naist kallistab mehemürakas, kel on jalas vateeritud kaitsevärvi püksid ja madalad saapad, mida koormavad määratu suured, nagu muuseumist toodud kannused. Peenesäbrulisest hallist tallenahast müts on tal käharale kuklale lükatud, mustjaspruunil näol on higi. Tema märg käsi põletab Anikuška naisel selga.

Ja eideke on juba pehmeks jäänud: suu on ilaselt punane; ta nihkukski eemale, aga pole jaksu, ta näeb küll oma meest, näeb ka naiste naeratlevaid pilke, aga lihtsalt pole jõudu võtta seljalt võimsat kätt: häbi nagu poleks olemaski, ja naine naerab joobnult ja lõtvunult.

Laual on avali kruuside neelud, kogu taret täidab kange viinalehk. Laudlina on nagu märg kalts, keset taret aga keerleb muldpõrandal rohelise kuradina ja vihub tšastuhhat 13-nda ratsaväepolgu rühmaülem. Saapad on tal kroomnahast, ainult jalanartsu peale tõmmatud, kalifeed — ohvitserikalevist. Grigori vaatab läve juurest saabastele ja kalifeedele ja mõtleb: «Ohvitseridelt saagiks võetud...» Siis pöörab pilgu näole: see on mustjastõmmu, läigib higist nagu musta hobuse laudjas, ümmargused kõrvalestad hoiduvad peast eemale, huuled on paksud ja rippuvad. «Juut, aga osav!» otsustab Grigori endamisi. Temale ja Petrole valati puskarit. Grigori jõi ettevaatlikult, Petro aga jäi varsti purju. Ja tund aega hiljem vihtus juba muldpõrandal «kasatšokki», kiskus kontsadega tolmu üles, palus kähisevalt harmoonikamängijat: «Kiiremini, kiiremini!» Grigori istus laua juures, plõksutas kõrvitsaseemneid. Tema kõrval oli suurekasvuline siberlane, kuulipildur. Ta krimpsutas lapselik-ümmargust nägu, kõneles pehmelt,

[illegible]likuid tasandades, «ts» asemel «s» hääldades: «[illegible] polk», «mesjas»[1] tuli tal välja.

«Koltšaki lõime me puruks. Teie Krasnovile anname [illegible] et aitab — ja ongi lõpp. Nõndaks! Ja siis mine maad [illegible], maad on ilmatu palju, võta ta, pane vilja [illegible]! Maa on nagu naine: ei anna end ise kätte, [illegible] peab võtma. Kes aga teele ette astub — maha lüüa. [illegible] teie oma ei taha. Ainult et kõiki ühesugusteks [illegible]...»

Grigori nõustus, ise aga pidas kogu aeg salamahti punaarmeelasi silmas. Paistis, et kartuseks pole nagu [illegible]. Kõik vahtisid, heakskiitvalt naeratades, Petrot, [illegible] ümaraid ja sujuvaid liigutusi. Kellegi kaine hääl [illegible] vaimustatult: «Vaat kurat! Vahva!» Aga [illegible]likult tabas Grigori enda peal ühe käharpäise punaarmeelase, vanema allohvitseri, tähelepanelikult [illegible] silmade pilgu ja muutus valvsaks, lakkas [illegible].

Lõõtspillimees alustas polkat. Naised hakkasid käest [illegible] käima. Üks punaarmeelane, valgeks hõõrdunud [illegible], peatus taarudes noore naise — Hristonja naabrinna — ees ja kutsus teda tantsima, kuid see keeldus ja haarates kätte krookelise seelikuääre, jooksis Grigori [illegible].

«Lähme tantsima!»

«Ei taha!»

«Lähme, Griša! Mu metstulbike!»

«Ära jända, ma ei tule!»

Sunnitult naerdes tiris naine teda käistpidi. Grigori [illegible], pani vastu, aga märgates, kuidas naine silma [illegible], tõusis püsti. Nad tegid kaks ringi, lõõtspillimees vajutas käed bassidele, ja tabades paraja hetke, pani naine pea Grigori õlale, sosistas vaevalt kuuldavalt:

«Peetakse nõu sind tappa... Keegi on kaevanud, et ohvitser... Põgene...»

Ja — valjusti:

«Oh, pea hakkas millegipärast ringi käima!»

---

[1] *Tselõi polk* (terve polk), *mesjats* (kuu) asemel. — *Tõlk.*

Grigori muutus lõbusaks. Astus laua juurde, jõi kruusitäie puskarit, küsis Darjalt:

«Kas Petro on täis?»

«On peaaegu valmis.»

«Vii koju.»

Darja asus talutama Petrot, tema tõugetele meheliku jõuga vastu pannes. Nende järel väljus Grigori.

«Kuhu nüüd? Kuhu sa lähed? E-ei! Suudlen kätt, ära mine!»

Purujoobnud Anikuška liibus Grigori külge, aga see vaatas korraks niisuguste silmadega, et Anikuška ajas käed laiali ja vaarus kõrvale.

«Auväärt seltskonnale!» Grigori kergitas läve juurest mütsi.

Õlgu liigutades kohendas käharpäine punaarmeelane vööd, läks talle järele. Välistrepil küsis sosinal, Grigorile otse näkku hingates, õelaid heledaid silmi välgutades:

«Kuhu sa lähed?» Ja haaras kõvasti Grigori sineli käisest kinni.

«Koju,» vastas Grigori ilma peatumata, teda endaga kaasa tõmmates. Erutatult rõõmsalt otsustas: «Ei, elusalt te mind kätte ei saa!»

Käharpäine hoidis vasaku käega Grigori küünarnukist kinni; sammus raskelt hingates tema kõrval. Jalgvärava juures viibisid nad veidi. Grigori kuulis, kuidas kriuksus uks, ja kohe käppas punaarmeelase parem käsi puusa, küüned kribisid revolvritasku kaant. Hetke jooksul nägi Grigori otse enda ees teise vahedat sinist pilku ja äkilise liigutusega tabas käe, mis revolvritaskut lahti kiskus. Ägisedes pigistas ta kätt tugevasti randmest, heitis hirmsa jõuga endale õlale, kummardus, ja ammust ajast tuntud võttega rasket keha endast üle visates tõmbas kätt järsku allapoole, tundes ragina järgi, kuidas küünarpeas murduvad liigesed. Ruuge pea, kähar nagu tallekesel, vajus lund rõhudes hange.

Mööda põiktänavat sööstis Grigori, tara varju kummargile hoides, Doni poole. Vetruvalt ära tõukudes kandsid jalad teda allaminekukoha poole. «Kui ainult vahiposti ei oleks, muidu pole midagi...» Hetkeks ta peatus: tagapool on nähtaval kogu Anikuška õu. Pauk.

Eiskjalikult vihises mööda kuul. Veel pauke. Mäest alla, mööda pimedat ülesõidukohta Doni taha. Grigori oli juba keset Doni, kui kuul vingatades tema kõrval puhlasse müllise jää sõõri tungis, lendas üles kilde, Grigoril kaela kõrvetades. Jooksnud üle Doni, vaatas ta tagasi. Paugud plaksusid ikka veel karjasepiitsana. Grigorit ei vallanud kuum vabanemisrõõm, vaid teda hämmeldas ükskõiksus, mida ta tundis läbielatu vastu. «Pidasid jahti nagu metslooma peale!» mõtles ta mehaaniliselt, lätte peatudes. «Otsima nad ei hakka, kardavad metsa minna... Kätt arstisin tal üsna kenasti. Ah, lurjus, tahtis kasaka paljaste kätega kinni võtta!»

Ta suundus talviste kuhjade poole, ettevaatuse pärast möödus neist, kudus kaua jälgede silmuseid nagu roitev jänes. Ööbida otsustas mahajäetud kuiva soetõlva kuhilikus. Kaevas kuhjaladva lahti. Jalge alt lipsas välja naarits. Mattus üle pea kopitanult lehkavasse soetõlva, värises tükk aega. Mõtteid polnud. Kuidagi äärekesega, vastu tahtmist mõtles: «Saduldada homme hobune ja pöörutada läbi rinde omade juurde?» kuid ei leidnud endas vastust, jäi vaikseks.

Hommiku poole hakkas tal külm. Ta vaatas välja. Lohutavalt ja väreldes säras tema kohal puhtetäht, ja sinakasmusta taeva sügavaimas kuristikus, nagu Donis madaliku kohal, näis paistvat põhi: koidueelne suitsjassinine asuur seniidis, kustuv tähtede külv äärtel.

18

Rinne möödus. Lakkas lahingupäevade mürin. Viimasel päeval panid 13-nda ratsaväepolgu kuulipildurid enne äraminekut laiakorjulisele tauria reele Mohhovi grammofoni, kihutasid kaua mööda küla tänavaid, nii et hobused vahutasid. Grammofon kähises ja kraaksus (toru laia avasse sattus hobuste kapjadelt lendavaid hometohle), suurekõrvalist siberi mütsi kandev kuulipildur puhastas muretult toru ja õiendas grammofoni nikerdatud vändaga niisama kindlalt nagu kuulipilduja käepidemetega. Ree järel aga sibasid halli värvukeste pilvena lapsed; reekorju pulkadest kinni hoides kisenda-

sid: «Onu, pane peale see, mis vilistab! Pane, onu!» Kaks kõige õnnelikumat istusid kuulipilduri põlvedel ja grammofoni väntamise vaheaegadel pühkis see labakindaga hoolikalt ja karmilt nooremal jõmpsikal kestendavat, külmast ja suurest õnnest märga nina.

Pärast oli kuulda, kuidas Ust-Metšetka juures käisid lahingud. Harva veeresid läbi Tatari küla voorid, mis varustasid toiduainetega ja laskemoonaga lõunarinde 8-ndat ja 9-ndat Punast armeed.

Kolmandal päeval käisid käskjalad talust tallu, teatasid kasakaile, et tuleksid koosolekule.

«Atamani, Krasnovi hakkame valima!» ütles Antip Brjohhovitš, Melehhovi õuest väljudes.

«Kas valime, või lastakse ta meile ülevalt alla?» tundis Pantelei Prokofjevitš huvi.

«Kuidas nüüd just satub . . .»

Koosolekule läksid Grigori ja Petro. Noortest kasakatest tulid kokku kõik. Vanamehi ei olnud. Ainult Avdeitš Brjohh üksi oli kohal: kogunud enda ümber salga hambairvijaid, pajatas ta sellest, kuidas tema juures olnud korteris punane komissar ja kuidas see kutsunud teda, Avdeitšit, juhtivasse ametisse asuma.

««Ma ei teadnud,» ütleb, «et teie olete endise armee vahtmeister, niisugusel korral — heameelega, asugu ametisse, isake . . .»»

«Missugusesse siis? Ülemaks — kuhu saadetakse?» küsis naerdes Miška Koševoi.

Teda toetati meelsasti:

«Komissari määra ülemaks. Tal sabarihma pesema.»

«Võta kõrgemale!»

«Ho-ho! . . .»

«Avdeitš! Kuule! Ta tahtis panna sind kolmanda järgu voori hapukurgi-valitsejaks.»

«Teie ei tea pooli asjugi . . . Komissar heietas talle juttu, komissari käskjalg aga mehkeldas sel ajal tema vanamooriga. Kabistas teda. Avdeitš aga kuulab, nii et ila tilgub ja nina tatine . . .»

Liikumatute silmadega vaatles Avdeitš kõiki, neelas sülge, küsis:

«Kes lausus viimased sõnad?»

«Mina!» näitas vaprust keegi tagapool.

«Kas olete niisugust lurjust näinud?» Avdeitš keeras end põlleholdu otsides, ja seda tuli ohtrasti!

«Ta on rästik, ma olen seda ammu ütelnud.»

«Neil on kogu suguselts niisugune.»

«Kui ma noorem oleksin . . .» Avdeitšil lõid põsed hõõguma nagu lodjapuumarjade kobar. «Kui oleksin noorem, siis näitaksin sulle, kuidas asja otsustatakse! Sul on kohe hoholli väljaastumine! Va Taganrogi tõkatipäi! Hoholli püksinöör sihuke! . . .»

«Miks sa's temaga kokku ei lähe, Avdeitš? Kõnn sinu vastu.»

«Avdeitš on omadega läbi, nagu näha . . .»

«Kardab, et pingutusega läheb naba sõlmest lahti . . .»

Võitlemine saatis väärikalt eemalduvat Avdeitšit. Maidanil seisis salguti kasakaid. Grigori, kes ammuilma polnud näinud Miška Koševoid, astus tema juurde.

«Tere, polguveli!»

«Jumal annab tervist.»

«Kuhu sa olid kadunud? Missuguse lipu all murdsid teenida?» Grigori naeratas Miška kätt surudes, tema sinisesse silmadesse vaadates.

«Ohoo! Mina, vennas, olin küll otvodil, küll trahvisotnjas Kalatši rindel. Igal pool sai oldud! Suure vaevaga pääsesin koju. Tahtsin rindel punaste poole üle joosta, aga mind valvati kõvemini kui ema süütu tütrelaps järele. Mõne päeva eest, näe, tuleb Ivan Aleksejevitš minu juurde, burka teisel seljas, rännakuvarustus. Ei vaat: «Püss korda — ja minema.» Mina olin alles parajasti siia jõudnud, küsin: «Kas tõesti hakkad tagasi?» Tema kehitab õlgu: «Kästakse,» ütleb. «Atamani saatis sõna. Mina teenisin ju veskis, olen neil silmas.» Jättis jumalaga ja läks. Mina arvasin, et ta jõesti tagasi. Teisel päeval oli Mtsenski polk juba läbi läinud, vaatan — ilmub . . . Aga seal ta vuhibki! Ivan Aleksejevitš!»

Ühes Ivan Aleksejevitšiga astus nende juurde ka valtsija Davõdka. Davõdkal on suu täis keemavahuna valendavaid hambaid. Davõdka naerab, nagu oleks leidnud muretu . . . Ivan Aleksejevitš aga muljus Grigori kätt oma suurekondiliste, masinaõli järele haisevate sõrmede vahel, laksutas keelt.

«Kuidas siis sina jäid, Griša?»

«Aga sina kuidas jäid?»

«Noh, mina ... Minul on teine asi.»

«Sa vihjad minu ohvitseriseisuse peale? Riskisin! Jäin ... Taheti juba tappa ... Kui hakkasid taga ajama, laskma, — siis kahetsesin, et polnud ära läinud, aga nüüd jälle ei kahetse.»

«Mis eest nad sulle külge hakkasid? Kolmeteistkümnenda omad?»

«Nemad jah. Anikuška juures oli pummelus. Keegi andis üles, et ohvitser. Petrot ei puudutatud, noh, aga mind ... Pagunite pärast läks asi lahti. Läksin ära Doni taha, ühel käharpäisel rikkusin raasuke kätt ... Selle eest läksid nad meie juurde koju, võtsid viimseni ära kõik, mis minu oma. Niihästi püksid kui alusriided. Mis mul seljas oli, see jäigi.»

«Oleksime pidanud tookord, enne Podtjolkovit, punaste hulka minema ... Siis poleks nüüd tarvis silmi pilgutada,» Ivan Aleksejevitš naeratas hapult, hakkas suitsu tegema.

Rahvast tuli aina juurde. Koosoleku avas Vjošenskajast saabunud alamhorunži Laptšenkov, Fomini võitluskaaslane.

«Seltsimehed kasakad! Meie ringkonnas on sisse seatud nõukogude võim. Tuleb moodustada ringkonnavalitsus, valida täitevkomitee, esimees ja tema asetäitja. See on üks asi. Peale selle tõin ma ringkonnanõukogult käsu, see on lühike: kõik tuli- ja külmrelvad ära anda.»

«Tore!» ütles keegi tagantpoolt mürgiselt. Ja siis laotus kauaks ajaks täielik vaikus.

«Siin pole mõtet, seltsimehed, niisuguseid sõnu hüüda!» Laptšenkov ajas end sirgu, pani papaahad lauale. «Arusaadav, et relvad tuleb ära anda, sest neid pole koduses majapidamises vaja. Kes tahab minna Nõukogusid kaitsma, sellele antakse relv. Kolme päeva jooksul tooge püssikesed ära. Ja nüüd asume valimiste juurde. Esimeest kohustan ma käsku igaühele teatavaks tegema ja ta peab pitsati ning kõik küla rahasummad atamanilt üle võtma.»

«Kas nemad andsid meile sõjariistad, et neile käpa peale panevad? ...»

Keegi polnud veel lauset lõpetanud, kui kõik korraga terve poole pöördusid. Kõneles Zahhar Koroljov.

«Aga milleks sul neid vaja on?» küsis Hristonja ihnsalt.

«Minul pole neid vaja. Aga kui me lubasime Punagvardi oma ringkonnast läbi lasta, siis polnud niisugust kokkulepet, et meilt sõjariistad ära võetakse.»

«Õige!»

«Fomin kõneles miitingul!»

«Oleme mõõgad oma kopikate eest muretsenud!»

«Mina tulin oma vindiga Saksa sõjast, ja nüüd anna ära?»

«Ütle, et sõjariistu ei anna ära!»

«Püüavad kasakaid paljaks teha! Mis ma's ilma sõjariistadeta olen? Missuguse jalase peal ma pean sõitma? Ma olen ilma sõjariistata nagu naine üleskääritud seelikusabaga — paljas!»

«Tääb meie kätte!»

Miška Koševoi palus viisakalt sõna:

«Lubage, seltsimehed! Mul on isegi kaunis imelik niisuguseid jutte kuulata. Kas meil on sõjaseisukord või ei ole?»

«Olgu või teisel pool sõjalist!»

«Kui on sõjaseisukord — siis pole pikka juttu. Too väljа ja anna ära! Kas meie ei talitanud niisamuti, kui me hohollide aleveid ära võtsime?»

Laptšenkov silus oma papaahat ja pani nagu pitseri peale:

«Kes nende kolme päeva jooksul sõjariistu ära ei anna, antakse revolutsioonilise kohtu kätte ja lastakse maha kui kontrrevolutsionäär.»

Pärast lühikest vaikimist kähistas Tomilin kõhides:

«Palume valida võimumehi!»

Nimetati kandidaate. Hüüti üldse kümmekond nime. Üks noortest hõikas:

«Avdeitš!»

Kuid naljal polnud menu. Esimesena pandi hääletusele Ivan Aleksejevitš. Läks ühel häälel läbi.

«Edasi pole mõtet hääletadagi,» pani ette Petro Melehhov.

Koosolek oli meelsasti nõus, ja esimehe abiks valiti ilma hääletamata Miška Koševoi.

Melehhovid ja Hristonja ei jõudnud veel kojugi, juba tuli Anikuška neile poolel teel vastu. Kaenla all oli tal naise põllesse mässitud komps — püss ja padrunid. Silmas kasakaid — hakkas häbenema, lipsas põiktänavasse. Petro vaatas Grigorile, Grigori Hristonjale. Nagu kokkulepitult hakkasid kõik naerma.

19

Kasakana rändleb idatuul mööda kodust steppi. Nõod on lund täis tuisanud, kuristikud ja jäärakud tasandatud. Pole teid ega radu. Ümberringi, kõigi nelja kaare poole on tuulte siledaks lakutud, valge paljas tasandik. Nagu surnud oleks stepp. Vahel harva lendab kõrguses üle kaaren, põlisvana nagu see stepp, nagu suvise sõiduteeta kohal asetsev kurgaan, mille lumemütsi ääristab vürtsliku piibripuhuna puju. Lendab üle kaaren, tiibadega vilinal õhku raiudes, kurguhääleliselt oigavalt häälitsedes. Tuul kannab tema kisa kaugele, ja kauaks jääb see nukralt kõlama stepi kohale nagu öövaikuses kogematu puudutatud bassikeel.

Kuid siiski elab stepp lume all. Seal, kus külmunud lainetena paistab künklik, lumest hõbedane künnimaa, kus elutus virvenduses lebab sügisel äestatud muld, — seal lamab külmast mahaheidetud oras, klammerdudes pinnasesse ahnete, visade juurtega. Siidjas-roheline, ülent kaetud tardunud kaste pisarakestega, surub ta end külmakartlikult rabeda mustmulla vastu, toitub selle elustavast mustast verest ja ootab kevadet, päikest, et tõusta, purustades sulanud ämblikuvõrk-õhukest teemandilist lumekoorikut, et lüüa lopsakalt rohetama maikuus! Ja ta tõuseb, kui jõuab kätte paras aeg! Siis võitlevad temaga vutid, heliseb tema kohal aprillilõoke. Ja niisamuti paistab talle päike, ja seesama tuul hällitab teda. Senikaua, kui valminud, täisteraline, paduvihmadest ja vihastest tuultest muljutud vurrukas viljapea longu vajub, peremehe vikati all maha heidab ja pillab alandlikult rehepõrandale rasked täiskaalulised terad.

Nagu Doni-äärne elas varjatud, surutud elu. Lähenesid [illegible] päevad. Valmisid ähvardavad sündmused. Kuri [illegible] hiilis Doni ülemjooksu poolt, mööda Tširi, Hopjori, Jelankat, mööda suuri ja väikesi [illegible], millede äärde on külvatud kasakakülasid. [illegible] sellest, et kohutav pole mitte rinne, mis oli laiuna üle veerenud ja Donetsi äärde peatuma jäänud, [illegible]-erikomisjonid ja tribunalid. Kõneldi, et päevast päeva oodatakse neid staniitsades, et Migulinskajas ja Kazanskajas olevat nad juba ilmunud ja mõistvat lühikest ja ebaõiglaselt kohut kasakate üle, kes olid teeninud [illegible] juures. See asjaolu, et ülemdonlased olid rindelt tahtnud, ei vabandavat midagi, kohus aga olevat äärmiselt tihtne: süüdistus, paar küsimust, otsus — ja kuulipildujavalangu alla. Kõneldi, et Kazanskajas ja Šumilinskajas vedelevat mahajäetult võsas juba enam kui üks kasakapea . . . Rindemehed ainult muhelesid: «Lori! Ohvitseride väljamõeldised! Kadetid hirmutavad meid nagu Punaarmeega!»

Kuulduse usuti ja ei usutud. Varemgi oli kes teab mida kõike külades lobisetud. Nõrgaloomulisi oli kuulujutt taganemisele ajanud. Aga kui rinne oli möödunud, leidus küllalt niisuguseidki, kes ei maganud öid, kellel [illegible] oli kuum, voodi kõva ja oma naine polnud [illegible].

Mõned juba kahetsesidki seda, et polnud ära läinud Donetsi taha, aga tehtut ei saa enam tagasi teha, valatud pisarat ei saa enam üles tõsta . . .

Tatari külas kogunesid kasakad õhtuti põiktänavaisse, [illegible] üksteisele uudiseid, pärast aga läksid puskarit [illegible], ühest tarest teise rännates. Küla elas vaikselt ja [illegible] rusutult. Paastuvahe algul helisesid ainult ühe [illegible] kuljused: Miška Koševoi pani õe mehele. Ja selleteki kõneldi sapise mõnitamisega:

«Leidsid aja pulmi teha! Nii kange kihu teistel, nagu näha.»

Teisel päeval pärast võimumeeste valimist andis küla [illegible] viimse taluni relvad ära. Mohhovi majas, mis oli [illegible] revolutsioonikomitee kätte, kuhjati soe eeskoda ja koridor sõjariistu täis. Ka Petro Melehhov viis ära [illegible] ja Grigori püssi, kaks nagaani ja mõõga. Kaks.

ohvitserinagaani jätsid vennad alles, andsid ära ainult need, mis olid jäänud veel Saksa sõjast.

Kergendustundega tuli Petro koju. Kambris seisis Grigori, käised küünarnukini üles kääritud, ja võttis lahti ning määris petrooleumiga kahe püssiluku roostetanud osi. Püssid seisid ahjupingi juures.

«Kust need on saadud?» Petrol vajusid imestusest isegi vurrud sorgu.

«Isa tõi, kui minu juures Filonovos käis.»

Grigoril hakkasid ahendatud silmapiludes jaaniussikesed mänglema. Ta pahvatas laginal naerma, petrooleumist niisutatud käsi vastu külgi surudes. Ja niisama järsku lõpetas ta naeru, lõi hambad hundiliku lõksatusega kokku.

«Püssid — see pole midagi! ... Tead,» sosistas ta, kuigi tares polnud kedagi võõrast, «isa tunnistas mulle täna,» Grigori surus jälle naeratuse maha, «tal on kuulipilduja.»

«Luiskad! Kust? Milleks?»

«Ütleb, et voorikasakad olevat talle andnud kotitäie hapupiima eest, aga minu arust luiskab, vana tont! Küllap varastas! Tema on ju nagu sitasitikas, tirib kõik, mida ei jaksa tõstagi. Sosistab mulle: «Mul on kuulipilduja rehalasse maetud. On teisel sihuke vedru, mis kõlbab punase kala konksude jaoks, aga mina pole teda puudutanud.» — «Milleks sul teda vaja on?» küsin. — «Kallis vedru tegi silmahimu, võib-olla läheb veel kuhugi tarvis. Hinnaline riistapuu, rauast ...»»

Petro sai vihaseks, tahtis isa juurde kööki minna, aga Grigori laitis ära.

«Jäta! Aita puhastada ja ära koristada. Mis sa talle teed?»

Püssiraudu puhtaks hõõrudes nohises Petro kaua, siis aga ütles mõtlikult:

«Võib-olla et tõesti ... läheb tarvis. Las seisab.»

Sel päeval tõi Ivan Tomilin kuulduse, et Kazanskajas toimuvat mahalaskmised. Tükk aega seisid kasakad ahju juures, suitsetasid, ajasid juttu. Jutuajamise kestel mõtles Petro visalt millelegi. Harjumatuse tõttu liikus mõte raskelt, nii et higi pärlendas otsa ees. Pärast Tomilini äraminekut ta ütles:

«Sõidan kohe Rubežinisse Jaška Fomini juurde. Ta on praegu kodus, nagu kuulsin. Räägitakse, et ringkonna revolutsioonikomitee olevat tema käpa all, — ikkagi mätas tasasel kohal. Palun, et astuks minu eest välja, kui midagi peaks juhtuma.»

Pantelei Prokofjevitš rakendas mära laia ree ette. Darja oli uue kasuka selga tõmmanud ja sosistas kaua millestki Iljinitšnaga. Kahekesi lipsasid nad aita, tulid sealt välja kompsuga.

«Mis see on?» küsis vanamees.

Petro vaikis seepeale, Iljinitšna aga sosistas kiiresti:

«Mul on siin kogutud natuke võid, hoidsin igaks juhtumiseks. Nüüd aga pole enam võist lugu, andsin ta Darjale, las viib Fominihhale kosti, võib-olla on Petjuškal temast abi,» ja hakkas nutma. «Näe, teenisid, teenisid teised, nii et pidid elu jätma, ja nüüd vaata, et nendesamade pagunite pärast ...»

«Kuss, kisapill!» Südametäiega viskas Pantelei Prokofjevitš piitsa heintesse, astus Petro juurde: «Sa luba talle nisu.»

«Milleks kuradiks tal seda vaja on!» kihvatas Petro. «Teie, isa, võiksite parem Anikuška juurde minna ja puskarit osta, mitte aga — et nisu!»

Hõlma all tõi Pantelei Prokofjevitš ämbrisuuruse kannutäie puskarit, ütles kiitvalt:

«Hea viin, pagana päralt! Nagu Nikolai-aegne.»

«Sina siis rüüpasid juba, vana sokk!» kargas Iljinitšna talle külge, aga vanamees nagu poleks kuulnudki, lonkas mooruslikult tare poole, küllaselt, nagu kõuts, silmi vidutades, ägisedes ja käisega puskari kõrvetatud huuli pühkides.

Petro sõitis õuest välja ja nagu külaline jättis värava lahti.

Ka tema viis kingituse võimsaks saanud teenistuskaaslasels: peale puskari tüki eelsõjaaegset ševiotti, saapad ja naela kallist teed. Kõik selle oli ta hankinud Liskis, kui 28. polk vallutas lahinguga jaama ja läks rüüstama vaguneid ja ladusid ...

Samal korral võttis ta vaenlaselt vallutatud rongist kaasa korvitäie naiste pesu. Saatis selle isaga koju, kui see rindel käis. Ja Darja hakkas uhkeldades kandma

seninägemata pesu, äratades tohutut kadedust Nataljas ja Dunjaškas. Peenim välismaa lõuend oli valgem lumest, igale pesutükile oli siidiga välja õmmeldud vapp ja nime tähed. Pükstel kohusid pitsid uhkemini kui vaht Doni. Esimesel ööl pärast mehe tulekut heitis Darja magama pükstes.

Enne tule kustutamist muigas Petro üleolevalt-armu likult.

«Oled meeste aluspüksid kätte saanud ja kannad?»

«Nendega on soojem ja ilusam,» vastas Darja unista valt. «Ega saa neist arugi: kui oleksid meeste omad — siis oleksid pikemad. Ja pitsid ... Milleks teiesugusel neid vaja?»

«Küllap vist suurtsugu mehed kannavad pitsidega. Aga mis minul sellest? Kanna,» vastas Petro, end unisel sügades.

See küsimus ei huvitanud teda eriti. Aga järgnevail päevadel, kui ta naise kõrvale heitis, nihkus ta juba ette vaatlikult eemale, vaatas tahtmatu lugupidamisega ja rahutusega pitsidele, kartes vähegi puudutada neid ja tundes mõnesugust võõrdumist Darjast. Ta ei harjunud ki pesuga. Kolmandal ööl sai ta vihaseks, nõudis kindlalt:

«Viska oma püksid maha, kuradi pihta! Ei kõlba naisel neid kanda, ja nad polegi naiste omad. Lamad nagu proua. Kohe nagu mingisugune võõras, kui need jalas on!»

Hommikul tõusis ta enne Darjat. Kõhatledes ja nägu krimpsutades katsus pükse endale jalga proovida. Kaua ja tähelepanelikult vaatles ta paelu, pitse ja oma paljalt, altpoolt põlvi karvaseid sääri. Pöördus, ja kogemata nähes peeglis oma kujutust kohevalt volditud tagaosaga pükstes, sülitas, vandus kurja ja hakkas karuna tohutu laiadest püksisäärtest välja ronima. Suur varvas jäi tal pitsidesse kinni, ta pidi peaaegu kirstule kukkuma ja jube tõsiselt raevudes käristas paelad puruks, pääses vaba dusse. Darja küsis uniselt:

«Mis sa seal teed?»

Seepeale vaikis Petro solvunult, ainult nohises ja sülit tas mitu korda. Püksid aga, mis olid õmmeldud teadmata kumma sugupoole jaoks, pani Darja samal päeval ohates ära kirstu (seal lebas veel rohkesti asju, milledele üksi

naistest ei osanud rakendust leida). Need keerulised asjad pidid nad hiljem aluspihikuiks ümber tegema. Aga pitsid kasutas Darja ära; need olid millegipärast lühikesed, kuid kaval omanik jätkas pealtpoolt niiviisi, et alusseelik oleks pikast pealmisest seelikust pikem, et pitsid oleksid poole vaksa võrra näha. Ja siis hakkas Darja ühtelaama, pühkima muldpõrandat hollandi pitsiga.

Ka praegu, mehega võõrusele minnes, kandis ta kalleid ja uhkeid rõivaid. Naaritsanahaga ääristatud doni kasuka all paistsid alusseeliku pitsid, ja ka pealmine, viltune seelik oli heast materjalist ja uus, nii et mudast mattale roninud Fomini naine mõistaks, et Darja pole ühine kasakatar, vaid ikkagi ohvitserinaine.

Petro viibutas aeg-ajalt piitsa, matsutas huuli. Paljaks kulunud terava selgrooga tiine mära laskis sõrki mööda sissesõidetud teed Donil. Rubežinisse jõudsid nad lõunaks. Selgus, et Fomin oli tõesti kodus. Ta võttis Petro hästi vastu, pakkus talle laua juures istet, naeratas punakaisse vurrudesse, kui tema isa tõi Petro härmatanud saanist heinapuruga ülepuistatud savikannu.

«Noh, sõjaveli, sa ei näita millegipärast nägugi,» kõneles Fomin aeglaselt, meeldiva bassihäälega, vaadates kaudselt Darjale oma laialtasetatud siniste naistesõbrasilmadega, ja keerutas väärikalt vurru.

«Tead ise, Jakov Jefimõtš, sõjaväed läksid, aeg on ühine ...»

«Nii see on. Eit! Võiksid õige tuua meile kurke, kapsast, kuivatatud Doni kalu.»

Väike tare oli kuumaks köetud. Ahju peal lebasid lapsed isaga sarnanev, samasuguste siniste laialtasetatud silmadega poiss, ja tüdruk. Rüübanud pisut viina, asus Petro asja juurde.

«Külades räägitakse, et olevat tulnud mingisugused bolšaad, kipuvad kasakatele kallale.»

«Viieteistkümnenda Inzenski diviisi tribunal tuli Vjošenskajasse. Noh, ja mis siis? Mis sinul sellest?»

«Kuidas siis, Jakov Jefimõtš, teate ise, olen ju ohvitseride kirjas. Mis ohvitser ma nüüd küll olen, — see rohkem nagu silmakirjaks, võiks öelda.»

«Noh, ja siis?»

Fomin tundis end seisukorra peremehena. Viinauim

tegi ta iseteadvaks ja hooplevaks. Ta aina võttis uljast rühti, vurre siludes vaatas altkulmu, võimukalt.

Temast aru saades mängis Petro vaesekest, naeratas alandlikult ja lipitsevalt, kuid «teielt» läks märkamatult üle «sinale».

«Teenisime sinuga koos. Halba ei või sa minu kohta öelda. Või olin ma kunagi vastane? Eluilmaski! Jumal nuhelgu, ma olen alati kasakate eest seisnud!»

«Me teame. Sa ära karda, Petro Pantelejevitš. Meie tunneme kõiki täpipealt. Sind ei puutu keegi. Aga mõnele me näitame. Mõnel võtame turjast kinni. Siin pesitseb palju rästikuid. Jäid siia, ise aga varjavad oma mõtteid. Peidavad relvi ... Eks sina andsid enda omad ära, mis?»

Fomin läks pikaldaselt kõnelt nii kiiresti üle pealetungile, et Petro sattus silmapilguks segadusse, veri tõusis tal märgatavalt näkku.

«Eks sina andsid ära? Noh, mida sa's nii? ...» käis Fomin peale, üle laua kummardudes.

«Muidugi andsin ära, Jakov Jefimõtš, sa ära arva ... mina kohe ausa meelega ...»

«Ausa meelega? Tunneme teid ... Olen ise siinlane,» ta pilgutas joobnult silma, avas lamedahambulise suure suu. «Rikast kasakat ühe käega tereta, teises hoia nuga, muidu virutab ... Koerad! Otsekoheseid ei ole! Olen küllalt inimesi näinud. Äraandjad! Aga sina ära karda, sind ei puutu keegi. Sõna on sõna!»

Darja võttis suupisteks sülti, viisakuse pärast ei söönud leiba pea sugugi. Perenaine kostitas teda agaralt.

Petro sõitis ära alles õhtu eel, julgustatuna ja lõbusana.

Kui Pantelei Prokofjevitš oli Petro ära saatnud, läks ta külastama lang Koršunovi. Ta oli käinud tema juures enne punaste tulekut. Lukinitšna seadis tookord Mitkat teereisule, majas valitses askeldus, korratus. Pantelei Prokofjevitš läks minema, tundes end ülearusena. Seekord aga otsustas minna vaatama, kas kõik on hästi, ja ühtlasi ka koos kurtma saabunud aegade üle.

Läks aega, enne kui ta longates küla teise otsa jõudis. Vanemaks jäänud ja juba mitu hammast kaotanud ätt

Grišaka tuli talle õues vastu. Oli pühapäev ja vanaisa läks kirikusse õhtujumalateenistusele. Pantelei Prokofjevitš pidi ümber kukkuma, kui ta pilgu langule heitis: lahtilõõdud kasukahõlmade alt paistsid tollel kõik Türgi sõja eest saadud ristid ja aumärgid, punased tressid sõrasid väljakutsuvalt vanaaegse mundri püstkrael, lampassidega püksid, ripakil nagu vanainimesel kunagi, olid kograpäraselt kohendatud valgeisse sukkadesse, pähe oli otse kuni suurte vahakarva kõrvadeni tõmmatud kokardiga müts.

«Mis sa'nd ometi, vanaisa! Või oled aru kaotanud, languke? Kes siis praegusel ajal riste kannab, kokardi?»

«Äh?» Ätt Grišaka pani käe kõrva juurde.

«Võta kokard ära, ma ütlen! Viska ristid minema! Niisuguse asja eest pannakse sind kinni. Nõukogude valitsuse ajal ei tohi seda, on seadusega keelatud.»

«Mina, kullake, olen ausalt ja ustavalt oma valget tsaari teeninud. See valitsus aga pole jumalast. Mina ei tunnista neid valitsuseks. Mina olen tsaar Aleksandrile truudust vandunud, aga matsidele pole me vandunud, nõndaks!» Ätt Grišaka muigutas närtsinud huuli, pühkis üle vurrude tolmunud roheluse ja suskas kepiga maja suunas. «Kas lähed Mironi juurde või? Ta on kodus. Aga Mitjuška saatsime ära, taganes punaste eest. Kaitsku teda püha jumalaema! ... Sinu omad jäid või? Äh? Kuis siis ... Vaat misukesed kasakad nüüd on siginenud! Eks nad ole ju atamanile vande andnud. Nüüd on kasakatel häda käes, aga nemad jäid naiste juurde ... Kas Natal-juška on elus ja terve?»

«On elus ... Mine tagasi, lang, võta ristid maha! Ei kõiba neid nüüd kanda. Jumal-issake, kas oled ogaraks läinud, languke?»

«Mine, jumal kaasa! Oled veel noor, et mind õpetada! Mine oma teed!»

Ätt Grišaka läks otse langu peale, ja see andis talle teed, teerajalt lumme astudes, tagasi vaadates ja lootusetult pead vangutades.

«Kas meie kroonumees tuli vastu? Päris nuhtlus! Ei korista ka jumal teda ära.» Miron Grigorjevitš, kes oli nende päevade jooksul märgatavalt kõhnunud, tõusis ja astus langule vastu. «Pistis oma ripatsid külge, tõm-

bas kokardiga mütsi pähe ja läks. Võta või väevõimuga tal maha. Puhta lapseks muutunud, ei saa millestki aru.»

«Las lõbustab end, ega teda enam kauaks ole... Noh, kuidas meie omadel seal läheb? Meie kuulsime, nagu oleksid need vaenlasehinged Grišat piinanud?» Lukinitšna istus kasakate juurde, toetus murelikult käsipõsakile. «Näe, misuke õnnetus meil on, lang... Neli hobust võeti ära, jäeti mära ja aastane varss. Tegid kohe lagedaks!»

Miron Grigorjevitš tõmbas silma vidukile, nagu sihtides ja hakkas kõnelema uutviisi, vihaselt:

«Ja mille pärast on elu nii hukka läinud? Kes on selles süüdi? Vaat see kuradi valitsus! Tema on kõiges süüdi, lang. No kas siis võib niisugust asja mõelda — kõik ühesuguseks teha? Võta mul või hing välja, aga mina pole nõus! Mina olen kogu eluaja töötanud, selga küürutanud, higist leemendanud, ja et ma peaksin elama niisamuti nagu see, kes pole sõrmegi liigutanud, et kehvusest välja pääseda? No ei, ootame raasuke! Peremehest inimesel pigistab see valitsus hinge kinni. Sellepärast langevad käedki rüppe: milleks teenida, kelle heaks töötada? Täna teenid, aga homme tulevad ja riisuvad paljaks... Ja veel midagi, lang: ennist käis minu juures polguveli Mrõhhini külast, ajasime juttu... Eks rinne ole Donetsi juures. Aga kas ta püsima jääb? Tõtt öelda, ma püüan usaldusväärseile inimestele selgeks teha, et tuleks meie omadele, kes Donetsi taga on, enda poolt abi anda...»

«Kuidasmoodi abi anda?» küsis Pantelei Prokofjevitš ärevalt, millegipärast sosinal.

«Kuidas abi anda? See valitsus minema virutada! Ja virutada nii, et ta jälle oleks kuskil Tambovi kubermangus. Tehku seal kõiki ühesuguseks talumatsidega. Mina annan kogu oma varanduse viimse raasuni ära, ainult et need vaenlased hävitada. Tarvis on aru pähe panna, lang! On juba aeg! Muidu jääb hiljaks... Ka nende pool on kasakad ärevuses, kõneles polguveli. Ainult et ühekorraga pihta hakata!» ja hakkas kiiresti, hingeldades sosistama: «Sõjaväed läksid edasi, kui paljuke neid siia jäi? Need on üksikud! Külades on ainult esimehed... Need peajagu lühemaks teha on tühiasi. Vjoškis aga, mis seal

[illegible] Kõik üheskoos, summas vajume peale — teeme [illegible]! Meie omad ei jäta kimpu, ühineme... Kindel [illegible]!»

Pantelei Prokofjevitš tõusis püsti. Sõnu kaaludes soo[illegible] ettevaatlikult:

«Vaata ette, kui libised, — tõmbad endale õnnetuse [illegible]! Kasakad kõhklevad küll, aga katk neid teab, kuhu[illegible] nad kalduvad. Neist asjust ei või tänapäeval iga[illegible] rääkida... Noortest ei saa sootuks aru, elavad [illegible] kinnipigistatud silmi. Üks taganes eest ära, teine [illegible]. Raske elu! Polegi elu, vaid pilkane pimedus.»

«Ära karda, lang!» naeratas Miron Grigorjevitš leebi[illegible]. «Mina tühja ei räägi. Inimesed on nagu lambad: [illegible] juhtoinas läheb, sinna kogu karigi. Tulebki neile [illegible] näidata! Tuleb selle valitsuse suhtes silmad avada. [illegible] ei tule, siis kõu ei kärgata. Mina kõnelen kasa[illegible] otse: tarvis on üles tõusta. Kuulukse, et nemad [illegible] käsu andnud — kõik kasakad hävitada. Mis sa [illegible] kohta ütled?»

Miron Grigorjevitšil tungis puna läbi tedretähnide [illegible].

«Mis küll saab, Prokofjevitš? Räägitakse, et maha[illegible] olevat alanud... Mis elu see's on? Vaata, [illegible] kõik on nende aastate jooksul alla käinud. Lambi[illegible] ei ole, [illegible]ikke ka mitte, ainult kompvekkidega kauples [illegible] viimases otsas... Ja külvid? Kui palju külva[illegible] endisega võrreldes? Hobused on hävitatud. Näe, [illegible] võeti ära, mõnel teisel samuti... Võtta oskavad [illegible], aga kes hakkab kasvatama? Meil oli vanasti, kui [illegible] alles noormees olin, kaheksakümmend kuus hobust. [illegible] mäletad? Oli niisuguseid ratsusid, et kihuta või [illegible] järele! Punane tähtotsaga oli meil tookord. [illegible] temaga jäneseid. Panen sadulasse, sõidan välja [illegible], kihutan jänese umbrohust üles ega lase sada sül[illegible] kaugele — sõtkun hobusega maha. Nagu praegu [illegible].» Miron Grigorjevitši näole levis ärev naeratus. [illegible] kord välja tuuleveskite juurde, vaatan — jänes [illegible] otse minu poole. Lasen talle vastu, tema põikab [illegible] kõrvale ja mäest alla, ja üle Doni! Lugu oli või[illegible]. Tuul oli lume Donilt ära pühkinud, lausa libe[illegible]. Kihutasin jänesele järele, hobune libises, kukkus

täie hoo pealt ega tõstnud enam pead. Hakkasin kogu kehast värisema! Võtsin tal sadula maha, jooksen tarre. «Isa, hobune kukkus surnuks minu all! Ajasin jänest taga.» — «Kas said kätte?» — «Ei.» — «Pane must sadulasse, püüa kinni, sa igavene koerakutsikas!» Vaat kus olid ajad! Elasid-ilutsesid kasakad! Et hobune surnuks kukkus, sellest pole kahju, aga jänes tuleb kinni püüda. Hobune maksab sada rubla, jänes kümme kopikat... Eh, mis seal rääkida!»

Langu juurest lahkudes oli Pantelei Prokofjevitš veel nõutum, veel enam rahutusest ja tusast mürgitatud. Nüüd tundis ta juba täie tõsidusega, et mingisugused teised, talle vaenulikud jõud olid asunud elu juhtima. Ja kui tema varem pidas maja ja juhtis elu nagu hästi sissesõidetud hobust tõkke-võiduajamistel, siis nüüd elu kandis teda nagu perutav vahune hobune, ja tema ei juhtinud teda enam, vaid kõlkus tahtetult ta õõtsuval seljal ja tegi armetuid katseid mitte kukkuda.

Nagu somp lasus tuleviku kohal. Ammuks see oli, kui Miron Grigorjevitš oli rikkaim peremees ümbruskonnas? Kuid viimased kolm aastat hävitasid ta jõu. Töölised läksid laiali, üheksa korda vähenes külvipind, jumalamuidu või joobnult kõikuva, väärtuse kaotanud raha eest läksid talust härjad ja hobused. Kõik oli nagu unes. Ja kõik möödus nagu hõljuv udu Doni kohal. Ainult viguritega ilustatud palkoniga ja luitunud nikerdatud karniisidega maja jäi mälestuseks. Enneaegu heletasid hallid karvad Koršunovi habeme rebasepuna, läksid edasi meelekohtadele ja asusid sinna, esiteks puhmastena nagu leetpõõsas saviliival, pärast aga sai soolane hallus punasest värvusest jagu, võttis meelekohtadel täie voli ja hakkas juba rühkima laubapealsele, juushaaval ruumi võites. Ka Miron Grigorjevitšis endas võitlesid metsikult need kaks jõudu: mäsles ruske veri, kihutas tööle, sundis külvama, küüne ehitama, inventari parandama, rikastuma; aga ikka sagedamini tuli külastama nukrus — «Pole mõtet vara koguda. Saab hukka!» — andis kõigele ükskõiksuse valge surmavärvuse. Oma inetuses hirmsad käed ei haaranud nagu enne vasara või käsisae järele,

vaid tebasid tegevusetult põlvedel, liigutades tööst moonutatud, määrdinud sõrmi. Raske aeg oli toonud kaasa vanaduse. Ja maa muutus vastikuks. Kevadeti läks tema juurde, nagu vastumeelse naise juurde, harjumuse järgi, kohuse pärast. Ja kogus vara ilma rõõmuta ning kaotas ilma endise kurbuseta... Punased viisid hobused ära — ta ei teinud väljagi. Aga kaks aastat tagasi pidi tühise asja pärast, sellepärast, et härjad olid auna ära sõtkunud, naise hanguga peaaegu surnuks peksma. «Koršunov ahnitses ja sõi enda täis, nüüd ajab teine seest jälle valja,» kõnelesid tema kohta naabrid.

Pantelei Prokofjevitš lonkas koju, heitis koikule. Rinde all valutas, kurku tõusis torkiv iiveldus. Söönud õhtust, palus ta vanaeite tuua sissetehtud arbuusi. Sõi viilu ära, hakkas värisema, jõudis vaevalt ahjuni minna. Hommikul aga lamas ta juba meelemärkuseta, piinatud tõntusepalavikust, paisatud olematusse. Kuivanud huuled olid verised, lõhenenud, nägu kollane, silmavalged kaetud sinise emailiga. Drozdihha-moor laskis tal verd, nõristas käe veenist kaks taldrikutäit tökatmusta verd. Aga teadvus ei tulnud tagasi, ainult nägu muutus sinakas-valgeks ja laiemalt avanes mustahambuline suu, mis lõrinal õhku sisse tõmbas.

20

Jaanuari lõpus sõitis Ivan Aleksejevitš ringkonna revolutsioonikomitee esimehe kutsel Vjošenskajasse. Õhtuks pidi ta tagasi tulema. Teda oodati. Miška Koševoi istus lõhjas Mohhovi majas, endises peremehe kabinetis, kirjutuslaua taga, mis oli lai nägu kaheinimese voodi. Aknalaual (toas oli ainult üks tool) oli poollamakil Vjošenskajast saadetud militsionäär Olšanov. Ta suitsetas vaikides, sülitas kaugele ja osavalt, igakord märkides entjefärtsuga uut kahhelkivi kaminal. Akende taga oli tõhisöö kuma. Valitses hääletu külmavaikus, milles iga heli valjusti vastu kajab. Miška kirjutas alla Stepan Astahhovi juures toimepandud läbiotsimise protokollile, aeg-ajalt vaadates läbi akna härmatise-suhkrukorraga kaetud vahtrate okstele.

Keegi astus välistrepist üles, pehmelt vildikutega rudi- tades.

«Ongi tagasi.»

Miška tõusis püsti. Aga koridoris oli võõras kõha, võõ- rad sammud. Sisse astus Grigori Melehhov, sinel viimse nööbini kinni nööbitud, nägu külmast mustjaspunane, kulmud ja vurrud härmatanud.

«Ma tulin silmapilguks. Tervist!»

«Astu sisse. Lase kaebust kuulda.»

«Pole millegi peale kaevata. Tulin sisse juttu ajama ja ühtlasi ütlema, et meid küüti ei määrataks, mele hobustel on preid jalus.»

«Aga härjad?» Miška heitis tagasihoidliku pilgu silma nurgast.

«Mis sõitmine see's härgadega on? Libe ju.»

Külmast aheldatud laudu sammudega lahti rebides, astus keegi hoogsalt välistrepist üles. Burka seljas, naise moodi köidetud paslik peas, vajus tuppa Ivan Aleksejevitš. Temast pahvas värsket, külma õhku, heina ja tubaka- suitsu lõhna.

«Olen ära külmanud, poisid, täitsa ära külmanud! Tere, Grigori! Mis sa öösiti hulgud? ... Kurat need burkad välja mõtles: tuul puhub teisest läbi nagu sõelast!»

Võttis riidest lahti, ja enne veel kui oli burka üles riputanud, hakkas kõnelema:

«No, sain kokku esimehega.» Säravana, läikivate sil- madega astus Ivan Aleksejevitš laua juurde. Läbematult kippus ta jutustama. «Läksin tema juurde kabinetti. Ta teretas mind kättpidi ja ütles: «Istuge, seltsimees!» See on ringkonna esimees! Aga kuidas enne oli? Kindral- major! Kuidas tema ees pidi seisma? Vaat niisugune on see meie kallis võimuke! Kõik on ühesugused!»

Tema elav, õnnelik nägu, askeldus laua ümber ja need vaimustatud sõnad olid Grigorile arusaamatud. Ta küsis:

«Mille üle sa rõõmu tunned, Aleksejev?»

«Kuidas — mille üle?» Ivan Aleksejevitšil väratas lohukesega poolitatud lõug. «Minus nähti inimest, kul- das ei peaks ma siis rõõmustama? Andis mulle kätt nagu omasugusele, pakkus istet ...»

«Kindralid hakkasid ka viimasel ajal kotiriidest pluusi- des käima.» Käeservaga silus Grigori vurru, pilutas

[illegible] «Ohei nägin õlgadel tindipliiatsiga tehtud pagu- [illegible] Andsid ka kätt kasakatele ...»

«Endralid häda pärast, aga need on loodud kindra- [illegible] vahe?»

«[illegible] ole vahet!» Grigori raputas pead.

«Minu arust on ka võim ühesugune? Mille eest siis [illegible]? Vaat sina — mille eest sina sõdisid? Kindralite [illegible]? Ja ütled veel, et «ühesugune».»

«Mina sõdisin enda eest, mitte kindralite eest. Minule, [illegible] selda, ei ole ühed ega teised meeltmööda.»

«Aga kes siis?»

«Mitte keegi!»

Ossanov sülitas üle terve toa, naeris heakskiitvalt. «Tähtsasti ei olnud ka temale keegi meeltmööda.

«Sa nagu mõtlesid enne teisiti.»

Miška ütles sihiga salvata Grigorit, aga see ei näida- nud nägugi, et märkus oli teda riivanud.

«Ühtlasi sina kui mina — me mõtlesime igaüks ise- [illegible] ...»

Ivan Aleksejevitš tahtis Grigorist lahti saada, et siis [illegible] jalisemalt jutustada Miškale oma sõidust ja [illegible] esimehega, kuid jutuajamine hakkas teda eru- tama. Ringkonnas nähtu ja kuuldu värske mulje all söös- tis ta mõtlematult vaidlusse:

«Sa tuled meid hullutama, Grigori! Sa ei tea isegi, [illegible] sa tahad.»

«Ei tea,» nõustus Grigori meelsasti.

«Mis sa sellele valitsusele ette heidad?»

«Aga miks sina teda nii ägedalt kaitsed? Mis ajast saa- [illegible] sa nii punaseks oled läinud?»

«Seda asja ei hakka me puudutama. Missugune nüüd [illegible] niisugusega räägigi. Said aru? Sa ära ka valitsust [illegible] väga puuduta, sest mina olen esimees ja mul ei kõlba [illegible] sinuga vaielda.»

«Tähame see jutt. Mul ongi juba aeg minna. Ma astu- [illegible] sisse küüdikordade pärast. Aga sinu valitsus — tee [illegible] tahad, — on rämps valitsus. Sa ütle mulle otse, ja [illegible] lõpetame jutu: mis annab ta meile, kasakatele?»

«Missugustele kasakatele? Kasakaid on ka mitmesugu- [illegible]»

«Kõigile, nii palju kui neid on.»

«Vabaduse, õigused... Oota ometi!... Pea, sa oled kuidagi...»

«Nii kõneldi seitsmeteistkümnendal aastal, nüüd aga peab midagi uut välja mõtlema!» katkestas teda Grigori. «Annab maad? Vabadust? Teeb ühesuguseks?... Maad on meil — kas või lämbu temasse. Vabadust pole rohkem vaja, muidu hakatakse tänaval üksteist tapma. Atamane valisime ise, nüüd aga määratakse. Kes teda valis, seda, kes sulle käeandmisega heameelt tegi? Kasakatele ei anna see valitsus midagi peale laostumise! Matside valitsus, nendele ongi teda vaja. Aga meile pole ka kindraleid vaja. Olgu kommunistid, olgu kindralid — üks ike.»

«Rikastele kasakatele pole vaja, aga teistele? Lollpea! Rikkaid on ju külas ainult kolm, teised on vaesed. Ja kuhu sa töölised paned? Ei, meie sinuga ei või niiviisi otsustada! Las rikkad kasakad võtavad küllase suu juurest tüki ja annavad vaestele. Aga kui ei anna, tõmbame vägisi ära! Küllalt isandat mängitud! On maad endale riisunud...»

«Mitte riisunud, vaid sõjaga võitnud! Meie esiisad niisutasid teda verega, võib-olla sellepärast ongi meie mustmuld viljakandev.»

«Ükskõik, aga hädalistega tuleb jagada. Kui teha ühesuguseks — siis ka tõesti ühesuguseks! Aga sina töötad tühjalt. Kuhu tuul puhub, sinna pöörad sinagi, nagu tuulelipp katusel. Niisugused inimesed nagu sina toovad segadust rahva hulka!»

«Pea, sa ära sõima! Mina tulin vana sõpruse tõttu juttu vestma, ütlema, mis mul südame peal on. Sina ütled — ühesuguseks teha... Sellega bolševikud meelitasidki pimeda rahva ligi. Puistasid ilusaid sõnu, ja inimene muudkui läks, nagu kala sööda peale! Aga kuhu see ühesugusus jäi? Võta Punaarmee: läksid teised siit läbi. Rühmaülemal on kroomnahast saapad jalas, aga Vanjokil jalanartsud. Nägin komissari, oli üleni naha sisse mässitud, niihästi püksid kui kuub — kõik nahast, aga teisel ei jätku nahka saabastegi jaoks. Ja nüüd on ju alles aasta nende valitsust olnud, aga kui nad juurduvad — kuhu siis ühesugusus jääb?... Rindel räägiti: «Saame kõik ühesuguseks. Ühesugune palk tuleb nii

komandöridel kui sõduritel»... Ei! See on ainult sööt! Kui juba härra on halb, siis matsist saab sada korda halvem härra! Kui jõledad ohvitserid oleksidki, aga niipea kui mõni mats ohvitseriks tõuseb, siis heida maha ja viska vedru välja, hullemat temast ei leia! Tal on seesama haridus, mis kasakal: on õppinud härgadel saba keerutama, aga vaata — niipea kui veidi edasi jõuab, jääb võimust pürju ja on valmis teisel naha maha tõmbama, et aga lurrekesel püsida.»

«Sinu sõnad on kontra!» ütles Ivan Aleksejevitš külmalt, kuid ei tõstnud silmi Grigori peale. «Sina mind oma vaole ei pööra, mina aga ei tahagi sind pöörata. Ma pole sind ammu näinud ja ütlen varjamata — oled muutunud võõraks. Sina oled nõukogude võimu vaenlane!»

«Ei oodanud ma seda sinu poolt... Kui ma võimu üle mõtlen, siis olen ma kontra? Kadett?»

Ivan Aleksejevitš võttis Olšanovilt tubakakoti, ütles juba pehmemalt:

«Kuidas ma saan sulle selgeks teha? Seda taipavad inimesed omaenda ajuga. Südamega taipavad! Ma ei oska hästi kõnelda, sest haridust ja kirjatarkust on mul vähe. Ka mina taipan paljugi kobamisi...»

«Lõpetage!» hüüdis Miška raevunult.

Täitevkomiteest väljusid nad koos. Grigori vaikis. Ivan Aleksejevitš, keda vaikimine rõhus, kes ei õigustanud teise visklemist, sest et ta oli sellest kaugel ja vaatas elule teiselt künkalt, ütles hüvastijätuks:

«Sa jäta niisugused mõtted endale. Muidu ei hooli ma sellest, et sa oled mulle vana tuttav ja teie Petro on minu lapse vader, vaid leian ka sinu vastu abinõusid! Kasakaid ei maksa kõigutada, nad kõiguvad niigi. Ja sina ära astu meile tee peale ette. Tallame maha!... Hüvasti!»

Grigori läks niisuguse tundega, nagu oleks ta üle kõnnise astunud, ja see, mis oli paistnud selgusetuna, oli äkki muutunud täiesti selgeks. Ta oli õieti ainult ägedusest välja ütelnud selle, millest oli mõtelnud need päevad, mis oli kogunenud temas ja otsinud väljapääsu. Ja sellest, et ta asus kahe võitleva jõu vahelisele piirile, neid mõlemaid eitades, — tekkis tume lakkamatu arritus.

Miška ja Ivan Aleksejevitš läksid koos. Ivan Aleksejevitš hakkas jälle jutustama kokkusaamisest ringkonnaesimehega, aga kõneldes tundis, et värvid ja tähtsus olid kahvatanud. Ta püüdis endist meeleolu tagasi saada, aga ei suutnud: miski seisis ees, takistas rõõmsalt elamast, haaramast kopsudega magedat külma õhku. Takistuseks oli Grigori, jutuajamine temaga. Talle meenus see ja ta ütles vihavaenuga:

«Niisugused nagu Griška ainult ribelevad kakluses jalge all. Reo! Ei tule kaldale ja ujub nagu lehmasõnnik jääaugus. Kui veel korra tuleb — kraest kinni ja viskan välja! Aga kui hakkab agitatsiooni tegema — leiame talle kongi ... Noh, ja mis sina, Mišatka, ütled? Kuidas asjad arenevad?»

Miška ainult vandus vastuseks, mõeldes mingisuguseid oma mõtteid.

Nad läbisid kvartali ja Koševoi pöördus Ivan Aleksejevitši poole, tema täidlastel tütarlapsehuultel eksles ähmane naeratus.

«Vaat, kurat, misuke vihane asi see poliitika on, Aleksejevitš! Kõnele, millest tahad, miski ei riku nii verd. Niipea kui algas see jutuajamine Griškaga — me oleme temaga ju maast-madalast semud, koolis õppisime koos, käisime seltsis tüdrukute juures, ta on mulle nagu vend ... aga kui hakkas jamama, sain ma nii vihaseks, et kohe süda paisus suureks, oli teine nagu arbuus rinnus. Mul väriseb kõik sees! Justkui võtaks ta minult midagi ära, kõige armsamat. Nagu riisuks ta mind! Ni võib jutuajamise sees tappagi. Selles sõjas pole languseid ei vendi. Võtsid oma joone — ja mine!» Miška hääl väristes talumatust meelepahast. «Ma pole tema peale ühegi ülelöödud tüdruku pärast nii vihane olnud nagu selle jutu pärast. Vaat kuidas mõjus!»

21

Lumi sadas ja sulas õhus. Keskpäeval varises järsakuis tumeda müraga lumeveermeid. Doni taga kohises mets. Tammede tüved sulasid ümberringi ära, tõmbusid mustaks. Okstelt kukkus tilku, nad läbistasid lume ots mullani, mis oli olnud soojas langenud lehtede mädan

[illegible] dil. Juba tundus joobnustavat kevadise sulajõe lõngu, aedades lõhnas kirsipuude järele. Donil tekkis lahvandusi. Kallaste juures tõmbus jää eemale ja [illegible] ring selge kalda-äärne paisuvesi ujutas jääaugud üle.

Vaat, mis Doni juurde mürske vedas, pidi Tatari külas [illegible] küüdiregesid vahetama. Kaasasolevad punaarmeelased [illegible] vahvaiks poisteks. Vanem jäi Ivan Aleksejevitši [illegible] otse nii teataski talle: «Istun õige sinu juures, muidu, [illegible] sind teab, paned veel plehku!» — teisi aga saatis küüdiregesid hankima. Oli tarvis kokku ajada nelikmend seitse kahehobuse-rege. Jemeljan tuli ka Melehhovite juurde.

«Pange hobused ette, tarvis Bokovskajasse mürske vedada!»

Petro ei liigutanud vurrugi, pomises:

«Hobustel on jalahaigus, määraga aga vedasin eile haavatuid Vjošenskajasse.»

Jemeljan läks sõna lausumata talli. Petro kargas [illegible] mütsita tema järel välja, hõikas:

«Kuuled? Oota ... Ehk jätad järele?»

«Ehk jätad vigurdamise?» Jemeljan silmites Petrot väga tõsiselt, lisas juurde: «Mul on himu korraks teie hobuseid vaadata, mis jalahaigus see neil on? Kas pole ehk kogemata vasaraga meelega liigeseid vigastatud? Ma ära ajan mulle puru silma! Ma olen oma elus rohkem hobuseid näinud kui sina hobusesõnnikut. Pane ette! Kas hobused või härjad — ükskõik.»

Kuuti läks Grigori. Enne väljasõitmist hüppas ta kööki sisse, lapsi suudeldes rääkis lühidalt, tõtates:

«Loon külakosti, aga teie ärge tehke siin vallatust, kuulake ema sõna.» Ja Petrole: «Te ärge minu pärast muretsege. Ma kaugele ei sõida. Kui saadetakse Bokovskajast kaugemale — jätan härjad maha ja pööran tagasi. Aga külasse ma ei tule. Ootan ära Singinis, tädi juures ... Sina, Petro, tule vahel vaatama ... Mul on igav hirm siin oodata,» ja muigas. «Noh, jääge terveks! Halaška, ära nukrutse!»

Mühhovi kaupluse juures, mis oli toiduainetest laoks [illegible] laoti mürsukastid ümber, asuti teele.

«Nemad sõdivad, et neil oleks parem elada, meie aga

sõdisime oma hea elu eest,» mõtles Grigori härgade ühetasase kiikuva sammu saatel ikka sedasama mõtet, poollamakil reel konutades, kuub üle pea tõmmatud. «Ühte tõde pole elus olemas. Nähtavasti on nii, et kes kellest jagu saab, see selle ära sõõb ... Aga mina otsisin halba tõde. Valutasin südant, kõikusin siia-sinna ... Vanasti, nagu kuulda, tegid tatarlased Donile liiga, tulid maad ära võtma, orjastama. Nüüd — Venemaa. Ei! Mina ei lepi! Võõrad on nad mulle ja üldse kõigile kasakaile. Kasakad saavad nüüd targemaks. Tulid rindelt ära, ja nüüd igaüks, nagu minagi: ah! — aga on hilja.»

Lähemal tee ääres oli umbrohi, künklik säbarlainetus, harjaselised väikesed orud hõljusid vastu, kaugemal aga läksid lumeväljad keereldes lõunasse ühes reega. Tee venis lõputult, masendas igavusega, ajas une peale.

Grigori nõõtas aeg-ajalt laisalt härgi, tukkus, vähkres kinniköidetud kastide kõrval. Teinud suitsu, surus ta näo heintesse, mis lõhnasid kuiva mesika ja juunipäevade magusa suitsu järele, uinus märkamatult. Unes kõndis ta Aksinjaga kõrges kahisevas viljas. Aksinja kandis ette vaatlikult süles last, vilgutas kõrvalt Grigori peale luurava pilguga. Grigori aga kuulis oma südame tuksumist, viljakõrte laulvat kahinat, nägi rohtude muinasjutulist ilutikandit põllupeenral, taeva ängistavat sina. Temas õitses, kääris hellus, ta armastas Aksinjat endise kurnava armastusega, ta tundis seda kogu kehaga, iga südame löögiga ja samal ajal teadis, et see pole tõelisus, et midagi surnut vaatab talle vastu nagu haigutav haud, et see on unenägu. Ja ta rõõmustas unenäo üle ning võttis seda vastu nagu elu. Aksinja oli samasugune nagu viie aasta eest, kuid tagasihoidlik, pisut jahe. Niisuguse pimestava selgusega nagu mitte iialgi tõelikkuses nägi Grigori kahukaid juusterõngaid tema kaelal (nendega mängles tuul), valge pearäti otsi ... Ta ärkas tõukest, kainestus häältest.

Neile sõitis vastu ja möödus palju küüdiregesid.

«Mida veate, semlakid?» hüüdis kähisevalt Grigori ees sõitev Bodovskov.

Jalased krigisesid, raginal rutjusid lund härgade sõrg jalad. Vastutulevail regedel vaikiti kaua. Viimaks vastas keegi:

surnuid! Tüüfusesse surnuid ...»

Grigori tõstis pea. Möödasõitval reel lamasid presendi all ridastikku hallisinelised laibad. Grigori ree äär põrkas teeviital vastu möödasõitvalt reelt rippuvat kätt, ja see kõmises tumedalt, malmiselt ... Grigori pöördus ohkõikselt ära.

Mesika imal, kutsuv lõhn tegi uniseks, sundis leebelt veelkord pöörama näo pooleldiunustatud mineviku poole, veelkord puudutama südamega möödunud tundmuse ihuüd tera. Grigori tundis torkavat ja samal ajal magusat valu, kui ta jälle rekke vajudes puudutas põsega mesika hallast varrekest. Mälestustest erutatud süda veritses, pekslis rahutult ja ei lasknud kaua uinuda.

22

Küla revolutsioonikomitee ümber olid koondunud mõned mehed: valtsija Davõdka, Timofei, endine Mohhovi kutsar Jemeljan ja rõugearmiline kingsepp Filka. Neile lootuski Ivan Aleksejevitš oma igapäevases töös, iga päevaga ikka enam tundes nähtamatut seina, mis lahutas teda külast. Kasakad lakkasid koosolekuil käimast, või käi tuldki, siis alles pärast seda, kui Davõdka ja teised olid korda viis kogu küla talust tallu läbi jooksnud. Tulid, vaikisid, nõustusid kõigega. Märgatavalt olid ülekaalus noored. Aga nendegi keskel ei leidunud pooleheidjaid. Maidaanil koosolekut pidades nägi Ivan Aleksejevitš kiviseid nägusid, võõraid, umbusklikke silmi, altkulmu heidetud pilke. Sellest tõmbus tal südame all külmaks, silmad jäid nukraks, hääl muutus jõuetuks ja kindlusetuks. Ega muidu niisama pahvatanud kord rõugearmiline Filka:

«Oleme külast lahku läinud, seltsimees Kotljarov! Rahvas põrnitseb, on maruvihane. Läksin eile küüti otsima, et haavatud punaarmeelasi Vjoškisse viia, — mitte üks ei anda. Eks lahutatutel ole raske ühes tares elada ...»

«Ja joovad! Kohe hullusti!» lõi Jemeljan sekka, piipu ilastades. «Puskarit aetakse igas talus.»

Mõka Koševoi oli tusane, varjas oma mõtteid teiste

eest, aga kihvatas temagi. Õhtul koju minnes palus Ivan Aleksejevitši:

«Anna mulle püss.»

«Milleks?»

«Säh sulle! Kardan minna paljaste kätega. Või ei näe sa midagi? Mina arvan nii, et meil tuleks mõni mees... Grigori Melehhov tuleks võtta, vana Boldõrjov, Matvei Kašulin, Miron Koršunov. Nemad, rästikud, ässitavad kasakaid... Ootavad oma mehi Donetsi tagant.»

Ivan Aleksejevitši nägu virildus, ta lõi rõõmutult käega:

«Eh! Kui siin hakata kitkuma, siis tuleks palju nina-mehi välja kitkuda. Inimesed kõhklevad... Mõni pool-dabki meid, aga ikka piiluvad Miron Koršunovi poole. Kardavad, et tema Mitka tuleb Donetsi tagant — hakkab soolikaid laskma.»

Elu tegi käänakul järsu pöörde. Järgmisel päeval tõi ratsakuller Vjošenskajast eeskirja: panna kontributsioon kõige rikkamate talude peale. Küla kohta anti kontroll-arv — nelikümmend tuhat rubla. Jaotati ära. Möödus päev. Kontributsiooniraha kogunes kaks kotitäit, veidi üle kaheksateistkümne tuhande. Ivan Aleksejevitš küsis ringkonnast järele. Sealt saadeti kolm militsionääri ja ettekirjutus: «Need, kes pole kontributsiooni ära maksnud, areteerida ja saata konvoi all Vjošenskajasse.» Neli taati pandi ajutiselt kinni Mohhovi keldrisse, kus varem hoiti talvel õunu.

Küla sarnanes häiritud mesipuuga. Koršunov keeldus kategooriliselt maksmast, ihnates odavaks muutunud raha. Kuid oli temalegi kätte jõudnud aeg õiendada arved hea eluga. Ringkonnast sõitsid kohale kaks meest-kohalike asjade kohtu-uurija — noor Vjošenskaja staniitsa kasakas, kes oli teeninud 28-ndas polgus, ja teine, kes kandis kasukat nahkkuue peal. Nad esitasid revolutsioonilise tribunali mandaadid, sulgusid Ivan Aleksejevitšiga kabinetti. Kohtu-uurija kaaslane, raseeritud näoga elatanud mees, algas asjalikult:

«Ringkonnas on märgata rahutust. Järelejäänud valgekaartlik element tõstab pead ja hakkab ässitama töötavaid kasakaid. Tuleb kõrvaldada kõik, kes on meile iseäranis vaenulikud. Ohvitserid, papid, atamanid, sandarmid, rikkad — kõik, kes aktiivselt meie vastu võitlesid, anna üles nimekirja. Ole kohtu-uurijale abiks. Ta teab mõnda neist.»

Ivan Aleksejevitš vaatas raseeritud naiselikku näkku; nimesid loendades mainis Petro Melehhovit, aga kohtu-uurija raputas pead:

«See on meie mees, Fomin palus teda mitte puudutada. On bolševistlikult meelestatud. Meie teenisime temaga kahekümne kaheksandas.»

Lauale sigines Koševoi käega täiskirjutatud lineeritud paberileht, mis oli õpilase vihikust välja tõmmatud.

Ja juba mõne tunni pärast istusid avaral Mohhovi õuel tammedel militsionääride järelevalve all areteeritud kasakad. Ootasid kodurahvast leivakottidega ja küüdirege kompsude jaoks. Miron Grigorjevitš, riietatud nagu surma puhuks täiesti uutesse riietesse, seljas pargitud poolkasukas, jalas kingad ja puhtad valged sukad, — istus ääre peal, Bogatõrjovi taadi ja Matvei Kašulini kõrval. Avdeitš Brjohh kõndis rahutult mööda õue, kord vaatas sihitult kaevu, kord tõstis üles mõne pilpa ja jälle sõõstis majatrepi juurest jalgvärava juurde, pühkides käisega õun-prisket, punast, higist märga nägu.

Teised istusid vaikides. Pead longus, joonestasid keppidega lumele. Lõõtsutades jooksid naised õue, toppisid areteeritude kompsukesi, kotte, sosistlesid. Nutune Lukinitšna nööpis oma vanamehel poolkasukat kinni, sidus tal krae valge naisterätikuga üles, palus, tema kustunud, nagu tuhaga ülepuistatud silmadesse vaadates:

«Sa ära kurvasta, Grigorjitš! Võib-olla läheb kõik hästi. Mis sa's kohe nii nässu vajusid? Juma-a-al küll...» Nutugrimass venitas ta suu pikaks ja lamedaks, aga jõupingutusega kogus ta huuled kokku, sosistas: «Sõidan sind vaatama... Toon Gripka kaasa, sa ju hoiad teda kõige enam...»

Värava juurest hüüdis militsionäär:

«Küüdiregi tuli! Pange pambud peale ja läki! Naised, hoidke kõrvale, pole siin vaja ühti silmi vesistada!»

Lukinitšna suudles esimest korda elus Miron Grigorjevitši punasekarvalist kätt, tõmbas enda lahti.

Härjaregi hakkas aeglaselt üle väljaku Doni poole venima.

Seitse areteeritut ja kaks militsionääri läksid järel. Avdeitš jäi kinga kinni sidudes pisut maha ja jooksis siis nooruslikult teistele järele. Matvei Kašulin kõndis poja kõrval. Maidannikov ja Koroljov süütasid käies suitsu. Miron Grigorjevitš hoidis ree pärast kinni. Kõige taga aga tuli majesteetliku raskevõitu kõnnakuga Bogatõrjovi taat. Vastutuul puhus laiali, kandis tahapoole tema valge patriarhihabeme otsi, lehvitas jumalagajätvalt õlgadele heidetud salli narmaid.

Selsamal sombusel veebruaripäeval juhtus kummaline lugu.

Viimasel ajal oldi külas harjunud ametimeeste tulekuga ringkonnast. Kelleski ei äratanud huvi, kui väljakule ilmus kahehobuse-saan, milles kutsari kõrval istus külmakartlikult kössitõmbunud reisija. Saan peatus Mohhovi maja juures. Sõitja ronis välja ja selgus, et see oli elatanud, pikaldaste liigutustega mees. Ta kohendas sõduririhma pikal ratsaväelasesinelil, tõstis kõrvadelt punase kasaka-karvamütsi kõrvalapid ja käega puust mauserikarpi kinni hoides astus ruttamata majatrepile.

Revolutsioonikomitees olid Ivan Aleksejevitš ja kaks militsionääri. Mees astus ilma koputamata sisse, silus läve juures pisut hallisegust lühikest täishabet, ütles bassihäälega:

«Mul on vaja esimeest.»

Ümmarguse linnupilguga vaatas Ivan Aleksejevitš sisseastujale, tahtis püsti karata, aga ei suutnud. Tal oli ainult suu pärani nagu kalal ja ta kratsis sõrmedega tugitooli ärahõõrdunud käsitugesid. Vananenud Stockmann vaatas talle vastu kasaka-läkiläki kohmaka punase põhja alt; tema pilukile tõmmatud silmad vaatasid Ivan Aleksejevitšile, kuid ei tundnud ära, äkki aga väratasid, ahenesid, muutusid heledamaks, nurkadest pritsis hallide meelekohtade poole kortsude lõhesid. Enne kui Ivan Aleksejevitš jõudis tõusta, astus ta tema juurde, kaelustas teda tugevasti ja suudeldes, märja habemega tema nägu puudutades ütles:

«Ma teadsin! Kui ta ellu on jäänud, mõtlesin, saab tema Tatarskis esimeheks!»

«Ossip Davõdõtš, löö! ... Löö mind, koerakutsikat! Ma ei usu oma silmi!» nuuksus Ivan Aleksejevitš.

Pisarad olid niivõrd sobimatud tema mehise tõmmu näoga, et isegi militsionäär pöördus ära.

«Usu ometi!» lausus Stockmann bassihäälega, naeratades ja oma käsi pehmelt Ivan Aleksejevitši kätest vabastades. «Kuule, kas sinu juures pole istetki?»

«Istu siia tugitooli! ... Kust sa ometi ilmusid? Räägi!»

«Ma olen sõjaväe poliitosakonna juures ... Näen, et sa ei taha kuidagi uskuda minu ehtsusse. Kus veidrik!»

Naeratades, Ivan Aleksejevitšile põlvele patsutades, hakkas Stockmann kiiresti kõnelema:

«Kõik on väga lihtne, vennas. Pärast seda kui siin kinni võeti, mõisteti minu üle kohut, saadeti välja, noh, võtsin seal revolutsiooni vastu. Organiseerisime seltsimehega Punakaardi väeosa, sõdisin Dutovi ja Koltšakiga. Oi, vennas, seal oli lõbusaid päevi! Nüüd kihutasime ta Uraali taha, — tead? Ja nüüd olen ma teie rindel. Kaheksanda armee poliitosakond suunas mind tööle teie ringkonda, sest olen kunagi siin elanud ja niiöelda tunnen olusid. Kihutasin Vjošenskajasse, kõnelesin revolutsioonikomitee meestega ja otsustasin kõigepealt tulla siia Tatarskisse. Elan õige mõni aeg nende juures, mõtlesin, töötan seal, aitan asja organiseerida, siis sõidan ära. Näed, vana sõprus ei unune! Noh, selle juurde tuleme veel tagasi, nüüd aga räägime sinust, olukorrast, sa tutvustad mind inimestega, oludega. Kas rakuke on külas olemas? Kes sul siin on? Kes on järele jäänud? Noh, teate mis, seltsimehed ... jätke meid õige natukeseks ajaks esimehega üksi. Ptüi, kurat! Nagu külasse sisse sõitsin, nii kohe pahvas minevik meelde ... Jah, olid ajad, nüüd aga on kõik nii muutunud ... Noh, jutusta!»

Tunni kolme pärast viisid Miška Koševoi ja Ivan Aleksejevitš Stockmanni vanasse korterisse kõõrdsilm Lukjoška juurde. Sammusid mööda pruuni teekatet. Miška haaras ühtelugu Stockmanni sineli käisest kinni nagu kartes, et Stockmann end iga silmapilk lahti kisub ja kaob silmist või sulab ära viirastusena.

Lukjoška andis endisele üürnikule kapsasuppi süüa, tõi isegi vanadusest urbse tüki suhkrut kirstu varjatud nurgast välja.

Joonud kirsileheteed, heitis Stockmann ahjupingile. Ta kuulas mõlema segaseid jutustusi, esitas vahele küsi-

musi, näris paberossipitsi ja alles koidu eel uinus märkamatult, pillates paberossi määrdinud flanellsärgile. Ivan Aleksejevitš aga kõneles veel minutit kümme edasi, taipas siis, kui Stockmann vastas küsimusele norskega, ja väljus kikivarvul, punetades pingutusest, millega ta püüdis vägisi pealekippuvat kõha tagasi hoida.

«Kas süda läks kergemaks?» küsis Miška, naerdes tasakesi nagu kõdituse mõjul, niipea kui oli välistrepist alla astunud.

Olšanov, kes oli saatnud areteerituid Vjošenskajasse, tuli keskööl tagasi sama teed sõitva küüdireega. Ta kloppis kaua kambrikese aknale, kus magas Ivan Aleksejevitš. Äratas ta.

«Mis on?» Tuli välja unest tursunud näoga Ivan Aleksejevitš. «Milleks sa tulid? Kas on kiri või?»

Olšanov mängles nuudiga.

«Eks kasakad lastud maha.»

«Luiskad, rästik!»

«Viisime sinna — võeti teised kohe ülekuulamisele, ja polnud veel pimedaks läinud, kui viidi männitukka... Ise nägin!»

Ivan Aleksejevitšil ei tahtnud jalad kuidagi vildikuisse sattuda, kui ta riidesse pani; ta jooksis Stockmanni juurde.

«Need, keda me täna Vjoškisse saatsime, lasti seal maha! Ma arvasin, et nad pannakse vangi, aga niiviisi, mis see's on... Niiviisi ei tee me siin midagi ära! Rahvas lööb meist lahti, Ossip Davõdovitš!... Siin on midagi valesti. Milleks oli vaja inimesi hävitada? Mis nüüd saab?»

Ta ootas, et Stockmann samuti nagu temagi nördib juhtunust, ehmub tagajärgede üle, kuid see tõmbas aeglaselt särgi selga ja pistis pea välja, palus:

«Sa ära karju. Äratad perenaise üles...»

Ta pani riidesse, süütas suitsu, palus veel kord jutustada põhjused, mis olid kutsunud välja seitsme mehe areteerimise, siis hakkas pisut jahedalt kõnelema:

«Sa pead endale järgmist selgeks tegema, ja hästi selgeks tegema! Rinne on meist poolteisesaja versta kau-

gusel. Kasakate põhimass on meelestatud meile vaenulikult. Ja seda sellepärast, et teie kulakuil, kulakuil-kasakail, see tähendab, atamanidel ja muul ülemkihil, on töötavate kasakate juures määratu suur mõju. Miks? Noh, ka see peab sulle selge olema. Kasakad on eriline sejsus, sõjamehed. Armastus ülemuse vastu, «isade-komandõride» vastu poogiti külge tsarismi poolt... Kuidas see on öeldud sõdurilaulus: «Ja mis meid isad-komandõrid käsivad — sinna me läheme, raiume, torgime, rabame.» On nii või? No näed! Ja needsamad isad-komandõrid käskisid tööliste streike laiali ajada... Kasakail on kolmsada aastat pead uimastatud. Seda pole vähe! No vaat! Aga vahe ütleme näiteks Rjazani kubermangu kulaku ja Doni kasaka-kulaku vahel on väga suur! Rjazani kulak — kui pitsitad teda —, sisiseb nõukogude võimu vastu, on jõuetu, on ainult nurga tagant hädaohtlik. Aga Doni kulak? See on relvastatud kulak. See on ohtlik ja mürgine rästik! Ta on tugev. Mitte ainult, et ta sisiseb, levitab meid mustavaid kuuldusi, laimab meid, nagu tegid sinu jutu järgi Koršunov ja teised, vaid ta teeb ka katset avalikult meie vastu välja astuda. No muidugi! Ta võtab püssi ja hakkab meid tapma. Hakkab sind tapma! Ja püüab endaga kaasa tõmmata ka teisi kasakaid, nii öelda keskmikkasakat ja isegi kehvikut. Nende kätega püüab ta meid tappa! Milles siis asi seisab? On tõestatud, et ta on süüdi meievastases tegevuses? Valmis! Jutt on lühike seina äärde! Ja siin pole põhjust ilastada haletsusest: et, näe, oli hea inimene...»

«Ega ma ei haletse ju, mis sa'nd!» Ivan Aleksejevitš tõrjus kätega. «Ma kardan, et viimati teised meist eemale tõmbuvad.»

Stockmann, kes seni oli näilise rahulikkusega hõõrunud käega hallikate karvadega kaetud rinda, kihvatas, haaras Ivan Aleksejevitšil tugevasti pluusikraest kinni ja teda enda poole tõmmates mitte enam ei kõnelnud, vaid kähistas, kõha alla surudes:

«Ei tõmbu eemale, kui sisendada neile meie klassitõde! Töötavail kasakail on ainult meiega ühine tee, mitte kulakutega! Ah, sind küll!... Kulakud elavad ju nende vaevast — nende vaevast! Lähevad rasva!... Eh, sa loi-

dam! Oled kaotanud särtsu! Lehkad pisut... Ma võtan su käsile! Säärane puupea! Ise tööline aga intelligentide lodevus... Nagu mõni vilets sotsialist-revolutsionäär! Sa vaata mul, Ivan!»

Laskis pluusikaeluse lahti, naeratas pisut, vangutas pead ja kui oli süüdanud paberossi, neelatas suitsu, lõpetas juba rahulikumalt:

«Kui ringkonnas ei võeta kinni kõige aktiivsemaid vaenlasi, — tuleb mäss. Kui nad õigeaegselt kohe isoleerida, võib mäss tulemata jääda. Selleks pole tingimata vaja kõiki maha lasta. Hävitada tuleb ainult paadunud, teised aga — noh, kas või saata kaugele Venemaa sisse. Üldse aga ei maksa vaenlaste vastu liiga õrn olla! «Revolutsiooni ei tehta, kindad käes,» kõneles Lenin. Kas oli käesoleval juhtumil vajalik need inimesed maha lasta? Ma arvan, et jaa! Võib-olla mitte kõiki, aga Koršunovil näiteks pole mõtet meelt pöörata! See on selge! Aga vaat Melehhov lipsas, kuigi ajutiseks, käest ära. Nimelt teda oleks tulnud käsile võtta! Tema on ohtlikum kui kõik teised kokku. Sa pea seda silmas. See jutt, mis ta sinuga täitevkomitees ajas, on homse vaenlase jutt. Üldse aga ei maksa siin südant valutada. Rinnetel hukkuvad töölisklassi parimad pojad. Hukkuvad tuhandete kaupa! Nende pärast peame kurvastama, mitte aga nende pärast, kes tapavad meid või ootavad juhust, et selja tagant kallale tungida. Kas nemad meid või meie neid! Kolmandat võimalust pole. Nõndaks, kulla Aleksejevitš!»

23

Petro oli parajasti loomadele heinu ette andnud ja astus, heinaohteid labakindaist välja noppides, tarre. Kohe lõksatas ukselink eeskojas.

Musta sõbasse mässitud Lukinitšna astus üle läve. Ilma teretamata sibas ta väikeste sammudega Natalja juurde, kes köögipingi juures seisis, ja langes tema ette põlvili.

«Ema! Kullake! Mis sul on?» karjatas Natalja võõra häälega, püüdes tõsta ema raskunud keha.

Vastuse asemel lõi Lukinitšna pea vastu muldpõrandat ja hakkas tumedalt, kähinal itkema surnu järele:

«Oh mu kal-li-ke-e! Kelle hoolde sa meid... jätsid! ...»

Naised hakkasid nii kõvasti ulguma, lapsed tõstsid niisugust kisa, et Petro haaras madala ahju pealt tubakakoti ja tormas ülepeakaela eeskotta. Ta aimas juba, milles asi oli. Seisis, suitsetas veidi aega välistrepil. Tares ulguvad hääled vaikinud, ja seljal ebameeldivat külmavärinat kandes astus Petro kööki. Läbimärga rätikut näo eest võtmata itkes Lukinitšna:

«Meie Miron Grigorjevitš lasti maha!... Pole enam elus kallikest!... Jäime vaestekslasteks!... Meid nokivad nüüd kanadki ära!...» Ja jälle hakkas hundihäälega ulguma: «Kinni on tema silmakesed!... Ei näe nad enam päevavalgust! ...»

Darja andis nõrkenud Nataljale vett juua, Iljinitšna kuivatas põllega põski. Kambrist, kus lamas haige Pantelei Prokofjevitš, kostis köha ja ragisev oigamine.

«Issanda Kristuse nimel, lang! Looja nimel, kallike, sõida sa Vjoškisse, too ta meie juurde surnultki!» Lukinitšna haaras Petro käsi, surus neid meeletult vastu rinda. «Too ta siia... Oh, halastaja jumalaema! Oh, ma ei taha, et ta seal matmatuna mädaneb!»

«Mis sa'nd, mis sa'nd, sugulane!» taganes Petro temast nagu katkutõbisest. «Kuidas seda mõelda võib — ei teda kätte saada? Mulle on oma elu armsam! Kus ma teda seal siis leian?»

«Ära ütle ära, Petjuška! Kristuse nimel! Kristuse nimel! ...»

Petro näris ja näris vurre ning lõpuks nõustus. Otsustas minna Vjošenskajas tuttava kasaka juurde ja tema abil püüda Miron Grigorjevitši surnukeha kätte saada. Ta sõltis välja öösi. Külas olid süüdatud tuled ja igas õues sumises juba uudis: «Kasakad lasti maha!»

Petro peatus uue kiriku läheduses isa polgukaaslase juures, palus teda aidata langu surnukeha välja kaevata. See oli meeleldi nõus.

«Läki. Tean, kus see koht on. Ja nad ei mata sügavasse. Ainult kuidas teda leida? Ta pole seal ju üksi. Üle lasti maha kaksteist timukat, kes tapsid meie omi

kadettide võimu ajal. Ainult tingimus: pärast teed välja setvertnoi samagonni? Korras?»

Kesköö1 läksid nad, labidad ja põletussõnniku valmistamisel tarvitatav väike kanderaam kaasas, staniitsa äärt pidi kalmistu kaudu mändide juurde, kus kohtuotsuseid täide viidi. Sadas hooti kerget lund. Härmatisest kahukas halapaju ragises jalgade all. Petro kuulatas iga heli ja hinges needis oma sõitu, Lukinitšnat ja isegi kadunud langu. Noore männimetsa esimese kvartali juures, kõrge liivaluite taga jäi kasakas seisma.

«Kuskil siin läheduses . . .»

Nad läksid veel sadakond sammu edasi. Kari staniitsa koeri sööstis ulgudes ja haukudes neist eemale . . . Petro viskas kanderaami maha, sosistas kähinal:

«Lähme tagasi! Käigu ta . . . ! Kas pole üks kurat kõik, kus ta lamab? Oh, sattusin kimpu . . . Meelitas mu ära, vana tont!»

«Miks sa's kartma lõid? Lähme!» naeris kasakas tasakesi.

Nad jõudsid kohale. Kähara vana halapajupõõsa juures oli lumi kõvasti kinni tallatud, liivaga segi. Sellest läks kiirtena laiali inimeste jälgi ja lükitud pilurida koerte omi . . .

. . . Punaka habeme järgi tundis Petro Miron Grigorjevitši ära. Ta tiris langu vöödpidi välja, tõstis keha kanderaami peale. Kõhatledes viskas kasakas augu kinni, kanderaami käsipuid pihku sobitades pomises rahulolematult:

«Oleks pidanud reega mändide juurde sõitma. Küll me oleme lollid! Tema, jumikas, kaalub oma tublit viis puuda. Mine siis mööda lund, — vajud ju sisse.»

Petro lükkas laiali surnu jalad, mis olid oma käimise lõpetanud, võttis käsipuudest kinni.

Koiduni purjutas ta kasaka tares. Saanivaipa mässitud Miron Grigorjevitš ootas reel. Hobuse oli Petro purjus peaga sellesama ree külge sidunud, ja see seisis kogu aja, pea päitserihma küljes õieli, norsatledes, kõrvu liigutades. Surnut haistes ta ei puudutanud heinu.

Vaevalt oli ida hahetama löönud, kui Petro oli juba külas. Ta sõitis mööda luhta, kihutas peatumatult. Taga põristas Miron Grigorjevitši pea vastu põhjalaudu. Korda

[illegible] pidas Petro kinni, pistis talle pea alla kiulist luha[illegible]. Ta viis langu otse koju. Surnud peremehele avas [illegible] armsaim tütar Gripaška ja viskus saanist kõr[illegible], hange. Petro viis langu õlal nagu jahukoti avarasse [illegible], taskis ta ettevaatlikult lauale, mis oli juba varem [illegible] lõuendist linikuga. Lukinitšna, kes oli kõik pisa[illegible] välja nutnud, roomas kähisedes ja katmata peaga [illegible] jalgade juures, mida korralikult katsid valged [illegible].

«Arvasin, et sa astud sisse oma jalakestel, meie peremees, aga sind kanti sisse,» kuuldusid vaevalt tema sosin ja nuuksed, mis võikalt sarnanesid naeruga.

Käe alt kinni hoides talutas Petro ätt Grišaka kambrisest välja. Vanamees võbises üleni, nagu oleks põrand tema all kõikunud nõtkuva samblasoona. Aga laua juurde astus südilt, jäi peatsis seisma.

«Noh, tere, Miron! Näe, kuidas kokku saime, pojake . . .» Tõi riisti ette, suudles kollase saviga määrdunud jäist laupa. «Mironuška, varsti minagi . . .» Ta hääl muutus halisevaks kiunumiseks. Nagu kartes kogemata liigset öelda, tõstis ätt Grišaka väleda, mitteraugaliku liigutusega käe suu juurde, vajus laua najale.

Hundihaardega pigistas spasm Petro kõri kokku. Ta väljus tasakesi, läks õue, välistrepi äärde seotud hobuse juurde.

24

Sügavaist vaikseist võrendikest langeb Don alla madalikule. Käharalt keerleb seal voolus. Don läheb taarudes, ühetasase aeglase tulvana. Liivase kõva põhja kohal otsivad süüa ninakalade parved; ööst tuleb madalikule roitma sterlet, viskleb rohelistes kalda-äärseis kõntsambrets karpkala; säinas ja koha ajavad taga väikekalu, säga tuhnib jõekarpides, keerutab vahel üles rohelise veekera, näitab end avara kuu all, liigutades kuldset, taikivat saba, ja jälle läheb urgitsema laubaka vurrulise peaga jõekarpide lademeid, et hommikul tarduda poolunes kuskil mustas äranäritud rambas.

Aga seal, kus säng on kitsas, pureb vangistusse surutud Don sügava augu põhja, kihutab summutatud möir-

gega kiiresti valgelakalist vahust lainet. Astangute nee-
mede taga, haudades moodustab voolus keerise.
Lummava kohutava ringina liigub seal vesi: ei jõua teda
küllalt vaadata.

Elu oli rahulike päevade madalikult langenud sügi-
vasse auku. Lõi kihama Ülem-Doni ringkond. Põrkasid
kokku kaks voolu, läks lahku kasakate tee ja hakkas
kihutama, keerlema viru. Nooremad ja kehvemad põlke-
sid, pidasid suud, ootasid ikka veel rahutegemist nõu-
kogude võimuga, vanad aga läksid pealetungile, kõnelesid
juba avalikult sellest, et punased tahavad hävitada kõik
kasakad viimse meheni.

Tatari külas kutsus Ivan Aleksejevitš 4-ndal märtsil
koosoleku kokku. Rahvast kogunes haruldaselt palju.
Võib-olla sellepärast, et Stockmann oli revolutsioonikomi-
teele ette pannud jagada üldkoosolekul kõige vaesemate
majapidamiste vahel varandus, mis oli valgetega põge-
nenud kaupmeestest järele jäänud. Enne koosolekut lei-
dis aset äge kõnelus ühe ringkonnatöötajaga. Ta saabus
Vjošenskajast volitusega konfiskeeritud riided ära viia.
Stockmann seletas talle, et revolutsioonikomitee ei saa
praegu riideid ära anda, sest alles eile anti välja haava-
tud ja haigete punaarmeelaste transpordile üle kolme
kümne sooja eseme. Saabunud noor poiss kargas, järsult
häält kõrgendades, Stockmanni kallale:

«Kes lubas sul konfiskeeritud riideid ära anda?»

«Me ei küsinud kelleltki luba.»

«Aga mis õigus oli sul siis rahva vara riisuda?»

«Sa ära karju, seltsimees, ja ära räägi rumalusi. Keegi
pole midagi riisunud. Kasukad me andsime välja küüdi-
meestele allkirjade vastu, tingimusega, et niipea kui nad
on punaarmeelased järgmisse etapipunkti toimetanud,
toovad nad väljaantud riided tagasi. Punaarmeelased olid
poolpaljad ja saata neid ainult sineliräbalais tähendas
saata nad surma. Kuidas ma's võisin jätta välja and-
mata? Seda enam et riided lebasid laos ilma tarvita-
mata.»

Ta kõneles ärritust tagasi hoides, ja võib-olla oleks
jutuajamine lõppenud rahulikult, kuid noormees, teinud
hääle jäigaks, lausus otsustavalt:

«Kes sa niisugune oled? Revolutsioonikomitee esi-

mees? Ma areteerin sinu! Anna asjaajamine asetäitjale
üle! Otsekohe saadan su Vjošenskajasse. Sina oled siin
võib-olla poole varandust vargaviisi laiali kandnud, ja
mina . . .»

«Oled sa kommunist?» küsis Stockmann kõõritava pil-
guga, surnukahvatuks muutudes.

«Pole sinu asi! Militsionäär! Võta ta ja vii silmapilk
Vjošenskajasse! Annad allkirja vastu ringkonnamiilit-
sasse ära.»

Noormees mõõtis Stockmanni pilguga.

«Sinuga aga ajame seal juttu. Küll sa mul veel kepsu
teed, omavolitseja!»

«Seltsimees! Kas sa oled ogaraks läinud või mis? Kas
sa tead ka . . .»

«Mitte mingisugust vastuvaidlemist! Suu pidada!»

Ivan Aleksejevitš, kes polnud jõudnud riiu vahele
sõnagi lausuda, nägi, kuidas Stockmann aeglase hirmsa
hiiglusega sirutus seinal rippuva mauseri poole. Poisi
silmis läigatas hirm. Imekspandava kiirusega avas ta
tagaspidi ukse, kukkudes luges seljaga üle kõik trepi-
astmed, viskuš saani, ja kogu aeg, kuni kihutas üle väl-
jaku, toukas kutsarit selga ja aina vaatas tagasi, kartes
nähtavasti tagaajamist.

Revolutsioonikomitees paiskus vastu aknaid naeru-
laginaid. Naeruhimuline Davõdka veeretas end krampi-
des mööda lauda. Aga Stockmannil tõmbles veel kaua
närviliselt laug, kõõritasid silmad.

«Ei noh, kus nurjatu! Ah, lurjus!» kordas ta, värisevate
sõrmedega endale suitsu keerates.

Koosolekule läks ta ühes Koševoi ja Ivan Aleksejevit-
šiga. Maidaan oli rahvast tulvil täis. Ivan Aleksejevitšil
käis isegi südamest mingi paha värin läbi: «Ei nad ole
meidu niisama kokku tulnud . . . Terve küla on maidaa-
nil.» Aga ta kartused hajusid, kui ta mütsi peast võttes
ringi keskele astus. Kasakad andsid meeleldi teed.
Nad olid tagasihoidlikud, mõnel vilkus isegi lõbususe-
sinu silmades. Stockmann vaatles kasakaid. Ta oleks
tahtnud lahendada õhkkonna pinevust, panna rahvahulk
naerma. Ivan Aleksejevitši eeskujul võttis temagi oma
punase karvamütsi peast, ütles valjusti:

«Seltsimehed kasakad! On möödunud poolteist kuud

sestsaadik, kui teil seati sisse nõukogude võim. Aga seni ajani näeme meie, revolutsioonikomitee, teie poolt mingisugust umbusaldust meie vastu, isegi mingisugust vaenulikkust. Teie ei käi koosolekuil, teie keskel liigub igasuguseid kuuldusi, rumalaid kuuldusi üldistest mahalaskmistest, surveabinõudest, mida pidavat rakendama nõukogude võim. Meil on aeg kõnelda nii-öelda avasüdameliselt, on aeg üksteisele lähemale astuda! Teie ise valisite oma revolutsioonikomitee. Kotljarov ja Koševoi on teie küla kasakad ja teie ning nende vahel ei või olla puudulikku arusaamist üksteisest. Kõigepealt teatan ma kindlalt, et meie vaenlaste poolt levitatud kuuldused kasakate massilistest mahalaskmistest pole midagi muud kui laim. Selle laimu külvajate eesmärk on selge: ajada kasakad tülli nõukogude võimuga, tõugata teid jälle valgete poole.»

«Sa ütled, et mahalaskmisi pole? Aga kuhu seitse meest pandi?» hüüti tagumistest ridadest.

«Ma ei ütle, seltsimehed, et mahalaskmisi ei ole. Me oleme lasknud ja laseme edaspidi maha nõukogude võimu vaenlasi, kõiki, kes kavatsevad meile mõisnike võimu peale suruda. Mitte selleks ei heitnud me tsaari ära, et lõpetanud sõda Saksamaaga, ei päästnud rahvast orjusest. Mis andis teile sõda Saksamaaga? Tuhandeid tapetud kasakaid, vaeseidlapsi, lesknaisi, laostumise...»

«Õige!»

«See on sul õige jutt!»

«...Meie oleme selle poolt, et ei oleks sõda,» jätkas Stockmann. «Meie oleme rahvaste vendluse poolt! Tsaarlivõimu all aga võideti teie kätega maid mõisnike ja kapitalistide jaoks, et sellest rikastuksid needsamad mõisnikud ja vabrikandid. Näe, teil oli siin külje all mõisnik Listnitski. Tema vanaisa sai osavõtu eest tuhande kaheksasaja kaheteistkümnenda aasta sõjast neli tuhat tiinu maad. Aga mis said teie vanaisad? Nemad kaotasid päid saksa maa peal! Nemad niisutasid teda verega!»

Maidaan lõi sumisema. Sumin hakkas vaikima, siis aga järsku viskus üles möirgena:

«Õige-e-e-e!...»

Stockmann kuivatas läkiläkiga paljanevalt laubalt higi, karjus häält pingutades:

«Me hävitame igaühe, kes tõstab relvastatud käe töörahva talupoegade valitsuse vastu! Teie küla kasakad, kes revolutsioonilise tribunali otsuse põhjal maha lasti, olid meie vaenlased. Teie kõik teate seda. Aga teiega, töötajatega, nendega, kes meid pooldavad, läheme meie koos ühte härjad künnil, õlg õla kõrval. Üheskoos hakkame looma maad uue elu jaoks ja äestama teda, seda maad, et kogu vana umbrohi, meie vaenlased, põllult minema viiata! Et nad uuesti juuri ei ajaks! Et ei lämmataks uue elu kasvu!»

Stockmann mõistis tagasihoitud kära, elavnenud nägude järgi, et oli puudutanud oma kõnega kasakate südameid. Ta ei eksinud: algas avasüdameline kõnelus.

«Ossip Davõdovitš! Me tunneme sind hästi, sa elasid ju kunagi meie juures, oled meile nagu oma inimene. Seleta õigesti ära, ei maksa meid karta, mis see teie valitsus meist tahab? Meie seisame muidugi tema eest, meie poojad lahkusid rinnetelt, aga meie oleme tume rahvas, ei saa me temast mitte kuidagi aru...»

Kaua ja arusaamatult kõneles vana Grjaznov, keerutas ääri-veeri pidi ringi, heitis puiklevaid, rebaselikke sõnaotsimuseid, nähtavasti kartes kogemata midagi lausuda. Ühekäeline Aljoška Šamil ei kannatanud välja:

«Kas võib kõnelda?»

«Las käia!» lubas jutuajamisest erutatud Ivan Aleksejevitš.

«Seltsimees Stockmann, sa ütle mulle ette ära, kas ma võin kõnelda nii, nagu tahan?»

«Kõnele.»

«Aga kas te ei areteeri mind?»

Stockmann naeratas, heitis vaikides käega.

«Ainult tingimus — mitte pahaks panna! Mina kõnelen oma lihtsa mõistuse järgi: nagu oskan, nii ütlengi.»

Vend Martin sikutas tagant Aljoška kasakakuue tühja käist, sosistas ehmunult:

«Jäta, lobasuu! Jäta, ära kõnele, muidu võtavad su kohe vastutusele. Satud kirja, Aljoška!»

Aga Aljoška tõrjus teda eemale; moonutatud põsega tõmmeldes, silma pilgutades pööras ta näo maidaani poole.

«Isandad-kasakad! Mina kõnelen, aga teie otsustage,

kas ma lähen õiget rada, või ehk eksin ära.» Ta tegi sõjaväelise käänaku kontsadel, pöördus Stockmanni poole, pilgutas kavalalt vidusilma. «Mina saan nii aru: kui kõnelda otsekoheselt — siis otsekoheselt. Kui raiuda, siis juba täie hooga! Ja mina ütlen kohe, mis meie, kasakad, kõik mõtleme ja mille pärast me kommunistide peale pahased oleme... Näe, sina, seltsimees, jutustasid siin, et teie ei astu välja nende põlluharijate kasakate vastu, kes teie vaenlased pole. Teie olete rikaste vastu, justkui vaeste poolt. Noh, ütle, kas meie küla mehed lasti õigusega maha? Koršunovi eest ma ei hakka kõnelema, — tema oli atamaniks, laskis eluaja teiste küüru peal liugu, aga vaat mis eest Avdeitš Brjohh maha lasti? Matvei Kašulin? Bogatõrjov? Maidannikov? Ja Koroljov? Nad olid niisamasugused nagu meiegi, tumedad, lihtsad, harimatud. Neid õpetati adra käsipuid peos hoidma, mitte raamatut. Mõned neist olid kirjaoskamatudki. A, b — see ongi kogu nende tarkus. Ja kui need inimesed lobisesidki midagi halba, kas siis selle eest peab neid kirbule võtma?» Aljoška tõmbas hinge, sööstis ettepoole. Tema rinnal hakkas pekslema kasakakuue tühi käis, suu kiskus viltu. «Te võtsite kinni need, kes rumalast peast midagi lobisesid, hukkasite ära, aga vaat kaupmehi ei puuduta! Kaupmehed on teilt rahaga oma elu vabaks ostnud! Meil aga pole end millegagi vabaks osta, meie tuhnime eluaeg maad, kasulik teenistus aga läheb meist mööda. Need, keda maha lasti, oleksid ehk viimase härjagi laudast ära andnud, kui neile aga elu oleks jäetud, kuid nendelt ei nõutud kontributsiooni. Nad võeti kinni ja tehti peajagu lühemaks. Ja me teame ju kõik, mis sünnib Vjoškis. Seal on niihästi kaupmehed kui papid — kõik terved. Ja küllap ka Karginis on terved. Me kuuleme, mis ümberringi sünnib. Hea kuulsus seisab paigal, aga halb laguneb kiiresti laiali!»

«Õige!» kostis üksik hüüe tagantpoolt.

Kära paisus, ujutas üle Aljoška sõnad, aga tema ootas ära ja ilma Stockmanni tõstetud käele tähelepanu pööramata karjus edasi:

«Ja meie saime aru, et võib-olla nõukogude võim ongi hea, aga kommunistid, kes ametite peal istuvad, tahavad meid lusikatäies vees ära uputada! Nad soolavad meile

üheksasaja viienda aasta eest, me oleme neid sõnu kuulnud punaseilt sõdureilt. Ja meie arvame isekeskis nii: kommunistid tahavad meid hävitada, üleüldse ära kaotada. Et kasakalõhnagi poleks Donil. See ongi kõik mu jutt! Mina olen praegu nagu purjus: mis meeles, see keelel. Purjus aga oleme meie kõik heast elust, meelepahast, mis on pakitsemas teie, kommunistide, vastu!»

Aljoška sukeldus poolkasukate tihedasse salka ja maidaani kohale laotus kauaks nõutu vaikus. Stockmann hakkas kõnelema, aga teda katkestati hüüdega tagumistest ridadest:

«Tõsi! Kasakate meel on paha! Te kuulake, missuguseid laule on praegu külades tehtud. Sõnadega ei julge igaüks ütelda, aga laulus laulavad, laulu kohta ei pärita aru. On näiteks sepitsetud niisuke «õunake»:

Samovar keeb, kala pannil praeb,
aga tulevad kadetid — siis kaebame.

«Tähendab, on mille üle kaevata!»

Keegi hakkas ebakohaselt naerma. Rahvamassist käis liikumine läbi. Sosin, kõnelused...

Stockmann toppis karvamütsi vihaselt pähe, ja haaratsa taskust nimekirja, mille kunagi oli kirjutanud Koševoi, hüüdis:

«Ei, pole tõsi! Pole põhjust pahandada nendel, kes on revolutsiooni poolt! Vaat mille eest teie küla mehed, nõukogude võimu vaenlased, maha lasti. Kuulake!» Ja selgelt, pausidega hakkas ta lugema:

Nimekiri

nõukogude võimu vaenlaste kohta, kes on areteeritud ja saadetakse 15-nda Inzenski diviisi revolutsioonilise trikunali juures asuva uurimiskomisjoni käsutusse:

Nr	Perekonna-, ees- ja isanimi	Mille eest areteeritud	Märkusi
1	Koršunov, Miron Grigorjevitš	End. ataman, rikas, rikastunud võõrast vaevast.	
2	Sinilin, Ivan Avdejevitš	Levitas propagandat, selleks et kukutataks nõukogude võim.	

Nr.	Perekonna-, ees- ja isanimi	Mille eest areteeritud	Märkus
3	Kašulin, Matvei Ivanovitš	Seesama.	
4	Maidannikov, Semjon Gavrilov	Pani külge pagunid, kisas tänaval valitsuse vastu.	
5	Melehhov, Pantelei Prokofjevitš	Kasakate Krugi liige.	
6	Melehhov, Grigori Pantelejevitš	Alamjessauul, vastaselt meelestatud. Hädaohtlik.	
7	Kašulin, Andrei Matvejev	Võttis osa Podtjolkovi punaste kasakate mahalaskmisest.	
8	Bodovskov, Fedot Nikiforov	Seesama.	
9	Bogatõrjov, Arhip Matvejev	Kiriku vöörmünder. Esines valitsuse vastu kiriku vahimajas. Rahva ässitaja ja revolutsiooni vastane.	
10	Koroljov, Zahhar Leontjev	Keeldus sõjariistu ära andmast. Ebaustav.	

Mõlema Melehhovi ja Bodovskovi nime kohal oli märkuses, mida Stockmann valjusti ette ei lugenud, tähendatud:

«Neid nõukogude võimu vastaseid ei toimetata kohale, sest kaks neist viibivad eemal, on mobiliseeritud küüti, veavad padruneid Bokovskaja jaama. Melehhov Pantelei aga on tüüfuses haige. Saabumisel areteeritakse kaks viivitamatult ja toimetatakse ringkonda. Kolmas aga — niipea kui jalule tõuseb.»

Koosolek vaikis veidi aega, siis aga prahvatas hõõdeid:

«Pole õige!»

«Luiskad! Nad kõnelesid valitsuse vastu!»

«Niisuguste asjade eest tuleb anda!»

«Kas me peame nende ees lömitama?»

«Laimujutud nende kohta!»

Ja Stockmann hakkas uuesti kõnelema. Näis, et teda loetakse tähelepanelikult, ja isegi hüüti vahele heaksiitvalt, aga kui ta lõpuks asetas küsimuse valgetega ärapeetute varanduse jagamisest, — vastati vaikimisega.

«Kas teil on suud vett täis või?» küsis Ivan Aleksejevitš pahameelega.

Kahvas hakkas veerema ukse poole nagu mahapudenud haavlid. Üks vaesemaist, Sjomka, hüüdnimega Tõngun, nihkus korraks kõhklevalt ettepoole, aga pärast mõtles ümber ja lõi labakindaga:

«Peremehed tulevad koju, pilguta siis silmi . . .»

Stockmann püüdis mõjutada, et laiali ei mindaks, aga jahutaoliselt valgeks kahvatunud Koševoi sosistas Ivan Aleksejevitšile:

«Ma ütlesin ju, et nad ei võta. See varandus nüüd parem ära põletada kui neile anda! . . .»

25

Mõtlikult muudiga vastu saapasääri laksutades, pea maas, astus Koševoi pikkamisi Mohhovi maja läveastmelt üles. Ukse kõrval koridoris, otse põrandal maas lebas hunnikus sadulaid. Nähtavasti oli keegi hiljuti saabunud: ühel jalusel polnud veel sulanud ratsaniku tallaga kokkupigistatud, sõnnikust kollane lumekämp, selle all virvendas väike veeloiguke. Kõike seda nägi Koševoi, mööda porist rõdupõrandat sammudes. Tema silmad libisesid üle helesinise nikerdatud, servadest ärakäitud võre, üle kahuka härmatisekatte, mis sirelikarva äärisena lebas põrandal seina ligidal; põgusalt vaatas ta ka akendele, mis olid seestpoolt higiseks tõmbunud, tuhmid nagu härjapõis. Aga kõik see, mis ta nägi, ei kinnistunud teadvuses, libises ebaselgelt, ähmaselt nagu unes. Kaastundmus ja vihavaen Grigori Melehhovi vastu olid läbi põiminud Miška lihtsa südame . . .

Revolutsioonikomitee esikus lehkas tugevasti tubaka, hobuseriistade, sulanud lume järele. Toatüdruk, kes ainsana teenijaskonnast oli jäänud majja pärast Mohhovite

põgenemist Donetsi taha, küttis hollandi ahju. Kõrval toas naersid valjusti militsionäärid. «Neil on naljakas! Leidsid lõbususe! . . .» mõtles Koševoi mööda sammudes meelehärmiga, ja juba pahaselt laksas endale viimast korda nuudiga vastu saapasäärt, astus ilma koputamata nurgatuppa.

Vatikuub eest lahti löödud, istus Ivan Aleksejevitš kirjutuslaua taga. Tema must papaaha oli uljalt ühele kõrvale lükatud, higine nägu aga oli väsinud ja murelik. Tema kõrval aknalaual istus Stockmann, ikka seesama pikk ratsaväelase sinel seljas. Ta naeratas Koševoile, pakkus talle käeliigutusega enda kõrval istet.

«Noh, kuidas on, Mihhail? Istu.»

Koševoi istus, ajas jalad harki. Stockmanni rahulikult päriv hääl mõjus temasse kainestavalt.

«Kuulsin ustava inimese käest . . . Eile õhtul oli Grigori Melehhov koju tulnud. Aga nende juures pole ma käinud.»

«Mis sina arvad sellest asjast?»

Stockmann keeras endale paberossi ja vastust oodates heitis aeg-ajalt kõrvalt pilgu Ivan Aleksejevitšile.

«Kas pista ta keldrisse või kuidas?» küsis Ivan Aleksejevitš kiiresti pilgutades, kõheldes.

«Sina oled meil revolutsioonikomitee esimees . . . Sa vaata.»

Stockmann naeratas, kehitas põiklevalt õlgu. Ta oskas nii naeratada, et naeratus kõrvetas mitte halvemini kui piitsalöök. Ivan Aleksejevitšil tõmbus lõug higiseks.

Kokkupigistatud hammaste takka ütles ta järsult:

«Mina olen esimees, ma areteerin nad mõlemad, nii hästi Griška kui venna — ja Vjoškisse!»

«Grigori Melehhovi venda on vaevalt mõtet areteerida. Tema eest seisab kõigest jõust Fomin. Sa tead ju, kui hästi ta temast kõneleb . . . Grigori aga tuleb võtta kinni täna, otsekohe! Homme saadame ta Vjošenskajasse, materjalid tema kohta saada aga juba täna ratsamilitsionääriga revolutsioonilise tribunali esimehe nimele.»

«Võib-olla võtta Grigori õhtul kinni, mis, Ossip Davõdovitš?»

Stockmann hakkas köhima ja alles pärast kõhahoogu ütles, habet pühkides:

«Mis õhtul?»

«On vähem rääkimist . . .»

«Noh, see, tead . . . see on lollus!»

«Mihhail, võta kaks meest ja mine areteeri Griška kohe. Paned ta istuma eraldi. Said aru?»

Koševoi ronis aknalaualt alla, läks militsionääride juurde, Stockmann kõndis veidi aega mööda tuba, kiihatea lalakstallatud hallide vildikutega; laua ette seisma jäädes küsis:

«Kas viimase partii kogutud relvi saatsid ära?»

«Ei.»

«Miks?»

«Ei jõudnud eile.»

«Miks?»

«Saadame täna.»

Stockmann kortsutas laupa, aga tõstis kohe kulmud, küsis kiiresti:

«Mis Melehhovid ära andsid?»

Meelde tuletades vidutas Ivan Aleksejevitš silmi, naeratas.

«Andsid ära täpselt, kaks püssi ja kaks nagaani. Aga kas arvad, et see on kõik?»

«Ei?»

«Ohoo! Leidsid endast rumalamaid!»

«Ka mina arvan nii.» Stockmann pigistas huuled kõvasti kokku. «Mina sinu asemel korraldaksin tema juures pärast areteerimist põhjaliku läbiotsimise. Sa ütle minuseas komandandile. Sa ikka mõtled küll, aga peale selle on tarvis ka teha.»

Koševoi tuli poole tunni pärast tagasi. Ta jooksis reipalt mööda rõdu, paugutas raevuselt uksi ja lävel seisma jäädes, hinge tagasi tõmmates hüüdis:

«Asi pole nii lihtne!»

«Kui-da-a-as?!» küsis Stockmann, kiiresti tema poole minnes, silmi hirmsasti pärani ajades. Ta pikk sinel nõksles jalgade vahel, plaksus hõlmadega vastu vildikuid.

Kas nüüd tema tasasest häälest või millestki muust raevus Koševoi, hakkas kisendama:

«Sa ära pöörita silmi!...» Ja vandus ropult. «Nad ütlevad, et Griška sõitis ära Singinisse, tädi juurde, mis mina saan sinna parata? Kus siis teie olite? Lugesite vareseid? Näh! Magasite Griška maha! Aga minu peale ei maksa karjuda! Mina olen väike mees, täidan ainult käsku. Mis teie's mõtlesite?» Temale läheneva Stockmanni eest taganedes toetas ta selja vastu kahhelkivist ahjukülge ja hakkas naerma. «Ära suru peale, Ossip Davõdovitš! Ära suru peale, muidu löön, jumala eest!»

Stockmann seisis veidi aega tema juures, ragistas sõrmi; Miška valgehambulisele irvitusele, tema naeratelevaile ja ustavaile silmadele vaadates lausus ta läbi hammaste:

«Kas teed Singinisse tunned?»

«Tunnen.»

«Miks sa siis tagasi tulid? Ise veel räägid, et võitlesid sakslastega... Loidam!» Ja vidutas sihiliku põlgusega silmi.

Stepp lebas, kaetud sinaka suitsja auruga. Doni äärse künka tagant tõusis purpurpunane kuu. Selle kasin paiste ei tumestanud tähtede fosforilist valgust.

Singinisse viivat teed mööda sõitsid kuus ratsanikku. Hobused traavisid. Koševoi kõrval rappus tragunisadulas Stockmann. Kõrge kõrb doni hobune mängles kogu aeg tema all, püüdis hammustada ratsanikku põlvest. Vankumatult rahuliku ilmega jutustas Stockmann mingit naljakat lugu, end sadulakaare vastu surudes naeris Miška hingeldades lapselikku lagistavat naeru, aina püüdis Stockmannile pasliku alla vaadata, tema karamide varitsevate silmade pilku tabada.

Hoolas läbiotsimine Singinis ei andnud mingeid tulemusi.

26

Grigorit sunniti Bokovskajast sõitma Tšernõševskajasse. Ta tuli tagasi poolteise nädala pärast. Kaks päeva enne tema saabumist areteeriti isa. Pantelei Prokofjevitš hakkas alles käima pärast tüüfust. Ta tõusis voodist veel hallimana, kondisena nagu hobuse luu-

kere. Juuste hõbejas karakull langes välja nagu koidest sõõdud, habe oli pulstunud ja äärtel üleni hallidest karvadest seebistatud.

Militsionäär viis ta minema, andes valmisseadmiseks kümme minutit aega. Prokofjevitš pandi enne Vjošenskajasse ärasaatmist Mohhovi keldrisse kinni. Peale tema istusid keldris, mis tugevasti aniisõunte järele lõhnas, veel üheksa vanameest ja üks aukohtunik.

Petro teatas seda uudist Grigorile ja — see polnud jõudnud veel väravastki sisse sõita — andis nõu:

«Sina, vennas, pööra tagasi... Sinu kohta päriti, millal tuled. Mine soojenda end natuke, vaata lapsi, ja pärast ma õige viin su Rõbnõi külla, seal oled peidus ja ootad ära. Kui küsitakse, ütlen — sõitis ära Singinisse tädi juurde. Meil pandi ju seitse meest seina ääre, oled kuulnud? Kui viimati isaga sama lugu ei juhtu... Sinust ei maksa rääkidagi!»

Grigori istus umbes pool tundi köögis, siis aga saduldas oma hobuse ja sõitis öösi ära Rõbnõisse. Melehhovile kauge sugulane, külalislahke kasakas, peitis Grigori poletussõnnikuauna. Seal ta elaski kaks ööpäeva, ronides oma urust välja ainult öösiti.

27

Teisel päeval pärast tagasijõudmist Singinist sõitis Koševoi Vjošenskajasse järele pärima, millal on kommunistliku rakukese koosolek. Tema, Ivan Aleksejevitš, Jemeljan, Davõdka ja Filka olid otsustanud vormistada oma parteilise kuuluvuse.

Miška viis kaasa viimase partii kasakate poolt äraantud relvi, kooliõues leitud kuulipilduja ja Stockmanni kirja ringkonna revolutsioonikomitee esimehele. Teel Vjošenskajasse hirmutasid nad luhal jäneseid üles. Sõjaaastate kestel oli neid siginenud nii rohkesti ja kogunenud nii palju rändavaid, et neid tuli ette igal sammul. Kus tarna kollane suletutt, seal ka jänese urg. Ree nagina peale kargab sihuke hall valge kõhualusega jänes üles ja paneb, musta puhuga ääristatud saba vilgutades, mööda puutumatut stepipinda liduma. Jemel-

jan, kes hobuseid juhtis, viskas ohjad käest, karjus ägedalt:

«Lase! Noh, tõmba talle!»

Miška hüppas reelt, tühjendas põlvelt hallile veeravale tombukesele pidemetäie padruneid järele, vaatas pettunult, kuidas kuulid tabasid selle ümber valget lumepuru, tombuke aga pani kiirust juurde, pühkis jooksuhooga stepirohult lumekatet ja kadus rägastikku.

... Revolutsioonikomitees valitses segane askeldus. Inimesed jooksid erutatult, sõitis ette ratsakullereid, tänavad olid üllatavalt tühjad. Miška, kes rahutu saglemise põhjust ei mõistnud, imestas. Stockmanni kirja pistis esimehe asetäitja hajameelselt taskusse, küsimuse peale, kas tuleb vastust, pomises karmilt:

«Jäta hing rahule, käi kus kurat! Pole aega teiega tegelda!»

Mööda väljakut sagisid valveroodu punaarmeelased. Suitsu pahvides sõitis mööda väliköök. Väljakul levis loomaliha ja loorberilehe lõhna.

Koševoi astus sisse revolutsioonilisse tribunali tuttavate poistega suitsu tegema, küsis:

«Miks teil siin niisuke madin on?»

Vastumeelselt vastas talle üks kohalike asjade uurijaist, Gromov:

«Kazanskajas on kuidagi rahutu. Olevat nagu valged läbi murdnud, või on kasakad mässu tõstnud. Eile olevat seal kuuldavasti lahing olnud. Telefoniühendus on katkenud.»

«Peaksite ratsamehe sinna saatma.»

«Saatsime. Ei tulnud tagasi. Täna aga läks rood Jelanskajasse. Ka seal on midagi korrast ära.»

Nad istusid akna juures, suitsetasid. Tribunali alla võetud esindusliku kaupmehemaja akende taga lendles kibemetena kerget lund.

Tummalt hakkasid plaksuma paugud kuskil staniitsa taga, mändide juures, Tšornaja suunas. Miška lõi näost valgeks, pillas paberossi maha. Kõik majas olijad tormasid õue. Paugud mürisesid juba täiskõlaliselt ja kaanlukalt. Suureneva järgutitule lämmatas kogupauk, kuulid hakkasid vinguma, plaksuma, küünide voodrilaudadesse, väravaisse tungides. Õues sai haavata puna-

armeelane. Pabereid kokku kägardades ja neid taskuisse toppides jooksis väljakule Gromov. Revolutsioonikomitee juures rivistusid vahiroodu riismed. Lühikest pargitud kasukat kandev komandör sõelus süstikuna punaarmeelaste vahel. Kolonnina, joostes, viis ta roodu allamäekukoha poole Doni äärde. Algas hukatuslik paanika. Mööda väljakut hakkas jooksma inimesi. Pea seljas, sibutas galopis mööda saduldatud hobune ilma ratsanikuta.

Jahmunud Koševoi ei mäletanud isegi, kuidas ta väljakule sattus. Ta nägi, kuidas Fomin, burka seljas, musta tuulispeana kiriku tagant välja paiskus. Tema suurekasvulise hobuse saba külge oli köidetud suulipilduja. Selle rattad ei jõudnud keerelda, kuulipilduja lohises küliti, nelja kihutav hobune pildus seda ühelt küljelt teisele. End sadulakaare vastu suruv Fomin kadus mäe alla, jättes enda taha lumetolmu hõbedase suitsu.

«Hobuste juurde!» oli Miška esimene mõte. Kummargil jooksis ta üle teeristmete, ei puhanud kordagi. Hing jäi kinni, kuni ta korteri juurde jõudis. Jemeljan pani hobused ette, ei suutnud ehmatuse pärast trenge külge kinnitada.

«Mis on, Mihhail? Mis see on?» lalises ta hambaid lõgistades. Pani hobused ette — kaotas ohjad. Hakkas ohje peale panema, — vasakul hobusel tuli rinnuseriba rangi küljest lahti.

Talu, kus nad korteris olid, asetses otse stepi ääres. Miška vaatas aeg-ajalt mändidele, kuid sealt ei ilmunud nähtavale jalaväe ahelikke, ei tulnud laavana ratsaväge. Kuskil tulistati, tänavad olid tühjad, kõik oli tavaline ja igav. Ja samal ajal toimus midagi kohutavat: pööre astus oma õigustesse.

Senikaua kui Jemeljan hobustega askeldas, ei pööranud Miška silmi stepilt. Ta nägi, kuidas kabelikese tagant jooksis välja ja möödus sellest kohast, kus detsembris põles maha raadiojaam, mustas palitus mees. Ta kihutas kõigest jõust, madalale ette kallutades, käed vastu rindu surutud. Palitu järgi tundis Koševoi ära kohtu-uurija Gromovi. Ja veel jõudis ta näha, kuidas tema tagant vilksatas ratsaniku kuju. Ka selle tundis

Miška ära. See oli Vjošenskaja staniitsa kasakas Tšernitškin, noor üldiselt tuntud valgekaartlane. Tšernitškinist sajasüllase vahemaaga eraldatud Gromov vaatas jooksu peal mitu korda tagasi, võttis taskust revolvri. Plaksus pauk, teine. Gromov kargas liivanõlvaku tippu, tulistas nagaanist. Tšernitškin hüppas sõidu pealt sadulast; ratsutit kinni hoides, võttis püssi seljast, heitis hange kõrvale. Pärast esimest lasku hakkas Gromov edasi minema külitsi, vasaku käega haooksi haarates. Ringelnud liivanõlvakul, heitis ta näoli lumme. «Ära tappis!» Miška tõmbus külmaks.. Tšernitškin oli parim laskur ja Saksa sõjast kaasatoodud austria karabiinist läbistas eksimatult iga sihi iga vahemaa peal. Juba reel istudes nägi väravast välja kihutanud Miška, kuidas liivanõlvaku juurde kapanud Tšernitškin raius mõõgaga musta palitut, mis lebas siruli lumel.

Üle Doni Bazki peale sõita oli ohtlik. Doni valgel avarusel oleksid hobused ja sõitjad olnud suurepäraseks märklauaks.

Seal lamasid juba maas kaks vahiroodu punaarmeelast, keda olid tabanud kuulid. Ja seepärast pööras Jemeljan üle järve metsa. Jää peal oli lumesoga, hobusekapjade alt lendasid sisisedes pritsmed ja kämbud, jalaste rauad tõmbasid sügavaid vagusid. Külani kihutasid nad metsikult. Aga ülesõidul tõmbas Jemeljan ohjad pingule, pööras tuulest kõrvetatud näo Koševoi poole.

«Mis teha? Aga kui meil samasugune segapudru on?»

Miška silmad lõid nukraks. Ta vaatas külale. Donile lähimat tänavat pidi kihutasid kaks ratsanikku. Koševoile paistis, et need on militsionäärid.

«Sõida külasse. Mujale pole meil kuskile minna!» ütles ta otsustavalt.

Väga vastumeelselt ajas Jemeljan hobused liikuma. Nad sõitsid üle Doni. Jõudsid väljasõidukohta. Neile vastu jooksid Antip Brjohhovitš ja veel kaks vanameest küla ülaotsast.

«Oh, Miška!» Antipi käes püssi nähes tõmbas Jemeljan hobused püsti, pööras järsult tagasi.

«Seisa!»

Pauk. Jemeljan kukkus, ilma ohje käest laskmata.

Hüppega tõukusid hobused vastu tara. Koševoi kargas reelt maha. Tema juurde jooksis kingadesse kängitsetud jalgadel libisedes Antip, õõtsatas, jäi seisma, pani püssi palge. Tarale langedes märkas Miška ühe vanamehe käes kolmeharulise hangu valgeid teravikke.

«Anna talle!»

Kõrvetava valu mõjul õlas kukkus Koševoi hääletult maha, kattis silmad kätega. Inimene kummardus tema kohale raskelt hingates, suskas teda hanguga.

«Tõuse, lurjus!»

Edasi mäletas Koševoi kõike nagu unes. Nuttes viskus tema peale Antip, haaras rinnust...

«Surmasid minu isa... Laske, head inimesed! Laske, ma kergendan oma südant tema kallal!»

Teda tiriti eemale. Kogunes rahvahulk. Kellegi mõistusele kutsuv hääl rääkis külmetunud bassiga:

«Laske poiss lahti! Kas te polegi ristiinimesed või mis? Jäta järele, Antip! Isale sa enam elu sisse ei puhu, inimese aga hävitad... Minge laiali, vennad! Näe, seal taos jagatakse suhkrut. Minge...»

Miška tuli meelemärkusele õhtul sellesama tara ääres. Hanguga haavatud küljes tundus kuuma kipitavat valu. Hanguharud olid poolkasuka ja vatikuue läbi löönud ning tunginud mitte sügavale kehasse. Aga haavatud kohad valutasid, nendel oli tardunud verekämpe. Miška tõusis püsti, kuulatas. Nähtavasti käisid mööda küla mässajate patrullid. Kajasid harvad paugud. Koerad haukusid. Eemalt kostis lähenevat jutuajamist. Miška hakkas minema mööda karjarada piki Doni. Jõudis jäärakule ja roomas piki taraäärseid, kobades kätega mööda karedat lumekoorikut, sisse vajudes ja kukkudes. Ta ei tundnud kohta ära, roomas huupi. Külm pani keha värisema, kangestas käsi. Külm ajaski Koševoi kellegi väravast sisse. Ta avas vitsvõruga kinnitatud jalgvärava, astus tagaõue. Vasakul paistis aganik. Ta puges juba sinna, aga kuulis kohe samme ja köha.

Keegi tuli vildikutega kriuksatades aganikku. «Kohe tapavad päriselt,» mõtles Koševoi ükskõikselt nagu kõrvalisest isikust. Inimene peatus tumedas ukseavas.

«Kes siin on?»

Hääl oli nõrk ja nagu ehmunud.

Miška astus seina varju.

«Kes on?» küsiti juba ärevamalt ja valjemini.

Tundes ära Stepan Astahhovi hääle, tuli Miška aganikust välja.

«Stepan, see olen mina, Koševoi... Päästa, jumala pärast! Kas võid suud pidada? Avita!»

«Vaat kes see on...» Stepan, kes oli alles hiljuti tõusnud haigevoodist pärast tüüfust, kõneles nõrga häälega. Tema kõhnuse läbi pikenenud suu naeratas laialt ja ebakindlalt. «Noh, olgu peale, jää ööseks siia, päevaks aga mine juba kuhugi mujale. Kuidas sa siis siia sattusid?»

Miška ei vastanud, vaid kobas ainult tema kätt ja puges aganahunnikusse.

Järgmisel ööl aga, niipea kui hämardus, võttis ta ette hulljulge teo — hiilis koju, koputas aknale. Ema avas talle ukse eeskotta, hakkas nutma. Tema käed kobasid Miškat, haarasid tal kaela ümbert kinni, pea peksles tema rinnal.

«Mine ära! Kristuse nimel, mine ära, Mišenka! Täna hommikul käisid siin kasakad... Tuhnisid terve õue läbi, otsisid sind. Antipka Brjohh sähvas mulle nuudiga. «Varjad poega,» ütles. «Kahju, et talle kohe lõppu ei tehtud!»»

Kus olid omad — ei osanud Miška kujutleda. Mis sündis külas — ei teadnud. Ema lühikesest jutustusest mõistis, et üles olid tõusnud kõik Doni-äärsed külad, et Stockmann, Ivan Aleksejevitš, Davõdka ja militsionäärid olid minema kihutanud, Filka ja Timofei aga olid tapetud väljakul juba eile keskpäeval.

«Mine ära! Leiavad su siin...»

Ema nuttis, aga tema kurbusega täidetud hääl oli kindel. Esimest korda üle hulga aja hakkas Miška nutma, lapselikult nuuksudes, suust vulle ajades. Pärast pani sadulasse veel imetava märakese, kellel oli ratsutanud kord hobusekarjusena, viis ta rehalasse, järel tulid varss ja ema. Ema aitas Miškal hobuse selga istuda, tegi tema üle ristimärgi. Mära hakkas vastumeelselt liikuma, kaks korda hirnus varssa kutsudes. Ja mõlemal korral Miška süda nagu kukkus ja veeres kuhugi alla. Aga ta jõudis õnnelikult üles künkale, pani traavi ajama mööda Hetmani teed ida poole, Ust-Medveditsa suunas. Öö juhtus

olema pime, põgenemiseks kohane. Mära hirnus tihti, kartes kaotada varssa. Koševoi pigistas hambad kokku, peksis teda kõrvadele ratsutite otstega, peatus tihti, et kuulatada — kas ei tümise taga või eespool kõmisevat hobuste jooksu, kas pole hirnumine kellegi tähelepanu äratanud. Kuid ümberringi oli tardunud muinasjutuline vaikus. Koševoi kuulis ainult kuidas varss peatust kasutades imeb, matsutab, end ema musta udara vastu surudes, tagumiste jalgadega lumme toetudes, ja tundis hobuse selja järgi varsa nõudlikke tõukeid.

28

Põletussõnniku saras lehkab tugevasti kuiva sõnniku, kopitanud õlgede, söödaheina jäänuste järele. Läbi soetõivast katuse immitseb päeval halli valgust. Vitstest uksest vaatab vahel sisse päike nagu läbi sõela. Öösi pista või silm välja. Hiirte piiksumine. Vaikus...

Vargsi tõi perenaine Grigorile süüa üks kord ööpäeva jooksul, õhtul. Põletussõnnikupätside vahele oli tal maetud ämbrisuurune savikann veega. Kõigest muust poleks viga olnud, aga tubakas lõppes otsa. Grigori piinles rängalt esimese ööpäeva, ja suutmata välja kannatada ilma suitsuta, roomas hommikul mööda muldpõrandat, kogudes peosse kuiva hobusesõnnikut, pihustas seda käte vahel, suitsetas. Õhtul saatis peremees naisega kaks kopitanud paberilehte, mis olid evangeeliumist välja kistud, toosi tikke ja peotäie segu: kuiva mesikat ja valmimata endakasvatatud «dubec'i» juuri. Grigori rõõmustas, suitsetas iivelduseni ja esimest korda uinus kõvasti mätlikul põletussõnnikul, pea käänatud hõlma alla nagu linnul tiiva alla.

Hommikul äratas teda peremees. Ta jooksis sarasse, hüüdis valjusti:

«Kas magad? Tõuse üles! Donil on jää murdunud!...» Ja naeris pudedalt.

Grigori hüppas põletussõnnikukuhilalt alla. Tema järel mürisesid veermena nelinurksed põletussõnniku kamakad.

«Mis on juhtunud?»

«Jelanskaja ja Vjošenskaja omad teisel pool on üles

tõusnud. Fomin ja kogu valitsus on Vjoškist putku pannud Tokinisse. Olevat üles tõusnud Kazanskaja, Sumilinskaja, Migulinskaja. Saad aru, kuhu asi on pööranud?»

Grigoril paisusid otsaesisel ja kaelal veresoonte kimbud, silmaterades pritsis rohekaid sädemeid. Ta ei suutnud rõõmu varjata: hääl väratas, mustad sõrmed hakkasid sihitult sineli haake kobama.

«Aga teil ... külas? Kuidas on siin?»

«Pole midagi kuulda. Nägin esimeest — naerab: «Minu poolest ükskõik, missugust jumalat paluda, kui aga jumal oleks.» Roni sina oma urust välja.»

Nad läksid tare poole. Grigori viskas süllapikkust samme. Kõrval ruttas peremees, jutustades:

«Jelanskajas tõusis esimesena üles Krasnojarski küla. Tunaeile läksid kakskümmend Jelanskaja kommuunat Krivskoisse ja Plešakovskisse kasakaid areteerima, Krasnojarski omad aga said sellest teada, tulid kokku ja otsustasid: «Kui kaua meie seda vägivalda kannatame? Meie isasid võetakse kinni, küllap jõutakse meienigi. Pange hobused sadulasse, lähme, päästame areteeritud lahti.» Kogunes umbes viisteist meest, kõik uljad poisid. Juhiks hakkas neil sõjakas kasakas Atlanov. Püsse oli neil ainult kaks, kellel oli mõõk, kellel piik, mõnel koguni vemmal. Kihutasid üle Doni Plešakovi. Kommuunad puhkavad Melnikovi talus. Krasnojarskilased tormasid ratsarivis rünnakule talu peale, aga eks see ole kivitaraga piiratud. Põrkasid selle vastu — ja tagasi. Kommuunamehed tapsid neil ühe kasaka, ülendagu issand tema hingekest. Kui hakkasid taga ajama, kukkus tema hobuse seljast ja jäi tarale rippuma. Plešakovi kasakad tõid ta staniitsa tallide juurde. Temal kullakesel oli nuut kangekstõmbunud kätte kinni jäänud ... Noh, ja läks raginaks. Siis tuligi lõpp nõukogude võimule, käigu ta ... !»

Tares sõi Grigori ahnelt ära pruukosti jäänused; läks ühes peremehega tänavale. Tanumate nurkadel seisid salkades kasakad nagu pidupäeval. Ühe niisuguse salga juurde astusid Grigori ja peremees. Tervituseks tõstsid kasakad käed papaahade juurde, vastasid tagasihoidlikult, uudishimuga ja äraootavalt Grigori tundmatut kogu silmitsedes.

«See on oma mees, isandad-kasakad! Ärge teda peljake. Kas Tatari küla Melehhovitest olete kuulnud? See on Pantelei poeg Grigori. Oli minu juures redus mahalaskmise eest,» ütles peremees uhkusega.

Jutuajamine oli alles sobimas, üks kasakaist hakkas kirjeldama, kuidas rešetovlased, dubrovlased ja tšernovlased olid Fomini Vjošenskajast välja löönud, — aga tänava teises otsas, mis valgele laubakale mäeveerule suundus, tulid sel hetkel nähtavale kaks ratsanikku. Nad hakkasid mööda tänavat, iga kasakate grupi juures peatudes, hobuseid pöörates, karjusid midagi, vehkisid käega. Grigori ootas pinguldatud huviga nende lähenemist.

«Need pole meie omad, pole Rõbnõi mehed ... Kullerid kuskilt,» ütles kasakas tähelepanelikult silmitsedes ja katkestas jutustuse Vjošenskaja vallutamisest.

Mõlemad ratsanikud möödusid lähimast tanumast ja kappasid kohale. Esimene vanamees, palja päi, kuuekohmad eest lahti löödud, nägu punane ja higine ning hallid kiharad otsaesisel laiali, peatas uljalt hobuse; viimse võimaluseni tahapoole viskudes sirutas ette paremma käe.

«Mida's teie, kasakad, mööda tänavanurki seisate nagu pidud?!» hüüdis ta nuuksuva häälega. Vihased pisarad katkestasid ta häält, ärevus pani tumepunased põsed rappuma.

Tema all liikus rahutult ilus nelja-aastane poegimata mära, punane, valgesõõrmeline, kiulise sabaga ja kuivade, nagu terasest valatud jalgadega. Norsates ja suurandu hammustades nõtkutas ta jalgu, ajas end hüppega pusti, kippus edasi, et jälle kihutada kiiret kumedat galoppi, et jälle tuul painutaks taha ta kõrvu, vilistaks tahas, et jälle oigaks kapjade treitud sarvtaldade all kramisev, külmast paljakspõletatud maa. Mära õhukese naha all mängles ja liikus iga kõõlus ja soon. Kaelal veeresid musklite pikergused munakad, läbipaistev roosa kuumalune värises, kumer rubiinikarva silm aga kõõritas, veripunast valget välja pöörates, peremehe peale nõudlikult ja kurjalt.

«Mis te siis seisate, vaikse Doni pojad?!» hüüdis vanamees veel kord, pilku Grigorilt teistele pöörates. «Teie

isasid ja vanaisasid lastakse maha, teie varandus võe- takse ära, teie usu üle irvitavad juudi komissarid, teie aga närite päevalilleseemneid ja käite simmanitel? Ootate, kuni teil kõri linguga kokku tõmmatakse? Kui kaua te siis mõtlete naiste kasukahõlmadest kinni hoida? Kogu Jelanskaja staniitsa maa-ala on üles tõusnud, pol- sikesest kuni raugani. Vjošenskajas kihutati punased välja ... aga teie, Rõbnõi kasakad! Või on elu teile väär- tuse kaotanud? Või on teil kasakavere asemel talumatsi taar soontes? Tõuske üles! Võtke sõjariistad! Krivskoi küla saatis meid külasid üles õhutama. Hobuste selga, kasakad, kuni pole hilja!» Hullustunud silmadega sattus ta ühe vanamehe tuttavale näole, hüüdis suure meele- pahaga: «Mida's sina seisad, Semjon Hristoforovitš? Sinu poja tapsid punased Filonovo all, ja sina redutad ahju peal?!»

Grigori ei kuulanud lõpuni, tormas õue. Aganikust tõi ta joostes välja oma seismisest kangeks jäänud hobuse, küüsi veriseks murdes kaevas põletussõnniku alt välja sadula ja lendas väravast välja nagu pöörane.

«Ma lähen! Aitüma!» jõudis ta veel hüüda värava poole astuvale peremehele, ja eesmisele sadulakaarele langedes, kogu kehaga hobuse kaelale kallutades, ajas tänaval üles lumetolmu valge vesipüksipalmiku, erguta- des hobust mõlemalt poolt nuudiga, lastes tal lennata täie kiirusega. Tema järel heitis maha lumesuits, jalgade all liikusid jalused, vastu sadulahõlmu hõõrusid tuimunud jalad. Jaluste all teppisid kiiresti hobusekabjad. Grigori tundis niisugust metsikut, tohutut rõõmu, niisugust jõu ja meelekindluse tõusu, et vastu tema tahtmist kippus kõrist kiunuv, korisev kähin. Temas pääsesid valla aheldatud, peitutõmbunud tunded. Näis, et nüüdsest peale on tema tee selge nagu kuuvalgusest helendav maantee.

Kõik oli otsustatud ja läbi kaalutud piinavail päevil, millal ta metsloomana varjas end põletussõnnikust urus ja metslooma moodi varitses iga kõbinat ja häält väljast. Nagu poleks olnudki tema seljataga tõeotsingute, kõi- kumiste, üleminekute ja raske sisemise heitluse päevi.

Pilvevarjuna olid need päevad mööda keerelnud, ja nüüd näisid tema otsingud talle asjatud ja tühised. Mis oli seal mõtelda? Miks viskles hing, — nagu haarangul

[illegible] hunt, — väljapääsu otsides, vastuolusid lahen- [illegible]? Elu osutus muiglevaks, targalt-lihtsaks. Nüüd [illegible] talle juba, et iidsest ajast peale pole elus olnud nii- [illegible] tõde, mille tiiva all oleks võinud soojendada end [illegible], ja ta mõtles vihaselt: igaühel on oma tõde, oma [illegible]. Inimesed on alati võidelnud leivatüki pärast, [illegible] pärast, õiguse pärast elule ja võitlevad edasi, [illegible] palatab neile päike, kuni voolab soontes soe veri. [illegible] võidelda sellega, kes tahab ära võtta elu, õiguse [illegible], tuleb võidelda tugevasti, kõikumatult, — nagu [illegible] reas rusikavõitlusel, — võitlus aga annab [illegible] viha, kindlust. Ja ei tohi ohjeldada tundeid, [illegible] neile tuleb anda vaba voli nagu raevule, — see on [illegible].

Kasakkonna teed ristusid Venemaa maata talurahva, [illegible]tööliste omadega. Võidelda nendega elu ja surma [illegible]! Kiskuda nendel jalge alt Doni rammus, kasaka- [illegible] niisutatud maa. Kihutada nad nagu tatarlased [illegible] piiridest välja! Saada võim Moskva üle, sundida [illegible] peale häbistav rahu! Kitsal teerajal ei saa üksteisest [illegible] minna, — keegi peab kellegi maha paiskama. [illegible] on tehtud: lasti kasakate maa peale punased pol- [illegible], prooviti ära? Nüüd aga — mõõk pihku!

[illegible]lleast mõtles pimedas vihavaenus Grigori, seni kui [illegible] teda mööda Doni valgelakalist katet kandis. Het- [illegible] liigatas temas vasturääkivus: «Rikkad vaestega, [illegible] kasakad Venemaaga ... Miška Koševoi ja Kotljarov [illegible] kasakad, aga läbinisti punased ...» Kuid vihaselt [illegible] ta need mõtted tagasi.

Hakkas paistma Tatari küla. Grigori tõmbas ratsuteist; [illegible] vahukämpudega ülepuistatud hobuse kergele jook- [illegible]. Talu lähedal andis jälle kannuseid, paiskas hobuse- [illegible] jalgvärava lahti, kargas õue.

29

Koidu ajal jõudis äravaevatud Koševoi Ust-Hopjors- [illegible] staniitsa Bolšoi külasse. Teda peatas 4-nda Amuuri- [illegible] polgu vahisalk. Kaks punaarmeelast viisid ta [illegible]. Keegi staabimees küsitles teda kaua ja umbus- [illegible], püüdis segi ajada, esitades umbes sääraseid küsi-

musi, nagu: «Aga kes oli teil revolutsioonikomitee esimees? Miks pole dokumente?» — ja muud samas laadis. Miška tüdines rumalaile küsimustele vastamast.

«Sa ära keeruta mind, seltsimees! Kasakad keerutasid mind hoopis teistmoodi, aga midagi ei tulnud välja.»

Ta tõstis särgi üles, näitas hanguga läbipistetud külge ja kõhualust. Tahtis juba ehmatada staabimeest krõbeda sõnaga, aga sel silmapilgul astus sisse Stockmann.

«Ärakadunud poeg! Kuradike!» Tema bass katkes, käed haarasid kohmakalt Miška ümbert kinni. «Mis sa teda pinnid, seltsimees? See on ju meie poiss! Mis rumalust sa rääkisid! Oleksid saatnud minu või Kotljarovi järele, ja kõik, ei mingeid küsimusi... Lähme, Mihhail! Aga kuidas sa terveks jäid? Kuidas sa terveks jäid, ütle mulle? Me ju tõmbasime sind juba elusate kirjast maha. Suri kangelase surma, mõtlesime.»

Miškale meenus, kuidas teda vangi võeti, tema kaitsmatus, rekke jäetud püss, — ta punastas piinavalt, pisarateni.

Tatari külas oli Grigori saabumise päeval juba formeerunud kaks sotnjat kasakaid. Koosolekul otsustati mobiliseerida kõiki, kes suutsid relva kanda, kuueteistkümnest kuni seitsmekümne aastani. Paljud tundsid tekkinud olukorra lootusetust: põhja pool oli vaenulik, bolševike alla kuuluv Voroneži kubermang ja punane Hopjori ringkond, lõuna pool — rinne, mis pöördudes võis oma laviiniga ülestõusnud puruks muljuda. Mõned, eriti ettevaatlikud kasakad ei tahtnud relvi võtta, aga neid sunniti vägisi. Kategooriliselt keeldus sõdimast Stepan Astahhov.

«Mina ei lähe. Võtke hobune, tehke minuga, mis tahate, aga mina ei taha püssi kanda!» ütles ta hommikul, kui tema tarre astusid Grigori, Hristonja ja Anikuška.

«Kuidas nii, ei taha?» küsis Grigori sõõrmeid liigutades.

«Niisama, ei taha — ja kõik!»

«Aga kui punased küla ära võtavad, kuhu sa siis lähed? Kas tuled meiega või jääd siia?»

Kaua pööras Stepan läbitungivat pilku Grigorilt Aksinjale, vastas lühikese vaikimise järel:

«Siis saab näha...»

«Kui nii on — tule välja! Võta ta, Hristan! Me paneme su kohe seina äärde!» Püüdes mitte vaadata end vastu ahju surunud Aksinjale, võttis Grigori Stepanil pluusikaisest kinni, tõmbas enda poole. «Lähme, pole siin midagit!»

«Grigori, ära janda... Jäta järele!»

Stepan kahvatas, pani nõrgalt vastu. Seljatagant võttis tema ümbert kinni tusane Hristonja, pomises:

«Ega siis muud kui lähme, kui sina seda meelt oled.»

«Vennad!...»

«Meie pole sulle vennad! Mine, õeldakse sulle!»

«Laske, ma astun sotnjasse. Olen tüüfusest nõrk...»

Grigori muigas virilalt, laskis Stepani pluusi käise lahti.

«Mine võta püss. Ammu oleksid pidanud seda tegema!»

Ta väljus sinelihõlmu kokku lüües, ilma jumalaga jätmata. Hristonja ei häbenenud pärast juhtunut nuruda Stepanilt tubakat plotski jaoks ja istus veel kaua, ajas juttu, nagu poleks nende vahel midagi olnudki.

Õhtu eel toodi Vjošenskajast kaks koormat relvi: kaheksakümmend neli püssi ja üle saja mõõga. Paljud võtsid välja oma peidetud relvad. Küla pani välja kakssada üksteist võitlejat. Poolteistsada ratsanikku, ülejäänud — plastuunid.

Ülestõusnutel polnud veel ühtset organisatsiooni. Külad tegutsesid esialgu igaüks omaette: formeerisid iseseisvalt sotnjaid, valisid koosolekuil komandöre kõige sõjakamate kasakate hulgast, arvestades mitte aukraade, vaid teeneid; pealetungioperatsioone nad ette ei võtnud, vaid lõid ainult kontakti naaberküladega ja uurisid ratsaluuresalkade abil ümbruskonda.

Ratsasotnja komandöriks Tatari külas valiti juba enne Grigori tulekut, nagu kaheksateistkümnendal aastal, Petro Melehhov. Jalaväesotnja juhtimise võttis enda peale Latõšov. Suurtükimehed Ivan Tomiliniga eesotsas olid sõitnud Bazkisse. Seal oli punaste poolt mahajäetud poolpurustatud suurtükk, ilma panoraamita ja katkise rattaga. Seda olidki läinud suurtükimehed parandama.

Kahesaja üheteistkümne mehe peale toodi Vjošenskajast ja koguti külas sada kaheksa vintpüssi, sada neli-

kümmend mõõka ja neliteist jahipüssi. Pantelei Prokofjevitš, kes oli ühes teiste vanameestega Mohhovi keldrist vabastatud, kaevas välja kuulipilduja. Aga linte ei leidunud, ja kuulipildujat sotnja oma relvastuse hulka ei võtnud.

Teise päeva õhtu eel sai teatavaks, et Karginskajast tuleb ülestõusu maha suruma kolmesaja võitleja suurune punaväe karistussalk Lihhatšovi juhtimisel, ühes seitsme suurtüki ja kaheteiskümne kuulipildujaga. Petro otsustas välja saata Tokini küla suunas tugeva luure, samaaegselt teatades Vjošenskajasse.

Luuresalk sõitis välja videvikus. Grigori Melehhov juhtis kolmekümmend kahte Tatari küla meest. Külast väljusid nad galopis ja nii kihutasidki peaaegu Tokinisse. Umbes kahe versta kaugusel sellest, madala jääraku juures tee läheduses jalastas Grigori kasakad, paigutas lahtisi jäärakusse. Hobusehoidjad viisid hobused väikesse nõkku. Seal lebas sügav lumi. Alla laskudes vajusid hobused kõhuni rabedasse lumme; kevade-eelses ärevuses hirnatles ja põtkles kellegi täkk. Tema jaoks tuli saata eri hoidja.

Kolm kasakat — Anikuška, Martin Šamili ja Prohhor Zõkovi — saatis Grigori küla poole. Nad hakkasid sammu liikuma. Eemal kallaku all sinendasid, laias siksakis kaugusse suundudes, Tokini küla kodusalud. Lähenes öö. Madalad pilved veeresid stepi kohal. Jäärakus istusid vaikides kasakad. Grigori vaatas, kuidas kolme ratsaniku siluetid laskuvad mäest alla, sulavad ühte tee musta seljaga. Nüüd pole enam näha hobuseid, paistavad ähmaselt ainult ratsanike pead. Kadusid needki. Hetke pärast hakkas sealt kõrikalt ragisema kuulipilduja. Siis pani, tooni võrra kõrgemalt, tenorihäälega lõgistama teine, nähtavasti kergekuulipilduja. Tühjendanud ketta, jäi kergekuulipilduja vait, esimene aga lõpetas pärast pausi kiirendatult veel ühe lindi. Hajusa parvena lendasid kuulid jääraku kohal, kuskil hämaras kõrguses. Nende reibas heli ergutas, oli lõbus ja peen. Kolm meest kihutasid tuhatnelja.

«Sattusime vahisalga peale!» hüüdis eemalt Prohhor Zõkov. Hobuste jooksumüdin summutas tema hääle.

«Hobusehoidjail valmis olla!» andis Grigori käsu.

Ta kargas jäärakupervele nagu eesvallile ja hoolimata kuulidest, mis sisinal lumme kaevusid, läks lähenevaile kasakaile vastu.

«Te ei näinud midagi?»

«Oli kuulda, kuidas seal askeldama hakati. Neid on palju, häälte järgi on kuulda,» kõneles Anikuška hingeldades.

Ta hüppas hobuse seljast, saapanina jäi jalusesse kinni, ja Anikuška pani vanduma, ühel jalal hüpeldes, käe abil vabastades teist.

Seni kui Grigori teda küsitles, laskusid kaheksa kasakat jäärakust nõkku; istunud hobuse selga, kihutasid koju.

«Homme laseme maha,» ütles Grigori tasa, põgenike kaugenevat müdinat kuulatades.

Jäärakus istusid kohalejäänud kasakad veel umbes tund aega, ettevaatlikult vaikides, kuulatades. Lõpuks kuulis keegi kabjaplaginat.

«Tokini poolt sõidetakse...»

«Luure!»

«Ei või olla!»

Nad kõnelesid sosinal. Päid välja pistes püüdsid asjata seletada midagi läbitungimatus ööpimeduses. Fedot Bodovskovi kalmõkisilmad seletasid esimestena.

«Sõidetakse,» ütles ta kindlalt, püssi maha võttes.

Püssi kandis ta veidralt: riputas rihma kaela nagu ratsnõõri ja püss kõlkus tal viltu rinnal. Tavaliselt ta käis ja sõitiski nii, käed pandud püssirauale ja pärale, nagu naine paneb käed kaelkookudele.

Kümmekond ratsanikku sõitis vaikides korratu salgana mööda teed. Poole hobusekeha võrra teistest ees paistis silma rühikas, soojalt riietatud kogu. Pikk kärbitud sabaga hobune liikus kindlalt, uhkeldavalt. Altpoolt nägi Grigori halli taeva taustal selgesti hobusekehade jooni, ratsanike kontuure, eessõitjal nägi ta isegi kubaani mütsi lamedat, nuditud põhja. Ratsanikud olid kümne sülla kaugusel jäärakust; niivõrd tilluke vahemaa eraldas kasakaid neist, et näis, nagu peaksid nad kuulma niihästi kasakate kähisevat hingamist kui ka nende südamete kiireid lööke.

Grigori oli juba varem andnud käsu ilma tema koman-

dota mitte tulistada. Peidikus oleva kütina ootas ta silmapilku valvsalt ja kaalutletult. Tal oli juba valminud otsus: hõigata sõitjaid, ja kui nad segaduses hunnikusse kogunevad, — avada tuli.

Rahulikult rudises teel lumi. Kapjade alt lendas kollase jaaniussikesena säde; küllap hobuseraud libises paljastunud ränikivil.

«Kes sõidab?»

Kergelt, kassilikult hüppas Grigori jäärakust välja, ajas end sirgu. Tumeda robinaga tormasid tema järel kasakad.

Juhtus see, mida Grigori kuidagi ei oodanud.

«Aga keda teil vaja on?» küsis eessõitja sügav kähe bass ilma vähimagi hirmu või imestuseta. Ratsanik pööras hobust, juhtides teda Grigori peale.

«Kes sa oled?!» karjus Grigori järsult, kohalt liikumata, märkamatult tõstes pooleldi kõverdatud käed nagaani.

Seesama bass müristas kõuena, vihaselt:

«Kes julgeb kisendada? Mina olen karistus-väesalga komandör! Olen kaheksanda Punase armee staabi poolt volitatud mässu maha suruma! Kes on teil komandör? Andke ta mulle siia!»

«Mina olen komandör.»

«Sina? A-a-a . . .»

Grigori nägi ratsaniku tõstetud käes läikivmusta eset, jõudis enne lasku kukkuda; kukkudes hüüdis:

«Tuld!»

Tõmbininaline brauningukuul vingatas Grigori pea kohal. Hakkas sadama kõrvulukustavaid pauke ühelt ja teiselt poolt. Bodovskov riputas end kartmatu komandöri hobuse ratsutite külge. Üle Bodovskovi sirutudes virutas Grigori, kätt tagasi hoides, mõõgaseljaga mööda kubaani mütsi, tõmbas raskja keha sadulast maha. Võitlus lõppes kahe minutiga. Kolm punaarmeelast kihutasid minema, kaks tapeti, teistelt võeti relvad.

Grigori küsitles lühidalt kubaani mütsi kandvat vangistatud komandöri, suskides nagaani toru talle lõhestatud suhu:

«Kuidas on su nimi, rästik?»

«Lihhatšov.»

«Millele sa lootsid, kui sõitsid üheksa kaitsesõduriga? Sa . arvasid, et kasakad langevad põlvili? Hakkavad sindeks paluma?»

«Tapke mind!»

«Sellega on aega,» lohutas teda Grigori. «Kus on dokumendid?»

«Kaarditaskus. Võta, bandiit! . . . Lurjus! . . .»

Sõimule tähelepanu pööramata otsis Grigori ise Lihhatšovi läbi, võttis tema poolkasuka taskust välja teise brauningu, võttis maha mauseri ja välitasku. Küljetaskus leidis väikese, kirju loomanahaga kaetud kirjatasku pabeeriega ja portsigari.

Lihhatšov vandus kogu aja, oigas valu pärast. Tal oli parem õlg läbi lastud, pea Grigori mõõgast tugevasti vigastatud. Ta oli pikk, Grigorist pikema kasvuga, raskekaaluline ja küllap vist tugev. Tõmmul värskelt raseeritud näol tulid lühikesed laiad mustad kulmud laiaharaliselt ja võimukalt ninajuurel kokku. Suu oli suur, lõug nelinurkne. Lihhatšov oli riietatud kroogitud poolkasukasse, tema pead kattis must kubaani müts, mis oli mõõgalöögiga nässu lõõdud, poolkasuka all istus tal hästi seljas kaitsevärvi frentš, jalas olid hiiglalaiad kalifeed. Jalad aga olid väikesed, ilusakujulised, neid katsid elegantsed lakksäärtega saapad.

«Võta poolkasukas maha, komissar!» käskis Grigori. «Sa oled sile. Oled end kasakate leival rammusaks söönud, ega sa ära külma!»

Vangidel seoti käed vöödega ja ratsmetega kokku, nad asetati nende eneste hobustele.

«Traavis minu järel!» komandas Grigori ja kohendas endal Lihhatšovi mauserit.

Nad ööbisid Bazkis. Põrandal ahju juures mahalaotatud õlgedel oigas, kiristas hambaid, viskles Lihhatšov. Grigori pesi lambivalgusel tema haavatud õla puhtaks ja sidus kinni. Aga küsitlemisest loobus. Istus kaua laua taga, vaadates läbi Lihhatšovi mandaate, Vjošenskaja kasakate-kontrrevolutsionääride nimekirju, mis põgenenud revolutsiooniline tribunal oli Lihhatšovile üle andnud, taskuraamatut, kirju, märkmeid kaardil. Aeg-ajalt vaatas Lihhatšovile, ristas temaga pilke nagu mõõgaterasid. Kasakad, kes selles tares ööbisid, olid kogu öö

rahutud, käisid väljas hobuste juures ja eeskojas suitsetamas, vestlesid lamades.

Grigori suikus koidu ajal, aga ärkas varsti, tõstis laualt raskeks muutunud pea. Lihhatšov istus õlgedel, hammastega mähist lahti kiskudes, sidet ära rebides. Ta vaatas Grigorile verd täisvalgunud vihaste silmadega. Tema valgehambuline suu oli piinatult irvitud nagu agoonias, silmades helkis niisugune tardunud ahastus, et Grigoril võeti uni nagu käega ära.

«Mis sa teed?» küsis ta.

«Mis ... sul vaja on! Surma tahan!» möirgas Lihhatšov, kahvatades, peadpidi õlgedele langedes.

Öö jooksul jõi ta ära umbes pool pangetäit vett. Ei sulgenud silmi kuni koiduni.

Hommikul saatis Grigori ta vedruvankril Vjošenskajasse lühikese ettekandega ja kõigi äravõetud dokumentidega.

31

Vjošenskaja täitevkomitee punase telliskivihoone ette vuras reipalt vedruvanker, mida konvoeerisid kaks ratsakasakat. Vankripäras oli poollamakil Lihhatšov. Ta tõusis, toetades verises sidemes olevat kätt. Kasakad jalastusid; astusid ühes temaga majja.

Umbes poolsada kasakat tungles murruna mässuliste ühendatud jõudude ajutise ülemjuhataja Sujarovi toas. Kätt kaitstes trügis Lihhatšov laua juurde. Väikesena, mitte millegi poolest tähelepandavana, kui ehk ainult kollaste silmade haruldaselt salakavalate pilude poolest, istus laua taga Sujarov. Ta vaatas mahedalt Lihhatšovile, küsis:

«Tõite siia tuvikese? Sina oledki Lihhatšov?»

«Mina olen. Siin on mu dokumendid.» Lihhatšov viskas lauale kotti seotud kirjatasku, vaatas Sujarovile ligipääsmatult ja rangelt. «Kahetsen, et mul ei läinud korda oma ülesannet täide viia — litsuda teid puruks nagu rästikuid! Aga Nõukogude Venemaa tasub teile nagu kord ja kohus. Palun mind maha lasta.»

Ta liigutas läbilastud õlga, tõmbles laia külmuga.

«Ei, seltsimees Lihhatšov! Meie tõusime ise üles mahalaskmiste vastu. Meil pole nii nagu teil, — pole mahalaskmisi. Me ravime su terveks ja sa tood meile ehk veel kasu,» lausus Sujarov pehmelt, kuid silmi välgutades. «Ülearused, minge siit välja. Noh, rutemini!»

Jäid Rešetovskaja, Tšernovskaja, Ušakovskaja, Dubrovskaja ja Vjošenskaja sotnja komandörid. Nad istusid laua juurde. Keegi lükkas jalaga tabureti Lihhatšovile, aga ta ei istunud. Toetus vastu seina, vaadates üle peade aknast välja.

«Vaat mis, Lihhatšov,» algas Sujarov, sotnjate komandöridega pilke vahetades. «Ütle meile, kui suur väesalk sul on?»

«Ei ütle.»

«Ei ütle? Pole vaja. Me näeme ise sinu paberitest. Ja kui mitte — küsitleme punaarmeelasi sinu kaitsesalgast. Veel üht asja palume (Sujarov rõhutas seda sõna) me sinult: kirjuta oma väesalgale, et nad tuleksid Vjoškisse. Meil pole mingisugust põhjust teiega sõdida. Meie pole nõukogude võimu vastu, vaid kommuuna ja juutide vastu. Me võtame sinu väesalgal relvad ära ja laseme kõik koju. Ka sinu laseme vabaks. Ühe sõnaga, kirjuta neile, et meie oleme niisamasugused töötajad ja et nad meid ei kardaks, meie pole nõukogude vastu ...»

Lihhatšovi sülg sattus Sujarovile hallile habemekiilukesele. Sujarov pühkis habeme varrukaga puhtaks, lõi põsenukkidest roosatama. Mõni komandöridest naeratas, aga ülemjuhataja au ei hakanud keegi kaitsma.

«Sa teed meile ülekohut, seltsimees Lihhatšov!» hakkas Sujarov juba ilmse teesklusega kõnelema. «Atamanid, ohvitserid pilkasid meid, sülitasid meie peale, ja sina — kommunist — sülitad ka. Ise kõnelete ikka, et olete rahva poolt ... Hei, kes seal on? ... Viige komissar ära. Homme saadame su Kazanskajasse.»

«Ehk mõtled järele?» küsis rangelt üks sotnjaülemaist.

Järsu liigutusega kohendas Lihhatšov lahtiselt õlgadele heidetud frentši, läks ukse juures seisva saatevalvuri poole.

Teda ei lastud maha. Ülestõusnud võitlesid ju «mahalaskmiste ja riisumiste» vastu ... Järgmisel päeval saadeti ta Kazanskajasse. Ta sammus ratsa-saatevalvurite ees, kergelt lumes astudes, kortsutas laiaharalisi

lühikesi kulme. Kuid metsas, surmvalgest kasekesest möödudes, naeratas ta elavalt, jäi seisma, sirutus ülespoole ja murdis terve käega oksakese. Sellel paisusid juba pruunid pungad magusast märtsikuu mahlast; nende peen, vaevalt tajutav aroom tõotas kevadist õitsengut, elu, mis kordus päikeseringi all... Lihhatšov toppis palsunud pungi suhu, näris neid, vaatas uduseks muutunud silmadega külmast toibuvaid, helenenud puid ja naeratas raseeritud huulte nurgaga.

Ta surigi, mustad pungalehed huultel: seitse versta Vjošenskajast eemal, süngelt kipratõmbunud liivaluitel tapsid saatevalvurid ta elajalikult. Elusast peast pistsid tal silmad välja, raiusid maha käed, kõrvad, nina, lõhestasid mõõkadega näo risti-põiki. Nööpisid püksid lahti ja teotasid, rikkusid suure, mehise, ilusa keha. Irvitasid veritseva tombu üle, ja siis astus üks saatevalvureist jõuetult värisevale rinnale, seljakile mahapaisatud kehale ja ühe põiklöögiga raius otsast pea.

32

Doni tagant, ülemjooksult, igast maanurgast tuli teateid mässu laiast ulatusest. Oli tõusnud üles juba rohkem kui kaks staniitsa-ala. Šumilinskaja, Kazanskaja, Migulinskaja, Meškovskaja, Vjošenskaja, Jelanskaja, Ust-Hopjorskaja staniitsa olid üles tõusnud, kiiruga sotnjad kokku klopsinud; ilmselt kaldusid mässuliste poole Karginskaja, Bokovskaja, Krasnokutskaja. Ülestõus ähvardas laieneda ka naabruses olevate Ust-Medveditsa ja Hopjori ringkonna peale. Juba algas käärimine Bukanovskaja, Slaštševskaja ja Fedossejevskaja staniitsas; olid rahutud Vjošenskaja piiril asuvad Aleksejevskaja staniitsa külad... Vjošenskaja kui ringkonnastaniitsa sai ülestõusu tsentrumiks. Pärast pikki vaidlusi ja arutlusi otsustati säilitada endine võimu struktuur. Ringkonna täitevkomitee koosseisu valiti kõige lugupeetavamad kasakad, peamiselt noored. Esimeheks pandi kahurväevalitsuse sõjaväeametnik Danilov. Staniitsades ja külades moodustati nõukogud, ja nii imelik kui see ongi, jäi tarvitusele isegi kunagi sõimusõnaks olnud nimetus «seltsimees». Lanseeriti ka demagoogiline loosung: «Nõukogude võimu eest, aga kommuuna, mahalaskmiste ja riisumiste vastu». Seepärast ilmuski mässuliste papaahadele ühe — valge — paela või sideme asemel kaks: valge ja punane ristamisi...

Šujarovi asemel asus mässuliste ühendatud jõudude ülemjuhataja ametisse noor — kahekümne kaheksa aastane — horunži Pavel Kudinov, kõigi nelja järgu Georgite kavaler, sõnaosav ja nupukas poiss. Ta paistis silma iseloomu nõrkuse poolest, ja tema polnud õige mees juhtima mässavat ringkonda niisugusel tormilisel ajal, aga kasakad hoidsid tema poole lihtsuse ja lahkuse pärast. Peaasi aga, Kudinov ulatus juurtega sügavasse kasakkonna massi, kust ta pärit oli, ja tal puudusid kõrkus ning ohvitserlik upsakus, mis tavaliselt on omased tõusikuile. Ta riietus alati lihtsalt, kandis pikki kauss-ümmarguselt piiratud juukseid, oli pisut vimmakas ja kõneles kiiresti. Tema kuivetanud pikaninaline nägu näis talupoeglik, mitte millegi poolest silmapaistev.

Staabiülemaks valiti alamjessauul Ilja Safonov, ja valiti ainult sellepärast, et mees oli aravõitu, aga kirjaoskava käega, kõva kirjamees. Tema kohta öeldigi koosolekul:

«Safonov pange staapi. Rivisse ta ei kõlba. Temal tuleb rohkem kaotusi, ei ole temast kasakate hoidjat, vaata et veel ise teeb huntsu. Tema kõlbab sõjameheks nagu mustlane papiks.»

Väikesekasvuline ümaravõitu Safonov naeratas niisuguse märkuse peale rõõmsalt oma kollastesse valkja voodriga vurrudesse ja heameelega nõustus staapi vastu võtma.

Aga Kudinov ja Safonov ainult vormistasid seda, mida iseseisvalt teostasid sotnjad. Nende käed olid juhtimises seotud ja polnud ka nende jõu kohane niisugust suurt ettevõtet valitseda ning sündmuste kiirele keerisele järele jõuda.

4. Amuuri-tagune ratsapolk ühes temaga liitunud bolševikega Ust-Hopjorskaja, Jelanskaja ja osalt Vjošenskaja staniitsast läbis lahinguid lüües rea külasid, läks üle Jelanskaja piiri ja liikus mööda steppi läände piki Doni.

5-ndal märtsil kihutas Tatari külasse kasakas teatega, Jelanskilased nõudsid kiires korras abi. Nad taganesid peaaegu ilma vastupanuta: neil polnud padruneid ega püsse. Nende viletsate paukude peale puistasid Amuuri-tagused neid kuulipildujarahega üle, tõmbasid peale tule kahest patareist. Niisuguses olukorras polnud aega oodata korraldusi ringkonnast. Ja Petro Melehhov otsustas oma kahe sotnjaga välja astuda.

Ta võttis enda peale ka naaberkülade ülejäänud nelja sotnja juhtimise. Varahommikul viis kasakad välja künkale. Alguses, nagu tavaliselt, põrkasid kokku luuresalgad. Lahing arenes hiljem.

Punase jääraku juures, kaheksa versta kaugusel Tatari külast, seal, kus kunagi Grigori käis naisega kündmas ning kus ta esimest korda tunnistas Nataljale, et ei armasta teda, — seal jalastusid sel sumedal talvepäeval sügavate jäärakute juures lumes ratsasotnjad, paiskusid laiali ahelikud, hobusehoidjad viisid hobused varju. Alt, nõgusast avarast häilust tulid punased kolmes ahelikus. Kuristiku valge avarus oli tähnitatud inimeste mustade laigukestega. Ahelikkude juurde sõitis vankreid, kihutas ratsanikke. Kasakad, keda eraldas vaenlasest kahekümnetane vahemaa, valmistusid ruttamatult lahingut vastu võtma.

Oma rammusal, pisut higileaetud hobusel kappas Petro jelanskilaste juba laialipaiskunud sotnjate juurest Grigori juurde. Ta oli lõbus, elav.

«Vennad! Hoidke padruneid kokku! Lasta siis, kui annan käsu... Grigori, vii oma poolsotnja sülda poolteistsada vasemale. Kiirusta! Ärgu hobusehoidjad sõitku hunnikusse kokku!» Ta tegi veel mõned viimased korraldused, võttis välja binokli. «Nähtavasti seatakse Matvei kurgaanile patareid üles või mis?»

«Ma märkan ammu: palja silmaga on näha.»

Grigori võttis tema käest binokli, silmitses teraselt. Tuultest puretud tipuga kurgaani taga mustasid reed, vilkusid tillukesed inimesed.

Tatari küla jalavägi — «plastuunikesed», nagu neid naljatades kutsusid ratsamehed, — kogunesid rangest kokkutulemiskeelust hoolimata salkadesse, jagasid omavahel padruneid, suitsetasid, vahetasid nalju. Väikse-

võitu kasakaist peajagu kõrgemal kõikus Hristonja papaha (kaotanud hobuse, oli ta sattunud jalaväkke), punetas Pantelei Prokofjevitši läkiläki. Jalaväes oli enamus vanamehi ja noori. Mahalõikamata päevalillevarte ühnikust paremal, versta poolteise kaugusel seisid jelanskilased. Kuussada meest oli nende neljas sotnjas, aga peaaegu kakssada hoidsid hobuseid. Kolmandik kogu koosseisust oli hobustega varjul jäärakute lauskades harudes.

«Petro Pantelevitš!» hüüti jalaväe ridadest. «Vaata, ära meid, jalamehi lahingus maha jäta!»

«Olge mureta! Ei me jäta maha,» naeratas Petro, ja heites aeg-ajalt pilke pikkamisi mäkke tõusvaile punaste ahelikele, hakkas närviliselt nuudiga mänglema.

«Petro, sõida korraks siia,» palus Grigori, ahelikust pisut kõrvale minnes.

Teine sõitis juurde. Nägu krimpsutades ütles Grigori nähtava rahulolematusega:

«Positsioon ei meeldi mulle. Peaks neist jäärakuist esmale hoidma. Muidu haaravad meid tiivalt ümber — jääme hätta. Mis?»

«Mis sa räägid!» tõrjus Petro pahaselt. «Kuidas meid siia ümber haaratakse! Ma jätsin ühe sotnja reservi, ja kõige halvemal korral läheb jäärakuidki tarvis. Nad pole tähtsuseks.»

«Vaata ette, poiss!» sähvas Grigori hoiatavalt, kiire pilguga maastikku uurides.

Ta astus oma aheliku juurde, silmitses kasakaid. Paljudel polnud enam käes käpikuid ja kindaid. Ärevus oli soojaks teinud — olid maha võtnud. Mõni närvitses: kord hõõrdab mõõka, kord nihutab vööpannalt pingumale.

«Meie komandör tuli hobuse seljast maha,» naeratas Fedot Bodovskov ja osutas kerge peanoogutusega pilkavalt Petro suunas, kes laialt astudes ahelikkude poole sammus.

«Hei, sina, kindral Platov!» hirnus ühekäeline Aljoška Gamil, kes oli relvastatud ainult mõõgaga. «Lase anda donlastele iga mehe peale tops viina!»

«Ole vait, viinanina! Punased raiuvad sul teise käe maha, millega sa siis suu juurde tõstad? Tuleb mollist rüübata.»

«Nonoh!»

«Aga jooks küll, ega vale ole!» ohkas Stepan Astahhov, ja võtnud käe mõõgapidemelt, keerutas isegi ruuget vurru.

Ahelikus aeti säärast juttu, mis põrmugi polnud silmapilgu kohane. Ja korraga jäid kõik vait, niipea kui Matvei kurgaani taga mürtsatas basshääleliselt suurtükk.

Sügav täiskõlaline heli tungis neelust kämbuna ja sulas kaua stepi kohal nagu valge suitsuvaht, sulgudes selge ja lühendatult järsu lõhkemisraksatusega. Mürsk ei jõudnud sihile, lõhkes poole versta kaugusel kasakaahelikust. Must suits lume kiirgav-valges sulestuses keeras end pikkamisi põllu kohal üles, varises alla, laotudes maha ja surudes end stepirohu ligi. Kohe hakkasid punaste ahelikus kuulipildujad tööle. Kuulipildujad koputlesid öövahi lokulauana. Kasakad heitsid lumme, umbrohusse, karuste peatute päevalillede vahele.

«Kangesti must suits! Justkui saksa mürsust oleks!» hüüdis Prohhov Zõkov, Grigori poole vaadates.

Kõrvalasetsevas Jelanskaja sotnjas tõusis kära. Tuul kandis kohale hüüu:

«Vader Mitrofan sai surma!»

Tule all jooksis Petro juurde punasehabemeline Rubežini sotnja ülem Ivanov. Ta pühkis papaaha all otsaesist, hingeldas:

«See on alles lumi mis lumi! Nii võtab kinni, et ei saa enam jalgu välja!»

«Mis sul on?» küsis Petro kulme kortsutades.

«Tuli mõte, seltsimees Melehhov! Saada üks sotnja altpoolt läbi, Doni äärde. Võta ahelikust ära ja saada. Las nad lähevad altpoolt, kihutavad külasse ja sealt tungivad punastele seljatagant kallale... Küllap neil on voorid maha jäetud... Noh, mis kaitse seal ikka on? Pealegi tekitab see paanikat.»

Mõte meeldis Petrole. Ta andis oma poolsotnjale tulistamise käsu, viipas käega täies pikkuses püsti seisvale Latõšovile ja läks õõtsudes Grigori poole. Seletas ära, milles asi on, käskis lühidalt:

«Juhi poolsotnjat. Suru saba peale!»

Grigori viis kasakad välja, nõos istusid nad hobuste selga, tolmutasid kiires traavis küla poole.

Kasakad lasksid välja kaks pidemetäit iga püssi kohta, jäid vait. Punaste ahelikud heitsid maha. Kuulipildujad kätsatasid hingeldades. Ühe hobusehoidja käest pääses lahti Martin Šamili valgejalgne hobune, keda oli haavanud juhuslik kuul, ja hullunult kihutas läbi Rubežini kasakate aheliku, läks mäest alla punaste poole. Kuulipildujajuga rabas teda ja täie kaalu peal heitis hobune taguosa kõrgele, prantsatas lumme.

«Siht kuulipildurite peale!» anti ahelikus edasi Petro käsku.

Sihiti. Lasksid ainult osavad laskurid — ja tegid hulga kurja: ilmetu kasakanäss Verhne-Krivskoi külast märkis kuulidega üksteise järel kolm kuulipildurit, ja jahutusümbrikus keemahakanud veega «maksim» jäi vait. Aga reast väljalöödud kuulipildureid asendasid uued. Kuulipilduja hakkas jälle ragistama, surmaseemneid laiali külvama. Kogupaugud langesid tihedalt. Kasakad, kes kaevusid ikka sügavamale lumme, hakkasid juba igavust tundma. Anikuška oli jõudnud päris palja maani, ta ei jätnud oma vigureid. Tal olid lõppenud padrunid (neid oli viis tükki rohelises roostetanud pidemes), ja aeg-ajalt pead lumest välja pistes jäljendas ta houltega häält, mis väga sarnanes ümiseja vilistamisega ehmatusehetkel.

«Aghüü!...» hüüatas Anikuška ümiseja moodi, vallatute silmadega ahelikus ringi vaadates.

Paremal pool temast lagistas pisarateni naerda Stepan Astahhov, vasakul aga vandus vihaselt Antipka Ivjohh.

«Jäta, rästik! Leidsid aja nalja naksutada!»

«Aghüü!...» pöördus tema poole Anikuška, tahtlikus hirmus silmi pärani ajades.

Punaste patareis andis end arvatavasti tunda mürskude puudus: lasknud välja umbes kolmkümmend mürsku, jäi ta vait. Petro vaatas aeg-ajalt kannatamatult taha, künkaharjale. Ta oli saatnud kaks käskjalga külasse käsuga, et kogu küla täiskasvanud elanikkond tuleks välja künkale, relvastatud hangudega, teivastega, vikatitega. Ta tahtis punastele hirmu teha ja kolm aheliku laiali paisata.

Varsti ilmus künkaharjale tihedais salkades rahvast ja valgus mäest alla.

«Kae, kus hakiparv välja ilmunud!»

«Terve küla tuli välja.»

«Paistab, et naisedki on seal!»

Kasakad vahetasid hüüdeid, naeratasid. Lõpetasid tulistamise hoopis. Punaste poolelt töötas ainult kaks kuulipildujat ja vahel harva mürisesid kogupaugud.

«Kahju, nende patarei on vait jäänud. Kui põrutaksid ühe mürsu eitede sõjaväe hulka, kus siis läheks seal lahti! Märgade seelikusabadega lippaksid külassel» kõneles ühekäeline Aljoška heameelega, nähtavasti tõsiselt kahetsedes, et punased ei saada ühtegi mürsku eitede pihta.

Salgad hakkasid jagunema, rivistuma. Varsti asetusid nad kohale kahe laia ahelikuna. Peatusid.

Petro ei lubanud neil läheneda kasakaahelikule isegi laskekaugusele. Aga juba nende ilmumine üksi avaldas punastele märgatavat mõju. Punased ahelikud hakkasid eemalduma, laskudes kuristiku põhja. Pidanud lühidalt nõu sotnjaülematega, tegi Petro lagedaks parema tiiva, võttes ära kaks ahelikku jelanskilasi, — käskis neil minna ratsarivis põhja poole, Doni äärde, et seal toetada Grigori äkkrünnakut. Punaste silme all rivistusid sotnjad teisel pool Punast jäärakut, läksid alla Doni poole.

Uuesti algas taanduvate punaste ahelike tulistamine.

Sel ajal tungisid naistest, vanameestest ja noorukeist koosneva «reservi» hulgast lahinguahelikku mõned kangemad naised ja kari lapsi. Naistega ilmus ka Darja Melehhova.

«Petja, las ma tõmban korraks punase pihta! Ma oskan ju püssiga ümber käia.»

Ta võttis tõepoolest Petro karabiini; põlvelt, meeste viisi, surunud püssipära kindlalt vastu rinda, vastu kitsast õlga, tulistas kaks korda.

«Reserv» aga külmetas, jalgadega kõpsutades, hüpeldes, nuusates. Mõlemad ahelikud liikusid nagu tuule käes. Naistel olid põsed ja huuled sinised; laiade seelikusabade all mängis pakane jultunult peremeest. Igerikud taadid olid hoopis ära külmanud. Paljusid

neist, teiste hulgas ka ätt Grišakat, oli küla juurest käe alt hoides järsule nõlvakule talutatud. Aga siin, kõrgustuultele avatud künkal, elustusid vanamehed kaugest taskmisest ja külmast. Ahelikus jutlesid nad lõputult endistest sõdadest ja lahingutest, praegusest raskest sõjast, kus võitlevad vend venna, isa poja vastu, suurtükid aga tulistavad nii kaugelt, et palja silmaga ei näegi neid . . .

33

Grigori oma poolsotnjaga puistas Amuuri-taguste esimese järgu voori. Kaheksa punaarmeelast raiuti maha. Võeti ära neli rege padrunitega ja kaks ratsahobust. Poolsotnja pääses tapetud hobusega ja ühe kasaka tühise kriimustusega.

Aga seni kui Grigori ühes vallutatud regedega eemaldus piki Doni, väga õnnelikuna edu üle ja ilma et keegi teda oleks jälitanud, — saabus künkal lahingu lõpplahendus. Eskadron Amuuri-taguseid oli juba enne lahingu algust läinud kauget kaudset teed pidi ümberpaaramisele, teinud kümneverstase ringi, ja äkki künka tagant välja pöörates, ründas hobusehoidjaid. Poiki läks segi. Hobusehoidjad tormasid hobustega Punase jääraku haru-orust välja, jõudsid mõnedele kasakatele hobused kätte anda, teiste kohal aga lõid juba välkuma Amuuri-taguste mõõgaterad. Paljud relvata hobusehoidjad lasksid hobused lahti, kihutasid laiali. Jalavägi, kes oli kaotanud võimaluse tulistada, sest kartis tabada enda omi, — pudenes nagu herned kotist jäärakusse, ronis teisele poole välja, pistis korratult jooksu. Need ratsameestest (neid aga oli enamus), kes jõudsid hobused kinni püüda, kihutasid võidu küla poole, proovides, «kelle oma on etem».

Esimesel hetkel, niipea kui ta pead pööras ja hobusehoidjate peale tormavat ratsalaavat silmas, — komandas Petro:

«Hobuste selga! Jalavägi! Latõšov! Üle jääraku! . . .»

Aga oma hobusehoidja juurde joosta ta ei jõudnud. Tema hobust hoidis noor poiss Andrjuška Beshlebnov. Ta sõitis galoppi Petro poole; kaks hobust, Petro ja

Fedot Bodovskovi oma, kappasid kõrvuti paremal pool. Aga Andrjuška peale lendas küljelt punaarmeelane lahtilöödud hõlmadega kollases pargitud poolkasukas, virutas talle täiest jõust mõõgaga, hüüdis:

«Eh, sind, sõjameest, katk sind võtaks...»

Andrjuška õnneks rippus tal selja taga püss. Selle asemel, et tabada Andrjuška valge salliga kaetud kaela, põrkas mõõk raginal vastu püssirauda, tõmbus vingatades punaarmeelase käest lahti ja lendas sirguva kaarena õhku. Tuline hobune Andrjuška all kargas võpatades kõrvale ja tormas plaginal edasi. Petro ja Bodovskovi hobused kihutasid talle järele...

Petro hüüatas ehmunult, jäi hetkeks seisma, kahvatas, ühekorraga kattus ta nägu higiga. Ta vaatas tagasi: tema poole jooksis kümmekond kasakat.

«Me oleme kadunud!» karjus Bodovskov. Hirm moonutas ta nägu.

«Hüpake jäärakusse, kasakad! Vennad, jäärakusse!»

Petro sai enesevalitsemise tagasi, jooksis esimesena jääraku juurde ja veeres alla mööda kolmekümnesüllast järsandikku. Millegi taha kinni jäädes käristas ta poolkasuka rinnataskust kuni hõlmapalistuseni lõhki, kargas jalule, raputas end koera moodi, kogu kehaga korraga. Ülalt langesid kasakad metsikult uperpallitades, lennu peal ümber pöördudes.

Minuti jooksul kukkus neid sinna üksteist meest. Petro oli kaheteistkümnes. Ülal klõpsusid veel paugud, kostsid hüüded, hobuste müdin. Jääraku põhjas aga raputasid allakukkunud kasakad rumalalt lund ja liiva papaahadelt, mõni hõõrus vigasaanud kohti. Martin Šamil oli püssiluku välja võtnud ja puhus läbi lumest ummistunud püssirauda. Ühel noorel poisil, Manõtskovil, kadunud küla-atamani pojal, värisesid suurest ehmatusest põsed, ja pisarad voolasid alla, neile märgi triipe jättes.

«Mis teha? Petro, juhi! Surm on suu ees... Kuhu me peame minema! Oh, nüüd tapavad meid küll ära!»

Fedotil hakkasid hambad lõgisema, ta sööstis mööda jääraku põhja alla, Doni poole.

Tema järel tormasid lambakarjana ka teised.

Suure vaevaga peatas neid Petro:

«Seiske! Otsustame... Mitte joosta! Lasevad maha!»

Ta viis nad kõik vee-uurisesse jääraku punasavises kõljus, pani ette kogeldes, kuid rahulikku ilmet säilitada püüdes:

«Alla ei või minna. Nad ajavad meie omad kaugele... Tuleb siinsamas... Minge laiali uurdeaukudesse... Kolm meest mingu sinnapoole... Kaitseme end tulistamisega!... Siin võib ümberpiiramisele vastu pidada...»

«Me saame ju otsa! Isakesed! Kullakesed! Laske mind elu ära!... Ma ei taha... Ei soovi surra!» hakkas äkki ulguma linalakk nooruk Manõtskov, kes oli nutnud juba enne seda.

Kalmõkisilma välgutades lõi Fedot Manõtskovile äkki tugevasti rusikaga näkku.

Poisil purskas ninast verd, seljaga pudendas ta jäärakuseina küljest savi ja püsis vaevu jalul, aga ulguinast lakkas.

«Kuidas kaitsta end laskmisega?» küsis Šamil, Petro käsi haarates. «Kui palju padruneid on? Ei ole padruneid!»

«Virutavad granaadi. Meil on lõpp!»

«Noh, aga mis siis teha!» Petro tõmbus äkki siniseks, tema huultel vurrude all tekkis vahtu. «Maha heita!... Kas mina olen komandör või kes? Tapan!»

Ta viibutaski tõepoolest nagaani kasakate peade kohal. Tema vilistav sosin näis neile elu sisse puhuvat. Bodovskov, Šamil ja veel kaks kasakat jooksid jääraku teisele poole, heitsid vee-uurisesse, ülejäänud asetusid Petro juurde.

Kevadeti uhub ruske mägedevee voolus, maakive veeretades, jääraku põhja suuri auke, paneb varisema punase savi kihte, kaevab jääraku seintesse süvendeid ja läbikäike. Neisse asusidki kasakad varju.

Petro kõrval seisis kummargil Antip Brjohhovitš, püssi käes valmis hoides, sosistas nagu sonides:

«Stjopka Astahhov püüdis oma hobuse sabapidi kinni... Kihutas minema, aga näe, mina ei saanud... Ta jalavägi jättis meid maha... Oleme kadunud, vennad!... Jumala tõsi, saame otsa!...»

Ülalt kostis jooksvate sammude rudinat. Jäärakusse pudenes lumepihu, savi.

«Seal nad on!» sosistas Petro, haarates Antipkat varrukast, aga see tõmbas käe meeleheitlikult lahti, vaatas üles, hoides sõrme päästikul.

Ülalt ei astunud keegi jäärakulõhe lähedale.

Sealt kostis hääli, käratusi hobuse peale . . .

«Peavad nõu,» mõtles Petro, ja nagu oleksid avanenud kõik ta keha poorid, hakkas tal jälle higi mööda selga, mööda rinnalohku, nägu, alla voolama . . .

«Hei, teie! Ronige välja! Niikuinii tapame!» hüüti ülalt.

Jäärakusse langes lund tihedamalt, valge piimja joana. Nähtavasti astus keegi jääraku lähedale.

Teine hääl sealsamas lausus kindlalt:

«Siia nad hüppasid, jäljed on siin. Ma nägin ju ise!»

«Petro Melehhov, roni välja!»

Silmapilguks kõrvetas Petrot pime rõõm. «Kes punastest tunneb mind? Need on ju omad! Lõid tagasi!» Aga seesama hääl pani ta värisema kiireis judinais:

«Kõneleb Mihhail Koševoi. Paneme ette heaga alla anda. Niikuinii te ei pääse!»

Petro pühkis märga otsaesist, käele jäid roosad verise higi triibud.

Äkki valdas teda mingisugune imelik ükskõiksuse tunne, mis polnud kaugel teadvusetusest.

Ja võikana näis Bodovskovi hüüd:

«Tuleme välja, kui tõotate meid minna lasta. Kui mitte — tulistame vastu! Valige!»

«Laseme minna . . .» vastati ülalt pärast vaikimist.

Hirmsa jõupingutusega raputas Petro endast uimasuse. Sõnades «laseme minna» tundus talle nägematu muie. Ta hüüdis kõlatult:

«Tagasi!» aga keegi ei kuulanud teda enam.

Kõik kasakad, välja arvatud Antipka, kes oli pugenud peitu uurdeauku, hakkasid nukkidest kinni hoides üles ronima.

Petro väljus viimasena. Temas oli võimukalt liigatanud elu nagu laps naise südame all. Enesealalhoiutundest juhituna viskas ta veel padrunid salvest välja, hakkas mööda järsku nõlva üles ronima. Tema silme ees läks ähmaseks, süda täitis kogu rinda. Oli lämmatav ja raske

nagu raskes unes lapsepõlves. Ta kiskus pluusi kaelusel nööbid ära, rebis katki määrdunud alussärgi krae. Higi tuhmistas tal silmi, käed libisesid jääraku külmadel nukkidel. Kähisedes jõudis ta välja äratallatud platsile jääraku kõrval, heitis püssi endale jalge ette, tõstis käed üles. Enne teda väljaroninud kasakad seisid tihedalt kummikus. Miška Koševoi oli eraldunud Amuuri-taguste jalast ja ratsameeste suurest salgast ja sammus kasakate poole, nendele lähenes ratsa-punaarmeelasi . . .

Miška astus üsna Petro juurde, küsis tasa, ilma silmi maast tõstmata:

«Oled oma sõdimise lõpetanud?» Oodanud vastust ja ikka niisamuti Petrole jalge ette vaadates küsis: «Kas sina juhtisid neid?»

Petrol hakkasid huuled hüplema. Väsinud liigutusega tõstis ta vaevaliselt käe märja otsaesise juurde. Miška pikad kaarjad ripsmed hakkasid värisema, lihav, palavikurakukestega kaetud ülahuul kerkis pikkamisi. Hiii tugev värin pani rappuma ta keha, et näis, nagu ei suudaks ta jalgadel püsida, peaks kukkuma. Aga kohe tõstis ta järsult silmad Petrole ja talle otse silmateradesse vaadates, puurides nendesse oma kummaliselt võõra pilgu, pomises kiiresti:

«Võta riidest lahti!»

Kärmesti tõmbas Petro poolkasuka seljast, käänas hoolikalt kokku ja pani lumele; võttis maha papaaha, vöö, kaitsevärvi pluusi, ja poolkasuka hõlmale istudes, hakkas saapaid jalast kiskuma, iga hetk ikka enam ja enam kahvatades.

Ivan Aleksejevitš jalastus, astus kõrvalt juurde ja Petrole vaadates pigistas hambad kokku, kartes nutma puhkeda.

«Ära pesu maha võta,» sosistas Miška, ja võpatades harjus äkki kriiskavalt: «Rutemini, sina! . . .»

Petro hakkas askeldama, käkerdas kokku jalast võetud villased sukad, pistis nad saapasäärtesse, end sirgu ajades astus poolkasukalt lumele paljaste, lumel safrankoltsetena paistvate jalgadega.

«Vader!» hüüdis ta, vaevalt huuli liigutades, Ivan Aleksejevitši. See vaatas vaikides, kuidas Petro paljaste pöidade all lumi pisut sulab. «Vader Ivan, sina ristisid

minu last... Vader, ärge hukake mind!» palus Petro, ja nähes, et Miška oli juba tõstnud nagaani tema rinna kõrgusele, — ajas silmad pärani, otsekui valmistudes nägema midagi pimestavat, tõmbas nagu hüppe eel pea õlgade vahele.

Ta ei kuulnud pauku, kukkudes selili nagu tugeva tõuke mõjul.

Talle näis, otsekui oleks Koševoi väljasirutatud käsi haaranud tema südame ja korraga pigistanud sellest vere välja. Oma elu viimse jõupingutusega avas Petro vaevaga alussärgi kaeluse, paljastades vasaku nisanibu all kuuli sisselõike. Veri immitses sellest aeglaselt, siis aga, leides väljapääsu, purskas vilinal üles tõkatmusta joana.

34

Koidu ajal tuli Punase jääraku juurde saadetud luure tagasi teatega, et punaseid pole leitud kuni Jelanskaja piirini ja et Petro Melehhov ühes kümne kasakaga lamavad tapetuina sealsamas, jääraku pervel.

Grigori korraldas regede saatmise tapetute järele, läks ülejäänud öö-osa veetma Hristonja juurde. Teda kihutas majast välja naiste itk surnu järele, Darja kole valjuhääleline nutt. Kuni valgeni istus ta Hristonja tares lee ääres. Suitsetas ahnelt, ja kui lõppes pabeross, haaras ruttu uuesti tubakakoti, nagu kartes jääda silm silma vastu oma mõtetega, kurvastusega Petro järele, — mõrkjat suitsu sügavale sisse hingates alustas tukkuva Hristonjaga kõrvalist juttu.

Valgenes. Kohe hommikul hakkas sulama. Umbes kella kümneks ilmusid sõnnikuga kaetud teele loigud. Katustelt tilkus. Kevadiselt häälitsesid kuked, kuskil kaagutas nagu kuumal keskpäeval üksik kana.

Õuede päikesepoolsel küljel, sooja käes hõõrusid end tarade vastu härjad. Tuul kandis nende tümjailt selgadelt lahtitulnud karva. Vürtsikalt ja magedalt lõhnas sulanud lume järele. Hristonja värava kõrval, paljal õunapuuoksal kiikudes, siutsus tilluke kollasekõhuline talitihane.

Grigori seisis värava juures, ootas regede ilmumist hõnkalt ja tahtmatult tõlkis tihase tiuksumist lapsepõlvest tuttavasse keelde. «Totši-plug![1] Totši-plug!» — kõneles tihaseke rõõmsalt selle sulailmaga, külma tulekul aga — seda teadis Grigori — muutus tema hääl: kiirkõnega asovitas tihane, ja kuuldus ka väga sarnane: «Obuvai-tširiki![2] Obuvai-tširiki!»

Aeg-ajalt pööras Grigori pilgu teelt ja vaatas hüplevale tihasele. «Totši-plug! Totši-plug!» siutsutas see. Ja ootamatult meenus Grigorile, kuidas nad Petroga lapsepõlves olid karjatanud stepis kalkunipoegi, ja Petro, tollal valgepäine, igavesti kestendava nõsuninaga jõnglane, jäljendas meisterlikult kalkuni kulistamist ja nõusamuti tõlkis nende kõnet oma naljakasse lapsekeelde. Ta jäljendas osavalt haavunud kalkunipoja piiksumist, rääkides peene häälega: «Kõigil on saapad jalas, aga minul pole! Kõigil on saapad jalas, aga minul pole!» Ja kohe ajas silmad pungi, kõverdas küünarnukist käed, — hakkas külitsi nagu vana kalkun, pomises: «Kurr! Kurr! Kurr! Kurr! Kurr! Ostame jõmpsikale turult saapad!» Siis naeris Grigori õnnelikku naeru, palus veel rääkida kalkuni keeli, nurus, et teine näitaks, kuidas murelikult kulistab kalkunipoegade pesakond, kes on avastanud rohus mõne kõrvalise asja, nagu plekitüki või riideräbala...

Tänavalõpus tuli nähtavale eesmine regi. Kõrval kõndis kasakas. Esimese ree järel venisid nähtavale teine ja kolmas. Grigori pühkis ära pisara ja kutsumata mälestuste vaikse naeratuse, läks kiiresti oma värava poole. Ta tahtis murest hullunud ema esimesel hirmsal silmapilgul tagasi hoida ja teda mitte lasta ree juurde, kus lebas Petro surnukeha. Esimese ree kõrval sammus ilma mütsita Aljoška Šamil. Käeköndiga surus ta papaahat vastu rindu, paremas hoidis jõhvohje. Pilku Aljoška näol peatamata vaatas Grigori reele. Allalaotatud õlgedel lamas selili Martin Šamil. Ta ülespoole pööratud nägu, roheline pluus rinnal ja sissetõmmatud kõhul olid külmunud verega koos. Teisel reel veeti Manõtskovi. Puruks raiutud nägu oli tal õlgadesse vajutatud, pea külmakart-

[1] Terita atra!
[2] Tõmba kingad jalga!

likult õigade vahele tõmmatud, kukal aga osava löögiga puhtalt ära lõigatud: narmastena palistasid mustad juustepurikad paljastatud kolbaluid. Grigori vaatas kolmandale reele. Ta ei tundnud surnut ära, aga pani tähele vahaste, tubakast kollaste sõrmedega kätt. See rippus reelt alla, vedas sulalumele joont sõrmedega, mis olid enne surma ristimärgi tegemiseks kokku pandud. Surnul olid jalas saapad ja seljas sinel, isegi müts lebas rinnal. Neljanda ree hobusel võttis Grigori suu äärest kinni, viis ta kiiresti õue. Järel jooksis sisse naabreid, lapsi, naisi. Rahvas kogunes majatrepi juurde.

«Seal ta on, meie kullake Petro Pantelevitš! On ära käinud oma teekonna maa peal,» ütles keegi tasakesi.

Ilma mütsita astus väravast sisse Stepan Astahhov. Teadmata kust ilmusid ätt Grišaka ja veel kolm vanameest. Grigori vaatas hämmeldunult ringi.

«Viime tarre . . .»

Küüdimees tahtis Petro jalgadest kinni hakata, aga rahvahulk nihkus vaikides laiali, andis aupaklikult teed läveastmeist allaastuvale Iljinitšnale.

Ta vaatas reele. Surnukahvatus kattis ta otsaesise, põsed, nina, levis lõuale. Värisev Pantelei Prokofjevitš toetas teda käe alt. Esimesena hakkas itkema Dunjaška, talle vastati küla kümnes otsas. Uksega paugutades tormas majatrepile sassis, tursunud Darja, langes reele.

«Petjuška! Petjuška, kallis! Tõuse üles! Tõuse üles!»

Grigoril läks silme ees mustaks.

«Mine ära, Daška!» karjus ta meeletuna, metsikult, ja valesti arvestatud liigutusega tõukas Darjat rindu.

Darja kukkus hange. Grigori haaras kiiresti Petrol käte alt kinni, küüdimees Petro paljaste jalgade pahkluude ümbert, aga Darja roomas neljakäpukil nende järel majatrepile, suudeldes haaras mehe paindumatuid, külmunud käsi. Grigori tõukas teda jalaga eemale, tundis, et veel silmapilk — ja ta kaotab enesevalitsemise. Dunjaška tõmbas vägisi Darja käed lahti, surus tema meelemärkusetu pea oma rinna vastu.

. . . . . .

Kõõgis lasus elutu vaikus. Petro lamas põrandal kummaliselt väiksena, nagu üleni kokku kuivanud. Nina oli

tal teravaks muutunud, nisukarva vurrud tumenenud, kogu nägu pikemaks veninud, kauninenud. Püksipaelte vahelt ulatusid välja paljad jalad. Ta sulas pikkamisi, tema all seisis väike loik roosakat vett. Ja mida enam andis järele öö jooksul külmunud keha, seda teravamalt tundus soolast vere lõhna ja lääge-magusat laibalehka.

Pantelei Prokofjevitš hööveldas küüni all laudu kirstu jaoks. Naised askeldasid kambris Darja ümber, kes polnud veel meelemärkusele tulnud. Aeg-ajalt kostis sealt kellegi terav hüsteeriline nuukse, siis aga vulises ojakese sugulase Vassilissa hääl, kes oli rutanud kohale muret «jagama». Grigori istus pingil venna ees, keeras plotskit, vaatas Petro äärtelt kollendavasse näkku, tema siniseks tõmbunud ümmarguste küüntega kätele. Suur võõrdumise külmus eraldas teda juba vennast. Petro polnud nüüd oma inimene, vaid lühiajaline külaline, kellest on tulnud aeg lahkuda. Lebab praegu, põsk ebaloomulikult vastu muldpõrandat surutud, nagu ootaks ta midagi, rahunenud saladuslik poolnaeratus nisukarva vurrude all tardunud. Homme aga seavad teda naine ja ema valmis viimsele teekonnale.

Juba õhtul soojendas ema talle kolm pajatäit vett, ja naine pani valmis puhta pesu ning parimad kasaka püksid ja mundri. Grigori — tema lihane vend — ja isa pesevad puhtaks nüüdsest peale temale mitte kuuluva, oma olustiolekut mitte häbeneva keha. Panevad talle selga pühapäevariided ja asetavad lauale. Siis tuleb Darja, paneb laiade jäiste käte vahele, mis veel eile sülelesid teda, selle küünla, mille valgus paistis neile mõlemale kirikus, kui nad käisid analogioni ümber, — ja valmis on kasakas Petro Melehhov teelesaatmiseks sinna, kust ei tulda tagasi puhkusele kodutaredesse.

«Parem oleksid sa võinud otsa saada kuskil Preisimaal kui siin ema silmade all!» kõneles Grigori mõttes ettehoitvalt vennale, ja heitnud pilgu laibale, läks äkki näost valgeks: mööda Petro põske venis sorguvajunud vurrupoole pisar. Grigori hüppas isegi püsti, kuid silmitsenud terasemalt, ohkas kergendatult: mitte surnud pisar polnud see, vaid sulanud säbara juuksetuka küljest oli kukkunud Petrole otsaesisele tilgake ja veeres pikkamisi mööda põske alla.

Ülem-Doni ühendatud mässuliste jõudude ülemjuhataja käskkirjaga määrati Grigori Melehhov Vjošenski polgu komandöriks. Kümme sotnjat kasakaid viis Grigori Karginskaja peale. Staap kirjutas talle ette iga hinna eest purustada Lihhatšovi väesalk ja kihutada ta välja ringkonna piiridest, selleks et õhutada ülestõusule kõik Karginskaja ja Bokovskaja staniitsa Tširi-äärsed külad.

Ja 7-ndal märtsil viis Grigori kasakad teele. Kergelt sulanud künkal, mida katsid mustad paljakud, laskis ta endast mööda kõik kümme sotnjat. Tee kõrval istus ta vimmakalt sadulas, külg ees, hoidis ratsuteid pingutades erksat hobust tagasi, mööda aga läksid rännakkolonnides Doni-äärsete külade sotnjad: Bazki, Belogorka, Olšanski, Merkulovi, Gromoki, Semjonovi, Rõbinski, Vodjanski, Lebjaži, Jeriki omad.

Grigori silus kindaga musta vurru, liigutas kullinina, saatis tiibjate kulmude alt sünge, raske pilguga iga sotnjat. Suur hulk märgi hobusejalgu sõtkus mustjaspruuni lumesoga. Tuttavad kasakad naeratasid mööda sõites Grigorile. Ratsanike papaahade kohal hõljus ja sulas tubakasuits. Hobused aurasid.

Grigori liitus viimase sotnjaga. Umbes kolme versta järel tuli neile vastu luure. Luuresalka juhtiv urjadnik kappas Grigori juurde.

«Punased taganevad Tšukarini peale viivat teed mööda!»

Lihhatšovi väesalk ei võtnud lahingut vastu. Kuid Grigori saatis kolm sotnjat ümber haarama ja surus ülejäänutega nõnda peale, et punaarmeelased hakkasid juba Tšukarinis regesid, padrunikaste maha jätma. Tšukarini serval, viletsa kirikukese juures jäi Lihhatšovi patarei jõkke kinni. Hobusemehed raiusid trengid katki, kihutasid läbi kodusalude Karginskajasse.

Viisteist versta Tšukarinist kuni Karginskajani läbisid kasakad ilma lahinguta. Paremal, Jassenovka taga, tulistas vaenlase patrull vjošenskilaste luuret. Sellega asi lõppeski. Kasakad hakkasid juba naljatama: «Läheb Novotšerkasskini!»

Grigorit rõõmustas vallutatud patarei. «Ei jõudnud isegi lukke ära rikkuda,» mõtles ta põlglikult. Härgade jõul tõmbasid nad kinnijäänud suurtüki välja. Sotnjatest kogunes silmapilguga meeskond. Suurtükid liikusid kahekõrdses rakendis: kuus paari hobuseid vedas igaüht. Kaitseks määratud poolsotnja saatis patareid.

Videvikus võeti äkkrünnakuga Karginskaja. Osa Lihhatšovi väesalgast viimase kolme suurtükiga ja üheksa kuulipildujaga võeti vangi. Ülejäänud punaarmeelased ühes Kargini revolutsioonikomiteega jõudsid põgeneda külade kaudu Bokovskaja staniitsa suunas.

Kogu öö sadas vihma. Hommikuks olid nõod ja orud vett täis. Teed muutusid läbipääsmatuks: iga nõgu oli püünis. Vett täis imbunud lumi vajus sisse mullani. Hobused jäid kinni, inimesed kukkusid väsimuse pärast.

Kaks sotnjat Bazki horunži Harlampi Jermakovi komando all, keda Grigori oli välja saatnud taganeva vaenlase jälitamiseks, püüdsid Latõševski ja Vislouzovski külas kinni umbes kolmkümmend mahajäänud punaarmeelast; hommikul toodi nad Karginskajasse.

Grigori asus korteris kohaliku rahamehe Kargini määratu suures majas. Vangid toodi tema juurde õue. Jermakov astus Grigori juurde sisse, teretas.

«Võtsin kinni kakskümmend seitse punast. Sulle tõi käskjalg seal hobuse ette. Kas sõidad kohe välja või?»

Grigori tõmbas vöö sineli peale, kammis papaaha all pulstunud juuksed peegli ees siledaks, alles siis pöördus Jermakovi poole.

«Sõidame. Kohe välja astuda. Väljakul teeme miitingu — ja sõjateele.»

«Väga vaja seda miitingut!» Jermakov kehitas õlgu, naeratas. «Nad on ilma miitingutagi kõik hobuste seljas. Aga näe, vaata! Kas need pole vjošenskilased, kes sealt tulevad?»

Grigori vaatas aknast välja. Neljakaupa reas tulid suurepärases korras sotnjad. Kasakad — nagu välja valitud, hobused — vii või ülevaatusele.

«Kust need pärit on? Kust kurat need siia tulevad?» pomises Grigori rõõmuga, jooksu peal mõõka külge pannes.

Jermakov jõudis talle värava juures järele.

Jalgväravale lähenes juba eesmise sotnja komandör. Ta hoidis kätt aupaklikult papaaha ääre juures, ei julgenud seda Grigorile ulatada.

«Teie olete seltsimees Melehhov?»

«Mina olen. Kust te tulete?»

«Võtke oma väeossa. Ühineme teiega. Meie sotnja formeerus tänase öö jooksul. See on Lihhovidovi külast, teised kaks sotnjat Gratšovist, Arhipovkast ja Vassiljovkast.»

«Viige kasakad väljakule. Seal tuleb kohe miiting.»

Käskjalg (Grigori oli võtnud käskjalaks Prohhor Zõkovi) andis talle hobuse ette, hoidis isegi jalust. Kuidagi eriti osavasti, peaaegu ilma sadulakaart ja lakka puudutamata heitis Jermakov sadulasse oma kõhetu raudse keha, küsis, juurde sõites ja harjunud liigutusega sadula kohal sineli lõhikut kohendades:

«Kuidas talitada vangidega?»

Grigori võttis tal sinelinööbist kinni, kummardus sadulast alla kallutudes talle üsna lähedale. Tema silmades välkusid rusked sädemekesed, aga huuled vurrude all naeratasid, kuigi pisut metsloomalikult.

«Käsi Vjoškisse toimetada. Said aru? Et ei jõuaks kaugemale tollest kurgaanist seal!» Ta viibutas nuuti staniitsa kohal kerkiva liivakurgaani suunas, ajas hobuse liikvele.

«See on neile Petro eest esimene maks,» mõtles ta traavi võttes, ja ilma nähtava põhjuseta virutas nuudiga hobuse laudjale nii, et kerkis valkjas paistetanud vorp.

36

Karginskajast viis Grigori Bokovskaja peale juba kolm ja pool tuhat ratsanikku. Temale järele saatsid staap ja ringkonna täitevkomitee kiirkäskjalgadega käske ja korraldusi. Üks staabi liikmeist palus erakirjas Grigorit ülespuhutud stiilis:

«Väga lugupeetud seltsimees Grigori Pantelejevitš! Meie kätte ulatub kurje kuuldusi, nagu õiendaksid sina karmilt arveid vangilangenud punaarmeelastega. Et sinu käsu järgi olevat hävitatud — teiste sõnadega maha raiu-

tud — kolmkümmend punaarmeelast, keda Harlampi Jermakov Bokovskaja all vangi võttis. Nimetatud vangide hulgas oli kuulu järgi üks komissar, kes oleks võinud meile väga kasulik olla nende jõudude valgustamise asjas. Sina, kallis seltsimees, tühista käsk vange mitte võtta. Niisugune käsk on meile hirmus kahjulik, ja kasakad pidavat isegi nurisema niisuguse julmuse üle ja kartma, et punased samuti hakkavad vange tapma ja meie külasid hävitama. Toimeta ka juhtkond elusalt edasi. Meie koristame nad Vjoškis või Kazanskajas tasakesi ära, sina aga lähed oma sotnjatega nagu Tarass Bulba kirjanik Puškini ajaloolisest romaanist, ja annad kõik tule ning mõõga roaks ja ärritad kasakaid. Sa talitse end, ole hea, ära surma vange, vaid saada nad meie juurde. Selles ongi siis meie jõud. Seepeale aga ole terve. Tervitame sind austavalt ja ootame edu.»

Grigori ei lugenud kirja lõpuni, tõmbas puruks, viskas hobuse jalge alla. Kudinovi käsu peale: «Viivitamata arenda pealetungi lõunasse, Krutenki—Astahhovo—Grekovo lõiku. Staap loeb vajalikuks ühineda kadettide rindega. Vastasel juhul meid piiratakse sisse ja purustatakse,» ta kirjutas sadulast maha tulemata: «Tungin Bokovskaja peale, ajan taga põgenevat vaenlast. Krutenki peale ma ei lähe, sinu käsu leian olevat rumala. Ja milleks lähen ma Astahhovot ründama? Seal pole kedagi peale tuule ja hohollide.»

Sellega lõppes tema ametlik kirjavahetus ülestõusnute tsentrumiga. Kaheks polguks jagatud sotnjad lähenesid Bokovskajaga piirnevale Konkovi külale. Sõjaõnn ei lahkunud Grigorist veel kolme päeva jooksul. Vallutanud lahinguga Bokovskaja, suundus Grigori omal riisikol Krasnokutškaja peale. Purustas väikese väesalga, mis talle tee sulges, aga võetud vange ei käskinud tappa, saatis tagalasse.

9-ndal märtsil lähenes ta polkudega juba Tšistjakovo alevile. Selleks ajaks oli punane väejuhatus, tundes hädaohtu seljatagant, saatnud mässuliste vastu mõned polgud ja patareid. Tšistjakovo all põrkasid sinnajõudnud punased polgud Grigori polkudega kokku. Lahing kestis tundi kolm. Kartes «kotti», tõmbas Grigori oma väeosad Krasnokutskaja juurde tagasi. Aga hommikuses lahingus

10-ndal märtsil puistasid punased Hopjori kasakad vjošenskilasi tublisti. Rünnakus ja vasturünnakus kohtusid mõlemalt poolt donlased, raiusid üksteist korralikult, ja Grigori, kaotanud lahingus hobuse, endal põsk puruks raiutud, viis polgud lahingust välja, eemaldus Bokovskaja juurde.

Õhtul kuulas ta üle vangivõetud hopjorlase. Tema ees seisis vanapoolne, kitsa rinnaga linalakk kasakas Tepikinskaja staniitsast, punase lindi räbalad sinelikäänisel. Küsimustele vastas ta meelsasti, aga naeratas pingutatult ja kuidagi virilalt.

«Missugused polgud olid eile lahingus?»

«Meie Kolmas Stenka Razini nimeline Kasakapolk. Selles on peaaegu kõik Hopjori ringkonna kasakad. Viies Amuuri-tagune, kaheteistkümnes ratsaväe- ja kuues Mtsenski polk.»

«Kelle üldjuhatuse all? Räägitakse, Kikvidze olevat juhtinud?»

«Ei, seltsimees Domnitš komandas koondus-väesalka.»

«On teil palju laskemoona?»

«Pagana palju!»

«Suurtükke?»

«Vist kaheksa.»

«Kust polk ära toodi?»

«Kamenski taludest.»

«Kas seletati, kuhu viiakse?»

Kasakas jäi kõnes toppama, aga vastas siiski. Grigoril tuli tahtmine hopjorlaste meeleolu kohta järele kuulata.

«Mis kasakad omavahel kõnelesid?»

«Et polevat himu minna ...»

«Kas polgus teatakse, mille vastu me üles tõusime?»

«Kust seda teadma peab?»

«Miks nad siis vastu tahtmist läksid?»

«Eks teie ole ju kasakad! Ja oleme ka tüdinud sõjaga jändamast. Me ju nagu punastega läksime — nii olemegi seniajani.»

«Võib-olla teenid nüüd ka meie juures?»

Kasakas kehitas kitsaid õlgu.

«Kuidas soovite! Ei oleks just himu ...»

«Noh, mine. Laseme naise juurde ... Küllap tunned igatsust tema järele?»

Ahendatud silmadega vaatas Grigori äraminevale kasakale järele, kutsus Prohhori. Suitsetas, vaikis kaua. Siis astus akna juurde, seljaga Prohhori poole seistes käskis rahulikult:

«Ütle poistele, et tolle, keda ma praegu üle kuulasin, viiksid tasakesi aedadesse. Punaseid kasakaid ma vangi ei võta!» Grigori pöördus järsult äratallatud kontsadel. «Las tõmbavad ta kohe ... Mine!»

Prohhor läks. Grigori seisis veidi aega, murdes aknal kasvava geraaniumi hapraid varsi, siis läks kiiresti välistrepile. Prohhor kõneles tasa kasakatega, kes istusid väila juures päikesepaistel.

«Laske vangil minna. Las talle kirjutatakse pääseluba,» ütles Grigori ilma kasakaile vaatamata ja läks tagasi tuppa, astus vana peegli ette, lahutas arusaamatuses käsi.

Ta ei suutnud endale seletada, miks ta välja läks ja käskis vangi minema lasta. Eks tundnud ta ju ometi mingit kahjurõõmu, midagi rahulduse taolist, kui ta endamisi muiates ütles: «Laseme naise juurde ... Mine,» ise aga teadis, et kohe kutsub Prohhori ja käsib hopjorlase aedades mättasse lüüa. Ta oli pisut pahane haledustunde üle, — mis siis muud kui seletamatu haledustunne oli tunginud tema teadvusse ja sundinud vabastama vaenlase? Ja samal ajal valdas teda mingi värskendav rõõm ... Kuidas see juhtus? Ta ise ei osanud endale seletada. Ja see oli seda imelikum, et veel eile ta ise kõneles kasakaile: «Talupoeg on vaenlane, kasakas aga, kes punastega kaasa läheb, on kahte vaenlast väärt! Kasaka üle, nagu spiooni üle, tuleb lühidalt kohut mõista: üks, kaks — ja taevaväravast sisse.»

Selle lahendamata, kirvendava vastuoluga, ülesse rkinud tundega, et tema on väljas väära ürituse eest, lahkuski Grigori korterist. Tema juurde tulid Tširi polgu komandör — pikk atamanlane silmapaistmatute, väikeste, mälust kustuvate näojoontega — ja kaks sotnjaülemat.

«Tuli veel toetust juurde!» teatas polguülem naeratades. «Kolm tuhat ratsameest Napolovist, Jablonevaja Retškalt, Gussõnkast, lisaks kaks sotnjat jalamehi. Kuhu sa nad kõik paned, Pantelevitš?»

Grigori riputas külge mauseri ja elegantse välitasku, mis olid saadud Lihhatšovilt, läks õue. Päike paistis soojalt. Taevas oli suviselt kõrge ja sinine, ja suviselt sõudsid lõunasse valged lammaspilved. Grigori kogus kõik komandörid põiktänavasse nõu pidama. Neid tuli kokku umbes kolmkümmend meest, võtsid istet mahalangenud tara peal, kellegi tubakakott hakkas käest kätte käima.

«Missugused plaanid me teeme? Kuidas saaksime rabada neid polke, mis meid Tšistjakovkast eemale tõrjusid, ja kuhupoole me läheme?» küsis Grigori ja ühtlasi andis edasi Kudinovi käsu sisu.

«Aga kui palju neid meie vastu on? Kas said vangilt teada?» küsis vaikimise järel üks sotnjaülemaist.

Grigori loendas polke, mis nende vastu seisid, arvas põgusalt kokku vaenlase jala- ja ratsaväelaste tõenäolise arvu. Kasakad vaikisid tükk aega. Nõupidamisel ei võinud välja tulla rumala, läbikaalumatu sõnaga. Gratšovi sotnjaülem ütleski:

«Oota natuke, Melehhov! Lase järele mõtelda. Ega see ole kord mõõgaga virutada. Võib mööda sattuda.»

Tema hakkaski esimesena kõnelema.

Grigori kuulas kõiki tähelepanelikult. Sõnavõtjate enamuse arvamus kaldus sinnapoole, et mitte tungida liiga sügavale isegi edu korral ja pidada kaitsesõda. Muide toetas üks tširlastest tuliselt mässuliste jõudude ülemjuhataja käsku, kõneles:

«Meil pole mõtet siin tammuda. Las Melehhov viib meid Donetsi äärde. Kas olete aru kaotanud või? Meid on käputäis, selja taga aga kogu Venemaa. Kuidas me suudame vastu pidada? Suruvad korraks peale — ja olemegi kadunud! Peab läbi murdma! Kuigi meil on üsna vähe padruneid, aga me hangime neid. Tuleb teha äkiline rünnak! Otsustage!»

«Aga kuhu sa rahva paned? Naised, raugad, lapsed?»

«Las jäävad paigale!»

«Tark pea on sul, aga lolli omaks sattunud!»

Seni olid taraserval istunud komandörid sosinal kõnelnud lähenevast kevadkünnist, sellest, mis saab majapidamisest, kui tuleb minna läbimurdele, pärast tširlase kõnet aga hakkasid kõik valjusti kisatsema. Nõupidamine omandas korraga tormilise ilme nagu mõnel

külakoosolekul. Teistest valjemini tõstis häält elatanud kasakas Napolovist:

«Oma tarede juurest kaugemale me ei lähe! Mina viin esimesena oma sotnja ära külasse! Kui võidelda, siis tarede kõrval, mitte aga võõrast elu päästma minna!»

«Sa ära mulle kõri peale astu! Mina arutan, sina aga — kohe röökima!»

«Mis seal kõneldagi!»

«Las Kudinov ise läheb Donetsi äärde!»

Oodanud, kuni tekkis vaikus, pani Grigori tülikaalule otsustava sõna:

«Siin hakkame rinnet pidama! Kui Krasnokutskaja meie poole lööb — kaitseme ka teda! Minna pole kuhugi. Nõupidamine on lõppenud. Sotnjatesse! Astume kohe välja positsioonidele.»

Poole tunni pärast, kui tihedad ratsaväelaavad hakkasid lõputult voolama mööda tänavaid, tundis Grigori teravalt uhkeldavat rõõmu: nii suurt inimeste hulka polnud ta veel iialgi komandanud. Aga iseka rõõmu kõrval liigatas temas raskelt ka mure, ahistav rahutus: kas oskab ta juhtida nii nagu vaja? Kas jätkub tal oskust valitseda tuhandeid kasakaid? Mitte sotnja, vaid diviis oli tema käsu all. Kas tema, väikese haridusega kasakas, suudab valitseda tuhandete elude üle ja kanda nende eest vastutust? «Aga peaasi — kelle vastu ma neid viin? Rahva vastu ... Kel on siis õigus?»

Hambaid ragistades jälgis Grigori koondrivis möödumavaid sotnjaid. Võimu joobnustav jõud oli vananenud ja luitunud tema silmis. Mure, ahistus olid jäänud, vajudes peale raskusega, surudes selja küüru.

37

Kevad avas jõgede sooned. Päevad muutusid jõulisemaks, mäevete rohelised voolud kõlavamaks. Päike oli läinud märgatavalt punakamaks, kadunud oli temalt põduralt-kollane värvus. Päikesekiirte ohted muutusid karvasemaks ja torkisid juba mõnevõrra soojusega. Keskpäeval auras paljandunud künnimaa, sätendas

talumatult urbne soomuseline lumi. Mageda niiskusega küllastatud õhk oli paks ja lõhnav.

Päike soojendas kasakate selgi. Sadulapadjad olid meeldivalt soojaks muutunud, tõmmusid kasakapõski niisutas märjahuuleline tuul. Vahetevahel tõi ta lumiselt künkalt ka külmahõngu. Aga soojus oli talvest võitu saamas. Kevadiselt ägedalt mänglesid hobused, nendelt langes mahatulevat karva, teravamini torkis sõõrmeid hobusehigi lehk.

Kasakad sidusid juba hobustel kiulisi sabasid üles. Ülearustena kõlkusid ratsanike selgadel kaamelikarvast paslikud, papaahade all niiskusid otsaesised, ja poolkasukais ja soojades kasakakuubedes hakkas juba pisut palav.

Grigori viis polku suvist teed mööda. Eemal, tuuliku tiivaristi taga hargnesid laavaks punaste eskadronid: Sviridovi küla juures oli algamas lahing.

Veel ei osanud Grigori, nagu ta oleks pidanud, juhtida kõrvalt. Ta ise viis lahingusse vjošenskilaste sotnjad, toppis nendega kinni kõige ohtlikumad kohad. Ja lahing toimus ilma üldjuhatuseta. Eelnevat kokkulepet rikkudes talitas iga polk sõltuvalt sellest, kuidas kujunesid asjaolud.

Rinnet ei olnud. See andis võimaluse laialt arendada manööverdamist.

Ratsaväe rohkus (Grigori väesalgas oli see ülekaalus) oli suureks paremuseks. Seda kasutades otsustas Grigori pidada sõda «kasaka moodi»: tiibu ümber haarata, tagalasse tungida, voore rüüstada, häirida ja demoraliseerida punaseid öiste rünnakutega.

Kuid Sviridovi all otsustas ta talitada teisiti: viis sotnjad positsioonidele laias traavis, jättis ühe nendest külasse, käskis jalastuda ja kodusaludesse varitsusele heita, enne aga saata hobusehoidjad küla taludesse; kahe ülejäänud sotnjaga sööstis ta poole versta kaugusel tuulikust välja kingule ja segas end vähehaaval lahingusse.

Tema vastas oli üle kahe eskadroni punast ratsaväge. Need polnud hopjorlased, sest läbi binokli nägi Grigori väikesekasvulisi, mitte doni hobuseid lühikeseks lõigatud sabadega, kasakad aga ei lõiganud hobustel iial sabasid,

ei teotanud hobuseilu. Järelikult tungis peale kas 13. rätsapolk või uued juurdetulnud väeosad.

Grigori silmitses kingult läbi binokli maastikku. Sadulast vaadatuna näis maa talle alati avaram, ja ta tundis end kindlamini, kui saapaninad puhkasid jalustes.

Ta nägi, kuidas teisel pool Tširi jõge liikus kühmuna halkjaspruun pikk kolmest ja poolest tuhandest kasakast koosnev kolonn. Aeglaselt loogeldes tõusis see mäkke, kadus põhja poole, Jelanskaja ja Ust-Hopjorskaja staniitsa-ala piirile, et seal kohata Ust-Medveditsa poolt pealetungivat vaenlast ja aidata võitluses nõrkevaid jelanskilasi.

Versta poolteist lahutas Grigorit rünnakuks valmistuvast punaste laavast. Rutuga rivistas Grigori vana eeskuju järgi oma sotnjad. Piike polnud mitte kõigil kasakail, aga need, kellel nad olid, nihkusid esimesse viirgu, sõitsid kümmekond sülda ettepoole. Grigori kappas esimese viiru ette, asetus poolpöördesse, tõmbas mõõga välja.

«Tasast traavi, marss!»

Esimesel hetkel komistas tema all hobune, sattudes jalgupidi lumega täidetud ümisejaauku. Grigori ajas end sadulas sirgu, kahvatas viha pärast ja lõi tugevasti hobust lapiti mõõgaga. Tema all oli tubli, väle, ühelt vjošenskilaselt võetud rivihobune, kuid Grigori suhtus temasse salajase umbusaldusega. Ta teadis, et hobune ei võinud kahe päeva jooksul temaga harjuda, ka ise polnud ta tema kombeid ja iseloomu tundma õppinud, — kartis, et võõras hobune ei hakka teda mõistma poolelt sõnalt, tillukesest ratsmeliigutusest, nii, nagu mõistis oma, Tšistjakovo all tapetud ratsu. Pärast seda kui mõõgalöök hobuse ärevile ajas ja ta ratsuteid kuulmata galoppi üle läks, tõmbus Grigori sisemiselt külmaks ja sattus isegi veidi segadusse. «Veab mind veel alt!» kõrvetas torkav mõte. Aga mida kaugemale ja ühtlasemalt hobune hoogsas galopis sirutus, mida enam ta alistus vaevalt märgatavale liigutusele käe poolt, mis tema jooksu juhtis, seda kindlamaks ja külmemaks muutus Grigori. Pöörates hetkeks pilgu vaenlase õõtsuvalt lähenevast laialipaiskunud laavast kõrvale, libistas ta silmadega üle hobuse kaela. Punased hobusekõrvad

olid kõvasti ja kurjalt ligipead surutud, nagu tapapakule sirutatud kael võpatles rütmiliselt. Grigori ajas end sadulas sirgu, kogus ahnelt kopsudesse õhku, pistis saapad sügavasti jalustesse, vaatas tagasi. Kui palju kordi oli ta näinud enda taga müriseva, ratsanikest ja hobustest liidetud laviini, ja iga kord kiskus ta süda kokku hirmu pärast läheneva ees ja mingi metsiku loomaliku ärevuse seletamatu tunde mõjul. Silmapilgust, millal ta hobuse liikvele laskis, kuni selle ajani, millal ta tormates vaenlase juurde jõudis, toimus tabamatu sisemine muundumine. Mõistus, külmaverelisus, kaalutlevus — kõik lahkus Grigorist sel hirmsal hetkel, ja ainuüksi metsloomalik vaist asus võimukalt juhtima tema tahet. Kui keegi oleks võinud rünnakuhetkel vaadata kõrvalt Grigorile, siis oleks ta vististi arvanud, et tema liigutusi juhib külm, seisukorra peremeheks jääv mõistus. Nii kindlad, kontrollitud ja kaalutletud olid nad väliselt.

Vahemaa mõlema poole vahel kahanes kiiresti. Suurenesid ratsanike, hobuste kogud. Hobuste kabjad otsekui neelasid tükikest umbrohuga kaetud lumist külakarjamaad, mis asetses kahe ratsalaava vahel. Grigori pani tähele üht ratsanikku, kes umbes kolme hobusekeha pikkuse võrra oma eskadroni ees kappas. Mustjaskõrb suurekasvuline hobune tema all kihutas lühikest hundisammu. Ratsanik liigutas õhus ohvitserimõõka, hõbedane mõõgatupp kõlkus ja peksles vastu jalust, tuliselt päikese käes sätendades. Hetke pärast tundis Grigori ratsaniku ära. See oli Kargini kommunist, mittekasakas Pjotr Semiglazov. Seitsmeteistkümnendal aastal tuli tema, tookord kahekümne nelja aastane poiss, esimesena Saksa sõjast seninägematute säärmähistega; tõi endaga kaasa bolševistlikud veendumused ja kindla rindemehe-tarmukuse. Bolševikuks ta jäigi. Teenis Punaarmees ja enne mässu tuli väeosast staniitsasse, et seal nõukogude korda sisse seada. See Semiglazov kihutaski Grigori poole, kindlalt hobust juhtides, maaliliselt raputades läbiotsimisel äravõetud, ainult paraadide jaoks kõlblikku ohvitserimõõka.

Kõvasti kokkupigistatud hambaid irevile ajades kergitas Grigori ratsuteid ja kuulekalt lisas hobune kiirust.

Grigoril oli üks, ainult temale omane manööver, mida ta rakendas rünnakul. Ta kasutas seda, kui vaistu ja pilguga tundis ära tugeva vastase, või siis, kui tahtis rabada kindlalt, surmavalt, rabada maha ühe löögiga, iga hinna eest. Lapsena oli Grigori vasakukäeline. Ta hoidis lusikatki vasakus käes ja ristimärkigi tegi sellega. Pantelei Prokofjevitš peksis teda vahel julmalt selle eest, isegi teised omavanused lapsed hüüdsid teda «Griška-levša[1]». Löögid ja sõim avaldasid arvatavasti mõju väikese Griška peale. Kümneaastaselt langes temast ära ühes hüüdnimega «levša» ka harjumus asendada paremat kätt vasakuga. Kuid viimase ajani võis ta edukalt teha vasakuga kõik, mis ta tegi paremaga. Ja vasak käsi oli tal isegi tugevam. Rünnakul kasutas Grigori seda paremust alati edukalt. Ta juhtis hobuse väljavalitud vastase peale, lähenedes, nagu tavaliselt kõik, vasakult poolt, et parema käega raiuda; sedasama püüdis teha ka see, kes pidi Grigoriga kokku minema. Ja siis, kui vaenlaseni jäi vahest ainult kümmekond sülda ja see juba küljele kallutus, hakates mõõka tõstma, — tegi Grigori äkilise, aga sujuva põike ja lähenes paremalt, heites mõõga vasakusse kätte. Julguse kaotanud vaenlane muudab asendit, tal on ebamugav raiuda paremalt vasakule, üle hobuse pea, ta kaotab enesekindluse, surm hingab talle näkku... Grigori langetab hirmsajõulise, terava, tagasitõmbega löögi.

Sest ajast saadik kui Tšubatõi oli õpetanud Grigorit raiuma, õpetanud talle «baklaanovi lööki», oli palju vett ära voolanud. Kahe sõja kestel oli Grigori käe osavaks harjutanud. Mõõka käsitseda on midagi muud, kui adra taga käia. Paljugi oli ta taibanud raiumise tehnika alal.

Iial ei pistnud ta käelaba läbi sangrihma, et oleks kergem lühikese, tabamatu hetke kestel mõõka ühest käest teise heita. Ta teadis, et kui mõõgal on tugeva löögi juures ebaõige kallak, siis kargab ta käest välja, või teinekord isegi nikastab käerandme. Teadis võtet, mis õnnestus väga vähestel: kuidas vaevalt märgatava lii-

[1] L e v š a — vasakukäeline isik. — *Tõlk.*

gutusega lüüa vaenlasel relv käest või lühikese, mitte tugeva puudutusega paralüseerida kätt. Paljugi oli Grigori omandanud sellest teadusest, mis õpetab surmama inimesi külma relvaga.

Vitste raiumisel langeb ulja löögiga mahalõigatud vibalik ilma väratamata, alust liigutamata. Tõukub pehmelt teravat otsa pidi liivasse varre kõrval, millest teda eraldas kasakamõõk. Nõnda vajus ka kalmõkitaoline ilus Semiglazov püstikaranud hobuse alla, libises vaikselt sadulast, põiki läbiraiutud rinda kätega kokku surudes. Surmakülmus haaras keha...

Grigori ajas end samal hetkel sadulas sirgu, tõusis jalustes. Pimesi lendas tema peale teine ratsanik, suutmata enam hobust kinni pidada. Ülesheidetud vahuse hobusekoonu taga ei näinud Grigori veel ratsanikku, aga nägi mõõga kaarjat liugu, selle tumedaid külgi. Kõigest jõust tõmbas Grigori ratsuteid, võttis vastu ja juhtis kõrvale löögi, — parempoolset ratsutit pihku kiskudes virutas kallutatud raseeritud punasele kaelale.

Esimesena kappas ta laialiläinud, segunenud summast välja. Silmade ees on kihav hunnik ratsanikke. Käel närviline kihelus. Ta viskas mõõga tuppe, tõmbas välja mauseri, pööras hobuse ümber ja pani täie hooga tagasi kihutama. Tema järel tormasid kasakad. Sotnjad liikusid hajali. Kord siin, kord seal paistsid valgete sidemetega papaahad ja läkiläkid, mis surusid end hobusekaelte vastu. Grigori kõrval kappas tuttav urjadnik rebasenahkse karvamütsiga, seljas kaitsevärvi poolkasukas. Tal oli kõrv ja põsk kuni lõuani lõhki raiutud. Rinnal oleks nagu korvitäis küpseid kirsse puruks muljutud. Hambad olid irevil ja kaetud punasega.

Punaarmeelased, kes olid vankuma löönud ja poolenisti juba põgenema pistnud, pöörasid hobused ümber. Kasakate taganemine kihutas neid tagaajamisele. Ühe pisut mahajäänud kasaka kandis nagu tuul hobuse seljast ja hobused tampisid ta lumme. Siinsamas on juba küla, mustad aedade kobarad, kabelike väikesel kingul, lai tanum. Kodusalu taradeni, kus oli varitsusel sotnja, polnud enam üle saja sülla... Hobuste selgadelt lendab vahtu ja verd. Grigori, kes oli kapates raevukalt surunud mauseri päästikut, pistis töötamast keel-

dunud relva tuppe (padrun oli põigiti läinud), hüüdis ähvardavalt:

«Jagune!!!»

Nagu kalju otsa sattunud jõevoolus jagunes kasakasotnjate liidetud voog sujuvalt kaheks haruks, paljastades punaarmeelaste laava. Selle pihta kõrvetas varitsussotnja tara tagant kogupaugu, teise, kolmanda... Kärjatus! Hobune ühes punaarmeelasega lendas üle pea uperpalli. Teisel nõtkusid põlved, koon vajus kõrvuni lumme. Kuulid kiskusid sadulaist veel kolm või neli punaarmeelast. Senikaua kui ülejäänud täie kapaku peal rüsinal hobuseid ümber pöörasid, tühjendasid kasakad nende peale igaüks ühe pideme ja jäid vait. Grigori jõudis vaevalt hüüda katkeva häälega: «So-o-otnjad!...» kui tuhanded hobusejalad, järsul pöördel lund rabendades ümber pöörasid ja teistele järele kihutasid. Aga kasakad jälitasid vastumeelselt: hobused olid väsinud. Umbes poolteise versta järel pöörasid nad tagasi. Võtsid tapetud punaarmeelastelt riided ära, saduldasid lahti tapetud hobused. Kolm haavatut tappis ühekäeline Aljoška Šamil. Ta seadis nad näoga vastu tara, raius järgemööda. Pärast tunglesid kasakad kaua tapetute ümber, suitsetasid, vaatlesid laipu. Kõigil kolmel olid ühesugused tunnused: kered lõhestatud põigiti rangluust kuni vööni.

«Kolmest tegin kuus,» hooples Aljoška, silma pilgutades, põsega tõmmeldes.

Lipitsevalt kostitati teda tubakaga, vaadati varjamatu lugupidamisega Aljoška väikesele — nii umbes tubli pudelkõrvitsa suurusele — rusikale, tugevale rinnakilbile, mis paisutas kasakakuube.

Tara juures värisesid märjad sinelitega kaetud hobused. Kasakad tõmbasid sadulavööd pingule. Põiktänavas kaevu juures seisti järjekorras vee järel. Paljud talutasid väsinud, jalgu järelvedavaid hobuseid ratsmeidpidi.

Grigori sõitis Prohhori ja viie kasakaga ette. Nagu side oleks tal silmade eest langenud. Jälle, nagu rünnaku eelgi, nägi ta maailmale paistvat päikest, kostunud lund õlekuhjade ääres, kuulis varblaste kevadist sirtsumist külas, tundis lävele astunud kevade peenimaid lõhnu. Ta elas jälle ja elu polnud hiljuti valatud

vere mõjul mitte luitunud, mitte vananenud, vaid ahvat les veel enam oma kitside ja petlike rõõmudega. Sula nud maa mustal taustal valendab säilinud tükike lund alati meelitavamalt ja eredamalt...

38

Mäss kerkis üles ja voolas laiali suurveena, ujutas üle kogu Doni-äärse ja Doni-tagused stepimaad neljasaja versta ulatuses ümberringi. Kakskümmend viis tuhat kasakat istusid hobuste selga. Jalaväge panid Ülem-Doni ringkonna külad välja kümme tuhat meest.

Sõda omandas seninägematuid vorme. Kuskil Donetsi juures pidas rinnet Doni armee, kattes Novotšerkasskit, valmistudes otsustavaks kokkupõrkeks. Tema vastu seisva 8-nda ja 9-nda Punase armee tagalas aga möllas ülestõus, keerustades lõpmatult Doni vallutamise niigi rasket ülesannet.

Aprillis kerkis Vabariigi Revolutsioonilise Sõjanõukogu ette täie selgusega mässuliste ühinemise hädaoht valgete rindega. Oli vaja mäss iga hinna eest maha suruda, seni kui ta polnud veel jõudnud punase rinde lõiku tagalast läbi süüa ja Doni armeega ühineda. Mässu mahasurumiseks hakati saatma parimaid jõude: ekspeditsioonivägede hulka võeti madruste meeskondi — baltimerelasi ja mustamerelasi, kõige kindlamad polgud, soomusrongide komandod, kõige uljamad ratsaväeosad. Rindelt võeti tervenisti ära vahva Bogutšari diviisi viis polku, millesse kuulus arvuliselt ligi kaheksa tuhat meest ühes mõnede patareide ja viiesaja kuulipildujaga. Aprillis võitlesid mässulise rinde Kazanskaja lõigus juba kõikumatu vaprusega Rjazani ja Tambovi kursandid, hiljem saabus VTsIK'i[1] kooli väeosa, Šumilinskaja all võitlesid mässuliste vastu läti kütid.

Kasakaid ahistas rängalt lahinguvarustuse nappus. Algul polnud küllaldast hulka püsse, olid otsa saamas padrunid. Neid tuli hankida vere hinnaga, neid tuli võtta vaenlaselt rünnakuga või öisel retkel. Ja võetigi. April-

[1] Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee. — *Tõlk.*

lis oli mässulistel juba täisarv püsse, kuus patareid ja umbes poolteistsada kuulipildujat.

Mässu algul leidus Vjošenskajas laos viis miljonit padrunit. Ringkonnanõukogu mobiliseeris parimad seppad, lukksepad, püssimeistrid. Vjošenskajas organiseeriti kuulide valamise töökoda, aga polnud tina, polnud millestki kuule valada. Siis hakati ringkonnanõukogu ettekutsel kõigis külades tina ja vaske koguma. Auruveskitelt võeti kõik tina ja babiidi tagavarad. Ratsapulteritega saadeti küladesse laiali lühike üleskutse:

«Teie meestel, poegadel ja vendadel pole millegagi lasta. Nad lasevad ainult sellega, mis nad neetud vaenlaselt ära võtavad.

Andke ära kõik, mis teie majapidamises on kõlblikku kuulide valamiseks! Võtke tuulamismasinatelt maha tinasõelad.»

Nädala pärast polnud kogu ringkonnas ühelgi tuulamismasinal enam sõelu.

«Teie meestel, poegadel, vendadel pole millegagi lasta...» Ja naised kandsid külanõukogudesse kõike kõlblikku ja kõlbmatut, külades, kus olid käimas lahingud, urgitsesid lapsed seintest välja kartetši, sonkisid maad kilde otsides. Aga selleski asjas polnud kindlat ohtsust; mõned kehvikute naised, kes ei tahtnud viimasest majapidamise pisiasjast ilma jääda, areteeriti ja saadeti ringkonda «poolehoiu pärast punastele». Tatari külas peksid jõukad vanamehed veriseks väeosast puhkusele tulnud Semjon Tšuguni ainsa ettevaatamatu lause pärast: «Las rikkad laastavad tuulamismasinaid. Küllap nemad kardavad punaseid hullemini kui laastamist.»

Tinatagavarad sulatati Vjošenskaja töökojas, aga valmisvalatud kuulid, milledel puudus nikkelkest, sulasid samuti... Pärast lasku lendas omatehtud kuul püssirauast välja sulatatud tinakämbuna, lendas metsiku ulumise ja korisemisega, aga tabas ainult saja, saja kahekümne sülla pealt. See-eest olid haavad, mida niisugused kuulid tekitasid, kohutavad. Punaarmeelased, kes asjast teada said, karjusid vahel, kasakapatrullidega lähedase maa peal kohtudes: «Lasete sitikatega... Andke alla, niikuinii tapame kõik maha!»

Kolmkümmend viis tuhat mässulist jagunesid viieks

diviisiks ja järjekorras kuuendaks üksikuks brigaadiks. Meškovskaja—Setrakovi—Veža lõigus võitles 3. diviis Jegorovi komando all. Kazanskaja — Donetskoje — Šumilinskaja lõiku hõivas 4. diviis. Seda juhtis välimuselt üpris sünge alamhorunži, lõõgimees ja püstikurat lahingus, Kondrat Medvedev. 5. diviis võitles Slaštševskaja—Bukanovskaja rindel, seda juhtis Ušakov. Jelanskaja külade — Ust-Hopjorskaja — Gorbatovi suunas võitles oma 2-se diviisiga vahtmeister Merkulov. Sealsamas oli ka 6. üksik brigaad, — tugeva koosseisuga, peaaegu ilma kaotusteta jäänud, sest seda juhtiv Maksajevi kasakas Bogatõrjov, aukraadilt alamhorunži, oli kaalutlev, ettevaatlik, ei riskinud iial ega raisanud asjata inimesi. Piki Tširi oli oma 1-se diviisi üles seadnud Grigori Melehhov. Tema lõik oli frontaalne, lõunast tormasid selle peale rindelt äratõmmatavad punased väeosad, aga tema jõudis mitte ainult vaenlase pealetunge tagasi lüüa, vaid ka abistada vähem püsivat 2-st diviisi, saates sellele appi jala- ja ratsasotnjaid.

Ülestõusul ei läinud korda levida Hopjori ja Ust-Medveditsa ringkonna staniitsadesse. Oli sealgi käärimist, ilmus sealtki käskjalgu palvetega saata jõude Buzuluki juurde ja Hopjori ülemjooksule, et kasakaid üles kihutada, kuid mässuliste ülemjuhatus ei söandanud Ülem-Doni ringkonna piiridest välja minna, teades, et enamik hopjorlasi toetab nõukogude võimu ega haara relva. Ka käskjalad ei tõotanud edu, vaid jutustasid avameelselt, et punastega rahulolematuid pole külades just palju, et Hopjori ringkonna kõrvalistesse nurkadesse jäänud ohvitserid varjavad end, ei suuda kokku klopsida küllalt suuri mässu pooldavaid jõude, sest rindemehed on kas kodus või punaste juures, vanamehed aga on aetud nagu vasikad sulgu ja pole neil enam endist jõudu ega kaalu.

Lõunas, ukrainlastega asustatud valdades mobiliseerisid punased noori ja need võitlesid väga meelsasti mässuliste vastu vahva Bogutšari diviisi polkude koosseisus. Mäss sulgus Ülem-Doni ringkonna piiridesse. Ja aina selgemaks sai kõikidele, alates mässuliste väejuhatusest, et kaua ei suudeta kodutaresid kaitsta, —

kas varem või hiljem, aga Punaarmee pöördub Donetsi jõuest ja rõhub puruks.

19. päeval märtsil kutsus Kudinov Grigori Melehhovi Vjošenskajasse nõupidamisele. Jättes diviisi juhtimise oma abi Rjabtšikovi hoolde, sõitis Grigori hommikul vara käskjala saatel ringkonda.

Ta ilmus staapi just sel hetkel, kui Kudinov Safonovi juuresolekul pidas läbirääkimisi ühe Aleksejevskaja staniitsa kulleriga. Kudinov istus küürus kirjutuslaua taga, keerutas kuivetanud tõmmude sõrmede vahel oma kaukaasia rihmvöö otsa ja ilma tursunud, magamata näost rähmunud silmi tõstmata, päris tema vastas istuvalt kasakalt:

«Aga mis te siis ise? Mis teie mõtlete?»

«Eks me'nd ise ka muidugi... Enestel on kuidagi sotimatu... Kes seda teab, kuidas ja mis teised teevad. Tead ju, mihuke rahvas siin on? Kardavad. Tahaksid kalt ja ise jälle kardavad...»

«Tahaksid!» «Kardavad!»» karjus Kudinov viha pärast kahvatades ja hüpatas leentoolis, nagu oleks talle hõõguvaid süsi istmele puistatud. «Teie kõik olete nagu sandid neitsikesed! Kange kihu on, aga mamma ei luba. Noh, mine siis tagasi oma Aleksejevskajasse, ütle oma vanameestele, et me ei saada rühmagi teie staniitsasse, seni kui teie ise ei alusta. Poogu punased teid või ükshaaval üles!»

Kasakamüraka punane käsi lükkas sätendava rebasenahkse läkiläki raskelt kuklasse. Mööda lauba kortse voolas kiiresti higi nagu kevadine vesi mööda ojasid, lühikesed valkjad ripsmed pilkusid tihti, silmad aga vaatasid naeruselt ja süüdlaslikult.

«Eks ta'nd ole muidugi, tühi teid sunnib meie juurde tulema. Aga siin on ju kogu asi alustamises. Kallim kui kuldraha on just see alustamine...»

Grigori, kes tähelepanelikult jutuajamist kuulas, nihkus kõrvale, — ilma koputamata astus koridorist tuppa pargitud poolkasukasse riietatud lüheldane mustavurrulise mees. Ta teretas Kudinovit peanoogutusega, istus laua juurde, toetas põse valgele käele. Grigori, kes tundis näo järgi kõiki staabimehi, nägi teda esimest korda, silmitses teraselt. Peenejooneline nägu, tõmmu,

aga tuuldumata ja päevitumata, pehmed valged käed, intelligentne käitumine, — kõik paljastas temas mittekohalikku inimest.

Osutades tundmatule silmadega, pöördus Kudinov Grigori poole:

«Saa tuttavaks, Melehhov. See on seltsimees Georgidze. Ta . . .» ja jäi toppama, keerutas pisut aega nielloga kaunistatud hõbedast ripatsit vöö küljes, ütles tõustes ja Aleksejevskaja staniitsa kulleri poole pöördudes: «Noh, sina mine, semlak. Meil on siin tegemist. Sõida koju ja anna sõnad edasi kellele vaja.»

Kasakas tõusis toolilt. Leekpunane üksikute mustade karvadega rebasenahkne läkiläki ulatus peaaegu laeni. Ja kasaka laiade õlgade mõjul, mis valguse ära varjasid, muutus tuba kohe väikseks ja kitsaks.

«Tulid abi järele?» kõnetas teda Grigori, ikka veel vaenulikult tundes käel kaukaaslase käepigistust.

«Just-just! Abi järele. Aga näe, kuidas välja kukub . . .» Rõõmsalt pöördus kasakas Grigori poole, otsides silmadega toetust. Tema punane, karvamütsiga värvilt sarnane nägu oli nii hämmeldunud, higi niisutas seda nii ohtralt, et isegi habe ja sorgus punased vurrud olid nagu peenikeste kudrustega üle külvatud.

«Ei ole nõukogude kord teilegi armsaks saanud?» jätkas Grigori küsitlemist, tehes nägu, et ta ei märka Kudinovi kannatamatuid liigutusi.

«Ei oleks ju viga, vennas,» bassitas kasakamürakas järelemõtlikult, «aga kardame, et ehk läheb halvemaks.»

«Kas mahalaskmisi oli teil?»

«Ei, jumal hoidku! Niisugust asja pole kuulda. Noh, aga lühidalt, võeti hobuseid, viljakest, noh, muidugi reteeriti inimesi, kes nende vastu kõnelesid. Hirm on suur, ühe sõnaga.»

«Aga kui vjošenskilased tuleksid teie juurde, kas tõuseksite üles? Kõik tõuseksite?»

Kasaka väikesed päikese kullatud silmad tõmbusid kavalalt vidukile, põikasid Grigori silmade eest kõrvale, karvamüts venis otsaesisele, mis oli sel hetkel koormatud mõtiskluse kurdude ja kühmudega.

«Kõikide kohta kuidas ütelda . . . Noh, aga varakad kasakad muidugi läheksid.»

«Aga kehvad, mittevarakad?»

Grigori, kes seni oli asjata püüdnud tabada jutukaaslase silmi, kohtas tema lapselikult imestunud, otsest pilku.

«Hm! . . . Misjaoks siis loodrid lähevad? Nendel on just elu selle võimu all, vaat mis!»

«No mis sa siis, kuradi kolask!» kisendas Kudinov juba varjamata vihaga, ja tool nagises pikalt tema all. «Mis sa siis tulid meid üles kihutama? Või on teie juures koik rikkad? Mis kurjavaimu mäss see siis on, kui külas kaks-kolm talu üles tõusevad? Kao siit! Mine, öeldakse sulle! Vesi ei ulatu teile veel taguotsa, aga vaat kui sinna tõuseb, siis hakkate ilma meie abitagi sõdima! Olete harjunud, lurjused, teiste selja taga vaikses kohakeses kündma! Teie muudkui vedeleksite ahju peal ja tulise hirsi sees . . . Noh, mine, mine! Vastik on vaadatagi sind kuradit!»

Grigori kortsutas kulmu, pöördus ära. Kudinovi näol tuli ikka selgemini nähtavale punaseid laike. Georgidze keerutas vurru, liigutas kõrgekühmulise, nagu voolitud nina sõõrmeid.

«Palume andeks, kui lugu nii on. Sina aga, teie ausus, ära kära ja ära hirmuta, siin on vabatahtlik asi. Meie vanameeste palvekese andsin teile edasi ja teie vastuse viin nendele, kärada aga pole siin midagi! Kui kaua oneti käratakse õigeusklikkudega? Valged kärasid, punased kärasid, nüüd kärad vaat sina, igaüks näitab oma võimu ja püüab sul põlved lõua alla painutada . . . Eh seda talupojaelukest küll, ei see kõlba koeralegi! . . .»

Kasakas tõmbas läkiläki raevunult silmadele, vajus nagu heinakuhi välja koridori, sulges tasakesi ukse; selle eest aga andis koridoris vihale voli ja paugutas väliseuksega nii, et minutit viis pudenes krohvi põrandale ja aknalaudadele.

«Küll on aga nüüd rahvas siginenud!» naeratas Kudinov juba lõbusalt, mängides vööga, iga minutiga ikka leebemaks muutudes. «Seitsmeteistkümnenda aasta kevadel oli niisuke lugu, et sõidan kord jaama, nii lihavõtte ümber, künni ajal. Künnavad vabad kasakad ja on selleest vabadusest lausa pööraseks läinud, künnavad kõik teed üles, — ütelge ise, nagu oleks neil maad vähe!

Tokini küla taga hõikan üht niisugust kündjat, see astub tarantassi juurde. «Võtaks sind see ja teine, milleks sa tee üles kündsid?» Poiss lõi araks. «Ei hakka enam, palun alandlikult andeks, võin isegi ära tasandada.» Niiviisi hirmutasin veel kaks või kolm ära. Sõidame Gratšovist välja — jälle tee üles küntud, ja siinsamas kõnnib tohman adraga. Karjun talle: «Noh, tule siia!» Tuleb juurde. «Mis õigus sul on teed üles künda?» Vaatas mulle koraks otsa, sihuke tüse kasakakene, silmad teisel heledad-heledad, siis pööras vaikides ümber ja — sõrki härgade juurde. Jõudis kohale, tõmbas ikkest raudpulga ja jälle sõrki minu juurde. Haaras tarantassi tiivast kinni, ronib astmelauale. «Mis asjamees sina oled,» ütleb, «ja kui kaua mõtlete meist verd imeda? Tahad,» ütleb, «löön sul pea üks-kaks-kolm kildudeks?» Ja ähvardab raudpulgaga. Mina temale, et: «Mis sa'nd, Ivan, ma tegin nalja!» Tema aga vastu: «Mina pole nüüd Ivan, vaid Ivan Ossipõtš ja löön sul lõuad lõhki häbematuse pärast!» Kas usud — vaevaga sain temast lahti. Nii seegi siin: nohises ja kummardas, aga lõpuks näitas iseloomu. Uhkus on end rahva sees sirgu ajanud.»

«Matslikkus on temas ärganud ja esile tunginud, aga mitte uhkus. Matslikkus on saanud seadusliku õiguse,» ütles alampolkovnikust kaukaaslane rahulikult, ja ilma vastust ootamata lõpetas jutuajamise: «Palun alustada nõupidamist. Ma tahaksin juba täna õhtul polku jõuda.»

Kudinov koputas seinale, hüüdis:

«Safonov!» ja pöördus Grigori poole. «Sa viibi meiega, peame üheskoos nõu. Tead kõnekäändu: «Mõistus on hea, aga kas kaks on halvem?» Meie õnneks jäi seltsimees Georgidze juhuslikult Vjoškisse, nüüd on meile abiks. Ta on aukraadilt alampolkovnik, on lõpetanud sõjaväeakadeemia.»

«Kuidas teie siis Vjošenskajasse jäite?» küsis Grigori, millegipärast sisemiselt külmaks tõmbudes ja valvsaks muutudes.

«Haigestusin tüüfusse, mind jäeti Dudarevi külasse, kui algas taganemine põhjarindelt.»

«Missuguses väeosas te olite?»

«Mina? Ei, ma pole rivilane. Ma olin erigrupi staabi juures.»

«Missuguse grupi? Kindral Sitnikovi oma?»

«Ei . . .»

Grigori tahtis veel midagi küsida, aga alampolkovnik Georgidze pingsalt keskendatud näoilme laskis tunda päriniste sobimatust, ja Grigori katkestas jutuajamise poolelt sõnalt.

Varsti tulid kohale staabiülem Safonov, 4-nda diviisi komandör Kondrat Medvedev ja punapõskne valgehambuline alamhorunžši Bogatõrjov — 6-nda üksiku brigaadi komandör. Algas nõupidamine. Sõjateadete järgi informeeris Kudinov kokkutulnuid lühidalt seisukorrast rindeil. Esimesena palus sõna alampolkovnik. Laotanud aeglaselt lauale kolmeverstase kaardi, hakkas ta kõnelema ladusalt ja kindlalt, vaevalt märgatava aktsendiga:

«Kõigepealt loen ma absoluutselt vajalikuks ümber paigutada mõned kolmanda ja neljanda diviisi reservüksused lõiku, kus paiknevad Melehhovi diviis ja alamhorunžši Bogatõrjovi brigaad. Meil olemasolevate salajast laadi andmete põhjal ja vangide ülekuulamisest selgub täieliku silmanähtavusega, et punane väejuhatus just Kamenka—Karginskaja—Bokovskaja lõigus valmistub meile tõsist lööki andma. Ülejooksikute ja vangide sõnade põhjal on kindlaks tehtud, et Oblivõst ja Morozovskajast on üheksanda Punase armee staap saatnud kaks kahekeistkümnendast diviisist võetud ratsapolku, viis tõkkesalka neile juurdeantud kolme patareiga ja kuulipildujakomandodega. Umbkaudse arvestuse järgi annavad need täiendused vaenlasele viis ja pool tuhat võitlejat. Niiviisi kaldub arvuline ülekaal kahtlemata nende poole, kõnelemata sellest, et nendel on parem relvastus.»

Aknaraamiristi tagant vaatas lõuna poolt tuppa päike — kollane nagu päevalilleõis. Sinine suitsupilv ripnus liikumatult lae all. Endakasvatatud tubaka mõrkjas lõhn lahustus niiskunud saabaste teravas lehas. Kuskil lae all pirises meeleheitlikult tubakasuitsust mürgitatud kärbes. Grigori vaatas uniselt aknast välja (ta polnud maganud kaks ööd järgemööda), raskunud laud paisusid tinaselt, uni tungis kehasse ühes kuumaksköetud toa soojusega, purjus väsimus nõrgestas tahet ja teadvust. Akna taga aga pekslesid iilidena kevadised alamjooksutuuled. Bazki künkal sätendas ja helkis roosalt viimne

lumi, paplite ladvad Doni taga kiikusid tuules nii, et neile vaadates tundus Grigorile, nagu kuuleks ta lakkamatut bassihäälelist kohinat.

Alampolkovniku selge ja tarmukas hääl köitis Grigori tähelepanu. End pingutades püüdis Grigori teraselt kuulatada, ja märkamatult kadus, nagu sulas ära uimasus.

«... Vaenlase aktiivsuse nõrgenemine esimese diviisi rindel ja tema kangekaelsed katsed minna üle pealetungile Migulinskaja—Meškovskaja liinil sunnivad meid valvele asuma. Ma oletan ...» alampolkovnikul jäi sõna «seltsimees» kurku kinni, ja juba vihaselt žestikuleerides naiselikult valge läbipaistva käega, kõrgendas ta häält, «et ülemjuhataja Kudinov Safonovi toetusel teeb ülisuure vea, võttes punaste manööverdamist puhta kullana, nõustudes Melehhovi poolt hõivatud lõigu nõrgestamisega. Heldekene, härrased! See on ju strateegia aabits — vaenlase jõudude äratõmbamine selleks, et peale tormata ...»

«Aga Melehhovil pole reservpolku vaja,» katkestas Kudinov.

«Vastupidi! Meil peab olema käepärast osa kolmanda diviisi reserve, selleks et läbimurde korral meil oleks, millega teda katta.»

«Kudinov ei taha nähtavasti minult küsida, kas ma annan talle reservi või mitte,» hakkas Grigori vihaseks saades kõnelema. «Aga mina ei anna. Ühte sotnjatki ei anna!»

«No see, vennas ...» venitas Safonov naeratades ja vurrude kollast voodrit siludes.

«Pole midagi «vennas»! Ei anna ja lõpp!»

«Operatiivses suhtes ...»

«Sa ära räägi mulle operatiivsetest suhetest. Mina vastutan oma lõigu ja oma meeste eest.»

Nii ootamatult tekkinud vaidluse lõpetas alampolkovnik Georgidze. Punane pliiats tema käes märkis ohtliku lõigu punktjoonega, ja kui nõupidajate pead ligistikku kaardi kohale kogunesid, sai kõigile vääramatu selgusega arusaadavaks, et punase väejuhatuse poolt ettevalmistatav löök on tõesti võimalik ainuüksi lõunalõigus, sest see on kõige lähem Donetsile ja kõige soodsam ühendusteede suhtes.

Nõupidamine lõppes tunni aja pärast. Sünge, inimpelgliku ilmega ja samasuguse käitumisega ning puudu-

liku kirjaoskusega Kondrat Medvedev, kes oli nõupidamise kestel suud pidanud, ütles lõpuks, ikka niisama altkulmu kõiki silmitsedes:

«Mis puutub aitamisse, siis aitame Melehhovit küll. Oleäruseid mehi on. Ainult üks mõtteke, näru, ei anna rahu! Mis siis, kui hakkavad meile igast küljest peale suruma, kuhu siis minna? Ajavad meid hunnikusse kokku ja oleme siis nastikute seisukorras, sedamoodi nagu nastikud suurvee ajal kuskil saarekesel.»

«Nastikud oskavad ujuda, aga meil pole kuskile ujudagi!» naeris Bogatõrjov lühidalt.

«Me oleme sellele mõtelnud,» lausus Kudinov mõtlikult. «Noh, mis seal ikka, kui satume kitsikusse — jätame maha kõik, kes ei suuda sõjariistu kanda, jätame maha peretonnad ja murrame lahinguga läbi Donetsi äärde. Meid on ju suur jõud, kolmkümmend tuhat.»

«Aga kas kadetid võtavad meid vastu? Nad kannavad viha ülem-donlaste peale.»

«Kanake on pesal, aga munake ... Sellest pole mõtet arutada!» Grigori pani mütsi pähe, läks koridori. Läbi ukse kuulis, kuidas Georgidze, krabinal kaarti kokku keerates, vastas:

«Vjošenskilased ja üldse kõik ülestõusnud lunastavad oma süü Doni ja Venemaa ees, kui nad niisama vahvasti võitlevad bolševikega ...»

«Kõneleb, endamisi aga naerab, rästik!» mõtles Grigori, teraselt intonatsioone kuulatades. Ja jälle, nagu alguses, seda ootamatult Vjošenskajasse ilmunud ohvitseri kohates, tundis Grigori mingisugust ärevust ja põhjusetut viha.

Staabi värava juures jõudis Kudinov talle järele. Tükk aega läksid nad vaikides. Sõnnikulaikudega kaetud väljakul karestas tuul loike, pani neid virvendama. Kaldus õhtule. Ümar-rasked suviselt valged pilved ujusid lõunast tulles pikaldaselt mööda nagu luiged. Elustav ja lõhnav oli sulanud maa niiske hõng. Piki tarasid haljendas paljastunud rohi ja juba tõeliselt tõi tuul Doni takka paplite erutavat kohinat.

«Varsti murdub Donil jää,» ütles Kudinov kõhatades.

«Jah.»

«Kurat teda teab ... Saame otsa ilma suitsuta. Klaas

endakasvatatud tubakat maksab nelikümmend rubla kerenski-rahas.»

«Sa ütle mulle üht,» küsis Grigori järsult, käigu peal pöördudes, «see ohvitser, tšerkess, mis ta sinu juures teeb?»

«Georgidze või? On operatiivvalitsuse ülemaks. Nupukas, kurivaim! Tema töötab plaane välja. Strateegias pistab meid kõiki vöö vahele.»

«Kas ta on alaliselt Vjoškis?»

«E-e-ei ... Me komandeerisime ta Tšernovski polgu juurde, voori.»

«Aga kuidas ta siis asjade käiku jälgib?»

«No vaata, ta sõidab sageli siia. Peaaegu iga päev.»

«Aga miks te teda siis Vjoškisse ei võta?» usutles Grigori, selgitada püüdes.

Ikka köhatades, käega suud kattes vastas Kudinov vastu tahtmist:

«Piinlik on kasakate ees. Tead, missugused nad vennikesed on? «Näe,» ütlevad, «ohvitserid on sisse pugenud, ajavad oma joont. Jälle pagunid ...» ja kõik nii edasi.»

«Kas niisuguseid nagu tema on veel meie väes?»

«Kazanskajas on kaks või kolm ... Sa, Griša, ära nii värа erutu. Ma näen, kuhu sa sihid. Meil, kullake, pole peale kadettide kuhugi minna. Eks ole nii? Või mõtled sa oma vabariiki organiseerida kümnest staniitsast? Siin pole ju midagi teha ... Ühineme, lähme Krasnovi ette ja tunnistame end süüdi, et: «Nii ja nii, ära mõitsa hukka, Petro Mikolaitš, me eksisime raasike, kui rindelt ära tulime» ...»

«Eksisime?» kordas Grigori küsides.

«Kuidas siis?» vastas Kudinov siira imestusega ja tegi hoolikalt ringi loigukese ümber.

«Minul aga on niisugune mõte ...» Grigori nägu tumenes, ta naeratas sunnitult. «Mina aga mõtlen, et me eksisime siis, kui ülestõusu alustasime ... Kas kuulsid, mis hopjorlane rääkis?»

Kudinov vaikis seepeale, kõrvalt uurivalt Grigorit silmitsedes.

Teeristmel, teisel pool väljakut läksid nad lahku. Kudinov suundus koolist mööda korteri poole. Grigori läks tagasi staabi juurde, kutsus viipega kohale käskjala

hobustega. Juba sadulas istudes, aeglaselt ratsuteid kätte harutades ja püssi õlarihma kohendades püüdis ta ikka veel selgitada endale seda arusaamatut vaenulikkuse ja valveloleku tunnet, mis valdas teda staabis avastatud stampolkovniku vastu, ja äkki mõtles, endamisi kohkudes: «Aga mis siis, kui kadetid meelega jätsid meile neid õpetatud ohvitsere, et kihutada meid üles punaste tagatas, et nemad omaviisi, õpetatud viisi juhiksid meid,» ja kahjurõõmsa valmisolekuga lükkas teadvus esile olemust ja põhjendusi. «Ei ütelnud, missugusest väeosast ... jäi juttuga toppama ... Staaplane, aga staabid pole siit läbi läinudki ... Mille kuradi pärast ta Dudarevskisse sattus, niisugusesse kolkasse? Oi, mitte muidu niisama! Oleme pudru keetnud ...» Ja oletustega paljastades elu, mõtles piinatult, nukralt lõpuni: «Mässisid meid sisse need õpetatud mehed ... Härrased mässisid sisse! Kammitsesid elu ja korraldavad meie kätega oma asju. Isegi tühiasjas ei või kedagi uskuda ...»

Doni taga laskis ta hobuse täie hooga traavi. Taga nagistas sadulat käskjalg, hea sõjamees ja uljas kasakas Olšanski külast. Niisuguseid valiski Grigori, et läheksid tema järel «läbi tule ja vee», niisugustega, kes olid juba saksa sõjas välja õpetatud, ümbritseski end. Käskalg, endine luuraja, vaikis kogu tee, süütas tuule käes, täie traavi peal suitsu, lüües tulerauaga tuld, võttes suurde pihku kamaka päevalilletuhas keedetud lõhnavat taela. Tokini külasse alla sõites soovitas Grigorile:

«Kui pole vaja rutata, siis oleme ööd siin. Hobused on ära vaevatud, las puhkavad natuke.»

Nad ööbisid Tšukarinos. Vanas viletsas tares, mis oli ehitatud kahepoolse elamuna, tundus pärast külma tuult koduselt mugav ja soe. Muldpõrandast tõusis soolast vasika- ja kitsekuse lehka, ahjust lõhnas nagu pisut kõrbenud leibade järele, mis küpsetatud kapsalehtedel. Grigori vastas vastu tahtmist perenaise, vana kasakatari pärimistele, kes oli saatnud ülestõusule kolm poega ja vanamehe. Eit kõneles bassihäälega, rõhutades soosivalt oma üleolekut vanuse poolest, ja juba esimestest sõnadest peale teatas Grigorile pisut jämedalt:

«Sina oled küll ülem ja komandör kasakate-lollakate üle, aga minu, vanaeide üle pole sul võimu ja sa kõlbad

mulle pojaks. Ja sina, kullake, kõnele minuga, ole nii lahke. Muidu sa aina haigutad, ei taha eidele seda au teha, et temaga juttu ajad. Aga sa tee seda au! Näe, mina saatsin teie sõtta — võtaks teda kuri! — kolm poega, ja veel taadigi saatsin õnnetuseks. Sina kamandad neid, aga mina sünnitasin nad, need pojad, kasvatasin üles, kandsin neid hõlmas arbuusiväljadele ja keeduviljaaedadesse, missugust vaeva nägin nendega. Ega seegi kerge olnud! Ja sina ära keeruta nina, ära uhkelda, vaid kõnele minuga tõsiselt — kas tuleb varsti rahu?»

«Varsti . . . Sa võiksid õige magada, mammi!»

«Ja-ah, varsti! Aga kui varsti see on? Sa ära mind magama saada, mina olen siin perenaine, mitte sina. Näe, mina pean veel kitse- ja lambatallede järele õue minema. Toome nad ööseks sisse, alles tillukesed teised. Kas lihavõtteks teete rahu?»

«Ajame punased minema ja teeme rahu.»

«Vaat sulle!» Vanaeit lõi randmeist punsunud, tööst ja reumast kõverdunud kätega vastu kuivetanud põlvede teravaid nukke, mälus kurvalt huultega, mis olid pruunid ja kuivad nagu kirsipuukoor. «Ja tühja teil neid tarvis on? Ja mis te nendega võitlete? Inimesed on puhta pööraseks läinud . . . Teil nurjatutel meeldib püsse paugutada ja hobuste seljas ilutseda, aga mis peavad emad tundma? Eks nende poegi ju tapeta või mitte? Mõtlesite mingisugused sõjad välja . . .»

«Aga kas meie pole emade pojad, oleme lita omad või mis?» bassitas vihaselt ja kähisevalt Grigori käskjalg, äärmiselt nördinud vanaeide jutust. «Meid tapetakse, sina aga «hobuste seljas ilutseda»! Ja nagu oleks emal raskem kui neil, keda tapetakse. Oled sa, jumala astja, küll vanaks elanud, hallid juuksedki peas, aga patrad siin . . . maast ja ilmast kokku, ei lase inimestel magada . . .»

«Küll sa magad end välja, va pöörane! Mis sa oma nina topid? Vaikis-vaikis nagu võsahunt, ja siis äkki vihastas ei tea miks. Kae! Päris kähiseb viha pärast.»

«Ei lase ta meid magada, Grigor Pantelevitš!» kähvatas käskjalg meeleheites, ja suitsu süüdates virutas nii mööda räni, et tuleraua alt pritsis terve pilv sädemeid.

Seni kui tael süttides haisevalt hõõgus, suitses, andis käskjalg salvavalt jutukale perenaisele pihta.

«Küll sa oled mürgine, vanaema, nagu basiliskmadu! Küllap sinu vanamees, kui ta sõjaliinil tapetakse, rõõmustab surres. «Noh,» ütleb, «jumal tänatud, sain vanamoorist lahti, olgu muld talle kerge!»»

«Katk sulle keele peale, paharet!»

«Maga, vanaema, Kristuse nimel. Meie oleme kolm ööd magamata. Maga! Niisuguste asjade eest võid sa ilma armulauata surra!»

Grigori lepitas nad suure vaevaga. Uinudes tundis ta mõnuga teda katva lambanahkse kasuka hapukat soojust, kuulis läbi une, kuidas paukus uks, ja jahedus ning aur mässisid end ta jalgade ümber. Siis määgatas lambatall kuskil otse kõrva juures. Tippivalt klõbisesid mööda põrandat kitsetallede tillukesed sõrakesed, ja värskelt ning rõõmsalt levis heina, sooja lambapiima, külma, karjatara lõhna . . .

Uni lahkus Grigorist kesköö1. Kaua lebas ta lahtiste silmadega. Kinnimässitud madalas ahjukeses helendasid punaselt söed opaalse tuha all. Otse hõõguvate süte juures, keldriluugi kõrval lamasid hunnikus lambatalled. Kesköises magusas vaikuses oli kuulda, kuidas nad aegajalt uniselt hambaid ragistasid, vahetevahel aevastasid ja puristasid. Aknast vaatas sisse kauge-kauge täiskuu. Muldpõrandal kollases valguseruudus kepsles ja põtkles väsimatu must kitsetall. Viltuse viiruna laius kuupaistel pärlivärvilisena näiv tolm. Tares on kollakas-sinine valgus, peaaegu nagu päeval. Ahju esiküljel sätendab peeglikild, ainult eesnurgas helgib ikooni hõbetatud kate tumedalt ja tuhmilt . . . Uuesti tulid Grigori mõtted tagasi nõupidamise juurde Vjošenskajas, Hopjorilt saadetud kulleri juurde, ja uuesti, meenutades alampolkovnikut, tema võõrast intelligentset välimust ja kõnelemisviisi, — tundis ta ebameeldivat, rõhuvat erutust. Kitsetall oli roninud kasukale, Grigori kõhu peale, vahtis kaua ja rumalalt, liigutas kõrvu, siis, julgemaks saades hüpatas kord ja kaks ja äkki ajas käharad jalad laiali. Sorinal nirises peenike joake lambanahalt Grigori kõrval magava käskjala väljasirutatud käele. See mõmises korraks, ärkas, pühkis käe püksisääre vastu ja vangutas kurvalt pead.

«Märjaks tegi kurivaim... Kõtt!» ja mõnuga andis kitsetallele laksu otsaesisele.

Valjusti mekutades hüppas kitsetall kasukalt maha, pärast tuli juurde ja lakkus kaua Grigori kätt kareda ning sooja keelekesega.

39

Pärast põgenemist Tatari külast olid Stockmann, Koševoi, Ivan Aleksejevitš ja veel mõned kasakad, kes teenisid militsionääridena, ühinenud 4-nda Amuuri-taguse polguga. See polk oli kaheksateitskümnenda aasta algul Saksa rindelt tulles tervenisti liitunud ühe Punaarmee väesalgaga ja nüüd, löönud poolteist aastat lahinguid kodusõja rindel, oli veel säilitanud põhikaadri. Amuuritagused olid suurepäraselt ekipeeritud, nende hobused olid rammusad ja hästi väljaõpetatud. Polk paistis silma lahingutublidusega, moraalse vastupidavusega ja võitlejate elegantse ratsaväelise ettevalmistusega.

Ülestõusu algul olid Amuuri-tagused 1-se Moskva jalaväepolgu toetusel peaaegu üksinda hoidnud tagasi mässuliste survet, kes püüdsid Ust-Medveditsa juurest läbi murda; pärast tuli kohale toetus, ja ilma end killustamata asus polk lõplikult Ust-Hopjorskaja lõiku pikl Krivaja jõekest.

Märtsi lõpus mässulised tõrjusid punased väeosad Jelanskaja staniitsa maa-alalt välja, vallutades ka osa Ust-Hopjorskaja külasid. Kujunes teatav jõudude tasakaal, mille tagajärjel rinne jäi peaaegu kahe kuu kestel liikumatuks. Ust-Hopjorskajat lääne poolt kattev Moskva polgu pataljon hõivas patarei toetusel Krutovski küla, mis asetseb Doni kohal. Krutovskist lõuna poole asuva Doni-äärse mäe künklikult harukõrgendikult tulistas põllurehalas maskeeruv punane patarei iga päev hommikust õhtuni parema kalda künkail kogunevaid mässulisi, toetades Moskva polgu ahelikke, siis kandis tule edasi ja külvas selle Jelanski küla peale teisel pool Doni. Tihedalt kuhjunud talude kohal süttisid madalal ja kõrgel šrapnellilõhkemiste tillukesed pilved ja sulasid kiiresti. Granaadid langesid kord külale, — ja metsikus hirmus, tarasid purustades, kihutasid mööda tanumaid elajad, jooksid kummargil inimesed, — kord lõhkesid

vanausuliste surnuaia taga, tuulikute juures, inimestest tühjadel liivakinkudel, paisates üles halkjaspruuni, sulamata tänkjat mulda.

15-ndal märtsil sõitsid Stockmann, Mihhail Koševoi ja Ivan Aleksejevitš Tšebotarevi külast Ust-Hopjorskajasse, sest nad olid kuulda saanud, et seal organiseeritakse malevat kommunistidest ja nõukogude töötajaist, kes olid põgenenud ülestõusnud staniitsadest. Neid sõidutas vanausuline kasakas, kel oli niisugune lapsetükult roosa ja puhas nägu, et isegi Stockmann kõverdas temale vaadates põhjusetus naeratuses huuli. Noorusest hoolimata kähardus kasakal üpris tihe heleruuge habe, arbuusiviiluna roosatas selles värske punane suu, silmade juures kullendas karvaude, ja kas nüüd kahukast habemest või täisverelisest põsepunast, aga silmad olnaid kuidagi eriti läbipaistvalt.

Miška ümises kogu tee laulda, Ivan Aleksejevitš istus süngelt kössitades päras, püss põlvedele pandud, Stockmann aga alustas küüdimehega juttu, esialgu tühiasjadest.

«Ega sa vist või nuriseda tervise üle, seltsimees?» küsis ta.

Ja jõust ning noorusest lõkendav vanausuline naeratas sõbralikult, lambanahkse poolkasuka hõlmu lahti lüües.

«Ei, jumal esialgu kannatab veel pattudega. Ja millest ta peaks tulema — see haigus? Iidsest ajast peale me ei «suitseta, viina joome loomulikult, väikesest peale sööme nisuleiba. Kust see põdurus siis peab tulema?»

«Noh, aga kas sõjaväes oled teeninud?»

«Natuke olen. Kadetid võtsid kaasa.»

«Miks sa siis Donetsi taha ei läinud?»

«Sa ajad veidrat juttu, seltsimees!» Heitis hobusejõhvist punutud ohjad kõrvale, võttis käest voodrita nahkkäpikud ja pühkis suud, solvunult silmi vidutades. «Milleks ma oleksin pidanud sinna minema? Uusi laule otsima? Ma poleks ka kadettide juures teeninud, kui nad poleks sundinud. Teie võim on õiglane, ainult te tegite natuke valesti...»

«Mispoolest siis?»

Stockmann keeras endale paberossi, süütas selle ja ootas kaua vastust.

«Milleks sa küll seda tubakat põletad?» hakkas kasakas, nägu ära pöörates, kõnelema. «Näe, misuke puhas kevadõhk on ümberringi, sina aga roojastad rinda haiseva suitsuga... Ma ei pea sellest lugu! Aga mille poolest te valesti tegite, ütlen. Rõhusite kasakaid, tegite tempe, muidu oleks teie võim püsima jäänud. Rumalat rahvast on teil palju, selleläbi see mäss tuli.»

«Kuidas tegime tempe? Tähendab, sinu arvates, tegime rumalusi? Missuguseid siis?»

«Küllap sa ise tead... Lasksite inimesi maha. Täna ühe, homme, vaatad, teise... Kellele pakub siis lõbu oma järjekorda oodata? Härga viiakse tapule, siis temagi raputab pead. Noh, näiteks võtta Bukanovskaja staniitsas... Seal ta paistab, näed — nende kirik? Vaata, kuhu ma piitsaga näitan, seal... No vaat, jutustataksegi: nende juures asub komissar väesalgaga, Malkin on nimi. Noh, ja kuidas on, kas ta käib rahvaga õiglaselt ümber? Kohe jutustan. Kogub küladest vanamehi kokku, viib neid võsasse, võtab seal hinge välja, kisub enne ihualasti, ega luba omastel mattagi. Nende süü aga on selles, et kunagi on neid valitud staniitsa aukohtunikeks. Aga kas tead, kuipalju neist kohtunikku on? Üks kirjutab suure vaevaga oma nime alla, teine kas kastab sõrme tindi sisse või paneb risti alla. Niisukesed kohtunikud istusid harilikult ainult kombe pärast. Tema väärtuseks pole muud kui pikk habe, vanaduse pärast aga unustab juba püksiklapigi kinni panemata. Mis sa temalt nõuad? Niisama palju kui väikeselt lapselt. Ja vaat see Malkin valitseb teiste elude üle nagu jumal, ja eks nüüd lähe mööda väljakut vanamees — rahva hüüdnimega Linjok. Läheb päitsetega oma rehalasse mära ära tooma, eks lapsed ütle talle naljapärast: «Mine, Malkin kutsub sind.» Heitis see Linjok oma ketserliku ristimärgi, — nad elavad seal kõik uue usu järgi, — võttis mütsi juba väljakul maha. Astub sisse — on hirmu täis. «Kutsusite?» küsib. Kus Malkin paneb kisama, toetab käed puusa. «Aa,» ütleb, «kes midagi otsib, see selle saab. Keegi pole sind kutsunud, aga kui sa juba tulid — olgu nii. Võtke, seltsimehed! Kolmanda kategooria järgi teda.» Noh, loomulikult, võtsid ta ja kohe võssa. Vanaeit ootab-ootab — ei tule.

Läks taat ja kadus. Aga tema oli juba ühes päitsetega teisvariiki hüpanud. Teist vanameest aga, Mitrofani, Andrejanovi külast, silmas Malkin ise tänaval, kutsub enda juurde sisse: «Kust pärit? Kuidas nimi?» ja karjub: «Näe,» ütleb, «ajanud habeme kohevile nagu rebane saba! Oled habeme poolest nii kangesti püha Nikolai sarnane. Meie,» ütleb, «keedame seepi sinust, vapaust orikast! Kolmanda kategooria järgi teda!» Sellel taadil oli habe õnnetuseks tõesti nagu hirsiluud. Ja lasti maha ainult sellepärast, et oli kasvatanud endale toreda habeme ja kurjal silmapilgul sattunud Malkinile silme alla. Kas see pole rahva mõnitamine?»

Miška katkestas laulmise juba jutustuse algul ja lõpuks ütles vihaselt:

«Ajad segast lora, onu!»

«Lora sina paremini! Enne kui lora ette visata, kuula järele, siis alles kõnele.»

«Aga kas sina tead seda kindlasti?»

«Inimesed rääkisid.»

«Inimesed! Inimesed räägivad, et kanu lüpstakse, aga neil pole nisasid. Kuulad tühje jutte ja sügad keelt nagu vana naine!»

«Vanamehed olid ju vagurad...»

«Kae! Või vagurad!» osatas Miška ägestudes. «Küllap need sinu vagurad vanamehed valmistasid ülestõusu ette, võib-olla olid neil kohtunikel õuedes kuulipildujad maha maetud, sina aga kõneled, et habeme pärast ja nagu naljaks oleks maha lastud... Miks siis sind habeme pärast maha ei lastud? Sul on ju küll lai habe nagu vanal sokul!»

«Mina müün sellesama hinnaga, mille eest ma ostsin. Katk teda teab, võib ju olla, et inimesed luiskavad, võib olla, et nad olid ka tõesti valitsuse vastu midagi kurja teinud...» pomises vanausuline hämmeldunult.

Ta hüppas reelt maha, partsis kaua tee kõrval mööda lobjakat. Ta jalad libisesid laiali, ajasid kokku niiskusest sinakat, järeleandlikku lund. Stepi kohal paistis lahkelt päike. Helesinine taevas hõlmas võimsalt kaugel ümberringi paistvaid künkaid ja kurusid. Vaevalt tajutavas tuule liikumises tundus lähedase kevade lõhnavat hingust. Idas, Doni-äärsete mägede valkjate

siksakkide taga paistis lillatavas udus Ust-Medveditsa mäe hari. Silmapiiriga ühte sulades olid seal kaugel laotunud maa kohale hiiglasuure lainelise vaibana valged lammaspilved.

Küüdimees hüppas rekke, pööras Stockmanni poole karedaks muutunud näo, hakkas uuesti kõnelema:

«Minu vanaisa, ta on veel praegugi elus, on teisel saja kaheksas aasta juba peal, jutustas, ja temale jälle rääkis samuti vanaisa, et tema, see tähendab, minu vaarisa mäletamise järgi saadetud tsaar Pjotri poolt meie Doni ülemjooksule vürst, — annaks jumal mälu! — oli ta nüüd Dlinnorukov või Dolgorukov. Ja see vürst sõitis Voronežist soldatitega alla ja rüüstas kasakalinnakesi selle pärast, et nemad ei tahtnud Nikoni roojast usku vastu võtta ega tsaari alla minna. Kasakaid püüti kinni, lõigati neil ninad ära, mõned aga poodi üles ja lasti parvedel mööda Doni alla.»

«Milleks sa seda siia sekka pistad?» küsis Miška valvsaks muutudes.

«Selleks, et ega vist tsaar talle, olgugi ta Dlinnoruki, niisuguseid õigusi andnud. Aga komissar Bukanovskajas, see õnnistas kohe umbes nii, et: «Küll mina teie kasakaseisuse kaotan, lurjused, nii et te eluaeg mäletate! . . .» Niiviisi käratigi maidaanil Bukanovskajas terve staniitsakoosoleku ees. Aga kas talle on Nõukogude valitsuse poolt niisugused õigused antud? See'p see on! Ega vist ole volikirja sääraste asjade jaoks, et kõikidega ühteviisi talitada. Kasakaid on ka mitmesuguseid . . .»

Stockmannil oli nahk põsenukkidel kämpidesse kogunenud.

«Mina kuulasin sind, nüüd kuula sina mind.»

«Võib muidugi olla, et ma rumalast peast midagi äraspidi ütlesin, andke mulle siis andeks.»

«Pea, pea . . . No vaat. See, mis sa jutustasid mingisugusest komissarist, pole tõepoolest mitte tõe sarnane. Ma kuulan järele. Ja kui see nii on, kui ta mõnitas kasakaid ja omavolitses, — siis ei anna meie talle andeks.»

«Oh, vaevalt küll!»

«Mitte vaevalt küll, vaid kindlasti! Kui rinne teie külas oli, kas ei lasknud siis punaarmeelased omaenda väeosa punaarmeelase selle eest maha, et ta oli riisunud ühe kasakatari? Mulle kõneldi sellest teie külas.»

«Neh-neh! Oli teine tekitanud kahju Perfiljevna kirstüle. See oli küll nii! See on tõsi. Sedan'd muidugi . . . Oli valjus. Selle poolest on sul õigus, rehalate taga ta tapetigi. Pärast vaieldi meie juures kaua, kuhu ta matta. Üks ütleb, et surnuaeda, aga teised hakkasid vastu, et see rüvetab paiga ära. Nii aetigi ta, nägurike, rehala kõrval mulla alla.»

«Kas oli niisugune juhtum?» Stockmann keerutas rutakalt paberossi.

«Oli, oli, ma ei salga,» nõustus kasakas elavalt.

«Aga miks sa siis arvad, et me komissari ei karista, kui me tema süü kindlaks teeme?»

«Armas seltsimees! Võib-olla teil ei leidu tema jaoks ülemustki. Too oli ju sõdur, aga see on komissar . . .»

«Seda karmimalt nõutakse temalt vastust! Said aru? Nõukogude võim õiendab arveid ainult vaenlastega, ja neid nõukogude võimu esindajaid, kes töötavale elanikonnale ülekohut teevad, karistame meie halastamatult.»

Märtsikuise stepi-keskpäeva vaikuse, mida häiris ainult reejalaste vilin ja hobusekapjade nätsutav samm, lämmatas laviinimürinana suurtükikõmin. Esimesele paugule järgnes ühtlaste vaheaegadega veel kolm. Krutovskis asetsev patarei alustas uuesti vasaku kalda tulistamist.

Jutuajamine reel katkes. Võimsa võõrapärase gammana tungis sisse suurtükimürin ja rikkus kevadelses rauguses suikuva stepi võlu. Hobusedki hakkasid astuma sammukamalt, pingsamalt, kergelt jalgu kandes ja vahetades, toimekalt kõrvu liigutades.

Jõuti välja Hetmani teele, ja saanis istujate silmade ette laotus avar Doni-tagune, hiiglasuur, laiguliselt kirju sulanud kollaste liivapaljakutega, pajude ja lepametsa neemede ja sinkjashallide saartega.

Ust-Hopjorskajas sõitis küüdimees revolutsioonikomitee maja ette, mille naabruses asus ka Moskva polgu staap.

Sorinud taskus, võttis Stockmann tubakakotist nelja-kümne-rublase kerenski-raha, andis kasakale. Selle näol lõi särama lai naeratus, nii et niiskete vurrude all paljastusid kollakad hambad, ta kõheles hämmeldunult:

«Mis te nüüd, seltsimees, aitüma! Ei ole raha väärt.»

«Võta, — sinu hobuste vaev. Valitsuse suhtes aga ära mõtle kaksipidi. Pea meeles: meie võitleme tööliste ja talupoegade võimu eest. Ja mässule õhutasid teid meie vaenlased — kulakud, atamanid, ohvitserid. Nemad on mässu peamine põhjus. Kui aga keegi meie omadest tegi ülekohut töötavale kasakale, kes meie poole hoiab, revolutsioonile kaasa aitab, siis võis ülekohtutegija vastu õigust otsida.»

«Tead, seltsimees, kõnekäändu: jumal on kõrgel, tsaar kaugel... Ja ka teie tsaar on ikkagi kaugel... Tugevaga ära võitle ja rikkaga ära käi kohut, teie aga olete niihästi tugevad kui ka rikkad.» Ja irvitas kavalalt: «Näe, sina ladusid välja nelikümmend rubla, sõidu eest aga on hästi makstud juba viielisega. Noh, aitüma!»

«Ta pani sulle juurde hea jutu eest,» naeratas Miška Koševoi, reelt maha hüpates ja pükse kehitades, «ja meeldiva habeme eest. Kas sa tead ka, keda sõidutasid, torujõmm? Punast kindralit.»

«Noo?»

«Jah, nüüd «noo»! Teie olete kah rahvas... Anna vähe — kellad kõik kohad täis: «Näe, sõidutasin seltsimehi, andsid ühe viielise, võtaks neid see ja teine!» Pahandad terve talve läbi. Aga kui andsid palju, jälle sul häda: «Kae, mihukesed rikkad! Viskas nelikümmend rubla. Raha tal nagu raba...» Mina poleks sulle tääsagi andnud! Pane pahaks või võta heaks. Niikuinii ei oska ju sulle meele järgi olla. Noh, läki... Jumalaga, habe!»

Isegi tusane Ivan Aleksejevitš naeratas lõpuks Miška tulise kõne üle.

Staabi õuest kargas väikesel karvasel siberi hobusel välja ratsaluure punaarmeelane.

«Kust küüt?» hüüdis ta, pöörates hobust pinguletõmmatud ratsutitega.

«Mis sinul sest?» küsis Stockmann.

«Vaja padruneid Krutovskisse viia. Sõida sisse!»

«Ei, seltsimees, selle küüdimehe laseme me minema.»

«Aga kes teie olete?»

Punaarmeelane, noor ilus poiss, sõitis üsna ligidale.

«Meie oleme Amuuri-tagusest polgust. Ära pea rege kinni.»

«Aa... Noh, hea küll, las sõidab. Sõida, vanamees.»

40

Kontrollimisel selgus, et mingit malevat Ust-Hopjorskajas ei organiseerita. Oli organiseeritud üks, aga mitte Ust-Hopjorskajas, vaid Bukanovskajas. Maleva oli organiseerinud seesama 9-nda Punase armee staabi poolt Hopjori alamjooksu staniitsadesse saadetud komissar Malkin, kellest oli teel jutustanud vanausuline kasakas. Jelanskaja, Bukanovskaja, Slaštševskaja ja Kumõlženskaja staniitsa kommunistid ja nõukogude töötajad, täiendatud punaarmeelastega, moodustasid üsna mõjuka tahinguüksuse, milles oli arvuliselt kakssada jalameest ja mõnikümmend ratsaväelast neile juurde antud ratsaluuret. Malev viibis ajutiselt Bukanovskajas, kus ta ühes Moskva polgu rooduga pidas kinni mässulisi, kes katsusid Jelanka jõekese ülemjooksult ja Zimovnajalt peale tungida.

Kõnelnud staabiülemaga, endise kaadriohvitseriga, sünge ja äravintsutatud mehega, ja poliitilise komissariga — Moskva Michelsoni tehase töölisega, otsustas Stockmann Ust-Hopjorskajasse jääda, ühineda polgu 2-se pataljoniga. Puhtas toakeses, mis oli täis kuhjatud mähisevihte, telefonitraadi rulle ja muud sõjaväevara, kõneles Stockmann kaua poliitilise komissariga.

«Vaata, seltsimees,» kõneles ruttamata jässakas kollasenäoline komissar, kes kannatas ägeda pimesoolepõletiku hoogude all, «siin on keeruline mehaanika. Minu poisid on suuremalt osalt kõik moskvalased ja rjazanlased, veidi on nižegorodlasi. Tugevad poisid, enamikus töölised. Aga vaat oli siin eskadron neljateistkümnendast diviisist, need vedasid seanahka. Tuli nad Ust-Medveditsasse tagasi saata... Sa jää siia,

tööd on palju. Tarvis elanikkonnaga töötada, selgitada. Sa mõistad ju, et kasakad... Siin tuleb silmad-kõrvad lahti hoida.»

«Kõike seda mõistan ma mitte halvemini kui sina,» ütles Stockmann, komissari protežeeriva tooni üle naeratades ja tema kannatavate silmade kollaseks tõmbunud valgeile vaadates. «Aga sa ütle mulle parem, mis komissar see seal Bukanovskajas on?»

Komissar silitas kärbitud vurrude halli harjakest, vastas loiult, aeg-ajalt sinakaid läbipaistvaid lauge tõstes.

«Ta soolas seal üksvahe üle. Ta on ju hea poiss, aga ei taipa just eriti hästi poliitilist olukorda. Aga eks laast lange raima juures... Praegu ta evakueerib Sise-Venemaale staniitsade meessoost elanikkonda... Astu majandusülema juurde sisse, tema arvab teid kosti peale,» kõneles komissar, piinaliselt nägu krimpsutades, võidunud vatipükse käega kinni hoides.

Hommikul jooksis 2. pataljon häire peale kokku käskluseks «relvad» — oli käimas nimiloendus. Tunni aja pärast asus pataljon rännakkolonnis teele Krutovski küla poole.

Ühes nelja-reas sammusid kõrvuti Stockmann, Košević ja Ivan Aleksejevitš.

Krutovskist saadeti teisele poole Doni ratsaluure. Selle kannul ületas Doni kolonn. Pruunide sõnnikulaikudega tähnitatud, pehmunud teel oli lompe. Jää Donil oli tõmbunud tuhmsiniseks, kubluliseks. Kalda ääres kulgesid piki tarasid väikesed paisuveeviirud. Tagantpoolt, mäelt saatis patarei valanguid paplisalukeste kobarate pihta, mis Jelanski küla taga paistsid. Kasakate poolt mahajäetud Jelanski külast möödudes pidi pataljon liikuma Jelanskaja staniitsa suunas, ja loonud ühenduse Bukanovskajast pealetungiva 1-se pataljoni rooduga, vallutama Antonovi küla. Dispositsiooni järgi oli pataljoni komandör kohustatud viima oma väeosa Bezborodovi küla suunas. Ratsaluure teatas varsti, et Bezborodovis pole vaenlast avastatud, aga külast paremal, umbes nelja versta kaugusel, on käimas elav tulevahetus püssidest.

Üle punaarmeelaste kolonni peade lendasid kuskil

kõrguses mürsud ragina ja mürinaga. Lähedased granaatide lõhkemised vapustasid maad. Taga, Donil lõhkes raksatades jää. Ivan Aleksejevitš vaatas tagasi.

«Vesi tõuseb vist.»

«Niisugusel ajal on räbal üle Doni minna. Jää võib iga silmapilk murduda,» pomises pahaselt Miška, kes ikka veel kuidagi ei suutnud harjuda astuma jalaväelase moodi — täpselt ja sammu pidades.

Stockmann vaatas eesminejate selgadele, mis olid ribmvöödega tugevasti kokku tõmmatud, vaatas, kuidas rütmiliselt kõikusid püssirauad ühes külgekruvitud suitsjas-sinakate higiseks tõmbunud tääkidega. Tagasi vaadates nägi ta punaarmeelaste tõsiseid ja ükskõikseid nägusid, nii erinevaid ja lõputult sarnaseid üksteisega, nägi, kuidas kõikuvalt liikusid hallid mütsid viisnurksete punaste tähtedega, hallid sinelid — muist vanadusest kollakad ja need, mis uuemad, karuselt heledad; kuulis hulga inimeste rasket rännakusammu, tumedat könekõminat, lahkhäälelist köha, veepudelite kõlinat; haistis niiskunud saabaste, mahorka, rihmrakmete terava lehka. Silmad pooleldi suletud, püüdis ta sammust mitte välja sattuda, ja tundes südamest tulevat suurt soojust kõigi nende talle eile alles tundmatute ja võõraste noormeeste vastu, mõtles: «Noh, hüva, mispärast said nad mulle just praegu nii eriti armsaiks ja lähedasteks? Mis seob meid? Noh, ühine idee... Ei, siin on vahest mitte ainult idee, vaid ka tegevus. Ja mis veel? Võib-olla hädaohu ja surma lähedus? Ja kuidagi on nad eriti armsad...» Ja naeratas silmadega: «Kas tõesti hakkan vanaks jääma?»

Heameelega, mis sarnanes isaliku tundega, vaatas Stockmann tema ees sammuva punaarmeelase võimsale, tugevale, suurele seljale, krae ja mütsi vahelt paistvale nooruslikult ümmarguse kaela punasele ja puhtale lõigule, pööras pilgu oma naabrile. Tõmmu raseeritud nägu verevpunaste põskedega, kitsas mehine suu, isepikakasvuline, aga sihvaka kehaehitusega nagu tuvi; läheb, peaaegu ei vehigi vaba käega, ja aina krimpsutab kuidagi valuliselt nägu, silmanurkades on vanainimeselike kortsude ämblikuvõrk. Ja Stockmannil tuli tahtmine juttu ajada.

«Kas ammu sõjaväes, seltsimees?»

Naabri helepruunid silmad libisesid külmalt ja uurivalt, pisut viltu üle Stockmanni.

«Kaheksateistkümnendast,» vastas ta läbi hammaste. Tagasihoidlik vastus ei jahendanud Stockmanni.

«Kust pärit?»

«Otsid semlakki, papi?»

«Muidugi rõõmustan semlaki üle.»

«Olen moskvalane.»

«Tööline?»

«Mhh.»

Stockmann vaatas vilksamisi naabri käele. Aeg polnud rauaga töötamise jälgi veel maha pesnud.

«Metallitööline?»

Ja jälle käisid pruunid silmad üle Stockmanni näo, üle tema pisut hallika habeme.

«Metallitreial. Kas sina ka?» ja rangete pruunide silmade nurkades tekkis nagu soojem ilme.

«Mina olin lukksepp ... Mis sa ühtelugu nägu krimpsutad, seltsimees?»

«Saapad hõõruvad, on ära kuivanud. Öösi olin salajases eelpostis, jalad said märjaks.»

«Kas sa ei karda ka?» naeratas Stockmann taiplikult.

«Mida?»

«Noh, kuidas siis, läheme lahingusse ...»

«Mina olen kommunist.»

«Kas kommunistid ei karda siis surma? Pole samasugused inimesed?» segas end jutusse Miška.

Stockmanni naaber kergitas osava heitega püssi, mõtles veidi, siis vastas ilma Miškale vaatamata:

«Sina, vennike, oled neis asjades alles vilumata. Mina ei tohi karta. Ise andsin endale käsu, — said aru? Ja sina ära kipu mustade kätega mu hinges sorima ... Mina tean, mille eest ja kellega ma sõdin, tean, et meie võidame. See aga on peaasi. Kõik muu on tühi puru.» Ja mingisuguse mälestuse üle naeratades, kõrvalt aegajalt Stockmanni profiilile vaadates jutustas: «Mineval aastal olin ma Krassavtsevi väesalgas Ukrainas, lõime lahinguid. Meile suruti kogu aeg peale. Kaotused. Hakkasime haavatuid maha jätma. Ja siis piiratakse meid Žmerinka läheduses ümber. Oli tarvis öösi läbi valgete

liini minna ja nende tagalas sild jõekesel õhku lasta, et soomusrong juurde ei pääseks, me pidime ju üle raudteeliini tungima. Kutsutakse välja vabatahtlikke. Neid pole. Kommunistid — meid polnud palju — ütlevad: «Heidame õige liisku, kes meist peab minema.» Mina mõtlesin järele ja pakkusin ennast. Võtsin lõhkepadrunid, süütenööri, tikud, jätsin seltsimeestega hüvasti, läksin. Öö on pime, udune. Läksin sadakond sammu eemale, hakkasin roomama. Roomasin läbi niitmata rukki, pärast mööda jäärakut. Mäletan, kui hakkasin jäärakust välja ronima, lendas mu nina alt vurinal üles mingi lind. Ja-ah ... Kümne sülla kaugusel roomasin valvesalgast mööda, jõudsin silla juurde. Seda kaitses kuulipildujapost. Lamasin tundi kaks, ootasin momenti. Panin lõhkepadrunid kohale, hakkasin hõlma all tikke süütama, aga need olid niiskeks läinud, ei põle. Ma roomasin ju kõhuli, olin kastest märg — vääna või vett välja, tikkude pead olid niiskeks tõmbunud. Ja vaat, papi, siis hakkas mul hirm. Varsti läheb valgeks, aga mul käed värisevad, higi voolab silmadesse. «Kõik on kadunud,» mõtlen. «Ei lase silda õhku — tõmban endale kuuli!» mõtlen. Nägin vaeva mis nägin, aga panin siiski kuidagiviisi põlema — ja lasksin jalga. Kui tagapool leegi üles viskas, — mina lamasin raudteetammi taga lumeväravate all, — tõusis nende juures kisa. Häire. Põrutasid kahest kuulipildujast. Palju ratsanikke kihutas minust mööda, aga leiad sa's öösi üles? Kobisin väravate alt välja ja — vilja sisse. Ja alles siis, tead, jäid mul käed ja jalad nõrgaks, ei suuda end liigutada, ja lõpp! Heitsin maha. Sinna läksin, polnud viga, vapralt, aga sealt tulin — näe, kuidas ... Ja tead, kus hakkasin oksele, jäin kohe seest täitsa tühjaks! Tunnen — pole enam midagi tulemas, aga ikka kisub. Ja-ah ... Noh, muidugi, jõudsin ikka omade juurde.» Ja ta elavnes, kummaliselt soojenesid ja kauninesid palavikuliselt läikima löönud pruunid silmad. «Hommikul pärast lahingut jutustan poistele, misuke number mul tikkudega oli, eks sõber ütle mulle, et: «Kas sa olid siis välgumihkli ära kaotanud, Sergei?» Mina — napsti! rinnataskust kinni, — on alles! Võtsin välja, tõmbasin — ja mõtle, hakkaski kohe põlema.»

Kauge paplite saare poolt lendasid tuule ajul kõrgel ja kiiresti kaks kaarnat. Tuul paiskas neid tõukeliselt. Nad olid juba saja sülla kaugusel kolonnist, kui Krutovski mäel mürtsatas uuesti suurtükk pärast tunnilist vaheaega, mürsk hakkas lähenema raske paisuva ragina, ja kui näis, et ta ulgumine oli saavutanud kõrgeima pingsuse, hakkas üks kaarnaist, see, kes lendas kõrgemal, äkki pööraselt keerlema, nagu tuuleiilist haaratud höövlilaast, ja kallakil tiibu laotades, spiraalselt pööreldes, end veel ülal hoida püüdes, vajus allapoole tohutu musta lehena.

«Lendas surma otsa!» ütles Stockmanni taga sammuv punaarmeelane vaimustatult. «Küll ikka pani ta vahvasti keerlema!»

Kolonni pea poolt kappas kõrge mustjaskõrvi mära seljas, lobjakat laiali pritsides, rooduülem.

«Ahe-e-likku! . . .»

Vaikides sammuvat Ivan Aleksejevitši lumekämpudega üle külvates kihutasid galopis mööda kolm rege kuulipildujatega. Üks kuulipildureist kukkus jõõrdel tagumiselt reelt maha, ja punaarmeelaste mahlakas müriv naer kõlas seni, kui kutsar raevuselt vandudes hobused uljalt ümber pööras ja kukkunud kuulipildur sõidu pealt rekke hüppas.

41

Karginskaja staniitsa sai 1-se mässuliste diviisi toetuspunktiks. Väga hästi taibates, kui soodne on positsioon Karginskaja all, otsustas Grigori Melehhov seda mitte mingil juhtumil ära anda. Piki Tširi jõe vasakut kallast kulgevad mäed olid nendeks komandokõrgendikkudeks, mis andsid kasakaile suurepärase võimaluse end kaitsta. All, teisel pool Tširi asetses Karginskaja, selle taga laotus paljude verstade ulatuses pehmelt lõuna poole stepp, siin-seal läbi lõigatud pikkadest nõgudest ja orgudest. Grigori oli ise valinud mäel välja koha kolmesuurtükilise patarei ülesseadmiseks. Läheduses oli suurepärane vaatluspunkt — maastikku valitsev kurgaan, mida varjas tammemets ja künklikud kurrud.

Karginskaja all lõödi iga päev lahinguid. Punased tungisid tavaliselt peale kahelt poolt: stepi kaudu lõunast, Ukraina alevi Astahhovo poolt, ja idast, Bokovskaja staniitsast, tulles ülesjõge piki Tširi, läbi külade. Kasakaahelikud lebasid saja sülla kauguses Karginskaja taga, vahel harva tulistades. Punaste äge tuli sundis neid peaaegu alati taganema staniitsasse, ja seejärel, mööda kitsaste jäärakute järske külgi, — mäkke. Punastel polnud küllaldaselt jõudu selleks, et kaugemale peale suruda. Nende pealetungioperatsioonide edukust pidurdas tugevasti vajaliku ratsaväehulga puudumine, mis oleks võinud kasakaid tiibhaaranguga edasisele taganemisele sundida, ja vaenlase jõude kõrvale juhtides, oleks andnud tegutsemisvõimaluse jalaväele, mis kõhklevalt staniitsa lähiseil tammus. Jalaväge aga ei saanud kasutada säärase manöövri jaoks tema vähese liikuvuse tõttu, võimetuse tõttu kiireks manööverdamiseks ja sellepärast, et kasakail oli peamiselt ratsavägi, mis iga hetk võis rünnata jalaväge marsil ja sellega teda põhiülesandest eemale kisuda.

Mässuliste paremuseks oli ka veel see, et kuna nad suurepäraselt maastikku tundsid, ei kaotanud nad juhust märkamatult paisata ratsasotnjaid mööda orgusid vaenlase tiibadele ja tagalasse, alaliselt ähvardada teda ja paralüseerida tema edasiliikumist.

Selleks ajaks valmis Grigoril punaste purustamise plaan. Pettetaganemisega tahtis ta meelitada nad Karginskajasse, sel ajal aga paisata Rjabtšikov ratsapolguga mööda Gussõnskaja orgu läänest ja mööda Gratšid idast neile küljele, selleks et nad sisse piirata ja neile purustav löök anda. Plaan oli hoolikalt välja töötatud. Õhtusel nõupidamisel said kõik iseseisvate väeosade komandörid täpsed juhendid ja käsud. Grigori mõtte järgi pidi ümberhaaramine algama koidu ajal, selleks et oleks võimalik paremini maskeeruda. Kõik oli lihtne nagu kabemängus. Ja seejärel kui Grigori oli kontrollinud ning kaalunud mõttes hoolikalt läbi kõik võimalikud juhuslikkused, kõik, mis ettenägematult võis segada tema plaani teostamist, tühjendas ta kaks klaasi puskarit, viskus lahtiriietumatult koikusse;

tõmmanud niiske sinelihõlma üle pea, uinus nagu surnu.

Järgmisel päeval kella nelja paiku hommikul olid punased ahelikud juba Karginskajas. Osa kasakate jalaväge põgenes tähelepanu kõrvalejuhtimiseks läbi staniitsa mäkke; nende pihta ragistasid kaks kuulipildujat vedruvankreilt, mis olid peatunud sissesõidul Karginskajasse. Pikkamisi valgusid punased mööda tänavaid laiali.

Grigori oli kurgaani taga, patarei juures. Ta nägi, kuidas punane jalavägi Karginskajat hõivab ja Tširi ääres koguneb. Oli kokku lepitud, et pärast esimest suurtükipauku asuvad kaks sotnjat kasakaid, kes mäe all aedades lebasid, pealetungile ja sel ajal alustab tiibamisele läinud polk ümberhaaramist. Patarei komandör tahtis parajasti põrutada otsesihtimisega kuulipildujavankri pihta, mis kiiresti mööda Klimovski küngast Karginskaja poole veeres, kui vaatleja teatas, et sillal Nižne-Latõševski külas, umbes kolme ja poole versta kaugusel, on tulnud nähtavale suurtükk: punased tungisid samaaegselt peale ka Bokovskaja poolt.

«Tõmmake nende pihta müüsrist,» soovitas Grigori, ilma Zeissi binoklit silme eest võtmata.

Vahetanud mõned laused vahtmeistriga, kes patareikomandöri kohuseid täitis, määras sihtur kiiresti kindlaks sihiku. Numbrimehed seadsid end valmis, ja nelja-ja-poole-tolline müüser, nagu teda olid määratlenud kasakad, röögatas raskelt, sabaga maad kündes. Kohe esimene mürsk sattus silla lõppu. Punaste patarei teine suurtükk oli sel hetkel sillale sõitmas. Mürsk pühkis laiali hoburakendi, kuuest hobusest — nagu hiljem selgus — jäi terveks ainult üks, sõitjal aga, kes tema seljas istus, viis kild pea puhtalt otsast. Grigori nägi: suurtüki ees süttis kollakashall suitsupilveke, kostis raske mürtsatus, suitsusse mähitud hobused ajasid end tagumistele jalgadele püsti ja langesid siis maha nagu lõigatud; inimesi jooksis ja kukkus. Ratsa-punaarmeelane, kes granaadi langemise hetkel oli eeliku kõrval, paisati ühes hobuse ja sillakäsipuudega eemale ning ta prahvatas vastu jääd.

Niisugust õnnestunud tabamist ei olnud patareimehed

oodanud. Silmapilguks tekkis kurgaani jalal suurtüki kõrval valkus; ainult läheduses viibiv vaatleja, kes oli hüpanud põlvedele, karjus midagi ja vehkis kätega.

Ja kohe kostis alt, kirsiaedade ja kodusalude tihedaist padrikuist ebaühtlane «hurraa», oli kuulda püssipaukude raginat. Unustades ettevaatuse jooksis Grigori kurgaanile. Mööda tänavaid jooksis punaarmeelasi, sealt kostis segane häältekõmin, järsud komandohüüded, marulised tulistamisiilid. Üks kuulipildujavankreist pani kihutama künkale, aga pööras juba surnuaia läheduses järsult ümber ja hakkas üle jooksvate ning jooksu peal end alla suruvate punaarmeelaste peade ragistama kasakate pihta, kes olid aedadest välja tormanud.

Asjata püüdis Grigori silmata horisondil kasakate laavat. Rjabtšikovi juhtimisel ümberhaaramisele läinud ratsavägi ei tulnud ikka veel. Vasakul tiival olevad punaarmeelased lähenesid juba joostes üle Zaburunnõi jääraku viivale sillale, mis ühendas Karginskajat naaberkülaga, Arhipovskiga, sel ajal kui parema tiiva omad jooksid veel mööda staniitsat ja langesid kasakate kuulide alt, kes olid hõivanud kaks Tširile lähimat tänavat.

Viimaks ilmus künka tagant nähtavale Rjabtšikovi esimene sotnja, siis teine, kolmas, neljas ... Laavaks laiali paiskudes pöörasid sotnjad järsult vasakule, lõigates tee ära punaarmeelaste salkadel, kes mööda mäenõlvakut Klimovka poole jooksid. Kindaid käte vahel käkerdades jälgis Grigori ärevalt lahingu lõppu. Ta oli binokli kõrvale jätnud ja vaatas juba palja silmaga, kuidas laava kiiresti Klimovka teele läheneb, kuidas punaarmeelased salkadena ja üksikult tagasi pööravad ja segaduses Arhipovka talude poole jooksevad, aga sattudes seal kasakate jalaväe tule alla, kes arendas jälitamist ülesjõge piki Tširi, jälle tee poole suunduvad. Ainult väikesel osal punaarmeelastest õnnestus Klimovkasse läbi murda.

Künkal tekkis kohutav vaikus, — algas maharaiumine. Rjabtšikovi sotnjad pöörasid frondiga Karginskaja poole ja kihutasid punaarmeelased tagasi nagu tuul lehti. Üle Zaburunnõi viiva silla juures hakkasid umbes kolmkümmend punaarmeelast, nähes, et nad on ära lõigatud ja pääsu pole, vastu tulistama. Neil oli raskekuulipilduja ja kaunis suur lintide tagavara. Niipea kui aedadest ilmus

nähtavale mässuliste jalavägi, hakkas kuulipilduja kohe palavikulise kiirusega tööle, ja kasakad kukkusid, roomasid küünide ja kivist õuetarade varju. Künkalt oli näha, kuidas kasakad joostes vedasid mööda Karginskajat oma kuulipildujat. Ühe talu juures, mis asus Arhipovka lähedal, nad peatusid, siis jooksid õue. Varsti hakkas selle talu aidakatuselt kuulipilduja reipalt kätsatama. Silmitsenud teraselt, nägi Grigori läbi binokli ka kuulipildureid. Valgeisse sukkadesse kogutud laiades pükstes jalad laiali heidetud, ise kilbi taga küürus, lamas üks katusel; teine ronis mööda redelit, kuulipildujalint ümber keha mässitud. Patareilased otsustasid jalaväele appi asuda. Vastupaneva punaste grupi kogunemiskohale saadeti šrapnellivalang. Viimane brisantmürsk lõhkes kaugel eemal.

Veerand tunni pärast jäi punaste kuulipilduja Zaburunnõi juures äkki vait, ja kohe puhkes lühike «hurraa». Paljaste pajutüvede vahel hakkasid vilkuma ratsakasakate kogud.

Kõik oli lõppenud.

Grigori käsul vedasid Karginskaja ja Arhipovka elanikud sada nelikümmend seitse mahatapetud punaarmeelast konksude ja pootshaakide abil kokku ühte auku, matsid Zaburunnõi juures maha õhukese mullakihi alla. Rjabtšikov oli vallutanud kuus padrunikaarikut hobuste ja padrunitega ja ühe kuulipildujavankri ühes lukuta kuulipildujaga, oli võtnud Klimovkas ära nelikümmend kuus küüdivankrit sõjaväevaraga. Kasakail oli tapetud neli meest ja haavatud viisteist.

Pärast lahingut tekkis Karginskajas nädalaks ajaks vaikus. Vaenlane pöördus mässuliste 2-se diviisi vastu ja sellele peale surudes vallutas varsti rea Migulinskaja staniitsa külasid: Aleksejevi küla, Tšernetskaja alevi ja jõudis Verhne-Tširski küla juurde.

Sealt kostis igal hommikul koidu aegu suurtükimürinat, aga teated lahingute käigu kohta saabusid suure hilinemisega ega andnud selget ettekujutust olukorrast 2-se diviisi rindel.

Neil päevil tundis Grigori vajadust põgeneda mustade mõtete eest, summutada teadvust, mitte mõtelda sellele, mis toimus ümberringi ja milles tema oli tähtis osaline, — ja ta hakkas jooma. Kui mässulised tundsid suurt puudust jahust hiiglasuurte nisutagavarade juures (veskid ei jõudnud jahvatada sõjaväe jaoks, ja tihti toitusid kasakad keedetud nisuga), siis puskarist polnud puudust. Puskarit voolas jõena. Teisel pool Doni läks sotnja Dudarevi kasakaid purujoobnult ratsarivis rünnakule, otse kuulipildujate peale, ja pooled neist hävitati. Purjus peaga positsioonilt lahkumise juhtumid muutusid tavaliseks nähtuseks. Grigorile hangiti teenistusvalmilt puskarit. Eriti paistis silma selle hankimise poolest Prohhor Zõkov. Pärast lahingut Karginskajas tõi ta Grigori palvel kolm pangesuurust kannu samagonni, kutsus kokku lauljad, ja Grigori, tundes rõõmsat vabanemist, irdumist tõelikkusest ja mõtisklusist, jõi kasakatega kuni hommikuni. Hommikul parandas pead, napsitas veidi ülearu, ja õhtul läks uuesti vaja lauljaid, lõbusat häältesuminat, inimeste sagimist, tantsu — kõike, mis lõi tõelise lõbususe illusiooni ja varjas endaga kainet julma tõelikkust.

Pärast aga muutus purjutamisvajadus kiiresti harjumuseks. Hommikul lauda istudes tundis Grigori juba vastupandamatut soovi viina rüübata. Ta jõi palju, aga ei läinud selles liiale, seisis alati kindlalt jalul. Isegi hommiku poole, kui teised, end tühjaks oksendanud, magasid laudade taga ja põrandal, sinelite ja hobusetekkide all, — säilitas tema väliselt kaine ilme, oli ainult kahvatum ja silmad muutusid karmimaks, ning sagedasti surus ta pead kätega, lastes rippu käharja tuka.

Neli päeva kestnud vahetpidamatu pummeldamise järel punsus ta märgatavalt, tõmbus vimma; silme alla ilmusid sinised kotjad voldid, pilgus hakkas ikka sagedamini helkima mõttetu julmuse tuluke.

Viiendal päeval pani Prohhor Zõkov paljutähendavalt naeratades ette:

«Sõidame ühe vahva eide juurde Lihhovidovisse? Noh, läheb lahti? Sa ainult ära moluta, Grigori Pantelevitš. Eit on magus, nagu arbuus! Kuigi mina pole teda proovinud, aga tean. Ainult võhik, kurivaim! Metsik. Aga puskari keetmise peale — ära paremat otsigi. Esimene

puskarikeetja kogu Tširil. Mees on tal ära taganenud Donetsi taha,» lõpetas ta nagu muuseas.

Lihhovidovisse sõideti õhtul. Grigorit saatsid Rjabtšikov, Harlampi Jermakov, käetu Aljoška Šamil ja oma lõigust saabunud neljanda diviisi komandör Kondrat Medvedev. Prohhor Zõkov sõitis ees. Külas tasandas ta hobuse sammsõidule, pööras tanumasse, avas rehalasse viiva värava. Grigori juhtis oma hobuse tema järele, see hüppas üle suure, pisut sulanud hange, mis oli värava juurde kuhjunud, vajus esimeste jalgadega lumme, siis ajas end norsates üles ja ronis hangest välja, mis oli matnud enda alla värava ja tara kuni tipuni. Jalastunud Rjabtšikov talutas hobust päitseidpidi. Minutit viis sõitis Grigori Prohhoriga õle- ja heinakuhjadest mööda, siis läbi raagus klaasiselt kõlava kirsiaia. Taevas seisis längakil noore kuu kuldne, sina täis valatud kauss, värelesid tähed, hällis lummutud väikus, mida ei häirinud, vaid rõhutas veelgi kauge koerte haukumine ja hobusekapjade murdlik kõlin. Tihedate kirsipuude ja laiaharaliste õunapuude okste vahelt hakkas kollaselt paistma tuluke, tähistaeva taustale kerkis suure, roogkatusega kaetud tare selge siluett. Teenistusvalmilt avas Prohhor, sadulast alla kallutudes, kriuksuva jalgvärava. Majatrepi kõrval külmunud loigus õõtsus peegelduv kuu. Grigori hobune purustas kabjaga jää loigu äärel ja jäi seisma, korraga hinge tagasi tõmmates. Grigori hüppas sadulast, mässis ratsutid trepikäsipuu ümber, astus pimedasse eeskotta. Taga hakkasid käratsema ja poolvaljusti laulma jalastunud Rjabtšikov ning kasakad.

Käsikaudu leidis Grigori ukselingi, astus avarasse kööki. Noor, tõmmu näo ja voolitud kulmudega kasakatar, lühikest kasvu, aga sihvakas nagu põldpüü, seisis seljaga vastu ahju ja kudus sukka. Ahjul magas, käed laiali heidetud, valgepäine, umbes üheksa-aastane tüdrukuke.

Lahti riietumata istus Grigori laua juurde.

«Kas viina on?»

«Aga kas teretada pole vaja?» küsis perenaine, Grigorile pilku heitmata ja ikka niisama kiiresti sukavardaid välgutades.

«Tervist, kui tahad! Kas viina on?»

Naine tõstis ripsmed, naeratas Grigorile ümmarguste prüünide silmadega, kuulatades eeskojast kostvat kära ja sammude müdinat.

«Viina on. Aga kas teid ööhulkujaid on palju tulnud?»

«Palju. Terve diviis . . .»

Rjabtšikov laskis kohe läve juures kükktantsu lahti, läks, nii et mõõk lohinal järel, ise laksutades papaahaga vastu saapasääri. Uksel tunglesid kasakad; keegi neist klõbistas puulusikatel imetoredasti tulist tantsutiiru.

Voodile visati hunnikusse sinelid, relvad pandi pinkidele. Prohhor aitas väledasti perenaisel lauda katta. Käetu Aljoška Šamil läks keldrisse sissetehtud kapsaste järele, kukkus trepist alla, ronis välja, tõi kasakakuue hõlmades katkise taldriku killud ja hunniku märgi kapsaid.

Kesköösks olid nad ära joonud kaks pangetäit puskarit, söönud tohutu hulga kapsaid ja otsustasid tappa lamba. Prohhor püüdis käsikaudu laudas kinni noore poegimata utekese, Harlampi Jermakov — ka mitte viimaseid lõõmamehi — lõi tal mõõgaga pea otsast ja siinsamas küüni all nülgis ta ning võttis sisikonna välja. Perenaine pani ahju küdema, täitis pangesuuruse malmpoti lambalihaga.

Jälle klõbistati lusikail hoogsat tantsulugu, ja Rjabtšikov pani uhtuma, jalgu välja käänates, armutult kätega vastu saapasääri lüües, terava, aga meeldiva tenoriga kaasa lauldes:

Nüüd on aeg meil juua, pidu pidada,
kui pole midagi lauta ajada . . .

«Kui on pidu, siis olgu õieti!» möirgas Jermakov ja aina tikkus mõõgaga aknaraamide tugevust proovima.

Grigori, kes armastas Jermakovi erakordse vahvuse ja kasakauljuse pärast, hoidis teda tagasi, vaskkruusiga lauale koputades:

«Harlampi, ära jända!»

Kuulekalt viskas Harlampi siis mõõga tuppe, surus suu ahnelt samagonniklaasi vastu.

«Vaat niisuguse kuraasi juures pole surmgi hirmus,» kõneles Aljoška Šamil, Grigori juurde istudes. «Grigori

Pantelevitš, sina oled meie uhkus! Ainult sinu läbi püsime veel! Viskame õige veel ühe? . . . Prohhor, puskarit!»

Lahtisaduldamata hobused seisid vabalt heinakuhjade juures. Kordamööda käidi väljas neid vaatamas.

Alles koidu eel tundis Grigori, et on purju jäänud. Nagu kaugelt kuulis ta teiste kõnet, liigutas raskelt veripunaseid silmavalgeid ja säilitas ainult määratu suure tahtepingutuse abil teadvust.

«Jälle valitsevad meid kuldpagunimehed! On võimu endi kätte haaranud!» karjus Jermakov Grigorit kaelustades.

«Missugused pagunid?» küsis Grigori, Jermakovi käsi eemale lükates.

«Vjoškis. Kas sina siis ei tea või mis? Istub seal kaukaasia vürst! Polkovnik! . . . Tapan! Melehhov! Panen oma elu sinu jalge ette, ära lase meid hukka saata! Kasakad on ärevil. Vii meid Vjoškisse, — tapame kõik maha ja teeme suitsuks! Iljuška Kudinovi, polkovniku — kõik hävitame! Nad on küllalt kaua meid piinanud! Hakkame sõdima nii punastega kui kadettidega. Vaat mida ma tahan!»

«Polkovniku tapame. Tema jäi meelega siia . . . Harlampi! Lähme alandliku palvega nõukogude võimu ette: oleme süüdlased . . .» Hetkeks kainenedes naeratas Grigori virilalt. «Ma naljatan, Harlampi, joo.»

«Miks sa naljatad, Melehhov? Sa ära naljata, siin on tõsine asi,» hakkas Medvedev karmilt kõnelema. «Meie tahame valitsust vahetada. Lööme kõik minema ja paneme sinu asemele. Mina kõnelesin kasakatega, nad on nõus. Ütleme Kudinovile ja tema opritšnikutele heaga: «Minge võimu juurest ära. Teie ei kõlba meile.» Lähevad — on hea, ei lähe — saadame polgu Vjoški peale, ja neist jääb sinine suits järele!»

«Ei ole enam niisugust juttu!» karjus Grigori raevudes.

Medvedev kehitas õlgu, läks laua juurest eemale ja lakkas joomast. Nurgas aga lamas Rjabtšikov, sassis pea pingilt alla rippumas, vedas käega mööda räpast põrandat ja jorutas haledalt:

Oh sa poisike, sina viletsake,
painuta sa oma peakene.
Oma peakene sa painuta . . .
E-eh! Paremale poolekesele,
paremale ja ka vasakule,
ja mu rinnale, rinnale valgele.

Ja ühendades tema naiselikult haledalt kurtva tenorihäälega oma tumedavõitu bassi, laulis Aljoška Šamil kaasa:

Kui ta rinnal valgel lamas,
raskesti ta ohkas seal . . .
Ohkas raskesti ja ütles
viimast kord' veel kallimal:
«Oh jumalaga jää nüüd, vana armuke,
sa vana armuke, kurat kärnane! . . .»

Akna taga lõi lillatama koit, kui perenaine Grigori kambrisse viis.

«Olete teda küllalt jootnud! Jäta rahule, kurivaim! Kas sa ei näe, et temast pole midagi asja,» kõneles ta, vaevaga toetades Grigorit, teise käega tõugates eemale Jermakovi, kes samagonnikruusiga nende järel läks.

«Koiduund keerutama või mis?» pilgutas Jermakov silma, taarudes, kruusist viina maha loksutades.

«Nojah, magama.»

«Sa ära temaga praegu heida, sellest pole tolku . . .»

«Pole sinu asi! Sa pole mulle äi!»

«Võta lusikas!» hirnus Jermakov, kukkudes purjus naeru hoo käes.

«E-eh, va häbematu kurivaim! Oled silmad jõlli võtnud ja kõneled sündmatut!»

Ta tõukas Grigori tuppa, asetas voodisse, vaatles poolhämaruses vastikuse- ja haledustundega tema surnukahvatut nägu, milles mittenägevad silmad olid avatud.

«Ehk jood marjajooki?»

«Ammuta.»

Naine tõi klaasitäie külma kirsijooki, ja voodiäärel istudes sõrmitses ja silitas senikaua Grigori sassiläinud juukseid, kuni see uinus. Endale tegi perenaine aseme ahjule tüdrukukese kõrvale, aga Šamil ei lasknud teda uinuda. Pea käsivarrele langetatud, norsatles ta nagu ehmunud hobune, siis ärkas äkki otsekui tõuke mõjul, — ulgus kähisedes:

. . . Teenistusest koju sõitsid!
Ristikesed õlal,
rinda pagunid eht'sid . . .

Laskis pea kätele langeda, mõne minuti pärast aga alustas, metsikult ringi vaadates, uuesti:

Teenistusest koju sõitsid! . . .

42

Kui Grigori hommikul ärkas, tuli tal meelde jutuajamine Jermakovi ja Medvedeviga. Ta polnud ööst nii väga joobnud ja ilma erilise pingutuseta taastas ta mälus jutud võimu vahetamisest. Talle sai selgeks, et jooming Lihhovidovis oli organiseeritud kindla eesmärgiga: õhutada teda pöördele. Kudinovi vastu, kes avalikult väljendas soovi minna Donetsi äärde ja ühineda valge Doni armeega, sepitsesid intriigi pahempoolselt meelestatud kasakad, kes salaja unistasid sellest, et lõplikult lüüa lahti Donist ja moodustada endil midagi nõukogude korra taolist ilma kommunistideta. Grigorit aga tahtsid nad enda poole meelitada ega mõistnud, kuivõrd hädaohtlik oli tüli mässuliste leeri sisemuses, ei mõistnud, et kui punane rinne Donetsi ääres kõikuma lüüakse, võib ta iga silmapilk pühkida nad minema ühes nende «sissivaenuga». «Lastemäng,» lausus Grigori mõttes ja hüppas kergelt voodist. Kui ta oli riietunud, äratas ta Jermakovi ja Medvedevi, kutsus nad tuppa, sulges hoolega ukse.

«Teate mis, vennad: heitke eilne jutt peast välja ja ärge susige, muidu läheb teil räbalasti! Mitte selles pole asi, kes on ülemjuhataja. Mitte Kudinovis pole asi, vaid selles, et meie oleme rõngas, me oleme nagu tünn vitste vahel. Ja kui mitte täna, siis homme pigistavad vitsad meid puruks. Polgud tuleb saata mitte Vjoški peale, vaid Migulini, Krasnokutskaja peale,» rõhutas ta tähendusrikkalt, silmi Medvedevi süngelt ning kiretult näolt pööramata. «Nõndaks, Kondrat, ei maksa inimesi ässitada! Te mõtelge natuke järele ja saage aru: kui hakkame ülemjuhatust praakima ja igasuguseid pöördeid tegema, —

siis on meil lõpp. Peame toetuma kas valgetele või punastele. Keskel ei saa olla, — litsuvad puruks.»

«Ainult kuss, juttu mitte välja kanda,» palus Jermakov kõrvale pöördudes.

«Jääb meie vahele, ainult tingimusega, et teie lõpetate käsakate ässitamise. Aga Kudinov ja tema nõuandjad, mis seal's on? Täit võimu neil pole, — nagu ma oskan, nõnda juhingi oma diviisi. Nad on viletsad, selle vastu ei saa vaielda, ja kupeldavad meid jälle kadettidele, see on kindel. Aga kuhu me siis läheme? Kõik teed ja käigud on meil läbi lõigatud.»

«Nii see ju on . . .» nõustus Medvedev raskelt ja esimest korda jutuajamise kestel tõstis Grigori peale tillukesed, vihaga terastatud karusilmad.

Pärast seda jõi Grigori veel kaks ööpäeva järjest mööda Karginskaja ümbruse külasid, laskis elul keerelda purjus pottsepakettana. Puskarilõhnast oli läbi imbunud isegi higisõba tema sadulal. Naised ja neitsilikkuse õilme kaotanud tüdrukud käisid Grigori käte vahelt läbi, jagades temaga lühiajalist armastust. Kuid hommikul mõtles järjekordse lohutaja armupalangust üliküllastatud Grigori kainelt ja ükskõikselt nagu millelegi kõrvalisele: «Olen elanud ja kõik tunda saanud läbielatud aja jooksul. Olen naisi ja tüdrukuid armastanud, headel ratsudel. . . eh! . . . steppi sõtkunud, isarõõmu tundnud ja inimesi tapnud, ise surmale vastu läinud, sinise taeva all ilutsenud. Mida võib siis elu mulle veel uut näidata? Pole uut! Võib surragi. See ei kohuta. Ja sõda võib mängida ilma riskita nagu rikas mees. Kaotus pole suur!»

Taevassinise päikesepaistelise päevana hõljus seoseta mälestustes mööda lapsepõlv: kuldnokad kiviriitades, Griška paljad jalad kuumas tolmus, majesteetlikult tardunud Don vees peegelduva metsa rohelises puhuääristuses, sõprade lapsenäod, nooruslik sihvakas ema . . . Grigori kattis silmad käega, ja tema vaimupilgu ees möödusid tuttavad näod, millegipärast tugevasti mällu sööbinud, kuigi vahel väga tühised sündmused, mälus helisesid kaotatud inimeste unustatud hääled, vestluste katked, mitmeilmeline naer. Mälu juhtis mälestusekiire ammuunustatud, kunagi nähtud maastikule ja pimestavalt kerkisid äkki Grigori ette — stepiavarus, suvine tee, vanker,

isa pukis, härjad, mahaniidetud vilja kullaka harjasega kaetud põld, künnivareste must puistang teel... Mõtted põimusid segaselt nagu sassiläinud võrgulõng, neid harutades puudutas Grigori läbielatut, sattus selles kuhugi tagasitulematusse kadunud elus Aksinjale, mõtles: «Kallike! Unustamatu!» — ja nihkus põlastavalt eemale tema kõrval magavast naisest, ohkas, ootas kärsitult koitu, ja vaevalt hakkas päike kirjama ida vaarikpunase tikandiga, kuldse poordiga, kui ta hüppas üles, pesi end, ruttas ratsu juurde.

43

Kõikeneelava stepitulekahjuna oli löönud lõõmama ülestõus. Alistumatute staniitsade ümber oli sulgunud rinnete terasene võru. Hukkumise paratamatuse vari lebas inimestel põletusmärgina. Kasakad mängisid eluga nagu «kulli ja kirja», ja mitte vähe polnud neid, kellele sattus «kiri». Noored armastasid tormiliselt, vanemaealised — jõid uimastuseni puskarit, mängisid kaarte raha ja padrunite peale (kusjuures padruneid hinnati kallimast kallimaks), sõitsid lühikeseks ajaks koju, et silmapilgukski panna käest vastumeelseks muutunud püss ja haarata kirves või höövel, et puhata südant, punudes tara kinni lõhnava halapajuga või ette valmistades äket või atra kevadise töö jaoks. Ja paljud, kui olid saanud maitsta rahulikku elu, tulid joobnult väeossa tagasi, ja kaineks saades läksid viha pärast kadala elukese vastu jalaväerivis rünnakule, otse kuulipildujate peale, või jälle kihutasid tulises raevus metsikult, oma hobuseid säästmata, öisele äkkrünnakule, võtsid vange ja siis mõnitasid neid julmalt, algelise toorusega, ihnates padruneid, tehes neile lõpu mõõkadega.

Kevad aga säras sel aastal ennenägematuis värvides. Läbipaistvad, nagu klaasitud, olid ilusad aprillipäevad. Mööda kättesaamatut sinist taevalaotust sõudsid, sõudsid, kadusid põhja poole, pilvedest ette jõudes, laglede karjad, vaskhääleliste kurgede parved. Stepi kahvaturohelisel vaibal tiikide ääres sätendasid laialipuistatud pärlitena söödaotsinguks mahalaskunud luiged. Doni ääres luhtadel värises õhk lindude kaagatamisest ja kisast. Üleujutatud

heinamaadel, veega katmata maa ribadel ja neemedel hõõdlesid, äralennuks valmistudes, haned, hanipajudes silistasid lakkamatult armastusekstaasist haaratud isapardid. Punastel pajudel rohetasid urvad, paplitel paisusid kleepuvad lõhnavad pungad. Kirjeldamatult võluv oli vaevalt rohetama löönud stepp, mida täitis sulanud mustmulla iidne ja tärkava rohu igavesti noor lõhn.

Sellepoolest oli ülestõususõda kena, et igal võitlejal oli külje all kodutare. Kui tüütas ära käia vahi- ja salapostides, tüütas ära kõlkuda luuresõitudel mööda künkaid ja kurusid, — palus kasakas sotnjaülemalt luba lahkuda, sõitis koju, enda asemele aga saatis sõjahobusel oma igeriku äti või alaealise poja. Sotnjatel oli alati täisarv võitlejaid ja alati muutlik koosseis. Mõni aga näitas niisugust osavustki: päevaloojakul sõitis sotnja seisukohast välja, ajas hobust galopis, ja kihutanud ära versta kolmkümmend või ka nelikümmend, oli õhtueha kustumise ajal juba kodus. Maganud öö naise või kallikesega, saduldas pärast teist kukelaulu hobuse, ja Sõel polnud jõudnud veel lõhmuda, kui ta oli juba jälle sotnjas.

Paljud naljahambad ei jõudnud küllalt rõõmustada sõja üle kodutarede külje all. «Pole vaja surragi!» naljatasid kasakad, kes sageli käisid naisi külastamas.

Väejuhatus kartis deserteerimist eriti põllutööde algul. Kudinov tegi eri-ringsõite väeosades ja kõneles temale mitteomase kindlusega:

«Laş parem uitavad meie põldudel tuuled, ärgem parem visakem teragi maha, aga kasakaid väeosast ära lasta ma ei luba! Omavoliliselt lahkujaid peksame ja laseme maha!»

44

Veel ühest lahingust Klimovka all tuli Grigoril osa võtta. Keskpäeval tekkis tulevahetus äärmiste talude juures. Veidi aja pärast laskusid Klimovkasse punaarmeelaste ahelikud. Vasakul tiival liikusid mõõdetud sammul mustadesse pealiskuubedesse riietatud madrused — ühe Balti mere laeva meeskond. Kartmatu atakiga lõid nad külast välja mässulise Karginski polgu kaks sotnjat, tõrjusid nad mööda orgu Vassiljovski juurde.

Kui künkalt lahingut jälgiv Grigori nägi, et ülekaal

hakkas kalduma Punaarmee väeosade poole, viipas ta kindaga Prohhor Zõkovile, kes seisis tema hobusega padrunikaariku kõrval, hüppas käigu peal sadulasse, väikese nõo ümber ringi tehes suundus traavis Gussõnkasse laskuva nõlvaku poole. Seal seisis, nagu ta teadis, kodusalude varjus 2-se polgu reserv-ratsasotnja. Läbi aedade ja üle tarade suundus ta sotnja seisukoha poole. Eemalt silmates jalastunud kasakaid ja hobuseid lasila juures, haaras ta välja mõõga, hüüdis:

«Hobuste selga!»

Kakssada ratsanikku olid ühe minutiga hobuste seljas. Sotnja komandör sõitis Grigorile vastu.

«Kas astume välja?»

«Ammu oleks pidanud seda tegema! Molutad!» Grigori välgutas silmi.

Ta peatas hobuse ja jalastus, et sadulavööd pingule tõmmata, aga nagu kiuste ei läinud see nii ruttu (higine ja kuumaks aetud hobune keerles, ei lasknud üle sadulapadja käivat rihma kinni tõmmata, põrnitses, korises ja kurjalt hambaid irvides püüdis rinnaga Grigori peale tungida). Kinnitanud hoolega sadula, pistis Grigori jala jalusesse; pilku heitmata kohmetanud sotnjaülemale, kes paisuvat tulistamist kuulatas, sähvas ta:

«Sotnjat juhin mina. Kuni külaservani rühmridadena traavi!»

Küla taga paiskas Grigori sotnja laiali laavaks; katsus, kas mõõk käib kergesti tupest välja; eraldudes sotnjast umbes kolmekümne sülla võrra, pani kihutama galoppi Klimovka poole. Künka harjal, mis lõunapoolse küljega Klimovkasse laskus, peatas ta hetkeks hobuse, silmitses teraselt. Mööda küla kappasid ja jooksid taganevad ratsa- ja jala-punaarmeelased, kihutasid tuhatnelja esimese järgu voori kaarikud ja vankrid. Grigori asetus poolpöördes sotnja poole:

«Mõõgad välja! Rünnakule! Vennad, minu järel!» Tõmbas mõõga kergelt välja, hüüdis esimesena «Hurraa!» ja tundes jahedust ning tuttavat kergust kogu kehas, laskis hobuse minema. Vasaku käe sõrmede vahel värisesid pillikeelena pinguletõmmatud ratsutid, pea kohale tõstetud mõõga tera lõhestas vihinal vastupuhuva tuule voolu.

Hiiglasuur kevadtuules keerlev pilv kattis hetkeks päikese ja Grigorist ette jõudes hõljus hall vari näilise neglusega üle künka. Grigori vaatas kord Klimovka taludele, kord sellele mööda halkjaspruuni tahenemata maad libisevale varjule, kuskile ettepoole ärajooksvale helekollasele, rõõmsale valgusviirule. Seletamatuna ja ebateadlikuna ilmus äkki soov maad mööda jooksvale valgusele järele jõuda. Hobust kannustades ratsutas Grigori täie hooga minema, — ta hakkas lähenema väikuvale piirile, mis valgust varjust eraldas. Mõni hetk pöörast kihutamist — ja juba on hobuse ettesirutatud pea kiirgavate kiirte külviga üle puistatud, ja punane karv sellel süttib ereda, siretava säraga. Sel silmapilgul, kui Grigori pilvevarju märkamatut palistust ületas, hakkasid põiktänavast valjusti plaksuma paugud. Tuul kandis kiiresti kõlahelbeid, neid lähendades ja tugevdades. Veel üks tabamatu hetk — ja läbi oma hobuse kapjade rahetleva müdina, läbi kuulide vingatuste ja kõrvus ulguva tuule ei kuulnud Grigori enam järeletuleva sotnja mürinat. Tema kuulmisest langes nagu välja hulga hobuste raske, rõhuv, ürgset läbikuivamata pinda vapustav kihutus, — otsekui hakkas kaugenema, vaibuma. Sel silmapilgul lõõmatas eespool tulistamine nagu tulelõke, kuhu kuiva hagu juurde visati; hakkasid vinguma kuulide parved. Hämmeldusega, hirmuga vaatas Grigori tagasi. Nõutus ja viha moonutasid võikalt ta näo. Sotnja oli hobused ümber pööranud, tema, Grigori, maha jätnud, ja kappas tagasi. Läheduses keerles hobusel komandör, vehkis totralt mõõgaga, nuttis ja karjus midagi katkeva, kähiseva häälega. Ainult kaks kasakat lähenesid Grigorile, ja Prohhor Zõkov, kes oli hobuse pinguletõmmatud ratsutitega ümber pööranud, kappas sotnjakomandöri poole. Kõik teised olid mõõgad tuppe heitnud ja kihutasid nuutidega töötades hajali tagasi.

Üheksainsaks sekundiks tasandas Grigori hobuse jooksu, püüdes selgitada, mis oli siis tagapool juhtunud, miks oli sotnja, ilma et oleks kaotusi kandnud, ootamatult põgenenud. Ja sel lühikesel hetkel tõukas teadvus tagant: mitte ümber pöörata, mitte põgeneda, vaid — edasi! Ta nägi, et põiktänavas, saja sülla kaugusel

temast, askeldasid tara taga, kuulipildujavankri juures umbes seitse punaarmeelast. Nad püüdsid pöörata vankrit nii, et kuulipilduja suue oleks vastu neid ründavaid kasakaid, aga kitsas tanumas see neil nähtavasti ei õnnestunud: kuulipilduja vaikis, ja ikka harvemini plaksusid püssipaugud, ikka harvemini kõrvetas Grigori kuulmist kuulide kuum vilin. Grigori pööras hobust, et hüpata sellesse tanumasse üle mahapaisatud tara, mis kunagi oli piiranud kodusalu. Ta tõmbas pilgu tarast lahti ja nägi kuidagi äkki ning selgelt, nagu binokliga ligitoodult, juba üsna lähedal madruseid, kes kiiresti hobuseid lahti rakendasid, nägi nende musti, poriseid pealiskuubesid, sirmita mütse, mis pinguli pähe tõmmatuina tegid näod imelikult ümmarguseks. Kaks meest raiusid trenge, kolmas askeldas, pea õlgade vahele tõmmatud, kuulipilduja kallal, ülejäänud tulistasid püssidest Grigorit püsti seistes ja põlvelt. Juurde kapates nägi ta, kuidas nende käed püssilukke kribisid, ja kuulis teravaid, lähedalt lastud pauke. Paugud vaheldusid nii kiiresti, püssipärad heideti üles ja suruti vastu õlgu nii ruttu, et higist üleni märga Grigorit kõrvetas rõõmustav kindlusetunne: «Ei nad taba!»

Tara raksatas hobuse kapjade all, jäi taha. Silmi vidutades valis Grigori eesmise madruse, tõstis mõõga. Veel üks hirmupahvak sähvatas välguna: «Lasevad ligidalt pihta... Hobune ajab end püsti... viskub taha... tapavad!...» Juba üsna ligida maa pealt kaks pauku, nagu kaugelt tulev hüüe: «Võtame elusalt!» Grigori ees on irevil hammastega mehine paljalaubaline nägu, madrusemütsi lehvivad paelad, luitunud pealkirja tuhm kuld mütsiäärel... Vajutus jalustele, käelöök — ja Grigori tunneb, kuidas mõõk vintskelt tungib madruse pehmelt järeleandlikku kehasse. Teine, jämedakaelaline ja tüse, jõudis Grigoril vasaku õla lihase läbi lasta ja langes kohe Prohhor Zõkovi mõõga all lõhestatud peaga. Grigori pöördus püssiluku lähedase lõksatuse peale. Otse näkku vaatas talle vankri tagant püssisuudme must silm. Tugevasti vasakule paiskudes, nii et sadul nihkus ja kähisev, hullunud hobune õõtsatas, põikas ta kõrvale surma eest, mis pea kohal vingatas, ja hetkel, kui hobune üle vankritiisli hüppas, raius maha

laskja, kelle käsi ei jõudnudki lukuga teist padrunit kohale lükata.

Arusaamatult lühikese hetke jooksul (pärast muutus see Grigori teadvuses ülipikaks ajavahemikuks) raius ta maha neli madrust, ja Prohhor Zõkovi hüüdeid kuulmata pani kihutama järele viiendale, kes oli kadunud tanumakäänaku taha. Aga kohalejõudnud sotnjakomandör ratsutas talle teele ette, haaras Grigori hobusel valjastest kinni.

«Kuhu?! Tapavad ära!... Seal, küünide taga on neil teine kuulipilduja!»

Veel kaks kasakat ja Prohhor jalastusid, jooksid Grigori juurde, tõmbasid ta väevõimuga hobuse seljast maha. Ta hakkas nende käte vahel visklema, karjus:

«Laske, rästikud!... Madrusterämps!... Kõik!... R-r-raiun maha!...»

«Grigori Pantelevitš! Seltsimees Melehhov! Võtke ometi mõistus pähe!» keelitas teda Prohhor.

«Laske, vennad!» palus Grigori juba teise, hädise häälega.

Ta lasti lahti. Sotnjakomandör ütles sosinal Prohhorile:

«Pane ta hobuse selga ja vii Gussõnkasse, — ta on nähtavasti haigeks jäänud.»

Ise aga läks hobuse juurde, komandas sotnjale:

«Sadu-u-lasse!...»

Kuid Grigori viskas papaaha lumme, seisis veidi aega kõikudes, ja äkki kiristas hambaid, oigas koledasti ja hakkas moonutatud näoga endal sineli haake lahti rebima. Sotnjaülem ei jõudnud veel sammugi tema poole astuda, kui Grigori samas, kus ta seisis, silmili maha prantsatas, paljastatud rinnaga lumme kukkus. Valjusti nuttes, nutust rappudes, hakkas ta nagu koer ahmima suuga lund, mis oli säilinud tara all. Siis tegi ta mingi koletu selginemise hetkel katset tõusta, kuid ei suutnud, ja pöörates pisaraist märja, valust moonutatud näo tema ümber tunglevate kasakate poole, hüüdis katkeva, võikalt kõlava häälega:

«Keda ma ometi tapsin!...» Ja esmakordselt elus hakkas visklema raskeimas krambihoos, karjudes, süljates välja ühes huultel kopruva vahuga: «Vennad, ei

ole mulle andeksandmist! ... Tapke, jumala pärast ... kurat ja põrgu ... Surmake!»

Sotnjaülem jooksis Grigori juurde, ühes rühmaülemaga vajusid talle peale, tõmbasid tal katki mõõgarihma ja välitasku, pigistasid suu kinni, surusid jalad maha. Aga kaua veel kooldus ta nende all kaarena, kaevas kramplikult sirguvate jalgadega terajat lund ja peksis oiates pead vastu kapjadest üleskaevatud rammusat mustmullast säravat maad, millel ta oli sündinud ja elanud, täie mõõduga võttes elult — muredest rikkalt ja rõõmudest vaeselt — kõik, mis talle oli osaks antud.

Ainult rohi kasvab maa peal, ükskõikselt vastu võttes päikest ja maruilma, toitudes maa elutoovaist mahladest, alandlikult paindudes tormide hukatusliku hinguse all. Siis aga, heitnud tuulde seemne, sureb niisama ükskõikselt, oma aja äraelanud kõrrekeste sahinaga tervitades surma kiirgavat sügisepäikest ...

Järgmisel päeval andis Grigori diviisi juhtimise üle ühele oma polgukomandöridest ja sõitis Prohhor Zõkovi saatel Vjošenskajasse.

Karginskaja taga, Rogožkini tiigis, mis asetses sügavas häilus, ujus rohkesti puhkuseks mahalaskunud laglesid. Prohhor osutas nuudiga järve suunas, muigas:

«Eh, Grigori Pantelevitš, kui saaks mõne metshane maha tõmmata. Küll oleks vahva tema ümber samagonni juua!»

«Sõidame ligemale, ma proovin püssist. Kunagi ma lasksin üsna kenasti.»

Nad sõitsid alla häilu. Prohhor jäi hobustega künka varju, Grigori aga võttis sineli maha, pani püssile kaitsevinna peale ja hakkas roomama mööda väikest jäärakut, mis oli karune mullusest hallist umbrohust. Ta roomas kaua, ei tõstnud peaaegu üldse pead: roomas nagu luurekäigul vaenlase salaposti juurde, nagu tookord, Saksa rindel, kui ta Stohhodi juures saksa tunnimehe kinni võttis. Pleekinud kaitsevärvi sõduripluus sulas ühte mullapinna rohekaspruuni värvusega; jäärak varjas

Grigorit valvel oleva isahane teravate silmade eest, kes ühel jalal seisis vee ääres, kevadisest suurveest jäänud rädi pruunil künkakesel. Grigori roomas juurde, et lähedalt lasta, kergitas end pisut. Valvehani pööras kivihalli, ussiliku ehitusega pead, vaatas valvsalt ringi. Hallikasmusta kirmena istusid tema taga hajali vee peal haned, vaheldudes sinikaeltega ja suurepealiste tuukerpartidega. Tiigi poolt kostis tasast kaagatamist, prääksumist, veelokseid. «Võib algsihikuga,» mõtles Grigori, püssipära põksuva südamega vastu õlga surudes, võttes kirbule valvehane.

Pärast lasku hüppas Grigori jalule, uimane haneparve tiibadelaksutamisest, kaagatamisest. See hani, keda ta oli tulistanud, tõusis tõtlikult kõrgusse, teised lendasid tiigi kohal, keereldes paksu pilvena. Meelehärmiga laskis Grigori otse õhkutõusnud parve pihta veel kaks korda, jälgis pilguga, kas ei kuku mõni, ja läks Prohhori juurde.

«Vaata! Vaata! ...» hüüdis see, hüpanud sadulale püsti, seistes seal täies pikkuses, osutades nuudiga sinendavas avaruses kaugenevale haneparvele.

Grigori pöördus ja võpatas rõõmust, jahimeheärevusest: üks hani oli eraldunud juba rivistunud haneparvest, hakkas järsult allapoole laskuma, töötas tiibadega aeglaselt ja ebakorrapäraselt. Kikivarvule tõustes, käsi varjuks silmade kohale pandud, jälgis Grigori teda pilguga. Hani lendas rahutult kisatsema hakanud parvest eemale, aeglaselt madalamale laskudes, lennus lõtvudes, ja äkki viskus suurest kõrgusest kivina alla, ainult tiiva valge vooder välgatas pimestavalt päikeses.

«Sadulasse!»

Lai naeratus näol, kappas Prohhor juurde ja viskas Grigorile ratsutid. Galopiga kihutasid nad üles künkale, sõitsid traavis ära sülda kaheksakümmend.

«Seal ta on!»

Hani lamas, kael õieli, tiivad laiali laotatud, nagu süleldes veel viimast korda seda lahkuseta maad. Ilma et ta oleks hobuse seljast maha tulnud, kallutus Grigori, võttis saagi.

«Kust ta teda siis näksas?» uudishimutses Prohhor.

Selgus, et kuul oli läbistanud hanel alumise osa nokast, purustanud luu silma kõrval. Surm tabas teda juba

lennul ja kiskus välja kolmnurgana rivistunud parvest, heitis maa peale.

Prohhor kinnitas hane rihmaga sadula külge. Nad sõitsid edasi.

Jätnud hobused Bazkisse, ületasid Doni suures sõudepaadis.

Vjošenskajas peatus Grigori ühe tuttava vanamehe juures, käskis kohe hane praadida, ise aga ei läinudki staapi, vaid saatis Prohhori puskari järele. Jutuajamise kestel lausus peremees kaebuse:

«Teate, Grigori Pantelevitš, meil Vjoškis võtab ülemus endale ikka liiga suure voli.»

«Missugune ülemus?»

«Omaloodud ülemus ... Kudinov ja teised.»

«Mis nad siis teevad?»

«Aina rõhuvad mittekasakaid. Kes punastega kaasa läksid, nende perekondadest pannakse istuma naised, tüdrukud, vanamehed. Minu sugulane vanaeit pandi poja pärast kinni. Aga see ei kõlba ju kuhugi! Noh, nagu näiteks ütelda, kui teie oleksite kadettidega Donetsi taha ära läinud, punased aga oleksid teie papi, Pantelei Prokofjevitši kongi pistnud — eks see oleks ju ülekohus olnud?»

«Muidugi!»

«Aga näe, siinsed võimud panevad istuma. Punased olid siin, ei teinud kellelegi liiga, aga need on tigedust täis, on marru läinud, noh, ei hooli millestki!»

Grigori tõusis, sirutus kergelt õõtsatades voodi kohal rippuva sineli poole. Ta oli ainult veidi joobnud.

«Prohhor! Mõõk! Mauser!»

«Kuhu te lähete, Grigori Pantelevitš?»

«Pole sinu asi! Anna, mis ma ütlesin.»

Grigori pani külge mõõga, mauseri, nöörpis kinni ja võõtas sineli, läks otse väljakule, vangla juurde. Tunnimees, rivitu kasakas, kes seisis sissekäigu juures, sulges tal tee.

«Kas pääseluba on?»

«Lase läbi! Mine kõrvale, öeldakse sulle!»

«Ilma pääseloata ei või kedagi sisse lasta. On keelatud.»

Grigori ei jõudnud mõõka veel poolest saadik välja tõmmata, kui tunnimees uksest sisse lipsas. Tema kannul astus Grigori koridori, käsi mõõgapidemel.

«Tooge mulle vanglaülem siia!» karjus ta.

Ta nägu oli valgeks muutunud, kongnina paindus kiskjalikult alla, kulm oli kõver ...

Kohale jooksis lombakas kasakanäss, kes täitis valvuri kohuseid, kantseleist vaatas välja poisikeseohtu kirjutaja. Varsti ilmus ka vanglaülem, unisena, vihasena.

«Ilma pääseloata — selle eest tead?!» müristas ta, kuid Grigorit ära tundes ja teraselt tema nägu silmitsedes, lalises ehmunult: «See olete teie, teie... seltsimees Melehhov? Milles siin asi on?»

«Kongide võtmed!»

«Kongide?»

«Kas ma hakkan sulle nelikümmend korda kordama või? Noh, anna võtmed, lurjus!»

Grigori astus sammu vanglaülema poole, see taganes, aga ütles üsna kindlalt:

«Võtmeid ma ei anna. Teil pole õigust!»

«Oi-i-igust? ...»

Grigori kiristas hambaid, tõmbas mõõga välja. Vihinal tegi see tema käes särava ringi koridori madala lae all. Kirjutaja ja valvurid lendasid laiali nagu ehmunud varblased, ülem aga surus end seina vastu, ise valgem kui sein, lausus läbi hammaste:

«Panete toime omavoli! Siin on võtmed ... Aga mina tõstan kaebuse!»

«Küll ma sul panen toime! Teie siin tagalas olete harjunud! ... Olete siin vahvad naisi ja taate kinni panema! ... Ma puistan teid kõiki siin läbi! Sõida positsioonile, rästik, muidu raiun su praegu maha!»

Grigori viskas mõõga tuppe, andis ehmunud ülemale rusikaga kuklasse; teda põlvega ja rusikatega ukse poole tõugates kisendas:

«Rindele! ... Mi-ne! ... Mi-ne! ... Võtaks teid ... Tagala täid! ...»

Tõuganud ülema välja ja kuuldes vangla siseõues müra, jooksis ta sinna. Kööki viiva ukse juures seisid kolm valvurit; üks sikutas jaapani vintpüssi roostetanud lukku, hüüatles ägeda kiirkõnega:

«...Pani toime kallaletungi! ... Peab tagasi tõrjuma! ... Kuidas on vanas määrustikus?»

Grigori haaras mauseri välja ja valvurid panid võidu mööda astmeid köögi poole veerema.

«Välja tul-la!... Koju minna!...» karjus Grigori heledahääleliselt, täiskiilutud kongide uksi lahti paisates, võtmete kimpu raputades.

Ta laskis välja kõik areteeritud, umbes sada inimest. Neid, kes kartuse pärast keeldusid välja tulemast, tõukas vägisi tänavale, sulges tühjad kongid.

Vangla sissekäigu juurde hakkas kogunema rahvast. Uksest valgusid väljakule areteeritud; ringi vaadates, küüru tõmbunult läksid nad kodude poole. Staabist jooksid vangla poole, kätega mõõku kinni hoides, valverühma kasakad; komistades tuli Kudinov ise.

Grigori lahkus tühjaksjäänud vanglast viimasena. Laialinihkuva rahvahulga vahelt läbi minnes sõimas ta ropult uudiseahneid, sosistlevaid naisi ja läks vimma hoidudes aeglaselt Kudinovile vastu. Valverühmast kohalejooksnud kasakaile, kes ta ära tundsid ja teda tervitasid, hüüdis ta:

«Minge oma ruumi, täkukesed! Noh, mis te jooksete, nii et nahk kuum? Marss!»

«Me arvasime, et vangimajas on mäss, seltsimees Melehhov!»

«Jooksis meie juurde kirjutaja-nolk, ütleb: «Tormas kohale keegi must, lõhub lukke!»»

«Oli valehäire, tuleb välja!»

Omavahel naerdes ja kõneldes pöörasid kasakad tagasi. Kudinov lähenes kiiresti Grigorile, käigu peal pikki, mütsi alt väljatulnud juukseid kohendades.

«Tere, Melehhov. Milles asi on?»

«Tervist, Kudinov! Lõin teie vangimaja segi.»

«Mis alusel? Mis on lahti?»

«Lasksin kõik välja — ja asi sellega... Noh, mis sa silmi pungitad? Mis alusel te siin mittekasakate naisi ja ätte istuma panete? Mis asi see on? Sa vaata mul, Kudinov!»

«Sa ära omavolitse. See on o-ma-vo-li!»

«Küll ma sulle, pärgli pihta, veel omavolitsen! Vaat kui kutsun kohe oma polgu Karginskaja alt välja, küll siis kurat võtab teid kõiki!»

Grigori haaras Kudinovil äkki valgeparginahast kaukaasia vööst kinni, teda raputades, kõigutades, hakkas külma raevuga sosistama:

«Tahad, avan kohe rinde? Tahad, võtan sul kohe hinge välja? Uhh, sina!...» Grigori kiristas hambaid, laskis vaikselt naeratava Kudinovi lahti: «Mis sa hambaid irevile ajad?»

Kudinov kohendas vööd, võttis Girgoril käe alt kinni.

«Lähme minu poole. Mille üle sa nii ägedaks läksid? Sa peaksid ennast praegu vaatama: oled kuradi nägu... Meie tunneme sinu järele siin igatsust, vennas. Mis aga puutub vanglasse, siis see on tühi puru... Noh, lasksid lahti, mis häda sellest siis on?... Ma ütlen poistele, et nad tõesti veidi vaiksemaks jääksid. Muidu tirivad kõiki mittekasakate naisi, kellel mehed punaste poolel on... Aga vaat, milleks sa meie autoriteeti kõigutad? Ah, Grigori! Küll sa oled pöörane! Oleksid siia tulnud ja ütelnud, et: «Nii ja nii, tuleb vanglat natuke tühjendada, niisugused ja niisugused välja lasta.» Me oleksime nimekirjadest järele vaadanud ja mõne lahti lasknud. Aga sina — kõik summas! On ju hea, et meil tähtsad kurjategijad eraldi istuvad, aga kui sa oleksid ka need välja lasknud? Küll oled sina alles äge!» Kudinov patsutas Grigorile õlale, naeris: «Aga sa võid vist niisugusel juhtumil tappagi, kui sulle sõna vastu lausud. Või, ega hullu tea, kihutad kasakad mässule...»

Grigori tõmbas oma käe Kudinovi käest välja, peatus staabimaja juures.

«Teie olete siin kõik vapraiks muutunud meie selgade taga! Toppisite vangla inimesi täis... Sa peaksid oma võimeid näitama seal, sõjaliinil!»

«Olen neid omal ajal näidanud mitte halvemini sinust, Griša. Ja praegugi: istu sina minu kohale, mina võtan sinu diviisi...»

«No ei, tänan väga!»

«See'p see on!»

«Noh, mul pole sinuga siin pikalt millestki rääkida. Mina sõidan praegu koju, puhkan nädalakese. Olen nagu haigeks jäänud... Ja sain ka natuke õlast haavata.»

«Mis haigus sul on?»

«Nukrus,» naeratas Grigori virilalt. «Süda on rahutu...»

«Ei, ära naljata, mis sul on? Meil on olemas niisugune doktor, et võib-olla on isegi professor. Vang. Meie omad võtsid ta kinni Šumilinskaja taga, oli madrustega kaasas. Säärane tähtis, mustade prillidega. Kui õige tema vaataks sind läbi?»

«Käigu ta kus kurat!»

«Noh, mis siis muud kui sõida, puhka. Kellele sa diviisi üle andsid?»

«Rjabtšikovile.»

«Oota ometi, kuhu sa ruttad? Jutusta, kuidas seal lood on. Sa olevat väikese raiumise teinud, räägitakse? Eile õõsi teatas mulle keegi, nagu oleksid sa Klimovka all madruseid maha raiunud arvutult. On tõsi või?»

«Jumalaga!»

Grigori hakkas minema, aga jõudnud mõne sammu eemale, asetus poolpöördesse, hõikas Kudinovit.

«Hei! Kui saan kuulda, et jälle panete istuma . . .»

«Aga ei, ei! Palun, ära muretse! Puhka!»

Päev kadus läände, päikesele järele. Donilt, veetõusult tuli külma. Vilinal lendas üle Grigori pea väikeste metspartide parv. Ta astus juba õue, kui ülalt, pärijõge mööda Doni ujus kuskilt Kazanskaja staniitsa-ala poolt vett mööda kohale suurtükkide kogupaugu oktaav.

Prohhor saduldas väledasti hobused; neid ratsmeidpidi talutades küsis:

«Kas põrutame kodu poole? Tatarskisse?»

Grigori võttis vaikides ratsutid, noogutas vaikides pead.

46

Tatari küla oli ilma kasakateta tühi ja igav. Tatarskilaste jalaväesotnja oli ajuti ühele 5-nda diviisi polgule juurde antud, saadetud Doni vasakule kaldale.

Üksvahe arendasid Balašovist ja Povorinist saabunud toetustega täiendatud punased väed intensiivset pealetungi kirdest, vallutasid rea Jelanskaja staniitsa külasid ja jõudsid otse Jelanskaja staniitsa alla. Staniitsa lähiseil puhkenud ägedas lahingus said ülevõimu mässulised. Ja said sellepärast, et Jelanski ja Bukanovski polgule, mis taganesid Punaarmee Moskva polgu ja kahe ratsaväe eskadroni surve all, paisati appi tugevad abiväed. Doni vasakut kallast pidi tulid Vjošenskajast Jelanskaja juurde 1-se diviisi 4. mässuliste polk (selle koosseisus ka Tatari küla meeste sotnja), kolmesuurtükiline patarei ja kaks reserv-ratsasotnjat. Peale selle tõmmati mööda parempoolset kallast kokku tugevad abiväed Plešakovi ja Matvejevi küla juurde, mis asetsesid üle Doni, Jelanskaja staniitsast kolme kuni viie versta kaugusel. Krivskoi künkal seati üles suurtükirühm. Üks sihtureist, Krivskoi küla kasakas, kes oli kuulus eksimatu tulistamise poolest, purustas kohe esimese lasuga punaarmeelaste kuulipildujapesa ja mõnede šrapnellivalangutega, mis ta halapajude vahele mahaheitnud punaarmeelaste aheliku pihta saatis, ajas selle jalule. Lahing lõppes mässuliste kasuks. Taganevatele punastele väeosadele peale rõhudes tõrjusid mässulised nad Jelanka jõe taha, saatsid neid jälitama üksteist sotnjat ratsaväge, ja künkal Zatolovski küla läheduses jõudis see järele ning raius maha terve eskadroni punaarmeelasi.

Sestsaadik uitasid Tatari küla «plastuunid» kuskil vasakul kaldal, liivaluiteil. Sotnjast ei tulnud kasakad peaaegu üldse puhkusele. Ainult lihavõtteks ilmus külasse, nagu kokkuräägitult, peaaegu pool sotnjat. Kasakad elasid külas ühe päeva, maitsesid pühaderooga, ja vahetanud pesunatukese, võttes kodunt varuks rasva, kuivikuid ja muud söögipoolist, läksid üle Doni teisele poole, hakkasid salgana, nagu palverändurid (ainult püssid olid sauade asemel), liikuma Jelanskaja suunas. Tatari külast künkalt, Doni-äärselt mäelt saatsid neid pilkudega naised, emad, õekesed. Naised ulgusid, pühkisid äranutetud silmi pea- ja õlarätikute otstega, nuuskasid alusseelikute sabadesse . . . Teisel pool Doni aga, suurveest ülenujutatud metsa taga, läksid mööda liivaluiteid kasakad: Hristonja, Anikuška, Pantelei Prokofjevitš, Stepan Astahhov ja teised. Külgekruvitud püssitääkide otsas kõlkusid lõuendist kotikesed moonaga, tuules hõljusid stepilaulud, nukrad nagu mägimündi lõhn, loiult vestlesid kasakad omavahel . . . Nad läksid rõõmutult, aga see-eest olid nad söönud, puhtaks pestud. Enne pühi soojendasid naised ja emad neile vett, pesid maha ihu külge kasvanud musduse, kammisid välja sõdurivere peale aplad täid. Miks ei

võiks elada kodus, ilutseda? Aga näe, peab surmale vastu minema... Ja nad lähevad. Noored, kuue-seitsmeteistkümneaastased poisid, kes nüüdsama on ülestõusnute ridadesse kutsutud, sammuvad mööda sooja liiva, visanud jalast saapad ja kingaräbalad. Millegipärast on nende meel rõõmus, nende keskel puhkeb vahel lõbus jutujätkki ja nad alustavad laulugi oma murduvate, valmimata häältega. Neile on sõda uudiseks, nagu mingi lastemäng. Nad kuulatavad esimestel päevadel kuulide vingumistki, tõstes päid niiske mullakünkakese juurest, mis kaevikut varjab. «Roheline puik!» kutsuvad rindemehed neid põlglikult, õpetades praktiliselt, kuidas kaevata kaevikuid, kuidas tulistada, kuidas kanda rännakul sõdurivara, kuidas valida paremat varjet, ja isegi seda oskust õpetavad vilumatule noorpõlvele, kuidas täisid välja aurutada ja kuidas mässida jalgu jalanartsudesse nii, et jalg ei väsiks ja oleks vaba jalanõus. Ja senikaua vaatab «puiguke» teda ümbritsevale sõjamaailmale imestunud linnupilguga, senikaua tõstab pead ja vahib välja kaevikust, põledes uudishimust, püüdes silmata «punaseid», kuni teda nähvab punaarmeelase kuul. Kui surmavalt, siis jääb niisugune kuueteistaastane «sõjamees» sirevile maha, ja mitte kuidagi ei saa teda pidada isegi kuueteistkümne aasta vanuseks. Lamab seesugune suur laps oma poisilikult suurte kätega, eemalehoiduvate kõrvadega ja kõrisõlme algmega peenikesel mehistumata kaelal. Ta viiakse ära kodukülasse, et matta haudade kõrvale, kus on kõdunenud tema vanaisad ja vanavanaisad, teda võtab käsi kokku lüües vastu ema, ja itkeb kaua surnu järele, katkudes oma halle juuksesalke. Pärast aga, kui ta on maetud ja savi tema hauakünkal kuivanud, hakkab vananenud, lakkamatust emamurest maa ligi surutud ema kirikus käima, oma tapetud Vanjuškat või Sjomuškat mälestamas.

Kui aga juhtub nii, et kuul ei näksa mõnd Vanjuškat või Sjomuškat surmavalt, — siis alles õpib ta tundma sõja halastamatut karmust. Tal väratavad, virilduvad musta udemega piiratud huuled. «Emake, kallis!» karjatab «sõjamees» jäneseliku lapsekarjega ja tihedad pisarad langevad tal silmist. Sanitaarkaarik hakkab raputama teda mööda auklikku teed, osatama haava. Kogenud

sotnjavelsker peseb kuuli- või killuhaava puhtaks ja omaette naerdes lohutab nagu last: «Varesele valu, harakale haigust, meie Vanjuška saab terveks». «Sõdur» Vanjuška aga nutab, kipub koju, hõikab ema. Aga kui haav kinni kasvab ja ta uuesti sotnjasse satub, vaat siis alles õpib ta lõplikult sõda mõistma. On nädala või paar rivis, lahinguiä ja taplustes, kalgistub südamelt ja pärast vaata veel, et seisab mõne vangivõetud punaarmeelase ees, jalg eemale asetatud, ja kõrvale sülitades, mõnd elajat-vahtmeistrit jäljendades, pigistab läbi hammaste, pärib murduva bassikesega:

«Noh, mats, raisk, sattusid pihku? Ha-a-a! Maad taht-sid? Võrdsust? Küllap sa oled kommuunamees, mis? Tunnista üles, rästik!» ja soovides näidata vahvust, «kasakauljust», tõstab püssi, tapab selle, kes elas ja sai surma Doni maa peal, sõdides nõukogude korra eest, kommunismi eest, selle eest, et enam iial poleks maa peal sõdasid.

Ja kuskil Moskva või Vjatka kubermangus, mõnes suure Nõukogude Venemaa mahajäetud külas hakkab punaarmeelase ema itkema, nutma, saades teate selle kohta, et tema poeg «on langenud võitluses valgekaardiga töötava rahva vabastamise eest mõisnike ja kapitalistide ikke alt...» Valus kurbus embab emasüdame, tuhmid silmad nutavad end tühjaks, ja igapäev, alati, kuni surmani mälestab ta seda, keda kunagi kandis oma ihus, sünnitas veres ja valudes, kes langes vaenlase käe läbi kuskil tundmatul Donimaal...

Poolsotnja frondilt deserteerunud Tatari küla jalaväge läks mööda luidete liivatulva, läbi särava vaarikpunase halapajustiku. Noored — lõbusalt, muretult, vanamehed, pilkeks nimetatud «haidamakkideks», — ohetega, salaja varjatud pisaraga; lähenes aeg künda, äestada, külvata; maa kutsus enda juurde, hüüdis väsimatult öö ja päeva, siin aga pidi sõdima, hävima võõrais külades sunnitud tegevusetuse, hirmu, puuduse ja igavuse kätte. Sellesama pärast paisuski pisar habemikel, sellesama pärast läksidki nad süngeina. Igaüks tuletas meelde oma mahajäetud majapidamist, loomi, inventari. Kõigeks oli vaja mehekäsi, kõik laostus ilma peremehesilmata. Mis võib siis naistelt nõuda? Maa kuivab ära, ei saa nad kül-

viga hakkama, tulevane aasta hirmutab näljaga. Ega'ʼs asjata ütle rahva kõnekäänd, et «majapidamises on raugatudikesestki rohkem kasu kui noorikust».

Mööda liiva läksid vanamehed vaikides. Elavnesid ainult siis, kui üks noortest laskis jänese pihta. Asjata ralsatud padruni eest (mis oli kõvasti keelatud mässuliste jõudude ülemjuhataja käskkirjaga) otsustasid vanamehed süüdlast karistada. Valasid viha poisi peale välja, peksid läbi.

«Nelikümmend vitsahoopi talle!» pani ette Pantelei Prokofjevitš.

«Liiga palju!»

«Ta ei jõua siis pärale minna!»

«Kuus-teist!» röögatas Hristonja.

Leppisid kokku kuueteistkümne peal, paarisarvul. Süüdlane pandi liiva peale, tõmmati püksid maha. Laulu ümisedes lõikas Hristonja sulenoaga vitsakesi, mis olid kaetud kollaste kahukate urbadega, ja Anikuška peksis. Teised istusid juures, suitsetasid. Siis hakkasid jälle minema. Kõige taga vantsis karistatu, pisaraid pühkides, pükse pinguli kinni tõmmates.

Niipea kui oldi liivikust läbi ja jõuti hallile saviliivamaale, algasid rahulikud jutud.

«Siin ta on, meie kullake-maa, ootab peremeest, aga temal pole aega, — kuradid vintsutavad teda mööda künkaid, muudkui sõdib,» ohkas üks taatidest, kuivavale, sügisel ülesküntud põllule osutades.

Mööduti künnimaast ja igaüks kummardus, võttis kuiva, kevadepäikese järele lõhnava kämbu mulda, hõõrus seda käte vahel, surus alla ohet.

«Maa on küps!»

«Nüüd tuleks otsekohe peale hakata.»

«Siin lase kolm päeva mööda, ja ei saagi enam külvata.»

«Meil, teisel pool, on natuke vara.»

«Nojah, vara! Näe, jäärakute kohal mööda Doni-äärset on veel lund.»

Siis tegid peatuse, võtsid lõunat. Pantelei Prokofjevitš kostitas peksasaanud poissi paksupiimaga, «kollpiimaga». (Ta kandis seda püssiraua külge kõidetud kotis, ja kogu tee nõrises kotist allavoolavat vett. Anikuška juba ütleski talle naerdes: «Sind, Prokofitš, võib jälge mööda kätte saada, sul on märg rada taga nagu härjal.») Kostitas ja kõneles tõsiselt:

«Aga sina, lollike, ära pane vanameestele pahaks. Noh, peksid läbi, mõni häda! Peksetu on kaht peksmatut väärt.»

«Kui sulle oleks nii selga laotud, ätt Pantelei, küllap siis oleksid teise häälega laulnud!»

«Minule, poiss, on hulleminigi laotud.»

«Hullemini!»

«Nojah, hullemini. Selge, vanasti peksti teisiti.»

«Peksti!»

«Muidugi peksti. Minule andis isa kord aisaga selga, poiss — ja siiski põdesin terveks.»

«Aisaga!»

«Ütlen, et aisaga, siis tähendab aisaga. Eh, sind, totrat! Sõõ piima, mis sa mulle suhu vahid? Lusikas on sul ilma varreta, küllap lõhkusid vist ära? Saabas! Vähe said peksa täna, kutsikas!»

Pärast lõunasööki otsustati tukastada kevadeõhu käes, mis oli kerge ja uimastav nagu vein. Heitsid pikutama, panid seljad päikese kätte, norskasid pisut, ja siis läksid jälle edasi mööda halkjaspruuni steppi, mööda mulluseid kõrrepõlde, jättes kõrvale teed, minnes otse. Läksid riietatuina lühikestesse ja pikkadesse pealiskuubedesse, sineleisse, pargitud poolkasukaisse; jalas olid saapad, kingad ühes valgeisse sukkadesse kohendatud laiade pükstega, mõni oli ka palja jalu. Tääkide otsas kõlkusid leivakotid.

Niivõrd mittesõjamehelik oli sotnjasse tagasiminevate desertööride välimus, et isegi lõokesed, lõpetanud laulu taeva helesinises avaruses, langesid rohusse mööduva poolsotnja kõrval.

Grigori Melehhov ei leidnud külas eest ühtki kasakat. Hommikul pani ta oma suuremaks sirgunud Mišatka ratsa hobuse selga, käskis sõita Doni äärde ja joota hobune, ise aga läks Nataljaga ätt Grišakat ja Ilmma külastama.

Lukinitšna võttis väimehe pisaratega vastu:

«Grišenka, pojakene! Otsa saame meie ilma oma Miron Grigorjevitšita, ülendagu issand tema hingekest! . . . No kes hakkab meil põldudel töötama? Aidad on vilja täis, aga pole külvajat. Oh, mu vilets elukene! Jäime järele vaestelastena, ei ole meid kellelegi tarvis, kõigile oleme võõrad, ülearused! . . . Sa vaata, kuidas meie majapidamine on hukka läinud! Ei me jõua päist ega jalust . . .»

Majapidamine läks tõepoolest kiiresti allamäge: härjad lõhkusid ja paiskasid karja-aias tarasid maha, siinseal olid tugipostid ümber kukkunud; kevadveest alt ära uhutuna oli varisenud kokku samanist sein küünis; rehalas olid vahetarad maha lõhutud, õu oli puhastamata; küünialuses seisis roostetanud niidumasin ja siinsamas vedeles katkine viljaniitja . . . Igal pool oli näha mahajäetuse ja korralageduse jälgi.

«Kiiresti on kõik tagurpidi läinud ilma peremeheta,» mõtles Grigori ükskõikselt, Koršunovi talus ringi käies.

Ta läks tagasi tarre.

Natalja kõneles midagi sosinal emale, aga Grigorit silmates jäi vait, naeratas meelitlevalt.

«Griša, näe, ema palub . . . Sa ju vist mõtled sõita põllule . . . Ehk külvaksid neilegi tiinukese või paar?»

«Aga milleks teile külvata, ema?» küsis Grigori. «Teil on ju salved nisu täis.»

Lukinitšna lõi käsi kokku.

«Grišenka! Aga kuidas siis maa jääb? Meie kadunuke kündis ju sügisel kolm ringi üles.»

«Mis selle maaga siis juhtub? Läheb seismisest rikki või? Teine aasta, kui elu on, külvame.»

«Kuidas nii võib? Maa seisab jõude.»

«Rinded nihkuvad eemale, küll siis külvate,» katsus Grigori ämma keelitada.

Aga see oli kangekaelselt oma mõtte küljes kinni, isegi nagu pahandas Grigori üle ja lõpuks kogus väratanud huuled kurdudesse.

«Noh, kui sul ehk pole aega või pole tahtmist meid aidata . . .»

«Hea küll! Sõidan homme endale külvama ja seemendan siis ka teile tiinu kaks. Teile aitab sellestki . . . Kas ätt Grišaka on veel elus?»

«No vaat selle eest aitäh, kallis inimene!» rõõmustas säramalöönud Lukinitšna. «Käsin Gripaškal juba täna seemne ära vedada . . . Ätt või? Ikka veel ei korista jumal teda ära. On elus, aga nagu hakkaks natuke arust aegi minema. Aina istub ööd-päevad läbi, loeb pühakirja. Teinekord hakkab kõnelema, kõnelema, aga kõik nii arusaamatult, puha kirikukeeles . . . Võiksid teda vaatama minna. Ta on kambris.»

Natalja täidlast põske mööda veeres alla pisar.

Ta ütles läbi pisarate naeratades:

«Astusin hiljuti tema juurde sisse, eks tema ütleb: «Sa paha tütreke! Miks sa's mind vaatama ei tule? Ma auren varsti, kallike . . . Niipea kui koolen, lausun sinu heaks, pojatütreke, jumalale sõnakese. Tahan mulla alla, Nataljuška . . . Muld kutsub mind enda juurde. On aeg!»»

Grigori astus kambrisse. Viiruki, hallituse ja pehkimise lehk, vana ebapuhta inimese lehk lõi talle vängelt söörmeisse. Ätt Grišaka istus ahjupingil, seljas ikka seesama hall tsaariarmee munder punaste tressidega käänistel. Ta laiad püksid olid korralikult paigatud, villased sukad nõelutud. Hoolitsus vanaisa eest oli läinud sirguva Gripaška kätte, ja see hakkas vaatama tema järele samasuguse tähelepanelikkuse ja armastusega nagu omal ajal — tüdrukupõlves — Natalja.

Ätt Grišaka hoidis põlvedel piiblit. Roheliseks muutunud vaskraamidega prillide alt vaatas ta Grigorile, avas naeratades valgehambulise suu:

«Kroonumees? Elus-terve? Issand hoidis ära kurja kuuli eest? Noh, jumal tänatud. Istu.»

«Kuidas sinu tervis ka on, vanaisa?»

«Mis?»

«Kuidas tervis, küsin.»

«Veidrik! Tõesõna, veidrik! Mis tervis võib minu eas olla? Mul pole ju enam palju puudu sajast. Jah, sajast . . . Elasin elu ära — ei näinudki. Just nagu eile alles käisin ruuge tukaga, noor ja terve. Aga täna ärkasin — ja ennäe, ongi vanadus käes . . . Elu vilksatas nagu suvine põhjavalgus, ja pole teda enam . . . Ihu on väetiks jäänud. Kirst seisab juba mitmendat aastat aidas, aga nagu häha, on jumal mind unustanud.

Mina, patune, teinekord kohe palun teda: «Pööra, issand, oma halastaja pilk oma sulase Grigori peale! Mina olen maale koormaks, ja tema mulle . . .»»

«Küllap elad veel, ätt. Näe, suu hambaid täis.»

«Mis?»

«Hambaid on veel palju!»

«Hambaid või? Kus loll!» vihastas ätt Grišaka. «Ega hammastega küll hinge kinni pea, kui ta hakkab ihust lahkuma . . . Aga sina aina sõdid, kõlvatu?»

«Sõdin.»

«Küllap meie Mitjuška saab seal taganemisel ka kibedat karikat maitsta.»

«Saab.»

«Seda räägin minagi. Aga millepärast sõdite? Sellest ei saa te ise aru! Kõik sünnib jumala tahtmist mööda. Misläbi meie Miron surma osaliseks sai? Selle läbi, et jumala vastu läks, ässitas rahvast võimu vastu. Iga võim aga on jumalast. Olgu ta või Kristuse vastase oma, aga ikkagi on jumala poolt antud. Ma rääkisin talle juba siis, et: «Miron, sa ära kihuta kasakaid üles, ära õssita valitsuse vastu, ära tõuka patule!» Tema aga mulle, et: «Ei, isa, ma ei kannata seda! Peab üles tõusma, selle valitsuse hävitama, tema ajab meid kerjama. Elasime inimestena, aga saame kerjusteks.» Ja vaat ei kannatanudki välja. Kes mõõga tõstab, saab mõõga läbi hukka. See on tõesti tõsi. Inimesed kõnelevad, et sina, Griška, olevat kindrali auastmes, komandad diviisi. On tõsi või ei?»

«On tõsi.»

«Komandad?»

«Noh, komandan.»

«Aga kus on sinu epoletid?»

«Me tühistasime nad.»

«Eh, ogarad! Tühistasite! Ja mis kindral sa veel oledki? Oh häda! Kus enne olid kindralid — neid oli kohe rõõm vaadata: rammusad, kõhukad, tähtsad! Sina aga nüüd . . . Nii, ptüi — ja muud midagi! Paljas, määrdinud, porine sineliräbal on sul seljas, ei ole rippuvat epoletti, ei valgeid nööre rinnal. Ainult täisid on vist õmblusevahed täis.»

Grigori pahvatas naerma. Aga ätt Grišaka jätkas ägedalt:

«Sa ära naera, riivatu! Viid inimesi surma, kihutasid valitsuse vastu üles. Võtad suurt pattu enda peale, hambaid irvida aga pole siin midagi! Äh? . . . No vaat, sellepärast. Niikuinii hävitatakse teid ära, ja ühes ka meid. Küll jumal juhatab teile oma rada. Kas mitte meie segastest aegadest ei kõnele piibel? Noh, kuula, loen sulle kohe prohvet Jeremia kuulutuse . . .»

Vanamees sirvis kollase sõrmega piibli kollaseid lehti; hakkas lugema aeglaselt, silpi silbist eraldades:

««Kuulutage paganate seas, ja andke kuulda, ja tõstke lipp üles, andke kuulda, ärge salake, ütelge: Paabel on ära võidetud, Peel on häbisse saanud, Merodak on ära ehmatanud, tema ebajumalad on häbisse saanud, tema ebajumalad on ära ehmatanud. Sest tema vastu tuleb üks rahvas põhja poolt, see teeb tema maa lagedaks, et ei ole, kes seal elab; niihästi inimesed kui lojuksed on ära läinud ja on hulkumas» . . . Kas said aru, Grišaka? Tulevad põhja poolt ja keeravad teil, babüloonlastel, kaela kahekorra. Ja kuula edasi: «Neil päevil ja sel ajal, ütleb Jehoova, tulevad iisraeli lapsed, nemad ja juuda lapsed ühtlasi, nemad tulevad ühtepuhku nuttes, ja otsivad Jehoovat, oma Jumalat. Mu rahvas on saanud kui ärakadunud lambad, nende karjased on neid eksitanud, nemad on neid saatnud tagasi mägede peale; nemad on läinud mäe pealt mäekünka peale.»»

«Mis see siis on? Kuidas aru saada?» küsis Grigori, kes halvasti mõistis kirikuslaavi keelt.

«Aga vaat see tähendab, riivatu, et teie peate mööda mägesid jooksma. Sellepärast, et teie pole mitte karjased kasakaile, vaid ise halvemad taibuta oinastest, ei saa aru, mis te teete . . . Kuula edasi: «Ja on unustanud oma paiga, kus nemad maas seisid. Kõik, kes neid leidnud, on neid ära söönud.» Ka see läheb täppi! Kas täid ei söö teid nüüd?»

«Täide käest pole pääsmist,» tunnistas Grigori.

«Vaat see käibki selle kohta. Edasi: «Ja nende vaenlased on ütelnud: Ei meile tule sest süüd; seepärast et nemad on pattu teinud Jehoova vastu. Põgenege Paabeli

seest ära, ja tulge välja Kaldea maalt, ja olge kui sikud karja ees. Sest vaata, mina äratan ja toon üles Paabeli vastu suurte paganate koguduse põhjamaalt, ja nemad valmistavad endid ta vastu, sealt on need, kelle läbi teda peab ära võetama; nende nooled on kui vägeva targa mehe nooled, ei ükski tule tühjalt tagasi. Ja Kaldea maa saab riisutavaks, kõik tema riisujad saavad küll, ütleb Jehoova: Et teie olete rõõmsad olnud, et teie rõõmu pärast hüpanud, kes teie mu pärisosa olete riisunud . . .»»

«Vanaisa Grigori! Sa võiksid mulle vene keeles ümber jutustada, muidu ma ei saa aru,» katkestas Grigori.

Aga vanamees mälus huultega, vaatas temale eemaloleva pilguga, ütles:

«Kohe lõpetan, kuula: «. . . Sest teie olete lihavaks saanud, kui vasikas, kes rohu peal käib, ja hirnunud kui täkud. Teie ema häbeneb väga, see, kes teid ilmale toonud, on häbisse saanud, vaata tema on viimne paganate seas, üks kõrb, põudne ja lage maa. Jehoova suure viha pärast ei saa seal elatud, vaid ta saab koguni ära hävitatud; igaüks, kes Paabelist mööda läheb, ehmatab ära, ja vilistab kõikide ta nuhtluste pärast.»»

«Kuidas siis sellest aru saada?» küsis Grigori uuesti, kerget pahameelt tundes.

Ätt Grišaka ei vastanud, pani piibli kinni ja heitis ahjupingile.

«Ja alati on inimestega nii,» mõtles Grigori, kambrist väljudes, «noores eas teevad karutükke, kaanivad viina ja maitsevad teisi patte, vanaduses aga, mida hullem oli nooruses, seda enam hakkab jumala taha varju pugema. Vaat näiteks ätt Grišaka. Hambad teisel nagu hundil. Räägitakse, et noores eas, kui teenistusest koju tulnud, nutnud kõik küla naised tema käes, prisked ja kõhnad — kõik olnud tema päralt. Aga nüüd . . . Noh, kui mina peaksin vanaks elama, ei mina hakka seda pahna lugema! Mina ei armasta piibleid.»

Ämma juurest tulles mõtles Grigori jutuajamisele ätt Grišakaga, piibli saladuslikele, arusaamatuile sõnadele. Ka Natalja läks vaikides. Mehe seekordsel kojutulekul oli ta võtnud teda vastu ebatavalise karmusega,

— nähtavasti oli kuuldus sellest, kuidas Grigori oli ülanud ja askeldanud naistega mööda Karginskaja staniitsa külasid, ulatunud temanigi. Mehe saabumispäeva õhtul oli Natalja teinud talle aseme kambrisse, voodisse, ise aga heitnud kirstule, võttes peale kasuka. Kuid ainsatki etteheitvat sõna polnud ta lausunud, polnud midagi pärinud. Ka Grigori oli öö läbi vaikinud, otsustades, et parem on esialgu mitte pärida naiselt nende vastastikuses vahekorras seniolemata külmuse põhjuste järele . . .

Nad läksid vaikides mööda inimtühja tänavat, — võõramad teineteisele kui kunagi varem. Lõunast puhus soe mahe tuul, läänes kogunes pakse kevadiselt valgeid pilvi. Nende suhkruselt sinised tipud muutsid keereldes piirjooni, sõudsid lähemale ja kuhjusid rohetama löönud Doni-äärse mäe serva kohal. Müristas esimene kõu, ja heldelt, elustavalt lõhnas külas puhkevate puupungade, sulanud maa mageda mustmulla järele. Mööda Doni sinist avarust liikusid valgeharjalised lained, alamjooksu-tuul tõi niisket ergutavat rõskust, mädanevate lehtede ja märja puu mõrkjat lehka. Pikergune, sügisel ülesküntud põlluviil, mis lebas künkanõlval plüüšmusta paigana, aturas, voolav udu sündis ja hõljus Doni-äärsete mägede kohal, otse tee kohal lõõritas joovastunult lõoke, peenikese häälega vilistasid üle tee jooksvad suslikud. Ja kogu selle suurt viljakust ja eluloovate jõudude küllust ilmutava maailma kohal seisis kõrge ja uhke päike.

Keset küla, üle väikese jääraku viiva silla juures, mille alt voolas alles rõõmsa lapseliku lalinaga Doni kevadine mägedevesi, jäi Natalja seisma. Kummardudes näiliselt selleks, et kingapaela kinni kõita, tõepoolest aga peites nägu Grigori eest, küsis:

«Miks sa siis vaikid?»

«Millest sinuga kõnelda?»

«On, millest kõnelda . . . Võiksid jutustada, kuidas Karginskaja all pummeldasid, kuidas aelesid l . . . . . ga.»

«Ah sina tead juba? . . .» Grigori võttis tubakakoti välja, hakkas plotskit keerama. Endakasvatatud tubakaga segatud mesikast tuli magusat aroomi. Grigori imes suitsu sisse, küsis uuesti: «Nii et tead? Kelle käest?»

«Tean, kui kõnelen. Kogu küla teab, igaühe käest võib kuulda.»

«Noh, kui tead, mis siis veel jutustada?»

Grigori hakkas suurte sammudega minema. Silla laudkattel kostsid läbipaistvas kevadises vaikuses selgesti tema harvad sammud ja tema järel ruttava Natalja kiire astumise kaja. Sillast üle jõudes hakkas Natalja jälle vaikides minema, tihti pühkides silma tulevaid pisaraid, siis aga neelas nutu alla, küsis kogeldes:

«Hakkad jälle endisega peale?»

«Jäta, Natalja!»

«Neetud täkk, täitmatu! Mis eest sa mind siis jälle piinad?»

«Sa võiksid vähem inimeste lora kuulata.»

«Ise tunnistasid ju üles!»

«Sulle on nähtavasti rohkem kokku luisatud, kui tõepoolest oli. Noh, olen raasuke süüdi sinu ees ... Elu ise teeb süüdlaseks, Nataška ... Kogu aeg käid surma äärel, noh, ja siis astudki vahel üle vao ...»

«Näe, missugused lapsed sul juba on! Ei ole sul ka piinlik silmi pilgutada, va südametunnistusetu!»

«Haa! Südametunnistus!» Grigori paljastas naeratades keemavahuna valendavad hambad, naeris. «Ma olen unustanud sellele mõtlemastki. Mis seal veel südametunnistusest rääkida, kui kogu elu on kõikuma löönud ... Tapad inimesi ... Ei tea, milleks kõik see segapuder ... Kuidas sulle seda öelda? Ega sa ju taipa! Sinus põleb praegu ainult naiselik viha, aga nii kaugele sa mõtelda ei oska, et mis asi mul südant närib, verd imeb. Näe, hakkasin joomagi. Hiljuti tuli mulle krambihoog peale. Süda jäi silmapilguks täiesti seisma, ja keha tõmbus külmaks ...» Grigori nägu muutus tumedaks, vaevaga pigistas ta endast sõnu välja: «Mul on raske, sellepärast otsidki midagi, milles unustust leida, kas viinas või naises ... Oota! Las ma räägin: näe, siin mul aina närib ja närib, valutab kogu aeg ... Elul on vale käik, ja võib-olla olen ka mina selles süüdi ... Nüüd kohe peaks punastega rahu tegema ja — kadettide peale. Aga kuidas? Kes viib meid nõukogude võimuga kokku? Kuidas meie vastastikusele ülekohtule arve teha? Pooled kasakad on Donetsi taga, need aga, kes siia on jäänud, on pööraseks läinud, hävi-

tavad ise oma jalgealust ... Mul on peas kõik segi, Nataška ... Näe, ka sinu vanaisa Grišaka luges piiblist ja ütleb, et meie oleme valesti teinud, ei oleks pidanud üles tõusma. Sarjas sinu isa.»

«Vanaisal on juba pearattad segi läinud! Nüüd on sinu kord.»

«Vaat ainult nii sa oskadki arutada. Kaugemale sinu mõistus ei ulata ...»

«Oh, parem ära püüa mind tühja kõnega tüssata! Oled ilgust teinud, oled süüdlane ja nüüd veeretad kõik häda sõja peale. Kõik olete te niisugused! Kas ma olen vähe sinu, kuradi, läbi kannatanud? Kahju kohe, et tookord end päriselt ära ei tapnud ...»

«Rohkem pole sinuga millestki rääkida. Kui sul raske on, siis nuta, — pisar kergendab alati teie, naiste muret. Minust aga ei ole sulle praegu tröösti jat. Ma olen end niivõrd võõra verega kokku määrinud, et mul pole enam haledustki kellegi vastu jäänud. Lastestki pole peaaegu enam hale, endast ei maksa rääkidagi. Sõda on kõik minust välja ammutanud. Ma olen iseendale hirmsaks muutunud ... Vaata mulle hinge, seal on must nagu tühjas kaevus ...»

Nad olid peaaegu koju jõudnud, kui kiiresti üleskerkinud hallist pilvekesest pritsis viltune jäme vihm. See lõi teel kinni kerge, päikese järele lõhnava tolmu, hakkas põristama katustel, puhatas värsket, värelevat jahedust. Grigori nööpis sineli lahti, kattis ühe hõlmaga suure häälega nutva Natalja, võttis ta ümbert kinni. Nii astusid nad õuegi kevadise vallatu vihma all, kõvasti teineteise vastu surutud, kaetud ühe sineliga.

Ohtul seadis Grigori õues seemendamisadra korda, vaatas järele külvimasina torud. Semjon Tšuguni viieteistkümne-aastane poeg, kes oli sepaameti ära õppinud ja ülestõusupäevast alates jäänud Tatari külas ainsaks sepaks, pani Melehhovite vanale adrale kuidagiviisi künniraua külge. Kõik oli kevadiseks tööks ette valmistatud. Härjad lõpetasid talvitamise rammusatena, külluses oli neile jätkunud Pantelei Prokofjevitši poolt varutud heina.

Hommikul kavatses Grigori steppi sõita. Iljinitšna Dunjaškaga võtsid nõuks veel öö eel ahju kütta, et künd-

jale koidu ajaks leivakotti valmistada. Grigori mõtles töötada päeva viis, külvata endale ja ämmale, künda üles umbes kaks tiinu arbuuside ja päevalillede alla, siis aga kutsuda sotnjast välja isa, et see külvi lõpule viiks.

Tare korstnast keerles kerget sirelikarva suitsu, mööda õue jooksis juba täiskasvanud tüdrukuks sirgunud Dunjaška, korjates kuiva hagu tule läiteks. Grigori heitis vahetevahel pilgu tema ümardunud pihale, kõrgeile rinnanõlvakuile, mõtles nukralt ja tusaselt: «Näe, misukeseks priskeks tüdrukuks kasvanud! Elu lendab nagu väle hobune. Ammuks see oli, kui Dunjaška oli alles tattnina plika; jooksis teine vahel, seljal tolknesid patsid nagu hiiresabad, nüüd aga näe, misuke ta on, kas või täna mehele. Ja minul on juba halle karvu tekkinud, kõik läheb minust eemale. Ätt Grišakal oli õigus, kui ta ütles, et: «Elu välgatas nagu suvine põhjavalgus.» Niigi on juba lühike tee mõõdetud inimesele elus läbi käia, aga siin pead veel sellestki ajast ilma jääma ... Võtaks tont niisuguse lõbustuse! Kui tapavad, siis las juba kiiremini.»

Tema juurde astus Darja. Ta oli imekspandavalt ruttu toibunud pärast Petro surma. Esialgu nukrutses, kolletas murest, ja isegi nagu vananes. Aga niipea kui puhatas kevadine tuuleke, vaevalt hakkas soojendama päike, — ja Darja nukrus kadus ühes ärasulanud lumega. Ta pikergustel põskedel lõi õitsele peen puna, korraks tuhmunud silmad hakkasid särama, kõnnakusse ilmus endine kähar kergus ... Talle tulid tagasi ka endised harjumused: jälle kattusid peened kulmuvõrud musta värviga, põsed hakkasid läikima rasvavõidest; tal tuli tagasi ka himu nalja teha, hämmeldada Nataljat kõlvatu sõnaga; ikka sagedamini hakkas ilmuma tema huultele millegi ootusest looritatud naeratus ... Võidutsev elu oli võimust saanud.

Ta astus Grigori juurde, jäi naerdes seisma. Tema ilusast näost hoovas kurgivõide purjus lõhna.

«Võib-olla avitada milleski, Grišenka?»

«Ei ole mingit abi vaja.»

«Ah, Grigori Pantelevitš! Küll olete te minu, lese vastu valjuks muutunud! Ei naerata, ei tee väljagi.»

«Võiksid parem minna sööki valmistama, lõkerdis!»

«Ah, pole vajadust!»

«Avitaksid Nataljat. Näe, Mišatka jookseb ringi räpast räpasem.»

«See veel puudus! Et teie muudkui sünnitate neid, ja mina pesku teie taga? Mis veel! Sinu Natalja on sigilik nagu kodujänes. Ta vorbib neid sulle veel tükki kümme valmis. Niiviisi jään ma kätest ilma, neid kõiki pestes.»

«Aitab, aitab juba! Mine!»

«Grigor Pantelevitš! Teie olete praegu külas üksainus kasakas kõigi peale. Ärge ajage minema, laske eemaltki vaadata teie musti veetlevaid vuntse.»

Grigori naeris, heitis higiselt laubalt juuksed kõrvale.

«Küll oled aga sina vahva! Kuidas see Petro sinuga elas ... Sinuga juba viltu ei lähe.»

«Olge mureta!» kinnitas Darja uhkeldavalt ja vaadates Grigorile paljutähendavate, vidutatud silmadega, heitis teeseldud ehmatusega pilgu tare poole. «Oi, mulle näis, nagu oleks Natalja välja tulnud ... Küll tema on sul armukade, kohe sündmatult! Täna, kui lõunat sõime, heitsin ma korraks pilgu sinule, kus tema kohe muutus näost. Aga mulle rääkisid juba eile noored naised: «Mis õigused need on? Kasakaid pole, teie Griška aga tuli kõima ja muudkui istub naise juures. Kuidas siis meie peame elama? Kuigi tal on palju haavu, olgugi et temast endisega võrreldes ainult pool on järele jäänud, aga meie hoiaksime sellest poolestki suure heameelega kinni. Ütle talle edasi, et öösi mööda küla ei käiks, muidu püüame kinni, siis läheb tal halvasti!» Eks mina ütlesingi neile: «Ei, naisukesed, meie Griška viskab ainult võõrastes külades veidi üleaisa, kodus aga hoiab ta kõvasti Natalja seelikusabast kinni. Ta on meil hilja aja eest pühameheks hakanud ...»»

«No oled sina vast lita!» ütles Grigori naerdes, kurjuseta. «Sul on keel — lausa ahjuluud!»

«Olen, misuke ma olen. Aga vaat sinu Natašenka, ilus ja pai, andis sulle eile nina peale? Nii on sulle, sõnnile, paras, et sa enam seadusest üle ei astuks!»

«Näe, millest sina hakkad ... Sa mine, Daška. Ära sega end teiste asjadesse.»

«Ma ei sega end. Ma ütlen seda sellepärast, et sinu Natalja on loll. Mees sõitis koju, tema aga uhkeldab,

vigurdab, nagu kopikane präänik, heitis kirstule magama... Vaat mina juba praegu kasakast ära ei ütleks! Kui mulle kätte satuks... Ma ajaksin isegi niisugusele vahvale nagu sina hirmu peale!»

Darja kriuksatas hammastega, pahvatas naerma ja läks tare poole, naervale ja hämmeldunud Grigorile tagasi vaadates, kuldsete kõrvarõngastega välgatledes.

«Sinu õnn oli, vend Petro, et sa surid...» mõtles lõbusaks muutunud Grigori. «See pole Darja, vaid elus kurat! Tema kätte oleksid sa varem või hiljem ikkagi surnud!»

47

Bahmutkini külas olid kustumas viimased tuled. Kerge külm kattis loigukesi õhima jääkirmega. Kuskil küla taga, ühiskarjamaa taga, mullusel kõrrepõllul olid laskunud alla ööbima hilinenud kured. Nende tagasihoidlikku, väsinud kruuksumist kandis kirdest tulev tuuleke küla poole. Ja see häälitsus rõhutas pehmelt, kriipsutas alla aprilliöö rahulikku vaikust. Aedades kogunesid tihedad varjud; kuskil ammus lehm; siis jäi kõik vaikseks. Umbes pool tundi valitses sügav vaikus, mida ainult õige harva segas öösigi lendavate neppide nukrutsev hüüdlemine ja loendamatute parditiibade tirisev vihin: partide parved lendasid, ruttasid, rühkides üle kallaste tõusnud Doni lahedale luhale... Siis aga hakkasid äärmises tänavas kõlama inimeste hääled, süttisid punaselt plotskite tuled, kostis hobuste norskamist, hobusekapjade all puruneva külmunud pori riginat. Külasse, kus paiknes kaks mässuliste kasakasotnjat, mis kuulusid 6-nda üksiku brigaadi koosseisu, tuli tagasi ratsaluuresalk. Kasakad paigutusid äärmise tare õue; omavahel kõneldes viisid nad hobused keset õue, mahajäetud ree juurde, panid neile süüa ette. Kellegi kähedavõitu bass alustas tantsulaulu, täpselt sõnu hääldades, väsinult ja pikkamisi venitades:

Vähehaaval mina läksin,
pikkamisi astusin,
vana armu tõttu mõtlin
nalja heita neiuga...

Ja kohe tõusis täitehääle trotslik tenor nagu lind õhus kõmiseva bassi kohale ja algas lõbusalt, kiiresti:

Neiu nalja vastu'i võtnud,
põsele mull' andis kläu!
Süda kasakal on äge,
kihvatasin vihaselt...

Laulusse liitus veel mõni bass, selle tempo kiirenes, elavnes, ja kõrgete lõppudega edvistades kõlas täitehääle tenor juba tarmukalt ja kaasakiskuv-lõbusalt:

Paremal käel käise käär'sin,
neiul kõrva pihta lõin.
Hii, kuis seisab neiuke,
näost tulipunane.
Näost ta tulipunane,
ise nutab, kõneleb:
«Oled mul siis mõni sõber,
kui sul seitse armukest,
kaheksas veel leseke,
üheksas on naisuke,
kümnes alles mina sul!...»

Kasakad, kes olid tuuliku taga valvesalgas, kuulsid läbipaistmatult mustas öös niihästi kurgede häälitsemist tühjadel põldudel kui ka kasakalaulu ja parditiibade vihinat. Igav oli neil lamada öösi külma, kahust aheldatud maa peal. Ei tohi sa suitsetada, ei kõnelda, ei teha endale sooja kõndimise või rusikatega. Aina lama ja lama mulluste päevalillevarte keskel, vaata pimedusest haigutavasse steppi, kuulata, kõrva vastu maad surudes. Kümne sammu kaugusel ei näe enam keda kuraditki, aprilliöö aga on nii rikas kahinate poolest, niipalju kostab pimedusest kahtlasi hääli, et igaüks neist äratab rahutust: «Kas ei tule, ei rooma ehk punaarmeelaste luure?» Nagu kostaks eemalt murtava umbrohu praksumist, tagasihoitud ähkimist... Noor kasakas Võprjažkin pühib pingutusest silma tulnud pisara kindaga ära, müksab küünarnukiga naabrit. See tukub kerratõmbunult, nahkne kaarditasku pea alla pandud; jaapani padrunitasku vajutab tal küljekontidele, aga ta on liiga laisk, et heita mugavamalt, ei taha lasta tihedalt kokkutõmmatud sinelihõlmade alla õise külma pahvakut. Umbrohu kahin ja nohisemine kõvenevad ja äkki kostavad otse Võprjažkini kõrval. Ta kergitab end küünarnukil, vaatab arusaama-

tuses läbi tarataolise umbrohu ja eraldab vaevaga suure siili piirjooni. Siil liigub edasi mööda hiirejälgi, tilluke seakoon alla lastud, tõttab nohisedes ja harjaselise seljaga vastu kuivi umbrohukõrsi hõõrudes. Äkki tunneb ta mõne sammu kaugusel endast millegi vaenuliku juuresolu ja pead tõstes näeb teda vaatlevat inimest. Inimene ohkab kergendatult, sosistab:

«Oh sa kurivaim! Küll ehmatas ära...»

Siil aga peidab kiiresti pea, tõmbab jalad sisse ja lebab minut aega harjastunud kerana, siis sirgub pikkamisi, puudutab jalgadega külma maad ja veereb libiseva halli tombuna, põrgates päevalillevarte vastu, rutjudes kõdunenud kassitapu kuiva põrmu. Ja jälle ketrub vaikus. Ja öö on nagu muinasjutt...

Külas olid teist korda laulnud kuked. Taevas oli selgunud. Läbi pilvekeste hõreda kanga ilmusid nähtavale esimesed tähed. Siis pühkis tuul pilved laiali, ja taevas vaatas maa peale loendamatute kuldsete silmadega.

Sel ajal kuuliski Võprjažkin eespool selgesti hobusesammu, umbrohu raginat, millegi metallise tärinat ja veidi aja pärast ka sadula nagisemist. Kuulsid teisedki kasakad. Sõrmed vajusid püssipäästikuile.

«Valmis olla!» sosistas rühmaülema abi.

Tähistaeva taustale ilmus nagu väljalõigatud ratsanikusiluett. Keegi sõitis sammu küla suunas.

«Sei-i-is!... Kes sõidab?... Kas pääseluba on?...»

Kasakad kargasid püsti, valmis laskma. Ratsanik peatus, tõstis käed üles.

«Seltsimehed, ärge laske!»

«Kuidas on pääseloaga?»

«Seltsimehed!...»

«Pääseluba? Rü-ü-ühm...»

«Pidage!... Ma olen üksi... Annan alla!...»

«Pidage, vennad! Mitte lasta!... Võtame elusalt!...»

Rühmaülema abi jooksis ratsaniku juurde. Võprjažkin haaras hobusel ratsuteist. Ratsanik tõstis jala üle sadula, jalastus.

«Kes sa oled? Punane? Ahaa, vennad, tema! Näe, tal on tähtki papaahal. Sattusid pihku, aaa!...»

Kangestunud jalgu sirutades ütles ratsanik juba rahulikult:

«Viige mind oma ülemuse juurde. Mul on talle väga tähtis teade edasi anda. Mina olen Serdobski polgu komandör ja tulin siia läbirääkimisi pidama.»

«Komandö-ö-ör?... Tappa ta, rästik, vennad! Lase, Luka, ma annan talle kohe...»

«Seltsimehed! Tappa jõuate mind alati, aga enne laske mind teatada oma ülemusele seda, mille jaoks ma tulin. Kordan: see on väga tähtis asi. Palun, võtke mu relvad, kui te kardate, et ma põgenen...»

Serdobski komandör hakkas mõõgarihma lahti päästma.

«Võta maha! Võta maha!» kiirustas teda üks kasakaist.

Mahavõetud nagaan ja mõõk läksid üle rühmaülema abi kätte.

«Otsige Serdobski komandör läbi!» käskis ta, punasele komandörile kuulunud hobuse selga istudes.

Kinnivõetu otsiti läbi. Rühmaülema abi ja kasakas Võprjažkin viisid ta külasse. Ta läks jalgsi, tema kõrval sammus Võprjažkin, hoidis käes laskevalmis austria karabiini, taga aga ratsutas rahulolev rühmaülema abi.

Minutit kümme mindi vaikides. Konvoeeritav peatus tihti, et süüdata suitsu, varjates tuule käes kustuvaid tikke sinelihõlmaga. Heade paberosside lõhn katkestas Võprjažkini kannatuse.

«Anna mulle ka,» palus ta.

«Palun!»

Võprjažkin võttis nahkse väliportsigari, mis oli paberosse täis kiilutud, süütas endale ühe nendest, portsigari aga pistis endale taskusse. Serdobski polgu komandör vaikis seepeale, aga mõne aja pärast, kui nad külasse jõudsid, küsis:

«Kuhu te mind viite?»

«Pärast saad teada.»

«Aga siiski?»

«Sotnjakomandöri juurde.»

«Te viige mind brigaadikomandör Bogatõrjovi juurde.»

«Siin ei ole niisugust.»

«Kuidas ei ole? Mul on teada, et ta eile saabus staabiga Bahmutkinisse ja on praegu siin.»

«Meil pole sellest teada.»

«Minge ikka, seltsimehed! Minul on teada, ja teil pole teada ... See pole sõjasaladus, eriti kui see on juba teie vaenlastele teatavaks saanud.»

«Mine, mine!»

«Ma lähen. Nii et viige mind Bogatõrjovi juurde.»

«Pea õige suu! Mul ei ole teenistuse määruste järgi lubatud sinuga kõnelda.»

«Aga portsigari võtta — kas see on teenistuse määruste järgi lubatud?»

«Paljugi mis! ... Mine ja hoia keel hammaste taga, muidu näpsan kohe ka sineli veel ära. Kae, misuke pirtsakas!»

Suure vaevaga raputati sotnjaülem unest üles. Kaua hõõrus ta rusikatega silmi, haigutas, krimpsutas nägu ja kuidagi ei suutnud aru saada sellest, mida kõneles talle rõõmust särav rühmaülema abi.

«Kes sa oled? Serdobski polgu komandör? Aga kas sa ei luiska? Anna dokumendid.»

Mõne minuti pärast sammus tema ühes punase komandöriga brigaadikomandör Bogatõrjovi korteri poole. Bogatõrjov kargas krapsti üles, niipea kui kuulis, et on võetud kinni ja toodud kohale Serdobski polgu komandör. Ta nööpis püksid kinni, viskas oma tüsedaile õlgadele traksid, süütas viieliinise lambikese, küsis ukse juures valvelseisangus seisvalt punaselt komandörilt:

«Teie olete Serdobski polgu komandör?»

«Jah, mina olen Serdobski polgu komandör Voronovski.»

«Istuge.»

«Tänan.»

«Kuidas teid ... Missugustel asjaoludel võeti vangi?»

«Ma ise sõitsin teie juurde. Mul on tarvis kõnelda teiega nelja silma all. Käskige kõrvalistel lahkuda.»

Bogatõrjov viipas käega, ja sotnjaülem, kes oli tulnud punase komandöriga, ja avasui seisev majaperemees — punasehabemeline vanausuline — väljusid. Bogatõrjov istus laua taga määrdinud alussärgi väel, aeg-ajalt hõõrudes oma paljaksaetud tumedat ja arbuusümmargust pead. Ta tursunud põskedega nägu, millele ebamugavas asendis magamisest olid jäänud punased triibud, väljendas tagasihoidlikku uudishimu.

Voronovski, lüheldane tüse mees hästiistuvas sinelis, mis oli ohvitseri-õlarihmadega kokku tõmmatud, sirutas särgeid õlgu; ta mustade kärbitud vurrude all vilksatas naeratus.

«Loodan, et mul on au kõnelda ohvitseriga? Lubage esiteks lausuda mõni sõna enda kohta ja siis juba rääkida sellest missioonist, millega ma teie juurde tulin ... Ma olin endisel ajal — päritolult aadlik ja tsaariarmee staabikapten. Saksamaaga peetava sõja aastail teenisin saja seitsmeteistkümnendas Ljubomirski kütipolgus. Tuhande üheksasaja kaheksateistkümnendal aastal mobiliseeriti mind Nõukogude valitsuse dekreedi alusel kui kaadriohvitseri. Käesoleval ajal, nagu teil juba teada, komandan ma Punaarmees Serdobski polku. Punaarmeeridades viibides otsisin ma juba ammu juhust üle minna teie ... bolševikkudega võitlejate poolele.»

«Kaua otsisite te juhust, härra staabikapten ...»

«Jah, aga ma tahtsin lunastada oma süü Venemaa ees ja mitte ainult ise üle tulla (seda oleks võinud ammu teostada), vaid tuua endaga kaasa ka Punaarmee väeosa, muidugi need tema kõige tervemad elemendid, kes olid kommunistide poolt petetud ja sellesse vennatapmissõtta kaasa kistud.»

Endine staabikapten Voronovski vaatas kitsalt asetatud hallide silmadega Bogatõrjovile, ja tema umbusklikku naeratust märgates punastas nagu tütarlaps, hakkas ruttama:

«On loomulik, härra Bogatõrjov, et te võite tunda minu ja minu sõnade vastu teatavat umbusaldust ... Mina teie asemel tunneksin muidugi sedasama ... Lubage tõendada teile öeldut faktidega ... Ümberlükkamatute faktidega ...»

Sinelihõlma tagasi käänates võttis ta kaitsevärvi pükste taskust sulenoa, kummardus nii, et õlapealsed rihmad nagisesid, ja hakkas kõvasti kinniõmmeldud sinelihõlma ettevaatlikult lahti harutama. Minuti pärast tõmbas ta lahtiharutatud voodri vahelt välja kolletanud pabereid ja tillukese päevapildi.

Bogatõrjov luges dokumendid tähelepanelikult läbi. Ühes neist tõendati, et «selle ettenäitaja on tõesti 117-nda Ljubomirski kütipolgu porutšik Voronovski, kes suundub

pärast tervekssaamist kahenädalasele puhkusele elukoha järgi — Smolenski kubermangu». Tunnistusel seisis 14-nda Siberi kütidiviisi 8-nda välihospidali ülemarsti pitser ja allkiri. Ülejäänud dokumendid Voronovski nimele kõnelesid ümberlükkamatult sellest, et Voronovski oli tõesti ohvitser, ja päevapildilt vaatasid Bogatõrjovile noore alamporutšiku Voronovski lõbusad kitsalt asetatud silmad. Elegantsel kaitsevärvi frentšil välgatles ohvitseri Georgi, ja pagunite neitsilik valgedus tõstis teravamalt esile alamporutšiku tõmmusid põski, tumedat vurrudeviiru.

«Noh, ja mis edasi?» küsis Bogatõrjov.

«Ma tulin teatama teile, et mina ja minu abi, endine porutšik Volkov oleme teinud punaarmeelaste hulgas agitatsiooni, ja terve Serdobski polgu koosseis, muidugi välja arvatud kommunistid, on iga minut valmis teie poole üle tulema. Punaarmeelased on peaaegu kõik Saraatovi ja Samaara kubermangu talupojad. Nad on nõus võitlema bolševike vastu. Me peame teiega kohe polgu üleandmise tingimuste kohta kokku leppima. Polk on praegu Ust-Hopjorskajas, temas on umbes tuhat kakssada võitlejat, kommunistlikus rakukeses on kolmkümmend kaheksa meest, pluss kolmekümne-meheline kohalikest kommunistidest koosnev rühm. Me võtame kaasa meile juurdeantud patarei, kusjuures meeskond tuleb vist hävitada, sest seal on valdav enamus kommunistid. Minu punaarmeelaste hulgas toimub kääritmine raskuste tõttu, mida nende isad peavad kandma põllusaaduste ülejäägi võtmise läbi riigile. Meie kasutasime seda asjaolu ja mõjutasime neid kasakate ... see tähendab, teie poole üle tulema. Minu sõdureil on kartusi, et kas polgu allaandmisel ei panda ehk nende kallal toime vägivalda ... Vaat selles küsimuses — kuigi need on muidugi üksikasjad — ma peangi teiega kokku leppima.»

«Mis vägivalda võib olla?»

«Noh, tapmised, riisumised ...»

«Ei, seda me ei luba!»

«Ja veel: sõdurid käivad peale, et Serdobski polk säilitataks oma koosseisus ja võitleks bolševike vastu ühes teiega, kuid iseseisva lahinguüksusena.»

«Seda ma teile öelda ...»

«Tean! Tean! Te astute ühendusse oma ülemjuhatusega ja teete meile teatavaks.»

«Jah, ma pean teatama Vjoškisse.»

«Andke andeks, mul on väga vähe aega, ja kui ma liiga hiljaks jään, siis võib polgu komissar minu puudumist märgata. Ma arvan, et me üleandmise tingimuste kohta leppime kokku. Katsuge ruttu teatada mulle teie väejuhatuse otsus. Polk võidakse ümber paigutada Donetsi äärde või saadetakse uus täiendus, ja niiviisi ...»

«Jah, ma teatan kohe ratsakulleriga Vjoškisse.»

«Ja veel: käskige oma kasakail mulle relvad tagasi anda. Minult võeti mitte ainult relvad,» Voronovski kattestas oma ladusa kõne ja naeratas pooleldi hämmeldunult, «vaid ka ... portsigar. See on muidugi tühiasi, aga portsigar on mulle kallis kui perekonna-ese ...»

«Teile antakse kõik tagasi. Kuidas teile teatada, kui ma Vjoškist vastuse saan?»

«Teie juurde tuleb siia Bahmutkinisse kahe päeva pärast naine Ust-Hopjorskajast. Parool ... noh, ütleme «ühinemine». Temale teatategi. Tingimata — suusõnal ...»

Poole tunni pärast kihutas üks Maksajevskaja sotnja kasakas galopis läände, Vjošenskajasse ...

Järgmisel päeval saabus Kudinovi isiklik käskjalg Bahmutkinisse, otsis üles brigaadikomandöri korteri, ja ilma et oleks hobustki kinni köitnud, astus tarre, andis Grigori Bogatõrjovile kinnise ümbriku pealkirjaga: «V. Liire. Täiesti salajane.» Suurima kannatamatusega murdis Bogatõrjov lakkpitseri lahti. Verhne-Donski ringkonnanõukogu plangile oli laialt kirjutatud Kudinovi enda käekirjaga:

«Tervist, Bogatõrjov! Väga rõõmustav uudis. Volitame sind pidama läbirääkimisi serdobskilastega ja iga hinna eest mõjutama neid allaandmisele. Panen ette neile järele anda ja tõotada, et võtame polgu vastu tervikuna ega võta isegi relvi ära. Möödapääsmatuks tingimuseks sea neile see, et võetaks kinni ja antaks välja kommunistid, polgu komissar, ja peaasi — meie Vjošenskaja, Jelanskaja ja Ust-Hopjorskaja kommunistid. Las tingimata võtavad kaasa patarei, voori, materiaalosa. Kiirenda igati seda asja! Sinna kohta, kuhu polk saabub, tõmba rohkem oma jõude kokku, piira tasakesi ümber ja hakka otsekohe relvi ära võtma. Kui tõstavad lärmi, —

lase nad kõik viimse meheni maha tappa. Tegutse ettevaatlikult, kuid kindlalt. Niipea kui oled relvad ära võtnud, — saada kogu polk summas Vjošenskajasse. Saada neid mööda paremat kallast, nii on soodsam sellepärast, et seal on rinne kaugemal ja ka stepp lage, — ei pääse minema, kui ehk meelt muudavad ja mõtlevad ära joosta. Suuna nad piki Doni, läbi külade, järelevalveks aga saada neid eemalt jälgima kaks ratsasotnjat. Vjoškis me sorteerime nad kahe- kolme võitleja kaupa mööda sotnjasid laiali, vaatame, kuidas nad hakkavad omade vastu võitlema. Edasi aga pole meie asi ega mure, kui ühineme omadega, kes Donetsi taga on, siis las need mõistavad nende üle kohut ja teevad nendega, mis tahavad. Minu poolest poogu või kõik üles. Pole kahju. Rõõmustan sinu edukuse üle. Teata iga päev kiirkäskjalaga. K u d i n o v.»

Juurdekirjutises seisis:

«Kui serdobskilased annavad välja meie kohalikud kommunistid, — saada need kõvendatud konvoi all Vjoškisse, samuti külade kaudu. Aga enne lase serdobskilased läbi. Konvoisse lase valida kõige kind- lamad kasakad (kõige vihasemad ja vanemad), las need saadavad neid ja teatavad rahvale juba igal pool ette. Meil ei maksa nende küljes käsigi määrida, neid löövad naised teivastega maha, kui kor- raldada asi osavasti ja targalt. Said aru? Meile on see poliitika kasulikum: lase nad maha, — kõla ulatub punastegi kätte, et vaat — lasevad vange maha; aga nii on lihtsam, ässitada rahvas nende kallale, lasta lahti inimeste viha nagu ketikoer. Omakohus — ja lõpp. Ei pärimist, ei vastutamist!»

48

12-ndal aprillil sai 1. Moskva polk tugevasti kannatada lahingus ülestõusnutega Jelanskaja staniitsa Antonovi küla all.

Halvasti maastikku tundes läksid punaarmeelaste ahelikud lahinguga külasse. Harvad kasakatalud pesitse- sid nagu saartel tillukestel kõva saviliivamaa lappidel, hagudega sillutatud tänavad ja tanumad aga olid aetud läbipääsmatusse tümasse sohu. Küla uppus tihedaimasse lepapadrikusse, soisesse rabadikku. Tema serval voolas madala veega, aga mudase, tüma põhjaga Jelanka jõgi.

Ahelikus läksid 1-se Moskva polgu kütid läbi küla, aga vaevalt olid nad esimestest taludest möödunud ja astu- sid lepistikku, kui selgus, et ahelikus lepistikku läbida ei saa. 2-se pataljoni komandör — kangekaelne lätlane — ei kuulanud rooduülema väiteid, kes suure vaevaga oli

päästnud sügavast sombust oma kinnijäänud hobuse, komandas: «Edasi!» — ja läks esimesena julgelt mööda õõtsuvat, kõikuvat pinda. Korraks kõhklema löönud punaarmeelased läksid tema järel, kandes kätel kuulipilduja- mad. Käisid ära sülda viiskümmend, põlvini mudasse vajudes, ja siis veereski paremalt tiivalt mööda ahelikku laiali: «Haaravad ümber!», «Kasakad!», «Oleme ümber piiratud!»

Kaks mässuliste sotnjat olid tõesti pataljoni ümber haaranud, ründasid seljatagant.

Lepistikus kaotasid 1. ja 2. pataljon peaaegu ühe kol- mandiku koosseisust ja taganesid.

Selles lahingus sai Ivan Aleksejevitš mässuliste oma- tehtud kuuliga jalast haavata. Miška Koševoi kandis ta kätel välja, ja peaaegu tappes punaarmeelase, kes mööda teetammi kihutas, sundis võtma haavatu pad- runikaarikusse.

Polk löödi taganema, paisati tagasi kuni Jelanski külani. Lüüasaamine avaldas hukatuslikku mõju kõigi mööda Doni vasakut kallast edasiliikuvate Punaarmee väeosade pealetungi tulemustele. Malkin oli sunnitud eemalduma Bukanovskajast kahekümne versta võrra põhja poole, Slaštševskaja staniitsasse; seal aga rõhusid talle peale mässuliste väed, kes arendasid raevukat pealetungi ja arvuliselt ületasid Malkini maleva mitme- kordselt, nii et üks päev enne jääminekut läks ta üle Hopjori, uputades mõned hobused, ja hakkas liikuma Kumõlženskaja staniitsa peale.

1. Moskva polk, jääminekut tõttu Hopjori suudmes ära lõigatud, läks üle Doni parempoolsele kaldale; täien- dust oodates paigutus Ust-Hopjorskaja staniitsasse. Varsti saabus sinna Serdobski polk. Selle kaadrid erine- sid koosseisult tugevasti 1-se Moskva polgu kaadreist. Töölised — moskvalased, tuulalased, nižegorodlased, kes moodustasid Moskva polgu võitlejate tuumiku, — sõdisid mehiselt, visalt, läksid korduvalt mässulistega kokku käsitsi-võitlustes, igapäev kaotades tapetuina ja haavatuina kümneid võitlejaid. Ainult lõks Antonovis viis polgu ajuti rivist välja, kuid taganedes ei jätnud ta vaenlasele ainsatki voorikaarikut, ainsatki padrunikasti. Serdobskilaste rood aga ei kannatanud juba esimeses

lahingus Jagodinski küla all mässuliste ratsarünnakut välja; kasakate laavat silmates jättis kaevikud maha ja oleks kahtlemata tervenisti maha tapetud, kui kuulipildurid-kommunistid poleks atakki marulise kuulipildujatulega tagasi löönud.

Serdobski polk oli kiiruga formeeritud Serdobski linnas. Punaarmeelaste keskel, kes puha olid vanemate aastakäikude talupojad Saraatovi kubermangust, oli ilmselt märgata meeleolusid, mis põrmugi ei soodustanud võitlusvaimu tõusu. Roodus oli masendavalt palju kirjaoskamatuid ja küla jõukast, kulaklikust osast põlvnevaid mehi. Pool polgu juhtkonnast koosnes endistest ohvitseridest; komissaril — nõrgaloomulisel ja tahtejõuetul inimesel — polnud punaarmeelaste keskel autoriteeti; reeturid aga — polgukomandör, staabiülem ja kaks roodukomandöri, — kes kavatsesid polku üle anda, tegid mitte midagi nägeva parteirakukese silme all kuritegelikku tööd punaarmeelaste massi demoraliseerimise alal polku sissepugenud kontrrevolutsiooniliselt meelestatud kulakute vahendusel, arendasid kommunistide vastu osavat agitatsiooni, külvasid kahtlust mässuliste-vastase võitluse edukuses, valmistades ette polgu üleandmist.

Stockmann, kes asus ühes korteris kolme serdobskilasega, jälgis murega punaarmeelasi ja pärast üht ägedat kokkupõrget serdobskilastega veendus lõplikult, et polku ähvardab tõsiseim oht.

27-ndal, juba videvikus, tulid korterisse kaks 2-se roodu serdobskilast. Ilma teretamata, vastiku naeratusega Stockmannile ja voodis lamavale Ivan Aleksejevitšile vaadates ütles üks nendest, Gorigassovi nimeline:

«Nüüd oleme oma sõdimisega kaugele jõudnud! Kodus võetakse omastelt vili ära, siin aga sõdi ei tea mille eest . . .»

«Kas sina ei tea, mille eest sa sõdid?» küsis Stockmann teravalt.

«Ei tea, jah! Kasakad on samasugused põlluharijad nagu meie! Me teame, mille vastu nad on üles tõusnud! Teame . . .»

«Aga kas sina, lurjus, tead, kelle keelt sa räägid? Valgekaartlaste oma!» ägestus tavaliselt tagasihoidlik Stockmann.

«Sa ära nii väga lurjusta! Muidu saad vuntside pihta! . . . Kas kuulete, poisid? Vaat kus leidus saks!»

«Tasemini! Tasemini, habemik! Me oleme teiesuguseid näinud!» segas end vahele teine, lühike ja tüse nagu jahukott. «Sina arvad, et kui sa oled kommunist, siis võid meile kõri peale astuda? Vaata ette, muidu taome sul need riukad seest välja!»

Ta varjas endaga nigela Gorigassovi, rõhus Stockmannile peale, lühikesed tugevad käed selja taha pandud, paljutähendavaid pilke heites.

«Mis see siis on? . . . Te olete kõik valget vaimu täis?» küsis Stockmann hingeldades ja tõukas tema peale tungiva serdobskilase jõuga endast eemale.

See vankus, kihvatas, tahtis Stockmannil käest kinni haarata, aga Gorigassov peatas teda:

«Ära hakka temaga jändama!»

«See on kontrrevolutsiooniline jutt! Me mõistame teie üle kohut kui nõukogude võimu reeturite üle!»

«Tervet polku sa tribunali ei saada!» vastas üks serdobskilastest, kes Stockmanniga ühes korteris asusid.

Teda toetati:

«Kommunistide jaoks on küll sufikrut, küll paberosse, aga meile —«ei ole!»

«Luiskad!» hüüdis Ivan Aleksejevitš, end voodis kergitades. «Saame sedasama mis teiegi! . . .»

Stockmann riietus sõna lausumata ning väljus. Teda ei hakatud kinni pidama, aga saadeti pilkavate hüüetega.

Stockmann leidis polgukomissari staabis. Ta kutsus tema teise tuppa, teatas erutatult kokkupõrkest punaarmeelastega, pani ette nad areteerida. Komissar kuulas teda, tulipunast lühikest habet sügades, kõhklevalt mustade sarvraamidega prille kohendades.

«Homme kutsume kokku rakukese koosoleku, arutame seisukorra läbi. Areteerida neid poisse ei pea ma praeguses olukorras võimalikuks . . .»

«Miks?» küsis Stockmann järsult.

«Kas teate, seltsimees Stockmann . . . Ma märkan ise, et meie polgus pole asi korras, tõenäoliselt on olemas mingi kontrrevolutsiooniline organisatsioon, aga kuidagi ei saa seda tabada. Ja selle mõju all on enamus polgust. Talupoeglik element, mis sa teed ära! Ma teatasin puna-

armeelaste meeleolust ja panin ette polk ära viia ning laiali saata.»

«Miks ei pea te võimalikuks need valgekaardi agendid otsekohe areteerida ja nad diviisi revolutsioonilisse tribunali saata? Niisugused kõned on ju selge reetmine!»

«Jah, aga see võib välja kutsuda soovimatuid ekstsesse ja isegi mässu!»

«Või nii? Mispärast ei teatanud te siis sellest oma poliitosakonda, kui te enamusel niisugust meeleolu nägite?»

«Ma ütlesin ju teile, et teatasin. Ust-Medveditsas millegipärast viivitatakse vastusega. Niipea kui polk ära kutsutakse, karistame rangelt kõiki distsipliini rikkujaid, ja eriti neid punaarmeelasi, kes kõnelesid seda, mis teie praegu teatasite...» Kulmu kortsutades lisas komissar sosinal: «Mul on kahtluse all Voronovski ja... staabiülem Volkov. Kohe homme pärast rakukese koosolekut sõidan ma Ust-Medveditsasse. Tuleb võtta tarvitusele kiired abinõud selle hädaohu lokaliseerimiseks. Palun teid meie kõnelust salajas hoida.»

«Aga miks ei või praegu kommunistide koosolekut kokku kutsuda? Asjaga on ju kiire, seltsimees!»

«Ma mõistan. Aga praegu on võimatu. Enamik kommuniste on valvepostides ja salapostides... Ma nõudsin seda, sest usaldada parteituid niisuguses olukorras on ettevaatamatu. Ja ka patarei, — seal on enamuses kommunistid, — jõuab alles täna öösi Krutovskist pärale. Kutsusin ta välja just ühenduses nende rahutustega polgus.»

Stockmann tuli staabist tagasi, teatas lühidalt Ivan Aleksejevitšile ja Miška Koševoile jutuajamisest polgukomissariga.

«Ega sa veel käia saa?» küsis ta Ivan Aleksejevitšilt.

«Lonkan. Enne kartsin haava vigastada, noh, aga nüüd tuleb tahes-tahtmata käia.»

Öösi kirjutas Stockmann põhjaliku teadaande polgu seisukorrast ja kesköösl äratas Koševoi. Talle kirja põue toppides ütles:

«Hangi endale kohe hobune ja kihuta Ust-Medveditsasse. Kas või sure, aga anna see kiri ära neljateistküm-

nenda diviisi poliitosakonda... Mitme tunniga sa sinna jõuad? Kust mõtled hobuse hankida?»

Agisedes tõmbas Miška punakaks kulunud kokkukuivanud saapad jalga, vastas vaheaegadega:

«Hobuse varastan... ratsaluurajatelt, Ust-Medveditsasse jõuan... kõige hiljem... kahe tunniga. Hobused on ju luurel halvad, muidu võiks... poolteisega! Olen teeninud hobusekarjusena... Tean, kuidas hobusest... täis kiirus välja pigistada.»

Miška peitis kirja mujale: pistis sinelitaskusse.

«Milleks see?» küsis Stockmann.

«Et rutem kätte saaks, kui serdobskilased kinni võtavad.»

«Noh?» ei mõistnud Stockmann veel täiesti.

«Mis «noh»?! Kui hakkavad kinni võtma — tõmban kirja välja ja neelan alla.»

«Tubli poiss!» Stockmann naeratas tagasihoidlikult, astus Miška juurde, ja nagu mingi raske eelaimuse sunnil võttis tal kõvasti ümbert kinni, suudles tugevasti külmade värisevate huultega. «Sõida.»

Miška väljus, päästis õnnelikult lasila küljest lahti ühe ratsaluure paremaist hobustest, möödus sammu vahipostist, esimene sõrm kogu aeg uue ratsaväelase-karabiini päästikul, — teest eemale hoidudes jõudis välja maanteele. Alles seal heitis ta karabiini rihma üle õla, hakkas lühisabalisest saraatovi hobusest täie jõuga temale-mitteomast kiirust «välja pigistama».

49

Koidu ajal hakkas tibutama peenikest vihma. Tõusis tuul. Idast tuli must tormipilv. Serdobskilased, kes Stockmanni ja Ivan Aleksejevitšiga ühes korteris asusid, tõusid üles, niipea kui hommik koitis, ja läksid ära. Pool tundi hiljem jooksis kohale Jelanskaja staniitsa kommunist Tolkatšov, — kes oli niisamuti nagu Stockmann saatnud oma poistega Serdobski polgu koosseisu. Avanud ukse, hüüdis ta hingeldava häälega:

«Stockmann, Koševoi, kas olete kodus? Tulge välja!»

«Mis siis on? Tule siia!» Stockmann läks eestuppa, käigu peal sinelit selga tõmmates. «Tule siia!»

«Häda!» sosistas Tolkatšov, Stockmanni kannul teise tuppa astudes. «Praegu tahtis jalavägi staniitsa juures... staniitsa juures Krutovskist kohalesõitnud patareilt relvad ära võtta. Oli tulevahetus... Patareilased lõid pealetungi tagasi, võtsid suurtükkide lukud ära ja läksid sõudepaatidel üle jõe teisele poole...»

«Noh, noh?» kiirustas Ivan Aleksejevitš, kes oiates tõmbas saabast haavatud jalga.

«Praegu on kiriku juures miiting... Kogu polk...»

«Pane end ruttu valmis!» käskis Stockmann Ivan Aleksejevitši ja haaras Tolkatšovil vatikuue käisest kinni. «Kus on komissar? Kus on teised kommunistid?...»

«Ei tea... Mõni on põgenenud, mina aga tulin teie juurde. Telegraaf on üle võetud, kedagi ei lasta sisse... Peab põgenema! Aga kuidas põgeneda?!» Tolkatšov vajus nõutult kirstule, laskis käed põlvede vahele langeda.

Sel ajal kostis majatrepil mürtsuvaid samme, tarre vajus summas umbes kuus serdobskilast. Nende näod olid erutatud, täis vihast otsustavust.

«Kommunistid, miitingule! Kähku!»

Stockmann vahetas Ivan Aleksejevitšiga pilgu, surus huuled karmilt kokku:

«Lähme!»

«Jätke relvad maha. Ega te lahingusse lähe!» soovitas üks serdobskilastest, aga Stockmann tegi, nagu ei kuulekski, riputas püssi õlale, väljus esimesena.

Tuhat ükssada kõri möirgas väljakul lahkhääleliselt. Ust-Hopjorskaja staniitsa elanikke ei olnud näha. Nad olid peitnud end majadesse, kartes sündmusi (päev enne seda olid staniitsas liikunud visad kuuldused, et polk ühineb mässulistega ja staniitsas võib tulla lahing kommunistidega). Stockmann astus esimesena tumedalt käratsevate punaarmeelaste juurde, hakkas silmadega otsima kedagi polgu juhtkonnast. Temast viidi mööda polgu komissar. Kaks serdobskilast hoidsid tal kätest kinni. Kahvatu komissar, keda tagant tõugati, astus punaarmeelaste korratute ridade sekka. Mõneks minutiks kaotas Stockmann ta silmist, siis aga nägi teda juba

keset salka, seismas kellegi majast välja toodud kaardilaual. Stockmann vaatas tagasi. Tema taga seisis püssile toetudes Ivan Aleksejevitš, viimase kõrval aga need serdobskilased, kes olid nende järele tulnud.

«Seltsimehed punaarmeelased!» kostis nõrgalt komissari hääl. «Pidada miitingut niisugusel ajal, kui vaenlane on otse meie läheduses... Seltsimehed!»

Teda ei lastud kõnet jätkata. Nagu tuule keerutusel hakkasid laua ümber hällima hallid papaahad, lõi kõikuma sinkjashall tääkide harjas, laua poole sirutusid rusikasse pigistatud käed, väljakul kõlasid püssipaukudena vihased lühikesed hüüded:

«Oleme seltsimeesteks muutunud!»

«Viska aga nahkkuub maha!»

«Petsid!»

«Kelle vastu te meid viite?!»

«Tiri ta jalgupidi alla!»

«Anna pihta!»

«Tõmba talle täägiga!»

«Läbi on komissaripõli!»

Stockmann nägi, kuidas hiiglasuur vanapoolne serdobskilane ronis laua peale, rabas vasaku käega komissari lühikesest punasest täishabemest kinni. Laud kõikus ja serdobskilane ühes komissariga prantsatasid laua ümber seisjate väljasirutatud kätele. Sellel kohal, kus hiljuti oli kaardilaud, lõi keema hall sinelite segadik; komissari üksik meeleheitlik karje uppus liidetud häälte kõues.

Otsekohe tormas Stockmann sinna. Tugevaid hallisinelisi selgu halastamatult laiali tõugates, võmmides, tungis ta pooljoostes koha poole, kus oli kõnelnud komissar. Teda ei peetud kinni, aga tõugati, peksti rusikate ja püssipäradega selga, kuklasse, kisti õlalt püss, peast punasepõhjaline kasaka-karusmüts.

«Kuhu sa tükid, kura-a-at?...» hüüdis pahaselt üks serdobskilane, kellele Stockmann valusalt jala peale oli astunud.

Ümberpaisatud laua juures pani jässakas rühmaülem Stockmannil tee kinni. Ta hallist tallenahast papaaha oli kuklasse lükatud, sinelihõlmad laiali lahti, mööda tellis-

kivipunast nägu voolas higi, erutatud, vaigistamata vihast kilavad silmad kõõritasid.

«Kuhu sa trügi-id?»

«Lubage sõna reavõitlejale!...» kähistas Stockmann, vaevaga hinge tagasi tõmmates, ja silmapilk pani laua püsti. Tal aidati isegi lauale ronida. Kuid väljakul veeres alles raevuse möirgamise kõmin, ja Stockmann kisendas nii valjusti, kui häälepaelad võtsid: «Vaikida-a-a!...» ja poole minuti pärast, kui kära osalt vaibus, hakkas kõnelema kähiseva häälega, köha alla surudes: «Punaarmeelased! Häbi teile! Te reedate rahva võimu kõige raskemal silmapilgul! Te kõhklete, kui on tarvis kindla käega tabada vaenlast otse südamesse! Teie peate miitingut, kui Nõukogudemaa lämbub vaenlaste rõngas! Te asute otsese äraandmise piiril! Mis-pä-rast?! Teid müüsid kasakakindraleile ära teie reeturid-komandörid! Nemad — endised ohvitserid — petsid nõukogude võimu usaldust, ja teie pimedust kasutades, tahavad polgu kasakatele üle anda. Võtke mõistus pähe! Teie kätega tahetakse aidata kägistada töölis-talupoeglikku võimu!»

Laua läheduses seisev 2-se roodu komandör, endine lipnik Veistminster pani püssi palge, kuid tema liigutuse tabanud Stockmann hüüdis:

«Ära lase! Tappa jõuad alati! Sõna võitlejale-kommunistile! Meie — kommunistid — oleme andnud kogu oma elu... kogu oma vere... tilk-tilgalt,» Stockmanni hääl tõusis hirmsast pingutusest tenoriks, nägu muutus surnukahvatuks ja kiskus viltu, «... töölisklassi... rõhutud talurahva... teenimise heaks. Me oleme harjunud surmale kartmatult silma vaatama! Te võite mind tappa...»

«Kuulsime!»

«Aitab pettemängust!»

«Laske kõnelda!»

«Noh, vait olla!»

«... mind tappa, kuid ma kordan: võtke mõistus pähe! Pole vaja miitinguid pidada, vaid on tarvis valgete vastu minna!» Stockmann laskis vidutatud silmad üle vaiksemaks jäänud punaarmeelaste massi käia ja märkas enda läheduses polgukomandör Voronovskit. See seisis õlg õla vastu ühe serdobskilasega; sunnitult naeratades sosistas talle midagi. «Teie polgukomandör...»

Stockmann sirutas käe välja, osutades Voronovskile, kirid see oli pannud käe suu juurde ja sosistas ärevalt midagi tema kõrval seisvale sõdurile, ja Stockmann ei jõudnud veel lauset lõpetada, kui rõskes, noore vihma sprillinliskusest küllastatud õhus lõhkes summutatult pauk. Püssipaugu heli oli kõlatu, tasane, nagu oleks laksatatud piitsapiuga, aga Stockmann kukkus, kätega ringnust kinni haarates, põlvili, laskis longu hallika paljastatud pea... Ja kohe hüppas taarudes jälle jalule.

«Ossip Davõdovitš!» oigas Ivan Aleksejevitš, püsti tõusnud Stockmanni nähes, tema poole kippudes, aga tal haarati küünarnukkidest kinni, sosistati:

«Ole vait! Ära tiku vahele! Anna püss siia, lurjus!»

Ivan Aleksejevitšil võeti relv ära, otsiti taskud läbi; ta viidi minema. Väljaku mitmes otsas haarati kommuniste ja võeti neilt relvad ära. Põiktänavas, raske kaupmehemaja juures raksatasid pahvakuna viis või kuus pauku, — tapeti kommunist-kuulipildur, kes ei andnud ära Lewisi kuulipildujat.

Sel ajal seisis Stockmann veel hetke jooksul kõikudes kaardilaual; roosa veri mullitsemas huultel, krampliult luksudes, üleni surnukahvatu, jõudis ta veel hüüda, pingutades viimset, kaduvat jõudu, tahte jääki:

«... Teid on eksiteele viidud!... Reeturid... nad teenivad endale andeksandi, uusi ohvitserikraade... Aga kommunism jääb elama!... Seltsimehed!... Võtke mõistus pähe!...»

Ja uuesti pani Voronovski kõrval seisev sõdur püssi palge. Teine lask paiskas Stockmanni selili, viskas laualt alla, rahvahulga jalge ette. Lauale aga hüppas noorustükilt üks serdobskilasi, laiasuuline ja lamedahambuline, rõugeist puretud näoga poiss, ja hüüdis heledalt:

«Me oleme siin palju mitmesuguseid lubadusi kuulnud, aga see kõik, armsad seltsimehed, on paljas loba ja ähvardused. Lendas ninali, lamab maas see habemik kõnemees, aga koerale koera surm! Surm kommunistidele — töötava talurahva vaenlastele! Ma ütlen, seltsimehed, kallid võitlejad, et meie silmad on nüüd lahti. Me teame, kelle vastu peame minema! Näiteks meil Volski kreisis, mis seal kõneldi? Rahvaste võrdsus, vendlus! Vaat, mis kõnelesid petjad-kommunistid... Aga mis

tuli tegelikult välja? Kas või näiteks minu isa — saatis mulle teate ja nutuse kirja, kirjutab: meeletu riisumine on käimas päise päeva ajal! Temal, see tähendab minu isal, pühiti kõik vili salvest välja ja tal võeti veski ära, aga kas dekreet kuulutab nõnda töötava talurahva kohta? Kui see veskitükk on minu vanemate higi ja vaevaga muretsetud, siis, küsin ma teilt — kas see pole kommunistide riisumine? Anda neile nii, et punane väljas!»

Kõneleja ei saanud kõnet lõpetada. Läänest astusid traavis Ust-Hopjorskaja staniitsasse kaks mässuliste ratsasotnjat, Doni-äärsete mägede lõunapoolselt kallakult laskus alla kasakate jalavägi, poolsotnja kaitse all sõitis ühes staabiga alla mässuliste 6-nda üksiku brigaadi komandör horunži Bogatõrjov.

Ja kohe hakkas idast lähenenud pilvest vihma valama, kuskil Doni taga, Hopjori kohal laotus tume kõuekõmin.

Serdobski polk hakkas kiiresti rivistuma, asus kahte viirgu. Ja niipea kui mäelt ilmus nähtavale Bogatõrjovi staabi ratsagrupp, röögatas endine staabikapten Voronovski ennekuulmata komandomöirgega, kullikisaga:

«Po-o-olk! Vallll-vellll! . . .»

50

Grigori Melehhov elas Tatari külas viis ööpäeva, külvas selle aja jooksul endale ja ämmale mõned tiinud vilja, siis aga, niipea kui sotnjast tuli igatsusest majapidamise järele kõhnunud, täitanud Pantelei Prokofjevitš, — hakkas valmistuma ärasõiduks oma väeossa, mis endiselt seisis Tširi ääres. Kudinov oli salajase kirjaga teatanud talle Serdobski polgu juhtkonnaga alanud läbirääkimistest, palunud välja sõita, diviisi juhtimine üle võtta.

Sel päeval kavatses Grigori sõita Karginskajasse. Keskpäeval läks ta Doni äärde, enne ärasõitu hobust jootma, ja vee juurde laskudes, mis oli tõusnud otse juurviljaaedade tarade alla, nägi Aksinjat. Kas paistis Grigorile nii või viivitas Aksinja tõesti meelega, laisalt vett ammutades, teda oodates, aga Grigori kiirendas

tahtmatult sammu, ja lühikese viivu kestel, kuni ta Aksinjale lähenes, kandus tema eest mööda nukrate mälestuste hele parv . . .

Aksinja pöördus sammude kõla peale, tema näol väljendus — kahtlemata teeseldud — imestus, aga rõõm kohtumise üle, aga ammune valu reetsid teda. Ta naeratas niisugust haledat, hämmeldunud naeratust, mis sedavõrd ei sobinud tema uhke näoga, et Grigori süda väratas haledusest ja armastusest. Salvatud kurbusest, alistatud pealetulvanud mälestustest, pidas ta hobuse kinni, ütles:

«Tere, Aksinja kallis!»

«Tere.»

Aksinja tasases hääles kõlasid kõige erinevamate tundmuste — küll imestuse, küll hellitsuse, küll kibeduse — varjundid . . .

«Me pole ammu kõnelnud.»

«Ammu.»

«Ma olen juba sinu häälegi unustanud . . .»

«Kui ruttu!»

«On's ruttu?»

Grigori hoidis tema peale rõhuvat hobust suitsetest; pea alla painutatud, püüdis Aksinja ämbrisanga kaelkookude konksu taha kinnitada, ei saanud sellega kuidagi hakkama. Veidi aega seisid nad vaikides. Üle nende peade lendas vilinal, nagu vibunööriga heidetud, väike metspart. Küllastamatult helesiniseid kriidirahne lakkudes peksles järsandiku all laine. Metsa üleujutanud suurveel kogunes karjadesse valgevillakutsi laineid. Tuul kandis peenikest veetolmu, magedat lõhna Donilt, mis võimsa vooluna alamjooksu poole sõõstis.

Grigori pööras pilgu Aksinja näolt Doni taha. Üleujutatud kahvatutüvelised paplid kõigutasid paljaid oksi, pajud aga, kahukad oma nooruslikus urbade-ehtes, kerkisid toredasti vee kohale nagu ülikerged kummalised rohelised pilved. Grigori häälest kostis pahameeleaimu ja tuska, kui ta küsis:

«Noh? . . . Kas meil sinuga pole tõesti enam millestki kõnelda? Miks sa siis vaikid?»

Kuid Aksinja oli jõudnud end koguda; ta jahenenud näos ei väratanud enam ükski lihas, kui ta vastas:

«Nähtavasti oleme juba kõik ära kõnelnud . . .»

«Kas tõesti?»

«Küllap see nii vist on! Eks puukene õitse ju üks kord aastas . . .»

«Arvad, et ka meie vahel on kõik ära õitsenud?»

«Kas ei?»

«Kuidagi imelik on see kõik . . .» Grigori laskis hobuse vee juurde, ja Aksinjale vaadates naeratas nukralt. «Aga mina, Ksjuša, ei saa sind ikka veel kuidagi südame küljest lahti kiskuda. Näe, lapsed on mul juba suured ja ise olen poolenisti halliks läinud, nii palju aastaid on kuristikuna meie vahele heitnud . . . Aga ikka mõtlen sinule. Näen sind unes ja armastan tänini. Ja kui hakkan teinekord sinu peale mõtlema, hakkan meelde tuletama, kuidas me elasime Listnitskite juures . . . kuidas armastasime teineteist . . . ja nendest mälestustest . . . Teinekord kui tuletad meelde kogu oma elu, vaatad, — on teine nagu pahupidi pööratud tühi tasku . . .»

«Mina ka . . . Ma pean minema . . . Jäime kauaks rääkima.»

Aksinja tõstis otsustunult ämbrid, pani kevadise päevitusega kaetud käed kaelkookude kumerale seljale, hakkas mäkke minema, kuid äkki pööras näo Grigori poole, ja vaevalt märgatavalt jumestas ta põski peen, noor puna.

«Aga eks meie armastus ju algaski siin, selle valgma ääres, Grigori. Mäletad? Saatsime tol päeval kasakaid laagrisse,» hakkas ta naeratades kõnelema, ja tema tugevnenud hääles kõlasid lõbusad noodid.

«Kõike mäletan!»

Grigori viis hobuse õue, asetas sõime juurde. Pantelei Prokofjevitš, kes Grigori ärasaatmise puhul ei olnud hommikul äestama sõitnud, väljus küüni ulu alt, küsis:

«Noh, kas hakkad varsti liikuma? Kas anda hobusele vilja?»

«Kuhu liikuma?» Grigori vaatas hajameelselt isale otsa.

«Tere hommikust! Eks Karginisse muidugi.»

«Ma ei sõida täna!»

«Miks nii?»

«Niisama . . . mõtlesin ümber . . .» Grigori lakkus seesmisest kuumusest kuivanud huuli, laskis pilgul üle taeva käia. «Ajab pilvi üles, tuleb vist vihma, mis häda mul on end vihma käes leotada?»

«Ega häda ole,» nõustus vanamees, aga ei uskunud Grigorit, sest natukese aja eest oli ta karjaõuest näinud teda ja Aksinjat valgma ääres kõnelemas. «Jälle on mehkeldamised alanud,» mõtles vanamees murega. «Kui tal aga viimati Nataljaga jälle asjad sassi ei lähe . . . Ah, võtaks tont seda Griškat! Ja kellesse ta ometi on läinud, niisugune täkk? Kas tõesti minusse?» Pantelei Prokofjevitš lakkas tahumast kirvega kasetüve keeliku jaoks, vaatas eemalduva poja vimmas seljale, ja sorinud kiiruga mälus, meenutas, missugune tema ise oli olnud nooruses, jõudis otsusele: «Minusse, kuradiline! On koguni isa üle trumbanud, sabaga koer sihuke! Tuleks läbi peksta, et ta uuesti ei hakkaks Aksinjat hullutama, ei tekitaks segadust perekonnas. Aga kuidas teda peksta?»

Kui Pantelei Prokofjevitš oleks muul ajal märganud, et Grigori jutleb Aksinjaga kahekesi, eemal inimestest, oleks ta kõhklemata äianud talle selga millega juhtub, sel hetkel aga — sattus segadusse, ei ütelnud midagi ega näidanudki, et aimas tõelisi põhjusi, mis sundisid Grigorit ärasõitu ootamatult edasi lükkama. Ja kõike seda sellepärast, et nüüd Grigori polnud enam «Griška» — tormakas noor kasakas, vaid diviisikomandör, ehkki ilma paguniteta, aga «kindral», kellele allusid tuhanded kasakad ja keda kõik kutsusid nüüd ainult veel Grigori Pantelejevitšiks. Kuidas võis siis tema, Pantelei Prokofjevitš, kes oli kõigest urjadniku aukraadis, tõsta kätt kindrali peale, olgugi see oma lihane poeg? Subordinatsioon ei lubanud Pantelei Prokofjevitšil sellele mõteldagi, ja sellepärast ta tundis end Grigori suhtes seotult, kuidagi võõrdunult. Kõiges oli süüdi Grigori ebatavaline kõrgendus! Isegi künni juures, kui Grigori üleeile käratas karmilt tema peale: «Hei, mis sa vahid, suu ammuli! Keera ader peale! . . .» kannatas Pantelei

Prokofjevitš ära, ei ütelnud sõnagi vastu ... Viimasel ajal olid nad nagu osad vahetanud: Grigori käratas vananenud isa peale, see aga, kuuldes tema hääles välkest komandokähedust, askeldas, lonkas vigastatud jalaga, püüdis meele järgi olla ...

«Lõi vihma kartma! Aga vihma ei tulegi, kust ta peab tulema, kui tuul on idast ja ainuke pilveke virvendab keset taevast! Kas ütelda ära Nataljale?»

Pähe sähvatanud oletuse mõjul läks Pantelei Prokofjevitš korraks tarre, aga mõtles ümber; skandaali kartma lüües pöördus tagasi pooleli tahutud keeliku juurde ...

Aksinja aga tühjendas, niipea kui koju jõudis, ämbrid, astus ahjuküljesse savitatud peeglikese ette ja silmitses kaua erutatult oma vananenud, aga ikka veel kaunist nägu. Selles oli veel seesama patune ja peibutav ilu, aga elusügis oli juba heitnud põskedele närtsinud värvid, oli kollatanud laud, kedranud mustade juuste sisse harvu halle härmalõngu, tuhmistanud silmi. Nendest vaatas juba nukker väsimus.

Aksinja seisis veidi aega, astus siis voodi juurde, kukkus sinna kummuli ja puhkes nutma nii rohkete, kergendavate ja magusate pisaratega, milliseid polnud nutnud ammu-ammu ...

Doni-äärse mäe järsu veeru kohal, kuskil nõlvaku kumera selja kohal keerlevad, uluvad talvel lõdisema panevad külmad tuuled. Nad toovad paljakutega kaetud künkalt valget lumepuru, pühivad seda kokku hangeks, kuhjavad lademeiks. Järsaku kohale paisub rippu lumemürakas — suhkruselt sätendav päikese käes, helesinine videvikus, kahvatu-sirelikarva hommikuti ja roosa päikesetõusul. Ähvardavana oma vaikuses ripub ta seni, kuni sulailm teda alt ära uuristab või külistuule iil tema enda raskuse mõjul teda alla tõukab. Allapoole kistuna sööstab ta siis tumeda ja maheda kõminaga, purustades oma teel väikesi laukapuupõõsaid, murdes häbelikult nõlvakule liibuvaid viirpuukesi, kiiresti lohistades enda järel keevat, taeva poole tõusvat hõbedast lumetolmuvedikut ...

Aksinja palju-aastasele tundmusele, mis oli kuhjunud nagu lumelade, oli vaja kõige väiksemat tõuget. Ja

tõukeks sai kohtumine Grigoriga, tema lahke: «Tere, Aksinja, kallis!» Aga Grigori? Kas tema polnud Aksinjale kallis? Kas mitte tema peale ei mõelnud Aksinja kõik need aastad iga päev, iga tund, pealetükkivais mõtteis pöördudes ikka jälle tagasi tema juurde? Mis ta iganes mõtles, mis ta tegigi, alati oli ta oma mõtteis muutmatult, lakkamatult Grigori juures. Nii kõnnib veetõstevärgis ringi pime hobune, pöörates telje ümber vesiratast ...

Aksinja lebas õhtuni voodis, siis tõusis pisaraist turtunud näoga, pesi, kammis end ja hakkas palavikulise kiirusega, nagu tüdruk kosilaste ootel, riietuma. Pani selga puhta särgi, villase bordookarva seeliku, sidus rätiku pähe, heitis põgusa pilgu peeglisse, väljus.

Tatari küla kohal oli sinkjashall videvik. Kuskil suurvee tulval kaagatasid ärevalt lagled. Haiglaselt kahvatu kuu tõusis Doni-äärsete paplite tagant. Vee peal lebas virvendav rohekas kuupaisterajake. Kari oli juba valge varul stepist tagasi tulnud. Karjaõuedes ammusid lehmad, tundes veel isu noore rohu järele. Aksinja ei hakanud oma lehma lüpsma. Ta ajas sulust välja valgesöörmelise vasika, laskis ema juurde, ja ahnelt liibus vasikas mokkadega kõhna udara külge, saba keerutades, tagumisi jalgu pinguli välja sirutades.

Darja Melehhova oli nüüdsama lehma lüpsnud ja oli kurna ning pangega tarre minemas, kui teda hõigati tara tagant:

«Daša!»

«Kes seal on?»

«Mina olen, Aksinja ... Tule kohe natukeseks minu poole.»

«Milleks sul mind äkki vaja on?»

«Mul on sind kangesti vaja! Tule Kristuse nimel!»

«Kurnan piima ära, eks ma siis tule.»

«Noh, ma ootan sind siis õues.»

«Hüva!»

Veidi aja pärast tuli Darja välja. Aksinja ootas teda oma jalgvärava juures. Darjast hoovas vastlüpstud piima sooja lõhna, laudalehka. Ta imestas, nähes Aksinjat mitte üleskääritud seelikusabaga, vaid mukituna, puhtana.

«Oled tööga varakult valmis saanud, naabrinaine.»

«Mul ilma Stepanita kerge valmis saada. Ainult üks lehm ongi talitada, toitu peaaegu ei valmista... Niisama mugin midagi kuiva — ja käib küll...»

«Milleks sa mind kutsusid?»

«Tule natukeseks tarre sisse. On asja...»

Aksinja hääl värises pisut. Ähmaselt aimates kõneluse eesmärki, läks Darja vaikides tema järel.

Kambrisse astudes Aksinja ei süüdanud tuld, vaid avas kohe kirstu, soris seal veidi, ja haarates Darja käe oma kuivade ja kuumade kätega, hakkas talle kiiresti sõrmust sõrme panema.

«Mis sa teed? See on vist sõrmus? Kas see on minule või?...»

«Sinule! Sinule. Minu poolt... mälestuseks...»

«Kas on kullast?» päris Darja asjalikult, akna juurde astudes, kuu tuhmis valguses silmitsedes sõrmust oma sõrmes.

«Kullast. Kanna!»

«Noh, aitüma!... Mis sul vaja on, mille eest kingid?»

«Kutsu mulle välja... kutsu välja teie Grigori.»

«Kas jälle või?» Darja naeratas taipavalt.

«Ei, ei! Oh, mis sa'nd!» ehmus Aksinja, punastades pisarateni. «Tahan kõnelda temaga Stepani pärast... Ehk nõutaks ta temale puhkuse...»

«Aga miks sa's meie poole sisse ei astunud? Seal oleksid võinud temaga rääkidagi, kui sul tema juurde asja oli,» kõneles Darja õelalt.

«Ei, ei... Natalja võib hakata arvama... Ei ole sünnis...»

«Noh, hea küll, kutsun välja. Minul pole temast kahju!...»

. . . . . .

Grigori lõpetas õhtustamise. Ta oli just lusika käest pannud, kompotised vurrud puhtaks imenud ja käega üle pühkinud. Tundes, et laua all kellegi teise jalg tema jalga puudutab, heitis ta pilgu ringi ja pani tähele, et Darja pilgutas vaevalt märgatavalt talle silma.

«Kui ta tahab asendada minuga kadunud Petrot ja praegu ütleb midagi selle kohta, — peksan läbi! Viin ta rehalasse, kõidan seeliku üle pea kokku ja peksan läbi nagu lita!» mõtles vihaselt Grigori, kes oli kogu selle aja tundnud pahameelt vennanaise lipitsemise üle. Aga ta tuli laua tagant välja ja süüdanud suitsu, läks ruttamata ukse poole. Peaaegu kohe väljus ka Darja.

Eeskojas Grigorist möödudes surus ta end põgusalt rinnaga tema vastu, sosistas:

«Uu, vana tige! Mine juba... Kutsus sind.»

«Kes?» küsis Grigori hingatusega.

«Tema.»

Tund aega pärast seda, kui Natalja lastega oli magama jäänud, väljus Grigori, sinel kraeni kinni nööbitud, Aksinjaga Astahhovite õue äärest. Nad seisid veidi aega vaikides pimedas tanumas ja hakkasid siis niisama vaikides minema steppi, mis ahvatles hääletusega, noore rohu joobnud lõhnadega. Heitnud sinelihõlma tagasi, surus Grigori Aksinjat enda vastu ja tundis, kuidas ta väriseb, kuidas tugevate harvade löökidega peksab pluusi all tema süda...

Järgmisel päeval, enne ärasõitu, oli Grigoril Nataljaga lühike omavaheline kõnelus. Natalja kutsus teda kõrvale, küsis sosinal:

«Kus sa öösi käisid? Kust sa nii hilja tagasi tulid?»

«Mõni hilja see nüüd!»

«Või ei olnud? Mina ärkasin, kui kuked esimest korda laulsid — sind polnud ikka veel...»

«Kudinov oli siin. Käisin tema juures sõjaasjades nõu pidamas. Sina oma naisearuga ei taipa seda.»

«Aga miks ta siis ööseks meie juurde ei tulnud?»

«Ruttas Vjoškisse.»

«Kelle juures ta's peatus?»

«Aboštšenkovide juures. Nad on vist temale kuidagi kaugelt sugulased.»

Natalja ei küsinud rohkem midagi. Temas oli märgata mõningat kõhklemist, aga silmades paistis kinnisus, ja nii ei saanudki Grigori aru, kas ta jäi uskuma või mitte.

Grigori einestas kiiruga. Pantelei Prokofjevitš läks hobust saduldama, Iljinitšna aga hakkas, Grigori üle ristimärke tehes ja teda suudeldes, kiiresti sosistama:

«Ära sa jumalat... jumalat, pojake, ära unusta! Meie kõrvu ulatas kuuldus, nagu oleksid sa mingisugused madrused maha tapnud... Issand! Sa võta ometi aru pähe, Grišenka! Sinul kasvavad ju endal, näe, missugused lapsed, ja küllap neil, sinu poolt hukatuil ka jäi lapsekesi maha... No kuidas siis nii võib? Misuke lahke ja armas sa lapsena olid, aga nüüd aina elad nii, kulmud kortsus. Eks sul ole vist südagi juba nagu hundi omaks muutunud... Võta ema kuulda, Grišenka! Ega sinagi ole ära lausutud, küllap leidub sinugi kaela jaoks kurja inimese mõõk...»

Grigori naeratas rõõmutult, suudles ema kuivetanud kätt, astus Natalja juurde. See kaelustas teda külmalt, pöördus ära, ja Grigori ei näinud tema kuivades silmades pisaraid, vaid kibedust ja varjatud viha... Jättis lastega jumalaga, väljus...

Jalg juba jalusesse pistetud, hoidis ta karedast hobuselakast kinni, mõtles millegipärast: «No näe, elu võttis jälle uue pöörde, aga südames on ikka samasugune külmus ja tühjus... Nähtavasti ei suuda ka Aksjutka praegu seda tühjust kinni katta...»

Ilma et oleks vaadanud tagasi omastele, kes seisid salgana värava juures, sõitis ta sammu mööda tänavat edasi, ja Astahhovite tarest möödudes, kõrvalt akendele pilku heites, nägi Grigori kambri viimase akna taga Aksinjat. Naeratades viipas see talle väljaõmmeldud taskurätikuga ja kräsutas kohe rätiku kokku, surus vastu suud, vastu unetust ööst tumenenud silmakoopaid...

Grigori kihutas minema kiires välitraavis. Jõudis mäkke ja siin silmas suveteed mööda aeglaselt talle vastu liikuvat kaht ratsanikku ja vankrit. Ratsanikes tundis ta ära Antip Brjohhovitši ja Stremjannikovi — noore mustaverelise ja südi kasaka küla ülaotsast. «Venavad tapetuid,» taipas Grigori härjavankrile vaadates. Enne veel kui ta kasakate kohale jõudis, küsis:

«Keda toote?»

«Aljoška Šamili, Ivan Tomilinit ja Jakov Podkovat.»

«Tapetud?»

«Jah.»

«Millal?»

«Eile enne päevaloojakut.»

«Kas patarei on terve?»

«Terve. Neid, meie patareimehi, tabasid punased korteris, Kalinovi Ugolis. Šamil aga sai otsa niisama... lolluse pärast!»

Grigori võttis papaaha peast, tuli hobuse seljast maha. Küüdinaine, elatanud kasakatar Tširilt, peatas härjad. Vankril lebasid tapetud kasakad reastikku. Grigori ei jõudnud veel vankri juurde astudagi, kui tuuleõhk tõi talle vastu vänget laibalehka. Aljoška Šamil lamas keskel. Tema sinise vana kasakakuue hõlmad olid eest lahti, tühi varrukas oli pandud puruksraiutud pea alla, ammust ajast ärakistud käe kõnt aga, alati nii liikuv, oli räpase kaltsu sisse mässitud ja kramplikult vastu hingetu rinna kumerat kilpi surutud. Aljoška valgehambuline surnud suu oli igaveseks tardunud metsiku viha irvesse, kangestunud silmad aga vaatasid sinisele taevale, üle stepi sõudvale pilvekesele rahuliku ja, nagu näis, nukra mõtlikkusega...

Tomilinil oli nägu äratundmatu; õieti nägu polnudki, vaid niisama, midagi punast ja vormitut, mõõgalöögiga üleni ära laasitut. Küljeli lamav Jakov Podkova oli safrankollane, ta kael oli kõveras, pea peaaegu täielikult maha raiutud. Kaitsevärvi sõduripluusi lahtise kaeluse alt oli püsti läbiraiutud valge rangluu, otsaesisel, pealpool silma aga paistis musta kiirgava tähena verine kuulihaav. Keegi punaarmeelastest oli nähtavasti halastanud raskelt-sureva kasaka peale ja tulistanud teda päris ligidalt, nii et Jakov Podkova surnud näole olid jäänud isegi püssirohusüüte kõrvetus ja mustad täpikesed.

«Noh, mis ikka, vennad, mäletagem oma-küla mehi, tehkem suitsu nende hingerahu heaks,» pani Grigori otte ja kõrvale astudes laskis hobusel sadulavöö lahti, vabastas ta valjaist, ja mässinud ratsutid talle vasaku esijala ümber, laskis ta naksima siidjat, nooljalt sirgunud värsket rohtu.

Antip ja Stremjannikov jalastusid meelsasti, kammitsesid hobused, lasksid nad sööma. Mehed heitsid maha.

Tegid suitsu. Grigori, kes aeg-ajalt vaatas, kuidas tokerdanud karvaga härg väikeste teelehtede poole sirutub, küsis:

«Aga kuidas Šamil otsa sai?»

«Kas usud, Pantelevitš, — oma rumaluse läbi!»

«Kuidas?»

«No vaata, kuidas see tuli,» algas Stremjannikov. «Eile, umbes keskpäeva ajal, sõitsime luurele. Platon Rjabtšikov ise saatis meid vahtmeistri juhtimisel... Kuidas ta nimi on, Antip, sel meie vahtmeistril, kellega eile luurel käisime?»

«Katk teda teab!»

«Nojah, kurat temaga! Ta on meile tundmatu, võõrast sotnjast. Nojah... Nii et sõidame siis, neliteist kasakat, ja Šamil meie hulgas. Ta oli eile terve päeva niisugune lõbus, tähendab, et ta süda ei aimanud midagi! Sõidame, ja tema muudkui vehib oma käekõndiga, on ratsutid sadulakaarele heitnud ja kõneleb: «Eh, millal see meie Grigori Pantelejev juba kord tuleb! Saaks vähemalt juua veel temaga ja laule laulda!» Ja nii kogu aeg, kuni jõudsime Latõševi künkani, aina laskis laulu:

Mägedel me lendlesime
nagu rohutirtsuparv.
Berdanipüsse paugutime
kõik me, doni kasakad!

Ja niiviisi sõitsimegi alla nõkku — see oli vist juba Mädaoru juures, eks vahtmeister siis ütlegi: «Punaseid pole kuskil näha, poisid. Nad pole end vist veel Astahhovo alevist liigutanudki. Talumehed ei viitsi vara tõusta, küllap seniajani söövad lõunat, keedavad-küpsetavad hohollide kanu. Puhkame ka meie natuke, näe, hobused on meil juba märjad.» — «Olgu pealegi,» ütleme, «hüva.» Jalastusime siis, lamame rohu peal, ühe piiluri saatsime künkale. Lamame, vaatan, Aljoška-kadunuke askeldab oma hobuse kallal, laseb tal sadulapadjarihma lahti. Mina ütlen talle, et: «Aleksei, sul ei maksaks parem sadularihma lahti lasta, muidu, — hoidku jumal niisuguse õnnetuse eest — kui tuleb kiires korras välja astuda, kunas sa selle rihma oma vigase käega siis kinni tõmbad?» Tema aga irvitab: «Küll saan

ainust rutemini hakkama! Mis sa, kollanokk, mind õpetad!» Noh, seepeale siis päästis sadularihma lahti, vabastas hobuse valjastest. Lamame, mõni suitsetab, mõni viidab aega jutukestega, mõni tukub. Aga meie piilur oli sel ajal ka tukkuma jäänud. Oli heitnud künkajalale — võtaks teda tühi — ja tõmbab magada. Kuulen ainult — nagu oleks eemal hobune puristanud. Ei viitsinud kuidagi tõusta, aga siiski tõusin üles, ronisin sealt nõost välja künkale. Vaatan, sadakond sülda meist eemal sõidavad mööda orupõhja punased. Ees on neil komandör kõrvil hobusel. Hobune teisel all nagu lõvi. Ja ketaskuulipilduja on neil kaasas. Mina kohe ülepeakaela nõkku, karjun: «Punased! Hobuste selga!» Ja ka nemad võisid mind näha. Ja kohe kuuleme — neil antakse seal käsklust. Viskame end hobuste selga, vahtmeister tõmbas mööga välja, tahtis rünnakule tormata. Aga kus sa's seal rünnakule lähed, kui meid on neliteist, neid aga pool sotnjat, ja veel kuulipilduja on neil kaasas! Pistsime kihutama, nemad rabasid kuulipildujast, aga näevad, et kuulipilduja ei saa meid tabada, sellepärast et org päästab. Siis hakkasid meid taga ajama. Aga meil olid hobused väledamad, kihutasime eemale mitme hea tiinu võrra, viskasime endid hobuste seljast maha ja hakkasime tagasi tulistma. Ja alles siis näeme, et Aljoška Šamili pole meiega kaasas. Eks tema, tähendab, jooksnud siis, kui algas madin, hobuse juurde, terve käega kraps! sadulast kinni, ja nii kui pistis jala jalusesse, vajus sadul hobusele kõhu alla. Ei jõudnud Šamil hobuse selga hüpata ja jäi silm silma vastu punastega, hobune aga jooksis meie juurde, sõõrmetest ajab nagu lausa tuld välja, sadul tolkneb kõhu all. On nii peruks läinud, et ei lase inimest ligigi, norskab nagu kurat! Vaat kuidas Aleksei huntsu tegi! Kui poleks sadulapadja rihma lahti lasknud, oleks elus olnud, aga nüüd näe...» Stremjannikov naeratas mustadesse vurrudesse, lõpetas: «Ta laulis hiljuti aina:

Sa, va karu-ätikene,
murra maha minu lehmake, —
peakene mul paljaks tee...

Vaat nüüd tal tehtigi peake paljaks... Ei tunne nägugi ära! Temast tuli seal verd nagu tapetud härjast...

Pärast, kui punased tagasi lõime, läksime sinna nõkku, näeme — lamab seal. Verd oli tal all hiiglama loik, ujus kohe.»

«Noh, kas hakkame varsti sõitma?» küsis küüdinaine kannatamatult, lükates huultelt kõrvale pearäti, mis kattis nägu päevituse eest.

«Ära rutta, tädike. Varsti jõuame kohale.»

«Miks siin siis ei pea ruttama? Nendest tapetutest tuleb ju niisugust rasket lehka, et võtab kohe jalust maha!»

«Aga millest see lehk siis kerge peab olema? Eks õginud kadunukesed liha ja katsunud ka naisi. Kes aga nende asjadega tegemist teeb, see ei jõua veel õieti äragi surra, kui hakkab juba lehkama. Räägitakse, nagu tuleks ainult pühameestest pärast surma head lõhna, aga minu arust on see tühi lori. Olgu ta nii püha kui tahes, aga ikkagi peab ta, — looduse seaduse järgi, — pärast surma haisema. Ikkagi võtavad ju ka nemad, pühamehed, toitu kõhu kaudu vastu, ja soolikaid leidub nendes jumala poolt inimesele määratud kolmkümmend arssinat . . .» hakkas Antip mõtlikult kõnelema.

Aga Stremjannikov ägestus millegipärast, hüüdis:

«Mida kuradit sul nendega asja on? Hakkas jamama pühameestest! Sõidame!»

Grigori jättis kasakatega hüvasti, astus vankri juurde, et jätta jumalaga surnud oma-küla-meestega ja alles siis märkas, et nad kõik kolm on palja jalu, kolm paari saapaid aga on sääripidi neile jalge alla laotatud.

«Miks surnutel jalad paljaks võeti?»

«Seda tegid meie kasakad, Grigor Pantelevitš . . . Neil, kadunukestel, olid jalas head jalavarjud, eks sotnjas soovitatigi võtta neil head jalanõud ära nende jaoks, kel on halvad, halvad aga tuua külasse. Surnutel on ju perekonnad. Noh, nende lapsed kannavad halvadki ära . . . Anikuška ütleski, et: «Surnutel ei tule enam ei käia ega ratsa sõita. Andke mulle Aljoška saapad, nende all on üpris tugevad tallad. Muidu ma võin, enne kui mõne punase käest saapad hangin, külmetuse kätte ära lõppeda.»»

Grigori hakkas liikuma ja eemaldudes kuulis, kuidas kasakate vahel puhkes vaidlus. Stremjannikov karjus heleda tenoriga:

«Luiskad, Brjohhovitš! Sellepärast oli sinu isagi Brjohh! Kasakate hulgast ei ole pühamehi tulnud! Nad on kõik talurahva hulgast pärit.»

«Ei, oli kasakate hulgast!»

«Luiskad nagu lurjus!»

«Ikka oli!»

«Kes?»

«Aga püha Jüri?»

«Hüüüü! Ära aja hullu juttu, katkupoeg! On's tema kasakas?»

«Puhas doni kasakas, pärit alamjooksu staniitsast, vist Semikarakorskajast.»

«Oh, küll luiskad! Nii et suu suitseb! Ei ole tema kasakas!»

«Ei ole kasakas? Aga miks teda siis piigiga kujutatakse?»

Edasi Grigori ei kuulnud. Ta laskis hobuse traavi, sõitis alla väikesse orgu, ja Hetmani teed ületades nägi, kuidas küüdivanker ja ratsanikud pikkamisi mäest alla külasse sõidavad.

Peaaegu Karginskajani sõitis Grigori traavi, ilma et oleks kordagi hobust higiseks ajanud. Kerge tuuleke mängles hobuse lakaga. Pruunid pikad suslikud jooksid ärevalt vilistades üle tee. Nende terav hoiatav vilistamine harmoneeris kummaliselt ülima vaikusega, mis valitses stepis. Küngastel, kõrgendikuharjadel tee kõrval lendas üles isaseid stepihanesid. Kiiresti ja tõhusalt tiibu liigutades tõusis lumivalge, päikeses sätendav haneke kõrgusse, ja saavutanud tõusus haripunkti, näis ujuvat sinendavas avaruses, sametmusta pulma-kaelakeega vööitatud kael kiires lennus õieldatud, iga hetkega kaugenedes. Ja lennanud ära sadakond sülda, laskus allapoole, veel sagedamini tiibu väristades, otsekui paigal peatudes. Usna maa ligidal, rohu rohelisel taustal süttis tiibade tulivalge sulestik veel viimset korda heleda välguna ja kustus: stepihani kadus rohu sisse.

Isaste kutsuv, vastupandamatult kirglik häälitsemine kostis kõikjalt. Otse Tširi-äärse künka tipus, mõne sammu kaugusel teest, nägi Grigori sadulast stepihanede paaritumiskohta: tasane sõõr maad, umbes poolteist arssinat läbimõõdus, oli emase eest võitlevate isaste hanede jal-

gadega kõvasti ära tallatud. Ei ainsatki rohukõrt olnud ringi sees; ainult hall tolm, üleni kirju jälgede ristikestest, lebas selles ühtlase kihina, ja äärtel, umbrohu ja koirohu kuivanud varte küljes rippusid tuules väreldes kahvatukirjud roosa vooderdusega suled, mis olid võitlevate stepihanede selgadest ja sabadest lahingus välja kistud. Veidi eemal hüppas pesalt üles hall ilmetu emane stepihani. Küürus nagu vanaeideke, jooksis ta, väledasti jalgadega sibades, närtsinud mulluse mesika puhma alla ja, kartes lendu tõusta, jäi sinna peitu.

Stepis arenes kevadest viljastatud nähtamatu elu, võimas ja täis ägedat tukset: lopsakalt kasvas rohi; inimese kiskjaliku silma eest varjatud, sugutusid stepi salajastes pelgupaikades lindude, metsloomade ja -loomakeste paarid, põllud kattusid ülestõusnud orase loendamatute teravikkude harjasega. Ainult oma aja äraelanud mullune umbrohi — veeriktaim — oli nukralt küürus steppi mööda laialipuistatud valvekurgaanide nõlvadel, surus end kaitset ja päästmist otsides maadligi, kuid elustav, värske tuuleõhk murdis teda halastamatult vana ärakuivanud juure pealt, kihutas, veeretas risti ja põiki mööda päikese valgustatud, uuesti elluärganud steppi.

Grigori Melehhov jõudis Karginskajasse õhtu eel. Üle Tširi läks ta koolme kaudu; kaldaäärses karjakoplis, väikese kasakaalevi läheduses leidis Rjabtšikovi.

Hommikul võttis temalt üle komando oma 1-se diviisi üksuste üle, mis olid mööda külasid laiali, ja lugenud läbi viimased staabist saadetud sõjateated, pidanud nõu oma diviisi staabiülema Mihhail Kopõloviga, otsustas peale tungida lõuna suunas kuni Astahhovo alevini.

Väeosades andis end tunda suur puudus padruneist. Oli vaja hankida neid lahinguga. See oligi selle pealetungi peaeesmärgiks, mille Grigori otsustas ette võtta.

Õhtuks tõmmati Karginskajasse kokku kolm polku ratsaväge ja polk jalaväge. Diviisis olemasolevast kahekümne kahest kerge- ja raskekuulipildujast otsustati võtta ainult kuus: teiste jaoks ei olnud linte.

Hommikul asus diviis pealetungile. Jättes staabi kuskile tee äärde maha, võttis Grigori enda peale 3-nda ratsapolgu juhtimise, saatis ette ratsapatrullid, hakkas rännakukorras liikuma lõunasse, suunaga Ponomarjovka

alevi peale, kus luure teateil olid koondunud Punaarmee 101. ja 103. jalaväepolk, kes omakorda valmistusid Karginskaja peale tungima.

Versta kolm staniitsast eemal jõudis talle järele kuller, tõi kirja Kudinovilt.

«Serdobski polk andis meile alla! Kõigilt sõdureilt on relvad ära võetud, umbes kahekümnele mehele neist, kes kisa tõstsid, tegi Bogatõrjov otsa peale; laskis maha raiuda. Meile anti üle neli suurtükki (aga lukud olid neetud kommunistid-suurtükimehed jõudnud ära võtta), üle 200 mürsu ja 9 kuulipildujat. Siin on suur juubeldus! Punaarmeelased pistame laiali mööda jalaväesotnjaid, sunnime neid omade vastu võitlema. Kuidas on sinu pool lood? Ahjaa, pidin peaaegu unustama. On võetud kinni sinu semlakid-kommunistid: Kotljarov, Koševoi ja palju jelanskilasi. Nad lüüakse kõik mättasse teel Vjoškisse. Kui sul on hädasti vaja padruneid, siis teata selle kirja toojaga, saadame tükki 500. K u d i n o v.»

«Ratsakäskjalg siia!» hüüdis Grigori.

Prohhor Zõkov sõitis silmapilk kohale, aga nähes, et Grigori on päris näost ära, tõstis ehmatuse pärast isegi käe mütsisirmi juurde:

«Mida käsid?»

«Rjabtšikov siia! Kus on Rjabtšikov?»

«Kolonni lõpus.»

«Kihuta! Too ta kähku siia!»

Sõitnud traavis rännakkolonnist mööda, jõudis Platon Rjabtšikov Grigori kõrvale. Tema valgevurrulisel näol kestendas nahk tuulest, kevadpäikesest kõrvetatud vurrud ja kulmud helkisid rebasepunas. Ta naeratas, tormutas sõidu peal plotskit. Rammus tumekõrb hobune, kes polnud kevadekuude jooksul põrmugi otsa jäänud, astus tema all rõõmsat teldrisammu, pannes välkuma rinnarihma.

«Kiri Vjoškist?» hüüdis Rjabtšikov, silmates Grigori kõrval kullerit.

«Kiri, jah,» vastas Grigori tagasihoidlikult. «Võta enda juhtimisele polk ja diviis. Mina sõidan välja.»

«Noh, mis ikka, sõida. Aga mis kiire siis on? Mis nad kirjutavad? Kes? Kudinov?»

«Serdobski polk andis Ust-Hopjorskis alla . . .»

«No-o-o? Ja veel elusalt? Sõidad kohe?»

«Kohe.»

«Noh, jumal kaasa. Seni kui tagasi tuled, oleme meie juba Astahhovos!»

«Saaks elusalt kätte Miška, Ivan Aleksejevi ... Saaks teada, kes tappis Petro ... ja päästa Ivan, Miška surmast! Päästa ... Verd on voolanud meie vahel, aga me pole ju siiski mitte võõrad?!» mõtles Grigori, meeletult nüpeldades hobust nuudiga, galopis künkalt alla kihutades.

52

Niipea kui ülestõusnute sotnjad olid Ust-Hopjorskajasse astunud ja miitingut pidavad serdobskilased sisse piiranud, eemaldus 6-nda brigaadi komandör Bogatõrjov ühes Voronovski ja Volkoviga nõupidamisele. See toimus siinsamas väljaku ääres, ühes kaupmehemajas, ja oli lühike. Nuuti käe otsast võtmata teretas Bogatõrjov Voronovskit, ütles:

«Kõik on hea. See võetakse teil arvesse. Aga kuidas te ometi ei suutnud suurtükke säilitada?»

«Juhus! Paljas juhus, härra horunži! Suurtükimehed olid peaaegu kõik kommunistid, nad avaldasid meie omadele meeletut vastupanu, kui neilt hakati relvi ära võtma: tapsid kaks punaarmeelast, võtsid lukud maha ja põgenesid.»

«Kahju!» Bogatõrjov viskas lauale kaitsevärvi mütsi, millel oli veel värske jälg hiljuti ääriselt ärakistud ohvitserikokardist, ja määrdinud taskurätikuga oma paljaksaetud pead, mustjaspruuni higist nägu pühkides, naeratas tagasihoidlikumalt: «Noh, hea seegi. Te minge kohe ja ütelge oma sõduritele ... Kõnelge nendega mõistlikult, et nad ei ... ei ... et nad annaksid kõik relvad ära.»

Kasakaohvitseri ülemuslikust toonist ebameeldivalt puudutatud Voronovski küsis kogeldes:

«Kõik relvad?»

«Noh, ma ei hakka teile kordama! On öeldud — kõik viimseni, siis tähendab kõik.»

«Ometi nõustusite teie, härra horunži, ja teie väejuhatus tingimusega, et polgult relvi mitte ära võtta? Kuidas siis nii? ... Noh, ma mõistan muidugi, et kuulipildujad, suurtükid, käsigranaadid — kõik selle me peame tingi-

mata ära andma, aga mis puutub punaarmeelaste relvastusse ...»

«Punaarmeelasi nüüd pole!» kõrgendas häält Bogatõrjov, tigedalt kergitades raseeritud huult, ja laksas punutud nuudiga vastu poripritsmetega kaetud saapasäärt. «Nüüd ei ole punaarmeelasi, vaid on sõdurid, kes hakkavad kaitsma Donimaad. A-ru-saa-dav? ... Ja kui ei hakka, küllap siis oskame neid sundida! Ei maksa siin peitust mängida! Tegite kurja siin meie maa peal ja mõtled veel välja mingisuguseid tingimusi! Pole meie vahel mitte mingisuguseid tingimusi! A-ru-saa-dav? ...»

Serdobski polgu staabiülem, nooruke porutšik Volkov solvus. Erutatult oma musta kalevipluusi püstkrae nööpe sõrmitsedes, kähara musta juuksetuka karakullsäbaraid sasides, küsis ta järsult:

«Järelikult te loete meid vangideks? On nii või?»

«Ma pole seda sulle ütelnud, nii et ei maksa tükkida siin peale oma oletustega!» katkestas teda kasakate brigaadikomandör jämedalt, minnes üle «sina» peale ja juba selgesti välja näidates, et tema kaaskõnelejad on temast otseses ja täielikus sõltuvuses.

Veidi aega valitses toas vaikus. Väljakult kostis tume käratsemine. Voronovski käis mitu korda toas edasi-tagasi, ragistas sõrmi, siis aga nööpis oma sooja khakivärvi frentši viimse nööbini kinni ja pöördus, närviliselt pilgutades Bogatõrjovi poole.

«Teie toon on haavav meile ja pole teie kui vene ohvitseri vääriline! Ma ütlen seda teile otseselt. Ja me vaatame veel, kui te meid selleks sunnite ... vaatame veel, kuidas meil talitada ... Porutšik Volkov! Käsin teid: minge väljakule ja öelge vanematele, et relvi mingil juhul kasakatele ära ei antaks! Käskige polgul rivisse asuda. Ma lõpetan kohe jutuajamise selle ... selle härra Bogatõrjoviga ja tulen väljakule.»

Viha laigutas Bogatõrjovi näo musta käpaga, brigaadikomandör tahtis midagi ütelda, aga juba taibates, et oli tugevasti üle soolanud, hoidis end tagasi ja muutis kohe järsult tooni. Ta tõmbas mütsi äkilise liigutusega sügavasti silmadele ja ikka veel jõhkralt narmalise nuudiga mängeldes hakkas kõnelema, ning tema häälde ilmus ootamatu pehmus ja lahkus:

«Härrased, te suvatsesite mind valesti mõista. Ma ei ole muidugi saanud peenemat kasvatust, ei ole junkrukoolides õppinud ja võib-olla ei väljendanud ennast nii nagu vaja, noh, aga, ei või ju ka nii nõudlik olla! Me oleme ju ikkagi omad inimesed! Ega maksa kohe üksteisele nii pahaks panna! Kuidas ma ütlesin? Ma ütlesin ainult, et tuleb kohe teie punaarmeelastelt relvad ära võtta, eriti nendelt, keda meie ega teie ei saa hästi usaldada ... Nendest ma kõnelesingi!»

«Lubage ometi! Oleks pidanud väljendama end selgemini, härra horunži! Ja siis, nõustuge, et teie väljakutsuv toon, kogu teie käitumine ...» Voronovski kehitas õlgu ja jätkas juba leplikumalt, aga lahtumata meelepaha varjundiga: «Meie ise mõtlesime, et kõhklejailt, kindlusetuilt tuleb relvad ära võtta ja anda need mehed teie käsutusse ...»

«No vaat! Just seda!»

«... Aga sedasama räägin ju minagi, et meie otsustasime neilt ise relvad ära võtta. Mis aga puutub meie võitlustuumikusse, siis selle me säilitame. Säilitame iga hinna eest! Mina ise või porutšik Volkov, keda teie, ilma temaga lähemalt tuttav olemata, arvasite endale lubatavaks sinatada ... Meie võtame enda peale komandamise ja suudame auga pesta endalt Punaarmee ridades viibimise häbi. Te peate meile selle võimaluse andma.»

«Kui palju võitlejaid peab selles teie tuumikus olema?»

«Umbes kakssada.»

«Noh, hea küll,» nõustus Bogatõrjov vastu tahtmist. Ta tõusis, paotas koridori viiva ukse ja hüüdis valjusti: «Perenaine!» ja kui uksele ilmus elatanud, sooja rätikusse mässitud naine, käskis: «Rõõska piima! Kiiresti!»

«Piima meil pole, vabandage palun.»

«Küllap punaste jaoks oli, aga kui meie jaoks, siis pole?» naeratas Bogatõrjov hapult.

Jälle tekkis toas piinlik vaikus. Porutšik Volkov katkestas selle:

«Kas ma pean minema?»

«Jah,» vastas Voronovski ohkega. «Minge ja käskige, et relvad võetaks ära nendelt, kes olid meil nimekirjade järgi ära märgitud. Nimekirjad on Gorigassovi ja Veistminsteri käes.»

Ainult riivatud ohvitseri-enesearmastus sundis teda ütlema, et «me vaatame veel, kuidas me talitame». Tõepoolest aga mõistis staabikapten Voronovski väga hästi, et tema mäng on mängitud ja taganeda pole enam kuhugi. Temal olemasolevail andmeil olid Ust-Medveditsa poolt juba tulemas ja pidid iga silmapilk siia jõudma väeosad, mida armee staap saatis mässulise Serdobski polgu desarmeerimiseks. Aga ka Bogatõrjov oli jõudnud ära tunda, et Voronovski on ustav ja absoluutselt hädaohutu inimene, kes nüüd enam tagasi astuda ei saa. Omal vastutusel nõustus brigaadikomandör sellega, et polgu usaldatavast osast formeeritakse iseseisev lahinguüksus. Sellega lõppeski nõupidamine.

Väljakul aga olid mässulised hakanud vahepeal, ilma nõupidamise tulemusi ära ootamata, energiliselt serdobskilasi desarmeerima. Polguvoori kummvankreis ja kaarikuis sorisid ahned kasakasilmad ja -käed, ülestõusnud haarasid õhinal mitte ainult padruneid, vaid ka paksutallalisi kollaseid punaarmeelaste saapaid, sääremähiste rulle, vateeritud kuubi ja pükse, toiduaineid. Umbes kakskümmend serdobskilast, olles oma silmaga veendunud, kuidas näeb välja kasakate omavoli, püüdsid vastupanu avaldada. Üks nendest lõi püssipäraga teda läbiotsivat mässulist, kes rahulikult paigutas punaarmeelase rahakoti ümber oma taskusse, hüüdis:

«Röövel! Mis sa võtad? Anna tagasi või muidu — saad täägiga!»

Teda toetasid seltsimehed. Pahvatas pahane kisa:

«Seltsimehed, relvad kätte!»

«Meid on petetud!»

«Ärge andke püsse!»

Tekkis käsitsivõitlus, ja vastupanevad punaarmeelased tõrjuti plangu juurde; ratsa-mässulised, keda ergutas 3-nda ratsasotnja komandör, raiusid nad paari silmapilgu jooksul maha.

Kui porutšik Volkov väljakule tuli, hakkas desarmeerimine veel edukamalt arenema. Voolava vihma all otsiti ülesrivistunud punaarmeelasi läbi. Siinsamas rivi läheduses laoti virnadesse püsse, granaate, polgu telefonikomando vara, püssipadrunite ja kuulipildujalintide kaste ...

Bogatõrjov kappas väljakule ja keereldes serdobskilaste rivi ees oma kuumaksaetud, tantsiskleval hobusel, hiiglajäme punutud nuut ähvardavalt pea kohale tõstetud, hüüdis:

«Val-vel! Tänasest päevast hakkate teie võitlema kurjategijate-kommunistide ja nende vägede vastu. Kes meiega vastuvaidlematult kaasa läheb — sellele antakse andeks, aga kes vastu hakkab — see saab vaat samasuguse tasu!» ja osutas nuudiga mahatapetud punaarmeelastele, keda kasakad olid juba pesuväele võtnud, ladunud vormitusse, vihma all ligunevasse valgesse hunnikusse.

Üle punaarmeelaste ridade käis virvendusena tasane sosin, aga keegi ei ütelnud täie häälega ühtki protestisõna, keegi ei rikkunud rivi . . .

Kõikjal sagisid salkadena ja üksikult jala- ja ratsakasakad. Nad piirasid väljakut tiheda rõngana. Kirikutara kõrval künkal aga seisid punaarmeelaste viirgude poole pööratud roheliseks värvitud Serdobski polgu kuulipildujad, ja valmisolevalt kükitasid nende juures kilpidetaga märjad kasakad-kuulipildurid . . .

Tunni aja pärast olid Voronovski ja Volkov «usaldatavad» nimekirjade järgi välja valinud. Selgus, et neid oli sada üheksakümmend neli meest. Äsjaformeeritud väeosa sai nimeks «1. üksik ülestõusnute pataljon». Samal päeval asus pataljon positsioonile Belavinski küla juurde, kust arendasid pealetungi Donetsilt üle toodud 23-nda ratsadiviisi polgud. Kuulu järgi tulid järgmised punased polgud: 15. Bõkadorovi komando all ja 32., mida juhtis kuulus Miška Blinov. Nad tulid, purustades neile vastuastuvaid mässuliste sotnjaid. Ühe neist, mille kiires korras oli välja pannud mingisugune Ust-Hopjorskaja staniitsa-ala küla, tegid nad pihuks ja põrmuks. Blinovi vastu otsustaski Bogatõrjov välja saata Voronovski pataljoni, proovida tema vastupidavust tuleristseis . . .

Ülejäänud serdobskilased, arvult üle kaheksasaja mehe, saadeti jalgsi piki Doni Vjošenskajasse — nii, nagu Bogatõrjovi nimele saadetud kirjas omal ajal käskis mässuliste vägede ülemjuhataja Kudinov. Järelevalveks neile läksid Doni-äärse künka kaudu kolm ratsasotnjat, relvastatud serdobskilaste kuulipildujatega.

Enne ärasõitu Ust-Hopjorskajast laskis Bogatõrjov pidada kirikus palvuse ja, niipea kui oli kajanud papi lõpphüüe, kes palus võitu «kristlikkudele kasakavägedele», väljus. Talle toodi hobune ette. Ta istus sadulasse, kutsus viipega enda juurde ühe Ust-Hopjorskajasse külgkaitseks jäetud sotnjate komandöridest, — sadulast alla kallutudes sosistas talle kõrva:

«Kommuniste valva hoolsamini kui püssirohukeldrit! Homme hommikul saada nad ustava valve all Vjošenskajasse. Täna aga läkita küladesse kiirkäskjalgu, et nad kuulutaksid, missuguseid tüüpe me saadame. Rahvas mõistab nende üle omakohut!»

Seejärel sõitis ta ära.

53

Vjošenskaja staniitsa Singini küla kohale ilmus ühel aprillikuu päeval lõuna paiku aeroplaan. Mootori tumedast mürinast ligi meelitatud, jooksid lapsed, naised ja vanamehed taredest välja; pead püsti, kätekilbikesed silme juurde tõstetud, vaatasid nad kaua, kuidas aeroplaan küljele kaldudes sombuses taevaaluses kullilikke ringe teeb. Mootori mürin muutus teravamaks, kõlavamaks. Aeroplaan hakkas laskuma, valinud maandumiseks tasase väljaku küla taga karjamaal.

«Hakkab kohe pomme pilduma! Hoidke alt!» hüüdis ehmunult üks taiplik taat.

Ja tanumasse kogunenud rahvahulk tormas laiali. Naised vedasid lohinal järel ulguma hakanud lapsi, taadid hüppasid kitseliku osavuse ja väledusega üle tarade, jooksid kodusaludesse. Tanumasse jäi üksainus vanaeit. Temagi pani jooksu, aga kas jäid jalad hirmu pärast nõrgaks või komistas ta mätta otsa, aga ta kukkus ja nii jäigi lamama, kõhnad jalad häbitult püsti, ise hääletult anudes:

«Oh, päästke, kullakesed! Oh, mu surmake!»

Keegi ei tulnud tagasi vanaeite päästma. Aeroplaan aga kihutas hirmsasti möirates, tormiulgumise ja vilinaga pisut kõrgemal aidakatusest mööda, kattis oma tiivulise varjuga hetkeks valguse vanaeide surmahirmus pärani-

aetud silmade ees, — kihutas mööda, ja tõukunud ratastega pehmelt vastu külakarjamaa niisket mulda, veeres steppi. Sel hetkel juhtuski vanaeidega lapsepatt. Ta lebas poolsurnuna, ilma et oleks midagi enda all või enda ümber kuulnud, tundnud. Arusaadav, et ta ei võinud näha, kuidas eemal väljusid hirmsast maandunud linnust kaks meest mustas nahkriietuses, ja kõhklevalt tammunud veidi aega koha peal, hakkasid ringi vaadates talu poole minema.

Aga tema vanamees, kes oli peitnud end kodusalusse, mullusesse kitsemuraka puhmastikku, oli vahva mees. Ehkki tal süda peksis nagu kinnipüütud varblasel, oli tal siiski julgust vaadata. Tema tundiski ära ühes tema talule lähenevaist meestest ohvitser Pjotr Bogatõrjovi, oma polguvelle poja. Pjotr, kes oli Grigori Bogatõrjovi — mässuliste 6-nda üksiku brigaadi komandöri — nõbu, oli taganenud ühes valgetega Donetsi taha. Aga see oli kahtlemata tema.

Minut aega silmitses vanamees uurivalt, kükitades jänese moodi, käed ripakil. Lõplikult veendunud, et pikkamisi ja kohmakalt sammub tõeline Petro Bogatõrjov, samasugune sinisilmaline, nagu oli nähtud teda mullu, ainult pisut karvane ammu-ajamata habeme tüükaist, — tõusis vanamees jalgadele, katsus, kas need suudavad teda kanda. Jalad värisesid ainult pisut põlvesoontest, aga kandsid teda korralikult, ja vanamees pani teldrikäiku kodusalust sibama.

Ta ei astunud tolmu sees maas oleva vanaeide juurde, vaid suundus otse Pjotri ja tema kaaslase poole, juba eemal võttis paljalt pealaelt oma luitunud kasakamütsi. Ja Pjotr Bogatõrjov tundis ta ära, tervitas käeviipega, naeratusega. Nad said kokku.

«Lubage küsida, kas see olete tõesti teie, Petro Grigoritš?»

«Mina ise, vanaisa!»

«Näe, jumal arvas vääriliseks veel vanas eas lendavat masinat näha saada! No küll me ikka tema pärast ehmatasime!»

«Kas punaseid läheduses pole, vanaisa?»

«Ei ole, ei ole, kullake! Nad kihutati kuhugi Tširi taha, hohollide juurde.»

«Kas meie kasakad tõusid ka üles?»

«Tõusid n'd küll, aga paljud pandi jälle tagasi maha.»

«Kuidas nii?»

«Tapeti, see tähendab.»

«Aaa . . . Kas minu perekond, isa — kõik on elus?»

«Kõik. Aga kas teie tulete Donetsi takka? Minu Tihhonit ei näinud seal?»

«Donetsi takka. Tõin tervitusi Tihhonilt. Noh, sina, vanaisa, valva meie masinat, et lapsed seda ei puudutaks, mina aga lähen koju . . . Läki!»

Pjotr Bogatõrjov ja tema kaaslane läksid. Kodusaludest aga, küünide alt, keldritest ja igasuguste pragude vahelt tulid välja peitupugenud inimesed. Rahvahulk kogunes aeroplaani ümber, millest õhkus veel mootorisoojust, benslini- ja õlihaisu. Tema lõuendiga kaetud tiivad olid mitmes kohas kuulidest ja mürsukildudest auklikuks muudetud. Ennenägemata masin seisis vaikivana ja kuumana nagu äraaetud hobune.

Taat, kes esimesena oli Pjotr Bogatõrjovi kohanud, jooksis tanumasse, kus lamas tema hirmust maharabatud vanaeit, tahtis rõõmustada teda teadetega poeg Tihhonist, kes oli detsembris taganenud ühes ringkonnavalitsusega. Vanaeite polnud tanumas. Ta oli jõudnud minna tareni, pugenud kambrikku ja riietus kiiresti ümber: vahetas endal särki ja seelikut. Vanamees leidis ta suure vaevaga üles, hüüdis:

«Petka Bogatõrjov lendas siia! Tõi Tihhonilt terviseid!» — ja nördis kirjeldamatult, nähes, et tema vanamoor ümber riietub: «Milleks sinul, vanal nõial, pähe tuli end mukkima hakata? Äh, söögu sind kärbsed! Kellel sind küll vaja on, va luitunud kurat? Justkui noor plika oleks!»

. . . Varsti tulid Pjotr Bogatõrjovi isa tarre vanamehed. Igaüks neist astus sisse, võttis läve juures mütsi maha, lõi risti ette ikoonide poole ja võttis väärikalt istet pingil, toetudes kepile. Hakkasid juttu ajama. Pjotr Bogatõrjov, kes rüüpas klaasist külma piima, jutustas sellest, et ta oli lennanud siia Doni valitsuse käsul, et tema ülesandeks on luua ühendust ülestõusnud ülem-donlastega ja aidata neid nende võitluses punastega padrunite ja ohvitseride kohaletoimetamisega lennukitel. Teatas, et

varsti asub Doni armee kogu rindel pealetungile ja ühineb ülestõusnute armeega. Ühtlasi noomis Bogatõrjov vanamehi selle eest, et nad polnud suutnud mõjutada noori kasakaid, kes olid rindelt lahkunud ja lasknud oma maa peale punased. Ta lõpetas oma kõne nii:

«... Aga kuna te olete juba aru pähe võtnud ja staniitsadest nõukogude võimu minema kihutanud, siis annab Doni valitsus teile andeks.»

«Aga meil, Petro Grigoritš, on ju praegu nõukogude kord, ainult kommuniste pole. Meil on ju ka lipp mitte kolmevärviline, vaid punane valgega,» teatas kõhklevalt üks vanameestest.

«Isegi läbikäimises austavad need meie noored, koerakutsikad sihukesed, sõnakuulmatud, üksühte «seltsimehe» nimega!» lisas teine vahele.

Petro Bogatõrjov naeratas punakaisse kärbitud vurrudesse ja pilkavalt ümmargusi siniseid silmi vidutades ütles:

«Teie nõukogude kord on nagu jää varakevadel. Niipea kui päike natuke soojendama hakkab, on ta kadunud. Ninamehi aga, neid, kes Kalatši all rindelt lahkusid, neid peksame, niipea kui Donetsi takka tagasi tuleme!»

«Peksta, jah, neid neetuid, kohe verele!»

«Seda kindlasti!»

«Peksta! Peksta!»

«Peksta kogu rahva ees, avalikult, kuni end märjaks teevad!» hakkasid vanamehed rõõmsalt käratsema...

. . . . . .

Saanud ratsakulleriga teate, kihutasid mässuliste vägede ülemjuhataja Kudinov ja staabiülem Ilja Safonov õhtul tarantassiga, mida vedasid kolm vahuleaetud hobust, Singinisse.

Ilma et oleks pühkinud pori saabastelt ja presentmantleilt, ruttasid nad äärmiselt rõõmsatena Bogatõrjovi saabumise üle pooljoostes Bogatõrjovi tarre.

Kakskümmend viis kommunisti, keda Serdobski polk ülestõusnutele välja andis, asusid kõvendatud valve all Ust-Hopjorskajast teele. Põgenemisele ei võinud mõtelda. Vangide salga keskel longates silmitses Ivan Aleksejevitš nukruse ja vaenuga kasakaist saatevalvurite vihas-kivistunud nägusid, mõtles: «Teevad meile lõpu! Kui ei tule kohut — oleme kadunud!»

Saatevalvurite hulgas olid ülekaalus habemikud. Neid komandas vanausuline vanamees, Atamanipolgu vahtmeister. Algusest saadik, niipea kui nad Ust-Hopjorskajast väljusid, andis ta vangidele käsu mitte juttu ajada, mitte suitsetada, mitte pöörduda küsimustega saatevalvurite poole.

«Lugege palveid, Kristuse vastase teenrid! Te lähete surma, ei maksa enam viimastel tundidel pattu teha! U-u-u! Unustasite jumala! Andsite end paha vaimu kätte! Lasksite tembeldada end vaenlase märgiga!» Ja kord tõstis ta nagaani, kord näperdas kaela riputatud punutud revolvrinööri.

Vangide hulgas oli ainult kaks kommunisti Serdobski polgu juhtkonnast, — kõik teised, välja arvatud Ivan Aleksejevitš, olid Jelanskaja staniitsa talupojad-mittekasakad, suurekasvulised ja tugevad poisid, kes olid astunud parteisse nõukogude sõjaväe saabumise hetkel staniitsasse, olid teeninud militsionääridena, külade revolutsioonikomiteede esimeestena, olid pärast ülestõusu Ust-Hopjorskajasse põgenenud ja liitunud Serdobski polguga.

Minevikus olid nad peaaegu kõik olnud käsitöölised: puusepad, tislerid, aamissepad, müürsepad, pottsepad, kingsepad, rätsepad. Kõige vanem neist oli välimuse järgi mitte üle kolmekümne viie aasta, kõige noorem — aastat kakskümmend vana. Tüsedad, ilusad, õitsva tervisega, suurte, raskest füüsilisest tööst laiaksmuljutud kätega, laiaõlalised ja rinnakad, erinesid nad välimuse poolest järsult küüruvajunud vanameestest-saatevalvureist.

«Kas hakatakse meie üle kohut mõistma, mis sa arvad?» sosistas üks Ivan Aleksejevitši kõrval sammuv Jelanskaja staniitsa kommunist.

«Vaevalt . . .»
«Tapavad ära?»
«Küllap vist.»
«Aga nendel ei ole ju mahalaskmisi? Kasakad rääkisid nii, mäletad?»
Ivan Aleksejevitš vaikis seepeale, aga temalgi süttis sädemena tuules lootus: «Õige! Nemad ei või meid maha lasta. Neil lurjustel on ju loosung: «Maha kommuuna, riisumised ja mahalaskmised!» Nemad on kuulu järgi ainult sunnitööle mõistnud . . . Mõistavad peksmisele, sunnitööle. Noh, see pole nii hirmus! Sunnitööl istume talveni, talvel aga, niipea kui Don kinni külmub, suruvad meie omad neile jälle peale! . . .»
Süttis korraks lootus ja kustus nagu säde tuules: «Ei, tapavad! On vihased nagu kuradid! Jumalaga, elu! . . . Eh, mitte nii ei oleks pidanud tegema. Sõdisin nendega ja ise südames haletsesin neid . . . Mitte haletsema poleks pidanud, vaid tapma ja raiuma maha kõik juurteni!»
Ta pigistas käed rusikasse, liigutas jõuetus vihas õlgu ja kohe komistas, pidi peaaegu kukkuma tagant pähe antud löögist.
«Mis sa rusikatega vehid, raisk? Mis sa rusikatega vehid, ah?!» müristas, hobusega tema peale sõites, vahtmeister, konvoiülem.
Ta lõi Ivan Aleksejevitši veel kord nuudiga, lõhestas tal näo põiki, kulmupealsest kondist kuni järsu, keskelt lohukesega poolitatud lõuani.
«Keda sa peksad? Löö mind, papi! Mind! Tema on ju haavatud, mis eest sa teda?» hüüdis üks jelanskilastest paluva naeratusega, värinaga hääles, ja salgast välja astudes seadis ette tugeva puuseparinna, varjates Ivan Aleksejevitši.
«Jätkub sinulegi! Pekske neid, kasakad! Peksa kommuunasid!»
Nuut lõhestas niisuguse jõuga kaitsevärvi suvipluusi jelanskilase õlal, et räbalad keerdusid kokku nagu tule kõrvetatud lehed. Neid niisutades hakkas haavast, kiiresti ülesajanud vermest voolama musta tapaverd . . .
Vihast hingeldades, vange hobusega sõtkudes, tungis vahtmeister salga sekka, hakkas halastamatult nuudiga töötama . . .

Veel üks löök tabas Ivan Aleksejevitši. Ta silmis sähvatasid punased pälgud, õõtsatas maa ja näis vajuvat küliti roheline mets, mis puhuäärisena kattis vastasolevat liivast vasakut kallast.
Ivan Aleksejevitš haaras oma suurekondilise käega jalusest kinni, tahtis metsloomaks muutunud vahtmeistri sadulast alla tõmmata, aga löök mõõgaseljaga paiskas ta maha, suhu hakkas tungima lämmatavat karust magedat tolmu, ninast ja kõrvust pursatas kõrvetades veri . . .
Saatevalvurid peksid neid, ajanud nad hunnikusse kokku nagu lambad, peksid kaua ja julmalt. Otsekui läbi une kuulis teel kummuli lamav Ivan Aleksejevitš tumedaid karjatusi, kõmisevat jalgade müdinat enda ümber, hobuste metsikut norsatlemist. Kämp sooja hobusevahtu kukkus talle palja pea peale, ja kohe seejärel kostis kuskil väga ligidal, otse tema pea kohal lühike ja hirmus mehenutt, kisa:
«Lurjused! Peksate relvituid! . . . U-u-u! . . .»
Ivan Aleksejevitši haavatud jalale astus hobune, kabjaraua nürid hõagid tungisid säärelihasse, ülal hakkasid kostma lajatavad ja kiiresti vahelduvad löögihelid . . . Hetk — siis prantsatas raske märg keha, mis tugevasti lehkas kibeda higi ja soolaka verehaisu järele, Ivan Aleksejevitši kõrvale maha, ja säilitanud veel osalt teadvuse, ta kuulis: kukkunud inimese kõrist hakkas, nagu kummulikäänatud pudeli kaelast, pulbitsema verd . . .
Pärast aeti nad kõik summas Doni, sunniti verd maha pesema. Põlvini vees seistes niisutas Ivan Aleksejevitš tuliselt põlevaid haavu ja löögipaistetusi, kühveldas käega omaenda verega segatud vett, jõi seda ahnelt, kartes, et ei jõua kustutada küllastamatult lõõmama löönud janu.
Teel sõitis neist mööda ratsakasakas. Ta tumekõrb hobune, kes kevadiselt eredalt läikis rammususest ja higist, läks kiiret mänglevat traavi. Ratsanik kadus külasse, ja vaevalt olid vangid esimeste taluõuedeni jõudnud, kui neile valgus juba vastu hulgakaupa inimesi.
Niipea kui Ivan Aleksejevitš pilgu neile vastu jooksvatele kasakatele ja naistele heitis, mõistis ta, et see on — surm. Mõistsid kõik teisedki.

«Seltsimehed! Jätkem jumalaga!» hüüdis üks kommunistidest-serdobskilastest.

Hangudega, kõblastega, teivastega, vankri küljerauda-dega relvastatud rahvahulk lähenes ...

Edasi oli kõik nagu koledas raskes unenäos. Kolmkümmend versta läksid nad mööda külasid, ja igas külas võtsid neid vastu piinajate salgad. Vanamehed, naised, alaealised lapsed peksid, sülitasid vangivõetud kommunistide paistetanud, verega ja löögiplekkidega kaetud nägudesse, viskasid kive ja kuivanud mulla kämpe, puistasid löökidest paistetanud silmadesse tolmu ja tuhka. Eriti märatsesid naised, leiutades kõige julmemaid piinu. Kakskümmend viis surmale määratut jooksid kadalippu. Lõpuks muutusid nad juba äratundmatuiks, mitte inimeste sarnaseks, nii koletult olid moonutatud nende kehad ja näod, sinakalt-verimustad, paistetanud, vigastatud ja vere ning poriga määritud.

Algul püüdis igaüks kahekümne viiest vangist saatevalvureist kaugemale minna, et saaks vähem hoope; igaüks katsus pääseda segiaetud ridade keskele, selle tõttu liikusid nad tihedalt kokkusurutud salgana. Aga neid eraldati ühtelugu, tõugati laiali. Ja nad kaotasid lootuse kas või mõnesuguselgi määral hoida end löökide eest, liikusid juba hajali, ja igaühel oli ainult üks piinav soov: endast jagu saada, mitte kukkuda, sest kukkunu poleks suutnud enam tõusta. Neid valdas ükskõiksus. Alguses aga kattis igaüks nägu ja pead kätega, kaitsetult tõstes käsi silmade juurde, kui otse silmaterade ees süttisid siniselt kolmeharaliste hangude raudsed teravikud või välkus tuhmilt teiba nüri valkjas ots; pekstavate vangide salgast kuuldus küll armupalumist, küll oigeid, küll vandumist, küll sügavat loomalikku röökimist talumatu valu pärast. Keskpäevaks vaikisid kõik. Ainult üks jelanskilastest, kõige noorem, naljahammas ja endine roodu lemmik, oigas, kui ta pähe langes hoop. Ta kõndiski nagu tulist mööda, hüpeldes, kogu kehast tõmmeldes, vedades järel roikaga purukslöödud jalga ...

Ivan Aleksejevitši meeleolu oli pärast seda, kui ta oli end Donis pesnud, kindlamaks muutunud. Silmates neile vastu jooksvaid kasakaid ja naisi, jättis ta lähima seltsimehega suure rutuga hüvasti, ütles poolvaljusti:

«Noh, vennad, kui oskasime sõdida, peame oskama ka ühkusega surra ... Ühte peame meeles pidama viimse hingetõmbeni. Üks tröösti mõte jääb meile, et kuigi meid maha lüüakse, aga ega nõukogude korda saa teibaga jäppa! Kommunistid! Vennad! Surgem kindlalt, et vaenlased ei pilkaks meid!»

Üks jelanskilastest ei kannatanud välja, — kui Bobrovski külas hakkasid vanamehed teda osavalt ja julmalt peksma, pani ta hullu, poisiliku häälega kisendama, lõmbas pluusikaeluse lõhki, näitas kasakaile, naistele väikest ihupealset risti, mis higist ja mustusest võidunud paela küljes tal kaelas rippus.

«Seltsimehed! Ma astusin hiljuti parteisse! ... Halastage! ... Ma usun jumalasse! ... Mul on kaks lapsekest! ... Heitke armu! Ka teil on lapsi! ...»

«Mis «seltsimehed» me sulle oleme? Kuss!»

«Lapsed tulid meelde, pagana rästik? Võtsid risti välja? Kas aru tuli pähe? Aga küllap meie omi lasksid maha, lapsid, ei mõtelnud jumala peale?» küsis temalt valjusti hingates nõsuninaline kõrvarõngaga vanamees, kes oli teda juba kaks korda löönud. Ja vastust ära ootamata tõstis uuesti käe, sihtis pähe.

Tükikesed sellest, mida tajusid silmad, kõrvad, teadvus, — kõik see läks Ivan Aleksejevitšist mööda, tema tähelepanu ei peatunud millelgi. Süda oli kattunud nagu kivikorraga ja väratas ainult üksainus kord. Keskpäeval jõudsid nad Tjukovnovski külasse, läksid mööda tänavat läbi kadalipu, needuste ja hoopide rahe all. Ja siin nüüd nägi Ivan Aleksejevitš, korraks silmanurgast kõrvale vaadates, kuidas umbes seitsmeaastane poisike oli haaranud emal seelikusabast kinni, ja endal pisarad mööda põski alla voolamas, karjus kiljuvalt, südantlõhestavalt:

«Ema! Ära löö teda! Oi, ära löö! ... Mul on kahju! Ma kardan! Ta on verine! ...»

Naine, kes oli tõstnud teiba üles jelanskilase löömiseks, karjatas äkki, viskas teiba maha, — haarates poisikese sülle, tormas ülepeakaela tanumasse. Ka Ivan Aleksejevitšil, kes oli heldinud lapse nutust, lapselikust erutavast kaastundest, veeres silmast palumata pisar, langes soolasena lõhenenud, kuivanud huultele. Ta nuuksatas lühi-

dalt, meenutades oma pojakest, naist, ja sellest välguna süttinud mälestusest tekkis kärsitu soov: «Et ainult mitte nende silme all ei tapetaks! Ja . . . rutem . . .»

Nad läksid, vaevalt jalgu lohistades, väsimusest ja liigeseid purevast valust kõikudes. Küla taga karjamaal stepikaevu silmates hakkasid nad konvoiülemat paluma, et ta lubaks neil juua.

«Ei ole siin mingit joomist! Oleme niigi hiljaks jäänud! Sammu juurde!» hüüdis vahtmeister.

Kuid vangide eest astus välja üks vanameestest-saatevalvureist:

«Halasta ometi, Akim Sazonõtš! Nemad on ju ka inimesed.»

«Mis inimesed? Kommunistid pole inimesed! Ja sina ära mind õpeta! Kas olen mina ülemaks nende üle või sina?»

«Palju on teid, niisuguseid ülemaid! Minge, poisid, jooge!»

Vanamees jalastus, ammutas kaevust ämbritäie vett. Vangid asusid tema ümber, ämbri poole sirutus korraga kakskümmend viis paari käsi, söestunud, paistetanud silmad lõid põlema, kostis kähisev, katkeline sosin:

«Anna mulle, vanaisa!»

«Natukenegi! . . .»

«Saaks lonksugi! . . .»

«Seltsimehed, mitte kõik korraga!»

Vanamees lõi kõhklema, kellele anda esimesena. Viivitanud mõne piinava hetke, valas ta vee pakust-õõnestatud karjajoogikünasse, mis oli kaevatud maa sisse, astus eemale, hüüdis:

«Mis te tikute nagu härjad! Jooge kordamööda!»

Voolates laiali mööda roheliseks sammaldunud, hallitanud künapõhja, valgus vesi päikesest hõõgutatud, niiske puu järele lõhnavasse nurka. Viimse jõuga tormasid vangid küna juurde. Vanamees ammutas järgemööda üksteist ämbritäit, — haleduse pärast nägu kortsutades, aegajalt vangidele vaadates, täitis ta küna.

Põlvili seistes jõi Ivan Aleksejevitš janu täis, ja kui ta värskendatuna tõstis pea, nägi ta ülima, peaaegu kombatava selgusega härmatisvalget lubjatolmu katet Doni äärsel teel, sinise nägemusena eemal kerkivaid kriidimäeharusid, nende kohal aga, lainelise Doni liikuva voolu kohal, taeva ääretus, majesteetlikus sinas, kättesaamatus kõrguses — pilvekest. Tuulest tiivustatuna sõudis see, sätendava purivalge harjaga, kiiresti põhja poole, ja Doni kauges käärus peegeldus tema opaalne vari.

55

Mässuliste vägede ülemjuhatuse salajasel nõupidamisel oli otsustatud Doni valitsuselt, ataman Bogajevskilt abi paluda.

Kudinovile oli tehtud ülesandeks kirjutada kiri, milles ta avaldaks kahetsust selle kohta, et ülem-donlased olid 1918. aasta lõpul nõustunud pidama läbirääkimisi punastega, olid lahkunud rindelt. Kudinov kirjutaski kirja. Kogu Ülem-Doni ülestõusnud kasakkonna nimel andis ta tõotuse edaspidi kindlalt võidelda bolševikega kuni võiduka lõpuni, palus abistada ülestõusnuid väeosade juhtimiseks vajalike kaadriohvitseride ja püssipadrunite kohaletoimetamisega aeroplaanidel läbi rinde.

Pjotr Bogatõrjov jäi Singinisse, siis asus ümber Vjošenskajasse. Lendur pöördus Kudinovi kirjaga tagasi Novotšerkasskisse.

Sellest päevast peale kujunes Doni valitsuse ja ülestõusnute väejuhatuse vahel tihe ühendus. Peaaegu iga päev hakkas saabuma Donetsi tagant tuliuusi, Prantsuse tehaste poolt väljalastud aeroplaane, mis toimetasid kohale ohvitsere, püssipadruneid ja vähesel arvul mürske kolmetolliste suurtükkide jaoks. Lendurid tõid kirju Ülem-Doni kasakailt, kes olid taganenud ühes Doni armeega, Vjošenskajast viisid Donetsi taha kasakaile omaste vastuseid.

Vastavalt olukorrale rindel, oma strateegilistele plaanidele hakkas Doni armee uus ülemjuhataja kindral Sidorin saatma Kudinovile staabi poolt väljatöötatud operatsioonide plaane, käske, rindeteateid, informatsiooni ülestõusnute rindele saadetavate Punaarmee väeosade kohta.

Ainult mõnele väljavalitule teatas Kudinov kirjavahetusest Sidoriniga, kõigi teiste eest hoiti seda suurimas saladuses.

Vangidega jõuti Tatari külasse kella viie paiku pärastlõunal. Lähenes juba kiireltmööduv kevadine videvik, päike veeres juba loojaku poole, puudutades leekiva kettaga läänes laialilaotunud sagrise sinkjashalli pilve serva.

Tänaval, tohutu magasiaida varjus oli aset võtnud tatarskilaste jalasotnja. Neid saadeti Doni paremale kaldale, appi Jelanskaja sotnjale, kes suure vaevaga pidas kinni punase ratsaväe pealetungi, ja teel positsioonile olid tatarskilased kogu sotnjaga külasse sisse astunud, et näha omakseid ja hankida kodust kosti.

Nad pidid sel päeval teele asuma, kuid olid kuulda saanud, et Vjošenskajasse viiakse vangivõetud kommuniste, kellede hulgas on ka Miška Koševoi ja Ivan Aleksejevitš, et vangid peavad iga silmapilk Tatari külasse jõudma, — sellepärast olidki otsustanud oodata. Iseäranis visalt nõudsid kohtumist Koševoiga ja Ivan Aleksejevitšiga need kasakad, kelle sugulased olid tapetud ühes Petro Melehhoviga esimeses lahingus.

Tatarskilased olid toetanud püssid aidaseina najale ja loiult omavahel juttu ajades istusid ning seisid, suitsetasid, nagistasid süüa päevalilleseemneid; neid ümbritsesid naised, taadid, lastepere. Kogu küla oli valgunud tänavale, tarede katuseilt aga jälgisid lapsed väsimatult — kas ei tule juba?

Ja siis siristaski lapsehääl:

«Paistavad! Tuuakse!»

Kiiresti tõusid kroonumehed, rahvas hakkas sagima, kerkis elavnenud kõneluse tume kõmin, panid müdisema vangidele vastujooksvate laste jalad. Aljoška Šamili lesk, kelle hiljutine valu polnud veel jõudnud vaibuda, hakkas hüsteeriliselt itkema.

«Tuuakse vaenlasi!» ütles bassihäälega keegi vanamees.

«Maha lüüa nad, kuradid! Mis te vahite, kasakad!?»

«Kohtu ette nad!»

«Tapsid meie omad ära!»

«Võllasse Koševoi oma sõbrakesega!»

Darja Melehhova seisis Anikuška naise kõrval. Tema oli esimene, kes Ivan Aleksejevitši veriseks pekstud vangide lähenevas salgas ära tundis.

«Tõime kohale teie küla mehe! Imetlege teda lurjust! Soovige talle õnne!» kähises vahtmeister-konvoiülem, summutades raevuselt-kõvenevat lahkhäälelist kõnelust, naiste karjeid ja nuttu, ja sirutas käe välja, osutades hobuse seljast Ivan Aleksejevitšile.

«Aga kus teine on? Kus on Miška Koševoi?»

Antip Brjohhovitš hakkas rahva hulgast läbi trügima, käigu peal püssirihma õlalt võttes, riivates inimesi kõlkuva püssi pära ja täägiga.

«Üks teie küla mees on, rohkem polnud. Noh, tükkhaaval inimese peale jätkub sellestki venitada . . .» kõneles vahtmeister-saatevalvur, punase rätikuga rohket higi otsaesiselt pühkides, jalga raskelt üle sadulakaare tõstes.

Naiste kiljumised ja kisa paisusid, saavutasid ülima pingsuse. Darja trügis saatevalvurite juurde ja siis nägi mõne sammu kaugusel endast, saatevalvuri hobuse märja laudja taga, Ivan Aleksejevitši löökidest malmivärviliseks muutunud nägu. Tema koletult paistetanud pea kuivanud veres kokkukleepunud juustega oli püstipandud ämbri kõrgune. Otsaesisel oli nahk tursunud ja lõhenenud, põsed läikisid tumepunaselt, pealael aga, mis oli kaetud tardja lõdiga, lebasid villased kindad. Nähtavasti oli ta pannud nad pea peale selleks, et varjata üleni verist pealage kõrvetavate päikesekiirte, kärbeste ja õhus kihavate kihulaste eest. Kindad kuivasid haava külge ja nii jäidki pealaele . . .

Ta vaatas piinatult ringi, otsides pilguga ja kartes leida oma naist või väikest pojakest, tahtis pöörduda kellegi poole palvega, et nad siit ära viidaks, kui nad siin on. Ta mõistis juba, et kaugemale Tatari külast ta ei pääse, et siin ta sureb, ega tahtnud, et omaksed tema surma näeksid, surma ennast aga ootas ala kasvava kärsitusega. Küüru tõmbunult, aeglaselt ja raskelt pead pöörates heitis ta pilgu ringi külarahva tuttavaile nägudele ja üheski vastuvaatavas pilgus ei näinud haledust või kaastunnet, — põrnitsevad ja julmad olid kasakate ja naiste pilgud.

Ta kaitsevärvi pleekinud pluus oli kohevil, krabises iga pöörde juures. See oli üleni kaetud allavoolanud vere pruunikate plekkidega, verised olid ka punaarmeelase tepitud vattpüksid ja suured paljad lamedate põidadega ja kõverate varvastega jalad.

Darja seisis tema vastas. Lämbudes kurku tõusnud vihast, haledusest ja piinavast ootusest, et iga silmapilk, just praegu peab juhtuma midagi hirmsat, — vaatas talle näkku ega suutnud mõista; kas näeb Ivan Aleksejevitš teda ja kas tunneb ära?

Ivan Aleksejevitš aga vaatas ikka veel niisama otsivalt, rahutult ja ärevalt rahvahulgale ühe metsikult läikiva silmaga (teise oli paistetus kinni katnud), ja äkki, peatades pilgu Darja näol, kes oli temast mõne sammu kaugusel, astus ebakindlalt nagu rängalt joobnu, ettepoole. Tal käis pea ringi suurest verekaotusest, teadvus oli temast lahkumas, aga see ülemineku-seisukord, kus kõik ümbritsev näib ebareaalne, kus valus uimastus paneb pea pööritama ja tumestab valgust silmis, tegi rahutuks, ja tohutu pingutusega püsis ta ikka veel jalul.

Nähes ja tundes ära Darjat, astus ta sammu, vankus. Mingi ähmane naeratuse vari kõverdas ta kunagi kõvu, nüüd moonutatud huuli. Ja just see naeratusetaoline grimass panigi Darja südame valjusti ja kiiresti peksma; talle näis, et see peksab kuskil otse kurgu juures.

Kiiresti ja tormiliselt hingates, iga sekundiga ikka enam kahvatudes astus ta üsna Ivan Aleksejevitši juurde.

«Noh, tere, kulla vader!»

Tema hääle helisev, kirglik tämber, iseäralikud intonatsioonid selles sundisid rahvahulka vaiksemaks jääma.

Ja vaikuses kostis pisut tumedalt, aga kindlalt vastus:

«Tere, Darja.»

«Jutusta õige, armas vaderike, kuidas sa oma vaderi.... minu mehe...» Darja lämbus, haaras kätega rinnust kinni. Tal ei jätkunud häält.

Valitses kohutavalt pinev vaikus, ja selles pahaendelises hääletuses kuuldi isegi kõige kaugemais ridades, kuidas Darja vaevalt arusaadavalt oma küsimuse lõpetas:

«...kuidas sa minu mehe Petro Pantelejevitši tapsid?»

«Ei, Darja, mina ei tapnud teda!»

«Kuidas ei tapnud?» veel kõrgemale tõusis Darja oigav hääl. «Teie Miška Koševoiga tapsite ju kasakaid? Teie?»

«Ei, Darja... Meie teda... mina ei tapnud teda...»

«Aga kes siis võttis tema hingekese? Noh, kes? Ütle!»

«Ämuuri-tagune polk oli siis...»

«Sina! Sina tapsid!... Kasakad kõnelesid, et nägid sind künkal! Sa olid valge hobuse seljas! Salgad maha, kurivaim?»

«Olin minagi tolles lahingus...» Ivan Aleksejevitši vasak käsi tõusis raskelt pea kõrgusele, kohendas haava külge kuivanud kindaid. Tema hääles kostis selgesti ebakindlust, kui ta lausus: «Olin minagi tookordses lahingus, aga sinu meest ei tapnud mitte mina, vaid Mihhail Koševoi. Tema laskis ta maha. Mina ei pea vader Petro eest vastust andma.»

«Aga keda sina, vaenlasehing, meie küla meestest tapsid? Kelle lapsukesi sina ise vaestelastena maailma kerjama saatsid?» hüüdis salga hulgast kriiskavalt Jakov Podkova lesk.

Ja jälle kostsid, juba niigi elektriga täidetud õhku veel kuumemaks küttes, naiste hüsteerilised nuuksed, kisa ja itkemine surnute järele «koleda häälega»...

Hiljem kõneles Darja, et ta ei mäletanud, kuidas ja kust sattus tema kätte ratsaväelase karabiin, kes selle talle pihku pistis. Aga kui naised hakkasid itkema, tundis ta kõrvalise eseme olemasolu oma käte vahel, ilma vaatamata, kobades taipas, et see on püss. Ta haaras selle esialgu räudapidi, et lüüa Ivan Aleksejevitši päraga, aga kirp tungis talle valusalt pihku, ja ta võttis sõrmedega püssirauakatte ümbert kinni, siis aga pööras püssi ümber, pani palge ja isegi võttis kirbule Ivan Aleksejevitši rinna vasaku poole.

Ta nägi, kuidas Ivan Aleksejevitši selja taga kasakad kõrvale kargasid, jättes paljaks aida halli palkseina; kuulis ehmunud hüüdeid: «Hüü! Ogaraks läinud! Tapad omad ära! Oota, ära lase!» Ja ergutatud rahvahulga metsloomalikult valvsast ootusest, temale koondunud pilkudest, soovist kätte maksta mehe surma eest ja osalt edevusest, mis oli väkki ilmunud seetõttu, et näe, tema on praegu hoopis teistsugune kui kõik teised naised, et kasakad vaatavad tema peale imestuse ja isegi hirmuga ja ootavad

lahendust, et ta peab seepärast tegema midagi ebatavalist, iseäralikku, mis võiks kõiki kohutada, — aetud üheaegselt kõigist neist erisuguseist tundeist, lähenedes hirmutava kiirusega millelegi tema teadvuse sügavuses etteotsustatule, millele ta ei tahtnud ega võinudki sel hetkel mõtelda, viivitas ta, ettevaatlikult päästikut kobades; ja äkki, iseendale ootamatult, vajutas tugevasti sellele.

Tagasilöök pani ta järsult kõikuma, pauk lõi uimaseks, aga läbi ahenenud silmaavade nägi ta, kuidas Ivan Aleksejevitši väratanud nägu silmapilkselt — koledasti ja heakstehtamatult — muutus, kuidas ta käed laiali ajas ja nad kokku pani, nagu valmistudes suurest kõrgusest vette hüppama, siis aga selili kukkus, ja kuidas tal palavikulise kiirusega hakkas tõmblema pea, hakkasid liikuma laialiheidetud käte sõrmed, püüdlikult maad kraapides . . .

Darja viskas püssi käest, ilma et ta oleks ikka veel selgesti taibanud, mis ta oli praegu teinud, pööras selja kukkunu poole ja žestiga, mis oma igapäevase lihtsuse poolest ebaloomulikuna näis, kohendas pearätikut, lükkas tagasi selle alt väljatunginud juuksed.

«Ta hingab veel . . .» ütles üks kasakaist, möödamineva Darja eest liialdatud agarusega kõrvale astudes.

Darja vaatas tagasi, mitte mõistes, kellest ja mida räägitakse, kuulis sügavat, mitte kurgust, vaid nagu otse sisikonnast tulevat, ühel noodil venivat oiet, mida katkestas surma-eelne luksumine. Ja alles siis sai teadlikuks sellest, et oigab Ivan Aleksejevitš, kes oli surmatud tema käe läbi. Kiiresti ja kergesti möödus ta aidast, suundudes väljakule, saadetud harvadest pilkudest.

Inimeste tähelepanu pöördus Antip Brjohhovitšile. Kiiresti, varvastel, nagu õppeülevaatusel, jooksis ta maaslamava Ivan Aleksejevitši poole, jaapani püssi paljastatud mõõktääk millegipärast selja taha peidetud. Ta liigutused olid kaalutletud ja kindlad. Ta kükitas maha, suunas täägiteraviku Ivan Aleksejevitši rinna vastu, ütles poolvaljusti:

«Noh, kärva, Kotljarov!» ja vajutas kõigest jõust täägile.

Raskelt ja kaua suri Ivan Aleksejevitš. Vastu tahtmist lahkus elu tema tervest, suurekondilisest kehast. Isegi pärast kolmandat täägilööki ajas ta ikka veel suud pärani, ja paljastatud, verega kaetud hammaste tagant kostis venivalt-kähisev:

«A-a-a!»

«Äh, lihunik, käi kuradile!» ütles vahtmeister, konvoiülem, Brjohhovitši kõrvale tõugates, ja tõstis nagaani, asjalikult vasakut silma vidutades, sihtides.

Pärast lasku, mis oli nagu signaaliks, hakkasid vange käsitlevad kasakad neid tapma. Vangid tormasid laiali. Püssipaugud, vaheldudes karjetega, plaksatasid kuivalt ja lühidalt.

. . . . . .

Tunni aja pärast jõudis kihutades Tatari külasse Grigori Melehhov. Ta oli hobuse surnuks ajanud, — see kukkus teel Ust-Hopjorskajast, kahe küla vahemaal. Grigori tassis sadulat seljas kuni lähima külani, võttis sealt viletsa hobusekronu. Ja jäi hiljaks . . . Tatarskilaste jalaväeosa oli läinud üle künka Ust-Hopjori külade poole, Ust-Hopjorskaja staniitsa-ala piirile, kus olid käimas lahingud punase ratsaväediviisi üksustega. Küla oli vaikne, inimestest tühi. Õõ kattis tumeda vatlana ümberkaudseid künkaid, Doni-tagust, sahisevaid papleid ja saari . . .

Grigori sõitis õue, astus tarre. Tuld polnud. Sügavas pimeduses sumisesid sääsed, tuhmi kullatisega sätendasid eesnurgas ikoonid. Hinganud sisse lapsepõlvest tuntud eritavat kodutare lõhna, küsis Grigori:

«Kas on keegi kodus? Ema! Dunjaška!»

«Griša! Kas sina oled või?» kostis Dunjaška hääl kambrist.

Paljaste jalgade latsuv astumine, ukseavas valge kogu — Dunjaška, tõtlikult alusseeliku vööd kõitmas.

«Miks te nii vara olete magama heitnud? Kus ema on?»

«Siin meil . . .»

Dunjaška jäi vait, ja Grigori kuulis, kuidas ta kiiresti, erutatult hingab.

«Mis teil siin on? Kas vangid viidi ammu siit läbi?»

«Nad tapeti.»

«Kui-da-as? . . .»

«Kasakad tapsid . . . Oh, Griša! Meie Daška, neetud lir-

va-a ...» Dunjaška hääles kostsid vihased pisarad, «... ta ise tappis Ivan Aleksejevitši ... laskis tema peale ...»

«Mis sa jamad?» karjus Grigori, ehmunult õe väljaõmmeldud särgi kaelusest kinni haarates.

Dunjaška silmavalgeil välgatasid pisarad ja tema silmadesse tardunud hirmu järgi mõistis Grigori, et ta polnud valesti kuulnud.

«Aga Miška Koševoi? Aga Stockmann?»

«Neid polnud vangide hulgas.»

Lühidalt, segaselt jutustas Dunjaška omavolist vangide kallal, Darjast.

«... Ema kartis temaga ühes tares ööd olla, läks ära naabrite poole, Daška aga ilmus kuskilt joobnuna ... Oli täis nagu maa. Nüüd magab ...»

«Kus?»

«Aidas.»

Grigori astus aita, lükkas ukse pärani. Darja magas põrandal, seelikusaba häbitult üles aetud. Ta peenikesed käsivarred olid laiali heidetud, parem põsk läikis rohkest ilast, avatud suust vinas vänget puskarilehka. Ta lamas, pea ebamugavas asendis, vasak põsk vastu maad surutud, ägedalt ja raskesti hingates.

Iial veel polnud Grigori tundnud niisugust pöörast tahtmist virutada mõõgaga. Mõni silmapilk seisis ta Darja kohal, oiates ja kõikudes, hambad kõvasti kokku pigistatud, äravõitmatu vastikuse ja jälkusetundega seda lamavat keha vaadeldes. Siis tegi sammu, astus rautatud saapakontsaga Darja näole, millel mustendasid kõrged kulmude poolkaared, kähistas:

«Mm-adu-uu!»

Darja oigas, joobnult midagi pomisedes, Grigori aga haaras kätega peast kinni ja, mõõgatupega mööda astmeid kolistades, jooksis õue.

Samal ööl sõitis ta, ilma et oleks ema näinud, rindele.

8. ja 9. Punane armee, kes ei suutnud kuni kevadise suurvee alguseni Doni armee väeosade vastupanu murda ja üle Donetsi nihkuda, katsusid üksikuis lõikudes ikka veel pealetungile asuda. Need katsed lõppesid enamikus nurjumisega. Initsiatiiv oli üle minemas Doni väejuhatuse kätte.

Mai keskpaiguks ei olnud lõunarindel ikka veel märgatavaid muudatusi. Aga varsti pidid nad toimuma. Plaani järgi, mille oli välja töötanud juba Doni armee endine ülemjuhataja kindral Denissov ja tema staabiülem kindral Poljakov, viidi Kamenskaja ja Ust-Belokalitvenskaja staniitsa rajoonis lõpule niinimetatud löökgrupi üksuste koondamine. Sellesse rindelõiku olid kokku tõmmatud parimad jõud noore armee väljaõpetatud kaadreist, läbiproovitud alamjooksu-polgud: Gundorovski, Georgijevski ja teised. Umbkaudse arvestuse järgi koosnes selle löökgrupi jõud kuueteistkümnest tuhandest jala- ja ratsaväelasest ühes kahekümne nelja suurtüki ja saja viiekümne kuulipildujaga.

Kindral Poljakovi mõtte järgi pidi löökgrupp ühes kindral Fitzhalaurovi vägedega Makejevka alevi suunas peale tungima, purustama punaste 12-nda diviisi ja tegutsedes 13-nda ja Uraali diviisi tiibadel ning tagalas, läbi murdma Ülem-Doni ringkonna territooriumile, et ühineda ülestõusnute armeega, ja pärast seda siis minema Hopjori ringkonda «tervendama» bolševismi haigestunud kasakaid.

Donetsi ääres tehti intensiivseid ettevalmistusi peale-tungiks, läbimurdeks. Löökgrupi juhtimine oli tehtud ülesandeks kindral Sekretevile. Edu hakkas ilmselt kaldu-ma Doni armee poole. Selle armee uus ülemjuhataja kindral Sidorin, kes oli asendanud erruläinud kindral Denissovit, Krasnovi käsilast, oli samuti nagu äsjavalitud kasakate ataman kindral Afrikan Bogajevski liitlasliku orientatsiooniga. Üheskoos Inglise ja Prantsuse sõjaväelise missiooni esindajatega töötati juba välja ulatuslikke plaane Moskva peale minekuks, bolševismi likvideerimiseks kogu Venemaa territooriumil.

Musta mere ranniku sadamaisse saabus transporte relvastusega. Ookeaniaurikud tõid mitte ainult inglise ja prantsuse aeroplaane, tanke, suurtükke, kuulipildujaid, püsse, vaid ka veomuuli ja Saksamaaga tehtud rahu läbi hinna kaotanud toiduaineid ja riidevarustust. Virnad inglise tumerohelisi bridže ja frentše, mille vasknööpidel oli

kujutatud end püsti ajav Briti lõvi, täitsid Novorossiiski pakkhooned. Laod olid täis kuhjatud ameerika jahu, suhkrut, šokolaadi, veine. Bolševike visast eluvõimsusest heidutatud kapitalistlik Euroopa saatis heldelt Lõuna-Venemaale mürske ja padruneid, neidsamu mürske ja padruneid, mida liitlasväed ei olnud jõudnud sakslaste pihta välja tulistada. Rahvusvaheline reaktsioon tuli kägistama verest tühjaks jooksvat Nõukogude Venemaad ... Inglise ja prantsuse ohvitserid-instruktorid, kes olid tulnud Donile ja Kubaanile õpetama kasakaohvitseridele ja Vabatahtliku Armee ohvitseridele tankide juhtimise, inglise suurtükkidest tulistamise kunsti, nautisid juba ette Moskvasse astumise triumfi ...

Sel ajal aga toimusid Donetsi ääres sündmused, mis otsustasid Punaarmee pealetungi edu 1919. aastal.

Kahtlemata oli Punaarmee pealetungi ebaõnnestumise peamiseks põhjuseks ülem-donlaste ülestõus. Kolme kuu kestel kurnas see nagu paise punase rinde tagalat, nõudis alalist väeosade ümberpaigutamist, takistas rinde pidevat varustamist laske- ja toidumoonaga, raskendas haavatute ja haigete saatmist tagalasse. Ainuüksi 8-ndast ja 9-ndast Punasest armeest olid saadetud ülestõusu maha suruma umbes kakskümmend tuhat võitlejat.

Kuna Vabariigi Revolutsiooniline Sõjanõukogu polnud informeeritud ülestõusu tõelisest ulatusest, ei võtnud ta õigel ajal tarvitusele küllalt energilisi abinõusid selle mahasurumiseks. Ülestõusu vastu saadeti algul üksikuid väesalku ja -üksusi (nii näiteks saatis VTsIK'i kool kahesajainimeselise väesalga), pooleldi komplekteeritud väeosi, väikesearvulisi tõkkesalku. Katsuti kustutada suurt tulekahju, klaasidega vett juurde kandes. Üksteisest eraldatud Punaarmee väeosad ümbritsesid ülestõusu territooriumi, mille läbimõõt ulatus saja üheksakümne kilomeetrini, tegutsesid iseseisvalt, väljaspool üldist operatiivplaani, ja hoolimata sellest, et mässuliste vastu võitlejate arv ulatus kahekümne viie tuhandeni, — ei olnud tõhusaid tulemusi.

Üksteise järel olid saadetud ülestõusu lokaliseerimiseks neliteist marsiroodu, kümneid tõkkesalku; saabus kursantide väesalku Tambovist, Voronežist, Rjazanist. Ja alles siis, kui ülestõus oli suureks paisunud, kui mässulised

olid relvastunud punaarmeelastelt äravõetud kuulipildujate ja suurtükkidega, saatsid 8. ja 9. armee kumbki oma koosseisust ühe ekspeditsioonidiviisi ühes suurtükiväe ja kuulipildujakomandodega. Mässulised kandsid suuri kaotusi, kuid neid ei purustatud lõplikult.

Ülem-Doni tulekahju sädemed kandusid edasi ka naabruses asuvasse Hopjori ringkonda. Ohvitseride juhtimisel tõlmusid seal mõned väikesearvuliste kasakagruppide väljaastumised. Urjupinskaja staniitsas kogus kasakaväevanem Alimov enda ümber kaunikese hulga kasakaid ja redus olevaid ohvitsere. Ülestõus pidi toimuma ööl vastu 1-st maid, kuid vandenõu avastati õigeaegselt. Alimov ja osa tema kaaslasi võeti kinni ühes Preobraženskaja staniitsa külas ja lasti maha revolutsioonilise tribunali otsuse põhjal; ülestõus, mille pea oli õigeaegselt maha võetud, ei toimunud, ja niiviisi ei läinud Hopjori ringkonna kontrrevolutsioonilistel elementidel korda ühineda Ülem-Doni ringkonna mässulistega.

Mai esimestel päevadel laaditi Tšertkovo jaamas, kus seisid mõned Punaarmee koondpolgud, maha VTsIK'i kooli väesalka. Tšertkovo oli üks neid lõppjaamu kaguraudteel, mis vahetult piirnesid mässuliste rinde läänelõiguga. Migulinskaja, Meškovskaja ja Kazanskaja staniitsa kasakad kogunesid tol ajal tohutu suurte ratsamassidena Kazanskaja staniitsa-ala piirile, lõid meeleheitlikke lahinguid pealetungile asunud Punaarmee väeosadega.

Jaamas levisid kuuldused, et kasakad on Tšertkovo ümber piiranud ja hakkavad iga silmapilk peale tungima. Ja hoolimata sellest, et rindeni oli mitte vähem kui viiskümmend versta, et ees olid Punaarmee väeosad, mis oleksid teatanud kasakate läbimurde korral, — algas jaamas paanika. Punaarmeelaste rivistunud read lõid vankuma. Kuskil kiriku taga karjus vali komandohääl: «Relva-a-ad!» Tänaval hakkas jooksma, askeldama rahvas.

Paanika osutus ekslikuks. Kasakaiks oli peetud eskadroni punaarmeelasi, mis lähenes jaamale Mankovo alevi poolt. Kursandid ja kaks koondpolku astusid välja Kazanskaja staniitsa suunas.

Päev hiljem hävitasid kasakad peaaegu täielikult alles hiljuti saabunud Kroonlinna polgu.

Kohe pärast esimest lahingut kroonlinlastega tegid nad õise rünnaku. Polk oli vahipostid ja salapostid välja pannud ning ööbis stepis, sest polnud julgenud asuda mässuliste poolt mahajäetud külasse. Kesköö paiku piirasid mõned kasakate ratsasotnjad polgu ümber, avasid pöörase tule, kasutades ohtrasti kellegi poolt leiutatud hirmutamisvahendit — hiigelsuuri puust käristeid. Need käristid asendasid öösiti mässulistel kuulipildujaid: igatahes olid helid, mis nad tegid, peaaegu eraldamatud tõelisest kuulipilduja tulistamisest...

Ja kui siis ümberpiiratud kroonlinlased kuulsid läbitungimatus ööpimeduses rohkearvuliste «kuulipildujate» kõnet, oma vahipostide pöörast tulistamist, kasakate huilgamist, lähenevate ratsalaavade ulgumist ja kõmisevat müdinat, tormasid nad Doni poole, murdsid läbi, aga paisati ratsa-atakiga tagasi. Tervest polgu koosseisust pääses ainult mõni mees, kes suutis ujuda üle kevadises suurvees laialipaiskunud Doni.

Mais hakkas Donetsilt saabuma mässuliste rindele aina uusi punaste abivägesid. Tuli 33. Kubaani diviis, ja Grigori Melehhov sai esmakordselt tunda tõelise rünnaku täit jõudu. Kubaanlased ajasid ta 1-se diviisi peatusteta taganemisele. Küla küla järel andis Grigori ära, taandudes põhja poole, Doni äärde. Tširi rajal, Karginskaja juures jäi ta üheks päevaks peatuma, siis aga oli vaenlase ülekaalukate jõudude survel sunnitud mitte ainult Karginskaja ära andma, vaid ka kiires korras toetust paluma.

Kondrat Medvedev saatis talle oma diviisist kaheksa ratsasotnjat. Tema kasakad olid imetoredasti varustatud. Kõigil oli külluses padruneid, kõigil oli seljas korralik riietus ja head jalanõud — kõik saadud vangilangenud punaarmeelastelt. Paljud kazanskilastest kasakad uhkeldasid kuumusest hoolimata nahkkuubedes, peaaegu igaühel oli kas nagaan või binokkel... Kazanskilased pidasid mõneks ajaks kinni kõigest läbimurdva 33-nda Kubaani diviisi pealetungi. Seda kasutades otsustas Grigori sõita üheks päevaks Vjošenskajasse, sest Kudinov palus teda tungivalt tulla nõupidamisele.

Vjošenskajasse saabus ta hommikul vara.

Suurvesi Donis hakkas alanema. Õhk oli küllastatud õitsvate paplite lääge-magusast kleepuvast lõhnast. Doni ääres sahisesid uniselt tammede mahlakad tumerohelised lehed. Paljastunud maa ribad aurasid. Nendel oli juba tärganud teravalemmeline rohi, aga lohkudes läikis veel seismajäänud vesi, basshäälega hüüpasid hüübid, ja sellest hoolimata, et päike oli juba tõusnud, kihas muda ja kõntsa lehaga täidetud niiske õhk kihulastest.

Staabis lõgises vana kirjutusmasin, seal oli palju rahvast ja õhk suitsust paks.

Grigori leidis Kudinovi kummalise tegevuse juures: ilma et ta oleks tasa sisseastunud Grigorile vaadanud, kiskus ta tõsise ja mõtliku ilmega suurel kinnipüütud smaragdrohelisel kärbsel jalgu küljest. Kisub ära, pigistab kärbse kuivetanud rusikasse, ja tõstab selle kõrva juurde, kuulatab, pea tähelepanelikult viltu, kuidas kärbes piriseb kord basshääleliselt, kord peenelt.

Grigorit silmates viskas ta kärbse jälkuse ja pahameelega laua alla, pühkis käe vastu püksisäärt, nõjatas väsinult tugitooli läikivaks kulunud seljatoele.

«Istu, Grigori Pantelejevitš!»

«Tervist, ülemus!»

«Tervist läheb tarvis... Noh, kuidas sul seal on? Rõhuvad pêale?»

«Rõhuvad kõigest jõust!»

«Jäid Tširil peatuma?»

«Kui kauaks? Kazanskilased tulid appi.»

«Vaat mis asi on, Melehhov.» Kudinov keeras oma valgeparginahast kaukaasia vöörihma sõrme ümber ja, sihiliku tähelepanuga mustunud hõbedat silmitsedes, ohkas. «Nagu näha, lähevad meie asjad veel halvemaks. Midagi on lahti Donetsi ääres. Kas võmmivad meie omad seal tublisti punaseid ja lõhuvad nende rinnet, või on jälle nemad aru saanud, et meie oleme nendele peamine kurja juur, ja püüavad meid pihtide vahele võtta.»

«Aga mis on kuulda kadettidest? Mis nad teatasid viimase aeroplaaniga?»

«Ei midagi erilist. Nemad meile sinuga, vennas, oma strateegiaid ei avalda. Sidorin — see on nupumees! Tema käest pole kerge teada saada. Neil on niisugune plaan, et murda punaste rinne läbi ja saata meile toetust. Lubasid aidata. Aga lubadused ei lähe ju alati täide. Ja rinnet läbi murda pole kerge, tean seda, ise murdsin kindral Brussiloviga. Kust meie sinuga teame, missugused jõud on punastel Donetsil? Võib-olla võtsid nad Koltšaki vastast mõned korpused ära ja pistsid need sinna, mis? Meie elame kotist Ja kaugemale oma ninast me ei näe!»

«Millest sa tahtsid siis rääkida? Mis nõupidamine see pidi olema?» küsis Grigori, igavuse pärast vähehaaval haigutades.

Ta ei muretsenud selle pärast, kuidas lõpeb ülestõus. See nagu ei erutanud teda. Päevast päeva, nagu hobune, kes rehalas veab rehepeksurulli mööda pahmast, liikus ta mõttes aina sellesama küsimuse ümber ja lõpuks heitis vaimus käega: «Nõukogude võimuga ei saa meid nüüd enam lepitada, liiga palju verd on tema meil ja meie temal lasknud, kadettide võim aga praegu silitab, kuid pärast hakkab vastukarva tõmbama. Käigu kõik kus kurat! Nagu lõpeb, nii ongi hea!»

Kudinov laotas kaardi laiali; ikka veel Grigorile silma vaatamata ütles:

«Me pidasime siin ilma sinuta nõu ja otsustasime . . .»

«Kellega sa nõu pidasid, kas vürstiga või?» katkestas teda Grigori, meenutades nõupidamist, mis oli toimunud sessamas toas talvel, ja kaukaaslasest alampolkovnikut.

Kudinov kortsutas kulmu, tusanes.

«Teda pole enam elus.»

«Kuidas nii?» elavnes Grigori.

«Kas ma ei ole siis sulle rääkinud? Seltsimees Georgidze tapeti.»

«Noh, mis seltsimees ta meile sinuga on . . . Senikaua kui pargitud poolkasukat kandis, seni oli seltsimees. Aga — hoidku jumal — kui me oleksime ühinenud kadettidega ja tema oleks ellu jäänud, siis oleks teisel päeval vurrud pumatiga sisse võidnud, end üles mukkinud ja poleks sulle mitte kätt andnud, vaid nii, väikese sõr-

mega,» Grigori hoidis oma tõmmut ja määrdinud väikest sõrme eemale ja pahvatas naerma, nii et hambad välkusid.

Kudinov tõmbas kulmud veel enam kortsu. Tema pilgus ja hääles olid ilmne rahulolematus, pahameel ja tagasihoitud viha.

«Naerda pole siin millegi üle. Teiste surma üle ei naerda. Sa muutud nagu lollikeseks Vanjuškaks. Inimene tapeti ära, sina aga ajad ikka jõnkjuttu.»

Pisut solvunud Grigori ei näidanud nägugi, et Kudinovi võrdlus oli teda riivanud; tasa naerdes vastas ta:

«Niisuguste kohta on ka paras jõnkjuttu ajada. Minul ei ole kaastundmust nende valgenäoliste ja siidkäeliste vastu.»

«Niisiis, ta tapeti . . .»

«Lahingus?»

«Kuidas ütelda . . . Tume lugu ja tõtt ei saa siin kergesti kätte. Tema viibis ju minu käsul voori juures. Noh, ja ei olevat vist kasakatega hästi läbi saanud. Dudarevka taga puhkes lahing, voor, millega tema kaasas oli, asus tulelõinist kahe versta kaugusel. Tema, Georgidze, istunud vankri tiislil (nii jutustasid mulle kasakad) ja juhuslik kuul tabanud teda meelekohta. Polevat enam oimugi liigutanud . . . Küllap kasakad, lurjused, tapsid vist . . .»

«Ja hästi tegid, et tapsid!»

«Jäta ometi! Mis sa jamad!»

«Sa ära pahanda! Ma tegin nalja.»

«Vahel tulevad sul rumalad naljad välja . . . Sa oled nagu härg: kus sõõd, seal teed sõnnikut. Kas sinu arust peab siis ohvitsere tapma? Jälle «maha pagunid»? Aga kas sul pole aeg mõistust pähe võtta, Grigori? Lonka, aga siis juba üht kindlat jalga!»

«Ära seleta, jutusta edasi!»

«Pole midagi jutustada! Sain aru, et kasakad olid tapnud, sõitsin sinna ja kõnelesin nendega avameelselt. Ütlesin otsekohe: «Alustate jälle vanu nalju, lurjused? Aga kas ei hakka te liiga vara jälle ohvitsere maha laskma? Ka sügisel lasksite neid maha, aga pärast, kui häda oli käes, läks ohvitseregi vaja. Te ju ise käisite, ütlen, ja roomasite põlvili maas, et: «Võta ja võta juhtimine enda peale!» Aga nüüd hakkate jälle endisi tempe tegema?»

Noh, häbendasin, sõimasin läbi. Nemad salgasid maha, et «pole meie teda ilma peal tapnud, hoidku jumal!» Nende silmade järgi aga näen — nemad on mättasse löönud! No mis sa nendele teed? Räägi sina, mis sa tahad, nemad ajavad ikka oma joru.» Kudinov käkerdas vöörihma ärritatult kokku, läks punaseks. «Tapsid asjatundliku inimese, ja mina olen praegu ilma temata nagu ilma käteta. Kes seab plaani kokku? Kes annab nõu? Näe, sinuga ajame ainult niisama juttu, aga niipea kui asi strateegiani-taktikani jõuab, ei kõlba me mitte kuhugi. Aitäh Petro Bogatõrjovile, et siia lendas, muidu poleks kellegagi sõnagi vahetada ... Eh, noh, olgu pealegi, aitab sellest! Vaat mis asi on: kui meie omad Donetsi juures rinnet läbi ei murra, siis ei suuda meie siin püsida. On otsustatud, nagu varemgi kõneldi, kogu kolmekümnetuhandelise armeega läbimurdele minna. Kui sind positsioonidelt välja lüüakse — tagane otse Donini. Teeme neile parema kalda Ust-Hopjorist kuni Kazanskajani puhtaks, kaevame Doni kohale kaevikud ja hakkame end kaitsma.»

Uksele koputati valjusti.

«Sisse. Kes seal on?» hüüdis Kudinov.

Sisse astus 6-nda brigaadi komandör Grigori Bogatõrjov. Tema tugev punane nägu läikis higist, pleekinud ruuged kulmud olid kurjalt kokku tõmmatud. Ilma et ta oleks märjaks higistatud põhjaga mütsi peast võtnud, istus ta laua juurde.

«Milleks sa tulid?» küsis Kudinov, tagasihoitud naeratusega Bogatõrjovile vaadates.

«Anna padruneid.»

«Anti ju. Kui palju sul siis vaja on? Kas mul on siin padrunitehas või mis?»

«Mis siis anti? Padrun mehe kohta! Mind kõrvetatakse kuulipildujaist, aga mina muudkui küürutan selga ja peidan ennast. On's see sõda? See on lihtsalt ... haledus! Vaat mis! ...»

«Sa oota, Bogatõrjov, meil on siin tähtis jutuajamine,» aga nähes, et Bogatõrjov tõuseb ja tahab ära minna, lisas: «Pea, ära mine, saladusi sinu ees pole ... Nii et, Melehhov, kui siinpool kaldal ei suuda enam püsida, siis läheme läbimurdele. Jätame maha kõik, kes pole armees,

jätame maha kõik voorid, jalaväe paneme vankreisse, võtame kaasa kolm patareid ja murrame läbi Donetsi äärde. Sind tahame saata esimesena. Kas sa ei vaidle vastu?»

«Mul ükspuha. Aga mis teevad meie perekonnad? Saavad otsa tüdrukud, naised, raugad.»

«See on küll nii. Parem las saavad nemad üksi otsa, kui et me kõik otsa saame.»

Suunurgad alla tõmmatud, vaikis Kudinov kaua, siis võttis lauasahtlist ajalehe.

«Jah, veel uudis: ülemjuhataja on tulnud vägesid juhtima. Oli kuuldusi, et ta olevat praegu Millerovos või Kantemirovkas. Vaat kuidas meile naha kallale tükitakse!»

«Tõsi või?» kahtles Grigori.

«Tõsi, tõsi! Säh, loe. Kazanskilased saatsid mulle. Eile hommikul sattus meie luure Šumilinskaja taga kahe ratsaniku peale. Mõlemad punased kursandid. Noh, kasakad raiusid nad maha ja ühel — välimuselt vanapoolsel, nagu nad rääkisid, võib-olla oli ka mõni komissar — leidsid kaarditaskus vaat selle ajalehe nimega «Teel» kaheteistkümnendast selle kuu päevast. Imetoredasti kirjeldavad nad meid!» Kudinov ulatas Melehhovile lehe, mille nurk oli plotski jaoks ära käristatud.

Grigori heitis põgusa pilgu keemilise pliiatsiga äramärgitud artikli pealkirjale, hakkas lugema:

«ÜLESTÕUS TAGALAS

Ühe osa Doni kasakkonna ülestõus, mis on algatatud Denikini agentide — kontrrevolutsiooniliste ohvitseride poolt, kestab juba palju nädalaid. Seda on asunud toetama kasakakulakud, kes on tõmmanud endaga kaasa suure osa kasakaid-keskmikke. Väga võimalik, et ühel või teisel juhtumil on kasakad kannatanud mõnesugust ülekohut nõukogude võimu üksikute esindajate poolt. Seda kasutasid Denikini agendid osavalt, et mässu leeki lõkkele puhuda. Valgekaartlikud lurjused teesklevad mässurajoonis nõukogude võimu pooldajaid, et kergemini võita keskmikkasaka usaldust. Niiviisi liitusid kontrrevolutsioonilised sepitsused, kulakute huvid ja kasakate massi pimedus ajuti ühte mõttetus ja kuritegelikus mässus meie lõunarinde vägede tagalas. Mäss tagalas on sõdurile seesama, mis töölisele paise õlal. Et sõdida, et kaitsta Nõukogudemaad, et lõplikult hävitada mõisniklik-denikinlikud jõugud, selleks on vaja kindlat, rahulikku, üksmeelset töölis-talupoeglikku tagalat. Sellepärast on praegu tähtsaimaks ülesandeks Doni puhastamine mässust ja mässajaist.

Nõukogude keskvõim andis käsu lahendada see ülesanne lühima ajaga. Alatu kontrrevolutsioonilise mässu vastu tegutsevaile ekspeditsioonivägedele on saabunud ja saabub väga häid toetusi. Parimad töölised-organisaatorid suunatakse selle edasilükkamatu ülesande lahendamisele.

Mässule tuleb teha lõpp. Meie punaarmeelased peavad selgesti aru saama, et Vjošenskaja või Jelanskaja või Bukanovskaja staniitsa kasakad on valgekaardi kindralite Denikini ja Koltšaki otsesed abilised. Mida kauem ülestõus kestab, seda rohkem ohvreid tuleb mõlemalt poolt. Verevalamist saab vähendada ainult ühel viisil: andes kiire, karmi, purustava löögi.

Mässule tuleb teha lõpp. Tuleb lahti lõigata paise õlal ja põletada teda tulise rauaga. Siis vabaneb lõunarinde käsi surmahoobi andmiseks vaenlasele.»

Grigori lõpetas lugemise, muigas süngelt. Artikkel täitis teda viha ja pahameelega. «Kriipsutasid korra sulega ja panid kohe paari Denikiniga, arvasid tema abilisteks . . .»

«Noh, kuidas on, vahva? Tulise rauaga tahavad põletada. Noh, me vaatame veel, kes kellele kõrvetab! Eks ole tõsi, Melehhov?» Kudinov ootas veidi aega vastust ja pöördus Bogatõrjovi poole: «Padruneid on vaja? Anname! Kolmkümmend tükki ratsaniku peale, terve brigaadi jaoks. Jätkub? . . . Mine lattu, võta vastu. Orderi kirjutab sulle välja varustusosakonna ülem, astu tema juurde sisse. Aga tead, Bogatõrjov, sa pane rohkem rõhku mõõga peale, kavaluse peale, on kena asi!»

«Kärnaselt lambalt olgu tutt villagi!» naeratas rõõmustuv Bogatõrjov, jättis jumalaga ja väljus.

Pärast seda, kui ta oli Kudinoviga kokku leppinud oodatava taganemise suhtes Doni äärde, läks ära ka Grigori Melehhov. Enne lahkumist küsis:

«Juhtumil, kui ma peaksin kogu diviisi Bazkisse tooma, — on seal ka, millega neid üle toimetada?»

«Küll mõtles ikka välja! Ratsavägi läheb kõik ujudes üle Doni. Kus on nähtud, et ratsaväge üle veetaks?»

«Mul on ju Doni-äärseid mehi vähe, pea meeles. Tširiäärsed kasakad aga ei ole ujujad. Kogu elu elavad stepis, kust nad siis ujuda peavad oskama. Nad ikka rohkem nii kirve moodi.»

«Hobustega ujuvad üle. On ju varem manöövritel ujunud, ja ka Saksa sõjas tuli vahel ette.»

«Ma kõnelen jalaväest.»

«On olemas parv. Seame valmis paadid, ära muretse.»

«Elanikud sõidavad ka.»

«Tean.»

«Sa kindlusta kõikidele ülepääs, muidu võtan sul seal hinge välja! Ega see nali ole, kui meil rahvas maha jääb.»

«No küll ma juba teen, küll ma teen!»

«Kuidas jääb suurtükkidega?»

«Müüsrid lase õhku, kolmetollilised aga too siia. Me kõidame suured paadid kokku ja toome patarei siiapoole üle.»

Staabist väljudes oli Grigori ikka veel läbiloetud artikli mõju all.

«Või Denikini abilisteks nimetavad meid . . . Aga kes me siis oleme? Tuleb välja, et olemegi abilised, ei saa pahaks panna. Tõde on silmadele valus . . .» Talle meenusid kadunud Jakov Podkova sõnad. Ükskord Karginskajas, hilja õhtul oma korterisse minnes, astus Grigori patareimeeste juurde sisse, kes asusid ühes majas väljaku ääres; eeskojas jalgu pühkides kuulis ta, kuidas Jakov Podkova kellegagi vaieldes kõneles: «Lõime lahku, ütled? Ei hakka kellegi võimu all elama? Hoo! Sul ei ole küll pea otsas, vaid söögiks kõlbmatu kõrvits! Kui teada tahad, siis meie oleme praegu nagu kodutu koer: juhtub, et mõni koer pahandab peremeest või teeb midagi kurja, ja läheb kodunt ära, aga kuhu ta jääb? Huntidega ei ühine — kardab ikka natuke, ja pealegi tunneb, et nad on metsloomad tõugu, aga peremehe juurde ei või tagasi minna — see annab tehtud pahanduse eest naha peale. Nii ka meie. Ja pea minu sõnu meeles: tõmbame saba jalge vahele, ajame ta kõhu all sirgu nagu piitsa ja roomame kadettide juurde: «Võtke meid vastu, vennikesed, halastage!» Vaat mis tuleb!»

Pärast seda lahingut, milles Grigori oli Klimovka all tapnud madruseid, elas ta kogu aeg teda võimsalt haaranud külma, tuima ükskõiksuse olekus. Elas, pea longus, ilma naeratuseta, ilma rõõmuta. Vaevalt üheks päevaks ärutasid teda valu ja haledus tapetud Ivan Aleksejevitši pärast, siis möödus seegi. Ainuke, mis tal elus veel jäänud oli (nii vähemait näis talle), see oli uue ja vaigistamatu jõuga puhkenud kirg Aksinja vastu. Tema üksi

avatles teda enda poole, nagu mustal lõdisemapaneval sügisööl avatleb teekäijat kauge värelev lõkketuluke stepis.

Praegugi, staabist tulles, meenutas ta Aksinjat, mõtles: «Meie läheme läbimurdele, aga mis saab temast?» ja ilma kõhklusteta ning pikkade arutlusteta otsustas: «Natalja jääb laste juurde, ema juurde, Aksjutka aga võtan kaasa. Annan talle hobuse, ja las sõidab ühes minu staabiga.»

Ta sõitis üle Doni Bazkisse, astus korterisse sisse, tõmbas taskuraamatust lehe välja, kirjutas:

«Ksjuša! Võib-olla tuleb meil taganeda Doni vasakule kaldale, sa jäta siis kõik oma vara maha ja sõida Vjoškisse. Otsid mu seal üles, jääd minu juurde.»

Kleepis kirja vedela kirsiliimiga kinni, andis Prohhor Zõkovi kätte ja ütles punastades, kulmu kortsutades, oma piinlikkust Prohhori ees näilise ranguse taha varjates:

«Sa sõidad Tatarskisse, annad selle sedeli Aksinja Astahhovale. Aga anna nii, et ... noh, ütleme, mõni meie omadest, minu perekonnast ei näeks. Said aru? Parem mine vii öösi tema kätte. Vastust pole vaja. Ja siis, tead mis: annan sulle kaheks ööpäevaks puhkuse. Noh, sõida!»

Prohhor läks hobuse juurde, aga Grigori, äkki taibates, kutsus ta tagasi.

«Astu meie omade poole sisse ja ütle emale või Nataljale, et nad riided ja muu väärtusliku kraami aegsasti üle jõe toimetaksid. Vilja las matavad maha, elajad aga ajavad ujudes üle Doni.»

59

22-sel mail algas mässuliste vägede taandumine kogu paremal kaldal. Väeosad taganesid lahinguga, peatudes igal sobival positsioonil. Stepipiirkonna külade elanikkond sööstis paanikas Doni poole. Raugad ja naised rakendasid ette kõik majapidamises olemasolevad veoloomad, kuhjasid vankreisse kirste, majakraami, vilja, lapsi. Karjadest võeti oma lehmad ja lambad, aeti neid

teè kõrval. Hiigelsuured voorid hakkasid, sõjaväest ette jõudes, Doni-äärsete külade poole veerema.

Ülemjuhataja staabi käsul algas jalavägi taganemist üks päev varem. Tatari küla plastuunid ja Vjošenskaja mittekasakate malev väljusid 21-sel mail Ust-Hopjorskaja staniitsa Tšebotarevi külast, tegid üle neljakümne verstase marsi, jäid ööbima Vjošenskaja staniitsa Rõbnõi külasse.

22-sel oli taevas hommikust saadik kaetud kahvatu vinega. Ühtki pilve polnud tema udusel avarusel, ainult lõunas ilmus enne päikesetõusu Doni-äärse kuru serva kohale tilluke pimestavalt roosa pilveke. Selle idasse pööratud külg nagu veritses, joostes tühjaks purpurpunasest valgusest. Päike tõusis vasaku kalda liivaste, kastest jahedate luidete tagant, ja pilveke kadus nägematusse. Kuhal hakkasid valjemini karjuma räägud, teravatiivalised kajakad langesid helesiniste helvestena Doni küllustikele vetele, tõusid üles, hoides kiskjalikes nokkades hõbejalt sätendavaid kalakesi.

Keskpäevaks tekkis maikuu jaoks enneolematu kuumus. Kõrvetas nagu vihma eel. Juba enne koitu hakkasid idast mööda Doni paremat kallast venima Vjošenskaja poole põgenike voorid. Mööda Hetmani teed kolisesid lakkamatult vankrite rattad. Hobuste hirnumine, härgade möuramine ja inimeste kõne kostsid mäelt luhani.

Vjošenskaja mittekasakate malev, milles oli umbes kakssada võitlejat, viibis ikka veel Rõbnõis. Kella kümne paiku hommikul oli saadud Vjošenskajast käsk: maleval seirduda Bolšoi Gromoki külasse, panna välja Hetmani teele ja tänavaile vahipostid, pidada kinni kõiki Vjošenskajasse suunduvaid sõjaväeteenistuse-ealisi kasakaid.

Gromoki juurde veeres kokku Vjošenskajasse minevate põgenike vankrite laine. Tolmused, mustaks päevitunud naised ajasid loomi, tee kõrval sõitsid ratsanikud. Rataste kolin, hobuste ja lammaste puristamine, lehmade möögimine, laste nutt, tüüfusehaigete oigamine, keda samuti taganemisteele kaasa veeti, hävitasid kirsiaedade varju peitunud küla häirimatu vaikuse. Nii ebatavaline oli see mitmekesine ühtesulanud müra, et küla koerad kaotasid haukumisest täielikult hääle ja ei tormanud enam nagu algul iga jalakäija peale, ei saatnud vankreid

piki tanumaid, igavuse pärast jälitades neid tubli versta ulatuses.

Prohhor Zõkov veetis kodus kaks ööpäeva, ja andnud Grigori kirja üle Aksinja Astahhovale ning suulise käsu Iljinitšnale ja Nataljale, sõitis kahekümne teisel välja Vjošenskajasse.

Ta lootis leida oma sotnja Bazkis. Aga suurtükimürin, veeredes tummalt kuni Doni-äärseni, kõlas veel nagu kuskil Tširi ääres. Prohhorit millegipärast ei tõmmanud sõitma sinna, kus oli puhkemas lahing, ja ta otsustas minna Bazkisse, seal oodata, kuni Doni äärde jõuab Grigori oma 1-se diviisiga.

Kogu tee kestel kuni Gromokini sõitsid Prohhorist mööda põgenike vankrid. Ta liikus aeglaselt, peaaegu kogu aeg sammu. Tal polnud kuhugi rutata. Rubežinis liitus ta äsja formeeritud Ust-Hopjorski polgu staabiga.

Staap paigutus ümber tiiselvedruvankris ja kahes kummvankris. Staaplastel oli vankripärade külge kõidetud kuus saduldatud hobust. Ühes vankris veeti mingisuguseid pabereid ja telefoniaparaate, vedruvankris aga — haavatud elatanud kasakat ja veel üht hirmus kõhna, kongninalist, kes ei tõstnud sadulapadjalt hallist karakullist ohvitseripapaahaga kaetud pead. Ta oli nähtavasti nüüdsama tüüfuse läbi põdenud. Lebas, sinel lõuast saadik peale tõmmatud; tema kumerale kahvatule laubale, peenele kõhrjale, higiga kaetud ninale heitis tolm, aga ta palus kogu aeg katta tal jalad millegi soojaga ja kondise, soonelise käega otsaesiselt higi pühkides sõimas:

«Lurjused! Raisad! Mul puhub jalgade peale, kuulete? Polikarp, kas kuuled? Katke vankritekiga kinni! Kui terve olin, oli mind vaja, nüüd aga . . .» ja vaatas ringi ebamaise, range, nagu kõigil raske haiguse läbipõdenuil, pilguga.

See, keda ta nimetas Polikarpiks, — pikk rühikas vanausuline, — jalastus käigu peal, astus vedruvankri juurde.

«Te võite niiviisi veel enam külmetada, Samoilo Ivanovitš.»

«Kata kinni, öeldakse sulle!»

Polikarp täitis kuulekalt käsu, läks eemale.

«Kes see niisugune siis on?» küsis temalt Prohhor, silmadega haigele osutades.

«Ust-Medveditsa ohvitser. Nemad olid meil staabi juures.»

Ühes staabiga sõitsid ka Ust-Hopjori põgenikud Tjukovnõi, Bobrovski, Krutovski, Zimovnõi ja teistest küladest.

«Noh, ja kuhu vanakuri teid kihutab?» küsis Prohhor ühelt vanamehelt-põgenikult, kes istus plaanvankril, mis oli kuhjaga mitmesugust kolu täis laotud.

«Tahame Vjoškisse sõita.»

«Kas teile saadeti kutse järele, et sõidaksite Vjoškisse?»

«Ei, kullake, kutset pole küll saadetud, aga kellele surm siis armas on? Küllap sõidad, kui hirm nahas on.»

«Ma küsin sellepärast, et milleks te Vjoškisse tormate? Oleksite Jelanskajas üle jõe läinud — ja asi sellega.»

«Millega? Seal polevat parve, nagu rahvas rääkis.»

«Aga millega te Vjoškis lähete? Kas parv antakse sinu kolu-kalu jaoks? Sõjaväed jäetakse kaldale maha, teid vankritega aga hakatakse üle vedama? Küll olete ikka rumalad inimesed, vanaisa! Sõidavad kurat teab kuhu ega tea, milleks. No mis sa kõik sinna vankrisse oled ladunud?» küsis Prohhor meelepahaga, vankri kõrvale sõites, nuudiga kompsudele osutades.

«Ega siin vähe kraami ole! Riided ja rangid, näe, jahu ja palju muud, mis majapidamises vaja on . . . Ei võinud maha jätta. Oleksin tagasi läinud tühja tare juurde. Aga näe, mina panin paar hobust ja kolm paari härgi ette, ladusin kõik, mis võimalik oli, vankrisse, naised ka peale istuma ja asusin teele. Kullake, kõik on ju kogutud oma küüruga, pisarate ja higiga, kas pole siis kahju maha jätta? Kui võimalik oleks, isegi tare oleksin ära vedanud, et punased teda ei saaks, katk nende sisse!»

«Noh, aga ütleme, milleks sa seda viljasarja kaasa vead? Või jälle toole, misjaoks sa neid ühes tirid? Punastel pole neid põrmugi tarvis.»

«Aga ei võinud ju ometi maha jätta! Küll sa oled veidrik . . . Jäta sinna, aga nemad kas lõhuvad või põletavad ära. Ei, minult ei saa nad midagi. Söögu neid susi! Kõik puhtalt võtsin kaasa!»

Vanamees viibutas laisalt astuvate rammusate hobuste peale piitsa, pöördus tahapoole ja piitsavarrega tagant kolmandale härjavankrile osutades ütles:

«Näe, see sissemässitud tüdruk seal, kes härgi ajab, on minu tütar. Temal on vankris emis põrsastega. Oli teine tiine, me vist muljusime teda, kui kinni sidusime ja vankrisse panime. Eks tema võtt kätte ja toondki ööst põrsad, otse vankris. Kuuled, kuidas põrsakesed kiunuvad! Ei, minu käest ei saa punased kuigipalju noosi, võtku neid katk!»

«Et sa mulle parve juures pihku ei satu, ätt!» ütles Prohhor vihaselt vanamehe higisesse laia näkku vahtides. «Et sa mulle aga pihku ei satu, muidu lendavad sinu sead, põrsad ja kogu vara mürinal Doni!»

«Mispärast siis nii?» imestas vanamees kangesti.

«Sellepärast, et inimesed hukkuvad, jäävad kõigest ilma, aga sina, vana kuradiline, vead nagu ämblik kõik endaga kaasa!» karjus tavaliselt rahulik ja vaikne Prohhor. «Mina vihkan hirmsasti niisuguseid s... sööjaid! See on mulle kohe nagu noapiste!»

«Sõidá mööda! Sõida mööda!» vihastas vanamees, nohisedes, ära pöördudes. «Kus ülemus väljas, viskaks võõra vara Doni... Mina räägin temaga nagu hea inimesega... Mul endal peab poeg-vahtmeister praegu sotnjaga punaseid kinni... Sõida mööda, ole lahke! Ei maksa võõrast vara kadestada! Oleksid enda oma rohkem kogunud, siis ei põleks silmad nii võõra oma järele!»

Prohhor laskis hobuse traavi. Taga hakkas põrsas läbilõikavalt, peene häälega kiunuma, emis ärevalt ohkima. Põrsakisa tungis naasklina kõrvu.

«Mis kurat see on? Kust see põrsas siia sai? Polikarp!...» karjus vedruvankris lamav ohvitser, valuliselt nägu krimpsutades ja peaaegu nuttes.

«Põrsakene kukkus vankrilt maha ja ratas purustas tal jalad,» vastas juurdesõitnud Polikarp.

«Ütle neile... Sõida, ütle põrsa peremehele, et ta tapaks tema. Ütle, et siin on haiged... Niigi on raske, ja siin veel see kisa. Rutem! Kihuta!»

Vedruvankri kõrvale jõudes nägi Prohhor, kuidas kongninaline ohvitser nägu krimpsutas, tardunud pilgul põrsa kisa kuulatades, kuidas ta asjatult katsus katta kõrvu oma halli karakullpapaahaga... Polikarp kappas kohale.

«Ta ei taha tappa, Samoilo Ivanovitš. Ütleb, et põrsas saab terveks, aga kui mitte, et eks me siis tapa ta õhtuks.»

Ohvitser kahvatas, tõusis jõupingutusega vankris istukile, laskis jalad üle ääre alla.

«Kus on mu brauning? Pea hobused kinni! Kus on põrsa peremees? Ma näitan kohe... Missuguses vankris?»

Kokkuhoidlikku vanameest sunniti siiski põrsast tapma.

Omaette naerdes sõitis Prohhor traavi edasi, möödus Ust-Hopjori vankrite voorist. Umbes versta kaugusel eespool sõitsid mööda teed uued vankrid ja ratsanikud. Vankreid polnud mitte vähem kui kakssada, hajali sõitvaid ratsanikke — ligikaudu nelikümmend meest.

«Parve juures tuleb küll viimsepäeva segadus!» mõtles Prohhor.

Ta jõudis vankreile järele. Liikuva voori pea poolt kihutas galopis tema suunas keegi naine toredal tumekõrvil hobusel. Prohhori kohale jõudes tõmbas ta ratsutid pingule. Hobune tema all kandis kallist sadulat, rindrihm ja valjad sätendasid hõbedast, isegi sadulahõlmad polnud sugugi ära hõõrdunud, sadulavöö ja sadulapadja hea nahk läikis. Najne istus osavalt ja mugavalt sadulas, tugev tõmmu käsi hoidis kindlalt ratsuteid, kuid suurekasvuline sõjavähehobune nähtavasti põlgas oma perenaist: ta pööritas veripunast silmamuna, painutas kaela, ja kollast hammasteplaati paljastades katsus näksata naise ümmargust, seeliku alt väljatulnud põlve.

Naine oli otse silmini mässitud värskelt pestud, siniseks sinetatud pearätikusse. Seda huultelt kõrvale lükates küsis:

«Kas sa, onuke, ei sõitnud mööda mõnest vankrist haavatutega?»

«Sõitsin mööda paljudest vankritest. Mis siis?»

«Näe, mis häda,» hakkas naine venitades kõnelema, «ei leia meest üles. Ta sõidab mul laatsaretiga Ust-Hopjorist. Oli jalga haavata saanud. Nüüd aga olevat haav mädanema löönud ja ta saatis mulle külarahvaga sõna, et tooksin talle hobuse. See on tema hobune,» naine lõi nuudiga hobusele kaelale, mis oli higipiiskadega üle külvatud, «mina saduldasin hobuse, sõitsin Ust-Hopjori, aga laatsaretti polnud enam seal, oli ära sõitnud. Ja nüüd olen ma kogu aeg ringi kihutanud, aga mitte kuidagi ei leia teda.»

Prohhor vaatles mõnuga kasakatari ümmargust ilusat nägu, kuulatas heameelega tema madala kontraaldi-hääle pehmet tämbrit, ütles kõhatades:

«Eh, mammike! Milleks kuradiks sul meest otsida! Las tema sõidab laatsaretiga, sinu aga — niisuguse kaunitari, ja kel veel sihuke hobune kaasavaraks — võtab igamees naiseks! Isegi mina riskiksin.»

Naine naeratas vastu tahtmist, — täidlast pihta painutades tõmbas seelikuääre paljastunud põlvedele.

«Sa ütle ilma lipitsemiseta, kas ei sõitnud laatsaretist mööda?»

«Tolles vooris seal on nii haigeid kui haavatuid,» vastas Prohhor ohkega.

Naine viibutas nuuti, tema hobune pööras järsult ainult tagumistel jalgadel, välgatas jalgadevahesse kogunenud valge vahuga, võttis traavi, sammust välja sattudes läks üle galopile.

Vankrid liikusid aeglaselt. Härjad vehkisid laisalt sabadega, ajasid põrisevaid parme eemale. Oli säärane palavus, äikese-eelne õhk oli nii lämmatav ja sumbunud, et madalate päevalillede noored lehekesed tee kõrval keerdusid kokku ja närtsisid.

Prohhor sõitis jälle voori kõrval. Teda üllatas noorte kasakate rohkus. Nad olid kas oma sotnjatest lahku läinud või lihtsalt deserteerinud, ühinenud perekondadega, ja sõitsid ühes nendega üleminekukohale. Mõned olid sidunud rivihobused vankrite külge ja lamasid vankreis, vahel sekka naistega juttu ajades, lapsi poputades, teised sõitsid ratsa, püssid seljas, mõõgad vööl. «On väeosadest lahkunud ja põgenevad,» otsustas Prohhor, aegajalt kasakaile vaadates.

Lehkas hobuse- ja härjahigi järele, kuumunud vankrite puu järele, majakraami, rattamäärde järele. Härjad läksid longus päi, raskelt külgi pingutades. Nende väljaaetud keeltelt rippusid otse teetolmuni ila kiriniidid. Voor liikus nelja-viie versta kiirusega tunnis. Hoburakenditega vankrid ei sõitnud härgadest mööda. Aga niipea kui kuskil kaugel lõunas kostis pehmelt veerev suurtükipauk, hakkas kõik liikuma: järjekorda segi ajades sõitsid pikast vankrite reast välja kahe- ja üherakendilised vankrid, mida vedasid hobused. Hobused võtsid traavi, piitsad

pandi välkuma, kostis lahkhääleline: «Nõõ, mine!», «Nõ-õ-õ, kuradilised!», «Sõida!» Härgade selgadel hakkasid lajatades laksuma vibalikud ja pikapiulised piitsad, reipamalt hakkasid kolisema rattad. Hirmuga kiirendas kõik liikumist. Raskete hallide räitsakatena tõusis teelt kuum tolm ja hõljus keereldes tagasi, heites viljakõrtele ja rohule.

Prohhori väike tugev ratsuke sirutus käigu peal rohu poole, tõmmates mokkadega kord mesika varrekese, kord kollaka kollase õiekrooni, kord mõrkja puhmakese; tõmbas ja sõi, liigutades valvsaid kõrvu, katsudes kõlisevaid, igemed valusaks hõõrunud suurauḍu keelega suust välja lükata. Aga pärast suurtükipauku vajutas Prohhor talle kontsad külgedesse, ja nagu mõistes, et nüüd pole aeg söömiseks, läks ratsuke meelsasti üle rappuvasse traavi.

Suurtükituli paisus. Paukude rasked mürtsuvad helid sulasid ühte, sumbunud õhus seisis võnkuva oktaavina kõmisev kõuetaoline mürin.

«Issand Jeesus!» lõi vankris risti ette noor naine, tõmmates lapse suust pruun-roosa, piimast läikiva nisanibu, toppides kõva kollaka imetava rinna pluusi sisse.

«Kas meie omad lasevad või kes? Hei, kroonumees!» hüüdis Prohhorile härgade kõrval sammuv taat.

«Punased, ätt! Meie omadel pole mürske!»

«Noh, kaitsku neid püha jumalaema!»

Taat laskis härjajuta käest lahti, võttis peast vana kasakamütsi; käigu peal risti ette lüües pööras näo ida poole.

Lõunas ilmus hilise maisi nooljate tõusmetega kaetud künka tagant hõredavõitu must pilv. See võttis enda alla pool silmapiiri, kattis taeva uduse sõbaga.

«Suur tulekahju, vaadake!» hüüdis keegi vankrist.

«Mis see võiks olla?»

«Kus põleb?» kostis hääli läbi rataste täriseva kolina.

«Tširi ääres.»

«Punased põletavad Tširi ääres külasid!»

«Suur kuivus, hoidku jumal . . .»

«Vaadake, misukese musta pilve on üles ajanud!»

«Seal põleb rohkem kui üks küla!»

«Karginskajast alla mööda Tširi lõõmab, seal on ju praegu lahing . . .»

«Aga võib-olla ka Tšornaja Retška ääres? Anna piitsa, Ivan!»

«Oh, küll põleb! . . .»

Must udu laotus laiali, võttis enda alla ikka rohkem ruumi. Aina tugevamaks muutus suurtükkide möirgamine. Poole tunni pärast aga tõi kerge lõunatuul Hetmani teele kibedat ja erutavat kõrbelõhna tulekahjust, mis möllas kolmekümne viie versta kaugusel, Tširi külades.

60

Tee läbi Bolšoi Gromoki möödus ühes kohas hallist paekivist laotud tarast, siis pöördus järsult Doni poole, laskus madalasse kuiva jäärakusse, mille üle oli ehitatud palkidest sild.

Kuiva ilmaga helkis jääraku põhi kollasest liivast, kirjudest veerkividest, pärast suvist paduvihma aga tormasid künkalt suure hooga jäärakusse sogased vihmaveeojad, nad liitusid, vesi voolas allapoole seinana, kive lahti uhtes ja välja kiskudes, mürinal Doni paiskudes.

Niisugustel päevadel oli sild üle ujutatud, aga mitte kauaks; tunni, kahe pärast alanes tormine mägedevesi, mis hiljuti laastas juurviljaaedu ja kiskus välja tarasid ühes tugipostidega, ja jääraku paljastunud põhjas särasid värskelt niisked, kriidi ja rõskuse järele lõhnavad puhtaks pestud veerkivid, äärtel häilis pruuni läikega uhtmuda.

Mööda jääraku ääri kasvas tihedalt papleid ja pajusid. Nende varjus valitses jahedus isegi suvepäeva kõige kuumemal ajal.

Meelitatud jahedusest, oli võtnud silla juures asu Vjošenskaja mittekasakate maleva vahisalk. Vahisalgas oli üksteist meest. Seni kui külasse ei ilmunud põgenike vankreid, lebasid malevlased silla all, mängisid kaarte, suitsetasid, mõned olid võtnud end paljaks ja puhastasid särkide ning aluspükste õmblusi täitmatuist sõduritäidest, kaks meest olid palunud rühmaülemalt luba ja läinud Doni suplema.

Kuid puhkus oli lühiajaline. Varsti veeresid silla juurde vankrid. Nad liikusid katkematu vooluna, ja korraga muutus unine varjuline tanum rahvarohkeks, kärarikkaks,

lämmatavaks, nagu oleks ühes vankritega laskunud külasse Doni-äärselt künkalt ka kibe stepileitsak.

Valvesalga ülem, kes oli ühtlasi maleva 3-nda rühma komandör, — pikk kuivetanud allohvitser kärbitud must-jaspruuni habemekesega ja suurte poisilikult eemalehoiduvate kõrvadega, — seisis silla kõrval, käsi kulunud nagaanitaskule pandud. Ta laskis takistamatult mööda paarkümmend vankrit, aga siis, silmates ühel vankril noort, umbes kahekümne viie aastast kasakat, käskis lühidalt:

«Seis!»

Kasakas tõmbas ohjad pingule, tusanes.

«Missugusest väeosast?» küsis rühmaülem rangelt, vankrile üsna lähedale astudes.

«Aga mis teil vaja on?»

«Ma küsin, missugusest väeosast? Noh?»

«Rubežini sotnjast. Aga kes teie olete?»

«Roni maha!»

«Kes teie olete?»

«Roni maha, ütlen ma sulle!»

Rühmaülema ümmargused kõrvalestad lõid kuumalt õhetama. Ta avas revolvritasku, võttis nagaani välja ja pani selle vasakusse kätte. Kasakas pistis ohjad naise kätte, hüppas vankrilt maha.

«Miks ei ole väeosas? Kuhu sa sõidad?» küsitles teda rühmaülem.

«Olen haige. Sõidan nüüd Bazkisse... Oma perekonnaga sõidan.»

«Kas dokument haiguse kohta on?»

«Kust seda dokumenti võtta? Velskrit polnud sotnja juures . . .»

«Aa, ei olnud? . . . Noh, Karpenko, vii ta koolimajja!»

«Aga kes teie olete?»

«Küll me sulle seal näitame, kes me oleme!»

«Ma pean oma väeosasse minema! Sul pole õigust mind kinni pidada!»

«Me ise saadame su väeosasse. Kas relvad on sul kaasas?»

«Ainult püss.»

«Võta see, ja kiiresti, muidu äigan sulle kohe! Niisugune noor, l-l-lurjus, ja poed eide seelikusaba alla, pei-

dad end! Kas meie peame sind kaitsma või mis?» Ja põlgusega sähvas järele: «Tol-l-van!»

Kasakas tõmbas vankriteki alt püssi välja, võttis naise käe, ei hakanud inimeste ees suudlema, ainult pidas hetkeks naise karedat kätt oma peos, sosistas midagi, läks malevlase järel küla kooli poole.

Tanumasse kuhjunud vankrid hakkasid mürinal üle silla sõitma.

Valvesalk pidas tunni aja jooksul kinni umbes viiskümmend desertööri. Mõned neist hakkasid kinnipidamisel vastu, eriti üks elatanud, pikavurruline, väliselt mehine kasakas Jelanskaja staniitsa Nižne-Krivskoi külast. Valvesalga ülema käsu peale vankrist maha tulla andis ta hobustele piitsa. Kaks malevlast haarasid hobustel suu äärest, pidasid kinni juba teispool silda. Siis tõmbas kasakas ilma kaua mõtlemata hõlma alt ameerika vintšesterpüssi, pani selle palge.

«Tee vabaks! ... Tapan, lurjus!»

«Roni maha, roni maha! Meil on käsk tulistada neid, kes sõna ei kuule. Me võtame sind rutemini kirbule!»

«Mat-tsi-i-id! ... Eile olite punased, täna aga õpetate kasakaid? ... Haisev tallukas! ... Mine eemale, lõõn! ...»

Üks malevlastest, kel olid tuliuued talvised sääremähised jalgade ümber, astus vankri eesmisele rattale ja pärast lühikest heitlust kiskus kasaka käest vintšesteri. Kasakas tõmbus kassilikult küüru, libistas käe vatla alla, haaras tupest mõõga; põlvili seistes sirutus üle külgepandava värvitud vankrikorvi ja peaaegu oleks mõõgaotsaga malevlase peani ulatanud, kui see poleks õigeaegselt eemale hüpanud.

«Timoša, jäta järele, Timonjuška! Oh, Timoša! ... Ära tee ometi! ... Ära jända nendega! Nad tapavad su! ...» nuttis marrusattunud kasaka inetunäoline, kõhetu naisuke käsi ringutades.

Kasakas aga oli vankris täies pikkuses püsti tõusnud, vehkis veel kaua siniselt helkiva mõõgaga, ei lasknud malevlasi vankri ligi, vandus kähinal, pööritas metsikult silmi. «Mine ee-ma-le! ... Raiun maha!» Üle tema mustjas-tõmmu näo käisid tõmblused, pikkade kollakate vurrude all kees üles vahutavat sülge, sinakad silmavalged täitusid ikka enam verega.

Suure vaevaga võeti talt relvad, paisati ta maha, seoti kinni. Ulja kasaka sõjakus oli lihtsalt seletatav: vankrist otsiti läbi ja sealt leiti poolik pangesuurune kann kõige kangemat esimese sordi samagonni ...

Tanumas tekkis ummistus. Vankrid olid nii tihedasti üksteise vastu surutud, et tuli härjad ja hobused lahti rakendada, vankrid käte abil silla juurde vedada. Tiislid ja alsad raksusid, murdusid, hobused hinkusid kurjalt, parmudega ülekülvatud härjad ei kuulanud peremeeste käratusi, vaid ronisid tulises hädas nagu pöörased tarade otsa. Vandumine, kisa, piitsade plaksumine, naiste hädaldused kõlasid veel kaua silla juures. Tagumised vankrid pöörasid tagasi, seal, kus sai üksteisest mööda sõita, sõitsid uuesti üles maanteele, selleks et laskuda Doni äärde Bazkis.

Areteeritud desertöörid saadeti konvoi all Bazkisse, aga et nad kõik olid relvastatud, siis ei suutnud konvoi neid kinni pidada. Kohe silla taga tekkis saatevalvurite ja valvealuste vahel kaklus. Mõne aja pärast tulid malevlased tagasi, desertöörid aga suundusid organiseeritud korras ise Vjošenskajasse.

Ka Prohhor Zõkov peeti Gromokis kinni. Ta esitas Grigori Melehhovi poolt väljaantud puhkuseloa ja lasti takistamatult läbi.

Alles õhtu eel jõudis ta Bazkisse. Tuhanded Tširi küladest kokkuvoolanud vankrid olid ummistanud kõik tänavad ja põiktänavad. Doni ääres toimus midagi kirjeldamatut. Põgenikud olid pannud vankreid täis kogu kalda kahe versta ulatuses. Umbes viiskümmend tuhat inimest olid metsa all laiali, oodates ülesõitu.

Vjošenskaja kohal toimetati parvega üle patareisid, staape ja sõjaväevara. Jalaväge saadeti üle väikestes paatides. Kümnete viisi vilas neid Donil, viies üle kolmenelja inimese kaupa. Otse vee ääres, valgma juures oli kogu aeg metsik trügimine. Arjergardi jäänud ratsavägi aga ei ilmunud ikka veel. Tširilt kostis endiselt suurtükipaukude kärgatusi, ja veel teravamalt, tajuvamalt oli tunda mõrkjat, kibedat kõrbelõhna.

Üleminek kestis koiduni. Kella kaheteistkümne paiku öösi jõudsid kohale esimesed ratsasotnjad. Koidu ajal pidid nemad üleminekut alustama.

Teada saades, et 1-se diviisi ratsa-väeosad ei olnud veel saabunud, otsustas Prohhor Zõkov oodata oma sotnjat Bazkis. Suure vaevaga viis ta hobuse ratsuteidpidi vankreist mööda, mis olid tiheda massina Bazki haigla tara juurde kokku aetud, köitis ta lahti saduldamata kellegi vankri redeli külge kinni, vabastas valjaist, ise aga läks vankrite vahele tuttavaid otsima.

Tammi ääres nägi ta eemalt Aksinja Astahhovat. See läks Doni poole, väikest kompsu vastu rinda surudes, soe jakk lahtiselt õlgadele heidetud. Tema ere, silmatorkav ilu köitis kalda ääres tunglevate jalaväelaste tähelepanu. Nad kõnelesid talle midagi rõvedat, nende higistes, tolmustes nägudes süttisid naeratustes valged hambad, oli kuulda mahlakat valju naeru. Suurekasvuline valgejuukseline kasakas, vöötamata särk seljas ja kuklasse nihkunud papaaha peas, võttis Aksinjal selja tagant ümbert kinni, puudutas huultega tema tõmmut voolitud kaela. Prohhor nägi, kuidas Aksinja kasaka järsult eemale tõukas, talle tasa midagi ütles, kiskjalikult hambaid irevile ajades. Ümberringi pahvatati naerma, kasakas aga võttis papaaha peast, ütles kähiseva bassihäälega: «Eh, tädike! Kui saaks üksainus kordki!»

Aksinja kiirendas sammu, möödus Prohhorist. Tema täidlastel huultel väreles põlglik muie. Prohhor ei hõiganud teda, ta soris silmadega mööda rahvahulka, otsis oma küla rahvast. Liikudes pikkamisi edasi koormate vahel, mis olid elutult sirutanud taeva poole aisad ja tiislid, kuulis ta purjus hääli, naeru. Vankri all istusid mahalaotatud kotiriidel kolm vanameest. Ühel neist oli jalge vahel ämber puskariga. Vintis taadid ammutasid kordamööda puskarit vaskse, mürsukestast tehtud kruusiga, jõid, võtsid suupisteks kuivatatud kala. Kange puskarihais ja soolatud kala soolakas lõhn sundisid nälga tundva Prohhori peatuma.

«Kroonumees! Tule, maitse meiega jumalavilja!» pöördus tema poole üks vanameestest.

Prohhor ei lasknud end paluda, istus maha, lõi risti ette, võttis naeratades külalislahke taadi käest vastu kruusi magusalt lõhnava puskariga.

«Joo, kuni hing sees on! Säh, võta suupisteks latikat. Ei maksa vanamehi põlata, poiss. Vanamehed on arukas

rahvas! Teie, noored, peate meilt veel õppima, kuidas elu elada ja . . . noh, ja kuidas viinakest rüübata,» kõneles läbi nina teine taadike, kel oli nina sisse langenud ja pealmine huul igemeteni ära mädanenud.

Prohhor jõi, kartlikult ninatule taadile kõõritades. Teise ja kolmanda kruusi vahel ei kannatanud ta välja, küsis:

«Oled lõbusa elu läbi ninast ilma jäänud, vanaisa?»

«E-e-i, kullake! See on külmetusest. Juba väikese lapsena olin külmetusest mitu korda kõvasti haige, selleläbi läkski hukka.»

«Ja mina juba mõtlesin patust mõtet sinu peale, arvasin, et kas mitte pahast haigusest pole nina sisse vajunud? Ei viimati ei saaks endale seda risu!» tunnistas Prohhor puhtsüdamlikult.

Taadi kinnituse mõjul rahunenud, surus ta huuled ühelt kruusi külge ja nüüd juba ilma kartuseta ja ilma pausita tühjendas selle põhjani.

«Elu läheb lõrri! Kuidas ei pea siin siis jooma hakkama?» kisendas puskari peremees, tüse ja tugev taat. «Näe, tõin kaasa kakssada puuda nisu, tuhat aga jätsin maha koju. Viis paari härgi ajasin siia, ja kõik see tuleb siia maha jätta, ega's seda saa üle Doni enda järel vedada! Kõik mu kogutud vara läheb vett vedama! Tahan laule laulda! Lööge lusti, kasakad!» Taat punetas, tal tulid pisarad silmi.

«Ära nuta, Trofim Ivanõtš. Moskva ei usu just väga pisaraid. Kui ellu jääme, kogume jälle vara!» keelitas sõbrameest läbi nina kõnelev taat.

«Miks ma ei peaks siis nutma!» kõrgendas vanamees häält, nägu pisaraist moonutatud. «Vili läheb hukka! Härjad lõpevad ära! Punased põletavad tare maha! Poeg tapeti sügisel! Ma ei saa ju teisiti, kui pean nutma! Kelle jaoks ma kogusin? Sai vahel nii töötada, et suve jooksul kõdunes kümme särki seljas higi kätte ära, nüüd aga jään alasti ja palja jalu . . . Joo!»

Jutuajamise saatel sõi Prohhor ära ahju-ukse laiuse latika, jõi tühjaks kruusi seitse puskarit, jäi nii täis, et ülisuure pingutusega tõusis jalule.

«Kroonumees! Meie kaitsja! Tahad, annan su hobusele vilja! Kui palju tahad?»

«Kotitäie!» pomises Prohhor, ükskõikne kõige ümbritseva vastu.

Taat puistas talle heinakoti täie valitud kaeru, aitas selga võtta.

«Too kott tagasi! Ära unusta, jumala pärast!» palus ta, Prohhorit kaelustades ja purjus pisaraid nuttes.

«Ei too. Kui ütlen — ei too, siis, tähendab, ei too...» punnis Prohhor millegipärast visalt vastu.

Taarudes hakkas ta vankri juurest minema. Kott painutas teda, heitis ühelt küljelt teisele. Prohhorile näis, et ta läheb mööda libeda kiilasjääga kaetud maad, tema jalad vajusid laiali ja värisesid nagu rautamatul ergul hobusel, kes on jääle astunud. Ta tegi veel mõned ebakindlad sammud ja peatus. Kuidagi ei suutnud meelde tuletada: kas oli tal ennist müts peas või ei olnud? Vankri külge köidetud kõrb valgelaubaline ruun haistis kaeru, sirutus koti poole, lõi hambad nurga sisse. Lõhest hakkas pehme sahinaga voolama vilja. Prohhoril läks kergemaks ja ta hakkas jälle minema.

Võib olla, et ta oleks tassinudki kaerajäägi oma hobuse juurde, aga tohutu suur härg, kellest ta möödus, põtkas teda äkki kõrvalt, nagu härgadel viisiks on. Kiinid ja kihulased olid härja ära piinanud, ta oli kuumusest ja vaevast lausa pöörane, ei lasknud inimesi ligi. Prohhor, kes polnud sel päeval mitte esimene härjaviha ohver, lendas eemale, põrkas peadpidi vastu rattarummu, uinus kohe.

Ta ärkas pärast kesköö d. Sinkjashallis kõrguses tema kohal lendasid keereldes kiiresti lääne poole tinahallid pilved. Pilvelõhedest vaatas vahel hetkeks välja noor kollakas kuu, ja jälle peitus taevas pilvekatte taha ja pimeduses näis tugevnevat vinge, vilu tuul.

Üsna lähedal selle vankri taga, mille kõrval lebas Prohhor, läks ratsavägi. Maa oigas ja ohkles suure hulga raudakängitsetud hobusekapjade all. Hobused pruuskasid, lähedast vihma haistes; mõõgad kõlisesid jaluste vastu, süttisid punased plotskite tulukesed. Mööduvaist sotnjatest tuli hobusehigi lehka ja rihmrakmete hapukat hõngu.

Prohhor — nagu iga teinegi sõjateenistuses olev kasakas — oli sõja-aastate jooksul kodunenud selle

ainult ratsaväele omase segulõhnaga. Kasakad kandsid seda mööda kõiki teid Preisimaast ja Bukoviinast kuni Doni steppideni, ja see ratsaväeosa kindel ning alaline ishk oli niisama lähedane ja tuttav nagu kodutare lõhngi. Ahnelt lühikesi sõõrmeid liigutades kergitas Prohhor rasket pead.

«Mis väeosa see on, vennad?»

«Ratsavägi...» vastas vallatult bassihääl pimedusest.

«Missugune väeosa, ma küsin?»

«Petljura oma...» vastas seesama bassike.

«Kus lurjus!» Ta ootas veidi, kordas küsimust: «Missugune polk, seltsimehed?»

«Bokovski.»

Prohhor tahtis tõusta, aga raskelt tuikas peas veri, kurku tõusis iiveldus. Ta heitis maha, uinus uuesti. Koldu ajal hakkas Donilt tulema niiskust ja külma.

«Ei ole surnud?» kuulis ta läbi une häält enda kohal.

«Soe... ja juua täis!» vastas keegi otse Prohhori kõrva juures.

«Tiri ta kus kurat! Aeleb nagu raibe! Noh, anna talle ribide vahele!»

Piigivarrega tõukas ratsanik veel meelemärkusele tulemata Prohhorit valusalt küljesse, kellegi käed kahmasid tal jalgadest kinni, lohistasid eemale.

«Tõmmake vankrid kõrvale! Nagu oleksid kärvanud! Leidsid aja põõnutamiseks! Punased on iga silmapilk saba peale astumas, ja nemad magavad nagu oleksid kodus! Nihutage koormad kõrvale, kohe hakkab patarei minema! Kähku!... On tee kinni pannud... Küll on aga rahvas!» müristas võimukas hääl.

Vankrites ja vankrite all magavad põgenikud hakkasid end liigutama. Prohhor hüppas jalule. Tal polnud ei püssi, ei mõõka, polnud ka saabast paremas jalas, — kõik selle oli ta osanud kaotada pärast eilset joomingut. Nõutult ringi vaadates tahtis ta vankri all otsima hakata, aga läheneva patarei sõitjad hüppasid hobuste seljast maha ja lükkasid numbrimeeste abiga kogu vankri ühes sellel asetsevate kirstudega halastamatult ümber, tegid silmapilkselt suurtükkidele tee vabaks.

«Sõi-da-a-a!...»

Sõitjad hüppasid hobuste selga. Raskelt võngatades tõmbusid laiad kokkuõmmeldud trengid pingule. Ümbrisega kaetud suurtüki kõrged rattad täratasid teeaugu kohal. Mürsukast jäi telgepidi vankri tiisli taha kinni, murdis selle ära.

«Jätate rinde maha? Kus sõjamehed, sõõgu teid katk!» hüüdis vankrilt läbi nina kõnelev taat, kellega Prohhor oli õhtul tipsutanud.

Patareimehed sõitsid vaikides, ruttasid ülesõidukohale. Koidueelses hämaruses otsis Prohhor kaua püssi ja hobust. Ega leidnudki. Paatide juures võttis maha ka teise saapa, viskas selle vette ja niisutas kaua talumatu valu võrudest kokkusurutud pead.

Ratsavägi hakkas üle minema päikesetõusu ajal. Jalastunud kasakad ajasid 1-se sotnja poolteistsada lahtisaduldatud hobust Doni äärde ülalpool käänakut, mille juurest Don täisnurga all idasse pöörab. Kongninaline ja metsiku ilmega sotnjakomandör, silmini punasesse harjasetaolisse habemesse kasvanud, sarnanes hämmastavalt metsseaga. Tema vasak käsi rippus määrdunud verises sidemes, parem mängles väsimatult nuudiga.

«Ära lase hobustel juua! Aja! Aja neid! Kas sa... kuradi... kuradi kurat... kardad vett või mis?!... Astu vette!... Ega ta sul suhkrust ole, ei sula ära!...» karjus ta kasakate peale, kes hobuseid vette ajasid, ja ta punaste vurrude all paljastusid kihvjad valged hambad.

Hobused kogunesid karja, läksid vastumeelselt lõdisema panevasse vette, kasakad kärasid, peksid neid nuutidega. Esimesena hakkas ujuma ronkmust valgesõõrmeline laia roosaka tähtotsaga hobune. Tema, nagu näha, ei ujunud mitte esmakordselt. Ta libajat laudjat uhtus laine, kiuline saba kandus küljele, kael ja pea olid väljas. Tema järel läksid teised hobused, voolu lõhestades, mürina ja puristamisega sukeldudes kihama löönud vette. Kuues suures sõudepaadis sõitsid kasakad järele. Üks saatjaist seisis paadininas ja hoidis igaks juhtumiks nöörist püüdelingu valmis.

«Ära sõida neile ette! Juhi neid põiki voolu! Ära lase, et voolus neid ära kannaks!»

Nuut sotnjaülema käes elustus, tegi ringi, laskus laksatades lubjast määrdunud saapa säärele.

Kiire voolus kandis hobuseid alla. Must ujus kergelt teiste ees, eraldunud kahe hobusekeha pikkuse võrra. Tema jõudis esimesena välja vasaku kalda liivasele leetseljakule. Sel hetkel vaatas mustpapli puhmjate okste tagant välja päike, tema roosa kiir langes ronkmustale hobusele, ja seile niiskusest läikiv karv süttis hetkeks musta kustumata leegiga.

«Vaata Mrõhhini mära järele! Aita teda!... Tal on valjad peal. Sõua ometi! Sõua!...» Karjus metsseataoline sotnjaülem kähisevalt.

Hobused ujusid õnnelikult üle. Teisel pool ootasid neid kasakad. Nad valisid igaüks oma hobuse välja, panid neile valjad pähe. Siitpoolt hakati sadulaid üle vedama.

«Kus eile põles?» küsis Prohhor kasakalt, kes sadulaid paadi juurde kandis.

«Tširil.»

«Kas süttis mürsust?»

«Mis mürsust?» vastas kasakas karmilt. «Punased põletavad...»

«Kõik puhtaks?» imestas Prohhor.

«E-e-ei... Rikaste taresid põletavad, neid, mil on plekk-katus, või kellel on head majapidamishooned.»

«Missuguseid külasid on siis põletatud?»

«Visloguzovist kuni Gratšovini.»

«Aga kas sa ei tea, kus praegu on esimese diviisi staap?»

«Tšukarinskis.»

Prohhor läks tagasi põgenike vankrite juurde. Kõikjal ääretu laagri kohal oli allatuult tunda kibedat suitsu, mis tuli hagudest, lõhutud taradest ja kuivast loomasõnnikust tehtud lõkkeist: naised keetsid einet.

Öö jooksul oli tulnud juurde veel mõni tuhat põgenikku parema kalda stepipiirkonnast.

Lõkete ääres, vankreis ja koormail on häälte mesilasesumin:

«Millal see ülemineku järg küll meie kätte tuleb? Oh, ei jõua ära oodata!»

«Jumal karistagu — puistan vilja Doni, et punased endale ei saaks!»

«Parve juures on ra-a-ahvast — nagu pilv!»

«Kallike, kuidas me siis kirstud kaldale maha jätame?»

«Kogusime-kogusime... Issand Jeesus, meie heategija!»

«Oleks pidanud oma külas üle minema...»

«Et vanatühi meid ka siia Vjoškisse tõi, eh!»

«Räägitakse, et Kalinov Ugol olevat maani maha põletatud.»

«Oli kange kihu parve peale trügida...»

«Noh, kas annavad siis armu või mis!»

«Nendel on käsk: kõik kasakad kuuest aastast kuni kõige kõrgema vanaduseni — maha raiuda.»

«Võtavad meid teisel pool kinni... Mis siis saab?»

«Küll rahivad siis liha kokku!...»

Värvitud tauria vankri juures kõneleb rühikas hallikulmuline vanamees, välimuse ja võimukate maneeride järgi küla-ataman, kes on enam kui ühe aasta vaskotsaga atamanikeppi kandnud:

«...küsin: «Tähendab, rahvas peab kaldal otsa saama? Millal me siis suudame oma kiltsude ja kaltsudega teisele poole üle minna? Punased tapavad meid ju jalapealt maha!» Nende kõrgeausus aga ütleb mulle: «Ära karda, papi! Niikaua oleme positsioonidel ja kaitseme neid, kuni kõik rahvas on üle läinud. Sureme, aga naisi-lapsi-rauku ei lase otsa saada!»»

Hallikulmulist atamani ümbritsevad naised ja vanamehed. Suurima tähelepanuga kuulavad nad tema kõnet, siis tõuseb üldine segane kisa:

«Aga miks patarei minema keris?»

«Tallasid peaaegu inimesed maha, kihutasid ülesõidukohale!...»

«Ja ratsavägi tuli...»

«Räägitakse, et Grigori Melehhov olevat rindelt lahkunud.»

«Mis kord see on? Jätsid elanikud maha, ise aga...»

«Ja sõjaväed sumavad ees!...»

«Kes hakkab meid kaitsma?»

«Näe, ratsavägi läks ujudes üle!...»

«Igaüks hoiab ikka oma nahka...»

«See'p see on!»

«On meid täiega tükis ära andnud!»

«Suisa surm on silme ees!»

«Peab saatma punaste juurde vanamehi soola-leivaga. Võib-olla halastavad, ei hakka tapma!»

Tänavaotsa kohal, suure telliskivist haiglahoone juures tuleb nähtavale ratsanik. Püss ripub tal sadula esikaarel, kõrval kõigub piigi roheliseks värvitud vars.

«See on ju minu Mikiška!» hüüab katmata peaga elatanud naine rõõmsalt.

Ta jookseb ratsamehe juurde, hüpates üle tiislite, trügides koormate ja hobuste vahelt läbi. Ratsameest haaratakse jalustest, peetakse kinni. Ta tõstab pea kohale lakkpitsatiga halli ümbriku, hüüab:

«Ettekandega peastaapi! Laske läbi!»

«Mikišenka! Pojake!» hüüab elatanud naine erutatult. Ta mustad hallisegused sassis juuksesalgud langevad säravale näole. Väriseva naeratusega surub ta end kogu kehaga jaluse vastu, higise hobusekülje vastu, küsib:

«Kas meie külas käisid?»

«Käisin. Praegu on seal punased...»

«Meie tare?...»

«Tare on terve, aga Fedoti oma põletati maha. Meie küün hakkas ka põlema, aga nemad ise kustutasid ära. Fetiska tuli sealt, jutustas, et punaarmeelaste vanem olevat ütelnud: «Et ükski kehvikute onn ära ei põleks, pursuidel aga põletage.»»

«Noh, jumal tänatud! Aitüma neile!» lööb naine risti ette.

Karm vanamees kõneleb nördinult:

«Kuis sa siis nii, kullake! Naabril põletati kõik lagedaks — ja see on siis «jumal tänatud»?»

«Ei temal ole häda midagi!» patrab eit ärevalt ja kiiresti. «Tema ehitab endale jälle, aga mismoodi mina oleksin ehitanud, kui oleks maha põletatud? Fedotil on karbitäis kulda maha maetud, minul aga... terve elu olen mööda võõraid inimesi orjanud, kehvuse ikkes olnud!»

«Laske, ema! Ma pean kirjaga ruttama,» palub ratsanik, sadulast alla kallutudes.

Ema läheb hobuse kõrval, suudleb käigu peal poja mustaks päevitanud kätt, jookseb oma vankri juurde, ratsanik aga hüüab noormeheliku tenoriga:

«Andke teed! Kirjaga ülemjuhataja juurde! Andke teed!»

Tema hobune on erutatud, keerutab tagaosa, tantsiskleb. Inimesed astuvad vastu tahtmist kõrvale, ratsanik sõidab näiva aeglusega, kuid kaob varsti koormate taha, härgade ja hobuste selgade taha, ja ainult piik kõigub suure rahvahulga kohal, lähenedes Donile.

61

Päeva jooksul toimetati kõik mässuliste väeosad ja põgenikud Doni vasakule kaldale. Viimastena läksid üle Grigori Melehhovi 1-se diviisi Vjošenski polgu ratsasotnjad.

Kuni õhtuni pidas Grigori kaheteistkümne valitud sotnjaga kinni 33-nda Kubaani diviisi pealetungi. Kella viie paiku sai ta Kudinovilt teate selle kohta, et väeosad ja põgenikud on üle toimetatud, ja alles siis andis taganemiskäsu.

Varem väljatöötatud plaani kohaselt pidid Doniäärse piirkonna ülestõusnute sotnjad minema üle jõe ja paigutuma igaüks oma küla vastu. Keskpäevaks hakkas staapi saabuma teateid sotnjatelt. Enamik neist oli juba asunud vasakule kaldale oma külade kohale.

Sinna, kus vastaskaldal polnud külasid, saatis staap kaldaäärse stepipiirkonna kasakaist koosnevad sotnjad. Kružilini, Maksajevo-Singini, Kargini jalaväe-, Latõševi, Lihhovidovi ja Gratšovi sotnja võtsid enda alla vahemaad Pegarevka, Vjošenskaja, Lebjažinski, Krasnojarski vahel, ülejäänud läksid tagalasse, Donitagustesse küladesse — Dubrovkasse, Tšornõisse, Gorohhovkasse ja pidid Safonovi mõtte järgi moodustama selle reservi, mida väejuhatus oleks läbimurde korral vajanud.

Mässuliste rinne läks nüüd piki Doni vasakut kallast, Kazanskaja staniitsa äärmistest läänepoolseist küladest kuni Ust-Hopjorini, ulatudes saja viiekümne versta peale.

Üle jõe läinud kasakad valmistusid positsioonilahinguiks; kaevasid rutuliselt kaevikuid, raiusid ja saagisid papleid, pajusid, tammi, ehitasid blindaaže ja kuulipildujapesi. Kõik põgenike juures leitud tühjad kotid täitsid nad liivaga, asetasid reastikku, eesvallina, kaevikute katkematu joone ette.

Õhtuks oli kaevikute kaevamine igal pool lõpule viidud. Vjošenskaja taga, istutatud männimetsas olid maskeerunud 1. ja 3. mässuliste patarei. Kaheksa suurtüki peale oli olemas kõigest viis mürsku. Ka püssipadrunid olid lõppemas. Kudinov saatis ratsakulleriga laialt päevakäsu, mis keelas rangelt vaenlasele vastu tulistada. Päevakäsus pandi ette valida igast sotnjast välja üks või kaks kõige osavamat laskurit, varustada nad küllaldase hulga padrunitega, selleks et need üliosavad laskurid hävitaksid punaseid kuulipildureid ja neid punaarmeelasi, kes näitavad end parema kalda külade tänavail. Teistel oli lubatud tulistada ainult sel juhtumil, kui punased peaksid ette võtma jõe ületamise katse.

Grigori Melehhov tegi videvikus veel ringsõidu oma 1-se diviisi üksustes, mis olid laiali mitmes kohas Doni ääres, ööbima läks tagasi Vjošenskajasse.

Luhal tuld teha oli keelatud. Ka Vjošenskajas polnud tulesid. Kogu Doni-tagune uppus lillasse pimedusse.

Hommikul vara ilmusid Bazki künkale esimesed punaste patrullid. Varsti hakkas neid terendama kõigil parema kalda kurgaanidel Ust-Hopjorskajast kuni Kazanskajani. Punane rinne oli võimsa laviinina veeremas Doni äärde. Pärast kadusid patrullid, ja kuni keskpäevani tardusid künkad raskes kõrbevaikuses.

Mööda Hetmani teed keerutas tuul valkjaid tolmusambaid. Lõunas seisis ikka veel suure tulekahju punamust somp. Tuulest laialipühitud pilved kogunesid uuesti. Künkale heitis tiivuline pilvevari. Sähvatas päevavalgel valgena päistev välk. Hetkeks palistas ta sinise pilve hõbeja lookleva tikandina, sööstis alla sä-

tendava odana ja lõi valvekurgaani prinki kumerasse rinda. Kõu otsekui lõhestas pea kohal lasuva pilvemüraka: selle rüpest hakkas valama vihma. Tuul kiskus seda viltu, kandis valkjate tantsisklevate lainetena mööda Doni-äärsete mägede kriidinõlvakuid, mööda kuumusest närtsinud päevalilli, mööda longuvajunud vilju.

Vihm värskendas noore, aga tolmust raugalikult halli lehestiku. Tõuvilja orased lõid mahlakalt sätendama, kollasenäolised päevalilled tõstsid ümmargusi terakandvaid päid, juurviljaaedadest puhatas õitsva kõrvitsa meelõhna. Janu kustutanud maa hingas kaua auru ...

Pärast keskpäeva ilmusid valvekurgaanidele, mis hõreda ahelikuna seisid piki Doni-äärset kõrgendikku, kulgesid Doni kohal Aasovi mereni, uuesti punaarmeelaste patrullid.

Kollaseluiteline, lame Doni-tagune, mida roheliste saartena laigustasid metsaga piiratud järvekesed, oli kurgaanidelt näha kümnete verstade ulatuses. Punaarmeelaste patrullid hakkasid ettevaatlikult alla küladesse sõitma. Künkalt valgus ahelikes alla jalavägi. Valvekurgaanide taha, milledel kunagi polovetside ja sõjakate brodnikute piilurid olid valvanud vaenlase tulekut, paigutusid punased patareid.

Belogorskaja mäele asetunud patarei alustas Vjošenskaja tulistamist. Esimene granaat lõhkes väljakul, siis aga kattus staniitsa mürsulõhkemiste hallide suitsukestega ja šrapnellide piimvalgete, tuules sulavate mütsidega. Veel kolm patareid hakkasid tulistama Vjošenskajat ja kasakate kaevikuid Doni ääres.

Bolšoi Gromokis tõstsid raevuselt häält kuulipildujad. Kaks «Hotchkissi» tulistasid lühikeste valangutega, baritonihääleline «maksim» aga puistas pärast proovilaske lakkamatut raudset raginat Doni taga hüppejooksuga edasiliikuvaile mässuliste jalaväe lülidele. Küngaste juurde tõmmati kokku voore. Laukapuupõõsastikku täiskasvanud mäenõlvadel kaevati kaevikuid. Mööda Hetmani teed kolisesid kaarikute ja kummvankrite rattad, nende järel venis tolm pika keerleva vedikuna.

Suurtükimürin kostis kogu rindel. Maastikku valitsevailt Doni-äärseilt mägedelt tulistasid punased patareid Doni-tagust kuni hilisõhtuni. Mässuliste kaevikutest läbilõigatud luht vaikis kogu ulatuses Kazanskajast kuni Ust-Hopjorskajani. Hobusehoidjad olid hobustega tõtanud peitu jõeäärsesse madalasse võsastikku, mis oli läbipääsmatult kasvanud täis kõrkjat, tarna ja puiku. Seal ei tülitanud hobuseid kihulased, metshumalaga läbipõimitud tihnikus oli jahe. Puud ja kõrged vesipajud varjasid kindlalt punaarmeelaste vaatlejate eest.

Rohelisel luhal polnud näha hingegi. Ainult vahel harva ilmus sinna Donist kaugemale rühkivate põgenike hirmust küüruvaid kogukesi. Punaarmeelaste kuulipilduja lõgistas nende pihta mõne valangu, kuulide veniv vilin paiskas ehmunud põgenikke maha. Nad lebasid paksus rohus kuni videvikuni ja alles siis sõrkisid kiiresti metsa poole, ruttasid tagasi vaatamata põhja poole, järvekeste vahele, mis külalislahkelt meelitasid tiheda lepa- ja kasevõsaga.

Kaks päeva oli Vjošenskaja kõvendatud suurtükitule all. Elanikud ei tulnud keldreist välja. Ainult öösi elustusid mürskudest üleskaevatud staniitsatänavad.

Staabis avaldati arvamust, et niivõrd intensiivne tulistamine pole midagi muud kui ettevalmistus pealetungiks, üle jõe minekuks. Kardeti, et punased alustavad üleminekut nimelt Vjošenskaja kohal, sihiga see enda alla võtta, püüavad siis tungida kiiluna sirgjoones külgevasse rindesse, lõhestada see kaheks ning seejärel tiibrünnakuga Kalatšist ja Ust-Medveditsast purustada lõplikult.

Kudinovi käsul koondati Vjošenskajas Doni äärde üle kahekümne kuulipilduja, mis olid varustatud küllaldase hulga kuulipildujalintidega. Patareikomandörid said käsu tulistada järelejäänud mürsud välja ainult sel juhtumil, kui punased peaksid katset tegema üle jõe tulla. Parv ja kõik paadid olid tõmmatud lahesoppi ülalpool Vjošenskajat, seisid seal tugeva valve all.

Grigori Melehhovile näisid staaplaste kartused põhjendamatud. 24-ndal mail toimuval nõupidamisel naeris ta välja Ilja Safonovi ja tema mõttekaaslaste oletused.

«Millega lähevad nad Vjoški kohal üle jõe?» ütles ta.

«On's siin ülemineku jaoks sobiv koht? Vaadake ometi: teisel pool on lage kallas nagu peopesa, tasane liivaneem, otse Doni ääres — ei metsatukka, ei põõsast. Missugune loll hakkab siis niisuguses kohas üle minema? Ainult Ilja Safonov oma võimete juures võiks säärasesse hukatusse tükkida... Niisugusel lagedal kaldal niidavad kuulipildujad kõik viimse meheni maha! Ja sa ära arva, Kudinov, et punased komandörid on rumalamad kui meie. Nende hulgas on meist nupukamaid! Otse Vjoški peale nad ei lähe, ja me peame ootama üleminekut mitte siin, vaid kas seal, kus on madal, kus asuvad koolmed, või seal, kus maastik on varjatud, täis kurde ja metsa. Niisuguseid hädaohtlikke kohti peab hoolega valvama, eriti öösiti; kasakaid tuleb hoiatada, et nad kogemata maha ei magaks, kardetavate kohtade juurde aga viia aegsasti reserve, et häda korral oleks midagi välja panna.»

«Sa ütled, et nad ei lähe Vjoški peale? Aga miks nad siis hilja õhtuni põrutavad staniitsa pihta suurtükkidest?» esitas küsimuse Safonovi abi.

«Seda küsi juba nendelt. Kas nad lasevad siis ainult Vjoški peale? Kõmmutavad ka Kazanka, Jerinski pihta, näe Semjonovi mäeltki laovad selga. Nad lasevad igal pool suurtükkidest. Neil on vist mürske natuke rohkem kui meil. Meie s . . . artilleerial on viis mürsku, ja nendelgi on mürsukannud tammepuust tahutud.»

Kudinov pahvatas naerma:

«Noh, sellega sattusid naela pea pihta!»

«Siin pole vaja kriitikat arendada!» solvus nõupidamisel viibiv 3-nda patarei komandör. «Siin peab kõnelema asjalikult.»

«Kõnele, kes sulle's keele peale astub?» Kudinov kortsutas kulmu, hakkas mänglema vööga. «Enam kui üks kord on teile kuraditele öeldud: «Ärge raisake asjatult mürske, hoidke tähtsaiks puhkudeks!» Agä ei, lasksid, mille pihta juhtus, isegi vooride pihta lasksid. Aga vaat nüüd ulatub vesi taguotsa — ja pole millegagi lasta. Miks siis haavuda kriitika üle? Melehhovil on õigus pilgata teie tammepuust artilleeriat. Teie varustus on tõesti naeruväärne!»

Kudinov asus Grigori poolele, toetades kindlalt tema ettepanekut kõvendatud valve seadmise kohta üleminekuks

kõige sobivamaisse kohtadesse ja reserv-väeosade koondamise kohta hädaohtlike lõikude vahetusse lähedusse. Otsustati Vjošenskajas olemasolevaist kuulipildujaist anda mõni üle Belogorskaja, Merkulovskaja ja Gromkovskaja sotnjale, kellede lõikudes üleminek oli kõige tõenäolisem.

Grigori oletus selle kohta, et punased ei hakka tegema ülemineku katseid Vjošenskaja kohal, vaid valivad selleks sobivama koha, leidis juba järgmisel päeval kinnitust. Hommikul teatas Gromkovskaja sotnja komandör, et punased valmistuvad üleminekuks. Kogu öö kostsid teisel pool Doni jutukõmin, vasarate löögid, rataste kolin. Kuskilt veeti rohkearvulisil vankreil Gromokisse laudu, need visati maha, ja kohe hakkasid vinguma saed; oli kuulda, kuidas taoti kirveste ja vasaratega. Kõige järgi võis otsustada, et punased midagi ehitavad. Kasakad oletasid algul, et ehitatakse ujuksilda. Kaks julget meest läksid öösi pool versta ülespoole sellest kohast, kust kostis puusepatöö müra, võtsid riidest lahti, ja pähe asetatud põõsaste katte all ujusid mööda voolu tasa allapoole. Nad olid päris kalda juures, üsna nende lähedal kõnelesid omavahel pajude all asetseva kuulipildujaposti punaarmeelased; selgesti kostsid hääled ja kirvelöögid külas, aga vee peal ei olnud näha midagi. Kui punased midagi ehitasidki, siis igatahes mitte silda.

Gromkovskaja sotnja ülem kõvendas vaatlust vaenlasepoolse kalda üle. Koidu ajal ei näinud vaatlejad, kes lakkamatult läbi binokli silmitsesid, kaua aega midagi. Aga siis märkas üks neist, keda juba Saksa sõjas oli peetud parimaks laskuriks polgus, koidueelses hämaruses punaarmeelast, kes laskus Doni äärde kahe saduldatud hobusega.

«Punane läheb alla vee äärde,» sosistas kasakas seltsimehele ja pani binokli kõrvale.

Hobused läksid põlvini vette, hakkasid jooma.

Kasakas heitis pikalt järeleantud püssirihma vasaku käe küünarnukile, tõstis sihikuraami, sihtis kaua ja hoolikalt . . .

Pärast lasku vajus üks hobustest pehmelt küljeli, teine kappas mäkke. Punaarmeelane kummardus, et tapetud hobuselt sadul ära võtta. Kasakas tulistas teist korda,

hakkas tasa naerma: punaarmeelane ajas end kiiresti sirgu, jooksis Donist eemale, kuid äkki kukkus. Kukkus silmili ega tõusnud enam . . .

Niipea kui Grigori Melehhov sai teada punaste ettevalmistustest üleminekuks, saduldas ta hobuse, sõitis Gromkovskaja sotnja lõiku. Staniitsa taga läks ta koolme kaudu üle kitsa järvesopi, mis haruna eemaldus Donist ja ulatus staniitsa lõpuni, siis kappas metsa kaudu.

Tee läks üle luha, kuid luhta mööda oli kardetav sõita, seepärast valis Grigori pisut kaudse tee: sõitis läbi metsa kuni Rassohhovo järve lõpuni, kuidagiviisi jõudis mööda mättaid ja vesipajusid Kalmõki koolmeni (kitsa nõvani, mis oli tihedalt valgeid vesiroose, madarat ja kõrkjat täis kasvanud ja mis ühendas üht luhajärvekest Podstoilitsa järvega), ja alles ületanud tümapõhjalise Kalmõki koolme, peatas ta hobuse, laskis tal mõni minut puhata.

Donini oli otsejoones kahe versta ümber. Sõita kaevikute juurde luha kaudu tähendas sattuda tulistamise alla. Oleks võinud oodata õhtust videvikku, et läbida luha tasane kangas pimedas, aga Grigori, kes ei armastanud ootamist, kes kõneles alati, et «kõige halvem asi maailmas on oodata ja taga ajada», otsustas sõita otsekohe. «Lasen galoppi nii kiiresti kui hobune võtab, vahest nad ei taba!» mõtles ta, põõsaste vahelt välja sõites.

Ta valis rohelise pajulakakese, mis haruna eraldus Doni-äärsest metsast, tõstis nuudi. Laudjat kõrvetanud löögi ja metsiku huilgamise mõjul võpatas hobune kogu kehaga, tõmbas kõrvad pea ligi ja kihutas aina kiirust suurendades linnuna Doni poole. Grigori ei jõudnud veel pooltsada süldagi ära kapata, kui parema kalda künkalt hakkas talle pikkade valangutega vastu kätsatama kuulipilduja. «Tjüüt! Tjüüt! Tjüüt! Tjüüt! Tjüü!» — hakkasid kuulid ümiseja moodi vilistama. «Kõrgelt võtsid, onu!» mõtles Grigori, hobuse külgi surudes, ratsmeid järele lastes, põsega puudutades vastupuhuva tuule all tuisklevat hobuselakka. Ja nagu oleks punane kuulipildur, kes lamas raskekuulipilduja rohelise kilbi taga kuskil valgeneemelisel künkal, aimanud tema mõtet, sihtis nüüd ennetamisega, sähvas kuulipildujatule joaga madalamalt, ja juba hakkasid lennul tuliseks läinud kuulid

hobuse esijalgade kapjade all mahlakalt matsuma, ussi moodi sisisema. Nad lõid niiskesse, suurveest veel taheneniata maasse, pritsisid kuuma pori . . . «Tsok! Sššiu! Tsok! Tsok!» — ja jälle pea kohal ning hobuse kere kõrval: «Tjuuut! Tjüüt! . . . Tiiiuuuu!»

Kergitanud end jalustes, Grigori peaaegu lamas hobuse väljasirutatud kaelal. Hirmsa kiirusega veeres vastu pajude roheline viirg. Kui ta oli jõudnud juba poolele teele, virutas Semjonovi künkalt suurtükk. Mürsu rauaragin vapustas õhku. Lõhkemise lähedane mürin pani Grigori sadulas õõtsatama. Ta kõrvus polnud veel vaibunud kildude oigav vingumine ja ulgumine, lähemas järvekeses polnud veel jõudnud tõusta kõrkjad, mida tormine õhusurve oli maha pannud ja mis sahinal sirgusid, kui mäel kostis suurtükipaugu kõmin, ja läheneva mürsu ulgumine hakkas uuesti rõhuma Grigorit, suruma teda sadula vastu.

Talle näis, et rõhuv, ülima pinge saavutanud ragin katkes umbes sajandikuks sekundiosaks, ja just selle sekundi sajandikul ajas end ta silme ees püsti ülespaisunud must pilv, maa lõi vapustavast löögist värisema, hobuse esijalad nagu vajusid kuhugi . . .

Grigori ärkas kukkumise hetkel. Ta tõukus nii tugevasti vastu maad, et ta põlvedel lõhkesid kaitsevärvi kalevipüksid, rebenesid tripid. Lõhkemisest vapustatud õhu võimas laine paiskas ta kaugele hobusest, ja juba kukkunud, libises ta veel mõne sülla mööda rohtu, kõrvetades vastu maad käsi ja põske.

Kukkumisest uimane, tõusis Grigori jalule. Ülalt sadas musta vihmana mullakämpe ja -puru, üleskistud rohujuurikaid . . . Hobune lamas kahekümne sammu kaugusel lehtrist. Tema pea oli liikumatu, aga mullaga ülepuistatud tagumised jalad, higist märg laudjas ja sabarootsu veerjas kallak värisesid peenis kramplikes värinais.

Kuulipilduja teisel pool Doni jäi vait. Vaikus kestis minutit viis. Luhajärvekese kohal karjusid ärevalt helesinised kajakad. Peapööritust võita püüdes läks Grigori hobuse juurde. Tema jalad värisesid, olid imelikult rasked. Tal oli niisugune tunne, nagu tavaliselt käimise juures pärast kestvat ja ebamugavat istumist, kui ajuti häi-

ritud vereringe mõjul tursunud jalad näivad võõrad ja iga samm kajab helinaga vastu kogu kehas . . .

Grigori võttis tapetud hobuselt sadula ära ja jõudis vaevalt astuda lähima järvekese kõrkjaisse, mis olid kildudest osaliselt maha niidetud, kui kuulipilduja hakkas uuesti ühtlaste vaheaegadega koputlema. Kuulide lendu polnud kuulda, nähtavasti tulistati künkalt juba mõne uue sihi pihta.

Tunni aja pärast jõudis ta sotnjaülema muldonni juurde.

«Nüüd jätsid nad puusepatöö seisma,» kõneles sotnjaülem, «aga öösi hakkavad tingimata jälle kopsima. Te peaksite meile padruneid juurde andma, muidu kas või karju — üks-kaks pidemetäit mehe peale.»

«Padrunid tuuakse õhtul. Sa ära pööra silmi teiselt kaldalt!»

«Vahime kogu aeg. Täna öösi mõtlen vabatahtlikke välja kutsuda, et nad ujuksid üle ja vaataksid, mis nad seal ehitavad.»

«Aga miks sa eelmisel ööl ei saatnud?»

«Saatsin, Grigori Pantelevitš, kaks meest, aga nad ei julgenud külasse minna. Kalda ääres ujusid mööda, aga külasse — lõid kartma . . . Ja keda sa nüüd sunnidki? Asi on ohtlik, satud nende posti peale — ja kohe lasevad sul vere välja. Oma talude läheduses ei ilmuta kasakad millegipärast just suurt uljust . . . Saksa sõjas juhtus, et oli kuradi palju hulljulgeid riste hankimas, aga praegu ei saa neid suure palumise peale kuidagi vahipostigi minema, sügavast luurest ei maksa rääkidagi. Ja siis on veel naistega häda: tulid teised siia meeste juurde, ööbivad siinsamas kaevikuis, aga välja ajada ei saa. Eile hakkasin neid ajama, kus kasakad mind ähvardama, et: «Olgu vaiksem, muidu me talle näitame!»»

Sotnjaülema muldonnist läks Grigori kaevikuisse. Need kulgesid siksakis läbi metsa umbes kahekümne sülla kaugusel Donist. Tammemets, läätspuupõõsad ja noorte paplite tihe võsa varjasid eesvalli kollast muldrit punaarmeelaste silmade eest. Ühenduskäigud ühendasid kaevikuid blindaažidega, kus kasakad puhkasid. Muldonnide kõrval vedeles kuivatatud kala sinkjashalle soomuseid, lambakonte, päevalilleseemnete kesti, suitsukonisid,

mingiauguseid räbalaid; okstel rippus pestud sukki, linaseid aluspükse, jalanartse, naiste särke ja seelikuid . . .

Kohe esimesest muldonnist pistis noor, unine naine katmata pea välja. Ta hõõrus silmi, vaatles ükskõikselt Grigorit ja kadus sissekäigu musta avausse nagu suslik urgu. Kõrvalasuvas muldonnis lauldi tasa. Meeste häältega põimus summutatud, aga kõrge puhas naisehääl. Otse kolmanda muldonni sissekäigu juures istus mitte enam noor, puhtalt riietatud kasakatar. Ta põlvedel puhkas pisut hallikas tukaga kasakapea. Kasakas tukkus, mugavalt küljel lebades, naine aga otsis tal nobedalt pead, tappis hambulisel puukammil mustaseljalisi peatäisid, ajas eemale kärbseid, kes istusid tema elatanud «sõbrakese» näole. Kui poleks olnud vihast kuulipildujaraginat Doni taga, kõmisevat suurtükimürinat, mis kostis mööda vett kuskilt ülalt, kas Migulinskaja või Kazanskaja staniitsa-ala poolt, siis oleks võinud arvata, et Doni ääres olid asunud laagrisse niitjad, — nii rahulik oli tuleliinil viibiva mässulise Gromkovskaja sotnja ilme.

Esmakordselt viie sõja-aasta kestel nägi Grigori nii ebatavalist positsioonipilti. Suutmata naeratust tagasi hoida, sammus ta muldonnidest mööda, ja kõikjal tabas ta pilk naisi, kes täitsid ümmardajakohuseid meeste juures, parandasid, nõelusid kasakariietust, pesid kroonumehe pesunatukest, valmistasid toitu ja pesid nõusid pärast lihtsat lõunasööki.

«Elate siin üsna kenasti! Mugavustega . . .» ütles Grigori sotnjaülemale, tema muldonni tagasi tulles.

Sotnjaülem naeratas hambaid paljastades:

«Elame nii hästi kui oskame.»

«Kohe liiga mugavalt!» Grigori kortsutas kulmu: «Naised siit otsekohe ära koristada! Sõjas — ja niisugune kord! . . . Kas sul on siin mõni turg või laat? Mis see tähendab? Niiviisi tulevad punased üle Doni, ja te ei kuulegi, pole aega kuulata, olete naistega ametis . . . Kihuta minema kõik pikasabalised, niipea kui pimedaks läheb! Muidu tulen homme, ja kui silman mõnd seelikukandjat — käänan kõigepealt sinul kaela kahekorra!»

«Nii ta'nd küll on . . .» nõustus sotnjaülem meelsasti. «Mina olen ise naiste vastu; aga mis sa teed kasakatega?

Distsipliin on langenud... Naised tunnevad igatsust meeste järele, sõdime ju juba kolmat kuud!»

Ise aga istus punastades muldnarile, et varjata narile visatud punast naisepõlle, ja Grigorist ära pöördudes kõõritas ähvardavalt kotiriidega eraldatud muldonninurga poole, kust vaatas välja tema oma naisukese naerev pruun silm...

62

Aksinja Astahhova asus Vjošenskajas elama oma vanatädi juurde, kes elas staniitsa-äärel, mitte kaugel uuest kirikust. Esimesel päeval otsis ta Grigorit, kuid teda polnud veel Vjošenskajas; järgmisel päeval aga vingusid tänavail kuni hiljani kuulid, lõhkesid mürsud, ja Aksinja ei julgenud tarest välja minna.

«Kutsus Vjoškisse, tõotas, et oleme koos, ise aga hulgub kurat teab kus!» mõtles ta vihaselt, kambris kirstul lamades, eredaid, aga juba närtsivaid huuli hammustades. Vanaeideke-tädi istus akna juures, kudus sukka, lõi iga suurtükipaugu järel risti ette.

«Oh, issand Jeesus! Küll on hirmus! Mis nad ometi sõdivad? Mispärast on üksühe kallale karanud?»

Tänaval, umbes viieteistkümne sülla kaugusel tarest lõhkes mürsk. Heledalt tilisedes pudenes taresse aknaklaasi kilde.

«Tädi! Mine ometi akna juurest ära, nad võivad ju sinu pihta sattuda!» palus Aksinja.

Vanaeit silmitses teda muigavalt prillide alt, vastas pahameelega:

«Oh, Aksjutka! Küll sa oled ikka loll, tõesõna! Kas mina olen neile vaenlane või mis? Mispärast hakkavad nad minu peale laskma?»

«Kogemata tapavad! Nemad ei näe ju, kuhu kuulid lendavad.»

«Või kohe tapavad! Või ei näe! Nemad lasevad kasakate pihta, kasakad on neile, punastele ikka, vaenlased, mina aga — vanainimene, lesknaine, milleks neil mind vaja on? Küllap nad teavad, kelle pihta sihtida, püssidest, suurestükkidest!»

Keskpäeval kihutas mööda tänavat alumise jõekääru

sõjaks hobusekaelale kallutunud Grigori. Aksinja silmas teda läbi akna, hüppas välja metsviinapuuväätidesse müüsitud välistrepile, hüüdis: «Griša!...» — aga Grigori oli juba kadunud käänaku taha, ainult tema hobuse kapjadest ülesaetud tolm heitis aeglaselt teele. Järele joosta oli kasutu. Aksinja seisis veidi aega majatrepil, hakkas vihaselt nutma.

«Kas mitte Stjopa ei kihutanud mööda? Mispärast sa välja kargasid nagu põõrane?» küsis tädi.

«Ei... See — oli üks meie küla mees...» vastas Aksinja läbi pisarate.

«Aga miks sa silma vesistad?» päris teadmishimuline vanaeit.

«Mis teil vaja on, tädike? Teie ei saa sellest asjast aru!»

«Või ei saa aru... Noh, tähendab, kallike kihutas mööda. Mis siis muud! Asja ees, teist taga poleks sa nutma hakanud... Olen ise küllalt elu näinud, tean!»

Ohtu eel astus tarre Prohhor Zõkov.

«Tervist teile! Kas teie juures, perenaisuke, pole kedagi Tatarskist?»

«Prohhor!» hüüatas Aksinja rõõmsalt, jooksis kambrist välja.

«Noh, tüdruk, küll sain sinu pärast säru! Jäin päris jalutuks sind otsides! Tead ju, misuke ta on? Täiesti isasse, pöörane. On käimas äge laskmine, kõik elavad hinged on varju pugenud, tema aga ühte joont: «Otsi ta üles, muidu võtan sul hinge välja!»»

Aksinja haaras Prohhoril särgikäisest kinni, tõmbas ta eeskotta.

«Kus ta kurivaim siis on?»

«Hm... Kus ta siis peab olema? Positsioonidelt tuli teine jalgsi tagasi. Täna tapeti tema all hobune. Tuli vihasena nagu ketikoer. «Kas leidsid?» küsib. — «Kust mina teda leian?» ütlen. «Ega ma teda sünnitada saa!» — Tema aga: «Inimene pole nõõpnõel!» Ja kus käratab mulle peale... Päris võsahunt inimese nahas!»

«Mis ta siis rääkis?»

«Sea end valmis ja lähme, muud midagi!»

Aksinja köitis kähku oma kompsukese, jättis kiirustades tädiga jumalaga.

«Kas Stepan saatis järele või mis?»

«Stepan, tädike!»

«Noh, vii talle tervitusi. Miks ta siis ise sisse ei astunud? Oleks joonud tilgakese piima, ja vareenikuid jäi meil järele . . .»

Aksinja ei kuulanud lõpuni, jooksis tarest välja.

Kuni jõudis Grigori korterini, hakkas ta hingeldama, muutus kahvatuks — ta läks liiga kiiresti, nii et Prohhor hakkas lõpu poole isegi paluma:

«Kuule, mis ma sulle ütlen! Ma ise trampisin noores eas tüdrukuid taga ajada, aga elades pole ma nii rutanud nagu sina. Kas sa ei jõua enam kannatada? Või on kuskil tuli lahti? Ma päris lõõtsutan! No kes tormab niimoodi mööda liiva? Teil on kõik kuidagi teisiti kui teistel inimestel . . .»

Endamisi aga mõtles: «On jälle teineteise kimpu hakanud . . . Noh, nüüd ei tõmba enam vanakurat ise neid lahti! Nemad ajavad oma lõbu taga, mina aga pidin teda, litat, kuulide all otsima . . . Hoidku ja kaitsku jumal — kui Natalja teada saab, tõmbab mul naha üle kõrvade . . . tunneme ka Koršunovide tõugu! Ei, kui ma poleks kaotanud purjus peaga hobust ja püssi, siis võta näpust, ei oleks ma sind mööda staniitsat otsima läinud! Ise keetsite suppi, ise sööge!»

Kõvasti suletud luukidega kambris põles suitsuselt rasvalamp, Grigori istus laua taga. Ta oli nüüdsama puhastanud püssi ja polnud veel lõpetanud mauseri toru pühkimist, kui uks kääksatas. Lävel seisis Aksinja. Tema kitsas valge otsaesine oli higist märg, kahvatus näos aga põlesid päraniavatud kurjad silmad niisuguse hullunud kirega, et Grigoril temale vaadates süda rõõmsalt võpatas.

«Meelitasid ära . . . ise aga . . . oled ei tea kus . . .» kõneles Aksinja raskelt hingates.

Nagu kunagi ammu-ammu, nagu nende armuvahekorra esimestel päevadel, polnud tema jaoks nüüd olemas midagi peale Grigori. Jälle oli maailm tema jaoks surnud, kui puudus Grigori, ja elustus uuesti, kui Grigori oli tema juures. Prohhorit häbenemata sööstis ta Grigori juurde, põimus metshumalana ta ümber, ja nuttes, armsama karvaseid põski suudeldes, nina, otsaesist, silmi,

huuli lühikeste suudlustega üle külvates sosistas ta ebasetgelt, nuuksus:

«Kuis ma piinlesin! . . . Olen haige igatsusest! Grišenka! Mu südame armsam!»

«No näe . . . No vaata . . . Oota ometi! . . . Aksinja, jäta järele . . .» pomises Grigori kohmetunult, nägu ära pöörates, püüdes mitte vaadata Prohhorile.

Ta pani Aksinja pingile istuma, võttis tal peast kukkassevajunud rätiku, silus sasitud juukseid.

«Sa oled mingisugune . . .»

«Mina olen ikka endine! Aga näe sina . . .»

«Ei, jumala eest, sa oled pöörane!»

Aksinja pani käed Grigori õlgadele, naeris läbi pisarate, sosistas kiiresti:

«No kuidas võib nii? Ise kutsusid . . . Ma tulin jalgsi, jätsin kõik maha, aga teda pole . . . Kihutasid mööda, ma kargasin välja, hüüdsin, aga sina olid juba nurga taha kadunud . . . Äkki oleks sind tapetud, ja ma poleks saanudki vaadata sind veel viimset korda . . .»

Ta kõneles veel midagi ütlemata hella, armsat, naiselikku, rumalat ja kogu aeg silitas kätega Grigori vimmas õlgu, vaatas lakkamatult talle silmadesse oma igaveseks alistunud silmadega

Ta pilgus oli midagi haledat ja samal ajal surmvihast nagu kinnipüütud metsloomal, midagi niisugust, millest Grigoril oli halb ja valus temale vaadata.

Grigori varjas silmi päikese kõrvetatud ripsmetega, naeratas sunnitult, vaikis. Aksinja põskedel aga tungis üha tugevamini esile kuumust hõõgav puna, ja silmad kattusid nagu sinise udulooriga.

Prohhor väljus ilma et oleks jumalaga jätnud, sülitas eeskojas, hõõrus sülje jalaga laiali.

«Võlu, ja muud midagi!» ütles ta vihaselt, trepiastmelt alla astudes, ja paugutas demonstratiivselt valjusti jalgväravat.

63

Kaks ööpäeva elasid nad nagu unes, ajades segi ööd ja päevad, unustades ümbruse. Vahel ärkas Grigori pärast lühikest uimastavat und ja nägi poolhämaruses Aksinja pilku, mis oli tähelepanelikult, nagu uurivalt temale suu-

natud. Aksinja lebas tavaliselt küünarnukil, toetades põske käega, vaatas peaaegu ilma pilgutamata.

«Mis sa vaatad?» küsis siis Grigori.

«Tahan isu täis vaadata ... Sind tapetakse, süda ütleb mulle seda.»

«Noh, kui süda ütleb, siis vaata,» naeratas Grigori.

Kolmandal päeval läks ta esimest korda tänavale. Kudinov läkitas hommikust saadik ühe virgatsi teise järel, palus tulla nõupidamisele. «Ei tule. Las peavad nõu ilma minuta,» vastas Grigori käskjalgadele.

Prohhor tõi talle uue, staabist hangitud hobuse, käis öösi Gromkovskaja sotnja lõigus, tõi ära sinna mahajäetud sadula. Nähes, et Grigori valmistub sõitma, küsis Aksinja ehmunult:

«Kuhu nüüd?»

«Tahan sõita Tatarskisse, vaadata, kuidas meie küla kaitstakse, ja ühtlasi püüan teada saada, kus on perekond.»

«Tunned igatsust laste järele?» Külmakartlikult tõmbas Aksinja rätiku tõmmude veerjate õlgade ümber.

«Tunnen.»

«Sa ära parem sõida, mis?»

«Ei, sõidan.»

«Ära sõida!» palus Aksinja, ja tema silmakoobaste mustades sügavikkudes hakkasid palavikuliselt välgatlema silmad. «Tähendab, perekond on sulle kallim kui mina? On kallim? Tõmbab nii siia kui sinna? Siis võta mind õige enda juurde. Nataljaga saame vahest kuidagi omavahel läbi ... Noh, mine! Sõida! Aga minu juurde ära enam tule! Ma ei võta vastu. Ei taha niiviisi! ... Ei taha!»

Grigori väljus vaikides, läks õue, istus hobuse selga.

Tatari küla plastuunide sotnja ei viitsinud kaitsekraave kaevata.

«Kuraditempe mõtlevad välja!» bassitas Hristonja. «Kas me oleme Saksa rindel või mis? Nii et kaevake, vennikesed, harilikke põlvesügavusi kaevikukesi. Kas siis sihukest paatunud maad saab kahe arssina sügavuselt kaevata? Kus sa sellega! Teda ei saa kangigagi raiuda, labidast maksa rääkidagi.»

Tehtigi tema nõuande järgi: vasaku kalda krõmpsjal jõeandikul kaevasid nad väikesed kaevikud lamamiseks, metsa aga tegid muldonnid.

«No vaat, olemegi ümisejateks hakanud!» teravmeelitses Anikuška, kes iialgi pead norgu ei lasknud. «Asume elama urgudesse, toiduks saame rohtu, muidu te alati tahate pugida pliine koorega, liha, nuudleid sterletiga ... Aga kas mesikat ei soovi?»

Tatarskilasi tülitasid punased vähe. Küla kohal ei olnud patareid. Ainult harva hakkas paremalt kaldalt kiiresti koputlema kuulipilduja, saates lühikesi valanguid kaevikust väljavaatava vaatleja pihta, siis aga tekkis jälle kauaks ajaks vaikus.

Punaarmeelaste kaevikud olid mäel. Ka sealt tulistati vahetevahel, alla külasse aga tulid punaarmeelased ainult öösi ja sedagi lühikeseks ajaks.

Grigori jõudis oma luhale õhtu eel.

Kõik siin oli talle tuttav, iga puuke kutsus välja mälestusi ... Tee läks mööda Neitsi lagendikku, kus kasakad iga aasta peetripäeval jõid viina, pärast seda kui olid loha ära jaganud. Neemena ulatub luhasse Aljoška salu. Kunagi väga ammu tapsid hundid selles, tookord alles nimetus metsatukas, lehma, mis kuulus kellelegi Aleksеile, — Tatari küla elanikule. Aleksei suri, mälestus temast kustus, nagu kustub pealkiri hauakivil, isegi ta perekonnanimi ununes naabreil ja külarahval, aga tema nime järgi nimetatud metsatukake elab, sirutab taeva poole tammede ja korgijalakate tumerohelisi kroone. Tatarskilased raiuvad neid puid majapidamise tarbeesemete valmistamiseks, aga jändrikest kändudest tärkab kevadel eluvisasid noori võsusid, aasta või kaks märkamatut kasvu, ja jälle ehib Aljoška salu suvel haraliste okste malahiidirohelus, sügisel — nagu kuldne rõngastorvis — hommikukülmade süüdatud nikerdatud tammelehtede purpurpunane kuma.

Suvef katab Aljoška salus torkiv kitsemuraka puhmastik tiheda punemena niisket maad, vanade korgijalakate latvades ehitavad pesi uhkelt sulitatud sinivaresed ja

harakad; sügisel, kui ergutavalt ja kibedalt lõhnab tammetõrude ja mahalangenud tammelehtede järele, külastavad metsatukka lühikeseks ajaks läbilendavad metskurvitsad, talvel aga lükib laialilaotatud valgele lumevildile ainult rebane oma ümmargusi pressitud jälgi nagu helmepaela. Enam kui üks kord oli Grigori nooruses käinud Aljoška salus rebaseraudu panemas ...

Ta sõitis okste jahedas varjus, mööda mulluse tee vanu rohtunud rattaröövpaid. Jõudis Neitsi lagendikust läbi, Musta jääraku juurde, ja viina-uimana lõid pähe mälestused. Kolme papli juures oli ta poisikesena kunagi mööda väikest sookest taga ajanud veel mitte lendavate metspardipoegade pesakondi. Ümmarguses järves oli koidust kuni õhtuni püüdnud linaskeid ... Läheduses aga on telkjas lodjapuukene. See seisab teistest eemal, üksildane ja vana. Teda on Melehhovi õuest näha, ja igal sügisel imetles Grigori oma tare välistrepile tulles lodjapuupõõsast, mis paistis eemalt nagu punastest teravakeelelistest leekidest haaratud olevat. Kadunud Petro armastas nii väga pirukaid mõrkjate ja kleepuvate lodjapuumarjadega ...

Vaikse nukrusega silmitses Grigori lapsepõlvest saadik tuttavaid kohti. Hobune läks, laisalt tõrjudes sabaga õhus kihisevaid kihulasi, pruune õelaid sääski. Roheline orashein ja põlvjas rebasesaba paindusid pehmelt tuules. Luht virvendas roheliselt.

Tatari küla plastuunide kaevikute juurde jõudes saatis Grigori isa järele. Kuskil kaugel vasakul tiival hüüdis Hristonja:

«Prokofitš! Tule ruttu, Grigori on siin! ...»

Grigori jalastus, andis ratsutid juurdeastunud Anikuška kätte, silmas juba eemalt tõtlikult lonkavat isa.

«Noh, tere, ülemus!»

«Tere, isa.»

«Jõudsid siia?»

«Suure vaevaga sain niikaugele! Noh, mis meie omad teevad? Kus on ema, Natalja?»

Pantelei Prokofjevitš lõi käega, krimpsutas nägu. Üle tema musta põse libises pisar ...

«Noh, mis on? Mis nendega on?» küsis Grigori ärevalt ja järsult.

«Ei sõitnud üle ...»

«Kuidas nii?!»

«Natalja jäi paari päeva eest täitsa sängi. Vististi on tüüfus ... Noh, ja vanaeit ei tahtnud teda maha jätta ... Aga ära sa heitu, pojake, neil on seal kõik hästi.»

«Ja lapsed? Mišatka? Poljuška?»

«On ka seal. Aga Dunjaška sõitis üle. Kartis jääda ... Tütarlapse asi, tead ju? Praegu läksid Anikuška eidega Volohhovisse. Mina olen juba kaks korda kodus käinud. Sõitsin öösi tasakesi paadiga üle, ja käisingi teisi vaatamas. Natalja on väga vilets, aga lastel pole viga, jumal tänatud ... Nataljuška on ilma meelemärkuseta, kange palavik on tal, nii et huuled on kohe veriseks lõhkenud.»

«Miks sa neid siis üle jõe siia ei toonud?» hüüdis Grigori nördinult.

Vanamees vihastus, pahameel ja etteheide kõlasid tema väratavas hääles:

«Aga mis sina tegid? Kas sa ei võinud aegsasti siia tulla neid üle tooma?»

«Mul on diviis! Ma pidin diviisi üle toimetama!» vastas Grigori ägedalt.

«Oleme kuulnud, millega sa Vjoškis ametis oled ... Nii et perekonda poleks nagu vajagi? Eh, Grigori! Peab ikka vahel jumala peale mõtlema, kui inimestele ei taha mõtelda ... Mina ei tulnud siin üle jõe, kas ma's muidu oleksin jätnud nad kaasa võtmata? Minu rühm oli Jelanis, ja seni kui siia jõudsime, olid punased küla juba ära võtnud.»

«Mina Vjoškis! ... See asi ei puutu sinusse ... Ja sina minule ...» Grigori hääl oli kähisev ja summutatud.

«Ega's ma midagi!» ehmus vanamees, meelepahaga ringi vaadates, märgates, et nende läheduses tungles kaasakaid. «Ega ma sellest ... Aga sina räägi tasemini, näe, inimesed kuulavad ...» ja hakkas sosistama: «Sina pole ju ise väike laps, pead ise teadma, aga perekonna pärast ära südant valuta. Natalja saab vahest jumala abiga terveks, ja punased ei tee neile liiga. Mulluse vasika tapsid küll ära, aga muidu pole viga. Olid üsna armulikud ja ei puutu neid ... Vilja võtsid mõõtu nelikümmend. Noh, aga ega sõjas ilma kahjuta saa!»

«Võib-olla peaks nad nüüd ära tooma?»

«Minu arust pole mõtet. No kuhu sa ta haigena paned? Ja pealegi on see kardetav ettevõte. Neil pole sealgi viga. Vanaeit vaatab majapidamise järele, ka minul on nii rahulikum, külas oli ju tulekahjusid.»

«Kellel põles?»

«Plats on lagedaks põlenud. Rohkem kõik kaupmeeste majad. Langudel Koršunovidel põletati kõik maani maha. Lukinišna on praegu Andropovis, aga ätt Grišaka jäi ka majapidamise järele valvama. Sinu ema jutustas, et ätt Grišaka olevat õelnud: «Ei ma lähe omast õuest kuhugi ja Kristuse vastased ei tule minu juurde, löövad kartma ristimärki.» Tal on viimases otsas hakanud aru päris segi minema. Aga nagu näha, ei heitunud punased tema ristimärgi ees, tare ja kõrvalhooned olid juba lausa paksu suitsu sees, aga temast pole midagi kuuldagi . . . Noh, tal on ka juba aeg surra. Kirstu tegi endale juba aastat kakskümmend tagasi valmis, ja ikka elab . . . Küla aga põletab sinu sõbramees, võtaks teda see ja teine!»

«Kes?»

«Miška Koševoi, olgu ta kolm korda neetud!»

«Noo?!»

«Tema jah, jumala tõsi! Käis meie omade juures, päris sinu järele. Emale ütles kohe, et: «Niipea kui üle jõe läheme, on teie Grigori järjekorras esimene, keda oksa tõmbame. Poome ta kõige kõrgema tamme otsa. Ma ei hakka tema küljes mõõka määrimagi!» Ka minu kohta küsis ja ajas hambad irevile. «Aga kuhu kuradid selle lombaka viisid? Istuks parem kodus ahju peal,» ütleb. «Noh, kui ma ta kätte saan, päris surnuks ei löö, aga laon talle nuudiga niikaua selga, kuni haisema hakkab!» Vaat misuke püstikurat tuli välja! Käib mööda küla ringi, pistab tule kaupmeeste ja pappide majade räästasse ja kõneleb: «Ivan Aleksejevitši eest ja Stockmanni eest põletan kogu Vjošenskaja maha!» Mis sa selle kohta ütled?»

Grigori kõneles isaga veel umbes pool tundi, siis läks hobuse juurde. Jutuajamises ei vihjanud vanamees enam sõnagagi Aksinjale, aga Grigori oli selletagi masendatud. «Küllap vist on kõik kuulda saanud, kui juba isa teab. Kes võis ära rääkida? Kes peale Prohhori on meid koos näinud? Kas tõesti ka Stepan teab?» Ta ragistas isegi hambaid häbi pärast, viha pärast iseendale . . .

Ta kõneles kasakatega lühidalt. Anikuška aina heitis naerja ja palus saata sotnja peale mõni pang puskarit.

«Meil pole padruneidki vaja, kui aga va kibedat oleks!» kõneles ta, valjusti naerdes ja silma pilgutades, klõpsutades paljutähendavalt küünega vastu määrdunud särgikaelust.

Hristonjat ja kõiki teisi oma küla mehi kostitas Grigori varutud tubakaga; ja alles enne ärasõitu nägi Stepan Astahhovit. Stepan astus juurde, teretas ruttamatult, aga kätt ei andnud.

Grigori nägi teda esimest korda pärast ülestõusupäeva, silmitses uurivalt ja ärevalt: «Kas teab?» Kuid Stepani ilus kuivetanud nägu oli rahulik; isegi lõbus, ja Grigori ohkas kergendatult: «Ei tea!»

64

Kahe päeva pärast tuli Grigori tagasi ringsõidult mööda oma diviisi rinnet. Ülemjuhataja staap oli üle kolinud Tšornõi külasse. Vjošenskaja juures laskis Grigori hobusel umbes pool tundi puhata, jootis teda, ja staniitsasse sisse sõitmata suundus Tšornõisse.

Kudinov astus talle vastu, vaatas lõbusalt, ootav muie näol.

«Noh, Grigori Pantelejev, mis sa nägid? Jutusta.»

«Kasakaid nägin, punaseid nägin küngastel.»

«Sa nägid palju asju! Aga meie juurde lendasid vahepeal kolm aeroplaani, tõid padruneid ja mõnesuguseid kirjakesi . . .»

«Mis see sinu sõber kindral Sidorin sulle siis kirjutab?»

«Ah minu polguveli?» küsis vastu haruldaselt lõbus Kudinov, jätkates alustatud vestlust samas naljatoonis. «Kirjutab, et püsiksin kõigest jõust ega laseks punaseid üle jõe tulla. Ja veel kirjutab, et Doni armee on iga silmapilk asumas otsustavale pealetungile.»

«Mesine jutt.»

Kudinov muutus tõsisemaks:

«Lähevad läbimurdele. Ütlen ainult sinule ja täiesti salajaselt! Nädala pärast murravad läbi kaheksanda Punase armee rinde. Peab püsima.»

«Me ju püsime.»

«Gromokis valmistuvad punased üleminekuks.»

«Ikka kopsivad kirvestega?» imestas Grigori.

«Kopsivad jah... Noh, aga mis sina nägid? Kus käisid? Kuule, kas sa ehk ei lamanud Vjoškis? Võib-olla sa ei käinudki kuskil! Vist üleeile oli see, kui tuhnisin terve staniitsa läbi sind otsides, ja siis tuleb üks käskjalg ning ütleb: «Korteris Melehhovit ei olnud, aga kambrist tuli välja üks üpris ilus eit ja ütles: «Grigori Pantelevitš sõitis ära,» endal silmad tursunud.» Ma siis mõtlesingi: «Võib-olla meie diviisikomandör lõbutseb kallikesega, meie eest aga peidab end?»»

Grigori kortsutas kulmu. Kudinovi nali ei meeldinud talle.

«Sa peaksid vähem igasugust loba kuulama ja valima endale lühema keelega käskjalgu! Kui aga hakkad saatma minu juurde üpris keelekaid, siis raiun mina neil keeled aegsasti mõõgaga ära... et nad ei lobiseks tühja!»

Kudinov pahvatas naerma, lõi Grigorile õlale.

«Mõnikord ei saa ka sina naljast aru? Noh, aitab naljadest! Mul on sinuga ka asjalik jutt. Peaks hankima meile keele — see on üks, teiseks — peaks öösi kuskil, mitte ülalpool Kazanskaja piiri, toimetama üle jõe, ütleme kaks ratsasotnjat ja punased segadusse ajama. Võib-olla isegi Gromokki üle sõitma, et neis paanikat tekitada, mis? Mis sa arvad?»

Grigori vaikis veidi aega, siis ütles:

«Mõte pole halb.»

«Aga kas sina ise,» Kudinov rõhutas viimast sõna, «ei juhiks sotnjaid?»

«Miks ise?»

«On vaja vahvat ja vilunud komandöri, sellepärast! On vaja üpris vahvat ja vilunut, sest see pole naljaasi. Üleminekuga võib nii sisse lennata, et ükski tagasi ei tule!»

Meelitatud Grigori nõustus kõhklemata:

«Muidugi juhin!»

«Meie pidasime siin plaani ja otsustasime nii,» — Kudinov tõusis taburetilt ja mööda nagisevaid põrandalaudu edasi-tagasi käies hakkas elavalt kõnelema: «Kaugele tagalasse minna ei maksa, aga Doni ääres, paariskolmes külas puistata neid nii, et neil silmad kirjuks tõõvad, hankida padruneid ja mürske, võtta vange ja — sama teed mööda tagasi. Kõik see tuleb öö jooksul läbi teha, et koldu ajaks juba koolmel olla. Eks ole? Niisiis, sa mõtle järele, homme aga vali välja, missugused kasakad tahad, ja tegutse. Meie jõudsimegi niisugusele otsusele, et peale Melehhovi pole kedagi, kes selle läbi teeks! Ja kui teed läbi — Doni kasakad ei unusta seda. Niipea kui ühineme omadega, kirjutan raporti kasakate atamanile endale. Kirjeldan pikalt-laialt kõiki sinu teeneid ja kõrgendus...»

Kudinov vaatas Grigorile ja peatus poolel sõnal: Melehhovi seni rahulik nägu oli viha pärast mustaks tõmbunud ja moonutatud.

«Kas ma?...» Grigori pani kiiresti käed selja taha, tõusis püsti. «Kas ma lähen aukraadide pärast?... Palkad mind?... Tõotad kõrgendust?... Ma, tead...»

«Sa oota ometi!»

«... sülitan su aukraadide peale!»

«Oota! Sa mõistsid mind...»

«... Sülitan!»

«Sa mõistsid mind valesti, Melehhov!»

«Ma mõistsin kõik!» Grigori tõmbas hinge tagasi ja istus jälle taburetile. «Otsi teist, mina ei vii kasakaid Doni taha!»

«Sa ägetsed asjata.»

«Ei vii! Ei maksa sellest enam rääkida.»

«Ma ei sunni ju sind ega palu. Tahad — vii, ei taha — kuidas soovid. Meie olukord on praegu üpris tõsine, sellepärast võtsimegi nõuks neile segadust tekitada, mitte lasta valmistuda üleminekuks. Kõrgenduse kohta aga ütlesin ma naljapärast! Kuidas sa naljast aru ei saa? Tolle naise kohtagi tuletasin sulle naljapärast meelde, aga siis näen — sa oled millegipärast vihane, noh, mõtlen, ajan ta õige veel rohkem marru! Mina ju tean, et sa oled pooleldi bolševik ega armasta mingisuguseid aukraade. Ja sina arvasid, et ma tõemeeli?» püüdis Kudinov välja rabelda ja naeris nii loomulikult, et Grigoril silmapilguks isegi vilksatas mõte: «Võib-olla et tõesti tembutas?» — «Ei, sa oled... hhho-ho-ho!... liiga äge, vennas! Jumala eest, ütlesin naljapärast! Tahtsin kiusata...»

«Ükskõik, aga Doni taha ma ikkagi ei lähe, mõtlesin ümber.»

Kudinov mängles vööotsaga, vaikis kaua, ükskõikselt, siis ütles:

«Noh, ükskõik, kas mõtlesid ümber või lõid kartma — see pole tähtis! Tähtis on see, et ajad nurja meie plaani! Aga me saadame muidugi kellegi teise. Peale sinu on esialgu olemas veel teisi ... Aga et meie seisukord praegu üpris tõsine on — otsusta ise. Täna saatis Kondrat Medvedev meile Šumilinskajast uue päevakäsu. Suunavad meie vastu sõjavägesid ... Aga säh, loe ise, muidu sa ju ei usu ...» Kudinov võttis kaarditaskust kollase paberilehe, mille äärtel oli kuivanud vere pruune laike, andis talle. «Leitud mingisuguse Internatsionaalse Roodu komissari juures. Komissar oli lätlane. Kaitses end tulistamisega, rästik, kuni viimse padrunini, siis tormas, püss käes, terve rühma kasakate peale ... Ka nende hulgas, ideeliste hulgas nimelt, on ikka ... Komissari tõmbas maha Kondrat ise. Tema leidiski tal rinnataskus selle päevakäsu.»

Kollasel, verepritsmetega kaetud lehel oli trükitud musta peene kirjaga:

PÄEVAKÄSK

Ekspeditsioonivägedele.

8 № 100

Bogutšar.

25-ndal mail 1919. a.

Lugeda ette kõigis roodudes, eskadronides, patareides ja komandodes.

Lõpp alatule Doni ülestõusule!

On löönud viimne tund!

Kõik vajalikud ettevalmistused on tehtud. On koondatud küllaldased jõud, et paisata nad reeturite ja äraandjate peale. On löönud kättetasu tund Kainidele, kes üle kahe kuu andsid seljatagant lööke meie lõunarinde tegevvägedele. Kogu töölis-talupoeglik Venemaa vaatab jälestuse ja vihaga neile Migulinskaja, Vjošenskaja, Jelanskaja, Šumilinskaja jõukudele, kes petlikult ülestõstetud punase lipu all abistavad mustasajalisi mõisnikke: Denikinit ja Koltšakki.

Karistusvägede sõdurid, komandörid, komissarid!

Ettevalmistustöö on lõpule viidud. Kõik vajalikud jõud ja vahendid on koondatud. Teie olete üles rivistunud.

Nüüd signaali järgi — edasi!

Anfute reeturite ja äraandjate pesad tuleb maatasa teha, Kainid tuleb hävitada. Ei mingit halastust staniitsade vastu, mis hakkavad vastupanu osutama. Armu ainult neile, kes vabatahtlikult relvad ära annavad ja meie poole üle tulevad. Koltšaki ja Denikini abimeestele — tina, terast ja tuld!

Nõukogude Venemaa loodab teie peale, seltsimehed sõdurid. Meie päevaga peame meie puhastama Doni mustast reetmis-häbiplekist. On löönud viimne tund.

Kõik nagu üks mees — edasi!

19-ndal mail saatis Gumanovski — 9-nda armee ekspeditsioonibrigaadi staabiülem — Miška Koševoi kiire kirjaga 32-se polgu staapi, mis Gumanovskil olemasolevail andmeil asetses Gorbatovski külas.

Samal päeval vastu õhtut jõudis Koševoi Gorbatovskisse, kuid selgus, et 32-se polgu staapi seal ei ole. Kogu küla oli täis 23-nda diviisi teise järgu voori rohkearvulisi vankreid. Nad tulid Donetsi poolt kahe jalaväeroodu kaitse all ja suundusid Ust-Medveditsasse.

Miška uitas mitu tundi külas ringi, püüdes küsitlemise abil staabi asukohta kindlaks teha. Lõpuks ütles talle üks ratsa-punaarmeelane, et eile oli 32-se staap Jevlantjevski külas Bokovskaja staniitsa juures.

Söötnud hobust, sõitis Miška Jevlantjevskisse, kuhu jõudis öösi, kuid staapi polnud sealgi. Juba pärast keskööd Gorbatovskisse tagasi tulles kohtas Koševoi stepis punaarmeelaste patrulli.

«Kes sõidab?» hõigati Miškat eemalt.

«Oma.»

«Noh, mis oma sa siis oled ...» ütles tasa külmetanud bassihäälega juurdesõitev komandör, kes kandis valget kubaani mütsi ja sinist tšerkessikuube. «Missugusest väeosast?»

«Üheksanda armee ekspeditsioonibrigaadist.»

«Kas paber on väeosast?»

Miška esitas dokumendi. Vaadeldes seda kuuvalguses päris patrullikomandör umbusklikult:

«Kes on teil brigaadikomandör?»

«Seltsimees Lozovski.»

«Ja kus brigaad praegu on?»

«Doni taga. Aga mis väeosast teie olete, seltsimees? Kas mitte 32-sest polgust?»

«Ei. Meie oleme kolmekümne kolmandast Kubaani diviisist. Kust sa tuled?»

«Jevlantjevskist.»

«Ja kuhu lähed?»

«Gorbatovskisse.»

«Ohoh! Gorbatovskis on ju praegu kasakad.»

«Ei või olla!» imestas Miška.

«Ma ütlen sulle, et seal on mässulised kasakad. Me tuleme praegu sealt.»

«Kuidas ma siis Bobrovskisse pääsen?» lausus Miška nõutult.

«Nagu ise arvad.»

Patrullikomandör ajas oma libajalaudjalise musta hobuse liikvele, sõitis veidi maad eemale, siis pöördus pooleldi sadulas, soovitas:

«Sõida meiega, muidu võid viimati veel «sõprade» kätte sattuda.»

Miška ühines meelsasti patrulliga. Ühes punaarmeelastega jõudis ta samal ööl Kružilini külasse, kus paiknes 294. Taganrogi polk, andis kirja polgukomandörile üle, seletas ära, miks ei saanud kirja sihtkohta toimetada, ja palus luba jääda polgu ratsaluuresse.

33. Kubaani diviis, mis oli hiljuti formeeritud Tamani armee üksustest ja vabatahtlikest kubaanlastest, oli Astrahani alt ümber paigutatud Voronež—Liski rajooni. Üks tema brigaadidest, mille koosseisu kuulusid Taganrogi, Derbenti ja Vassilkovi polk, paisati ülestõusu vastu. See sööstiski Melehhovi 1-se diviisi peale ja sundis selle Doni taha taganema.

Lahingut lüües käis brigaad kiirmarsiga läbi Doni parema kalda Kazanskaja staniitsa-alast kuni Ust-Hopjorskaja staniitsa esimeste läänepoolsete küladeni, ulatus parema tiivaga Tširi küladeni ja alles siis pöördus tagasi, peatunud Doni ääres paar nädalat.

Miška võttis osa Karginskaja staniitsa ja rea Tširi külade vallutamise lahingust. 27-nda mai hommikul rivistas 294-nda Taganrogi polgu 3-nda roodu komandör punaarmeelased stepis, Nižne-Grušinski küla taga tee

kõrval, luges ette nüüdsama saadud päevakäsu. Ja Miška Koševoil jäid hästi meelde sõnad: «... Autute reeturite pesad tuleb maatasa teha, Kainid tuleb hävitada ...» Ja veel: «Koltšaki ja Denikini abimeeste vastu — tina, terast ja tuld!»

Pärast Stockmanni tapmist, pärast seda kui Miška kõrvu ulatus kuuldus Ivan Aleksejevitši ja Jelanskaja staniitsa kommunistide hukkumisest, täitus tema süda tulise vihaga kasakate vastu. Ta ei kõhelnud enam, ei kuulatanud ebaselget kaastunde häält, kui tema kätte sattus vangivõetud mässuline kasakas. Ühessegi neist ei suhtunud ta sest ajast saadik leebusega. Siniste ja jääkülmade silmadega vaatas ta kasakale, küsis: «Võitlesid nõukogude võimu vastu?» — ja ilma vastust ootamata, ilma vangi kahvatavale näole vaatamata, raius. Raius halastamatult! Ja mitte ainult et raius, vaid ka «punase kuke» pistis tarede räästa alla mässuliste poolt mahajäetud külades. Ja kui hirmust hullunud härjad ja lehmad, põlevates karjaõuedes tarasid purustades, möirates välja tanumale tormasid, laskis Miška neid läheda maa pealt püssist maha.

Leppimatut, halastamatut sõda pidas ta kasaka küllastumusega, kasaka truudusetusega, kogu selle puutumatu ja tardunud elulaadiga, mäherdune sajandite kestel oli püsinud väärikate tarede katuste all. Stockmanni ja Ivan Aleksejevitši surm oli sütitanud viha, ja päevakäsu sõnad väljendasid ainult ülima kujukusega Miška tummi tundeid ... Samal päeval põletas ta ühes kolme seltsimehega maha umbes poolteistsada Karginskaja staniitsa talu. Hankis kuskilt kaupluse laost petrooleuminõu ja läks mööda väljakut, tikutoos musta pihku surutud, tema kannul aga süttisid kibeda suitsuga ja leegiga uhked, plankudega vooderdatud, värvitud kaupmehe- ja papimajad, jõukate kasakate tared, nendesamade elamud, «kelle sepitsused olid tõuganud mässule pimeda kasakatemassi».

Ratsaluure astus esimesena vaenlase poolt mahajäetud küladesse; ja seni kui jalavägi kohale jõudis, laskis Koševoi kõige rikkamad tared juba tuulde. Ta tahtis iga hinna eest sattuda Tatari külasse, et tasuda külarahvale Ivan Aleksejevitši ja Jelanskaja kommunistide surma eest, põletada maha pool küla. Ta oli juba mõttes koostanud

nende nimekirja, kellel tuleb põletada, seks puhuks aga, kui tema väeosa ei peaks Tširist eemaldudes mitte Vjošenskaja kaudu minema, otsustas Miška omavoliliselt lahkuda ja ikkagi kodukülas ära käia.

Oli veel teinegi põhjus, mis sundis teda Tatari külasse sõitma ... Viimase kahe aasta jooksul, aja jooksul, millal ta oli vahetevahel Dunjaška Melehhovaga kokku puutunud, oli neid köitnud sõnadega veel avaldamata tundmus. Dunjaška tõmmud sõrmed olid need, mis õmblesid Miškale kingituseks ereda villalõngaga kirjatud tubakakoti, tema oli see, kes omaste teadmata tõi talle talvel suitsjast kitsevillast kindad. Kunagi Dunjaškale kuulunud väljaõmmeldud ninarätikut hoidis Koševoi hoolsasti alal sõduripluusi taskus. Ja tilluke rätik, mis kolm kuud säilitas oma voltides tütarlapseliku keha lõhna, ähmast nagu heina aroom, oli talle ütlemata armas! Kui ta üksi olles rätiku välja võttis, tuli alati kutsumatult erutav mälestus: härmatisega kaetud pappel kaevu kõrval, hämarast taevast allapaiskuv lumetuisk ja Dunjaška kõvad värisevad huuled ning tema painutatud ripsmeil sulavate lumehelvete kristalline sära ...

Hoolikalt valmistus ta kojusõiduks. Kaupmehemaja seinalt Karginskajas tõmbas kireva vaibakese, sobitas sadulatekiks, ja sadulatekk sai imeuhke, rõõmustas kaugelt silma värvide ja kirjade ülereda mitmekesisusega. Kasakakirstust hankis peaaegu uued lampassidega püksid, pool tosinat naiste õlarätikuid tarvitas kolmeks vahetuseks jalanartsudeks, niidist naistekindad aga pani sadulapauna, selleks et tõmmata nad kätte mitte nüüd, sõja hallil argipäeval, vaid Tatari künkal enne sissesõitu külasse.

Iidsest ajast oli kombeks, et külasse sõitev kroonumees peab olema mukitud. Ja Miška, kuigi ta oli Punaarmees, polnud veel vabanenud kasaka-traditsioonidest ning valmistus pühalikult täitma vana kommet.

Hobune tema all oli tubli, tumekõrb ja valgesõõrmeline. Selle endise peremehe — Ust-Hopjorskaja staniitsa kasaka — oli Koševoi rünnakul maha raiunud. Hobune oli trofeeks, temaga võis hoobelda: paistis välja niihästi kehakuju, väleduse, kõnnaku kui ka rivilise rühi poolest. Aga vaat sadul Koševoi all oli viletsavõitu sadularäbal.

Sadulapadi oli hõõrdunud ja paigatud, tagumine sadulavõõrihm valgeparginahast, jalused kaetud puhastamisele viisalt vastupaneva vana roostega. Samasugused lihtsad, ilma ühegi ehteta olid ka valjad. Midagi oli vaja ette võtta selleks, et kaunistada natuke kas või valjaidki. Miška piinles kaua selle küsimuse lahendamise kallal, ja lõpuks sähvatas tal pähe üliõnnelik mõte. Kaupmehemaja kõrval seisis otse väljakul valge nikkelvoodi, mille kaupmehe teenijapere oli põlevast majast välja kandnud. Valged kuulid voodiotstel särasid päikest peegeldades pimestavalt. Tarvitses ainult need kuulid maha võtta või ära murda ja riputada nad trensside külge, ja valjad saaksid hoopis teise näo. Miška tegigi nii: ta keeras õõnsad kuulid voodiotste küljest lahti, riputas nad siidnööride abil valjaste külge, kaks suuraudade rõngaste külge, kaks ninarihma külge, — ja kuulid lõid särama tema hobuse pea küljes valge keskpäevase päikesena. Päikesekiiri peegeldades hiilgasid nad talumatult! Hiilgasid nii, et hobune vastu päikest minnes silmi vidutas, tihti komistas ja ebakindlalt jalgu asetas. Aga sellest hoolimata, et hobuse nägemine kuulide läikimisest kannatas, sellele vaatamata, et hobuse silmist, mida häiris valgus, pisaraid voolas, ei võtnud Miška valjaste küljest mitte üht kuuli ära. Ja siis tuli varsti aeg kätte välja astuda pooleldi põletatud, kõrbenud telliskivi ja tuha järele haisevast Karginskaja staniitsast.

Polk pidi minema Doni poole, Vjošenskaja suunas. Seepärast ei maksnudki Miškal erilist vaeva saada luurekomandörilt luba lahkuda üheks päevaks, et külastada omakseid.

Ülemus mitte ainult et lubas lühiajalise puhkuse, vaid tegi veel enam:

«Kas oled naisemees?» küsis ta Miškalt.

«Ei.»

«Aga küllap rõõmuandja on?»

«Missugune? ... Mis asi see on?» imestas Miška.

«Noh, armuke!»

«A-a-a ... Seda ei ole. Mul on armsam — aus tütarlaps.»

«Aga kas ketiga uur on?»

«Ei ole, seltsimees.»

«Eh, sind!» Ja luurekomandör — stavropollane, minevikus allohvitser-üleajateenija, kes ise oli enam kui üks kord käinud vanast armeest kodus puhkusel, kes teadis kogemustest, kui halb oli tulla väeosast santvaesena, — võttis oma laialt rinnalt kella ja uskumatult massiivse keti, ütles: «Sa oled tubli sõjamees! Säh, kanna kodus, puista tüdrukutele puru silma, ja tuleta mind meelde, kui hästi tuuris oled. Olen ise noor olnud, tüdrukuid rikkunud, naistega amelnud, tean... Kett on uuest ameerika kullast. Kui keegi hakkab küsima, siis vastagi nii. Kui aga satub mõni häbematu ja hakkab tükkima ning pärima, kus on proov, — sellele viruta otse vastu lõugu! On häbematuid kodanikke, neile tuleb ilma sõnu raiskamata vastu lõugu virutada. Mulle juhtus vahel, et trahteris või avalikus kohas või lihtsalt lõbumajas lendab nina alla mõni poesellike või kirjutajast sulekribija ja tahab rahva ees häbi teha: «Riputasite keti kõhule laiali, nagu oleks ehtsast kullast... Aga kus on tal proov, lubage küsida?» Kus mina kohe ilma pikema jututa: «Ah proov? Siin ta on!» — ja Miška heasüdamlik komandör pigistas käe tõmmusse väikelapse pea suurusse rusikasse ja viibutas seda metsiku ning hirmsa jõuga.

Miška riputas kella endale rinnale, ajas ööst lõkke valgusel habet, saduldas hobuse, pani kappama. Koidu ajal jõudis ta Tatari külasse.

Küla oli ikka endine: niisamuti tõstis taeva poole luitunud kullatud risti telliskivikiriku madal kellatorn, ikka niisamuti surusid külaväljakut jändrikud papi- ja kaupmehemajad, ikka sellessamas koduses keeles sosistles pappel Koševoide poollagunenud tare kohal...

Üllatas ainult külale mitteomane suur hääletus, mis oli katnud tanumad nagu ämblikuvõrguga. Tänavail polnud hingegi. Taredel olid luugid kõvasti suletud, siin-seal rippusid ustel lukud, enamik uksi aga oli pärani lahti. Nagu katk oleks mustadel jalgadel läbi küla läinud, teinud õued ja tänavad inimestest tühjaks, täitnud eluhooned tühjuse ja elutamatusega.

Polnud kuulda ei inimese häält, ei loomade möögimist, ei kukkede heledat kiremist. Ainult varblased üksi siristasid elavalt nagu vihma eel, küünide räästaste all ja kuiva hao virnades.

Miška sõitis oma õue. Keegi omastest ei tulnud välja teda vastu võtma. Eeskotta viiv uks oli pärani lahti, läve kõrval vedeles katkine punaarmeelase sääremähis, kortsunud, verest must side, kärbestega ülekülvatud juba lagunenud kanapead ja -suled. Punaarmeelased olid nähtavasti mõni päev tagasi lõunastanud tares: põrandal lebas purunenud savinõude kilde, paljaksnäritud kanaluid, suitsuotsi, jalge alla tallatud ajalehetükke... Rasket ohet alla surudes läks Miška kambrisse. Seal oli kõik endist viisi, ainult üks põrandalaud keldri kohal, kus tavaliselt hoiti sügisel arbuuse, näis kergitatud.

Miška emal oli kombeks peita sinna lastepere eest kuivatatud õunu.

Seda meenutades astus Miška põrandalaua juurde. «Kas ema tõesti ei oodanud mind? Võib-olla peitis ta siia midagi ära?» mõtles ta. Ja paljastanud mõõga, pistis ta selle otsa põrandalaua alla. Nagisedes andis see järele. Keldrist pahvas niiskuse ja kõdu lehka. Miška laskus põlvili. Tema pimedusega harjumata silmad ei suutnud kaua midagi eraldada, viimaks nägid: laialilaotatud vanal laudlinal seisis pudel puskarit, pann hallitanud munaroaga, lebas pooleldi hiirte söödud leivatükk; savinõu oli hoolikalt kaetud puukettakesega... Vanake ootas poega. Ootas nagu kõige kallimat külalist! Miška süda väratas armastusest ja rõõmust, kui ta keldrisse laskus. Kõiki neid asju, mis olid korrapäraselt seatud vanale puhtale laudlinakesele, olid mõni päev tagasi puudutanud hoolitsejad emakäed!... Siinsamas valendas palgiotsa külge riputatud linane kott. Miška võttis selle kiiresti maha ja leidis paari oma vana, kuid osavasti paigatud, pestud ja vaalikurikaga rullitud pesu.

Hiired olid reostanud toidu; ainult piim ja puskar olid jäänud puutumata. Miška jõi ära puskari, samuti põrandaaluses meeldivalt jahtunud piima, võttis pesu, ronis välja.

Ema oli arvatavasti Doni taga. «Kartis jääda, ja nii ongi parem, muidu kasakad oleksid kindlasti tapnud ta. Küllap niigi raputasid minu pärast nagu pirnipuud...» mõtles ta ja väikese viivituse järel väljus. Köitis hobuse lahti, aga Melehhovite juurde sõita ei söandanud: nende õu oli otse Doni ääres, Doni tagant võis mõni osav laskur

kergesti märkida Miškat mässuliste kestata tinakuuliga. Ja Miška otsustas sõita Koršunovide juurde, videvikus aga tulla tagasi väljakule ja pimeduse varjus süüdata põlema Mohhovi maja ja teised kaupmehe- ja papimajad.

Õuetaguseid pidi kappas ta Koršunovi avara talu juurde, sõitis päraniolevast väravast sisse, köitis hobuse käsipuu külge ja tahtis parajasti tarre minna, kui välistrepile tuli ätt Grišaka. Tema lumivalge pea tudises, vanadusest luitunud silmad olid poolpimedaina pilukil. Kulumatu hall kasakamunder, punaste tressidega võidunud krae käänistel, oli korralikult kinni nööbitud, kuid tühjalt rippuvad püksid kippusid alla vajuma ja ätt hoidis neid kogu aeg kätega kinni.

«Tervist, ätt!» Miška jäi nuudiga vehkides välistrepi juures seisma.

Ätt Grišaka vaikis. Tema karmis pilgus segunesid viha ja jälkusetunne.

«Ma ütlen, tervist!» kõrgendas Miška häält.

«Jumal annab tervist,» vastas vanamees vastu tahtmist.

Ta silmitses ikka veel Miškat raugematu vihase tähelepanuga. See aga seisis, jalg sundimatult kõrvale asetatud; mängles nuudiga, krimpsutas nägu, surus kokku tütarlapselikult täidlasi huuli.

«Miks sina, ätt Grigori, Doni taha ei taganenud?»

«Kust sina minu nime tead?»

«Olen siit-kandi mees, sellepärast teangi.»

«Kes sa siis oled?»

«Koševoi.»

«Akimka poeg? Selle, kes meil tööliseks oli?»

«Sellesama.»

«Ah siis sina oledki see, isandake? Miška pandi sulle pühal ristimisel nimeks? Kena saks! Täiesti isasse läinud! Ka see kippus heateo eest sõnnikuga tasuma; ja sina oled siis niisamasugune?»

Koševoi tõmbas kinda käest, muutus veel tusasemaks.

«Kuidas mind ka ei kutsutaks ja missugune ma ka poleks, see ei puutu sinusse. Miks sa Doni taha ei läinud?»

«Ei tahtnud, sellepärast ei läinudki. Ja mis sina siis mõtled? Oled Kristuse vastase teenriks hakanud?

Punase tähe mütsi ette riputanud? Sina, koerakutsikas, reo, oled siis meie kasakate vastu? Oma-küla meeste vastu?»

Ätt Grišaka astus ebakindlal sammul trepist alla. Nagu näha, toitus ta halvasti pärast seda, kui kogu Koršunovide pere oli Doni taha ära läinud. Omaste poolt mahajäetud, ärakurnatud, vanamehelikult kasimatu, jäi ta Miška ette seisma ja vaatas temale imestuse ja vihaga.

«Olen vastu,» vastas Miška. «Ja varsti teeme neile lõpu peale!»

«Aga mis on pühakirjas öeldud? Missuguse mõõduga teie mõõdate, sellesamaga mõõdetakse teile tagasi. Kuidas sellega on?»

«Sina, ätt, ära hulluta mind pühakirjadega, mitte selleks ei tulnud ma siia. Lahku kohe majast,» muutus Miška karmiks.

«Kuidas siis nii?»

«Aga ikka niisama.»

«Mis sa siis õieti? . . .»

«Ei midagi! Lahku majast, ütlen . . .»

«Oma tarést ei lähe ma kuhugi. Mina tean, mis ja milleks . . . Sina oled Kristuse vastase teener, tema märk on sul mütsil! Prohvet Jeremia on ütelnud teie kohta: «Vaata, ma söödan neid koirohuga ja joodan neid sapiveega, ja nende abil läheb hukka kogu maa.» Eks olegi kätte jõudnud, et poeg on isa vastu ja vend venna vastu üles tõusnud . . .»

«Sa ära püüa mind eksitada, ätt! Siin pole mitte vendades asi, siin on lihtne arihmeetika: minu isa töötas surmani teie jaoks, ka mina peksin enne sõda teie nisu, katkestasin noort tervist teie viljakottidega, nüüd aga on tulnud aeg arveid õiendada. Tule majast välja, ma pistan ta kohe põlema! Teie elasite heades taredes, nüüd aga saate elada nii, nagu meie elasime: samanist onnides. Saad aru, vanamees?»

«Neh-neh! See ongi kätte tulnud! Prohvet Jesaja raamatus on just nii öeldud: «Ja nemad peavad välja minema ja nägema nende meeste surnukehasid, kes mu vastu on üles astunud; sest nende uss ei sure mitte ära ja nende tuli ei kustu mitte ära, ja nemad peavad kõigele lihale üks jälk asi olema» . . .»

«Noh, mul pole aega siin sinuga läbirääkimisi pidada!» ütles Miška külma raevuga. «Kas lähed majast välja?»

«Ei! Kao, vaenlane!»

«Just teie, niisuguste paadunute pärast käibki sõda! Just teie ässitategi rahvast, pöörate revolutsiooni vastu . . .» Rutates hakkas Miška karabiini õlalt võtma . . .

Pärast lasku kukkus ätt Grišaka selili, ütles kuuldavalt:

«Sest . . . mitte iseoma jõuga . . . vaid meie jumala tahtel tulin . . . Issand, võta oma sulane . . . rahus vastu . . .» ja hakkas korisema, tema valgete vurrude all immitses välja verd.

«Küllap võtab! Ammu juba oleks pidanud sinu, vana kuradi, sinna toimetama!»

Põlastavalt läks Miška ringi ümber trepiastmete kõrval siruli oleva vanamehe, jooksis majatrepist üles.

Tuulega eeskotta kantud kuivad laastud süttisid roosaka leegiga, laudadest vahesein, mis eraldas sahvrit eeskojast, hakkas kiiresti põlema. Suits tõusis laeni ja — haaratud tõmbetuulest — paiskus tubadesse.

Koševoi väljus, ja senikaua kui ta küüni ja aita süütas, oli tares tuli juba välja löönud, pragisedes lakkus küllastumatult akende männilaudadest pealisliiste, sirutus pikakäeliselt katuse poole . . .

Kuni videvikuni magas Miška naabruses olevas kodusalus, metshumalaga läbipõimitud laukapõõsaste varjus. Siinsamas sõi tema lahtisaduldatud ja kammitsetud hobune, laisalt põlvja rebasesaba mahlakaid varsi katkudes. Õhtu eel hirnus janust piinatud hobune, äratas peremehe.

Miška tõusis, köitis sineli sadula kanderihmade vahele, jootis hobust siinsamas kodusalus kaevuveega, siis saduldas ta, sõitis välja tanumasse.

Koršunovi mahapõlenud majapidamishoonetest suitses veel mõni must söestunud tugipost, venis laiali kibedat suitsu. Avarast elutarest oli jäänud järele ainult kõrge kivivundament ja poollagunenud ahi, mis sirutas taeva poole suitsenud korstnat.

Koševoi suundus otse Melehhovi õue poole.

Iljinitšna korjas küüni all süüdet põlle, kui Miška ilma sadulast maha tulemata värava avas, õue sõitis.

«Tere, tädike!» tervitas ta vanaeite lahkelt.

See aga ei lausunud ehmatuse pärast sõnagi vastuseks, laskis käed langeda, põllest pudenesid pilpad maha . . .

«Tervist teile, tädike!»

«Jumal . . . jumal annab tervist,» vastas Iljinitšna ebakindlalt.

«Olete elus ja terve?»

«Elus küll, aga tervise kohta ära pärigi.»

«Kus siis teie kasakad on?»

Miška jalastus, astus küüni juurde.

«Doni taga . . .»

«Ootavad kadette?»

«Mina olen naisterahvas . . . Mina neid asju ei tea . . .»

«Aga kas Jevdokeja Pantelevna on kodus?»

«Ka tema on Doni taga.»

«Tühi neid sinna viis!» Miška hääl väratas, kõvenes vihast. «Mina ütlen teile, tädike, nõnda: tuli välja, et Grigori, teie pojake, on kõige vihasem nõukogude võimu vaenlane. Nii kui sinnapoole üle läheme, on tema esimene, kellele silmuse kaela paneme. Pantelei Prokofitš aga pages ilma asjata ära. Vana ja lombak inimene, tema jaoks oleks õige koht kodus istuda . . .»

«Surma oodata?» küsis Iljinitšna karmilt ja hakkas jälle pilpaid põlle korjama.

«Noh, surmast on ta veel kaugel. Vitsu on ehk natuke ära teeninud, aga tapma me teda ei hakkaks. Aga ma ei tulnud muidugi mitte sellepärast teie juurde.» Miška kohendas rinnal uuriketti, langetas silmad. «Ma tulin selleks, et külastada Jevdokeja Pantelevnat. Mul on hirmus kahju, et ka tema on taganenud, aga ma ütlen teile, tädike, kui tema lihasele emale. Ja ütlen nimelt nii: ma igatsen juba ammu tema järele, aga praegu pole meil aega tüdrukute järele igatsust tunda, me sõdime kontraga ja purustame teda halastamatult. Ja niipea kui me talle täielikult lõpu oleme teinud, hakkab terves maailmas valitsema rahulik nõukogude kord, siis saadan ma, tädike, teie juurde isamehe teie Jevdokejat kosima.»

«Praegu pole aeg sellest kõneida!»

«Ei, on aeg!» Miška kortsutas nägu, kangekaelne kurd tekkis tal kulmude vahele. «Kosida ei ole aeg, aga kõnelda sellest võib. Ja minul pole selleks teist aega valida. Täna olen ma siin, aga homme saadetakse mind

võib-olla Donetsi taha. Seepärast ma hoiatan teid: ärge Jevdokejat rumalast peast kellelegi mehele pange, muidu läheb teil halvasti. Kui minu väeosast tuleb kiri, et ma olen surma saanud, — noh, siis kihlake teisega ära, aga praegu ei või, sest minu ja tema vahel on — armastus. Külakosti ma talle ei toonud, pole ju kuskilt võtta seda külakosti, aga kui teil on midagi vaja pursuide, kaupmeeste varandusest, siis ütelge: lähen kohe tassin siia.»

«Jumal hoidku! Pole eluilmas võõra oma tarvitanud!»

«Noh, kuidas tahate. Andke minu poolt edasi palju tervitusi Jevdokeja Pantelevnale, kui teie enne mind teda näete, ja nüüd elage hästi ja, palun, tädike, ärge unustage minu sõnu.»

Iljinitšna läks ilma vastamata tarre, Miška aga istus hobuse selga, sõitis külaväljaku poole.

Ööseks tuli mäelt külasse punaarmeelasi. Nende reipad hääled kõlasid tanumais. Kolm neist, kes olid minemas kergekuulipilduja vahipostile Doni äärde, kuulasid Miška üle, kontrollisid dokumente. Semjon Tšuguni tarekese kohal kohtas ta veel nelja. Kaks neist vedasid väikese kummvankriga kaeru, kaks aga — ühes Tšuguni tiisikushaige naisukesega — kandsid jalgõmblusmasinat ja jahukotti.

Tšuguni-eit tundis Miška ära, teretas:

«Mida sa vead, tädike?» tundis Miška huvi.

«Me korraldame kehvikuklassist naisele majapidamist: viime talle pursuide masina ja jahu,» vastas üks punaarmeelastest südi kiirkõnega.

Miška süütas järgemööda seitse maja, mis kuulusid Donetsi taha taganenud kaupmeestele Mohhovile ja Atjopin-Tsatsale, papp Vissarionile, praost isa Pankratile ja veel kolmele jõukale kasakale, ja alles siis lahkus külast.

Sõitis üles künkale, pööras hobust. All külas ajas end kiltkivimusta taeva taustal sädeleva rebasesabana kohevile ruske leek. Tuli tõusis kord kõrgele, nii et tema vastuhelid panid virvendama Doni liikuva vooluse, kord langes alla, kaldus läände, ahnelt õgides hooneid.

Idast tuli iiliti kerget stepituult. See puhus tuld lõkkele ja kandis tulekahjust kaugele musti, süsijalt sätendavaid räitsakaid . . .

NELJAS RAAMAT

SEITSMES JAGU

1

Ülem-Doni ülestõus, mis lõunarindelt suure hulga punavägesid ära tõmbas, ei võimaldanud Doni armee väejuhatusel mitte ainult vabalt teostada oma jõudude ümbergrupeerimist rindel, mis kaitses Novotšerkasskit, vaid ka koondada Kamenskaja ja Ust-Belokalitvenskaja staniitsa rajooni võimas löökgrupp kõige vastupidavamaist ja äraproovitumaist polkudest, peamiselt alamjooksu ja kalmõki omadest, missuguse löökgrupi ülesandeks oli: ühiselt kindral Fitzhalaurovi vägedega lüüa vastaval momendil positsioonidelt välja 12. diviis, mis moodustas osa 8-ndast Punasest armeest, ja tegutsedes 13-nda ja Uraali diviisi tiival ja tagalas, läbi murda põhja poole, selleks, et ühineda ülestõusnud ülemdonlastega.

Löökgrupi koondamise plaan, mille omal ajal töötasid välja Doni armee ülemjuhataja kindral Denissov ja staabiülem kindral Poljakov, oli mai lõpuks peaaegu tervenisti teostatud. Kamenskaja juurde oli toodud umbes 16 000 jala- ja ratsaväelast ühes 36 suurtüki ja 140 kuulipildujaga; tõmmati kokku viimaseid ratsaväeüksusi ja valikpolke niinimetatud noorest armeest, mis oli 1918. aasta suvel formeeritud noortest, kutseealistest kasakatest.

Sel ajal aga lõid neljast küljest ümberpiiratud mässulised ikka veel punaste karistusvägede rünnakuid tagasi. Lõunas istusid kaks mässuliste diviisi visalt kaevikuis piki Doni vasakut kallast ega lasknud vaenlast üle jõe, hoolimata sellest, et kogu rinde ulatuses tulistasid neid peaaegu vahetpidamata ägedalt rohkearvulised Puna-

armee patareid; ülejäänud kolm diviisi kaitsesid mässuliste territooriumi läänest, põhjast ja idast, kandsid hiiglasuuri kaotusi, eriti kirdelõigus, aga ometi ei taganenud ning püsisid kogu aja Hopjori ringkonna piiridel.

Tatarskilaste sotnja, mis asetses oma küla vastas ja tundis sunnitud tegevusetuse tõttu igavust, tekitas kord punaarmeelastele ärevust: pimedal ööl sõitsid end vabatahtlikult selleks pakkunud kasakad paatides tasakesi üle Doni paremale kaldale, tungisid ootamatult punaarmeelaste valvesalga kallale, tapsid neli punaarmeelast ja võtsid ära kuulipilduja. Järgmisel päeval tõid punased Vjošenskaja alt patarei kohale ja see avas kasakate kaevikute peale kiirtule. Niipea kui metsa pihta hakkas rahetlema šrapnellikuule, lahkus sotnja kiiresti kaevikuist, läks Donist kaugemale, metsasügavusse. Päev hiljem kutsuti patarei ära ja tatarskilased asusid uuesti oma mahajäetud positsioonidele. Suurtükituli oli sotnjale kahju tekitanud: mürsukildude läbi olid saanud surma kaks noort kasakat hiljuti saabunud täiendusväe hulgast ja haavata sotnjakomandöri käskjalg, kes oli just enne seda Vjošenskajast tulnud.

Siis tekkis suhteline vaikus ja elu kaevikuis läks jälle endist rada. Tihtilugu käisid külastamas naised, tõid öösiti leiba ja puskarit; moonast aga polnud kasakail puudust: nad tapsid kaks nende juurde manunud vasikat, peale selle hankisid endale järvedest iga päev kala. Hristonja oli kalanduse alal peameheks. Tema kasutada oli kümnesüllane jalgnoot, mille keegi taganejaist oli kaldale maha jätnud ja mis oli sotnja omanduseks saanud, ja püügi ajal käis Hristonja alati «sügavuse poolt», kiideldes, et luhal pole niisugust järve, mida tema poleks läbi kahlanud. Nädalapikkuse väsimatu kalastamise järel olid tema särk ja püksid lahtumatu kalaniiskuse lehast niivõrd läbi imbunud, et Anikuška lõpuks kategooriliselt keeldus temaga ühes muldonnis ööbimast, öeldes:

«Sa haised nagu lõpnud säga! Kui sinuga veel ühe ööpäeva siin koos elada, siis ei võta süda eluilmas enam kala vastu . . .»

Sest ajast peale magas Anikuška sääskedest hoolimata muldonni kõrval. Enne magamaminekut pühkis ta, põlastavalt nägu krimpsutades, luuaga ära liivale mahajäetud

kalasoomused ja haisvad kalasisikonnad, hommikul aga jõelt püügilt tagasi tulnud Hristonja külmaverelisena ja tahtsana muldonni sissekäigu juurde ja hakkas jälle toodud kokri puhastama ning rappima. Tema ümber kihasid rohelised kärbsed, pilvedena ronis juurde vihaseid kollaseid sipelgaid. Siis jooksis hingeldades kohale Anikuška, kisendas juba eemalt:

«Mujal sul kohta pole? Peaksid sa, kurivaim, kalaroo kätte lämbuma! Mine ometi, Kristuse nimel, veidi eemale! Mina magan siin, sina aga oled igale poole kalasoolikaid pildunud, tervest ringkonnast sipelgad kokku meelitanud ja kõik kohad hirmsat haisu täis ajanud, nagu Astrahanist»

Hristonja pühkis endatehtud nuga püksisääre külge, vaatas mõtlikult ja kaua Anikuška pahasele vurrudeta näole, lausus rahulikult:

«Sinul on vist ikka uss sees, Anikei, et sa kalahaisu ei kannata. Sa söö õige tühja kõhu peale sibulat, mis?»

Sülitades ja vandudes läks Anikuška eemale.

Tülid kestsid neil päevast päeva. Aga üldiselt elas sotnja rahulikult. Rammusa toidukatla tõttu olid kõik kasakad lõbusad, välja arvatud Stepan Astahhov.

Kas oli Stepan oma küla kasakailt teada saanud või aimas ta süda, et Aksinja Vjošenskajas Grigoriga kokku saab, aga äkki langes ta tujust ära, läks asja ees, teist taga rühmaülemaga tülli ja keeldus kategooriliselt vahiteenistuses käimast.

Uma välja tulemata lamas ta muldonnis mustal põletusmärgiga karvatekil, ohkles ja suitsetas ahnelt endakasvatatud tubakat. Siis aga sai kuulda, et sotnjakomandör saadab Anikuška Vjošenskajasse padruneid tooma, ja väljus esmakordselt kahe ööpäeva jooksul muldonnist. Unetusest tursunud vesiseid silmi pilutades vaatles ta ümbusklikult kõikuvate puude sasitud, pimestavalt eredat lehestikku, tuulest kohevile aetud valgelakalisi pilvi, kuulas sahisevat metsahäält ja läks muldonnidest mööda Anikuškat otsima.

Kasakate juuresolekul ei hakanud kõnelema, vaid viis ta kõrvale, palus:

«Otsi Vjoškis Aksinja üles ja ütle minu poolt, et tuleks mind külastama. Ütle, et olen täitanud, särgid ja alus-

püksid on pesemata, ja peale selle, ütle...» Stepan jäi silmapilguks vait, peites vurrude alla häbelikku muiet, siis lõpetas: «Ütle, et tunneb teine suurt igatsust ja ootab peatselt.»

Ööse jõudis Anikuška Vjošenskajasse, otsis üles Aksinja korteri. Pärast tüli Grigoriga elas Aksinja jälle tädi juures. Anikuška andis kohusetruult kõik edasi, mis Stepan talle oli öelnud, aga suurema mõjukuse jaoks lisas omalt poolt juurde, et Stepan ähvardas ise Vjošenskajasse tulla juhtumil, kui Aksinja sotnjasse ei ilmu.

Aksinja kuulas käsu ära ja hakkas end teele seadma. Tädi pani kiiresti taigna kerkima, küpsetas nisukakukesi, ja juba kahe tunni pärast sõitis Aksinja — allaheitlik abikaasa — Anikuškaga tatarskilaste sotnja asukoha poole.

Stepan võttis naise salajase ärevusega vastu. Ta silmitses uurivalt tema kõhnunud nägu, küsitles ettevaatlikult, ei pärinud aga poole sõnagagi sellest, kas naine oli näinud Grigorit või mitte. Ainult üks kord küsis jutuajamise kestel, silmad maas, nägu veidi kõrvale pööratud:

«Aga miks sa paremat kallast pidi Vjoškisse läksid? Miks ei läinud üle jõe küla kohal?»

Aksinja vastas jahedalt, et võõrastega üle minna polnud võimalust, Melehhoveid aga ei tahtnud paluda. Ja alles pärast seda kui oli vastanud, taipas, et tuleb nii välja, nagu poleks Melehhovid talle mitte võõrad, vaid omad. Ja ta sattus segadusse sellest, et Stepangi võis teda nii mõista. Ning mees arvatavasti mõistiski nii. Midagi väratas tal kulmude all ja üle näo käis nagu vari.

Küsivalt tõstis ta silmad Aksinja peale, ja seda tumma küsimust mõistes punastas naine äkki hämmeldusest, pahameelest iseenda üle.

Teda säästes tegi Stepan näo, nagu poleks ta midagi märganud, — viis jutu üle majapidamisele, hakkas pärima, mis oli Aksinja jõudnud varandusest ära peita enne kodunt lahkumist ja kas oli hästi ära peitnud.

Märkinud endamisi ära mehe suuremeelsuse, vastas Aksinja talle, aga tundis kogu aja mingit ängistavat sisemist piinlikkust, ja et veenda meest selles, et kõik, mis nende vahel tekkinud, on tühine, et varjata omaenda äre-

vust, aeglustas meelega kõnet, rääkis asjaliku tagasihoidlikkuse ja jahedusega.

Nad vestlesid muldonnis istudes. Kogu aja segasid neid kasakad. Kord astus sisse üks, kord teine. Tuli Hristonja ja seadis enda siiasamasse magama. Nähes, et ei lähe korda kõnelda ilma kõrvaliste juuresolekuta, lõpetas Stepan vastu tahtmist jutuajamise.

Aksinja tõusis rõõmuga, tegi kiiresti oma kompsukese lahti, kostitas meest staniitsast kaasatoodud kakukestega, ja võtnud Stepani sõdurikotist musta pesu, läks seda pesema lähimas järvekeses.

Hommikueelses vaikuses tardunud metsa kohal seisis sinine udu. Kastega koormatud taimed kaldusid maa poole. Järvekestes krooksusid lahkhääleliselt konnad, ja kuskil, üsna muldonni läheduses, karjus lopsakalt vohava vahtrapõõsa taga kärisevalt rääk.

Aksinja möödus põõsast. See oli üleni, ladvast kuni paksu rohu sees varjul oleva tüveni härmalõngadesse mässitud. Peenimaid kastepiisku täislükitud härmalõngad sätendasid pärliliselt. Rääk vaikis silmapilguks, siis aga — veel polnud jõudnud sirguda Aksinja paljastest jalgadest rudjutud rohi — tõstis uuesti häält, ja vastuseks talle häälitses kurvalt järvekesest üleslennanud kiivitaja.

Aksinja võttis pluusi ja liigutusi takistava pihiku seljast, läks põlvini järvekese sooja vette, hakkas pesema. Tema kohal surusid kihulased, pirisesid sääsed. Küünarnukist kõverdatud täidlase ja tõmmu käega pühkis ta aina üle näo, sääski eemale tõrjudes. Mõtles lakkamatult Grigorile, nende viimasele tülile, millele oli järgnenud Grigori ärasõit sotnjasse.

«Võib-olla ta nüüd juba otsib mind? Kohe täna öösel lähen staniitsasse tagasi!» otsustas Aksinja lõplikult ja naeratas oma mõtete üle sellest, kuidas ta kohtub Grigoriga ja kui kiiresti tuleb leppimine.

Ja imelik: kui ta viimasel ajal Grigorile mõtles, ei kujutlenud ta millegipärast tema välist ilmet niisugusena, nagu see tõeliselt oli. Tema silme ette ei kerkinud mitte praegune Grigori, suur, mehine, elanud ja palju läbiteinud kasakamürakas väsinult vidutatud silmadega, otstest ruugeks pleekinud mustade vurrudega, enneaegu hallinenud juustega meelekohtadel ja karmide kortsudega

laubal — kõik sõja-aastate kestel läbielatud kannatuste kustutamatud jäljed —, vaid too endine Griška Melehhov, nooruslikult kohmakavõitu ja saamatu kallistustes, poisilikult ümmarguse ja peenikese kaelaga ja alaliselt muretult naeratavate huultega.

Ja selle tõttu tundis Aksinja tema vastu veel suuremat armastust ja peaaegu emalikku õrnust.

Nii ka nüüd: taastanud mälus ülima selgusega lõpmata kalli näo jooned, hakkas ta raskelt hingama, naeratama, ajas end sirgu, ja heitnud mehe pooleldi pestud särgi endale jalge ette ning tundes äkki magusaid pisaraid kuuma kämbuna kurku kerkivat, sosistas:

«Ei saa ma eluaeg enam sinust lahti, kurivaim!»

Pisarad tõid talle kergendust, aga pärast seda paistis helesinine hommikune maailm tema ümber nagu luitunud olevat. Ta pühkis põsed käeseljaga kuivaks, heitis niiskelt otsaesiselt juuksed tagasi ja jälgis tuhmunud silmadega kaua ja mõtteita, kuidas tilluke hall jõetiir vee kohal libiseb, kadudes tuule käes kobrutava udu roosasse pitsi.

Pesnud pesu puhtaks, riputas ta selle põõsastele, läks muldonni.

Ärganud Hristonja istus sissekäigu kõrval, liigutas pahklikke, kõverdunud varbaid, püüdis visalt alustada juttu Stepaniga, see aga lamas tekil ja suitsetas vaikides, Hristonja küsimustele kangekaelselt vastuseid võlgu jäädes.

«Sina arvad siis, et punased ei hakka siiapoole üle tulema? Vaikid? Noh, vaiki. Aga mina arvan, et ega muud kui teevad katset koolmetel üle tulla... Ilmtingimata koolmetel! Mujal nad ei saa. Või arvad, et lasevad ehk ratsaväe ujudes üle? Miks sa siis vaikid, Stepan? Siin on nii-öelda viimane ots kätte jõudmas, sina aga lamad nagu puupakk!»

Stepan isegi hüpatas, vastas südametäiega:

«Mis sa ometi tüütad? Imelik rahvas! Naine tuli külla, aga nemad ei anna hingerahu... Tükivad oma rumalate jutuajamistega, ei lase eidega sõna vahetada!»

«Leidsid, kellega rääkida...» Pahane Hristonja tõusis, tõmbas lääpitallatud kingad paljaste jalgade otsa, väljus, pead valusalt ukse põikpuu vastu ära lüües.

«Ei lasta meid siin rääkida, lähme metsa,» pani Stepan ette.

Ja läks ilma nõusolekut ootamata ukse poole. Allaheitlikult järgnes talle Aksinja.

Nad tulid muldonni juurde tagasi keskpäeval. Teise rühma kasakad, kes lepapuhma all vilus lamasid, panid neid silmates kaardid kõrvale, jäid vait, mõistvalt üksteisele silma pilgutades, tasakesi naerdes ja teeseldult ohates.

Aksinja möödus neist, huuled põlglikult kõverdatud, käigu peal kohendades kortsunud valget pitsidega rätikut pea. Ta lasti vaikides mööda, aga niipea kui temale järgnev Stepan kasakate kohale jõudis, tõusis Anikuška ja eraldus lamajate grupist. Teeseldud aupaklikkusega tegi ta Stepanile sügava kummarduse, ütles valjusti:

«Häid pühi teile... soovin õnne paastu lõpetamise puhul!»

Stepan naeratas meelsasti. Talle pakkus mõnu, et kasakad nägid teda naisega metsast tulevat. See soodustas ju mõningal määral igasuguste kuulduste lõppemist selle kohta, et nemad naisega pidavat halvasti elama... Ta liigutas isegi korraks uljalt õlgu, enesega rahulolevalt naeratades hõgist veel märjale särgiseljale.

Ja alles pärast seda hakkasid julgustatud kasakad valjusti naerdes elavalt kõnelema:

«No küll on ikka kange eit, vennad! Stjopkal on särk seljas läbimärg, vääna või välja... Sapsude külge kinni kleepinud!»

«On mehe ära ajanud, üleni valges vahus teine...»

Nooruke poiss aga, kes saatis Aksinjat kuni muldonnini vaimustatud uduse pilguga, lausus hämmeldunult:

«Terves maailmas pole teist niisugust imekaunitari leida, jumal karistagu!»

Mispeale Anikuška talle põhjendatult tähendas:

«Oled sa's proovinud otsida?»

Aksinja, kes oli sündsusetut kõnelust kuulnud, kahvatas pisut, astus muldonni, krimpsutades põlastavalt nägu niihästi mälestuste üle äsjasest lähedusest mehele kui ka tema seltsimeeste rõvedate märkuste üle. Esimesest pilgust tundis Stepan tema meeleolu ära, ütles lepitavalt:

«Sa ära vihasta nende täkukeste peale, Ksjuša. Nad ajavad igavuse pärast lori.»

«Pole kellegi peale vihastada,» vastas Aksinja kõlatult, sorides oma lõuendist kotikeses, võttes sealt kiiresti välja kõik, mis ta oli mehele toonud. Ja veel tasemini: «Iseenda peale peaks vihastama, aga pole viha . . .»

Jutuajamine ei tahtnud neil kuidagi laabuda. Minuti kümne pärast tõusis Aksinja. «Nüüd ütlen talle, et lähen Vjoškisse,» mõtles ta, ja kohe tuli tal meelde, et ta polnud veel Stepani kuiva pesu ära korjanud.

Kaua parandas ta mehe higist lagunud särke ja aluspükse, istudes muldonni sissekäigu juures, tihtilugu vaadates keskpäevast allapoole kaldunud päikesele.

. . . Sel päeval ta ei läinudki ära. Ei jätkunud meelekindlust. Hommikul aga, niipea kui päike oli tõusnud, hakkas minekule seadma. Stepan katsus teda kinni pidada, palus jääda veel üheks päevaks, aga Aksinja tõrjus tema palveid nii visalt, et ta ei hakanud peale käima, ainult küsis enne lahkumist:

«Kas mõtled Vjoškis elada?»

«Esialgu Vjoškis.»

«Võib-olla jääksid minu juurde?»

«Ei kõlba mul siin olla . . . kasakatega.»

«Nii ta'nd on . . .» nõustus Stepan, aga jumalaga jättis külmalt.

Puhus tugev kagutuul. Ta tuli lennates kaugelt, oli öö jooksul pisut ära väsinud, aga tõi hommikuks siiski kohale Kaspia-taguste kõrbete kuuma hõõgust, ja vasaku kalda luhale laskudes kuivatas ära kaste, pühkis udu laiali, mässis Doni-äärsete mägede kriidiseljandikud roosasse lämmatavasse sompu.

Aksinja võttis kingad jalast ja vasaku käega seelikuäärt hoides (metsas rohu peal oli alles kaste), läks kergelt mööda mahajäetud metsateed. Niiske maa jahendas mõnusalt paljaid jalgu, paljastatud täidlasi sääremarju ja kaela aga suudles kuiv kõrvetav tuul otsivate kuumade huultega.

Väikesel metsalagendikul istus ta õitsva kibuvitsapõõsa alla puhkama. Kuskil läheduses plagistasid kuivamata järvekese kõrkjais metspardid, pisut kähedalt hõikas sõbratari isapart. Teisel pool Doni koputlesid rutta-

sid, aga peaaegu vahetpidamata kuulipildujad, mürtsuvad harvad suurtükipaugud. Mürskude lõhkemised kõlasid siinpool kõmisevalt nagu kaja.

Siis tekkis laskmises vahe, ja maailm avanes Aksinjale oma salajases helamises: väreldes sahisesid tuules saarepuude rohelised, valge vooderdusega lehed ja valatud, kirinikerdusega tammelehed; noorest haavapadrikust hõljus õhtlast müha; kaugel-kaugel luges kägu ebaselgelt ja nukralt kellelegi veel elamata aastaid; visalt päris järvekese kohal lendlev tutiline kiivitaja: «kes te olete, kes te olete?»[1]; mingi tilluke hall sirguke jõi kahe sammu kaugusel Aksinjast teerõõpast vett, pead selga heites ja magusalt silmakest vidutades; sumisesid sametjas-tolmused kimalased; aasalillede õiekroonidel kiikusid pruunjad metsmesilased. Nad tõusid aeg-ajalt lendu ja kandsid varjurikkaisse jahedaisse puuõõntesse aromaatse «suira». Papliokstelt tilkus mahla. Viirpuupõõsa alt immitses mädanevate mulluste lehtede meskist ja mõrkjat lehka.

Liikumatult istuv Aksinja hingas küllastumatult sisse metsa mitmekesiseid lõhnu. Imelise ja rohkehäälelise helinaga täidetud mets elas võimsat ürgset elu. Luha üleujutatav pinnas, mis oli külluses imenud endasse kevadist niiskust, idandas ja kasvatas nii rikkalikult kõige mitmekesisemaid rohtusid, et Aksinja silmad läksid kirjuks seda imeilusat lillede ja taimede põimi vaadeldes.

Naeratades ja hääletult huuli liigutades sõrmitses ta ettevaatlikult nimetute helesiniste lihtsate lillede varrekesi, siis painutas täidlaseks muutuvat pihta, et nuusutada, ja äkki tundis maikellukese raugestavat ja magusat aroomi. Kätega kobades leidis ta lille. See kasvas siinsamas läbitungimatult varjulise põõsa all. Laiad, kunagi rohelised lehed kaitsesid ikka veel kiivalt päikese eest väikest, pisut küürakat varrekest, mida kroonisid lumivalged allarippuvad õiekarikakesed. Aga kaste ja kollase roostega kaetud lehed olid suremas ja ka lille ennast oli juba puudutanud surmakõdu: kaks alumist karikakest olid tõmbunud krimpsu ja mustaks, ainult üleni sätendavate kastepiiskadega kaetud latv süttis äkki päikese käes pimestava hurmava valgedusega.

[1] Kiivitaja häälitsuse tõlgendus: *«tšji või, tšji või?» — Tõlk.*

Ja selle lühikese hetke kestel, millal Aksinja läbi pisarate lille vaatles ja selle nukrat aroomi sisse hingas, meenus talle millegipärast noorus ja kogu tema pikk ja rõõmudest vaene elu. Mis teha, nähtavasti oli Aksinja vanaks jäänud... Kas hakkab naine noorena nutma sellepärast, et südant ängistab juhuslik mälestus?

Nii pisarais ta uinuski, lamades kummuli, nutune nägu käte vahele peidetud, tursunud ja märg põsk vastu kokkukägardatud rätikut surutud.

Tuul puhus tugevamini, painutas läände paplite ja pajude latvu. Saarepuu kahvatu tüvi kõikus, ümbritsetud viskleva lehestiku valgest tuisklevast keerisest. Tuul laskus madalamale, langes äraõitseva kibuvitsapõõsa peale, mille all magas Aksinja, ja nagu ülesehmatatud parv muinasjutulisi rohelisi linde lendasid lehed äreva sahinaga üles, pillates roosasid sulgi-õielehti. Kibuvitsa pisut närbunud õielehtedega üle puistatud, magas Aksinja ega kuulnud ei süngevõitu metsakohinat, ei Doni taga uuesti alanud tulistamist, ega tundnud, kuidas kiirdpunkti tõusnud päike tema katmata pead kõrvetab. Ta ärkas, kuuldes enda kohal inimese kõnet ja hobuse pruuskamist, ajas end kiiresti üles.

Tema juures seisis, saduldatud valgesõõrmelist hobust ratsmeist hoides, noor valgevurruline ja valgehambuline kasakas. Nägu laial naerul, liigutas ta õlgu, tantsiskles, lausus kähedavõitu, aga meeldiva tenorikesega lõbusa laulu sõnu:

Mina kukkusin ja laman,
pilgul ringi käia lasen.
Vaatan siia,
vaatan sinna,
tõstjat pole ühtegi!
Tagasi siis vaatasin —
seljataga kasakas...

«Ma tõusen isegi!» naeratas Aksinja ja hüppas väledalt üles, kortsunud seelikut kohendades.

«Tervist, mu kallike! Kas jalakesed ütlesid üles või võttis laiskus võimust?» tervitas teda lõbus kasakas.

«Uni rammestas,» vastas Aksinja hämmeldunult.

«Lähed Vjoškisse?»

«Vjoškisse.»

«Tahad, sõidutan su kohale?»

«Millel siis?»

«Sina istu hobuse selga, mina lähen jala. Tahan ainult väikest tasu...» ja naljatleva tähendusrikkusega pilgutas kasakas silma.

«Oh ei, sõida sina omateed, küll mina jõuan isegi pärale.»

Aga kasakas ilmutas niihästi kogemust armuasjades kui ka kangekaelsust. Kasutades seda, et Aksinja rätikut pähe sidus, haaras ta lühikese, aga tugeva käega tema ümbert kinni, tõmbas järsult enda poole ja tahtis suudelda.

«Ära jända!» hüüdis Aksinja ja lõi teda tugevasti küünarnukiga ninajuurele.

«Kallike, ära kakle! Vaata, misuke õnnistus on ümberringi... Iga loomake paaritub... Teeme õige meiegi paltu?...» sosistas kasakas, naervad silmad pilukil, kõditades Aksinja kaela vurrudega.

Käsivarred ette sirutatud, kätega tugevasti, aga ilma vihata kasaka tõmmusse higisesse näkku toetudes, püüdis Aksinja vabaneda, kuid mees hoidis teda kõvasti.

«Loll! Mul on paha haigus... Lase lahti!» palus Aksinja lringeldades, mõteldes selle naiivse kavaluse abil pealetükkimisest pääseda.

«See on selle järgi... kelle haigus on vanem!...» pomises kasakas juba läbi hammaste ja tõstis äkki Aksinja kergelt üles.

Silmapilkselt taibates, et nali on lõppenud ja et asi on võtmas halba pööret, lõi Aksinja kõigest jõust rusikaga vastu päevitusest pruuni nina ja rabeles teda kõvasti hoidvate käte vahelt lahti.

«Mina olen Grigori Melehhovi naine! Astu ainult ligi, sa viimane lurjus!... Ma räägin ära — küll tema sulle...»

Oma sõnade mõjusse veel mitte uskudes, haaras Aksinja jämeda kuiva kepi pihku. Aga kasakas oli korraga jahtunud. Kaitsevärvi pluusi käisega mõlemast sõõrmest ohtrasti voolavat verd pühkides, hüüdis ta tusaselt:

«Loll! Ah, loll eit! Miks sa's enne ei öelnud? Kae, kuidas verd lahvab... Vähe vist valame teda vaenlasega,

nüüd hakkavad veel päris oma tõugu naised verd laskma . . .»

Ta nägu oli äkki igavaks ja lahkusetuks muutunud. Seni kui ta end pesi, teeäärsest lombist vett ammutades, pööras Aksinja rutuliselt teelt kõrvale, läks kiiresti üle metsalagendiku. Minuti viie pärast sõitis kasakas temast mööda. Sõnatult naeratades kõõritas ta Aksinja poole, kohendas asjalikult püssi kanderihma rinnal ja pani ajama kiiret traavi.

2

Sel ööl läks polk punaarmeelasi laudadest ja palkidest kokkulöödud parvedel Malõi Gromtšonoki küla juures üle Doni.

Gromkovskaja sotnja tabati ootamatult, sest suurem osa kasakaid pummeldas sel ööl. Õhtul olid naised sotnja paiknemiskohta tulnud kroonumehi külastama. Nad tõid kaasa sööki, kruuside ja pangedega — puskarit. Kesköösks olid kõik joobnud. Muldonnides hakkasid kostma laulud, naiste purjus kiljumine, vali meeste naer ja vilistamine . . . Valvesalgas olevad kakskümmend kasakat olid jätnud kuulipilduja juurde kaks kuulipildurit ja hobuseämbritäie puskarit ning võtsid samuti joomingust osa.

Täielikus vaikuses eemaldusid Doni paremast kaldast punaarmeelasi täislaaditud parved. Üle jõe jõudes paiskusid punaarmeelased laiali ahelikku, läksid vaikides muldonnide poole, mis asetsesid poolesaja sülla kaugusel Donist.

Sapöörid, kes olid parved ehitanud, sõudsid kiiresti, suundudes uue partii pealelaadimist ootavate punaarmeelaste järele.

Vasakul kaldal ei olnud minutit viis kuulda midagi peale seosetute kasakalaulude, siis hakkasid lajatavalt lõhkema käsigranaadid, hakkas ragisema kuulipilduja, puhkes järsku korratu püssituli, ja kaugele veeres katkendlik: «Hurra-a-a! Hurra-a-a! Hurra-a-a-a!»

Gromkovskaja sotnja löödi positsioonidelt välja ja pääses lõplikust hävitamisest ainult seeläbi, et jälitamine oli pilkase ööpimeduse tõttu võimatu.

Tähtsusetuid kaotusi kandnud gromoklased jooksid ühes naistega paanilises korratuses mööda luhta Vjošenskaja suunas. Sel ajal tõid parved paremalt kaldalt uusi partiisid punaarmeelasi ja 111-nda polgu esimese pataljoni poolrood ühes kahe kergekuulipildujaga tegutses juba mässuliste Bazki sotnja tiival.

Tekkinud läbimurdesse tungisid saabunud abiväed. Nende edasiliikumist raskendas äärmiselt see, et keegi punaarmeelastest ei tundnud maastikku, väeosadel polnud teejuhte, ja umbropsu edasi liikudes sattusid nad ööpimeduses kogu aeg järvedele ja tulvaveega täidetud sügavatele lompidele, millest oli võimatu läbi kahlata.

Pealetungi juhtiv brigaadikomandör tegi otsuse katkestada jälitamine seniks, kui valgeks läheb, ja siis hommiku poole tõmmata juurde varud, koonduda Vjošenskaja lähiselle ja jätkata pealetungi pärast suurtükitule ettevalmistust.

Küla Vjošenskajas võeti juba tarvitusele kiireid abinõusid läbimurde likvideerimiseks. Niipea kui staapi kihutas sidemees teatega punaste üle jõe tulekust, saatis staabi korrapidaja Kudinovi ja Melehhovi järele. Tšornõi, Gorohhovka ja Dubrovka külast kutsuti välja Karginski polgu ratsasotnjad. Operatsiooni üldjuhtimise võttis enda peale Grigori Melehhov. Ta saatis Jerinski küla peale kolmsada ratsameest, selleks et nad tugevdaksid vasakut tiiba ja aitaksid Tatari ja Lebjaži sotnjal vaenlase pealetungi kinni pidada juhtumil, kui ta läheb Vjošenskajat idast ümber haarama; läänest saatis pärivoolu mööda Doni Bazki sotnjale appi Vjošenskaja mittekasakate maleva ja ühe Tširi jalaväesotnjatest; paigutas hädaohtlikesse lõikudesse kaheksa kuulipildujat, ise aga asetus kahe ratsasotnjaga kella kahe paiku öösel Gorelõi metsa servale, jäädes ootama koitu ja kavatsedes rünnata punaarmeelasi ratsarivis.

Sõelatähed polnud veel kustunud, kui Vjošenskaja mittekasakate malev, mis läbi metsa Bazki käänaku poole liikus, sattus kokku taganevate bazkilastega ja neid vaenlasteks pidades põgenes pärast lühikest tulevahetust. Vjošenskajat jõekäärust eraldavast laiast järvest läksid malevlased ujudes üle, visanud jalanõud ja riided kiiruga kaldale maha. Eksitus tuli varsti ilmsiks, aga teade, et

punased lähenevad Vjošenskajale, levis üllatava kiirusega. Keldreis asunud põgenikud tormasid Vjošenskajast põhja poole, kandes kõikjale laiali kuuldust, et punased olevat üle Doni tulnud, rinde läbi murdnud ja arendavad pealetungi Vjošenskajale...

Hommik oli vaevalt koitma hakanud, kui Grigori, saanud teate mittekasakate maleva põgenemisest, Doni poole kihutas. Malevlased olid ettetulnud arusaamatuse ära selgitanud ja läksid, omavahel valjusti juttu ajades, tagasi kaevikute poole. Grigori sõitis ühe grupi juurde, küsis pilkavalt:

«Kas teid palju ära uppus, kui üle järve ujusite?»

Märg laskur, kes käigu peal särgist vett väänas, vastas hämmeldunult:

«Ujusime nagu havid! Kus sa seal upud...»

«Eksitus võib igaühel juhtuda,» hakkas kaalukalt kõnelema teine, kes oli aluspükste väel. «Aga vaat meie rühmaülem pidi tõesti peaaegu ära uppuma. Ei tahtnud jalgu lahti võtta — sääremähistega läheb palju aega, — noh, ja ujuski niisama, aga eks sääremähis läinud vee sees lahti. Mässis end talle jalgade ümber... No küll ta röökis! Oli vist Jelanis kuulda!»

Grigori otsis üles maleva komandöri Kramskovi ja käskis tal laskurid metsaäärele viia, asetada nad nii, et tarbe korral saaks tulistada punaarmeelaste ahelikke tiivalt, ise aga sõitis oma sotnjate juurde.

Poolel teel tuli talle vastu staabi ratsakäskjalg. Ta peatas hobuse, kelle küljed raskelt lõõtsusid, ohkas kergendatult:

«Suure vaevaga leidsin teid üles!»

«Mis on?»

«Staabist kästi teatada, et Tatari sotnja on kaevikuist lahkunud. Kardavad, et neid viimati ümber piiratakse, taganevad liivakute poole... Kudinov käskis suusõnal, et te kohe sinna ruttaksite.»

Kasakate poolrühmaga, kellel olid kõige väledamad hobused, sõitis Grigori metsa kaudu tee peale välja. Kahekümneminutilise kihutamise järel olid nad juba Golõi Ilmeni järve ääres. Vasakul neist jooksid hajali mööda luhta paanikast haaratud tatarskilased. Rindemehed ja kogenud kasakad liikusid ruttamata, hoidu-

sid järve lähedusse, varjates end kalda-äärses tarnas; enamus aga, keda juhtis nähtavasti ainult üks soov — kiiremini metsa jõuda —, laskis otse, ilma et oleks hoolinud harvast kuulipildujatulest.

«Neile järele! Peksa nuutidega!...» hüüdis Grigori, raevu pärast silmi kõõritades, ja pani esimesena oma küla meestele järele kihutama.

Kõige taga sõrkis pisut longates imelikku tantsisklevat teldrikäiku Hristonja. Eelmisel päeval oli ta kalapüügil kaislaga tugevasti kanda lõiganud, seepärast ei saanudki joosta kogu tema pikkadele jalgadele omase väledusega. Grigori oli talle järele jõudmas, nuut kõrgele pea kohale tõstetud. Hobuse müdinat kuuldes vaatas Hristonja tagasi ja lisas märgatavalt kiirust.

«Kuhu?! Seis!... Seis, öeldakse sulle!...» karjus Grigori asjata.

Kuid Hristonja ei mõtelnudki seisma jääda. Ta kiirendas veelgi jooksu, minnes üle mingisugusesse ohjeldamatusse kaameligaloppi.

Siis kähistas maruvihane Grigori kohutava ropu vandesõna, huigatas hobusele ja Hristonja kõrvale jõudes virutas talle mõnu tundes nuudiga mööda higist märga selga. Hristonja ajas end hoobi mõjul püsti, tegi koletu hüppe küljele, midagi jänese kõrvalepõike taolist, istus maha ja hakkas ruttamata ning hoolega selga kobama.

Grigoriga kaasas olevad kasakad kihutasid põgenejaile ette, peatasid neid, aga nuute käiku ei lasknud.

«Peksa neid!... Peksa!...» karjus Grigori kähedalt, oma uhket nuuti raputades.

Hobune keerles tema all, ajas end püsti, ei tahtnud kuidagi edasi minna. Suure vaevaga ta õigesse suunda juhtinud, kihutas Grigori eespool jooksjatele järele. Sõidu peal nägi ta vilksamisi põõsa juures peatunud vaikselt naeratavat Stepan Astahhovit; nägi, kuidas end naeru käes kõverdav Anikuška oli käed kõnetoruna kokku pannud ja kriiskas läbitungiva naisehäälega:

«Vennad! Päästa end, kes saab! Punased!... Hass!... Võta!...»

Grigori oli järele jõudmas veel ühele külamehele, kes oli riietatud vatikuube ja jooksis väsimatult ja väle-

dasti. Ta vimmakas kogu oli imelikult tuttav, aga ära tunda polnud aega, ja Grigori kisendas juba eemalt kaugelt:

«Seisa, lurjus!... Seisa, raiun maha!...»

Ja äkki aeglustas vatikuube kandev mees jooksu, peatus, ja kui hakkas pöörduma, — iseloomuliku, lapsest saadik tuttava žestiga ülimat erutust väljendades, — tundis üllatunud Grigori, nägu veel nägemata, isa ära.

Pantelei Prokofjevitši põsed tõmblesid kramplikult.

«Või oma lihane isa on lurjus? Oma isa ähvardad maha raiuda?» karjus ta kõrge katkeva falsetiga.

Ta silmad hõõgusid niisuguses tuttavas taltsutamatus metsikuses, et Grigori viha jahtus korrapealt, ja hobust jõuga kinni pidades, hüüdis ta:

«Ei tundnud selja tagant ära! Mis sa kisendad, isa?»

«Kuidas nii, ei tundnud ära? Oma isa, ja ei tundnud ära?!..»

Niivõrd mõttetu ja ebakohane oli selle vanameheliku haavumise ilmutamine, et Grigori, juba naerdes, hobuse isa kõrvale ajas ja lepitavalt ütles:

«Ära ole vihane, isa! Sul on seljas mingisugune minule tundmatu saterkuub, peale selle lendasid sa nagu auhinnatud võidusõiduhobune, ja isegi sinu lonkamine on kuhugi kadunud! Kuidas sind siis ära tunda?»

Ja jälle, nagu oli olnud alati varem koduses elus, rahunes Pantelei Prokofjevitš, ja ikka veel katkendlikult hingates, kuid vaiksemaks jäädes, nõustus:

«Satter on mul seljas tõesti uus, sellepoolest on sul õigus, vahetasin kasuka vastu, — kasukat on raske kanda, — aga longata... Millal sa siin's lonkad? Siin, vennas, pole enam aega lonkamise peale mõtelda!... Surm lausa suu ees, ja sina räägid jalast...»

«Noh, surm on veel kaugel! Pööra ümber, isa! Ega sa padruneid laiali loopinud?»

«Kuhu siis pöörata?» pahandas vanamees.

Aga nüüd kõrgendas Grigori juba häält; iga sõna selgesti eraldades komandas:

«Käsin tagasi pöörata! Komandöri käsu mittetäitmise eest lahinguolukorras, tead, mis määrustiku järgi tuleb?»

Oeldu avaldas mõju: Pantelei Prokofjevitš kohendas seljal püssi, hakkas vastu tahtmist tagasi kõmpima. Ühe vanameheõrvale jõudes, kes veel aeglasemalt tagasi sammus, ütles ohkega:

«Vaat missugused pojad nüüd on siginenud! Ei ole seda, et austaks vanemat, või, nii näituseks ütelda, laseks teda lahingust vabaks, vaid tema veel püüab... teda just sinna kihutada... ja-a-ah... Ei, kadunud Petro, ülendagu issand tema hingekest, oli hoopis parem! Rahulik hing oli teisel, aga see pöörane, see türiška, ehkki on diviisikomandör, teeneline, ja nõnda edasi, aga ta pole niisugune. Säärane tormakas ja äge. Küllap see hakkab mind vanas eas ainult naaskli abil ahju peale upitama!»

Tatarskilastele pandi ilma erilise vaevata mõistus pähe...

Veidi aega hiljem kogus Grigori terve sotnja kokku, viis selle varju; sadulast maha tulemata seletas lühidalt:

«Punased on üle jõe tulnud ja püüavad Vjoškit ära võtta. Doni ääres algas praegu lahing. Siin pole naljaasi ja soovitan asjatult mitte joosta. Kui veel kord jooksu panete, käsin ratsaväel, mis Jerinskis asub, raiuda teid kui äraandjaid!» Grigori silmitses oma küla meeste kirjult riietatud karja, lõpetas varjamatu põlgusega: «Palju on teile sotnjasse igasugust rämpsu kogunenud, see tekitabki kõiksugu hirmu. Panite jooksu, lasksite püksi, kah sõjamehed! Ja ise veel kannate kasakate nime! Iseäranis teie, ätid, vaadake mul! Asusite sõdima, siis nüüd ei maksa päid jalge vahele peita! Otsekohe, rühmade kaupa, traavi tolle joone juurde seal ja põõsaste juurest — Doni äärde. Piki Doni kuni Semjonovi sotnjani. Ühes temaga tungite punastele tiivalt peale. Marss! Kiiresti!»

Tatarskilased kuulasid vaikides ära ja pöörasid niisama vaikides põõsaste poole minema. Ätid ägisesid rusutult, vaatasid tagasi kiiresti kihutavale Grigorile ja teda saatvaile kasakaile. Obnizovi taat, kes Pantelei Prokofjevitšiga sammu pidas, ütles vaimustatult:

«No küll on ikka jumal õnnistanud sind kangelasliku pojaga! Päris kotkas kohe! Kuidas ta Hristonjale mööda selga tõmbas! Paugupealt lõi korra sisse!»

Ja isatundeis meelitatud Pantelei Prokofjevitš nõustus meelsasti:

«Ära kõnelegi! Säherdusi poegi annab maailmas otsida! Terve linditäis riste, kas see on nalja-asi? Näe, Petro kadunuke, ülendagu issand tema hingekest, ehkki oli oma lihane poeg ja esimene, aga polnud ikka niisugune! Liiga vagune oli teine, kuidagi, katk teda teab, nagu poolik! Justkui naise hing oli tal! Aga see on täitsa minusse! Isegi lööb üle uljuse poolest!»

Grigori lähenes oma poolrühmaga Kalmõki koolmele. Metsa jõudes arvasid nad end juba väljaspool ohtu olevat, aga neid nähti vaatluspunktist teisel pool Doni. Suurtükirühm hakkas tulistama. Esimene mürsk lendas üle pajulatvade, langes matsudes kuhugi soisesse padrikusse, ilma et oleks lõhkenud. Teine aga sattus tee lähedusse, vana mustpapli paljastatud juurikaisse, pritsatas tuld, puistas kasakad üle mürina, rammusate mullakamakate ja kõdunenud puupuruga.

Uimastatud Grigori tõstis käe instinktiivselt silmade ette, kummardus sadulakaare kohale, tundes tumedat ja märga lööki, nagu hobuse laudjale.

Maad vapustanud lõhkemise tagajärjel nõtkutasid kasakate hobused otsekui komando järgi jalgu ja tormasid edasi; Grigori all ajas hobune end raskelt tagumistele jalgadele püsti, taganes, hakkas pikkamisi küljeli vajuma. Grigori hüppas kiiresti sadulast, võttis hobusel suu äärest kinni. Veel kaks mürsku lendasid üle, siis tekkis metsaserval meeldiv vaikus. Rohule heitis kerget püssirohusuitsu; lõhnas värskelt ülespööratud mulla, pilbaste, poolmädanenud puu järele; kaugel tihnikus kätsatasid ärevalt harakad.

Grigori hobune norsatles ja nõtkutas värisevaid tagumisi jalgu. Tema hammaste kollane simss oli piinavalt irevil, kael õieli. Sametjal hallil koonualusel mullitses roosa vaht. Tugev värin raputas tema keha, kõrvi karva all veeresid lainetena krambid.

«Kas on valmis hea loom?» küsis kohalesõitnud kasakas valjusti.

Grigori vaatas tuhmuvaisse hobusesilmadesse ega vas-

tanud. Ta ei heitnud isegi pilku haavale ja nihkus ainult pisut eemale, kui hobune hakkas kuidagi ebakindlalt rutlema, ajas end sirgu ja kukkus äkki põlvili, lastes pea madalale alla langeda, nagu paludes peremehelt midagi andeks. Tumeda oigega heitis ta küljeli, katsus tõsta pead, aga nähtavasti oli viimane jõud temast lahkumas: värinad muutusid ikka harvemaks, silmad tardusid, kaelal tõmgis esile higi.

Ainult sõrgatsituttides, kuskil üsna kabjapiirete läheduses pekslesid veel viimsed tuksed. Vaevalt värises ärahõõrdunud sadulahõlm.

Grigori vaatas kõrvalt vasakule kubemele, nägi sügavat lahtist haava, sooja musta verd, mis voolas sellest lattena, ja ütles jalastunud kasakale kogeldes, ilma et oleks pisaraid pühkinud:

«Lase ühe kuuliga!» Ja andis tema kätte oma mauseri.

Istunud kasaka hobuse selga, sõitis ta sinna, kuhu oli jätnud oma sotnjad. Seal oli juba puhkemas lahing.

Koidu ajal asusid punaarmeelased pealetungile. Kihiliselt udus tõusid nende ahelikud, hakkasid vaikides liikuma Vjošenskaja suunas. Paremal tiival jäid nad veega täidetud lohu juures silmapilguks peatuma, siis panid suhkama rinnuni vees, padrunitaskuid ja püsse kõrgel hoides. Veidi aja pärast hakkasid Doni-äärselt mäelt koosolialiselt ja majesteetlikult mürisema neli patareid. Niipea kui metsale hakkasid lehvikukujuliselt langema mürsud, avasid mässulised tule. Punaarmeelased ei läinud enam sammu, vaid jooksid, püsse käes hoides. Poole versta võrra neist eespool lõhkes metsas kuivalt šrapnelle, langes mürskudest pilbastatud puid, tõusis valkjaid suitsupilvekesi. Lühikeste valangutega hakkasid töötama kaks kasakate kuulipildujat. Varsti langes esimeses ahelikus punaarmeelasi. Ikka sagedamini kiskusid kuulid kord siin, kord seal ahelikust välja kokkurullitud sinelitega võõtatud inimesi, paiskasid neid kummuli või selili, aga ülejäänud ei heitnud maha, ja ikka lühemaks muutus neid metsast eraldav vahemaa.

Teise aheliku ees jooksis kergelt ja hoogsalt, pisut ettepoole kallutudes, pikk katmata peaga komandör, sinelihõlmad üles pistetud. Ahelik aeglustas silmapilguks liikumist, aga jooksu peal pöördudes hüüdis komandör midagi,

ja mehed võtsid jälle jooksusammu, jälle hakkas aina ägedamalt paisuma kähedavõitu ja hirmus «hurra-a-a!»

Siis tõstsid häält kõik kasakate kuulipildujad, metsaservadel hakkas kuumalt, lakkamatult kostma tihedaid püssipauke ... Kusagilt Grigori tagant, kes seisis sotnjatega metsa lähedal, hakkas pikkade valangutega tulistama Bazki sotnja raskekuulipilduja. Ahelikud lõid kõikuma, heitsid maha, hakkasid vastu tulistama. Lahing kestis tundi poolteist, aga õige kauguse leidnud mässulised külvasid nii niitvat tuld, et teine ahelik ei pidanud vastu, tõusis, segunes hüppejooksuga läheneva kolmanda ahelikuga ... Varsti oli luht korratult tagasijooksvaid punaarmeelasi täis. Ja siis viis Grigori oma sotnjad traavis metsast välja, rivistas nad ja saatis jälitama. Taganejatel lõikas tee parvede juurde ära tuhatnelja kihutav Tširi sotnja. Doni-äärse metsa juures, üsna kalda ligidal, puhkes käsitsi-lahing. Parvede juurde murdis läbi ainult osa punaarmeelasi. Nad laadisid parved viimse võimaluseni täis, eemaldusid kaldast. Ülejäänud võitlesid üsna Doni äärde surutuina.

Grigori jalastas oma sotnjad, andis hobusehoidjaile käsu metsast mitte välja sõita, viis kasakad kalda poole. Hüppejooksuga puu juurest puu juurde lähenesid kasakad ikka enam Donile. Umbes poolteistsada punaarmeelast lõid pealesuruva mässuliste jalaväe käsigranaatidega ja kuulipildujatega tagasi. Parved hakkasid uuesti vasaku kalda poole liikuma, aga Bazki kasakad tapsid püsstulega peaaegu kõik sõudjad. Siiapoole jäänute saatus oli ette otsustatud. Vähem julged heitsid püssid käest ja püüdsid ujudes üle minna. Lombi äärde mahaheitnud mässulised lasksid nad maha. Palju punaarmeelasi uppus, sest ei suutnud kärestikul üle Doni ujuda. Ainult kaks jõudsid õnnelikult üle: üks, kel oli seljas triibuline madrusesärk, — nagu näha, osav ujuja, — viskus järsult kaldalt pea ees alla, sukeldus vette ja tuli alles peaaegu keset Doni veepinnale.

Laiaharalise paju taga peidus olles nägi Grigori, kuidas madrus suurte tõmmetega kroolides teisele kaldale lähenes. Ja veel ühel õnnestus üle ujuda. Rinnuni vees seistes laskis ta välja kõik padrunid, hüüdis midagi, kasakate poole rusikat raputades, ja hakkas hoogsalt põiki üle

ujuma. Tema ümber matsusid kuulid, aga ükski ei puudutanud õnnelast. Seal, kus kunagi oli kaldaäärne karjahoppel, tuli ta veest välja, raputas end, hakkas ruttamatult järsakust üles talude poole ronima.

Doni äärde jäänud heitsid liivakünka taha maha. Nende kuulipilduja ragistas peatumatult senikaua, kui vesi hakkas jahutusümbrikus keema.

«Minu järel!» komandas Grigori tasa, niipea kui kuulipilduja vait jäi, ja tõmmanud tupest mõõga, läks künka poole.

Tema järel müdistasid raskelt hingates kasakad.

Punaarmeelasteni polnud enam üle poolesaja sülla maad. Pärast kolme kogupauku tõusis liivakünka tagant täies suuruses pikk tõmmunäoline ja mustavurruline komandör. Teda toetas käe alt nahkkuube riietatud naine. Komandör oli haavatud. Purustatud jalga järele vedades tuli ta künkast alla, kohendas külgekinnitatud täägiga püssi käel, komandas kähisevalt:

«Seltsimehed! Edasi! Andke valgetele pihta!»

Salgake vahvureid läks «Internatsionaali» lauldes vasturünnakule. Surma.

Sada kuusteist viimaseina Doni ääres langenut olid kõik Internatsionaalse Roodu kommunistid.

3

Hilja õõsel tuli Grigori staabist oma korterisse. Prohhor Zõkov ootas teda värava juures.

«Kas Aksinjast pole kuulda?» küsis Grigori tehtud ükskõiksusega hääles.

«Ei. On kuhugi kadunud,» vastas Prohhor haigutades, ja mõtles kohe hirmuga: «Jumal hoidku, kui ajab jälle teda otsima ... No küll on mul kuradima õnnetus kaelas!»

«Too silmapesuvett. Ma olen üleni higine. Noh, ruttu!» ütles Grigori juba närvitsedes.

Prohhor käis tares vee järel, valas seda kaua kruusist Grigori kopana kokkupandud kätele. Too pesi end nähtava mõnuga. Võttis maha higi järele haiseva pluusi, palus:

«Kalla selja peale.»

Külm vesi kõrvetas higist selga, nii et ta ähkis, puristas, siis hõõrus kaua ja tugevasti rihmadest vaevatud õlgu ja karvast rinda. End puhta hobusetekiga kuivatades käskis Prohhorit juba lõbusamaks muutunud häälega:

«Hommikul tuuakse mulle hobune — võta ta vastu, puhasta, hangi vilja. Mind ära ärata enne, kui ise ärkan. Ainult kui staabist keegi tuleb, siis ärata. Selge?»

Läks küüni ulu alla. Heitis vankrisse ja vajus kohe sügavasse unne. Koidu ajal tundis külma, tõmbas jalad krõnksu, kiskus kastest niisket sinelit peale, aga pärast seda kui päike oli tõusnud, uinus uuesti ja ärkas kella seitsme paiku täiskõlalisest suurtükipaugust. Staniitsa kohal keerles sinises ja puhtas taevas tuhmilt välgatlev aeroplaan. Seda tulistati teiselt poolt Doni suurtükkidest ja kuulipildujaist.

«Võivad ta alla kõmmutada küll!» lausus Prohhor, kes ägedasti harjaga vehkides puhastas lasila külge seotud kõrget punast täkku. «Vaata, Pantelevitš, misukese kuradi nad sulle on saatnud!»

Grigori vaatas täku põgusalt üle, küsis rahul olles:

«Ma ei vaadanud, kui vana ta on. Kuues aasta vist peal?»

«Kuues.»

«Ah, ilus loom! Jalad teisel all nagu treitud ja kõik sukis. Uhke ratsuke... Noh, pane ta sadulasse, sõidan vaatama, kes seal lennukiga tuli.»

«Tõesti ilus — pole midagi öelda. Kes teab, kuidas ta jooksu poolest on. Aga kõikide tunnismärkide järgi peab olema üpris väle,» pomises Prohhor, sadulavööd kinni tõmmates.

Veel üks šrapnellilõhkemise suitsjasvalge pilveke süttis aeroplaani kõrval.

Valinud koha maandumiseks, hakkas lendur järsult allapoole laskuma. Grigori sõitis jalgväravast välja, kappas staniitsatalli poole, mille taha aeroplaan oli alla laskunud.

Staniitsatäkkude tall — pikk kivihoone, mis asetses staniitsa serval, — oli vangivõetud punaarmeelasi täis, — sinna oli kiilutud üle kaheksasaja mehe. Valvurid ei lasknud neid välja loomulikke tarvidusi rahuldama, ämbreid

ruumis ei olnud. Raske hais seisis seinana talli ümber. Uste alt voolasid välja haisvad uriiniojad; nende kohal kõhas pilvedena smaragdrohelisi kärbseid...

Öö ja päeval kostis selles surmalemääratud vanglas tumedaid oigeid. Sajad vangid surid kurnatusse ja nende keskel mõllavasse tüüfusse ja düsenteeriasse. Surnuid ei koristatud vahel päevade viisi ära.

Grigori oli tallist möödunud ja tahtis parajasti jalastada, kui Doni teiselt kaldalt mürtsatas uuesti tumedalt suurtükk. Läheneva mürsu ragin paisus järjest ja siis sulgus lõhkemise raske kõmatusega.

Lendur ja temaga kaasalennanud ohvitser tulid kabiinist välja, kasakad asusid nende ümber. Kohe tõstsid mäel kõik patarei suurtükid häält. Mürsud hakkasid korrapäraselt talli ümber langema.

Lendur ronis kiiresti kabiini, aga mootor keeldus töötamast.

«Veeretage käte abil!» komandas kasakaile valjusti Donetsi tagant kohalelennanud ohvitser ja võttis esimesena tiivast kinni.

Kõikudes hakkas aeroplaan kergesti mändide poole liikuma. Patarei saatis teda kiirtulega. Üks mürskudest sattus vange täiskiilutud talli pihta. Paksu suitsu sees, üleskerkiva lubjatolmu pilvedes varises kokku nurk. Tall võpatas hirmust haaratud punaarmeelaste loomalikust kisendusest. Tekkinud lõhest hüppasid välja kolm vangi, kokkujookanud kasakad lasksid nad läheda maa pealt üleni kuulidega läbi.

Grigori kappas eemale.

«Saad pihta! Sõida mändide vahele!» hüüdis möödajooksev ehmunud näoga ja päraniaetud heledate silmadega kasakas.

«Võivad tõepoolest pihta virutada. Ega nalja ole,» mõtles Grigori ja pööras ruttamatult kodu poole.

Sel päeval kutsus Kudinov, Melehhovit kõrvale jättes, staabis rangelt salajase nõupidamise kokku. Doni armeest kohalelennanud ohvitser teatas lühidalt, et iga päev on oodata punase rinde läbimurdmist Kamenskaja staniitsa juurde koondatud löökgrupi väeosade poolt ja siis suundub Doni armee ratsadiviis kindral Sekretevi juhtimisel ühinemisele mässulistega. Ohvitser soovitas viivitamatult

ette valmistada abinõud jõe ületamiseks, selleks et pärast ühinemist kindral Sekretevi diviisiga mässuliste ratsapolgud kohe Doni paremale kaldale toimetada; ta pani ette varuväeosad Doni lähedusse kokku tõmmata ja alles nõupidamise lõpul, pärast seda kui oli välja töötatud jõe ületamise ja jälitamisväeosade liikumise plaan, küsis:

«Aga miks on teil vangid Vjošenskajas?»

«Mujal pole neid kuskil hoida, külades pole ruume,» vastas keegi staaplastest.

Ohvitser kuivatas hoolikalt taskurätikuga higist, paljaksaetud pead, nööpis kaitsevärvi vormikuue krae lahti, ütles ohkega:

«Saatke nad Kazanskajasse.»

Kudinov kergitas imestunult kulme.

«Ja siis?»

«Ja sealt siis — Vjošenskajasse . . .» seletas ohvitser üleolevalt-armulikult, külmi siniseid silmi vidutades. Ja huuli tugevamini kokku surudes lõpetas karmilt: «Ma ei tea, härrased, miks te nendega nii ülearu viisakalt ümber käite? Praegu ei ole nagu niisugune aeg. See rahvarämps, mis on igasuguste, niihästi füüsiliste kui ka sotsiaalsete haiguste taimelavaks, tuleb hävitada. Pole mõtet nendega jännata! Mina teie asemel talitaksin nimelt nii.»

Järgmisel päeval viidi liivikuile esimene kahesajameheline partii vange. Ärakurnatud, sinkjaskahvatud, vaevalt jalgu järel vedavad punaarmeelased läksid nagu varjud. Ratsakonvoi piiras tihedalt nende korratult sammuvat salka . . . Kümneverstasel vahemaal Vjošenskajast Dubrovkani raiuti kakssada meest viimseni maha. Teine partii saadeti välja õhtu eel. Konvoil oli kõva käsk: mahajääjaid ainult raiuda, tulistada aga üksnes äärmisel korral. Poolteisesajast mehest jõudsid kaheksateist Kazanskajasse . . . Üks nendest, noor mustlasetaoline punaarmeelane, läks teel hulluks. Kogu tee ta laulis, tantsiskles ja nuttis, kimbukest tee ääres murtud lõhnavat nõmmemünti vastu rinda surudes. Ta langes tihti näoli hõõgkuuma liiva sisse, tuul sasis tema bjass-särgi määrdunud räbalaid, ja siis nägid saatevalvurid tema kõhna kondist selga ja laialiheidetud jalgade musti lõhenenud taldu. Ta tõsteti üles, pritsiti plaskudest vett peale, ja ta

ayga mustad hullusehelgiga silmad, naeris tasa ja läks kõhnades jälle edasi.

Ühes külas piirasid kaastundlikud naised saatevalvurid ümber ja üks majesteetlik ning tüse vanaeit ütles karmilt konvoiülemale:

«Sa lase õige see mustavereline vabaks. Ta on peast segi läinud, jumalale ligemale jõudnud, ja teie võtate suure patu hinge peale, kui niisukese ära hukkate.»

Konvoiülem — tüse punasevurruline alamhorunži — muigas:

«Meie, vanaemake, ei karda ülearust pattu hinge peale võtta. Ega meist vagamehi niikuinii saa!»

«Lase aga vabaks, ära punni vastu,» palus vanaeit tungivalt, «Eks surm lehvita igaühe kohal teist oma tiiba . . .»

Naised toetasid teda üksmeelselt, ja alamhorunži nõustus.

«Mul pole kahju, võtke ta. Ta pole nüüd hädaohtlik. Meie headuse eest aga kuluks kruusitäis koorimata piima iga mehe peale.»

Vanaeit viis hullumeelse oma taresse, andis talle süüa, tegi talle kambrisse aseme. Poiss magas ööpäeva läbi, siis ärkas, asetus seljaga akna poole, hakkas tasakesi laulma. Vaneit tuli kambrisse, istus kirstule, toetas põse käele, vaatas kaua ja teraselt noormehe kõhnale näole, siis ütles bassihäälega:

«Teie omad kuulukse ligidal olevat . . .»

Hullumeelne jäi silmapilguks vait ja hakkas kohe jälle uuesti laulma, aga juba tasemini.

Siis hakkas vanaeit karmilt kõnelema:

«Jäta, mu kullake, laulude laulmine, ära vigurda ja ära püüa mind tüssata. Olen ise küllalt elu näinud, — mind sa ei peta, ma pole lollike! Mõistus on sul terve, ma tean . . . Kuulsin, kuidas sa unes rääkisid, ja kõik nii aruhalt!»

Punaarmeelane laulis, aga ikka tasemini ja tasemini. Vanaeit jätkas:

«Sa ära mind karda, ma ei soovi sulle halba. Mul tapeti kaks poega Saksa sõjas, noorem suri selles sõjas Tšerkasskis. Eks mina ole neid kõiki südame all kandnud . . . hoidsin, jootsin, kasvatasin üles, olin noorest peast ööde kaupa magamata . . . Seepärast ongi kahju kõigist

noortest meestest, kes sõjaväes teenivad, sõjas sõdivad . . .» Ta vaikis veidi aega.

Ka punaarmeelane jäi vait. Ta sulges silmad, ja ta tõmmudel põsenukkidel tungis esile vaevalt märgatav puna, peenikesel kõhnal kaelal hakkas pingsalt tuksuma sinine sooneke.

Umbes minut aega seisis ta ootavalt vaikides, siis paotas mustad silmad. Nende pilk oli arukas ja selles leegitses niisugune kärsitu ootus, et vanaeit vaevalt märgatavalt naeratas.

«Kas tead teed Šumilinskajasse?»

«Ei, vanaemake,» vastas punaarmeelane vaevalt huuli liigutades.

«Aga kuidas sa siis lähed?»

«Ei tea . . .»

«See'p see on! Mis ma siis sinuga nüüd teen?»

Vanaeit ootas kaua vastust, siis küsis:

«Agá kas sa ikka käia saad?»

«Eks ma kuidagiviisi käi.»

«Kuidagiviisi sa praegu käia ei või. Tuleb minna öösitl ja astuda kiiresti, hästi kiiresti! Ole veel selle päeva siin, siis annan sulle leivakoti kaasa ja pojapojakese saatjaks, et ta sulle teed juhataks, ja — õnn kaasa! Teie omad, punased, seisavad Šumilinskaja taga, tean kindlasti. Nende juurde sa lähedki. Aga mööda teed te minna ei või, peate minema stepi kaudu, läbi orgude ja metsade, teedest eemale hoides, muidu tulevad kasakad vastu ja satute kimpu. Nõndaks, mu kallike!»

Järgmisel õhtul seadsid vanaeide kaheteistkümne-aastane pojapoeg ja kasakakuube riietatud punaarmeelane end teeleminekuks valmis; niipea kui hämardus, tegi vanaeit nende üle ristimärgi, ütles karmilt:

«Minge, ja jumal kaasa! Ja vaadake, et te meie kroonumeeste kätte ei satu! . . . Pole tänu väärt, kallike, pole tänu väärt! Ära täna mind, vaid jumalat! Ega mina üksi niisuke ole, meie, emad, oleme kõik head . . . On hirmus kahju teist, põrgulistest! Noh, noh, minge, kaitsku teid jumal!» Ja lõi tarekese kollase saviga võõbatud viltuvajunud ukse kinni.

Varal hommikul ärkas Iljinitšna varavalges, lüpsis lehma ja hakkas toitu valmistama. Majas ahju ei kütnud, vaid tegi tuld suviköögis, valmistas lõuna ja läks jälle maitja laste juurde.

Natalja kosus aeglaselt pärast tüüfust. Teisel nelipühal tõusis ta esmakordselt voodist, kõndis läbi tubade, suure vaevaga kõhnusest kuivanud jalgu liigutades, otsis kaua laastel päid ja isegi katsus, taburetil istudes, laste hilbukesi pesta.

Ja kogu aeg ei lahkunud tema kõhnunud näolt naeratus, sisselangenud põskedel roosatas puna, haiguse tõttu määratu suureks muutunud silmad aga kiirgasid niisugust säravat värelevat soojust nagu pärast sünnitust.

«Poljuška, mu kullake! Kas Mišatka ei teinud sulle liiga, kui ma haige olin?» küsis ta nõrga häälega, iga sõna venivalt ja ebakindlalt hääldades, käega tütre mustajuukselist peakest silitades.

«Ei, ema! Miška lõi mind ainult üks kord, muidu me mängisime temaga ilusti,» vastas tüdruk sosinal ja surus näo kõvasti vastu ema põlvi.

«Aga kas vanaema oli teie vastu hea?» päris Natalja naeratades.

«Väga hea!»

«Aga võõrad mehed, punased sõdurid, ei puudutanud teid?»

«Nad tapsid meil vasika ära, kurjadvaimud!» vastas ootamatult isa sarnane Mišatka bassihäälekesega.

«Ei tohi vanduda, Mišenka. Vaat kus peremees väljas! Ei tohi suuri inimesi kurjaga vanduda!» ütles Natalja õpetlikult, naeratust alla surudes.

«Vanaema vandus neid nii, küsi Polka käest, kui tahad,» vabandas end väike Melehhov süngelt.

«Tõsi, ema, ja kanad tapsid nad meil kõik puhtaks maha!»

Poljuška elavnes: mustade silmade särades hakkas ta jutustama, kuidas punaarmeelased olid õue tulnud, kuidas nad olid kanu ja parte püüdnud, kuidas vanaema Iljinitšna oli palunud jätta tõu jaoks kollane ärakülmanud harjaga kukk, ja kuidas lõbus punaarmeelane oli vas-

tanud talle kukega vehkides: «See kukk kires nõukogude võimu vastu, vanaema, ja me mõistsime ta selle eest surma! Palu või ära palu, aga me keedame temast nuudlisuppi, ja sinule jätame asemele vanad vildid.»

Ja Poljuška lahutas käsi, näidates:

«Näe, missugused vildid jättis! Hiiglama suured, ja üleni auke täis!»

Naerdes ja nuttes kallistas Natalja lapsi, ja tütrelt vaimustatud silmi pööramata sosistas rõõmsalt:

«Oh, sa mu Grigorjevna! Tõeline Grigorjevna! Oled üleni, viimse piisani, oma isa sarnane.»

«Aga kas mina olen sarnane?» küsis Mišatka kiivalt ja najatus pisut aralt emale.

«Ka sina oled sarnane. Ainult vaata sa: kui suureks kasvad, ära niisama ülekäte mine nagu sinu isa . . .»

«Kas tema on ülekäte läinud? Mille poolest ta on ülekäte läinud?» uudis huvi Poljuška.

Natalja näole heitis nukrusevari. Ta vaikis seepeale ja tõusis vaevaga pingilt.

Jutuajamise juures viibiv Iljinitšna pöördus rahulolematult ära. Natalja aga ei kuulanud enam laste juttu, vaid vaatas akna juures seistes kaua Astahhovi tare suletud luukidele, ohkles ja näperdas erutatult oma vana luitunud pluusikese kroogitud äärist . . .

Järgmisel päeval ärkas ta enne valget, tõusis tasakesi, et lapsi mitte äratada, pesi end, võttis kirstust puhta seeliku, pluusi ja valge üleviskerätiku. Ta oli märgatavalt erutatud, ja selle järgi, kuidas ta riietus, kuidas kogu aeg nukralt ja karmilt vaikis, mõistis Iljinitšna, et minia läheb ätt Grišaka hauale.

«Kuhu sa asutad minema?» küsis Iljinitšna, et veenduda, kas tema oletus on õige.

«Lähen vanaisa külastama,» sõnas Natalja, ilma et oleks pead tõstnud, kartes nutma puhkeda.

Ta teadis juba ätt Grišaka surmast ja sellest, et Košovoi oli nende maja ja talu maha põletanud.

«Sa oled nõrk, ei jõua nii kaugele minna.»

«Küll ma väikeste puhkeaegadega ära käin. Andke lastele süüa, ema, ma jään võib-olla kauemaks sinna.»

«Kes seda'nd teab — mis sa sinna ikka hakkad kauemaks jääma! Juhtub veel õnnetus, et satud nende kuradi-

[illegible] kokku, andku jumal andeks. Parem ära mine, Natal-[illegible]»

«Ei, ma ikka lähen.» Natalja kortsutas otsaesist, haaras õlaselingist kinni.

«Noh, oota, mis sa's näljasena lähed? Ma panen ehk hapupiima?»

«Ei, ema, aitüma, ma ei taha . . . Kui tagasi tulen, siis sõön.»

Nähes, et minia oli kindlasti otsustanud minna, soovitas Iljinitšna:

«Mine parem mööda perve, juurviljaaedade kaudu. Seal pole sind nii näha.»

Doni kohal rippus udusomp. Päike polnud veel tõusnud, aga idas lõõmas paplitest varjatud taevaserv purpurses [illegible] ja pilve alt tuli juba lõdisemapanevat hommikuselget tuuleõhku.

Mahapalsatud, võrmiga ümberpõimitud tarast üle astudes läks Natalja oma aeda. Käed südamele surutud, jäi seisma värske mullakünkakese juures.

Aed rohtus lopsakalt kasvavaist nõgestest ja umbrohust. Lõhnas kastemärgade takjate, niiske mulla, udu järele. Vanal, tulekahju järel ärakuivanud õunapuul [illegible] üksildaselt turritav kuldnokk. Hauaküngas oli vajunud. Siin-seal olid kuivanud savikämpude vahel tulnud juba nähtavale tärganud rohu rohelised okkakesed.

Pealetulvanud mälestustest vapustatud Natalja lasknud valkides põlvili, langes näoli vastu lahkusetut, iidselt surmakõdu järele lehkavat mulda . . .

Tunni aja pärast väljus ta hiilides aiast, vaatas valu pärast kokkukiskuva südamega viimset korda tagasi kohale, kus kunagi oli ära õitsenud tema noorus, — sünnelt mustendasid tühjas õues küünide söestunud tugipostide, ahjude ja vundamendi kõrbenud varemed, — ja hakkas aeglaselt mööda tanumat minema.

Iga päevaga kosus Natalja ikka märgatavamalt. Jalad tugevnesid, õlad ümardusid, keha omandas prisket täidlust. Varsti asus ta ämmale söögitegemisel abiks. Ahju juures askeldades ajasid nad tihti kaua juttu.

Ükskord hommikul ütles Natalja südametäiega:
«Millal see ometi kord lõpeb? See teeb kohe päris hallgeks!»
«Küll sa näed, varsti tulevad meie omad üle Doni tagasi,» kostis Iljinitšna veendunult.
«Kust te teate, ema?»
«Mu süda aimab.»
«Peaksid meie kasakad ainult terveks jäämа. Jumal hoidku, kui mõni tapetakse või haavatakse. Griša on ju säärane hulljulge,» ohkas Natalja.
«Ära karda, ei juhtu neile midagi, jumal pole ilma halastuseta. Meie vana tõotas jälle üle jõe tulla, meid vaatama, aga vist heitus ära. Kui tuleks — läheksid sinagi temaga koos üle, omade juurde, et õnnetuse eest hoida. Meie omad, meie küla mehed asuvad küla vastas, kaitsevad ennast. Hiljuti, kui sa veel ilma meelemärkuseta maas lamasid, läksin ma kord koidu ajal Doni äärde, ammutasin vett ja kuulen — teisel pool Doni karjub Anikuška: «Tere, vanaema! Tervisi vanamehelt!»»
«Aga kus Griša on?» küsis Natalja ettevaatlikult.
«Ta komandab neid kõiki eemalt,» vastas Iljinitšna lihtsameelselt.
«Kust ta siis komandab?»
«Eks vist Vjoškist, — kust siis mujalt?»
Natalja jäi kauaks vait. Iljinitšna vaatas tema poole, küsis ehmunult:
«Mis sul on? Miks sa nutad?»
Natalja ei vastanud, vaid määrdunud põlle vastu nägu surudes nuuksus tasa.
«Ära nuta, Nataljuška. Pisaratega ei saa siin aidata. Ehk jumal annab, et näeme neid elusatena ja tervetena. Sina ise hoia ennast, ära mine ilmaasjata õue, muidu need kurjadvaimud näevad viimati, heidavad silma peale . . .»
Köögis läks pimedamaks. Väljastpoolt varjas akna kellegi kogu. Iljinitšna pöördus akna poole, hüüatas:
«Nemad! Punased! Nataljuška! Heida ruttu voodisse, tee, nagu oleksid haige . . . Et viimati õnnetust ei juhtu . . . Säh, tõmba vaibatükk peale!»
Vaevalt oli Natalja hirmu pärast värisedes voodisse heitnud, kui link lõksatas ja kööki astus, alla kummardu-

des, pikk punaarmeelane. Lapsed haarasid valgeks kahvatanud Iljinitšna seelikusabast kinni. See aga vajus seatsemas ahju juures, kus ta oli seisnud, pingile istukile, savianumat ahjus keedetud piimaga ümber tõugates.
Punaarmeelane vaatas kiiresti köögis ringi, ütles valjusti:
«Ärge kartke. Ma ei söö teid ära. Tere!»
Teesklevalt oiates tõmbas Natalja endal vaiba üle pea, Mišatka aga silmitses külalist teraselt altkulmu ja teatas rõõmsalt:
«Vanaema! Seesama tappiski meie kikka! Mäletad?»
Punaarmeelane võttis peast kaitsevärvi mütsi, laksutas kerget, naeratas.
«Ära tundis võrukael! No mis himu sul on seda kukke meelde tuletada? Aga tead, perenaisuke, misuke asi on: kas sa ei saaks meile leiba küpsetada? Jahu meil on.»
«Võib . . . Mis seal ikka . . . Eks ma küpseta . . .» hakkas Iljinitšna, külalisele otsa vaatamata, kiiresti kõnelema, ümberläinud piima pingilt pühkides
Punaarmeelane aga istus ukse juurde, võttis taskust tubakakoti ja endale plotskit keerates alustas kõnelust:
«Kas õhtuks küpsetad?»
«Võib ka õhtuks, kui teil kiire on.»
«Sõjas, vanaema, on alati kiire. Aga kukekese pärast te ärge pahandage.»
«Ega me ju midagi!» ehmus Iljinitšna. «Näh, laps ruttab . . . Tuletab ka meelde, mida vaja pole!»
«Aga küll sa oled ikka kitsi, noormees . . .» naeratas jutukas külaline heasüdamlikult, Mišatka poole pöördudes. «Noh, miks sa nii vihase näo teed? Tule siia, ajame sinu kukest juttu.»
«Mine, kullake!» palus Iljinitšna sosinal, pojapoega põlvega tõugates.
Aga see oli end vanaema seeliku küljest lahti tõmmanud ja püüdis juba köögist välja lipsata, tasakesi külitsi ukse poole nihkudes. Pika käega tõmbas punaarmeelane ta enda juurde, küsis:
«Kas oled vihane või?»
«Ei,» vastas Mišatka sosinal.

«Noh, see on hea. Mitte kukes pole õnn. Kus su isa on? Doni taga?»

«Doni taga.»

«Sõdib, tähendab, meiega?»

Sõbralikust kohtlemisest võidetud Mišatka teatas meeleldi:

«Tema komandab kõiki kasakaid!»

«Oi, luiskad, poiss!»

«Küsi kas või vanaemalt.»

Vanaema aga lõi ainult käsi kokku ja oigas, lõplikult masendatuna pojapoja jutukusest.

«Komandab kõiki?» küsis mõtlema jäänud punaarmeelane.

«Aga võib ka olla, et mitte kõiki . . .» vastas vanaema ahastavaist pilkudest segadusse viidud Mišatka juba ebakindlalt.

Punaarmeelane vaikis veidi, siis küsis, kõõrdi Nataljale vaadates:

«Noorik on haige või mis?»

«Tal on tüüfus,» vastas Iljinitšna vastu tahtmist.

Kaks punaarmeelast kandsid kööki jahukoti, panid selle läve kõrvale maha.

«Pane ahi küdema, perenaine!» ütles üks neist. «Õhtul tuleme leibade järele. Aga vaata, et küpsetuslisa õige tuleks!»

«Nagu oskan, nii küpsetangi,» vastas Iljinitšna üliväga rõõmsana selle üle, et juurdetulijad olid takistanud hädaohtliku kõneluse jätkamist ja Mišatka oli köögist välja jooksnud.

Üks küsis, peanikutusega Nataljale osutades:

«Tüüfusehaige?»

«Jah.»

Punaarmeelased kõnelesid millestki poolvaljusti, siis lahkusid köögist. Viimane neist polnud veel jõudnud ümber nurga pöörata, kui Doni taga hakkasid plaksuma püssipaugud.

Kummargil jooksid punaarmeelased poollagunenud kivitara juurde, heitsid selle taha maha ja hakkasid, kiiresti püssilukke lõksutades, vastu tulistama.

Ehmunud Iljinitšna tormas õue Mišatkat otsima. Tara tagant hõigati teda:

«Hei, vanaema! Mine sisse! Saad pihta!»

«Meie poisike on õues! Mišenka! Kallike!» kutsus vanaeit nutuse häälega.

Ta jooksis keset õue, ja kohe lakkasid paugud Doni taga. Nähtavasti olid teisel pool asuvad kasakad teda silmanud. Niipea kui ta oli juurdejooksnud Mišatka sülle haaranud ja temaga kööki läinud, algas laskmine uuesti ja kestis senikaua, kui punaarmeelased Melehhovi õuest lahkusid.

Sosinal Nataljaga juttu ajades pani Iljinitšna taina kerkima, aga leib jäigi tal küpsetamata.

Keskpäeval lahkusid külas kuulipildujapostides asuvad punaarmeelased äkki kiiresti taludest, hakkasid mööda jäärakuid mäkke rühkima, kuulipildujaid enda järel vedades.

Mäel kaevikuis asetsev rood rivistus kähku, läks kiirmarsiga Hetmani tee poole.

Suur vaikus laotus kuidagi äkki kogu Doni-äärse üle. Olid vaikinud suurtükid ja kuulipildujad. Mööda teid, mööda rohtunud suveteid hakkas külade poolt lõputult veerema Hetmani tee poole voore, patareisid; kolonnides hakkas minema jala- ja ratsavägi.

Iljinitšna, kes vaatas aknast, kuidas mööda kriidineemi rootivad mäkke mahajäänud punaarmeelased, pühkis käed põllesse puhtaks, tegi heldinult ristimärgi:

«Jumal tänatud! Nataljuška! Punased lähevad ära!»

«Oh, ema, nad lähevad külast mäkke kaevikutesse, õhtul aga tulevad tagasi.»

«Aga miks nad siis kohe nii suure rutuga jooksevad? Meie omad andsid neile pihta! Taganevad, kurjadvaimud! Põgenevad, vaenlasehinged! . . .» juubeldas Iljinitšna ja hakkas ise uuesti tainast sõtkuma.

Natalja astus eeskojast välja, jäi lävele seisma, ja käsi silmade juurde tõstetud, vaatas kaua päikesevalgusest üleujutatud kriidimäele, luitunud pruunidele haruseljandikele.

Aikese-eelses majesteetlikus hääletuses kerkis mäe tagant valgete keerlevate pilvede harju. Keskpäevane päike hõõgutas kuumalt maad. Külakarjamaal vilistasid suslikud, ja nende tasane nukravõitu vilistamine oli imelikus kooskõlas lõokeste elurõõmsa lauluga. Nii armas oli

Natalja südamele see suurtükimürina järel tekkinud vaikus, et ta seisis liikumatult, kuulatades ahnelt niihästi lõokeste lihtsaid laule kui ka kaevuvinna naginat ja koirohukibedusest küllastatud tuule sahinat.

See tiivuline idast tulev stepituul oli kibe ja tugeva lõhnaline. Temast hoovas hõõgutatud mustmulla kuumust, kõigi päikese all mahaheitnud rohtude joobnustavaid lõhnu, aga juba tundus vihma lähenemist: Donilt tuli mageda niiskuse hõngu, lõhestatud tiivateravikkudega peaaegu maad riivates viirutasid õhku pääsukesed, ja kaugel-kaugel sinises taevalaotuses hõljus, läheneva äikese eest ära minnes, stepi kanakotkas.

Natalja kõndis korraks üle õue. Rudjutud rohul kivitara taga lebasid kullakad virnad püssihülsse. Maja akendes ja valgeks võõbatud seintes paistis kuuliauke. Üks alalejäänud kanadest lendas Nataljat nähes kisaga aidakatusele.

Lahke vaikus ei valitsenud kaua küla kohal. Tõusis tuul, mahajäetud majades hakkasid paukuma pärani lahti olevad luugid ja uksed. Lumivalge rahepilv varjas võimukalt päikese ja ujus läände.

Tuulest sasitud juukseid kinni hoides läks Natalja suviköögi juurde, vaatas sealt uuesti mäele. Tolmu sirelikarva uduloori mässituina sõitsid silmapiiril kiire traaviga kaarikud, kihutasid üksikud ratsanikud. «Tähendab, lähevad tõesti ära!» otsustas Natalja kergendatult.

Ta jõudis vaevalt eeskotta astuda, kui kuskil kaugel mäe taga hakkasid kõmisevalt ja tummalt mürisema suurtükipaugud, ja nagu vastates neile kerkis Doni kohale kahe Vjošenskaja kiriku rõõmus kellade helin.

Teisel pool Doni ilmus metsast hulgana välja kasakaid. Nad lohistasid mööda maad ja kandsid kätel suuri paate Doni äärde, lasksid neid vette. Paadipärades seistes liigutasid sõudjad nobedalt aerusid. Umbes kolmkümmend paati ruttas üksteise võidu küla poole.

«Nataljuška! Sa mu kallike! Meie omad sõidavad! . . .» halises köögist väljajooksnud Iljinitšna, suure häälega nuttes.

Natalja haaras Mišatka sülle, tõstis ta kõrgele. Tema silmad läikisid palavikuliselt, hääl katkes, kui ta hingeldades kõneles:

«Vaata, kallike, vaata, sinul on terane silm . . . Võibolla on ka sinu isa kasakate hulgas . . . Sa ei tunne ära? Kus mitte tema ei sõida esimeses paadis? Oh, sa ei vaata ju õigesse kohta! . . .»

Valgma juures kohtasid nad ainult kõhnunud Pantelei Prokofjevitši. Vanamees päris kõigepealt järele, kas härjad, talu, vili on terved, nuttis natuke pojalapsi kaelustades. Aga kui ta rutates ja longates oma koduõue astus — kahvatas ta, langes põlvili, tegi laia ristimärgi, ja kummardunud ida poole, ei tõstnud kaua kuumalt kõrbenud mullalt oma halli pead.

5

Doni armee kolmetuhandeline ratsagrupp kuue ratsaväesuurtükiga ja kaheksateistkümne kuulipildujaga murdis kindral Sekretevi juhtimisel 10-ndal juunil rinde Ust-Belokalitvenskaja staniitsa läheduses purustava löögiga läbi ja hakkas piki raudteeliini Kazanskaja staniitsa poole liikuma.

Kolmanda päeva varahommikul sattus 9-nda Doni polgu ohvitseride ratsapatrull Doni ääres mässuliste välivahipostile. Ratsasalka silmates tormasid kasakad jääraksuisse, aga patrulli juhtiv kasakajessauul tundis riiete järgi mässulised ära, lehvitas mõõga otsa kinnitatud laskurätikut ja hüüdis valjusti:

«Omad! . . . Ärge jookske, semlakid! . . .»

Ilma kartuseta kappas patrull jääraku suudme juurde. Mässuliste vahiposti ülem — vana hallipäine vahtmeister — nööpis kastes alt märjaks saanud sineli kinni, astus ette. Kaheksa ohvitseri jalastusid, ja vahtmeistri juurde astudes võttis jessauul peast kaitsevärvi mütsi, mille äärisel heledalt valendas ohvitserikokard, — ütles naeratades:

«Noh, tere, semlakid! Ega's midagi, — suudelgem, nagu nõuab vana kasakakomme.» Ta suudles vahtmeistrit vaheldumisi mõlemale põsele, pühkis rätikuga huuled ja vurrud üle, ja tundes endal oma kaaslaste ootavaid pilke, küsis paljutähendava muigega, aeglaselt:

«Noh, kuidas on, võtsite mõistuse pähe? Tuli välja, et omad on ikka paremad kui bolševikud?»

«Just nii, teie ausus! Tegime patu heaks . . . Kolm kuud võitlesime, arvasime, et ei jõua teid ära oodatagi!»

«Hea, et ikka aru pähe võtsite, olgugi et hilja. See on möödaläinud asi, ja kes vana asja meelde tuletab, sel silm peast välja. Missugusest staniitsast te olete?»

«Kazanskajast, teie ausus!»

«Teie väeosa on Doni taga?»

«Just nii!»

«Kuhu punased Doni juurest pöörasid?»

«Läksid mööda Doni üles, küllap vist Donetskaja alevi peale.»

«Kas teie ratsavägi pole veel üle jõe tulnud?»

«Ei.»

«Miks?»

«Ei tea, teie ausus. Meid saadeti esimestena paremale kaldale.»

«Kas neil oli siin suurtükiväge?»

«Kaks patareid oli.»

«Millal nad minema läksid?»

«Eile öösel.»

«Oleks pidanud taga ajama! Eh teid molutajaid!» lausus jessauul etteheitvalt, ja astunud hobuse juurde, võttis kaarditaskust blokknoodi ja kaardi.

Vahtmeister seisis sirgelt, käed külgedel. Kaks sammu temast tagapool tunglesid kasakad, vaadeldes rõõmust ja ebateadlikust rahutusest segatud tundega ohvitsere, puhtatõuliste, aga teekonnast kurnatud hobuste sadulaid.

Hästisobitatud, pagunitega varustatud inglise frentšidesse ja laiadesse bridžidesse riietatud ohvitserid liigutasid kangeksjäänud jalgu, kõnnisklesid hobuste juures, heitsid kõrvalt pilke kasakaile. Ühelgi neist polnud enam, nagu 1918. aasta sügisel, endatehtud, tindipliiatsiga joonistatud paguneid. Jalanõud, sadulad, padrunitaskud, binoklid, rihmadega sadulate külge kinnitatud karabiinid — kõik oli uus ja mitte vene päritoluga. Ainult välimuse järgi kõige eakam ohvitser kandis peenikesest sinisest kalevist tšerkessikuube, kullakast buhhaara karakullist kubaani mütsi ja kontsadeta mägilasesaapaid. Pehmelt astudes lähenes tema esimesena kasakaile, võttis kaarditaskust ilusa, Belgia kuninga Alberti näopildiga paberossipaki, pakkus:

«Suitsetage, vennad!»

Kasakad sirutusid ahnelt paberosside järele. Astusid juurde ka teised ohvitserid.

«Noh, kuidas elu oli ka bolševike all?» küsis suurepealine ja lalaõlaline horunži.

«Mitte just magus . . .» vastas vanasse talumehekuube riietatud kasakas tagasihoidlikult, ahnelt suitsu imedes, ükslsilmi vahtides kõrgeid, põlvini kinninööritud kedrisid, mis olid pingul horunži paksude sääremarjade ümber.

Kasakal püsisid vaevalt jalas äratallatud katkised kingad. Valged, mitmekordselt nõelutud villased sukad, millesse olid kohendatud püksisääred, olid katki; sellepärast ei pööranudki kasakas lummutud pilku inglise saapailt, mis veetlesid teda ärakandmatute taldade paksusega, heledalt läikivate vasksilmadega. Ta ei kannatanud välja ja avaldas lihtsameelselt oma imetlust:

«No küll on teil ikka head jalavarjud!»

Kuid horunžil polnud tahtmist rahulikult juttu vesta. Oelalt ja väljakutsuvalt ütles ta:

«Kui teil tuli himu välismaa varustust Moskva pastelde vastu vahetada, siis ei maksa nüüd teiste oma kadestada!»

«Juhtus eksitus. Jäime süüdlasteks . . .» vastas kasakas kohmetult, omade poole vaadates, toetust otsides.

Horunži noomis mõnitavalt edasi:

«Tuli välja, et teil on härja mõistus. Härg teeb ju alati siit esiteks astub, siis seisab ja mõtleb. Juhtus eksitus! Aga sügisel, kui te rinde lahti jätsite, millele te siis mõtlesite! Tahtsite komissarideks saada! Eh teie, isamaakaitsjad! . . .»

Nooruke sotnik sosistas hoogusattunud horunžile tasakesi kõrva: «Jäta järele, aitab juba!» Ja see vajutas paberossi jalaga puruks, sülitas, läks lahmakalt astudes hobuste juurde.

Jessauul andis talle tähekese, ütles midagi poolvaljusti.

Ootamatu kergusega hüppas raskevõitu horunži hobuse selga, pööras selle järsult ja kappas lääne poole.

Kasakad vaikisid kohmetult. Juurdeastunud jessauul küsis lõbusalt, kõlava baritoni madalate nootidega mängeldes:

«Mitu versta on siit Varvarinski külasse?»

«Kolmkümmend viis,» vastas kasakate hulgast mitu häält.

«Hüva. No vaat, semlakid, minge ja teatage oma ülemustele, et ratsaväeosad ilma silmapilkugi viivitamata tuleksid üle jõe siiapoole. Teiega tuleb ülesõidukohale kaasa meie ohvitser, tema hakkab ratsaväge juhtima. Jalavägi aga mingu rännakukorras Kazanskajasse. Selge? Noh, vasakule ümber pöörd, jumal kaasa ja sammu marss!»

Kasakad läksid salgas mäest alla. Sadakond sülda sammusid nad vaikides nagu kokkulepitult, siis vangutas ilmetu talumehekuube kandev kasakanäss, toosama, keda oli hurjutanud agar horunži, pead ja ohkas kurvalt:

«Nüüd olemegi siis ühinenud, vennad . . .»

Teine lisas kärmesti juurde:

«Ega mädarõigas rõikast magusam ole!» Ja vandus mahlakalt.

Otsekohe, niipea kui punaste väeosade kiire taganemine Vjošenskajas teatavaks sai, läks Grigori Melehhov kahe ratsapolguga ujudes üle Doni, saatis välja tugevad ratsapatrullid ja suundus lõunasse.

Doni-äärse mäe taga oli käimas lahing. Tumedalt nagu maa all mürisesid suurtükipaukude ühtesulavad kärgatused.

«Mürske kadetid, nagu näha, kokku ei hoia! Virutavad kiirtuld!» ütles vaimustatult üks komandöridest, Grigori juurde sõites.

Grigori vaikis seepeale. Ta sõitis kolonni ees, tähelepanelikult ringi vaadates. Donist kuni Bazki külani selsid kolme versta ulatuses tuhanded mässuliste poolt mahajäetud vankrid. Igal pool metsas oli maas laialipillatud vara: lõhutud kirste, toole, riideid, rakmeid, nõusid, õmblusmasinaid, viljakotte, kõike, mis suures peremehelikus ahnuses oli haaratud ja taganemisel Doni äärde veetud. Kohati oli tee põlvini kullakat nisu täis puistatud. Ja siinsamas vedeles tursunud, roiskumisest moonutatud haisvaid härgade ja hobuste korjuseid.

«No küll on hullu tööd tehtud!» hüüdis vapustatud Grigori ja, paljastanud pea, sõitis hinge kinni pidades ettevaatlikult mööda liisunud vilja künkakesest, millel oli siruli surnud vanamees, kasakamüts peas ja verine talumehekuub seljas.

«Nii lõppes see varanduse valvamine taadikesel! Kuradid teda kiusasid siia jääma,» ütles keegi kasakaist kahetsusega.

«Küllap oli vist kahju nisust lahkuda . . .»

«Noh, laske traavi! Haiseb teine nii, et jumal hoidku. Hei! Lase edasi! . . .» hüüti pahaselt tagumistest ridadest.

Ja sotnja võttis traavi. Jutud vaikisid. Ainult paljude hobusekapjade plagin ja hästisobitatud kasakavarustuse kõlin kostsid kooskõlaliselt läbi metsa.

Lahing oli käimas Listnitskite mõisa läheduses. Jagodnoje juures asuvat kuivorgu mööda jooksis hulgaliselt punaarmeelasi. Nende peade kohal lõhkesid šrapnellid, seljatagant tulistasid neid kuulipildujad, mööda kungast aga voolas, taganemisteed ära lõigates, Kalmõtski polgu laava.

Grigori jõudis oma polkudega kohale, kui lahing oli juba lõppenud. Kaks Punaarmee roodu, mis kaitsesid 14-nda diviisi üksikute väeosade ja vooride eemaldumist Vjošenskaja mäekuru kaudu, olid 3-nda Kalmõtski polgu poolt puruks löödud ja tervenisti hävitatud. Juba künkal andis Grigori komando Jermakovile üle, ütles:

«Siin on ilma meieta hakkama saadud. Mine ühinema, mina aga kargan silmapilguks mõisa sisse.»

«Milleks sinna?» imestus Jermakov.

«Noh, kuidas sulle ütelda, olin noorena siin töömeheks, sellepärast nagu tõmbabki heitma pilku vanadele kohtadele . . .»

Hõiganud Prohhori, pööras Grigori Jagodnoje poole, ja kui oli ära sõitnud umbes pool versta, nägi, kuidas eelsotnja kohale kerkis üles ja hakkas tuules lehvima valge laid, mille keegi kasakaist oli ettenägelikult kaasa võtnud.

«Justkui vangi annavad end!» mõtles Grigori rahutuse ja ebateadliku nukrusega, vaadates, kuidas kolonn aeglaselt, nagu vastu tahtmist, kuivorgu laskub, temale

vastu aga sõidab traavi otse üle oraste sekretevlaste ratsagrupp.

Nukrust ja mahajäetust puhatas Grigorile vastu, kui ta üle mahapaisatud värava maltsa kasvanud mõisaõue sõitis. Jagodnoje oli äratundmatuks muutunud. Kõikjal oli näha peremeheta oleku ja laostumise hirmsaid jälgi. Kunagi nägus häärber oli tuhmunud ja nagu madalamaks muutunud. Ammust ajast värvimata katusel kollendas roostelaike, lõhutud veetorud vedelesid välistrepi kõrval, hingedelt ärakistud luugid rippusid viltu, purunenud akendest tungis vilistades sisse tuul ja sealt tuli juba elutamatuse kibedavõitu hallituslehka.

Idapoolne majanurk ja välistrepp olid purustatud kolmetollise kahuri mürsust. Samast mürsust mahapaisatud vahtra latv oli koridori katkisest veneetsia aknast sisse tunginud, ja puu oligi jäänud nii lamama, toetudes tüüga vundamendist väljakukkunud telliskivide hunnikusse. Mööda tema närtsinud oksi aga ronis ja keerles juba hoogsalt kasvav metshumal, põimus kapriisselt ümber terveksjäänud aknaruutude, sirutus karniisi poole.

Aeg ja halb ilm tegid oma tööd. Majapidamishooned olid vanaks jäänud ja nägid nii välja, nagu poleks hoolitsevad inimkäed neid palju aastaid puudutanud. Tallis oli kokku varisenud kevadevihmadest alt ärauhutud kivisein, tõllakuuri katuse oli torm lahti kiskunud, ja kooljalikult valendavail sarikail ja taladel oli ainult siia-sinna jäänud poolmädanenud õletutte.

Peretare välistrepil lamasid kolm metsikuks muutunud hurta. Inimesi silmates kargasid nad üles ja kadusid tumedalt urisedes eeskotta. Grigori sõitis hoovimaja pärani avatud akna juurde; sadulast kallutudes küsis valjusti:

«On siin mõni elus hing?»

Majas valitses kaua vaikus, siis vastas kähisev naisehääl:

«Oodake, jumala pärast! Ma tulen kohe välja.»

Paljaste jalgadega kiibates tuli vananenud Lukerja välistrepile; päikesevalguses silmi vidutades vaatles ta kaua teraselt Grigorit.

«Kas ei tunne ära, tädi Lukerja?» küsis Grigori jalastudes.

Ja alles siis väratas midagi Lukerja rõugearmilises näos, ja tõntsi ükskõiksuse asemele asus suur ärevus. Ta hakkas nutma ega suutnud kaua ühtki sõna lausuda.

Grigori kõitis hobuse kinni, ootas kannatlikult.

«Küll olen ma häda näha saanud. Hoidku ja kaitsku . . .» hakkas Lukerja kurtma, pühkides põski määrdunud linase põllega. «Mõtlesin, et jälle nemad tulid . . . Oh, Grišenka, mis siin oli . . . Seda ei oska ära rääkidagi! . . . Ma olen ju üksi järele jäänud . . .»

«Aga kus on siis ätt Saška? Taganes panidega?»

«Kui oleks taganenud, oleks ehk eluski olnud . . .»

«Kas tõesti surnud?»

«Ta tapeti . . . Kolmandat päeva lamab keldri peal . . . peaks maha matma, aga mina jäin ise haigeks . . . Suure vaevaga tõusin üles . . . Ja kardan ka koledasti sinna, surnu juurde minna . . .»

«Mispärast ta siis tapeti?» küsis Grigori kõlatult, silmi maast tõstmata.

«Mära pärast tegid talle lõpu peale . . . Eks meie panid taganenud suure kiiruga. Võtsid ainult raha kaasa, muu varanduse jätsid peaaegu kõik minu hooleks.» Lukerja hakkas sosistama: «Kõik viimse raasuni hoidsin alal! On tanini maha maetud. Hobustest võtsid ainult kolm orlovi tõugu, kõik teised jätsid ätt Saška hoolde. Kui algas ülestõus, võtsid neid küll kasakad, küll punased. Musta täku Vihori — vahest mäletad? — võtsid varakevadel punased. Suure vaevaga saduldasid teise. Ta polnud ju elutõmas sadulat kandnud. Aga ei saanud nad temaga sõita, roomu tunda. Nädal aega hiljem käisid siin Kargini kasakad, jutustasid. Läinud nad künkal punastega kokku, hakanud üksteise peale laskma. Eks kasakail mingisugune ennemal märake hirnu just sel ajal. Ja kas ei toonud siis Vihor punase sõjamehe kasakate juurde? Pani täie ajuga mära poole kihutama ja too ratsanik, kes tal seljas istus, ei suutnud teda kinni hoida. Näeb teine, et ei saa täkust järgu ja tahab täie hoo peal seljast maha hüpata. Ja hüppas ikka küll, aga ei tõmmanud jalga jalusest välja. Eks Vihor kihutagi teisega otse kasakate käte vahele.»

«Vahva!» hüüdis vaimustatud Prohhor.

«Nüüd sõidab selle täku seljas Kargini alamhorunži,» jutustas Lukerja pikaldaselt. «Tõotas, et niipea kui pan

tagasi tuleb, — otsekohe toob Vihori talli. Nojah, niivilst võetigi kõik hobusekesed ära, ja jäi ainult traavelmära Strelka, kes on Primeri ja Suženaja poeg. Oli teine tiine, sellepärast ei puudutanudki teda keegi. Ta tõi hiljuti varsa, ja ätt Saška hoidis nii väga, nii väga seda varsakest, et ei oska kohe öelda! Kandis teist kätel ja jootis pudelist piimaga ja mingisuguse rohuleotisega, et jalad tugevamad oleksid. Ja siis juhtuski õnnetus ... Tunaeile õhtu eel kihutasid siia kolm meest. Ätt niitis aias rohtu. Nemad karjuvad talle: «Tule siia, sa see ja teine!» Tema viskas vikati käest, astus juurde, teretas, nemad aga ei vaatagi, joovad piima ja küsivad temalt: «Kas hobuseid on?» Tema ütlebki: «Üks on, aga see ei kõlba teie sõja-asjanduse jaoks: on mära, pealegi varsaga.» Kus kõige vihasem neist paneb karjuma: «See pole sinu asi otsustada! Too mära siia, vana tont! Minu hobusel on selg ära hõõrutud ja ma pean teda vahetama!» Tema oleks pidanud sõna kuulma ja mitte selle mära eest seisma, noh, aga tema, tead ise, oli kange loomuga vanamees ... Ei jäänud mõnikord panilegi vastust võlgu. Mäletad vahest?»

«Noh, kas ta siis ei andnudki või?» segas end jutusse Prohhor.

«Saad sa's siin andmata jätta? Ta ütles neile ainult, et: «Niipalju kui siin enne teid ratsamehi käis, kõik hobused võtsid ära, aga selle peale halastasid, mis teie's ...» Kus nemad kihvatasid: «Aa,» karjuvad, «pani tallalakkuja, sa hoiad teda panile?!» Ja hakkasidki teda kimbutama... Üks tõi mära välja, hakkas saduldama, varss aga poeb talle nisa alla. Ätt paluma: «Halastage, ärge võtke! Kuhu siis varsake panna?» — «Aga vaat kuhu!» ütleb teine, ja nende sõnadega ajas varsa ema juurest eemale, võttis õlalt püssi ja andis paugu. Mina purskasin kohe nutma ... Jooksin sinna, palun neid, haaran ätist kinni, tahan teda eemale viia, et ei tuleks õnnetust, aga nagu ta varsakesele vaatas — habemetutt hakkas tal värisema, läks teine näost valgeks nagu sein ja ütleb: «Kui nii, siis lase ka minu peale, lurjus!» Tormas nende juurde, haaras kinni, ei lase saduldada. Noh, nemad said vihaseks ja tegidki talle ägeduses lõpu. Ma läksin kohe meelest ära, kui nad tema peale lasksid ... Nüüd ei oska arvata, kui-

das lemaga talitada. Kirstu peaks talle tegema, aga on's see naise kohane asi?»

«Anna kaks labidat ja tükk lõuendit,» palus Grigori.

«Mõtled ta maha matta?» küsis Prohhor.

«Jah.»

«On sul ka himu end vaevata, Grigori Pantelevitš! Las ma lähen kohe kasakate järele. Nemad teevad talle kirstu ja kaevavad ka sobiva haua ...»

Prohhoril polnud nähtavasti tahtmist jännata mingisuguse vanamehe matmisega, aga Grigori lükkas tema ettepaneku kindlalt tagasi.

«Ise kaevame haua ja ise matame maha. See vanamees oli hea inimene. Mine aeda, oota tiigi juures, ma lähen vaatan korraks surnut.»

Sellesama vana laiaharalise papli all, lemlekorraga kaetud tiigi ääres, kuhu ätt Saška oli kunagi matnud Grigori ja Aksinja tütrekese, leidis ka tema endale viimse puhkepaiga. Nad panid maha tema kuivetu keha, mis oli mässitud puhta, humalate järele lõhnava leivaanumakatte sisse, katsid mullaga. Tillukese hauakünka kõrvale kerkis veel teine, korralikult saabastega kinni tallatud, pidulikult särades värskest ja niiskest liivsavimullast.

Mälestustest rusutud Grigori heitis rohule selle väikese, südamele kalli kalmistu läheduses ja vaatas kaua tema kohal majesteetlikult laotuvale sinisele taevale. Kuskil seal ääretuis taeva-avarustes uitasid tuuled, sõudsid päikesest valgustatud külmad pilved, maa peal aga, mis nüüdsama oli võtnud vastu lõbusa hobusearmastaja ning joodiku äti Saška, kihas ikka niisama ägedalt elu: stepis, mis rohelise tulvana laius otse aiani, metskanepi puhmastikes vana rehala tarade juures kõlas lakkamatult vutihüüu ragisev põrin, vilistasid susilikud, sumisesid kimalased, sahises tuulest hellatatud rohi, laulsid värelevas sonnus lõokesed, ja inimese üleolekut looduses kinnitades koputles kuskil kaugel-kaugel mööda kuivorgu visalt, vihaselt ja tumedalt kuulipilduja.

Kindral Sekretevit, kes oli saabunud Vjošenskajasse ühes staabiohvitseridega ja isikliku konvoi kasakasotn jaga, võeti vastu soola-leivaga, kelladehelinaga. Mõlemas kirikus helistati terve päev kelli nagu lihavõtte ajal. Tänavail sõitsid ringi kiitsakail, teekonnast kurnatud doni hobustel alamjooksu kasakad. Nende õlgadel sinendasid väljakutsuvalt pagunid. Väljakul, kaupmehemaja juures, kuhu oli paigutatud korterisse kindral Sekretev, tunglesid käskjalad. Päevalilleseemneid nagistades tegid nad juttu möödaminevate mukitud staniitsaneidudega.

Keskpäeval tõid kolm ratsakalmõkki kindrali korteri juurde umbes viisteist vangivõetud punaarmeelast. Järel tuli puhkpille täiskuhjatud kahehobusevanker. Punaarmeelased olid ebatavaliselt riietatud: nad kandsid halle kalevist pükse ja samasuguseid kuubi punase kandiga varrukakäänistel. Elatanud kalmõkk sõitis käskjalgade juurde, kes tegevusetult väravas seisid, jalastus, pistis savipiibu taskusse.

«Meie tõi punased pasunapuhujad kohale. Saad aru?»

«Mis siin's aru saada?» vastas laisalt paksulõustaline käskjalg, päevalilleseemnekesti kalmõki tolmunud saabastele sülitades.

«Mitte ei midagi, — võta vangid vastu. Õginud endal lõust rasva, lobised tühja!»

«Nonoh! Küll sa mul veel juttu ajad, lambasaba!» solvus käskjalg. Aga läks vangide tulekust teatama.

Väravast väljus tüse jessauul, pruun, vöö kohalt tugevasti pingule tõmmatud bešmett seljas. Paksud jalad harkis, käed maaliliselt puusa pandud, vaatas ta salka kogunenud punaarmeelased üle, ütles bassihäälega:

«Lõbustasite komissare muusikaga, Tambovi räbalapuntrad! Kust on hallid mundrid pärit? Võtsite sakslastelt ära või mis?»

«Ei,» vastas kõige ees seisev punaarmeelane, sagedi pilgutades. Ja hakkas kiiresti seletama: «Juba Kerenski ajal õmmeldi meie muusikantide komandole see vorm, enne juunipealetungi ... Nii sestsaadik kannamegi ...»

«Küll sa mul kannad! Küll kannad! Küll te mul kannate!» Jessauul lükkas madala kubaani mütsi kuklasse,

paljastades raseeritud peal vabarnpunase armistumata basavajälje, ja pöördus järsult oma kõrgeil äratallatud kontsadel, vaatas kalmõkile: «Milleks sa nad siia tõid, ristimata lõust? Milleks kuradiks? Ei võinud teel mättasse lüüa?»

Kalmõkk kohendas end kuidagi märkamatult, nihutas kõverad jalad osavalt kokku, ja kätt kaitsevärvi mütsi sirmi juurest võtmata vastas:

«Polnjakomandör käskis too siia tarvis.»

«Too siia tarvis!» osatas keigarivõitu jessauul, õhukesed huuled põlglikult kõverdatud, ja oma tursunud jalgadega raskelt astudes, nii et võpatles paks istmik, käis ringi ümber punaarmeelaste: vaatles neid kaua ja tähelepanelikult nagu parisnik hobuseid.

Käskjalad itsitasid tasakesi naerda. Saatevalvureist kalmõkkide näod säilitasid alalist ükskõiksust.

«Avage väravad! Ajage nad õue!» käskis jessauul.

Punaarmeelased ja vanker korratult pealelaotud instrumentidega peatusid välistrepi ees.

«Kes on kapellmeister?» küsis jessauul suitsu süüdates.

«Teda pole,» vastasid korraga mitu häält.

«Kus ta siis on? Põgenes ära?»

«Ei, ta tapeti.»

«Olge kah. Saate ilma tematagi läbi. Noh, võtke instrumendid!»

Punaarmeelased astusid vankri juurde. Pealetükkiva kellahelina sekka hakkasid õues aralt ja korratult kostma pasunate vasksed hääled.

«Seadke end valmis! Laske tulla «Bože, tsarja hrani!»»

Muusikandid vahetasid vaikides pilke. Keegi ei alustanud. Põrmuke aega kestis rõhuv vaikus, siis ütles üks paljasjalgne, aga korralikult ümbermässitud sääremähistega punaarmeelane maha vaadates:

«Meist ei oska keegi vana hümni ...»

«Keegi? Huvitav ... Hei, seal! Poolrühm käskjalgu püssidega!»

Jessauul lõi saapaninaga kuulmatult takti. Püssidega kolistades rivistusid koridoris käskjalad. Pihttara taga, tihedais lopsakalt kasvavais akaatsiapuhmastes siristasid varblased. Õues lehkas küünide kuumaks hõõgutatud plekk-katuste ja kibeda inimesehigi järele. Jessauul astus

päikese käest ära vilusse, ja siis vaatas paljasjalgne muusikant nukralt seltsimeestele, ütles tasa:

«Teie kõrgeausus! Meil on siin kõik noored muusikandid. Vanu asju pole mängida tulnud... On ikka rohkem revolutsioonilisi marsse mängitud... Teie kõrgeausus!»

Jessauul keerutas hajameelselt oma naastulise vöö otsa, vaikis.

Käskjalad olid rivistunud välistrepi juurde, ootasid käsku. Punaarmeelasi kõrvale lükates astus tagumistest ridadest kiiresti esile elatanud muusikant kaega silmal, küsis kõhatades:

«Kas lubate? Mina võin mängida.» Ja nõusolekut ootamata tõstis ta päikesest kuumutatud fagoti värisevate huulte juurde.

Nasaleerivad nukrad helid, mis üksildaselt avara kaupmeheõue kohal õhku paiskusid, panid jessauuli vihaselt nägu krimpsutama. Käega viibates hüüdis ta:

«Jätta-a-a! Nagu santi... ... sikutad! On's see muusika?»

Akendele ilmusid staabiohvitseride ja adjutantide naeratavad näod.

«Te tellige neilt leinamarssi!» hüüdis poole kehani aknast väljasirutuv nooruke sotnik noorusliku tenoriga.

Tüütav kellahelin vaikis silmapilguks, ja kulme liigutades küsis jessauul meelitlevalt:

««Internatsionaali» te mängite, ma loodan? Laske käia! Ärge kartke! Laske käia, kui ma käsin.»

Ja tekkinud vaikuses, keskpäevases kuumuses, hakkasid äkki, nagu võitlusse kutsudes, kooskõlaliselt ja majesteetlikult mürtsuma «Internatsionaali» valjud nördinud helid.

Jessauul seisis nagu härg tõkke ees, pea kummargil, jalad harkis. Seisis ja kuulas. Ta lihaseline kael ja vidutatud silmade sinakad valged paisusid verest.

«Jät-ta!» kisendas ta vihaselt, suutmata kauem taluda.

Orkester jäi korraga vait, ainult metsasarv hilistus, ja tema kirglik lõpetamata üleskutse jäi kauaks hõõguvkuuma õhku rippuma.

Muusikandid lakkusid kuivanud huuli, pühkisid neid käistega, määrdunud kätega. Nende näod olid väsinud ja ükskõiksed. Ainult ühel jooksis reetlik pisar mööda tolmunud põske alla, jättes märja jälje...

Vahepeal oli kindral Sekretev lõpetanud lõunastamise ühe ammuse, veel Vene-Jaapani sõja aegse teenistuskaaslase sugulaste juures ja tuli joobnuna adjutandi toetusel väljakule. Kuumus ja puskar olid ta uimaseks teinud. Hõimnaasiumi telliskivihoone kohal nurgal komistas nõrgaks jäänud kindral, kukkus silmili kuumale liivale. Segadusse sattunud adjutant püüdis asjata teda üles tõsta. Siis ruttas läheduses seisva salga hulgast inimesi appi. Ülilugupidavalt aitasid kaks elatanud kasakat, käealt hoides, kindrali üles, kellel siinsamas kogu rahva ees süda pahaks läks. Kuid pausidel oksendushoogude vahel püüdis ta veel midagi hüüatada, sõjakalt rusikat raputades. Kuidagiviisi suudeti teda mõjutada, viidi ära korterisse.

Eemal seisvad kasakad saatsid teda pikkade pilkudega, kõnelesid omavahel poolvaljusti:

«No küll on ikka purjus, vaene mees! Ei pea end korras, olgugi et kindral.»

«Samagonn ei hooli aukraadidest ega ordenitest.»

«Ei oleks pidanud kõik ära rüüpama, mis ette pandi...»

«Eh, languke, ei igaüks kannata välja! Mõni teeb endale purjus olekus häbi ja tõotab eluaeg mitte enam juua... Aga eks ta ole, nagu öeldakse: kerge lubada, raske täita...»

«See'p see on! Hüüa poistele, et nad eemale läheksid! Kõnnivad kõrval, jõllitavad teise peale silmi, vaenlasehinged, nagu poleks nad eluilmas joobnuid näinud.»

... Staniitsas löödi kelli ja joodi puskarit kuni videvikuni. Ohtul aga korraldas mässuliste väejuhatus ohvitseride kasiinoks antud majas saabunute auks banketi.

Pikk sale Sekretev — põlisest kasakasoost, pärit ühest Krasnokutskaja staniitsa külast — oli kirglik ratsahobuste armastaja, suurepärane ratsutaja, uljas ratsaväekindral. Aga ta polnud kõnemees. Kõne, mille ta banketil pidas, oli täis purjus kelkimist ja sisaldas lõpus päris selgeid etteheiteid ja ähvardusi ülemdonlaste aadressil.

Banketil viibiv Grigori kuulas Sekretevi sõnu pingelise ja vihase tähelepanuga. Kindral, kes polnud veel kaineneda jõudnud, seisis sõrmedega lauale toetudes, lõhnavat puskarit klaasist maha loksutades; kõneles, iga lauset liigse kindlusega hääldades:

«... Ei, mitte meie ei pea teid tänama abi eest, vaid teie meid! Nimelt teie, seda tuleb kindlalt öelda. Ilma meieta oleksid punased teid hävitanud. Teie teate seda ise väga hästi. Meie aga oleksime nad ilma teietagi puruks muljunud. Ja muljume neid, muljume senikaua, pidage silmas, kui me oleme terve Venemaa täiesti puhtaks teinud. Teie lahkusite sügisel rindelt, lasksite bolševikud kasakate maa peale... Te tahtsite elada nendega rahus, aga sellest ei tulnud midagi välja! Ja siis te tõusite üles, päästes oma vara, oma elu. Lihtsalt — päästes omaenda ja härgade nahku. Ma ei tuleta mööda minut meelde selleks, et teile teie patte ette heita... Ärge pange pahaks, et ma seda kõnelen. Aga tõde kindlaks teha pole kunagi kahjulik. Me andsime teie reetmise andeks. Nagu vennad tulime teie juurde teie jaoks kõige raskemal sillamapilgul, tulime appi. Kuid teie häbistav minevik peab lunastatama tulevikus. Kas on arusaadav, härrad ohvitserid? Te peate lunastama selle oma kangelastegudega ja vaikse Doni laitmatu teenimisega, arusaadav?»

«Noh, joome lunastamise peale!» ütles Grigori vastas istuv elatanud kasakaväevanem vaevalt märgatavalt naeratades, ilma kellegi poole eraldi pöördumata, ja jõi, teist ootamata, esimesena. Tal oli mehine, pisut rõugearmiline nägu ja pilklikud pruunid silmad. Sekretevi kõne kestel kõverdusid ta huuled enam kui üks kord ebamäärases ekslevas muiges, ja siis tumenesid silmad ja näisid täitsa mustadena. Kasakaväevanemat jälgides pani Grigori tähele, et see oli Sekreteviga «sina» peal ja käitus tema suhtes äärmiselt iseseisvalt, teiste ohvitseride vastu aga oli rõhutatult tagasihoidlik ja külm. Tema üksinda banketil viibijaist kandis sisseõmmeldud khakivärvi paguneid samasugusel vormikuuel ja Kornilovi käisemärki. «Mõni ideeline. Arvatavasti vabatahtlik,» mõtles Grigori. Kasakaväevanem jõi nagu hobune. Ta ei võtnud suupistet ega jäänud purju, laskis ainult aeg-ajalt järele laia inglise vööd.

«Kes see on minu vastas, niisuke natuke rõugearmiline?» küsis Grigori sosinal tema kõrval istuvalt Bogatõrjovilt.

«Kurat teda teab,» tõrjus nokastanud Bogatõrjov.

Kudinov ei säästnud puskarit, külalisi kostitades. Kus-

lill oli ilmunud lauale piiritust, ja suure vaevaga kõne tagetanud Sekretev heitis kaitsevärvi kuue hõlmad lahti, taskus raskelt toolile. Tema poole kallutus tugevasti märgatava mongoli näolaadiga noor sotnik, sosistas midagi.

«Kuradile!» vastas Sekretev punetama lüües ja tühjendas ühe sõõmuga piirituseklaasi, mille teenistusvalmilt oli täitnud Kudinov.

«Aga kes see kõõrdsilm on? Adjutant?» küsis Grigori Bogatõrjovilt.

Käega suud varjates vastas see:

«Ei, see on tema kasvandik. Ta tõi tema Jaapani sõja ajal poisikesena Mandžuuriast. Kasvatas üles ja pani ohvitseriks. Hiinlase-jõnglasest sai asja! Vahva kurat! Ise võttis Makejevka all punastelt rahakasti ära. Näpsas kaks miljonit raha. Näe, rahapakid paistavad tal igast taskust! Vedas sunnikul! Lausa aare! Aga sina joo, mis sa neist vahid?»

Kudinov vastas kõnega, aga teda ei kuulanud enam peaaegu keegi. Jooming muutus aina hoogsamaks. Sekretev oli kuue seljast heitnud ja istus alussärgi väel. Tema paljaksaetud pea läikis higist, ja laitmatult puhas linane särk tõstis veel teravamini esile punast nägu ja rohekas-kollaseks päevitunud kaela. Kudinov kõneles talle midagi poolvaljusti, aga Sekretev kordas, temale otsa vaatamata, kangekaelselt:

«E-ei, vabanda! Siin juba vabanda! Me usaldame teid, aga teataval määral... Teie äraandmine ei ununene niipea. Kirjutagu seda endale kõrva taha kõik, kes sügisel punaste poole üle jooksid...»

«Noh, ka meie teenime teid teataval määral!» mõtles purjujäänud Grigori külma vihaga ja tõusis püsti.

Mütsi pähe panemata läks ta välistrepile, kergendust tundes hingas täie rinnaga värsket ööõhku.

Nagu enne vihma krooksusid Doni ääres konnad, põrisesid süngelt veepõrnikad. Liivaneemel hüüdlesid nukralt nepid. Kuskil kaugel luhal hirnus emast lahkuläinud varss teledalt ja peenehääleliselt. «Kibe häda ajas meid teie juurde, muidu poleks meil teid mitte õhkagi vaja läinud. Kurjavaimu lurjus! Vigurdab, teeb etteheiteid, nädala pärast aga hakkab otse kõri peale astuma... On alles seisukord! Igapidi jännis. Eks ma ju seda arvasingi...

Nii pidigi minema. Küll nüüd kasakad hakkavad nina kirtsutama! On ära võõrdunud kätt mütsisirmi äärde tõstmast ja end sirutamast nende aususte ees,» mõtles Grigori trepist alla astudes ja kobamisi jalgvärava poole sammudes.

Piiritus oli mõjunud temalegi: pea pööritas, liigutused muutusid ebakindlaiks, raskepärasteks. Ta väljus tuikudes väravast, tõmbas mütsi silmadele, hakkas jalgu lohistades mööda tänavat minema.

Aksinja tädi maja kohal peatus ta silmapilguks aru pidades, siis astus kindlalt välistrepi poole. Eeskojauks polnud suletud. Ilma koputamata astus Grigori kambrisse ja nägi otse enda ees laua ääres istuvat Stepan Astahhovit. Ahju juures askeldas Aksinja tädi. Puhta linaga kaetud laual seisis poolik pudel puskarit, taldrikul roosatas tükkideks lõigatud kuivatatud kala.

Stepan oli parajasti tühjendanud klaasi ja tahtis, nagu näha, suupistet võtta, kuid Grigorit silmates lükkas taldriku eemale, toetus seljaga vastu seina.

Kui purjus Grigori oligi, märkas ta siiski Stepani surnukahvatuks muutunud nägu ja tema hundilikult põlema löönud silmi. Kohtumisest jahmunud Grigori leidis endas jõudu lausuda pisut kähedalt:

«Jätku leivale!»

«Jumal annab jätku,» vastas talle ehmunult perenaine, kes kahtlemata teadis Grigori vahekorrast tema õetütrega ega oodanud sellest mehe ja armukese äkilisest kohtumisest midagi head.

Vaikides silitas Stepan vasaku käega vurrusid, ei pööranud põlemalöönud silmi Grigorilt.

See aga seisis, jalad harkis, läve juures, naeratas virilalt, kõneles:

«Näe, astusin sisse, külastama ... Palun vabandust.»

Stepan vaikis. Kohmetu vaikus kestis senikaua, kui perenaine julges kutsuda Grigorit:

«Astuge edasi, võtke istet.»

Nüüd polnud Grigoril enam midagi varjata. Tema ilmumine Aksinja korterisse seletas Stepanile kõik. Ja Grigori murdis otse peale:

«Kus siis naine on?»

«Ah, sina tulid ... teda külastama?» küsis Stepan tasa, hääl selgelt ja kattis silmad värisema löönud ripsmetega.

«Teda,» tunnistas Grigori ohkega.

Ta ootas Stepanilt sel silmapilgul kõike ja kainenedes valmistus kaitseks. Kuid teine avas pooleldi silmad (neis oli hiljutine tuli juba kustunud), ütles:

«Ma saatsin ta viina järele, ta tuleb kohe. Istu, oota.»

Ta tõusis isegi püsti — seisis pikana ja sihvakana — ja nihutas Grigorile tooli lähemale; perenaisele otsa vaatamata palus:

«Tädi, andke puhas klaas.» Ja Grigorile: «Kas jood?»

«Natuke võib.»

«Noh, istu.»

Grigori istus laua juurde ... Stepan valas pudelisse jäänud viina ühetasa klaasidesse, tõstis Grigorile mingisugusele udulooriga kaetud silmad.

«Terviseks!»

«Terviseks!»

Nad lõid kokku. Jõid. Vaikisid veidi. Perenaine, kärme nagu hiir, andis külalisele taldriku ja äratäkitud peaga kahvli.

«Sööge kala! See on kerge soolaga.»

«Tänan.»

«Tõstke ometi ette, sööge!» võõrustas lõbusamaks muutunud perenaine.

Ta oli üliväga rahul sellega, et kõik oli läinud heaga, ilma kakluseta, ilma nõude lõhkumiseta, ilma kärata. Halba tõotanud kõnelus oli lõppenud. Abielumees istus rahus ühise laua taga naise sõbraga. Nüüd sõid nad vaikides ega vaadanud teineteisele. Lahke perenaine võttis kiirustust puhta käteräti ja otsekui ühendas Grigori Stepaniga, pannes rätiku otsad mõlemale põlvedele.

«Miks sa sotnjas pole?» küsis Grigori nurgu süüa krõbistades.

«Tulin kah külastama,» vastas Stepan pärast väikest vaikimist, ja tema toonist ei saanud kuidagi aru, kas ta räägib tõsiselt või mõnitades.

«Miks sotnja ole vist kodus?»

«Kõik on külas võõrusel. Noh, kas joome lõpuni?»

«Las käia.»

«Terviseks!»

«Terviseks!»

Eeskojas lõksatas link. Lõplikult kainenenud Grigori vaatas altkulmu Stepanile, märkas, kuidas kahvatus uuesti uhtus lainena üle ta näo.

Sõbarätikusse mässitud Aksinja astus Grigorit ära tundmata laua juurde, heitis kõrvalt pilgu, ja tema mustades pärani avatud silmades läigatas hirm. Tal jäi hing kinni, vaevaga suutis ta lausuda:

«Tere, Grigori Pantelevitš!»

Stepani suured pahklikud käed, mis lebasid laual, hakkasid äkitselt tasakesi värisema, ja Grigori, kes seda nägi, kummardas vaikides Aksinjale, ilma et oleks sõna lausunud.

Pannes lauale kaks pudelit puskariga heitis Aksinja jälle Grigorile pilgu täis rahutust ja varjatud rõõmu, pöördus ja läks kambri pimedasse nurka, istus kirstule, kohendas värisevate kätega soengut. Ärevusest võitu saanud Stepan nööpis lahti teda kägistava särgikrae, valas klaasid täis, pööras näo naise poole:

«Võta klaas ja istu laua juurde.»

«Ma ei taha.»

«Istu!»

«Ma ei joo ju viina, Stjopa!»

«Mitu korda peab sulle ütlema?» Stepani hääl värratas.

«Istu, naabrinaine!» Grigori naeratas julgustavalt.

Aksinja heitis talle paluva pilgu, astus kiiresti kapikese juurde. Riiulilt kukkus alustass, purunes kõlinal.

«Oh, mis õnnetus!» Perenaine lõi kurvastades käsi kokku.

Aksinja korjas vaikides killed.

Stepan valas temalegi klaasi veereni täis, ja jälle süttisid ta silmis nukrus ja viha.

«Noh, joome . . .» algas ta ja jäi vait.

Vaikuses oli selgesti kuulda, kuidas laua äärde istunud Aksinja ägedasti ja katkendlikult hingab.

«. . . Joome, naine, pika lahusoleku peale. Noh, ei taha? Ei joo?»

«Sa tead ju . . .»

«Ma tean nüüd kõik . . . Noh, mitte lahusoleku peale! Kalli külalise Grigori Pantelevitši terviseks.»

«Tema terviseks ma joon!» ütles Aksinja kõlavalt ja jõi klaasi ühe sõõmuga tühjaks.

«Oh sa õnnetu!» sosistas perenaine, joostes kööki.

Ta puges nurka, surus käed vastu rinda, ootas, et iga silmapilk kukub mürinal ümberpaisatud laud, prahvatab närvilukustavalt pauk . . . Kuid kambris valitses surmavaikus. Oli kuulda ainult, kuidas lae all sumisevad valgusest häiritud kärbsed ja akna taga hüüdlevad, kesköödlesvitades, staniitsa kuked.

8

Juuniööd Donil on pimedad. Kiltkivimustal taeval süttivad rõhuvas hääletuses kuldsed pälgud, langevad tähed, peegeldudes Doni liikuvas vooluses. Stepist kannab kuiv ja soe tuul inimelamute juurde õitseva nõmme-liivatee mesiseid lõhnu, luhal aga lõhnab magedalt märja rohu, muda, niiskuse järele, lakkamatult karjuvad räägud, ja halda-äärne mets on nagu muinasjutus üleni kaetud udu kübeja brokaadiga.

Prohhor ärkas kesköösl. Küsis korteriperemehelt:

«Kas meie oma pole tulnud?»

«Ei ole. Pummeldab kindralitega.»

«No küll seal saab ikka vist viina juua!» ohkas Prohhor kadestavalt ja hakkas haigutades riietuma.

«Kuhu sa lähed?»

«Lähen joodan hobused ja panen neile kaerad ette. Pantelevitš rääkis, et koidu ajal sõidame Tatarskisse. Oleme ühe päeva seal, siis peab oma väeosadele järele sõitma.»

«Koiduni on veel palju aega. Võiksid puhteund magada.»

Prohhor vastas meelepahaga:

«Sinust on kohe näha, ätt, et sa pole noores eas rivihasakas olnud! Kui meie oma teenistuse juures hobuseid ei sööda ega nende eest hoolt ei kanna, siis võime elustki ilma jääda. Kas viletsal hobusekronul saab siis täie hooga kapata? Mida parem loom sul on, seda rutemini kihutad vaenlase eest minema. Mina olen sihuke: mul neid taga ajada pole vaja, aga kui haprasti läheb, naha kallale kipu-

vad — panen esimesena minema! Ma olen juba niigi teab mitmendat aastat kuulide märklauaks, on kuradi moodi ära tüüdanud! Pane tuli põlema, vanaisa, ma ei leia kuldagi jalanartse üles. Aitäh, hea inimene! Ja-ah, see mees Grigori Pantelevitš noppis ikka küll neid riste ja aukraade, tikkus aina kõige tulisema möllu sekka, aga mina pole säärane loll, mul pole seda vaja. Noh, tulebki vist juba pagan ja küllap täis nagu tina.»

Uksele koputati tasa.

«Sisse!» hüüdis Prohhor.

Sisse astus tundmatu kasakas, noorema urjadniku pagunid kaitsevärvi sõduripluusil ja kokardiga müts peas.

«Mina olen kindral Sekretevi grupi staabi käskjalg. Kas ma võin kõnelda nende aususe härra Melehhoviga?» küsis ta sirgelt läve juures seistes ja kätt tervituseks mütsisirmi äärde tõstes.

«Teda pole,» vastas väljakoolitatud käskjala hoiakust ja käitumisest üllatatud Prohhor. «Aga sa ära ennast nii sirgu aja, ma olin ise noorest peast samasugune loll nagu sina. Mina olen tema käskjalg. Mis asi sul on?»

«Kindral Sekretevi käsul tulin härra Melehhovi järele. Teda paluti kohe ilmuda ohvitseride kasiino majasse.»

«Ta liikus sinnapoole juba õhtul.»

«Oli seal, aga pärast läks ära koju.»

Prohhor vilistas ja pilgutas voodis istuvale peremehele silma.

«Saad aru, ätt? Põikas, tähendab, oma rõõmukese juurde... Noh, hakka sina minema, kroonumees, küll mina otsin ta üles ja toimetan kohale otse soojana!»

Teinud vanamehele ülesandeks hobused joota ja neile kaeru ette anda, läks Prohhor Aksinja tädi juurde.

Staniitsa magas pilkases pimeduses. Teisel pool Doni laksutasid metsas võidu ööbikud. Ruttamata jõudis Prohhor tuttava tarekese juurde, astus eeskotta, ja niipea kui oli ukselingist kinni haaranud, kuulis Stepani bassikat häält. «No nüüd lendasin sisse!» mõtles Prohhor. «Küsib, misjaoks ma tulin. Ja mul pole midagi öeldagi. Noh, peab proovima — näis, mis saab! Ütlen, et tulin samagonni ostma, et naabrid juhatasid siia majja.»

Ja juba julgemaks muutunud Prohhor astus kambrisse, — imestusest jahmudes ajas ta vaikides suu pärani:

samas laua taga Astahhovitega istus Grigori ja — nagu poleks midagi juhtunud — pinnis klaasist tuhmrohelist samagonni.

Stepan vaatas Prohhorile, ütles sunnitult naeratades:

«Mida'a sa suud pärani ajad ja ei tereta? Või näed mind imeasja?»

«Umbes nii küll...» vastas veel mitte imestusest toibunud Prohhor, jalalt teisele tammudes.

«Noh, ära heitu, tule lähemale, istu,» kutsus Stepan.

«Pole mul aega istuda... Ma tulin sinule järele, Grigori Pantelevitš. On käsk otsekohe kindral Sekretevi juurde ilmuda.»

Grigori oli juba enne Prohhori tulekut mitu korda ärgitanud minema hakata. Ta oli klaasi eemale nihutanud, püsti tõusnud ja otsekohe jälle istunud, kartes, et Stepan peab tema äraminekut ilmseks arguse avalduseks. Uhkus ei lubanud tal Aksinjast lahkuda, loovutada kohta Stepanile. Ta jõi, kuid samagonn ei mõjunud enam temasse. Ta kainelt hinnates kogu oma olukorra kahemõttelisust, otsas Grigori lahendust. Silmapilguks näis talle, et Stepan lööb naist, kui viimane jõi tema — Grigori — terviseks. Kuid ta eksis: Stepan tõstis käe, hõõrus kareda peopesaga päevitunud otsaesist ja pärast lühikest vaikimist ütles, imetlusega Aksinjale vaadates: «Tubli, naine! Armastan julguse eest!»

Siis oli Prohhor sisse astunud.

Järele mõtelnud, otsustas Grigori mitte minna, et anda Stepanile võimalus ütelda, mis tal ütelda oli.

«Mine sinna ja ütle, et sa ei leidnud mind. Said aru?» pöördus ta Prohhori poole.

«Seda'nd küll, et sain aru. Aga sa võiksid ikka parem seal ära käia, Pantelevitš.»

«Pole sinu asi! Mine!»

Prohhor hakkas ukse poole minema. Aga nüüd segas end ootamatult vahele Aksinja. Grigorile otsa vaatamata ütles ta jahedalt:

«Ei, mis seal ikka, minge kaasa, Grigori Pantelevitš! Aitäh, et sisse astusite, vaatama tulite, aitasite meil aega viita... Aga ega enam vara ole, kuked on juba teist korda laulnud. Varsti läheb valgeks ja meie Stjopaga peame

koidu ajal koduteele asuma... Ja joonud olete ka kül' lalt. Aitab!»

Stepan ei hakanud külalist kinni pidama ja Grigori tõusis püsti. Jumalaga jättes hoidis Stepan Grigori kätt veidi aega oma külmas ja karedas käes, nagu oleks tahtnud veel viimaks midagi öelda, — aga jättiski ütlemata, vaatas vaikides Grigorile järele, kuni see ukse taha kadus, sirutus siis ruttamatult poolikut pudelit võtma...

Hirmus väsimus sai Grigorist võimust, niipea kui ta oli tänavale astunud. Vaevaga jalgu liigutades jõudis ta esimese tänavaristmeni, palus Prohhorit, kes kogu aeg talle järgnes:

«Mine, sadulda hobused ja sõida siia. Ma ei jõua pärale minna...»

«Kas mitte teatada sellest, et sa ikka sõidad?»

«Ei.»

«Noh, oota siis, ma teen kähku!»

Ja alati aeglane Prohhor pani seekord kiiresti korteri poole ajama.

Grigori istus tara äärde, süütas suitsu. Taastas meeles kohtumist Stepaniga, mõtles ükskõikselt: «Noh, olgu, nüüd ta teab. Kui ainult ei peksaks Aksinjat.» Siis sundisid väsimus ja läbielatud ärevus teda pikali heitma. Ta jäi tukkuma.

Varsti sõitis kohale Prohhor.

Nad läksid parvega üle Doni, paremale kaldale, lasksid hobused laias traavis minema.

Koidu ajal sõitsid nad Tatari külasse. Oma õue väravas jalastus Grigori, viskas ratsutid Prohhorile, läks rutates ja erutatult maja poole.

Pooleldi riietatud Natalja tuli millegipärast eeskotta. Grigorit nähes süttisid tema unised silmad nii heledas kiirgavas rõõmusäras, et Grigoril väratas süda ja silmapilkselt ning ootamatult niiskusid silmad. Natalja aga kaelustas vaikides oma ainukest, surus end kogu kehaga tema vastu ja selle järgi, kuidas ta õlad vappusid, mõistis Grigori, et ta nutab.

Ta astus majja, suudles vanemaid ja kambris magavaid lapsi, jäi keset kööki seisma.

«Noh, kuidas te üle elasite? Kas kõik on hästi?» küsis ta, erutusest lämbudes.

«Jumal tänatud, pojake, hirmu saime näha, aga nii et päris liiga oleks tehtud — seda ei või öelda,» vastas Pantelei Prokofjevitš kiiresti, ja poolkõõrdi nutusele Nataljale vaadates hüüdis talle karmilt: «Rõõmustama peab, aga sina, rumal, nutad! Noh, ära seisa ometi ilma tegevuseta! Too puid, tarvis ahi kütte panna...»

Seni kui nad Nataljaga kiiresti pruukosti valmistasid, tõi Pantelei Prokofjevitš pojale puhta käteräti, soovitas:

«Sa pese end, ma valan käte peale. Pea saab värskemaks... Sa haised viina järele. Küllap vist võtsid eilsuomu pärast?»

«Oli niisuke asi. Ainult esialgu ei tea: kas rõõmu või kurvastuse pärast...»

«Kuidas nii?» imestas vanamees ütlematult.

«Sekretev on ju hirmus vihane meie peale.»

«Noh, sellest pole viga. Kas tõesti ka tema jõi sinuga?»

«Nojah.»

«Oelge nüüd! No oled ikka tõesti au sisse saanud, Grišk'a! Ühe laua taga päris õige kindraliga! Mõtelda!» Ja heldinult pojale vaadates laksutas Pantelei Prokofjevitš imetluses keelt.

Grigori naeratas. Tema nüüd küll ei jaganud põrmugi vanamehe naiivset vaimustust.

Pärides tõsimeelselt selle järele, kas loomad ja vara on terved ning kui palju on viljale kahju tehtud, märkas Grigori, et kõnelus majapidamisest ei huvita isa nagu varem. Midagi tähtsamat oli vanamehel meeles, miski rõhus teda.

Ta ei kestnud kaua, kui ta avaldaski oma mõtte:

«Kuidas siis nüüd saab, Grišenka? Kas tõesti tuled jälle teenima minna?»

«Kellest sa kõneled?»

«Vanameestest. No näituseks, võta kas või mind.»

«Esialgu ei tea.»

«Nii et tuleb välja astuda?»

«Sina võid jääda.»

«Mis sa räägid!» hüüdis Pantelei Prokofjevitš rõõmsalt ja hakkas erutatult mööda kööki lonkama.

«Istu ometi paigale, va lonkav paharet! Ära tassi jalgadega prahti mööda taret laiali! Kus rõõmustas, hakkas

ringi jooksma nagu pahur kutsikas!» käratas Iljinitšna karmilt.

Aga vanamees ei pannud kärkimist tähelegi. Naeratades ja käsi hõõrudes lomberdas ta mitu korda laua juurest ahju juurde. Siis tekkis tal äkki kahtlus:

«Aga kas sina saad vabastuse anda?»

«Muidugi saan.»

«Kirjutad paberi?»

«Kuidas muidu!»

Vanamees jäi kõheldes jutus toppama, aga küsis siiski:

«Aga see paber, kuidas ta ... Ilma pitserita ... Või on sul ehk ka pitsat?»

«Küll ta käib ilma pitseritagi!» naeratas Grigori.

«Noh, siis ei maksa enam rääkidagi!» muutus vanamees uuesti lõbusamaks. «Andku jumal sulle tervist! Mil lal ise mõtled sõita?»

«Homme.»

«Kas sinu väeosad läksid ette? Ust-Medveditsa peale?»

«Jah. Aga enda pärast ära muretse, isa. Niikuinii hakatakse varsti sinusuguseid vanamehi koju laskma. Teie olete oma aja ära teeninud.»

«Annaks jumal!» Pantelei Prokofjevitš tegi ristimärgi ja, nagu näha, rahunes lõplikult.

Nüüd ärkasid lapsed. Grigori võttis nad sülle, asetas endale põlvedele ja neid kordamööda suudeldes, naeratades, kuulas kaua lõbusat vadistamist.

Kuidas lõhnavad juuksed neil lapsekestel! Päikese, rohu, sooja padja ja veel millegi lõpmata kalli järele. Ja nemad ise — see liha tema lihast — on nagu tillukesed stepilinnud. Kui oskamatuina näisid isa suured mustad käed, mis neid kallistasid. Ja kuivõrd võõrana selles rahulikus ümbruses näis tema — ratsanik, kes oli ööpäevaks lahkunud hobusest, oli läbi imbunud sõdurielu ja hobusehigi vängest hõngust, lahinguränakute ja rihmrakmete kibedast lehast ...

Grigori silmi looritas pisarate udukirm, vurrude all värisesid huuled ... Paar korda ei vastanud ta isa küsimustele ja astus alles siis laua juurde, kui Natalja puudutas teda sõduripluusi käisest.

Ei, ei, Grigori oli tõesti hoopis teiseks muutunud! Ta polnud ju iial olnud eriti tundlik ja oli nutnud harva isegi

lapsepõlves. Aga nüüd — need pisarad, tumedad ja sagedased südamelöögid ja niisugune tunne, nagu peksleks kurgus hääletu kelluke ... Muide, see kõik võis tulla ka sellest, et ta oli sel ööl palju joonud ja polnud üldse maganud ...

Tuli Darja, kes oli lehmi karjamaale ajanud. Ta ulatas Grigorile naeratavad huuled, ja kui see, naljatava žestiga vurre siludes, lähendas talle näo, sulges Darja silmad. Grigori nägi, kuidas ta ripsmed väratasid nagu tuule käes, ja tundis silmapilguks vürtsist võide lõhna, mis tuli Darja närtsimatuist põskedest.

Näe, Darja oli ikka endine. Vist ei suutnud ükski mure teda murda ega isegi maha painutada. Ta elas maailmas nagu halapajuvitsake: painduv, ilus ja kättesaadav.

«Oitsed?» küsis Grigori.

«Nagu tee-äärne maruhein!» naeratas Darja pimestavalt, sädelevaid silmi vidutades. Ja astus kohe peegli ette, rätiku alt väljaulatuvaid juukseid kohendama, end kenitama.

Niisugune ta juba oli, see Darja. Selle vastu ei saanud vahest midagi parata. Petro surm oli teda justkui taga piitsutanud, ja niipea kui ta oli läbielatud murest toibunud, oli ta muutunud veel ahnemaks elu peale, veel tähelepanelikumaks oma välimuse vastu ...

Aratati aidas magav Dunjaška. Pärast palvet istuti terve perega laua taha.

«Oh, küll oled sina vanaks jäänud, vennas!» ütles Dunjaška kahetsevalt. «Oled kuidagi halliks muutunud nagu võsahunt.»

Grigori vaatas vaikides ja ilma naeratuseta üle laua talle otsa, siis ütles:

«Nii peabki olema. Mina pean vananema, sina pead ütlele puhkema, peigmeest otsima ... Ainult tead, mis ma sulle ütlen: Miška Koševoi viska tänasest peale oma peast välja. Kui ma kuulen, et sa ka edaspidi veel tema järele armuvalu tunned, — siis astun sul ühe jala peale, leisest võtan kinni — ja nii käristangi su lõhki nagu hommapoja! Said aru?»

Dunjaška läks moonpunaseks, — vaatas läbi pisarate Grigorile.

See ei pööranud temalt kurja pilku, ja kogu tema karmistunud näos — vurrude all irvitud hambais, vidutatud silmades — astus veel eredamalt esile sünnipärane, melehhovlik, pisut metsloomalik ilme.

Aga ka Dunjaška oli seda tõugu: hämmeldusest ja haavumisest toibudes ütles ta tasa, ent kindlalt:

«Te teate, vennas? Südant ei saa käskida!»

«Niisuke süda, mis sõna ei kuula, tuleb välja kiskuda,» soovitas Grigori külmalt.

«Sinul, pojake, ei maksaks sellest kõnelda . . .» mõtles Iljinitšna.

Aga nüüd segas end jutusse Pantelei Prokofjevitš. Ruskaga vastu lauda raksatades möirgas ta:

«Sina, lidra, pea mul suu! Muidu ma näitan sulle niisukest südant, et sa ei korja enam karvugi oma peast kokku! Ah sina, reo! Kui lähen kohe, võtan ohjad . . .»

«Isa! Ohje pole meil mitte üht juppigi järele jäänud. Kõik on ära viidud!» katkestas teda Darja vagura ilmega.

Pantelei Prokofjevitš välgutas metsikult tema peale silmi, ja ilma häält tasandamata lahutas südant edasi:

«. . . Võtan sedelgarihma ja puistan sulle niisugust kuradi kibedat . . .»

«Ka sedelgarihma võtsid punased ära!» sähvas Darja juba valjemini vahele, meheisale endiselt süütute silmadega otsa vaadates.

Seda ei suutnud Pantelei Prokofjevitš enam välja kannatada. Põrmuke aega vaatas ta miniale, tummast raevust punetades, vaikiv suu pärani lahti (sel silmapilgul sarnanes ta veest väljatõmmatud kohaga), siis karjus kähedalt:

«Jää vait, pagan, sada kuradit su sisse! Ei lase sõna lausuda! Mis see ometi on? Sina, Dunka, aga tea: eluilmas ei lähe see asi korda! Ütlen sulle isasõnaga! Ja Grigoril oli õigus: kui hakkad niisugusele lurjusele mõtlema — siis on vähe sind tappagi! Leidsid kallikese! On tal südame põlema pannud, võllaroog! On's see inimene? Ja et niisugune juudas oleks minu väimees?! Kui satuks praegu mulle ette — oma käega tapaksin ta! Ainult niitsata veel: võtan vembla ja annan sulle nii . . .»

«Neid vemblaid ei leia sa õues päeval tikutulegagi,» ütles Iljinitšna ohates. «Õu on lage nagu peopesa, seal

ei leia vitsa tulehakatusekski. Vaat kui kaugele oleme jõudnud!»

Ta sellest kavaluseta märkuses nägi Pantelei Prokofjevitš kurja kavatsust. Seismajäänud silmadega vaatas ta korraks vanaeidele, kargas üles nagu hullumeelne, jooksis õue.

Grigori pani lusika käest, kattis näo käterätikuga ja väljus hääletus naerus. Tema viha oli möödas ja ta naeris nii, nagu polnud ammu-ammu naernud. Kõik naersid peale Dunjaška. Laua ääres olid kõik lõbusas tujus. Aga hiljem kui Pantelei Prokofjevitš tampides majatrepist üles tuli, muutusid näod kõigil järsku tõsiseks. Vanamees kargas sisse nagu maruhoog, ilmatu pikka leparoigast enda järel lohistades.

«Vaat siin! Jätkub kõigile teile kurjavaimudele, teravkeeltele! Pikasabalised nõiad! . . . Ei ole vitsa?! Aga mis see on? Ka sina, vana kuradiline, saad oma osa! Saate mul kõik siit maitsta! . . .»

Kolgas ei mahtunud kööki, ja malmpotti ümber paisates viskas vanamees vembla kolinal eeskotta, — istus raskelt hingates laua juurde.

Tema meeleolu oli ilmselt rikutud. Ta nohises ja sõi vaikides. Ka teised vaikisid. Darja ei tõstnud silmi laua kohalt, kartes naerma pahvatada. Iljinitšna ohkis ja sosistas vaevalt kuuldavalt: «Oh, issand, issand! Halasta meie, patuste, peale!» Ainult Dunjaškal polnud naerutuju, ja ka Natalja, kes vanamehe äraolekul oli naeratanud mingit sunnitud naeratust, oli jälle mõtlikuks ja nukraks muutunud.

«Anna soola! Leiba!» rõõgatas Pantelei Prokofjevitš vahetevahel ähvardavalt, välkuvate silmadega kõigile majakondseile vaadates.

Perekondlik sekeldus lõppes üsna ootamatult. Üldises vaikuses rabas Mišatka vanaisa uue solvamisega. Ta oli enam kui üks kord kuulnud, kuidas vanaema tüli kestel pimetas vanaisa igasuguste sõimunimedega, ja oma lapsesüdame põhjani erutatud sellest, et vanaisa kavatses kõiki peksta ja kisendas kogu tare peale, — ütles ta värisevale sõõrmetega äkki heledalt:

«Oled marru sattunud, va lonkav paharet! Peaks sulle

vemblaga pähe andma, et sa meid ja vanaema ei hirmutaks! . . .»

«Kas sa mind . . . see tähendab vanaisa . . . nimetad nii?»

«Sind!» kinnitas Mišatka mehiselt.

«Kas võib siis oma lihast vanaisa . . . niisuguste sõnadega?!»

«Aga mis sa siis karjud?»

«Kus võrukael!» Habet siludes laskis Pantelei Prokofjevitš imestunud pilgu kõigil ringi käia. «Niisugused sõnad on ta kõik sinu käest kuulnud, vana nõid! Sina õpetad!»

«Kes teda õpetab? On täitsa sinusse ja oma isasse läinud, samasugune metsik!» õigustas end Iljinitšna kurjalt.

Natalja tõusis püsti ja andis Mišatkale laksu, öeldes:

«Ei tohi vanaisaga niiviisi rääkida! Ei tohi!»

Mišatka pani töinama, peitis näo Grigori põlvedele. Pantelei Prokofjevitš aga, kes pojalapsi meeletult armastas, kargas laua juurest üles, ja nutma puhkedes, nii et pisarad mööda habet alla voolasid, hüüdis rõõmsalt:

«Griška! Pojake! Kirevase päralt! Vanaeit ütles õige sõna! Meie oma! Melehhovite tõugu! . . . Vaat kus veri end avaldas! . . . See ei jää kellelegi vastust võlgu! . . . Poja-pojake! Mu kallis! . . . Säh, lõö vana lollpead, millega tahad! . . . Rebi teda habemest! . . .» Ja haarates Grigori käest Mišatka, tõstis vanamees ta kõrgele pea kohale.

Einestamine lõpetatud, tõusid kõik laua tagant. Naised hakkasid nõusid pesema. Pantelei Prokofjevitš aga tegi suitsu, ütles Grigori poole pöördudes:

«On nagu piinlik paludagi sind, sa oled ju meil külaline, aga pole midagi parata . . . Aita tarad üles seada, rehala tarastada, kõik on ju puhta maas, võõrad aga ei tule praegu mingisuguse palumise peale. Kõigil on asjad ühtviisi laokil.»

Grigori oli meeleldi nõus, ja nad töötasid kahekesi lõunani, tarastist korda seades.

Juurviljaaias tugiposte sisse kaevates küsis vanamees:

«Varsti algab heinategu, ja ma ei tea, kas osta heina juurde või mitte. Mis sina ütled majapidamise asjas? Kas maksab vaeva näha? Võib olla, et kuu aja pärast arvavad

pundsed jälle heaks siia ilmuda ja kõik läheb uuesti kus kurat?»

«Ma ei tea, isa,» tunnistas Grigori avameelselt. «Ma ei tea, kuidas asi pöörab ja kes kellest jagu saab. Ela nii, et peleka ülearust ei salvedes ega talus. Praegusel ajal pole kuhu seda vaja. Näe, võta minu äia: küürutas terve elu-aeg selga, kogus, pigistas endast ja teistest viimse välja, ja mis jäi järele? Ainult põlenud kännud õues!»

«Ma arvan ka ise nõnda, poiss,» nõustus vanamees, ehet alla surudes.

Ja ta ei teinud enam majapidamisest juttu. Ainult pärast keskpäeva, märgates, et Grigori erilise hoolega lehalaväravat külge kinnitab, ütles pahameele ja varjamatu kibedusega:

«Tee ükskõik kuidas. Mis sa vaeva näed? Ega's ta igavesti pea seisma!»

Nähtavasti oli vanamees alles nüüd täielikult ära tundnud, kuivõrd asjatud olid tema püüded korraldada elu vanaviisi . . .

Tõne päikeseloojakut jättis Grigori töö, läks majja. Natalja oli üksinda kambris. Ta oli ehtinud end nagu pidu puhuks. Tal oli seljas hästiistuv sinine villane seelik ja helesinine popeliinpluus vahepitsiga rinnal ja pitskätistega. Nägu roosatas tal õrnalt ja läikis pisut sellepärast, et ta oli hiljuti pesnud end seebiga. Ta otsis midagi kirstust, kuid Grigorit nähes laskis kirstukaane alla, ajas end naeratades sirgu.

Grigori istus kirstule, ütles:

«Istu natukeseks siia, muidu ma sõidan homme ära ja me ei saagi kõnelda.»

Natalja istus alistuvalt kõrvale, vaatas talle silmanurgast pisut ehmunud pilguga. Kuid temale ootamatult võttis Grigori tal käest kinni, ütles lahkelt:

«Aga sa oled sile, nagu poleks haige olnudki.»

«Olen kosunud . . . Meie, naised, oleme visa hingega nagu kassid,» ütles Natalja, aralt naeratades ja pead alla painutades.

Grigori nägi õrnalt roosatavat, udemega kaetud kõrvanibu ja juuksesalkude vahedes kollakat nahka kuklal, küsis:

«Kas juuksed langevad välja?»

«On peaaegu kõik välja langenud. Ajan karvu, varsti olen päris paljaspea.»

«Las ma võtan sul praegu habemenoaga pea paljaks?» pani Grigori äkki ette.

«Mine ikka!» hüüdis Natalja ehmunult. «Mismoodi ma siis välja näen?»

«Peab paljaks ajama, muidu juuksed ei kasva enam.»

«Ema lubas mind kääridega pügada,» ütles Natalja hämmeldunult naeratades ja heitis endale väledasti lumivalge, tugevasti sinetatud rätiku pähe.

Ta oli tema kõrval, tema naine ja Mišatka ja Poljuška ema. Tema jaoks oli ta end ehtinud ja nägu pesnud. Kiiresti rätiku pähe tõmmanud, et poleks näha, kui inetuks oli muutunud tema pea pärast haigust, pead pisut viltu hoides, istus ta seal nii haledana, inetuna ja siiski kaunina, särades mingist puhtast sisemisest ilust. Ta kandis alati kõrgeid kraesid, et varjata mehe eest armi, mis oli kunagi moonutanud ta kaela. Kõike seda tema pärast ... Võimas õrnuselaine täitis Grigori südame. Ta tahtis öelda talle midagi sooja, sõbralikku, kuid ei leidnud sõnu, ja tõmbas ta ainult vaikides enda ligi, suudles valget veerjat otsaesist ja kurbi silmi.

Ei, varem polnud Grigori teda iial kallistustega hellitanud. Aksinja oli kogu eluaeg teda ära varjanud. Mehe tundmuseavaldusest vapustatud ja erutuse pärast ülemi punastades, võttis Natalja tema käe, tõstis huulte juurde.

Põrmuke aega istusid nad vaikides. Loojenev päike pillas kambrisse purpurpunaseid kiiri. Majatrepil kisasid lapsed. Oli kuulda, kuidas Darja anumaid ahjust välja võttis, rahulolematult meheemale kõneles: «Ega te vist lehmigi iga päev lüpsnud. Vana annab millegipärast vähem piima ...»

Kari tuli karjamaalt. Lehmad ammusid, lapsed plaksutasid piitsade jõhvpiudega. Kähedalt ja katkendlikult möirgas külapull. Tema siidjas rinnalott ja valatud veerjas selg olid kiinidest veriseks puretud. Pull vehkis kurjalt peaga; Astahhovi tara juurde jõudes tõstis ta selle oma lühikeste, laialiasetatud sarvede otsa, paiskas ümber ja läks edasi. Natalja vaatas aknast välja, ütles:

«Pull oli ka Doni taha taganenud. Ema jutustas, et niipea kui külas hakatud laskma, ujunud tema otse kalda-

äärse karjakopli juurest üle Doni ja olnudki kogu aeg käärus varjul.»

Grigori oli mõttesse jäänud, vaikis. Miks on Nataljal nii kurvad silmad? Ja mida tähendas see salajane, tabamatu helk, mis aeg-ajalt neisse ilmus? Natalja oli ka oma ennast nukker ja kuidagi arusaamatu ... Vahest oli ta tundnud sellest, et tema, Grigori, Vjošenskajas Aksinjaga koidu sai? Viimaks küsis ta:

«Mispärast sa täna nii tusane oled? Mis sul südame peal on, Nataša? Sa võiksid õige ütelda, mis?»

Ta ootas pisaraid, etteheiteid ... Kuid Natalja vastas ehmunult:

«Ei, ei, see näis sulle nii, mul pole midagi ... Tõsi küll, ma ei ole veel päris terve. Pea käib ringi, ja kui ma alla kummardun või midagi üles tõstan, siis läheb silme ees mustaks.»

Grigori vaatas uurivalt talle otsa ja küsis uuesti:

«Kas minu äraolekul ei juhtunud sul siin midagi? ... Ei pmudutatud sind?»

«Ei, mis sa'nd! Ma lamasin ju kogu aeg haigena maas.» Ja vaatas Grigorile otse silma ja isegi naeratas õige pisut. Vaikinud veidi, küsis ta: «Kas asud homme vara teele?»

«Koldu ajal.»

«Aga veel üheks päevaks ei saa jääda?» Natalja hääles kõlas ebakindel, arg lootus.

Kuid Grigori raputas eitavalt pead ja Natalja ütles ohkega:

«Kuidas sul nüüd on ... kas pead pagunid peale panema?»

«Tuleb panna.»

«Noh võta siis särk maha, ma õmblen nad külge, kuni veel näeb.»

Grigori kõhatas, võttis seljast sõduripluusi. See polnud veel higist kuivanud. Tumedad märjad laigud paistsid seljal ja õlgadel, seal, kuhu õlapealseist rihmadest olid jäänud läikivad triibud. Natalja võttis kirstust välja päikesest pleekinud kaitsevärvi pagunid, küsis:

«Kas need?»

«Needsamad. Hoidsid alal?»

«Kirst oli meil maa sisse maetud,» vastas Natalja ebaselgelt, niiti nõelasilmast läbi pistes, ise aga tõstis tol-

must läbiimbunud sõduripluusi vargsi näo juurde ja hin gas ahnelt sisse nii kallist soolakat higilehka . . .

«Mis sa teed?» küsis Grigori imestunult.

«Lõhnab sinu järele . . .» ütles Natalja säravate silmadega ja kummardas pead, et varjata äkki põskedesse tõusnud puna, hakkas väledasti nõela käsitsema.

Grigori tõmbas pluusi selga, krimpsutas nägu, liigutas õlgu.

«Sulle sobib nendega pareminil» ütles Natalja, varjamatu imetlusega meest vaadates.

See aga heitis silmanurgast pilgu oma vasakule õlale, ohkas:

«Ei tahaks neid eluilmas enam näha. Sina ei taipa ka midagi!»

Nad istusid veel kaua kambris kirstul, teineteise kätest kinni hoides, sõnatult oma mõtteid mõteldes.

Pärast, kui hämardus ja hoonetest langesid jahtunud maa peale tumedad lillad varjud, läksid nad kööki õhtust sööma.

Ja siis möödus öö. Koiduni loitsid taevas pälgud, välkese valgeni hõiskasid kirsiaias ööbikud. Grigori ärkas, lebas kaua suletud silmadega, kuulatades tähelepanelikult ööbikute meloodilisi ja magusaid laksutusi, siis tõusis tasa, püüdes Nataljat mitte äratada, riietus ja läks õue.

Pantelei Prokofjevitš söötis hoolega rivihobust, pani abivalmilt ette:

«Ma õige lähen ujutan teda enne sõja-teekonda?»

«Saab ilma selletagi läbi,» ütles Grigori, hommikueelses rõskuses kössi tõmbudes.

«Kas magasid end hästi välja?» päris vanamees.

«Hästi magasin! Ainult, näe, ööbikud äratasid üles. Päris hull, kuidas nad end öö läbi katkestasid!»

Pantelei Prokofjevitš võttis hobusel torba ära, naeratas:

«Ega neil muud muret ole, poiss. Mõnikord tunned kohe kadedust nende jumala linnukeste peale . . . Ei ole neil sõda ega viletsust . . .»

Värava juurde sõitis Prohhor. Ta oli värskelt raseeritud ja, nagu alati, lõbus ja jutukas. Köitnud ratsme posti külge, astus ta Grigori juurde. Tema purjeriidest särk oli siledaks triigitud. Õlgadel olid tuliuued pagunid.

«Ka sina oled pagunid külge pistnud, Grigori Pantelevitš?» hüüdis ta lähenedes. «Küllalt kaua vedelesid teised! Nüüd saame neid kanda rohkem kui vaja! Jätkub meiedest elu lõpuni! Mina ütlesin naisele, et: «Ära õmble nii hirmus kõvasti külge, loll. Kinnita paari pistega, et aga tuul ära ei viiks, ja käib küll!» Eks meie asi ole ju teada? Satud vangi, ja kohe taipavad pagunite paelte järgi, et kuigi mul pole ohvitseri aukraadi, aga siiski olen vanemurjadnik. «Aa,» ütlevad, «sina see ja teine, oskasid paelu teenida, oska nüüd ka pead ette seada!» Näed, mille eest nad mul ripuvad? Naera end või lõhki!»

Prohhori pagunid olid tõesti ainult külge traageldatud ja püsisid hädavaevalt küljes.

Pantelei Prokofjevitš pahvatas naerma. Ta hallikas habemes välgatasid ajast puutumata valged hambad.

«Vaat see on sõjamees! Nii et, kui aga vähe midagi on — kohe pagunid maha?»

«Mis sina's arvasid?» muigas Prohhor.

Naeratades ütles Grigori isale:

«Näed, isa, missuguse käskjala ma olen endale saanud? Hiiglasega — kui satudki kimpu, ei jää iial hätta.»

«Ikka ta ole nii, nagu öeldakse, Grigori Pantelevitš . . . Sure sina täna, mina homme,» ütles Prohhor end vabandades ja tõmbas kergesti pagunid maha, pistis nad hooletult taskusse. «Kui rinde lähedale jõuame, eks siis või nad seal külge õmmelda.»

Grigori einestas kiiruga; jättis omastega hüvasti.

«Kaitsku sind püha jumalaema!» sosistas Iljinitšna eksaltatsiliselt, poega suudeldes. «Sina oled ju üksi meil järele jäänud . . .»

«Noh, pikk jumalagajätt — ülearu silmavett. Elage hästi!» ütles Grigori väratava häälel ja astus hobuse juurde.

Natalja, meheema must pearätt peas, tuli värava taha. Tema seelikusaba küljes rippusid lapsed. Poljuška nuttis valjusti ja lohutamatult, pisaraisse lämbudes palus ta ema:

«Ära lase teda minna! Ära lase, emakene! Sõjas tapetakse! Isa, ära sõida sinna!»

Mõõatkal värisesid huuled, aga — ei, ta ei nutnud. Ta loidis end mehiselt tagasi, kõneles kurjalt õekesele:

«Ära luiska, loll! Sugugi ei tapeta seal kõiki!»

Ta pidas hoolega meeles vanaisa sõnu, et kasakad ei nuta iial, et kasakatel on häbistav nutta. Aga kui isa, juba hobuse seljas istudes, Mišatka sadulasse tõstis ja teda suudles, — märkas poiss imestusega, et isal on ripsmed märjad. Siis ei kannatanud Mišatka enam katsumust välja: rahena hakkasid tal pisarad silmist voolama! Ta peitis näo isa rinnale, mis oli rihmadega pingule tõmmatud, hüüdis:

«Las parem vanaisa sõidab sõdima! Milleks meil teda vaja on! . . . Ma ei taha, et sina sõidad! . . .»

Grigori pani pojakese ettevaatlikult maha, pühkis käeseljaga silmi ja ajas vaikides hobuse liikvele.

Kui palju kordi oli sõjaratsu kodutare trepi juures kapjadega maad üles kaevates teinud järsu pöörde ja kandnud teda mööda maanteid ja steppi rindele, sinna, kus must surm märgib kasakaid, kus, kasakalaulu sõnade järgi, on «hirm ja häda iga päev, iga tund», — aga iial polnud Grigori lahkunud külast nii raske südamega kui sel lahkel hommikul.

Ähmaseist eelaimustest, rõhuvast rahutusest ja nukrusest piinatuna sõitis ta, ratsutid sadulakaarele heidetud, ilma tagasi vaatamata kuni künkani. Teeristmel, kus tolmune tee tuuleveski poole ära pööras, vaatas ta tagasi. Värava juures seisis Natalja üksi, ja värske hommikueelne tuuleke kiskus tema käest musta leina-pearätti.

Sinises põhjatus sügavuses sõudsid lõputus reas tuulest vahule aetud pilved. Lainelise horisondiäärise kohal virvendas sond. Hobused läksid sammu. Prohhor tukkus, kiikudes sadulas. Grigori vaatas hambaid kokku pigistades tihti tagasi. Algul nägi ta pajude rohelisi kobaraid, Doni hõbejat, kapriisselt looklevat paela, tuuleveski aeglaselt vehkivaid tiibu. Siis pööras tee lõunasse. Mahatallatud viljade taha kadusid luht, Don, tuulik . . . Grigori vilistas midagi omaette, vaatas visalt hobuse kullakas-punasele kaelale, mida katsid peenikesed higikudrused, ja ei pööranud end enam sadulas ümber . . . «Võtaks kurat seda sõda! Olid lahingud Tširil, käisid üle Doni, siis hakkavad mürisema Hopjoril, Medveditsal, Buzulukil. Ja — lõpuks — kas pole ükskõik, kus vaenlase kuul su maha paiskab?» mõtles ta.

Lahing oli käimas Ust-Medveditskaja staniitsa lähistel. Kui Grigori suviselt teelt Hetmani teele välja jõudis, hakkas ta kuulma tumedat suurtükimürinat.

Teel oli igal pool näha punaste vägede rutulise taganemise jälgi. Rohkesti tuli ette mahajäetud kaarikuid ja vankreid. Matvejevi küla taga lohus oli suurtükk mürsust purustatud lahinguteljega ja lommilöödud alusega. Terngid eeliku kolkide küljes olid viltu ära raiutud. Poole versta kaugusel lohust, soolakuil, oli madala, päikese kõrvetatud rohu peal maas palju võitlejate laipu, kõik riietatud kaitsevärvi pluusidesse ja pükstesse, sääremähised säärte ümber ja jalas rasked rautatud poolsaapad. Need olid punaarmeelased, keda kasakate ratsavägi oli kätte saanud ja maha raiunud.

Mööda sõites tegi Grigori selle ilma vaevata kindlaks vere rohkuse järgi, mis oli kõvakstõmbunud särkide külge kuivanud, laipade asendi järgi. Nad lebasid nagu mahanidetud rohi. Kasakad polnud jõudnud neil nähtavasti ainult sellepärast riideid seljast võtta, et nad jätkasid jälitamist.

Viirpuupõõsa juures oli selili maas tapetud kasakas. Tema laialiheidetud jalgadel punetasid lampassid. Läheduses vedeles maas tapetud helekõrb hobune, saduldatud vana sadulaga, mille kere oli ookriga värvitud.

Grigori ja Prohhori hobused olid omajagu väsinud. Neid oli vaja sööta, aga Grigori ei tahtnud peatuda kohas, kust hiljuti oli lahing läbi käinud. Ta sõitis veel umbes versta maad edasi, laskus orgu, pidas hobuse kinni. Läheduses paistis tiik maani mahauhutud tammiga. Prohhor sõitis korraks tiigi juurde, mille äärtel maa oli kuivanud ja lohenenud, aga pööras kohe tagasi.

«Mis on?» küsis Grigori.

«Sõida sinna, vaata.»

Grigori ajas hobuse tammi äärde. Uhtaugus lamas tapetud naine. Ta nägu oli kaetud sinise seeliku sabaga. Täidlased valged jalad päevitunud sääremarjadega ja tohukestega põlvedel olid häbitult ja hirmsasti laiali aetud. Vasak käsi oli seljä alla käänatud.

Grigori jalastus kiiresti, võttis mütsi maha, kummardus ja kohendas tapetul seelikut. Tõmmu noor nägu oli ilus ka pärast surma. Piinatult kõverdatud mustade kulmude all sirasid tuhmilt pooleldi suletud silmad. Pehmejooneliselt, pisut paotatud suus läikisid kokkupigistatud tihedad hambad pärlmutriliselt. Peenike juustesalk varjas vastu rohtu surutud põske. Ja mööda seda põske, millele surm oli juba heitnud safrankollased närtsinud varjud, ronisid askeldavalt sipelgad.

«Missuguse ilu hävitasid ära, lurjused!» ütles Prohhor poolvaljusti.

Põrmuke aega vaikis ta, siis sülitas vihaselt.

«Mina seaksin niisugused... niisugused nupumehed seina äärde! Läki siit minema, jumala pärast! Ma ei suuda temale vaadata! Süda käänab sees ringi!»

«Võib-olla matame ta maha?» küsis Grigori.

«Kas me oleme õige palgatud kõiki surnuid maha matma või mis?» pahandas Prohhor. «Jagodnojes matsime mingit taati, siin seda naist... Kui me neid kõiki matma hakkame, siis ei jätku rakkusid kätel! Ja millega hauda kaevata? Mõõgaga seda kaevata ei saa, vennas, maa on kuumusest arssina sügavuselt kõvaks kulvanud.»

Prohhor ruttas nii väga, et suure vaevaga sattus saapaninaga jalusesse.

Jälle sõitsid nad üles künkale, ja siin küsis Prohhor, kes kogu aeg pingsalt millelegi mõtles:

«Kuule, Pantelevitš, kas pole juba küllalt seda verekest maha nõristatud?»

«Peaaegu.»

«Aga kuidas sina arvad, kas tuleb sellele varsti lõpp?»

«Kui meile tuupi tehakse, siis tulebki lõpp.»

«On küll lõbus elu kätte jõudnud, kuradile võiks see meeltmööda olla! Tehtagu siis juba rutem tuupi! Saksa sõjas oli nii, et kui, ütleme, sõdur lõi endal meelega sõrme otsast ära, lasti ta lõplikult koju, nüüd aga tõmba endal või terve käsi maha, — ikkagi sunnitakse teenima. Vigasekäelisi võetakse rivisse, lombakuid võetakse, kõõrdsilmalisi võetakse, songahaigeid võetakse, igasugust rämpsu võetakse, kui aga kahel jalal komberdab. Kas see sõda siis niimoodi kunagi lõpeb? Kurat jõuab neid kõiki

maha tappa!» ütles Prohhor meeleheites ja sõitis teelt kõrvale, jalastus ning hakkas poolvaljusti midagi pomisedes hobusel sadulavööd järele laskma.

Grigori jõudis ööseł Hovanski külasse, mis asetses Ust-Medveditskaja läheduses. Külaservale väljapandud ühe polgu vahisalk pidas teda kinni, aga tundes hääle järgi ära oma diviisikomandöri, teatasid kasakad Grigori küsimuse peale, et diviisi staap asetseb sellessamas külas ja et staabiülem sotnik Kopõlov ootab teda iga silmapilk tulema. Jutukas vahisalgaülem käsutas ühe kasaka Grigorit staabini saatma; lõpuks ütles:

«Nad on end väga kõvasti kindlustanud, Grigori Pantelevitš, ja vist ei saa me niipea Ust-Medveditsat kätte. Aga noh, muidugi, kes seda teab... Meil on ka jõude küllalt. Räägitakse, et Inglise väed pidavat tulema Morozovskaja poolt. Kas te pole kuulnud?»

«Ei,» vastas Grigori hobust ergutades.

Staabi kasutusse võetud majal olid luugid kõvasti suletud. Grigori arvas, et tubades pole kedagi, aga koridori astudes kuulis tumedat elavat kõnelust. Pärast ööpimedust võttis kambris lae all rippuva suure lambi valgus tal silmad peast, sõõrmeisse lõi paksu ja kibedat mahorkasuitsu lehka.

«Viimaks ometi tulid sinagi!» ütles rõõmsalt Kopõlov, kuskilt laua kohal keerlevast sinkjashallist tubakasuitsupilvest nähtavale ilmudes. «Andis ikka oodata sind, vennas!»

Grigori teretas koosolijaid, võttis sineli ja mütsi maha, läks laua juurde.

«No küll olete täis suitsetanud! Ei saa hingatagi. Avage vähemalt üks aken, mis te olete end nii kinni matnud!» ütles ta nägu krimpsutades.

Kopõlovi kõrval istuv Harlampi Jermakov naeratas:

«Meie ninad on harjunud ja me ei tunnegi.» Ja surunud küünarnukiga aknaruudu puruks, lükkas ta luugi jõuga lahti.

Tuppa uhkas värsket ööõhku. Lambis lõi tuli heledalt leegitsema ja kustus.

«Vaat see on heaperemehelikult tehtud! Milleks sa siis

klaasi puruks surusid?» ütles Kopõlov meelepahaga, kätega mööda lauda kobades. «Kellel on tikke? Ettevaatlikumalt, siin kaardi kõrval on tint.»

Lamp süüdati, aknapool suleti, ja Kopõlov hakkas kiiresti kõnelema:

«Olukord rindel, seltsimees Melehhov, on tänasel päeval järgmine: punased hoiavad endi käes Ust-Medveditskajat, kaitstes seda kolmest küljest jõududega, mis arvuliselt ulatuvad umbes nelja tuhande meheni. Neil on küllaldane hulk suurtükke ja kuulipildujaid. Kloostri juures ja veel mitmes kohas mujal on neil kaevikud kaevatud. Doni-äärsed kõrgendikud on nad oma alla võtnud. Noh, ja nende positsioonid — ei või öelda, et oleksid ligipääsmatud, aga igal juhtumil on küllalt raskesti vallutatavad. Meie poolt on peale kindral Fitzhalaurovi diviisi ja kahe ohvitseride ründeüksuse jõudnud tervenisti kohale Bogatõrjovi kuues brigaad ja meie esimene diviis. Aga see pole täies koosseisus, jalaväepolku ei ole, see on alles kuskil Ust-Hopjorskaja all, ratsamehed on küll kõik kohal, kuid sotnjates pole koosseis kaugeltki mitte täielik.»

«Näiteks minu polgus on kolmandas sotnjas ainult kolmkümmend kaheksa kasakat,» ütles 4-nda polgu komandör alamhorunži Dudarev.

«Ja oli?» küsis Jermakov.

«Oli üheksakümmend üks.»

«Kuidas sa siis lasksid sotnjal nii käest ära minna? Mis komandör sa siis oled?» küsis Grigori kulmu kortsutades ja sõrmedega lauale põristades.

«Kurat saab neid kinni pidada! Sõitsid küla sidpidi laiali, läksid koju käima. Aga nüüd kogunevad juba. Täna tuli kolm meest.»

Kopõlov nihutas Grigorile kaardi lähemale, — väikese sõrmega väeosade paiknemiskohtadele osutades jätkas:

«Meie ei ole veel pealetungist kaasa tõmmatud. Meil tungis ainult teine polk eile jalaväerivis peale, vaat selles lõigus siin, aga neil ei läinud hästi.»

«Kas kaotused on suured?»

«Polgukomandöri ettekande järgi on tal eilse päeva jooksul tapetuina ja haavatuina välja langenud kakskümmend kuus meest. Niisiis, jõudude vahekorra kohta: meil on arvuline ülekaal, aga jalaväe pealetungi toetamiseks

ei jätku kuulipildujaid, kehv lugu on mürskudega. Nende laskemoona ülem lubas meile, niipea kui kohale veetakse, nelisada mürsku ja poolteist tuhat padrunit. Aga see on siis, kui nad kohale jõuavad! Peale tungida aga tuleb juba homme, — niisugune on kindral Fitzhalaurovi käsk. Ta paneb meile ette anda üks polk rünnakurühmlaste toetuseks. Nemad käisid eile neli korda rünnakul ja kandsid määratu suuri kaotusi. Võitlesid kuradi visalt! Niisiis, Fitzhalaurov paneb ette tugevdada paremat tiiba ja kanda rünnakutsentrum üle siia, näed? Siin lubab maastik läheneda vaenlase kaevikuile saja — saja viiekümne sülla pealt. Muide just praegu sõitis minema tema adjutant. Ta toi meile sinuga suulise korralduse saabuda homme kella kuueks hommikul nõupidamisele tegutsemise koordineerimiseks. Kindral Fitzhalaurov ja tema diviisi staap on praegu Bolšoi Senini külas. Ülesanne seisab üldjoontes selles, et viivitamatult lüüa vaenlane positsioonidelt välja enne tema abivägede päralejõudmist Sebrjakovo joonest. Teisel pool Doni ei ole meie omad just väga aktiivsed . . . Neljas diviis läks üle Hopjori, aga punased panid tugevad külgkaitsed välja ja hoiavad raudtee juurde viivaid teid visalt enda käes. Esialgu aga on nad ehitanud ujuksilla üle Doni ja veavad Ust-Medveditskajast kiiresti varustust ja laskemoona välja.»

«Kasakad lobisevad, nagu oleksid tulemas liitlased, on see õige?»

«Kuulukse, et Tšernõševskajast tulevad mõned inglise patareid ja tankid. Aga küsimus on, kuidas nad need tankid üle Doni toimetavad. Minu arvates on see jutt tankide kohta loba! Ammu juba kõneldakse nendest . . .»

Kambris tekkis tükiks ajaks vaikus . . .

Kopõlov nõõpis lahti pruuni ohvitserifrentši, toetas kastanikarva habemetüügastega kaetud pungis põsed kätele, näris mõtlikult ja kaua kustunud paberossi. Ta laiaftasetatud ümmargused tumedad silmad olid väsinult vihatatud, ilus nägu oli magamata ööde tagajärjel roidunud.

Kunagi oli ta olnud õpetajaks kihelkonnakoolis, käinud pühapäeviti staniitsakaupmeestel külas, mänginud kaupmeestega stukolkat ja kaupmeestega väikest viisi preferanssi, helistanud meisterlikult kitarri ja olnud

lõbus seltskondlik noormees; hiljem abiellus ta noorukese kooliõpetajannaga ja nii olekski elanud staniitsas ja kahtlemata pensioni välja teeninud, kui poleks tulnud sõda ja teda poleks sõjateenistusse kutsutud. Pärast junkrukooli lõpetamist saadeti ta läänerindele, ühte kasakapolku. Sõda polnud Kopõlovi iseloomu ega välimust muutnud. Midagi vagusat, põhjani eraisikupärast oli tema täidlases lüheldases kogus, heasüdamlikus näos, mõõgakandmise viisis, endast alamate kohtlemises. Tema häälest puudus käsklevuse metall, kõnes polnud sõjaväelastele omast väljenduste kuiva lakoonilisust, ohvitserimundert oli pisut kottis tal seljas, ta polnud omandanud sõjaväelist sirgust ja rühti kolme rindel veedetud aasta kestel, kõik temas paljastas juhuslikult sõtta sattunud inimest. Ta sarnanes rohkem ohvitseriks ümberriietunud rasvunud väikekodanlasega kui tõelise ohvitseriga, kuid sellest hoolimata suhtusid kasakad temasse lugupidamisega, tema sõna võeti staabi nõupidamistel kuulda ja mässuliste juhtkond hindas teda kõrgelt kaine mõistuse, lepliku iseloomu ja tõelise, enam kui üks kord lahingus ilmutatud vahvuse pärast.

Enne Kopõlovit oli Grigoril staabiülemaks kirjaoskamatu ja rumalavõitu horunži Kružilin. Ta langes ühes lahingus Tširi ääres, ja Kopõlov, võtnud staabi üle, hakkas asju ajama osavalt, kaalutlevalt, taibukalt. Niisama kohusetruult istus ta staabis operatsioonide väljatöötamise kallal nagu omal ajal õpilaste vihikute parandamise juures, kuid vajaduse korral jättis ta Grigori esimese sõna peale staabi maha, istus hobuse selga, ja võtnud üle polgu juhtimise, viis selle lahingusse.

Grigori suhtus uude staabiülemasse algul mõninga eelarvamusega, aga kahe kuu jooksul õppis teda lähemalt tundma ja ükskord pärast lahingut ütles otse: «Ma mõtlesin sinust halvasti, Kopõlov, nüüd näen, et eksisin, nii et sa, tead, anna mulle kuidagi andeks.» Kopõlov naeratas, vaikis, aga oli sellest jämedavõitu ülestunnistusest ilmselt meelitatud.

Ilma auahnuseta ja kindlate poliitiliste vaadeteta Kopõlov suhtus sõjasse kui paratamatusse pahesse ega jõudnud tema lõppu ära oodata. Nii ei mõtelnud ta ka praegu sugugi sellele, kuidas hargnevad Ust-Medve-

äitskaja vallutamise operatsioonid, vaid tuletas meelde kodukoid, oma staniitsat ja mõtles, et poleks halb põigata kuuks poolteiseks koju puhkusele...

Grigori vaatas kaua Kopõlovile, siis tõusis püsti.

«Noh, vennad-atamanlased, läki laiali ja ära magama. Meil pole vaja pead murda selle üle, kuidas Ust-Medveditsat vallutada. Nüüd hakkavad meie eest kindralid mõtlema ja otsustama. Sõidame homme Fitzhalaurovi juurde, las paneb meile, näguritele, natuke mõistust pähe... Teise polgu asjas aga arvan nii: seni kui on meie võim, — kohe siia tuleb polgukomandör Dudarev tagandada, temalt kõik aukraadid-aumärgid ära võtta...»

«Ja ka pudruportsjonist ilma jätta,» pistis Jermakov vahele.

«Ei, ilma naljata,» jätkas Grigori, «ta tuleb kohe täna asünjaülemaks üle viia, komandöriks aga saata Harlampi. Poruta kohe sinna, Jermakov, võta polk üle ja oota hommikul meie korraldusi. Kopõlov kirjutab kohe Dudarevi tagandamise käsu, võta see kaasa. Mina vaatan nii, et Dudarev ei saa hakkama. Ta ei taipa mitte kui midagi ja võib koguni kasakad veel kord hädaohtu saata. Jalaväelahing — see on niisugune asi... Siin on kerge inimesi raisata, kui komandör on taipamatu.»

«Õige. Mina olen Dudarevi tagandamise poolt,» toetas Kopõlov.

«Kas sina, Jermakov, oled vastu või?» küsis Grigori, Jermakovi näol mõningat rahulolematust märgates.

«Ah ei, ma niisama. Kas ma ei tohi enam kulmugi liigutada?»

«Seda parem. Jermakov pole vastu. Tema ratsapolgu võtab esialgu üle Rjabtšikov. Kirjuta käsk valmis, Mihhailo Grigoritš, ja heida koiduund magama. Et kell kuus oleksid jalul. Sõidame selle kindrali juurde. Kaasa võtan neli käskjalga.»

Kopõlov tõstis imestuses kulmud:

«Milleks neid nii palju?»

«Toreduse jaoks! Ega meiegi matsid ole, komandame diviisi.» Muheldes liigutas Grigori õlgu, tõmbas sineli lahtiselt ümber, väljus.

Ta laotas küüni all hobuseteki maha ja heitis sellele, ilma et oleks jalgu lahti võtnud või sinelit seljast heitnud

Õues käratsesid kaua käskjalad, kuskil läheduses pruuskasid ja närisid rütmiliselt hobused. Lõhnas kuiva põletussõnniku ja päevasest kuumusest jahtumata maa järele. Läbi une kuulis Grigori käskjalgade hääli ja naeru, kuulis, kuidas üks neist, hääle järgi otsustades noor poiss, hobust saduldades ohkega lausus:

«Eh, vennikesed, küll on ära tüüdanud! Südaöö — ja sina sõida kirjaga, ei ole sul und ega rahu . . . Seisa ometi paigal, kuradiline! Jalg! Jalg, öeldakse sulle! . . .»

Teine laulis tumedavõitu külmetunud bassihäälega poolvaljusti:

«Oled meid tüüdanud, teenistus, ära vaevanud. Meie head ratsud ka ära piinanud . . .» Ja hakkas siis kiiresti kõnelema, paluvalt ja asjalikult: «Puista üks plotskitäis, Proška! No küll oled sa ihne! Kas oled unustanud, kuidas ma sulle Belavini all punaarmeelase poolsaapad andsin? Sa lurjus! Niisuguste jalavarjude eest oleks teine eluaeg meeles pidanud, sinult aga ei mangu plotskitäit tubakatki välja!»

Suurauad kõlksatasid ja hakkasid ragisema hobuse hammaste vahel. Hobune tõmbas sügavalt hinge ja pani ajama, kuivalt klõbistades kabjaraudadega mööda kuiva ja ränikõva teed. «Kõik räägivad sellest . . . Oled meid tüüdanud, teenistus, ära vaevanud,» — naeratades kordas Grigori seda mõttes ja uinus kohe. Ja niipea kui uinus, nägi und, mida oli näinud varemgi: mööda halkjaspruuni nurme, mööda kõrget kõrrestikku tulevad punaarmeelaste ahelikud. Nii kaugele kui silm ulatub, on hargnenud esimene ahelik. Selle taga veel kuus või seitse ahelikku. Pealetungijad lähenevad rõhuvas vaikuses. Mustad kogukesed kasvavad, suurenevad, ja nüüd on juba näha, kuidas komistava kiire sammuga tulevad kõrvikmütsidega inimesed, lähenevad laskekaugusele, jooksevad, püsse käes valmis hoides, suud hääletult avatud. Grigori lamab madalas kaevikus, liigutab kramplikult püssilukku, tulistab tihti; tema laskude all kukuvad, tahapoole kaldudes, punaarmeelased; ta lükkab sisse uue pideme, ja hetkeks ringi vaadates näeb: kõrvalkaevikuist kargavad püsti kasakad. Nad pöörduvad ja jooksevad; nende näod on hirmust moonutatud. Grigori kuuleb oma südame hirmsat peksmist, karjub: «Tulistage! Lurjused! Kuhu?!

Seis, ärge jookske! . . .» Ta karjub kõigest jõust, aga tema hääl on üllatavalt nõrk, vaevalt kuuldav. Teda haarab hirm! Ka tema kargab püsti, tulistab juba seistes viimast korda elatanud tõmmu punaarmeelase peale, kes vaikides otse tema poole jookseb, ja näeb, et laskis mööda. Punaarmeelasel on ärev-tõsine, kartmatu nägu. Ta jookseb kergelt, peaaegu ei puuduta jalgadega maad, kulmud on tal kokku tõmmatud, müts kuklas, sinelihõlmad üles pistetud. Ühe hetke kestel vaatleb Grigori lähenevat vaenlast, näeb tema läikivaid silmi ja kahvatuid põski, mida katab väike kähar habe, näeb saabaste madalaid laiu sääri, pisut langetatud püssisuudme musta silmakest ja selle kohal jooksu taktis kõikuvat tumeda täägi teravikku. Arusaamatu hirm haarab Grigorit. Ta rebib püssilukku, aga lukk ei anna järele, tõrgub. Meeleheites taob Grigori lukuga vastu põlve, — ei mingit tulemust! Punaarmeelane aga on ainult veel viie sammu kaugusel. Grigori pöördub ja paneb jooksu. Tema ees on kogu halkjaspruun põld jooksvaist kasakaist kirju. Grigori kuuleb enda taga jälitaja rasket hingamist, kuuleb tema jalgade kõlavat müdinat, aga ei suuda jooksu kiirendada. On vaja hirmsat pingutust, et panna tahtetult nõtkuvaid jalgu kiiremini jooksma. Viimaks jõuab ta mingisuguse poollagunenud sünge kalmistu juurde, hüppab üle mahapaisatud tara, jookseb rohtunud hauaküngaste, viltuvajunud ristide vahel. Veel üks pingutus, ja ta pääseb. Aga nüüd paisub selja taga müdin, muutub kõlavamaks. Tagaajaja kuum hingeõhk kõrvetab Grigori kaela, ja samal hetkel tunneb ta, kuidas teda haaratakse sineli põõnast ja hõlmast. Grigori paiskab välja tumeda karjatuse ja ärkab. Ta lamab selili. Tema kitsaist saabastest kokkupigistatud jalad on ära surnud, otsaesisel on külm higi, kogu keha valutab, nagu oleks ta peksa saanud. «Ptüi, kurat! . . .» ütleb ta kähisevalt, heameelega omaenda häält kuulatades ja veel mitte uskudes, et kõik, mis ta nüüdsama läbi elas, on unenägu. Siis pöörab küljele, tõmbab sineli üle pea, kõneleb mõttes: «Oleks pidanud ta üsna lähedale laskma, löögi kõrvale juhtima, püssipäraga maha rabama, ja alles siis jooksu pistma.» Veidi aega mõtiskleb ta teistkordselt nähtud unenäost, tundes rõõmsat ärevust sellest, et see kõik oli ainult halb unenägu ja tõelikkuses ei ähvarda

teda esialgu miski. «Imelik, miks on see unes kümme korda kohutavam kui ilmsi? Eluilmaski pole ma niisugust hirmu tundnud, ehkki olen küllalt kimbatuses olnud!» mõtleb ta uinudes ja mõnuga oma ärasurnud jalgu sirutades.

10

Koidu ajal äratas teda Kopõlov.

«Tõuse üles, on aeg end valmis seada, sõita! Anti ju käsk kella kuueks seal olla.»

Staabiülem oli end nüüdsama raseerinud, saapad puhastanud ja endale kortsunud, aga puhta frentši selga tõmmanud. Ta oli nähtavasti rutanud: pungis põskedel oli kahes kohas habemenoaga sisse lõigatud. Aga kogu ta välimuses oli näha mingit temale tavaliselt võõrast edevõitu korralikkust.

Grigori vaatles teda kriitiliselt pealaest jalatallani, mõtles: «Näe, kuidas on end üles löönud! Ei taha minna kindrali ette ükskõik kuidas . . .»

Otsekui tema mõtete käiku jälgides ütles Kopõlov:

«Ei kõlba ju minna korratus olekus. Soovitan ka sinul end kohendada.»

«Käib niigi!» pomises Grigori ringutades. «Sa ütled siis, et on kästud olla seal kella kuueks? Meid sinuga hakatakse juba käskima?»

Muheldes kehitas Kopõlov õlgu:

«Uus aeg — uued laulud. Vanemuse järgi me oleme kohustatud alluma. Fitzhalaurov on kindral, ega's tema pea meie juurde tulema.»

«Seda'nd küll. Kuhu tahtsime, sinna jõudsimegi,» ütles Grigori ja läks kaevu juurde end pesema.

Perenaine tormas joostes majja, tõi välja puhta väljaõmmeldud käterätiku, ulatas selle kummardusega Grigorile. See hõõrus ägedalt käterätiku otsaga telliskivipunast, külmast veest kõrvetatud nägu, ütles juurdeastunud Kopõlovile:

«Seda nüüd küll, aga härrad kindralid peaksid mõtlema sellele, et rahvas on teiseks muutunud revolutsioonist saadik, on nii-ütelda uuesti sündinud! Nemad mõõdavad ikka vana küünarpuuga. Küünarpuu aga on iga

silmapilk katki minemas . . . Pisut paindumatuks on nad muutunud pööretel. Vankrimääret oleks neil vaja ajudesse, et ei kriuksuks!»

«Millest sa räägid?» küsis Kopõlov hajameelselt, käiselt prügi puhudes.

«Sellest, et neil kipub kõik vanaviisi minema. Näe, minul on ohvitseri aukraad Saksa sõjast saadik. Olen selle verega teeninud! Aga kui satun ohvitseride seltskonda — siis on umbes nii, nagu läheks tarest külma kätte paljaste aluspükste väel. Niisukest külma hoovab neist minu peale, et kohe terve seljaga tunnen seda!» Grigori valgutas metsikult silmi ja kõrgendas endale märkamatult häält.

Kopõlov vaatas rahulolematult ringi, sosistas:

«Räägi tasemini, käskjalad kuulavad.»

«Miks on see nii, tuleb küsida?» jätkas Grigori häält tasandades. «Aga sellepärast, et mina olen nende jaoks valge vares. Neil on käed, minul aga — vanade rakkude tatt — kabi! Nemad kiipavad jalga, mina aga pööraku end kuis tahes — ikka jään millegi taha kinni. Nemad tohmavad näóseebi ja mitmesuguste naistevõiete järele, mina aga haisen hobusekuse ja higi järele. Nemad on kõik õppinud inimesed, mina aga lõpetasin vaevaga kihelkonnakooli. Ma olen neile pealaest kuni jalatallani võõras. Vaat millest see kõik on! Ja kui nende juurest välja tulen, on ikka niisuke tunne, nagu oleks mulle ämblikuvõrk näole heitnud: kõditab ja hirmus ebameeldiv on ja ikka tahaks end puhastada.» Grigori viskas käterätiku kaevurakkele, suges juukseid katkise luukammiga. Ta tummul näol valendas teravalt päevitusest puutumata otsaesine. «Nad ei taha mõista seda, et kõik vana on variseund ja läinud kus kurat!» ütles Grigori juba tasemini. «Nemad arvavad, et meie oleme teisest tainast tehtud, et õppimata inimene, lihtrahva hulgast, on midagi tõpra taolist. Nemad arvavad, et sõjaasjanduses mina või minusugune mõistab vähem kui nemad. Aga kes on punastel komandörideks? Kas Budjonnõi on ohvitser? Vana armee vehtmeister, aga kas mitte tema ei teinud säru kindralstaabi kindralitele? Kas mitte tema eest ei plaganud ohvitseride polgud? Gusselštšikov on kasakakindraleist kõige vahvam, ülikuulus kindral, aga kas mitte tema ei kihuta-

nud tänavu talvel Ust-Hopjorskajast paljaste aluspükste väel minema? Ja kas tead, kes teda libedale ajas? Mingi sugune Moskva lukksepp — punase polgu komandör. Vangid rääkisid pärast temast. Sellest peab aru saama! Ja kas meie, õppimata ohvitserid, halvasti juhtisime kasakaid ülestõusul? Kas kindralid meid palju aitasid?»

«Aitasid üsna tublisti,» vastas Kopõlov rõhuga.

«Noh, võib olla, et Kudinovit aitasidki, mina aga polnud kellegi juhtida ja peksin punaseid, ilma võõraid nõuandeid kuulamata.»

«Kas sina siis eitad teadust sõjaasjanduses või mis?»

«Ei ma ei eita teadust. Aga mitte tema pole sõjas peaasi, vennas.»

«Mis asi siis, Pantelejevitš?»

«See, mille eest sa lahingusse lähed . . .»

«Noh, see on juba teine jutt . . .» Tähelepanelikuks muutudes ütles Kopõlov naeratusega: «Iseendast mõistetav . . . Idee on siin peaasi. Võidab ainult see, kes kindlasti teab, mille pärast ta võitleb, ja oma ettevõttesse usub. See tõde on vana nagu maailm ja asjata esitad sa teda oma avastusena. Mina olen vana poolt, vana hea aja poolt. Kui teisiti oleks, siis ei liigutaks ma sõrmegi, et minna kuhugi ja millegi eest sõdima. Kõik, kes on meiega, need on inimesed, kes kaitsevad relvajõul oma vanu privileege, kes vaigistavad mässama hakanud rahvast. Nende vaigistajate hulgas oleme ka meie sinuga. Aga tead, ma vaatan sind ammu teraselt, Grigori Pantelejevitš, ega suuda sind mõista . . .»

«Pärast mõistad. Sõidame nüüd,» ütles Grigori lühidalt ja läks küüni poole.

Perenaine, kes valvas iga Grigori liigutust, tahtis talle meelehead teha ja pakkus:

«Ehk jooksite natuke piima?»

«Aitäh, mammi, pole aega piima joomiseks. Vahest ehk hiljem.»

Küüni juures helpis Prohhor Zõkov innukalt kausist hapupiima. Ta ei pilgutanud silmagi, vaadates, kuidas Grigori hobust lahti päästab. Pühkis särgikäisega huult, küsis:

«Kas kaugele sõidad? Kas mina pean kaasa tulema?»

Grigori kihvatas, ütles külma raevuga:

«Kas sina, vana katk, kurat sind võtaks, teenistust ei tunne? Miks seisab hobune valjastatult? Kes peab mulle hobuse ette tooma? Kuradi õgijas säherdune! Aina pugid, ei jõua end kuidagi täis pugida! Noh, viska lusikas käest! Ei tunne distsipliini! . . . Kuradi reo!»

«Mis sa ometi märatsed?» pomises Prohhor solvunult, kui oli end sadulasse pesitanud. «Karjud hoopis ilma asjata. Pole ka ei tea mis suur elukas! Kas ma ei tohi siis natuke kehakinnitustki võtta enne teele asumist või mis? Noh, mida sa kärad?»

«Aga vaat seda, et sa võtad mul veel pea maha, seamagu sihuke! Kuidas sa minuga ümber käid? Nüüd sõidame kindrali juurde, nii et sa vaata mul! . . . Muidu oled harjunud nii seltsimehelikult! . . . Kes ma sulle olen? Hüüda viis sammu taga!» käskis Grigori väravast välja sõites.

Prohhor ja kolm teist käskjalga jäid pisut maha, ja Grigori, kes Kopõlovi kõrval sõitis, küsis alustatud kõnelust jätkates pilkavalt:

«Noh, mida sa siis ei mõista? Võib-olla ma seletan sulle?»

Hääle toonis ja küsimuse vormis pilget märkamata vastas Kopõlov:

«Ma ei mõista sinu seisukohta selles asjas, vaat mis! Ühelt poolt oled sa vana eest võitleja, teiselt poolt aga midagi — vabanda mu järsku sõna, midagi bolševiku taolist.»

«Mille poolest ma bolševik olen?» Grigori kortsutas kulmu, nihutas end järsult sadulas.

«Ma ei ütle, et bolševik, vaid midagi bolševiku taolist.»

«Üks kurat kõik. Mille poolest, küsin ma.»

«Aga kas või selle poolest, mis sa kõneled ohvitseride seltskonnast, nende suhtumisest sinusse. Mis sa neist inimestest tahad? Mida sa üldse tahad?» päris Kopõlov, heasüdamlikult naeratades ja nuudiga mängeldes. Ta vaatas tagasi käskjalgadele, kes elavalt midagi arutlesid, hakkas valjemini kõnelema: «Sind haavab see, et nad ei võta sind oma hulka nagu samaõiguslikku, et nad suhtuvad sinusse üleolevalt. Kuid neil on oma vaatekohalt

õigus, sellest tuleb aru saada. Tõsi küll, sina oled ohvitser, aga absoluutselt juhuslik ohvitser ohvitserkonna hulgas. Isegi ohvitseripaguneid kandes jääd sa, anna mulle andeks, tahumatuks kasakaks. Sa ei tunne viisakaid kombeid, kõneled ebaõigesti ja jämedalt, sul puuduvad kõik need hädavajalikud omadused, mis on olemas hästikasvatatud inimesel. Näiteks: selle asemel, et tarvitada ninarätikut, nagu teevad kõik kultuursed inimesed, nuuskad sina kahe sõrme abil, söömise ajal pühid käsi vahel saapasäärte vastu, vahel juustesse, pärast pesemist ei põlga kulvatada nägu hobusetekiga, sõrmeküüsi kas närid või lõikad lühemaks mõõgaotsaga. Ehk veel parem: mäletad, kord talvel Karginskajas kõnelesid sa minu juuresolekul ühe intelligentse naisega, kelle mehe kasakad olid arreteerinud, ja panid tema ees püksinööpe kinni . . .»

«Nii et oleks parem olnud, kui ma oleksin püksid lahti jätnud?» küsis Grigori tusaselt naeratades.

Nende hobused läksid sammu külg külje kõrval, ja Grigori vaatas aeg-ajalt kõrvalt Kopõlovile, tema heasüdamlikule näole, ja kuulas tema sõnu mitte ilma meelehärmita.

«Mitte selles pole asi!» hüüdis Kopõlov, pahaselt nägu krimpsutades. «Aga kuidas sa üldse võisid naisterahvast vastu võtta, olles ainult pükste väel, palja jalu? Sa ei tõmmanud isegi kuube õlgadele, ma mäletan seda väga hästi! Need kõik on muidugi pisiasjad, aga nad iseloomustavad sind kui . . . Kuidas sulle ütelda . . .»

«No ütle juba nii, kuidas kõige lihtsam on!»

«Noh, kui äärmiselt harimatut inimest. Ja kuidas sa kõneled? Hirmus! Kvartira[1] asemel ütled sa fatera, evakuirovatsja[2] asemel ekuirovatsja, kak budto[3] asemel kubõt, artilleeria asemel antileeria. Ja nagu igal harimatul inimesel on sul seletamatu nõrkus kõlavate võõrsõnade vastu, sa tarvitad neid sobival ja sobimatul puhul, moonutad uskumatult, ja kui staabinõupidamistel lausutakse sinu juuresolekul niisuguseid spetsiifilisi sõjaasjanduse oskussõnu, nagu dislokatsioon, forsseerima, disposit-

[1] Korter.
[2] Evakueeruma.
[3] Nagu, justkui.

sioon, kontsentratsioon ja muud, siis vaatad sa kõnelejale imetlusega, ma ütleksin isegi — kadedusega.»

«Noh, seda sa juba luiskad!» hüüdis Grigori, ja lõbus plavus läks üle tema näo. Hobust kõrvade vahelt silitades, tal taha all siidjat sooja nahka sügades, palus ta: «Noh, tase edasi, sarja oma komandöri!»

«Kuule, mis siin sarjata? Sul peab ju niigi selge olema, et sellest küljest pole sinuga kõik korras. Ja pärast seda sa veel haavud, kui ohvitserid ei suhtu sinusse nagu võrdsesse. Viisakuskommete ja kirjatarkuse küsimustes oled sa tõtsalt saabas!» Kopõlov ütles kogemata väljalipsanud haavava sõna ja ehmus. Ta teadis, kui taltsutamatu võib Grigori vihas olla ja kartis ägedushoogu, aga heitnud Grigorile põgusa pilgu, rahunes kohe: sadulas tagasi istunud Grigori naeris hääletult, nii et pimestav-valged hambad vurrude alt särasid. Ja nii ootamatu oli Kopõlovile tema sõnade tulemus, nii nakatav Grigori naer, et ta ka ise naerma hakkas, öeldes: «No näed, mõni teine, mõistlik mees, nutaks niisuguse peapesu pärast, sina aga hirmud naerda . . . No kas sa pole veidrik?»

«Nii et ütled siis, et ma olen saabas? Ja kurat teiega!» lausus Grigori, kui oli isu täis naernud. «Ma ei soovi õppida teie ülalpidamise- ja viisakuskombeid. Mul ei lähe neid härgade man tarvis. Sest kui jumal annab, et ellu jään, tuleb mul härgadega askeldada ja ega ma hakka hendele kraapsjalga tegema ja kõnelema: «Ah, nihutage punast veidi, lauk! Vabandage, pugal! Kas lubate mul kohendada teil iket? Armuline härra härg, palun mitte vaevelge ette pöörata!» Nendega tuleb lühidalt teha: paremale-vasakule, see ongi kogu härgade disklokatsioon.»

«Mitte disklokatsioon, vaid dislokatsioon!» parandas Kopõlov.

«Noh, olgu dislokatsioon. Aga vaat ühes asjas pole ma sinuga nõus.»

«Milles nii?»

«Selles, et ma olen saabas. Siin teie juures olen ma saabas, aga oota, anna aega, lähen punaste poole üle, nende juures olen väga kange mees. Ärge siis mulle ette sattuge, peenekombelised ja haritud päevavargad! Võtan hinge välja kohe ühes sisikonnaga!» ütles Grigori pool-

naljatades-pooltõsiselt ja ergutas hobust, viies selle kohe üle laiale traavile.

Hommik tõusis Doni-äärse kohal nii hapras vaikuses, et iga tasasemgi heli seda häiris ja vastukajasid äratas. Stepis võimutsesid üksnes lõokesed ja vutid, aga lähedasis külades valitses see lakkamatu tasane tume müra, mis tavaliselt suurte sõjaväeosade liikumisega kaasas käib. Teeaukudel kolisesid suurtükkide ja püssirohukastide rattad, kaevude juures hirnusid hobused, ühtlaselt, tumedalt ja pehmelt mütsusid mööduvate plastuunisotnjate sammud, logisesid küüdivankrid, milledega rindejoonele laskemoona ja varustust veeti; väliköökide juures lõhnas magusalt pehmeks haudunud hirsi, loorberilehtedega vürtsitatud lihakonservide ja värske leiva järele.

Otse Ust-Medveditskaja all ragises tihe püssitulevahetus, laisalt ja kõlavalt mürtsusid üksikud suurtükipaugud. Lahing oli alles algamas.

Kindral Fitzhalaurov einestas, kui vanapoolne rassitud välimusega adjutant teatas:

«Esimese mässuliste diviisi komandör Melehhov ja diviisi staabiülem Kopõlov.»

«Palu minu tuppa.» Suure soonilise käega lükkas Fitzhalaurov munakoori täiskuhjatud taldriku eemale, tühjendas ruttamatult klaasi vastlüpstud sooja piima, ja pannud suuräti korralikult kokku, tõusis laua tagant.

Päratu pikk, vanainimeselikult raskjas ja lõtv, näis ta uskumatult suur selles tillukeses, viltu vajunud uksepiitadega ja tuhmide akendega kasakakambris. Laitmatult õmmeldud mundri püstkraed kohendades, kõmisevalt köhides, läks kindral kõrvaltuppa, tegi püstitõusnud Kopõlovile ja Grigorile lühikese kummarduse ja, kätt andmata, kutsus nad käeliigutusega laua juurde.

Käega mõõka kinni hoides istus Grigori ettevaatlikult tabureti servakesele, heitis kõrvalt pilgu Kopõlovile.

Fitzhalaurov laskus raskelt viini toolile, mis raksatas tema all, tõmbas pikasäärelised jalad kõverasse, ja pannud suured kämblad põlvedele, hakkas sügava madala bassiga kõnelema:

«Ma kutsusin teid selleks, härrad ohvitserid, et koos kõlastada mõnesugused küsimused... Mässuliste plaanitul tegutsemisel on lõpp! Teie väeosad lakkavad olema iseseisva tervikuna, — tervik nad, õieti võttes, polnudki. Piktsioon. Nad liituvad Doni armeega. Meie lähme üle plaanikindlale pealetungile, on aeg kõigest sellest teadlikuks saada ja tingimusteta alistuda kõrgema väejuhatuse käskudele. Palun vastata, miks ei toetanud teie jalaväepolk eile ründepataljoni pealetungi? Miks keeldus polk minu käsust hoolimata rünnakule minemast? Kes on teie niinimetatud diviisi komandör?»

«Mina,» vastas Grigori vaikselt.

«Võtke vaevaks vastata küsimusele!»

«Ma tulin alles eile diviisi.»

«Kus te suvatsesite olla?»

«Käisin kodus.»

«Diviisikomandör suvatseb lahinguoperatsioonide ajal kodus võõrusel viibida! Diviisis valitseb korralagedus! Jõudevus! Jõledus!» Ikka valjemini mürises väikeses toakeses kindrali bass; ukse taga käisid adjutandid juba kikivarvul ja sosistlesid ning naersid tasakesi; Kopõlovi põsed kahvatasid ikka enam ja enam, Grigori aga tundis, kindrali punaseks tõmbunud näole, tema rusikassepigistatud tursunud kätele vaadates, kuidas temas endas ärkab vastupandamatu raev.

Ootamatu kergusega kargas Fitzhalaurov püsti, — teadliseljast kinni haarates karjus:

«Teil pole mitte väeosa, vaid punakaartlaste rämps!... Tatised, mitte kasakad! Teie, härra Melehhov, ei peaks mitte diviisi komandama, vaid tentsikuna teenima!... Saapaid puhastama! Kas kuulete, teie?! Miks ei täidetud käsku?! Ei peetud miitingut? Ei arutatud läbi? Kirjutage endale kõrva taha: siin pole teil mitte seltsimehed, ja bolševistlikke kombeid ei luba meie sisse tuua... Ei lu ba! ...»

«Palun teid minu peale mitte kisendada!» ütles Grigori kõlatult ja tõusis püsti, taburetti jalaga eemale lükates.

«Mis te ütlesite?!» kähistas ärevusest lämbuv Fitzhalaurov, üle laua kummardudes.

«Palun minu peale mitte kisendada!» kordas Grigori valjemini. «Teie kutsusite meid selleks, et otsustada...» Helleks jäi ta vait, lõi silmad maha ja, ilma pilku Fitzhalaurovi kätelt pööramata, alandas hääle peaaegu sosi-

naks: «Kui teie, ekstsellents, katsute puudutada mind sõrmegagi, — raiun siinsamas maha!»

Toas jäi nii vaikseks, et selgesti oli kuulda Fitzhalaurovi katkendlikku hingamist. Põrmuke aega valitses vaikus. Tasakesi kriuksatas uks. Ukseprao vahelt vaatas sisse ehmunud adjutant. Uks suleti niisama ettevaatlikult. Grigori seisis, käsi mõõgapidemel. Kopõlovil värisesid kiireis judinais põlved, ta pilk eksles kuskil mööda seina. Fitzhalaurov laskus raskelt toolile, ägises vana inimeselikult, pomises:

«Kena lugu!» Ja juba täiesti rahulikult, aga ilma Grigorile vaatamata: «Istuge. Ägetsesite omajagu — aitab. Nüüd palun kuulata: käsin teid viivitamata saata kõik ratsaväeosad ... Istuge ometi! ...»

Grigori istus, pühkis käisega üle näo, mis oli äkki üleni higiseks löönud.

«... Nii siis, saatke kõik ratsaväeosad viivitamata kagulõiku ja asuge otsekohe pealetungile. Paremal tiival te puutute kokku kasakaväevanem Tšumakovi teise pataljoniga ...»

«Ma ei vii diviisi sinna,» lausus Grigori väsinult ja pistis käe püksitaskusse, et võtta rätik. Natalja pits-taskurätikuga pühkis ta veel kord otsaesiselt higi, kordas: «Ma ei vii diviisi sinna.»

«Miks?»

«Ümbergrupeerimine võtab palju aega ...»

«See ei puutu teisse. Operatsiooni tulemuse eest vastutan mina.»

«Puutub siiski, ja ei vastuta mitte ainult teie ...»

«Te keeldute mu käsku täitmast?» küsis Fitzhalaurov kähisevalt, nähtava tahtepingutusega end tagasi hoides.

«Jah.»

«Niisugusel korral võtke vaevaks otsekohe diviisi juhtimine üle anda! Nüüd ma saan aru, miks minu eilset käsku ei täidetud ...»

«Saage aru, kuidas soovite, aga diviisi ma üle ei anna.»

«Kuidas käsite teid mõista?»

«Nii, nagu ma ütlesin.» Grigori naeratas vaevalt märtavalt.

«Ma tagandan teid komandeerimisest!» Fitzhalaurov kõrgendas häält, ja Grigori tõusis otsekohe püsti.

«Ma ei allu teile, ekstsellents!»

«Kas te üldse kellelegi allute?»

«Jah, ma allun mässuliste jõudude ülemjuhatajale Kudinovile. Teie poolt aga on mul kõike seda isegi imelik kuulda ... Esialgu oleme teiega ühesugustes õigustes. Teie komandate diviisi, ja mina samuti. Ja esialgu te ärge minu peale karjuge ... Niipea kui mind sotnjakomandörike üle viiakse, siis — palun. Lüüa aga ...» Grigori teatis määrdunud esisõrme ja lõpetas naeratades ning ühtlasi metsikult silmi välgutades: «... lüüa ei lase ma omast ka siis mitte.»

Fitzhalaurov tõusis, kohendas teda ängistavat kraed, otsa pooliku kummardusega:

«Meil pole enam millestki kõnelda. Tegutsege, kuidas tahate. Teie käitumisest teatan ma viivitamata armee staapi, ja julgen teile kinnitada, tagajärjed avalduvad mõne pea. Väljakohus töötab meil esialgu korralikult.»

Ilma Kopõlovi meeleheitlikele pilkudele tähelepanu pööramata tõmbas Grigori mütsi silmadele, läks ukse poole. Lävel ta peatus, ütles:

«Te teatage, kuhu vaja, aga mind ärge hirmutage, ma pole argade killast ... Ja esialgu ärge mind puutuge.» Mõtles järele ja lisas juurde: «Muidu kardan, et minu kasakad viimati sakutavad teid ...» Avas jalatõukega ukse, sammus mõõgaga kolistades hoogsalt eeskotta.

Krutatud Kopõlov jõudis talle majatrepil järele.

«Sa oled hulluks läinud, Pantelejevitš!» sosistas ta, meeleheites käsi pigistades.

«Hobused!» hüüdis Grigori valjusti, nuuti käes käkerdades.

Prohhor lendas nagu vanakurat trepi ette.

Väravast välja sõitnud, vaatas Grigori tagasi: askeldades aitasid kolm käskjalga kindral Fitzhalaurovil uhke sadulaga saduldatud hiiglakõrge hobuse selga ronida ...

Umbes pool versta kappasid nad vaikides. Kopõlov vaikis, mõistes, et Grigoril pole meeleolu juttu ajada ja et vaielda temaga praegu pole hädaohutu. Lõpuks ei kannatanud Grigori välja.

«Miks sa vaikid?» küsis ta järsult. «Milleks sina sõitsid? Olid tunnistajaks? Mängisid tumma?»

«No, vennas, küll sina tegid aga tembu!»

«Ja tema ei teinud?»

«Ütleme, et ka temal pole õigus. Toon, millega ta meiega rääkis, tekitab lihtsalt viha!»

«Kas ta siis rääkis meiega? Ta hakkas ju algusest peale röökima, nagu oleks talle naaskliga taguotsa torgatud!»

«Aga sina oled ka kena! Sõnakuulmatus vanemas astmes kraadis olija vastu ... lahinguolukorras, see, vennas ...»

«Pole midagi see! Kahju, et ta mulle ei äianud! Ma oleksin tal mõõgaga üle otsaesise tõmmanud, nii et pealuu oleks ragisenud!»

«Sul pole selletagi head oodata,» ütles Kopõlov meelepahaga ja viis hobuse sammsõidule. «Kõigest on näha, et nad nüüd hakkavad distsipliini pingutama, nii et hola alt!»

Nende hobused läksid kõrvuti, aeg-ajalt puristades, sabadega parme tõrjudes. Grigori silmitses Kopõlovit pilkavalt, küsis:

«Milleks sa end ehtisid? Küllap arvasid vist, et hakkavad sind teega võõrustama? Talutavad laua juurde, kenasti käe alt toetades? Ajasid habet, puhastasid frentši, hõõrusid saapad läikima ... Ma nägin, kuidas sa ilaga taskurätikut niisutasid ja põlvedelt plekke puhastasid!»

«Jäta, palun!» kaitses end Kopõlov punastades.

«Kõik sinu vaev oli asjata!» mõnitas Grigori. «Muust ei maksa rääkidagi, aga isegi kätt ei andnud sulle.»

«Sinust oleks võinud veel hullemat oodata,» pomises Kopõlov kiiresti, ja silmi vidutades hüüdis rõõmsa imestusega: «Vaata! Need pole meie omad. Liitlased!»

Mööda kitsast tänavat liikus nende poole kuue-muularakend inglise suurtükiga. Kõrval sõitis punasel kärbitud sabaga hobusel inglise ohvitser. Esimese aisteväline muula sõitja oli samuti inglise mundris, aga kandis vene ohvitserikokardi mütsiäärisel ja porutšiku paguneid.

Mõne sülla kaugusel Grigorist tõstis ohvitser kaks sõrme oma korgist kiivri sirmi äärde, palus pealiigutusega teed anda. Tänav oli nii kitsas, et üksteisest mööda sõita sai ainult siis, kui ratsahobused otse kivitara äärde asetati.

Grigori põskedel hakkasid liikuma muhud. Hambad kokku pigistatud, sõitis ta otse ohvitseri peale. See tõstis imestuses kulmud, nihkus pisut kõrvale. Nad sõitsid suure

vaevaga üksteisest mööda, ja sedagi ainult siis, kui inglane pani parema jala, millel oli pingul ümber nahkne säärekaitse, oma puhtatõulise mära läikivale, siledaksraiutud laudjale.

Üks suurtükimeeskonnast, välimuse järgi otsustades vene ohvitser, silmitses Grigorit vihaselt.

«Te oleksite võinud vist teed anda! Kas tõesti peab ka siin oma matslikkust näitama?»

«Ma sõida mööda ja vaiki, koeranael sihuke, muidu ma annan sulle teed! ...» soovitas Grigori poolvaljusti.

Ohvitser kergitas end eelikul, pöördus tagasi, hüüdis:

«Härrased! Pidage see jõhkard kinni!»

Paljutähendavalt nuudiga vehkides sõitis Grigori aeglu edasi mööda kitsast tänavat. Väsinud tolmused artilleristid, puha vurrudeta, noored ohvitserid, silmitsesid teda ebasõbralikult, aga keegi ei teinud katset kinni pidada. Kuuesuurtükiline patarei kadus käänaku taha, ja Kopõlov sõitis, huuli hammustades, üsna Grigori juurde.

«Perutad, Grigori Pantelejevitš! Käitud nagu poisike!»

«Kas sina oled minu juurde kasvatajaks määratud või mis?» sähvas Grigori vastu.

«Ma saan aru, et sa vihastasid Fitzhalaurovi peale,» kõneles Kopõlov õlgu kehitades, «aga mis on sel inglasel sellega asja? Või ei meeldinud sulle tema kiiver?»

«Mulle ei meeldinud see millegipärast siin Ust-Medveditsa all ... ta peaks seda mujal kandma ... Kaks koera purelevad — kolmas ärgu segagu end vahele, tead?»

«Ahaa! Tuleb välja, et sina oled välismaise vahelesegamise vastu? Aga minu arvates, kui haaratakse kõrist kinni — siis rõõmustad ükskõik missuguse abi üle.»

«Noh, eks sa siis rõõmusta, mina aga ei lubaks neil mitte jalagagi meie maa peale astuda!»

«Kas sa punaste juures hiinlasi nägid?»

«Noh?»

«Kas see pole ükskõik? Samuti ju välismaa abi.»

«Seda sa räägid asjata! Hiinlased tulid punaste juurde vabatahtlikkudena.»

«Aga kas neid siis veeti sinu arvates vägisi siia?»

Grigori ei leidnud, mis vastata, sõitis kaua vaikides,

piinavalt mõtiskledes, siis ütles, ja tema hääles kõlas vaj jamatu meelepaha:

«Vaat teie, õpetatud mehed, olete alati niisugused . . . Teete põikeid nagu jänesed lumel! Ma tunnen, vennas, et sa kõneled siin valesti, aga näe, ei oska sind vastu selma suruda . . . Jätame selle. Sa ära aja mind segi, ma olen ilma sinutagi segaduses!»

Kopõlov jäi solvunult vait, ja nad ei kõnelnud kogu tee kestel enam sõnagi. Ainult uudishimust piinatud Prohhor sõitis kord neile järele, küsis:

«Grigori Pantelevitš, teie ausus, ole nii lahke ja ütle, mis elukas see kadettidel suurtükkide ees oli? Kõrvad on neil nagu eeslitel, aga muu värk — loomulik hobuse oma. Selle elaja peale on kohe paha vaadatagi . . . Mis kuradi tõug see on, — seleta, palun, ära, me vedasime raha peale kihla . . .»

Ta sõitis minutit viis taga, ei jõudnudki vastust ära oodata, jäi maha, ja kui teised käskjalad tema kohale jõudsid, teatas sosinal:

«Nad on vait nagu sukad, poisid, ja panevad nähtavasti isegi imeks ega mõista keda kuraditki, kust säärane jäledus maailma sigib . . .»

11

Neljandat korda tõusid kasakasotnjad madalaist kaevikuist ja heitsid punaste tapva kuulipildujatule all uuesti maha. Vasaku kalda metsa varjust tulistasid Punaarmee patareid juba päevatõusust alates lakkamatult kasakate positsioone ja jäärakuis kogunevaid reserve.

Šrapnelli piimvalged sulavad pilvekesed süttisid Doni äärsete kõrgendike kohal. Eespool ja tagapool kasakate kaevikute käänulist joont haarasid kuulid halkjaspruuni tolmu.

Keskpäevaks võttis lahing hoogu ja läänetuul kandis kaugele mööda Doni suurtükipaukude mürinat.

Mässuliste patarei vaatluspunktist jälgis Grigori läbi binokli lahingu käiku. Ta nägi, kuidas ohvitseride roodud, kaotustest hoolimata, hüppejooksuga visalt pealetungile läksid. Kui tuli kõvenes, heitsid nad maha, kaevusid, ja siis liikusid jälle hüpetega edasi uue jooneni; vasemal

aga, kloostri suunas, ei suutnud mässuliste jalavägi kuidagi tõusta. Grigori kritseldas Jermakovile sedeli, saatis selle sidemehega.

Poole tunni pärast kappas kohale ärritatud Jermakov. Ta jalastus patarei lasila juures, tuli raskelt hingates üles vaatleja kaeviku juurde.

«Ei saa kasakaid üles ajada! Ei tõuse!» hüüdis ta juba ennelt, kätega vehkides. «Meil on juba kakskümmend kolm meest nagu ära pühitud! Kas nägid, kuidas punased kuulipildujatega niidavad?»

«Ohvitserid lähevad, ja sina ei saa oma mehi üles aetud?» lausus Grigori läbi hammaste.

«Ma vaata ometi, neil on iga rühma kohta kergekuulipildujaja padruneid kohe jalaga segada, aga mis meil on?!»

«Nonoh, sa ära mul seleta! Vii kohe mehed edasi, muidu võtame pea maha!»

Jermakov vandus ropult, jooksis kurgaanilt alla. Tema kannul läks Grigori. Ta oli otsustanud ise 2-st jalaväepolku rünnakule viia.

Äärmise suurtüki juures, mis oli osavalt maskeeritud viirpuuokstega, pidas patareikomandör teda kinni.

«Tule, imetle inglise tööd, Grigori Pantelevitš. Nad hakkavad kohe silda tulistama. Ronime õige künkale?»

Läbi binokli paistis vaevalt nähtava ülipeene triibuna ujuvsild, mille punased sapöörid olid üle Doni ehitanud. Mööda silda veeres katkematu vooluna vankreid.

Minutj kümne pärast alustas tulistamist inglise patarei, mis oli asetunud nõkku, kivide taha. Neljas mürsk purustas silla peaaegu keskelt. Vankrite vool peatus. Oli haha, kuidas punaarmeelased askeldasid, viskasid Doni purustatud vankreid ja hobuste korjuseid.

Otsekohe eemaldusid paremast kaldast neli suurt paati sapööridega. Aga nad polnud jõudnud veel purustatud sõlakatet parandada, kui inglise patarei saatis uuesti valangu mürske. Üks neist kaevas segi ülessõidutammi vasakul kaldal, teine paiskas otse silla kõrval üles rohelise veesamba, ja uuesti alanud liikumine sillal jäi jälle seisma.

«Küll' tulistavad ikka täpselt, lurjused!» ütles patareikomandör imetlusega. «Nüüd nad ei lase kuni pimedani neid üle minna. Ei saa sellest sillast asja!»

Binoklit silme eest võtmata küsis Grigori:

«Noh, ja miks siis sina vaikid? Võiksid oma jalaväge toetada. Sa näed ju, kus on kuulipildujapesad.»

«Heameelega teeksin seda, aga pole mitte ühtainust mürskugi! Umbes poole tunni eest heitsin viimase ja siis hakkasin paastu pidama.»

«Mida sa siis siin seisad? Asu eelikuile ja sõida kus kurat!»

«Saatsin kadettide juurde mürske küsima.»

«Ei nad anna,» ütles Grigori kindlalt.

«Üks kord ütlesid juba ära, saatsin teist korda. Võib olla halastavad. Kui annaksid meile kasvõi paarkümmend tükkigi, et saaks need kuulipildujad seal vaikima panna. On's see nali — kakskümmend kolm meie meest tapetud. Ja kui palju veel maha tõmbavad? Vaata, kuidas nad kõrvetavad! . . .»

Grigori pööras pilgu kasakate kaevikuile — nende juures mäenõlvakul kaevasid kuulid endiselt kuiva maad. Seal, kuhu langes kuulipildujavalang, tekkis tolmutriibuke, nagu tõmbaks keegi nähtamatu välkkiirelt halli sulava joone piki kaevikuid. Tolmust viirutatud, näisid kasakate kaevikud kogu oma ulatuses suitsevat.

Nüüd ei jälginud Grigori enam inglise patarei tabamusi. Veidi aega kuulatas ta vaikimatut suurtüki- ja kuulipildujalaskmist, siis tuli kurgaanilt alla, läks Jermakovile järele.

«Ära mine rünnakule enne, kui saad minult käsu. Ilma suurtükitule toetuseta ei lööd me neid välja.»

«Aga kas mina ei rääkinud sulle seda?» ütles Jermakov etteheitvalt, oma kihutamisest ja laskmisest ärritatud hobuse selga istudes.

Grigori saatis silmadega kartmatult kuulide all kappavat Jermakovi, mõtles murega: «Mille kuradi pärast ta siis otse kihutab? Niidavad kuulipildujaga maha! Oleks pidanud alla lohku minema, mööda nõlva üles sõitma ja künka taga oleks ilma hädaohuta omade juurde jõudnud.» Jermakov ajas metsikut nelja kuni lohuni, sukeldus sellesse ja ei tulnud teisel pool nähtavale. «Tähendab, taipas! Nüüd jõuab pärale,» otsustas Grigori kergendatult ja heitis kurgaani kõrvale pikali, keeras endale ruttamatult plotski.

Igelik ükskõiksus valdas teda! Ei, ta ei vii kasakaid kuulipildujatule alla. Pole mõtet. Las ohvitseride rühmad lähevad rünnakule. Las nemad vallutavad Ust-Medveditskaja. Ja siin, kurgaani jalal lamades, hoidus Grigori esmakordselt kõrvale otsesest osavõtust lahingust. Mitte argus, mitte kartus surma ees või otstarbetute kaotuste ees ei juhtinud teda sel hetkel. Hiljuti ta ei säästnud ei omaenda elu ega tema juhatuse alla usaldatud kasakate elu. Aga nüüd oli nagu midagi murdunud . . . Veel iial varem polnud ta niisuguse ületamatu selgusega tundnud kõige toimuva mõttetust. Kas kõnelus Kopõloviga või kokkupõrge Fitzhalauroviga, võibolla ka mõlemad koos olid selle meeleolu põhjuseks, mis tal nii ootamatult oli tekkinud, aga igatahes ta otsustas mitte enam tule alla minna. Ta mõtles ähmaselt sellele, et kasakaid bolševikkudega ta lepitada ei suuda, ja ka ise oma südames ei võinud nendega leppida, aga kaitsta talle meelsuselt võõraid, vaenulikult temasse suhtuvaid inimesi, kõiki neid Fitzhalauroveid, kes teda sügavalt põlgasid ja keda tema ise mitte vähem sügavalt ei põlanud, — seda ta ka enam ei tahtnud ega suutnud. Ja jälle kerkisid endised vasturääkivused täie halastamatusega tema ette. «Las sõdivad. Mina vaatan kõrvalt. Niipea kui võtavad minult diviisi, palun saata end rivist tagalasse. Minule jätkub!» mõtles ta, ja mõttes vaidluse juurde Kopõloviga tagasi tulles tabas end sellelt, et otsib õigustust punastele. «Hiinlased lähevad punaste juurde paljaste kätega, astuvad nende juurde leenistusse ja näruse sõduripalga eest riskivad iga päev eluga. Ja mis tähendabki siin palk? Mida kuradit saab selle eest osta? Kui vahest ehk ainult kaartidega maha mängida . . . Tähendab, siin pole kasupüüdmist, on midagi muud . . . Liitlased aga saadavad ohvitsere, tanke, suurtükke, näe, isegi muulasid on saatnud! Ja pärast nõuavad kõige selle eest suurt kasu. Vaat milles on vahe! Noh, küll me õhtul veel vaidleme selle üle! Niipea kui staapi jõuan, kutsun ta kohe kõrvale ja ütlen: «Vahe on siiski olemas, Kopõlov, ja sa ära mind hulluta!»»

Aga vaielda ei tulnudki. Päeva teisel poolel sõitis Kopõlov välja varus oleva 4-nda polgu asukohta ja teel

tappis tema juhuslik kuul. Grigori sai sellest teada kaks tundi hiljem...

Hommikul vallutasid kindral Fitzhalaurovi 5-nda diviisi üksused lahinguga Ust-Medveditskaja.

12

Päeva kolm pärast Grigori ärasõitu ilmus Tatari külasse Mitka Koršunov. Ta ei tulnud üksi, teda saatsid kaks teenistuskaaslast karistussalgast. Üks neist oli elatanud kalmõkk, pärit kuskilt Manõtšilt, teine — ilmetu kasakanäss Raspopinskaja staniitsast. Kalmõkki nimetas Mitka põlglikult «hodjaks», Raspopinski lakkekrantsi ja tõbrast aga tituleeris Silanti Petrovitšiks.

Nähtavasti oli Mitka karistussalgas teenides Doni kasakkonnale küllalt suuri teeneid osutanud: talve jooksul oli ta ülendatud vahtmeistriks, seejärel alamhorunžiks ja saabus külasse uue ohvitserimundri täies ilus ja uhkuses. Tuleb arvata, et ta ei elanud mitte halvasti taganemisel, Donetsi taga; Mitka määratu laiad õlad pingutasid kerget kaitsevärvi frentši, kõvale püstkraele langes roosa naha rasvavolte, hästi ligi liibuvad sinised diagonaalriidest püksid lampassidega olid taga peaaegu pakatamas... Oma väliste omaduste järgi oleks Mitka pidanud olema ihukaardiväe atamanlane, elama lossi juures ja kaitsma tema keiserliku majesteedi pühitsetud isikut, kui poleks olnud seda neetud revolutsiooni. Aga niigi ei kurtnud Mitka elu üle. Oli saavutanud temagi ohvitseri aukraadi, ja mitte nii nagu Grigori Melehhov, riskides peaga ja hulljulgeid kangelastegusid tehes. Et kannuseid teenida, selleks nõuti karistussalgas inimeselt teistsuguseid omadusi... Neid omadusi aga oli Mitkal rohkem kui vaja: mitte eriti usaldades kasakaid, viis ta ise mahalaskmisele bolševismis kahtlustatuid, ei pidanud halvaks omaenda käega, nuudi või püssivarda abil õiendada arveid desertööridega, mis aga puutub areteeritute ülekuulamisse, siis polnud kogu väesalgas temale võrdset, ja kasakaväevanem Prjanišnikov ise kõneles õlgu kehitades: «Ei, noh, härrased, tehke mis tahate, aga Koršunov on ületamatu! See on

draakon, mitte inimene!» Ja veel ühe tähelepandava omaduse poolest paistis Mitka silma: kui karistajad ei võinud areteeritut maha lasta, elusana aga ei tahetud teda vabaks anda, siis mõisteti talle ihunuhtlus vitstega ja tehti Mitkale ülesandeks see täide viia. Ja ta viis täide, ning veel nii, et pärast viitkümmend hoopi algas karistataval lakkamatu verine oksendus, pärast sadat aga mässiti inimene ilma järelevaatuseta, kõhklematult roguskisse... Mitka käte alt polnud veel ükski süüdimõistetu elusana tõusnud. Itsitades kõneles ta ise enam kui üks kord: «Kui ma oleksin kõigilt punastelt, keda ma vaikseks tegin, püksid ja seelikud maha võtnud, oleksin võinud terve Tatari küla riidesse panna!»

Mitka loomusele lapsest saadik omane julmus leidis endale karistussalgas väärika rakenduse, veel enam: kuna seda miski ei pidurdanud, siis kasvas see koletult. Oma teenistuslaadi tõttu kõigi väesalka kokkuvoolavate ohvitserkonna jätistega — kokainistidega, vägistajatega, riisujatega ja muude intelligentsete lurjustega — kokku puutudes omandas Mitka meelsasti, talupoegliku püüdlikkusega kõik selle, mis nad temale oma vihas punaste vastu õpetasid, ja ilma erilise vaevata ületas õpetajaid. Seal, kus verest ja võõraist kannatustest väsinud neurasteenik-ohvitser välja ei kannatanud, vidutas Mitka ainult oma kollaseid, väikeste sädemetega täpistatud silmi ja viis asja lõpule.

Niisuguseks oli muutunud Mitka, kes oli kasakaväeosast sattunud kerge leiva peale — kasakaväevanem Prjanišnikovi karistussalka.

Külasse ilmudes sõitis ta, uhkeldades ja vastutulevate eitede tervitusteie vaevalt vastates, sammu oma talu juurde. Poolpõlenud suitsunud värava juures jalastus, andis ratsutid kalmõki kätte, astus laial sammul õue. Silanti saatel tegi ta vaikides ringi ümber vundamendi, puudutas nuudiotsaga tulekahju ajal kokkusulanud, türkiisina helklevat klaasikämpu, ütles ärevusest kähedaks muutunud häälega:

«Maha põletasid... Aga oli uhke tare! Esimene külas. Meie oma küla mees põletas maha, Miška Koševoi. Tema tappis ka vanaisa. Niiviisi, Silanti Petrov, sain siis oma kodukollet jälle näha...»

«Aga kas nendest Koševoidest on mõni kodus?» küsis teine reipalt.

«Küllap vist on. Noh, me saame nendega kokku... Nüüd aga lähme langude juurde.»

Teel Melehhovite juurde kohtasid nad Bogatõrjovide miniat, ja Mitka küsis temalt:

«Kas minu ema on Doni tagant tagasi tulnud?»

«Ei olevat vist veel tulnud, Mitri Mironõtš.»

«Aga kas lang Melehhov on kodus?»

«Vanamees või?»

«Jah.»

«Vanamees on kodus, ühe sõnaga — terve pere on kodus peale Grigori. Petro tapeti ju talvel, oled kuulnud?»

Mitka noogutas pead ja ajas hobuse traavi.

Ta sõitis mööda inimestest tühja tänavat ja tema kollastes, küllastunud ning külmades kassisilmades polnud jälgegi hiljutisest erutusest. Melehhovite õuele lähenedes ütles ta tasa, ilma et oleks eraldi ühe või teise kaaslase poole pöördunud:

«Nõndaviisi võtab siis koduküla vastu! Lõunatki tuleb minna sugulaste juurde sööma... Noh, küll me katsume veel jõudu!...»

Pantelei Prokofjevitš seadis küüni all niidumasinat korda. Ratsamehi silmates ja nende hulgas Koršunovi ära tundes läks ta värava poole.

«Palume väga,» ütles ta külalislahkelt, jalgväravat avades. «Tere tulemast, armsad külalised!»

«Tere, lang! Elus ja terve?»

«Jumal tänatud, seni pole viga. Noh, sina oled nähtavasti juba ohvitseriks tõusnud?»

«Kas sina arvasid siis, et sinu pojad üksinda peavad valgeid paguneid kandma?» ütles Mitka enesega rahulolevalt, vanamehele pikka soonilist kätt ulatades.

«Minu omad ei olnud väga himulised nende peale,» vastas Pantelei Prokofjevitš naeratades ja läks ees minema, et näidata kohta, kuhu hobused panna.

Külalislahke Iljinitšna kostitas võõraid lõunasöögiga ja pärast seda alles algas jutuajamine. Mitka päris üksikasjaliselt järele kõige kohta, mis puutus tema perekonda, ja oli sõnaaher ega ilmutanud millegagi ei viha

[illegible] kurbust. Nagu muuseas küsis, kas oli jäänud külasse keegi Miška Koševoi perekonnast, ja teada saades, et koju oli jäänud Miška ema lastega, pilgutas hiljem lühidalt ja teistele märkamatult silma.

Külalised hakkasid varsti minekut tegema. Neid saates küsis Pantelei Prokofjevitš:

«Kas mõtled kauaks külasse võõrusele jääda?»

«Noh, nii kaheks-kolmeks päevaks.»

«Emaga saad ikka kokku?»

«Kuidas satub.»

«Aga kas praegu sõidad kaugele?»

«Niisama... Lähen mõnda külainimest vaatama. Me tuleme varsti tagasi.»

Mitka oma kaaslastega ei jõudnud veel Melehhovite juurde tagasi tulla, kui juba külas levis kumu: «Koršunov tuli kalmõkkidega, tapsid kogu Koševoi perekonna mahal»

Pantelei Prokofjevitš, kes polnud midagi kuulnud, tuli parajasti sepapajast niidumasina nugadega ja tahtis uuesti asuda masinat korda seadma, kui Iljinitšna teda hõikas:

«Tule õige siia, Prokofitš! Ja kärmesti!»

Vanaeide hääles kõlas varjamatut ärevust, ja imestunud Pantelei Prokofjevitš läks kohe tare poole.

Nutune, kahvatu Natalja seisis ahju juures. Iljinitšna nuhtlas silmadega Anikuška naisele, küsis kõlatult:

«Kas uudist kuulsid, vanamees?»

«Oh, Grigoriga on midagi juhtunud... Hoia ja kaitse!» käis Pantelei Prokofjevitšist äkiline aimus läbi. Ta kahvatas, ja hirmul ning vihane sellepärast, et keegi midagi ei kõnele, hüüdis:

«Laduge rutem välja, põrgulised!... Noh, mis on juhtunud? Grigoriga?...» Ja otsekui karjumisest jõuetuks muutunud, vajus pingile, värisevaid jalgu siludes.

Dunjaška taipas esimesena, et isa kardab halbu teateid Grigori kohta, ütles kiiresti:

«Ei, isa, asi ei puutu Grišasse. Mitri tappis Koševoid maha.»

«Kuidas nii, tappis maha?» Pantelei Prokofjevitšil läks süda kohe kergemaks, aga ta ei taibanud veel Dunjaška lausutud sõnade mõtet ja küsis uuesti: «Koševoid? Mitri?»

Anikuška naine, kes oli uudistega kohale rutanud, hakkas segaselt jutustama:

«Ma käisin, onuke, vasikat taga otsimas, ja lähen parajasti Koševoide juurest mööda, kui Mitri ja temaga veel kaks kroonumeest sõidavad värava ette ja lähevad majasse. Eks mina mõtlengi: ega vasikas tuulikust kaugemale lähe, oli minu kord vasikaid karjatada . . .»

«Milleks kuradiks sa oma vasikat topid!» katkestas Pantelei Prokofjevitš teda vihaselt.

«. . . Nemad läksid siis majasse,» jätkas naine hingeldades, «ja mina seisan, ootan. «Ei nad hea pärast siia tulnud,» mõtlen. Ja kus algas kisa, ja on kuulda — tapetakse. Mina ehmusin koledasti, tahtsin ära joosta, aga jõudsin ainult tarast eemale, kuulen — taga kostab müdin; vaatan tagasi, eks seal oli teie Mitri vanaeidele viisunööri kaela heitnud ja lohistab teda mööda maad, lausa nagu koera, issand anna andeks! Vedas teise küüni juurde, vanaeit vaeseke ei tee häältki, küllap oli juba ilma meelemärkuseta; kalmõkk, kes Mitriga kaasas oli, kargas tala peale . . . Vaatan — Mitri viskas nööriotsa temale ja karjub: «Tõmba üles ja seo sõlme!» Oh, küll ma sain hirmu tunda! Minu silme all kägistasidki vaese vanaeide ära, pärast aga hüppasid hobuse selga ja sõitsid tänavat pidi vist külavalitsuse poole. Taresse ma kartsin sisse minna . . . Aga nägin, kuidas eeskojast, otse ukse alt, voolas verd läveastmeile. Kaitsku ja keelaku issand veel kord niisukest koledust nägemast!»

«Kenad külalised on jumal meile saatnud!» ütles Iljinitšna, ootavalt vanamehele vaadates.

Pantelei Prokofjevitš kuulas jutustuse hirmsas ärevuses lõpuni, ja ilma et oleks sõna lausunud, läks kohe eeskotta.

Varsti tuli värava juures nähtavale Mitka oma käsilastega. Pantelei Prokofjevitš liipas neile nobedasti vastu.

«Pea kinni!» hüüdis ta juba eemalt. «Ära too hobuseid õue!»

«Mis on, languke?» küsis Mitka imestunult.

«Pööra tagasi!» Pantelei Prokofjevitš astus talle üsna ligidale, ja Mitka kollaseisse siravaisse silmadesse vaadates ütles kindlalt: «Ära pane pahaks, lang, aga ma ei

taha, et sa minu taresse tuleksid. Parem sõida heaga minema, kuhu arvad.»

«A-a-a . . .» venitas Mitka arusaavalt ja kahvatas. «Või et ajad välja? . . .»

«Ma ei taha, et sa minu maja roojastaksid!» kordas vanamees kindlalt. «Ja et sa enam oma jalga siia ei too. Meile, Melehhovitele, pole timukad sugulased, nõndaks!»

«Sain aru! Ainult sa oled liiga härdasüdameline, languke!»

«Noh, sinul küll vist halastust pole, kui oled hakanud naisi ja lapsi tapma! Oh, Mitri, kõlbmatu amet on sul . . . Sinu kadunud isa ei tunneks küll rõõmu sinu üle!»

«Kas sina, vana tobu, tahaksid siis, et ma nendega mehkeldaksin? Nad tapsid mul isa, vanaisa, ja mina peaksin neid paitama? Mine sina — tead kuhu? . . .» Mitka tõmbas vihaselt ratsuteid, juhtis hobuse väravast välja.

«Ära sõima, Mitri, sa kõlbaksid mulle pojaks! Ja mingisuguseid maid meil omavahel jagada pole, sõida ja võta jumal kaasa!»

Ikka enam ja enam kahvatades, nuudiga ähvardades, käratles Mitka kõlatult:

«Sa ära ahvatle mind patule, ära ahvatle! Nataljast on kahju, muidu ma su, niisuguse heategija . . . Tunnen teid! Näen läbi, mis teil südames on! Donetsi taha ei taganenud? Andsite end punaste kätte. See'p see on! . . . Teid, burjuseid, tuleks kõiki hävitada nagu Koševoid! Läki, poisid! Noh, va lonkav sokk, vaata, et sa mul ette ei satu! Minu peost sa välja ei hüppa! Sinu võõrustust aga pean ma meeles! Ma olen niisugustele sugulastele kah näidanud! . . .»

Värisevate kätega lükkas Pantelei Prokofjevitš õueväravale riivi ette, läks longates majja.

«Viskasin su venna välja,» ütles ta, ilma et oleks Nataljale otsa vaadanud.

Natalja vaikis seepeale, kuigi südames oli äia teoga nõus, Iljinitšna aga lõi kiiresti risti ette ja ütles rõõmsalt:

«Ja jumal tänatud: läks, pagan, minema! Anna paha sõna andeks, Nataljuška, aga tuli välja, et teie Mitka on päris vaenlasehing! Ja ka teenistuse leidis endale säärase: mitte et nagu teised kasakad teeniks õigetes väeosa-

des, vaid tema, näe, astus karistussalka! On's see kasaka töö — timukas olla, vanaeitesid puua ja ilmsüütuid lapsi mõõkadega raiuda?! Kas nemad on siis vastuseandjad oma Miška eest? Nõndaviisi oleksid võinud punased ka meid sinuga ja Mišatka ja Poljuška Griša eest maha lüüa, aga ei löönud ju, halastasid! Ei, issand kaitsku, ma pole sellega nõus!»

«Ega ma ju seisagi venna eest, ema . . .» oli kõik, mis Natalja ütles, rätikunurgaga pisaraid pühkides.

Mitka lahkus külast samal päeval. Oli kuulda, nagu oleks ta ühinenud oma karistussalgaga kuskil Karginskaja juures ja ühes salgaga läinud korda looma Donetsi ringkonna ukraina alevites, millede elanikud olid süüdi selles, et olid Ülem-Doni mässu mahasurumisest osa võtnud.

Pärast tema ärasõitu arutati seda asja külas nädalapäevad. Enamus mõistis hukka omavolilise arveteõlendamise Koševoi perekonnaga. Tapetud maeti kogukonna kulul; Koševoide tareke taheti müüa, kuid ostjaid ei leidunud. Küla-atamani käsul löödi luugid ristamisi laudadega kinni, ja kaua veel kartsid lapsed koleda koha lähedusses mängida, taadid ja vanaeided aga tegid, mahajäetud tarekesest möödudes, ristimärki ja palvetasid tapetute hingerahu eest.

Siis jõudis kätte stepi heinategu ja hiljutised sündmused unusid.

Küla elas endiselt: tehti tööd ja oodati teateid rindelt. Need peremehed, kelledel tööloomad olid alles jäänud, ägasid ja vandusid küüdikohuseid täites. Peaaegu iga päev tuli härjad ja hobused töö juurest ära kiskuda ja nad staniitsasse saata. Hobuseid niidumasinate eest lahti rakendades kirusid vanamehed mõnigi kord pikaleveninud sõda. Kuid mürske, padruneid, okastraadirulle, toidumoona oli tarvis rindele vedada. Ja veetigi. Siis tulid veel nagu kiuste nii ilusad ilmad, et muud ära teegi kui aina niida ja riibu valminud, haruldaselt kõrge toiteväärtusega rohtu.

Pantelei Prokofjevitš valmistus heinateoks ja oli Darja peale väga pahane. Too oli läinud paari härgadega padruneid vedama, oli pidanud ümberlaadimispunktist tagasi tulema, aga möödus nädal, ja temast polnud kihku ega

kahju ilma selle paari vanade, kõige kindlamate härgadeta polnud aga stepis **midagi peale hakata.**

Otsti ei oleks pidanud Darjat saatma . . . Südant kõvaks tehes oli Pantelei Prokofjevitš talle härjad usaldanud, teades, kui himuline ta oli lõbusalt aega viitma ja kui hooleta loomade talitamises, aga peale tema polnud kedagi. Dunjaškat ei võinud saata, sest ei sobi ju tütarlapsel võõraste kasakatega kaugele teekonnale sõita; Natal jal on väikesed lapsed; ega's vanamees ise pidanud neid neetud padruneid vedama? Darja aga pakkus end meelsasti sõitma. Ta oli ka varem väga hea meelega tgale poole sõitnud: olgu veskile, olgu hirsiveskile või mõne muus majapidamisasjas, ja kõik ainult sellepärast, et väljaspool kodu ta tundis end hoopis vabamana. Iga sõit tõi talle meelelahutust ja rõõmu. Meheema järelevalve alt välja pääsedes võis ta niihästi naistega isu täis laadrata kui ka — nagu tal oli viisiks vahel ütelda — «möödaminnes armastust mängida» mõne, talle meeldima hakanud kasakaga. Kodus aga ei andnud karm Iljinitšna talle ka pärast Petro surma voli, nagu oleks Darja, kes oli murdnud truudust elusale mehele, kohustatud olnud pidama seda surnule.

Pantelei Prokofjevitš teadis, et härgadele ei saa osaks peremehelik hoolitsus, aga parata polnud midagi, — saatis teekonnale vanema minia. Saatis siis ära ja elas terve nädala suures mures ja südamerahutuses. «Otsas on minu härjakesed!» mõtles ta enam kui üks kord, öösi ärgates ja raskelt ohates.

Darja saabus üheteistkümnenda päeva hommikul. Pantelei Prokofjevitš oli parajasti põllult tulnud. Ta niitis ühiselt Anikuška naisega, ja jättes tema ning Dunjaška steppi, tuli külasse vee ja söögi järele. Vanarahvas ja Natalja einestasid, kui vankri rattad tuttava kolinaga äkiast mööda veeresid. Natalja jooksis kärmesti akna juurde, nägi silmini rätikusse mässitud Darjat, kes väsinud, kõhnaks jäänud härgi sisse juhtis.

«Tema või?» küsis vanamees, mälumata pala kugistades.

«Darja!»

«Ei lootnud härgi nähagi saada! Noh, jumal tänatud! Neetud ringiulaja! Suure vaevaga jõudis viimaks koju

tagasi . . .» pomises vanamees, ristimärke tehes ja küllas tunult röhitsedes.

Härjad rakmest lahti võtnud, astus Darja kööki, pant neljaks kokkupandud koormariide läve juurde, teretas koduseid.

«Ega's midagi, kullake! Sa oleksid võinud veel nädal aega sõita!» ütles Pantelei Prokofjevitš südametäiega, Darjale altkulmu pilku heites, ilma et oleks tema tervitusele vastanud.

«Eks sõitnud ise!» sähvas Darja vastu, tolmust rätikut peast võttes.

«Miks sa siis nii kauaks ära jäid?» segas end jutusse Iljinitšna, et vastuvõtu ebasõbralikkust heaks teha.

«Ei lastud varem, sellepärast jäingi kauaks.»

Pantelei Prokofjevitš vangutas umbusklikult pead, küsis:

«Hristonja ei lasti ümberlaadimispunktist tagasi, aga sind mitte?»

«Aga mind ei lastud!» Darja välgutas vihaselt silmi, lisas: «Kui ei usu — sõitke, küsige ülema käest järele, kes vooriga kaasas oli.»

«Järele pärida sinu kohta pole mul vaja, aga teinekord istu juba kodus. Sind on paras ainult surma järele saata.»

«Hirmutasite mu ära! Oh, küll hirmutasite ära! Ma ise ei sõida! Kui saadate, ka siis ei sõida!»

«Kas härjad on terved?» küsis vanamees juba leplikumalt.

«Terved. Ei ole teie härgadel viga midagi . . .» Darja vastas vastu tahtmist ja oli süngem kui öö.

«Läks teel mõne kallikesega lahku, sellepärast ongi vihane,» mõtles Natalja.

Ta suhtus alati Darjasse ja tema ebapuhtaisse armulugudesse haletsus- ja vastikustundega.

Pärast einet tahtis Pantelei Prokofjevitš ära sõita, aga parajasti tuli küla-ataman.

«Ütleksin — õnn kaasa, aga oota, Pantelei Prokofjevitš, ära sõida välja.»

«Kas sa ei tulnud viimati jälle küüdi pärast?» küsis vanamees teeseldud vagurusega, endal aga jäi hingki viha pärast kinni.

«Ei, nüüd on teine laul. Täna sõidab meie juurde kogu

[illegible] armee ülemjuhataja ise, kindral Sidorin ise, saad aru? Praegu tõi kiirkäskjalg staniitsa-atamanilt paberi, kesh kõik taadid ja eided viimaseni koosolekule kokku ajada.»

«On neil aru peas?» hüüdis Pantelei Prokofjevitš. «Kes siis niisugusel kibedal ajal koosolekuid peab? Aga kas see sinu kindral Sidorin varub mulle talveks heinu?»

«Ta on niisama palju sinu kui minugi oma,» vastas ataman rahulikult. «Mina teen seda, mis mulle on kästud. Võta härjad lahti! Tuleb soola-leivaga vastu võtta. Räägitakse peale muu, et temaga olevat kaasas liitlaste kindralid.»

Pantelei Prokofjevitš seisis pisut aega vaikides vankri juures, pidas aru ja hakkas härgi eest lahti võtma. Nähes, et tema sõnadel oli mõju, küsis lõbusamaks muutunud ataman:

«Kas ei saaks sinu märakest kasutada?»

«Milleks sul teda vaja?»

«On käsk, söögu neid kärbsed, kolm troikat Hullu oru juurde vastu saata. Kust aga neid võtta, neid tarantasse ja hobuseid, seda ma ei mõista! Tõusin kolm koitu enne vareseid üles, jooksen ringi, särk on juba korda viis seljas märjaks läinud, — ja ainult neli hobust olen kokku saanud. Rahvas on kõik tööl, — kas või karju kohe!»

Vagaseks jäänud Pantelei Prokofjevitš nõustus mära andma ja pakkus isegi oma vedru-tarantassi. Olgu mis on, aga sõitis ikkagi armeekomandör ja veel välismaa kindralitega, kindralite vastu aga tundis Pantelei Prokofjevitš alati kartlikku austust . . .

Ataman vaevanägemise tagajärjel aeti kuidagi kaks troikat kokku ja saadeti Hullu oru juurde aukülalistele vastu. Väljakule kogunes rahvast. Paljud olid heinateo pooleli jätnud, ruttasid stepist külasse.

Töönud käega töö peale, ehtis Pantelei Prokofjevitš end ilusti välja, tõmbas selga puhta särgi ja lampassidega kalevised püksid, pani pähe mütsi, mille Grigori oli kunagi kingituseks toonud, ja lonkas väärikalt maidaanile, andnud vanaeidele käsu, et saadaks Darjaga vett ja sööki Dunjaškale.

Varsti kerkis tee kohal üles paks tolm ja hakkas kiire vooluna küla poole liikuma, läbi tolmu aga välgatas

midagi metallist, ja kaugelt kostis autosireeni laulev hääl. Külalised sõitsid kahes tuliuues tumesinises läikivas autos; kuskil kaugel taga kappasid tühjalt troikad, heinateolt sõitvaist heinalistest mööda kihutades, ja nukralt tilisesid lookade all posthobuste kellukesed, mis ataman oli pidulikuks puhuks hankinud. Väljakul tekkis rahvahulgas märgatav liikumine, hakkas kostma kõnekõmin, kõlas laste lõbusaid hüüatusi. Hämmeldunud ataman hakkas sagima rahva hulgas, kogudes auväärseid vanamehi, kes pidid soola-leiva kätte andma. Ta silme alla sattus Pantelei Prokofjevitš ja ataman hakkas rõõmuga temast kinni.

«Aita välja, jumala pärast! Sina oled elus mõndagi näinud ja läbi teinud, tunned kombeid ... Sina juba tead, kuidas neid tervitada ja kõik nii edasi ... Pealegi oled sa ka Krugi liige ja sul on säherdune poeg ... Palun, võta sool-leib, sest mina löön kohe nagu araks ja põlved kipuvad värisema.»

Pantelei Prokofjevitš, kes oli aust äärmiselt meelitatud, keeldus algul viisakuse pärast, siis aga tõmbas kuidagi äkki pea õlgade vahele, tegi kärmesti ristimärgi ja võttis väljaõmmeldud käterätikuga kaetud vaagna soola-leivaga; rahvahulka küünarnukkidega laiali tõugates astus ette.

Autod lähenesid kiiresti väljakule ja nende taga kihutas terve kari eri värvi koeri, hääled haukumisest kähedad.

«Kuidas on? Kas sa ei karda?» küsis kahvatuks muutunud ataman sosinal Pantelei Prokofjevitšilt. Tema nägi esmakordselt nii kõrget ülemust. Pantelei Prokofjevitš välgatas kõrvalt tema peale sinakate silmavalgetega, üllas ärevuse pärast kähiseva häälega:

«Säh, hoia, niikaua kui ma habet soen. Võta ometi!»

Ataman võttis vaagna abivalmilt vastu, Pantelei Prokofjevitš silus vurre ja habet, ajas rinna ette ja, — vigase jala varbaotstele toetudes, et tema lonkamist näha poleks, — võttis jälle vaagna. Aga see hakkas tema käes nii värisema, et ataman ehmunult küsis:

«Ega sa maha pilla? Oi, vaata ette!»

Pantelei Prokofjevitš tõmbas halvakspanevalt õlaga. Tema pillab maha! Võib ometi inimene niisuguse rumala

lause lausuda! Tema, kes oli Krugi liige ja määratud atamani lossis teretas kõiki kättpidi, ja äkki heitub mingisuguse kindrali ees? See vilets atamaninäss on täiesti aru kaotanud!

«Kui ma Kasakate Krugis olin, vennas, siis jõin määratud atamani endaga teed sissepandud suhkruga ...» algas Pantelei Prokofjevitš ja jäi vait.

Esimene auto peatus temast umbes kümne sammu kaugusel. Väledasti hüppas välja raseeritud autojuht, suure sirmiga müts peas ja frentšil kitsad mittevene pagunid; ta avas autoukse. Väärikalt väljusid autost kaks kaitsevärvi riietuses sõjaväelast, suundusid rahvahulga poole. Nad tulid otse Pantelei Prokofjevitši peale, ja see, võtnud valveseisangu, tarduski sellesse asendisse. Ta taipas, et just need tagasihoidlikult riietatud mehed ongi kindralid, teised aga, kes järel tulid ja olid välimuselt uhkemad, on lihtsalt nende saatjaskonda kuuluvad ohvitserid. Vanamees vaatas lähenevaile külalistele ilma silmi pilgutamata, ja ikka enam peegeldus tema vaates varjamatut imestust. Kus on siis rippuvad kindraliepoletid? Kus õlgelbandid ja ordenid? Ja mis kindralid need siis on, kui neid välimuselt ei saa millegi poolest eraldada kõige tavalisemaist sõdur-kirjutajaist? Pantelei Prokofjevitš oli silmapilkselt ja raskesti pettunud. Ta sai isegi kuidagi pahaseks niihästi oma piduliku ettevalmistuse pärast vastuvõtuks kui ka nende kindraliseisusele häbi tegevate kindralite peale. Kurat võtaks, kui tema oleks teadnud, et ilmuvad säherdused kindralid, siis ta poleks nii hoolikalt riietunud ega niisuguse värinaga oodanud ja igatahes poleks seisnud nagu narr, vaagen käes ja vaagnal halvasti küpsenud leib, mille on küpsetanud mõni tatine vanamoor. Ei, Pantelei Melehhov polnud veel ijal inimeste pilkelauaks olnud, aga näe siin tuli olla; põrmukese aja eest kuulis ta ise, kuidas tema selja taga itsitasid poisikesed, üks põrguline aga hüüdis koguni täiest kõrist: «Poisid! Kae, kui troisse lombakas Melehhov end ajab! Nagu oleks küünarpuu alla neelanud!» Oleks veel olnud asi, mille pärast taluda pilkeid ja vaevata haiget jalga, seisles sirgelt nagu pillikeel ... Pantelei Prokofjevitšil keeb kõik sees viha pärast. Ja kõiges oli süüdi see neetud argpüks ataman! Tuli, luiskas suud-silmad täis,

võttis māra ja tarantassi, jooksis tervet küla pidi ringi, keel väljas, otsis kuljuseid ja kurinaid troikade jaoks. Tõepoolest: kui inimene head pole näinud, siis rõõmustab ta räbalagi üle. Pantelei Prokofjevitš on oma eluajal hoopis teistsuguseid kindraleid näinud! Võta näiteks kas või keiserlikul ülevaatusel: mõni tuleb — kogu rind täis riste, medaleid, kullatikandust; vaatad, ja kohe süda tunneb rõõmu, lihtsalt ikoon, mitte kindral! Need siin aga — üleni rohelises nagu pajuharakad. Ühel pole isegi mitte mütsi peas, nagu nõuab täielik vorm, vaid mingisugune pajake tüllriide all, ja lõust on üleni paljaks aetud, mitte üht karvaudet ei leia sa seal, otsi või tikutulega ... Pantelei Prokofjevitš tegi sünge näo ja peaaegu oleks vastikuse pärast sülitanud, aga keegi tõukas teda tugevasti selga, sosistas valjusti:

«Mine ometi, vii kätte! ...»

Pantelei Prokofjevitš astus ettepoole. Kindral Sidorin vaatles üle tema pea põgusalt rahvahulka, lausus kõlavalt:

«Tervist, isandad-vanamehed!»

«Tervist, teie kõrgeausus!» hakkas külarahvas lahkhääleliselt kisama.

Kindral võttis soola-leiva armulikult Pantelei Prokofjevitši käest vastu, ütles «tänan!» ja andis vaagna adjutandile edasi.

Sidorini kõrval seisev pikk kiitsakas inglise polkovnik vaatles kasakaid sügavale silmade peale tõmmatud kiivri alt külma uudishimuga. Kindral Briggsi — Kaukaasias asuva Briti sõjaväelise missiooni ülema — käsul saatis ta Sidorinit tema inspektsioonisõidul mööda bolševikest vabastatud Doni Kasakate Ringkonna maad ja õppis tõlgi abil kohusetruult tundma kasakate meeleolusid ning tulevus samuti olukorraga rindeil.

Polkovnik oli väsinud reisivintsutustest, ühetoonilisest stepimaastikust, igavaist jutuajamistest ja kogu suurrigi esindaja kohuste keerulisest kompleksist, aga — kuningliku teenistuse huvid kõigepealt! Ja ta kuulas tähelepanelikult staniitsa-oraatori kõnet ning sai peagi kõigest aru, sest ta mõistis vene keelt, varjates seda kõrvaliste eest. Eht briti kõrkusega vaatas ta nende sõjakate stepipoegade mitmelaadilistele tõmmudele nägudele, imestades selle

jaosilise segunemise üle, mis alati silma torkab, kui kasakasalka vaadata; valgeverelise slaavlasest kasaka kõrval seisis tüüpiline mongol, selle naabriks oli ronkmust noor kasakas, kes kätt määrdunud sidemes hoides poolvaljusti vestles hallijuukselise piibliliku patriarhiga, ja võis kihla vedada, et selle sauale toetuva, vanamoelisse kasakakuube riietatud patriarhi soontes voolab puhtaim kaukaasia mägilaste veri ...

Polkovnik tundis veidi ajalugu: kasakaid vaadeldes mõtles ta sellele, et mitte ainult neil barbaritel, vaid ka nende pojapoegadel ei tule minna Indiasse mõne uue Tšingis-hani juhtimisel. Pärast võitu bolševike üle lahkub kodusõjas verest tühjaksjooksnud Venemaa kauaks ajaks suurriikide rivist, ja lähemate aastakümnete jooksul ei õnnestu siis enam miski Briti idapoolseid valdusi. Et aga bolševikud võidetakse, selles oli polkovnik kindlalt veendunud. Ta oli kaine mõistusega inimene, oli enne sõda kaua aega Venemaal elanud ja muidugi ei võinud kuidagi uskuda, et poolmetsikul maal pääseksid võidule kommunismi utoopilised ideed ...

Polkovniku tähelepanu tõmbasid endale omavahel valjusti sosistlevad naised. Ilma et oleks pööranud pead, vaatles ta nende sarnakaid, tuulest pargitud nägusid, ja vaevalt märgatav põlglik muie kõverdas tema kõvasti kokkusurutud huuli.

Andnud soola-leiva külalistele kätte, segas Pantelei Prokofjevitš end rahva hulka. Ta ei hakanud kuulama, kuidas mingisugune staniitsa kuldsuu tervitas saabunuid Vjošenskaja staniitsa kasakaelanikkonna nimel, vaid käinud tükk aega rahva seas ringi, läks eemal seisvate troikade juurde.

Hobused olid üleni vahus ja küljed lõõtsusid neil jõuetult. Vanamees astus oma māra juurde, kes oli kõrtsmiseks ette rakendatud, pühkis tal käisega sõõrmeid, ohkas. Ta oleks tahtnud vanduda, siinsamas māra lahti rakendada ja koju viia, — nii suur oli tema pettumus.

Sel ajal pidas kindral Sidorin tatarskilastele kõnet. Maininud heakskiitvalt nende võitlustegevust punaste tagalas, ütles ta:

«Teie võitlesite mehiselt meie ühiste vaenlastega. Kodumaa, mis järk-järgult vabaneb bolševikest, nende hirm-

sast ikkest, ei unusta teie teeneid. Ma tahaksin autasustamisega ära märkida neid teie küla naisi, kes, nagu meil teada on, eriti paistsid silma relvastatud võitluses punaste vastu. Ma palun ette astuda meie kangelannasid-kasakatare, kellede nimed praegu ette loetakse!»

Üks ohvitseridest luges ette lühikese nimestiku. Esimesena oli seal märgitud Darja Melehhova, teised olid mässu algul tapetud kasakate lesed, kes nagu Darjagi olid osa võtnud arveteõiendamisest vangilangenud kommunistidega, kes pärast Serdobski polgu allaandmist olid Tatari külla toodud.

Darja polnud sõitnud põllule, nagu Pantelei Prokofjevitš oli käskinud. Tuli välja, et ta oli siinsamas, külanaiste hulgas, ja oli mukitud nagu pidu puhuks.

Niipea kui ta oma nime kuulis, tõukas ta naised lahti ja läks julgesti ettepoole; minnes kohendas ta oma valget pitsiäärisega rätikut ja naeratas silmi vidutades pisut hämmeldunult. Isegi väsinuna pärast teekonda ja armuseiklusi oli ta pagana ilus! Päevitamata kahvatud põsed tõstsid teravamini esile vidutatud, otsivate silmade kuuma läiget, värvitud kulmude isemeelses lookes ja naeratavate huulte kurrus aga peitus midagi väljakutsuvat ja ebapuhast.

Seljaga rahvahulga poole seisev ohvitser jäi talle tee peale ette. Darja lükkas teda kergelt eemale, ütles:

«Laske peiusugulased läbi!» Ja astus Sidorini juurde.

See võttis adjutandi käest Georgi lindiga medali ja, oskamatult sõrmedega toimides, kinnitas selle Darja pluusi külge vasakul rinnapoolel, vaatas siis naeratades Darjale silma.

«Teie olete märtsis tapetud horunži Melehhovi lesk?»

«Jah.»

«Te saate kohe raha viissada rubla. Selle annab teile välja see ohvitser siin. Kasakate ataman Afrikan Bogajevski ja Doni valitsus tänavad teid teie poolt ülesnäidatud suure vahvuse eest ja paluvad vastu võtta kaastundeavalduse... Nad tunnevad teile teie õnnetuses kaasa.»

Darja ei mõistnud mitte kõike, mis kindral talle kõnelles. Ta tänas peanoogutusega, võttis adjutandi käest raha ja vaatas sõnatult naeratades ka omalt poolt noorevõitu kindralile otse silma. Nad olid peaaegu ühepikkused ja

ilma erilise piinlikkusetundeta silmitses Darja kuivetut kindralinägu. «Odavaks hindasid mu Petro, mitte kalmaka kui paari härgi... Aga kindralil pole viga, päris sobilik,» mõtles ta temale omase künismiga sel teemal. Sidorin ootas, et ta kohe eemale läheb, aga Darja vaevitas millegipärast. Adjutant ja Sidorini taga seisvad ohvitserid osutasid kulmuliigutustega üksteisele käbeda tüse peale; nende silmis lõid vilkuma lõbusad tulukesed; isegi inglasest polkovnik elavnes, kohendas vööd, astus ühelt jalalt teisele, ja tema kiretule näole ilmus midagi ahnaselt naeratusega sarnlevat.

«Kas ma võin minna?» küsis Darja.

«Jajah, muidugi!» lubas Sidorin kiiresti.

Kohmetu liigutusega pistis Darja raha pluusi väljalõikesse, läks rahvahulga poole. Kõik kõnedest ja tseremooniatest väsinud ohvitserid jälgisid tähelepanelikult tema kergeid libisevat kõnnakut.

Sidorinile lähenes ebakindlalt kadunud Martin Šamili naine. Kui ka tema vana pluusikese külge oli kinnitatud medal, hakkas Šamilihha äkki nutma, ja veel nii abitult ning naiselikult kibedasti, et ohvitseride nägudelt kadus korraga lõbus ilme ja need muutusid tõsisteks, kaasatundvalt hapudeks.

«Teie mees on ka tapetud?» küsis Sidorin kulmu kortsutades.

Nuttev naine kattis näo kätega, noogutas vaikides pead.

«Tal on lapsi rohkem kui koormatäis!» ütles keegi kasakaist bassihäälega.

Sidorin pööras näo inglase poole, ütles valjusti:

«Me autasustame naisi, kes on ilmutanud lahingutes bolševike vastu erilist vahvust. Enamikul neist tapeti mehed bolševike-vastase ülestõusu algul, ja oma meeste surma eest kätte makstes hävitasid need lesknaised täielikult suure salga kohalikke kommuniste. Esimene minu poolt autasustatu — ohvitserinaine — tappis oma käega julmuse poolest kuulsaks saanud komissari-kommunisti.»

Ohvitser-tõlk hakkas kiiresti inglise keeli kõnelema. Polkovnik kuulas ära, kummardas pea, ütles:

«Ma imetlen nende naiste vaprust. Ütelge, kindral, kas nad võtsid lahinguist osa võrdselt meestega?»

«Jah,» vastas Sidorin lühidalt ja kutsus kärsitu käeliigutusega kolmandat leske lähemale astuma.

Varsti pärast autasude kätteandmist sõitsid külalised ära staniitsasse. Rahvas hakkas väljakult kiiresti laialt minema, rutates heinatööle, ja mõni minut pärast seda, kui olid kadunud koerte haukumisest saadetud autod, jäid kirikutara juurde ainult kolm vanameest.

«Imelikud ajad on kätte jõudnud!» ütles üks neist ja lahutas käsi. «Vanasti oli nii, et sõjas anti Georgi rist või medal suurte tegude, kangelastegude eest, ja veel kellele anti? Kõige vahvamatele, kõige hulljulgematele! Ei olnudki väga palju neid, kes tormasid hädaohtudesse, et riste hankida. Ega asjata tekkinud ütlus: «Kas ristiga koju või jää maha nagu roju.» Aga näe, nüüd riputati naistele medalid külge... Ja oleks veel mille eest, aga siin niisama... Kasakad tõid vangid külasse, ja naised tegid roigastega lõpu neile, sõjariistadeta inimestele. Mis kangelastegu see siis on? Mitte ei saa aru, jumal nuhelgu!»

Teine vanamees, poolpime ja igerik, asetas jala eemale, võttis ruttamata taskust torrukeeratud riidest tubakakoti, ütles:

«Eks nemad, ülemused, näe selgemini sealt Tšerkasskovist. Küllap seal arvati nõnda: tarvis ka naistele ahvatlust pakkuda, et kõigil meeleolu tõuseks, et kangemini sõdiksid. Esiteks medal, siis viissada rubla raha, — misuke naine suudab niisugusele aule vastu panna? Mõni kasakas ehk ei tahakski tuleliinile minna, mõtleks sõjast kõrvale hoida, aga kas ta saab nüüd paigale jääda? Naine hundab tal kõik kõrvad täis. Õine kägu kukub ikka teistest üle! Ja iga naine mõtleb: «Võib-olla riputatakse ka minule medal külge?»»

«Seda sa räägid asjata, veli Fjodor!» kostis kolmas. «Oli vaja tasu anda ja antigi. Naised on leseks jäänud, raha on neile suureks abiks majapidamises, medalid aga annetati neile vahvuse eest. Daška Melehhova mõistis esimesena Kotljarovi üle kohut, ja tegi õigesti! Issand on nende kõigi kohtumõistja, aga ka naisi ei saa süüdistada: eks oma veri tõsta ikka kõvasti häält...»

Vanamehed vaidlesid ja sõimlesid seni, kui hakati pihupalvusele helistama. Niipea kui kellamees esimese löögi andis, tõusid kõik kolm püsti, lõid risti ette ja läksid väärikalt kirikuaeda.

13

Imelik, kuidas oli muutunud elu Melehhovite perekonnast. Üsna hiljuti alles tundis Pantelei Prokofjevitš end majas täisvõimulise peremehena, kõik kodused alistusid talle vastuvaidlematult, töö läks järk-järgult edasi, jagati oskustega nii rõõmu kui ka muret, paljude aastate jooksul oli välja kujunenud hästi kooskõlastatud elukord. Oli väga õhkmeelne perekond, aga kevadest saadik muutus kõik. Esimesena lõi end lahti Dunjaška. Ta ei näidanud üles avalikku sõnakuulmatust isa vastu, aga iga tööd, mis tal tuli teha, tegi nähtava vastumeelsusega ja nii, nagu ei loetaks ta mitte enda jaoks, vaid palgalisena; ja väliselt oli ta muutunud kuidagi kinniseks, võõraks; väga harva oli nüüd kuulda Dunjaška muretut naeru.

Pärast Grigori ärasõitu rindele eemaldus ka Natalja vanadest; pea kogu aja veetis ta lastega, ainult nendega kõneles ja tegeles ta meeleldi, ja näis nõnda, et salajas Natalja kurvastab rängalt millegi pärast, kuid iial ei lausunud ta kellelegi omastest sõnakestki oma murest, ei kaevanud kellelegi ja varjas igati, et tal on raske.

Darjast ei maksnud kõneldagi: Darja oli küüdiskäimisest saadik hoopis teiseks muutunud. Ikka sagedamini räägiti ta meheisale vastu, Iljinitšnale ei pööranud üldse tähelepanu, oli ilma nähtava põhjuseta kõigile vihane, heinateost päästis end lahti haiglase oleku ettekäändel, ja käitus nii, nagu elaks ta viimaseid päevi Melehhovite majas.

Perekond lagunes Pantelei Prokofjevitši silme all. Nemad jäid vanaeidega kahekesi. Ootamatult ja kiiresti olid katkenud sugulussidemed, oli kadunud vahekordade soojus, kõnelustes tungisid ikka sagedamini esile ärrituvuse ja võõrdumise noodid... Ühise laua taha ei istutud mitte nii nagu enne — üksmeelse ja sõbraliku perena, vaid nagu juhuslikult kokkusattunud inimesed.

Kõige selle põhjuseks oli sõda, Pantelei Prokofjevitš mõistis seda väga hästi. Dunjaška oli vihane vanematele sellepärast, et need olid võtnud talt lootuse kunagi naltuda Miška Koševoiga — ainukesega, keda ta armastas kogu piiritu tütarlapseliku kirega; Natalja, kinnine nagu ta oli, kannatas vaikides ja sügavalt selle tõttu, et Grigori oli jälle hakanud Aksinja poole hoidma. Pantelei Prokofjevitš nägi kõike seda, aga ei saanud midagi teha, et perekonnas endine kord jalule seada. Tõepoolest, ega's ta võinud pärast kõike, mis oli juhtunud, anda nõusolekut oma tütre abiellumiseks kange bolševikuga, ja mis tulu olekski tema nõusolekust, kui see kuradi pelgmees uitas kuskil rindel, pealegi veel Punaarmee väeosas? Niisama oli Grigoriga: kui ta poleks olnud ohvitseri aukraadis, oleks Pantelei Prokofjevitš temast kergesti jagu saanud. Ja veel nii jagu saanud, et Grigori poleks pärast seda silmagi Astahhovi õue poole kõõritanud. Aga sõda oli kõik sassi ajanud ja võtnud vanamehelt võimaluse elada ja valitseda oma maja nii, nagu tema oleks tahtnud. Sõda oli teda laostanud, võtnud talt endise tööinnu, võtnud temalt vanema poja, toonud lahkheli ja segaduse perekonda. See oli käinud tema elust üle nagu torm üle nisupõllu, kuid nisu tõuseb ka pärast tormi ja ilutseb päikese all, vanamees aga ei suutnud ennast enam püsti ajada. Mõttes lõi ta kõigele käega — tulgu, mis tuleb!

Saanud kindral Sidorini käest autasu kätte, muutus Darja lõbusamaks. Ta tuli väljakult sel päeval hoogsana ja õnnelikuna. Säravate silmadega näitas Nataljale medalit.

«Mis eest see sulle anti?» imestas Natalja.

«See on vader Ivan Aleksejevitši eest, ülendagu issand tema, lurjuse, hingekest! Ja see — Petja eest...» Ja uhkeldades lõi ta lahti paki krabisevaid Doni paberrahasid.

Põllule Darja ei sõitnudki. Pantelei Prokofjevitš tahtis saata teda leivakotti viima, aga Darja keeldus kindlalt.

«Jätke rahule, isa, ma olen teekonnast surmani väsinud!»

Vanamehe nägu tõmbus pilve. Siis ütles Darja, et jämedavõitu keeldumist heaks teha, poolnaljatades:

«Niisugusel päeval oleks teil patt sundida mind põllule sõitma. Mul on täna pidupäev!»

«Viin lõegi ära,» nõustus vanamees. «Noh, aga kuidas on rahaga?»

«Mis on rahaga?» Darja kergitas imestunult kulme.

«Ma küsin, kuhu sa raha paned?»

«See on juba minu asi. Kuhu tahan, sinna panengi!»

«Kuidas siis nii? Raha anti sulle ju Petro eest?»

«See anti mulle, ja teil pole selle kohta ütlemist.»

«Aga kas sina siis ei ole perekonnainimene või?»

«Mis teie sellelt perekonnainimeselt siis tahate, isa? Raha endale võtta?»

«Mitte just, et kõik endale võtta, aga eks Petro olnud meile ju poeg, või kes sinu arvates? Meie vanaeidega peame ju osa saama?»

Mehelsa nõudmised olid ilmselt ebakindlad, ja Darja võttis kõhklematult ülekaalu. Mõnitav-rahulikult ütles ta:

«Mitte midagi ei anna ma teile, rublatki ei anna! Teie osa siin pole, see oleks teie kätte antud. Kust te võtsite, et ka teie osa siin on? Sellest polnud juttugi, ja teie ärge parem püüdkegi minu oma, niikuinii ei saa.»

Siis võttis Pantelei Prokofjevitš ette viimase katse:

«Sina elad perekonnas, sööd meie leiba, tähendab — meil peab kõik ühine olema. Mis kord see on, kui igaüks hakkab omaette majapidamist soetama? Mina seda ei luba!» ütles ta.

Aga Darja lõi tagasi ka selle katse oma kätte saada taktikult temale kuuluv raha. Häbematult naeratades ütles ta:

«Isa, mina pole teiega laulatatud, täna elan teie juures, homme lähen mehele ja olengi kadunud! Söögi eest aga pole ma kohustatud teile maksma. Ma olen teie perekonna heaks kümme aastat töötanud, selga küürutanud!»

«Sa oled enda heaks töötanud, va ümberhulkuja lita!» hõõdis Pantelei Prokofjevitš pahaselt. Ta kisendas veel midagi, aga Darja ei hakanud kuulamagi, pööras end ümber tema nina all ümber, nii et seelikusaba lehvis, ja läks ära oma kambrisse. «Ei ole sa sihukesega kokku sattunud!» sosistas ta, pilkavalt naeratades.

Sellega jutt lõppeski. Tõepoolest, Darja polnud nii sugune, et oleks vanamehe viha kartusel enda omandi käest ära andnud.

Pantelei Prokofjevitš seadis end valmis põllule sõitma ja enne ärasõitu kõneles lühidalt Iljinitšnaga.

«Sa vaata Darja järele...» palus ta.

«Mida tema järele siis vaadata?» imestas Iljinitšna.

«Seda, et paneb teine äkki majast minema ja võtab veel meie varast midagi kaasa. Mina arvan nii, et ega ta ilma asjata tiibu laiali aja... Näha, et on leidnud endale paarilise, ja läheb täna-homme mehele.»

«Küllap see vist nii on,» nõustus Iljinitšna ohkega. «Elab teine nagu teeniks tööga võlga tasa, miski ei kõlba talle, miski pole tema meele järgi... Tema on nüüd ära lõigatud viilukas, ja seda ei saa enam külge panna, püüa kuidas tahad.»

«Meil pole vajagi teda külge panna! Vaata, vana loll, ära sa hakka teda kinni pidama, kui tuleb jutuks. Las läheb talust minema. Ma olen juba tüdinud temaga jändamast.» Pantelei Prokofjevitš ronis vankrisse; härgi ergutades lõpetas: «Tema poeb töö eest varju nagu koer kärbeste eest, ise aga püüab ikka parema pala nahka panna ja simmanile kaduda. Meil pole pärast Petrot, ülendagu issand tema hingekest, vaja sihukest perekonnas pidada. See pole naine, vaid päris põrgutukk!»

Vanarahva oletused olid ekslikud. Darjal polnud mõteski mehele minna. Meheleminekule ta ei mõtelnud, muu mure oli tal südames...

Kogu selle päeva oli Darja seltsiv ja lõbus. Isegi kokkupõrge raha pärast ei avaldanud tema meeleolule mõju. Ta keerutas ennast kaua peegli ees, medalit igat moodi vaadeldes, riietus korda viis ümber, proovides, missuguse pluusi juurde triibuline Georgi pael kõige paremini sobib, naljatas: «Ma peaksin nüüd riste kah veel hankima!» — siis kutsus Iljinitšna kambrisse, pistis talle käisesse kaks kahekümnerublast paberraha, ja kuumade kätega Iljinitšna pahklikku kätt vastu rinda surudes sosistas: «See on Petja mälestamiseks... Tellige surnutepühal hingepalve, ema, keetke kutjaad...» Ja hakkas nutma... Hetke pärast aga, pisarad alles silmis läikimas, mängis juba Mišatkaga, kattis teda oma siidise pühapäevarätt

kõga ja naeris nii, nagu poleks ta iial nutnud ega tundnudki pisarate soolast maiku.

Hoopis lõbusaks muutus ta seejärel, kui põllult tuli koju Dunjaška. Jutustas talle, kuidas oli saanud medali, ja kujutas naljatades, kuidas kindral oli pidulikult kõnelnud ja missuguse hernehirmutisena oli seisnud ja vaadanud temale inglane, siis aga pilgutas Nataljale kavalalt, saladuslikult silma, hakkas tõsise näoga veenma Dunjaškat, et varsti antakse temale, Darjale, kui Georgi medaliga autasustatud ohvitserilesele ka ohvitseri aukraad ja määratakse ta komandama sotnjat vanu kasakaid.

Natalja parandas laste särgikesi ja kuulas, naeratust alla surudes, Darja juttu, segadusse viidud Dunjaška aga ainus, käsi paluvalt kokku pannes:

«Darjuška! Armas! Ära luiska, jumala pärast! Ma ei saagi enam aru, millal sa luiskad ja millal tõtt kõnelad. Ka jutusta tõsiselt.»

«Ja ei usu? Noh, tähendab, sa oled rumal tüdruk! Ma kõnelen sulle sulatõtt. Ohvitserid on ju kõik rindel, kes hakkab siis õpetama taatidele marssimist ja kõike seda muud, mis sõjaasjanduses nõutakse? No vaat, nad antaksegi minu komando alla, ja küll mina juba nendest, vanadest kuraditest, jagu saan! Näe, kuidas ma neid komandama hakkan!» Darja sulges kööki viiva ukse, et mehega ei näeks, pistis seelikusaba kiire liigutusega jalgade vahelt läbi, haaras selle tagant käega kinni ja marsis, nii et paljad, läikivad sääremarjad välkusid, üle kambri, jäi Dunjaška kõrval seisma, komandas bassihäälega: «Vanamehed, valvel! Habemed kõrgemale tõsta! Vasakule üm-ber pöörd!»

Dunjaška ei kannatanud välja, purskas naerma, peitis näo kätesse. Natalja ütles läbi naeru:

«Oh, aitab juba! Sa lõkerdad nii kangesti, et see vist küll head ei tähenda!»

«Või juba ei tähenda head! Ja kas te näete teda kuskil, seda head? Kui teile nalja ei tee, siis lähete siin igavuse pärast üsna hallitama!»

Kuid see lõbususehoog lõppes Darjal niisama äkki, nagu oli tekkinudki. Pool tundi hiljem läks ta ära oma kambrisse, kiskus õnnetu medali pahameelega rinnalt ja viskas kirstu; põski kätele toetades istus ta kaua akna

juures, öösel aga kadus kuhugi ja tuli tagasi alles pärast esimest kukelaulu.

Päeva neli pärast seda töötas ta virgalt põllul.

Heinategu edenes nõrgalt. Oli puudus töökätest. Päeva jooksul niideti maha mitte üle kahe tiinu. Vihm tegi maha niidetud kaared märjaks, tööd tuli juurde: pidi kaared laiali laotama, päikese käes kuivatama. Ei jõutud veel saadudesse panna, kui jälle hakkas vihma valama ja sadas õhtust kuni koiduni sügisese püsivuse ja visadusega. Siis tuli ja jäi pidama ilus ilm, tuul pöördus itta, stepis hakkasid uuesti kätsatama niidumasinad, mustaks tõmbunud saadudest tuli magusavõitu-mõrkjat hallituselehka, stepp mähkus aurusse, ja läbi sinaka vine olid vaevalt nähtavad valvekurgaanide ähmased piirjooned, orgude sinendavad sooned ja pajude rohelised mütsid kaugete tiikide kohal.

Neljandal päeval võttis Darja ette otse põllult staniitsasse minna. Ta teatas sellest, kui laagris asuti lõunat võtma.

Pantelei Prokofjevitš küsis rahulolematult ja pilkega:

«Mis kihu sul nii kangesti on? Ei või pühapäevanl oodata?»

«Tähendab, et on asja ja pole aega oodata.»

«Tõesti ei või ühte päeva oodata?»

Darja vastas läbi hammaste:

«Ei!»

«Noh, kui sa nii kangesti kipud, et raasukegi oodata ei või, eks siis mine. Aga siiski, mis rutulised asjad need sul äkki on? Kas võib teada saada?»

«Kui kõik teada saate — surete enneaegu.»

Nagu ikka, ei tulnud Darjal sõnadest puudust, ja Pantelei Prokofjevitš sülitas pahameelega, lõpetas pärimise.

Järgmisel päeval staniitsast tagasi tulles, astus Darja külasse sisse. Kodus oli ainult Iljinitšna lastega. Mišatka jooksis tädi juurde, kuid see lükkas ta külmalt eemale, küsis meheemalt:

«Ema, kus siis Natalja on?»

«Ta on juurviljaaias, rohib kartuleid. Milleks sul teda vaja on? Või saatis vanamees talle järele? Ärgu ta hulle tempe tehku! Ütle talle seda!»

«Keegi pole tema järele saatnud, mina ise tahtsin talle midagi öelda.»

«Sa tulid jala?»

«Jala.»

«Kas mele omad teevad varsti lõpu peale?»

«Viist homme.»

«Ütle ometi, kuhu sa lendad? Kas vihm on tublisti heina rikkunud?» päris vanaeit pealetükkivalt, minnes majatrepist allaastuva Darja kannul.

«Ei, mitte just väga. Noh, ma lähen, pole aega . . .»

«Kui juurviljaaiast tagasi tuled, astu sisse, võtad vanamehe jaoks särgi kaasa. Kas kuuled?»

Darja tegi, nagu poleks ta kuulnud, ja läks kiiresti karjaõue poole. Valgma juures ta peatus — vaatles silmi vihutades Doni rohekat avarust, millest õhkus magedat niiskust, läks aeglaselt juurviljaaedade poole.

Doni kohal uitas tuul, välgutasid tiibu kajakad. Laupe kaldale tõusis laisalt laine. Tuhmilt läikisid päikese käes kriidimäed, mis olid kaetud läbipaistva sirelikarva uduga, teisel pool Doni aga rohetas vihmadest pestud kalda-äärne mets noorelt ja värskelt nagu kevade algul.

Darja võttis kingad ära, pesi valusaks hõõrdunud jalgu ja istus kaua kaldal, hõõguvail veerkivikestel, varjates käega silmi päikese eest, kuulatades kajakate nukraid hüüdeid ja lainete ühetasast loksumist. See vaikus, see sõdant ängistav kajakate kisa tegi ta meele pisarateni nukraks, ja veel raskem ning kibedam näis õnnetus, mis nii äkki oli teda tabanud.

Natalja ajas selja vaevaga sirgu, toetas kõpla tara najale ja silmates Darjat, läks talle vastu.

«Kas tuled mulle järele, Daša?»

«Sinu juurde oma murega . . .»

Nad istusid teineteise kõrvale. Natalja võttis rätiku peast, kohendas juukseid, vaatas ootavalt Darjale. Teda üllatas muutus, mis oli toimunud Darja näos nende viimaste päevade jooksul: põsed olid auku vajunud ja tumenenud, põiki üle lauba läks sügav korts, silmadesse oli ilmunud kuum rahutu läige.

«Mis sul on? Sa oled kohe näost mustaks läinud!» küsis Natalja osavõtlikult.

«Küllap lähed mustaks . . .» Darja sundis end naeratama, vaikis veidi aega. «On sul veel palju rohida?»

«Õhtuks lõpetan. No mis sinuga siis on juhtunud?»

Darja neelatas kramplikult sülge ja hakkas kõlatult ning kiiresti kõnelema:

«On juhtunud seda, et olen haigeks jäänud . . . Mul on paha haigus . . . Kui seekord küüdis käisin, siis hankisingi . . . Õnnistas mind sellega neetud ohvitserinärul»

«Seda sa siis lõpuks said oma lõbutsemisest! . . .» Ehmunult ja kurvalt lõi Natalja käsi kokku.

«Seda sain . . . Ja ütelda pole midagi ega kaevata pole kellegi peale . . . Oma nõrkus . . . Puges ligi, kurivaim, meelitas ära. Hambad teisel valged, ise aga ussitanud, nagu välja tuli . . . Ja mina olen nüüd läbi.»

«Sind õnnetut küll! No kuidas see siis on? Mis sa siis nüüd teed?» Päraniavatud silmadega vaatas Natalja Darjale, aga see oli enesevalitsemise tagasi saanud ja jätkas juba rahulikumalt, oma jalgade ette maha vaadates:

«Tead, ma hakkasin juba teel enda juures märkama . . . Mõtlesin esialgu: võib-olla on see niisama . . . Meil naistel, tead isegi, tuleb oma asjus üht ja teist ette. Näe, ma tõstsin kevadel nisukoti maast üles, ja kolm nädalat oli kuupuhastus. Noh, aga nüüd näen, et miski ei ole korras . . . Ilmus tundemärke . . . Eile käisin staniitsas velskri juures. Pidin häbi kätte surema . . . Nüüd on lõpp, minu mäng on läbi!»

«Peab ennast arstima, aga misuke hirmus häbi! Neid haigusi arstitakse välja, nagu rahvas räägib.»

«Ei, tüdruk, minu oma ei saa välja arstida.» Darja naeratas virilalt ja esmakordselt jutuajamise kestel tõstis tulest leegitsevad silmad. «Minul on süüfilis. Sellest ei arstita terveks. Sellest langevad ninad sisse . . . Vaat nagu Andronihha-mooril, oled näinud?»

«Mis sa siis nüüd teed?» küsis Natalja nutuse häälega ja tal tulid pisarad silma.

Darja vaikis kaua. Murdis maisivarre külge liibunud võrmiõie, tõstis selle silmade juurde. Tillukese, nii läbipaistvalt kerge, peaaegu kaalutu õiekese üliõrn, äärtelt roosa tõri eritas päikese kuumutatud maa rasket lihalikku lõhna. Darja vaatles teda ahnelt ja imestusega, nagu

näeks ta esmakordselt seda lihtsat ja ilmetut õit; nuusutas seda, võpatlevaid söörmeid laiali ajades, siis pani ta ettevaatlikult kohedale, tuultest kuivatatud mullale, ütles:

«Ma küsid, mis ma teen? Kui tulin staniitsast, siis mõtlesin, kaalusin . . . Teen endale lõpu, vaat mis ma teen! On ju küll natuke kahju, aga nagu näha, pole valida. Niikuinii, kui ma ennast arstima hakkan, saavad külas kõik teada, hakkavad näpuga näitama, ära pöörduma, naerma . . . Kellel mind niisugusena siis veel vaja on? Mu ilu kaob, ma närtsin, mädanen elusast peast . . . Ei, ma ei taha!» Ta kõneles nii, nagu arutleks endamisi, ega ootanud tähelepanu Natalja protestivale liigutusele. «Ma mõtlesin, kui ma veel staniitsas polnud käinud, et kui mul on paha haigus, siis hakkan ennast arstima. Sellepärast ei andnud rahagi isale ära, mõtlesin — mul läheb seda vaja velskritele maksmiseks . . . Aga nüüd otsustasin teisiti. Ja ma olen kõigest tüdinud! Ei taha.»

Darja vandus — hirmsasti, meeste viisi, siis sülitas ja pühkis käeseljaga ära pikkadel ripsmetel rippuva pisara.

«Mismoodi sa kõneled . . . Karda jumalat!» ütles Natalja tasa.

«Minul pole nüüd jumalaga midagi peale hakata. Ta on minu niigi terve eluaja seganud.» Darja naeratas, ja selles vallatus ning kavalas naeratuses nägi Natalja hetkeks endist Darjat. «Üht ei tohtinud teha, teist ei tohtinud teha, alna hirmutati patuga ja viimsepäevaga, hirmsa kohtupäevaga . . . Hirmsamat kohut kui see, mille mina enda üle mõistan, ei saa välja mõtelda. Olen kõigest tüdinud, Natalja! Kõik inimesed on mulle vastumeelseks muutunud . . . Mul on kerge endaga lõpparvet teha. Mul pole ei ees ega taga kedagi. Ja pole kedagi südame küljest lahti kiskuda . . . Nõndaks!»

Natalja hakkas tuliselt rääkima, püüdes tema meelt muuta, palus järele kaaluda ja mitte enesetapmisele otsida, kuid Darja, kes oli algul hajameelselt kuulanud, nagu ärkas äkki ja katkestas teda vihaselt poolel sõnal:

«Ära jäta see, Nataška! Ma ei tulnud mitte selleks, et sa püüaksid mu meelt muuta ja paluksid mind ümber mõelda! Ma tulin teatama sulle oma õnnetusest ja hoiatama, et sa tänasest päevast peale ei laseks oma lapsi minu lähedusse. Minu haigus on külgehakkav, velsker ütles, ja

ma olen ka ise sellest kuulnud, nii et viimati haigus minu küljest lastele ei hakkaks, said aru, rumal? Sa ütle ka vanaeidele, mina ei söanda. Aga ma ... ega ma kohe silmust kaela tõmba, ära mõtle, sellega on aega ... Elan veel, tunnen rõõmu maailmast, jätan teda jumalaga. Sa tead ju, missugused me muidu oleme? Seni kui südames haava pole — käime ringi ega näe midagi enda ümber ... Näe, ma elasin pika elu ära ja olin nagu pime, aga nüüd, kui hakkasin staniitsast tulema piki Doni ja kui mõtlesin, et ma pean varsti kõigest sellest lahkuma, siis läksid nagu silmad lahti! Vaatan Donile, ta virvendab tasakesi ja on päikesest lausa hõbedane, aina helgib üleni, silmadel on kohe valus vaadata. Pööran end ringi, vaatan — issand, missugune ilu! Ja mina pole seda märganudki ...» Darja naeratas häbelikult, jäi vait, pigistas käed kokku, ja kurku tõusnud nutust jagu saades hakkas uuesti kõnelema, ja ta hääl muutus kõrgemaks, oli veel rohkem pinguli: «Ma nutsingi juba teel mitu peatäit ... Jõuan küla juurde, näen — väikesed lapsed suplevad Donis ... Vaatasin neid veidi aega, süda tahtis lõhkeda, ja hakkasin ulguma nagu loll. Lamasin paar tundi liival. Ega minulgi kerge ole, kui järele mõtelda ...» Ta tõusis maast, raputas seelikut, kohendas harjunud liigutusega rätikut peas. «Ainus rõõm on mul see, kui mõtlen surmale: saan ju teises ilmas Petroga kokku ... «Noh,» ütlen, «sõbrake, Petro Pantelevitš, võta vastu oma kõlvatu naine!»» Ja tema jaoks tavalise küünilise lõbususega lisas juurde: «Aga peksta ta teises ilmas ei tohi, riiakaid taevasse ei lasta, eks ole tõsi? Noh, jumalaga, Natašenka! Ära unusta ämmale minu õnnetust teatamast.»

Natalja istus, kitsad määrdinud käed näo ees. Tema sõrmede vahel läikisid pisarad nagu vaik männi pragudes. Darja läks vitstest punutud väratini, siis tuli tagasi, ütles asjalikult:

«Tänasest päevast peale söön ma eri nõudest. Ütle seda emale. Ja tead mis veel: ärgu ta isale sellest rääkigu, muidu läheb vanamees marru ja ajab mu majast välja. See mul veel puudus. Mina lähen siit otse heinamaale. Jumalaga!»

Järgmisel päeval tulid heinalised põllult tagasi. Pantelei Prokofjevitš otsustas hakata pärast lõunat heinu vedama. Dunjaška ajas härjad Doni äärde, Iljinitšna ja Natalja katsid kiiresti laua.

Darja tuli viimasena laua juurde, istus pingiotsale. Iljinitšna pani tema ette väikese kausi kapsasupiga, lusika ja leivaviilu, teistele, nagu alati, ammutas suurde, üldisesse kaussi.

Pantelei Prokofjevitš vaatas imestunult naisele, küsis, silmadega Darja kausile osutades:

«Mis see tähendab? Miks sa talle eraldi ammutasid? Kas ta pole enam meie usku või mis?»

«Mis sul vaja on? Sööl»

Vanamees vaatas pilkavalt Darjale, naeratas:

«Ahaa, saan aru! Sestsaadik kui talle medal anti, ei soovi ta ühisest anumast larpida. Kas sina, Daška, pead jälgiks meiega ühisest kausist helpida või mis?»

«Mitte jälgiks ei pea, vaid ei tohi,» vastas Darja kähedalt.

«Mispärast siis?»

«Kõri valutab.»

«Noh, ja mis siis?»

«Ma käisin staniitsas, ja velsker ütles, et sööksin eri nõudest.»

«Minul valutas ka kõri, aga mina ei hakanud lahus sööma, ja jumal tänatud, minu haigus ei läinud teiste külge. Mis külmetus see siis sinul on?»

Darja kahvatas, pühkis käega suu puhtaks ja pani lusika lauale. Vanamehe pärimistest nördinud Iljinitšna käratas tema peale:

«Mis sa norid inimese kallal? Isegi laua juures ei saa sinust rahu! Hakkab külge nagu takjas ja mitte ei saa temast lahti!»

«Mis minul sellest?» pomises Pantelei Prokofjevitš ärritatult. «Minu poolest tehke, mis te tahate.»

Pahameelega kummutas ta suhu lusikatäie tulist kapsasuppi, kõrvetas suu ära, ja sülitanud kapsad välja, habemele, kisendas metsiku häälega:

«Ei oska te sööki lauale anda, kurjadvaimud! Kes niisugust kapsasuppi, otse tulelt, lauale annab?!»

«Võiksid vähem laua juures rääkida, siis ei kõrvetaks ennast,» lohutas Iljinitšna.

Dunjaška pidi peaaegu naerma purskama, vaadates, kuidas isa punetades nopib habemest kapsaid ja kartulitükke, aga teiste näod olid niivõrd tõsised, et temagi hoidis end tagasi ja pööras pilgu isalt ära, kartes ebasündsal ajal naerma hakata.

Pärast lõunat sõitsid vanamees ja mõlemad miniad kahel vankril heinte järele. Pika hanguga andis Pantelei Prokofjevitš heinu vankrite peale üles, ja Natalja võttis vastu pisut kopitanud lehaga heina lasusid, tallas seda maha. Põllult tulid nad tagasi Darjaga kahekesi. Pantelei Prokofjevitš oli vanade sammukate härgadega kaugele ette sõitnud.

Kurgaani taga loojenes päike. Paljaksniidetud stepi kibe koirohulõhn oli muutunud õhtul tugevamaks, aga läinud mahedamaks, meeldivamaks, olles kaotanud keskpäevase lämmatava teravuse. Kuumus oli langenud. Härjad astusid jõudsasti, ja suvisel sõiduteel sõrgadega ülesaetav tolm kerkis ning heitis tee-äärse kroonohaka puhmaile. Kroonohakate ladvad puhkenud vabarnpunaste tippudega särasid leekivalt. Nende kohal keerlesid kimalased. Hüüeldes lendasid kauge stepitiigi poole kiivitajad.

Darja lamas kiikuva koorma otsas, nägu allapoole, küünarnukkidele toetudes, aeg-ajalt Nataljale pilku heites. Mõtteisse vajunult vaatas viimane loojakule; tema rahulikul puhtal näol ekslesid vaskpunased helgid. «Vaat Nataška on õnnelik, tal on mees ja lapsed, tal pole midagi vaja, perekonnas armastatakse teda, aga minu elu on otsas. Lõpen ära — keegi ei ohkagi,» mõtles Darja, ja äkki liigatas temas soov kuidagi Nataljat kurvastada, temalegi valu tekitada. Mispärast peab ainult tema, Darja, meeleheite käes vaevlema, alalõpmata oma hukkaläinud elule mõtlema ja nii rängalt kannatama? Ta vaatas veelkord vilksamisi Nataljale, ütles, püüdes häälele südamlikkust anda:

«Ma tahan sulle ühe süü üles tunnistada, Natalja ...»

Natalja ei vastanud kohe. Loojakule vaadates tuletas ta meelde, kuidas kunagi ammu, kui ta oli alles Grigori

mõrsja, käis see teda külastamas ja tema läks teda väravast välja saatma, ja tookord põles niisamuti loojak, vabarnpunane kuma tõusis läänes, pajudes karjusid kunnivaresed ... Grigori sõitis eemale, istudes poolpöördes sadulas, ja Natalja vaatas talle äreva rõõmu pisaratega järele, ja käsi vastu teravat tütarlapselikku rinda surudes tundis südame kiiret tuksumist ... Nataljal oli ekameeldiv, et Darja oli äkki katkestanud vaikuse, ja ta küsis vastu tahtmist:

«Mis süüd sa siis tunnistada tahad?»

«Oli niisugune patt ... Mäletad, kord kevadel tuli Grigori rindelt koju käima? Sama päeva õhtul, nagu meeles on, lupsin mina lehma. Hakkasin tarre minema, kuulen — Aksinja hõikab mind. Noh, kutsus enda poole sisse, kinkis, kohe vägisi sundis peale vaat selle sõrmuse,» Darja keerutas nimetissõrmes kuldsõrmust, «ja palus, et ma kutsuksin temale välja Grigori ... Noh, mis minul — ukskõik ... Ma ütlesin Grigorile. Ta oli siis terve öö ... Mäletad, ta kõneles, nagu oleks Kudinov käinud ja nagu oleks ta temaga koos olnud? Vale! Ta oli Aksinja juures!»

Jahmunud, kahvatuks muutunud Natalja murdis vaikides sõrmede vahel kuiva mesikaraokest.

«Sa, Nataša, ära ole minu peale vihane. Mul pole endalgi hea meel, et ma sulle üles tunnistasin ...» ütles Darja meelitavalt, püüdes Nataljale silma vaadata.

Natalja neelas vaikides pisaraid. Nii ootamatu ja suur oli teda uuesti tabanud õnnetus, et ta ei leidnud endas jõudu midagi Darjale vastata ja ainult pöördus ära, peites oma kannatusest moonutatud nägu.

Alles enne külasse jõudmist mõtles Darja, enda üle pahandades: «Kes tont käskis mind teda nutma ajada. Nüüd hakkab terve kuu pisaraid treima! Parem oleks juba etanud ilma midagi teadmata. Niisugustel lehmadel nagu tema on pimesi parem elada.» Soovides oma sõnadega avaldatud muljet kuidagi heaks teha ütles ta:

«Ära siis nii väga kurvasta. Mõni suur õnnetus! Minul on raskem mure kui sinul ja ometi käin pea püsti. Ja kurat teda veel teab, võib-olla ta tõepoolest ei saanudki Aksinjaga kokku, vaid käis Kudinovi juures. Ega mina tema järele valvanud. Ja kui ei ole kinni püütud — tähendab, pole varas.»

«Ma aimasin . . .» ütles Natalja tasa, rätiotsaga silmi pühkides.

«Kui aimasid, miks sa siis tema käest välja ei uurinud? Eh sind küll, pole sust midagi asja! Minu käest poleks ta lahti rabelnud! Ma oleksin ta niisuguste pihtide vahele võtnud, et ta ei oleks teadnud, kui vana ta on!»

«Kartsin tõtt teada saada . . . Arvad sa, et see on kerge?» ütles Natalja, silmi välgutades, erutuse pärast kogeldes. «Sina elasid nii . . . Petroga elasite . . . Aga minul, kui tuletan meelde . . . kui tuletan meelde kõik, mis on tulnud läbi elada . . . Praegugi on hirm!»

«Noh, siis unusta see,» soovitas Darja lihtsameelselt.

«Kas seda saab siis unustada! . . .» hüüdis Natalja võõra kähiseva häälega.

«Aga mina unustaksin. Suur asi!»

«Unusta sina oma haigus!»

Darja naeris.

«Heameelega unustaksin, aga ta kurivaim tuletab ennast ise meelde! Kuule, Nataška, tahad, ma pärin Aksinjalt kõik viimseni järele? Ta ütleb mulle! Jumal karistagu! Pole niisugust naist, kes suudaks jutustamata jätta, kes ja kuidas teda armastab. Tean omast käest!»

«Ma ei taha sinu teenet. Sa tegid mulle niigi teene,» vastas Natalja jahedalt. «Ma pole pime, näen, milleks sa mulle sellest jutustasid. Ega's sa kaastunde pärast üles tunnistanud, kuidas kupeldasid, vaid et mul raskem oleks . . .»

«Õige!» nõustus Darja ohates. «Aga arva ise, ega's mina üksi pea kannatama?»

Darja tuli vankrilt maha, võttis juta kätte, juhtis härjad, kelledel jalad väsimuse pärast risti käisid, mäest alla. Sissesõidul tanumasse astus ta vankri juurde.

«Hei, Nataška! Ma tahan sinult midagi küsida . . . Kas armastad enda oma väga?»

«Nagu oskan,» kostis Natalja ebaselgelt.

«Tähendab, väga,» ohkas Darja. «Aga näe minul polnud osaks antud kedagi armastada. Armastasin koera moodi, kuidagiviisi, kuidas sattus . . . Ma peaksin nüüd elu uuesti otsast algama — võib-olla muutuksin minagi teistsuguseks?»

Pilkane öö asendas lühikese suvise videviku. Pimeduses visati heinad õue maha. Naised töötasid vaikides ja Darja ei vastanud isegi Pantelei Prokofjevitši pealekäratustele.

15

Kiiresti jälitades Ust-Medveditskaja juurest taganevat vaenlast liikusid Doni armee ja Ülem-Doni mässuliste ühendatud väed põhja poole. Šaškini küla all Medveditsal katsusid 9-nda Punase armee purustatud polgud kasakaid kinni pidada, said uuesti lüüa ja taganesid peaaegu kuni Grjaze-Tsaritsõni raudteeharuni ilma otsustavat vastupanu osutamata.

Grigori võttis oma diviisiga osa lahingust Šaškini all ja abistas tublisti kindral Sutulovi jalaväebrigaadi, mida oli rünnatud tiivalt. Jermakovi ratsapolk, mis Grigori kasul atakis käis, võttis vangi umbes kakssada punaarmeelast, vallutas neli raskekuulipildujat ja üksteist padrunivankrit.

Ohtul sõitis Grigori ühes grupi esimese polgu kasakatega Šaškinisse sisse. Diviisi staabi kasutusse võetud maja juures seisis kasakate poolsotnja valve all tihedalt koos salk vange, bjass-särkide ja aluspükste valendades. Enamik neist oli palja jalu ja pesuväel ja ainult harva rohetas valkjas salgas määrdinud kaitsevärvi sõduripluus.

«Küll on valgeks läinud, justkui haned!» hüüdis Prohhor Zõkov, vangidele osutades.

Grigori tõmbas ratsutid pingule, pööras hobust; leidnud kasakate salgas Jermakovi, kutsus teda sõrmega enda juurde.

«Tule siia, mis sa end teiste selja taha peidad?»

Rusikasse köhatledes sõitis Jermakov juurde. Tema mustade hõredate vurrude all oli lõhestatud huultel kuivanud verd, parem põsk oli tursunud ja sellel paistis hiiedalt värskeid kriimustusi. Rünnaku ajal oli hobune tema all täie sõidu peal komistanud, kukkunud, ja kivina sadulast lennanud Jermakov oli sülda kaks libisenud kõhuli mööda mätlikku karjamaad. Tema ja hobune hüppasid samaaegselt jalule. Hetke pärast istus Jermakov juba sadulas, ilma mütsita, hirmsasti veristatud, aga pal-

jast mõõka käes hoides, ja kihutas järele nõlvakust alla veerevale kasakatelaavale . . .

«Ei tea, miks ma end peitma peaksin?» küsis ta Grigori juurde jõudes näilise imestusega, ise aga pööras veel lahinguärevuses põlevad, verd täisvalgunud raevused silmad hämmeldunult kõrvale.

«Küll kass teab, kelle liha ta ära sõi! Miks sa taga sõi dad?» küsis Grigori vihaselt.

Paistetanud huultega kangelt naeratades kõõritas Jermakov vangide poole.

«Mis lihast sa räägid? Sa ära mulle praegu mõistatusi anna, ma ei arva niikuinii ära, ma lendasin täna pea ees hobuse seljast alla . . .»

«Sinu töö?» Grigori osutas nuudiga punaarmeelastele.

Jermakov tegi, nagu näeks ta vange esimest korda, ja mängis kirjeldamatut imestust:

«Vaat kus lunjused! Ah, sindrid! On riided ära võtnud! Millal nad ometi jõudsid? . . . Ole lahke! Alles praegu sõitsin eemale, andsin kõva käsu mitte puutuda, ja sääh sulle, on vaesekesed puhta ihualasti võtnud! . . .»

«Sa ära mul kometit mängi! Mis sa vigurdad? Sina käskisid riided ära võtta?»

«Jumal hoidku! On sul aru peas, Grigori Pantelejevitš?»

«Käsku mäletad?»

«See on selle kohta, et . . .»

«Jah-jah, just sellesama kohta! . . .»

«Kuidas siis, mäletan. Peast mäletan! Nagu mõnd salmikest, mida vanasti vahel koolis õppisime.»

Grigori naeratas tahtmatult, — sadulas kallutades võttis ta Jermakovil mõõga kanderihmast kinni. Ta armastas seda uljast, hulljulget komandöri.

«Harlampi! Ilma naljata, miks sa lubasid? Uus polkovnik, kes Kopõlovi asemel staapi pisteti, kaebab, ja tuleb vastust anda. Ega see sulle heameelt tee, kui läheb joru lahti, algavad küsimised ja ülekuulamised.»

«Ei suutnud ära kannatada, Pantelevitš!» vastas Jermakov tõsiselt ja lihtsalt. «Nendel olid seljas kõik tulluued asjad, neile oli just enne seda Ust-Medveditsas välja antud, noh, aga minu poisid olid kaunis kulunud, ja ka kodus on riiete poolest kehv. Üks kurat kõik! — nendel

oleks ju tagalas niikuinii kõik ära võetud! Meie muudkui pidame neid kinni, ja tagala rämps võtab neil riided seljast! No ei, las juba parem meie omad kasutavad! Mina vastutan, aga mis minult võtta on! Ja sina, ole hea, ära vii minuga tüli. Mina ei tea millestki midagi ega ole mul neist asjadest aimugi!»

Nad jõudsid vangide kohale. Tasane kõnekõmin vangide salgas vaikis. Äärel seisjad tõmbusid hobuste eest kõrvale, vaatasid kasakaile sünge kartuse ja valvsa ootusega. Üks punaarmeelane, kes Grigoris komandöri ära tundis, astus üsna lähedale, puudutas käega jalust:

«Peltsimees ülem! Ütelge oma kasakaile, et nad meile vähemalt sinelid tagasi annaksid. Näidake niisugust heldust! Öösiti on külm, meie aga oleme lausa alasti, näete ise.»

«Ei sa nüüd südasuvel ära külma, suslik!» ütles Jermakov karmilt, ja tõrjunud punaarmeelase hobusega eemale, pöördus Grigori poole. «Ära karda, küll ma ütlen, et neile meie vanad hilbud selga antaks. Noh, hoidke kõrvale, hoidke kõrvale, kah-sõjamehed! Te peaksite pükstest täiesti tapma, aga mitte kasakatega võitlema!»

Staabis kuulati üle vangivõetud roodukomandöri. Vana tagunenud vahariidega kaetud laua taga istus uus staabiülem polkovnik Andrejanov — elatanud nõsuninaline ohvitser tugevasti hallikirjude juustega meelekohtadel ja pisitillkult eemalehoiduvate suurte kõrvadega. Tema vastas seisis kahe sammu kaugusel lauast punane komandör. Ülekuulatava tunnistusi pani kirja üks staabi ohvitseridest, sotnik Sulin, kes oli tulnud diviisi ühes Andrejanoviga.

Punane komandör — pikk, punasevurruline mees tuhakarva valkjate, harjastena püsti lõigatud juustega, — seisis kohmakalt tammudes palja jalu ookriga värvitud põrandal, aeg-ajalt polkovnikule pilku heites. Kasakad olid jätnud vangile selga ainult kollasest pleekimata bjaskist alussärgi ja äravõetud pükste asemel olid andnud rabalaiks katkenud laiad, luitunud lampassidega kasakapüksid, mille küljes oli näha oskamatult pealeõmmeldud paiku. Laua juurde minnes märkas Grigori, kuidas vang kuue häbeliku liigutusega katkenud pükse kohendas, püüdes katta paljastatud ihu.

«Te ütlete, et Orjoli kubarmangu sõjakomissariaadi poolt?» küsis polkovnik, heites üle prillide lühikese pilgu vangile, ja langetas jälle silmad ning hakkas vidutades vaatlema ning keerama käes mingisugust paberit — näh tavasti dokumenti.

«Jah.»

«Möödunud aasta sügisel?»

«Sügise lõpul.»

«Te valetate!»

«Ma kõnelen tõtt.»

«Kinnitan, et te valetate! . . .»

Vang kehitas vaikides õlgu. Polkovnik vaatas Grigorile, ütles, halvakspanevalt ülekuulatava suunas noogutades:

«Palun, imetlege: endine keiserliku armee ohvitser, aga nüüd, nagu näete, bolševik. Sattus vangi ja luuletab, et tema olevat punaste juures juhuslikult, et teda olevat mobiliseeritud. Valetab totralt, naiivselt, nagu gümnasist, ja arvab, et teda jäädakse uskuma, endal aga lihtsalt puudub kodanlik julgus üles tunnistada, et ta on reetnud isamaa . . . Kardab, lurjus!»

Vangi kõrisõlm liikus raskelt, kui ta kõnelema hakkas:

«Ma näen, härra polkovnik, teil jätkub kodanlikku julgust selleks, et teotada vangi . . .»

«Lurjustega ma ei kõnele!»

«Aga minul tuleb praegu kõnelda.»

«Ettevaatlikumalt! Ärge sundige mind, ma võin teotada teid teoga!»

«Teie seisukorras on see nii kerge ja, peaasi, ohutu!»

Ilma et oleks sõnagi lausunud, istus Grigori laua juurde, vaatas osavõtliku naeratusega nördimusest kahvatule, kartmatult vastunähvavale vangile. «Küll andis vahvasti polkovnikule!» mõtles Grigori heameelega ja vaatas kahjurõõmsalt Andrejanovi lihavaile punastele põskedele, mis närviliselt tõmblesid.

Oma staabiülema vastu oli Grigori juba esimesest kohtumisest saadik vastumeelsust tundnud. Andrejanov kuulus nende ohvitseride hulka, kes maailmasõja-aastail polnud rindel, vaid istusid mõistlikult tagalais, ära kasutades mõjukaid teenistuslikke ja sugulussuhteid ja tutvusi, kõigest jõust hoides kinni hädaohutuist teenistuskohtadest. Polkovnik Andrejanov oskas end ka kodusõja ajal

üli sisse seada, et töötas riigikaitseks, istudes Novotšerkasskis, ja alles pärast ataman Krasnovi kõrvaldamist võimu juurest oli ta sunnitud rindele minema.

Kahe öö jooksul, mis Grigori oli veetnud Andrejanoviga ühises korteris, oli viimane juba jõudnud talle jutustada, et ta on väga jumalakartlik, et ta ei või ilma pisarateta rääkida pidulikest kiriklikest jumalateenistustest, et tema naine, kelle nimi on Sofia Aleksandrovna, on kõige eeskujulikum naine, missugust üldse võib kujutleda ja et temaga oli omal ajal edutult püüdnud kurameerida määratud ataman von Grabbe ise; peale selle jutustas polkovnik lahkesti ja üksikasjaliselt: missugune mõis oli kuulunud tema kadunud isale, kuidas tema — Andrejanov — oli teeninud välja polkovniku aukraadi, missuguste kingete isikutega oli tal olnud juhus jahil käia 1916. aastal; samuti teatas ta, et toredaimaks mänguks loeb tema vististi, kasulikemaks joogiks köömnelehtede peal seisnud konjakit, tulusaimaks teenistuseks teenistust sõjaväeintendantuuris.

Lähedaste suurtükipaukude mõjul polkovnik Andrejanov võpatles, ratsa sõitis vastumeelselt, põhjendades seda maksahaigusega; hoolitses väsimatult kaitsesalga suurendamise eest staabi juures, kasakatesse aga suhtus halvastivarjatud vaenulikkusega, sest tema sõnade järgi olid nad kõik reeturid 1917. aastal, ja sellest aastast alates hakkas ta vihkama kõiki «alamväelasi» ilma vahet tegemata. «Ainult aadel päästab Venemaa!» kõneles polkovnik, põgusalt mainides seda, et ka tema on aadliseisusest ja et Andrejanovite suguvõsa on vanimaid ja teenekamaid Donil.

Kahtlemata oli Andrejanovi peapaheks lobisemistung, see vanainimeselik tagasihoidmatu ja hirmus lobisemistung, mille all kannatavad mõned jutukad ja rumalad inimesed, kes on jõudnud vanemasse ikka ja juba noorusest on harjunud otsustama kõige üle kergelt ja liiga vabalt.

Niisuguseid linnatõugu inimesi oli Grigori enam kui üks kord kohanud oma eluajal ja alati tundnud nende vastu sügavat vastikust. Teisel päeval pärast tutvumist Andrejanoviga hakkas Grigori vältima kohtumisi temaga, ja päeval õnnestus see tal, aga niipea kui peatuti ööbi-

miseks, otsis Andrejanov ta üles, küsis kiiresti: «Kas ööbime koos?» ja ilma vastust ära ootamata alustas: «Vaat teie, mu armas, kõnelete, et kasakatel pole vastupidavust jalaväelahingus, aga sel ajal kui ma olin käsundusohvitseriks tema ekstsellentsi ... Hei, kes seal on, tooge mu kohver ja voodi siia!» Grigori heitis selili, sulges silmad, ja kuulas, hambaid kokku pigistades, siis pööras ebaviisakalt selja väsimatu jutustaja poole, tõmbas sineli üle pea, mõtles tumma vihaga: «Niipea kui saan üleviimise käsu, virutan talle millegi raskega vastu pead! võib-olla kaotab ta pärast seda kas või nädalakski kõnevõime!» — «Kas magate, sotnik?» küsis Andrejanov. — «Magan,» vastas Grigori tumedalt. «Lubage, ma ei ole veel lõpetanud!» ja jutt jätkus. Läbi une mõtles Grigori: «Meelega määriti mulle see lobasuu kaela. Küllap vist Fitzhalaurovi heategu. No kuidas sa niisuguse totakaga koos teenid?» Ja uinudes kuulis ta polkovniku läbitungivat tenorikest, mis kõlas nagu vihmapõrin vastu plekkkatust.

Sellepärast tundiski Grigori kahjurõõmu, nähes, kui osavasti vangivõetud komandör tema jutukale staabiülemale pihta annab.

Andrejanov vaikis veidi aega, pilutas silmi; tema eemalehoiduvate kõrvade pikad nibud punetasid heledalt, laual lebav valge lihav käsi, mille esimeses sõrmes oli raske kuldsõrmus, võpatles.

«Kuulge teie, värdjas!» ütles ta erutusest kähiseva häälega. «Ma ei lasknud teid mitte selleks enda juurdetuua, et teiega teravusi vahetada, ärge seda unustage! Kas te saate aru, et teil ei lähe korda lahti rabelda?»

«Saan väga hästi aru.»

«Seda parem teile. Lõpuks on mulle täiesti kama, kas te läksite punaste juurde vabatahtlikult või teid mobiliseeriti. Mitte see pole tähtis, vaid tähtis on see, et teie valestimõistetavail aukaalutlustel keeldute kõnelemast ...»

«Nähtavasti on meil teiega erinev arusaamine aukülsmustest.»

«Seda sellepärast, et teil pole jäänud au vaat niipalju kestki!»

«Mis puutub teisse, härra polkovnik, siis selle järgi

[illegible] kuidas te mind kohtlete, kahtlen ma, et teil [illegible] kunagi au oleks olnud!»

«Ma näen — te tahate lõppu kiirendada?»

«Kas teie arvate, et minu huvides on seda venitada? Ärge hirmutage mind, sellest ei tule midagi välja!»

Värisevate kätega avas Andrejanov portsigari, süütas endale paberossi, tõmbas kaks korda ahnelt suitsu sisse ja pöördus uuesti vangi poole:

«Niisiis, te keeldute küsimustele vastamast?»

«Endast ma kõnelesin.»

«Käige kus kurat! Teie vilets isik huvitab mind kõige vähem. Võtke vaevaks vastata niisugusele küsimusele: mitsugused väeosad tulid teie juurde Sebrjakovo jaama juures?»

«Ma vastasin teile, et ma ei tea.»

«Te teate!»

«Olgu, teen teile heameelt: jah, ma tean, aga ei ütle.»

«Ma lasen teid püssivarrastega peksta, küll te siis kõnelema hakkate!»

«Vaevalt!» Vang puudutas vasaku käega vurre, naeratas kindlalt.

«Kas Kamõšinski polk võttis sellest lahingust osa?»

«Ei.»

«Aga teie vasakut tiiba kaitses ratsaväeosa, mis väeosa see oli?»

«Jätke! Kordan teile veel, et ma seesugustele küsimustele ei vasta.»

«Vali: kas sa, koer, hakkad otsekohe kõnelema, või pannakse sind kümne minuti pärast seina äärde! Noh?!»

Ja siis ütles vang ootamatult kõrge, noorusliku kõlava häälega:

«Te olete mu ära tüüdanud, vana tola! Juhmard! Kui teie oleksite minu kätte sattunud — ma oleksin teid hoopis teisiti üle kuulanud! ...»

Andrejanov kahvatas, haaras nagaanitaskust kinni. Siis tõusis Grigori ruttamatult ja tõstis hoiatavalt käe.

«Ohoo! Noh, nüüd aitab! Ajasite jutud ära, ja aitab. Olete mõlemad ägedad, seda pean ma ütlema ... Noh, ei leppinud kokku, ja pole vaja, mis siin arutada? Tema talitab õigesti, et ei anna omasid välja. Jumala eest, see on vahva! Ma poleks oodanudki!»

«Ei, lubage!...» ägetses Andrejanov, püüdes avada revolvritaskut.

«Ei luba!» ütles Grigori lõbusa elavusega, ja üsna laua juurde astudes varjas endaga vangi. «Vangi tappa on rumal temp. Kas teil pole häbi ähvardada niisugust? Ilma sõjariistadeta, vangivõetud inimene, näe, tal pole riideidki selga jäetud, ja teie muudkui kipute kallale...»

«Eest ära! See lurjus solvas mind!» Andrejanov tõukas Grigori jõuga eemale, tõmbas nagaani välja.

Vang pööras kärmesti näo akna poole, — raputas õlgu nagu külma käes. Grigori jälgis naeratades Andrejanovit, kes oli saanud pihku revolvri kareda käepideme ja viibutas kuidagi kohmakalt relva, siis aga laskis selle suudmega allapoole langeda ja pöördus ära.

«Ei taha käsi määrida...» ütles ta kähisevalt, kui oli hinge tagasi tõmmanud ja kuivanud huuli keelega niisutanud.

Grigori ei hoidnud end tagasi, vaid naeris nii, et valged hambad vurrude alt välkusid, ja ütles:

«Ega oleks tulnudki määrida! Vaadake järele, nagaan on teil ju laadimata. Juba öökorteris, kui ma hommikul ärkasin, võtsin ta toolilt ja vaatasin järele... Ühtegi padrunit pole sees ja puhastamata on ta vist küll paar kuud! Te hoolitsete halvasti isikliku relva eest!»

Andrejanov lõi silmad maha, keerutas põidlaga revolvri trumlit, naeratas:

«Kurat! Eks olegi õige...»

Sotnik Sulin, kes oli vaikides ja pilkavalt kõike toimunut jälginud, pani ülekuulamisprotokolli kokku, ütles, meeldivalt «r»-e põristades:

«Ma olen teile korduvalt kõnelnud, Semjon Polikarpovitš, et te käite relvaga jõledasti ümber. Tänane juhtum on jälle kord tõenduseks selle kohta.»

Andrejanov krimpsutas nägu, hüüdis:

«Hei, kes seal on alamväelastest? Siia!»

Eestoast astusid sisse kaks käskjalga ja karauliülem.

«Viige ära!» Peanoogutusega osutas Andrejanov vangile.

See pööras näo Grigori poole, kummardas talle vaikides, läks ukse poole. Grigorile näis, nagu oleksid vangi

[illegible] punakate vurrude all liigatanud vaevaltmärgatava tänulikus muiges...

Kui sammud vaikisid, võttis Andrejanov väsinud liigutusega prillid eest, hõõrus nad seemisnaha tükikesega [illegible] puhtaks, ütles sapiselt:

«Te kaitsesite seda lurjust hiilgavalt, — see oleneb teie veendumustest, aga kõnelda tema juuresolekul nagaanist, seetada mind piinlikku seisukorda — kuulge, mis see siis tähendab?»

«Pole suurem häda,» vastas Grigori lepitavalt.

«Ei, see oli siiski ilmaaegu. Aga kas teate, ma oleksin võinud tappa ta. Äärmiselt jõle tüüp! Enne teie tulekut ma jändasin temaga umbes pool tundi. Küll ta valetas, vaasis ja keerutas siin, andis meelega kõiksugu valeandmeid. Aga kui ma tema vigurid paljastasin, siis teatas ta otsaalt ja kategooriliselt, et keeldub kõnelemast. Ohvitseriau ei lubavat tal vaenlasele sõjasaladust avaldada. Siis ta, lurjus, ei mõtelnud ohvitseriaule, kui ta bolševike juurde teenistusse astus... Ma arvan, et tema ja veel kaks meest juhtkonnast tuleb vaikselt maha lasta. Meid huvitavate andmete saamise mõttes on nad kõik lootusetud paadunud ja parandamatud närukaelad, järelikult pole ka mõtet neid säästa. Kuidas teie arvate?»

«Mil viisil te teada saite, et tema on roodukomandör?» küsis Grigori vastuse asemel.

«Üks tema omadest punaarmeelastest andis välja.»

«Mina arvan — maha lasta tuleb see punaarmeelane, komandörid aga ellu jätta!» Grigori vaatas ootavalt Andrejanovile.

See kehitas õlgu ja naeratas nii, nagu naeratatakse, kui kaaskõneleja teeb mõne ebaõnnestunud nalja.

«Ei, tõsiselt, kuidas teie arvate?»

«Just nii, nagu ma teile juba ütlesin.»

«Aga lubage, missugustel kaalutlustel siis?»

«Missugustel? Ikka nendel, et hoida vene armee jaoks alal distsipliin ja kord. Eile, kui me magama heitsime, jutustasite teie, härra polkovnik, üpris arukalt, missugune kord tuleb sõjaväes sisse seada, pärast seda kui me purustame bolševikud, — et noortest punane katk välja juurida. Ma olin teiega täitsa ühel nõul, mäletate?» Grigori silus vurre, jälgides polkovniku muutuvat näoilmet, kõneles

järelemõtlikult: «Mida soovitate te aga nüüd? Sellega te ju rikute inimesi! Tähendab, las sõdurid annavad oma komandöre välja? Mida te neile siis õpetate? Aga kui meie teiega peaksime niisugusesse olukorda sattuma, mis siis? Ei, lubage lahkelt, siin hakkan mina vastu! Mina olen vastu.»

«Kuidas tahate,» ütles Andrejanov külmalt ja vaatas tähelepanelikult Grigorile. Ta oli kuulnud, et mässuliste diviisikomandör on isemeelne ja veidravõitu, aga midagi niisugust polnud ta temalt oodanud. Ta lisas ainult juurde: «Me talitasime tavaliselt niiviisi vangivõetud punaste komandöride suhtes, ja eriti — endiste ohvitseride suhtes. Teie juures on kuidagi teisiti... Ja ma ei mõista täielikult teie suhtumist niisugusesse, võiks arvata, vaieldamatusse küsimusse.»

«Meie jälle tapsime neid harilikult lahingus, kui juhtus, aga vange ilma vajaduseta maha ei lasknud!» vastas Grigori punetades.

«Hea küll, palun, saadame nad tagalasse,» nõustus Andrejanov. «Nüüd on niisugune küsimus: osa vange — mobiliseeritud talupojad Saraatovi kubermangust — on avaldanud soovi võidelda meie ridades. Meie kolmandas jalaväepolgus pole kolmesada meestki. Kas teie peate võimalikuks ühendada nendega hoolikalt väljavalitud vabatahtlikke vangide hulgast? Selle kohta on meil olemas kindlad juhtnöörid armee staabist.»

«Ühtegi talumatsi ma enda juurde ei võta. Las täiendavad mul kaotused kasakatega,» ütles Grigori kategoorilliselt.

Andrejanov tegi katset teda veenda:

«Kuulge, ärgem vaielgem. Ma mõistan teie soovi, et diviisis oleks ühtlane kasakate koosseis, kuid vajadus sunnib meid ka vange mitte põlgama. Isegi Vabatahtlikus Armees komplekteeritakse mõningaid polke vangidega.»

«Tehku nemad, kuidas tahavad, aga mina keeldun talumatse vastu võtmast. Ei maksa sellest enam rääkida,» vastas Grigori teravalt.

Veidi aja pärast ta väljus, et teha korraldus vangide ärasaatmise kohta. Lõunalauas aga ütles Andrejanov erutatult:

«Nähtavasti ei saa me teiega koos töötada...»

«Ka mina arvan nii,» vastas Grigori ükskõikselt. Ilma et oleks Sulini naeratust märganud, võttis ta taldrikust sõrmedega tüki keedetud lambaliha ja hakkas kõvavõitu krõmpsuud niisuguse hundiliku raginaga närima, et Sulin krimpsutas nägu justkui tugeva valu pärast ja sulges isegi hetkeks silmad.

Kahe päeva pärast asus taganevate punaste vägede jälitamisele kindral Salnikovi grupp, Grigori aga kutsuti kiires korras grupi staapi, kus staabiülem, elatanud, väärika välimusega kindral, tegi talle teatavaks Doni armee ülemjuhataja käskkirja mässuliste armee laialisaatmise kohta ja siis ütles avameelselt:

«Punastega partisanisõda pidades juhtisite teie edukalt diviisi, nüüd aga ei või me usaldada teile ei diviisi ega isegi mitte polku... Teil pole sõjaväelist haridust, ja laia rinde tingimustes, kaasaegsete sõjapidamismeetodite juures ei suuda te suurt sõjaväeüksust juhtida. Kas olete sellega nõus?»

«Jah,» vastas Grigori. «Ma tahtsin ise loobuda diviisi juhtimisest.»

«Väga hea, et te ei ülehinda oma võimeid. Tänapäeva noortel ohvitseridel esineb seda omadust väga harva. Niisiis: rindeülema käskkirjaga olete teie määratud 10-nda polgu neljanda sotnja komandöriks. Polk on praegu marsil, umbes kuuskümmend versta siit eemal, kuskil Vjaznikovi küla juures. Sõitke kohe täna, äärmisel juhul homme. Teil nagu oleks midagi öelda?»

«Ma tahaksin, et mind viidaks üle majanduse alale.»

«See on võimatu. Teid läheb vaja rindel.»

«Ma olen kahe sõja jooksul neliteist korda haavata ja põrutada saanud.»

«See ei tähenda midagi. Te olete noor, näete suurepärane välja ja võite veel võidelda. Mis puutub haavadesse, siis missugusel ohvitseril neid pole? Võite minna. Kõike head!»

Arvatavasti selleks, et ära hoida rahulolematust, mis paratamatult pidi ülem-donlaste hulgas tekkima mässuliste armee laialisaatmisel, õmmeldi kohe pärast Ust-Medveditsa vallutamist paljudele rivikasakaile, kes olid

ülestõusu ajal silma paistnud, paelad paguneile, peaaegu kõik vahtmeistrid ülendati alamhorunžideks, ülestõusust osavõtnud ohvitserid aga said ülendusi ja autasusid.

Ka Grigorit ei jäetud kõrvale: ta ülendati sotnikuks, päevakäsus armeele märgiti ära tema silmapaistvad teened võitluses punastega ja avaldati tänu.

Laialisaatmine teostati mõne päevaga. Kirjaoskamatute diviisi- ja polgukomandöride asemele asusid kindralid ja polkovnikud, sotnjakomandörideks määrati vilunud ohvitserid; patareide ja staapide juhtkond asendati täielikult uutega, rivikasakad aga läksid Donetsi ääres lahingulis tublisti kannatada saanud Doni armee numbripolkude täienduseks.

Õhtu eel kogus Grigori kasakad kokku, teatas diviisi laialisaatmisest, ütles jumalaga jättes:

«Ärge võtke minust halba mälestust kaasa, semlakid! Sai koos teenida, polnud parata, aga tänasest päevast hakkame lahus murepõlve murdma. Peaasi — hoidke päid, et punased teil neid mulklikuks ei teeks. Nad on meil küll hullud, need pead, aga asjata ei maksa neid kuulide ette seada. Nendega tuleb veel mõtelda, hoolega mõtelda, kuidas edasi elada . . .»

Kasakad vaikisid rõhutult, siis hakkasid kõik korraga lahkhääleliselt ja tumedalt käratsema:

«Jälle algab vana lugu?»

«Kuhu meid siis nüüd saadetakse?»

«Teevad õige rahvaga, mis tahavad, lurjused!»

«Ei soovi laiali minna! Mis uus kord see on?»

«Noh, poisid, ühinesime endale nuhtluseks! . . .»

«Jälle hakkavad need kõrgeausused meid käänama ja väänama!»

«Nüüd hoia oma nahk! Hakkavad kõigest väest liikmeid õigeks murdma . . .»

Grigori ootas, kuni vaikseks jäi, siis ütles:

«Asjata kisate. On otsas kerge põli, millal võis käske arutada ja ülemustele vastu hakata. Minge laiali korteritesse ja tarvitage vähem keelt, sest praegusel ajal ei vii keel mitte Kiievisse, vaid otse väljakohtutesse ja karistussotnjatesse.»

Kasakad tulid rühmakaupa juurde, jätsid Grigoriga kätepidi jumalaga, kõnelesid:

«Tõsi, Pantelevitš! Ära ka sina meid paha sõnaga meelesta!»

«Ega meil nüüdki kerge põli tule, kui hakkame võõraste all teenima!»

«Asjata andsid meid käest. Ei oleks pidanud nõus olema diviisi üle andma!»

«Meil on kahju sinust lahkuda, Melehhov. Need võõrad komandörid on võib-olla küll haritumad sinust, aga ega meil sellest kergemaks lähe, vaid raskemaks, selles on see häda!»

Ainult üks, Napolovi külast pärit olev kasakas, sotnja naljahammas ja teravkeel ütles:

«Ära ära usu neid, Grigori Pantelevitš. Kas töötad umadega või võõrastega — ühteviisi raske on ikka, kui töö pole meele järgi!»

Ta läbi jõi Grigori Jermakovi ja teiste komandöridega puskarit, homnikul aga võttis ta kaasa Prohhor Zõkovi ja sõitis 19-ndale polgule järele.

Ta polnud veel õieti jõudnud sotnjat üle võtta ja inimestega nagu kord ja kohus tutvuda, kui kutsuti polgukomandöri juurde. Oli varane hommik. Grigori vaatas hobuseid üle, viibis veidi ja ilmus alles poole tunni pärast. Ta ootas, et ohvitseride vastu karm ja nõudlik polgukomandör talle märkuse teeb, aga see teretas väga lahkelt, küsis: «Noh, kuidas te leiate sotnja olevat? Kas on ka väärt rahvas?» ja ilma vastust ootamata ütles, kuhugi Grigorist mööda vaadates:

«Lugu on nii, mu armas, et pean teatama teile väga kurva uudise . . . Teil kodus on suur õnnetus. Täna öösel tuli Vjošenskajast telegramm. Annan teile kuuajalise puhkuse perekonnaasjade korraldamiseks. Sõitke.»

«Andke telegramm,» lausus Grigori kahvatades.

Ta võttis neljaks kokkupandud paberilehe, luges läbi, pigistas selle silmapilkselt higiseks tõmbunud käes kokku. Tal läks vaja väikest tahtepingutust, et endast jagu saada, ja ta kogeles ainult kergelt, kui ta ütles:

«Jah, seda ma ei oodanud. Nii et ma siis sõidan. Jumalaga.»

«Ärge unustage puhkusetunnistust võtmast.»

«Jah-jah. Tänan, ei unusta.»

Eeskotta astus ta kindlal sammul, mõõka harjunud liigutusega kinni hoides, aga kui hakkas kõrgest välistrepist alla astuma — lakkas äkki kuulmast omaenda sammude kõla ja tundis, kuidas terav valu täägina südamesse tungis.

Alumisel astmel ta vankus ja haaras vasaku käega kõikuvast käsipuust kinni, paremaga aga nööpis sõduripluusi krae kärmesti lahti. Ühe silmapilgu seisis ta sügavalt ja kiiresti hingates, aga selle silmapilgu kestel jäi otsekui purju kannatusest, ja kui ta käsipuudest eemaldus ning värava külge köidetud hobuse juurde suundus, siis läks juba raskelt astudes, pisut tuikudes.

16

Mitu päeva pärast kõnelust Darjaga elas Natalja niisuguse tundega, nagu on unes, kui halb unenägu rõhub raskelt, ja pole jõudu ärgata. Ta otsis näilikult sündsat ettekäänet, et Prohhor Zõkovi naise juurde minna ja katsuda temalt teada saada, kuidas Grigori oli elanud Vjošenskajas taganemise ajal ja kas ta oli seal Aksinjaga kokku saanud või ei. Ta tahtis veenduda mehe süüs, Darja sõnu aga ta ühtaegu uskus ja ei uskunud.

Hilja õhtul tuli ta, muretult vitsaraoga vehkides, Zõkovi õue juurde. Prohhori naine, kes oli talitused lõpetanud, istus värava juures.

«Tervist, sõdurinaine! Kas meie vasikat pole näinud?» küsis Natalja.

«Jumal annab tervist, kallike! Ei ole näinud.»

«Niisugune ringilaskja, kurivaim, ei püsi kuidagi kodus! Kust teda otsida — ei mõista kohe arvatagi.»

«Oota, puhka veidi jalgu, küll ta välja tuleb. Kas kostitada sind päevalilleseemnetega?»

Natalja astus juurde, võttis istet. Tekkis lihtlabane naiste jutt.

«Kas kroonumehest pole kuulda?» tundis Natalja huvi.

«Pole mitte märkigi. Kohe nagu vette oleks vajunud, kurivaim! Aga kas sinu oma on saatnud mõne teate või?»

«Ei, Griša lubas ikka kirjutada, aga seni pole küll veel kirja tulnud. Rahvas räägib, nagu oleksid meie omad kuskile Ust-Medveditsa taha läinud, see on kõik, muud pole ma midagi kuulnud.» Natalja viis jutu hiljutisele taganemisele Doni taha, hakkas ettevaatlikult järima, kuidas kroonumehed olid Vjošenskajas elanud ja kes külarahva hulgast oli nendega koos olnud. Prohhori kaval naisuke taipas, milleks Natalja oli tema juurde tulnud, ja vastas tagasihoidlikult ning jahedalt.

Mehe jutu järgi teadis ta kõik, mis Grigorisse puutus, aga kuigi tal keel sügeles, kartis ta jutustada, sest mäletas Prohhori manitsust: «Seda ma sulle ütlen: kui tausud sellest kellelegi kas või üheainsa sõna — panen su peadpidi raiepakule, tõmban su neetud keele arssinapikkuselt välja ja raiun otsast ära. Kui Grigori sellest teada saab, lööb ta mu ilma pikema jututa maha! Mind oled aga ainult sina kuradi moodi ära tüüdanud, elu estalgu veel mitte, said aru? Noh, vaiki siis nagu surnu!»

«Kas sinu Prohhor ei juhtunud Vjoškis Aksinja Astahhovat nägema?» küsis kannatuse kaotanud Natalja juba otse.

«Kuidas ta pidi teda nägema! Oli neil seal siis selleks aega? Jumala tõsi, ma ei tea midagi, Mironovna, ja sa ära parem pärigi minult. Minu luitunud kuradilt ei saa sa mõistlikku sõna kätte. Muud juttu tal pole kui — anna ette ja võta vastu.»

Nii läkski veel enam pahandatud ja erutatud Natalja tühjalt minema. Kuid teadmatusse ei suutnud ta enam jääda, ja see tõukaski teda Aksinja juurde sisse astuma.

Naabruses elades olid nad viimaste aastate jooksul tihti kohtunud, vaikides teineteist teretanud, mõnikord mõne sõna vahetanud. See aeg, millal nad kokku saades teineteist ei teretanud ja vihkavaid pilke vahetasid, oli möödas; vastastikuse vaenulikkuse teravus oli pehmenenud, ja Aksinja juurde minnes lootis Natalja, et see teda välja ei aja ja olgu muudega kuidas tahes, aga Grigorist räägib tingimata. Ja ta ei eksinud oma oletustes.

Imestust varjamata kutsus Aksinja ta kambrisse, tõmbas akendel eesriided ette, süütas tule, küsis:

«Mis head kuulukse?»

«Mul pole sinule head rääkida...»

«Räägi siis halba. Kas Grigori Pantelejevitšiga on õnnetus juhtunud?»

Nii sügav, varjamatu mure kõlas Aksinja küsimuses, et Natalja mõistis kõik. Ühes lauses avaldus kogu Aksinja, paljastus kõik, mis täitis tema elu ja mida ta kartis. Pärast seda polnud õieti vajagi pärida tema vahekorra kohta Grigoriga, aga siiski ei läinud Natalja ära; viivitanud vastusega, ütles ta:

«Ei, mu mees on elus ja terve, ära heitu.»

«Ma ei heitugi, kust sa seda võtad? Sina pead tema tervise pärast hirmul olema, minule jätkub omaenda murest.» Aksinja kõneles vabalt, aga tundes, kuidas tal veri näkku tõuseb, astus kärmesti laua juurde ja selja jaga külalise poole seistes kohendas kaua niigi hästi põlevat tuld lambis.

«Kas sinu Stepanist on midagi kuulda?»

«Saatis hiljuti tervitusi.»

«On elus-terve?»

«Küllap vist.» Aksinja kehitas õlgu.

Ka siin ei suutnud ta teeselda, oma tundmusi varjata; ükskõiksus mehe saatuse vastu tuli tema vastuses nii selgesti ilmsiks, et Natalja tahtmatult naeratas.

«Nagu näha, ei kurvasta sa just väga tema järele... Noh, see on sinu asi. Ma tulin tead mille pärast: külas käib kumu, nagu hoiaks Grigori jälle sinu poole, nagu saaksite teie temaga kokku, kui ta kodus käib. On see tõsi?»

«Leidsid, kellelt küsida!» ütles Aksinja pilkavalt. «Las ma küsin sinu käest, kas see on tõsi või mitte?»

«Kardad tõtt öelda?»

«Ei karda.»

«Siis ütle, et ma teaksin, ei vaevleks. Milleks sa mind asjata piinad?»

Aksinja liigutas musti kulme, tõmbas silmad pilukile.

«Ega mul sinust niikuinii hale ei hakka,» ütles ta järsult. «Meil sinuga on nii: kui mina piinlen — on sinul hea, sina piinled — on minul hea... Jagame ju ühte? Noh, ja tõtt ma sulle ütlen: et sa aegsasti teaksid

kõik on õige, mitte asjata ei räägita külas. Ma olen Grigori jälle oma võimusesse saanud ja nüüd juba katsun teda kinni hoida, mitte enam käest lasta. Noh, mis sa siis sepeale tegema hakkad? Kas lööd mul tareaknad sisse või tapad mu noaga ära?»

Natalja tõusis püsti, sidus painduva vitsakese sõlme, viskas selle ahju juurde ja vastas temale mitteomase tindlusega:

«Praegu ei tee ma sulle midagi halba. Ootan, kuni tuleb Grigori, kõnelen temaga, siis saab näha, kuidas mul tele mõlemaga talitada tuleb. Mul on kaks last, ja kõik ma nende ning iseenda eest seista oskan!»

Aksinja naeratas:

«Tähendab, esialgu võin elada, ilma et karta tarvitseks?»

Pilget märkamata astus Natalja Aksinja juurde, puudutas teda käisest.

«Aksinja! Terve eluaja seisad sa mul tee peal ees, aga nüüd ma juba enam paluma ei hakka, nagu toobord, mäletad? Siis ma olin noorem, rumalam, mõtlesin suudan palvetega tema peale mõjuda, tal hakkab kahju, ta halastab ja annab Griša vabaks. Nüüd ma seda ei teel Ühte ma tean: sa ei armasta teda, vaid ripud tema küljes harjumuse tõttu. Ja kas oled sa teda ülepea kunagi nii armastanud nagu mina? Vist mitte. Sa ameelesid Listnitskiga; kellega sa, ringiulaja, pole ameelnud? Kui armastatakse, siis ei tehta nii.»

Aksinja kahvatas, — Nataljat käega kõrvale lükates tõusis ta kirstult.

«Tema pole mulle seda ette heitnud, ja sina heidad ette? Mis see sinu asi on? Hüva! Mina olen halb, sina hea, mis edasi?»

«See on kõik. Ära vihasta. Ma lähen kohe minema. Aitäh, et mulle tõtt avaldasid.»

«Pole tänu väärt, sa oleksid ilma minutagi teada saanud. Oota natuke, ma tulen sinuga koos välja luuke kinni panema.» Majatrepil peatus Aksinja, ütles: «Mul on hea meel, et me sinuga sõbralikult, ilma tülita lahku läheme, aga lõpuks ütlen sulle veel tead mis, armas naabrinaisuke: kui sa suudad — võta ta, kui mitte, ära pane pahaks. Heaga ei anna mina teda ka mitte

ära. Ma pole enam noor ja mina — kuigi sa nimetad mind ringiulajaks — pole teie Daška, niisuguste asjadega pole ma eluilmas naljatanud ... Sinul on vähemalt lapsedki, minul aga on tema,» Aksinja hääl väratas ja muutus tumedamaks ning madalamaks, «üksi kogu maailmas! Esimene ja viimane. Tead mis? Ärgem temast enam kõnelgem. Kui ta ellu jääb, kui jumalaema teda surma eest hoiab ja ta tagasi tuleb — siis valib ise ...»

Öösel Natalja ei maganud, hommikul aga läks ühes Iljinitšnaga arbuusiväljale kitkuma. Töötades oli tal kergem. Ta mõtles vähem sel ajal, kui ta kõblast ühetasaste hoopidega päikesest ärakuivatatud, põrmuka pudenevaile liivsavimulla kampadele langetas ja end aeg-ajalt sirgu ajas, et puhata, näolt higi pühkida ja juua.

Sinises taevas hõljusid ja sulasid tuulest puruksrebitud valged pilved. Päikesekiired kõrvetasid hõõguvat maad. Idast lähenes vihm. Pead tõstmata tundis Natalja seljaga, millal üleskerkinud pilveke päikese varjas; hetkeks läks jahedamaks, hallikaspruunile kuumust õhkuvale maale, haralistele arbuusiväätidele, päevalillede kõrgeile vartele langes kiiresti hall vari. See kattis mäenõlvakul laiuvad arbuusiväljad, kuumusest rambunud ja mahaheitnud rohu, viirpuu- ja laukapuupõõsad nende longuvajunud, linnumustusest määritud lehestikuga. Heledamini kõlas vali vutihüüd, selgemini kostis lõokeste armas laul, ja isegi tuul, mis sooja rohtu liikuma pani, tundus vähem kuum. Siis aga läbistasid viltused kiired lääne poole sõudva pilvekese pimestavalt valge äärise, ja vabaks saades paiskas päike jälle kuldseid, säravaid valgusevooge alla maa peale. Kuskil kaugel-kaugel, Doni-äärsete mägede siniseil seljandikel alles kobas ja laigutas maad pilve saatev vari, aga arbuusiväljadel valitses juba merevaik-kollane keskpäev, väreles, helkles silmapiiril virvendav sond, lõhnasid lämmatavamalt maa ja tema kasvatatud rohud.

Keskpäeval käis Natalja jäärakusse kaevatud kaevu juures, tõi kruusitäie jääkülma lättevett. Nad kustutasid Iljinitšnaga janu, pesid käsi, istusid kõrvetavas päikesepaistes lõunat võtma. Iljinitšna lõikas laialilaotatud põllele korralikult leiba lahti, otsis kotist lusikad, kaussi,

võttis jaki alt välja päikese eest peidetud kitsakõrilise savikannu hapupiimaga.

Natalja sõi vastumeelselt, ja ämm küsis:

«Ma märkan juba ammu, et sinuga ei ole asi nagu korras ... Kas ehk on teil viimati Griškaga midagi?»

Nataljal hakkasid tuulest lõhkenud huuled haledasti värisema.

«Tema elab jälle Aksinjaga, ema.»

«Kust ... sa seda siis tead?»

«Ma käisin eile Aksinja juures.»

«Ja tema, nurjatu, tunnistas üles?»

«Jah.»

Iljinitšna vaikis veidi aega, järele mõteldes. Ta krimpsus näkku, huultenurkadesse tekkisid karmid kortsud.

«Võib-olla ta, kurivaim, hoopleb ehk?»

«Ei, ema, see on tõsi, mis seal ikka ...»

«Sa ei valvanud hoolega mehe järele ...» ütles vanaeit ettevaatlikult. «Niisuguselt mehelt ei tohi silmi ära pöörata.»

«Jõuad sa's siin järele valvata? Ma lootsin tema südametunnistuse peale ... Kas tõesti pidi teda minu sõbra külge kinni köitma?» Natalja naeratas kibedalt, lisas vaevalt kuuldavalt: «Ta pole Mišatka, et teda tagasi hoida. Poolenisti juba hall teine, aga ei unusta endist ...»

Iljinitšna pesi ja kuivatas lusikad, loputas kausi, pani need ära kotti ja alles siis küsis:

«See ongi kogu õnnetus?»

«Näe, misuke te olete, ema ... Sellest õnnetusest jätkub, et maailm vastikuks muutuks!»

«Ja mis sa siis oled mõtelnud teha?»

«Mis seal ikka muud mõtelda? Võtan lapsed ja lähen ära omaste juurde. Ei hakka temaga enam elama. Las võtab Aksinja majasse, elab temaga. Olen juba küllalt piina tundnud.»

«Nooruses mõtlesin minagi nii,» ütles Iljinitšna ohates. «Minu oma oli ka üsna tubli jäär. Kui palju ma tema pärast kannatada sain, ei oska üteldagi. Aga oma mehe juurest ära minna pole kerge asi, ja pole ka vaja. Mõtle järele — näed ise. Ja lapsed isa juurest ära võtta,

kuidas seda võib? Ei, see on sul tühi jutt. Ära mõtlegi sellele, ma ei luba!»

«Ei, ema, elama ma temaga ei hakka, ärge raisake asjata sõnugi.»

«Kuidas ma ei peaks sõnu raiskama?» pahandas Iljinitšna. «Kas sa pole siis mulle oma inimene? Kas minul on teist, paganatest, kahju või ei ole? Ja sina ütled minule, emale, vanale inimesele, niisuguseid sõnu? On sulle öeldud: viska peast välja, siis ongi sellega lõpp. Vaat, kus mõtles välja: «Lähen kodunt ära!» Aga kuhu sa lähed? Kellele omastest sind vaja on? Isa pole, tare on maha põletatud, ema ise hakkab armu poolest võõra tare nurgas elama, ja sina lähed ka sinna ning vead minu pojalapsed kaasa? Ei, kullake, sellest asjast ei tule midagi välja! Las Griška tuleb koju, siis vaatame, mis temaga teha, praegu aga sa ära kõnelegi mulle sellest, ma ei luba ega hakka kuulamagi!»

Kõik, mis Nataljal nii kaua oli südamele kogunenud, purskas äkki kramplikus nutuhoos välja. Oigega tõmbas ta rätiku peast, langes näoli kuivale, lahkuseta maale, ja rinda selle vastu surudes nuttis ilma pisarateta.

Iljinitšna — see tark ja vapper vanaeit — ei liigutanud end paigastki. Hoolikalt mässis ta kannu ülejäänud piimaga jaki sisse, pani selle vilusse, siis valas kaussi vett, läks ja istus Natalja kõrvale. Ta teadis, et niisuguses hädas ei aita sõnad; teadis ka seda, et parem pisarad kui kuivad silmad ja kõvasti kokkupigistatud huuled. Andnud Nataljal aega end välja nutta, pani Iljinitšna oma tõsi kareda käe minia pea peale, — musti läikivaid juukseid silitades ütles karmilt:

«Noh, aitab! Ega sa kõiki pisaraid jõua välja nutta, jäta teiseks korraks ka. Säh, võta, joo vett.»

Natalja jäi vaikseks. Ainult harva tõusid ta õlad ja kerge värin käis üle keha. Ootamatult kargas ta püsti, tõttas eemale Iljinitšna, kes talle kaussi veega ulatas, ja hakkas, nägu ida poole pööratud, pisaraist märjad käed nagu palves kokku pandud, kiiresti, hingeldades karjuma:

«Issand! Ta on mu hinge seest ära söönud! Ei jaksa enam nõnda elada! Issand, nuhtle teda, neetut! Taba teda seal surmavalt! Et ta ei elaks enam, ei piinaks mind! . . .»

Paks pilv tõusis aeglaselt idast. Tumedalt müristes kõu.

Ümmargusi pilvetippe läbistades libises mööda taevaalust laialev hõõguv-valge välk. Tuul kallutas läände sahisevat rohtu, kandis maanteelt kibedat tolmu, painutas peaaegu maani päevalillede seemnetega koormatud päid.

Tuul sasis Natalja lahtisi juukseid, kuivatas tema märga nägu, mässis jalgade ümber halli argiseeliku laia saba.

Mõne hetke kestel vaatas Iljinitšna ebauskliku hirmuga mintale. Poolde taevasse kerkinud musta äikesepilve taustal näis see talle võõras ja kohutav.

Vihm lähenes kiiresti. Äikese-eelne vaikus ei kestnud kaua. Ärevalt hakkas häälitsema viltuselt allalaskuv pistrik, viimast korda vilistas oma 'uru juures suslik, vaikne tuul lõi Iljinitšnale peenikest liivatolmu näkku, lendas ulgudes edasi mööda steppi. Vanaeit tõusis vaevaga jalule. Ta nägu oli surnukahvatu, kui ta läbi lähenenud tormi müra tumedalt hüüdis:

«Mõtle, mis sa räägid! Jumal olgu sulle armuline! Kellele sa palud surma?!»

«Issand, karista teda! Issand, nuhtle!» karjatles Natalja, hullunud silmad pööratud sinna, kus majesteetlikult ja metsikult kuhjusid tormituulest püstiaetud, pimestavaist välgusähvatustest valgustatud pilved.

Kuiva raginaga kärgatas stepi kohal kõu. Hirmust haaratud Iljinitšna lõi risti ette, astus ebakindlate sammudega Natalja juurde, haaras tal õlast kinni.

«Lase põlvili! Kuuled, Nataška?!»

Otsekui mittenägevate silmadega vaatas Natalja mehesmale, laskus tahtetult põlvili.

«Palu jumalalt andeks!» käskis Iljinitšna võimukalt. «Palu, et ta su palvet kuulda ei võtaks. Kellele palusid sa surma? Oma laste lihasele isale. Oh, suur patt . . . Löö risti ette! Kummarda maani. Ütle: «Issand, anna mulle, nurjatule, mu patt andeks.»»

Natalja lõi risti ette, sosistas midagi valgeks tõmbunud huultega ja vajus hambaid kokku pigistades kohmetult kõljeli.

Paduvilimast puhtakspestud stepp rohetas toredasti. Kaugest tiigist kuni Donini kummus ere vikerkaar. Tummalt müristles läänes kõu. Jäärakus kihutas kullikisaga

sogane mägedevesi. Mööda mäenõlvakut, mööda arbuusi välju ruttasid alla Doni poole vahutavad ojad. Nad kandsid vihma lahtikistud lehti, pinnasest väljauhutud rohu juurikaid, murtud rukkikõrsi. Arbuusi- ja meloniväätе enda alla mattes valgusid mööda arbuusivälju laiali paksud kokkuuhutud liiva joad; piki suviseid teid voolas ratta roopaid uuristades tormitsev vesi. Kauge oru suudme juures põles välgu süüdatud heinakuhi. Lilla suitsusammas tõusis kõrgele, peaaegu puudutades tipuga taevale laotunud vikerkaart.

Iljinitšna ja Natalja läksid alla küla poole, paljaste jalgadega ettevaatlikult mööda porist, libedat teed astudes, seelikud kõrgele tõstetud. Iljinitšna kõneles:

«Jonn on teil, noortel, küll kange, jumala tõsi! Nii kui vähe midagi on — kohe märatsete. Kui sa peaksid nii elama nagu mina noorena elasin, mis sa siis teeksid? Griška pole sind eluaeg sõrmegagi puudutanud, ja sina pole, ikka veel rahul, mõtlesid kõiksugu imet välja: küll tahtsid teda maha jätta, küll tuli sulle minestus peale, isegi jumalat segasid oma räpastesse asjadesse ... Noh, ütle, kallike, on see siis ilus? Mind peksis mu va lonkav puuslik noores eas poolsurnuks, ja asja ees, teist taga, minul polnud tema ees mingit süüd. Ise tegi riivatusi, aga minu peale valas viha välja. Tuleb teine vahel koju koldu ajal, mina hakkan kibedasti nutma, heidan talle ette, noh, eks tema annagi rusikatele voli ... Kuu aega käisin vahel üleni sinine nagu raud, aga näe, kannatasin ometi välja ja lapsed kasvatasin üles ega hakanud kodust kordagi ära minema. Mina ei kiida Griškat, aga niisugusega võib veel elada. Kui poleks seda ussi, siis oleks tema kohe esimene küla kasakate hulgas. On teise ära teinud, ega muud.»

Natalja läks tükk aega vaikides, endamisi millegi üle järele mõteldes, siis ütles:

«Ema, ma ei taha sellest enam rääkida. Kui Grigori koju tuleb, eks siis saab näha, kuhu ma jään ... Võib-olla lähen ise ära, võib-olla ajab tema välja, praegu aga ei liiguta ma ennast teie majast kuhugi.»

«Vaat see on juba mõistlik jutt!» rõõmustas Iljinitšna. «Jumala abiga läheb ehk kõik hästi. Tema ei aja sind mingi hinna eest ära, seda ära mõtlegi! Ta armastab sind ja lapsi nii väga, kust tal säärane mõte peaks tulema?

Ei, ei! Ta ei vaheta sind Aksinja vastu, niisugust asja ei või ta teha! Noh, aga paljugi mis omade inimeste vahel ette tuleb? Peaks ta ainult elusalt tagasi tulema ...»

«Ma ei soovi talle surma ... Ägeduses rääkisin seda kõike seal ... Te ärge mulle seda süüks pange ... Südamest ei saa teda välja kiskuda, aga nii on ka raske elada! ...»

«Armsake, sa mu kallike! Kas ma siis ei tea? Aga äkki ei maksa midagi teha. Tõsijutt, ärgem sellest enam rääkigem! Ja ära sa, jumala pärast, vanamehele praegu midagi kõnele. See pole tema asi.»

«Ma tahan teile ühte ütelda ... Kas ma hakkan Grigoriga elama või ei, seda praegu ei tea, aga lapsi ma talle enam sünnitada ei taha. Nendegagi ei tea veel kuhu tuleb jääda ... Aga ma olen praegu rase, ema ...»

«Ammu?»

«Kolmandat kuud.»

«Kuhu sa siis sellest pääsed? Kas tahad või ei taha, aga sünnitada tuleb.»

«Ei hakka sünnitama,» ütles Natalja kindlalt. «Veel täna lähen Kapitonovna-moori juurde. Ta päästab mu sellest lahti ... Mõnele naisele ta on teinud.»

«See tähendab — ihuvilja hävitama? Ja sina, häbematu, julged seda kõnelda?» Nördinud Iljinitšna jäi keset teed seisma, lõi käsi kokku. Tahtis veel midagi ütelda, aga seljataga kostis rataste mürin, hobusekapjade kõlav matsutamine poris ja — kellegi nõõtav hääl.

Iljinitšna ja Natalja astusid, ülespistetud seelikuid allaheites, teelt kõrvale. Põllult sõitev vanamees — Filipp Agejevitš Beshlebnov — jõudis nende kohale, pidas väljeda mära kinni.

«Istuge peale, naised, ma viin teid kohale, milleks asjata pori sõtkuda.»

«Vaat aitäh, Agevitš, me olemegi juba päris väsinud, — jalad muudkui libisevad alt ära,» ütles Iljinitšna rahul ütles ja istus esimesena ruumikale palkvankrile.

Pärast lõunat tahtis Iljinitšna Nataljaga kõnelda, talle selgeks teha, et pole vajadust end rasedusest vabastada. Nõusid pestes otsis ta mõttes enda arvates kõige veenva-

maid põhjendusi, mõtles isegi sellele, et Natalja otsus vanamehele teatavaks teha ja tema abiga mõjutada murest hullunud miniat mõistmatust teost loobuma. Aga senikaua kui tema talitas, oli Natalja end tasakesi valmis seadnud ja ära läinud.

«Kus Natalja on?» küsis Iljinitšna Dunjaškalt.

«Köitis ühe kompsukese kokku ja läks välja.»

«Kuhu? Mis ta rääkis? Mis kompsukese?»

«Kust mina tean, ema? Köitis rätikusse puhta seeliku, veel midagi ja läks, ei lausunud sõnagi.»

«Oh õnnetust!» Dunjaška imestuseks hakkas Iljinitšna abitult nutma, istus pingile.

«Mis teil on, ema? Jumala pärast, mis te nutate?»

«Jäta rahule, häbematu! Pole sinu asi! Mis ta siis rääkis? Ja miks sa mulle ei öelnud, kui ta end minema seadis?»

Dunjaška vastas meelepahaga:

«Päris häda on teiega! Kust siis mina teadsin, et ma pidin seda teile ütlema? Ega's ta päriselt ära läinud? Läks vist emale külla, ja miks te nutate, — mitte aru ei saa!»

Suurima rahutusega ootas Iljinitšna Natalja tagasitulekut. Otsustas vanamehele mitte kõnelda, kartes ettehelteid ja süüdistusi.

Päikeseloojakul tuli stepist kari. Saabus lühike suvine videvik. Külas süttisid harvad tuled, aga Nataljat polnud ikka veel. Melehhovi tares istuti õhtust sööma. Ärevusest kahvatu Iljinitšna pani lauale nuudlid, milledele oli maitseks lisatud paastuõliga praetud sibulat. Vanamees võttis lusika, pühkis sellesse kuiva leiva raasud, puistas need habetunud suhu, ja vaadanud hajameelse pilguga ringi, küsis:

«Kus Natalja on? Miks te sööma ei kutsu?»

«Teda pole,» vastas Iljinitšna poolvaljusti.

«Kus ta siis on?»

«Läks vist ema vaatama ja jäi kauaks.»

«Tal on pikad külaskäigud. Peaks ikka juba korda tundma . . .» pomises Pantelei Prokofjevitš rahulolematult.

Ta sõi, nagu alati, hoolega, innukalt; aeg-ajalt pani lusika lauale, heitis silmanurgast hellitleva pilgu tema kõrval istuvale Mišatkale, kõneles pisut jämedalt: «Pööra ennast natuke, mu lapsuke, las ma pühin sul suu puhtaks.

Sina on teil ringihulkuja, ega ole teil õiget järelevaatajat . . .» Ja pühkis suure musta korpunud käega pojapoja õrnu roosasid huulekesi.

Vaikides lõpetati õhtustamine, tõusti lauast. Pantelei Prokofjevitš käskis:

«Kustutage tuli ära. Lambiõli on vähe ja pole vaja seda asjata raisata.»

«Kas uksed kinni panna?» küsis Iljinitšna.

«Pane kinni.»

«Aga Natalja?»

«Kui tuleb — koputab. Võib-olla uitab ta hommikuni? On kah moe võtnud . . . Sa anna talle aga rohkem õigust, vana nõid! Kae, mõtles välja öösiti külaskäikudele minna . . . Küll ma talle hommikul ütlen. On Daškast eeskuju võtnud . . .»

Iljinitšna heitis ilma riidest lahti võtmata voodisse. Lamas umbes pool tundi, kogu aeg viseldes, oheldes, ja tahtis just tõusta ja Kapitonovna juurde minna, kui akna all kostsid kellegi ebakindlad, lohisevad sammud. Vanaisa hüppas tema vanuse kohta ebatavalise väledusega voodist üles, jooksis kiiresti eeskotta, avas ukse.

Käsipuust kinni hoides astus surnukahvatu Natalja raskelt majatrepist üles. Täiskuu valgustas heledasti tema kõhnunud nägu, aukuvajunud silmi, piinatult kõverdatud kulme. Ta kõndis vaarudes nagu raskelt haavatud metsloom, ja sinna, kuhu tema jalg astus, jäi maha tume veelaik.

Iljinitšna võttis tal vaikides ümbert kinni, viis eeskotta. Natalja toetus seljaga vastu ust, sosistas kähisevalt:

«Kas meie omad magavad? Ema, pühkige mu järelt veri ära . . . Näete — olen jälgi jätnud . . .»

«Mis sa oled ometi endaga teinud?!» hüüdis Iljinitšna poolvaljusti, nuttu alla surudes.

Natalja katsus naeratada, aga naeratuse asemel moondus hale grimass tema nägu.

«Ärge karjuge, ema . . . Muidu äratate meie omad üles . . . No vaat, olengi sellest lahti. Nüüd on mul süda rahul . . . Ainult et hirmsasti tuleb verd . . . Kohe nagu tapetust ühkab minust . . . Andke mulle käsi, ema . . . Mul käib pea ringi.»

Iljinitšna lükkas uksele riivi ette, nagu võõras majas

kobas kaua väriseva käega, enne kui leidis pimeduses ukselingi. Kikivarvul astudes viis ta Natalja suurde tuppa, äratas ja saatis välja Dunjaška, kutsus Darja, süütas lambi.

Kööki viiv uks oli lahti ja sealt kostis Pantelei Prokofjevitši ühetasane vägev norskamine; väike Poljuška magas sutas unes magusalt huuli ja lalises midagi. Sügav on millestki häirimata lapseuni!

Seni kui Iljinitšna aset valmistades patja kohendas, istus Natalja pingile, pani pea jõuetult lauaäärele. Dunjaška tahtis kambrisse tulla, aga Iljinitšna ütles karmilt:

«Mine ära, häbematu, ja ära oma nägu siia näita! Pole sul vaja siin töllerdada.»

Tusane Darja võttis märja lapi, läks eeskotta. Natalja tõstis vaevaga pea, ütles:

«Võtke voodist puhas pesu ära... Pange mulle tõld kotiriiet alla.. Määrin niikuinii ära...»

«Olè vait!» käskis Iljniitšna. «Võta riidest lahti, heida sängi. On sul halb? Võib-olla tuua vett?»

«Olen nõrgaks jäänud... Tooge mulle puhas särk ja vett.»

Natalja tõusis jõupingutusega, läks ebakindlate sammudega voodi juurde. Alles nüüd märkas Iljinitšna, et Nataljal ripub verest läbiimbunud seelik raskelt alla, kleepub jalgade külge. Õudusega vaatas ta, kuidas Natalja alla kummardus ja, nagu oleks ta vihma käes olnud, seelikusaba välja väänas, siis hakkas riidest lahti võtma.

«Sa oled ju verest tühjaks jooksnud!» nuuksatas Iljinitšna.

Natalja riietus lahti, silmad suletud, ägedalt ja kiiresti hingates. Iljinitšna vaatas teda korra ja läks kõhklematult kööki. Suure vaevaga raputas ta Pantelei Prokofjevitši üles, ütles:

«Natalja on haigeks jäänud... Ta on väga vilets, kui viimati ära ei sure... Pane kohe hobune ette ja sõida staniitsasse velskri järele.»

«Mõtled ikka kuradi värgi välja! Mis tal häda on? Haigeks jäänud? Hulkugu vähem öösiti ringi...»

Vanaeit seletas lühidalt, milles asi oli. Tulivihane Pantelei Prokofjevitš kargas üles, sööstis pükse kinni nööpides kambri poole:

«Ah, nurjatu! Ah, reo! Näe, mis ta välja mõtles! Mis häda tal oli?! Küll ma talle näitan!...»

«Hulluks läinud, kurivaim! Kuhu sa tükid?... Ära mine sinna, sul pole seal tegemist!... Äratad lapsed üles! Mine tee ja pane rutem hobune ette!...» Iljinitšna tahtis vanameest tagasi hoida, aga see ei kuulanud teda, vaid astus kambriukse juurde, lükkas selle jalahoobiga lahti.

«Oled kena töö teinud, saatanahing!» karjus ta, lävele seisma jäädes.

«Ei tohi! Isa, ära tule sisse! Kristuse pärast, ära tule!» hüüdis Natalja läbilõikavalt, seljast võetud särki vastu rinda surudes.

Kurja vandudes hakkas Pantelei Prokofjevitš kuube, mütsi, hobuseriistu otsima. Ta viivitas nii kaua, et Dunjaška ei kannatanud välja — tormas kööki ja kargas nutles isa kallale:

«Sõida rutem! Mis sa tuhnid nagu sitikas sõnnikus?! Nataška on suremas, tema aga asutab terve tund aega minekut! Kah isa niisugune! Kui ei taha sõita — ütle kohe ära! Panen ise hobuse ette ja sõidan!»

«Hüü, hulluks läinud! Kas oled keti otsast lahti pääsenud või? Sinu häält pole veel kuulda olnud, va sügelus! Kah asjaline, karjub isa peale, reo!» Pantelei Prokofjevitš viibutas tüdruku peale kuube ja läks poolvaljusti teedusi pomisedes õue.

Pärast tema ärasõitu tundsid end majas kõik vabamini. Darja pesi põrandad üle, ägedasti toole ja pinke vihutades; Dunjaška, kellel Iljinitšna oli lubanud pärast vanamehe ärasõitu kambrisse tulla, istus Natalja peatsis, kohendas patja, ulatas talle vett; Iljinitšna käis aeg-ajalt kõrvalkambrikeses magavaid lapsi vaatamas ja suurde tuppa tagasi tulnud, vaatas kaua Nataljale, põsk käele toetatud, kurvalt pead vangutades.

Natalja lamas vaikides, veeretades padjal higist, salkus juustega pead. Ta jooksis verest tühjaks. Iga poole tunni takka kergitas Iljinitšna teda ettevaatlikult, tõmbas räbimärja alusriide ära, laotas alla uue.

Iga tunniga nõrgenes Natalja ikka enam ja enam. Pärast keskööd avas ta silmad, küsis:

«Kas varsti hakkab valgeks minema?»

«Oige pea,» rahustas teda vanaeit, endamisi aga mõt-

les: «Tähendab, et ei jää ellu! Kardab, et kaotab meele märkuse ega näe enam lapsi . . .»

Nagu tema oletuse kinnituseks palus Natalja tasa:

«Ema, äratage Mišatka ja Poljuška . . .»

«Mine ikka, kallike! Milleks neid keset ööd äratada? Nad ehmuvad, kui sind näevad, tõstavad kisa . . . Milleks neid siis äratada?»

«Tahan neid näha . . . Mul on halb.»

«Jumal kaitsku sind, mis sa kõneled? Oota, isa toob kohe velskri, see avitab sind. Sa võiksid õige magama jääda, kallike, mis?»

«Kus ma nüüd magada saan!» vastas Natalja pisut pahase häälega. Ja pärast seda jäi kauaks vait, hakkas ühtlasemalt hingama.

Iljinitšna läks tasakesi välja majatrepile, andis piiratele voli. Tursunud punase näoga tuli ta kambrisse tagasi, kui idas lõi juba pisut helendama koit. Ukse kriuksumise peale avas Natalja silmad, küsis veel kord:

«Kas varsti läheb valgeks?»

«Lähebki juba.»

«Pange mulle kasukas jalgade peale . . .»

Dunjaška viskas talle jalgadele lambanahkse kasuka, kohendas külgedel sooja vaipa. Natalja tänas pilguga, siis kutsus enda juurde Iljinitšna, ütles:

«Istuge minu juurde, ema; sina, Dunjaška, aga ja sina, Darja, minge natukeseks välja, ma tahan ainult emaga rääkida . . . On nad läinud?» küsis Natalja silmi avamata.

«On läinud.»

«Isa pole veel tagasi tulnud?»

«Varsti tuleb. Kas sul läheb halvemaks või?»

«Ei, ikka ühesugune . . . Vaat, mis ma tahtsin ütelda . . . Ema, mina suren varsti . . . Mu süda aimab. Minust on nii palju verd välja tulnud — päris kole! Te ütelge Daškale, et kui ta ahju kütma hakkab, paneks hästi palju vett sooja . . . Teie ise peske mind, ma ei taha, et võõrad . . .»

«Natalja! Hoidku küll, mu kallike! Milleks sa surmast kõneled? Jumal on armuline, küll sa toibud.»

Nõrga käeliigutusega palus Natalja meheema vaikida, ütles:

«Te ärge katkestage mind . . . Mul on juba raske rääkidagi, aga ma tahan veel kõnelda . . . Jälle käib mul pea

ringi . . . Kas ma ütlesin teile vee kohta? Aga ma olen ikka, tähendab, tugev . . . Kapitonovna tegi mulle seda ainult, lõuna ajal, niipea kui ma sinna läksin . . . Ta, vaene, kohkus ise ära . . . Oh, küll on minust palju verd välja tulnud . . . Kui saaks ainult hommikuni elada . . . Joojendage hästi palju vett . . . Ma tahan puhas olla, kui suren . . . Ema, te pange mulle roheline seelik selga, too, millel on vahepits volangi küljes . . . Griša armastas, kui ma seda kandsin . . . ja popeliinpluus . . . see on kirstus all eval, paremas nurgas, õlarätiku all . . . Lapsed aga las vilkse, kui ma surnud olen, meie omade juurde . . . Te võtkite ema järele saata, tulgu kohe . . . Ma pean juba jumalaga jätma . . . Võtke mul alt ära. On täitsa märg . . .»

Nataljat selja alt toetades, tõmbas Iljinitšna alusriide välja, toppis kuidagiviisi alla uue. Natalja jõudis sosistada:

«Pöörake mind . . . küljele!» Ja kaotas kohe meelemärkuse.

Aknast vaatas sisse helesinine aovalgus. Dunjaška pesi ämbri puhtaks, läks õue lehmi lüpsma. Iljinitšna lükkas ahju lahti — ja kambrisse, mis oli täis värske vere rasket lehka, põlenud petrooleumi haisu, voolas suvehommiku ergutavat, värsket ja läbitungivat jahedust. Tuul raputas ahnalauale kirsilehtedelt kastepisaraid; kostis lindude varajast hääli, lehmade ammumist, karjasepiitsa raskeid kahendlikke plaksatusi.

Natalja tuli meelemärkusele, avas silmad, lakkus keeleotsaga kuivi veretuid kollaseid huuli, palus juua. Ta ei päri nud enam ei laste ega ema järele. Kõik jäi temast maha ja, nagu näha, jäädavalt . . .

Iljinitšna sulges akna, astus voodi juurde. Kui hirmsasti oli Natalja ühe ööga muutunud! Eelmisel päeval oli ta nagu noor õitsev õunapuu, — ilus, terve, tugev, praegu aga nälsid tema põsed valgemad Doni-äärse mäe kriidist, nina oli teravnenud, huuled olid kaotanud hiljutise ereda värskuse, olid muutunud õhemaks ja paistis, et suudavad kindlasti katta hammaste laialilükatud poolkaari. Ainult Natalja silmad olid säilitanud endise sära, kuid nende ilme oli juba teine. Midagi uut, tundmatut ja hirmutavat vilksatas Natalja pilgus, kui ta vahel harva, min-

gile seletamatule vajadusele alistudes, sinkjaid lauge kergitas ja kambris ringi vaatas, hetkeks peatades silmad Iljinitšnal . . .

Päikesetõusu ajal tuli Pantelei Prokofjevitš tagasi. Unine velsker, väsinud magamatuist öödest ja lõputuist askeldustest tüüfushaigetega ja haavatutega, ronis ringutades tarantassist välja, võttis istmelt pakikese, läks majja. Välistrepil võttis ta seljast presendist vihmakuue, — üle käsipuu kallutudes seebitas kaua karvaseid käsi, vaatas aeg-ajalt altkulmu Dunjaškale, kes kruusist talle vett kamalusse kallas, ja korda kaks isegi pilgutas talle silma. Siis astus kambrisse ja, saatnud kõik toast välja, viibis umbes kümme minutit Natalja juures.

Pantelei Prokofjevitš ja Iljinitšna istusid köögis.

«Noh, kuidas ta on?» küsis vanamees sosinal, niipea kui nad olid kambrist väljunud.

«Viletš . . .»

«Omal tahtel tegi seda?»

«Ise võttis nõuks . . .» põikas Iljinitšna otsesest vastusest kõrvale.

«Kuuma vett, kiiresti!» käskis velsker, sassis pead ukse vahelt sisse pistes.

Seni kui vett keedeti, tuli velsker kööki. Vanamehe tumma küsimuse peale lõi lootusetult käega.

«Lõunaks lähkub. Hirmus verekaotus. Ei saa midagi teha! Kas Grigori Pantelejevitšile olete teatanud?»

Vastust võlgu jäädes lonkas Pantelei Prokofjevitš kiiresti eeskotta. Darja nägi, kuidas vanamees küüni ulu all niidumasina taha läks ja pead vastu mulluse põletussõnniku auna surudes valju häälega nuttis . . .

Velsker viibis seal veel umbes pool tundi, istus majatrepil, tukkus tõusva päikese kiirte all. Pärast, siis kui samovar keema hakkas, läks uuesti kambrisse, sõstis Nataljale kamprit, tuli välja ja palus piima. Vaevaga hargutust alla surudes jõi kaks klaasitäit piima, ütles:

«Te viige mind kohe tagasi. Mul on staniitsas haigeid ja haavatuid, pealegi pole mul siin mõtet olla. Sellest pole mingit kasu. Kõigest hingest teeksin ju teene Grigori Pantelejevitšile, aga ütlen ausalt: ma ei saa aidata. Meie võim on väike — me arstime ainult haigeid, surnuid pole veel õppinud ellu äratama. Teie naisuke aga on nii läbi võetud,

ei tal pole millegagi elada . . . Emakoda on täitsa puru, niitsalt pole tervet kohtagi. Nagu näha, on vanaeit raudkinkaga töötanud. See on see meie pimedus, pole midagi parata!»

Pantelei Prokofjevitš viskas tarantassi heina juurde, ütles Darjale:

«Sina viid tagasi. Ära unusta mära jootmast, kui alla Doni äärde jõuad.»

Ta pakkus velskrile raha, kuid see keeldus kindlalt, kahendas vanameest:

«Sul peaks häbi olema, Pantelei Prokofjevitš, sellest kõneldagi. Omad inimesed, ja sina topid raha. Ei, ei, ära tule sellega lähedalegi! Millega tänu avaldada? Sellest ei maksa rääkidagi! Kui ma oleksin teie minia terveks teinud — siis oleks teine asi olnud.»

Hommikul kella kuue paiku hakkas Natalja tundma end märksa paremini. Ta palus näopesuvett, kammis juukseid peegli ees, mida hoidis Dunjaška, ja vaadates omastele kuidagi uutmoodi säravate silmadega, naeratas vaevaliselt:

«Noh, paistab et nüüd ma hakkan paranema! Ma juba ehmusin . . . Mõtlesin — olen omadega läbi, lõpp on käes . . . Mis need lapsed ometi nii kaua magavad? Mine vaata, Dunjaška, kas nad pole ärganud?»

Saabusid kohale Lukinitšna ja Gripaška. Tütrele vaadates puhkes vanaeit nutma, aga Natalja hakkas erutatult ja kiiresti kõnelema:

«Miks te nutate, ema? Ega ma nii vilets ole . . . Te ei tohtud mind ju matma? Noh, tõepoolest, mis te nutate?»

Gripaška müksas märkamatult ema, ja taibates pühkis see kiiresti silmad, ütles rahustavalt:

«Mis sa nüüd, tütreke, ma niisama, rumalast peast vesistasin silma. Mul läks süda nii kurvaks, kui sind nägin . . . Sa oled nii väga muutunud . . .»

Kerge puna tõusis Nataljal põskedesse, kui ta kuulis Mišatka häält ja Poljuška naeru.

«Kutsuge nad siia! Kutsuge rutem! . . .» palus ta. «Las panevad pärast riidesse! . . .»

Poljuška astus esimesena sisse, jäi lävel seisma, rusikatsega uniseid silmi hõõrudes.

«Su ema on haigeks jäänud . . .» lausus Natalja naeratusega. «Tule mu juurde, mu südamekel»

Imestusega vaatles Poljuška tõsistena pinkidel istuvaid täiskasvanuid, — ema juurde astudes küsis kurvalt:

«Miks sa mind ei äratanud? Ja milleks nad kõik kokku on tulnud?»

«Nad tulid mind külastama . . . Aga misjaoks ma sind oleksin pidanud äratama?»

«Ma oleksin sulle vett toonud, sinu juures istunud . . .»

«Noh, mine, pese, kammi end, loe palve, siis pärast tuled, istud mu juurde.»

«Aga kas sa tõused üles einet sööma?»

«Ei tea. Vist mitte.»

«Noh, siis ma toon sulle siia, eks, emake?»

«Isa mis isa, ainult südame poolest ei ole tema moodi, on pehmem . . .» ütles Natalja nõrga naeratusega, pead taha heites ja külmakartlikult vaipa jalgadele tõmmates.

Tunni aja pärast läks Nataljal halvemaks. Sõrmega vilbates kutsus ta lapsed enda juurde, kaelustas ja suudles neid, tegi nende üle ristimärgi ja palus ema, et see viiks nad ära enda juurde. Lukinitšna käskis Gripaškal lapsed ära viia, ise jäi tütre juurde.

Natalja sulges silmad, ütles nagu poolunes:

«Nii ei näegi ma teda siis . . .» Seejärel, nagu oleks talle midagi meelde tulnud, ajas ta end järsku voodis üles. «Tooge Mišatka tagasi!»

Nutune Gripaška lükkas poisi kambrisse, ise jäi köögi tasakesi halisedes.

Lahkusetu, melehhovliku pilguga süngevõitu Mišatka astus pisut aralt voodi juurde. Ema näos toimunud järsk muutus tegi ema peaaegu tundmatuks, võõraks. Natalja tõmbas poisikese enda ligi, tundis, kuidas Mišatka väike süda peksab kiiresti nagu kinnipüütud värvukesel.

«Kummardu minu poole, pojake! Lähemale!» palus Natalja.

Ta hakkas Mišatkale midagi kõrva sosistama, siis nihutas teda eemale, vaatas uurivalt silma, surus värisema löönud huuled kokku, ja suure vaevaga sundides end naeratama haledat pingutatud naeratust, küsis:

«Ega sa ei unusta? Ütled?»

«Ei unusta . . .» Mišatka haaras ema nimetissõrmest kinni, pigistas seda oma kuumas rusikakeses, hoidis hetke ja laskis lahti. Ta läks voodi juurest ära millegipärast kõõrvarvul, kätega balansseerides . . .

Natalja saatis teda pilguga ukseni ja pöördus vaikselt seina poole.

Keskpäeval ta suri.

17

Nii paljustki mõtles ja nii mõndagi tuletas Grigori meelde kahe ööpäeva jooksul teel rindelt kodukülasse . . . Ei stepis oma murega, oma lakkamatute mõtetega Natljast mitte üksi jäädagi, oli ta Prohhor Zõkovi endaga kaasa võtnud. Niipea kui nad sotnja peatuskohast välja sõitsid, alustas Grigori juttu sõjast, tuletas meelde, kuidas oli teenitud 12-ndas polgus Austria rindel, kuidas nad olid käinud Rumeenias, kuidas võidelnud sakslastega. Ta kõnelles vahetpidamata, meenutas igasuguseid naljakaid lugusid, mis olid juhtunud polgukaaslastega, naeris . . .

Grigori ebatavalise jutukuse üle imestades kõõritas lõbusameelne Prohhor alguses arusaamatuses tema peale, pärast aga taipas siiski, et mälestustega ammumõõdunud päevist tahab Grigori raskeid mõtteid eemale tõrjuda, — ja hakkas vestlust toetama, võib-olla isegi liiga suure agarusega. Jutustades kõigi üksikasjadega sellest, kuidas ta oli kord lamanud Tšernigovi haiglas, vaatas Prohhor juhuslikult Grigorile, nägi, kuidas mööda tema tõmmusid põski voolab rikkalikult pisaraid . . . Tagasihoidlikkusest jäi Prohhor mõne sülla võrra maha, sõitis umbes pool tundi taga, siis asus uuesti Grigori kõrvale, tegi katset alustada vestlust mõnest kõrvalisest, tühisest asjast, kuid Grigori ei hakanud jutust osa võtma. Nii traavisidki nad kuni keskpäevani, vaikides, kõrvuti, jalus jaluse vastu.

Grigori ruttas pööraselt. Kuumusest hoolimata laskis ta hobust kord laia traavi, kord galoppi kihutada ja üksnes harva viis teda üle sammsõidule. Ainult keskpäeval, kui püstloodis langevad päikesekiired hakkasid talumatult kõrvetama, peatus Grigori orus, vabastas hobuse sadulast, laskis ta rohtu sööma, ise aga läks ära vilusse,

heitis kummuli — ja lamas nii seni, kui kuumus järele andis. Kord andsid nad hobustele kaeru, aga söötmiseks määratud ajast ei pidanud Grigori kinni. Isegi nende hobused, kes olid pikkade sõitudega harjunud, kõhnusid tugevasti esimese ööpäeva lõpuks, ei liikunud enam selle väsimatu väledusega nagu alguses. «Niiviisi võib kergesti hobused äragi tappa. Kes nii sõidab? Temal, kuradil, on hea, ta ajab oma hobuse ära ja iga silmapilk saab endale sadula alla teise, aga kust mina võtan? Kihutab, kurivaim, niikaua, et viimaks tuleb Tatarskisse ei tea kust kaugelt jalgsi kõmpida või küüdihobustel venida!» mõtles Prohhor ärritatult.

Järgmise päeva hommikul, ühe Fedossejevskaja staniitsa küla läheduses ei kannatanud ta enam välja, ütles Grigori poole pöördudes:

«Paistab, nagu poleks sa eluilmas peremees olnud... No kes siis kihutab nii, ilma puhkamata, ööd ja päevad läbi? Sa vaata, kuidas hobused on ära langenud. Söödame neid vähemalt õhtueha aegu nagu kord ja kohus.»

«Sõida, sõida, ära jää maha,» vastas Grigori hajameelselt.

«Mina ei jõua sulle järele, minu oma väsib juba. Võib olla puhkame?»

Grigori vaikis seepeale. Umbes pool tundi traavisid nad sõnagi lausumata, siis ütles Prohhor kindlalt:

«Laseme neil ometi natukenegi hinge tõmmata! Mina nii edasi ei sõida! Kas kuuled?»

«Tõuka takka, tõuka takka!»

«Kui kaua siis tõugata? Kuni vedru välja viskab?»

«Jäta jutt!»

«Halasta, Grigori Pantelevitš! Ma ei taha oma hobust nülgida, aga asi kaldub sinnapoole...»

«Noh, jää siis paigale, kurat sinuga! Vaata, kus paremat rohtu on.»

Telegramm, mis Grigorit otsides oli ekselnud mööda Hopjori ringkonna staniitsasid, oli saabunud liiga hilja... Grigori jõudis koju kolmandal päeval pärast seda, kui Natalja oli maetud. Ta jalastus jalgvärava juures, kaelustas mööda minnes majast väljajooksnud nuuksuvat Dunjaškat, palus kulme kortsutades:

«Kõnnita hästi hobust... Ja ära tõina!» ja pöördus Prohhori poole: «Sõida koju. Kui sind vaja läheb — ütlen...»

Mišatka ja Poljuška käekõrval, tuli Iljinitšna välistrepile poega vastu võtma.

Grigori haaras lapsed kaenlasse, ütles väratava häälega:

«Ainult ärge nutke! Ärge valage pisaraid! Mu armsad! Nii et olete vaesekslasteks jäänud? Noh, noh... Noh, noh... Emake tüssas meid...»

Ise aga läks, suurima jõupingutusega nuttu tagasi hoides, majja, teretas isa.

«Ei suutnud me teda hoida...» ütles Pantelei Prokofjevitš ja lonkas kohe eeskotta.

Iljinitšna viis Grigori kambrisse, jutustas kaua Nataljast. Vanaeit ei tahtnud kõike kõnelda, aga Grigori küsis:

«Miks ta oli nõuks võtnud mitte sünnitada, kas sa tead?»

«Teab.»

«Noh?»

«Ta käis enne seda sinu, selle... juures... Aksinja oligi talle kõik ära jutustanud...»

«Ahaa... nii?» Grigori punastas sügavalt, lõi silmad maha.

Kambrist väljus ta vananenuna ja kahvatuna; häälelult sinakaid värisevaid huuli liigutades istus ta laua juurde, kallistas kaua lapsi, hoides neid põlvedel, siis võttis padrunitaskust halliks tolmunud tüki suhkrut, lõhestas selle peo peal noaga kaheks, naeratas süüdialevalt:

«See ongi kogu külakost teile... Vaat misuke isa teil on... Noh, jookske õue, kutsuge vanaisa.»

«Kas hauale lähed?» küsis Iljinitšna.

«Kunagi pärastpoole... Surnud ei haavu... Kuidas Mišatka, Poljuška on? Pole viga?»

«Esimesel päeval nutsid väga, iseäranis Poljuška... Nüüd — nagu oleksid kokku rääkinud, ei tuleta teda meie juuresolekul meeldegi, aga täna öösel kuulsin — Mišatka nuttis tasakesi... Oli pugenud peadpidi padja alla, et polekskuulda... Ma läksin juurde, küsin: «Mis sul on, kallike? Võib-olla heidad minu juurde?» Tema vastu, et:

«Pole midagi, vanaema, ma vist unes . . .» Kõnele nendega, ole nende vastu hea . . . Eile hommikul kuulen, kõnelevad isekeskis eeskojas. Eks Poljuška ütlegi: «Ta tuleb meie juurde tagasi. Ta on noor, noored aga ei sure päriselt.» On teised alles rumalad, südamekesed aga valutavad nagu suurtel . . . Sa oled vist näljane? Las ma otsin sulle midagi hamba alla, miks sa's vaikid?»

Grigori astus kambrisse. Ta vaatles tähelepanelikult seinu, nagu oleks ta esmakordselt siia sattunud, peatas pilgu ülestehtud, kõrgele kohendatud patjadega voodil. Selles voodis oli surnud Natalja, sealt oli viimast korda kostnud tema hääl . . . Grigori kujutles, kuidas Natalja jättis lastega jumalaga, kuidas ta neid suudles ja võib olla tegi ristimärki nende üle, ja jälle, nagu siis, kui ta oli lugenud telegrammi tema surmast, tundis ta teravat torkavat valu südames, tumedat kuminat kõrvus.

Iga pisiasi majas tuletas Nataljat meelde. Mälestused temast olid hävitamatud ja piinavad. Millegipärast käis Grigori kõik toad läbi ja väljus kiiresti, peaaegu jooksis majatrepile. Valu südames muutus ikka ägedamaks. Otsaesisel tungis esile higi. Ta astus trepist alla, ehmunult kätt vastu vasakut rinnapoolt surudes, mõtles: «Nagu näha on kõrged künkad va tuhkru ära kurnanud . . .»

Dunjaška kõnnitas õues hobust. Aida juures tõrkus hobune ratsmele järgnemast, jäi seisma, nuusutas maad, — kael õieli, tõstis ta pealmise moka, ajas kollased hambaplaadid irvi, siis puristas ja hakkas kohmakalt esijalgu painutama. Dunjaška tõmbas ratsmest, aga hobune ei kuulanud, hakkas maha heitma.

«Ära lase maha heita!» hüüdis tallist Pantelei Prokofjevitš. «Kas sa ei näe, et ta on saduldatud! Miks sa sadulat ära ei võtnud, kuradi loll?!»

Ruttamata, ikka alles kuulatades seda, mis toimub temal rinnas, astus Grigori hobuse juurde, võttis sadula ära, — endast võitu saades naeratas Dunjaškale:

«Isa käratleb pisut?»

«Nagu alati,» naeratas Dunjaška vastu.

«Kõnnita veel veidi, õde.»

«Ta on juba kuiv, aga hea küll, kõnnitan.»

«Lase tal väherdada, ära takista.»

«No-noh, vennas . . . Kurvastad?»

«Mis sina siis arvasid?» vastas Grigori lämbudes.

Äkkaastundmusest aetuna suudles Dunjaška teda õlale ja millegipärast pisarateni hämmeldudes pöördus kiiresti ära, viis hobuse karjaõue poole.

Grigori läks isa juurde. See tõstis hoolega sõnnikut tallist välja.

«Teen sinu sõjaratsule ruumi.»

«Miks sa ei öelnud? Ma oleksin ise puhastanud.»

«Mida sa kah välja ei mõtle! Kas mina olen siis nii nõder või? Mina olen nagu ränipüss, vennas. Ei kulu ära! Ikka veel liigun vähehaaval. Näe, homme mõtlen põllule soita tõugu niitma. Kas sina tulid kauaks?»

«Kuuks ajaks.»

«Vaat see on hea! Sõidame õige põldudele? Töötades on sul kergem . . .»

«Ma mõtlesin ka juba ise sellele.»

Vanamees viskas hangu käest, pühkis käisega higi näolt, ütles südamliku tooniga hääles:

«Lähme tarre, sööd lõunat. Ei selle mure eest saa kuhugi pakku minna . . . Ei saa ära joosta ega peitu pugeda. Peab vist nii olema . . .»

Ilinitšna pani söögi lauale, andis puhta käteräti. Ja jälle mõtles Grigori: «Enne kostitas Natalja . . .» Et mitte ärritust välja näidata, hakkas ta kärmesti sööma. Tänutundega vaatas ta isale, kui see tõi sahvrist heinatuustiga kinnitopitud savikruusi puskariga.

«Mälestagem kadunut, ülendagu issand tema hingehest,» ütles Pantelei Prokofjevitš kindlalt.

Nad jõid kumbki klaasitäie. Kohe valas vanamees uuesti sisse, ohkas:

«Ühe aastaga on kaks meie pere hulgast lahkunud . . . Näib, et surmale on meie tare armsaks saanud.»

«Ärgem kõnelgem sellest, isa!» palus Grigori.

Ta tühjendas teise klaasi ühe sõõmuga, mälus kaua hoivatatud kala tükki, ootas ikka, millal viinauim pähe tõuseb, painavad mõtted summutab.

«Suivili on tänavu hea! Aga meie nurm on teiste kõrval kohe uhke!» ütles Pantelei Prokofjevitš kiitlevalt. Ja sellea kiitlevuses, toonis, millega sõnad lausuti, tabas Grigori midagi tehtut, sihilikku.

«Aga nisu?»

«Nisu? On pisut kahju saanud, aga üldiselt pole viga, saab puuda kolmkümmend viis, nelikümmend. Vaat garnovka kasvas rahval üpris hea, aga meie nagu õnnetuseks ei saanud seda külvata. Aga ega ma väga kahjatsel Kuhu sa niisugusel segasel ajal vilja paned? Paramonovile ei saa viia, salves ei saa alal hoida. Nii kui rinne ligemale nihkub, pühivad seltsimehed kõik puhtaks, nagu lakuvad ära. Aga sa ära arva, meil jätkub ilma tänavusegi saagita vilja oma paariks aastaks. Meil on teda, jumal tänatud, salved täis ja on veel kuskil...» Vanamees pilgutas kavalalt silmi, ütles: «Küsi Daškalt, kui palju me teda mustadeks päevadeks ära peitsime! Sinukõrguse ja poolteise käsisülla laiuse augu toppisime veereni täis! See neetud elu on meid raasuke vaesemaks teinud, aga muidu olime ju ka ikka peremehed...» Vanamees naeris joobnult oma nalja üle, veidi aja pärast aga silus väärikalt habet ja ütles juba asjalikult ja tõsiselt: «Võib-olla et sa ehk mõtled kuidagi naiseema peale, siis ütlen sulle niipalju, et ma pole teda unustanud ja avitan neid nende hädas. Vaevalt paotas ta korra suud selle kohta, kui ma järgmisel päeval panin täis koorma vilja peale, ilma mõõtmata, ja viisin ära. Natalja, kadunuke, oli üpris rahul, isegi pisarad tulid tal silma, kui sellest teada sai... Võtame õige kolmanda, pojake? Sina oled mul ju ainuke rõõm veel!»

«Olgu, võtame,» nõustus Grigori ja laskis oma klaasi täis valada.

Sel ajal astus Mišatka, arglikult, külg ees, laua juurde. Ta ronis isale põlvedele ja tal vasaku käega kohmetult kaela ümbert kinni võttes, suudles teda tugevasti huultele.

«Miks sa nii teed, pojake?» küsis Grigori heldinult, pisaraist looritatud lapsesilmadesse vaadates, end tagasi hoides, et pojale mitte puskarilehka näkku hingata.

Mišatka vastas tasa:

«Kui ema kambris lamas... kui ta veel elus oli, kutsus ta mind enda juurde ja käskis öelda sulle nii: «Kui isa tuleb — suudle teda minu poolt ja ütle talle, et ta hoiaks teid.» Ta kõneles veel midagi, aga ma unustasin ära...»

Grigori pani klaasi lauale, pöördus akna poole. Kaua valitses toas rõhuv vaikus.

«Kas joome?» küsis Pantelei Prokofjevitš tasa.

«Ei taha.» Grigori tõstis poja põlvedelt maha, tõusis püsti, läks kiiresti eeskoja poole.

«Oota, pojake, aga liha? Meil on keedetud kana, pannkoogid!» Iljinitšna sööstis ahju juurde, aga Grigori lõi juba ukse paukudes kinni.

Sihitult õues hulkudes vaatas ta üle karjaaia, talli; hobusele vaadates mõtles: «Peaks teda ujutama,» siis läks küüni alla. Niitmiseks valmisseatud niidumasina juures nägi ta maas vedelevaid männipilpaid, laaste, vilust tauajuppi. «Isa tegi Nataljale kirstu,» mõtles Grigori. Ja läks kiiresti majatrepi poole.

Poja pealekäimistele järele andes seadis Pantelei Prokofjevitš end kiiruga valmis, pani hobuse niidumasina ette, võttis veetünnikese; öösel sõitsid nad Grigoriga põllule.

18

Grigori ei kannatanud mitte ainult sellepärast, et oli omamoodi armastanud Nataljat ja harjunud temaga kuue koos elatud aasta jooksul, vaid ka sellepärast, et tundis end tema surmas süüdi olevat. Kui Natalja oleks eluajal teostanud oma ähvarduse — võtnud lapsed ja läinud ära elama oma ema juurde; kui ta oleks surnud seal, kibestununa vihas truudusetu mehe vastu ja leppimatuna, poleks Grigori vahest nii tugevasti kaotuse raskust tundnud, ja kindlasti poleks kahetsus teda nii julmalt piinanud. Iljinitšna jutu järgi aga teadis ta, et Natalja oli talle kõik andeks andnud, oli teda viimse silmapilguni armastanud ja meelde tuletanud. See suurendas tema kannatusi, koormas südametunnistust vaikimatu etteheitega, sundis uutviisi mõtestama minevikku ja oma käitumist selles...

Oli aeg, millal Grigori ei tundnud naise vastu midagi peale külma ükskõiksuse ja isegi vaenulikkuse, aga viimaste aastate jooksul oli ta hakanud suhtuma temasse teisiti, ja peamiseks põhjuseks selles muutuses, mis oli toimunud tema suhtumises Nataljasse, olid lapsed.

Algul polnud Grigoril ka nende vastu seda sügavat isatunnet, mis oli tärganud temas viimasel ajal. Lühikeseks ajaks rindelt koju tulnud, oli ta hellatanud ja kalestanud neid nagu kohuse pärast ja et teha heameelt

emale, ise aga ei tundnud selleks mingisugust vajadust, veel enam, ta ei võinud ilma umbuskliku imestuseta vaadata Nataljale, tema ematunnete tormilistele avaldustele. Ta ei mõistnud, kuidas võis nii ennastsalgavalt armastada neid tillukesi karjuvaid olendeid, ja enam kui üks kord kõneles öösiti pahameelega naisele, kui see alles lapsi imetas: «Mis sa kargad üles nagu pöörane? Vaevalt jõuab ta häälitseda, kui sina oled juba jalul. Noh, las jonnib, nutab natuke, ega ta ennast ära katkesta!» Lapsed ei suhtunud temasse mitte vähema ükskõiksusega, aga seda mööda kuidas nad kasvasid, kasvas ka nende kiindumus isasse. Laste armastus äratas ka Grigoris vastuarmastuse ja see tunne viskus nagu tuluke üle Natalja peale.

Pärast seda kui Grigori oli katkestanud suhted Aksinjaga, polnud ta iial tõsiselt mõtelnud sellele, et naisest lahku minna; iial, isegi mitte siis, kui ta Aksinjaga oli uuesti sõbrustama hakanud, polnud ta mõtelnud, et Aksinja kunagi asendaks tema lastele ema. Ta oli valmis elama nende mõlemaga, armastades kumbagi eri viisi, aga kaotanud naise, tundis ta äkki ka Aksinja vastu mingit võõrdumist, siis tumedat viha sellepärast, et ta oli reetnud nende vahekorra ja just sellega tõuganud Natalja surma.

Kuidas Grigori püüdiski põllul olles oma muret unustada, — mõtteis tuli ta ikka jälle paratamatult selle juurde tagasi. Ta kurnas end tööga, ei tulnud tundide kaupa niidumasinalt maha, ja ikkagi seisis tal meeles Natalja; jonnakalt elustas mälu ammumöödunut, ühise elu mitmesuguseid, tihti tähtsusetuid episoode, kõnelusi. Tarvitses ainult teenistusvalmis mälult võtta hetkeks valjad, ja ta silme ette kerkis elus, naeratav Natalja. Talle meenus tema kuju, kõnnak, tema viis juukseid kohendada, tema naeratus, häälekõla . . .

Kolmandal päeval hakkasid nad otra niitma. Kord, kui Pantelei Prokofjevitš hobused peatas, ronis Grigori niidumasinalt alla, pani lühikese hangu raamile, ütles:

«Isa, ma tahan natukeseks ajaks koju sõita.»

«Milleks?»

«Tahaks nagu lapsi näha . . .»

«Noh, mis siis, sõida,» nõustus vanamees meelsasti. «Meie hakkame vahepeal kokku panema.»

Grigori võttis kohe oma hobuse niidumasina eest lahti, istus talle selga ja sõitis sammu mööda kollast harjasetist kõrrepõldu tee poole. «Ütle talle, et hoiaks teid!» kõlas ta kõrvus Natalja hääl. Grigori sulges silmad, viskas ratsutid käest, ja süvenenud mälestustesse, laskis hobusel minna omapead.

Sügavsinises taevas seisid peaaegu liikumatult harvad tuulest laialipillutud pilved. Mööda kõrrepõldu kõndisid põtsudes künnivaresed. Nad istusid perede kaupa viljakuhilikkudel; vanad toitsid nokast nokka noori, alles hiljuti sulestunuid ja ebakindlalt lendu tõusvaid. Mahapiidetud tiinude kohal õhk lausa oigas künnivareste kisast.

Grigori hobune püüdis minna mööda teeäärt, aga aegajalt tõmbas käigu peal mesikaoksakese, mälus seda, suuraudu kõlistades. Paar korda jäi ta seisma, hirnus, eemal hobuseid nähes, ja siis ärkas Grigori, nõõtas teda, vaatles mittenägevate silmadega steppi, tolmust teed, viljakuhilate kollast tulva, valmiva hirsi rohekaspruune põllulappe.

Niipea kui Grigori koju jõudis, ilmus Hristonja, näost sünge ja kuumusest hoolimata riietatud kalevisesse inglise frentši ja laiadesse bridžidesse. Ta tuli, toetudes määratu suurele värskelt hööveldatud saarekepile, teretas.

«Tulin külastama. Sain teie õnnetusest kuulda. Nii et matsite siis Natalja Mironovna maha?»

«Kuidas sa rindelt tulema pääsesid?» küsis Grigori, tehes näo, nagu poleks ta küsimust kuulnud, heameelega Hristonja kohmakat pisut küürus kogu silmitsedes.

«Lasti pärast haava paranemisele. Mind kriimustasid põiki üle vatsa korraga kaks kuuli. On siiani seal, soolikate läheduses, nii et on sinna kinni jäänud, sindrid. Sellepärast ma keppigi tarvitan, näed?»

«Kus sind siis lõhuti?»

«Balašovi all.»

«Kas võtsite ta ära? Kuidas sa siis pihta said?»

«Läksime rünnakule. Nii et Balašovi võtsime ära ja Povorino. Mina olin võtmas.»

«Noh, jutusta, kellega sa koos olid, missuguses väeosas, kes meie küla meestest kaasas olid! Võta istet, siin on tubakas.»

Grigori rõõmustas uue inimese üle, võimaluse üle kõnelda millestki kõrvalisest, mis ei puutunud tema elamustesse. Hristonja ilmutas mõningat taiplikkust, mõistes, et Grigori ei vaja tema kaastundmust, ja hakkas meelsasti, aga pikatoimeliselt jutustama Balašovi vallutamisest, oma haavadest. Tohutu suurt plotskit tormutades kõneles ta sügava bassiga:

«Läksime jalaväerivis mööda päevalillesid. Nii et nemad lasksid kuulipildujatest ja suurtükkidest, noh ja ka püssidest muidugi. Mina olen ju kogu poolest nihuke väljapaistev inimene, lähen ahelikus nagu hani kanade hulgas, küll painutasin ennast, aga ikkagi paistan välja, noh, eks need kuulid siis leidnudki mu üles. Aga see on ju hea, et ma kasvu poolest suur olen, oleks väiksem olnud — akuraat pähe oleksid sattunud! Nad olid siis juba kukkumas, aga rabasid nii, et mul hakkas kohe kõhus kõik korisema, ja mõlemad nii kuumad, kuradid, et oleksid nagu ahjust välja lennanud... Käppasin käega seda kohta, tunnen — istuvad minu sees teised, veerevad naha all nagu rasvkasvajad, vaksa kaugusel teineteisest. Noh, mudisin siis neid sõrmedega ja kukkusin maha. Paha nali, mõtlen, käigu niisugused naljad kus seda ja teist! Parem juba lamada, muidu tuleb mõni teine, väledam kuul ja lööb päris läbi. Noh, lamangi siis. Natukese aja takka kat sun neid kuule. Nemad on ikka seal, üksteise ligidal. Noh, mina kohkusin ära, mõtlen: mis siis, kui nemad nurjatud kõhtu kukuvad, mis siis saab? Hakkavad seal soolikate keskel veerema, kuidas tohtrid neid üles leiavad? Ja minulgi on vähe rõõmu. Keha on ju inimesel, kasvõi minulgi habras, jõuavad need kuulikesed hulkudes kuni peasoolikani — ja käi siis, kõrista neid nagu postipoisi kuljust. Tekib täielik segadus. Laman, keerasin päevalille pea ära, söön seemneid, endal aga on hirm. Meie ahelik oli ära läinud. Noh, kui see Balašov ära võeti, saadeti mindki sinna. Lamasin Tišanskajas laatsaretis. Arst on seal niisuke kärme, nagu varblane. Aina nurus: «Lõikame õige kuulid välja?» Mina aga olen kaval... Küsisin: «Kas nad võivad, teie ausus, sisikonda kukkuda?» «Ei,» ütleb, «ei või.» Noh, siis, mõtlen, ei lase ma neid välja lõigata! Tunnen neid nalju! Lõikavad välja, arm ei jõua veel õieti kinnigi kasvada — ja mine jälle väeosasse

«Ei,» ütlen, «teie ausus, ma ei lase. Mul on nendega isegi huvitavam. Tahan nad koju viia, naisele näidata, nemad ise mind ei takista, pole kuigi rasked.» Sõimas mu läbi, aga laskis lühikesele puhkusele, nädalaks ajaks.»

Naeratades kuulas Grigori lihtsa jutustuse ära, küsis:

«Kuhu sa sattusid, missugusesse polku?»

«Neljandasse koondpolku.»

«Kes külameestest sinuga koos on?»

«Meie omi on seal palju: Anikuška-Skopets, Beshlebnov, Akim Koloveidin, Sjomka Mirošnikov, Tihhon Gorbatšov.»

«Noh, kuidas kasakate tuju on? Ei nurise teised?»

«Pahandavad ikka ohvitseride peale. Säherdusi lurjuseid on sinna pistetud, pole mingit elu. Ja peaaegu kõik venelased, kasakaid pole.»

Jutustades sikutas Hristonja käe peale frentši lühikesi kaiseid ja, nagu ei usuks oma silmi, vaatles imestunult ja silitas põlvedel inglise pükste heakvaliteedilist kalevit.

«Nii et saapaid minu jala jaoks ei leidunud,» kõneles ta mõtlikult. «Inglise riigis, nende rahva hulgas niisukesi suuri jalgu pole... Meie külvame ja sööme ju nisu, aga seal küllap vist istuvad, nagu Venemaalgi, palja rukki peal. Kust võivad neil siis niisugused jalad olla? Panid terve sotnja riidesse, andsid jalavarjud, saatsid lõhnavaid paberosse, aga ikkagi on halb...»

«Mis on halb?» tundis Grigori huvi.

Hristonja naeratas, ütles:

«Väljastpoolt on hea, aga seest on halb. Tead, jälle ei taha kasakad sõdida. Nii et sellest sõjast ei tule midagi välja. Kõnelesid nii, et Hopjori ringkonnast kaugemale ei tahe...»

Kui Hristonja oli ära läinud, otsustas Grigori pärast pikemat mõtisklust: «Elan nädalapäevad kodus ja sõidan ära rindele. Siin võib igavuse kätte lõppeda.» Kuni ööbimi oli ta kodus. Lapsepõlve meenutades meisterdas Mišatkale kõrkjavartest tuuleveski, keerutas hobusejõhvist linnupaela varblaste püüdmiseks, tütrele tegi osavasti tillukese kalessi keerlevate ratastega ja kentsakalt kaunistatud tiisliga; katsus isegi kaltsudest nuku kokku keerata, aga sellest ei tulnud midagi välja: nukk tehti Dunjaška kaasabil.

Lapsed, kellede vastu Grigori iial varem polnud niisugust tähelepanu osutanud, suhtusid tema kavatsustesse algul umbusaldusega, pärast aga ei jäänud enam silmapilgukski temast maha, ja õhtu eel, kui Grigori hakkas põllule sõitma, ütles Mišatka pisaraid tagasi hoides:

«Sa oled alati niisugune! Tuled natukeseks ajaks ja jätad meid jälle maha ... Võta endaga kaasa linnupael ja veski ja käristi, võta kõik! Mul pole vaja!»

Grigori võttis poja väikesed käekesed oma suurte käte vahele, ütles:

«Kui nii, siis otsustame: sina oled kasakas, sõida siis minuga kaasa põllule: hakkame otra niitma, kokku panema, sina istud vanaisaga niidumasinal, ajad hobuseid. Kui palju tirtse seal rohu sees on! Kui palju mitmesuguseid linde orus! Poljuška aga jääb vanaemaga koju. Ega ta meile pahaks pane. Tema, tütarlapse asi on põrandaid pühkida, vanaemale Donist väikese ämbriga vett kanda, ja üldse, on's neil vähe igasuguseid naiste talitusi? Oled nõus?»

«Ikka olen nõus!» hüüdis Mišatka vaimustusega. Tal hakkasid silmadki ettenauditavast lõbust särama.

Iljinitšna katsus vastu seista.

«Kuhu sa ta viid? Mõtled ka välja katk teab mis! Kus ta siis magama hakkab? Ja kes seal tema järele vaatab? Jumal hoidku, läheb hobuste ligidale ja need löövad, või nõelab uss. Ära sõida isaga, kallike, jää koju!» pöördus ta pojapoja poole.

Sellel aga süttisid pilukile tõmbunud silmad äkki kurjakuulutavalt (täpselt nagu vanaisa Panteleil, kui ta vihatujju sattus), käekesed tõmbusid rusikaisse ja ta hüüdis kõrge, nutuse häälega:

«Vanaema, ole vait! ... Ma sõidan ikkagi! Isake, kallike, ära kuula teda! ...»

Naerdes võttis Grigori poja kätele, rahustas ema:

«Ta magab minu juures. Siit sõidame sammu, ega's ma teda maha pilla? Pane talle riided valmis, ema, ja ära karda — hoian teda hästi ja toon homme õhtul tagasi.»

Nii algas sõprus Grigori ja Mišatka vahel.

Kahe Tatari külas veedetud nädala jooksul nägi Grigori ainult kolm korda Aksinjat, ja sedagi põgusalt. Temais omase arukusega ja taktitundega vältis Aksinja kohtumisi, mõistes, et on parem, kui ta Grigori silme alla ei satu. Naiseliku vaistuga tundis ta tema meeleolu ära, taipas, et iga ettevaatamatu ja ebakohane tunneteavaldus tema poolt võib Grigori tema vastu ässitada, nende vastästikuseid suhteid rikkuda. Ta ootas, millal Grigori ise temaga kõnelema hakkab. See juhtus päev enne tema ärasõitu rindele. Grigori tuli põllult viljakoormaga, oli hilja peale jäänud, videvikus kohtas äärmises stepipoolses tanumas Aksinjat. Aksinja tervitas eemalt, naeratas vaevalt märgatavalt. Tema naeratus oli ootav ja rahutu. Grigori vastas tervitusele, kuid ei suutnud mööduda vaikides.

«Kuidas elad?» küsis ta, märkamatult ohje pingule tõmmates, hobuste kerget sammu tasandades.

«Pole viga, tänan, Grigori Pantelejevitš.»

«Miks sind näha pole?»

«Olin põllul ... Rahmeldan üksi majapidamisega.»

Ühes Grigoriga istus koormal Mišatka. Võib-olla sellepärast ei peatanud Grigori hobuseid, ei hakanud Aksinjaga kauem juttu ajama. Ta sõitis mõne sülla eemale, pöördus, hüüet kuuldes. Aksinja seisis tara juures.

«Kas jääd kauaks külasse?» küsis ta, erutatult nopitud kummeli õielehti katkudes.

«Neil päevil sõidan ära.»

Selle järgi, kuidas Aksinja hetkeks kohmetus, oli näha, et ta tahtis veel midagi küsida. Aga millegipärast ei küsinud ja läks kiiresti külakarjamaale, ilma et oleks kordagi tagasi vaadanud.

19

Taevas oli pilves. Tibutas peenikest vihma. Noor ädal, umbrohud, siin-seal stepis kasvavad metslaukapuu põõsad läikisid.

Prohhor, kes oli üpris kurb enneaegse ärasõidu üle külast, sõitis vaikides, ei alustanud kogu tee kestel kordagi juttu Grigoriga. Teisel pool Sevastjanovi küla tulid neile vastu kolm ratsakasakat. Nad sõitsid reas, kontsadega hobuseid ergutades, elavalt juttu ajades. Üks neist, statanud ja punasehabemeline mees, kes kandis halli kodukootud riidest talumehekuube, tundis eemalt Grigori

ära, ütles valjusti teekaaslastele: «See on ju Melehhov, vennad!» ja Grigori kohale jõudes pidas suure kõrvi hobuse kinni.

«Tervist, Grigori Pantelevitš!» teretas ta Grigorit.

«Tere!» vastas Grigori, püüdes asjata meelde tuletada, kus ta oli kohanud seda punasehabemelist sünge välja nägemisega kasakat.

Ta oli nähtavasti hiljuti alamhorunžiks ülendatud, ja et teda mitte lihtsaks kasakaks ei peetaks, oli õmmelnud tuliuued pagunid otse talumehekuue peale.

«Kas ei tunne ära?» küsis ta, üsna Grigori juurde sõites ja talle laia, tulipunaste karvadega kaetud kätt ulatades; ta lehkas tugevasti viina järele.

Tölp endaga rahulolu säras värske alamhorunži näol, ta tillukesed sinised silmad sätendasid, punaste vurrude all venisid huuled naeratusse.

Talumehekuues ohvitseri pentsik välimus tegi Grigorile nalja. Pilget varjamata vastas ta:

«Ei tunne ära. Nähtavasti oleme kokku saanud siis, kui sa alles reamees olid ... Sind on hiljuti alamhorunžiks ülendatud?»

«Justament õige! Nädala eest ülendati. Kokku aga saime sinuga Kudinovi juures staabis, vist paastu-määrjapäeva aegu. Sina päästsid mu siis ühest kimbatusest, tuleta õige meelde! Hei, Trifon! Sõitke tasakesi edasi, ma tulen järele!» hüüdis habemik läheduses peatunud kasakaile.

Suure vaevaga suutis Grigori meelde tuletada, mis sugustel asjaoludel ta oli punapea alamhorunžiga kokku puutunud, tuletas meelde ka tema hüüdnime Semak ja Kudinovi hinnangut tema kohta: «Tulistab, kurivaim, ilmeksimatult! Jäneseid laseb püssist sõidu peal, ja lahingus on vahva, ja hea luuraja on, aga mõistuselt — väike laps!» Ülestõusu ajal sotnjat komandades oli Semak mingisuguse väärteo teinud, mille eest Kudinov tahtis teda karistada, aga Grigori astus tema eest välja ja Semakile anti armu ning ta jäeti edasi sotnjakomandöri kohale.

«Kas tuled rindelt?» küsis Grigori.

«Just nii, sõidan puhkusele Novohopjorski alt. Tegin väikese ringi, versta poolteistsada, käisin Slaštševskajas sees, seal on mul sugulasi. Mina pean heategu meelsa,

Grigori Pantelevitš! Ole nii lahke, las ma sind kostitan, palun? Mul on sadulapaunas kaks pudelit puhast piiritust, joome nad nüüd koos ära?»

Grigori keeldus kindlalt, aga kingituseks pakutud pudeli piiritust võttis vastu.

«Mis seal oli! Kasakad ja ohvitserid kogusid endale rängalt kõiksugu kraami!» jutustas Semak hooplevalt. «Isegi ka Balašovis käidud. Võtsime selle ära ja tormasime kõigepealt raudtee juurde, seal olid kõik kohad ronge täis, ise lausa ummistatud. Ühes vagunis on suhkur, teises riidevarustus, kolmandas mitmesugust varandust. Mõned kasakad võtsid nelikümmend komplekti riideid! Ja pärast, kui hakkasid juute puistama, lihtsalt naera! Minu poolsotnjast kogus üks osav poiss juutidelt kaheksateist taskurätikku kokku, neist kümme kullast; riputas, kurjavaimu pärdik, nad endale rinnale, no lihtsalt maailmatu rikas kaupmees! Ja sõrmuseid oli tal — neid ei jõudnud kohe lugedagi! Igas sõrmes ikka oma kaks-kolm ...»

Grigori osutas Semaki pungis sadulapaunadele, küsis:

«Aga mis sinul seal on?»

«Niisama ... Mitmesugust värki.»

«Ka riisusid kokku?»

«Noh, küll sina ütled — riisusid ... Mitte ei riisunud, vaid hankisin seaduse järgi. Meie polgukomandör ütles nii: «Kui võtate linna ära, on see kaheks ööpäevaks teie käsutuses!» Kas mina olen siis teistest halvem? Võtsin kroonu oma, mis kätte juhtus ... Teised tegid hullemat.»

«Kenad sõjamehed!» Jälkusega silmitses Grigori saagirikast alamhorunžit, ütles: «Sinutaolistega on paras suure tee ääres sildade all istuda, aga mitte sõdida! Olete teinud sõjast riisumis-ettevõtte! Eh teie, lurjused! Uue ameti olete võtnud! Aga kas sa arvad, et selle eest ei anta kord kõvasti kere peale niihästi teile kui ka teie polkovnikule?»

«Mis eest siis?»

«Sellesama eest!»

«Kes siis võib anda?»

«Kes auastmelt kõrgem on.»

Semak naeratas pilkavalt, ütles:

«Nemad ise on ju samasugused! Meie vähemalt viime sadulapaunades ja vankrites, nemad aga saadavad kohe tervete vooridena.»

«Kas sina oled näinud?»

«Ütled kah — näinud! Ma ise saatsin niisugust voori Jarõženskajasse. Paljalt hõbedasi lauanõusid, tasse, lusikaid oli terve koorem! Mõned ohvitserid kargasid kallale: «Mida veate? Noh, näita välja!» Nii kui ütlen, et see on selle ja selle kindrali isiklik vara, lähevad tühjalt minema.»

«Misuke kindral see siis oli?» küsis Grigori, silmi vidutades ja närviliselt ratsuteid sõrmitsedes.

Semak naeratas kavalalt, vastas:

«Olen ta nime unustanud ... Kes ta nüüd oligi? Ei, on peast läinud, ei tule meelde! Aga sina kirud asjata, Grigori Pantelevitš. Tõesõna, kõik teevad nii! Mina olen veel teiste hulgas nagu talleke hundi kõrval; mina võtsin nii sama pisitasa, teised aga kiskusid inimesi otse keset tänavat ihualasti, vägistasid naisi kohe meeletult! Mina ei teinud niisuguste asjadega tegemist, mul on oma seaduslik eit, ja veel missugune eit: lihtsalt täkk, aga mitte eit! Ei, ei, sa said asjata minu peale vihaseks. Oota, kuhu sa'a lähed?»

Pead noogutades jättis Grigori Semaki külmalt juma laga, ütles Prohhorile:

«Sõida järel!» ja laskis hobuse traavis minema.

Ikka sagedamini tuli nüüd teel vastu üksikult ja grupe pide viisi kasakaid, kes sõitsid puhkusele. Üsna tihti nägi kahehobusevankreid, mille koormad olid kaetud presenditega või kotiriidega, hoolikalt kinni köidetud. Vankrite järel traavisid, end jalustes kergitades, kasakad, riietatud tuliuutesse suvistesse sõduripluusidesse ja punaarmeelaste kaitsevärvi pükstesse. Kasakate tolmused päevitunud näod olid elavad, lõbusad, aga Grigorile vastu sattudes püüdsid kroonumehed kiiremini eemale pääseda, sõitsid vaikides mööda, nagu komando järgi käsi mütsiservamide juurde tõstes, ja alustasid omavahel uuesti juttu alles siis, kui olid aupaklikku kaugusse jõudnud.

«Kaupmehed sõidavad!» kõneles Prohhor pilkavalt, silmates eemal ratsanikke, kes saatsid kokkuriisutud vara täiskuhjatud vankrit.

Muide mitte kõigil, kes koju võõrusele sõitsid, ei olnud saagikoormaid kaasas. Ühes külas kaevu juures peatudes, et hobuseid joota, kuulis Grigori kõrvalõuest kostval

laulu. Lapselikult puhaste, ilusate häälte järgi otsustades olid lauljad noored kasakad.

«Saadavad vist kroonumeest ära,» ütles Prohhor ämbriga vett ammutades.

Pärast eelmisel päeval ärajoodud pudelit piiritust polnud tal midagi peaparanduse vastu, seepärast pani ta, kui oli kiiresti hobused jootnud, muheldes ette:

«Kuis on, Pantelevitš, kas me ei läheks sinna? Võib-olla tangeb ärasaatmisel meilegi kummalegi üks naps osaks, viimane enne sõjasõitu? Tarel on küll roogkatus, aga muidu paistab olevat jõukas.»

Grigori oli nõus minema vaatama, kuidas «noort puiku» ära saadetakse. Kõitnud hobused tara külge, läksid nad Prohhoriga taluõue. Küüni ulu all seisid ümmarguse sõime juures neli saduldatud hobust. Aidast väljus noorukirauast matiga, mis oli veereni kaeru täis. Ta heitis Grigorile kiire pilgu, läks hirnuma hakanud hobuste juurde. Tare nurga tagant kostis sulavat laulu. Värelev kõrge tenor tõi kuuldavale:

Ei mööda toda rada, mööda teekest toda,
iial polnud jala veel keegi käind ...

Sügav suitsumehebass, korranud viimaseid sõnu, ühines tenoriga, siis astus sekka teisi kokkuharjunud hääli, ja laul hakkas voolama majesteetlikult, laialt ja nukralt. Grigori ei tahtnud lauljaid oma ilmumisega segada; ta puudutas Prohhorit käisest, sosistas:

«Oota, ära näita ennast, las laulavad lõpuni.»

«See pole ärasaatmine. Jelani omad laulavad niisiisi. Nemad alustavad sedasi. Aga ajavad hästi joru, hurjadid!» arvustas Prohhor heakskiitvalt ja sülitas kurvalt; lootus napsitamise peale läks kõige järgi otsustades luhta.

Lahke tenorike jutustas laulus lõpuni loo kasakast, kel oli sõjas räbalasti läinud:

Ei jala-, ei ratsamehe jälge seal olnud.
Läks siis mööda teed kasakapolk.
Polgu järel jookseb kallis hea ratsuke.
Tšerkessisadulat ta küljel kannab.
Paelvaljad paremal kõrval ripuvad,
siidratsuteid aga jalad sasivad.

Tema järel kihutab noor doni kasakas,
ise hüüab oma truule ratsule:
«Sa seisa, oota, kallis truu ratsuke,
ära jäta mind maha üksinda.
Sinuta ei pääse kurjade tšetšeenide käest . . .»

Laulust võlutud Grigori seisis, seljaga vastu tare valgeks võõbatud vundamenti najatades, ilma et oleks kuulnud hobusehirnumist või tänaval möödasõitva vankri kolinat . . .

Nurga taga kõhatas keegi lauljaist, kui oli laulu lõpetanud, ja ütles:

«Ega see laul päris ladus olnud! Noh, hüva, nagu oskame, nii laseme. Aga teie, vanaemakesed, võiksite kroonumeestele ka tee peale midagi kaasa anda. Sõõa saime me hästi, aitüma, aga vaat tee peale pole meil midagi toidupoolist kaasas . . .»

Grigori ärkas mõtetest, astus nurga tagant välja. Majatrepi alumisel astmel istusid neli noort kasakat, tiheda salgana piirasid neid naabertaludest kokkujooksnud naised, vanaeided, lapsed. Nuuksudes pühkisid kuulajad rätikuotsaga pisaraid, üks vanaeitedest — pikk ja mustasilmaline, korrapärase ikoonilise ilu jälgedega närtsinud näol — kõneles venitades, kui Grigori majatrepile lähenes:

«Oh, mu kallikesed! Küll laulate te ilusasti ja halodasti! Ja küllap igaühel teist on ema ja küllap ta valab pisaraid, kui tuletab meelde poega, et ta sõjas otsa saab . . .» Teretava Grigori peale kollaseid silmavalgeid välgutades ütles ta äkki vihaselt: «Ja niisuguseid õlekesi viid sina, teie ausus, surma? Hukutad sõjas?»

«Meid endid hukutatakse, vanaema,» vastas Grigori tusaselt.

Tundmatu ohvitseri ilmumisest hämmeldunud kasakad tõusid kärmesti, lükates jalgadega eemale trepi astmel seisvad taldrikud toidujäänustega, kohendasid pluuse, püssi õlarihmu, mõõga kanderihmu. Nad laulsid, ilma et oleksid püssegi õlgadelt heitnud. Kõige vanem neist polnud välimuse järgi mitte üle kahekümne viie aasta vana.

«Kust te olete?» küsis Grigori, kroonumeeste noori, värskeid nägusid vaadeldes.

«Väeosast . . .» vastas kõhklevalt üks neist, püstninafiin, naerukate silmadega kasakas.

«Ma küsin — kust pärit, missugusest staniitsast? Pole siit mehi?»

«Telani omad, sõidame puhkusele, teie ausus.»

Hääle järgi tundis Grigori eeslaulja ära, küsis naeratades:

«Sina alustasid?»

«Mina.»

«Noh, ilus hääleke on sul! Aga mis puhul te siis laulu lahti lasksite? Kas rõõmu pärast või? Teist pole näha, et oleksite purjus?»

Punetavate tõmmude põskedega pikk ruuge poiss, kelle tolmust hall tukk oli uljalt tagasi kammitud, vastas vastu tahtmist, ise hämmeldunud naeratusega vanaeitede pole kõõritades:

«Mis rõõm seal nüüd . . . Häda laulab meie eest! Tumalamuidu, mitte millegi eest, ei toideta siin mail just väga hästi, antakse tükk leiba, — see on kõik. Me siis harjutasimegi ennast laule laulma. Niipea kui hakkame laulma, jookseb naisi kokku kuulama; me laseme meie kurva joru lahti, noh, neil läheb süda haledaks ja toovad, kes tüki pekki, kes kruusitäie piima või midagi muud söödavat . . .»

«Me oleme nagu papid, härra sotnik, laulame ja kogume ande!» ütles eeslaulja, salaja seltsimeestele pilgutades, silmad naeratusest kissis.

Üks kasakaist võttis rinnataskust võidunud paberi, ulatas selle Grigorile.

«Siin on meie puhkusetunnistus.»

«Milleks mul seda vaja?»

«Võib-olla te kahtlete, aga meie pole desertöörid . . .»

«Seda näitad sa siis, kui te karistussalgaga kokku saate,» ütles Grigori pahameelega, aga enne äramineku soovitas siiski: «Sõitke öösiti, päeval aga võite kusagil seista. Teie paber pole kuigi kindel, vaadake, et te lemaga sisse ei kuku . . . Miks ta on ilma pitserita?»

«Meil sotnjas pole pitsatit.»

«No vaat, kui te ei taha kalmõkkidele püssivarbade alla heita, siis võtke minu nõu kuulda!»

Versta kolm külast eemal nägi Grigori umbes pool-

teistsada sülda enne tee äärde ulatuvat väikest metsa jälle kaht ratsanikku neile vastu sõitvat. Nad peatusid hetkeks, silmitsesid teraselt, siis pöörasid järsult metsa.

«Need sõidavad ilma puhkuseloata,» otsustas Prohhor. «Nägid, kuidas nad metsa sirkasid? Mida kuradit nad peaksid päeval jõlkuma!»

Veel mõnigi mees pööras, Grigorit ja Prohhorit silmates, teelt ära, läks ruttu varju. Üks elatanud jalaväelasest kasakas, kes salaja koju hiilis, lipsas päevalillede vahel jooksu pistis, pahvatas Prohhor täiest kõrist naerma ja ergutas hobust, et talle järele kihutada, aga Grigori peatas teda:

«Ära jända! Käigu ta kus kurat, ta jookseb niigi, sest kui end ära ajab. Sureb veel viimati hirmu kätte ära . . .»

«Mine ikka! Teda ei saa hurtadegagi kätte! Ta laseb nüüd versta kümme galoppi. Nägid, missuguse valuga ta päevalillede vahel minema pani! Ma kohe imestan, kust inimesel niisugusel korral see väledus tuleb!»

Üldse laitvalt desertööre arvustades kõneles Prohhor:

«Sõidavad teised kohe vooridena. Nagu oleks neid kotist välja puistatud! Vaata, Pantelevitš, et viimati tuleb varsti meil kahekesi rinnet hoida . . .»

Mida lähemale Grigori rindele jõudis, seda laiemalt avanes tema ees Doni armee laostumise vastik pilt. See laostumine algas just sel hetkel, kui mässulistega täiendatud armee põhjarindel suurimat edu saavutas. Juba sel ajal olid armee väeosad mitte ainult võimetud otsustavale pealetungile asuma ja vaenlase vastupanu murdma, vaid nad poleks ka ise suutnud tõsist survet välja kannatada.

Staniitsades ja külades, kus paiknesid lähemad reservid, jõid ohvitserid nii, et nad selget päeva ei näinud; kõikide järkude voorid olid kuhjaga täis kokkuriisutud ja veel mitte tagalasse saadetud vara; väeüksustes oli jäänud alale mitte üle kuuekümne protsendi koosseisust;

kasakad läksid omavoliliselt puhkusele, ja kalmõkkidest moodustatud karistussalgad, mis stepis roitsid, polnud suutelised massilise deserteerimise lainet kinni pidama. Saraatovi kubermangu hõivatud külades käitusid kasakad vallutajatena võõral territooriumil: riisusid elanikkonda, vägistasid naisi, hävitasid viljatagavarasid, tapsid loomi. Armeesse saadeti täienduseks rohelisi noorukeid ja viiekümne-aastasi vanamehi. Marsisotnjates kõneldi avalikult, et ei taheta enam sõdida, Voroneži suunas saadetavais üksustes aga osutasid kasakad otsest sõnakuulmatust ohvitseridele. Kuulu järgi sagenesid ohvitseride tapmise juhtumid eelpositsioonidel.

Oli juba videvik, kui Grigori ühes väikeses külas Balašovi lähedal öömajale jäi. Üksik tagavarasotnja vanemate aastakäikude kasakaist ja Taganrogi polgu sapöörirood olid kõik eluhooned külas enda alla võtnud. Grigoril tuli kaua otsida kohta öökorteri jaoks. Oleks võinud ööbida väljal, nagu nad tavaliselt tegid, aga hakkas valmistas vihma, ja peale selle rappus Prohhor järjekordses malaariahoos; tuli tingimata veeta öö kusagil katuse all. Küla serval, suure papleist ümbritsetud maja juures seisis mürsust rikutud soomusauto. Mööda aiatee luges Grigori ülevärvimata pealkirja selle rohelisel küljel: «Surm valgetele lurjustele!» ja madalamal: «Svirepõi». Õues lasila juures pruuskasid hobused, kostis inimeste hääli; maja taga aias põles lõke, puude roheliste latvade kohal laotus suits; lõkke ümber liikusid tulest valgustatud kasakate kogud. Tuul kandis lõkke juurest põleva õle ja kõrvetatud seaharjaste lehka.

Grigori jalastus, läks majja.

«Kes on siin peremees?» küsis ta madalasse tuppa astudes, mis oli inimesi täis.

«Mina. Mis teil vaja on?» Ahju vastu toetuv lühikest talumees vaatas, ilma et oleks asendit muutnud, Grigori poole.

«Kas lubate teie juures ööd olla? Me oleme kahekesi.»

«Meid on siin niigi nagu seemneid arbuusis,» pomises pingil lamav elatanud kasakas rahulolematult.

«Minul poleks midagi selle vastu, aga meil on väga palsult rahvast,» hakkas peremees nagu vabanduseks ütlema.

«Kuidagiviisi mahume ära. Ega's me pea ometi vihma käes ööd mööda saatma?» käis Grigori peale. «Mul on käskjalg haige.»

Pingil lamav kasakas kõhatas, ajas jalad alla, ja silmitsenud teraselt Grigorit, ütles juba teise tooniga:

«Meid on siin, teie ausus, ühes pererahvaga neliteist hinge kahes toakeses, kolmandas aga asub inglise ohvitser oma kahe tentsikuga, ja peale selle on veel üks meie ohvitser nende juures.»

«Võib-olla leiate nende juures kuidagi ruumi?» ütles heasoovlikult tugevasti hallika habemega kasakas, kes kandis urjadniku paguneid.

«Ei, ma jään parem siia. Mulle pole palju ruumi vaja, ma heidan põranda'e, ei tee teile tüli.» Grigori võttis sineli seljast, silus käega juukseid, istus laua äärde.

Prohhor läks välja hobuste juurde.

Kõrvaltoas oli vist jutuajamist kuuldud. Minuti viie pärast astus sisse väike elegantselt riietatud porutšik.

«Te otsite öökorterit?» pöördus ta Grigori poole, ja heitnud põgusa pilgu tema paguneile, pani armastusväärse naeratusega ette: «Tulge meie juurde, meie poole peale, sotnik. Mina ja Inglise armee leitnant härra Campbell palume teid, seal on teil mugavam. Minu nimi on Štšeglov. Teie oma?» Ta surus Grigori kätt, küsis: «Te tulete rindelt? Ah, puhkuselt! Lähme, lähme! Me osutame teile heameelega külalislahkust. Te olete arvatavasti näljane, meil aga on, millega kostitada.»

Porutšiku üliheast heleroheliseset kalevist frentšil kõlkus ohvitseri Georgi, lahk tema väikesel peal oli laitmatu, saapad hoolikalt läikima hõõrutud, tema tuhmtõmmust raseeritud näost, tervest tema saledast kogust tuli puhtuse hõngu ja mingisuguse lille-kölnivee püsivat lõhna. Eeskojas laskis ta Grigori lahkelt ette, ütles:

«Uks vasakul. Ettevaatlikult, siin on kast, ärge end ära lööge.»

Grigorile astus vastu noor suurekasvuline ja tüse leitnant lähestikku asetsevate hallide silmadega ja kahukate mustade vurrukestega, mis varjasid põiki-lõhestatud pealmist huult. Porutšik esitles talle Grigorit, ütles midagi inglise keeli. Leitnant raputas külalise kätt,

ja kord temale, kord Štšeglovile vaadates, ütles mõne lausega, kutsus käeliigutusega istet võtma.

Teist tuba seisid reas neli välivoodit, nurka oli kuhjatud mingisuguseid kaste, reisikotte, nahkkohvreid. Kõrvalt lebasid Grigorile tundmatu süsteemi käsikuulipildujа, binokli vutlar, padrunid, tumeda päraga ja tuliniit, ärahõõrumata, tuhmjalt sinkjashalli rauaga karabiin.

Leitnant kõneles midagi meeldiva tumeda bassihäälega, aeg-ajalt sõbralikult Grigorile vaadates. Grigori ei mõistnud võõrast, tema kõrvus imelikult kõlavat kõne, aga aimates, et jutt on temast, tundis mõningat kohmetust. Porutšik soris ühes sumadanis, kuulas naeratades, siis ütles:

«Mister Campbell räägib, et ta peab väga lugu kasakatest, et tema arvates on nad suurepärased ratsaväelased ja sõdurid. Te tahate arvatavasti süüa? Te joote? Ta räägib, et hädaoht lähendab... Eh, kurat, igasugust juttu ajab!» Porutšik võttis sumadanist välja mõned konservipurgid, kaks pudelit konjakit ja kummardus selle sumadani kohale, tõlkimist jätkates: «Tema sõnade järgi võtsid kasakaohvitserid teda Ust-Medveditskajas väga lahkelt vastu. Nad jõid seal ära hiiglasuure vaditäie doni veini, kõik olid purujoobnud ja veetsid üliboosalt aega mingisuguste naisgümnaasiumi õpilastega! Noh, nii on see juba kombeks! Ta loeb endale meeldivaks kohuseks tasuda temale ülesnäidatud külalislahkuse eest mitte vähema külalislahkusega. Ja teil tuleb see välja kannatada. Mul on teist kahju... Te joote?»

«Tänan. Joon,» ütles Grigori, vargsi silmitsedes oma ratsuteist ja teetolmust määrdinud käsi.

Porutšik pani konservipurgid lauale, — neid osavasti noaga avades ütles ohkega:

«Teate, sotnik, see inglise orikas on mu ära piinanud! Joob hommikust kuni hilja ööni. Kaanib lihtsalt võrratult! Mul endal, teate, ei ole midagi selle vastu, et viina võtta, aga niisugustes homeerilistes mõõtmetes ma ei suuda. See aga,» naeratades heitis porutšik pilgu leitnandile, Grigorile ootamatult vandus ropult, «valab sisse küll tühja kõhuga, küll igat moodi!»

Leitnant naeratas, noogutas peaga, kõneles murtud vene keeles:

«Ta, ta ... Hor'oso ... Nato võp'it faš zdor'ov!»[1]

Grigori naeris, viskas peaheitega juuksed taha. Need poisid meeldisid talle tõesti, mõttetult naeratav ja naljakalt vene keelt kõnelev leitnant aga oli otse suure pärane.

Klaase pühkides kõneles porutšik:

«Kaks nädalat jändan ma temaga, mis te selle kohta ütlete? Ta töötab instruktorina tankide juhtimise alal, mis on antud meie teise korpuse juurde, mind aga haagiti talle külge tõlgina. Ma kõnelen vabalt inglise keelt, see saatiski mu hukka ... Ka meil juuakse, aga mitte niiviisi. See on juba kurat teab mis! Küll saate näha, mida ta suudab! Temal üksinda läheb ööpäeva jooksul vaja mitte vähem kui neli-viis pudelit konjakit. Vahepeagadega joob ta kõik ära, aga joobnud ei ole ja isegi pärast niisugust portsjonit on võimeline töötama. Ta on mu ära vaevanud. Mul hakkab juba kõht kuidagi valu tegema, meeleolu on kõik need päevad kole, ja ma olen üleni niivõrd piiritusega läbi imbunud, et nüüd kardan isegi põleva lambi juures istuda ... Kurat teab mis!» Kõneldes täitis ta konjakiga kaks klaasi veerent, endale aga valas ainult pisut.

Silmadega klaasile osutades, naerdes, hakkas leitnant hoogsalt midagi kõnelema. Käsi paluvalt südamele pandud, vastas talle porutšik tagasihoidlikult naeratades, ja ainult harva süttis tema heasüdamlikes mustades silmades hetkeks vihaseid tulukesi. Grigori võttis klaasi, lõi külalislahke peremehega kokku, jõi ühe sõõmuga tühjaks.

«Oo!» ütles inglane heakskiitvalt, ja rüübanud oma klaasist, vaatas põlglikult porutšikule.

Leitnandi suured tõmmud töömehekäed lebasid laual, käeselgadel paistis poorides tumedalt masinaõli, sõrmed kestendasid sagedasest kokkupuutest bensiiniga ja olid täis vanu kriimustusi, nägu aga oli hästi hoolitsetud, rammus, punane. Vastuolu käte ja näo vahel oli nii

[1] Jah, jah ... Hea ... Tuleb juua teie terviseks!

suur, et Grigorile paistis vahel, nagu oleks leitnandil mask ees.

«Te päästate mind,» ütles porutšik, kaks klaasi ääretasa täis valades.

«Kas tema siis üksi ei joo või?»

«See'p see asi on! Hommikul joob üksi, aga õhtul ei või. Noh, olgu, joome.»

«Kange kraam ...» Grigori rüüpas veidi klaasist, aga leitnandi imestunud pilgu all valas suhu ka ülejäänu.

«Ta ütleb, et te olete tubli poiss. Talle meeldib, kuidas te joote.»

«Ma vahetaksin teiega ameti,» ütles Grigori naeratades.

«Olen kindel, et kahe nädala pärast te põgeneksite!»

«Niisuguse hea kraami juurest?»

«Mina igal juhtumil põgenen selle hea juurest.»

«Pindel on halvem.»

«Ka siin on rinne. Seal võib kuuli või killu läbi kärvata, ja sedagi mitte kindlasti, siin aga on joomahullustus mulle kindlustatud. Proovige neid konservitud liha. Kas te ei soovi sinki?»

«Tänan, ma söön.»

«Inglased on meistrid niisuguste värkide peale. Nemad ei toida oma sõjaväge mitte nii nagu meie.»

«Kas meie siis toidame? Meil on sõjavägi rohisööjaid.»

«Kahjuks on see õige. Aga niisuguse võitlejate teenindamise meetodi juures ei jõua kaugele, eriti kui lubada neil võitlejail karistamatult elanikkonda riisuda ...»

Grigori vaatas tähelepanelikult porutšikule otsa, küsis:

«Kas te kavatsete kaugele jõuda?»

«Meil on ju üks tee, mida te küsite?» Porutšik ei pannud tähele, kuidas leitnant sai pudeli oma valdusse ja valas talle klaasi täis.

«Nüüd teil tuleb juba põhjani juua,» naeratas Grigori.

«Algab!» oigas porutšik, heitnud pilgu klaasile. Ta põsed lõid üleni õitsele peenes punas.

Kõik kolm lõid vaikides klaase kokku, jõid.

«Tee on meil küll üks, aga igaüks sõidab eri kohta ...» hakkas Grigori uuesti kõnelema, nägu krimpsutades ja

asjata püüdes kahvliga tabada mööda taldrikut libisevat aprikoosi. «Üks läheb ligemal maha, teine sõidab kaugemale, umbes nii nagu rongis . . .»

«Kas te ei kavatse siis lõppjaamani sõita?»

Grigori tundis, et jääb purju, aga viinauim polnud tast veel jagu saanud; naerdes vastas ta:

«Et lõpuni sõita, selleks ei jätku mul kapitali pileti jaoks. Aga teie?»

«Noh, minul on teine olukord: isegi kui maha tõstetakse, lähen jalgsi mööda liipreid lõpuni!»

«Siis head teed teile! Joogem!»

«Tuleb juua. Ainult algus on raske . . .»

Leitnant lõi Grigoriga ja porutšikuga kokku, jõi valkides, ei võtnud pea sugugi suupistet. Ta nägu muutus telliskivipunaseks, silmad helenesid, liigutustesse ilmus kaalutletud aeglus. Nad ei olnud veel teist pudelit lõpuni joonud, kui tema juba raskelt püsti tõusis, kindlal sammul sumadanide juurde läks ja kolm pudelit konjakit välja võttis. Neid lauale asetades naeratas huulte nurgakestega, lausus midagi bassihäälega.

«Mister Campbell ütleb, et lõbu tuleb jätkata. Kurat teda võtaks, seda misterit! Kuidas teie arvate?»

«Mis siis, võib jätkata,» nõustus Grigori.

«Jah, aga kus on ikka jõud! Selles inglise kehas on vene kaupmehe hing. Mina olen vist juba valmis . . .»

«Teist pole seda näha,» tähendas Grigori kavalalt.

«Mis kurat! Ma olen praegu nõrk nagu tütarlaps . . . Aga võin veel kaasa teha, jah, jah, võin kaasa teha ja isegi täielikult!»

Porutšik jäi pärast ärajoodud klaasitäit märgatavalt totraks: tema mustad silmad kilasid ja hakkasid pisut kõõritama, näomusklid lõtvusid, huuled peaaegu ei kuulanud enam sõna, ja tuhmide põsenukkide all hakkasid rütmiliselt tuksuma tõmblused. Ärajoodud konjak mõjus tema peale uimaseks tegevalt. Porutšikul oli niisugune ilme nagu härjal, kellele on enne tapmist kümnenaelase vasaraga pähe virutatud.

«Te olete alles täies vormis. Olete harjunud jooma ja viin ei tee teile midagi,» kinnitas Grigori. Ka tema oli märgatavalt purju jäänud, aga tundis, et võib veel palju juua.

«Tõsiselt?» porutšik muutus lõbusamaks. «Ei, ei, ma jään algul pisut lonti, aga praegu — palun, nii palju kui soovite! Just nimelt: nii palju kui soovite! Te meeldite mulle, sotnik. Teis tundub, ma ütleksin, jõudu ja siirust. See meeldib mulle. Joome õige selle tola ja joodiku kodumaa terviseks. Tõsi küll, tema on loomataoline, aga kodumaa on tal hea. «Valitse, Britannia, meresid!» Joome? Aga mitte põhjani! Teie kodumaa terviseks, mister Campbell!» Porutšik jõi, hirmsasti silmi vidutades, — võttis suupisteks sinki. «Missugune maa see on, sotnik! Te ei oska ette kujutada, aga mina olen seal elanud . . . Noh, joome!»

«Olgu ema missugune tahes, aga ta on armsam võõrast.»

«Ei maksa vaielda, joome!»

«Joome.»

«Meie kodumaast peab roiskust tule ja mõõgaga välja ajama, aga meie oleme jõuetud. Tuli välja nii, et meil pole üldse kodumaad. Noh, ja kurat temaga! Campbell ei usu, et me punastest jagu saame.»

«Ei usu?»

«Jah, ei usu. Ta on meie armeest halval arvamusel ja räägib kiitvalt punastest.»

«On ta lähinguist osa võtnud?»

«Kuidas muidu! Punased pidid ta peaaegu kinni võtma. Neetud konjak!»

«On kange! Kas ta on samasugune nagu piiritus?»

«Natuke nõrgem. Campbelli päästis hädast ratsavägi, muidu oleks ta vangi võetud. See oli Žukovi küla all. Punased võtsid meil tookord ära ühe tanki . . . Teil on nukker ilme. Milles asi seisab?»

«Mul suri hiljuti naine.»

«See on hirmus! Kas lapsi järele jäi?»

«Jah.»

«Teie laste terviseks! Minul neid pole, aga võib ka olla, et on, aga kuigi on, siis jooksevad nad vist kuskil ringi ajalehemüüjatena . . . Campbellil on Inglismaal pruut ja ta kirjutab talle korrapäraselt kaks korda nädalas. Ja kirjutab viististi igasugust loba. Ma peaaegu vihkan teda. Mis?»

«Ma ei räägi midagi. Aga miks ta peab lugu punastest?»

«Kes ütles — «peab lugu»?»

«Teie ütlesite.»

«Ei või olla! Ta ei pea neist lugu, ei või lugu pidada, te eksite! Muide ma küsin temalt järele.»

Campbell kuulas tähelepanelikult kahvatu ja joobnud porutšiku juttu, siis kõneles midagi pikalt. Grigori ei jõudnud lõppu ära oodata, küsis:

«Mis ta patrab?»

«Ta nägi, kuidas nad jalaväerivis, pastlad jalas, tankide peale rünnakule läksid. Kas sellest on küllalt? Tema ütleb, et rahvast ei saa võita. Lollpea! Te ärge uskuge teda.»

«Kuidas mitte uskuda?»

«Üldse.»

«Noh, kuidas?»

«Ta on joobnud ja lobiseb mõttetusi. Mis tähendab — rahvast ei saa võita? Osa sellest võib hävitada, ülejäänud sõnakuulmatusele sundida... Kuidas ma ütlesin? Ei, mitte sõnakuulmatusele, vaid sõnakuulmisele. Mitmendat me praegu lõpetame?» Porutšik laskis pea kätele langeda, lükkas küünarnukiga konservipurgi ümber ja istus minutit kümme röötsakil laua najal, hingas kiiresti.

Akende taga oli pime öö. Vastu luuke põristas tihe vihm. Kuskil kaugel kõmistles aeg-ajalt, ja Grigori ei suutnud mõista, kas see oli kõu või suurtükimürin. Campbell istus sinise sigarisuitsu pilve sees, pinnis konjakit. Grigori raputas porutšiku üles, — ebakindlalt jalul seistes ütles:

«Kuule, küsi temalt: miks peavad punased meist võitu saama?»

«Käi kuradile!» pomises porutšik.

«Ei, sa küsi.»

«Kuradile! Käi kus kurat!»

«Ma ütlen sulle, küsi!»

Veidi aega vaatas porutšik totralt Grigorile otsa, siis ütles kogeldes midagi tähelepanelikult kuulavale Campbellile, ja jälle langetas pea kopana kokkupandud kätele. Põlgliku naeratusega vaatas Campbell porutšikule, puudutas Grigorit käisest, hakkas vaikides seletama: nihutas keset lauda aprikoosikivi, selle kõrvale asetas nagu

võrdluseks serviti oma suure käe, ja keelt laksutades kattis aprikoosikivi käega.

«Mõtles kah välja! Sellest saan ma ilma sinutagi aru...» pomises Grigori mõtlikult. Tuikudes kaelustas ta kulalislahket leitnanti, osutas laia liigutusega lauale, kummardas. «Aitäh võõrustuse eest! Jumalaga. Ja tead, mis ma sulle ütlen? Sõida õige sina kiiremini koju, seni kui sul pole siin kaela kahekorra käänatud. Seda ütlen ma sulle puhtast südamest. Selge? Meie asjadesse ei maksa teil end segada. Said aru? Sõida, palun, muidu antakse sulle siin kuklasse!»

Leitnant tõusis, kummardas, hakkas elavalt kõnelema, vahetevahel abitu pilguga uinunud porutšikule vaadates, Grigorile sõbralikult seljale patsutades.

Vaevaga leidis Grigori ukselingi, läks taarudes majatrepile. Peenike viltune vihm lõi talle piitsutades näkku. Välgupahvak valgustas laia õue, märga tara, puude läikivat säravat lehestikku aias. Majatrepist alla astudes tibises Grigori, kukkus, ja kui hakkas üles tõusma, kuulis hääli:

«Kas ohvitserid joovad ikka veel?» küsis keegi, eeskojas tuletikku tõmmates.

Tume, külmetunud hääl vastas tagasihoitud ähvardusega:

«Küll nad saavad oma joomisega... Saavad seda, mis nad tahavad!»

20

Hopjori ringkonna piiridest väljudes kaotas Doni armee jällegi, nagu 1918. aastal, oma liikumise pealetungijõu. Ülem-Doni mässulised kasakad ja osalt ka hopjorlased ei tahtnud, nagu ennegi, sõdida väljaspool Doni oblasti piire; ka oli tugevnenud punaste vägede vastupanu, kes olid saanud värskeid täiendusi ja tegutsesid nüüd territooriumil, mille elanikkond suhtus neisse poolehoidvalt. Jälle polnud kasakail midagi selle vastu, et kaitsesõjale ile minna, ja mitte mingisuguste kavalustega ei suutnud Doni armee väejuhatus panna neid võitlema samasuguse

visadusega, missugusega nad olid hiljuti sõdinud oma oblasti piirides, — sellest hoolimata, et jõudude vahekord selles lõigus oli nende kasuks: lahinguis kannatada saanud 9-nda Punase armee vastu, milles oli arvuliselt 11 000 jalaväelast, 5 000 ratsaväelast ühes 52 suurtükiga, saadeti välja kasakakorpused, milles üldarvult oli 14 400 jalaväelast, 10 600 ratsaväelast ja 53 suurtükki.

Kõige aktiivsemad operatsioonid toimusid tiibade suunas ja nimelt seal, kus tegutsesid Vabatahtliku Kubaani Lõuna-Armee väed. Samaaegselt eduka edasiliikumisega Ukraina sügavusse avaldas osa Vabatahtlikku Armeed kindral Wrangeli juhtimisel tugevat survet 10-ndale Punasele armeele, seda tagasi tõrjudes ja ägedate lahingutega Saraatovi suunas edasi liikudes. 28-ndal juulil jõudis Kubaani ratsavägi Kamõšini alla, võtnud vangi suurema osa seda kaitsnud vägedest. 10-nda Punase armee vägede poolt ettevõetud vasturünnak lõödi tagasi. Julgelt manööverdav Kubaani-Tereki koondratsadiviis ähvardas vasakut tiiba ümber haarata, mille tõttu 10-nda armee väejuhatus viis väed ära Borzenkovo—Latõševo—Krasnõi Jar—Kamenka—Bannoje rindele. Selleks ajaks kuulus 10-nda armee koosseisu 18 000 jalaväelast, 8 000 ratsaväelast ja 132 suurtükki; tema vastu seisvas Vabatahtlikus Kubaani Armees oli arvuliselt 7 600 jalaväelast, 10 750 ratsaväelast ja 68 suurtükki. Peale selle oli valgetel tankiväeosi, samuti oli nende käsutuses üsna suur arv lennukeid, mis täitsid luureteenistuse ülesandeid ja võtsid osa lahinguoperatsioonidest. Aga Wrangelil polnud abi ei prantsuse lennukeist ega inglise tankidest ja patareidest; Kamõšinist kaugemale ta ei jõudnud. Selles lõigus tekkisid pikaldased visad lahingud, mis põhjustasid ainult tähtsusetuid muutusi rindejoones.

Juuli lõpul algas punaste armeede ettevalmistus ülatuslikuks pealetungiks kogu lõunarinde kesklõigus. Selle sihiga ühendati 9. ja 10. armee löökgrupiks Sorini juhatuse all. Löökgrupi reservi pidid minema idarindelt ümberpaigutatav 28. diviis endise Kaasani kindlustatud rajooni brigaadiga ja 25. diviis ühes Saraatovi kindlustatud rajooni brigaadiga. Peale selle tugevdas lõunarinde väejuhatus löökgruppi vägedega, mis olid rindereservis, ja 56-nda kütidiviisiga. Abilööki kavatseti anda Voro-

neži suunas 8-nda armee vägedega ühes temale juurdepuhud 31-se kütidiviisiga, mis oli idarindelt ära toodud, ja 7-nda kütidiviisiga.

Pealetungi üldine alustamine oli ette nähtud 1-se ja 10-nda augusti vahel. Punase ülemjuhatuse plaani järgi pidid 8-nda ja 9-nda armee pealetungiga käima kaasas lõiva armeede ümberhaaramisoperatsioonid, kusjuures eriti vastutav ja keeruline ülesanne langes osaks 10-ndale armeele, mis pidi Doni vasakul kaldal tegutsedes vaenlase peajõud Põhja-Kaukaasiast ära lõikama. Läänes kavatseti 14-nda armee osa vägedega teostada energiline demonstratiivne liikumine Tšaplino—Lozovaja liini suunas.

Sel ajal kui 9-nda ja 10-nda armee lõigus tehti vajalikke ümbergrupeeringuid, oli valge väejuhatus vaenlase poolt ettevalmistatava pealetungi nurjaajamise eesmärgiga lõpetamas Mamontovi korpuse formeerimist, kavatsedes rinde läbi murda ja paisata korpus sügavale reidile mööda punaste armeede tagalat. Wrangeli armee edu Tsaritsõni suunas lubas laiendada selle armee rinnet vasakule ja sellesamaga lühendada Doni armee rinnet, võtta selle koosseisust mõned ratsadiviisid. 7-ndal augustil oli Urjupinsakaja staniitsasse koondatud 6 000 ratsanikku, 2 800 jalaväelast ja kolm neljasuurtükilist patareid. 10-ndal augustil murdis äsja formeeritud korpus kindral Mamontovi juhtimisel 8-nda ja 9-nda Punase armee ühenduskohas läbi ja suundus Novohopjorski juurest Tambovi peale.

Valge väejuhatuse esialgse plaani järgi kavatseti saata reidile mööda punaste tagalat peale Mamontovi korpuse ka veel kindral Konovalovi ratsakorpus, aga selle korpuse üksuste poolt hõivatud lõigus tekkinud lahingute tõttu ei läinud korda seda rindelt ära tõmmata. Selle asjaoluga seletubki Mamontovi peale pandud ülesande piiratus. Mamontovile tehti kohustuseks mitte liiga hoogu sattuda ega unistada sõjakäigust Moskva peale, vaid, purustanud vaenlase tagala ja kommunikatsioonid, ühineda jälle teistega, sellal kui alguses oli kästud teda ja Konovalovit anda kogu ratsaväe massiga purustav löök lõksete punaste armeede tiivale ja tagalasse ja seejärel liikuda kiirmarsiga Venemaa südamesse, ning täiendades

jõude elanikkonna nõukogudevastaselt meelestatud kihtide arvel, jätkata liikumist kuni Moskvani.

8-ndal armeel läks korda taastada oma vasaku tiiva seisund armee-reservi abiksvõtmise teel. 9-nda armee parem tiib oli tugevamini kannatada saanud. Tarvitusele võetud abinõudega õnnestus pea-löökgrupi juhatajal Šorinil sulgeda mõlema armee sisemised tiivad, kuid ei õnnestunud Mamontovi ratsaväge kinni pidada. Šorini käsul saadeti Mamontovile Kirsanovi rajoonist vastu reservis olev 56. diviis. Selle pataljon, mis vankritel oli Sampuri jaama saadetud, purustati ühe Mamontovi korpuse külgsalga poolt. Sama saatus sai osaks ka 36-nda kütidiviisi ratsabrigaadile, mis oli saadetud kaitsma raudteelõiku Tambov—Balašov: brigaad sattus kogu Mamontovi ratsaväe massi peale ja paisati pärast lühikest lahingut laiali.

18-ndal augustil hõivas Mamontov äkkrünnakuga Tambovi. Kuid see asjaolu ei takistanud Šorini löökgrupi peajõude pealetungi alustamast, ehkki võitluseks Mamontoviga tuli võtta grupi koosseisust peaaegu kaks jalaväediviisi. Pealetung algas ka lõunarinde Ukraina lõigus.

Rinne, mis põhjas ja kirdes kulges peaaegu otsejoones Staroi Oskolist kuni Balašovini ja tegi käänaku Tsaritsõni juurde, hakkas õgvenema. Kasakapolgud taganesid vaenlase ülekaalukate jõudude survel lõunasse, minnes üle sagedasile vasturünnakuile, peatudes igal sobival maastikujoonel. Doni maa peale astudes said nad jälle tagasi kaotatud võitlusvõime; deserteerimine vähenes järsult; Doni keskjooksu staniitsadest hakkas tulema abi vägesid. Mida kaugemale Šorini löökgrupi väed Doni Kasakate Ringkonna maa-alale tungisid, seda tugevamaks ja ägedamaks muutus neile osutatav vastupanu. Omal algatusel kuulutasid Ülem-Doni Ringkonna mässulised staniitsade kasakad koosolekuil välja üldise mobilisatsiooni, pidasid palvusi ja läksid viivitamatult rindele.

Lakkamatute lahingutega Hopjori ja Doni poole liikudes, valgete ägedat vastupanu võites, viibides territooriumil, mille elanikkonna enamik suhtus punastesse vägedesse ilmselt vaenulikult, — kaotas Šorini grupp vähehaaval pealetungihoo jõu. Vahepeal aga oli valge väe juhatus juba moodustanud Katšalinskaja staniitsa ja Kol-

lohani jaama rajoonis tugeva manöövrigrupi kolmest Kubaani korpusest ja 6-ndast jalaväediviisist rünnakuks Doni-nda Punase armee peale, mille edasiliikumine arenes suurima eduga.

21

Melehhovite perekond vähenes ühe aasta jooksul poole võrra. Pantelei Prokofjevitšil oli õigus, kui ta kord ütles, et sõnde tare oli surmale armsaks saanud. Vaevalt jõuti Natalja maha matta, kui Melehhovite avaras kambris hakkas juba jälle lõhnama viiruki ja rukkilillede järele. Poolteist nädalat pärast Grigori ärasõitu rindele uputas Darja end Doni.

Laupäeval, tulnud põllult koju, läks ta ühes Dunjaškaga suplema. Juurviljaaedade juures võtsid nad riidest lahti, istusid kaua pehmel, jalgadest mahasõtkutud rohul. Juba hommikust saadik oli Darja halvas tujus, kaebas peavalu ja haiglase oleku üle, nuttis vargsi mitu korda . . . Enne vette minekut kogus Dunjaška juuksed sõlme, kõitis pearäti pähe ja kõrvalt Darjale vaadates ütles kahetsevalt:

«Küll sa oled kõhnaks jäänud, Daška, kõik sooned on kohe väljas!»

«Varsti kosun!»

«Kas peavalu andis järele?»

«Jah. Noh, lähme suplema, muidu jääb väga hiljaks.» Ta viskus esimesena jooksuhooga vette, sukeldus vee alla, ja üles tulles hakkas puristades ujuma jõe keskele. Kiire vooluse haaras teda, kiskus kaasa.

Innetledes Darjat, kes kroolis laiade mehelike tõmmetega, läks Dunjaška vöökohani vette, pesi end, niisutas juuksid ja päikesest sooje tugevaid, naiselikult ümaraid käsi. Kõrvalasetsevas juurviljaaias kastsid kaks Obnizovite miniat kapsaid. Nad kuulsid, kuidas Dunjaška naerdes kutsus Darjat:

«Uju tagasi, Daška! Muidu viib säga su ära!»

Darja pööras tagasi, ujus ära sülda kolm, siis viskus hetkeks poole kehani veest välja, pani käed pea kohale kokku, hüüdis: «Jumalaga, naised!» ja läks põhja nagu kivi.

Veerand tunni pärast tuli kahvatu Dunjaška palja alus seeliku väel joostes koju.

«Ema, Darja uppus ära! . . .» suutis ta hingeldades vaevalt lausuda.

Alles järgmisel hommikul püüti Darja vääriskalapüünise konksude abil kinni. Tatari küla kõige vilunum vana kalur Arhip Peskovatskov pani koidu ajal välja kuus vääriskalaõnge allpool seda kohta, kus Darja oli uppunud. Järele vaatama sõitis ta ühes Pantelei Prokofjevitšiga. Kaldale oli kogunenud salk naisi ja lapsi, nende hulgas oli ka Dunjaška. Kui Arhip, võtnud aeruotsa peale neljanda nööri, oli kaldast sülda kümme eemale sõitnud, kuulis Dunjaška selgesti, kuidas ta poolvaljusti ütles: «Vist on käes . . .» ja hakkas ettevaatlikult püünist harutama, püstloodis sügavusse minevat nööri nähtava pingutusega ülés tõmmates. Siis ilmus parema parda juures nähtavale midagi valendavat, mõlemad vanamehed kummardusid vee kohale, paat ammutas servaga vett, ja vaikseksjäänud rahvahulgani kostis, kuidas keha tumeda kolinaga paati heideti. Kogu rahvahulk ohkas. Keegi naistest nuuksatas tasakesi. Läheduses seisev Hristonja käratas karmilt laste peale: «Noh, marss minema siit!» Läbi pisarate nägi Dunjaška, kuidas Arhip paadipäras seistes, osavalt ja häälletult mõla langetades kalda poole sõudis. Robina ja ragina kaldaäärset kriidirähka pihustades puudutas paat maad. Darja lamas, jalad elutult krõnksus, põsk vastu märga paadipõhja surutud. Tema valgel ihul, mis oli ainult pisut siniseks tõmbunud, omandanud mingisuguse sinakas-tumeda varjundi, paistsid sügavad torkehaavad — konksude jäljed. Kõhnal tõmmul sääremarjal, pisut allpool põlve, riidest sukapaela lähedal, mida Darja oli nähtavasti unustanud enne suplemist maha võtta, roosatas ja jooksis kergelt verd värske kriimustus. Vääriskalakonksu teravik oli libisenud mööda jalga, lõiganud sisse kõvera, rebitud joone. Kramplikult põlle käkerdades astus Dunjaška esimesena Darja juurde, kattis ta õmblusest lahtikäristatud kotiga. Asjaliku tõtlikkusega kääris Pantelei Prokofjevitš püksisääred üles, hakkas paati kaldale tõmbama. Varsti sõitis vanker kohale. Darja viidi Meleši hovite tarre.

Saanud võitu hirmust ja jälkustundest, aitas Dunjaška

ainal pesta surnu tardunud, Doni süvavooluse raudkülmust säilitavat keha. Midagi võõrast ja karmi oli Darja pisut tursunud näos, veest värvituks muutunud silmade lahmla läikes. Tema juustes sätendas hõbedaselt jõeliiv, põskedel rohetasid külgehakanud kiudvetikate märjad riidid, lalaliheidetud, tahtetult pingilt allarippuvais kätes aga oli niisugune hirmus rahu, et Dunjaška, heitnud korraks pilgu, läks temast ikka jälle kiiresti eemale, imestades ja kohkudes selle üle, kui ebasarnane on surnud Darja tollega, kes alles nii hiljuti naljatas ja naeris ja nõnda armastas elu. Ja hiljemgi veel, kui Dunjaška meenutas Darja rindade ja kõhu kivist külmust, kangestunud liikmete vetruvust, võpatas ta kogu kehast ja katsus rutemini kõik selle unustada. Ta kartis, et hakkab öösiti surnud Darjat unes nägema, magas nädal aega ühes voodis Iljinitšnaga ja enne magamaheitmist palvetas, palus jumalat mõttes: «Issand! Tee nii, et ma teda unes ei näeks! Kaitse ja varja, issand!»

Kui Obnizovite naised poleks jutustanud, et nad kuulsid, kuidas Darja hüüdis: «Jumalaga, naised!» — oleks uppunu maetud vaikselt ja ilma kärata, aga sellest surmaeelsest hüüdest teada saades, mis ilmselt osutas, et Darja tahtlikult endalt elu võttis, ütles papp Vissarion kindlalt, et tema ei mata enesetapjat. Pantelei Prokofjevitš sai pahaseks:

«Kuidas sa ei mata? Kas ta on ristimata või mis?»

«Enesetapjaid ei või ma matta, seadus ei luba.»

«Aga kas teda peab siis sinu arust nagu koera auku viskama?»

«Minu poolest, kuidas tahad ja kus tahad, ainult mitte surnuaial, kus on maetud ausad ristiinimesed.»

«Ei, noh, sa halasta ikka, ole hea!» hakkas Pantelei Prokofjevitš paluma. «Meil perekonnas pole iial niisugust häbi olnud.»

«Ei või. Pean sinust lugu, Pantelei Prokofjevitš, kui eeskujulikust koguduseliikmest, aga ei või. Teatatakse praostile — ja siis on mul häda käes,» tõrkus papp.

See oli häbi. Pantelei Prokofjevitš püüdis jonnima hakanud pappi igati meelitada, lubas maksta rohkem ja kindla Nikolai-rahaga, pakkus kingituseks aastast utte, aga lõpuks nähes, et palved ei mõju, ähvardas:

«Surnuaia taha ma teda auku panema ei hakka. Ta pole mulle mõni kõrvaline inimene, vaid oma lihase poja naine. Tema mees sai surma lahingus punastega ja oli ohvitseri aukraadis, temale endale annetati Georgi medal, ja sina ajad mul niisugust loba?! Ei, isake, see asi ei lähe läbi, matad ta aupaklikult maha! Las ta lamab esialgu kambris, aga mina teatan sellest kohe staniitsa atamanile. Tema räägib sinuga!»

Pantelei Prokofjevitš väljus papi majast ilma jumalaga jätmata ja paugutas ägeduses isegi ust. Ometi oli ähvardusel mõju: poole tunni pärast tuli papi juurest käskjalg, teatas, et isa Vissarion tuleb kohe vaimulikkudega.

Darja maeti nagu kord ja kohus surnuaiale, Petro kõrvale. Kui hauda kaevati, valis Pantelei Prokofjevitš ka endale meelt mööda kohakese. Labidaga töötades vaatas ta ringi, kaalutles, et paremat kohta ei leia ja pole vaja otsidagi. Petro haua kohal kahistas noorte lehtedega hiljuti-istutatud pappel; selle ladvas oli saabuv sügis juba värvinud lehed närbumise kollase, kurbliku värviga. Ole lõhutud tara, haudade vahel olid vasikad teerajad sisse tallanud; tara läheduses läks tee tuuliku poole; surnute hoolitsevate omaste poolt istutatud puukesed — vahtrad, paplid, akaatsiad, samuti ka metsikult kasvav lauka puu — rohetasid lahkelt ja värskelt; nende lähedal kähardus lopsakalt võrm, kollendas hiline kollakas, lõid pead nõmmekaer ja terajas orashein. Ristide ümber oli end alt kuni üles punumud lahke sinine kassitapp. Paik oli tõesti meeldiv, kuiv . . .

Vanamees kaevas hauda, viskas tihti labida kõrvale, istus niiskele savisele mullale, suitsetas, mõtles surmale. Aga nähtavasti ei olnud niisugune aeg maa peal, et vanamehed oleksid võinud vaikselt kodutaredes surra ja puhata seal, kus olid leidnud viimse varjupaiga nende isad ja vanaisad . . .

Pärast seda kui Darja oli maetud, jäi Melehhovite majas veel vaiksemaks. Veeti vilja, töötati rehepeksul, koguti rikkalikku saaki arbuusiväljadelt. Oodati teateid Grigorilt, aga pärast tema ärasõitu rindele polnud temast midagi kuulda. Iljinitšna kõneles enam kui üks kord: «Ei saada tervitusi lastelegi, kurivaim! Naine suri, ja meid kedagi pole talle nüüd enam vaja . . .» Siis hakkas Tatari

külasse sagedamini tulema lühikestele külaskäikudele kasakaid, kes sõjaväes teenisid. Tekkisid kuuldused, et kasakad on Balašovi rindel positsioonidelt välja löödud ja nad taganevad Doni poole, et veetõket kasutades kaitsta end talveni. Mis aga pidi juhtuma talvel, sellest kõnelesid varjamatult kõik rindemehed: «Niipea kui Don kinni tolmab, kihutavad punased meid otse mereni!»

Pantelei Prokofjevitš töötas agaralt rehepeksul ja ei pööranud erilist tähelepanu Doni-äärsel ringiliikuvaile kuuldustele, kuid toimuva vastu ükskõikseks jääda ta ei suutnud. Veel sagedamini hakkas ta käratlema Iljinitšna ja Dunjaška peale, muutus veel kergemini ärrituvaks, kui sai kuulda rinde lähenemisest. Ta meisterdas tihti mõnd majapidamise tarbeasja, aga niipea kui töö ta käes ei edenenud, viskas ta käsiloleva asja maruvihaselt kõrvale, puhkis sülitades ja vandudes rehalasse, et lasta seal pahameelel jahtuda. Dunjaška oli enam kui üks kord niisuguste ägedushoogude tunnistajaks. Kord hakkas Pantelei Prokofjevitš äket parandama, töö ei sujunud, ja asja see, teist taga, marrusattunud vanamees haaras kirve ning raius ikke nii puruks, et sellest ainult pilpad järele jäid. Niisamuti tuli välja ka rangide parandamisega. Õhtul tule juures keerutas Pantelei Prokofjevitš piginööri kokku, hakkas lahtiläinud rangipalet kokku õmblema; kas oli nõud lõng mäda või närvitses vanamees, aga piginöör katkes kaks korda järjest, — sellest oli küllalt: hirmsasti vandudes kargas Pantelei Prokofjevitš püsti, paiskas tabureti ümber, viskas selle jalahoobiga ahju juurde ja, urisedes nagu koer, hakkas hammastega rangide nahkpalistust käristama, siis viskas rangid maha ja hakkas neid koke moodi hüpeldes jalgadega tallama. Iljinitšna, kes oli vara magama heitnud, kargas müra kuuldes ehmunult üles, aga nähes, milles asi on, ei kannatanud välja, heitis vanamehele ette:

«Oled vanas eas ogaraks läinud, kurivaim?! Milles need rangid sul süüdi on?»

Hullunud silmadega vaatas Pantelei Prokofjevitš naisele, kisendas:

«Vait ole-e-e, sa see ja teine!!!» Ja haaranud rangitükid, viskas sellega vanaeite.

Naeru kätte lämbudes lendas Dunjaška kuulina ees-

kotta. Vanamees aga, kui oli natuke mõllanud, rahunes, palus naiselt südametäiega õeldud käredate sõnade pärast andeks ja sügas kaua ägisedes kukalt, vaadeldes õnnetute rangide tükke, pidades mõttes aru — milleks võiks neid küll kasutada? Niisugused vihahood kordusid tal mitu korda, aga kibedaist kogemustest targaks saanud Iljinitšna valis teise vahelesegamise tee: niipea kui Pantelei Prokofjevitš hakkas, sõimusõnu suust välja ajades, mõnd majapidamise tarbeeset purustama, kõneles vanaeit vaguralt, aga küllalt valjusti: «Lõhu Prokofitš! Purusta! Küll me sinuga muretseme veel!» Ja isegi katsus rüüstamise toimepanekus kaasa aidata. Siis jahtus Pantelei Prokofjevitš kohe, vaatas põrmuke aega mittemõistvate silmadega naisele otsa, seejärel kobas värisevate kätega taskuis, leidis tubakakoti ja istus häbelikult kuhugi kõrvale suitsu tegema, tormitsevaid närve rahustama, südames oma ägedust needes ja tekkinud kahjusid kokku arvates. Vanamehe talitsematu viha ohvriks langes maja esisesse aiakesse pugenud kolmekuune põrsas. Pantelei Prokofjevitš murdis tal roikaga selgroo, viie minuti pärast aga, tapetud põrsal naela abil harjaseid välja kiskudes, kõneles ta, aeg-ajalt süüdiolevalt, meelitavalt tusasele Iljinitšnale vaadates:

«See põrsas polnudki midagi asi, niisuke vilets teine . . . Üks kurat kõik, ta oleks niikuinii kärvanud. Neil tuleb just sel ajal taud peale; nüüd sööme ta vähemasti ära, muidu oleks niisama jumalamuidu otsa saanud. Eks ole tõsi, vanaeit? Noh, mis sa seisad nagu rahepilv? Olgu ta kolm korda neetud, see põrsas! Oleks veel olnud õige põrsas, aga see oli niisama, põrsa värd! Tema tühja jaoks poleks roigast vajagi olnud, — äiga korra ja ongi maas! Aga misuke pahur oli! Mõni nelikümmend pesa kartuleid tuhnis üles!»

«Seal aias polnudki üle kolmekümne pesa kartuleid,» parandas Iljinitšna teda tasa.

«Noh, aga kui oleks olnud nelikümmend, — ta oleks ka nelikümmend üles tuhninud, ta oli niisuke! Ja jumal tänatud, et temast, vaenlasest, lahti saime!» vastas Pantelei Prokofjevitš ilma kõhklemata.

Lastel oli igav pärast isa ärasõitu. Majapidamistöödega ametis olev Iljinitšna ei saanud neile vajalikku tähele-

panu pühendada, ja iseenda hooleks jäetuina mängisid nad päevade kaupa kuskil aias või rehalas. Ükskord kadus Mišatka pärast lõunat ära ja tuli alles päevaloojakul tagasi. Iljinitšna küsimuse peale, kus ta oli, vastas Mišatka, et mängis lastega Doni ääres, aga Poljuška paljastas teda otsekohe:

«Ta luiskab, vanaemake! Ta oli tädi Aksinja juures!»

«Kust sina tead?» küsis uudisest ebameeldivalt üllatatud Iljinitšna.

«Ma nägin, kuidas ta nende õuest üle tara ronis.»

«Kas käisid seal või? Noh, räägi ometi, lapsuke, miks sa punaseks läksid?»

Mišatka vaatas vanaemale otse silma, vastas:

«Ma petsin, vanaemake . . . Ma ei olnud tõesti mitte Doni ääres, vaid käisin tädi Aksinja juures.»

«Mis sa sinna läksid?»

«Ta kutsus mind ja ma läksingi.»

«Aga milleks sa siis petsid, et olid teiste lastega mängimas?»

Mišatka vaatas hetkeks maha, siis aga tõstis ausad silmakesed, sosistas:

«Kartsin, et sa hakkad riidlema . . .»

«Mispärast ma oleksin siis pidanud sinuga riidlema? Issi . . . Aga miks ta sind sisse kutsus? Mis sa seal tema juures tegid?»

«Ei midagi. Ta nägi mind, hüüdis: «Tule siia!», — mina läksin, ta viis mu tarre, pani toolile istuma . . .»

«Noh?» päris Iljinitšna kannatamatult, osavasti teda haaranud erutust varjates.

«. . . kostitas külmade pannkookidega, ja pärast andis näe mis,» Mišatka võttis taskust välja tüki suhkrut, näitas seda uhkelt ja peitis uuesti taskusse.

«Mis ta sulle siis rääkis? Võib-olla küsis midagi?»

«Rääkis, et ma käiksin teda vaatamas, et tal olevat alati igav, lubas maiustust anda . . . Ütles, et ma ei räägiks, et tema juures käisin. Muidu hakkab su vanaema riidlema, ütles.»

«Või nii . . .» ütles Iljinitšna tagasihoitud meelepahast hingeldades. «Noh, ja kas ta küsis sinu käest midagi?»

«Küsis.»

«Mis ta siis küsis? Sa jutusta, kullake, ära karda!»

«Küsis: kas ma igatsen isa taga? Mina ütlesin, et jah. Veel küsis, millal ta tuleb ja mis temast kuulda on, aga mina ütlesin, et ei tea; et tema on sõjas. Pärast ta võttis mind põlvele ja jutustas muinasjutu.» Mišatkal lõid silmad särama, ta naeratas: «Ilusa muinasjutu! Mingisugusest Vanjuškast, kuidas teda haned-luiged tiibadel kandsid, ja nõiamoorist.»

Huuled kokku pigistatud, kuulas Iljinitšna Mišatka pihtimuse ära, ütles karmilt:

«Ära enam tema juurde mine, pojapojake. Ja mingi suguseid maiustusi ära temalt vastu võta, pole tarvis, muidu saab vanaisa teada ja annab sulle vitsu! Jumal hoidku, kui vanaisa teada saab — ta tõmbab sul naha maha! Ära mine, lapseke!»

Aga kõvast keelust hoolimata käis Mišatka kaks päeva hiljem jälle Astahhovite tares. Iljinitšna sai sellest teada, kui ta Mišatka särgikesele vaatas: katkine käis, mille parandámiseks Iljinitšna hommikul vaba aega polnud leidnud, oli osavasti läbi tepitud, krael valendas tulluma pärlmutternööp. Teades, et rehepeksul töötav Dunjaška ei võinud päeval lasteriiete parandamisega jännata, küsis Iljinitšna etteheitega:

«Jälle käisid naabrite juures?»

«Jälle käisin . . .» lausus Mišatka hämmeldunult ja lisas kohe juurde: «Ma ei lähe enam, vanaemake, sa ära ainult riidle . . .»

Siis kohe otsustas Iljinitšna Aksinjaga kõnelda ja ütelda talle kindlalt, et ta jätaks Mišatka rahule ega püüaks võita tema poolehoidu ei kingitustega ega muinasjuttude jutustamisega. «Ajas Natalja hauda, ja nüüd tikub, kurivaim, lastele ligi, et nende kaudu siis pärast Griška ära võrgutada. Küll on aga uss! Kipub miniaks, kui endal mees elus . . . Aga see ei lähe tal korda! Kas siis Griška võtab tema pärast niisugust pattu?» mõtles vanaeit.

Tema läbitungiva ja kiiva emapilgu eest ei jäänud varju see asjaolu, et Grigori kodus olles oli vältinud kohtumist Aksinjaga. Ta mõistis, et poeg ei teinud seda mitte kartusest inimeste etteheidete ees, vaid sellepärast, et luges Aksinjat naise surmas süüdlaseks. Salajas lootis

Iljinitšna sellele, et Natalja surm jäädavalt lahutab Grigõri Aksinjast ja Aksinja iial nende perekonda ei astu.

Sama päeva õhtul nägi Iljinitšna Aksinjat valgmal Doni ääres, kutsus juurde:

«Tule õige natukeseks siia, tarvis rääkida . . .»

Aksinja pani ämbrid maha, astus rahulikult juurde, teretas.

«Vaat mis, mu armas,» algas Iljinitšna, uurivalt naabrinna ilusasse, kuid temale vastikusse näkku vaadates. «Misjaoks sa võõraid lapsi ligi meelitad? Milleks sa poissest enda juurde kutsud ja teda hellitad? Kes palus sind tal särki linni õmmelda ja teda igasuguste maiustustega võluda? Mis sina arvad — et ilma emata pole neil järelevalvet? Et ilma sinuta ei saada hakkama? Ja su südametunnistus lubab seda, sa häbematu!»

«Mis ma olen siis halba teinud? Miks te sõimate, vanaema?» küsis Aksinja punastades.

«Kuidas nii — mis halba? Kas sinul on õigus puudutada Natalja last, kui sa tema enda hauda saatsid?»

«Mis te räägite, vanaema! Võtke aru pähe! Kes teda hauda viis? Ise tegi endale seda.»

«Aga kas mitte sinu pärast?»

«Noh, seda ma juba ei tea.»

«See-eest mina tean!» hüüdis Iljinitšna erutatult.

«Ärge karjuge, vanaema, mina pole teile minia, et minu peale karjuda. Minul on selle jaoks mees olemas.»

«Näen sind läbi! Näen, mis sul südames on! Pole minia, aga kipud miniaks! Alguses tahad lapsed ära meelitada, pärast siis Griškale ligi hiilida!»

«Ma ei mõtle teile miniaks tulla. Te olete aru kaotanud, vanaema! Mul on mees elus.»

«No vaat tema juurest, elusa mehe juurest sa tükidki end teise külge kleepima!»

Aksinja kahvatas märgatavalt, ütles:

«Ma ei tea, mispärast te minu kallale tormasite ja mind teotate . . . Ma pole iial kellelegi peale tükkinud ega mõtle tükkida, et ma aga teie pojapojakese vastu lahke olin, — mis selles siis halba on? Lapsi mul, nagu te ise teate, pole, tunnen rõõmu võõraste üle, on sellestki kergem, eks siis kutsusingi ta enda juurde . . . Mõtelda, kuidas ma teda võlusin! Tükikese suhkrut andsin lapsele, see ongi see

võlumine! Ja milleks mul teda võludagi! Te kõnelete nii sama, jumal teab mis! . . .»

«Kui ema elas, siis sa teda millegipärast enda juurde ei kutsunud! Aga niipea kui Natalja suri — kohe hakkasid sina oma heatahtlikkust näitama!»

«Ta käis ka Natalja ajal mul külas,» ütles Aksinja vaevalt märgatavalt naeratades.

«Ära valeta, häbematu!»

«Te küsige temalt järele ja siis alles rääkige valetamisest.»

«Noh, olgu kuidas tahes, aga enam ei tohi sa poisikest enda juurde meelitada. Ja ära arva, et sa sellega Grigorile armsaks lähed. Tema naiseks ei saa sa iial, seda teab

Vihast moonutatud näoga ütles Aksinja kähisevalt:

«Ole vait! Sinu käest ei hakka ta luba küsima! Ja sa ära topi end teiste asjade sekka!»

Iljinitšna tahtis veel midagi ütelda, aga Aksinja põõras vaikides ümber, astus ämbrite juurde, tõstis kaelkoogud järsult õlgadele ja hakkas, vett maha loksutades, kiiresti mööda jalgrada minema.

Sestsaadik ei teretanud ta kohtumisel kedagi Melehhovitest, läks, sõõrmeid laiali ajades, saatanliku uhkusega mööda, aga silmates kuskil Mišatkat, vaatas pelglikult ringi, ja kui kedagi polnud — jooksis tema juurde, alla kummardudes surus teda oma rinna vastu ja päevitanud väikest otsaesist ning süngevõitu musti melehhovlikke silmi suudeldes, naerdes ja nuttes, sosistas seosetult: «Mu kallis Grigorjevitš! Mu kullake! Vaat kuidas ma su järele igatsen! Loll on sinu tädi Aksinja . . . Ah, kui loll!» Ja kaua pärast seda ei lahkunud ta huultelt värisev naeratus, ja niiskunud silmad särasid õnnest nagu noorukesel tütarlapsel.

Augusti lõpul mobiliseeriti Pantelei Prokofjevitš. Ühe aegselt temaga läksid Tatari külast rindele kõik kasakad, kes olid võimelised relva kandma. Külla jäid meessoost elanikkonnast ainult invaliidid, alaealised ja igivanad raugad. Mobilisatsioon oli üldine ja keegi ei saanud vabastust arstlikes komisjonides, välja arvatud ilmselt vigased.

Saanud küla-atamanilt käsu kogunemispunkti ilmuda, jättis Pantelei Prokofjevitš kiirustades vanaeidega, poja-

lastega ja Dunjaškaga hüvasti, laskus ägisedes põlvili, kummardas kaks korda maani, ikoonide poole risti ette tõmbas ütles:

«Jumalaga, mu armsad! Paistab niimoodi, et me üksteist enam näha ei saa, on vist viimne tund kätte jõudnud. Minu käsk teile on niisugune: pekske vilja ööse! ja päeval, katsuge enne vihmade tulekut lõpetada. Kui on vaja, palgake inimene, kes teid avitaks. Kui ma sügiseks tagasi ei tule — korraldage ilma minuta; kündke maad ära, niipalju kui saate, rukist külvake kas või tiinu osa. Vaata, vanaeit, aja asja arukalt, ära käsi rüppe lase! Kas me Grigoriga tagasi tuleme või ei, aga teil läheb teiba kõige enam vaja. Sõda sõjaks, aga ilma leivata on ka viletsa elada. Noh, kaitsku teid jumal!»

Iljinitšna saatis vanameest väljakuni, vaatas viimast korda, kuidas ta longates Hristonja kõrval vankri järel ruttab, siis kuivatas tursunud silmad põllega ja hakkas ilma tagasi vaatamata kodu poole minema. Rehalas ootas teda pooleldi peksmata nisupahmas, piim oli ahjus, lapsed hommikust saadik söötmata, askeldusi oli vanaeidel rohkesti ja ta ruttas ilma peatumata koju, teretas vaikides harva vastutulevaid naisi, ei alustanud kõnelust, ja ainult noogutas jaatavalt peaga, kui mõni tuttav kaastundlikult küsis: «Saatsid kroonumeest ära või?»

Mõni päev hiljem, lüpsnud koidu ajal lehmad, ajas Iljinitšna nad tanumasse ja tahtis parajasti õue minna, kui mingi tuhmedavõitu raske kõmin ta kõrvu kostis. Ringi vaadates ei näinud ta taevas ainustki pilve. Veidi aja pärast kõmin kordus.

«Kas kuuled muusikat, vanaema?» küsis karja kokku kogunv vana karjane.

«Mis muusikat?»

«Eks seda, mis ainult bassidel mängib.»

«Kuulen küll, aga ei saa aru, mis asi see on.»

«Varsti hakkad aru saama. Vaat kui hakatakse sealtpoolt küla pihta virutama — kohe saad aru! Kõmmutakse suurtükkidest. Meie vanameestel lastakse soolikaid . . .»

Iljinitšna lõi risti ette, läks vaikides jalgväravast sisse.

Sellest päevast peale kostis suurtükimürin lakkamatult neli ööpäeva. Eriti oli seda kuulda koidu ajal. Aga kui

puhus kirdetuul, siis kostis kaugete lahingute müra ka keset päeva. Rehalais jäi töö hetkeks seisma, naised tegid ristimärke, ohkasid raskelt omakseid meelde tuletades, palveid sosistades, siis aga hakkasid kivirullid rehepõran dail uuesti tumedalt mürisema, ajajad poisikesed nõõtasid hobuseid ja härgi, tuulamismasinad kolisesid, tööpäev astus oma vääramatuisse õigustesse. Augusti lõpul olid imeliselt ilusad ja kuivad ilmad. Mööda küla kandis tuul aganatolmu, levis magusat rukkiõlgede lõhna, päike kõr vetas halastamatult, aga kõiges tundus juba mitte enam kaugel oleva sügise lähenemist. Külakarjamaal valendas tuhmilt äraõitsenud sinkjashall koirohi, paplite ladvad Doni taga tõmbusid kollaseks, aedades tundus tugevamat antonovka õunte lõhna, sügiseselt selged olid kaugel horisondid, ja tühjaks jäänud põldudele ilmusid juba esi mesed äralendavate kurgede parved.

Mööda Hetmani teed liikusid päevast päeva läänest itta voorid, mis vedasid üle Doni viivaisse ülesõidukohtadesse laskemoona, Doni-äärseisse küladesse ilmus põgenikke. Nad jutustasid, et kasakad taganevad lahingutega; mõned kinnitasid, nagu toimuks see taganemine ettekavatsetult, selleks et meelitada punased järele, siis piirata nad ümber ja hävitada. Mõni tatarskilastest hakkas tasakesi ärasõi duks valmistuma. Toideti hoolega härgi ja hobuseid, öösiti maeti aukudesse vilja ning kirste kõige väärtus likuma varaga. Korraks vaikinud suurtükimürin algas 5-ndal septembril jälle uue jõuga ja nüüd kõlas juba sel gelt ja ähvardavalt. Lahingud olid käimas umbes nelja kümne versta kaugusel Donist, Tatari külast kirde pool. Päev hiljem hakkas mürisema ka läänes. Rinne lähenes möödapääsematult Donile.

Iljinitšna, kes teadis sellest, et suurem osa külarahvast kavatseb taganeda, soovitas Dunjaškal ära sõita. Ta tun dis hämmeldust ja nõutust ega teadnud, kuidas tal tal tada majapidamise, kodu suhtes: kas peab kõik selle maha jätma ja ühes teistega ära sõitma või koju jääma. Enne ärasõitu rindele oli Pantelei Prokofjevitš kõnelnud rehe peksust, sügiskünnist, loomadest, kuid polnud lausunud sõnagi sellest, kuidas nad peavad talitama, kui rinne Tatari külale läheneb. Igaks juhtumiks otsustas Iljinitšna nii: saata Dunjaška ühes laste ja kõige väärtuslikuma

varaga mõne külaelanikuga kaasa, ise aga jääda paigale, isegi sel juhtumil, kui punased küla ära võtavad.

Ööl vastu 17-ndat septembrit ilmus Pantelei Prokofjevitš ootamatult koju. Ta tuli jalgsi Kazanskaja staniitsa alt, äravaevatud, vihane. Puhanud pool tundi, istus ta laua taha ja hakkas sööma nii, nagu Iljinitšna veel kogu oma eluaja polnud näinud: poolepangese malmpoti täie värskekapsasuppi heitis nagu üle õla, siis asus hirsipudru kallale. Iljinitšna lõi imestuses käsi kokku:

«Issand, kuidas sa küll sööd, Prokofitš! Nagu poleks sa kolm päeva söönud!»

«Kas sina arvasid siis, et olen söönud, vana loll? Täpi pealt kolm ööd-päeva pole ma iya-tolmu suhu saa nud!»

«Kas teid siis seal ei toideta või mis?»

«Kuradid võiksid neid nii toita!» vastas Pantelei Pro kofjevitš kassi viisi nurrudes, suu täis. «Mis sa endale hangid, seda söödki, aga mina pole veel varastama õppi nud. See passib noortele, nendel pole enam kahe kopika eest südametunnistust jäänud ... Nemad on selle nee tud sõja jooksul varastamise peale nii osavaks läinud, et ma kohkusin-kohkusin, ja lõpuks jätsin järele. Kõik, mis aga vähegi näevad — võtavad, veavad, tirivad ära ... See pole sõda, vaid lausa koledus!»

«Sul ei maksaks korraga kõhtu täis süüa. Kui sa endale viimati liiga ei tee. Vaata, kuidas sa oled paisunud, päris ämblik!»

«Ole õige vait. Too piima, ja hästi suur kruusitäis!»

Iljinitšna hakkas isegi nutma, oma surmani äranälgi nud vanamehele vaadates.

«Kas sa tulid päriseks või?» küsis ta, pärast seda kui Pantelei Prokofjevitš oli pudru kõrvale jätnud.

«Küllap näeme ...» vastas vanamees põiklevalt.

«Teid, vanamehi, lasti siis koju?»

«Kedagi pole koju lastud. Kuhu sa seal lased, kui puna sed juba Doni äärde suruvad? Ma tulin ise ära.»

«Aga kas sul ei tule selle eest vastust anda?» küsis Ilji nitšna kartlikult.

«Kui kätte saadakse — võib-olla et tuleb ka vastust anda.»

«Kas hakkad ennast siis peitma või?»

«Aga kas sina arvasid, et hakkan simmanitele jooksma või võõrusel käima? Ptüi, taibutu puuslik!» Pantelei Prokofjevitš sülitas südametäiega, kuid vanaeit ei rahunenud:

«Oh, mis õnnetus! Saame veel häda näha, hakkavad sind viimati kimbutama . . .»

«Noh, las juba parem püüavad siin kinni ja panevad vangi kui ma seal püssiga mööda steppi vantsin,» ütles Pantelei Prokofjevitš väsinult. «Ma pole neile mõni noor mees, et nelikümmend versta maha vihtuda, kaevikuid kaevata, tormi joosta, mööda maad roomata, ja kuulide eest varju pugeda. Kurat saab end nende eest ära varjata! Minu polguvellele Krivaja Retškalt klõpsatas kuul vasaku abaluu alla — ja ta ei liigutanud enam varvastki. Nii suke asi pole just kuigi meeldiv!»

Püssi ja padrunitasku ühes padrunitega peitis vana mees aganikku, kui aga Iljinitšna küsis, kus ta kuub on, — vastas tusaselt ja vastu tahtmist:

«Läbi lasksin. Õigemini öeldud — ära viskasin. Sumilinskaja staniitsa taga suruti meile nii peale, et viskasime kõik maha, jooksime nagu meeletud. Seal ei saanud enam kuuest hoolida . . . Mõnedel olid poolkasukad, needki viskasid maha . . . Ja milleks kuradiks sul seda kuube vaja on, et sa teda meelde tuletad? Oleks veel mõni hea kuub, aga see, päris kerjuse rõivas . . .»

Tegelikult oli kuub vastupidav, uus, aga kõik, millest vanamees ilma jäi, ei kõlvanud tema sõnade järgi kuhugi. Tal oli juba kord tekkinud niisugune harjumus end lohutada. Iljinitšna teadis seda, sellepärast ei hakanudki kuube headuse üle vaidlema.

Öösel otsustati perekonna-nõupidamisel, et Iljinitšna ja Pantelei Prokofjevitš ühes lastega jäävad koju viimse võimaluseni, vara kaitsma, pekstud vilja maha matma. Dunjaška paari vanade härgadega aga saadetakse kiratudega sugulaste juurde Tširile, Latõševi külasse.

Need plaanid ei pidanud aga täiel määral teostuma. Hommikul saadeti Dunjaška ära, keskpäeval aga saabus Tatari külla karistussalk Sali-äärseist kasakaist-kalmõkkidest. Küllap oli keegi külaelanikest näinud koju hiilivat Pantelei Prokofjevitši; tund aega pärast karistussalga tulekut külasse sõitsid neli kalmõkki Melehhovi õue juurde. Ratsanikke silmates ronis Pantelei Prokofjevitš

imestamisväärse kiiruse ja osavusega pööningule; Iljinitšna läks välja külalistele vastu.

«Kus on sinu vanamees?» küsis elatanud sale vanema urjadniku pagunitega kalmõkk, jalastudes ja Iljinitšnast mööda väravast sisse astudes.

«Rindel, kus ta siis peab olema,» vastas Iljinitšna jämedalt.

«Juhi maja, läbiotsimine teen.»

«Mis seal otsida?»

«Sinu vanamees otsida. Ai, häbi! Niisuke vana — vale ütled!» lausus ulja ilmega urjadnik, laitvalt pead vangutades, ja paljastas tihedad valged hambad.

«Sa ära hambaid irevile aja, va pesematu! Ütlesin sulle, et ei ole, tähendab — ei ole!»

«Lõpeta jutt, juhi maja! Ei — ise käime,» ütles haavunud kalmõkk karmilt ja hakkas laial sammul resoluutselt majatrepi poole minema.

Nad vaatasid toad hoolikalt läbi, kõnelesid midagi omavahel kalmõki keeli, siis läksid kaks neist majapidamishooneid läbi otsima, üks aga — lühike ja must-tõmmu, rougearmilise näo ja laperguse ninaga — kergitas lampasaldega ehitud laiu pükse, läks eeskotta. Läbi avatud ukse nägi Iljinitšna, kuidas kalmõkk hüppas, kätega talast kinni haaras ja osavasti üles ronis. Viis minutit hiljem hüppas ta sealt niisama osavasti jälle alla, tema järel ronis ägisedes ettevaatlikult alla Pantelei Prokofjevitš, üleni saviga kokku määritud, ämblikuvõrgud habemes. Vanaeidele vaadates, kes oli huuled kõvasti kokku surunud, ütles ta:

«Üles leidsid, saatanad! Tähendab, keegi kaebas . . .»

Pantelei Prokofjevitš saadeti konvoi all Karginskaja staniitsasse, kus oli väljakohus, Iljinitšna aga nuttis natuke ja, kuulatades uuestialgavat suurtükimürinat ja selgesti kostvat kuulipildujaraginat Doni taga, läks aita, et natukenegi vilja ära peita.

Neliteist kinnipüütud desertööri ootasid kohut. Kohus oli lühike ja karm. Elatanud jessauul, kes kohtuistungeil esimeheks oli, küsis kohtualuselt tema perekonna-, ees- ja isanime, auastme ja väeosa numbri, päris järele, kui kaua oli kohtualune jooksus olnud, siis vahetas poolvaljusti mõned laused kohtu liikmetega — käetu horunžiga ja kerge leiva peal rasva läinud vurruka ja punapõselise vahtmeistriga — ja kuulutas otsuse. Enamikule väejooksikuist mõisteti ihunuhtlus vitsadega, mida tolmetasid kalmõkid eriliselt selleks otstarbeks määratud tühjas majas. Liiga palju oli siginenud desertööre sõjakas Doni armees, selleks et neid oleks võinud peksta avalikult ja kõigi ees nagu 1918. aastal ...

Pantelei Prokofjevitš kutsuti välja järjekorras kuuendana. Erutatult ja kahvatuna seisis ta kohtulaua ees, käsi külgeđel hoides.

«Perekonnanimi?» küsis jessauul, ilma et oleks küsitletavale vaadanud.

«Melehhov, teie ausus.»

«Nimi, isanimi?»

«Pantelei Prokofjevitš, teie ausus.»

Jessauul tõstis paberilt silmad, vaatas teraselt vana mehele otsa.

«Kust te pärit olete?»

«Vjošenskaja staniitsa Tatari külast, teie ausus.»

«Kas teie pole sotnik Grigori Melehhovi isa?»

«Just nii, teie ausus, olen isa.» Pantelei Prokofjevitš muutus kohe julgemaks, aimates, et vitsad nagu eemaldavad tema vanast kehast.

«Kuulge, kas teil pole siis häbi?» küsis jessauul, oma torkavaid silmi Pantelei Prokofjevitši kõhnunud näolt pööramata.

Nüüd surus Pantelei Prokofjevitš, määrustikku rikkudes, vasaku käe vastu rinda, ütles nutuse häälega:

«Teie ausus, härra jessauul! Tahan teie eest elusaid jumalat paluda — ärge laske mind peksta! Mul on kaks abielus poega ... vanema tapsid punased ... Mul on pojalapsed, ja mind, niisukest vana rauka, peab peksetama?»

«Me õpetame ka vanamehi, kuidas tuleb teenida. Kas sina arvasid, et sulle antakse väeosast ärajooksu eest risti?» katkestas teda käetu horunži. Tema suunurgad ilmusid närviliselt.

«Milleks mul nüüd rist ... Saatke mind väeossa, teenin ausalt ja ustavalt ... Ma ei tea isegi, kuidas ma ära jooksin: vist vanakuri eksitas ...» Pantelei Prokofjevitš kõneles seosetult veel midagi pooleldi peksmata jäänud viljast, oma lonkamisest, mahajäetud majapidamisest, aga jessauul sundis käeliigutusega teda vaikima, kallutas horunži poole ja sosistas talle kaua midagi kõrva. Horunži noogutas jaatavalt peaga ja jessauul pöördus Pantelei Prokofjevitši poole:

«Hea küll. Kas olete kõik öelnud? Mina tunnen teie poega ja imestan selle üle, et tal on niisugune isa. Millal ta väeosast ära jooksite? Nädal tagasi? Kas teie tahate siis, et punased võtaksid teie küla ära ja tõmbaksid teil naha maha? Niisugust eeskuju annate siis teie noortele kasakatele? Seaduse järgi peame teie üle kohut mõistma ja teile ihunuhtlust määrama, aga lugupidamisest teie poja ohvitseri-aukraadi vastu vabastan ma teid sellest häbist. Te olite reamees?»

«Just nii, teie ausus.»

«Missuguses teenistusastmes?»

«Olin noorem urjadnik, teie ausus.»

«Paelad maha võtta!» «Sina» peale üle minnes kõrgendas jessauul häält, käskis toorelt: «Mine kohe väeossa! Teata sotnjakomandörile, et väljakohtu otsusega on sult urjadniku aukraad ära võetud. Kas aumärke selle või endiste sõdade eest oli? ... Mine!»

Rõõmust meeletu Pantelei Prokofjevitš väljus, lõi kirikukupli poole risti ette ja ... pani üle künka otse kodu poole minema. «Noh, nüüd ma peidan end juba teistmoodi! Ei nad mind nii kergesti leia, saatku või kolm sotnjat kalmõkke!» mõtles ta, mööda kukeleiba täis kasvanud kõrrepõldu longates.

Stepis otsustas ta, et parem on minna mööda teed, et endale mitte möödasõitjate tähelepanu tõmmata. «Arvavad veel viimati, et ma olen väejooksik. Satud mõne tähemärija peale — ja laovad sulle ilma kohtuta kibedat selga,» arutas ta valjusti, pöörates künnimaalt ära, tee-

lehtedest rohtunud, mahajäetud suvisele sõiduteele ja millegipärast end mitte enam desertööriks pidades.

Mida lähemale ta Donile jõudis, seda sagedamini tuli talle vastu põgenike vankreid. Kordus see, mis oli kevadel, mässuliste taganemise ajal Doni vasakule kaldale: igas suunas veeresid stepis majakraamiga koormatud vankrid, läksid möögivate loomade karjad, nagu ratsa- vägi marsil — tolmutasid lambakarjad ... Rataste kolin, hobuste hirnumine, inimeste hõiked, suure hulga sõrgade ja kapjade müdin, lammaste määgimine, laste nutt — kõik see täitis stepi rahulikke avarusi vaikimatu ja ärev müraga.

«Kuhu lähed, ätt? Mine tagasi, otse meie kannul on punased!» hüüdis möödasõitvalt vankrilt tundmatu, kinni seotud peaga kasakas.

«Mis sa lobised! Kus need punased on?» Pantelei Prokofjevitš jäi hämmeldunult seisma.

«Doni taga. Lähenevad Vjoškile. Kas sina lähed nende juurde või?»

Rahunenud Pantelei Prokofjevitš jätkas teed ja jõudis õhtuks Tatari külla. Mäest alla laskudes vaatas ta terasselt küla poole. Teda üllatas inimeste puudumine seal. Tänavail polnud mitte hingegi. Hääletult seisid mahajäetud, suletud luukidega tared. Polnud kuulda ei inimese häält, ei loomade möögimist; ainult üsna Doni ääres sagis vilkalt inimesi. Lähemale jõudes nägi Pantelei Prokofjevitš, et need olid relvastatud kasakad, kes suuri paate välja tõmbasid ja neid külasse kandsid. Tatari küla oli elanike poolt maha jäetud, see sai Pantelei Prokofjevitšile selgeks. Ettevaatlikult oma tanumasse pööranud, hakkas ta maja poole sammuma. Iljinitšna ja lapsed istusid köögis.

«Näe, seal ongi vanaisa!» hüüdis Mišatka rõõmsalt, vanaisale kaela langedes.

Iljinitšna hakkas rõõmu pärast nutma, lausus läbi pisarate:

«Ei lootnudki sind näha saada! Noh, Prokofitš, tee mis tahad, aga mina pole enam nõus siia jääma! Las põleb kõik lausa tules, aga mina ei hakka tühja taret valvama. Peaaegu kõik inimesed on külast ära sõitnud, mina aga

jätsin siin lastega nagu loll! Otsekohe pane mära ette ja sõidame ükskõik kuhu! Kas sind lasti lahti?»

«Lahti.»

«Päriselt?»

«Päriselt, kuni kinni püütakse ...»

«Noh, siin ei saa sa ennast ka peita! Täna hommikul, kui punased teiselt poolt laskma hakkasid, tuli kohe hirm peale! Mina istusin juba lastega keldris, niikaua kui laskmine oli. Nüüd aga aeti nad eemale. Siin käisid kasakad, küsisid piima ja soovitasid siit ära sõita.»

«Miks mitte meie küla kasakad?» tundis Pantelei Prokofjevitš huvi, tähelepanelikult vaadeldes värsket kuulisuhu akna pealisliistus.

«Ei, võõrad, vist kuskilt Hopjorilt.»

«Siis peab ära sõitma,» ütles Pantelei Prokofjevitš ühtlaga.

Ohtu poole kaevas ta põletussõnniku saras augu, ladus sinna seitse kotti nisu, mattis hoolikalt kinni ja kuhjas peale põletussõnnikut, niipea aga kui hämardus, rakendas mära vankri ette, pani sinna kaks kasukat, koti jahu, hirsi, kinniseotud lamba, köitis tagumise vankriredeli külge mõlemad lehmad, ja asetanud Iljinitšna ja lapsed istuma, ütles:

«Noh, nüüd — jumal kaasa!» Sõitis õuest välja, andis ohjad vanaeide kätte, sulges värava ja hakkas vankri kõrval sammudes minema ning kuni jõudis künkale, kogu aeg alna nuuskas nina ja pühkis kasakakuue käisega pisaraid.

23

Teinud kolmekümneverstase marsi, jõudsid Sorini laskurgrupi väed 17-ndal septembril otse Doni äärde. Tunda hommikul hakkasid punased patareid mürisema Medveditsa suudmest kuni Kazanskaja staniitsani. Pärast tuhikest suurtükitule ettevalmistust hõivas jalavägi Doni-äärsed külad ja Bukanovskaja, Jelanskaja, Vjošenskaja staniitsa. Päeva jooksul puhastati valgetest Doni vasak kallas enam kui saja viiekümne versta ulatuses. Kasakasõjad taganesid, minnes täies korras üle Doni, varem ettevalmistatud positsioonidele. Kõik olemasolevad üle-

sõiduvahendid olid nende käes, aga Vjošenskaja silla pidid punased peaaegu ära võtma. Kasakad olid aegsasti selle juurde õlgi maha pannud, puukatte petrooleumiga üle valanud, et taganemisel süüdata, ja pididki juba sõõtama, kui kohale kihutas sidemees teatega, et üks 37-nda polgu sotnjatest tuleb Perevoznõi külast Vjošenskajasse üleminekule. Mahajäänud sotnja kappas tuhatnelja silla juurde just sel silmapilgul, kui punane jalavägi juba staniitsasse astus. Kuulipilduja tule all jõudsid kasakad siiski üle silla lipsata ja see enda järel süüdata, kaotades üle kümne mehe tapetuina ja haavatuina ja niisama palju hobuseid.

Kuni septembri lõpuni hoidsid 9-nda Punase armee 22-se ja 23-nda diviisi polgud nende poolt hõivatud Doni vasaku kalda külasid ja staniitsasid enda käes. Vastaseid eraldas jõgi, mille maksimaalne laius tol ajal ei ületanud kaheksakümmend sülda, kohati aga ulatus kolmekümneni. Aktiivseid katseid üleminekuks punased ette ei võtnud; siin-seal proovisid nad koolmeil üle Doni minna, aga löödi tagasi. Kogu rinde ulatuses kestis selles lõigus kaks nädalat elav suurtüki- ja püssitulevahetus. Kasakad hoidsid endi käes maastikku valitsevaid kalda-äärseid kõrgendikke, tulistasid vastase kogunemisi Doni lähisell ega lasknud teda päeval kalda poole liikuda; aga kuna kasakasotnjad selles lõigus koosnesid kõige vähem võitlusvõimelistest üksustest (vanamehed ja seitsmeteistkümne- kuni üheksateistkümne-aastased noorukid), siis ei katsunud ka nemad ise Doni ületada, et punaseid tagasi suruda ja minna pealetungile mööda vasakut kallast.

Doni paremale kaldale taganenud kasakad ootasid esimesel päeval, et punaste poolt hõivatud külades tared iga silmapilk lõkkele löövad, kuid nende suureks imestuseks ei tulnud vasakul pool ühtegi suitsu nähtavale; vähe sellest — ööse sealtpoolt ületulnud elanikud rääkisid, et punaarmeelased ei võta midagi nende varanduselt, võetud toiduainete eest aga, isegi arbuuside ja piima eest, maksavad heldelt Nõukogude rahaga. See tekitas kasakates hämmeldust ja suurimat nõutust. Neile näis, et pärast ülestõusu peaksid punased kõik mässulised külad ja staniitsad maani maha põletama; nad ootasid, et kohalejäänud elanikkond, igatahes selle meessoost osa,

hävitatakse armutult, kuid kindlate teadete järgi ei puudutanud punased ühtki rahulikku elanikku, ja kõige järgi otsustades ei mõtelnudki kättemaksule.

Ööl vastu 19-ndat otsustasid kasakad-hopjorlased, kes olid vahisalgas Vjošenskaja vastas, vaenlase niisuguse meelitu käitumise kohta järele pärida; üks häälekas kasakas pani käed toruna kokku, hüüdis:

«Hei, punamaod! Miks te's meie maju ei põleta? Kas teil pole tikke? Ujuge siis meie juurde, me anname teile!»

Pimedusest vastati talle valjusti:

«Ei saanud teid koha peal kätte, muidu oleksime ühes majadega ära põletanud!»

«Olete puruvaeseks jäänud? Pole millegagi süüdata?» karjus hopjorlane trotslikult.

Rahulikult ja lõbusalt vastati talle:

«Uju siia, valge lita, me puistame sulle tuliseid süsi pükstagumikku. Saad end eluaeg sügada!»

Vahisalkades sõimeldi kaua vastamisi ja mõnitati üksteist mitmeti, siis tulistati natuke ja jäädi vaikseks.

Oktoobri esimestel päevadel asusid Doni armee peajõud, mis olid kahe korpuse näol koondatud Kazanskaja—Pavlovski lõiku, pealetungile. 3. Doni korpus, mille koosseisus oli arvuliselt 8000 jalaväelast ja üle 6000 ratsaväelase, forsseeris Pavlovski läheduses Doni, paiskas 56-nda punase diviisi tagasi ja algas edukat edasiliikumist itta. Varsti ületas Doni ka 2. Konovalovi korpus. Ratsaväe ülekaal selle koosseisus andis talle võimaluse sügavale vaenlase paigutusse tungida ja anda rea purustavaid lööke. Tegevusse pandud 21. Punane kütidiviis, mis seni oli rindereservis, pidas 3-nda Doni korpuse edasiliikumist omajagu kinni, aga pidi ühinenud kasakakorpuste survel taganemist alustama. 14-ndal oktoobril purustas 9. kasakakorpus vihases lahingus 14-nda Punase kütidiviisi ja hävitas selle peaaegu täielikult. Nädala jooksul tõrjus punased Doni vasakult kaldalt välja kuni Vjošenskaja staniitsani. Võtnud enda alla laia platsdarmi, tõrjusid kasakakorpused 9-nda Punase armee väed Luzevo—Sirinkin—Vorobjovka rindele, sundides 9-nda armee 23-ndat diviisi rinde kiiresti ümber korraldama Vjošenskajast lääne suunas Kruglovski küla poole.

Peaaegu samaaegselt kindral Konovalovi 2-se korpu-

sega forsseeris Doni oma lõigus ka 1. Doni korpus, mis paiknes Kletskaja staniitsa rajoonis.

Vasakul tiival asetsevate 22-se ja 23-nda Punase diviisi ette kerkis ümberhaaramisoht. Seda arvestades käskis kagurinde ülemjuhatus 9-ndal armeel eemalduda rindele: Ikoretsi jõe suue—Buturlinovka—Uspenskaja—Tišanskaja—Kumõlženskaja. Kuid armeel ei läinud korda sel joonel püsima jääda. Üldise mobilisatsiooniga värvatud rohkearvulised üksikud kasakasotnjad tulid paremalt kaldalt üle Doni, ja ühinedes 2-se kasakakorpuse regulaarväeosadega, ajasid 9-ndat armeed hoogsalt edasi põhja poole. 24-ndast kuni 29-nda oktoobrini hõivasid valged Filonovo ja Povorino jaama ja Novohopjorski linna. Aga ehkki Doni armee edu oktoobris oli väga suur, puudus kasakate meeleolus juba see kindlus, mis oli tiivustanud neid kevadel, võiduka liikumise kestel oblasti piiride poole. Enamik rindemehi mõistis, et see edu on ajutine ja et kauem talvest nad püsida ei suuda.

Varsti muutus olukord lõunarindel järsult. Vabatahtliku Armee lüüasaamine pealahingus Orjol—Kromski suunas ja Budjonnõi ratsaväe hiilgav tegevus Voroneži lõigus otsustasid võitluse tulemuse: novembris hakkas Vabatahtlik Armee lõuna poole veerema, jättes paljaks Doni armee vasaku tiiva, tõmmates ka teda kaasa oma taganemises.

24

Kaks ja pool nädalat elas Pantelei Prokofjevitš perekonnaga õnnelikult Latõševi külas, ja niipea kui kuulis, et punased olid Doni juurest taganenud, asus koju teele.

Versta viis külast eemal ronis ta vankrist otsustava ilmega maha, ütles:

«Ei jätku mul kannatust sammu venida! Aga nende neetud lehmade pärast ei saa traavi kihutada. Ja milleks kuradiks me neid kaasa vedasime? Dunjaška! Pea härjad kinni! Kõida lehmad oma vankri külge, mina lasen kähku kodu poole. Seal on nüüd võib-olla taluhoonetest paljas tuhk veel järel . . .»

Suurimast kannatamatusest haaratuna asetas ta lap-

sed oma vankrikeselt Dunjaška ruumikasse vankrisse, tahtis sinnasamasse ümber ülearuse kraami ja pani nii, mõjalt, kolinal mööda mätlikku teed kihutama. Mära läks juba esimese versta peal higile; veel iial polnud peremees teda nii halastamatult kohelnud: ta ei pannud piitsa käest, vahetpidamata hobust ergutades.

«Ära aja mära ära! Mis sa kihutad nagu meeletu?» hüüdis Iljinitšna, kõvasti vankriredelitest kinni hoides, raputuse pärast hädiselt nägu krimpsutades.

«Ega ta niikuinii mu hauale nutma tule . . . Nõ-õ-õ, kurivaim! Higile läinud! . . . Seal on võib-olla tarest paljad varemed järele jäänud . . .» pigistas Pantelei Prokofjevitš kokkusurutud hammaste vahelt.

Tema kartused ei läinud tõeks: tare seisis täitsa tervena, aga peaaegu kõik aknad olid tal sisse löödud, uksehingedelt maha kistud, seinad kuuliauke täis puuritud. Kogu talu kandis mahajäetuse ja laostumise ilmet. Tallimüüri oli mürsk puhtalt ära viinud, teine mürsk oli kaevanud madala lehtri kaevu kõrvale, lõhkunud rakked ja murdnud kaevuvinna pooleks. Sõda, mille eest Pantelei Prokofjevitš põgenes, oli ise tema õue tulnud, jättes endast järele inetud purustuse jäljed. Kuid veel suuremat kahju olid teinud majapidamisele külasse majutatud kasakad-hopjorlased: karjaõues olid nad tarad maha paisanud, kaevanud sügavad, inimesekõrgused kaevikud; et end mitte ülearu tööga vaevata, olid lammutanud aidaseinad ja palkidega vooderdanud kaevikud; kuulipildujapesa laskeläve meisterdades olid nad loopinud laiali kivitara; olid hävitanud poole kuhja heinu, selle hoolimatult hobustega ära sõtkunud; põletanud tarasid ja reostanud kogu suvikõögi . . .

Kui Pantelei Prokofjevitš oli elutare ja majapidamishooned üle vaadanud, haaras ta peast kinni. Seekord ütles ütles tema alatine harjumus kaotatut väärtusetuks hinnata. Kurat võtaks, ta ei võinud ju ometi öelda, et kõik, mis ta oli kogunud, polnud midagi väärt ja kõlbas ainult lammutamiseks? Ait pole jämedast riidest kuub ja selle ehitamine oli kalliks maksma läinud.

«Nagu poleks olnudki aita!» ütles Iljinitšna ohkega.

«Oh, see ait oligi ju . . .» kostis Pantelei Prokofjevitš kärmesti, kuid ei lõpetanud, lõi käega, läks rehalasse.

Kildudest ja kuulidest täkitud, moonutatud majaseinad nägid sünged ja mahajäetud välja. Tubades viilutas tuul, laudadel, pinkidel lebas paks kiht tolmu... Läks vaja palju aega, et kõik korda seada.

Kohe järgmisel päeval sõitis Pantelei Prokofjevitš ratsa staniitsasse ja mitte ilma vaevata tingis endale tuttava velskri käest välja paberi, mis kinnitas, et jalahaiguse tõttu ei ole kasakas Pantelei Melehhov suuteline jala käima ja vajab ravi. See tunnistus aitas Pantelei Prokofjevitšil pääseda rindele saatmisest. Ta esitas selle atamanile, ja kui käis külavalitsuses, siis suurema veenvuse jaoks toetus kepile, lonkas kordamööda mõlemat jalga.

Iial veel polnud tatarskilaste elu olnud nii rahutu ja segane, nagu pärast tagasitulekut sõjapaost. Inimesed käisid talust tallu, tehes kindlaks hopjorlaste poolt latlatassitud varandust, luusisid mööda steppi ja orge, otsides karjast lahkuläinud lehmi. Kolmesaja lamba suurune kari küla ülaotsast kadus kohe esimesel päeval, niipea kui Tatari küla peale avati suurtükituli. Karjase sõnade järgi lõhkes üks mürsk karjamaal sööva karja ees, ja hirmuga tormasid lambad rasvsabu väristades steppi ning kadusid. Nad leiti nelikümmend versta külast eemal, Jelanskaja staniitsa maa peal, nädal aega pärast seda, kui elanikud olid mahajäetud külasse tagasi tulnud; ja kui nad tagasi toodi ning igaüks hakkas omi otsima, siis selgus, et karjas on pooled võõrad lambad, tundmatu märgiga kõrvas, omi, külalambaid aga puudus enam kui viiskümmend tükki. Melehhovite juurviljaaias tuli ilmsiks ömblusmasin, mis kuulus Bogatõrjovidele, oma aidakatuse pleki aga leidis Pantelei Prokofjevitš Anikuška rehalas. Sama toimus ka naaberkülades. Ja kaua veel käis Tatarskis Doni-äärse lähedaste ja kaugete külade elanikke; ja kaua veel kõlasid kokkusaamisel küsimused: «Kas te pole näinud punast laukotsaga lehma, vasak sarv ära murtud?» «Kas juhtumisi pole manunud teile mullune tõmmijat karva härjavärss?»

Küllap oli vist enam kui üks härjavärss kasakate sotnjakatlais ja välikööki des ära keedetud, kuid lootuseta tagakihutatud omanikud mõõtsid veel kaua steppi, kuni veendusid, et mitte kõike kaotsiläinut ei leia üles.

Teenistusest vabaks saanud Pantelei Prokofjevitš kor-

rastas agaralt hooneid ja tarastist. Rehalas seisid pooleldi peksmata viljakuhjad, nendel jooksid aplad hiired, aga Vanamees ei alustanud peksu. Ja kas saigi seda alustada, kui õu oli ilma taradeta, aita polnud olemaski ja kogu majapidamine kandis jõledat korralageduse ilmet? Peategi oli ilus sügis ja peksmisega polnud vaja rutata.

Dunjaška ja Iljinitšna savitasid ja võõpasid valgeks tare, avitasid kõigiti Pantelei Prokofjevitši ajutise tarastise seadmisel ja muudes majapidamistöödes. Kuidagilitsi hangiti klaasi, pandi aknad ette, puhastati suviköök, kaev. Vanamees käis ise kaevus ja, nagu näha, külmetas seal pisut, köhis nädalapäevad, aevastas, käis higist märja särgiga. Aga tarvitses tal ainult juua korraga ära kaks pudelit puskarit ja siis lamada kuuma ahju peal, kui haigus kadus nagu peoga võetud.

Grigorilt polnud ikka veel teateid, ja alles oktoobri lõpus kuulis Pantelei Prokofjevitš juhuslikult, et Grigori on täie tervise juures ja ühes oma polguga kuskil Voroneži kubermangus. Talle teatas seda Grigori polgukaaslane, kes haavatuna külast läbi sõitis. Vanamehe tuju läks paremaks, rõõmuga jõi ta tühjaks viimase pudeli arstirohtu — türgi pipra peal seisnud samagonni, ja pärast seda oli terve päeva jutukas, käis ringi uhkena nagu noor kukk, peatas iga möödaminejat, kõneles:

«Kas oled kuulnud? Meie Grigori oli Voronežit ära võtmas! Meil on teateid, nagu oleks ta uue kõrgenduse saanud ja komandab nüüd juba jälle diviisi, ja võib-olla koguni korpust. Niisuguseid sõjamehi, nagu tema on, annab otsida! Küllap tead isegi...» Vanamees luuletas, tundes vastupandamatut vajadust jagada oma rõõmu, pisut hoobelda.

«Poeg on sul kangelaslik,» kõneles talle külarahvas. Pantelei Prokofjevitš pilgutas õnnelikult silma.

«Mis ta siis muud võib ollagi kui kangelane? Noores eas polnud minagi, ütlen ilma hooplemiseta, temast halvem! Jalg takistab mind, muidu ei annaks ma praegugi alla! Kas nüüd diviisi või mitte, aga sotnjat oskaks ma küll käsutada! Kui meid, niisuguseid vanamehi, rohkem rindele saadetaks, siis oleks juba ammu Moskva ära võetud, nüüd aga tammuvad ühe koha peal, ei saa kuidagi matsidega hakkama...»

Viimane, kellega Pantelei Prokofjevitš sel päeval kõnelema sattus, oli Beshlebnovi taat. Ta läks Melehhovi õuest mööda ja Pantelei Prokofjevitš ei saanud ka teda peatamata jätta:

«Hei, oota natuke, Filipp Agevitš! Tervist sulle! Tule veidikeseks siia, ajame juttu.»

Beshlebnov astus juurde, teretas.

«Kas oled kuulnud, missuguseid tempe minu Griška teeb?» küsis Pantelei Prokofjevitš.

«Mis siis on?»

«Talle on jälle diviis antud! Vaat missugust suurt hulka komandab!»

«Diviisi?»

«Nojah, diviisi!»

«Või nii!»

«See'p see on! Igaühele ei anta, mis sa arvad?»

«Endást mõista.»

Pantelei Prokofjevitš vaatles võidutsevalt oma juttu kaaslast, jätkas südamele armast kõnelust:

«Poeg on tõesti niisuke, et kõik aina imestavad. Kõikide järkude ristid, mis sa selle kohta ütled? Ja kui palju kordi on haavata ja põrutada saanud? Mõni teine oleks ammu kärvanud, aga temale ei tähenda see midagi, temale on see nagu hane selga vesi. Ei, tõelised kasakad pole valgel Donil veel välja surnud!»

«Ei ole'nd välja surnud küll, aga tolku on nendest millegipärast vähe,» lausus mõtlikult Beshlebnovi taat, kes ei paistnud silma erilise jutukuse poolest.

«Kuidas nii — vähe tolku? Vaata, kuidas nad punased minema kihutasid, on juba teisel pool Voronežit, lähenevad Moskvale!»

«Justkui väga kaua lähenevad teised . . .»

«Kiiresti ei saa, Filipp Agevitš. Saa aru, et sõjas ei tehta midagi ruttu. Ruttu viib rappa. Siin tuleb kõik teha tasapisi, nende igasuguste kaartide järgi, plaanide järgi . . . Talumatse on Venemaal must pilv, meid kasakaid aga, kui palju? Peotäis!»

«See on kõik nii, aga ega vist meie omad kaua vastu pea. Talveks tuleb jälle külalisi oodata, rahva seas kõnelda kse nii.»

«Kui nendelt nüüd Moskvat ära ei võeta, siis ilmuvad nad siia, see on sul õige jutt.»

«Aga kas sina arvad, et võetakse?»

«Peaksid võtma, aga eks näe, mis jumal saadab. Kas meie omad ei saa tõesti hakkama? Kõik kaksteist kasakate ringkonda on üles tõusnud, ja ei saa hakkama?»

«Kätk neid teab. Aga mis sina siis, oled oma sõdimise lõpetanud või?»

«Mis sõjamees mina olen! Kui mul poleks seda jalaviga — ma näitaksin neile, kuidas vaenlasega sõdima peab! Meie, vanamehed, oleme kange rahvas.»

«Räägitakse, et need kanged vanamehed olevat teisel pool Doni punaste eest nii lidunud, et ühelgi ei jäänud selga poolkasukat, kõik kuni palja nahani võtsid endal jooksu peal seljast ja viskasid maha. Naerdakse, et kogu stepp olnud poolkasukaist kollane, lausa metstulpidega kaetud!»

Pantelei Prokofjevitš vaatas viltu Beshlebnovi peale, ütles jahedalt:

«Minu arust on see lora! Noh, võib olla, et mõni viskaski kergenduseks riided maha, aga eks inimesed jõua oma keeltega ikka sada korda rohkem! Suur asi — jämedast riidest kuub, see tähendab, poolkasukas! Eks elu ole temast kallim või mitte, küsin ma? Ja ega iga vanamees saa riietes kiiresti joosta. Selles neetud sõjas peavad inimesel olema niisugused jalad nagu hurdakoeral, aga mina, näituseks, kust ma neid võtan? Ja mille üle sa kurvastad, Filipp Agevitš? Milleks kuradiks, andku jumal andeks, sulle neid poolkasukaid vaja on? Asi ei ole mitte poolkasukais või, ütleme, kuubedes, vaid selles, et edukalt vaenlast lüüa, kas ma räägin õigust? Noh, seekord jumalaga, jäin sinuga nii pikka juttu ajama, aga seal töö seisab. Kuidas on, kas leidsid oma vasika üles? Ikka otsid? Pole kuuldagi? Noh, tähendab, hopjorlased panid ta nahka, et nad lämbuksid! Sõja kohta aga ära kahtle: meie omad saavad matsidest jagu!» Ja Pantelei Prokofjevitš lonkas tähtsalt majatrepi poole.

Aga «matsidest» jagu saada polnud, nagu näha, nii kerge . . . Ka kasakate viimane pealetung ei läinud ilma kaotusteta. Tund aega hiljem tumestas Pantelei Prokofjevitši head meeleolu ebameeldiv uudis. Kaevurakete jaoks

palki tahudes kuulis ta naiste nuttu ja itkemist surnu järele. Kisa lähenes. Pantelei Prokofjevitš saatis Dunjaška järele kuulama.

«Jookse, küsi järele, kes seal surnud on,» ütles ta, kir vest raiepakku lüües.

Dunjaška tuli varsti tagasi teatega, et Filonovo rindelt on toodud kolm tapetud kasakat — Anikuška, Hristonja ja veel üks seitsmeteistkümne-aastane poiss küla telgest otsast. Uudisest rabatud Pantelei Prokofjevitš võttis mütsi maha, lõi risti ette.

«Ülendagu issand nende hingekesi! Mihuke kasaka mürakas ikka oli . . .» ütles ta kurvalt, Hristonjale mõel des, meelde tuletades, kuidas nad temaga koos hiljuti Tatari külast kogunemispunkti läksid.

Töötada ta enam ei saanud. Anikuška naine ulgus ja itkes nii hirmsasti, et Pantelei Prokofjevitšil tõusis valu otse südamesse. Et naiste ahastavat kisa mitte kuulda, läks ta majja, sulges enda järel hoolega ukse. Kambris jutustas Dunjaška hingeldades Iljinitšnale:

«. . . vaatasin korraks, kallis emake, aga Anikuškat pole pead peaaegu olemaski, mingisugune puder pea asemel. Oi, küll oli kole! Ja haiseb teine versta maa peale . . . Ja milleks nad siia toodi — ei tea! Hristonja jälle lamab selili üle terve vankri, jalad ripuvad taga sineli all välja . . . Hristonja on puhas ja valge-valge, kohe nagu keemavaht! Ainult parema silma all on tilluke auk, nii kümnekopikalise suurune, ja kõrva taga paistab tardunud verd.»

Pantelei Prokofjevitš sülitas vihaselt, läks õue, võttis kirve ja aeru ning lonkas Doni poole.

«Ütle vanaemale, et ma sõitsin Doni taha hagu raiuma, kuuled, kallike?» pöördus ta mööda minnes suvikõõgi juures mängiva Mišatka poole.

Doni taga metsas oli võtnud asu vaikne, lahke sügis. Sahisedes langes paplitelt kuivi lehti. Kibuvitsapõõsad seisid otsekui palangust haaratud ja punased marjad nende hõredas lehestikus leegitsesid nagu tulekeeled. Metsa täitis kopitanud tammekoore mõru kõikevõitev lehk. Tihe ja haardlik kitsemuraka puhmastik mässis end maa ümber, tema ronivate okste puneme alla peitsid end osavalt pähkese eest suitsjas-sinkjashallid küpsed kitsemuraka koba-

jad. Surnud rohul lebas varjus kuni keskpäevani kaste, laiskid sellest hõbetatud härmalõngad. Ainult rähni toimekas koputamine ja paskrästaste sädistamine häiris vaikust.

Metsa vaikne, range ilu mõjus rahustavalt Pantelei Prokofjevitšisse. Ta sammus tasa põõsaste vahel, mahalangenud lehtede rõsket katet jalgadega laiali ajades, mõtles: «Vaat missugune see elu on: hiljuti alles elasid, tasa aga pestakse juba nende surnukehasid. Mihukese kasaka rabasid maha! Ja justkui hiljuti alles käis meid külastamas, seisis Doni ääres, kui Darjat püüti. Eh, Hristan, Hristan! Leidus sinugi jaoks vaenlase kuul . . . Ja Anikuška . . . misuke lõbus oli, armastas juua, naerda, nüüd aga on juba lõpp, surnukeha . . .» Pantelei Prokofjevitšile tulid Dunjaška sõnad meelde, ja ootamata selgusega taastades mälus Anikuška naeratava, vurrudeta kohmehenäo, ei suutnud ta kuidagi kujutleda praegust Anikuškat — elutut, lõmastatud peaga. «Asjata vihastasin ma jumalat — kiitlesin Grigoriga,» heitis ta endale ette, tuletades meelde jutuajamist Beshlebnoviga. «Võibolla lamab ka Grigori nüüd kuskil, kuulidest läbi puretud? Hoidku ja kaitsku jumal! Kelle najal peame meie, vanainimesed, siis elama?»

Põõsa alt väljapaiskunud pruun metskurvits pani Pantelei Prokofjevitši ootamatusest võpatama. Sihitult jälgis ta linnu viltust, kiiret lendu, läks edasi. Väikese järvekese juures valis ta oma meele järgi välja mõned kuivanud põõsad, hakkas raiuma. Töötades püüdis ta mitte millelegi mõelda. Ühe aasta jooksul oli surm rabanud maha nii palju omakseid ja tuttavaid, et palja mõtte juures nendele läks tal süda raskeks ja kogu maailm tuhmus ning otsekui kattus mingi musta looriga.

«Vaat see põõsas tuleb maha raiuda! Hea hagu! Kõlbab parajasti tarade jaoks,» kõneles ta valjusti iseendaga, et sünged mõtteid kõrvale tõrjuda.

Küllalt töötanud, võttis Pantelei Prokofjevitš kuue maha, istus raiutud hagude hunnikule ja närtsinud lehestiku mõrkjat lõhna ahnelt sisse hingates vaatas kaua sinisesse uttu mähitud kaugele silmapiirile, kaugeile, sügiseat kullatud metsatukkadele, mis särasid viimses ilus. Läheduses seisis tatari vahtra põõsas. Ütlemata uhkena

säras ta külma sügisepäikese all ja tema käharad pur
purse lehestikuga koormatud oksad olid laotunud laiali
nagu maast üleslendava muinasjutulise linnu tiivad. Pan
telei Prokofjevitš imetles teda kaua, siis vaatas juhuslik
kult järvekesse ja nägi läbipaistvas seisvas vees suure
karpkalade tumedaid selgi, kes ujusid nii veepinna lähe
dal, et olid näha nende uimed ja liikuvad punased sabad
Neid oli tükki kaheksa. Vahel peitusid nad valgete vesi
rooside roheliste kilpide taha ja ujusid siis jälle lagedale,
haarasid uppuvaid, märgi pajulehti. Järveke oli sügisek
peaaegu ära kuivanud ja ei tekitanud erilist raskust karp
kalu kinni püüda. Pärast lühikest otsimist leidis Pantelei
Prokofjevitš kõrvalasetseva järve juurde mahajäetud ilma
põhjata korvi, tuli tagasi, võttis püksid maha, — külma
pärast kössitades ja kägisedes hakkas kalu püüdma. Vett
sogastades, põlvini mudasse uppudes, sumas ta mööda
järvekest, laskis korvi alla, surus selle ääred vastu põhja,
siis pistis käe korvi sisse, oodates, et iga silmapilk lööb
võimas kala laksu ja hakkab sulistama. Tema püüdel oli
edu: tal õnnestus tabada kolm umbes kümnenaelast
karpi. Enam ei suutnud ta püüki jätkata, külma pärast
hakkas kramp tema vigast jalga kokku kiskuma. Saagiga
rahule jäädes ronis ta järvekesest välja, pühkis jalad
hundinuiaga puhtaks, riietus, hakkas jälle hagu raiuma,
et sooja saada. See oli igatahes õnnestumine. Ootamatult
püüda peaaegu puud kalu, seda ei juhtu igaühel! Kala
püük oli tema meelt lahutanud, sünged mõtted eemale aja
nud. Ta peitis korvi kindlasse kohta, kavatsusega tulla
tagasi veel järelejäänud kalu püüdma, — vaatas kartli
kult ringi: kas ehk mõni nägi, kuidas ta viskas kaldale
kullakaid karpkalu, pakse nagu põrsaid, — ja alles pärast
seda tõstis üles haokubu ja vibaliku peale lükitud kalad,
hakkas ruttamatult Doni poole minema.

Rahuloleva naeratusega jutustas ta Iljinitšnale oma
kalameheõnnest, imetles veelkord punase vasena helkivaid
karpkalu, kuid Iljinitšna ei jaganud tema vaimustust. Ta
oli käinud tapetuid vaatamas ja tulnud sealt tagasi nukra
sena ja nukrana.

«Kas lähed Anikeid vaatama?» küsis ta.

«Ei lähe. Kas ma pole enne surnuid näinud või mis?
Olen neid küllalt vahtinud, aitab!»

«Võiksid ikka minna. On siiski nagu piinlik, ütlevad —
ei tohnud jumalagagi jätma.»

«Jäta hing rahule, Kristuse pärast! Polnud mul temaga
kunagi mis sõprust ja pole mul vaja temaga jumalaga jätta!»
urises Pantelei Prokofjevitš vihaselt vastu.

Ta ei läinud ka matusele, sõitis juba hommikul ära Doni
taha ja jäi sinna terveks päevaks. Matusekella helin sun
dis teda metsas mütsi maha võtma, risti ette lööma, pärast
aga oli ta isegi pahane papile: kuidas võib ometi nii kaua
helistada? Noh, oleks iga kella kord löönud — ja aitab,
aga panid helistama terveks tunniks. Ja mis kasu
on sellest helinast? Ainult osatavad inimestel südameid
ja sunnivad ülearune kord surma meelde tuletama. Aga
leda tuletab sügisel niigi kõik meelde: küll langevad
lehed, küll sinise taeva all kisaga möödalendavad hanede
parved, küll surnutaoliselt mahaheitnud rohi . . .

Kuigi Pantelei Prokofjevitš end igati raskete elamuste
eest hoida püüdis, tuli tal varsti uus vapustus üle elada.
Ühtekord lõuna ajal vaatas Dunjaška aknast välja, ütles:

«Noh, veel üht surnut tuuakse rindelt! Vankri järel
tuleb saduldatud sõjaväehobune, ratsuteidpidi kinni kõi
detud, ja sõidavad tasakesi . . . Üks ajab hobuseid, surnu
kamab sineli alt. See, kes hobuseid ajab, istub seljaga
meie poole, ma ei tunne ära — kas on meie küla mehi või
ei . . .» Dunjaška silmitses tähelepanelikumalt ja tema
näole muutusid surnukahvatuks. «See on ju . . . see on
ju . . .» sosistas ta ebaselgelt ja äkki karjatas läbilõika
valt: «Grišat tuuakse! . . . Tema hobune!» ja jooksis val
justi nuttes eeskotta.

Laua tagant tõusmata kattis Iljinitšna silmad käega.
Pantelei Prokofjevitš ajas end raskesti pingilt üles, läks
akna poole, käed ette sirutatud nagu pimedal.

Prohhor Zõkov avas värava, vaatas vilksamisi maja
trepist allajooksnud Dunjaškale, ütles nukralt:

«Võtke külalisi vastu . . . Ei oodanud?»

«Sa meie kallike! Vennakene!» oigas Dunjaška käsi
ringutades.

Ja alles tema pisaraist märjale näole, sõnatult maja
trepil seisvale Pantelei Prokofjevitšile vaadates taipas
Prohhor ütelda:

«Ärge heituge, ärge heituge! Ta on elus. Tal on tüüfus.»

Nõrkenult najatus Pantelei Prokofjevitš seljaga vastu uksepiita.

«Elus!!!» hüüdis talle Dunjaška naerdes ja nuttes. «Griša on elus! Kas kuuled?! Ta toodi haigena. Mine ometi, ütle emale! Noh, mis sa seisad?!»

«Ära heitu, Pantelei Prokofjevitš! Elusana tõin kohale, aga tervise järele ära päri,» kinnitas Prohhor rutuga, hobuseid päitseidpidi õue juhtides.

Pantelei Prokofjevitš astus mõne ebakindla sammu, laskus trepiastmele. Temast mööda kihutas tuulekiirul Dunjaška, läks ema rahustama. Prohhor peatas hobuse otse majatrepi juures, vaatas Pantelei Prokofjevitšile.

«Mis sa's istud? Too tekk, kanname sisse.»

Vanamees istus vaikides. Ta silmist langes rahena pisaraid, nägu oli tardunud ja ükski lihas ei liikunud sellest. Kaks korda tõstis ta kätt, et ristimärki teha, ja laskis selle jälle langeda, sest ei jaksanud seda otsaesiseni tõsta. Ta kõris pulbitses ja korises midagi.

«Sa oled, nagu näha, ehmatuse pärast meelest ära,» ütles Prohhor kahetsevalt. «Ja kuidas ma ometi ei taibanud kedagi ette saata teid hoiatama? Tuli välja, et olen tohman, tõesõna — tohman! Noh, tõuse üles, Prokofjitš, peab ju haige sisse viima. Kus teil vankritekk on? Või viime kätel?»

«Oota raasuke . . .» lausus Pantelei Prokofjevitš kähedalt. «Mul on miskipärast jalad nõrgaks jäänud . . . Arvasin, et on tapetud . . . Jumal tänatud . . . Ei oodanud . . .» Ta rebis oma vana särgi kaelusel nööbid ära, kiskus kraelahti ja hakkas päraniavatud suuga ahnelt õhku sisse hingama.

«Tõuse, tõuse, Prokofjevitš!» kiirustas Prohhor. «Pealegi meid pole ju kedagi teda kandmas?»

Pantelei Prokofjevitš tõusis märgatava jõupingutusega, astus trepist alla, lükkas sineli tagasi ja kummardus meelemärkuseta Grigori kohale. Jälle hakkas tal kõris midagi korisema, aga ta sai endast jagu, pöördus Prohhori poole.

«Võta jalgadest kinni. Kanname sisse.»

Grigori kanti kambrisse, tal võeti saapad jalast, riided seljast ja asetati voodisse. Dunjaška hüüdis ärevalt köögist:

«Issa! Emal on halb . . . Tule siia!»

Köögis lamas põrandal Iljinitšna. Põlvili seistes pritsis Dunjaška talle vett siniseks tõmbunud näole.

«Jookse, kutsu Kapitonovna-moor, kähku! Tema oskab verd avada. Ütle, et emal tuleb verd lasta, võtku riist kaasa!» käskis Pantelei Prokofjevitš.

Ta võinud ju ometi Dunjaška — pruudi-ikka jõudnud ümbrilaps — katmata peaga mööda küla joosta; ta haaras ratiku, — seda kiiresti pähe kõites ütles:

«Näe, lapsed on poolsurnuks ehmunud! Issand, mis õnnetus see küll on . . . Vaata nende järele, isa, ma olen silmapilk tagasi!»

Võib-olla Dunjaška oleks vilksamisi peeglissegi vaadanud, aga elustunud Pantelei Prokofjevitš heitis talle niisuguse pilgu, et ta ülepeakaela köögist välja kihutas.

Jalgväravast välja jõudes nägi Dunjaška Aksinjat. Mitte pliiskagi verd polnud Aksinja valges näos. Ta seisis tarale najatudes, käed elutult rippumas. Tema tuhmunud mustades silmades ei läikinud pisarad, aga nii palju oli neis kannatust ja tumma palvet, et Dunjaška, hetkeks peatudes, tahtmatult ja endale ootamatult ütles:

«Elus, elus! Tüüfus on tal.» Ja pani kiiresti jooksu mööda tanumat, hüplevat kõrget rinda käega kinni hoides.

Kõikjalt ruttas Melehhovite õue poole uudishimulikke naisi. Nad nägid, kuidas Aksinja aeglaselt Melehhovite värava juurest minema hakkas, siis aga äkki kiirendas sammu, kummardus ja kattis näo kätega.

25

Kuu aja pärast sai Grigori terveks. Esmakordselt tõusis ta voodist kahekümnenda novembri paiku ja läks — pikk, kõhn nagu luukere — ebakindlalt üle toa, jäi akna juurde seisma.

Maas ja küünide õlgkatustel valendas pimestavalt värske kerge lumi. Tanumas oli näha reejalaste jälgi. Hinnakas härmatis taradel ja puudel sätendas ja helkis viherkaarena loojuva päikese kiirte all.

Grigori vaatas kaua aknast välja, mõtlikult naeratades, kondiste sõrmedega vurre siludes. Niisugust tore-

dat talve poleks ta nagu iial veel näinud. Kõik näis talle ebatavaline, uudne ja tähendusrikas. Pärast haigust oli tal justkui nägemine teravamaks läinud, ja ta hakkas avastama uusi asju oma igapäevases ümbruses ja leidma muudatusi neis, mis olid talle ammust ajast tuttavad.

Ootamatult tulid Grigori iseloomus ilmsiks talle varem mitteomane uudishimu ja huvi kõige külas ja majapidamises toimuva vastu. Kõik, mis olemas oli, omandas tema jaoks mingi uue, salajase tähenduse, kõik köitis tähelepanu. Ta vaatas pisut imestunud silmadega temale uuesti avanenud maailmale, ja tihti püsis tema huultel kaua lihtsameelne lapselik naeratus, mis kummaliselt muutis näo karmi ilmet, pisut metsloomalike silmade vaadet, pehmendas kalke kurde suunurkades. Vahel silmitses ta mõnd talle lapsest saadik tuttavat, igapäevast majapidamisest, pingutatult kulme liigutades ja niisuguse ilmega, nagu oleks ta hiljuti kuskilt võõralt kaugelt maalt saabunud inimene, kes näeb kõike seda esmakordselt. Iljinitšna imestas ütlematult, tabades teda kord igast küljest vokki silmitsemas. Niipea kui ta tuppa astus, eemaldus pisut hämmeldunud Grigori vokist.

Dunjaška ei suutnud ilma naeruta tema pikka, suurekondilist kogu vaadata. Grigori kõndis mööda tuba palja aluspesu väel, allavajuvaid aluspükse käega kinni hoides, selg küürus, aralt astudes oma kuivetanud pikasääreliste jalgadega, ja kui istus, siis tingimata haaras käega millestki kinni, et mitte kukkuda. Tema mustad, haiguse ajal pikaks kasvanud juuksed langesid välja, käharjas, tugevasti hallikirju tukk oli vanunud.

Dunjaška abiga ajas ta ise endal pea paljaks, ja kui pööras näo õe poole, pillas see habemenoa maha, haaras kõhust kinni ja voodisse vajudes pidi naeru kätte lämbuma.

Grigori ootas kannatlikult, millal ta naermise lõpetab, siis aga ei kärsinud, ning ütles nõrga, väriseva tooniga:

«Vaata ette, nii võib kergesti õnnetuski juhtuda. Pärast hakkab häbi, sa oled ju pruutis tüdruk.» Ta hääles kõlas kerge haavumus.

«Oi, vennake! Oi, kallike! Ma lähen parem ära ... ei suuda kohe! Oi, mis mo-o-odi sa välja näed! No lausa hernehirmutis!» suutis Dunjaška naeruhoogude vahel suure vaevaga lausuda.

«Ega ma vaataksin sind, misuke sa pärast tüüfust välja näeksid. Tõsta habemenuga üles, noh!!»

Iljinitšna astus Grigori eest välja, ütles pahameelega:

«Tõepoolest, mis sa hirnud? Küll sa oled ikka loll, Dunka!»

«Vaata ometi, ema, mismoodi ta välja näeb!» kõneles Dunjaška pisaraid pühkides. «Pea on üleni muhklik, nimmargune nagu arbuus, ja niisama tume ... Oi, ma ei või!»

«Anna peegel!» palus Grigori.

Ta vaatas end tillukeses peeglikillus ja naeris kaua hääletult.

«Milleks sa küll endal pea paljaks ajasid, pojake, parem oleksid võinud juba niisama käia,» ütles Iljinitšna rahulolematult.

«Sinu arust on parem paljaspea olla?»

«Noh, niigi on võimatult häbistav.»

«Ah, minge metsa!» lausus Grigori pahaselt, pintsliga seebivahtu kloppides.

Kuna tal puudus võimalus väljas käia, askeldas ta palju lastega. Nendega kõigest juttu ajades hoidus ta mainimast Nataljat. Aga ükskord küsis Poljuška teda hallistades:

«Issa, aga kas ema ei tule meie juurde tagasi?»

«Ei, kullake, sealt ei tulda tagasi ...»

«Kust? Surnuaialt?»

«Surnud, ühe sõnaga, ei tule tagasi ...»

«Aga kas ta on päris surnud?»

«Noh, aga kuidas siis teisiti? Muidugi surnud.»

«Aga mina arvasin, et ta hakkab kord meid taga igatsema ja tuleb ...» sosistas Poljuška vaevalt kuuldavalt.

«Sa ära mõtle temale, mu kallis, pole vaja,» ütles Grigori kõlatult.

«Kuidas siis mitte temale mõelda? Aga kas nad ei tule ka külastama? Kas või natukesekski? Ei?»

«Ei. Noh, mine mängi Mišatkaga.» Grigori pöördus ära. Nähtavasti oli haigus tema tahet nõrgestanud: ta

silmadesse ilmusid pisarad, ja et neid laste eest varjata, seisis ta kaua akna juures, nägu selle vastu surutud.

Ta ei armastanud jutelda lastega sõjast, Mišatkat aga huvitas sõda üle kõige maailmas. Tihti tüütas ta isa küsimustega, kuidas sõditakse, ja missugused on punased, ja millega neid tapetakse ja milleks. Grigori kortsutas otsaesist, kõneles pahameelega:

«No vaat, juba jälle heietad sedasama juttu! Mis puutub sinusse sõda? Kõneleme õige parem sellest, kuidas me suvel hakkame õngega kalu püüdma. Kas teha sulle õng? Niipea kui hakkan õues käima, keerutan sulle kohe hobusejõhvist õngenööri.»

Ta tundis sisemist häbi, kui Mišatka tegi juttu sõjast: kuidagi ei osanud ta vastata lapse lihtsaile küsimustele. Ja kes teab — miks? Kas mitte selle pärast, et polnud vastanud nende küsimuste peale iseendale? Aga Mišatkast polnud nii kerge lahti saada: ta näis küll kuulavat tähelepanelikult isa plaane, mis olid pühendatud kalapüügile, aga siis küsis uuesti:

«Aga kas sina, isa, oled sõjas inimesi tapnud?»

«Jäta hing rahule, takjas!»

«Kas on hirmus neid tappa? Kas neist tuleb verd, kui tapetakse? Kas palju verd? Rohkem kui kanast või oinast?»

«Ma ütlesin sulle, et jäta see jutt!»

Mišatka jäi hetkeks vait, siis kõneles mõtlikult:

«Ma nägin, kuidas vanaisa tappis hiljuti lammast. Mul polnud hirmu ... Võib-olla nii õige-õige raasuke, aga rohkem mitte sugugi!»

«Aja ta enda juurest ära!» hüüatas Iljinitšna pahaselt. «Vaat kus veel mõrtsukas kasvab! Päris kurjategija! Muud sa temalt ei kuule kui sõjast, muud juttu tal pole. No kas kõlbab sinul, lapseke, kõnelda sellest neetud sõjast, andku jumal andeks? Tule siia, säh, võta pannkook ja ole ometi natukenegi vait.»

Kuid sõda tuletas end igapäev meelde. Grigorit käisid külastamas rindelt tagasitulnud kasakad, jutustasid Škuro ja Mamontovi purustamisest Budjonnõi ratsaväe poolt, õnnetuist lahinguist Orjoli all, rindeil alanud tagasnemisest. Lahinguis Gribanovka ja Kardaili all said surma veel kaks tatarskilast; haavatuna toodi koju Gerassim

Abvatkin; suri tüüfusehaige Dmitri Gološtšokov. Grigori võttis mõttes läbi kõik kahe sõja jooksul tapetud oma küla kasakad, ja tuli välja, et Tatari külas pole ühtegi talu, kus poleks surnut.

Grigori polnud veel majast välja saanud, kui juba küla-ataman tõi staniitsa-atamani korralduse, mis käskis teatada sotnik Melehhovile, et ta viibimata ilmuks ärätliku komisjoni ette uuele läbivaatusele.

«Kirjuta talle, et niipea kui kõndimise selgeks õpin, ihuun ise, ilma nende meeldetuletusteta,» ütles Grigori pahameelega.

Kinne nihkus Donile ikka ligemale. Külas hakati kõnelema taganemisest. Varsti tehti maidaanil avalikult teatavaks ringkonna-atamani käsk, mis kohustas kõiki taiskasvanud kasakaid taganemisele asuma.

Pantelei Prokofjevitš tuli maidaanilt, jutustas Grigorile käsust, küsis:

«Mis me teeme?»

Grigori kehitas õlgu:

«Mis ikka teha? Tuleb taganeda. Ilma käsutagi hakkavad kõik liikuma.»

«Mina küsin meie kohta sinuga: kas sõidame koos või kuidas?»

«Koos ei saa me sõita. Paari päeva pärast käin ma ratsa staniitsas ära, küsin järele, missugused väeosad lähevad Vjoški kaudu, ühinen mõnega neist. Sinu asi aga on põgenikukorras sõita. Või tahad sa väeosse astuda?»

«Võtku teda see ja teine!» ütles Pantelei Prokofjevitš ehmunult. «Mina sõidan siis Beshlebnovi taadiga, ta ennist kutsus seltsis sõitma. Ta on mõistlik vanamees ja hobune on tal hea, me siis rakendamegi koos ette ja läheme kahe hobusega. Minu mära on ka päris rasva läinud. On enda, kurivaim, nii laiaks söönud ja pillub nii üles, et lausa hirm hakkab!»

«Noh, sõidagi siis temaga,» toetas Grigori meelsasti. «Esialgu aga lepime kokku teie marsruudi asjas, sest võib-olla satun minagi sama teed minema.»

Grigori võttis kaarditaskust Lõuna-Venemaa kaardi, jutustas isale üksikasjaliselt, missugustest küladest tuleb läbi sõita, ja hakkas juba külade nimesid paberile panema,

aga vanamees, kes lugupidamisega kaardile vaatas, ütles:

«Oota, ära kirjuta. Sina taipad neist asjust muidugi rohkem kui mina, ja kaart — see on tõsine asi, tema ei valeta ja näitab sirget teed, aga ainult, et kuidas ma sellest teest kinni pean, kui see mulle ei passi? Sina ütled, et tuleb alguses sõita läbi Karginskaja, ma saan aru: sealtkaudu on otsem, — aga siiski pean ma ka siin kõverduse tegema.»

«Milleks sul siis vaja kõverdust teha?»

«Aga selleks, et Latõševis on mul nõbu, tema juures saan ma niihästi endale kui hobusele toitu, võõrasta juures aga tuleb enda oma raisata. Ja edasi: sina ütled, et kaardi järgi tuleb sõita Astahhovo alevi peale, sinna on otsem, — aga mina sõidan Malahhovskisse; seal on mul samuti kaugeid sugulasi ja polguveli; ka seal saab nii, et ei tarvitse oma heina raisata, vaid kasutada võõrast. Pea silmas, et kuhjatäit heinu ei saa kaasa vedada, võõras kohas aga võib juhtuda, et ei saa palvetega ega saa ka raha eest osta.»

«Aga kas sul Doni taga pole sugulasi?» küsis Grigori õelalt.

«On sealgi.»

«No siis sõidad ehk sinna?»

«Sa ära aja mul jäma!» kihvatas Pantelei Prokofjevitš. «Sa räägi asjalikult, aga ära heida nalja! Leidsid aja naljategemiseks, kah tarkpea!»

«Pole ka sinul vaja sugulasi korjata! Kui taganeda, siis taganeda, mitte aga mööda sugulasi sõita, praegu pole vastlaaeg!»

«Noh, sa ära mind õpeta, kuhu sõita, ma tean isel»

«Kui tead, eks siis sõida, kuhu tahad!»

«Ega's ma sinu plaanide järgi saa sõita. Otse lendab ainult harakas, kas oled sellest kuulnud? Ma põrutan kurat teab kuhu, kus võib-olla talvel pole elulmaa teedki olnud. Kas sa mõtlesid ka järele, enne kui niisugust lora hakkasid ajama? Ise on veel diviisi komandanud!»

Grigori ja vanamees nägelesid veel kaua, siis aga pidi Grigori, kui oli kõik läbi mõtelnud, tunnistama, et isa sõnades oli palju tõtt, ja ta ütles lepitavalt:

«Ära ole vihane, isa, ma ei sunni sulle oma marsruuti peale, sõida kuidas tahad. Püüan sind Donetsi taga üles otsida.»

«No see jutt juba läheb!» rõõmustas Pantelei Prokofjevitš. «Muidu topid igasuguseid plaane ja marsruute, aga seda ei saa aru, et plaan plaaniks, aga ilma toiduta ei saa hobused kuhugi sõita.»

Juba Grigori haiguse ajal oli vanamees vähehaaval ärasõiduks valmistunud: oli erilise hoolsusega söötnud mära, parandanud ree, oli lasknud vanutada uued vildid ja ise õmmelnud neile nahad alla, et niiske ilmaga märjaks ei saaks; oli aegsasti pannud suurtesse kottidesse valitud kaeru. Ta kavatses taganedagi tõelise peremehena: kõik, mis teekonnal võis tarvis minna, oli tema poolt ettenägelikult valmis pandud. Kirves, käsisaag, peitel, saapatööriistad, pigilõng, tagavaratallad, naelad, vasar, pundar riidu, kõis, tükk pigi — see kõik ühes hobuseraudade ja kabjanaeltega oli presendi sisse mässitud ja seda võis silmapilk rekke asetada. Isegi margapuu võttis Pantelei Prokofjevitš kaasa, ja Iljinitšna küsimuse peale, milleks tal seda teel vaja läheb, vastas laitvalt:

«Sina, vanaeit, lähed ikka mida vanemaks, seda rumalamaks. Kas sa siis tõesti niisukest lihtsat asja ei taipa? Eks mul tule ju taganemisel heinu või aganaid kaaluga osta? Ega's seal heinu arssinaga mõõdeta!»

«No kas seal pole siis kaalusidki või?» imestas Iljinitšna.

«Aga kust sina tead, missugused kaalud seal on?» vihastus Pantelei Prokofjevitš. «Võib-olla on seal kõik petisega kaalud, et meiesugust tüssata. See'p see on! Küll me teame, mis rahvas seal elab! Ostad kolmkümmend naela, aga maksad puhast raha puuda eest. Selle asemel, et igal peatusel niisugust kahju kannatada, sõidan parem oma margapuuga, ega ta koormat üles kaalu! Teie aga elate siin ilma kaaludetagi ära: milleks kuradiks teil neid vaja? Kui sõjavägi hakkab läbi minema, siis nemad võtavad heinu ilma kaalumata ... Neile ei jõua küllalt ruttu kandeköitesse siduda. Olen näinud neid, sarvita kuradeid, tunnen väga hästi!»

Alguses mõtles Pantelei Prokofjevitš isegi vankri reel kaasa võtta, et kevadel mitte raisata raha vankri ostmi-

seks ja sõita enda omaga, aga pärast arupidamist loobus sellest kahjulikust mõttest.

Ka Grigori hakkas teele valmistuma. Ta puhastas mauseri, püssi, seadis korda teda ustavalt teeninud mõõga; nädal aega pärast tervenemist läks hobust vaatama, ja selle läikivat laudjat nähes veendus, et vanamees polnud toitnud hoolega mitte ainult oma mära. Vaevaga istus ta hullama hakanud hobuse selga, sõidutas teda tublisti, ja koju tagasi tulles nägi, — võib ka olla, et see ainult näis talle, — nagu oleks keegi lehvitanud talle valget rätikut Astahhovi tare aknast ...

Koosolekul otsustasid tatarskilased kogu külaga välja sõita. Kaks ööpäeva küpsetasid ja praadisid naised kasakaile igasugust toidupoolist teele kaasa. Väljasõit oli määratud 12-nda detsembri peale. Õhtul pani Pantelei Prokofjevitš heinad ja kaerad rekke valmis, hommikul aga, niipea kui koiduserv end vähe näitas, tõmbas kasuka selga, sidus vöö vööle, pistis vöö vahele voodrita nahkkindad, palus jumalat ja jättis perekonnaga hüvasti.

Varsti hakkas hiiglapikk voor külast mäkke venima. Kaua lehvitasid karjateele väljatulnud naised ärasõitjatele rätikuid, siis aga tõusis stepis pilutuisk ja kobrutava lumeudu tõttu polnud enam näha ei aeglaselt mäkke tõusvaid regesid ega nende kõrval sammuvaid kasakaid.

Enne ärasõitu Vjošenskajasse sai Grigori Aksinjaga kokku. Ta astus õhtul, kui külas olid juba süüdatud tuled, tema juurde sisse. Aksinja ketras. Tema kõrval istus Anikuška lesk, kudus sukka, jutustas midagi. Kõrvalist inimest nähes ütles Grigori lühidalt Aksinjale:

«Tule silmapilguks välja, on asja.»

Eeskojas pani ta talle käe õlale, küsis:

«Kas tuled minuga kaasa taganemisele?»

Aksinja vaikis kaua, vastuse üle järele mõeldes, siis ütles tasa:

«Aga kuidas siis majapidamine jääb? Kodu?»

«Jätad kellegi hooleks. Tuleb ära minna.»

«Millal?»

«Homme tulen sulle järele.»

Pimeduses naeratades ütles Aksinja:

«Mäletad, ma kõnelesin sulle ammu, et sinuga lähen kas või maailma otsa. Ma olen praegugi niisugune. Minu

armastus sinu vastu on kindel. Tulen sinuga, ei hooli millestki! Millal sind oodata?»

«Õhtul. Ära võta palju kraami kaasa. Riideid ja söögipoolist rohkem, see on kõik. Noh, hüvasti seniks.»

«Hüvasti. Ehk astud sisse? ... Tema läheb kohe ära. Ma pole sind terve igavik näinud ... Grišenka, mu armas! Ja mina arvasin juba, et sina ... Ei! Ei ütle.»

«Ei, ma ei saa. Pean kohe Vjoškisse sõitma, jumalaga. Oota mind homme.»

Grigori oli juba eeskojast väljunud ja jõudis värava juurde, Aksinja aga seisis ikka veel eeskojas, naeratas ja hõõrus hõõguvaid põski kätega.

Vjošenskajas oli alanud ringkonnaasutiste ja intendandiladude evakuatsioon. Ringkonna-atamani valitsuses päris Grigori järele, kuidas on olukord rindel. Nooruke horunžī, kes adjutandi kohuseid täitis, ütles talle:

«Punased on Aleksejevskaja staniitsa juures. Meil pole teada, missugused väeosad hakkavad minema Vjošenskaja kaudu ja kas lähevadki. Te näete ise — keegi ei tea midagi, kõik ruttavad jalga laskma ... Ma soovitaksin teil praegu mitte oma väeosa otsida, vaid sõita Millerovosse, seal te saate kiiremini tema asukoha teada. Igal juhtumil läheb teie polk mööda raudteeliini. Kas vaenlane peetakse Doni ääres kinni? Ei, ma ei usu. Vjošenskaja antakse ilma lahinguta ära, see on kindel.»

Hilja öösel tuli Grigori koju tagasi. Õhtusööki valmistades ütles Iljinitšna:

«Sinu Prohhor on välja ilmunud. Tund aega pärast seda, kui sa ära sõitsid, käis siin ja lubas veel tulla, aga millegipärast pole teda seni näha.»

Teate üle rõõmustudes sõi Grigori kiiruga õhtust, läks Prohhori juurde. See tuli talle nukra naeratusega vastu, ütles:

«Ma arvasin juba, et sa panid Vjoškist otse taganema.»

«Kust kurat sina siia ilmusid?» küsis Grigori naerdes ja ustavale käskjalale õlale patsutades.

«Rindelt muidugi.»

«Lasksid jalga?»

«Mis sa räägid, jumal hoidku! Niisugune vahva sõjamees ja et laseks jalga? Tulin seaduslikult, ei tahtnud ilma sinuta soojale maale rännata. Üheskoos oleme palju teinud, üheskoos tuleb ka viimsepäeva kohtujärje ette sõita. Meie asi on räbal, tead?»

«Tean. Sa jutusta, kuidas sind väeosast ära lasti.»

«See on pikk lugu, pärast jutustan,» vastas Prohhor põiklevalt ja muutus veel süngemaks.

«Kus polk on?»

«Katk teda teab, kus ta praegu on.»

«Millal siis sina sealt ära tulid?»

«Nädalat kaks tagasi.»

«Ja kus sa selle aja olid?»

«Vaat misuke sa oled, jumala eest . . .» ütles Prohhor rahulolematult ja kõõritas naise poole. «Kus, ja kuidas, ja mis . . . Kus ma olin — seal mind enam pole. Ütlesin — jutustan, tähendab, jutustan. Hei, eit! Kas sul metsa kohinat on? Peaks komandöriga kokkusaamisel lonkuma kese rüüpama, kas on või? Ei ole? Noh, jookse siia, hangi, ja et kiiresti! Oled ilma meheta sõjaväedistsipliini unustanud! Lohakaks muutunud!»

«Mis sa nii väga räuskad?» küsis Prohhori naine naeratades. «Sa ära liiga mu peale kära, pole sa siin kuigi suur peremees, kaks päeva aastas oled kodus.»

«Kõik käravad minuga, ja kellega mina siis käran peale sinu? Oota, las ma teenin kindrali aukraadi välja, siis hakkan teiste peale kärama, seni aga kannata, ja pane oma rakmed kiiremini ümber ning keri minema!»

Pärast seda kui naine oli riidesse pannud ja ära läinud, vaatas Prohhor etteheitvalt Grigorile otsa, hakkas kõnelema:

«Sul pole ka mingit arusaamist, Pantelevitš . . . Ma ei või sulle ju ometi eide juuresolekul kõike jutustada, sina aga pressid peale, et kuidas ja mis. Noh, kuidas on, kas oled tüüfusest jagu saanud, tervis on jälle korras?»

«Minu tervis on korras, jutusta sina endast. Mis sa, vaenlasehing, salatsed . . . Lao välja: mis sa seal vassisid? Kuidas sa ära jooksid?»

«Siin on hullemat kui ärajooksmine . . . Pärast seda, kui sinu haigest peast koju tõin, läksin väeossa tagasi. Saadetakse mind sotnjasse, kolmandasse rühma. Aga

mina olen ju hirmus isuline sõdima! Kaks korda käisin rünnakul ära, siis mõtlen: «Siin tuleb mul vedrugi välja visata! Peab otsima mõne mulgu, muidu on sul lõpp, Prohh, see on üks mis kindel!» Nagu õnnetuseks algasidki just siis niisugused lahingud, surutakse meile nii kangesti peale, et ei lasta hingatagi! Kus aga läbimurre tekib — sinna meid pistetakse; kus olukord kahtlaseks muutub — jällegi aetakse sinna meie polk. Nädala jooksul kadus meil sotnjast üksteist kasakat, nagu lehm oleks keelega ära limpsanud! Jäingi siis nukraks, isegi täid tulid mulle murega peale.» Prohhor tegi suitsu, ulatas tubakakoti Grigorile, jätkas ruttamata: «Tuli mul siis kord otse Liski juures patrullis olla. Sõitsime kolmekesi. Sõidame mööda kõngast väikest traavi, vaatame igasse külge, näeme — jäärakust ronib välja punane ja tõstab käed üles. Kappame tema juurde, eks tema hüüab: «Semlakid! Mina olen oma mees! Ärge tapke mind, ma tulen teie poole üle!» Siin nüüd eksitas mind vanakuri: millegipärast läks süda täis, kargasin tema juurde ja ütlesin: «Ah, sa koerakutsikas sihuke,» ütlen, «kui hakkasid sõdima, siis ei tohi alla anda. Kurjus niisuke,» ütlen. «Kas sa ei näe, et me niigi suure vaevaga püsime? Ja sina annad alla, tuled meile kõvendiseks?!» Ja nende sõnadega äigasin talle sadulast möögatupega üle selja. Teised kasakad, kes minuga kaasas olid, seletavad talle samuti: «Mis mõtet on nii sõdida, igasse külge keerelda ja põigelda? Peaks ühel meelel käed külge panema — ja olekski sõjal lõpp!» Kes kurat teda teadis, et tema, see ülejooksik, ohvitser on? Aga tuli välja, et tema ta just oli! Kui ma teda ägeduses tupega löön, läks ta näost valgeks ja ütles niiviisi tasa: «Ma olen ohvitser ja teie ei tohi mind lüüa! Ma ise teenisin vanasti husaarina, punaste juurde aga sattusin mobilisatsiooniga, ja teie viige mind oma komandöri juurde, seal ma jutustan talle kõik.» Meie ütleme: «Anna oma dokument.» Aga tema vastab niiviisi uhkelt: «Ma ei soovi teiega kõnelda, viige mind oma komandöri juurde!»»

«Aga miks sa siis sellest naise juuresolekul ei tahtnud rääkida?» katkestas Grigori imestunult.

«Selleni pole veel jõudnud, millest ma tema juuresolekul ei võinud jutustada, ja sa ole hea, ära katkesta mind. Õigustasime viia ta sotnjasse, ja ilmaaegu . . . Oleksime

pidanud ta sealsamas tapma, ja asjal oleks lõpp olnud. Meie aga viisime ta kohale nagu kord ja kohus, päev hiljem aga vaatame — määratakse ta meile sotnjakomandöriks. Mis sa selle kohta ütled? No siis läkski lahti! Lasch mind mõne aja pärast välja kutsuda, küsib: «Ah niivilla sa, lurjus, võitled ühtse, jagamatu Venemaa eest? Mis sa kõnelesid mulle, kui mind vangi võtsid, kas mäletad?» Mina põiklen siia-sinna, aga ei tema anna mulle armu, ja kui tal meelde tuleb, et ma talle mõõgatupega äigasin, siis hakkab kohe üleni värisema! «Kas sa tead,» ütleb, «et mina olen husaaripolgu rittmeister ja aadlik, ja sina, mats, võisid mind lüüa?» Kutsub välja kord, kutsub välja teist korda, ja pole mulle tema poolt mingisugust halastust. Käsib rühmaülemal määrata mind väljaspool järje korda vahipostidesse ja karaulidesse, käske sajab minu peale nagu herneid ämbrist, noh, ühe sõnaga, närib vahelpidamata mu kallal, raisk! Ja samasugust sõitu teeb kahele teisele, kes ühes minuga ratsapatrullis olid too kord, kui ta vangi võeti. Poisid kannatasid, kannatasid, siis aga kutsuvad mind kord kõrvale ja ütlevad: «Võtame kätte ja tapame ta ära, muidu ei lase ta meil elada!» Mina mõtlesin järele ja võtsin nõuks jutustada kõik polgukomandörile, südametunnistus ei lubanud tappa. Tol silmapilgul, kui teda vangi võtsime, oleks võinud koksata, pärast aga ei tahtnud käsi kuidagi selleks tõusta ... Kui naine tapab mul kana, isegi siis pigistan silmad kinni, ja siin tuleb tappa inimene ...»

«Nii et tapsitegi?» katkestas Grigori jälle.

«Oota raasuke, saad kõik teada. Noh, jutustasin polgukomandörile ära, pääsesin ikka tema juurde, tema aga naerab ja ütleb: «Pole sul midagi pahaks panna, Zõkov, kui sa ise teda lõid, ja tema seab distsipliini õigesti jalule. Ta on hea ja vilunud ohvitser.» Nõnda läksingi tema juurest ära, ise aga mõtlen: «Riputa sa endale see hea ohvitser ristinööri külge risti asemel, aga mina temaga ühes sotnjas teenida ei taha!» Palusin end teise sotnjasse üle viia, — jälle ei tulnud midagi välja, ei viidud. Siis ma võtsingi nõuks väeosast sääred teha. Aga kuidas sa teed? Meid viidi lähimasse tagalasse nädalaks puhkusele, ja siin nüüd eksitas vanakuri mind jälle uuesti ... Mõtlen: ega muud kui mul tuleb hankida endale mõni vilets trip-

perinäru, siis satun arstiabipunkti, ja selle aja peale jõuab kätte ka taganemine, asi kiskus sedamoodi. Ja — mida ma eluilmaski pole teinud — hakkasin naiste järel jooksma, vaatama, misuke oleks välimuselt kahtlasem. Aga kust sa seda's ära arvad? Pole tal otsaesisele kirjutatud, et ta haige on, vaat saa siis aru!» Prohhor sülitas vihaselt, kuulatas, kas ei tule naine.

Grigori kattis suu käega, et naeratust varjata, — naeratust vidukile tõmmatud silmade särades küsis:

«Hankisid?»

Prohhor vaatas talle vesiste silmadega. Nende pilk oli nukker ja rahulik nagu vanal, oma eluiga lõpetaval koeral. Pärast lühikest vaikimist ütles ta:

«Arvad sa, et oli kerge teda hankida? Kui vaja pole — tuleb ta tuulega, siin aga, nagu õnnetuseks, ei leia, ja asigi sellega, kisenda või valju häälega!»

Pooleldi ärapöördunud Grigori naeris hääletult, siis võttis käe näo eest ära, küsis katkeva häälega:

«Ära piina, jumala pärast! Kas leidsid või ei?»

«Sinul on muidugi hea naerda ...» ütles Prohhor haavunult. «Rumal, kes teise häda üle naerab, nii arvan mina.»

«Ma ju ei naeragi ... Mis siis edasi?»

«Edasi hakkasin ma peremehe tütre järel ketsutama. Umbes neljakümne-aastane tüdruk, võib-olla karvake noorem. Nägu kõik vistrikke täis ja väljanägemine, noh, ühe sõnaga — hoia ja kaitse! Naabrid rääkisid ära, et ta oli hiljuti tihti velskri vahet käinud. «Sellelt hangin juba ilmtingimata!» mõtlen. Ja kus siis keerlen teise ümber, kohe nagu noor kukk, kõnnin, ajan pugu ette ja poetan neid igasuguseid sõnu talle ... Kust see mul kõik tuli, ei saa isegi aru!» Prohhor naeratas süüdiolevalt ja muutus mälestuste mõjul nagu pisut lõbusamakski. «Lubasin naiseks võtta, ja igasugust muud jõledust kõnelesin ... Ja saingi ta kätte, meelitasin ära, ja asi jõuab juba üsna patu ligidale, kus siis tema paneb äkki nutma! Mina nii ja naa, küsin: «Võib-olla oled sa haige, siis sellest pole midagi, on isegi veel parem.» Ise aga kardan: öö-aeg, tuleb veel viimati mõni aganikku selle meie müra peale. «Ära nuta, ütlen, jumala pärast! Ja kui sa haige oled — ära karda, armastuse pärast sinu vastu olen ma kõigeks

valmis!» Eks tema ütlebki: «Mu armas Prošenka! Ma pole mitte põrmugi haige. Ma olen aus tüdruk, kardan — sellepärast nutangi.» Sa ei usu, Grigori Pantelevitš, nii kui ta mulle seda ütles — lõi mul kohe üle keha külm higi! «Issand Jeesus,» mõtlen, «vaat nüüd olen portsu otsa sattunud! See veel puudus!...» Võõra häälega küsin temalt: «Mida's sa, kurivaim, velskri juurde jõlkisid? Mil leks inimesi eksitusse viisid?» — «Ma käisin tema juures,» ütleb, «võiet näonaha jaoks toomas.» Haarasin ma siis peast kinni ja ütlen talle: «Tõuse üles ja mine minu juurest kohe ära, olgu sa neetud, kurivaim! Mul pole sind ausana vaja ega hakka ma sind naiseks võtma!» Prohhor sülitas veel suurema ägedusega, jätkas vastu tahtmist: «Nii oligi mu vaev asjata raisatud. Tulin tarre, korjasin oma kompsud kokku ja läksin samal ööl teise korterisse. Pärast siis poisid juhatasid, ja ma sain ühelt leselt, mis vaja. Ainult et siin ma juba tegutsesin otse, küsisin: «Oled haige?» — «Natuke,» ütleb. — «Noh, ega minulgi teda puuda vaja ole.» Maksin talle abi eest kahekümne-rublase kerenski-raha, järgmisel päeval aga imestlesin oma saavutust ja kerisin arstiabipunkti ning sealt otse koju.»

«Sa tulid ilma hobuseta?»

«Kuidas nii — ilma hobuseta? Hobusega ja kõigi sõjaliste ehetega. Hobuse saatsid poisid mulle arstiabipunkti. Aga mitte selles pole asi; anna nõu: mis ma pean eidele ütlema? Või ehk tulen parem, et õnnetust ära hoida, sinu juurde öökorterisse?»

«Ei ikka, käi kus kurat! Ole aga kodus. Ütle, et oled haavatud. Kas side on?»

«On esmaabipakk.»

«Noh, siis tegutse.»

«Ta ei jää uskuma,» ütles Prohhor nukralt, tõusis aga siiski püsti. Sorinud veidi sadulapaunas, läks ära kambrisse, ütles sealt tasa: «Kui ta tuleb, lõbusta teda juttu ajamisega, ma teen kähku.»

Plotskit keerates arutas Grigori endamisi teekonna plaani. «Paneme hobused koos ette ja sõidame kahe hobusega,» otsustas ta. «Tuleb õhtul välja sõita, nii et meie omad ei näeks, et ma Aksjutka kaasa võtan. Ehk küll nii kuinii saavad teada...»

«Ma ei jutustanud sulle lõpuni sotnjaülemast.» Veidi hõngates väljus Prohhor kambrist, istus laua juurde. «Meie omad tapsid ta kolmandal päeval pärast seda, kui mina arstiabipunkti sattusin.»

«Tõesti?»

«Jumala eest! Lahingus koksasid ta selja tagant maha, sellega asi lõppeski. Tuleb välja, et ilmaaegu võtsin endale häda kaela, vaat millest on kahju!»

«Kas süüdlast ei leitud?» küsis Grigori hajameelselt, mõtetega eelseisva sõidu juures olles.

«Millal seal otsida! Läks lahti niisugune rändamine, et polnud aega temaga tegemist teha. Aga ei tea, kuhu see mu eit on kadunud? Niiviisi läheb jõomahimugi ära. Millal sa mõtled sõita?»

«Homme.»

«Kas me ei ootaks päevakese?»

«Milleks siis?»

«Ma raputaksin vähemalt täidki maha, pole huvitav nendega sõita.»

«Küll sa teel raputad. Asi ei luba oodata. Punased on kahe päevateekonna kaugusel Vjoškist.»

«Kas sõidame hommikul?»

«Ei, õhtul. Meil on tarvis ainult Karginskajasse jõuda, sinna jääme öökorterisse.»

«Aga kas punased ei napsa meid kinni?»

«Tuleb valmis olla. Mina, tead mis... Mina mõtlen Aksinja Astahhova kaasa võtta. Ega sul midagi vastu ole?»

«Mis minul sellest? Võta või kaks Aksinjat... Hobustel saab pisut raske.»

«Pole suur raskus.»

«Tülikas on naistega sõita... Ja milleks kuradiks sul teda vaja on? Meil üksinda poleks ühte hädagi!» Prohhor ohkas, ütles kõrvale vaadates: «Ma teadsin juba ette, et sa tema kaasa vead. Aina mängid peigmeest... Eh, Grigori Pantelevitš, piits nutab sinu järele ammu kibedaid pisaraid!»

«Noh, see ei puutu sinusse,» ütles Grigori külmalt. «Ära naisele sellest lobise.»

«Kas ma olen varem lobisenud? Sul peaks häbi olema! Aga kelle hooleks ta siis maja jätab?»

Eeskojast kostis samme. Sisse astus perenaine. Ta hal
lil villasel rätikul sätendas lumi.

«Tuiskab?» Prohhor võttis kapist klaasid ja alles siis küsis: «Tõid ka midagi või?»

Tema punapõskne naine võttis põuest kaks higiseks tõmbunud pudelit, pani lauale.

«Noh, nüüd silume siis teed!» ütles Prohhor elavalt. Nuusutanud puskarit, määras ta lõhna järgi: «Esimese sort! Ja kuradi kange!»

Grigori jõi kaks väikest klaasitäit ja, tuues põhjenduseks väsimuse, läks ära koju.

26

«Noh, sõda on lõppenud! Punased andsid meile nii, et nüüd veereme tagurpidi kohe mereni, kuni taguotsapidi soolasesse vette toetame,» ütles Prohhor, kui nad mäkke jõudsid.

All lamas Tatari küla sinisesse suitsu mähitult. Silma piiri lumise roosatava äärise taga loojus päike. Reejalaste all krudises lumi. Hobused läksid sammu. Kahehobuse ree päras oli poollamaskil Grigori, seljaga sadulate vastu toetudes. Tema kõrval istus naaritsanahaga ääristatud doni kasukasse mässitud Aksinja. Valge villase rätiku alt särasid, sätendasid rõõmsalt tema mustad silmad. Grigori vaatas teda aeg-ajalt kõrvalt, nägi külma käes õrnalt punetama hakanud põske, tihedat musta kulmu ja sinakalt välgatlevat silmavalget kaarjate härmatunud ripsmete all. Elava uudishimuga vaatles Aksinja täistuli sanud, hangedega kaetud steppi, läikivaks hõõrutud teed, kaugeid, udusse uppuvaid horisonte. Kõik oli uus ja harul dane tema jaoks, kes polnud harjunud kodunt väljuma, kõik köitis tema tähelepanu. Aga aeg-ajalt pööras ta pilgu alla ja, tundes ripsmeil härmatise mõnusat, kergelt näpi tavat külma, naeratas selle üle, et nii ootamatult ja ime likult oli läinud täide teda ammu veedelnud unistus — sõita Grigoriga kuhugi kaugele Tatari külast, armsast ja neetud paigast, kus ta oli nii palju kannatanud, kus oli vaevelnud pool eluaega mittearmastatud mehega, kus kõik oli tema jaoks täis ununematuid ja raskeid mäletusi.

Ta naeratas, tundes kogu kehaga Grigori juuresolekut, mis mõtelnud enam sellele, missuguse hinnaga ta oli saavutanud selle õnne, ega tulevikule, mis oli kaetud samasuguse paksu uduga nagu need kaugusse kutsuvad stepihorisondidki.

Juhuslikult tagasi vaadates märkas Prohhor värelevat naeratust Aksinja punaseil ja külmast tursunud huultel, tõsta pahameelega:

«Noh, mis sa hambaid irevile ajad? Pruut, muud ei oska öelda! Rõõmustad, et kodust välja pääsesid?»

«Aga kas sina arvad, et ei rõõmusta?» vastas Aksinja heledahääleliselt.

«Leidsid rõõmu . . . Oled rumal eit! Pole veel näha, millega see jalutuskäik lõpeb, ja sina ära esialgu irvita, kuriata hambad ära.»

«Minule halvemat ei tule.»

«Nii kui vaatan teie peale, hakkab kohe süda iiveldama . . .» Prohhor viibutas vihaselt piitsa hobuste peale.

«Eks pööra end ära ja — sõrm suhu,» soovitas Aksinja naerdes.

«Jälle näitasid end lollina välja! Kas ma pean siis nii, sõrm suus, mereni sõitma? Küll ütles kah!»

«Millest sulle see iiveldus siis peale tuli?»

«Oleksid parem vait! Kus su mees on? Hakkasid kimpu pööra onuga ja sõidad kurat teab kuhu! Aga kui nüüd Stepan külasse ilmus, mis siis?»

«Tead mis, Proša, sa ära parem meie asjadesse sega,» palus Aksinja, «muidu ei tule ka sulle õnne.»

«Ma ei segagi end teie asjadesse, tühja mul teid vaja on! Aga ma võin ju ometi oma arvamise öelda? Või pean ma teil kutsariks olema ja ainult hobustega kõnelema? Mõtlesid kah välja! Ei, sa pane pahaks või võta heaks, Aksinja, aga peksta tuleks sind tubli vemblaga, peksta ja veel karjuminegi keelata! Õnne asjas aga ära mind hirmuta, ma vean teda endaga kaasas. Ta on mul isesugune, säherdune, et ei tee häält ega lase magada . . . Nõõ, põrgulised! Muudkui sammu tahaksite lonkida, va lontkõrvalised saatanad!»

Grigori kuulas naeratades, siis ütles lepitavalt:

«Ärge kohe alguses sõimelge. Meil on pikk tee ees, jõuate veel. Mis sa temaga tüli norid, Prohhor?»

«Sellepärast norin temaga tüli,» ütles Prohhor vihaselt, «et ärgu ta mulle praegu parem vastu rääkigu. Mina arvan praegu nii, et terves maailmas pole midagi hullemat kui naised! See on niisuke nõgeseseeme . . . tead, vennas, naised — see on jumalal kõige halvem väljamõeldis! Mina hävitaksin nad, kahjulikud kuradid, kõik viimsem, et nad ei ribeleks maailmas! Nii vihane olen ma praegu nende peale! Ja mida sa naerad? Lolli tegu on teise häda üle naerda! Hoia ohje, ma ronin natukeseks maha.»

Prohhor käis kaua jalgsi, siis pesitas enda rekke ja enam juttu ei alustanud.

Nad ööbisid Karginskajas. Hommikul, pärast einet, asusid uuesti teele ja õhtuks olid jätnud enda taha versta kuuskümmend.

Tohutuid põgenike voore liikus lõunasse. Mida kaugemale Grigori Vjošenskaja staniitsa piirkonnast jõudis, seda raskemaks läks öökorteri leidmine. Morozovskaja juurés sattusid nad kokku esimeste kasaka-väeosadega. Läks ratsaväeosi, milles oli kõigest kolm-nelikümmend ratsanikku, venis lõputult voore. Külades olid kõik ruumid õhtuks ära võetud ja polnud kuskil ööbida ega hobuseidki kuhugi panna. Ühes taurialaste asulas sõitis Grigori asjata ringi, otsides maja, kus saaks ööbida, ja oli lõpuks sunnitud veetma öö küünis. Hommikuks külmasid lumetuisus märjaks saanud riided, tõmbusid kõvaks ja krabisesid iga liigutuse juures. Grigori, Aksinja ja Prohhor ei maganud peaaegu terve öö ja said sooja alles enne päevatõusu, kui olid teinud õue taga õlgedest tulelõkke.

Hommikul pani Aksinja aralt ette:

«Griša, võib-olla oleme selle päeva siin? Kogu öö piinlesime külma käes ja ei saanud peaaegu sugugi magada, ehk puhkame raasuke?»

Grigori nõustus. Vaevaga leidis ta vaba nurga. Voorid läksid koidu ajal edasi, aga välilaatsaret, mis toimetas edasi üle saja haavatu ja tüüfushaige, jäi samuti üheks päevaks puhkust pidama.

Tillukeses toas magas räpasel muldpõrandal kümmekond kasakat. Prohhor tõi sisse saaniteki ja leivakoti, laotas otse ukse kõrvale õlgi maha, võttis ühel raskesti magaval vanamehel jalust kinni ja vedas ta eemale, ütles jämedavõitu hellitusega:

«Heida pikali, Aksinja, sa oled nii ära vaevatud, et pole enam oma nägugi.»

Ööseks kogunesid asulas jälle kõik kohad rahvast tunnil täis. Koiduni põlesid tänavail lõkked, kostis inimeste kära, hobuste hirnumist, reejalaste raginat. Vaevalt oli sovalge väljas, kui Grigori äratas Prohhori, sosistas:

«Pane hobused ette. Peab liikuma hakkama.»

«Miks nii vara?» küsis Prohhor haigutades.

«Kuula.»

Prohhor kergitas sadulapadjalt pea, kuulis suurtükipauku tumedat ja kauget mürinat.

Nad pesid end, sõid pekki ja sõitsid elavaks muutunud asulast välja. Tänavail seisis ridades regesid, askeldasid inimesed, koidueelses pimeduses karjus keegi kähisevalt:

«Ei, matke neid juba ise! Seni kui me kuuele inimesele haua kaevame, on keskpäev käes!»

«Kas meie oleme siis kohustatud neid matma?» päris rahulikult teine.

«Küllap panete auku!» karjus kähedahääleline. «Ja kui ei taha, siis las vedelevad, mädanevad teie juures, pole minu asi!»

«Mis te nüüd, tohtrihärra! Kui me peaksime kõiki läbisõitjaid matma, kes siia surevad, siis ei saaks muud tehagi. Võib-olla koristate ise ära?»

«Käi kuradile, sa issanda juhm! Kas ma pean sinu pärast laatsareti punaste kätte andma või mis?»

Tänava ära ummistanud regedest mööda sõites ütles Grigori:

«Surnuid pole kellelgi vaja . . .»

«Siin ei hooli elavatestki keegi, ammu siis veel surnutest,» kostis Prohhor.

Lõunasse liikusid kõik põhjapoolsed Doni staniitsad. Rohkearvulised põgenike voorid olid ületanud Tsaritsõn—Libhaja raudtee, lähenesid Manõtšile. Nädal aega teel viibides päris Grigori tatarskilaste järele, kuid külades, millede kaudu tema sattus sõitma, ei olnud tatarskilasi; tõenäoliselt olid nad kaldunud vasakule ja sõitsid, ukrainlaste aleveid vältides, läbi kasakaküladе Oblivskaja poole. Alles kolmeteistkümnendal päeval läks Grigoril korda oma küla rahva jälgedele sattuda. Juba teisel pool raudteed sai ta juhuslikult ühes külas teada, et kõrval-

majas lamab tüüfushaige kasakas Vjošenskaja staniitsast. Grigori läks järele kuulama, kust see haige pärit on, ja madalasse tarekesse astudes nägi põrandal lamamas Obnizovi taati. Temalt kuulis ta, et tatarskilased olid üle eile sellest külast ära sõitnud, et nende hulgas on palju tüüfushaigeid, et kaks olid juba teel surnud ja et tema, Obnizov, oli jäetud siia omal soovil.

«Kui ma paranen ja punased seltsimehed minu peale halastavad, ei tapa — jõuan kuidagiviisi koju, kui mitte — suren siin. On ju ükskõik, kus surra. Surm pole kuskil magus...» ütles vanamees Grigorit jumalaga jättes.

Grigori küsis isa tervise järele, aga Obnizov vastas, et ta ei tea midagi öelda, sest oli sõitnud ühes viimastest regedest ja polnud Malahhovski külast saadik Pantelei Prokofjevitši näinud.

Järgmises ööbimispaigas oli Grigoril õnne: kohe esimeses majas, kuhu ta sisse astus, et öökorterit paluda, kohtas ta tuttavaid kasakaid Verhne-Tširski külast. Nad nihutasid end koomale ja Grigori sai ahju kõrvale ruumi. Toas lamas reastikku umbes viisteist põgenikku, nendest kolm tüüfushaiget ja üks külmanu. Kasakad keetsid õhtuks hirsiputru pekiga, pakkusid külalislahkelt Grigorile ja tema kaaslastele. Prohhor ja Grigori sõid isuga, Aksinja keeldus.

«Kas sa pole siis näljane?» küsis Prohhor, kes viimaste päevade jooksul oli ilma nähtava põhjuseta muutnud oma suhtumist Aksinjasse ja kohtles teda pisut jämedalt, aga osavõtlikult.

«Mul on nagu süda paha...» Aksinja võttis rätiku ümber, läks õue.

«Kas pole ehk haigeks jäänud?» küsis Prohhor Grigori poole pöördudes.

«Kes seda teab.» Grigori lükkas pudrutaldriku eemale, läks ka õue.

Aksinja seisis majatrepi juures, käsi vastu rindu surutud. Grigori võttis tal ümbert kinni, küsis murelikult:

«Mis sul on, Ksjuša?»

«Süda on paha ja pea valutab.»

«Lähme tarre, heidad pikali.»

«Mine, ma tulen kohe.»

Hääl oli tal tume ja elutu, liigutused loiud. Grigori vaa-

jas teda uurivalt, kui ta kuumaksköetud tuppa astus, märkas hööguvat puna tema põskedel, kahtlast läiget silmis. Tal hakkas süda valutama: Aksinja oli ilmselt haige. Grigorile meenus, et ka eile oli ta kaevanud külmavärinate ja peapöörituse üle, hommiku eel aga oli nii higiseks tõmbunud, et käharjad juuksesalgukesed kaelal olid märjad nagu pärast pesemist; Grigori märkas seda, ärgates koidu ajal, ja kaua ei pööranud silmi magavalt Aksinjalt ega tahtnud tõusta, et mitte tema und segada.

Aksinja talus mehiselt teekonna raskusi, ta isegi julgustas Prohhorit, kes mitu korda kõneles: «Mis kuradi söda see on ja kes niisuguse on välja mõtelnud? Sõidad päev päeva järel ja kui kohale jõuad, pole kuskil ööd olla, ja ei ole teada, kui kaua me veel niiviisi kärutame?» Aga sel päeval ei kannatanud ka Aksinja välja. Öösel, kui nad olid magama heitnud, näis Grigorile, et ta nutab.

«Mis sul on?» küsis ta sosinal. «Mis sul valutab?»

«Ma olen haigeks jäänud... Mis me siis nüüd teeme? Jätad mu maha?»

«No vaat kus loll! Kuidas ma su siis maha jätan? Ära nuta, võib-olla see on sul niisama, külmetasid teel, aga sina juba ehmusid!»

«Grišenka, see on tüüfus!»

«Ära lobise tühja! Pole midagi näha; otsaesine on sul külm, võib-olla pole tüüfus,» lohutas Grigori, hinges aga oli veendunud, et Aksinja oli jäänud plekilisse, ja mõtiskles piinavalt, kuidas temaga talitada, kui haigus ta maha võtab.

«Oh, raske on nii sõita!» sosistas Aksinja end Grigori vastu surudes. «Vaata ometi, kui palju rahvast öökorteritesse koguneb! Täid söövad meid ära, Griša! Mina ei saa end kuskil järelegi vaadata, igal pool on mehed... Ma läksin juba eile välja küüni, võtsin end paljaks, kus neid oli särgi peal... Issand, ma pole eluilmaski niisugust koledust näinud! Nii kui nad mul meelde tulevad, läheb kohe süda pahaks, ei taha midagi süüa... Aga kas sa eile nägid, kui palju sel vanamehel neid oli, kes seal pingi peal magas? Kohe kuue peal ronivad ringi.»

«Sa ära mõtle nendele, näh, millest nüüd hakkasid heietama, pagan võtaks! Noh, on täid — on täid, neid teenistuses ei loeta,» sosistas Grigori pahaselt.

«Mul sügeleb kogu ihu.»

«Kõigil sügeleb, mis siis nüüd teha? Kannata. Kui jõuame Jekaterinodari, seal peseme end.»

«Puhast pesu ära selga panegi,» ütles Aksinja ohates. «Saame otsa nende läbi, Griša!»

«Maga, homme hakkame varakult sõitma.»

Grigori ei suutnud kaua uinuda. Ka Aksinja ei maganud. Ta nuuksatas mitu korda, kasukahõlm üle pea tõmmatud, siis viskles, ohkis kaua ja uinus alles siis, kui Grigori näo tema poole pööras ja tal ümbert kinni võttis. Keset ööd ärkas Grigori järsust koputusest. Keegi püüdis uksest sisse murda, karjus valjusti:

«Noh, tehke lahti! Muidu lööme ukse sisse! Magama jäänud, kurjadvaimud! . . .»

Peremees — elatanud ja rahulik kasakas — läks ees kotta, küsis:

«Kes seal on? Mis teil vaja on? Kui öökorterit, siis meil pole ruumi, niigi on täis kiilutud, ei saa end ümber pöörata.»

«Tee lahti, öeldakse sulle!» karjuti väljast.

Lükanud ukse pärani, tungis eestuppa umbes viis relvastatud kasakat.

«Kes sinu juures öömajal on?» küsis üks neist, malmjasmust külmast, vaevaga külmunud huuli liigutades.

«Põgenikud. Aga kes teie olete?»

Vastust andmata astus üks nendest kambrisse, hüüdis:

«Hei, teie! Heitnud õige siin laiali! Kaduge siit silmapilk! Siia asuvad sõjaväed. Tõuske üles, tõuske ülest Ja kähku, muidu virutame teid siit kiiresti välja!»

«Kes sa niisuke oled, et nõnda lõugad?» küsis Grigori magamisest rämeda häälega ja tõusis pikkamisi.

«Ma näitan sulle kohe, kes ma olen!» Kasakas astus Grigori poole, ja petrooleumilambikese videvas valguses välgatas tema käes tuhmilt nagaani suue.

«Näe, misuke nobe sa oled . . .» lausus Grigori meelitlevalt, «noh, näita õige oma mängukanni!» Kiire liigutusega haaras ta kasaka käerandmest kinni, pigistas seda niisuguse jõuga, et kasakas oiatas ja sõrmed lahti tegi. Pehmelt kopsudes kukkus nagaan saanitekile. Grigori lükkas kasaka eemale, kummardus väledasti, võttis nagaani üles, pistis taskusse, ütles rahulikult: «Nüüd

ajame veidi juttu. Kust väeosast? Kui palju teid niisuguseid kräbedaid siin on?»

Ootamatusest toibunud kasakas hüüdis:

«Poisid! Siia!»

Grigori astus ukse juurde ja lävele seisma jäädes, selg vastu uksepiita toetatud, ütles:

«Mina olen üheksateistkümnenda Doni polgu sotnik. Tõsi! Mitte lõuata! Kes seal klähvib? Miks te nii sõjakad olete, kulla semlakid? Keda te hakkate välja virutama? Kes teile niisugused volitused andis? Noh, marss minema siit!»

«Mis sa karjud?» ütles üks kasakaist valjusti. «Oleme igasuguseid sotnikuid näinud! Kas meie peame siis õues ööd olema? Tehke ruum puhtaks! Meil on niisugune käsk antud — kõik põgenikud majadest välja visata, kas saate aru? Või tema tõstab siin häält! Oleme niisuguseid näinud!»

Grigori astus otse kõneleja juurde, lausus kokkupigistatud hammaste vahelt:

«Niisuguseid sa pole veel näinud. Kas teha sulle ühest hällist kaks? Siis ma teen! Sa ära tagane! See pole minu nagaan, selle ma võtsin teie omalt ära. Säh, anna talle tagasi, ja kerige siit kiiresti minema, seni kui ma pole veel peksma hakanud, muidu katkun teilt varsti suled!» Grigori pööras pisut kasakat, lükkas ta ukse poole.

«Kas anda talle naha peale?» küsis mõtlikult tüse kasakas, kelle nägu oli kaamelikarvast pasliku varjus. Ta seisis Grigori taga, vaatles teda tähelepanelikult, ühelt jalalt teisele tammudes, hiiglasuuri nahaga tallutatud vildikuid kõluksatades.

Grigori pööras näo tema poole ja ennast mitte enam valitsedes pigistas käed rusikasse, aga kasakas tõstis käe, ütles sõbralikult:

«Kuule sina, teie ausus, või kuidas sind hüütakse: oota, ära ähvarda! Me läheme skandaali eest ära. Aga sina ära nõudsel ajal nii väga kasakatele peale pressi. Nüüd jõuab jälle kätte niisuke tõsine aeg nagu seitsmeteistkümnendal aastal. Satud mõnede pöörastega kokku — ja nemad teevad sinust ühest mitte et kaks, vaid tervelt viis! Me näeme, et sa oled vahva ohvitser, ja kõne järgi paistab,

nagu oleksid meiesugune, nii et sa pea end nüüd korralikumalt ülal, muidu jääd hätta . . .»

See, kellelt Grigori oli nagaani ära võtnud, ütles ärritatult:

«Aitab juba sellest epistli lugemisest talle! Läki kõrvaltaresse.» Tema astus esimesena läve poole. Grigoriat möödudes vaatas kõõrdi tema peale, ütles kahetsevalt: «Me ei taha sinuga jagelema hakata, härra ohvitser, muidu oleksime sind harinud!»

Grigori kõverdas põlglikult huuli:

«Ah sina ise oleksidki harinud? Mine, mine, sent kuima sul pükse pole maha võtnud! Kus mul harija väljas! Kahju, et ma su nagaani tagasi andsin, niisugused hakkajad poisid nagu sina ei peaks mitte nagaane kandma, vaid lambaraudu!»

«Läki, poisid, käigu ta kus kurat! Ära puuduta — ei hakka haisema!» ütles heasüdamlikult naerdes üks kasakaist, kes polnud kõnelusest osa võtnud.

Vandudes, külmanud saabastega tümistades väljusid kasakad salgas eeskotta. Karmilt käskis Grigori peremeest:

«Ära ust lahti tee! Koputavad ja lähevad minema, aga kui mitte — ärata mind.»

Kära peale ärganud verhne-tširlased kõnelesid poolvaljusti omavahel.

«Vaat kuidas distsipliin on langenud!» ohkas kurvalt üks vanameestest. «Kuidas ohvitseriga kõnelevad, lurjused . . . Oleks see vanal ajal olnud? Nad oleks sunnitööle saadetud!»

«Mis tähendab — kõnelevad! Kas nägid, mõtlesid kakelda! «Kas anda talle naha peale?» ütles üks, aga ilmatu logask, kel paslik peas oli. Vaat missugusteks põõrasteks on läinud, saatanahinged!»

«Ja sa jätad selle neile niisama, Grigori Pantelevitš?» küsis üks kasakaist.

End sineliga kattes ja heasüdamliku naeratusega jutuajamist kuulates ütles Grigori:

«Aga mis sa nende käest võtad? Nemad on nüüd kõigist lahku löönud ega heida kellelegi alla; lähevad jõuguna, ilma juhtkonnata, kes on nende üle kohtumõistja ja kes ülemus? See on nendele ülemus, kes neist tugevam

on. Neil pole väeosas vahest ühtegi ohvitseri alles jäänud. Olen näinud niisuguseid sotnjasid, peata santlaagreid! Noh, jääme magama!»

Aksinja sosistas tasa:

«Milleks sa nendega jagelema hakkasid, Griša? Ära sa jumalapärast niisugustele kallale karga! Nad võivad tappagi, säärased meeletud.»

«Maga, maga, homme peame vara tõusma. Noh, kuidas sa ennast tunned? Ei lähe lahedamaks?»

«Ikka niisamuti.»

«Pea valutab?»

«Jah. Nähtavasti ei tõuse ma enam . . .»

Grigori pani käe vastu Aksinja otsaesist, ohkas:

«Hõõgud nagu ahi. Noh, pole viga, ära karda! Sa oled tugev naine, küllap paraned.»

Aksinja vaikis seepeale. Teda piinas janu. Mitu korda käis ta köögis, jõi vastikut soojaks tõmbunud vett, ja iiveldust ning peapööritust võites heitis uuesti saanitekile.

Öö jooksul ilmus veel umbes neli partiid öömajalisi. Nad tagusid püssipäradega vastu ust, avasid luuke, trummeldasid akendele ja läksid alles siis ära, kui Grigori poolt väljaõpetatud peremees vandudes hüüdis eeskojast: «Minge siit ära! Siin asub brigaadi staap!»

Koidu ajal panid Prohhor ja Grigori hobused ette. Aksinja tõmbas vaevaga riided selga, väljus. Päike tõusis. Korstnaist kerkis sinise taeva poole kerget sinkjashalli suitsu. Kõrgel taevas seisis altpoolt päikesest valgustatud punane pilveke. Paks härmatis kattis tarasid, kuunide katuseid. Hobused aurasid.

Grigori aitas Aksinjal rekke istuda, küsis:

«Ehk heidad pikali? Siis on sul mõnusam.»

Aksinja noogutas jaatavalt peaga. Sõnatu tänulikkusega vaatas ta Grigorile, kui see hoolitsevalt tema jalad sisse mässis, ja sulges siis silmad.

Keskpäeval, kui nad Novo-Mihhailovski asulas, versta kaks maanteest eemal, peatusid, et hobuseid sööta, ei suutnud Aksinja enam reelt tõusta. Käe alt hoides viis Grigori ta majja, asetas voodisse, mille külalislahkelt loovutas perenaine.

«Sul on halb, kallis?» küsis ta, kahvatanud Aksinja kohale kummardudes.

Aksinja avas vaevaga silmad, vaatas uduse pilguga ja langes jälle pooleldi meelemärkusetusse. Värisevate kätega võttis Grigori temal rätiku peast. Aksinja põsed olid külmad nagu jää, otsaesine aga hõõgus, ja meelekohtadel, kus higi esile tungis, oli külmanud purikaid. Õhtuks kaotas Aksinja meelemärkuse. Enne seda palus ta juua, sosistas:

«Ainult külma vett, lumevett.» Vaikis veidi ja ütles selgesti: «Kutsuge Griša.»

«Ma olen siin. Mis sa tahad, Ksjuša?» Grigori võttis ta käe, silitas oskamatult ja häbelikult.

«Ära jäta mind maha, Grišenka!»

«Ma ei jäta, kust sa võtad?»

«Ära jäta maha võõrasse kohta . . . Ma suren siin.»

Prohhor tõi vett. Aksinja surus kuivanud huuled ahnelt vastu vaskkruusi äärt, jõi mõne lonksu, laskis pea olgega padjale langeda. Viie minuti pärast hakkas ta seosetult ja ebaselgelt kõnelema. Grigori, kes peatsis istus, sai mõnest sõnast aru: «Peab pesu pesema . . . muretse sinet . . . vara . . .» Ta ebaselge kõne muutus sosinaks. Prohhor vangutas pead, ütles etteheitega:

«Ma ütlesin sulle, ära võta teda teele kaasa! No mis me nüüd teeme? Nuhtlus ja muud midagi, jumala eest! Kas jääme siia öömajale? Oled kurdiks jäänud või? Kas me jääme siia öömajale, küsin ma, või sõidame edasi?»

Grigori vaikis seepeale. Ta istus küürus, ei pööranud silmi Aksinja kahvatult näolt. Külalislahke ja heasüdamlik perenaine osutas silmadega Aksinjale, küsis tasakesi Prohhorilt:

«Nende naine? Kas lapsi ka on?»

«Lapsi on, kõik on, ainult õnne meil pole,» pomises Prohhor.

Grigori läks õue, suitsetas kaua, reeäärel istudes. Aksinja tuli külasse jätta, edasine sõit võis tema jaoks halvasti lõppeda. See oli Grigoril selge. Ta läks majja, istus uuesti voodi juurde.

«Kas oleme ööd siin või?» küsis Prohhor.

«Jah. Võib-olla jääme veel homsekski.»

Varsti tuli peremees — lühikesekasvuline ja igerik kavalate keerlevate silmadega talumees. Puujalaga kopitledes (tal oli üks jalg põlvest saadik maha võetud) lonkas

ta reipalt laua juurde, võttis riidest lahti, kõõritas vaenulikult Prohhori peale, küsis:

«Jumal on külalisi saatnud? Kustpoolt?» Ja ilma vastust ootamata käskis naist: «Anna kiiresti midagi hamba alla, ma olen näljane nagu hunt!»

Ta sõi kaua ja ahnelt. Ta vilav pilk peatus tihti Prohhoril, liikumatult lamaval Aksinjal. Kambrist väljus Grigori, teretas peremeest. See noogutas vaikides pead, küsis:

«Taganete?»

«Taganeme.»

«Olete oma sõdimise lõpetanud, teie ausus?»

«Näib nii.»

«Kas see on teie naine?» noogutas peremees Aksinja poole.

«Naine, jah.»

«Miks sa ta koikusse panid? Kus me siis ise magame?» pöördus ta rahulolematult naise poole.

«Ta on haige, Vanja, on ju ikkagi kahju.»

«Kahju! Kõiki neid ei jõua ära kahetseda, näe, kui palju neid siia trügib! Te olete meile tülinaks, teie ausus . . .»

Grigori hääles kõlas temale mitteomane palumistoon, peaaegu anumine, kui ta, pererahva poole pöördudes, kätt vastu rinda surudes ütles:

«Head inimesed! Aidake mind mu hädas, Kristuse nimel. Edasi viia teda ei või, sureb ära, lubage ta teie juurde jätta. Hoolitsemise eest ma maksan nii palju kui nõuate ja terve elu pean teie headust meeles . . . Ärge aidelge ära, olge nii head!»

Algul peremees keeldus kategooriliselt, põhjendades sellega, et pole aega haiget põetada, et ta on neile tülinaks, pärast aga, kui oli lõpetanud lõunastamise, ütles:

«Iseenesest mõista — kes siis hakkab teda muidu põetama? Aga kui palju te määraksite põetamise eest? Kui palju te raatsite anda meie vaeva eest?»

Grigori võttis taskust kogu raha, mis tal oli, ulatas peremehele. See võtiis kõheldes paki Doni paberraha, — sõrmi ilastades luges üle, päris järele:

«Aga kas teil Nikolai-raha pole?»

«Ei.»

«Võib-olla on kerenkaşid? See raha siin on ikka liiga «bakindel . . .»

«Ka kerenkasid pole. Kui tahate, jätan oma hobuse?»
Peremees kaalutles kaua, siis vastas mõtlikult:
«Ei. Ma võtaksin muidugi hobuse, meil põllupidamises on hobune esimene asi, aga praegusel ajal see ei sobi: kui mitte valged, siis punased võtavad ta niikuinii ära, ja kasutada ei saa. Mul on üks jalutu märakont olemas, ja sellegi pärast süda valutab, muudkui vaata, et ajavad sellelegi päitsed pähe ja viivad õuest minema.» Ta valdis mõtiskledes ja lisas siis, nagu enda vabanduseks juurde: «Te ärge arvake, et ma niisuke hirmus ahne olen, jumal hoidku! Aga otsustage ise, teie ausus: ta lamab haigena maas kuu aega, võib-olla rohkemgi, küll anna talle ühteist kätte, küll võta vastu, peale selle tuleb teda toita, leiba, piima, mõni muna, liharaasuke, eks see kõik maksa ju raha, kas pole tõsi? Peale selle tuleb tema jaoks pesta, teda ennast kasida, ja kõik nii edasi. Muidu askeldaa minu eit majapidamises, aga nüüd tuleb teda põetada. See pole kerge asi! Ei, te ärge olge ihne, pange ikka natuke juurde. Mina olen invaliid, näete — jalutu, mis teenija ja töötegija mina olen? Elame niisama, milleal jumal juhatab, ajame peost-suhu läbi . . .»
Üleskerkiva tumeda ärritusega ütles Grigori:
«Ma ei ole ihne, kulla inimene. Kogu raha, mis mul oli, andsin sinule, mina elan ilma rahatagi ära. Mis sa minult veel tahad?»
«No küll te andsite kogu raha!» muigas peremees umbusklikult. «Teie palga juures peab teil seda terveid kolmtäisi olema.»
«Sa ütle otse,» lausus Grigori kahvatades, «kas jätate haige enda juurde või ei?»
«Ei noh, kui te nii kangesti arvestate, siis pole meil mõtet teda jätta.» Peremehe hääl kõlas ilmselt haavunult. «See pole ka mitte lihtne asi . . . Ohvitseri naine, nii ja naa, naabrid saavad teada, siis tulevad teie kannul seltsi mehed, saavad haisu ninasse, hakkavad protsessima . . . Ei, niisugusel korral viige ta ära, võib-olla mõni naaber on nõus, võtab enda juurde.» Nähtava kahetsusega andis ta raha Grigorile tagasi, võttis tubakakoti välja ja hakkas plotskit keerama.
Grigori tõmbas sineli selga, ütles Prohhorile:
«Ole tema juures, ma lähen otsin korteri.»

Ta võttis juba ukselingist kinni, kui peremees teda peatas:
«Oodake, teie ausus, mis te ruttate? Te arvate, et mul pole vaesest naisterahvast kahju? Isegi väga kahju on, ma olen ka ise sõdur olnud ja pean teie seisusest ja auraadist lugu, aga kas te ei saaks sellele rahale midagi juurde lisada?»
Nüüd ei kannatanud Prohhor välja, nördimusest punane, möirgas ta:
«Mis sulle siis juurde lisada, sa jalutu õelus?! Murda sul viimane jalg ära, vaat mis sulle peab juurde lisama! Grigori Pantelevitš! Luba, ma vanutan ta pehmeks nagu kuerakutsika, siis laadime Aksinja peale ja sõidame edasi, olgu ta kolm korda neetud, see kurivaim! . . .»
Peremees kuulas Prohhori hingeldava kõne ära, ilma et oleks teda sõnagagi katkestanud; lõpuks ütles:
«Te teete mulle ülekohut, kroonumehed! Siin on kokkuleppeasi, ja sõimata, tülitseda pole meil vaja. No mis sa mulle hambaid külge ajad, kasakakene? Kas ma siis rahast räägin? Ma ei kõnelnud sugugi mitte sellest juurdelisamisest! Ma ütlesin selles mõttes, et võib-olla on teil mõni ülearune sõjariist, noh, ütleme, püss või mõni revolver . . . Teil on ükskõik, kas seda on või ei ole, meie jaoks aga on see praegusel ajal terve varandus. Majas peab tingimata sõjariist olema! Vaat kuhu ma sihtisin! Andke see raha, mis te pakkusite, ja lisage sellele püss, ja — käed kokku, jätke oma haige siia, hakkame hoolitsema tema eest nagu oma inimese eest, vannun seda!»
Grigori vaatas Prohhorile, ütles tasa:
«Anna talle minu püss, padrunid, ja siis mine, pane hobune ette. Las Aksinja jääb siia . . . Jumal on mulle kohtumõistja, aga teda surma viia ma ei või!»

27

Hakkasid venima hallid ja rõõmutud päevad. Jätnud Aksinja maha, kaotas Grigori korraga huvi kõige ümbritseva vastu. Hommikul istus ta rekke, sõitis mööda laiuvat, ääretut lumist steppi, õhtul, otsinud kuskil ööseks ulu-

aluse, heitis magama. Ja nii päevast päeva. See, mis tol mus lõunasse nihkuval rindel, ei huvitanud teda. Ta mõistis, et tõeline, tõsine vastupanu oli lõppenud, et kasakate enamikul oli kadunud himu kodustaniitsasid kaitsta, et kõige järgi otsustades olid valged armeed lõpetamas oma viimset sõjakäiku, ja kui nad polnud suutnud püsida Donil, — Kubaanil küll enam püsida ei suuda . . .

Sõda lähenes lõpule. Lahendus oli saabumas kiiresti ja möödapääsematult. Kubaanlased lahkusid tuhandete kaupa rindelt, sõitsid laiali kodudesse. Donlased olid purustatud. Lahingute ja tüüfuse läbi verest tühjaks jooksnud, kolm veerandit oma koosseisust kaotanud Vabatahtlik Armee üksi ei jaksanud edust tiivustatud Punaarmee survele vastu panna.

Põgenike keskel liikus jutte, et Kubaanil kasvab meelepaha, mille oli välja kutsunud kindral Denikini elajalik arveteõiendamine Kubaani Raada liikmetega. Kõneldi, et Kubaan valmistub ülestõusuks Vabatahtliku Armee vastu ja et olevat juba käimas läbirääkimised Punaarmee esindajatega nõukogude vägede takistamatu läbilaskmise kohta Kaukaasiasse. Visalt kõneldi ka sellest, et Kubaani ja Tereki staniitsades suhtutakse donlastesse väga vaenulikult, niisama nagu Vabatahtlikku Armeessegi, ja et kuskil Korenovskaja juures olevat juba toimunud esimene suur lahing Doni diviisi ja Kubaani plastunnide vahel.

Peatustel tähelepanelikult kõnelusi kuulates veendus Grigori iga päevaga ikka enam valgete lõplikus ja mööda pääsematus lüüasaamises. Ja siiski tekkis temas aeg-ajalt ähmane lootus sellele, et hädaoht sunnib valgete killustatud, demoraliseerunud ja omavahel vaenutsevad jõud ühinema, võidukalt pealetungivaile punastele vägedele vastupanu osutama ja nad tagasi lööma. Aga pärast Rostovi loovutamist kaotas ta selle lootuse ja suhtus umbusklikult kuuldusse, et Bataiski all olevat punased päraat visasid lahinguid taganema hakanud. Rõhutud tegevusetusest, tahtis ta mõne väeosaga ühineda, aga kui ta seda Prohhorile ette pani, hakkas see kindlalt vastu:

«Sina, Grigori Pantelevitš, oled nähtavasti lõplikult aru kaotanud!» ütles ta pahaselt. «Mille kuradi jaoks me hakkame sinna möllu sekka tikkuma? Kõik on otsas, näed

iseäi, milleks meil siis ilmaaegu ennast hävitada? Või arvad sa, et meie kahekesi suudame neid aidata? Seni kui meid ei puudutata ja väevõimuga väeosasse ei võeta, peame nii ruttu kui võimalik õnnetuse eest hästi kaugele ära sõitma, sina aga ajad sihukest pagana jama! Ei noh, ole ikka hea mees ja hakkame ilusti rahulikult, vanameeste kombel taganema. Meie sinuga oleme niigi ülearu palju sõdida saanud nende viie aasta jooksul, las nüüd proovivad teised! Kas ma endale selleks tripperi hankisin, et uuesti rindel virelda? Aitäh! Tegid headmeelt! Minul on sellest sõjast isu nii täis, et kohe okse kipub peale, kui temale mõtlen! Tahad — mine ise, aga mina pole nõus. Mina lähen siis hospidali, minule jätkub!»

Pärast pikka vaikimist ütles Grigori:

«Sündigu sinu tahtmine. Sõidame Kubaani, eks siis näe.»

Prohhor ajas oma joont: igas suures asulas otsis ta üles veiskri, tõi pulbreid või tilku, kuid ravis end ilma erilise agaruseta, ja Grigori küsimuse peale, miks ta ainult ühe pulbri sisse võtab, teised aga hävitab, neid hoolikalt lumme sõtkudes, — seletas seda nii, et ta ei taha ennast mitte terveks ravida, vaid ainult haigust summutada, sest niiviisi on tal uue arstliku järelevaatuse puhul kergem pääseda väeossa saatmisest. Velikoknjažeskaja staniitsas soovitas talle keegi kogenud kasakas ravida end pardijalgade keeduveega. Sellest ajast peale küsis Prohhor igas külas või staniitsas, kuhu nad sisse sõitsid, esimeselt vastutulijalt: «Ütelge, olge head, kas teil siin parte kasvatatakse?» Ja kui hämmeldunud elanik vastas eitavalt, tuues põhjenduseks seda, et läheduses pole vett ja parte kasvatada pole mõtet, — lausus Prohhor hävitava põlgusega: «Elate siin, nagu polekski inimesed! Ega te ole vist pardi prääksumistki eluilmas kuulnud! Va stepitännud!» Siis lisas kahetsusega, Grigori poole pöördudes: «Ega muud kui papp on meil põiki üle tee läinud! Mitte miski ei õnnestu! Oleks neil siin pardid — kohe ostaksin ühe, ei hooliks rahast, või varastaksin, ja siis hakkaks minu asi paremuse poole minema, muidu kipub haigus võimust võtma! Alguses oli nali, ainult tukkuda ei lasknud teel, nüüd aga, kurivaim, muutub päris ohtluseks! Ei saa enam reel püsida!»

Kuna ta Grigori poolt kaastunnet ei leidnud, jäi Prohhor kauaks vait ja vahel sõitis tundide kaupa süngelt turritades, ainsatki sõna lausumata.

Piinavalt pikkadena näisid Grigorile edasiliikumisele kuluvad päevad, veel pikemad olid lõputud talveööd. Tal oli külluses aega, et mõtelda oleviku üle ja minevikku meelde tuletada. Ikka ja ikka uuesti arutas ta mälus oma kummaliselt ja halvasti kujunenud elu möödalennanud aastaid. Reel istudes, udune pilk surnud hääletusega täidetud stepi lumistesse avarustesse suunatud, või lebades öösel suletud silmadega ja kokkupigistatud hammastega kuskil umbses, inimesi täiskiilutud toakeses, — mõtles ta aina ühele ja samale: haigele, meelemärkusetule Aksinjale, kes oli võõrasse paika maha jäetud, Tatari külla jäänud omastele... Seal, Donil, oli nõukogude võim, ja ühtelugu küsis Grigori endalt nukra murega: «Kas tõesti hakatakse minu pärast ema või Dunjaškat kimbutama?» Ta püüdis ennast kohe rahustada, tuletas meelde enam kui üks kord teel kuuldud jutte sellest, et punaarmeelased liiguvad rahulikult ja kohtlevad enda alla võetud staniitsades elanikke hästi. Mure vaibus vähehaaval, mõte, et vana ema peab tema eest vastust andma, näis talle juba ebatõenäoline, pöörane, mitte millegagi põhjendatud. Kui Grigori lapsi meelde tuletas, kiskus tal süda hetkeks nukrusest kokku; ta kartis, et neid ei suudeta hoida tüütuse eest, ja samal ajal tundis, et kogu tema armastuse juures laste vastu ei suuda pärast Natalja surma enam ükski õnnetus vapustada teda niisuguse jõuga...

Ühes Sali hobustetalvituse külas elasid nad Prohhoriga neli päeva, et hobustele puhkust anda. Selle aja jooksul oli neil enam kui üks kord juttu sellest, mis edasi teha. Kohe esimesel päeval, niipea kui nad talvituskülaasse jõudsid, küsis Prohhor:

«Kas meie omad hakkavad Kubaanil rinnet pidama või lähevad edasi Kaukaasiasse? Kuidas sa arvad?»

«Ei tea. Aga kas sulle pole ükskõik?»

«Mõtlesid kah välja! Kuidas see võib mulle siis ükskõik olla? Niiviisi kihutatakse meid bassurmaanide maale, kuhugi türklase kanti, ja pärast lase siis seal vilet!»

«Mina pole Denikin ja sina ära minult selle kohta päri, kuhu meid kihutatakse,» vastas Grigori pahuralt.

«Ma küsin sellepärast, et puutus kõrvu niisuke kuuldus, nagu hakkaksid Kubaani jõel ennast uuesti kaitsma, kevadel aga lähevad oma koju tagasi...»

«Kes hakkab ennast kaitsma?» muigas Grigori.

«Noh, kasakad ja kadetid, kes siis muu?»

«Sa ajad rumalat juttu! Kas oled arust lage või, et ei näe, mis ümberringi sünnib? Kõik püüavad rutem jalga lasta, kes see end siis kaitsma hakkab?»

«Oh, poiss, ma näen ise, et meie asi on räbal, aga ikka nagu ei tahaks uskuda...» ohkas Prohhor. «Noh, aga seka puhuks, kui tuleb võõrale maale purjetada või vähina roomata, mis sina teed? Lähed kaasa?»

«Aga sina?»

«Mina teen nii: kuhu sina, sinna minagi. Ega's mina pea üksi siia jääma, kui kõik inimesed sõidavad.»

«Mina mõtlen samuti. Kui oleme juba sattunud lammaste olukorda, siis pole muud kui — hoia oinaste järel...»

«Nemad, need oinad, põrutavad vahel rumalast peast kurat teab kuhu... Ei, sa jäta see lora! Räägi asjalikult!»

«Jäta mind; palun, rahule! Küll edaspidi näeme. Mis me sinuga hakkame enneaegu tulevikku ette arvama!»

«Noh, siis aamen! Enam ei küsi ma sinult mitte midagi,» nõustus Prohhor.

Aga järgmisel päeval, kui nad läksid hobuseid talitama, alustas ta jälle endist juttu.

«Kas oled rohelistest kuulnud?» küsis ta ettevaatlikult, tehes näo, nagu silmitseks kolmeharulise hangu vart.

«Olen kuulnud, mis siis?»

«Mis rohelised need veel on välja ilmunud? Kelle poolt nad on?»

«Punaste poolt.»

«Aga miks neid siis rohelisteks kutsutakse?»

«Katk neid teab, varjavad end metsades, küllap sellest see nimetus tulebki.»

«Võib-olla peaksime ka meie sinuga rohelisteks hakkama?» pani Prohhor pika mõtlemise järel aralt ette.

«Ei ole nagu lusti.»

«Aga kas peale roheliste pole mingisuguseid niisukesi, et rutem koju pääseks? Minul üks kurat kõik — kas rohe-

lised või sinised või mingisugused munarebukollased, mina kastan end heameelega ükskõik mis värvi sisse, kui aga need inimesed sõja vastu oleksid ja kroonumehi koju laseksid . . .»

«Kannata natuke, võib-olla tuleb ka niisuguseid,» andis Grigori nõu.

Jaanuari lõpus, sulailmaga, jõudsid Grigori ja Prohhor udusel keskpäeval Belaja Glina alevisse. Umbes viiteist tuhat põgenikku oli alevisse kokku kiilunud, nendest tublisti pooled olid plekilises tüüfuses. Korterit ja hobustele toitu otsides kõndisid mööda tänavaid kasakad lühikestes inglise sinelites, poolkasukais, bešmettides, sõitis ratsanikke ja vankreid. Kümned kurnatud hobused seisid õuedes sõimede juures nukralt õlgi mäludes; tänavail nähti mahajäetud regesid, voorivankreid, püssirohukaste. Ühest tänavast läbi sõites silmitses Prohhor teraselt plangu külge kõidetud kõrget kõrbi hobust, ütles:

«See on ju vader Andrjuška hobune! Nii et meie küla rahvas on siis siin!» Ja väledasti hüppas ta reelt, läks majja järele küsima.

Mõne minuti pärast väljus majast Prohhori vader ja naaber Andrei Topolskov, kes oli endale sineli õlgadele tõmmanud. Prohhori saatel astus ta tõsiselt ree juurde, ulatas Grigorile musta, hobusehigi järele haiseva käe.

«Sa sõidad küla vooriga?» küsis Grigori.

«Koos murrame murepõlve.»

«Noh, kuidas sõit oli?»

«Eks sõit ole teada . . . Igasse öökorterisse jätame inimesi ja hobuseid maha . . .»

«Kas minu vana on elus ja terve?»

Kuhugi Grigorist mööda vaadates ohkas Topolskov:

«Asi on halb, Grigori Pantelevitš, halvad lood . . . Mälesta isa, eile õhtul heitis hinge, suri . . .»

«Kas maeti maha?» küsis Grigori kahvatades.

«Ei tea õelda, täna ma pole seal käinud. Sõidame, ma juhatan korteri . . . Hoia paremale, vader, neljas maja nurgalt, paremat kätt.»

Ruumika, plekk-katusega maja kohale jõudes peatas Prohhor hobused plangu juures, aga Topolskov soovitas õue sisse sõita.

«Ka siin on kitsavõitu, oma paarkümmend inimest,

aga kuidagi mahute ära,» ütles ta ja hüppas reelt maha, et avada värav.

Grigori astus esimesena kuumaksköetud tuppa. Põrandal lamas ja istus reastikku tuttavaid külamehi. Mõni parandas jalanõusid ja rakmeid, kolm meest, nende hulgas Beshlebnovi taat, kellega Pantelei Prokofjevitš oli koos sõitnud, sõid laua ääres suppi. Grigorit nähes tõusid kasakad püsti, vastasid kooris lühikesele tervitusele.

«Kus siis isa on?» küsis Grigori papaahat maha võttes, toas ringi vaadates.

«Meil on õnnetus . . . Pantelei Prokofjevitš on juba surnud,» vastas Beshlebnov tasa ja, pühkinud kuuekäisega suu puhtaks, pani lusika lauale, lõi risti ette. «Eile õhtul lahkus, ülendagu issand tema hingekest.»

«Tean. Kas matsite maha?»

«Ei ole veel. Kavatsesime teda täna matta, aga praegu on ta näe siin, viisime ta välja, külma kambrisse. Astu siia,» Beshlebnov avas kõrvaltuppa viiva ukse, ütles nagu vabandades: «Kasakad ei tahtnud surnuga ühes toas magada, raske lehk, pealegi on tal siin parem . . . Pererahvas kambrit ei küta.»

Avaras kambris tundus teravat kanepiseemne, hiirte lehka. Kogu nurk oli hirssi, kanepit täis puistatud; pingil seisid jahu- ja võitünnid. Keset tuba lamas saanitekil Pantelei Prokofjevitš. Grigori lükkas Beshlebnovi kõrvale, astus kambrisse, jäi isa ette seisma.

«Kaks nädalat põdes,» kõneles Beshlebnov poolvaljusti. «Juba Metšetka all võttis tüüfus ta maha. Vaat kus sinu isal tuli hingusele minna . . . Niisuke see meie elu on . . .»

Ettepoole kummardudes vaatas Grigori isale. Haigus oli muutnud kalli näo jooned, teinud selle imelikult mittesarnaseks, võõraks. Pantelei Prokofjevitši kahvatud, aukuvajunud põsed olid kaetud hallide habemetüügastega, vurrud rippusid sisselangenud suu kohal, silmad olid poolsuletud ja silmavalgete sinkjas email oli juba kaotanud sätendava elavuse ja läike. Vanamehe allarippuv ülumine lõualuu oli alt punase kaelarätikuga üles seotud, ja punase riide taustal näisid hallid käharjad habemekarvad veel hõbedasemad, valgemad.

Grigori laskus põlvili, et viimset korda tähelepanelikult vaadelda ja jätta meelde kallist nägu, ja tahtmatult võpa-

tas hirmust ja jälkusetundest: mööda Pantelei Prokofjevitši halli, vahakarva nägu ronisid täid, täites silmakoopaid, kortse põskedel. Nad katsid nägu elusa, liikuva loorina, kubisesid habemes, kihasid kulmudes, lebasid halli kihina sinise kasakakuue püstkrael . . .

Grigori ja kaks kasakat raiusid tuuradega haua külmunud, malmkõvasse liivsavimaasse. Prohhor klopsis laua otstest kuidagiviisi kirstu kokku. Kui päev hakkas õhtule kalduma, viisid nad Pantelei Prokofjevitši ja matsid võõrasse Stavropoli mulda. Tund aega hiljem aga, kui alevis süttisid juba tuled, sõitis Grigori Belaja Glinast välja Novopokrovskaja suunas.

Korenovskaja staniitsas tundis ta end halvasti. Pool päeva raiskas Prohhor arsti otsimise peale ja leidis omeli viimaks ühe poolpurjus sõjaväearsti, kelle ta sai suure vaevaga nii kaugele, et see nende korterisse tuli. Sinelit seljast võtmata vaatas arst Grigori läbi, katsus pulssi, ütles kindlalt:

«Korduv tüüfus. Soovitan teil, härra sotnik, reis katkestada, muidu surete teel.»

«Punaseid ootama jääda?» muigas Grigori virilalt.

«Noh, ütleme, et punased on veel kaugel.»

«Küllap tulevad ligidale . . .»

«Selles ma ei kahtle. Aga teil on parem siia jääda. Kahest pahest eelistaksin ma seda, see on väiksem.»

«Ei, ma sõidan ikka kuidagiviisi edasi,» ütles Grigori kindlalt ja hakkas pluusi selga tõmbama. «Rohtu te mulle ei anna?»

«Sõitke, see on teie asi. Mina pidin teile nõu andma, edasi aga talitage, nagu soovite. Mis puutub rohtudesse, siis parim nendest on rahu ja hoolitsus; võiks ju teile midagi kirjutada, aga apteek on evakueeritud ja minul pole midagi peale kloroformi, joodi ja piirituse.»

«Andke või piiritustki!»

«Heameelega. Teel te surete niikuinii, seepärast ei muuda piiritus midagi. Las teie tentsik tuleb minuga kaasa, ma annan teile tuhat grammikest, ma olen helde . . .» Arst lõi käe mütsisirmi äärde, väljus ebakindlal sammul.

Prohhor tõi piiritust, hankis kuskilt viletsa kahehobusevankri, pani hobused ette ja tuppa astudes teatas sünge irooniaga:

«Tõld on ees, teie ausus!»

Ja jälle hakkasid venima rusuvad, nukrad päevad.

Mägede-eelselt alalt tuli Kubaani tõtlik lõunamaakevad. Tasandikulistes steppides sulas lumi jõudsasti, paljastusid rammusalt läikivad mustmullalaigud, kevadised ojad tõstsid hõbedasi hääli, tee tähnistus loikudest ja taamal lõid juba kevadiselt särama sinised kausused, ja sügavamaks, sinisemaks, soojemaks muutus üle Kubaani taevas.

Kahe päeva pärast avanes päikesele talinisu, valge udu hakkas hõljuma künnimaade kohal. Hobused partsisid juba lumest paljandunud teel, üle sõrgatsituttide porri vajudes, nõokestesse kinni jäädes, pingutusega selgi painutades, higist aurates. Prohhor oli neil peremehelikult sabad üles sidunud, ronis tihti vankrist maha, kõndis kõrval, jalgu vaevaga porist välja tõmmates, pomises:

«See pole pori, vaid kleepuv tõrv, jumala tõsi! Hobused ei kuiva äragi ühest peatuskohast teiseni.»

Grigori vaikis, vankris lamades, end külmakartlikult lambanahksesse kasukasse mässides. Kuid Prohhoril oli igav ilma jutukaaslaseta sõita; ta puudutas Grigorit jalgadest või käisest, kõneles:

«Küll on siin tihke pori! Roni maha, proovi! No mis hinnu sul on haige olla!»

«Käi kus kurat!» sosistas Grigori vaevalt kuuldavalt.

Kedagi kohates päris Prohhor:

«Kas edasi on veel paksem pori või samasugune?»

Naerdes vastati talle naljaga, ja rahul sellega, et oli vahetanud mõne sõna elusa inimesega, läks Prohhor tükk aega vaikides, sageli hobuseid peatades, oma pruunilt otsaesiselt jämedat terajat higi pühkides. Neist sõitsid mööda ratsanikud, ja Prohhor ei suutnud välja kannatada, peatas möödasõitjaid, teretas, päris, kuhu sõidavad ja kust nad pärit on, lõpuks kõneles:

«Ilmaaegu sõidate. Sinna edasi on võimatu sõita. Miks? Aga sellepärast, et seal on niisugune hiiglama pori — vastutulijad rääkisid — et hobused ujuvad kõ-

huni, vankritel ei keerle rattad, jalakäijad aga, kes väl-
kest kasvu on, kukuvad lihtsalt teel maha ja upuvad
porisse. Luiskan? Kirju koer luiskab, aga mitte mina
ei luiska! Miks meie sõidame? Meie ei saa teisiti, ma sõi-
dutan haiget peapiiskoppi, temal pole kuidagi võimalik
punastega koos elada . . .»

Suurem osa ratsanikke õnnistas Prohhorit mõne hea-
südamliku sõimusõnaga ja sõitis edasi, mõned aga vaa-
tasid teda enne eemalesõitmist tähelepanelikult, kõnele-
sid:

«Kas Donilt taganevad ka tobud? Kas teil staniitsas
on kõik niisugused nagu sina?»

Või midagi muud selletaolist, aga mitte vähem haa-
vavat. Ainult üks kubaanlane, kes oli kaasmaalaste sal-
gast lahku läinud, vihastus tõsiselt Prohhori peale,
sellepärast et see teda rumala jutuga kinni pidas, ja tah-
tis talle nuudiga üle otsaesise äiata, aga Prohhor hüppas
imekspandava väledusega vankrisse, tõmbas vankri-
teki alt karabiini välja, pani selle põlvedele. Kubaanlane
sõitis ropult vandudes eemale, Prohhor aga karjus talle
järele, täiest kõrist naerdes:

«Siin ei saa nagu Tsaritsõni all maisi sisse peitu puge-
da! Kääritud käistega vahukoorija! Hei, tule tagasi,
pudruhing! Lendasid sisse? Tõsta oma ürp üles,
muidu määrid saba poriga kokku! Lasksid tiivad loss-
kile, va kanaõgija! Naisekints! Pole padruninäru, muidu
kõrvetaksin sulle! Jäta nuut rahule, kas kuuled?!»

Igavusest, tegevusetusest juhmudes lõbustas Prohhor
ennast, kuidas sai.

Grigori aga elas haigestumispäevast alates nagu unes.
Ajuti kaotas ta teadvuse, siis tuli jälle meelemärkusele.
Ühel niisugusel minutil, kui ta pikast teadvusetusest
ärkas, kummardus tema kohale Prohhor:

«Kas oled veel elus?» küsis ta, osavõtlikult Grigori
tuhmunud silmadesse vaadates.

Nende kohal säras päike. Kord keereldes, kord mur-
tud sametmustaks jooneks venides lendasid kisatsedes
taeva sügavas sinas tumedatiivuliste laglede parved.
Uimastavalt lõhnas soojunud mulla, noore rohu järele.
Kiiresti hingates tõmbas Grigori ahnelt kopsudesse
elustavat kevadõhku. Ta kuulis hädavaevalt Prohhori

häält, ja kõik ümberringi oli kuidagi ebareaalne, ebatõe-
päraselt vähendatud, kauge. Tagapool mürisesid tum-
malt kaugusest summutatud suurtükipaugud. Lähedu-
sest kolisesid ühtlaselt ja rütmiliselt raudtelgedega vank-
rite rattad, puristasid ja hirnusid hobused, kostsid
inimeste hääled; lehkas tugevasti värske leiva, heinte,
hobusehigi järele. Grigori ähmastatud teadvusse tungis
see kõik nagu teisest maailmast. Kogu tahet kokku võttes
kuulatas ta hoolega Prohhori häält, suurima jõupingu-
tusega mõistis — Prohhor küsis temalt:

«Kas piima jood?»

Vaevalt keelt liigutades lakkus Grigori kuivanud
huuli, tundis, kuidas talle voolab suhu paksu, külma,
tuttava mageda maitsega vedelikku. Mõne lonksu
järel pigistas ta hambad kokku. Prohhor sulges plasku,
kummardus uuesti Grigori kohale, ja see pigem aimas
Prohhori tuulest lõhkenud huulte liigutuste järgi kui
kuulis tema poole pööratud küsimust:

«Võib-olla jätta sind staniitsasse? On sul raske?»

Grigori näos peegeldus kannatus ja rahutus; veel
kord võttis ta oma tahte kokku, sosistas:

«Vii edasi . . . kuni suren . . .»

Prohhori näo järgi taipas ta, et see oli teda kuulnud,
ja sulges rahustatult silmad, võttes meelemärkusetust
vastu nagu kergendust, vajudes teadvusetuse sügavasse
pimedusse, eemaldudes kogu sellest kisakast, kärarik-
kast maailmast . . .

28

Kogu teekonnast kuni Abinskaja staniitsani jäi Gri-
goril meelde ainult üks episood: pilkaselt pimedal ööl
ärkas ta käredast, läbitungivast külmast. Mööda teed
liikusid mitmelt realt vankrid. Häälte järgi, rataste lak-
hamatu, tumeda kõne järgi otsustades oli voor hiigla-
suur. Vanker, milles sõitis Grigori, oli kuskil selle voori
keskel. Hobused läksid sammu. Prohhor matsutas huuli,
nagu ajalt kähistas külmetanud häälega: «Nõ-õ-õ, sõbra-
kesed!» ja viibutas piitsa. Grigori kuulis rihmpiitsa pee-
nikest vilinat, tundis, kuidas hobused kolinal kolke tõm-
matades tugevamini trengidele surusid, ja vanker hak-

kas liikuma kiiremini, vahel tiisliotsaga vastu eesmise vankri pära koputades.

Vaevaga tõmbas Grigori endale kasukahõlma peale, heitis selili. Mööda musta taevast ajas tuul pakse, keerlevaid pilvi lõunasse. Harva-harva süttis tillukese pilvedepilus kollase sädemena hetkeks üksik täht, ja jälle kattis steppi läbipaistmatu pimedus, nukralt vilistas tuul telegraafitraatides ja maa peale langes harva ja peenikest vihma nagu kudruseid.

Paremalt poolt teed lähenes ratsaväe rännakkolonni. Grigori kuulis korrastatud kasakavarustuse ammust ajast tuttavat, ühtlast, rütmilist kõlinat, suure hulga hobusekapjade tumedat ja samuti ühtlast matsumist poris. Oli möödunud juba enam kui kaks sotnjat, aga müdin kostis ikka veel; mööda teeäärt läks arvatavasti polk. Ja äkki tõusis eespool, vaikiva stepi kohal linnuna lendu eeslaulja mehine jämedavõitu hääl:

Oi, kuis jõekesel tollel, vennad, tol Kamõšinkal,
kuulsais steppides neis, mis Saraatovi all...

Ja paljude sadade häälte tiivul kerkis võimsalt vana kasakalaul, ja kõigist kõrgemale paiskus täitehääle imestamisväärselt tugev ja ilus tenor. Vaibuvaid basse kattes väreles veel kuskil pimeduses helisev, südamesse tungiv tenor, aga eeslaulja tõi juba kuuldavale:

Seal elasid, elutsesid kasakad — vabad mehed,
kõik Doni, Grebeni ja Jaiki omad...

Nagu midagi rebenes Grigori sees... Äkki pealetulnud nutt vapustas tema keha, kramp pigistas kõri kokku. Pisaraid neelates ootas ta pinguldatud huviga, millal algab eeslaulja, ja hääletult sosistas tema järel poisikesepõlvest tuttavaid sõnu:

Atamaniks neil Jermak Timofejevitš,
jessauuliks neil Astaška Lavrentjevitš...

Niipea kui laul hakkas kõlama — jäid korraga vait kõik vankreil jutlevate kasakate hääled, vaikisid nõotamised, ja tuhandeinimeseline voor liikus sügavas, erksas vaikuses; ainult rataste kolinat ja pori sõtkuvate

hobusekapjade nätsumist oli kuulda neil hetkedel, kui eeslaulja, püüdlikult hääldades, algussõnu kuuldavale tõi. Musta stepi kohal elas ja võimutses ainuüksi vana, sajandeid üleelanud laul. Lihtsate sõnadega jutustas ta kasakate vabadest esiisadest, kes kunagi olid kartmatult purustanud tsaari malevaid; olid liikunud Donil ja Volgal kergetes vargapaatides; olid riisunud kullikandvaid tsaari laevu; olid «kobanud» kaupmehi, bojaare ja vojevoode; olid heitnud alla kauge Siberi... Ja sünges vaikuses kuulasid võimsat laulu vabade kasakate järeltulijad, kes olid häbistavalt taganemas, purustatud autus sõjas vene rahva vastu...

Polk möödus. Voorist ettejõudnud laulumehed olid juba kaugel ees. Aga kaua veel liikus voor lummutud vaikuses ja vankreil polnud kuulda ei kõnet, ei käratust väsinud hobuste peale. Kaugelt eemalt pimedusest aga tuli hõljudes, laiudes laul, avar nagu suurvee-aegne Don:

Mõtlesid nad ala ühte mõttekest:
läheb juba mööda suvi, soe suveke,
jõuab kätte talv, vennad, käre külmake.
Kus ja kuidas, vennad, talve mööda saadame?
Jaiki peale minna — tee meil liiga pikk,
Volgal sõita — aina vargaks peetaks meid,
Kaasan-linna alla minna — seal ju seisab tsaar,
julm ja kange tsaar, Ivan Vassiljevitš...

Nüüd polnud ka lauljaid enam kuulda, aga täitehääl helises, vajus ja lendas jälle üles. Teda jälgiti ikka sessamas pinevas ja sünges vaikuses.

...Ja veel mäletas Grigori nagu läbi une: ta ärkas soojas toas, silmi avamata tundis kogu kehaga puhta voodipesu mõnusat värskust, sõõrmeisse lõi talle mingisuguste arstirohtude kibekas lehk. Esimesel silmapilgul arvas ta, et viibib laatsaretis, aga kõrvaltoast kuuldus taltsutamatult valju meestenaeru, lauanõude kõlinat, hakkas kostma ebakaineid hääli. Kellegi tuttav bassihääl lausus:

«...kah tarkpea tuli välja! Oleks pidanud järele uurima, kus meie väeosa on, meie oleksime aidanud. Noh, joo, mida kuradit sa mokki ripakile lased?!»

Nutuse purjus häälega vastas Prohhor:

«Aga issand jumal, kust siis mina teadsin? Kas arvate, et minul oli kerge teda poputada? Valmisnäritud toidusuutäitega söötsin teda nagu väikest last, jootsin piimaga, jumala tõsi! Mälun talle leiva valmis ja topin suhu, jumala eest! Mõõgaotsaga surusin hambad lahti... Ükskord hakkasin talle piima suhu valama, tema tõmbas hingekurku ja pidi peaaegu surema... Kui alnult mõtelda!»

«Kas vannitasid teda eile?»

«Vannitasin ja lõikasin masinaga juukseid, piima peale aga raiskasin kogu raha... Ega mul rahast kahju ole, võtaks teda tühi! Aga vaat kuidas see oli, mälu da ja teda käest toita? Arvad, et lihtne? Ära ütle, et see oli lihtne, muidu löön sind ega hooli sinu aukraadist!»

Grigori juurde tuppa astusid Prohhor, Harlampi Jermakov, peetpunane Petro Bogatõrjov, hall karakull papaaha kuklasse lükatud, ja Platon Rjabtšikov ning veel kaks tundmatut kasakat.

«Ta vaatab!!!» karjus Jermakov metsikult, ebakindlate sammudega Grigori poole sööstes.

Hoogus ja lõbus Platon Rjabtšikov kisendas, pudelit raputades, nuttes:

«Griša! Sa mu kallis! Tuleta meelde, kuidas me Tširil pummeldasime! Ja kuidas sõdisime? Kuhu on meie uljus kadunud?! Mis teevad kindralid meiega ja mis nad on teinud meie armeega?! Katk nende sisse! Oled ellu ärganud? Säh, joo, saad kohe terveks! See on puhas piiritus!»

«Suure vaevaga leidsime su üles!» pomises Jermakov mustade kilavate silmade rõõmsalt särades. Ja vajus raskelt Grigori koikule, rõhus selle oma raskusega alla.

«Kus me oleme?» küsis Grigori vaevalt kuuldavalt, hädamisi silmi liigutades, kasakate tuttavaile nägudele vaadates.

«Võtsime Jekaterinodari ära! Varsti puhiseme edasi! Joo! Grigori Pantelevitš! Sa me kullake! Tõuse jumala pärast üles, mitte ei või sind lamamas näha!» Rjabtšikov vajus Grigorile jalutsisse, aga Bogatõrjov, kes naeratas vaikides ja välimuse järgi oli kõigist kainem, haaras tal vöörihmast kinni, tõstis ilma vaevata üles ja pani ettevaatlikult põrandale.

«Võta talt pudel ära! Jookseb välja!» hüüdis Jermakov ehmunult, ja laia purjus naeratusega Grigori poole pöördudes ütles: «Tead, miks me pummeldame? Esiteks lihtsalt pahameelest, teiseks said kasakakesed võõrsil noosi... Rüüstasime viinalao, et ei jääks punastele... Mis seal oli-i-i... Uneski ei näe midagi säärast! Hakkasid tsisterni pihta püssidest laskma, lasevad augu sisse — sealt voolab juga piiritust. Lasksid ta üleni auklikuks, ja igaüks seisab augu juures, paneb alla, kes mütsi, kes ämbri, kes plasku, mõned hoiavad lihtsalt kamaluid, ja joovad siinsamas... Kaks vabatahtlikku, kes ladu valvasid, löödi maha, noh, pääsesid siis juurde, ja läks nali lahti! Üks kasakas ronis minu juuresolekul tsisterni otsa, tahtis ammutada otse külla juurest hobuseämbri-täie, kukkus sinna sisse ja uppus. Tsementpõrand lausa ujus piiritusest, seda oli seal põlvist saadik, mehed muudkui kõnnivad selle sees, kummardavad alla, joovad nagu hobused jões, otse jalgade alt ja heidavad siinsamas maha... Naera või nuta! Seal lämbub mõnigi surnuks. Saime seal meiegi noosi. Meile pole palju vaja: veeretasime kohale umbes viiepangelise vaadi, noh, meile jätkubki. Rõõmutse, hing! Niikuinii on otsas vaikne Don! Platoni pidid nad seal peaaegu ära uputama. Paiskasid maha, hakkasid jalgadega sõtkuma, ta rüüpas korda kaks — ja valmis. Suure vaevaga tirisin ta sealt välja...»

Nad kõik lehkasid tugevasti piirituse, sibula, tubaka järele. Grigori tundis kerget iiveldusehoogu, peapööritust, — nõrga, piinatud naeratusega sulges ta silmad.

Nädal aega lamas ta Jekaterinodaris, Bogatõrjovi tuttava arsti korteris, pikkamisi paranedes haigusest, siis, nagu kõneles Prohhor, «pööras paremuse poole» ja Abinskaja staniitsas istus esmakordselt taganemisteekonna jooksul hobuse selga.

Novorossiiskis oli käimas evakuatsioon. Laevad vedasid Türgimaale Venemaa kukrumehi, mõisnikke, kindralite ja mõjukate poliitikategelaste perekondi. Sadamasildadel käis ööd ja päevad laadimine. Junkrud töötasid laadijate artellides, kuhjates laevaruumid täis sõjavälevara ja hiilguslike põgenejate sumadane ja kaste.

Vabatahtliku Armee väeosad, kes olid põgenemises donlastest ja kubaanlastest ette jõudnud, veeresid esimestena Novorossiiskisse, hakkasid transpordilaevadesse laadima. Ettenägelikult asus Vabatahtliku Armee staap sadamasse saabunud inglise drednoodile «India Keiser». Lahingud olid käimas Tonnelnaja juures. Kümned tuhanded põgenikud täitsid linnatänavaid. Sõjaväeosi tuli aina juurde. Sadamasildade juures oli kirjeldamatu rüsin. Mahajäetud hobuseid hulkus tuhandelistes karjades Novorossiiskit ümbritsevate mägede lubjakivinõlvadel. Sadamasildade juurde viivad tänavad olid ummistatud kasakasadulate, rakmete, sõjaväevara virnadest. Kõike seda polnud enam kellelgi vaja. Linnas liikus kuuldusi, et laevadele laaditakse ainult Vabatahtlik Armee, donlased ja kubaanlased aga lähevad rännakukorras Gruusiasse.

25-nda märtsi hommikul läksid Grigori ja Platon Rjabtšikov sadamasse järele kuulama, kas laaditakse teise Doni korpuse üksusi, sest eelmisel päeval oli kasakate keskel levinud kuuldus, nagu oleks kindral Denikin andnud käsu viia Krimmi kõik donlased, kes olid säilitanud relvastuse ja hobused.

Sadama olid ummistanud Sali ringkonna kalmõkid. Nad olid toonud Manõtšilt ja Salilt kohale hobuste ja kaamelite karjad, vedanud mere juurde oma puust elukonnid. Haistnud tükk aega rahva hulgas magedaid lambarasvalehku, läksid Grigori ja Rjabtšikov kai ääres seisva suure transpordilaeva maabumistrepi juurde. Maabumistreppi kaitses Markovi diviisi ohvitseride tugevdatud karaul. Trepi juures tungles, pealelaadimist oodates, donlasi-suurtükiväelasi. Laevaahtris seisid kaitsevärvi presendiga kaetud suurtükid. Suure vaevaga läbi rahvahulga ettepoole trüginud Grigori küsis uljas ilmeliselt mustavurruliselt vahtmeistrilt:

«Missugune patarei see on, semlak?»

Vahtmeister kõõritas Grigori poole, vastas vastu tahtmist:

«Kolmekümne kuues.»

«Kargini oma?»

«Just nii.»

«Kes juhib siin pealelaadimist?»

«Seal ta seisab käsipuu juures, mingisugune polkovnik.»

Rjabtšikov puudutas Grigorit käisest, ütles vihaselt:

«Lähme siit minema, käigu nad kus kurat! Kas nendelt siin saab siis mingit selgust? Kui sõdisime, oli meid vaja, nüüd aga pole neil meist asja . . .»

Vahtmeister naeratas, pilgutas järjekorda asetunud patareilastele silma:

«Teil on õnne, artilleristid! Härrasid ohvitseregi ei võeta.»

Pealelaadimise järele valvav polkovnik tuli kiiresti mööda maabumistreppi; tema järel ruttas komistades paljaspäine tšinovnik, kalli kasuka hõlmad eest lahti. Ta surus kotikmütsi anuvalt vastu rinda, kõneles midagi, ja tema higisel näol ja lühinägelikes silmades oli niisugune paluv ilme, et polkovnik ägestudes pöördus temast ära, karjus toorelt:

«Ma ütlesin teile juba kord! Ärge tülitage mind, muidu ma lasen teid kaldale viia! Te olete hulluks läinud! Kuidas kurat me saame teie kolu kaasa võtta? Kas te olete pime või mis? Ei näe, mis toimub? Ah, käige kus seda ja teist! Kaevake jumala pärast kas või kindral Denikinile endale! Ütlesin, et ei või — ja ei või, kas saate vene keelest aru?!»

Kui ta pealetükkivat tšinovnikut eemale tõrjudes Grigorist möödus, astus see tal teele ette ja, käsi mütsiäärmi juures, küsis erutudes:

«Kas ohvitserid võivad loota pealelaadimist?»

«Sellesse laeva mitte. Pole ruumi.»

«Missugusesse siis?»

«Küsige evakpunktis järele.»

«Meie käisime seal, keegi ei tea midagi.»

«Mina ka ei tea, laske mind mööda!»

«Aga te laadite ju kolmekümne kuuendat patareid! Miks pole meile ruumi?»

«Las-ke möö-da, ütlen ma teile! Mina pole teadete büroo!» Polkovnik katsus Grigorit kergelt eemale tõugata, aga see seisis kindlalt jalul. Ta silmis süttis ja kustus sinakaid sädemeid.

«Nüüd pole meid teile enam vaja? Aga enne oli vaja? Võtke käsi ära, mind te kohalt ei tõuka!»

Polkovnik vaatas Grigorile silma, vaatas ringi; maa bumistrepil seisvad markovlased olid ristanud püssid, hoidsid pealesuruvat rahvahulka vaevaga tagasi. Grigorist mööda vaadates küsis polkovnik väsinult:

«Missugusest väeosast te olete?»

«Mina olen üheksateistkümnendast Doni polgust, teised on eri polkudest.»

«Kui palju teid üldse on?»

«Kümmekond meest.»

«Ei saa. Pole ruumi.»

Rjabtšikov nägi, kuidas Grigoril väratasid sõõrmed, kui ta poolvaljusti ütles:

«Mis sa siis vigurdad, rästik?! Tagalatäi! Lase meid kohe läbi, muidu . . .»

«Nüüd Griša virutab talle mõõgaga!» mõtles Rjabtšikov vihase heameelega, aga nähes, kuidas kaks markovlast, endale püssipäradega rahvahulgas teed tehes, polkovnikule appi ruttavad, puudutas Grigorit hoiatavalt käisest:

«Ära jända temaga, Pantelevitš! Lähme . . .»

«Teie olete idioot! Ja teil tuleb oma käitumise eest vastust anda!» ütles kahvatanud polkovnik, ja kohale jõudnud markovlaste poole pöördudes osutas Grigorile:

«Härrased! Vaigistage seda langetõbist! Siin peab ometi korra looma! Minul on kiire asi komandandi juurde, siin aga ole lahke, kuula igasuguseid meelitusi igasugustelt . . .» ja libises kiiresti Grigorist mööda.

Korralikult põetud inglise vurrukestega pikk markovlane, kes kandis sinist porutšikupagunitega pekešši, astus Grigorile üsna lähedale.

«Mis te soovite? Miks te rikute korda?»

«Kohta laevas, vaat mida ma soovin!»

«Kus on teie väeosa?»

«Ma ei tea.»

«Teie dokument?»

Porutšiku kaaslane, näpitsprille kandev prunthuuleline noormees, ütles murduva bassihäälega:

«Ta tuleb vahtkonnaruumi viia. Ärge raisake aega, Võssotski!»

Porutšik luges Grigori tunnistuse tähelepanelikult läbi, andis selle tagasi.

«Otsige oma väeosa üles. Soovitan siit ära minna ja laadimist segada. Meil on käsk areteerida kõiki, kes laadimist hoolimata, kes ilmutavad distsiplineerimatust, segavad laadimist.» Porutšik surus huuled tugevasti kokku, ootas mõni hetk ja, kõõrdi Rjabtšikovile vaadates, pöördus Grigori poole, sosistas: «Võin teile soovitada: hoidke kolmekümne kuuenda patarei komandöriga, asuge nende järjekorda ja te saate laevas koha.»

Rjabtšikov, kes oli porutšiku sosinat kuulnud, ütles roomsalt:

«Mine Kargini juurde, mina aga lähen kiiresti poiste järele. Mis sinu asjadest veel võtta peale seljakoti?»

«Lähme koos,» ütles Grigori ükskõikselt.

Teel kohtasid nad tuttavat kasakat, Semjonovi küla meest. Hiiglasuures kummvankris vedas ta sadamasse virna presendiga kaetud leibu. Rjabtšikov hõikas sellelt:

«Fjodor, tervist! Kuhu viid?»

«A-a-a, Platon, Grigori Pantelevitš, tere! Varustame oma polku teekonnaks leivaga. Suure vaevaga küpsetasime, muidu oleks tulnud paljast putru õgida . . .»

Grigori astus peatunud vankri juurde, küsis:

«Kas leivad on sul kaalutud? Või ära loetud?»

«Kes kurat neid luges? Kas teil on leiba vaja või?»

«On vaja.»

«Võta!»

«Kui palju võib?»

«Nii palju kui ära viid, meile jätkub teda!»

Rjabtšikov vaatas imestusega, kuidas Grigori võtab vankrist ühe pätsi teise järel, — ei suutnud küsimata jätta:

«Mille tondi jaoks sa teda nii palju võtad?»

«On vaja,» vastas Grigori lühidalt.

Ta palus voorimehelt kaks kotti, pani leivad sinna sisse, tänas abi eest, ja jätnud jumalaga, käskis Rjabtšikovil:

«Võta, viime ära.»

«Kas sa kavatsed siin talvitada või?» küsis Rjabtšikov pilkavalt, kotti õlale vinnates.

«See pole minule.»

«Kellele siis?»

«Hobusele.»

Rjabtšikov viskas koti kärmesti maha, küsis hämmeldunult:

«Nalja teed või?»

«Ei, tõemeeli.»

«Tähendab, sina ... mis sa oled otsustanud, Pantelevitš? Tahad siia jääda, kas ma saan õigesti aru?»

«Saad õigesti aru. Noh, võta kott, läheme. Peab ju ometi hobust söötma, ta on juba kogu sõime ära närinud. Hobust läheb veel tarvis, ega's jalamehena hakka teenima ...»

Kogu tee kuni korterini Rjabtšikov vaikis, aeg-ajalt kehitas ägisedes kotti seljal; värava juurde jõudes küsis:

«Kas ütled poistele?» Ja ilma vastust ootamata ütles kerge solvumisvarjundiga hääles: «Seda sa mõtlesid toredasti välja ... Ja mis siis meie teeme?»

«Tehke nagu tahate,» vastas Grigori teeseldud ükskõiksusega. «Kui meid ei võeta, meie jaoks ruumi ei leidu, — pole vaja! Milleks kuradiks meil tarvis on end neile peale sundida! Jääme siia. Katsume õnne. Mine ometi edasi, miks sa väravasse kinni jäid?»

«Ma jäin selle jutu peale mõtlema ... Isegi väravat ei näe. No küll on lood! Sa andsid mulle nagu teibaga pähe, Griša. Lõid mu kohe arust lagedaks. Mina veel mõtlen: «Milleks kuradiks ta seda leiba norib?» Nüüd saavad meie poisid teada, satuvad ärevusse ...»

«Noh, aga mis sina teed? Ei jää?» tundis Grigori huvi.

«Mis sa nüüd!» hüüdis Rjabtšikov ehmunult.

«Mõtle järele.»

«Pole midagi mõteldagi! Sõidan ilma pikema jututa, niikaua kui võimalus on. Ühinen Kargini patareiga ja sõidan.»

«Ilmaaegu.»

«Ilmaaegu jah! Mulle on oma pea kallim, vennas. Ei ole nagu himu, et punased tema kallal oma mõõku proovivad.»

«Oh, mõtle järele, Platon! Asi on niisugune ...»

«Ära kõnelegi! Ma sõidan otsekohe.»

«Noh, kuidas tahad. Ma ei püüa sulle auku pähe rääkida,» ütles Grigori pahameelega ja astus esimesena majatrepi kiviastmeile.

Ei Jermakovi, ei Prohhorit ega Bogatõrjovi olnud korteris. Perenaine — elatanud küürakas armeenlanna — ütles, et kasakad olid ära läinud ja lubanud varsti tagasi tulla. Ilma et oleks riidest lahti võtnud, lõikas Grigori taivapätsi suurteks viilukateks, läks kuuri hobuste juurde. Ta jagas leiva ära, pani ühepalju ette oma ja Prohhori hobusele — ja oli parajasti võtnud panged ning tahtis mujna vett tooma, kui uksele ilmus Rjabtšikov. Sinelihalmades hoidis ta ettevaatlikult suurteks tükkideks murtud leiba. Peremeest haistes hirnus Rjabtšikovi hobune tähidalt, tema peremees aga möödus vaikides tagasihoidlikult naeratavast Grigorist, puistas tükid sõime, ütles, ilma et oleks Grigorile vaadanud:

«Ära irvita, palun! Kui on tarvis — tuleb ka minul hobust sööta ... Sa arvad, et mina oleksin heameelega söötnud? Oleksin iseendal kraest kinni võtnud ja sellesse kolm korda neetud laeva viinud, ega muud! Tuline hirm kihutas ju taga ... eks ole üksainus pea õlgadel? Jumal hoidku, kui see ära raiutakse — teine ei kasva niipea ...»

Prohhor ja teised kasakad tulid alles õhtu eel tagasi. Jermakov tõi hiiglasuure pudeli piiritust, Prohhor aga kotitäie hermeetiliselt suletud purke sogaselt kollase vedelikuga.

«Näe, teenisime natuke juhuslikult! Jätkub terveks nõks.» Kiideldes osutas Jermakov pudelile, seletas: «Satusime kokku sõjaväearstiga, kes palus aidata tal ravimeid laost sadamasse vedada. Laadijad keeldusid töötamast, junkrud üksi tassisid laost, noh, meie lõime ka nende kilda. Doktor tasus piiritusega meie abi eest, need purgid aga varastas Prohhor, jumal nuhelgu, ma ei valeta!»

«Aga mis nendes on?» uudishimutses Rjabtšikov.

«See on etem kui piiritus, vennas!» Prohhor loksutas purki, vaatas vastu valgust, kuidas tumeda klaasi all mullitseb paks vedelik, lõpetas endaga rahulolevalt: «See on see kõige kallim välismaa vein. Seda antakse ainult haigetele, nii ütles mulle junkur, kes inglise keelt mõistab. Istume laeva, joome mure pärast, laseme lahti laulu «Oma kallist kodumaakest», ja trimpame kohe kuni Krimmini, purgid aga loobime merre.»

«Mine ruttu, istu laeva, muidu peetakse seda sinu pärast kinni, ei saadeta välja. «Kus on Prohhor Zõkov,»

ütlevad nad, «see kangelaste kangelane, ilma temata ei saa me sõita!»» ütles Rjabtšikov pilkavalt, ja vaikinud veidi, osutas kollase, ärasuitsetatud sõrmega Grigorile. «Näe, tema otsustas mitte sõita. Ja mina ka.»

«Tohoh?» hüüatas Prohhor, imestuse pärast peaaegu purki maha pillates.

«Mis asi? Mis te olete siin välja mõtelnud?» küsis Jermakov kulmu kortsutades, teraselt Grigorile vaadates.

«Otsustasime mitte sõita.»

«Miks?»

«Sellepärast, et meie jaoks pole kohti.»

«Täna pole — homme on,» lausus Bogatõrjov veendunult.

«Aga kas sina sadamas käisid?»

«Noh, ja siis?»

«Nägid, mis seal sünnib?»

«Noh, nägin.»

«Küll nohhitab! Kui nägid, mis siis enam rääkida. Ainult meid Rjabtšikoviga kahekesi oldi nõus võtma, ja seejuures veel ütles üks vabatahtlik, et me ühineksime Kargini patareiga, teisiti ei saa.»

«Ega see patarei ole veel peale laaditud?» küsis Bogatõrjov reipalt.

Teada saades, et patareimehed seisid järjekorras, peale laadimist oodates, — hakkas ta kohe minekuks seadma: pani seljakotti pesu, tagavarapüksid, pluusi, leiba ja jättis jumalaga.

«Jää, Petro!» soovitas Jermakov. «Meil pole mõtet lahku minna.»

Ilma et oleks vastanud, ulatas Bogatõrjov talle higise käe, kummardas veel kord lävelt, ütles:

«Jääge terveks! Kui jumal annab, saame veel kokkul» — ja jooksis välja.

Pärast tema lahkumist valitses toas kaua raske vaikus. Jermakov käis köögis perenaise juures, tõi neli klaasi, valas neisse vaikides piiritust, asetas lauale suure vaskteekannu külma veega, lõikas pekki lahti, ja istus ikka niisama vaikides laua juurde, toetas küünarnukid vastu lauda, vaatas tükk aega tõntsilt enda jalge ette maha, siis jõi otse teekannu tilast vett, ütles pisut kähedalt:

«Kubaanis haiseb vesi igal pool petrooleumi järele. Millest see küll võiks olla?»

Keegi ei vastanud talle. Rjabtšikov hõõrus puhta lapiga mööga higiseks tõmbunud külgi, Grigori soris oma kirstukeses, Prohhor vaatas hajameelselt aknast välja mägede paljastele nõlvadele, mis olid üleni kirjud hobusekarjadest.

«Istuge laua juurde, joome.» Ilma et ootama jääda, valas Jermakov endale pool klaasitäit suhu, rüüpas vett peale, ja tükki roosat pekki mäludes, lõbusamaks muutunud silmadega Grigorile vaadates küsis: «Kas punased seltsimehed ei tee meile lõppu peale?»

«Ega nad kõiki tapa. Rahvast jääb siia üle tuhande maha,» vastas Grigori.

«Ega ma kõikide pärast kurvastagi,» naeris Jermakov. «Mul on mure oma naha pärast . . .»

Pärast seda, kui nad olid tublisti joonud, muutus jutt lõbusamaks. Veidi aja pärast aga ilmus ootamatult külmast sinine, tusane, sünge Bogatõrjov. Ta viskas läve juures maha terve virna tuliuusi inglise sineleid, hakkas vaikides riidest lahti võtma.

«Tere tulemast!» tervitas Prohhor pilkavalt kummardades.

Bogatõrjov heitis temale vihase pilgu, ütles ohkega:

«Isegi siis, kui kõik need Denikinid ja teised I . . . . . paluksid, ka siis ei sõidaks ma! Seisin järjekorras, külmasin ära nagu koer pakase käes, ja kõik asjata. Lõppes just enne mind. Kaks meest seisid minu ees, üks lasti läbi, teine mitte. Pool patareid jäi maha, mis see kõik on, ah?»

«Vaat nii petetakse teiesugust!» pahvatas Jermakov naerma, ja piiritust maha loksutades valas Bogatõrjovile klaasi täis. «Säh, rüüpa nüüd oma raske kurvastuse peale! Või jääd sa ootama, millal sind paluma tullakse? Vaata aknast välja, kas seal ei tule mitte kindral Wrangel sulle järele?»

Bogatõrjov pinnis vaikides piiritust. Tal polnud sugugi tuju naljatamiseks. Jermakov ja Rjabtšikov aga — ise poolpurjus — jootsid täis vanaeidekese-perenaise ja kõnelesid juba sellest, et minna otsima kuskilt lõõtspillimängijat.

«Minge parem jaama,» soovitas Bogatõrjov, «seal tõh jendatakse vaguneid. Terve rong riidevarustusega.»

«Milleks kuradiks seda sinu riidevarustust vaja on!» karjus Jermakov. «Meile jätkub neist sineleist, mis sina siia tassisid. Ülearune võetakse niikuinii ära. Petrol Koeranael! Meie peame siin nõu punasteks hakata, saad aru? Me oleme ju kasakad — või kes? Kui punased meid ellu jätavad — lähme nende juurde teenima! Meie oleme Doni kasakad! Puhastverd, ilma muu seguta. Meie ülesanne on raiuda! Tead, kuidas ma raiun? Tagasitõmbega! Seisa ette, ma proovin sinu peal! No vaat, nõrgaks jäid? Meil on ükskõik, keda raiuda, kui aga raiuda saab. Eks ole õigus, Melehhov?»

«Jäta mind rahule!» tõrjus Grigori väsinult.

Verd täisvalgunud silmi kõõritades püüdis Jermakov oma kirstul lebavat mõõka kätte saada. Bogatõrjov tõukas teda heasüdamlikult eemale, palus:

«Sa ära väga tormitse, Anika-sõdur, muidu ma valgistan su kohe ära. Joo viisakalt, sa oled ju ohvitser! aukraadis.»

«Ma vilistan selle aukraadi peale! Seda on mulle praegu vaja nagu seale range. Ära tuleta meelde! Ise oled nii sugune. Las ma lõikan sul pagunid ära? Petja, mu südamеke, oota, oota ma kohe . . .»

«Vara veel, küllap jõuab sellega,» naeris Bogatõrjov, hoogu sattunud sõpra eemale tõrjudes.

Nad jõid koiduni. Juba õhtul ilmusid kuskilt tundmatud kasakad, üks neist kaherealisega. Jermakov tantsis «kasatšokki», kuni ta ümber kukkus. Ta tiriti eemale, kirstu juurde, ja ta uinus kohe paljal põrandal, jalad laiali, pea ebamugavalt selga heidetud. Rõõmutu pummeldus kestis hommikuni. «Mina olen Kumšatskajast! . . . Staniitsast endast! Kus meil olid härjad — ei ulata sarveni! Hobused olid nagu lõvid! Ja mis on nüüd talus järele jäänud? Ainult üks luitunud lits! Ja seegi kärvab varsti, pole talle süüa anda . . .» rääkis joobnult nuttes elatanud kasakas — üks pummeldusele tulnud juhuslikke tuttavaid. Keegi katkises tšerkessikuues kubaanlane tellis lõõtspillimängijalt «naurskajat», ja, käed maaliliselt laiali heidetud, libises niisuguse üllatava kergusega mööda tuba, et Grigorile näis, nagu ei

poudutaks kubaanlase mägilasesaabaste tallad üldse läpast, ärahõõrutud põrandat.

Kesköösl tõi üks kasakas ei tea kust kohale kaks kõrget kitsakaelalist savikannu; nende külgedel paistsid tumedalt poolmädanenud etiketid, korgid olid lakiga kinni pitseeritud, kirsspunaste lakkpitserite all rippusid rasked tinaplommid. Prohhor hoidis kaua käes pangesuurust kannu, liigutas raskelt huuli, püüdes seletada võõrkeelset pealkirja etiketil. Hiljuti ärganud Jermakov võttis ta käest kannu, pani põrandale, paljastas mõõga. Prohhor ei jõudnud ah'ki ütelda, kui Jermakov hoogsa löögiga raius kannul kaela vaksakõrguselt maha, hüüdis valjusti: «Pange nõud alla!»

Paks, kummaliselt aromaatne ja kibekas vein joodi mõne minutiga ära, ja pärast laksutas Rjabtšikov kaua valmustuses keelt, pomises: «See pole vein, vaid püha ohtusõõmaaeg! Niisugust peaks ainult enne surma jooma, ja ka siis ei tohiks seda kõik saada, vaid ainult need, kes pole eluaeg kaarte mänginud, tubakat nuusutanud, naisi puudutanud . . . Peapiiskopi jook, ühe sõnaga!» Nüüd tuli Prohhoril meelde, et temal on kotis purgid tervistava veiniga.

«Oota, Platon, ära nii väga kiida! Minul on sellest paremat veini! See siin on rämps, aga vaat mis mina laost sain, see on alles vein! Viiruk meega, võib-olla paremgi! See, vennas, pole peapiiskopi, vaid — otse õelda — tsaari jook! Enne jõid tsaarid, nüüd sai meile osaks . . .» kiitles ta, üht purki avades.

Va märjukese peale maias Rjabtšikov rüüpas korraga pool klaasitäit sogaselt-kollast paksu vedelikku, kahvatas silmapilk ja ajas silmad pungi.

«See pole vein, vaid karbolhape!» kähises ta ja, tulivihaselt paisanud klaasijäänud vedeliku Prohhorile särgi peale, läks taarudes koridori.

«Luiskab, rästik! See on inglise vein! Esimene sort! Ärge uskuge teda, vennad!» kisendas Prohhor, püüdes purjus häälte kärast üle karjuda. Ta jõi klaasi ühe sõõmuga tühjaks ja muutus otsekohe valgemaks kui Rjabtšikov.

«Noh, kuidas on?» päris Jermakov, sõõrmeid laiali ajades, Prohhorile tuhmunud silmadesse vaadates. «Kuidas

see tsaari vein on? Kange? Magus? Räägi ometi, kuri vaim, muidu ma löön selle purgi vastu sinu pead purukst

Prohhor kõngutas pead, kannatas vaikides, siis kõksa tas, hüppas kärmesti üles ja jooksis Rjabtšikovi järel välja. Naerust lämbudes pilgutas Jermakov Grigorile saladuslikult silma, läks õue. Minuti pärast tuli ta tuppa tagasi. Ta mürisev naer kattis kõik hääled.

«Mis sul on?» küsis Grigori väsinult. «Mis sa hirnud, loll? Leidsid imerohu või?»

«Oh, poiss, mine vaata, kuidas nad sisikonda välja pöö ravad! Tead, mis nad jõid?»

«Noh?»

«Inglise täimääret!»

«Luiskad!»

«Jumala tõsi! Mina ka, kui laos käisin, arvasin esialgu, et see on vein, pärast aga küsisin doktorilt: «Mis asi see on, härra doktor?» — «Rohi,» ütleb. Mina küsin: «Kas pole juhuslikult kõikide hädade vastu? Pole piiritusega tehtud?» — «Jumal hoidku,» ütleb, «see on täivõie, mille liitlased meile saatsid. See on välispidine rohi, sissevõt miseks ei või teda kuidagi tarvitada!»»

«Miks sa, kurjategija, neile siis ei öelnud?» heitis Grigori pahameelega ette.

«Las, kuradid, puhastavad end enne allaandmist, ega nad kärva!» Jermakov pühkis naerust esiletunginud pisa raid, lisas mitte ilma kahjurõõmuta juurde: «Ja hakkavad ka natuke tagasihoidlikumalt jooma, muidu ei jõua nende järel klaasigi laualt võtta. Aplaid tuleb niiviisi õpetada! Noh, kas meie sinuga joome või ootame natuke? Joome, ja tulgu lõpp!»

Koidu eel tuli Grigori majatrepile, keeras värisevate sõrmedega endale plotski, hakkas suitsetama, seisis kaua, seljaga vastu udust niisket seina toetudes.

Lakkamatult kostis majast purjus kisa, harmoonika lõõtsuvaid käike, uljast vilistamist; innustunud tantsijate kontsad tagusid väsimatult kuiva rütmi . . . Lahest aga tõi tuul laevasireenide sügavaid, madalaid huikeid; sadamas liitusid inimeste hääled lakkamatuks kõminaks, millest tungis läbi valjusid komandohõikeid, hobuste hirnumist, laevade vilesid. Kuskil Tonnelnaja jaama juures oli kät mas lahing. Tumedalt müristlesid suurtükid, paukude

vaheaegadel oli vaevalt kuulda kuulipildujate kuuma ragi nat. Marhotski mäekuru taga lendas kõrgele üles valgust taialipaiskav rakett. Mõneks hetkeks said nähtavaks rohe line tontliku säraga valgustatud küürakad mäetipud, siis kattis märtsiöö vintske pimedus jälle mäed, ja veel selge mini ning sagedamini, peaaegu ühte sulades, hakkasid mürisema suurtüki-kogupaugud.

29

Soolane, raske, külm tuul puhus merelt. Ta tõi kaldale tundmatute võõraste maade hõngu. Aga donlastele polnud mitte ainult tuul, vaid kõik oli võõras selles igavas, tõmbe tuultest läbistatud mereäärses linnas. Nad seisid muulil tiheda, hunnikusse kogunenud massina, ootasid peale taadimist . . . Ranna ääres kees üles rohelisi vahuseid lai neid. Läbi pilve vaatas maa peale mittesoojendav päike. Reidil suitsesid inglise ja prantsuse torpeedolaevad; halli ähvardava mürakana kõrgus vee kohal drednoot. Tema kohal laotus must suitsupilv. Pahaendeline vaikus valitses sadamasildadel. Seal, kus hiljuti oli kõikunud kai ääres viimane transpordilaev, ujus vees ohvitserisadulaid, sumadane, vaipu, kasukaid, punase plüüšiga kaetud toole, veel mingisugust koli, mis oli kiiruga maabumistrepist alla visatud . . .

Grigori oli juba hommikul sadamasse ratsutanud; jät nud hobuse Prohhori hoolde, kõndis ta kaua rahvahulgas, otsis tuttavaid, kuulatas katkendlikke ärevaid kõnelusi. Tema silme ees laskis enda «Svjatoslavi» maabumistrepi juures maha elatanud polkovnik, kellele keelduti laevas kohta andmast.

Mõni minut enne seda oli väike kärsitu, hallide habeme tüügastega ja nutuste, tursunud, kotjate silmadega pol kovnik haaranud karauliülemat mõõga kanderihmast, midagi heledalt pudikeelega kõnelnud, nina nuusanud ja määrdinud taskurätikuga läbisuitsetatud vurre, silmi ja värisevaid huuli pühkinud, siis aga oli kuidagi äkki otsus tanud . . . Ja silmapilk võttis keegi väle kasakas surnu soojast käest niklist läikiva brauningu, helehallis ohvit serisinelis laip veeretati jalgadega nagu palk kastide virna

juurde, ja maabumistrepi juures lõi rahvas veel tihedamalt kihama, veel raevusemalt süttis tüli järjekorras, veel ägedamalt hakkasid klähvima põgenike kähisevad, vihased hääled.

Kui viimane laev hakkas kiikudes kaist eemalduma, kostis rahvahulgast naiste nuttu, hüsteerilisi karjeid, sõimu... Laevasireeni lühike bassihääleline huige polnud veel jõudnud vaikida, kui noor kalmõkk, rebasenahkne karvamüts peas, vette hüppas, laevale järele ujus.

«Ei kannatanud välja!» ohkas keegi kasakaist.

«Tähendab, ta ei võinud mitte kuidagi jääda,» lausus Grigori kõrval seisev kasakas. «Tähendab, ta on punastele tublisti kurja teinud...»

Hambad kokku pigistatud, vaatas Grigori ujuvale kalmõkile. Ikka harvemini vehkisid ujuja käed, ikka madalamale vajusid õlad. Märgunud kasakakuub kiskus allapoole. Laine uhtus kalmõki peast punase rebasenahkse mütsi, heitis selle tagasi.

«Upub ära, neetud pagan!» ütles kahetsevalt keegi vanamees bešmetis.

Grigori pöördus järsult, hakkas hobuse juurde minema. Prohhor ajas elavalt juttu tema juurde kapanud Rjabtšikovi ja Bogatõrjoviga. Grigorit silmates hakkas Rjabtšikov sadulas nihelema, kannatamatult ergutas hobust kontsadega, hüüdis:

«Rutta ometi, Pantelevitš!» Aga ta ei jõudnud Grigori lähenemist ära oodata ja hüüdis juba eemalt: «Lähme minema, seni kui hilja pole. Meid on siin kogunenud umbes poolsada kasakat, mõtleme minna Gelendžikki ja sealt Gruusiasse. Mis sina teed?»

Grigori tuli, käed sügavale sinelitaskuisse pistetud, sihitult sadamas tunglevaid kasakaid sõnalausumatult õlgadega kõrvale tõugates.

«Kas sõidad või ei?» küsis Rjabtšikov tungivalt, ühes tema juurde sõites.

«Ei sõida.»

«Meiega on ühinenud üks kasakaväevanem. Ta tunneb siin teed põhjalikult, ütleb: «Viin pimesi otse Tiflisini välja!» Sõidame, Griša! Ja sealt türklaste juurde, mis? Peab ju kuidagi end päästma! Lõpp läheneb, aga sina oled mingisugune uimane, nagu kala...»

«Ei, ma ei sõida,» Grigori võttis Prohhori käest ratsutid, istus raskelt, vanamehelikult sadulasse. «Ei sõida. Pole mõtet. Ja on ka natuke hilja... Vaata!»

Rjabtšikov vaatas ümber, meeleheite ja vihaga käkerdas kokku, rebis ära mõõgatuti: mägedest liikusid alla punaarmeelaste ahelikud. Tsemenditehaste juures hakkasid palavikuliselt koputlema kuulipildujad. Soomusrongilelt ävati ahelikkude pihta suurtükituli. Aslanidi veski juures lõhkes esimene mürsk.

«Sõidame korterisse, poisid, minu järel!» käskis lõbusamaks muutunud ja kuidagi sirgunud Grigori.

Kuid Rjabtšikov haaras Grigori hobusel ratsutist kinni, hüüdis ehmunult:

«Ei maksa! Jääme siia... Inimeste hulgas, tead, on surmgi kergem...»

«Eh, kurat, sõida! Mis surm? Mis sa jämad?» Grigori tahtis meelepahas veel midagi ütelda, aga kõuesarnane mürin, mis kostis merelt, summutas ta hääle. Liitlas-Venemaa rannast lahkudes pööras end inglise drednoot «India Keiser» ja saatis oma kaheteisttollistest suurtükkidest mürsuvalangu. Lahest väljuvaid laevu kaitstes tulistas ta linna-äärtele laskuvaid puna-roheliste ahelikke, kandis tule mäekuru harjale, kus tulid nähtavale punased patareid. Raske kullikisaga ja ulgumisega lendasid inglise mürsud üle sadamas hunnikusse kogunenud kasakate peade.

Ratsuteid pingule tõmmates, nõtkutaval hobust tagasi hoides hüüdis Bogatõrjov läbi laskmise mürina:

«No küll klähvivad inglise suurtükid ikka käredasti! Aga asjata märatsevad nad punaste vastu! Kasu pole nende laskmisest mingisugust, ainult kära on palju...»

«Las märatsevad! Meil on nüüd ükspuha!» Naeratades ergutas Grigori hobust, sõitis tänavat pidi edasi.

Nurga tagant lendasid talle metsikus galopis vastu kuus paljastatud mõõkadega ratsanikku. Esimesel ratsanikul veretas rinnal punane lint nagu haav.

KAHEKSAS JAGU

1

Kaks ööpäeva puhus lõunast soe tuul. Põldudelt kadus viimne lumi. Ei mürisenud enam vahutavad kevadised ojad, vetemäng stepinõgudes ja -jõekestes oli lõppenud. Kolmandal päeval koidu ajal vaikis tuul ja stepi kohale laskus paks udu, mulluse sulgrohu puhmad tõid niiskusest hõbetama, kurgaanid, nõod, staniitsad, kellatorniде tipud, püramiidjate paplite kõrgusse suunatud ladvad uppusid läbipaistmatusse valkjasse suitsu. Avara Doni stepi kohal võttis asu helesinine kevad.

Udusel hommikul tuli Aksinja esmakordselt pärast haigust välja majatrepile ja seisis kaua, joobudes värske kevadise õhu meskisest magususest. Iiveldust ja peapööritust võites läks ta kaevu juurde aias, pani ämbri maha, istus kaevurakkele.

Teistsugusena, imeliselt uuendatuna ja veetlevana ilmutas end talle maailm. Säravate silmadega vaatas ta ergutatult ringi, lapse kombel näperdades kleidivolte. Udusse mähitud kaugus, lumesulamisveest üleujutatud õunapuud aias, märg tara ja tee selle taga mulluste sügavaks uhtud rattaröövbastega — kõik paistis talle ennenägematult ilus, kõik õitses sügavais ja õrnades värvides, nagu päikese käes särades.

Läbi udu nähtavale ilmunud tükk selget taevast pimestas teda külma sinaga; kopitanud õlgede ja lumest paljastunud mustmulla lõhn oli nii tuttav ja meeldiv, et Aksinja tõmbas sügavalt hinge ja suunurgakestega naeratas; kuskilt udusest stepist kostnud lihtne lõokeselaul äratas temas ebateadliku nukruse. Just see võõrsil kuuldud laululuke pani Aksinja südame kiiremini tuksuma ja surus silmist kaks nappi pisarat välja . . .

Ilma midagi mõtlemata nautides tagasitulnud elu, tundis Aksinja määratut soovi puudutada kõike kätega, kõike silmitseda. Ta oleks tahtnud katsuda niiskusest mustaks tõmbunud sõstrapõõsast, suruda põsk vastu õunapuuoksa, mis oli kaetud sinkjashalli sametise kirmega, oleks tahtnud astuda üle lõhutud tara ja minna läbi pori, silmalt, sinna, kus orasepõld laia nõo taga muinasjutuliselt rohetas, uduse kaugusega ühte sulades . . .

Mõne päeva veetis Aksinja ootuses, et iga silmapilk ilmub Grigori, pärast aga sai peremehe juurde sisseastunud naabreilt teada, et sõda pole lõppenud, et paljud kasakad olid Novorossiiskist sõitnud merd mööda Krimmi, need aga, kes olid jäänud, olid läinud Punaarmeesse ja kaevandustesse.

Nädala lõpul otsustas Aksinja kindlasti koju minna, ja varsti leidus talle ka teekaaslane. Kord õhtul astus ilma koputamata tarre väike vimmas vanamees. Ta kummardas vaikides, hakkas laia määrdinud, õmblustest hargnenud inglise sinelit lahti nööpima.

«Kuidas siis nii, hea inimene, sa pole «teregi» ütelnud ja asutad end siia elama?» küsis peremees, imestusega kutsumata külalist silmitsedes.

See aga võttis kiiresti sineli maha, raputas seda läve juures, riputas hoolikalt konksu otsa, ja lühikeseks pöetud halli habet siludes ütles naeratades:

«Anna jumala pärast andeks, kulla inimene, aga mina olen praegusel ajal niisukest õpetust saanud, et alguses võta riidest lahti, ja siis alles palu öömaja, muidu ei anta. Rahvas on tänapäeval tooreks muutunud, ei rõõmusta külaliste üle . . .»

«Kuhu me su siis paneme? Näed, elame kitsalt,» ütles peremees juba leplikumalt.

«Mul pole rohkem ruumi vaja kui tuvi nokatäis. Vaat siinsamasse läve juurde tõmban enda kerra ja magan.»

«Kes sa siis oled, vanaisa? Põgenik?» uudishimutses perenaine.

«Just seda, olen põgenik. Põgenesin, põgenesin jooksuga, jooksin kuni mereni, nüüd aga tulen sealt juba pikkamisi tagasi, olen väsinud jooksmast,» vastas jutukas vanamees, läve juurde maha kükitades.

«Aga kes sa oled? Kust pärit?» päris peremees edasi.

Vanamees võttis taskust suured rätsepakäärid, keeru-
tas neid käes ja ikka samaviisi naeratades ütles:

«See on dokument minu ameti kohta, tulen temaga juba Novorossiiskist alates, pärit aga olen ma kaugelt Vjošenskaja staniitsa tagant. Sinna ma nüüd lähengi, — sain meres soolast vett rüübata.»

«Ka mina olen vjošenskajalane, vanaisa,» ütles Aksinja, rõõmu pärast punastades.

«Õelge nüüd!» hüüdis vanamees. «Näe kus kaasmaalannaga kokku sattusin! Kuigi seda nüüdsel ajal imeks pole panna: meie oleme praegu nagu juudid, oleme mööda ilmamaad laiali pillatud. Kubaanis on nii: viska koera kepiga, satub doni kasaka pihta. Igal pool on neid — ei jõua ära lugeda, ja kui palju maa alla on maetud — veel seda enam. Küll olen ma igasugu asju selle põgenemise kestel näha saanud, head inimesed. Misukest viletsust rahvas kannatab, ei jõua ära rääkidagi! Tunaeile istun jaamas, minu kõrval istub suursugune naisterahvas prillidega, otsib läbi prillide endal täisid. Need aga aina kõnnivad tema peal. Ja eks tema siis nopib neid sõrmedega, ise aga krimpsutab nägu, justkui oleks haput metsõuna hammustanud. Hakkab seda vaest täikest puruks litsuma — ja krimpsutab veel hullemini nägu, see kisub tal kohe üleni viltu, niivõrd vastik on tal! Teine, kõva südameline aga tapab inimese ega krimpsuta nägu, ei kõverda suud. Minu silme all raius üks niisuke vahva mees kolm kalmõkki maha, siis pühkis mõõga hobuselaka sisse puhtaks, võttis paberossi välja, hakkas suitsetama, sõidab minu juurde, küsib: «Mis sa silmi pungi ajad, taat? Tahad, raiun sul pea maha?» — «Mis sa räägid, pojuke, jumal kaitsku! Sa raiud mul pea maha, aga kuidas ma siis leiba mälun?» — Naeris teine ja sõitis eemale.»

«Mõnel, kes on selle asjaga vilunud, on kergem inimene tappa kui täi puruks litsuda. Nüüd revolutsiooni ajal on inimene odavaks läinud,» lausus peremees sügavamõtteliselt vahele.

«Tõesõna!» kinnitas külaline. «Inimene pole loom, ta harjub kõigega. Eks ma siis küsingi selle naisterahva käest: «Kes teie olete? Näo järgi nagu poleks lihtsaid inimesi.» Vaatas teine mulle otsa, vesi tuli tal silma. «Mina olen kindralmajor Gretšihhini naine.» Säh sulle

kindral, mõtlen, säh sulle ka major, täisid aga on teisel nagu kärnasel kassil kirpe! Ja ütlen talle: «Vabandage, ekstsellents, kui teie hakkate oma putukakesi niiviisi hävitama, siis jätkub teil tööd Maarja kaitsmise päevani. Ja küünekesed murrate endal kõik ära. Litsuge neid kõiki korraga!» — «Kuidas nii?» küsib tema. Mina andsingi talle nõu: «Võtke riided maha,» ütlen, «laotage kõva koha peale laiali ja vajutage pudeliga.» Vaatan — ahmis mu kindralproua asjad kokku ja — veepumba taha, vaatan — veeretab särgil rohelisest klaasist pudelit, ja nii vahvasti, nagu oleks ta eluaeg seda veeretanud! Ma imetlesin teda ja mõtlesin: jumalal on kõike palju, laskis putukakesi ka suurtsugu inimeste kallale, et las imevad ka nende magusat verekest, ega's nad alati pea end töörahva verd täis jooma ... Jumal pole mõni tühipaljas! Tema tunneb oma tööd. Mõnikord on ta inimeste vastu hea ja korraldab kõik nii õigesti, et paremat ei oska välja mõelda ...»

Lakkamatult lobisedes ja nähes, et pererahvas teda väga tähelepanelikult kuulab, andis rätsep osavasti mõista, et ta võiks jutustada veel palju huvitavat, aga on nii näljane, et uni tikub peale.

Pärast õhtusööki end magama seades küsis ta Aksinjalt:

«Kas sina, kaasmaalanna, mõtled kauaks siia võõrusele jääda?»

«Tahan hakata koju minema, vanaisa.»

«Noh, siis lähemegi koos, on ikkagi lõbusam.»

Aksinja oli heameelega nõus, ja hommikul jätsid nad pererahvaga jumalaga ning lahkusid kaugest stepikülast Novo-Mihhailovskist.

Kaheteistkümnendal päeval jõudsid nad öösel Miljutinskaja staniitsasse. Öökorterisse palusid end suurde, väliselt rikkasse majja. Hommikul otsustas Aksinja teekaaslane nädalaks ajaks staniitsasse jääda, puhata ja veriseks hoordunud jalgu ravida. Edasi minna ta ei suutnud. Majas leidus tema jaoks rätsepatööd, ja tegevust ihkav vanamees seadis end kärmesti akna juures sisse, võttis

käärid ja nööriga kokkuseotud prillid välja, hakkas nobedalt mingit vana hilpu üles harutama.

Aksinjat jumalaga jättes tegi vana naljahammas ja lõbus jutumees tema üle ristimärgi, ja ootamatult tuli talle vesi silma, aga ta pühkis pisarad kohe ära, ütles oma tavalise lõbususega:

«Häda pole sõber, aga teeb inimesi sõpradeks ... Näe, nüüd on sinust juba kahjugi ... Noh, pole midagi parata, mine üksi, tütreke, sinu teejuht on korraga kõiki jalgu lonkama hakanud, küllap teda vist söödeti kuskil odraleivaga ... Aga tõtt öelda, marssisime me sinuga tubli tüki maad ära, minu seitsmekümne aasta kohta isegi üle aru. Kui tuleb juhus — ütle minu vanaeidele, et tema va kallis on elus ja terve, küll teda uhmris tõugati ja lõugutiga kolgiti, aga tema on ikka elus, õmbleb teel headele inimestele pükse ja ilmub varsti kenasti koju ... Nii ütlegi talle siis, et: vana lollpea on taganemise lõpetanud ja tungib jälle peale kodu poole, ei jõua ära oodata, millal ahju juurde saab ...»

Veel mõne päeva veetis Aksinja teel. Bokovskajas sai Tatari külasse sõitva vankri peale. Õhtul hilja astus ta oma päraniavatud õueväravast sisse, heitis pilgu Melehhovi tarele ja pidi peaaegu lämbuma äkki kurku tõusnud kuuma nutu kätte ... Tühjas, elutamatuse hõnguga täidetud köögis nuttis ta välja kõik kaua aja jooksul kogunenud kibedad naisepisarad, siis käis Doni ääres vett toomas, pani ahju küdema, istus laua juurde, laskis käed sülle langeda. Mõttesse jäänud, ei kuulnud ta, kuidas uks kriuksatas, ja ärkas siis, kui sisseastunud Iljinitšna tasa ütles:

«Noh, tere, naabrinaisuke! Küll olid sa kaua ära võõrsil ...»

Aksinja heitis talle ehmunud pilgu, tõusis püsti.

«Mis sa mulle otsa vaatad ja vaikid? Või tõid halbu teateid?» Iljinitšna astus pikkamisi laua juurde, istus pingiotsale, uuriv pilk kogu aeg Aksinja näol.

«Ei, mis teateid mul on ... Ma ei oodanud teid, jäin kuidagi mõttesse ega kuulnud, kui te sisse astusite ...» lausus Aksinja hämmeldunult.

«Oled kõhnaks jäänud, ime, et hing sees seisab.»

«Olin tüüfuses ...»

«Aga meie Grigori ... Kuidas temaga on? ... Kus te temaga lahku läksite? On ta elus?»

Aksinja jutustas lühidalt. Iljinitšna kuulas teda, ilma et oleks ühtki sõna vahele lausunud, lõpuks küsis:

«Kui ta sinust lahku läks ja edasi sõitis, ega ta siis haige olnud?»

«Ei, ta polnud haige.»

«Ja rohkem pole sa temast midagi kuulnud?»

«Ei.»

Iljinitšna ohkas kergendatult:

«No vaat, aitäh hea sõnumi eest. Siin külas räägitakse temast kõiksugu juttu ...»

«Mida siis?» küsis Aksinja vaevalt kuuldavalt.

«Niisama, tühja ... Kõiki ei jõua ära kuulata. Meie küla meestest on ainult Vanka Beshlebnov tagasi tulnud. Tema on näinud Grišat Katerinodaris, — olevat haige olnud, aga teisi ma ei usu!»

«Aga mis kõneldakse, vanaema?»

«Saime kuulda, et keegi Singini küla kasakas olevat kõnelnud, nagu oleksid punased tapnud Griša Novorossiiski linnas. Ma käisin jalgsi Singinis — ega ema süda malda ju, — leidsin selle kasaka üles. Salgas teine maha. Ütles, et pole näinud ega kuulnud. Veel räägiti, nagu oleks ta vangi pandud ja seal tüüfuse kätte surnud ...»

Iljinitšna langetas silmad ja vaikis kaua, oma pahkluke raskeid käsi vaadeldes. Vanaeide tursunud nägu oli rahulik, huuled karmilt kokku pigistatud, aga korraga läksid ta tõmmud põsenukid kuidagi äkki kirsspunaseks ja silmalaud hakkasid kiiresti värisema. Ta vaatas Aksinjale kuivade, hullunult põlevate silmadega, ütles kähiselt:

«Aga mina ei usu! Ei või olla, et ma viimasest pojast ilma jääksin! Mis eest peaks jumal mind karistama? ... Mul on ainult veidi veel elada jäänud ... Üsna vähe on mul elada jäänud, muret aga olen ilma selletagi ülearu maitsnud! ... Griša on elus! Mu süda aimab seda, et on elus mu kallis!»

Aksinja pöördus sõnatult ära.

Kaua valitses köögis vaikus, siis paiskas tuul eeskotta viiva ukse lahti, ja hakkas kostma, kuidas tumedalt mõir-

gab tulvavesi Doni taga paplite vahel ja rahutult hõikle vad suurvee peal metshaned.

Aksinja sulges ukse, najatus ahjule.

«Te ärge kurvastage tema pärast, vanaema,» ütles ta tasa. «Kas haigus saab niisugusest jagu? Ta on kõva kohe nagu raudne. Niisugused ei sure. Ta sõitis kogu tee paukuva pakase käes ilma kinnasteta . . .»

«Kas ta ikka lapsi ka meelde tuletas?» küsis Iljinitšna väsinult.

«Tuletas nii teid kui lapsi meelde. On nad terved?»

«On küll, mis neil häda. Aga meie Pantelei Prokofjevitš suri taganemisel. Jäime üksi . . .»

Aksinja lõi vaikides risti ette, endamisi imestades selle üle, kui rahulikult vanaeit mehe surmast teatas.

Laua najale toetudes tõusis Iljinitšna raskelt püsti.

«Jäin kauaks sinu juurde istuma, väljas on juba pime.»

«Istuge, vanaema.»

«Seal on Dunjaška üksi, peab minema!» Pearätikut kohendades vaatas ta köögis ringi, krimpsutas nägu. «Ahi ajab suitsu sisse. Oleks pidanud kedagi siia korda risse võtma, kui sa ära sõitsid . . . Noh, jumalaga!» Ja juba ukselinki käes hoides ütles ta, ilma et oleks tagasi vaadanud: «Kui koduse elu korda saad — astu meie poole sisse, tule vaatama. Ehk kuuled Grigorist midagi, — ütle.»

Sellest päevast alates muutus Melehhovite ja Aksinja vahekord järsku teiseks. Mure Grigori elu pärast nagu lähendas ja ühendas neid. Järgmisel hommikul, kui Dunjaška silmas õues Aksinjat, hõikas ta teda, astus tara juurde ja Aksinja kõhnu õlgu kallistades naeratas talle sõbralikult ja lihtsalt.

«Oh, küll sa oled kõhnaks jäänud, Ksjuša! Ainult kondid on veel järel.»

«Küllap jääd kõhnaks niisugusest elust,» naeratas Aksinja vastu, mitte ilma sisemise kadeduseta silmitsedes küpses ilus õitsvat, punapõselist tütarlapsenägu.

«Kas ema käis eile sinu juures?» küsis Dunjaška millegipärast sosinal.

«Käis.»

«Ma arvasingi, et ta sinu juurde läks. Päris Griša kohta?»

«Jah.»

«Ei nutnud?»

«Ei, ta on tugev vanaeit.»

Usaldavalt Aksinjale vaadates ütles Dunjaška:

«Oleks parem, kui ta nutaks, tal oleks siiski kergem . . . Tead, Ksjuša, ta on sellest talvest saadik kuidagi imelikuks muutunud, pole enam niisuke nagu enne. Kui ta isast kuulda sai, arvasin ma, et tal lõhkeb süda, ehmusin hirmsasti, aga tema ei valanud mitte üht pisaratki. Ütles ainult: «Ülendagu issand tema hingekest, nüüd on siis minu armsake kõikidest piinadest pääsenud . . .» Ja õhtuni ei rääkinud mitte kellegagi. Küll mina katsusin igat moodi temaga juttu teha, aga tema ainult tõrjub käega ja vaikib. No sain vast hirmu tunda sel päeval! Õhtul panin loomad lauta, tulin õuest tuppa ja küsin temalt: «Ema, mis me õhtuks süüa keedame?» Tal läks süda kergemaks, hakkas teine kõnelema . . .» Dunjaška ohkas ja mõtlikult kuhugi üle Aksinja õla vaadates küsis:

«Kas meie Grigori on surnud? On see tõsi, mis räägitakse?»

«Ei tea, kallike.»

Dunjaška vaatas kõrvalt uurivalt Aksinjale, ohkas veel sügavamini.

«Ema on igatsusest tema järele päris haige kohe! Ta ei nimetagi teda teisiti kui: «minu noorem». Ja mitte kuidagi ei usu, et teda elus poie. Aga tead, Ksjuša, kui ta kuuleb, et Grigori tõepoolest surnud on, siis sureb ta ise kurvastusest. Elu on temast juba eemale jäänud, üksainus pide on tal — Grigori. Ta on ka pojalaste vastu kuidagi lahkusetuks muutunud, ja töö ei edene enam tema käes. Sa mõtle, ühe aasta jooksul on meie perekonnast neli inimest . . .»

Kaastundmusest aetuna sirutus Aksinja üle tara, kaebustas Dunjaškat, suudles teda tugevasti põsele.

«Lahuta kuidagiviisi ema meelt, hea laps, ära lase tal liiga kurvastada.»

«Millega tema meelt siis lahutada?» Dunjaška kuivatas silmad rätikuotsaga, palus: «Astu meie poole sisse, aja temaga juttu, tal saab ikkagi kergem. Ei maksa sul midagi meist kõrvale hoida!»

«Astun kunagi sisse, tingimata astun!»

«Mina sõidan vist homme põllule. Me lõime Anikuška

eidega ühte, tahame külvata kas või kaks tiinugi nisu. Kas sina ei mõtle endale külvata?»

«Mis külvaja mina olen?» naeratas Aksinja nukralt. «Pole millegagi külvata, ja pole ka mõtet. Minul üksi on vähe vaja, elan niigi ära.»

«Mis sinu Stepanist kuulda on?»

«Ei midagi,» vastas Aksinja ükskõikselt, ja endale ootamatult ütles: «Mina ei kurvasta just väga tema järele.» Kogemata väljalipsanud ülestunnistus viis ta segadusse, ja kohmetust varjates ütles ta kiiresti: «Noh, jumalaga, tüdruk, lähen taret koristama.»

Tehes, nagu poleks ta Aksinja hämmeldust märganud, ütles Dunjaška kõrvale vaadates:

«Oota veidi, tead, mis ma tahan sulle ütelda: kas sa ei aitaks meid töös? Maa kuivab ära, kardan, et me ei saa hakkama, kasakaid aga on terve küla peale ainult kaks järele jäänud, ja needki on sandid.»

Aksinja nõustus meelsasti ja rahulolev Dunjaška läks end põllule sõiduks valmis seadma.

Terve päeva tegi ta toimekalt ettevalmistusi: sat jas Anikuška lesega vilja, parandas kuidagiviisi äkke määris vankrirattaid, seadis korda külvimasina. Ohtul aga pani rätikusse puhastatud nisu ja viis surnuaiale, puistas Petro, Natalja ja Darja haudadele, et hommikul lendaksid linnud kalliste kalmude peale. Oma lapselikus lihtsameelsuses uskus ta, et surnud kuulevad lõbusat linnuvidinat ja et see rõõmustab neid . . .

Alles koidu eel jäi Doni-äärsel vaikseks. Tumedalt kull ses vesi üleujutatud metsas, uhtudes paplite kahvatu rohelisi tüvesid, kiigutades tammepõõsaste ja noore haa viku uppunud latvu; üleujutatud järvedes kahisesid vaa lust kallutatud kõrkjapöörised; tulvaveel, umbsete aba jais, — seal, kus suurvesi, tähistaeva hämarat valgust peegeldades, seisis liikumatult, nagu lummutult, — huik lesid vaevalt kuuldavalt lagled, vilistasid uniselt laaned piilpardid ja vahel harva kõlasid vabas avaruses ööbima jäänud läbilendavate luikede valjud hõbedased hääled. Aeg-ajalt lõi pimeduses laksu veteavarusel roitev kala, mööda kuldsete valgustäppidega ülekülvatud vett veeres

õõtsuv laine kaugele ja kostis häiritud lindude hoiatavat kisa. Ja jälle laskus vaikus Doni-äärsele. Aga koidu ajal, kui mägede kriidiseljandikud alles vaevalt roosatama lõid, tõusis alamjooksu-tuul. Raske ja võimas, puhus ta vastu voolu. Donil kerkis süllakõrgusi laineid, maruliselt kohises vesi metsas, oigasid kiikudes puud. Tuul möirgas terve päeva ja vaibus hilja öösel. Niisugune ilm püsis mitu päeva.

Stepi kohale laskus sirelikarva vine. Maa kuivas, rohu kasv peatus, ülesküntud põldudes tekkisid lõhed. Muld tuuldus iga tunniga, Tatari küla põldudel aga polnud inimesi peaaegu nähagi. Kogu külasse oli jäänud ainult mõni igivana rauk, taganemiselt ollid tulnud tagasi töövõimetud, külmavõetud ja haiged kasakad, põllul töötasid ainult naised ja alaealised. Mööda inimestest tühjaks jäänud küla kihutas tuul tolmu, paugutas tarede luukidega, sasis õlgi küünide katustel. «Tänavu jääme ilma leivata,» kõnelesid vanamehed. «Ainult naised on põllul ja needki külvavad üle kolme talu. Surnud maa aga ei kanna vilja . . .»

Teisel päeval pärast põllule sõitmist ajas Aksinja enne päikeseloojakut härjad tiigi äärde. Tammi juures seisis, saduldatud hobust ratsuteist hoides, Obnizovite kümneaastane poisike. Hobune mälus mokkadega, tema hallilt sametiselt koonualuselt langes tilku, jalastunud ratsanik aga lõbustas end: loopis vette kuivi savikämpe, vaatas, kuidas vee peal ringid laiali lähevad.

«Kuhu sa mõtled sõita, Vanjatka?» küsis Aksinja.

«Tõin emale sööki.»

«Noh, mis külas kuulda on?»

«Ei midagi. Ätt Gerassim püüdis täna öösel rüsaga hiiglama suure karbi. Ja veel — Fjodor Melnikov tuli taganemiselt koju.»

Varvastele tõustes valjastas poiss hobuse, haaras lakast kinni ja hüppas kuratliku kergusega sadulasse. Tiigi juurest sõitis ta minema sammu — nagu mõistlik peremees, aga veidi aja järel vaatas tagasi Aksinjale ja pani nii kihutama, et luitunud helesinine särgike ta seljal paisus põiena.

Seni kui härjad jõid, heitis Aksinja tammile pikali ja siinsamas tegi otsuseks külasse minna. Melnikov oli sõja-

väes teeniv kasakas ja ta pidi midagi Grigori saatusest teadma. Ajanud härjad põllulaagri juurde, ütles Aksinja Dunjaškale:

«Ma lähen korraks külasse, tulen homme hommikul vara tagasi.»

«Kas on asja?»

«On.»

Hommikul tuli Aksinja tagasi. Ta astus, muretult vitsa raoga vehkides, Dunjaška juurde, kes parajasti härgi ette rakendas, aga ta kulmud olid kortsus, suunurkades seisid kibedad kurrud.

«Melnikovi Fjodor tuli koju. Käisin temalt Grigori kohta pärimas. Ei tea midagi,» ütles ta lühidalt, ja läks järsult ära pöördudes külvimasina juurde.

Pärast külvi asus Aksinja majapidamises tööle: istutas väljale arbuuse, savitas ja võõpas tare, kattis ise, nii hästi kui oskas, küünikatuse allesjäänud õleriismetega. Päevad möödusid töös, aga mure Grigori elu pärast ei lahkunud Aksinjast hetkekski. Stepani meenutas Aksinja vastu meelsusega, ja millegipärast näis talle, et ta ei tule tagasi, aga kui külasse tuli mõni kasakas, küsis ta esiteks: «Kas sa pole minu Stepani näinud?» — ja alles siis püüdis ettevaatlikult ja vähehaaval midagi Grigori kohta teada saada. Nende vahekorrast teadsid külas kõik. Isegi keelepeksu peale maiad eided olid lakanud neid taga rääkimast, kuid Aksinja häbenes oma tundeid näidata, ja ainult vahel harva, kui mõni sõnade peale kitsi kroonumees Grigorit ei maininud, küsis ta, silmi vidutades ja märgatavalt hämmeldudes: «Aga kas meie naabrimees Grigori Pantelevitši pole juhtunud nägema? Ema muretseb tema pärast, on kohe päris ära kuivanud teine . . .»

Ükski küla kasakaist polnud näinud ei Grigorit ega Stepani pärast Doni armee allaandmist Novorossiiskis. Alles juuni lõpul astus Aksinja juurde sisse Stepani polgukaaslane Kolundajevski külast, kes rühkis Doni taha. Tema teataski Aksinjale:

«Ütlen sulle tõtt: Stepan sõitis ära Krimmi. Ise nägin, kuidas ta laeva läks. Rääkida temaga ei saanud. Oli nii sugune rüsin, et tallati kohe peade peal.» Küsimuse peale Grigori kohta vastas põiklevalt: «Nägin teda sadamas, olid teisel pagunid peal, pärast ei juhtunud nägema.

Palju ohvitsere viidi ära Moskvasse, kes teda teab, kus ta praegu on . . .»

Nädal hiljem ilmus Tatari külla haavatud Prohhor Zõkov. Ta toodi Millerovo jaamast küüdivankriga. Sellest kuulda saades jättis Aksinja lehmalüpsmise pooleli, laskis vasika lehma juurde, ja teel rätikut pähe köites läks kiiresti, peaaegu jooksis Zõkovi õue poole. «Küll Prohhor juba teab, tema juba peab teadma! Aga mis siis, kui ütleb, et Grišat pole elus? Mis ma siis teen?» mõtles ta, ja iga minutiga aeglustas ikka enam samme, kätt südamele surudes, kartes kuulda halba teadet.

Prohhor tuli talle kambris vastu, lai naeratus näol, vasaku käe lühikest kõnti selja taha peites.

«Tervist, sõjakaaslane! Tervist! Võl ikka elus! Ja meie arvasime juba, et sa viskasid tolles külas vedru välja. No küll olid ikka raskesti maas . . . Noh, kuidas on, kas tüütus teeb teiesuguse ilusamaks? Aga näe, mis valged pootakad minuga tegid, katk neid võtaks!» Prohhor näitas kaitsevärvi sõduripluusi tühja, sõlme seotud käist. «Naine nägi, valab pisaraid, mina aga ütlen talle: «Ära nuta, loll, mõnel kistakse pea otsast ja ka ei pane pahaks, suur asi siis see käsi! Nüüd pannakse puust käsi külge. See siis ei karda vähemalt külma, ja kui lõikad sisse — ei tule verd.» Hääda, tüdruk, et ma pole õppinud ühe käega asju õiendama. Ei saa pükse kinni, ja lõpp! Kiievist kuni koju sõitsin lahtise püksiklapiga. Kus häbi! Nii et sa juba vabanda, kui märkad minu juures korratust . . . Noh, astu edasi, istu, nagu külaline kunagi. Ajame juttu, seni kui minu eite pole. Saatsin ta, pagana, samagonni järele. Mees tuli koju, käsi ära kistud, aga tal pole millegagi õnnegi soovida. Teie olete kõik niisugused, kui mehi pole, ma tean teie vigurid viimseni ära, va märjasabalised kuradid!»

«Sa võiksid öelda . . .»

«Tean, kohe ütlen. Käskis vaat kuidas tervitada,» Prohhor kummardas naljatades, tõstis pea ja liigutas imestunult kulme: «Säh sulle! Mis sa siis nutad, rumal? Te naised olete kõik sihukeste käänude ja väänudega. Kui ära tapetakse — nutavad, jäi ellu — jälle nutavad. Kuivata silmad ära, kuivata ära, mis sa vesistad? Ütlen sulle ju, et on elus ja terve, on lõusta vaat kui laiaks söönud! Ühes temaga astusime Novoroşsiiskis seltsimees Budjonnõi

ratsa-armeesse, neljateistkümnendasse diviisi. Meie Grigori Pantelevitš võttis sotnja, see tähendab, eskadroni üle, mina olen muidugi teenistuses tema juures, ja läksime rännakukorras Kiievi alla. Noh, tüdruk, küll kütsime neile valgeile poolakaile põrgu kuumaks! Kui sinna minek oli, ütleski Grigori Pantelevitš: «Olen sakslasi raiunud, igasuguste austerlaste kallal mõõka proovinud, kas tõesti on poolakail kõvemad pealuud? Minu arust peaks neid kergem raiuda olema kui oma mehi — venelasi, mis sina arvad?» — ja pilgutab mulle silma, irvitab. Ta on muutunud, sestsaadik kui Punaarmeesse astus, niisuke lõbus teine, sile nagu ruun. Noh, ega me temaga saanud läbi ilma perekonnatülita ... Sõidan kord talle juurde ja ütlen naljapärast: «Oleks aeg vähe peatuda puhkuseks, teie ausus — seltsimees Melehhov!» Kus pööritas minu peale silmi, ütleb: «Sa jäta mul need naljad, muidu läheb halvasti.» Õhtul kutsub mind mingi asja pärast enda juurde, ja eks kurat kfusas mind jällegi nimetama teda «aususeks» ... Kus haarab mauserist kinni! Läks üleni valgeks, ajas hambad irevile nagu hunt, hambaid aga on tal suutäis, mitte vähem kui sada tükki. Mina pugesin hobuse kõhu alla ja lasksin tema juurest jalga. Pidi peaaegu ära tapma, vaat misuke kuradiline!»

«Võib-olla et ta ehk puhkusele ...» kogeles Aksinja öelda.

«Ära mõtlegi!» sähvas Prohhor talle teravalt vastu. «Teenin niikaua, ütleb, kuni endised patud andeks saan. Seda ta teeb — lollil lolli aru ... Ühe alevi juures viis ta meid rünnakule. Minu silme all raius maha neli nende ulaani. Tema, kurivaim, on ju lapsest saadik kurakäeline, eks siis ulataski neid mõlemalt poolt ... Pärast lahingut surus Budjonnõi ise tal rivi ees kätt, ja avaldati tänu eskadronile ja temale. Vaat missuguseid tempe ta teeb, see sinu Pantelevitš!»

Aksinja kuulas teda nagu uimas ... Ta ärkas alles Melehhovi värava juures. Eeskojas kurnas Dunjaška piima; pead tõstmata küsis:

«Sa tulid juuretise järele? Ma lubasin tuua, aga unustasin.» Kuid vaadanud Aksinja pisaraist märgadesse, õnnest säravaisse silmadesse, mõistis ta kõik ilma sõnadeta.

Hõõguvat nägu tema õla vastu surudes, rõõmust lämbudes, sosistas Aksinja:

«On elus ja terve ... Saatis tervisi ... Mine ometi? Mine, ütle emale!»

2

Suve poole tulid Tatari külasse tagasi umbes kolmkümmend kasakat nendest, kes olid olnud taganemisel. Need olid enamikus vanamehed ja vanemate aastakäikude sõdurid; nooremad ja keskealised kasakad aga, maha arvatud haiged ja haavatud, puudusid peaaegu täielikult. Osa neist oli Punaarmees, ülejäänud — kuuludes Wrangeli polkude koosseisu — istusid Krimmis, valmistudes uueks sõjakäiguks Doni peale.

Tublisti pool taganenuist jäi igaveseks võõrsile: mõned said otsa tüüfuse läbi, teised leidsid surma viimastes taplustes Punaarmeega Kubaanis, mõni mees, sattunud vooriist lahku, külmas ära stepis Manõtši taga, kaks võeti vangi puna-roheliste poolt ja jäid teadmata kadunuiks ... Palju kasakaid puudus Tatari külas. Naised saatsid päevi mööda pinevas ja murelikus ootuses, ja iga kord karjamaale lehmadele vastu minnes seisid kaua, silmitsesid käe alt — kas ei tule lilla õhtuhämarusega looritatud maanteel nähtavale hilinenud jalakäijat?

Kui saabus koju mõni räbaldunud, täitanud ja kõhn, aga kauaoodatud peremees, algas tares rõõmus, segane askeldus: soojendati vett mustusest korpunud kroonumehe jaoks, lapsed püüdsid võidu teenida isa ja valvasid iga tema liigutust, õnnest pea kaotanud perenaine tormas kord lauda katma, kord jooksis kirstu juurde, et otsida välja mehele puhas pesupaar. Aga näe, justkui õnnetuseks oli pesunatuke lappimata, ja perenaise värisevad sõrmed ei suutnud kuidagi niiti nõela taha pista ... Sel õnnetukul silmapilgul lubati majja tulla isegi õuekoeral, kes oli peremehe eemalt ära tundnud ja tal käsi lakkudes oli jooksnud tema järel kuni läveni; isegi lõhutud nõu või mahavalatud piima pärast ei saanud lapsed naha peale, ja iga nende pahategu möödus karistamatult ... Vaevalt oli peremees jõudnud pärast pesemist ümber riietuda, kui

juba tare kogunes naisi täis. Nad tulid omaste saatuse järele pärima, püüdsid hirmuga ja ahnelt iga sõna kroonumehe suust. Veidi aja pärast aga väljus mõni naine tarest, käed vastu pisaraist üleujutatud nägu surutud, läks mööda tanumat nagu pime, ilma teed tähele panemata, ja juba itkeski kuskil majakeses uus lesknaine surnu järele ning saateks talle kõlas peenehääleline laste nutt. Nii oli neil päevil Tatari külas: kui rõõm astus ühte majja, tõi ta teise talumatut muret.

Hommikul tõusis noorenenud, puhtaks raseeritud peremees vara enne valget, vaatas majapidamise üle, märkis, mille kallale tuleb kohe asuda. Pärast einet hakkas ta juba tööle. Lõbusalt sahises höövel või koputas kirves kuskil küüni ulu all, vilus, nagu kuulutades, et sellesse tallu on ilmunud töö peale ahned, osavad mehekäed. Seal aga, kus eelmisel päeval oli saadud teada isa ja mehe surmast, valitses hääletu vaikus majas ja õues. Vaikivana lamas murest rõhutud ema ja tema ümber tunglesid, hunnikusse kogunedes, ühe öö jooksul täiskasvanumaks muutunud vaesedlapsed.

Mõne oma küla mehe tagasitulekust kuuldes kõneles Iljinitšna:

«Millal see meie oma küll tuleb! Teised tulevad, aga meie omast pole kuuldagi.»

«Noori kasakaid ei lasta ära, kuidas te sellest aru ei saa, ema!» vastas talle Dunjaška pahameelega.

«Kuidas ei lasta? Aga Tihhon Gerassimov? Ta on Grišast aasta noorem.»

«Ta on ju haavatud, ema!»

«Mis haavatud ta on!» vaidles Iljinitšna vastu. «Ütle nägin teda sepapaja juures, käib nagu nööri mööda. Haavatud pole niisugused.»

«Oli haavatud, aga nüüd on paranemisel.»

«Aga kas meie oma on vähe haavata saanud? Tal on kogu keha arme täis, kas teda pole siis sinu arust vajagi paranemisele lasta?»

Dunjaška püüdis igati tõendada emale, et Grigori tule kule praegu loota ei või, kuid polnud kerge asi Iljinitšnat milleski veenda.

«Ole vait, loll!» käskis ta Dunjaškat. «Mina teen nii samapalju kui sina, ja sa oled alles noor ema õpetama.

Ma ütlen, et peab tulema — siis, tähendab, tuleb. Mine, mine, ma ei taha sinuga sõnugi raisata!»

Vanaeit ootas poega ülima kannatamatusega ja tuletas teda igal puhul meelde. Tarvitses ainult Mišatkal tema vastu sõnakuulmatu olla, kui ta kohe ähvardas: «No oota, sa sagrispea, isa tuleb koju, ma räägin talle ära, küll tema annab sulle naha peale!» Silmates aknast möödasõitval vankril uusi äsjapandud redeleid, ohkas ta ja tingimata ütles: «Tarbeasjade järgi on kohe näha, et peremees on kodu, meie omal aga oleks nagu keegi kodutee kinni pannud . . .» Iial elus polnud Iljinitšna tubakasuitsu sallinud ja oli suitsetajad alati köögist välja ajanud, aga viimasel ajal oli ta ka selles suhtes muutunud. «Mine, kutsu Prohhor,» kõneles ta enam kui üks kord Dunjaškale, «las tuleb, suitsetab ühe plotski, muidu on siin juba päris surnuhais. Vaat kui Griša teenistusest koju tuleb, siis tunneb siin jälle elamise hõngu, kasakalõhna . . .» Süüa tehes valmistas ta iga päev mõne lisatoidu ja pärast lõunat pani malmpotti kapsasupiga ahju. Dunjaška küsimuse peale — milleks ta seda teeb, vastas Iljinitšna imestunult: «Kuidas siis muidu? Võib-olla tuleb meie kroonumees täna, siis saab ta kohe sooja suppi süüa, muidu võtab aega, kuni soojendad ja õiendad, aga eks tema ole ju näljane . . .» Kord arbuusiväljalt koju tulles nägi Dunjaška köögis naela otsas rippumas Grigori vana kuube ja luitunud äärisega mütsi. Dunjaška vaatas küsivalt emale ja see ütles, kuidagi süüdlaslikult ja haledalt naeratades: «Ma võtsin nad kirstust välja, Dunjaška. Tuled õuest sisse, vaatad, ja läheb kuidagi kergemaks . . . Nagu oleks tema juba meiega . . .»

Lõputud kõnelused Grigorist olid Dunjaška ära tüüdanud. Ükskord ei kannatanud ta välja, heitis emale ette:

«Kuidas te ometi ära ei tüdine, ema, ikka ühest ja selsamast kõnelemast? Kõigil on juba villand teie juttudest. Muud teilt ei kuule kui: Griša ja Griša . . .»

«Kuidas ma võiksin tüdineda oma lihasest pojast kõnelemast? Sina sünnita enda omi, siis saad tunda . . .» vastas Iljinitšna tasa.

Pärast seda viis ta Grigori kuue ja mütsi köögist ära enda juurde kambrisse ja mõni päev ei tuletanud poega

valjusti meelde. Aga veidi aega enne luha-heinategu ütles ta Dunjaškale:

«Vaat sina vihastad, kui ma Grišat meelde tuletan, aga kuidas me siis ilma temata elama hakkame? Kas sa sellele oled mõelnud, rumal? Heinategu jõuab kätte, aga meil pole kedagi, kes rehavartki tahuks ... Vaat kuidas meil kõik on käest läinud, ja midagi ei saa me sinuga õieti ära tehtud. Iga asi nutab peremeest taga ...»

Dunjaška vaikis seepeale. Ta mõistis väga hästi, et majapidamisasjad ei tee sugugi nii väga muret emale, et see kõik on ainult ettekäändeks kõnelda Grigorist, kergendada südant. Uue jõuga hakkas Iljinitšna poja järele kurvastama ega suutnud seda varjata. Õhtul keeldus ta õhtusöögist, ja kui Dunjaška talt küsis, kas ta pole haigeks jäänud, vastas vanaeit tasa:

«Olen vanaks jäänud ... Ja süda valutab mul Griša pärast ... Valutab nii, et miski pole mulle armas, ja silmadel on valus maailmavalgust vaadata ...»

Kuid siiski Grigoril ei tulnud Melehhovi talus maja pidada ... Enne luha-heinategu tuli rindelt külasse Miška Koševoi. Ta ööbis kaugete sugulaste juures ja hommikul tuli Melehhovite poole. Iljinitšna valmistas toitu, kui külaline, kes oli viisakalt uksele koputanud, aga polnud vastust saanud, kööki astus; ta võttis peast vana sõdurimütsi, naeratas Iljinitšnale.

«Tervist, tädi Iljinitšna! Ei oodanud?»

«Tere. Kes sa mulle siis oled, et peaksin sind ootama? Oled meie tarast kaugelt mööda käinud,» vastas Iljinitšna jämedalt, vaadates põlastavalt Koševoi vihatavasse näkku.

Niisugusest vastuvõtust mitte põrmugi hämmeldunud Miška ütles:

«Või ainult tarast mööda käinud ... Olime ju ikkagi tuttavad.»

«See on ka kõik.»

«Rohkem pole vajagi, et korra sisse astuda. Ega ma teie juurde elama tulnud.»

«See oleks veel puudunud,» lausus Iljinitšna ja jätkas toidu valmistamist, ilma et oleks enam külalisele vaadanud.

Tema sõnadele tähelepanu pööramata silmitses Miška hoolega kööki, kõneles:

«Astusin sisse, tulin vaatama, kuidas te elate ... Ei ole ju üle aasta üksteist näinud.»

«Me ei tunne just suurt igatsust sinu järele,» pomises Iljinitšna, vihaselt ahjukoldel malmpotte liigutades.

Dunjaška kraamis kambrit ja Miška häält kuuldes kahvatas, lõi tummalt käsi kokku. Istunud pingile, kuulatas ta liikumatult köögis toimuvat jutuajamist. Dunjaška näol läi kord lõkkele puna, kord kattis kahvatus põski nii, et ühukesel ninakühmul tungisid esile pikergused valged triibud. Ta kuulis, kuidas Miška läks kindlal sammul üle köögi, istus tema all kääksatavale toolile, siis tõmbas tikku. Kambrisse imbus paberossisuitsu.

«Vanamees olevat surnud, räägitakse?»

«On surnud.»

«Aga Grigori?»

Iljinitšna vaikis kaua, siis ütles ilmse vastumeelsusega:

«Teenib punaste juures. On endale samasuguse tähe mütsi ette pistnud nagu sinagi.»

«Ammu oleks ta pidanud selle ette pistma ...»

«See on tema asi.»

Miška hääles kõlas ilmne rahutus, kui ta küsis:

«Aga Jevdokeja Pantelevna?»

«Kraamib. Sa oled ju väga varane külaline, head inimesed ei käi nii varahommikul.»

«Muutud siin halvaks. Tundsin igatsust ja tulingi. Mis siin aega valida.»

«Oh, Mihhail, parem oleks, kui sa mind ei vihastaks ...»

«Millega ma teid siis vihastan, tädike?»

«Vaat sellega!»

«Aga siiski, millega?»

«Vaat selle oma jutuga!»

Dunjaška kuulis, kuidas Miška raskelt ohkas. Kauem ei suutnud ta välja kannatada: hüppas püsti, kohendas seelikut, läks kööki. Kollane, tundmatuseni kõhnunud Miška istus akna juures, lõpetas paberossi suitsetamist. Kui ta Dunjaškat nägi, elustusid ta tuhmid silmad, näol tungis esile vaevalt märgatav puna. Kiiresti püsti tõustes ütles ta kähedalt:

«Noh, tere!»

«Tere . . .» vastas Dunjaška vaevalt kuuldavalt.

«Mine, too vett,» käskis vilksamisi tütrele vaadanud Iljinitšna kohe.

Miška ootas kannatlikult Dunjaška tagasitulekut. Iljinitšna vaikis. Vaikis ka Miška, siis kustutas sõrmede vahel suitsuotsa, küsis:

«Miks te minu peale nii tige olete, tädike? Kas ma olen teil tee peal ees või?»

Iljinitšna pöördus ahju juurest nagu ussi nõelatud:

«Kuidas su südametunnistus lubab sul meie juurde tulla, sa häbematu?!» ütles ta. «Ja sa küsid veel minult! Sa mõrtsukas! . . .»

«Mis mõrtsukas ma siis olen?»

«Päris tõeline! Kes tappis Petro? Kas mitte sina?»

«Mina.»

«No vaat! Kes sa siis pärast seda oled? Ja sina tuled meile . . . istud, nagu . . .» Iljinitšnal jäi hing kinni, ta vaikis, agá toibudes jätkas: «Kas ma olen temale ema või kes? Kuidas sa siis oma silmi minu peale tõstad?»

Miška kahvatas märgatavalt. Ta oli seda jutuajamist oodanud. Erutusest pisut kogeldes ütles ta:

«Mul pole põhjust oma silmi kinni pigistada! Aga kui Petro oleks minu kätte saanud, mis tema oleks teinud? Arvad, et oleks pealaele suudelnud? Ka tema oleks minu tapnud. Mitte selleks ei läinud me seal küngastel kokku, et üksteist paitada! Selleks ongi sõda.»

«Aga lang Koršunovi? Rahulikku vanakest tappa, kas see on ka sõda?»

«Kuidas siis?» imestas Miška. «Muidugi sõda! Tunnen ma neid rahulikke! Niisugune rahulik istub kodus, hoiab kätega aluspükse kinni, aga kurja teeb rohkem kui mõni teine positsioonidel . . . Just niisukesed nagu ätt Grišaka ässitasidki kasakaid meie vastu. Nende pärast algaski kogu see sõda! Kes tegi agitatsiooni meie vastu? Nemad, vaat just need rahulikud. Ja sina ütled — «mõrtsukas» . . . Leidsid kah mõrtsuka! Ma ei saanud vanasti talle ega põrsastki tappa ja tean — praegugi ei saa. Mul ei tõuse käsi nende lojuste peale. Kui vahel teised tapsid — isegi siis hoidsin kõrvu kinni ja läksin kuhugi kaugemale ära, et mitte kuulda ega näha.»

«Langu aga . . .»

«Teie ikka selle languga!» katkestas Miška pahaselt. «Temast oli niipalju kasu, kui sokust piima saab, kahju aga oli palju. Ma ütlesin talle: tule majast välja, ei tulnud, noh ja jäigi sinnapaika maha. Olen vihane nende peale, nende vanade kuradite peale! Looma ma ei saa tappa — võib-olla ainult viha pärast, aga niisugust rämpsu, andke mulle andeks, nagu see teie lang või mõni teine vaenlasehing, — võin niipalju kui kulub! Nende peale, nende vaenlaste peale, kes asjata maailmas elavad, on mul kindel käsi!»

«Selle oma kange kindluse tõttu oledki sa üleni ära kuivanud,» ütles Iljinitšna mürgiselt. «Küllap südametunnistus piinab . . .»

«Mis veel!» naeratas Miška heasüdamlikult. «Hakkab mind südametunnistus piinama säherduse vana risu pärast nagu see ätt. Mind on palavik ära piinanud, kohe üleni tühjaks raputanud, muidu ma oleks neid, ema . . .»

«Mis ema ma sulle olen?» kihvatas Iljinitšna. «Hüüa litat emaks!»

«Noh, sa ära mind litata!» ütles Miška pisut tumedalt ja vidutas kurjakuulutavalt silmi. «Mul pole tehtud niisugust kaupa, et pean sinult kõike taluma. Aga ma ütlen sulle tõsiselt, tädi: Petro pärast ära pea minu vastu viha. Tema ise leidis, mida otsis.»

«Oled mõrtsukas! Mõrtsukas! Mine siit minema, ma ei või sind näha!» kordas Iljinitšna järeleandmatult.

Miška hakkas uuesti suitsetama, küsis rahulikult:

«Aga kas Mitri Koršunov — teie lang — pole mõrtsukas? Ja kes Grigori on? Pojast sa vaikid, aga tema'p see tõeline mõrtsukas ongi, puhtatõuline!»

«Ära lora!»

«Eilsest päevast saadik ei lora. Noh, aga kes ta siis sinu arust on? Kui palju ta meie omi on tapnud, kas sa seda tead? Vaat see'p see on! Kui sa, tädike, selle nime annad kõigile, kes sõjas on olnud, siis me oleme kõik mõrtsukad. Korru asi seisab selles, mille pärast tappa ja keda,» ütles Miška paljutähendavalt.

Iljinitšna vaikis seepeale, aga nähes, et külaline ei mõtlegi ära minna, ütles karmilt:

«Aitab! Mul pole aega sinuga kõnelda, võiksid parem teoju minna.»

«Mul iga kuuse all kodu,» muigas Miška ja tõusis püsti.
Polnud nii lihtne asi teda säherduste tempude ja juttudega eemale peletada! Tema, Miška, polnud ju nii tundlik, et pöörata tähelepanu maruvihase vanaeide solvavale käitumisele. Ta teadis, et Dunjaška armastab teda, kõige muu peale aga, selle hulgas ka vanaeide peale, ta vilistas.
Järgmisel hommikul tuli ta uuesti, teretas, nagu poleks midagi juhtunud, istus akna juurde, saates silmadega Dunjaška iga liigutust.
«Tuled õige tihti külastama . . .» lausus Iljinitšna nagu muuseas, ega vastanud Miška tervitusele.
Dunjaška punastas, vaatas emale põlemalöönud silmadega ja langetas pilgu, ilma et oleks sõnagi lausunud. Muiates vastas Miška:
«Ega ma sinu juurde tule, tädi Iljinitšna, ilmaaegu sa särised.»
«Parem oleks, kui sa unustaksid tee meie tare juurde.»
«Kuhu ma siis pean minema?» küsis Miška tõsiseks muutudes. «Teie langu Mitri armu läbi olen ma jäänud üksi nagu silm ühesilmalisel, tühjas tares aga ei saa istuda nagu võsahunt. Kas tahad või ei taha, tädike, aga käin ikka edasi teie juures,» lõpetas ta ja istus mugavamalt, jalgu harki ajades.
Iljinitšna vaatas teda tähelepanelikult. Jah, võib-olla pole niisugust just päris lihtne välja visata. Härja visadus oli terves Miška vimmakas kogus, peakallutuses, kõvasti kokkupigistatud huultes . . .
Pärast seda, kui ta oli ära läinud, saatis Iljinitšna lapsed õue, ütles Dunjaška poole pöördudes:
«Et ta oma jalga enam siia ei too! Said aru?»
Dunjaška vaatas üksisilmi emale otsa. Midagi kõigile Melehhovitele omast ilmus hetkeks tema meeletult vidutatud silmadesse, kui ta ütles, iga sõna nagu ära hammustades:
«Ei! Ta tuleb siiski! Te ei saa ära keelata! Tuleb!» Aga siis ei kannatanud ta välja, kattis näo põllega, jookais eeskotta.
Raskelt hingates istus Iljinitšna akna juurde, istus kaua, vaikides pead noogutades, mittenägev pilk suunatud kuskile steppi, kus päikese käes hõbelev noore kolrohu ääris eraldas maad taevast.

Õhtu eel oli Dunjaška emaga juurviljaaias Doni ääres, mahalangenud tara üles seadmas. Nad polnud ära leppinud ja töötasid vaikides. Nende juurde astus Miška. Sõnalausumata võttis ta Dunjaška käest labida, ütles:
«Sa kaevad madalalt. Kui tuul vähegi puhub, kukub teie tara jälle ümber.» Ja hakkas süvendama auke postide jaoks, siis aitas tara üles seada, kinnitas ta vitstega postide külge ja läks minema.
Hommikul ta tõi ja asetas Melehhovite majatrepi juurde kaks vasthööveldatud rehavart ja hanguvarre; teretanud Iljinitšnat, küsis ta asjalikult:
«Kas heina mõtlete niita luhal? Muist inimesi sõitis juba Doni taha.»
Iljinitšna vaikis seepeale. Ema asemel vastas Dunjaška:
«Meil pole millegagi üle sõita. Paat seisab sügisest saadik küüni all, on päris lõhki kuivanud.»
«Ta oleks tulnud kevadel vette lasta,» ütles Miška laitvalt. «Võib-olla toppida teda takkudega? Ilma paadita on teil tülikas.»
Dunjaška vaatas alandlikult ja ootavalt emale. Iljinitšna kastis vaikides tainast ja tegi näo, nagu ei puutuks kogu see kõnelus sugugi temasse.
«Kas teil takku on?» küsis Miška, vaevalt märgatavalt naeratades.
Dunjaška läks sahvrisse, tõi sületäie kanepitoppe.
Lõunaks sai Miška paadi korda, astus kööki sisse.
«Noh, tõmbasin paadi vette, las liguneb. Kinnitage ta ramba külge, muidu ajab viimati mõni ära.» Ja küsis uuesti: «Kuidas on siis heinateoga, tädike? Võib-olla tuleks teid avitada? Ma olen niikuinii praegu ilma tegevuseta.»
«Küsi temalt,» Iljinitšna noogutas peaga Dunjaška poole.
«Ma küsin perenaiselt.»
«Ma pole siin, nagu näha, perenaine . . .»
Dunjaška hakkas nutma, läks ära kambrisse.
«Siis tuleb avitada,» ütles Miška kindlalt. «Kus teil siin puusepa-tööriistad on? Ma teen teile rehasid, ega vanad vist enam kõlba.»
Ta läks küüni alla ja hakkas vilistades rehapulki höö-

veldama. Väike Mišatka keerles tema ümber, vaatas aru valt silmadesse, palus:

«Onu Mihhail, tee mulle väike reha, mul pole ju kedagi teist, kes teeks. Vanaema ei oska, ja tädi ei oska ... Ainult sina üksi oskad, sina oskad hästi!»

«Teen, nimekaim, jumala eest teen, mine ainult veidi eemale, muidu võib sulle viimaks laast silma sattuda,» manitses teda Koševoi, omaette naerdes ja imestusega mõeldes: «No küll on sarnane, võrukael... Nagu isa suust kukkunud! Silmad samasugused, ja kulmud, ja peal mist huult tõstab niisamuti ... See on vast tööl»

Ta hakkas meisterdama tillukest lapsereha, aga lõpetada ei suutnud: huuled tõmbusid tal siniseks, kollasele näole ilmus vihane ja ühtlasi alandlik ilme. Ta lakkas vilistamast, pani noa käest ja liigutas külmakartlikult õlgu.

«Mihhailo Grigoritš, nimekaim, too mulle mõni rilde räbal, ma heidan pikali,» palus ta.

«Milleks?» tundis Mišatka huvi.

«Tahan haigeks jääda.»

«Misjaoks?»

«Eh, sind küll! Just nagu takjas küljes kinni ... Noh, tuli aeg kätte haigeks jääda, see on kõik! Too rutem!»

«Aga minu reha?»

«Lõpetan pärast.»

Tugevad värinad vapustasid Miška keha. Hambaid lõgistades heitis ta Mišatka toodud kotiriidele, võttis mütsi peast ja kattis sellega näo.

«Nüüd sa oledki juba haige?» küsis Mišatka nukralt.

«Valmis, olen haige.»

«Aga miks sa värised?»

«Palavik raputab mind.»

«Aga milleks sa hambaid lõgistad?»

Miška kiikas mütsi ääre alt ühe silmaga oma väikesele tüütavale nimekaimule, naeratas lühidalt ja lakkas tema küsimustele vastamast. Miška vaatas teda ehmunult, jooksis tarre.

«Vanaema! Onu Mihhail heitis küüni alla maha ja väriseb nii kangesti, nii kangesti kohe, et hüppab!»

Iljinitšna vaatas aknast välja, läks laua juurde ja vaikis kaua-kaua, millelegi mõteldes ...

«Miks sa siis vaikid, vanaema?» küsis Mišatka kannatamatult, teda pluusikäisest sikutades.

Iljinitšna pöördus tema poole, ütles kindlalt:

«Võta tekk, lapseke, ja vii talle, põrgulisele, las võtab endale peale. See on palavik, mis teda raputab, haigus niisuke. Kas jõuad teki sinna viia?» Ta astus uuesti akna juurde, vaatas välja, ütles kiiresti: «Oota, oota! Ära vii, poiss vaja!»

Dunjaška kattis Koševoid oma lambanahkse kasukaga ja kummardudes kõneles talle midagi ...

Pärast palavikuhoogu askeldas Miška videvikuni, tehes ettevalmistusi heinateoks. Ta oli märgatavalt nõrgemaks jäänud. Tema liigutused olid muutunud loiuks ja ebakindlaks, aga reha meisterdas ta Mišatkale siiski.

Õhtul pani Iljinitšna söögi lauale, asetas lapsed laua taha, ütles Dunjaškale otsa vaatamata:

«Mine kutsu see ... kuidas ta'nd oli ... õhtust sööma.»

Kisti ette löömata istus Miška laua taha. Ta hoidus väsinult küüru; tema kollasel näol, millele oli kuivanud higitriipe, peegeldus roidumus, käsi värises kiiresti, kui ta lusikat suu juurde tõstis. Ta sõi vähe ja vastu tahtmist, aeg-ajalt ükskõikse pilguga lauasistujaile vaadates. Aga Iljinitšna märkas imestusega, et «mõrtsuka» tuhmunud silmad muutusid soojaks ja elavaks, kui nad väikesel Mišatkal peatusid, hetkeks süttisid neis ja kustusid imetluse ja hellituse tulukesed, suunurkades peitus aga kaua veel vaevalt märgatav naeratus. Siis pööras ta pilgu mujale, ja jälle varjutas tuim ükskõiksus ta näo.

Iljinitšna hakkas vargsi jälgima Koševoid ja nägi alles nüüd, kui hirmus kõhnaks ta oli haiguse ajal jäänud. Tolmust halli sõduripluusi all kerkisid teravalt ja kumeralt rangluude poolkaared, mügaraina kühmusid laiade õlgade kõhnusest teravad nukid, ja imelik nägi välja punaste habemetüügastega kaetud kõrisõlm lapselikult peenel kaelal ... Mida terasemalt Iljinitšna «mõrtsuka» vimmas nägu, tema vahakarva nägu silmitses, seda tugevamini valdas teda mingisugune seesmise ebamugavuse, lõhestumuse tunne. Ja äkki ärkas Iljinitšna südames palumatu kaastunne selle temale vastiku inimese vastu — see tugistav emalik kaastunne, mis alistab ka tugevaid naisi.

Suutmata uuest tundmusest jagu saada, nihutas ta Miškale piimaga veereni täidetud taldriku lähemale, ütles:

«Sõõ ometi, jumala pärast, rohkem! Sa oled nii kõhn, et vastik on sind vaadatagi . . . Kah peigmees!»

3

Külas hakati Koševoist ja Dunjaškast rääkima. Kord Dunjaškat valgma juures kohates küsis üks naistest varjamatu mõnitusega: «Kas olete Mihhaili sulaseks palganud või? Ta ei lähe enam teie õuest äragi . . .»

Kõige peale, mis tütar tema veenmiseks rääkis, kordas Iljinitšna järeleandmatult: «Parem ära palugi, ei anna ma sind temale! Ei saa teie minu õnnistust!» Ja alles siis, kui Dunjaška ütles, et ta läheb ära Koševoi juurde, ja hakkas siinsamas oma riideid kokku otsima, — muutis Iljinitšna oma otsust.

«Võta mõistus pähe!» hüüdis ta ehmunult. «Mis ma siis lastega üksi tegema hakkan? Kas peame otsa saama?»

«Kuidas arvate, ema, aga mina ei taha olla küla naeruaaluseks,» lausus Dunjaška tasa, ise aina loopides kirstust välja oma tütarlapsevarustust.

Iljinitšna liigutas kaua hääletult huuli, siis läks raskel sammul eesnurka.

«Noh, mis teha, tütreke . . .» sosistas ta, ikooni seinalt võttes, «kui sa oled juba nii otsustanud, siis mine ja jumal kaitsku sind . . .»

Dunjaška laskus väledasti põlvili. Iljinitšna õnnistas teda, ütles väratava häälega:

«Selle ikooniga õnnistas mind kadunud ema . . . Oh, kui isa sind praegu näeks . . . Mäletad, mis ta sinu peigmehest kõneles? Jumal näeb, kui raske mul on . . .» ja pöördus vaikides, läks eeskotta.

Kuidas Miška püüdiski, kuidas meelitaski mõrsjat laulatusest loobuma, püsis kangekaelne tüdruk siiski visalt oma arvamusel. Miškal tuli südant kõvaks tehes nõusse jääda. Mõttes needes kõike maailmas, valmistus ta laulatuseks nii, nagu asutaks minema hukkamisele. Öösel pani papp Vissarion nad tühjas kirikus vaikselt paari. Pärast talitust õnnitles ta noorpaari, ütles õpetlikult:

«Näete, noor nõukogulik seltsimees, kuidas elus vahel läheb: mineval aastal põletasite teie iseoma käega minu maja maha, nii-öelda andsite ta tuleroaks, täna aga tuli mul teid laulatada . . . Ära sülita kaevu, õeldakse, sest seda võib tarvis minna. Aga siiski on mul hea meel, südamest hea meel, et te olete mõistuse pähe võtnud ja leidnud tee Kristuse kiriku juurde.»

Seda ei suutnud Miška enam taluda. Ta oli kirikus kogu aja vaikinud, oma iseloomutust häbenedes ja endale vihane olles, nüüd aga kõõritas ta raevuselt pikka viha pidavale papile, vastas sosinal, et Dunjaška ei kuuleks:

«Kahju, et sa tookord külast plehku panid, muidu ma oleksin sinu, va pikalakaline kurat, ühes majaga ära põletanud! Said aru, noh?»

Ootamatusest jahmunud papp jäi kiiresti silmi pilgutades Miškale otsa vaatama, see aga sikutas oma noort naist käisest, ütles karmilt: «Lähme!» ja läks, valjusti sõdurisaabastega trampides, ukse poole.

Selles igavas pulmas ei joodud samagonni, ei röögitud laulda. Prohhor Zõkov, kes pulmas peiupoisiks oli, sülitas järgmisel päeval kaua ja kaebas Aksinjale:

«Noh, tüdruk, küll oli alles pulm! Mihhail sähvas kirikus papile midagi sihukest, et vanamehel kiskus kohe suu viltu! Ohtusöögiks aga oli, kas võid arvata mida? Keedetud kanaliha ja hapupiima . . . oleksid tilgakese samagonnigi pakkunud, kuradid! Kui Grigori Pantelevitš oleks näinud, kuidas tema õekest pulmatati! . . . Oleks peast kinni hakanud! Ei, tüdruk, lõpp! Minust pole nüüd nendes uutes pulmades käijat. Isegi koerapulmas on lõbusam, seal kisuvad koerad vähemalt üksteisel karvu, on palju kära, aga siin pole ei joomist, ei kaklust, olgu nad põrgulised neetud! Kas usud, läksin nii tujust ära pärast seda pulma, et kogu öö ei maganud, lamasin, sügasin end, nagu oleks mulle peotäis kirpe särgi alla pistetud . . .»

Sellest päevast peale, millal Koševoi Melehhovite tarre asus, hakkas majapidamises kõik teisiti minema: lühikese ajaga parandas ta tarastise, vedas rehalasse ja pani kuhja slepiheina, tehes ümberringi siledaks soetud kuhjale ilusa lõpetuse; viljakoristamiseks valmistudes uuendas niidumasinal raami ja tiivad, puhastas hoolega rehepõranda,

remontis vana tuulamismasina ja parandas hobuserak med, sest salaja unistas ta sellest, et vahetada paar härgi hobuse vastu, ja kõneles enam kui üks kord Dunjaškale: «Peame endile hobuse hankima. Hale on sõita nende sõrg jalgsete apostlitega.» Sahvris avastas ta kord juhuslikult ämbrikese valge värviga ja ultramariini ning otsekohe otsustas vanadusest hallid luugid üle värvida. Melehhovite tare justkui noorenes, hakates vaatama maailmale akende eresiniste silmakoobastega . . .

Miška osutus agaraks peremeheks. Haigusest hoolimata töötas ta väsimatult. Dunjaška avitas teda igas asjas.

Lühikese abieluaja kestel oli viimane märgatavalt ilusamaks muutunud ja õlgadest ning puusadest nagu laiust juurde võtnud. Midagi uut oli ilmunud tema sõnade ilmesse, kõnnakusse, isegi juuste kohendamise viisi. Olid kadunud talle varem omased liigutuste kohmetu nurgelisus, lapselik hoogsus ja elavus. Naeratav ja vaiksem, vaatas ta mehele armunud silmadega ega näinud midagi ümberringi. Noor õnn on alati pime . . .

Iljinitšna aga tundis iga päevaga ikka teravamalt ja valusamalt temale lähenevat üksildust. Ta oli muutunud ülearuseks majas, kus oli ära elanud peaaegu kogu oma elu. Dunjaška mehega töötasid nii, nagu looksid nad tühjal kohal omaenda pesa. Temaga ei pidanud nad üheski asjas nõu ega küsinud tema nõusolekut, kui majapidamises midagi ette võtsid; kuidagiviisi ei leidnud neil ka lahket sõna vanaeide jaoks. Ainult söögilauas istudes vahetasid nad temaga mõned tähtsusetud laused, ja jälle jäi Iljinitšna üksi oma nukrate mõtetega. Teda ei rõõmustanud tütre õnn, võõra inimese juuresolek majas — väimees oli tema jaoks endiselt võõras — oli koormaks. Elu ise oli muutunud talle koormaks. Kaotanud ühe aasta jooksul nii palju südamele lähedasi inimesi, elas ta kannatusest murtuna, vanana nenuna ja haledana. Palju oli ta muret tunda saanud, võib-olla liigagi palju. Tal polnud enam jõudu sellele vastu panna ja ta elas, täidetud ebausklikust eelaimusest, et surm, mis oli hakanud nii sageli külastama nende perekonda, astub veel enam kui üks kord õue Melehhovite vana maja läve. Leppinud Dunjaška abieluga, tahtis Iljinitšna ainult ühte: ära oodata, kuni

Grigori tuleb, anda talle lapsed üle, ja siis sulgeda igaveseks silmad. Oma pika ja raske elu jooksul oli ta kannatustega võitnud selle õiguse puhkusele.

Lõputult venisid pikad suvepäevad. Kuumalt paistis päike. Aga Iljinitšnat ei soojendanud enam põletavad päikesekiired. Ta istus sageli kaua majatrepil otse kõrvetava päikese käes, liikumatu ja ükskõikne kõige ümbritseva vastu. See polnud enam endine teoagar ning perenaine. Tal polnud tahtmist midagi teha. See kõik oli mõttetu ja näis nüüd tarbetu ning tühine, puudus ka jõud, et töötada nagu vanasti. Tihti vaatles ta oma kauaaegsest tööst vaevatud käsi, kõneles mõttes: «Nüüd ongi minu käekesed oma töö lõpetanud . . . On aeg puhkusele minna . . . Olen liiga kauaks elama jäänud, aitab . . . Kui ainult jõuaks Grišenka ära oodata . . .»

Üksainus kord tuli Iljinitšnale tagasi endine elurõõm, aga sedagi mitte kauaks. Staniitsast tulles astus sisse Prohhor, hüüdis juba eemalt:

«Tee liiku, vanaema Iljinitšna! Tõin pojalt kirja!»

Vanaeit kahvatas. Tema kujutluses oli kiri vältimatult seotud uue õnnetusega. Aga kui Prohhor luges ette lühikese kirja, mis poolenisti koosnes tervitustest omastele ja ainult lõpus sisaldas juurdekirjutuse selle kohta, et tema, Grigori, püüab sügise poole koju käima tulla, — ei suutnud Iljinitšna rõõmu pärast kaua midagi lausuda. Mööda tema pruuni nägu, mööda sügavaid kortse põskedel veeresid peened pisarad nagu kudrused. Pea norgus, pühkis ta neid pluusikäisega, kareda peopesaga, aga ikka jooksid nad mööda nägu alla ja põllele tilkudes täpistasid seda nagu tihe ja soe vihm. On vähe öelda, et Prohhor ei sallinud, — ta lihtsalt ei talunud naiste pisaraid, seepärast ütles ta, varjamatu pahameelega nägu krimpsutades:

«Vaat, kuidas sa nüüd vormist välja langesid, vanaema! Küll on teil, naistel, palju seda niiskust . . . Rõõmustama peab, aga mitte nutma. Noh, ma lähen, jumalaga! Mul pole kuigi meeldiv sind vaadata.»

Iljinitšna taipas äkki, pidas teda kinni.

«Niisuguse teate eest, sa mu kullake . . . Kuidas ma siis nii . . . Oota, ma kostitan sind . . .» pomises ta seose-

tult, ammust ajast alalhoitud puskaripudelit kirstust välja võttes.

Prohhor istus, silus vurre.

«Aga kas sina jood minuga selle rõõmu peale?» küsis ta. Ja mõtles kohe murelikult: «No vaat, jälle tõmbas kurat mind keelest! Tulebki viimati osaliseks, seal aga on seda samagonni üks ninatäis . . .»

Iljinitšna keeldus. Ta murdis kirja hoolikalt kokku, pani selle ikoonide riiulile, aga nähtavasti ümber mõteldes võttis sealt jälle ära, hoidis veidi aega käes ja pistis põue, surus tugevasti südame vastu.

Põllult koju tulnud Dunjaška luges kaua kirja, siis naeratas, ohkas:

«Oh, peaks ta juba rutem tulema! Muidu teil, ema, pole enam oma nägugi peas.»

Iljinitšna võttis kirja kiivalt tema käest ära, peitis põue ja ütles naeratades, vidutatud kiirgavate silmadega tütrele vaadates:

«Minu peale ei haugu koeradki, olgu ma misuke tahes, aga näe noorem tuletas ema meelde! Kuidas ta kirjutab! Isanime järgi, Iljinitšnaks hüüab austavalt . . . Saadan südamlikke tervitusi kallile emale, kirjutab ta, ja veel kallistele lastele, ja ka sind pole unustanud . . . Noh, mis sa naerad? Sa oled loll, Dunjaška, selge loll!»

«Ma ei tohi siis enam naeratadagi, ema! Kuhu te mõtlete minna?»

«Lähen juurviljaaeda, rohin kartulid ära.»

«Ma lähen homme ise, istuge parem kodus. Muidu kaebate, et olete haige, aga nüüd leidsite korraga töö.»

«Ei, ma lähen . . . Olen rõõmus, tahan üksi olla,» tunnistas Iljinitšna ja köitis noorusliku väledusega rätiku pähe.

Teel juurviljaaeda astus ta Aksinja juurde sisse, algul ajas viisakuse pärast veidi juttu kõrvalistest asjadest, siis võttis kirja välja.

«Meie oma saatis kirja, tegi emale rõõmu, lubab koju käima tulla. Säh, naabrinaine, loe, ka mina kuulan veel korra.»

Sestsaadik pidi Aksinja tihti seda kirja lugema. Iljinitšna tuli õhtuti tema juurde, võttis välja hoolikalt rätiku sisse mässitud kollase ümbriku, palus ohates:

«Loe õige, Aksinjuška, mul on täna süda kuidagi nii raske, ja unes nägin teda väikesena, niisukesena, nagu ta alles koolis käis . . .»

Aja jooksul valgusid tindipliiatsiga kirjutatud tähed ühte ja paljudest sõnadest ei saanud üldse aru, aga Aksinjale ei tekitanud see raskust: ta oli nii sageli kirja lugenud, et teadis seda peast. Ja pärast, kui õhuke paber oli juba räbalaiks muutunud, jutustas Aksinja soravalt kogu kirja kuni viimse reani.

Nädalat kaks hiljem tundis Iljinitšna end halvasti. Dunjaškal oli tegemist rehepeksul ja Iljinitšna ei tahtnud teda töö juurest eemale kiskuda, aga ise toitu valmistada ei suutnud.

«Ma ei tõuse täna. Sa katsu juba kuidagi üksi hakkama saada,» palus ta tütart.

«Mis teil siis valutab, ema?»

Iljinitšna silus krookeid oma vanal pluusikesel, — vastas silmi tõstmata:

«Kõik valutab . . . Nagu oleks mul sees kõik haigeks pekstud. Noores eas juhtus vahel, et sinu kadunud isa vihastas ja hakkas mind peksma . . . Rusikad olid teisel raudsed . . . Lamasin siis nädal aega poolsurnult. Nii on ka praegu: kõik valutab mul, olen nagu läbi pekstud . . .»

«Võib-olla saata Mihhail velskri järele?»

«Milleks teda vaja on, küll ma tõusen kuidagi üles.»

Järgmisel päeval tõusis Iljinitšna tõesti üles, käis õues ringi, aga õhtu poole heitis uuesti voodisse. Tema nägu paistetas pisut üles, silmade alla ilmusid tursekotid. Öösel kergitas ta, kätele toetudes, mitu korda pead kõrgele üleskohendatud patjadelt, hingas kiiresti — tal oli õhupuudus. Siis läks lämbus mööda. Ta võis rahulikult seljal lamada ja isegi voodist tõusta. Mõne päeva veetis ta mingisuguse vaikse loobumuse ja rahu seisukorras. Ta tahtis üksi olla, ja kui Aksinja tuli teda vaatama, vastas ta küsimustele napisõnaliselt, ja hingas kergendatult, kui teine ära läks. Ta rõõmustas, et lapsed veedavad suurema osa ajast õues ja et Dunjaška astub harva sisse ega tüüta teda igasugu küsimustega. Ta ei vajanud enam kellegi kaastunnet ega lohutust. Oli saabunud niisugune aeg, millal tundus käskivat vajadust jääda üksi, et tule-

tada meelde paljugi oma elust. Ja ta lebas, silmad poo-leldi suletud, tundide kaupa liikumatult, ainult tema pais-tetanud sõrmed näperdasid tekivolte, ja kogu elu möödus tema eest neil tundidel.

Imelik, kui lühikeseks ja vaeseks osutus see elu ja kui palju oli selles rasket ja kurba, mida ei tahtnud meelde tuletada. Millegipärast pöördusid tema mälestused, mõt-ted kõige sagedamini Grigori poole. Võib-olla sellepärast, et mure poja saatuse pärast polnud lahkunud temast kogu see aeg sõja algusest saadik, ja kõik, mis sidus teda nüüd eluga, seisis ainult temas. Või oli kurvastus vanema poja ja mehe järele aja jooksul tuimenenud, haihtunud. Aga neid, surnuid, tuletas ta harvemini meelde, ja nad paistsid talle nagu läbi halli uduvine. Vastumeelselt mee-nutas ta noorust, oma abielu. Kõik see oli lihtsalt mitte-vajalik, oli jäänud nii kaugele ja ei toonud ei rõõmu ega kergendust. Ja oma viimastes mälestustes mineviku juurde tagasi pöördudes jäi ta rangeks ja puhtaks. Aga vaat «noorem» kerkis mälus esile ülima, peaaegu komba-tava selgusega. Kuid tarvitses tal ainult mõtelda temale, kui ta kohe hakkas tundma oma sagenenud südametuk-set. Siis tuli lämbus, ta nägu tõmbus mustaks, ja ta lamas kaua meelemärkusetuna, aga niipea kui ta sai hinge tagasi tõmmata, mõtles jälle temale. Ta ei võinud ju unustada oma viimast poega ...

Ükskord lebas Iljinitšna kambris. Akna taga säras keskpäevane päike. Lõunapoolsel taevaserval, pimesta-vas sinas, ujusid majesteetlikult valged, tuule püstitatud pilved. Tumma vaikust häiris ainult rohutirtsude ühetoo-niline uinutav heli. Väljas, otse akna all oli säilinud päi-kesest kõrvetamata, vundamendile liibuv rohi — pool-närtsinud malts vaheldumisi nõmmekaera ja orashei-naga, — ja selles just olidki leidnud endale varjupaiga ja siristasid heledahääleliselt tirtsud. Iljinitšna kuulatas nende vaikimatut helistamist, tabas päikesest kuumutatud rohu lõhna, mis oli kambrisse tunginud, ja tema silme ette kerkis hetkeks, nagu nägemus, päikesest kõrvetatud augustikuu stepp, kullakas nisu kõrrepõld, sinkjashalli vinega looritatud hõõguvsinine taevas ...

Ta nägi selgesti koirohuga kaetud põllupeenral söövaid härgi, vankrit selle üle heidetud kattega, kuulis tirtsude

ragisevat helinat, hingas sisse koirohu vängelt kibedat lõhna ... Ta nägi ka ennast — noorena, suurekasvulisena, ilusana ... Seal ta läheb, ruttab põllulaagri juurde. Tema jalge all krabisevad, torgivad paljaid sääremarju kõrre-tüükad, kuum tuul kuivatab seljal higist märga, seeliku-värvli alla kohendatud särki, kõrvetab kaela. Ta näol lee-gitseb puna, veretõusust kumiseb heledalt kõrvus. Ta hoiab kõverdatud käega kinni raskeid, prinke, piimaga täidetud rindu, ja kuuldes läkatavat lapsenuttu, lisab sammu, nööbib käigu peal lahti särgikaelust.

Tema tuulest karedad huuled värisevad ja naeratavad, kui ta võtab vankri külge riputatud hällist tillukese tõmmu Grišatka. Ihupealse ristikese higist märga nööri hammas-tega kinni hoides annab ta pojale kiiresti rinda, sosistab kokkupigistatud hammaste vahelt: «Sa mu kallis, pojake! Mu kuku-paikene! Ema on su ära näljutanud ...» Ikka alles haavunult nuuksudes imeb Grišatka ja tõmbab ham-bakestega valusasti nisanibu kaasa. Kõrval aga seisab, pinnib vikatit Grišatka noor mustavurruline isa. Lange-latud ripsmete alt näeb naine tema naeratust ja naeru-kate silmade sinakaid valgeid ... Tal on kuumuse pärast raske hingata, higi voolab laubalt alla ja kõditab põski, valgus silmade ees tuhmub, tuhmub ...

Ta ärkas, pühkis käega üle pisaraist märja näo ja pärast lebas kaua, piineldes raskeimas astmahoos, aeg-ajalt meelemärkusetusse langedes.

Õhtul, kui Dunjaška mehega olid uinunud, kogus ta viimase ülejäänud jõunatukese, tõusis, läks õue. Aksinja, kes hilja õhtuni oli otsinud karja hulgast kadunud lehma, tuli sel ajal koju tagasi ja nägi, kuidas Iljinitšna, pikka-misi astudes, kõikudes, rehalasse läks. «Milleks ta hai-gest peast sinna läks?» imestas Aksinja ja ettevaatlikult Melehhovite rehalaga piirneva tara juurde astudes vaa-tas rehalasse. Täiskuu paistis. Stepist tuli kerget tuule-õhku. Õlerõugust langes paljale, kivirullidest äratambitud rehepõrandale tume vari. Iljinitšna seisis, kätega varb-tarast kinni hoides, vaatas steppi, sinna, kus nagu kätte-saamatu kauge täheke vilkus heinaliste poolt ülestehtud lõke. Aksinja nägi helesinises kuupaistes selgesti Ilji-nitšna tursunud nägu, halli juuksesalku, mis oli musta vanaeiderätiku alt välja tulnud.

Iljinitšna vaatas kaua hämarasse stepisinasse, siis kutsus tasa, nagu seisaks poeg siinsamas tema kõrval:

«Grišenka! Mu kallike!» Vaikis veidi ja ütles juba teist suguse, madala ja tumeda häälega: «Sa mu verepilisake!...»

Aksinja võpatas kogu kehast, haaratud seletamatust nukruse- ja hirmutundest, ja astunud järsult tara juurest tagasi, läks kodu poole.

Sel ööl mõistis Iljinitšna, et ta varsti sureb, et surm on juba tema peatsisse astunud. Koidu ajal võttis ta kirstust välja Grigori särgi, keeras kokku ja pani padja alla; seadis valmis ka oma suririided, mis talle pidi pärast viimast hingetõmmet selga pandama.

Hommikul tuli Dunjaška nagu alati ema vaatama. Iljinitšna võttis padja alt Grigori hoolikalt kokkupandud särgi, ulatas selle vaikides Dunjaškale.

«Mis see on?» küsis Dunjaška imestunult.

«Griša särk... Anna mehele, las kannab, küllap tal see vana, mis seljas, on higist kõdunenud...» lausus Iljinitšna vaevalt kuuldavalt.

Dunjaška nägi kirstul lebavat ema musta seelikut, särki ja riidest kingi — kõike, mis pannakse selga surnuile, neid kaugele teekonnale saates, — nägi ja kahvatas.

«Miks te olete suririided valmis pannud, emake? Võtke nad jumala pärast ära! Issand kaitsku teid, teil on veel vara surmale mõtelda.»

«Ei, mul on aeg...» sosistas Iljinitšna. «On minu kord... Hoia lapsi, vaata nende järele, kuni Griša tagasi tuleb... Mina aga nähtavasti ei jõua teda ära oodata... Oh, ei jõua!...»

Et Dunjaška tema pisaraid ei näeks, pöördus Iljinitšna seina poole ja kattis näo rätikuga.

Kolme päeva pärast ta suri. Iljinitšna vanusekaaslased pesid tema keha, panid selga suririided, asetasid lauale kambris. Õhtul tuli Aksinja surnuga jumalaga jätma. Vaevaga tundis ta surnud väikese vanaeide kauninenud ja karmis näos ära endise uhke ja mehise Iljinitšna näojooned. Puudutades huultega surnu kollast külma otsaesist märkas Aksinja talle tuttavat kangekaelset, valge pearäti alt väljatunginud halli juuksesalku ja tillukest ümmargust, päris nagu noore inimese kõrvalesta.

Dunjaška nõusolekul viis Aksinja uuest surmast kohkunud ja vaikivad lapsed enda juurde. Ta andis neile süüa, võttis nad enda juurde magama. Imelik tunne valdas teda, kui ta süleles end mõlemalt poolt tema ligi surunud vaikseks jäänud lapsi, temale kalli inimese lapsi. Ta hakkas poolvaljusti jutustama neile lapsepõlves kuuldud muinasjutte, et millegagi nende meelt lahutada, mõtteid surnud vanaemast kõrvale juhtida. Tasa, poollauldes oli ta lõpetamas muinasjuttu kehvast vaesestlapsest Vanjuškast:

Haned-luiged,
võtke mind
valgeile tiibadele,
ära mind
viige siit
kallile kodumaale...

Ja ta polnud jõudnud veel muinasjuttu lõpetada, kui kuulis laste rahulikku ühetasast hingamist. Mišatka lebas välimisel äärel, nägu kõvasti vastu tema õlga surutud. Olaliigutusega kohendas Aksinja ettevaatlikult tema selgaheidetud pead ja äkki tundis südames niisugust julma, lõikav-valusat nukrust, et kramp pigistas tal kõri kokku. Ta hakkas kibedasti ja raskelt nutma, kogu kehast vappudes, aga ta ei saanud isegi pisaraid ära pühkida: tema kätel magasid Grigori lapsed, ja ta ei tahtnud neid äratada.

4

Oleks võinud arvata, et Koševoi, kes pärast Iljinitšna surma jäi ainukeseks ja täisvõimuliseks peremeheks majas, asub veel suurema agarusega majapidamise ümberkorraldamisele, selle edasisele laiendamisele, aga tegelikult tuli välja teisiti: iga päevaga töötas Miška ikka vähema innuga, käis ikka sagedamini kodust ära, õhtuti istus hiljani majatrepil, suitsetas, mõlgutas oma mõtteid. Dunjaškale ei võinud mehega toimuv muutus tähelepanemata jääda. Ta oli enam kui üks kord imestusega vaadelnud, kuidas Miška, kes varem oli töötanud ennast säästmata, viskas äkki, asja ees, teist taga kirve või höövli käest ja istus kuskile kõrvale puhkama. Niisamuti oli ka

põllul, kui nad rukist külvasid: Miška käib kaks goni[1] ära, peatab härjad, keerab endale plotski ja istub kaua künnimaal, teeb suitsu, kortsutab otsaesist.

Isalt praktilise taibu pärinud Dunjaška mõtles murega: «Ei jätkunud teda kauaks... Kas on haige või lihtsalt põeb laiskust. Saan veel hädа näha niisuguse mehegа! Elab teine nagu võõraste inimeste juures: pool päeva suitsetab, pool päeva sügab end, tööd teha pole aega... Peab temaga tasahiljukesi rääkima, et ei vihastaks, muidu, kui ta ka edaspidi hakkab niiviisi majapidamises töötama, siis ei saa puudust majast labidagagi välja...»

Ükskord küsis Dunjaška ettevaatlikult:

«Sa oled nagu kuidagi muutunud, Miša, või kipub haigus võimust võtma?»

«Mis haigus! Ilma haigusetagi on siin vastik,» vastas Miška pahameelega ja ajas härjad liikvele, läks külvimasina järele.

Dunjaška pidas sobimatuks küsitlemist jätkata: lõpuks pole see naiste asi — meest õpetada. Sellega jutt lõppeski.

Dunjaška eksis oma oletustes. Ainukeseks põhjuseks, mis segas Miškat töötamast endise püüdlikkusega, oli iga päevaga temas kasvav veendumus, et ta oli enneaegselt kodukülasse paigale asunud. «Varavõitu hakkasin maja pidama, ruttasin liiga...» mõtles Miška pahameelega, lugedes ringkonnaajalehest rinnete teateid või kuulates õhtuti demobiliseeritud kasakate-punaarmeelaste jutustusi. Aga eriti tegi talle muret külaelanike meeleolu: mõned neist kõnelesid avalikult, et nõukogude võimule tuleb talveks lõpp, et Wrangel on hakanud Tauriast liikuma ja läheneb ühes Mahnoga juba Rostovile, et liitlased on Novorossiiskis määratu suure dessandi maale saatnud... Külas levitati igasuguseid kuuldusi, üks pöörasem teistest. Kontsentratsioonilaagreist ja kaevandustest tagasitulnud kasakad, kes olid jõudnud suve jooksul koduse toidu peal kosuda, hoidusid omaette, jõid öösiti samagonni, ajasid mingisuguseid omi jutte, Miškat kohates aga küsisid teeseldud ükskõiksusega: «Sina loed ikka ajalehti, Koševoi, jutusta, kuidas on, kas Wrangelile

[1] Gon — vana pikkusmõõt. — *Tõlk.*

lõhakse varsti lõpp? Ja kas see on õige või loba, et liitlased jälle meile peale tungivad?»

Kord õhtul vastu pühapäeva tuli Prohhor Zõkov. Miška oli nüüdsama põllult tulnud, pesi end, majatrepi juures seistes. Dunjaška valas talle kannust vett kätele, vaatas naeratades mehe kõhnale päevitunud kaelale. Kui oli teretanud, istus Prohhor majatrepi alumisele astmele, küsis:

«Kas Grigori Pantelevitšist pole midagi kuulda?»

«Ei,» vastas Dunjaška, «ei kirjuta.»

«Kas sina igatsed teda taga?» Miška kuivatas näo ja käed, vaatas tõsiselt Prohhorile silma.

Prohhor ohkas, kohendas tühja särgikäist.

«Endast mõista. Üheskoos murdsime kogu aja teenida.»

«Ja mõtlete uuesti murda?»

«Mida nii?»

«Noh, teenida.»

«Meie oleme oma teenimise lõpetanud.»

«Aga mina mõtlesin, et sa ootad teda pikisilmi, et jälle teenima minna,» jätkas Miška ikka niisamuti tõsiselt. «Jälle nõukogude võimu vastu sõdida...»

«Noh, seda sa räägid asjata, Mihhail,» lausus Prohhor haavunult.

«Miks siis asjata? Kuulen igasuguseid jutte, mis külas liiguvad.»

«Kas mina olen midagi niisugust kõnelnud? Kus sa seda kuulsid?»

«Mitte sina, aga vaat niisugused sinu ja Grigori taolised, kes aina «oma mehi» ootavad.»

«Mina neid «oma mehi» ei oota, minule on kõik ühesugused.»

«Vaat see ongi halb, et sulle on kõik ühesugused. Lähme tarre, ära pahanda, ma rääkisin naljapärast.»

Vastumeelselt läks Prohhor trepist üles ja üle eeskoja läve astudes ütles:

«Sinu naljad, vennas, ei ole just väga lõbusad... Vana asi tuleb unustada. Mina olen selle vana heaks teinud.»

«Mitte kõike vana ei unustata,» ütles Miška jahedalt, laua taha istudes. «Võta istet, söö meiega õhtust.»

«Aitäh. Muidugi, mitte kõik ei unune. Näe, ma jäin käest ilma — heameelega unustaksin, aga seda ei saa unustada, iga silmapilk on sul meeles.»

Lauda kattes küsis Dunjaška mehele otsa vaatamata:

«Kas siis sinu arust ei anta enam eluilmas andeks, kui keegi on valgete hulgas olnud?»

«Mis sina siis arvasid?»

«Mina arvasin nii, et kes vana asja meelde tuletab, sellel, nagu öeldakse, silm peast välja.»

«Noh, see võib-olla kõlab nii evangeeliumi järgi,» ütles Miška külmalt. «Aga minu arvates peab inimene alati oma tegude eest vastust andma.»

«Võim ei räägi sellest midagi,» ütles Dunjaška tasa.

Ta ei tahtnud mehega kõrvalise inimese juuresolekul sõnelema hakata, aga südames oli ta Mihhailile pahane tema, nagu talle näis, sobimatu nalja pärast Prohhoriga ja selle vaenulikkuse pärast, mida ta avalikult venna vastu ilmutas.

«Sinule ei räägi võim midagi, tal pole sinuga millestki kõnelda, aga teenistuse eest valgete juures tuleb nõukogude seaduse ees vastust anda.»

«Nii et ka minul tuleb vastust anda?» tundis Prohhor huvi.

«Sinu asi on nagu vasikal: sõi kõhu täis ja — sulgu. Tentsikutelt siin vastust ei nõuta, aga vaat Grigoril tuleb vastust anda, kui ta koju ilmub. Me nõuame temalt vastust ülestõusu kohta.»

«Kas sina hakkad nõudma või?» Silmi välgutades asetas Dunjaška piimakausi lauale.

«Ka mina nõuan,» vastas Miška rahulikult.

«Sinul pole sellega tegemist. Leidub nõudjaid ilma sinutagi. Ta teenis endale Punaarmees andeksandmise . . .»

Dunjaška hääl võpatles. Ta istus laua juurde, näperdades põlle kroogitud äärist. Miška nagu poleks märganudki naist haaranud erutust, ta jätkas niisama rahulikult:

«Ka minul on huvitav aru pärida. Andeksandmise asjas aga tuleb oodata . . . Tuleb veel vaadata, kuidas ta selle on ära teeninud. Meie verd on ta tublisti valanud. Tuleb veel mõõta, kelle veri üle kaalub!»

See oli esimene lahkheli kogu nende kooselu aja jooksul. Köögis valitses piinlik vaikus. Miška helpis vaikides piima, aeg-ajalt käterätikuga huuli pühkides. Prohhor suitsetas, vaatas vahetevahel Dunjaškale. Siis hakkas ta

majapidamisest kõnelema. Istus veel pool tundi. Enne äraminekut küsis:

«Kirill Gromov tuli koju. Kas oled kuulnud?»

«Ei. Kust ta ilmus?»

«Punaväest. Oli ka esimeses ratsaväebrigaadis.»

«Kas tema teenis Mamontovi juures?»

«Just tema.»

«Oli vahva sõjamees,» muigas Miška.

«Kus sellega! Riisumise peale oli esimene mees. Selle peale oli ta osav.»

«Temast räägiti, et ta olevat halastamatult vange tapnud. Sõdurisaabaste pärast oli tapnud. Tapab — ja võtab ainult saapad.»

«Oli kuulda sedamoodi,» kinnitas Prohhor.

«Kas ka temale peab andeks andma?» küsis Miška meeletult. «Et näe, jumal andis vaenlastele andeks ja käskis ka meil andeks anda või kuidas?»

«Noh, kuidas nüüd öelda . . . Mis sa tema käest võtad?»

«Küll mina võtaksin . . .» Miška vidutas silmi. «Mina võtaksin temalt nii, et ta pärast seda vedru välja viskaks! Ega ta sellest pääsegi. Vjoškis on Dontšekaa, see võtab ta õrnalt oma hoolde.»

Prohhor naeratas, ütles:

«See on tõesti tõsi, et küürakat parandab ainult haud. Ta tuli Punaarmeestki riisutud varaga koju. Tema naine oli hoobelnud minu eidele, et toonud talle mingisuguse naistepalitu, tea kui palju kleite ja mitmesugust muud vara. Ta oli Maslaki brigaadis ja sealt põikas koju. Ega muud kui ta on jooksus, tal on sõjariistu kaasas.»

«Missuguseid sõjariistu?» tundis Miška huvi.

«Teadagi missuguseid: kärbitud püss, noh, nagaan, võib-olla veel midagi.»

«Kas ta nõukogus käis end registreerimas, sa ei tea?»

Prohhor naeris, lõi käega:

«Teda ei tõmba sinna lingugagi! Mina arvan küll, et ta on jooksus. Täna-homme kerib ta kodunt minema. Vaat Kirill, nagu kõigest näha, mõtleb veel sõdida, sina aga ajasid minu peale patujuttu. Ei, vennas, mina olen sõdimise lõpetanud, olen seda rooga kohe kõrini täis.»

Prohhor läks varsti minema. Veidi aja pärast väljus ka Miška. Dunjaška söötis lapsed ja hakkas end parajasti

magama seadma, kui Miška sisse astus. Tal oli käes mingi kotiriidesse mässitud komps.

«Kus kurivaim sina käisid?» küsis Dunjaška ebasõbralikult.

«Tõin oma kaasavara kohale,» naeratas Miška heasüdamlikult.

Ta võttis välja hoolikalt sissepakitud püssi, padrunetsi pungil oleva padrunitasku, nagaani ja kaks käsigranaati. Pani selle kõik pingile ja nõristas ettevaatlikult petrooleumi alustassile.

«Kust see pärit on?» Kulmude liigutusega osutas Dunjaška relvadele.

«Minu oma, rindelt.»

«Kus ta sul siis peidus oli?»

«Ükskõik, kus peidus oli, aga näe, on alal.»

«Vaat misuke salalik sa oled, tuleb välja... Ja ei räägi kinud midagi. Isegi naise eest varjad?»

Miška naeratas teeseldud muretusega ja ilmselt meelitledes ütles:

«Milleks oli sul's tarvis seda teada, Dunjuška? See pole naiste asi. Las see kraam olla pealegi, see pole majas ülearune, tüdruk.»

«Aga milleks sa ta tarre tassisid? Sina oled ju seaduse-tundjaks hakanud, tead kõik... Kas selle eest ei tule sul seaduse järgi vastust anda?»

Miška ilme muutus karmiks, ta ütles:

«Sa oled loll! Kui Kirjuška Gromov sõjariistu toob, siis on sellest nõukogude võimule kahju, aga kui mina toon — ei tule sellest nõukogude võimule midagi peale kasu. Saad sa aru? Kelle ees ma peaksin siis vastust andma? Sa lobised jumal teab mis, heida parem magama!»

Tema oli teinud enda arvates ainukese õige järelduse: kui juba valgete jäänused tulevad sõjariistadega, siis peab tema valvel olema. Ta puhastas hoolega püssi ja nagaani, hommikul aga, niipea kui valgenema hakkas, läks jalgsi Vjošenskajasse.

Talle seljakotti sööki kaasa pannes hüüdis Dunjaška pahameele ja kibedusega:

«Sina mulle midagi ei räägi! Ütle vähemalt, kas sa lähed kauaks ja mis asjas? Mis kuradi elu see on? Läheb

aga minema ja mitte sõna ei saa temalt kätte!... Kas sa oled mulle mees või võhivõõras?»

«Lähen Vjoškisse, komisjoni ette, mis ma sulle veel ütlen? Kui tagasi tulen, siis saad kõik teada.»

Käega seljakotti kinni hoides läks Miška alla Doni äärde, istus paati ja hakkas kiiresti üle jõe sõudma.

Vjošenskajas ütles arst pärast järelevaatust arstlikus komisjonis Miškale lühidalt:

«Teie, kallis seltsimees, ei kõlba teenistuseks Punaarmee ridades. Malaaria on teid tublisti nõrgestanud. Peate end ravima, muidu läheb asi halvaks. Niisuguseid pole Punaarmeel vaja.»

«Missuguseid tal siis vaja on? Kaks aastat teenisin, aga nüüd pole mind enam vaja?»

«Vajalikud on kõigepealt terved inimesed. Kui saate terveks, läheb teidki vaja. Võtke retsept, apteegis saate hinnini.»

«Ni-i-i, kõik on selge.» Koševoi tõmbas selga sõduripluusi, nagu ajaks isemeelsele hobusele range kaela, ei saanud ikka kuidagi pead kaeluseaugust läbi pista, püksid nöörpis alles, tänaval kinni, ja läks otsemat teed partei ringkonnakomiteesse.

...Miška tuli koju Tatari küla revolutsioonikomitee esimehena. Teretanud kiiruga naist, ütles:

«Noh, nüüd vaatame!»

«Millest sa räägid?» küsis Dunjaška imestunult.

«Ikka sellestsamast.»

«Millest?»

«Mind määrati esimeheks. Selge?»

Dunjaška lõi kurvalt käsi kokku. Ta tahtis midagi öelda, aga Miška ei hakanud teda kuulama, ta kohendas peegli ees pleekinud kaitsevärvi sõduripluusi rihma ja sammus nõukogusse.

Revolutsioonikomitee esimeheks oli juba talvest saadik Mihhejevi taat. Poolpime ja kurt, tundis ta oma kohuseid endale koormaks olevat ja kuulis suurima rõõmuga Koševoilt seda, et talle oli tulnud vahetus.

«Siin on paberid, mu kullake, siin on küla pitsat, võta nad, jumala pärast,» kõneles ta teesklematu rõõmuga,

ristimärki tehes ja käsi hõõrudes. «Olen üle seitsmekümne aasta vana, eluilmas pole ametimees olnud, aga näe, nüüd vanas eas tuli olla ... See on teie, noorte, asi, kus nüüd mina sinna kõlban! Näen viletsasti ja kuulen viletsasti ... On aeg jumalat paluda, mind aga määrati esimeheks ...»

Miška vaatas staniitsa revolutsioonikomitee poolt saadetud eeskirjad ja käsud kiiresti läbi, küsis:

«Kus sekretär on?»

«Mida's?»

«Eh kurat! Kus on sekretär, ma küsin?»

«Sikendär? Külvab rukist. Tema, rabagu teda pikne, ilmub kord nädalas siia. Teinekord tuleb staniitsast paber, mida tarvis lugeda, aga teda ei leia mitte koertegagi üles. Nii vedelebki tähtis paber mitu päeva lugemata. Mina olen vilets kirjatark, väga vilets! Vaevaga kirjutan nime alla, lugeda aga ei oska sugugi, ainult pitsati võingi alla lüüa ...»

Kortsus kulmul silmitses Koševoi revolutsioonikomitee määrdunud seintega ja ärahõõrutud põrandaga tuba, mida ehtis ainult vana, kärbeste mustatud plakat. Vana mees rõõmustas sedavõrd ootamatu vabastuse üle, et sõandas nalja teha: lapi sisse mässitud pitsatit Koševoile üle andes ütles:

«See ongi kogu küla majapidamine, rahasummasid pole, atamanikeppi aga ei ole nõukogude korra juures ette nähtud. Kui tahad — võin oma raugakepi anda.» Ja hambutult naeratades ulatas tema poole peopesadest poleeritud saarekepi.

Kuid Koševoil polnud tuju naljatamiseks. Veel kord vaatas ta üle revolutsioonikomitee hale-inetu toa, kortsutas laupa ja ütles ohkega:

«Loeme siis nii, taat, et ma olen asjad sinult üle võtnud. Keri siit nüüd kus seda ja teist.» Ja osutas silmadega paljutähendavalt uksele.

Siis istus ta laua taha, asetas küünarnukid hästi laiali ja istus üksinduses, hambad kokku pigistatud, alumine lõualuu ette lükatud. Mu jumal, missugune lurjus oli ta ometi kogu selle aja, kui tuhnis maad, ilma pead tõstmata ja ilma et oleks teraselt kuulatanud seda, mis toimus ümberringi ... Äärmiselt vihane enda peale ja kõige ümbritseva peale, tõusis Miška laua tagant, kohendas pluusi,

ja kaugusse vaadates ütles kokkupigistatud hammaste vahelt:

«Ma näitan teile, tuvikesed, mis asi on nõukogude võim!»

Ta sulges kõvasti ukse, pistis haagiotsa obadusse, hakkas üle väljaku kodu poole sammuma. Kiriku juures kohtas noorukit Obnizovit, noogutas talle hooletult peaga, läks mööda, ja äkki sähvatas tal pähe mõte, ta pöördus, hõikas poisi:

«Hei, Andrjuša! Pea kinni, tule siia!»

Linalakk häbelik nooruk astus vaikides tema juurde. Miška ulatas talle käe nagu täiskasvanule, küsis:

«Kuhu sa tahtsid minna? Küla teise otsa? Nii et uitad oma lõbuks? Asja pärast lähed? Tead, mis ma sinult küsida tahtsin: sina oled ju vist kõrgemas algkoolis õppinud? Oled? See on hea. Aga kas kantseleiasjandust tunned?»

«Missugust?»

«Noh, harilikku. Igasuguseid neid äraminevaid-väljaminevaid?»

«Millest sa räägid, seltsimees Koševoi?»

«Noh, paberitest, mis ette tulevad. Kas tunned seda asja? Noh, on olemas väljaminevad, ja on olemas igasugused teised.» Miška liigutas ebamääraselt sõrmi, ja ilma et oleks vastust ära oodanud, ütles kindlalt: «Noh, kui ei tunne, õpid pärast. Mina olen nüüd küla revolutsioonikomitee esimees ja sinu kui kirjaoskaja poisi määran sekretäriks. Mine revolutsioonikomitee ruumi ja valva seal asju, nad on kõik laual, mina tulen varsti tagasi. Saad aru?»

«Seltsimees Koševoi!»

Miška lõi käega, ütles kannatamatult:

«Pärast arutame sinuga, mine, asu ametisse.» Ja läks aeglaselt, mõõdetud sammul mööda tänavat edasi.

Kodus ta tõmbas uued püksid jalga, pistis nagaani tasku, ja hoolikalt peegli ees mütsi seades ütles naisele:

«Ma lähen siia ühte kohta asja pärast. Kui keegi peaks küsima, kus esimees on, siis ütle, et tuleb varsti tagasi.»

Esimehe amet kohustas omajagu ... Miška läks aeglaselt ja tähtsalt; ta kõnnak oli niivõrd ebatavaline, et mõni külalnimene vastu tulles seisma jäi ja naeratusega talle

järele vaatas. Tanumas vastusattunud Prohhor Zõkov taganes naljapärast nagu aukartusega tara juurde, küsis:

«Mis see tähendab, Mihhail? Oled argipäeval kõik head rõivad selga pannud ja sammud nagu paraadil . . . Kas sa ei lähe viimati uuesti kosja?»

«Umbes sedamoodi,» vastas Miška, huuli paljutähendavalt kokku pigistades.

Gromovi õuevärava juures pistis ta, ilma et oleks peatunud, käe taskusse, et tubakakotti võtta, silmitses terasselt avarat õue, sellel laiali olevaid majapidamishooneid, tare aknaid.

Kirill Gromovi ema oli parajasti eeskojast välja astunud. Tahapoole kaldudes kandis ta liuda peenekslõigatud söödakõrvitsa tükkidega. Miška teretas teda aupaklikult, astus majatrepile.

«Kas Kirill on kodus, tädike?»

«Kodus, kodus, mine sisse,» ütles vanaeit kõrvale astudes.

Miška astus pimedasse eeskotta, leidis poolpimedas käsikaudu ukselingi.

Kirill ise avas talle kambriukse, astus sammu tagasi. Siledaks raseeritud, naeratav ja pisut purjus, heitis ta Miškale lühikese uuriva pilgu, ütles sundimatult:

«Veel üks kroonumees! Tule sisse, Koševoi, istu, ole meie külaline. Näe, võtame siin väikest viisi . . .»

«Jätku leivale ja maiku viinale!» Miška surus peremehe kätt, silmitses laua taga istuvaid külalisi.

Tema tulek oli ilmselt ebakohane. Mihhailile tundmatu laiaõlaline kasakas, kes poollebades istus eesnurgas, vaatas lühidalt ja küsivalt Kirillile, lükkas klaasi eemale. Teisel pool lauda istuv Semjon Ahvatkin, Koršunovide kauge sugulane, kortsutas Mihhaili nähes kulmu ja pööras silmad ära.

Peremees kutsus Miška laua juurde.

«Tänan kutse eest.»

«Ei, sa istu, ära haava meid, joo meiega.»

Miška istus laua juurde. Peremehe käest klaasi samagonniga vastu võttes noogutas peaga:

«Tervitan sind kojutuleku puhul, Kirill Ivanovitš!»

«Aitäh! Kas sina oled ammu armeest tagasi?»

«Ammu. Olen jõudnud juba siinse eluga harjuda.»

«Oled jõudnud eluga harjuda ja naisegi võtta, nagu räägitakse? Aga mis sa vigurdad? Joo põhjani!»

«Ei taha. Mul on asja sinu juurde.»

«No seda ei ole! Niisugust nalja ära tee! Täna ma asjadest ei kõnele. Täna ma pummeldan sõpradega. Kui sul asja on, siis tule homme.»

Miška tõusis laua tagant, ütles rahulikult naeratades:

«Asi on küll tühine, aga temaga on kiire. Lähme silmapilguks välja.»

Hoolikalt kokkukeeratud musti vurre siludes vaikis Kirill mõnda aega, siis tõusis püsti.

«Võib-olla ütled siinsamas? Mis me siis hakkame seltskonda lõhkuma?»

«Ei, lähme välja,» palus Miška tagasihoidlikult, aga järeleandmatult.

«Eks sa mine ometi välja temaga, mis te kauplete?» ütles Mihhailile tundmatu laiaõlaline kasakas.

Vastumeelselt läks Kirill kööki. Ahju juures askeldavale naisele sosistas ta:

«Mine välja, Katerina!» Ja pingile istudes küsis jahedalt: «Mis asi sul on?»

«Mitu päeva sa oled kodus?»

«Mis siis?»

«Ma küsin, mitu päeva sa kodus oled?»

«Neljandat päeva vist.»

«Kas revolutsioonikomitees oled käinud?»

«Seni mitte.»

«Aga kas Vjoškisse, sõjakomissariaati mõtled minna?»

«Kuhu sa sihid? Sa tulid asja pärast, siis kõnelegi asjast.»

«Ma kõnelengi asjast.»

«Siis käi kus kurat! Mis kohn sa künka otsas oled, et ma sulle pean aru andma?»

«Mina olen revolutsioonikomitee esimees. Näita tunnistust väeosast.»

«Või nii-i-i!» venitas Kirill ja vaatas teravate kainenud silmadega Mihhailile otse silma sisse. «Va-a-at kuhu sa sihid!»

«Just sinna. Anna tunnistus!»

«Tulen täna nõukogusse ja toon.»

«Anna kohe!»

«Ta on mul kuskil ära pandud.»

«Otsi üles!»

«Ei, praegu ei hakka otsima. Mine koju, Mihhail, mine skandaali eest ära.»

«Minul on sinuga lühike skandaal . . .» Miška pistis käe paremasse taskusse. «Pane riidesse!»

«Jäta, Mihhail! Sa ära parem mind puuduta . . .»

«Lähme, ütlen ma sulle!»

«Kuhu?»

«Revolutsioonikomiteesse.»

«Mul pole nagu tahtmist.» Kirill kahvatas, aga kõneles pilkavalt naeratades.

Vasakule kallutudes võttis Miška taskust nagaani, tõmbas kuke vinna.

«Kas tuled või ei?» küsis ta tasa.

Kirill tegi vaikides sammu kambri poole, aga Miška astus talle teele ette, osutas silmadega eeskotta viivale uksele.

«Poisid!» hüüdis Kirill teeseldud sundimatusega. «Mind siin nii-öelda areteeriti. Jooge edasi ilma minuta!»

Kambriuks paisati laiali lahti, Ahvatkin astus üle läve, aga silmates tema peale suunatud nagaani, põikas kähku uksepiida taha.

«Mine!» käskis Miška Kirilli.

See läks taaruva kõnnakuga ukse poole, haaras laisalt ukselingi, ja äkki, läbinud ühe hüppega eeskoja, lõi välisukse meeletult paugutades kinni, hüppas trepist alla. Seni kui ta kummargil üle õue aia poole jooksis, tulistas Miška teda kaks korda, aga ei tabanud. Pannud nagaani toru kõverdatud vasaku käe küünarnukile, jalad harkis, sihtis Miška hoolikalt. Pärast kolmandat lasku näis Kirill komistavat, aga kogus end ja hüppas kergesti üle tara. Miška jooksis majatrepist alla. Temale järele põratas majast kuiv ja katkendlik püssipauk. Eespool kiskus kuul küüni valgeks võõbatud seinast savi välja ja pudendas plõksatades maha halle kivikilde.

Kirill jooksis kergelt ja kiiresti. Tema küürutõmbunud kogu vilkus õunapuude roheliste telkide vahel. Miška hüppas üle tara, kukkus, tulistas lamades veel kaks korda jooksja pihta ja pööras näo maja poole. Välisuks oli pärani lahti. Majatrepil seisis Kirilli ema, käsi varjuks

silme juurde tõstetud, vaatas aeda. «Oleks pidanud ta ilma pikema jututa kohapeal maha tõmbama!» mõtles Miška tõntsilt. Ta lamas veel mõne minuti tara all, maja poole vaadates, ja pühkis mingisuguse mõõdetud mehaanilise liigutusega põlvedelt pori; siis tõusis, ronis raskelt üle tara ja, langetanud nagaani suudme, läks kodu poole.

5

Ühes Kirill Gromoviga läksid pakku Ahvatkin ja too tundmatu kasakas, keda Koševoi oli näinud Gromovite juures. Öösel kadusid külast veel kaks kasakat. Vjošenskajast tuli Tatari külasse väike Dontšekaa väesalk. Mõni kasakas areteeriti, neli meest, kes olid tulnud väeosadest ilma dokumentideta, saadeti Vjošenskajasse karistusroodu.

Koševoi istus päevad läbi revolutsioonikomitees, tuli videvikus koju, asetas voodi kõrvale laetud püssi, pistis nagaani padja alla ja heitis magama riidest lahti võtmata. Kolmandal päeval pärast juhtumit Kirilliga ütles ta Dunjaškale:

«Hakkame õige eeskojas magama.»

«Misjaoks?» imestas Dunjaška.

«Aknast võidakse sisse lasta. Voodi on akna juures.»

Vaikides asetas Dunjaška voodi eeskotta, õhtul aga küsis:

«Kas me jäämegi siis nüüd niiviisi jäneste moodi elama? Tuleb talv ja meie elutseme ikka eeskojas?»

«Talv on veel kaugel, esialgu aga tuleb nii elada.»

«Ja kui kaua see «esialgu» kestab?»

«Kuni ma Kirjuška vaikseks teen.»

«Tuleb ta end just sinu kuuli ette seadma!»

«Küll kunagi tuleb,» vastas Miška veendunult.

Aga ta arvestused ei osutunud õigeks: kui Kirill Gromov, kes oli kadunud ühes oma sõpradega kuskile Doni taha, sai kuulda Mahno lähenemisest, tuli ta üle Doni paremale kaldale ja läks Krasnokutskaja staniitsasse, kuhu kuulu järgi olid ilmunud Mahno jõugu eelsalgad. Öösel käis ta korra külas, kohtas juhuslikult tänaval Prohhor Zõkovit ja käskis Koševoile edasi ütelda, et Gromov

laseb alandlikult tervitada ja palub oodata võõrusele. Prohhor jutustas hommikul Miškale kohtumisest ja kõnelusest Kirilliga.

«Noh, las tuleb. Üks kord läks käest ära, teine kord juba enam minema ei pääse. Ta õpetas mind, kuidas temasugusega tuleb ümber käia, aitäh sellegi eest,» ütles Miška Prohhori jutu peale.

Mahno oli tõepoolest ilmunud Ülem-Doni ringkonna piiridesse. Konkovi küla all purustas ta lühikeses lahingus talle Vjošenskajast vastu saadetud jalaväepataljoni, aga ringkonna keskuse peale ei läinud, vaid suundus Millerovo jaama poole, ületas sellest põhja pool raudtee ja eemaldus Starobelski suunas. Kõige aktiivsemad valgekaartlased-kasakad ühinesid temaga, enamik neist aga jäi äraootavalt koju.

Koševoi elas ikka endiselt valvel olles, tähelepanelikult vaadeldes kõike, mis külas toimus. Elu seal aga polnud just eriti kena. Kasakad kirusid kõvasti nõukogude võimu kõigi nende puuduste pärast, mis neil kannatada tuli. Hiljuti organiseeritud ühtse tarbijate ühistu tillukeses poes polnud peaaegu midagi saada. Seep, suhkur, sool, petrooleum, tikud, mahorka, vankrimääre — kõik need esimese järgu tarbeained puudusid müügilt, ja tühjadel riiulitel lebasid mahajäetult ainult kallid Asmolovi paberossid ja üht-teist rauakaupa, millede jaoks kuude viisi ei leidunud ostjat.

Petrooleumi asemel põletati öösiti alustassidel sulatatud võid ja sea- või lambarasva. Mahorkat asendas endakasvatatud kodune tubakas. Tikkude puudumise tõttu olid laialt käibel tulekivid ja seppade poolt kiiruga meisterdatud tulerauad. Taela keedeti päevalilletuha vees, et ta rutem süttiks, aga siiski saadi tuld harjumatuse tõttu vaevaliselt. Enam kui üks kord pani Miška tähele, kui ta õhtuti revolutsioonikomiteest koju tuli, kuidas suitsumehed, kogunenud salka kuskil tanumas, ühel nõul tulekividest sädemeid lüües poolvaljusti ropult vandusid, kordasid: «Nõukogude võim, anna tuld!» Viimaks lõi keegi säde, mis oli kuivale taelale sattunud, põlema, kõik ühisel jõul puhusid hõõguvale tulukesele, ja süüdanud suitsud, kükitasid vaikides maha, hakkasid üksteisele uudiseid rääkima. Ei olnud ka suitsupaberit. Kiriku vahi-

majakesest tassiti laiali kõik meetrikaraamatud, ja kui need olid ära suitsetatud, läks majades plotskite peale kõik, kaasa arvatud laste vanad õpikud ja isegi vanakeste pühad raamatud.

Prohhor Zõkov, kes üsna sageli vanasse Melehhovite tallu sisse astus, hankis Mihhaililt paberit suitsu jaoks, kõneles nukralt:

«Minu eidel oli kirstu kaas vanade ajalehtedega üle kleebitud — kiskusin maha ja suitsetasin ära. Oli Uus Testament, niisuke püha raamat, — samuti suitsetasin ära. Vana Testamendi suitsetasin ära. Vähe on pühad mehed neid testamente kirjutanud... Eidel oli mälestamisraamat, kõik suguselts, elus ja surnud, oli seal kirja pandud, — jällegi suitsetasin ära. Kas ma pean siis nüüd hakkama kapsalehti suitsetama või jälle kobrulehti paberiks kuivatama? Ei, Mihhail, tee mis tahad aga anna ajalehte. Mina ei saa ilma suitsuta olla. Saksa rindel vahetasin mõnikord oma leivaportsjoni mahorka kaheksandiku vastu.»

Nukker oli elu Tatari külas tol sügisel... Määrimata rattad kriuksusid vankrite küljes, rihmrakmed ja jalanõud kuivasid ja lõhkesid ilma tõkatita, kõige kehvem aga oli ilma soolata. Viie naela soola eest andsid tatarskilased Vjošenskajas ära rammusaid oinaid ja tulid koju, kirudes nõukogude võimu ja korralagedust. See neetud sool tekitas Mihhailile palju tuska... Ühekorra tulid nõukogusse vanamehed. Nad teretasid väärikalt esimeest, võtsid mütsid maha, istusid pinkidele.

«Soola pole, härra esimees,» ütles üks nendest.

«Nüüd ei ole härrasid,» parandas Miška.

«Anna andeks, palun, see on vana harjumuse tõttu... Ilma härradeta saab küll elada, aga ilma soolata ei saa.»

«Mis te siis tahtsite, vanamehed?»

«Sina, esimees, kanna hoolt, et soola toodaks. Manõttilt ei jõua teda härgadega küllalt kohale vedada.»

«Ma teatasin sellest ringkonda. Seal on see teada. Peavad varsti tooma.»

«Seni kui päike tõuseb, sööb kaste silmad peast,» ütles üks vanameestest maha vaadates.

Mihhail kihvatas, tõusis laua tagant. Vihast punetades pööras ta taskud pahupidi.

«Minul soola pole. Näete? Ma ei kanna teda kaasas ega saa teda teile sõrmest imeda. Saate aru, vana mehed?»

«Kuhu see sool on jäänud?» küsis mõninga vaikimise järel ühesilmaline Tšumakovi taat, oma ainukese silmaga imestunult ringi vaadates. «Enne, vana võimu ajal, ei kõnelnudki temast keegi, küngaste viisi oli teda igal pool, nüüd aga ei saa näputäitki . . .»

«Meie võimul pole sellega asja,» ütles Miška juba rahulikumalt. «Siin on üks võim süüdi: teie endine kadetide võim! See tekitas niisuguse korralageduse, et võib olla pole soola millegagi kohalegi vedada! Kõik raudteed on lõhutud, vagunid samuti . . .»

Kaua jutustas Miška vanameestele sellest, kuidas valged taganemisel hävitasid riigivara, lasksid õhku tehaseid, põletasid ladusid. Üht-teist oli ta ise sõjaajal näinud, üht-teist kuulnud, muu aga mõtles innustunult välja ainsa eesmärgiga — rahulolematus kallilt nõukogude võimult kõrvale juhtida. Et kaitsta seda võimu eeltheidete eest, valetas ta kahjutult, kavaldas, endamisi aga mõtles: «Ei ole kuigi suur õnnetus, kui ma nendele lurjustele luiskangi natuke. Niikuinii on nad lurjused, ja neile ei juhtu sellest midagi, meile aga tuleb kasu . . .»

«. . . Kas arvate, et nemad — need pursuid — on käega tehtud või? Nad pole lollid! Nad kogusid tervelt Venemaalt kõik suhkru ja soola tagavarad kokku, palju tuhandeid puudasid, ja vedasid juba aegsasti Krimmi, seal laadisid laevadesse ja — teistesse riikidesse, et seal ära müüa,» kõneles Miška silmade särades.

«Kas nad viisid siis ka kogu masuudi ära?» küsis ühesilmaline Tšumakov umbusklikult.

«Kas sina, taat, arvasid siis, et sinule jätsid? Neil on sind kangesti vaja, nagu kogu töötavat rahvastki. Küll nad leiavad, kellele masuutki ära müüa! Nad oleksid kõik kaasa võtnud, kui oleksid saanud, et rahvas siin nälga kärvaks.»

«See on muidugi nii,» nõustus üks vanameestest. «Rikkad on kõik säherdused neelaskid. Vanast hallist ajast on teada: mida rikkam inimene, seda ahnem ta on. Vjoškis ladus üks kaupmees, kui esimene taganemine oli,

kõik vankrisse, korjas kokku terve oma vara viimse nöörijupini, ja näe, punased jõuavad juba lähedale, aga tema ei sõida ikka veel õuest välja, jookseb, kasukas seljas, mööda taret, kisub tangidega naelu seintest välja. «Ei taha,» ütleb, «neile neetuile mitte üht naelagi jätta!» Nii et pole midagi iseäralikku, et nad ka masuudi kaasa viisid.»

«Kuidas me siis ikkagi ilma soolata oleme?» küsis jutuajamise lõpul heasüdamlikult Maksajevi taat.

«Varsti kaevavad meie töölised uut soola, seni aga võib vankrid Manõtšile saata,» soovitas Miška ettevaatlikult.

«Inimesed ei taha sinna sõita. Kalmõkid teevad seal tempe, ei anna järvedel soola, riisuvad härjad käest ära. Üks minu tuttav tuli sealt palja piitsaga tagasi. Öösel sõitsid talle Velikoknjaževskaja taga kolm sõjariistus kalmõkki juurde, võtsid härjad ära, temale aga näitasid kõri peale. «Pea suu, ätt,» ütlevad, «muidu tuleb sulle halb surm . . .» Sõida siis sinna!»

«Tuleb oodata,» ohkas Tšumakov.

Vanameestega leppis Miška kuidagiviisi kokku, seevastu aga tuli tal kodus Dunjaškaga, ja jällegi soola pärast, kõva ütlemist. Üldse oli tema ja naise omavahelistes suhetes midagi korrast ära läinud . . .

See oli alanud tollest mälestusväärsest päevast, millal ta oli Prohhori juuresolekul teinud juttu Grigorist, ja see väike lahkheli polnudki ununenud. Ükskord õhtul ütles Miška söögi juures:

«Kapsasupp on sul vähese soolaga, perenaine. Või arvad, et vähe ei tee viga, ülearu on hullem?»

«Ülearu soola ei saa nüüd selle võimu juures olla. Kas tead, kui palju meil soola järel on?»

«Noh?»

«Kaks kamalutäit.»

«Paha lugu,» ohkas Miška.

«Head inimesed käisid juba suvel Manõtšil soola järel, ainul aga polnud iial aega selle peale mõtelda,» ütles Dunjaška etteheitvalt.

«Millega ma oleksin siis sõitnud? Sind esimesel abieluaastal ette rakendada nagu ei kõlba, härjavärsid aga on viletsad . . .»

«Sa jäta naljad teiseks korraks! Vaat kui hakkad soola matut sööma — siis tee nalja!»

«Mis sa mulle ometi hambaid külge ajad? Tõepoolest, kust ma sulle seda soola võtan? Vaat misukesed teie, nalsed, olete... Kas või rõhitse välja, aga anna teile kätte Aga kui teda pole, seda soola, olgu ta kolm korda neetud?»

«Inimesed käisid härgadega Manõtšil. Neil on nüüd soolatut ja kõike, meie aga hakkame magedat ja haput pugima...»

«Kuidagiviisi elame ära, Dunja. Varsti peab soola toodama. On's meil Venemaal seda kraami vähe?»

«Teil on kõike palju.»

«Kellel teil?»

«Punastel.»

«Aga misuke sina oled?»

«Niisuke, nagu näed. Küll räägiti ja räägiti: «Siis on meil kõike palju, ja kõik hakkame elama ühesuguselt ja jõukalt...» Seal on nüüd teie jõukus: pole millegagi kapsasuppi soolata!»

Miška vaatas ehmunult naisele otsa, kahvatas.

«Mis sul on, Dunjahha? Kuidas sa räägid? Kas võib nii?»

Aga Dunjaška ei hoolinud enam millestki: ka tema kahvatas pahameele ja viha pärast ja jätkas pooleldi karjudes:

«Aga nii võib? Mis sa silmi pungi ajad? Kas sa tead, esimees, et inimestel juba igemed paistetavad ilma soolata? Kas sa tead, mis inimesed soola asemel söövad? Kaevavad soolakutel mulda, käivad isegi Netšajevi kurgaani taga ja panevad seda mulda kapsasupi sisse... Kas sa sellest oled kuulnud?»

«Oota, ära karju, olen kuulnud... Mis edasi?»

Dunjaška lõi käsi kokku.

«Mis siis veel edasi võib olla?»

«Kuidagi peab seda ju üle elama?»

«Noh, siis ela!»

«Küllap mina elan, aga vaat sina... Vaat sinul lõi kogu teie Melehhovite tõug välja...»

«Misuke tõug?»

«Kontrrevolutsiooniline, vaat misukel» ütles Miška kõlatult ja tõusis laua tagant. Ta vaatas maha ega tõstnud silmi naise peale; tema huuled värisesid kiiresti, kui ta kõneles: «Kui sa veel kord niiviisi räägid, siis ei saa mele sinuga koos elada, seda tea! Sinu sõnad on vaenlase omad...»

Dunjaška tahtis midagi vastata, aga Miška kõõritas silmi ja tõstis rusikassepigistatud käe.

«Ole vait!...» ütles ta summutatult.

Dunjaška silmitses teda varjamatu uudishimuga, ilma et oleks hirmu tundnud, natukese aja pärast ütles rahulikult ja lõbusalt:

«Noh, hüva! Võtaks tont, millest nüüd kõnelema hakkasime... Elame ära ilma soolatagi!» Ta vaikis veidi ja ütles siis vaikse naeratusega, mida Miška nii armastas: «Ära ole vihane, Miša! Kui meie, naiste peale iga asja pärast vihastada, siis ei jätku vihagi. Paljugi mis ütled rumalast peast... Kas jood marjajooki või panna sulle hapupiima?»

Oma noorusest hoolimata oli Dunjaška juba elukogemuste läbi targaks tehtud ja teadis, millal võib tülis kangekaelselt vastu panna ja millal tuleb alistuda ning taganeda...

Nädalat kaks pärast seda tuli Grigorilt kiri. Ta kirjutas, et oli saanud Wrangeli rindel haavata ja et pärast tervekssaamist teda tõenäoliselt demobiliseeritakse. Dunjaška teatas mehele kirja sisust, küsis ettevaatlikult:

«Kui ta koju tuleb, Miša, kuidas me siis elama hakkame?»

«Kolime üle minu tarre. Las ta elab siin üksi. Varanduse jagame omavahel ära.»

«Koos me elada ei saa. Nagu kõigest näha, võtab tema Aksinja.»

«Isegi kui saaks, ei hakkaks ma ikkagi sinu vennaga ühe katuse all elama,» ütles Miška teravalt.

Dunjaška kergitas imestunult kulme.

«Miks, Miša?»

«Sa tead ju.»

«See — et ta valges väes teenis?»

«Just seesama.»

«Sa ei armasta teda... Te olite temaga ju sõbrad!»

«Milleks kuradiks mul teda vaja — veel armastada teda! Olime sõbrad, aga meie sõprus on otsas.»

Dunjaška istus voki taga. Ratas vurises rütmiliselt. Kedruselõng katkes. Dunjaška pidas rattapöia käega kinni, — niiti kokku keerutades küsis, ilma et oleks mehele otsa vaadanud:

«Kui ta tuleb, mis talle siis teenistuse eest kasakate juures tehakse?»

«Läheb kohtu ette. Tribunali ette.»

«Ja mis see siis võib talle mõista?»

«Noh, seda ma juba ei tea, mina pole kohtunik.»

«Kas võivad mõista ka mahalaskmisele?»

Miška vaatas voodile, kus magasid Mišatka ja Poljuška, kuulatas nende rahulikku hingamist, — vastas häält tasandades:

«Võivad.»

Enam ei küsinud Dunjaška midagi. Hommikul, kui ta oli lüpsnud lehma, astus ta Aksinja juurde sisse:

«Varsti jõuab Griša koju, tulin sind rõõmustama.»

Vaikides pani Aksinja malmpoti veega ahjukoldele, surus käed vastu rinda. Tema punastunud näole vaadates ütles Dunjaška:

«Aga sa ära nii väga rõõmusta. Minu oma ütleb, et ta ei pääse kohtust. Mis talle mõistetakse — jumal seda teab.»

Aksinja niiskunud ja säravais silmades vilksatas hetkeks ehmatus.

«Mille eest?» küsis ta järsult, ise aga ei suutnud ikka veel peletada huultelt hilinenud naeratust.

«Mässu eest, kõige eest.»

«Lora! Ei hakata tema üle kohut mõistma. Mille midagi ta ei tea, see sinu Mihhail, kah teadja väljas!»

«Võib-olla, et ei hakata kah.» Dunjaška vaikis veidi, siis ütles ohet alla surudes: «On teine vihane venna peale... Mul on süda nii raske sellepärast — ei oska kohe öelda! Hirmus kahju on vennast! Ta on jälle haavata saanud... Vaat misuke segane elu tal on...»

«Peaks ta ainult tulema: võtame lapsed ja kaome kuhugi,» lausus Aksinja erutatult.

Ta võttis millegipärast rätiku peast, sidus selle uuesti pähe, ja sihitult anumaid pingil nihutades ei suutnud ikka veel oma erutusest jagu saada.

Dunjaška märkas, kuidas tema käed värisesid, kui ta pingile istus ja hakkas siluma põlvedel vana kulunud põlle volte.

Midagi tõusis Dunjaškale kurku. Tal tuli tahtmine õkst nutta.

«Ei jõudnud ema teda ära oodata...» ütles ta tasa. «Noh, ma lähen. Tarvis ahi küdema panna.»

Eeskojas suudles Aksinja teda rutuga ja kohmetult kaelale, püüdis kinni tema käe ja suudles seda.

«Rõõmustad?» küsis Dunjaška katkeva madala häälega.

«Nii natukese, õige-õige vähe...» vastas Aksinja, püüdes peita esiletunginud pisaraid nalja taha, väriseva naeratuse taha.

6

Millerovo jaamas võimaldati Grigorile — kui demobiliseeritud punasele komandörile — küüt. Teel koju vahetas ta igas ukraina alevis hobuseid ja jõudis ööpäevaga Ülem-Doni ringkonna piirile. Kohe esimeses kasakaküias ütles revolutsioonikomitee esimees — noor, hiljuti sõjaväest tagasitulnud punaarmeelane:

«Teil tuleb härgadega sõita, seltsimees komandör. Hobuseid on meil terve küla peale üksainus ja seegi käib kolmel jalal. Kõik hobused jäeti taganemisel Kubaani.»

«Võib-olla jõuan sellega kuidagi kohale?» küsis Grigori sõrmedega vastu lauda klõbistades, uurivalt kräbeda esimehe lõbusaisse silmadesse vaadates.

«Ei jõua. Sõidate terve nädala ja ometi ei jõua pärale! Aga te ärge muretsege, meil on tublisid, sammukaid härgi ja me peame niikuinii saatma vankri Vjošenskajasse, et ära vedada telefonitraati, mis meil siin sõjapäevilt on vedelema jäänud; nii ei tule teil ka küüti vahetada, seesama vanker viib teid kohe koju.» Esimees vidutas vasakut silma ja lisas naeratades ning kavalalt pilgu-

tades: «Anname teile kõige paremad härjad ja küüdili seks noore lesknaise ... Meil on siin üks säärane eit, et paremat ei näe uneski! Temaga te ei märkagi, kui olete juba kodus. Olen ise teeninud, — tunnen kõike seda ja muid sellesarnaseid sõjavajadusi ...»

Vaikides kaalutles Grigori mõttes: jääda ootama mõnd juhuslikku vankrit on rumal, jalgsi minna — kaugel. Tuli nõustuda ja sõita härgadega.

Tunni aja pärast jõudis küüdivanker kohale. Vanal vankrilogul kriuksusid rattad kiunuvalt, tagumisest redelist olid püsti ainult tükid, tuustidena rippus alla lohakalt pealevisatud heina. «Nii kaugele oleme siis oma sõdimisega jõudnud!» mõtles Grigori, vastikusega viletsaile tarbeasjadele vaadates. Küüdinaine sammus piitsaga vehkides härgade kõrval. Ta oli tõesti väga ilus ja silvakas. Teataval määral rikkus tema kuju massiivne, kaevule mittevastav rind, ja viltune arm ümmargusel lõual andis näole ilme nagu mõnel halvas mõttes palju kogenud naisel ning otsekui vanandas noort tõmmu punapõskset nägu, mis oli ninajuure kohalt peenikeste kullakate tedretähnidega nagu hirsiteradega üle külvatud.

Rätikut kohendades vidutas ta silmi, vaatles tähelepanelikult Grigorit ja küsis:

«Kas sind tuleb viia või?»

Grigori tõusis majatrepilt, lõi sinelihõlmad kokku.

«Mind. Kas laadisid traadi peale?»

«Pagan võtaks, kas mina pean neile laadima?» hüüdis kasakatar heledahääleliselt. «Iga päev sõidus ja tööst Kas mina olen neile mõni niisugune või mis? Küllap viskavad ise selle traadi peale, ja kui ei — siis sõidan tühjaltki ära!»

Ta tassis vankrisse juhtmerulle, sõimles valjusti, aga heasüdamlikult esimehega ja heitis aeg-ajalt Grigorile viltusi uurivaid pilke. Esimees muheles kogu aja, siira imetlusega noorele lesele vaadates. Vahetevahel Grigorile silma pilgutades näis ta ütlevat: «Vaat missuguseid naisi meil on! Ja sina ei uskunud!»

Küla taga laotus kaugele halkjaspruun, luitunud, sügissene stepp. Künnimaa poolt venis üle tee sinkjashall suitsuvoog. Kündjad põletasid väljakistud umbrohtu

— kuiva puhmjat kitsalehist kõrvikut, luitunud kiulist kukeleiba. Suitsu lõhn äratas Grigoris nukraid mälestusi: kunagi oli ka tema, Grigori, kündnud maad sünges sügiseses stepis, vaadanud öösiti tähtedest siravale mustale taevale, kuulanud kõrguses lendavate haneparvede hüüdlemist ... Ta hakkas rahutult heintel visklema, vaatas kõrvalt küüdinaisele.

«Kui vana sa oled, naisuke?»

«Kuuekümne ümber,» vastas see koketselt, naeratades ainult silmadega.

«Ei, ilma naljata.»

«Käin kahekümne esimest.»

«Ja lesk?»

«Lesk.»

«Kuhu sa's mehe panid?»

«Ära tapeti.»

«Ammu?»

«Enam kui aasta tagasi.»

«Mässu ajal või?»

«Pärast seda, sügise eel.»

«Noh, ja kuidas sa elad?»

«Kuidagiviisi elan.»

«Kas on igav?»

Naine vaatas talle tähelepanelikult otsa, tõmbas naeratust peites rätiku huultele. Tema hääl hakkas kõlama tumedamalt, ja mingisugused uued intonatsioonid ilmusid sellesse, kui ta rääkis:

«Töö juures pole aega igavust tunda.»

«Eks ilma meheta ole ikka igav?»

«Ma elan meheemaga, majapidamises on palju tegemist.»

«Kuidas sa ilma meheta läbi saad?»

Naine pööras näo Grigori poole. Tema tõmmudel põsenukkidel lõi õitsema puna, silmis süttisid ja kustusid punakad sädemed.

«Millest sa kõneled?»

«Ikka sellestsamast.»

Naine lükkas rätiku huultelt kõrvale, ütles venitades:

«Noh, seda kraami jätkub! Maailmas leidub veel häid inimesi ...» Ja vaikinud veidi, jätkas: «Ega ma mehega

jõudnud naise-elu suurt maitstagi. Ainult ühe kuuga elasimegi, siis võeti ta teenistusse. Ajan kuidagi ilma temata läbi. Nüüd on kergemaks läinud, noori kasakaid tuli külasse tagasi, muidu oli halb. Nõõ, lauk! Nõõ! Nõudaks, kroonumees! Niisuke on see minu eluke.»

Grigori jäi vait. Temal polnud õieti mõtet niisugusest vallatus toonis juttu ajada. Ta kahetses juba seda.

Suured rammusad härjad läksid ikka sellesama mõõdetud takerduva sammuga. Ühel neist oli parem sarv kunagi murdunud ja kasvas nüüd viltu alla otsaesise peale. Küünarnukkidele toetudes, silmad pooleldi suletud, lamas Grigori vankris. Ta hakkas neid härgi meelde tuletama, kelledega tal lapsepõlves ja hiljem, täiskasvanuna, oli tulnud töötada. Nad kõik olid erinevad värvilt, kehaehituselt, iseloomult, isegi sarvedel oli igaühe juures mingisugune oma eri kuju. Kunagi oli olnud Melehhovite talus härg niisamasuguse vigastatud, viltulöödud sarvega nagu sellel siin. Kuri ja kaval, vaatas ta alati kõõrdi, pööritas veresoontest läbilõigatud silmavalget, püüdis põtkata, kui tagant tema juurde astuti, ja pöllutööde ajal, kui kari öösiti karjamaale sööma lasti, kippus alati ära minema koju või — mis veel halvem — peitis end metsa või kaugeisse nõgudesse. Tihti ratsutas Grigori päevade viisi stepis ringi, ja kaotanud juba usu sellesse, et kunagi leiab kadunud härja, — avastas selle äkki kuskil uhteoru põhjas, laukapuupõõsastiku läbipääsmatus rägas või vilus, laiaharalise ja vana metsõunapuu all. See ühesarveline kurivaim oskas jutta maha võtta, tõstis öösel karjatara värava vitsvõru sarvega üles, läks välja vabadusse, ja ujunud üle Doni, uitas luhal. Palju pahandusi ja meelehärmi oli ta omal ajal Grigorile valmistanud . . .

«Kuidas see murtud sarvega härg on, kas on ka tasane?» küsis Grigori.

«Tasane. Mis siis?»

«Niisama.»

«Ka «niisama» on hea sõna, kui midagi muud pole ütelda,» lausus küüdinaine muigega.

Grigori vaikis seepeale. Tal oli meeldiv mõtelda minevikule, rahulikule elule, tööle, kõigele, mis ei puutunud sõjasse, sest see seitsme aasta peale veninud sõda oli

talle äärmiselt vastikuks muutunud, ja paljas meeldetuletus sellest, mõnest sõjateenistusega seotud episoodist kutsus temas välja ängistava seesmise iiveldustunde ja tumeda ärrituse.

Tema oli sõdimise lõpetanud. Temale jätkub. Ta sõitis koju, et lõpuks asuda tööle, elada koos lastega, Aksinjaga. Juba seal, rindel, oli ta kindlasti otsustanud Aksinja majja võtta, et ta kasvataks tema lapsi ja oleks alaliselt tema läheduses. Ka see asi tuli lõpule viia, ja mida rutem, seda parem.

Mõnuga unistas Grigori sellest, kuidas võtab kodus aineli ja saapad maha, paneb jalga avarad kingad, kasaka kombe järgi kogub püksisääred valgete villaste sukkade sisse, ja tõmmates sooja vammuse peale kodukootud riidest talumehekuue, sõidab põllule. Hea oleks adrakured pihku võtta ja minna mööda niisket vagu adra järel, ahnelt tõmmates sõõrmeisse koheda mulla rõsket ja magedat lõhna, adranoast purustatud rohu kibedat aroomi. Võõrais maades lõhnavad nii muld kui ka rohud teisiti. Enam kui üks kord oli ta Poolas, Ukrainas, Krimmis hõõrunud käte vahel koirohu sinkjashalli pöörist, nuusutanud ja mõtelnud nukrusega: «Ei, pole see, võõras . . .»

Küüdinaisel aga oli igav. Ta oleks tahtnud juttu ajada. Ta jättis härgade ergutamise, istus mugavamini ja piitsa nahktutti näperdades vaatles kaua salamahti Grigorit, tema keskendatud nägu, pooleldi langetatud silmi. «Ta pole väga vana, kuigi on hall. Ja mingisugune veidravõitu on teine,» mõtles ta. «Aina kissitab silmi, mis ta neist kissitab? Nagu oleks ei tea kuidas ära vaevatud, justkui koormaid oleks kohe tema seljas veetud . . . Aga tal pole just väga viga. Ainult halle juukseid on palju, ja vurrud, näe, on peaaegu hallid. Muidu pole teisel viga. Miks ta kogu aeg aina mõtleb? Algul hakkas nagu naljatlema, aga pärast jäi vaiksemaks, küsis midagi härja kohta. Kas tal pole millestki kõnelda või mis? Või ehk kardab? Ei ole seda moodi. Silmad on tal kindlad. Ei, on tubli kasakas, ainult et kuidagi isevärki. Noh, eks vaiki siis, va vimmas kurivaim! Väga mul sind vaja, mis veel! Ma oskan ka ise vaikida! Sõidad naise juurde ega jõua kuidagi pärale. Noh, eks vaiki siis terviseks!»

Ta najatus seljaga vastu vankriredelit, hakkas taas laulma.

Grigori tõstis pea, vaatas päikesele. Oli alles kaunis varajane aeg. Mullusest kroonohakast, mis süngelt tee ääres vahti pidas, langes vari poole sammu pikkuselt, kell polnud tõenäoliselt mitte rohkem kui kaks.

Nagu lummutult lebas stepp surnud vaikuses. Päike soojendas kitsilt. Kerge tuul liigutas hääletult punakat pleekinud rohtu. Ei linnu häält ega suslikute vilistamist olnud ümberringi kuulda. Külmas kahvatusinises taevas ei lennelnud kullid ega kotkad. Ja ainult kord libises hall vari üle tee, ja veel pead tõstmata kuulis Grigori suurte tiibade rasket lööki: tuhkjas-sinihall trapp lendas mööda, sulestiku valge voodri särades päikese käes, ja laskus maha kauge kurgaani juurde, sinna, kus päikesest valgustamata kuristik hämar-lilla kaugusega ühte sulas. Ainult vahel hilissügisel oli Grigori pannud tähele stepis niisugust nukrat ja sügavat vaikust, milles tundus, nagu kuuleks ta, kuidas mööda kuiva rohtu kahiseb tuulest haaratud veeriktaim, mis kaugel-kaugel eemal üle stepi veereb.

Näis, et teele ei tule lõppu. See lookles mööda tõusendikku, laskus orgu, tõusis jälle künkaharjale. Ja ümberringi laotus nii kaugele kui silm ulatus ikka samasugune metsik, puutumatu stepp.

Grigori jäi imetlema nõokallakul kasvavat tatari vahtra põõsast. Selle esimestest öökülmadest näpistatud lehed helkisid suitsjas purpurpunas nagu kustuva lõkke tule pooleldi tuhaga kaetud söed.

«Kuidas su nimi on, onuke?» küsis küüdinaine, tasakesi puudutades Grigori õlga piitsavarrega.

Grigori võpatas, pööras näo tema poole. Naine vaatas kõrvale.

«Grigori. Aga sinu oma?»

«Minu nimi on nipitiri.»

«Sa võiksid parem vaikida, nipitiri.»

«Ära on tüüdanud vaikimine! Pool päeva vaikin, suu on päris ära kuivanud. Miks sa nukker oled, onu Griša?»

«Mille üle mul rõõmustada?»

«Sõidad koju, pead rõõmus olema!»

«Minu rõõmustamisaeg on möödas!»

«Kae, kus vanamees väljas. Aga miks sa niisuke oled — noor, aga hall?»

«Kõike on sul tarvis teada . . . Heast elust olen nähtavasti halliks läinud.»

«Kas oled naisemees, onu Griša?»

«Naisemees. Ka sina, nipitiri, pead rutem mehele minema.»

«Miks rutem?»

«Sa oled natuke liiga vallatu . . .»

«On see halb?»

«Vahel on ka halb. Ma tundsin üht niisugust vallatut, oli ka lesk teine, mängis-mängis, pärast aga hakkas tal nina sisse langema . . .»

«Oh, issand, küll on kole!» hüüdis naine naljatava ehmatusega ja lisas kohe asjalikult juurde: «Meie, leskedega, on lugu niisuke, et kui hunti kardad, siis ära metsa minegi.»

Grigori vaatas talle otsa. Naine naeris hääletult, väikesed valged hambad kokku surutud. Tema ülestõmmatud pealmine huul võpatles, langetatud ripsmete alt sära-sid ülemeelikult silmad. Grigori naeratas tahtmatult ja pani käe tema ümmargusele soojale põlvele.

«Oh sa vaene üliõnnetu nipitirikene!» ütles ta kahetsevalt. «Kakskümmend aastat oled vana, aga kuidas elu on sind juba ära ajanud . . .»

Silmapilk kadus naise lõbusus jäljetult. Karmilt lükkas ta Grigori käe eemale, tõmbas kulmu kortsu ja punastas nii, et tillukesed tedretähnid ninajuurel kadusid.

«Sa haletse naist, kui koju jõuad, minul aga jätkub haletsejaid ilma sinutagi!»

«Sa ära vihasta, oota!»

«Käi kuradile!»

«Ma ütlesin seda kaastundmusest sinu vastu.»

«Mine sina oma kaastundmusega otse . . .» Ta vandus mehelikult osavalt ja harjunult, välgutas tumenenud silmi.

Grigori tõstis kulmud, köhatas hämmeldunult:

«No küll sähvasid, peab ütlema! Vaat misuke üleannetu sa oled.»

«Aga missugune sina oled? Pühamees täitanud sinetis, vaat kes sa oled! Tunnen teid! Mine mehele, ja ühte

ja teist, aga kas sa ammu nii mõistlikuks oled muutunud?»

«Ei, mitte ammu,» ütles Grigori muiates.

«Aga miks sa siis mulle õpetusi loed? Minul on selle jaoks ämm olemas.»

«Noh, aitab juba, mis sa pahandad, rumal naine? Ma ütlesin seda ju niisama, jutu jätkuks,» ütles Grigori leplt tavalt. «Näe, vaata, härjad on meie jutu peale teelt kõrvale läinud.»

End vankris mugavamalt asetades vaatas Grigori villsamisi lõbusale lesele ja märkas tema silmis pisarald. «Vaat kus jälle arusaamatu lugu! Ja alati on need naised niisugused . . .» mõtles ta, mingit sisemist kohmetust ja meelepaha tundes.

Varsti uinus ta, lamades selili, sinelihõlm näo peale tõmmatud, ja ärkas alles videvikus. Taevas paistsid kahvatud õhtutähed. Lõhnas värskelt ja rõõmsalt heinte järele.

«Tarvis härgi sööta,» ütles naine.

«Noh, teeme siis peatuse.»

Grigori rakendas ise härjad vankri eest lahti, võttis seljakotist purgi lihakonserve, leiba, murdis ja tõi kohale terve hunniku kuiva umbrohtu, tegi vankri läheduses lõkke üles.

«Noh, tule õhtust sööma, nipitiri, ära ole enam vihane, aitab!»

Naine istus tule juurde, puistas vaikides kotist välja leiva, tükikese vanadusest rääsist pekki. Õhtusöögi jooksul kõnelesid nad vähe ja leplikult. Pärast heitis naine vankrisse, Grigori aga viskas lõkkesse, et see ei kustuks, mõned kambad kuiva härjasõnnikut, asetas end nagu rännakul tule äärde. Lamas kaua, seljakott pea all, vaatas tähtedest siravasse taevasse, mõtles seosetult lastele, Aksinjale, siis uinus ja ärkas meelitleva naisehääle peale:

«Kas magad, kroonumees? Magad või ei?»

Grigori tõstis pea. Küünarnukile toetudes oli tema kaaslanna vankrist alla kallutunud. Tema nägu, millele kustuv lõke altpoolt ebamäärast valgust heitis, oli roosa ja värske, hambad ja pearäti pitsääris valendasid pimedas tavalt. Nagu poleks nende vahel sampsu olnudki, naeratas ta jälle, kõneles kulmu liigutades:

«Ma kardan, sa külmad seal ära. Maa on ju külm. Kui sa väga külmetad, siis tule minu juurde. Mul on nii-i-i hea soe kasukas! Tuled või?»

Grigori mõtles järele ja vastas ohkega:

«Aitäh, tüdruk, ei taha. Oleks aasta või paar tagasi . . . Vähest ma ei külma tule ääres ära.»

Ka naine ohkas, ütles:

«Noh, kuidas tahad,» ja tõmbas kasuka üle pea.

Veidi aja pärast Grigori tõusis, korjas oma kimpsud-kompsud kokku. Ta oli otsustanud minna jalgsi, et päevatõusuks Tatari külasse jõuda. Oli võimatu ette kujutada, et tema — teenistusest tagasitulev komandör — jõuab päise päeva ajal koju härjavankris. Kui palju pilkeid ja jutte kutsuks välja niisugune kojujõudmine . . .

Ta äratas küüdinaise:

«Ma lähen jala. Kas sa ei karda üksi steppi jääda?»

«Ei, ma pole pelglike killast, pealegi on siin küla ligidal. Aga sina ei kärsi enam või?»

«Õigesti arvasid. Noh, jumalaga, nipitiri, ära mõtle minust halvasti!»

Grigori läks tee peale välja, tõstis sinelikrae üles. Ta ripsmeile langes esimene lumehelves. Tuul pöördus põhja, ja tema külmas hinguses tundus Grigorile nagu tuttavat ja südamele armsat lume lõhna.

Koševoi oli käinud staniitsas ja tuli õhtul koju. Dunjaška nägi aknast, kuidas ta värava ette sõitis, heitis kärmesti rätiku õlgadele, läks õue.

«Griša tuli hommikul,» ütles ta värava juures, rahutuse ja ootusega mehele vaadates.

«Soovin sulle õnne rõõmu puhul,» ütles Miška tagasihoidlikult ja pisut pilkavalt.

Ta astus kööki, huuled kõvasti kokku surutud. Tema põsenukkide all liikusid muhud. Grigori põlvedele oli pesitanud end Poljuška, kellele tädi oli hoolikalt puhta kleidi selga pannud. Grigori laskis lapse ettevaatlikult põrandale, läks õemehele vastu, naeratades, suurt tõmmut kätt välja sirutades. Ta tahtis Mihhaili kaelustada, aga nägi selle naeratuseta silmades jahedust, vaenulikkust ja hoidis end tagasi.

«Noh, tere, Miša!»

«Tere.»

«Ammuilma pole me teineteist näinud! Nagu sada aastat oleks sellest mööda.»

«Jah, õige ammu ... Tere tulemast.»

«Aitäh. Oleme saanud sugulasteks, tähendab?»

«Sattus nii ... Miks sul põsk verine on?»

«Ah tühiasi, lõikasin habemenoaga sisse, ruttasin.»

Nad istusid laua juurde ja silmitsesid teineteist vaikides, tundes võõrdumist ja kohmetust. Neil seisis veel ees kõva jutuajamine, aga praegu oli see võimatu. Mihhailil jätkus enesevalitsemist ja ta hakkas rahulikult kõnelema majapidamisest, külas toimunud muudatustest.

Grigori vaatas läbi akna maa peale, mida helesinise kirmena kattis esimene kerge lumi, vaatas õunapuude paljastele okstele. Mitte niisugusena ei kujutlenud ta kunagi kohtumist Mihhailiga ...

Varsti läks Mihhail välja. Eeskojas teritas ta hoolega nuga kõvasil, ütles Dunjaškale:

«Tahan kutsuda kedagi kohioinast tapma. Peab ju võõrustama peremeest nagu kord ja kohus. Jookse, too samagonni. Pea kinni, vaat mis: mine Prohhori juurde ja ütle talle, et ronigu või maa alla, aga muretsegu samagonni. Ta teeb seda paremini kui sina. Kutsu ta õhtust sööma.»

Dunjaška nägu lõi rõõmu pärast särama, ta vaatas mehele vaikiva tänulikkusega otsa ... «Võib-olla läheb kõik hästi ... Noh, lõpetasid sõdimise, mis maid neil nüüd jagada on? Peaks jumal neile ometi aru pähe panema!» mõtles Dunjaška lootusega, Prohhori juurde minnes.

Vähem kui poole tunni pärast jooksis Prohhor lõõtsutades kohale.

«Grigori Pantelevitš! ... Sa mu kullake! ... Ei loodnud ega arvanud, et sind veel näha saan! ...» hüüdis ta kõrge, nutuse häälega, ja komistades läve vastu, pidi peaaegu puruks pillama pangesuuruse kannu samagonniga.

Grigorit kaelustades ta nuuksatas, pühkis rusikaga silmi, silus pisaraist märgi vurre. Grigoril hakkas kurgus midagi värisema, aga ta hoidis end tagasi, lõi ustavale käskjalale heldinult, pisut jõhkralt seljale, lausus seosetult:

«Näe, saimegi kokku ... No küll on mul hea meel sind näha, Prohhor, hirmus hea meel! Mis sa, vanamees, siis silma vesistad? Oled uurete kohalt ära kulunud? Mutrid pisut nõrgaks jäänud? Kuidas on sinu käega? Kas eit pole sul teist otsast ära löönud?»

Prohhor nuuskas lajatavalt, võttis poolkasuka maha.

«Me elame eidega praegu nagu tuvikesed. Teine käsi, näe, on terve, see aga, mille valged poolakad maha võtsid, hakkab jälle kasvama, jumala eest. Aasta pärast on tal juba sõrmed küljes,» hakkas ta temale omase lõbususega kõnelema, tühja särgikäist raputades.

Sõda oli õpetanud neid tõelisi tundmusi naeratuse taha varjama, nii leiba kui kõnet jämeda soolaga vürtsima; sellepärast jätkaski Grigori küsitlemist samas naljatlevas vaimus:

«Kuidas elad, vana sokk? Kuidas hüppad?»

«Vanamehe moodi, pikkamööda.»

«Pole siin minu äraolekul enam midagi endale hankinud?»

«Mida nii?»

«Noh, ööbikut, mida mineval talvel kandsid ...»

«Pantelevitš! Jumal kaitsku! Milleks mul siis praegu niisugune töredus? Ja mis hankija ma olengi ühe käega? See on sinu, noore poissmehe asi ... minul aga on juba aeg oma tarbeasi eidele määrdepintsliks anda, pannide määrimiseks ...»

Kaua vaatasid vanad kaevikuseltsimehed teineteisele otsa, naerdes ja kohtumisest rõõmu tundes.

«Kas päriseks tulid?» küsis Prohhor.

«Päriseks. Lõplikult.»

«Missuguse aukraadi sa siis välja teenisid?»

«Olin polgukomandöri abiks.»

«Miks sind siis nii vara ära lasti?»

Grigori tusanes, vastas lühidalt:

«Mind polnud enam vaja.»

«Miks nii?»

«Ei tea. Küllap vist mineviku pärast.»

«Sina lipsasid ju sellest filter-komisjonist läbi, mis erisaakonna juures ohvitsere sõelus, mis minevik võib siis olla?»

«Paljugi mis.»

«Kus Mihhail on?»

«Õues. Paneb loomi kinni.»

Prohhor nihkus lähemale, tasandas häält:

«Platon Rjabtšikov lasti umbes kuu aega tagasi maha.»

«Mis sa räägid?»

«Jumala tõsi!»

Eeskojas kriuksatas uks.

«Pärast kõneleme,» sosistas Prohhor ja — valjemini: «Kuis on siis, seltsimees komandör, kas joome niisukese suure rõõmu peale? Kas minna kutsuda Mihhail?»

«Mine, kutsu.»

Dunjaška kattis laua. Ta ei teadnud, kuidas vennale heameelt teha: pani talle põlvedele puhta käterätiku, nihutas ligemale taldriku soolatud arbuusiga, pühkis korda viis klaasi... Naeratusega märkis Grigori endamisi, et Dunjaška teietab teda.

Laua juures vaikis Mihhail esialgu visalt, kuulatas tähelepanelikult Grigori juttu. Ta jõi vähe ja vastumeelselt. Selle-eest kummutas Prohhor täis klaase ja läks ikka punasemaks ning silus sagedamini rusikaga oma valkjaid vurre.

Söötnud lapsed ja pannud nad magama, asetas Dunjaška lauale suure taldriku keedetud lambalihaga, sosistas Grigorile:

«Vennas, ma jooksen ruttu Aksinja järele, ega tal midagi selle vastu ole?»

Grigori noogutas vaikides pead. Talle näis, et keegi ei pane tähele, kuidas ta kogu õhtu on ootusest pinevil, aga Dunjaška nägi, kuidas ta iga koputuse juures kõrvu teritab, kuulatab ja uksele kõõritab. Tõesti, mitte midagi ei jäänud neil Dunjaška ülearu läbitungivail silmadel märkamata...

«Kas Tereštšenko-kubaanlane komandab ikka rühma?» küsis Prohhor klaasi käest panemata, nagu kartes, et keegi selle ära võtab.

«Tapeti Lvovi all.»

«Noh, rahu tema põrmule. Oli hea ratsaväelane.» Prohhor tegi kiiresti ristimärgi, pinnis klaasist ja ei märganudki Koševoi mürgist naeratust.

«Aga see, kellel veider liignimi oli? Parema tiiva mees oli teine veel, ptüi, võtaks teda pagan, kuidas ta nimi'nd oligi, vist Mai-Boroda? Hoholl, sihuke matsakas ja lõbus, Brodõ all raius poola ohvitseri pooleks, — kas tema on elus ja terve?»

«Nagu täkk! Ta võeti kuulipilduja-eskadroni.»

«Kellele sa siis oma hobuse üle andsid?»

«Mul oli juba teine.»

«Kuhu sa valgeotsalise panid?»

«Sai mürsukillu läbi surma.»

«Lahingus?»

«Seisime alevis. Meid tulistati. Lasila juures tapetigi.»

«Ah, kahju! Küll oli tore hobune!» Prohhor ohkis ja tõstis klaasi jälle suu juurde.

Eeskojas lõksatas link. Grigori võpatas. Aksinja astus üle läve, ütles ebaselgelt: «Tere!» ja hakkas hingeldades rätti maha võtma, päraniavatud säravad silmad kogu aeg Grigorile pööratud. Ta läks laua juurde, istus Dunjaška kõrvale. Ta kulmudel ja ripsmeil, ta kahvatul näol sulasid tillukesed lumehelbed. Silmi vidutades pühkis ta käega nägu, tõmbas sügavalt hinge ja alles siis vaatas, endast võitu saades, Grigorile sügavate, ärevusest tumenenud silmadega.

«Sõjakaaslane! Ksjuša! Koos taganesime, koos söötsime täisid... Me jätsime su küll Kubaani maha, aga mis me siis pidime tegema?!» Prohhor ulatas talle klaasi, samagonni lauale loksutades. «Joo Grigori Pantelevitši terviseks! Soovi talle õnne tuleku puhul... Ma rääkisin ju sulle, et tuleb tervena tagasi, ja siin ta on, võta ta jumalamuidu! Istub nagu vana viieline!»

«Ta on juba pommis, naabrinaine, sa ära kuula teda.» Naeratades osutas Grigori silmadega Prohhorile.

Aksinja kummardas Grigorile ja Dunjaškale ja kergitas ainult natuke klaasi laualt. Ta kartis, et kõik näevad, kuidas ta käsi väriseb.

«Soovin teile õnne, Grigori Pantelevitš, kojujõudmise puhul, ja sinule, Dunjaška, rõõmu puhul.»

«Aga sinule mille puhul? Mure puhul?» Prohhor pahvatas naerma, müksas Mihhailile külge.

Aksinja punastas sügavalt, isegi tema kõrvade väike-

sed nibud muutusid läbipaistvalt roosaks, aga kindlalt ja kurjalt Prohhorile vaadates vastas ta:

«Ka minule — rõõmu puhul... Suure rõõmu puhul!»

Niisugune otsekohesus vaigistas ja liigutas Prohhorit. Ta palus:

«Joo jumala pärast kõik viimse tilgani ära. Kui oskad otse öelda — siis oska ka otse juua! Mul on see nagu terav nuga südamesse, kui keegi järele jätab.»

Aksinja ei jäänud kauaks, ainult täpselt niikauaks, kuipalju tema arvates lubas viisakusnõue. Kogu selle aja jooksul vaatas ta ainult mõne korra, ja sedagi viiksamisi, oma kallimale. Ta sundis end vaatama teistele ja vältis Grigori silmi, sest ta ei saanud teeselda ükskõiksust ega tahtnud reeta oma tundmusi kõrvalistele. Ainult ühe pilgu läve juures — siira pilgu täis armastust ja ustavust — tabas Grigori ja sellega oli õieti kõik öeldud. Ta läks Aksinjat välja saatma. Purjujäänud Prohhor hüüdis neile järele:

«Ära sa kauaks jää! Me joome kõik ära!»

Eeskojas suudles Grigori Aksinjat vaikides otsaesisele ja huultele, küsis:

«Noh, kuidas on, Ksjuša?»

«Oh, kõike ei jõua ära rääkida... Kas tuled homme?»

«Tulen.»

Aksinja ruttas koju, läks kiiresti, nagu ootaks teda seal edasilükkamatu töö, ainult oma tare trepi juures aeglustas sammu, astus ettevaatlikult nagisevaist astmeist üles. Ta tahtis rutem üksi jääda oma mõtetega, õnnega, mis oli tulnud nii ootamatult.

Ta võttis jaki ja rätiku maha ning läks tuld süütamata kambrisse. Läbi luukidega katmata akna tungis tuppa sügav, lilla öövalgus. Ahju vahel laulis heledalt kilk. Harjumuse järgi heitis Aksinja pilgu peeglisse, ja kuigi ta pimeduses ei näinud oma kuju, kohendas ta siiski juukseid, silus rinnal musliinpluusi krookeid, siis läks akna juurde ja laskus väsinult pingile.

Palju kordi elus olid tema ootused ja lootused tühja läinud, teostumata jäänud, ja võib-olla sellepärast asus hiljutise rõõmu asemele alaline mure. Kuidas küll kujuneb nüüd tema elu? Mis ootab teda tulevikus? Ja kas mitte liiga hilja ei naerata talle mõru naiseõnn?

Ohtu jooksul läbielatud erutusest väsinud, istus ta kaua, põsk vastu külma, härmatanud akent surutud, rahulik ja pisut nukker pilk suunatud pimedusse, mida lumi ainult veidi valgustas.

Grigori istus laua juurde, kallas endale kannust klaasi täis, jõi ühe sõõmuga tühjaks.

«Kas on hea?» uudishimutses Prohhor.

«Ei saa aru. Pole ammu joonud.»

«Nagu Nikolai-aegne, jumala tõsi!» ütles Prohhor veendunult ja kaelustas tuikudes Mihhaili. «Sina, Miša, taipad neist asjust vähem kui vasikas solgist, aga vaat mina olen asjatundja jookide alal! No küll olen saanud ikka maitsta igasugu nastoikasid ja veine! On olemas niisuke vein, et ei jõua veel korkigi ära võtta, kui juba pudelist tuleb vahtu nagu hullust koerast, jumala eest — ma ei valeta! Poolamaal, kui me rinde läbi murdsime ja Semjon Mihhailovitšiga läksime valgeile poolakaile säru tegema, võtsime äkkrünnakuga ühe mõisa ära. Häärber seisab seal kahekordne või suuremgi, karjataras on loomi, sarv sarves kinni, igasugu linde kõnnib õues, nii et pole kuhugi sülitadagi, noh, ühe sõnaga, see mõisnik elas nagu keiser. Kui meie rühm ratsa sellesse mõisa kihutas, pidasid seal ohvitserid parajasti peremehega pidu, ei oodanud meid. Tapsime nad kõik aias ja trepil maha, aga ühe võtsime vangi. Oli teine tähtis ohvitser, aga niipea kui ta kinni võeti, laskis vurrudki sorgu, jäi kohe üleni lõdvaks hirmu pärast. Grigori Pantelevitš kutsuti erakorraliselt staapi, meie jäime ise pereiseesteks, läksime alumistesse tubadesse, — kus seal seisab hiiglama suur laud, ja mida sellel laual kõik pudel! Imestasime, aga ei julgenud pihta hakata, kuigi oime hirmus näljased. «Aga kui see kõik on mürgitatud?» mõtleme. Meie vang on vihane nagu vanatont. Anname talle käsu: «Sööl» Pugib. Mitte hea meelega, aga pugib. «Joo!» Joob teine kah. Sundisime teda igast liigast suure tüki proovima, igast pudelist klaasitäie jooma. Paisub, kurivaim, meie silme all sellest söögist, meil aga jookseb suu vett. Pärast, kui nägime, et ohvitser ei sure, asusime meiegi juurde. Pugisime end täis,

jõime end vahutavat veini täis kohe kõrini. Akki näeme, ohvitser hakkab end mõlemast otsast tühjendama. «Noh, oleme kadunud!» mõtleme. «Ise sõi mürgitatud toitu, raisk, ja pettis ka meid.» Läheme mõõkadega tema manu, aga tema — käte ja jalgadega vastu. «Härrased, ma sõin ju teie armust liiga palju, ärge kartke, toit on terve!» Ja eks meie asusime siis uuesti veini kallale! Vajutad korgile, see paugatab nagu püssist, ja vahtu tuleb pahinal, nii et kõrvaltki on hirmus vaadata! Selle veini pärast kukkusin ma tol ööl kolm korda hobuse seljast! Nii kui istun sadulasse, puhub mind kohe nagu tuul jälle alla. Vaat niisugust veini jooks iga päev tühja kõhu peale klaasi või kaks ja elaks sada aastat vanaks, aga kas niiviisi saab oma elu otsani elada? On'a see, näituseks, jook? Mürk on see, mitte jook! Selle raisa tõttu viskad enneaegu vedru välja ...» Prohhor osutas peanoogutusega samagonnikannule ja ... valas endale klaasi veereni täis.

Dunjaška läks ära kambrisse, laste juurde magama, veidi aja pärast tõusis ka Prohhor püsti. Taarudes viskas ta poolkasuka lahtiselt õlgadele, ütles:

«Kannu ma ei võta. Süda ei luba käia tühja anumaga ... Niipea kui koju jõuan, hakkab eit mind hurjutama. Tema oskab seda! Kust ta küll sihukesi kihvtiseid sõnu võtab? Ei tea isegi! Tulen vintis koju ja tema ütleb mulle näituseks niiviisi: «Va purjus käetu sokk, et sind see ja teine võtaks, sabaga koer sihuke!» Tasakesi ja rahulikult panen talle mõistust pähe, ütlen: «Kus sina sina, kuradi lidra, sa koeranael, oled näinud purjus sokke ja veel käetuid? Säherdusi ei ole maailmas olemaski.» Ühe nurjatuse lükkan ümber — tema lausub mulle teise, lükkan teise ümber — tema laob mulle välja kolmanda, niiviisi käibki meil öösine jumalateenistus kuni koiduni ... Mõnikord tüütab ära teda kuulata — lähen küüni alla magama, aga teinekord tuled porujommis koju, ja kui tema vaikib, ei sõima, — ei saa mina magama jääda, jumala tõsi! Mul nagu puudub midagi, mingisugune sügelemine tuleb mul peale, — ei jää magama, ja asi selleks! Eks puudutan siis naisukest, ja kus tema paneb mind jälle noomima, nii et alna sädemeid lendab minust! Ta on mul päris kuraditükk,

aga minna pole kuhugi, las märatseb, seda vihasem on ta töös, eks ole mul õigus? Noh, ma lähen, jumalaga! Või peaks õige sõimes ööd olema, teda täna mitte tülitama?»

«Kas jõuad ikka koju koperdada?» päris Grigori naerdes.

«Kas või vähina, aga rooman kohale! Või pole ma kasakas, Pantelevitš? On isegi väga haavav kuulda.»

«Noh, siis — jumal kaasa!»

Grigori saatis sõbra väravast välja. Tuli kööki.

«Noh, kas räägime, Mihhail?»

«Räägime.»

Nad istusid teine teisele poole lauda, vaikisid. Siis ütles Grigori:

«Meie vahel on midagi korrast ära ... Näen sinu olekust, et on korrast ära! Minu tulek pole sulle meeltmööda? Või eksin ma?»

«Ei, sa arvasid õigesti, pole meeltmööda.»

«Miks?»

«Üks mure juures.»

«Ma mõtlen end ise toita.»

«Ma ei räägi sellest.»

«Millest siis?»

«Oleme sinuga vaenlased ...»

«Oime.»

«Nähtavasti jäämegi.»

«Ma ei mõista. Miks?»

«Sa pole ustav inimene.»

«Seda sa räägid asjata. Tõesti asjata!»

«Ei, mitte asjata. Mispärast sind niisugusel ajal demobiliseeriti? Ütle otse!»

«Ma ei tea.»

«Ei, sa tead, aga ei taha ütelda. Sind ei usaldatud, kas on nii?»

«Kui poleks usaldatud, ei oleks eskadroni antud.»

«See oli esialgu, aga kui sind armeesse ei jäetud, siis, tähendab, on selge asi, vennas!»

«Aga kas sina usaldad mind?» küsis Grigori üksisilmi teisele vaadates.

«Ei! Toida hunti, kuidas tahad, tema vahib ikka metsa poole.»

«Sa oled täna rohkem joonud kui vaja, Mihhail.»

«Jäta see! Ma pole rohkem purjus kui sina. Seal ei usaldatud sind ega hakata siingi suurt usaldama, seda tea!»

Grigori vaikis seepeale. Loiu liigutusega võttis ta taldrikult tüki soolatud kurki, mälus seda ja sülitas välja.

«Kas naine jutustas sulle Kirjuška Gromovist?» küsis Mihhail.

«Jah.»

«Ka tema tulek polnud mulle meeltmööda. Niipea kui ma seda kuulsin, samal päeval . . .»

Grigori kahvatas, ta silmad ümardusid raevust.

«Kas mina olen sulle siis Kirjuška Gromov?!»

«Ära karju. Aga mille poolest sina parem oled?»

«Noh, tead . . .»

«Siin pole midagi teadagi. Kõik on ammu teada saadud. Pärast ilmub Mitka Koršunov, kas siis pean ka rõõmustama? Ei, parem oleks juba, kui te külasse ei tuleks.»

«Sinule parem?»

«Ka minule parem, ja ka rahval oleks parem, rahulikum.»

«Sa ära sea mind nendega ühe pulga peale!»

«Ma ütlesin sulle juba, Grigori, ja haavuda pole siin midagi: sa pole neist parem, sa oled tingimata halvem, hädaohtlikum.»

«Mille poolest siis? Mis sa jamad?»

«Nemad on reamehed, sina aga juhtisid kogu ülestõusu.»

«Mitte mina ei juhtinud teda, ma olin diviisikomandöriks.»

«Kas seda on vähe?»

«Vähe või palju — mitte selles pole asi . . . Kui tookord simmanil punaarmeelased poleks tahtnud mind tappa, poleks ma võib-olla ülestõusust osa võtnudki.»

«Kui sa poleks ohvitser olnud, poleks sind keegi puudutanud.»

«Kui mind poleks teenistusse võetud, poleks ma ohvitser olnud . . . Noh, see on pikk laul!»

«Pikk ja rämps laul.»

«Nüüd ei saa teda enam ümber teha, on hilja.»

Nad tegid vaikides suitsu. Küünega plotskilt tuhka alla lüües ütles Koševoi:

«Tean sinu kangelastegudest, olen kuulnud. Sa oled palju meie võitlejaid tapnud, sellepärast ma ei saagi kergelt sinu peale vaadata . . . Seda ei saa unustada.»

Grigori muigas.

«Sul on hea mälu! Sina tapsid vend Petro, aga mina nagu ei tuleta sulle seda meelde . . . Kui kõike mäletada, siis peame elama nagu hundid.»

«Nojah, tapsin, ma ei salgagi! Kui oleksin tookord sinu kinni püüdnud, siis oleksin sinugi vaikseks teinud!»

«Aga mina ruttasin siis, kui Ivan Aleksejevitš Ust-Hopjoris vangi võeti, kiiruga sinna, kartsin, et sinagi oled seal, kartsin, et kasakad tapavad su . . . Tuleb välja, et ma asjata tookord ruttasin.»

«Kus heategija väljas! Ma oleksin tahtnud näha, kuidas sa oleksid minuga kõnelnud, kui praegu oleks kadettide võim, kui teie oleksite võidu saanud. Küllap lõikaksid rihmu seljalt! Nüüd oled sa niisuke hea . . .»

«Võib olla, et mõni olekski rihmu lõiganud, aga mina poleks hakanud sinu kallal käsi määrima.»

«Tähendab, meie sinuga oleme erisugused inimesed . . . Mina pole eluilmas peljanud vaenlaste kallal käsi määrida ja nüüdki ei pilguta silma vajaduse korral.» Mihhail valas ülejäänud samagonni klaasidesse, küsis: «Kas jood?»

«Joome, muidu oleme juba liiga kaineks jäänud niisuguse jutuajamise jaoks . . .»

Nad lõid vaikides kokku, jõid. Grigori laskus rinnuli lauale, vaatas Mihhailile, vurru keerutades, silmad pilukil.

«Mida sa siis kardad, Mihhail? Et ma jälle hakkan nõukogude võimu vastu mässama?»

«Midagi ma ei karda, aga muu hulgas mõtlen: kui peaks mõni segadus juhtuma — jooksed sina kohe teisele poole üle.»

«Ma oleksin võinud ju seal poolakate juurde üle minna, mis sa arvad? Meil läks terve väeosa nende poole üle.»

«Sa ei jõudnud?»

«Ei, ma ei tahtnud. Mina olen oma teenistuse lõpetanud. Ei taha enam kellegi juures teenida. Olen oma elu jooksul rohkem kui küllalt sõdinud ja hing on surmani väsinud. Olen tüdinud kõigest, nii revolutsioonist kui kontrrevolutsioonist. Mingu see kõik... Kadugu kõik kus tühi! Tahan elada oma laste läheduses, töötada majapidamises, see on kõik. Usu, Mihhail, ma räägin seda puhtast südamest!»

Kuid mitte mingisugused kinnitused ei suutnud enam veenda Koševoid. Grigori mõistis seda ja jäi vait. Ta tundis silmapilkset ja kibedat pahameelt enda peale. Milleks kuradiks ta õigustas end, püüdis midagi tõendada? Milleks oli vaja ajada seda purjus juttu ja kuulata Mihhaili rumalaid jutlusi? Kuradile! Grigori tõusis püsti.

«Lõpetame selle ilmaaegse kõneluse! Aitab! Ühte tahan sulle veel viimaks öelda: ma ei hakka võimule vastu seni, kui ta mul kõrist kinni ei haara. Aga kui haarab — kaitsen end! Igatahes ei hakka ma nagu Platon Rjabtšikov ülestõusu eest elu jätma.»

«See tähendab, kuidas?»

«Nii. Las nad võtavad mul arvesse teenistuse Punaarmees ja haavad, mis ma seal sain, olen nõus istuma ülestõusu eest, aga kui selle eest hakatakse maha laskma, siis — palun vabandust! Saab nagu liiga!»

Mihhail muigas põlglikult:

«Mõtlesid ka moe välja! Revtribunal või tšekaa ei hakka sinu käest küsima, mida sa tahad ja mida ei taha, ega hakka sinuga kauplema. Kui oled süüdlane, — võta oma osa vastu kuhjaga. Vanade võlgade eest tuleb tasuda täies ulatuses!»

«Noh, siis vaatame.»

«Muidugi vaatame.»

Grigori võttis vöö ja särgi maha, hakkas ägisedes jalgu lahti võtma.

«Kas jagame vara omavahel ära?» küsis ta, liialdatud tähelepanelikkusega saapa lahtihargnenud talda silmitsedes.

«Meil on lühike jagamine: sean oma tarekese korda ja kolin sinna üle.»

«Jah, läki kuidagi lahku. Head läbisaamist meil sinuga ei tule.»

«Ei tule,» kinnitas Mihhail.

«Ma ei mõtelnud, et sa minust niisugusel arvamusel oled... Noh, mis ikka...»

«Mina ütlesin otseselt. Mis mõtlen, seda ütlesingi. Millal sa Vjošenskajasse lähed?»

«Kunagi, neil päevil.»

«Mitte kunagi, vaid tuleb minna homme.»

«Ma käisin jala peaaegu nelikümmend versta, väsisin ära, homme puhkan, ülehomme lähen registreerima.»

«On niisugune käsk, et registreerida viivitamatult. Mine homme.»

«Üks päev peab ometi puhkama. Ega's ma ära jookse?»

«Kurat sind teab! Mina ei taha sinu eest vastutada.»

«Küll sa oled ikka lurjuseks muutunud, Mihhail!» ütles Grigori, mitte ilma imestuseta endise sõbra karmistunud nägu silmitsedes.

«Sa ära mind lurjusta! Ma pole sellega harjunud...» Mihhail tõmbas hinge ja kõrgendas häält: «Need ohvitseritembud tuleb maha jätta, tead! Mine kohe homme, aga kui heaga ei lähe — saadan konvoi all, selge?»

«Nüüd on kõik selge...» Vihaga vaatas Grigori eemalduva Mihhaili seljale, heitis lahtiriietamatult voodisse.

Noh, kõik oli läinud nii, nagu oli pidanudki minema. Ja miks oleks pidanud teda, Grigorit, teisiti vastu võetama? Miks oli ta õieti arvanud, et lühiajaline aus teenistus Punaarmees katab kinni kõik tema endised patud? Ja võib-olla on Mihhailil õigus, kui ta ütleb, et mitte kõik ei anta andeks ja et vanade võlgade eest tuleb tasuda täies ulatuses?

...Grigori nägi unes avarat steppi, hargrivisse seatud, rünnakuks valmis olevat polku. Juba kostis kuskilt kaugelt venitatud: «Eskadro-o-on...», kui talle meenus, et sadulavööd on järele antud. Ta astus tugevasti vasakusse jalusesse, — sadul nihkus tema all... Häbist ja hirmust haaratuna hüppas ta hobuse seljast, et sadulavööd kinni tõmmata, ja sel ajal kuulis silmapilkselt

tekkinud ja juba kiiresti eemalduvat hobusekapjade mõdinat.

Polk läks rünnakule ilma temata . . .

Grigori hakkas visklema ja ärgates kuulis oma kähedat oiet.

Akna taga helendas nõrgalt koit. Vististi oli tuul ööseel luugi avanud, — ja läbi härmatanud klaasi paistis kahaneva kuu roheline sätendav ring. Kobamisi leidis Grigori tubakakoti, hakkas suitsetama. Süda tagus ikka veel kõmisevalt ja kiiresti. Ta heitis selili, naeratas: «Missugust kuradivärki unes näed! Ei tulnud lahingut lüüa . . .» Ta ei mõtelnud sel koidueelsel tunnil, et enam kui üks kord tuleb tal veel rünnakule minna niihästi unes kui ilmsi.

7

Dunjaška tõusis vara, — tarvis oli lehma lüpsta. Kõõgis kõndis ettevaatlikult, kõhatles Grigori. Katnud lapsed vaibaga, riietus Dunjaška kärmesti, läks kööki. Grigori nõõpis sinelit kinni.

«Kuhu te nii hommikul vara mõtlete minna, vennas?»

«Kõnnin veidi külas, vaatan ringi.»

«Võiksite enne pruukosti võtta — siis . . .»

«Ei taha, pea valutab.»

«Kas tulete pruukostiks tagasi? Ma panen kohe ahju küdema.»

«Mind ei maksa oodata, ma ei tule niipea.»

Grigori läks tänavale. Hommikuks oli maa pisut sulanud. Lõunast puhus niiske ja soe tuul. Saapakontsade külge kleepus mullaga segatud lund. Aeglaselt küla tsentrumi poole sammudes silmitses Grigori tähelepanelikult, nagu võõras paigas, lapsepõlvest tuttavaid maju ja küüne. Väljakul mustendasid möödunud aastal Kõševoi poolt mahapõletatud kaupmehemajade ja poodide sõestunud varemed, poollagunenud kirikutaras paistsid mitmes kohas augud. «Telfiskive läks vaja ahjude jaoks,» mõtles Grigori ükskõikselt. Kirik seisis endiselt väikesena, nagu maasse kasvanuna. Tema ammu värvimata katus kullendas roostest, müürid olid kirjud allavoolanud vee jälgedest, seal aga, kus krohv oli maha

varisenud, punetasid eredalt ja värskelt paljastatud telliskivid.

Tänavad olid inimestest tühjad. Kaks-kolm unist eite sattusid Grigorile kaevu juures vastu. Nad teretasid teda vaikides nagu võõrast, ja alles siis, kui ta oli mööda läinud, jäid seisma ja vaatasid talle kaua järele.

«Tarvis haudadele minna, ema ja Nataljat külastada,» mõtles Grigori ja pööras põiktänavasse, mis surnuaia poole viis, aga tükikese maad ära käinud, peatus ta. Selletagi oli tal raske ja segane tunne südames. «Lähen kunagi teinekord,» otsustas ta, suunates sammud Prohhori poole. «Neil ju nüüd ükskõik — kas ma tulen või ei tule. Neil on seal nüüd rahulik olla. Kõik on lõppenud. Kerge lumi katab hauakünkaid. Aga muld on vist külm seal sügavuses . . . Ongi nad oma elu ära elanud — ja kui ruttu, nagu unes. Lamavad kõik koos, kõrvuti: naine ja ema, ja Petro Darjaga . . . Asusid kogu perega sinna ja lamavad kõrvuti. Neil on hea, aga isa on üksi võõrsil. Igav on tal seal võõraste keskel . . .» Grigori ei vaadanud enam ringi, läks, pilk maas, valgel, sulailmast pisut niiskunud ja väga pehmel lumel, niivõrd pehmel, et teda polnud tundagi jalge all ja ta peaaegu ei krudisenud.

Siis hakkas Grigori mõtlema lastele. Nad olid nüüd kuidagi tagasihoidlikud ja vaikivad, rohkem kui nende eale kohane, olid muutunud teistsugusteks kui nad olid oma ajal. Liiga palju oli surm neilt võtnud. Nad on ära hirmutatud. Miks hakkas Poljuška eile nutma, kui ta teda nägi? Lapsed ei nuta kohtumisel, see pole nende moodi. Millele ta mõtles? Ja miks vilksatas tema silmis ehmatus, kui Grigori ta sülle võttis? Võib-olla oli ta kogu aja mõtelnud, et isa pole elus ja ei tule enam iial tagasi, siis aga, teda nähes, ehmus? Igal juhul pole tema, Grigori, nende ees milleski süüdi. Tarvis ainult Aksinjale ütelda, et ta nende vastu hea oleks ja igati püüaks asendada neile ema . . . Võib-olla kiinduvad nad võõrasemasse. Ta on lahke, heasüdamlik naine. Armastusest tema, Grigori vastu armastab ta kindlasti ka lapsi.

Ka sellele oli raske ja valus mõtelda. See kõik polnud sugugi nii lihtne. Tuli välja, et kogu elu pole kaugeltki

nii lihtne, nagu oli veel hiljuti Grigorile paistnud. Romalas, lapselikus lihtsameelsuses oli ta arvanud, et tarvitseb ainult tulla koju, vahetada sinel talumehekuue vastu, ja kõik läheb nagu määritud: keegi ei ütle talle sõnagi, keegi ei tee etteheiteid, kõik korraldub iseenesest ja tema hakkab elama ja olema rahuliku põllumehena ja eeskujuliku perekonnaisana. Ei, tegelikult ei näe asi sugugi nii lihtne välja.

Ettevaatlikult avas Grigori Zõkovi õue jalgvärava, mis rippus ühe sagara küljes. Laiakstallatud ümmargused viltsaapad jalas, karvamüts kulmudeni pähe tõmmatud, läks Prohhor majatrepi poole, muretult tühja lüpsiämbriga vehkides. Valgeid piimapiisku külvus nähtamatult lumme.

«Kas magasite hästi, seltsimees komandõr?»

«Jumal tänatud.»

«Oleks tarvis peaparandust võtta, muidu on pea tühi nagu see ämber siin.»

«Peaparandus on väärt asi, aga miks on ämber tühi? Kas ise lüpsid lehma või?»

Peatõukega lükkas Prohhor karvamütsi kuklasse, ja alles siis nägi Grigori sõbra ebatavaliselt sünget nägu.

«Kes teda mul siis lüpsma tuleb, kas kurat või? Noh, ma talle lüpsin, sellele neetud eidele. Kui tal minu lüpsist viimati kõht haigeks ei jää! . . .» Tulivihaselt virutas Prohhor ämbri eemale, ütles lühidalt: «Lähme tarre.»

«Aga naine?» küsis Grigori kõhklevalt.

«Selle pistsid kuradid kinni! Kebis kolm koitu enne vareseid üles ja sõitis Kružilinskisse laukaploomide järele. Tulin teie juurest, ja kus hakkas teine mulle pihta! Luges, luges mitmesuguseid epistleid, siis äkki kargas üles: «Sõidan laukaploomide järele. Täna sõidavad Maksajevi miniad, mina lähen kah!» — «Sõida,» mõtlen, «kas või pirnide järele, tee on lahti!» Tõusin üles, panin ahju küdema, läksin lehma lüpsma. Noh ja lüpsingi. Kas arvad, et ühe käega on sobilik niisuguseid asju ajada?»

«Oleksid võinud kutsuda mõne eide, veidrik!»

«Olgu veidrik kes tahes, mina pole eluilmas veidrik olnud. Mõtlesin — saan ise hakkama! Noh, ja sain hakkama. Küll ma roomasin ja roomasin käpuli selle lehma

all, aga tema, kurivaim, ei seisa paigal, viibutab jalgu. Ma võtsin läkiläkigi maha, et teda mitte ehmatada — ei targemat ühti. Mul läks särk seljas märjaks, kuni ma teda lüpsin, ja nii kui sirutasin käe, et võtta tema alt ämber, — kus andis jalaga! Ämber lendas ühele poole, mina teisele. Säh sulle siis lüps. See pole lehm, vaid sarvedega kurat! Sülitasin talle silmade vahele ja tulin tulema. Mina elan ilma piimatagi ära. Kas hakkame pead parandama?»

«On sul's?»

«Üks sala-pudel on.»

«Sellest jätkub.»

«Tule sisse, ole külaline. Kas küpsetada munarooga? See käib mul kähku.»

Grigori lõikas pekki, aitas peremehel koldel tuld teha. Nad vaatasid vaikides, kuidas roosad pekitükid särisevad, sulavad ja libisevad pannil. Siis tõi Prohhor pühapildikapi tagant tolmuse pudeli välja.

«Hoian eide eest seal salajasi asju peidus,» seletas ta lühidalt.

Nad istusid väikeses kuumaks köetud kambris, võtsid suupistet, jõid ja ajasid poolvaljusti juttu.

Kellele siis muule kui mitte Prohhorile võis Grigori avaldada oma kõige salajasemad mõtted? Ta istus laua taga, pikad lihaselised jalad laiali, tema kähedavõitu bass kõlas summutatult:

«. . . Juba sõjaväes olles ja nüüd kogu tee mõtlesin sellele, kuidas hakkan maa läheduses elama, puhkan perekonnas kogu sellest kuradivärgist. Ega ole nalja-asi — kaheksandat aastat aina istun hobuse seljas! Uneski näed peaaegu iga öö kogu seda kenadust: kord tapad sina, kord tapetakse sind . . . Aga nagu näha, Prohhor, ei lähe nii, nagu mina mõtlesin . . . Päistab, et mitte mina, vaid teised hakkavad maad kündma, teda harima . . .»

«Kas rääkisid eile Mihhailiga?»

«Mesimagusat juttu.»

«Mis ta siis ütleb?»

Grigori pani sõrmed ristamisi.

«See on meie sõpruse peale. Teeb etteheiteid teenistuse pärast valgete juures, arvab, et pean viha uue

võimu vastu, hoian tema vastu nuga põues valmis. Kardab, et hakkan mässu õhutama, aga milleks kuradiks mul seda vaja on, seda ei tea ta, tolvan, isegi.»

«Ta rääkis seda mullegi.»

Grigori muigas nukralt.

«Üks hoholl palus meilt tookord, kui me Poola peale läksime, sõjariistu küla kaitseks. Jõugud tegid neile liiga, riisusid, tapsid loomi. Eks polgukomandör ütlegi talle — jutuajamine oli minu juuresolekul, — et: «Anna teile sõjariistu, siis lähete ise jõuku.» Hoholl naerab, vastab: «Teie, seltsimees, pange meid ainult sõjariistu, siis me ei lase ei bandiite ega teidki külasse.» Vaat mina nagi mõtlen praegu selle hoholli moodi: kui oleks võimalik mitte lasta Tatarskisse ei punaseid ega valgeid, siis oleks parem. Minu arvates on nad ühte head, — olgu, ütleme, minu naisevend Mitka Koršunov, olgu Mihhail Koševoi. Tema arvab, et mina olen nii suur valgete poolehoidja, et ei saa ilma nendeta eladagi. Tola! Mina olen nende poolehoidja, kuidas siis! Hiljuti, kui me Krimmile lähenesime, juhtusin lahingus Kornilovi ohvitseriga kokku minema — säärane käbe polkovnikuke, vurrud pöetud inglise moodi, kaks triipu sõõrmete all, nagu tatt, — kus andsin talle nii pihta, et süda naeris sees! Pool pead ühes poole mütsiga jäigi vaesele polkovnikule otsa... ka valge ohvitserikokard lendas minema... See on kogu mu poolehoid! Nemad on mulle ka küllalt meelepaha teinud. Verega teenisin selle neetud ohvitserikraadi, aga olin nende keskel nagu valge vares. Nemad, lurjused, ei lugenud mind eluilmas inimesekski, neil oli vastik mulle kättki anda, ja mina peaksin neid pärast seda veel... Tuhat ja tuline! Kõneldagi on sellest läila! Ja et ma jälle hakkaksin nende võimu maksma panema? Kindraleid Fitzhalauroveid kutsuma? Ma maitsesin seda asja kord, pärast kõõksusin terve aasta, olen targaks saanud, oma naha peal kõik ära proovinud!»

Leiba tulise rasva sisse kastes ütles Prohhor:

«Mingit ülestõusu ei tule. Kõigepealt — kasakaid on hoopis vähe järel, ja need, kes alale on jäänud — need on ka targaks saanud. On vennikestel tublisti verd lastud, ja nad on nüüd niisukesed vagusad ning mõistli-

kud, et neid ei tõmba lingugagi ülestõusule. Peale selle on rahval kohe nälg ja janu rahuliku elu järele. Sa oleksid pidanud nägema, kuidas sel suvel kõik töötasid: heinu virutasid kokku kuhjatäied, vilja koristasid ära viimse terani, ise kähisevad, aga künnavad ja külvavad, nagu mõtleks igaüks sada aastat elada! Ei, ülestõusust ei maksa rääkidagi. See on rumal jutt. Kuigi, katk neid teab, mis need kasakad võivad välja mõtelda...»

«Mis nad siis võivad välja mõtelda? Kuhu sa sihid?»

«Eks meie naabrid mõtlesid ju välja...»

«Noo?»

«Nojaa noh. Voroneži kubermangus, kuskil Bogutšari taga on ülestõus alanud.»

«See on lora!»

«Mis lora, eile ütles tuttav militsionäär. Neid tahetavat sinna saata.»

«Kuskohas nimelt?»

«Monastõrštšinas, Suhhoi Donetsis, Passekas, Staraja ja Novaja Kalitvas ja veel kuskil seal. Hiiglama suur ülestõus, räägitakse.»

«Miks sa siis eile sellest ei kõnelnud, va katkutud hani?»

«Ei tahtnud Mihhaili juuresolekul kõnelda, ja pole ka kuigi meeldiv niisuguseid asju arutada. Ei tahaks eluaeg enam sihukesest värgist kuulda,» vastas Prohhor meelepahaga.

Grigori muutus süngeks. Pärast pikka järelemõtlemist ütles:

«See on halb uudis.»

«See ei puutu sinusse. Las hohõllid mõtlevad. Kui neil taguotsad valusaks pekstakse, küll siis saavad teada, kuidas üles tõusta. Meil sinuga aga pole sellega tegemist. Minul pole nende eest põrmugi valus.»

«Mul läheb nüüd natuke raskeks.»

«Mille poolest?»

«Kuidas mille poolest? Kui ringkonnavõim minust samasugusel arvamisel on nagu Koševoi, siis ei pääse ma istumisest. Naabruses on ülestõus, mina aga olen endine ohvitser ja pealegi mässuline... Saad aru?»

Prohhor lakkas mälumast, jäi mõttesse. Seda polnud

tal pähe tulnudki. Viinauimas mõtles ta aeglaselt ja raskelt.

«Mis see siis sinusse puutub, Pantelevitš?» küsis ta nõutult.

Grigori krimpsutas pahameeles nägu, vaikis. Uudis oli teda ilmselt erutanud. Prohhor ulatas tema poole klaasi, aga ta lükkas peremehe käe kõrvale, ütles kindlalt:

«Enam ma ei joo.»

«Aga võib-olla rüüpame kumbki veel ühe? Joo, Grigori Pantelevitš, joo, kuni jaksad! Selles ülilõbusas elus polegi muud teha, kui samagonni pinnida.»

«Pinni siis sina üksi. Niigi on pea hull, sellega aga tapad end täiesti ära. Mina pean täna Vjošenskisse minema, registreerima.»

Prohhor vaatas talle teraselt otsa. Grigori päikesest ja tuulest kõrvetatud näol põles sügav pruun puna, alnult tagasikammitud juuste juurte juures helendas nahk tuhmvalgelt. Ta oli rahulik, see palju läbiteinud sõjamees, kellega Prohhorit oli lähendanud sõda ja vintsutused. Tema pisut tursunud silmadest paistis süngus, karm väsimus.

«Kas sa ei karda, et... noh... et kinni pannakse?» küsis Prohhor.

Grigori elavnes.

«Just seda ma kardangi, poiss! Pole eluilmas istunud ja kardan vanglat enam kui surma. Aga nagu näha, tuleb ka seda lõbu maitsta.»

«Asjata tulid sa koju,» ütles Prohhor kahetsusega.

«Kuhu ma pidin siis jääma?»

«Oleksid poetanud enda kuhugi linna, oodanud ära, kuni see tants lõpeb, ja alles siis oleksid tagasi tulnud.»

Grigori lõi käega, naeris:

«See ei ole minu mood! Oodata ja järele joosta — see on kõige tüütum asi. Kuhu ma siis laste juurest oleksin läinud?»

«Ütlesid kah! Eks nad ole ju elanud ilma sinuta? Pärast oleksid võtnud nad ja oma kallikese enda juurde. Jah, ma unustasin sulle ütelda! Sinu pererahvas, kelle juures sa enne sõda Aksinjaga elasid, on mõlemad surnud.»

«Listnitskid?»

«Nemad neh! Minu vader Zahhar oli taganemisel noore Listnitski juures tentsikuks, tema jutustas: vana pan suri Morozovskajas tüüfuse kätte, noor jõudis Katerinodarini, seal hakkas tema abikaasa sõbrustama kindral Pokrovskiga, noh, tema ei kannatanud välja, laskis enda pahameele pärast maha.»

«Kurat nendega,» ütles Grigori ükskõikselt. «Kahju on headest inimestest, kes otsa on saanud, nende järele pole aga kedagi kurvastamas.» Ta tõusis püsti, tõmbas sineli selga, ja juba ukselingist kinni hoides, hakkas mõtlikult kõnelema: «Ehkki, kurat seda teab, ma olen alati kadestanud niisukest nagu noor Listnitski või meie Koševoi... Neile oli algusest saadik kõik selge, minule aga pole seni selge. Neil mõlemal on omad, sirged teed, omad otsad, mina aga käin seitsmeteistkümnendast aastast saadik kääni ja vääni, taarun nagu joobnu... Valgetest olen lahku löönud, punastega pole ühinenud, ja nii ujungi nagu sõnnik jääaugus... Vaata, Prohhor, ma oleksin muidugi pidanud lõpuni Punaarmees olema, võib-olla oleks siis minu jaoks kõik hästi läinud. Ja sa tead ju, et alguses ma teenisin nõukogude võimu täie hingega, pärast aga purunes see kõik... Valgete juures, nende väejuhatuse juures, olin ma võõras, alati olin nendel kahtlustuse all. Ja kuidas võiski teisiti olla? Põllumehe poeg, kirjaoskamatu kasakas — mis omane ma neile olen? Nad ei usaldanud mind! Pärast tuli punaste juures seesama välja. Ma pole ju pime, nägin, kuidas komissar ja kommunistid eskadronis minu peale vaatasid... Lahingus ei pööranud minult silmi, valvasid iga sammu ja vististi mõtlesid: «E-e, lurjus, valge, kasakaohvitser, kui viimati ei tüssa meid.» Ma märkasin seda, ja kohe lõi mul süda külmaks. Pärast ei kannatanud ma seda umbusaldust enam välja. Kuumusest lööb ju kivigi lõhki. Ja on parem, et mind demobiliseeriti. Ikkagi lõpule lähem.» Ta kõhatas tumedalt, vaikis veidi, ja ilma et oleks vaadanud Prohhorile, ütles juba teise häälega: «Aitäh võõrustuse eest. Ma lähen. Jää terveks! Kui ma tagasi tulen, astun õhtul sisse. Peida pudel ära, muidu tuleb naine tagasi — murrab pannivarre vastu sinu selga puruks.»

Prohhor saatis teda majatrepini, eeskojas sosistas:
«Oh, Pantelevitš, vaata, et sind seal kinni ei nabita.»
«Küll ma vaatan,» vastas Grigori tagasihoidlikult.
Ilma, et oleks koju sisse astunud, läks ta alla Doni äärde, päästis valgma ääres lahti kellegi paadi, ammutas sellest kamalutega vee välja, siis murdis tara küljest roika, purustas kaldaäärse jää ja sõitis teisele poole.
Mööda Doni veeresid läände tumerohelised, tuulest vahulepekstud lained. Tasases kaldaäärses vees purustasid nad rabedat läbipaistvat jääkirmet, kiigutasid kiudvetikate rohelisi salku. Kalda ääres oli õhk täis pekslevate jäätükikeste kristallist helinat, pehmelt kahises veest uhutav kaldaäärne kruus, keset jõge aga seal, kus voolus oli kiire ja ühtlane, kuulis Grigori alnult paadi vasaku parda ääres tunglevate lainete tumedaid laksatusi ja kulinat, ja tuule madalat, bassihäälelist ja lakkamatut mühinat Doni-äärses metsas.
Tõmmanud paadi poolest saadik kaldale, istus Grigori maha, võttis saapad jalast, mässis hoolega jalarätid uuesti ümber, et oleks kergem kõndida.
Keskpäevaks jõudis ta Vjošenskajasse.
Ringkonna sõjakomissariaadis oli palju rahvast ja palju kära. Teravalt tirisesid telefonikellad, uksed paukusid, sisse ja välja käis relvastatud mehi, tubadest kostis kirjutusmasinate kuiva lõginat. Koridoris olid umbes kakskümmend punaarmeelast asunud väikesekasvulise krookelist romanovi poolkasukat kandva mehe ümber, kõnelesid midagi läbisegi ja naersid laginal. Sel ajal kui Grigori koridori läbis, veeretasid kaks punaarmeelast kaugemast toast välja raskekuulipilduja. Selle rattad koputlesid pehmelt äratäkitud puupõrandal. Üks kuulipildureist, tüse ja suurekasvuline mees, hüüatles naljatades: «Noh, hoidke kõrvale, karistusrood, muidu ajan alla!»
«Nagu näha, kavatsevad tõesti ülestõusu vastu välja astuda,» mõtles Grigori.
Teda ei peetud registratsioonil kaua kinni. Kiiresti märkinud ära tema tunnistuse, ütles sõjakomissariaadi sekretär:

«Astuge sisse Dontšekaa juures asuvasse poliitbüroosse.[1] Teil kui endisel ohvitseril tuleb lasta end seal arvele võtta.»
«Kuulan.» Grigori tõstis tervituseks käe mütsisirmi juurde, ilma et oleks millegagi reetnud teda haaranud erutust.
Väljakul peatus ta mõtiskledes. Oli vaja minna poliitbüroosse, aga kogu tema olemus tõrkus piinavalt selle vastu. «Panevad istuma!» kõneles talle sisemine hääl, ja Grigori võpatles ehmatusest ja jälestusest. Ta seisis koolimaja plangu juures, vaatas mittenägevate silmadega sõnnikusele maale ja juba nägi end seotud kätega, laskumas alla mööda räpast treppi keldrisse, ja — selja taga meest, kes kõvasti surus peos nagaani karedat käepidet. Grigori pigistas käed rusikasse, vaatas paisunud sinistele veresoontele. Ja need käed köidetakse? Kogu veri tõusis tal näkku. Ei, täna ta ei lähe sinna! Homme — palun väga, aga täna ta läheb külasse, elab selle päeva lastega, saab kokku Aksinjaga, ja hommikul tuleb Vjošenskajasse tagasi. Kurat temaga, selle jalaga, mis käimise juures natuke valutab. Ta läheb ainult üheks päevaks koju — ja tuleb siia tagasi, tingimata tuleb. Saagu homme mis saab, aga täna — ei!
«Aa, Melehhov! Ammu pole näinud . . .»
Grigori pööras end ümber. Temale lähenes Jakov Fomin — Petro polgukaaslane, endine Doni armee 28-nda mässulise polgu komandör.
See polnud enam endine Fomin, see kohmakalt ja lohakalt riietatud atamanlane, kellena Grigori teda kunagi oli tundnud. Kahe aasta jooksul oli ta üllatavalt muutunud: nagu valatult istus tal hästisobitatud ratsaväelasesinel, hoolitsetud ruuged vurrud olid uljalt üles keeratud, ja kogu tema kujus, rõhutatult mehises kõnnakus, endaga rahulolevas naeratuses paistis läbi oma üleoleku ja tähtsuse teadmine.
«Kuidas sina meile sattusid?» küsis ta Grigori kätt surudes oma laialtasetatud siniste silmadega talle silma vaadates.

---

[1] Poliitbüroo — siin: tšekaa ringkonna- või maakonnaorganite nimetus 1920.—1921. a.

«Olen demobiliseeritud. Käisin sõjakomissariaadis . . .»
«Kas ammu tulid?»
«Eile.»
«Tuletan tihti meelde sinu vennast Petro Pantelevitši. Oli tubli kasakas, aga sai ilmaaegu otsa . . . Me olime temaga ju südamesõbrad. Te ei oleks pidanud mineval aastal üles tõusma, Melehhov. Tegite vea!»
Midagi pidi ütlema, ja Grigori tähendas:
«Jah. Kasakad eksisid . . .»
«Missuguses väeosas sa olid?»
«Esimeses ratsaväebrigaadis.»
«Kellena?»
«Eskadroni komandörina.»
«Või nii! Ka mina komandan praegu eskadroni. Siin samas meil, Vjošenskajas on oma karaulieskadron.» Ta vaatas ringi ja pani häält tasandades ette: «Tead mis, lähme kõnnime veidi, saadad mind natuke, muidu siin aina luusib inimesi, ei lase meid kõnelda.»
Nad läksid mööda tänavat edasi. Kõrvalt Grigorile vaadates küsis Fomin:
«Kas mõtled kodus elada?»
«Kus ma siis elama pean? Ikka kodus.»
«Maja pidada?»
«Jah.»
Fomin vangutas kahetsevalt pead ja ohkas:
«Oh, kui halva aja sa valisid, Melehhov, väga halva . . . Sa ei oleks pidanud veel aasta või paar koju ilmuma!»
«Miks?»
Grigoril küünarnuki alt kinni võttes, pisut tema poole kallutudes sosistas Fomin:
«Ringkonnas on rahutu. Kasakad pole sugugi rahul toiduainete andmise kohustusega. Bogutšari maakonnas on mäss. Täna astume välja seda maha suruma. Sinule, poiss, oleks parem siit kaduda, ja rutemini. Meie oleme Petroga suured sõbrad, sellepärast annangi sulle nii: sugust nõu: mine ära!»
«Mul pole kuhugi minna.»
«Noh, vaata ette! Ma räägin sellepärast, et poliitbüroo hakkab ohvitsere areteerima. Selle nädala jooksul toodi kolm alamhorunžit Dudarevkast, üks Rešetovkast, teiselt poolt Doni aga tuuakse neid salgakaupa, ja ka lihtsaid,

ilma aukraadita kasakaid hakatakse uurima. Arva siis ise, Grigori Pantelevitš.»
«Aitäh nõuande eest, aga mina ei lähe küll kuhugi,» ütles Grigori kangekaelselt.
«See on juba sinu asi.»
Fomin hakkas kõnelema olukorrast ringkonnas, oma suhetest ringkonnaülemusega ja ringkonna sõjakomissari Šahhajeviga. Oma mõtteisse süvenenud Grigori kuulas teda tähelepanematult. Nad läbisid kolm kvartalit ja Fomin peatus.
«Ma pean ühte kohta sisse astuma. Nägemiseni.» Tõstes käe kubaani mütsi äärde jättis ta Grigoriga külmalt hüvasti, hakkas mööda põiktänavat minema, uute õlarihmade nagisedes, sirgena ja naeruväärselt tähtsana.
Grigori saatis teda pilguga ja pööras tagasi. Poliitbüroo kahekordse maja kiviastmeist üles astudes mõtles ta: «Kui teha lõpp — siis rutem, pole mõtet venitada! Oskasid pahandust teha, Grigori, siis oska ka vastust anda!»

8

Umbes kella kaheksa paiku hommikul riibus Aksinja ahjus söed kokku, istus pingile, pühkides põllega punetavat, higist nägu. Ta oli tõusnud juba enne valget, et varakult söögitegemisest vabaneda, — oli keetnud kanasuppi muudlitega, praadinud pannkooke, oli vareenikud rohke piimakoorega üle valanud ja ahju pannud, ta teadis — Grigori armastab krõbedaks küpsenud vareenikuid, ja oli valmistanud piduliku lõuna lootuses, et armastatu lõunastab tema juures.
Ta oleks kangesti tahtnud mingisuguse ettekäände all Melehhovite juurde minna, viibida seal põrmuke aegagi, vaadata kas või ühe silmagagi Grigorile. Lihtsalt võimatu oli mõtelda, et ta on siinsamas, kõrval, ja mitte näha teda. Aga ta sai sellest soovist siiski jagu, ei läinud. Ta pole ju ometi mõni plika. Tema eas pole mõtet talitada kergemeelselt.
Hoolikamalt kui muidu pesi ta käed ja näo, pani selga puhta särgi ja uue, vahepitsiga alusseeliku. Seisis kaua mõtiskledes lahtise kirstu juures — mida siis ikkagi selga

panna? Sobimatu oli end ehtida argipäeval, aga ei tahtnud ka lihtsaid töörõivaid selga jätta. Teadmata, mida valida, muutus Aksinja tusaseks, soris hooletult oma triigitud seelikuid. Viimaks võttis ta kõhklematult tumesinise seeliku ja musta pitsiga kaunistatud, peaaegu kandmata helesinise pluusi. See oli kõige parem, mis tal oli. Kas pole lõpuks ükskõik, mis mõtlevad temast naabrid? Olgu nende jaoks täna argipäev, seevastu on temal pidupäev. Ta mukkis end kärmesti, astus peegli ette. Kerge imestunud naeratus libises üle ta huulte: kellegi noored, tulised silmad vaatasid temale uurivalt ja lõbusalt otsa. Tähelepanelikult, valjult silmitses Aksinja oma nägu, siis ohkas kergendatult. Ei, tema ilu polnud veel närtsinud! Enam kui üks kasakas jääb veel vastu tulles seisma ja saadab teda juhmunud silmadega!

Peegli ees seelikut kohendades ütles ta valjusti: «Noh, Grigori Pantelevitš, hoia end!...» ja tundes, et punastab, naeris tasast, summutatud naeru. Aga see kõik ei takistanud teda leidmast meelekohtadel mõnd halli juust ja neid välja tõmbamast. Grigori ei tohtinud näha midagi niisugust, mis oleks talle Aksinja iga meelde tuletanud. Tema jaoks tahtis ta olla niisama noor kui seitse aastat tagasi.

Lõunani maldas ta kuidagi kodus istuda, siis aga ei kannatanud enam välja ja, visanud õlgadele valge kitsevillast rätiku, läks Melehhovite juurde. Dunjaška oli üksi kodus. Aksinja teretas, küsis:

«Te pole veel lõunat söönud?»

«Saad sa niisuguste ringilaskjatega õigel ajal lõunat süüa! Mees on nõukogus, Griša läks staniitsasse. Lapsed söötsin juba ära, ootan suuri.»

Väliselt rahulikuna, ilma et teda tabanud pettumust liigutuse või sõnaga ilmutada, ütles Aksinja:

«Ja mina arvasin, et te olete kõik koos. Millal siis Griša... Grigori Pantelevitš tagasi tuleb? Täna?»

Dunjaška laskis kiire pilgu üle mukitud naabrinna käe, ütles vastu tahtmist:

«Ta läks end registreerima.»

«Millal lubas tagasi tulla?»

Dunjaška silmis välgatasid pisarad; kogeldes lausus ta etteheitega:

«Leidsid kah aja... oled end üles löönud... Aga seda sa ei tea — võib-olla ei tule ta ülepea tagasi...»

«Kuidas — ei tule tagasi?»

«Mihhail ütleb, et ta areteeritakse staniitsas...» Dunjaška hakkas nutma nappide, vihaste pisaratega, käisega silmi pühkides hüüdis: «Õlgu neetud säärane elu! Millal see ometi kõik lõpeb! Läks ära, aga lapsed kohe nagu marus — ei lase mul sammu astuda: «Kuhu isa läks ja millal ta tagasi tuleb?» Kas mina tean? Näe, saatsin nad õue, endal aga süda valu täis... Mis neetud elu see ometi on! Pole mingit rahu, kas või karju!...»

«Kui ta ööseks tagasi ei tule — lähen homme staniitsasse, kuulan järele.» Aksinja ütles seda niisuguse ükskõikse tooniga, nagu oleks jutt millestki kõige tavalisemast, mis polnud väiksematki erutust väärt.

Tema rahulikkuse üle imestades ütles Dunjaška:

«Nüüd teda, nagu näha, ei maksa enam oodata. Pidi ta ka õnnetuseks sinna minema!»

«Esialgu pole midagi teada! Sa jäta nutt, muidu lapsed arvavad... Jumalaga!»

Grigori tuli tagasi hilja õhtul. Viibinud veidi kodus, läks ta Aksinja juurde.

Rahutus, milles Aksinja oli veetnud kogu pika päeva, nõristas pisut kohtumise rõõmu. Aksinjal oli õhtuks niisugune tunne, nagu oleks ta töötanud terve päeva ilma selga sirutamata. Rõhutud ja väsinud ootusest, oli ta voodisse heitnud ja uinunud, aga akna all samme kuuldes hüppas plikaliku elavusega üles.

«Miks sa siis ei ütelnud, et Vjoškisse lähed?» küsis ta Grigorit kaelustades ja tal sinelit lahti nööpides.

«Ei jõudnud ütlema tulla, ruttasin.»

«Meie Dunjaškaga aga nutsime, kumbki omaette peale, arvasime, et sa ei tule tagasi.»

Grigori naeratas tagasihoidlikult.

«Ei, nii kaugele asi ei läinud.» Vaikis veidi ja lisas juurde: «Esialgu ei läinud.»

Pisut longates läks ta laua juurde, istus. Läbi avatud ukse oli näha kamber, lai puuvoodi nurgas, kirst, millel tuhmilt helkis rautise vask. Kõik siin oli jäänud sama-

suguseks, nagu oli olnud tol ajal, kui ta alles noorukina käis vahel siin Stepani äraolekul; peaaegu milleski ei näinud ta muutusi, nagu läheks aeg mööda ega vaataks siia majja sisse; oli säilinud isegi endine lõhn: lõhnas värskete humalate meskise hõngu, puhtaks pestud põrandate ja üsna veidi, vaevalt märgatavalt — närtsinud liivatee järele. Nagu oleks Grigori veel üsna hiljuti väljunud siit viimast korda koidu ajal, tegelikult aga — kui ammu see kõik oli ...

Ta surus ohke alla ja hakkas ruttamata plotskit keerama, aga millegipärast väratasid käed, ja ta pulstas tubaka põlvedele.

Aksinja otsis kärmesti sööki lauale. Külma nuudlisuppi oli vaja soojendada. Toonud ruttu küünist pilpaid, hakkas Aksinja hingeldades ja pisut kahvatuna koldel tuld tegema. Ta puhus sädemeid pilduvaile hõõguvaile sütele ja jõudis vahetevahel vaadata küüruvajunud Grigorile, kes vaikides suitsetas.

«Kuidas sinu asjad seal on? Kas said kõik korda?»

«Kõik on hästi.»

«Kust see Dunjaška võttis, et nad peavad su tingimata areteerima? Ta ehmatas mu surmani ära.»

Grigori krimpsutas nägu, viskas pahameelega suitsu ära.

«Mihhail puhub tallè ette. Tema mõtleb kõike seda välja, kutsub õnnetust mulle kaela.»

Aksinja astus laua juurde. Grigori võttis tal kätest kinni.

«Aga tead sa,» ütles ta alt üles talle silma vaadates, «minu asjad pole just iseäranis head. Ma ise arvasin, kui sinna poliitbüroosse läksin, et ma sealt enam välja ei tule. Olgu mis on, ma komandasin ju ülestõusnutel ikkagi diviisi, olen aukraadilt sotnik... Niisuguseid võetakse nüüd käsile.»

«Mis nad sulle siis ütlesid?»

«Lasksid täita ankeedi, see on niisuke paber, kogu teenistus tuleb seal kirja panna. Mina aga olen halb kirjamees. Eluilmas pole tulnud nii palju kirjutada, istusin tundi kaks, kirjeldasin kogu oma elukäiku. Siis tulid veel kaks meest tuppa, pärisid ikka ülestõusu kohta. Pole viga, ladusad mehed. Vanem küsib: «Kas teed soovite? Ainult

sahariiniga.» Mis tee seal veel, mõtlen! Kui aga pääseks teie juurest terve nahaga minema.» Grigori vaikis veidi ja ütles põlglikult, nagu mõne teise kohta: «Tuli välja, et olen vilets vastutaja oma tegude eest... Lõin araks.»

Ta oli vihane enda peale sellepärast, et oli seal Vjošenskajas kartma löönud ega olnud suutnud võita teda haaranud hirmutunnet. Ta oli kahekordselt pahane sellepärast, et tema kartused olid osutunud asjatuiks. Nüüd näis kõik läbielatu naeruväärne ja häbistav. Ta oli mõtelnud sellele kogu tee ja võib-olla seepärast jutustas nüüd kõigest sellest, naeruvääristades ennast ja pisut liialdades läbielatud tundmustega.

Aksinja kuulas tema jutustuse tähelepanelikult ära, siis vabastas pehmelt käed ja läks ahju juurde. Tuld kohendades küsis ta:

«Mis siis edasi saab?»

«Nädala pärast peab jälle minema end näitama.»

«Arvad, et sind ikkagi kinni võetakse?»

«Nähtavasti küll. Varem või hiljem võetakse.»

«Mis me siis teeme? Kuidas hakkame elama, Griša?»

«Ei tea. Räägime sellest pärast. Kas sul on silmapesuvett?»

Nad istusid õhtust sööma, ja jälle tuli Aksinjale tagasi see täiskaaluline õnn, mida ta oli tundnud hommikul. Grigori oli siin, tema kõrval; temale võis vaadata lakkamatult, mitte mõteldes sellele, et kõrvalised inimesed varitsevad su pilke, võis ütelda silmadega kõik, ilma varjamata ja ilma häbenemata. Issand, kuidas ta igatses tema järele, kuidas oli ta keha väsinud ootamast neid suuri lahkusetuid käsi! Ta peaaegu ei puudutanud toitu; pisut ettepoole kallutudes vaatas ta, kuidas Grigori ahnelt mälub, hellitses looritatud pilguga tema nägu, tõmmut kaela, mille ümber oli pingul sõduripluusi püstkrae, laiu õlgu, raskelt laual lebavaid käsi... Ta hingas ahnelt sisse temast lähtuvat kibeka mehehigi ja tubaka segalõhna, nii tuttavat ja kallist lõhna, mis oli omane ainuüksi temale. Paljalt lõhna järgi oleks ta seotud silmadega võinud ära tunda oma Grigori tuhande mehe hulgast... Aksinja põskedel põles sügav puna, süda peksis kiiresti ja kõmisevalt. Sel õhtul ei saanud ta olla tähelepanelik perenaine, sest peale Grigori ei näinud ta midagi enda

ümber. Aga Grigori ei nõudnudki tähelepanu: ta lõikas endale ise leiba, otsis silmadega ja leidis ahjuäärel soola toosi, ammutas endale teise taldrikutäie nuudlisuppi.

«Ma olen näljane nagu hunt,» ütles ta naeratades, nagu vabandades end. «Pole hommikust saadik midagi söönud.»

Alles siis meenusid Aksinjale tema kohused, ta hüppas kiiresti püsti.

«Oh, ma õnnetu! Vareenikud ja pannkoogid unustasin hoopis ära! Söö kanaliha, palun! Söö tugevasti, mu kallis! . . . Toon kohe kõik lauale.»

Aga küll ta sõi kaua ja hoolega! Nagu poleks ta nädal aega süüa saanud. Talle pakkuda oli täiesti ülearune. Aksinja ootas kannatlikult, pärast ei kärsinud siiski enam istus tema kõrvale, tõmbas vasaku käega tema pea enda poole, paremaga võttis puhta väljaõmmeldud käterätiku, ise pühkis kallimal rasvased huuled ja lõua puhtaks, ja silmi kinni pigistades, nii et pimeduses pritsisid oranžid sädemed, surus hinge tagasi hoides oma huuled tugevasti tema huultele.

Õieti on inimesel väga vähe vaja, et õnnelik olla. Aksinja oli igatahes sel õhtul õnnelik.

9

Grigoril oli raske Koševoiga kokku puutuda. Nende vahekord oli esimesest päevast alates kindlaks kujunenud ja neil polnud enam millestki kõnelda ega olnud sel ka mõtet. Tõenäoliselt ei pakkunud ka Mihhailile lõbu Grigorit näha. Ta palkas kaks puuseppa ja need remontisid kiiresti tema tarekest: vahetasid poolmädanenud sarikad katusel, lammutasid ära ja lõid uuesti üles ühe viltuvajunud seina, tegid uued aknaraamid, uksepiidad ja uksed.

Pärast tagasitulekut Vjošenskajast käis Grigori küla revolutsioonikomitees, esitas Koševoile oma sõjakomissariaadi poolt märgistatud sõjaväedokumendid ja lahkus ilma jumalaga jätmata. Ta kolis ümber Aksinja juurde, võttis kaasa lapsed ja üht-teist oma varandusest. Teda uude elukohta saates nuttis Dunjaška natuke.

«Vennas, ärge kandke minu peale viha, mina pole teie ees süüdi,» ütles ta paluvalt vennale vaadates.

«Mille pärast siis, Dunja? Ei, ei, mine ikka,» rahustas teda Grigori. «Tule meid vaatama . . . Mina üksi olen sul sugulastest järele jäänud, sa oled mulle alati armas olnud ja oled praegugi . . . Noh, aga sinu mees — see on teine asi. Sinuga me sõprust ei riku.»

«Me kolime majast varsti välja, ära ole vihane.»

«Aga ei!» ütles Grigori meelepahaga. «Elage majas või kevadeni. Teie ei ole mulle tülinaks, ruumi aga jätkub mul ühes lastega ka Aksinja juures.»

«Kas võtad tema naiseks, Griša?»

«Sellega on aega,» vastas Grigori ebamääraselt.

«Võta ta, vend, ta on hea,» ütles Dunjaška kindlalt. «Kadunud ema rääkis, et sa peaksidki ainult tema naiseks võtma. Aksinja sai talle viimasel ajal armsaks, ta käis tihti tema pool enne surma.»

«Sa nagu püüad mulle auku pähe rääkida,» ütles Grigori naeratades. «Kelle ma peaksin siis veel naiseks võtma kui mitte teda? Ega's ometi Andronihha-moori?»

Andronihha oli kõige eakam vanaeit Tatari külas. Ta oli kaugelt üle saja aasta vana. Tema tillukest, maani kõverdunud kogukest meenutades hakkas Dunjaška naerma:

«Küll sina ikka ütled, vennas! Ma küsisin ju ainult niisama. Sina vaikid selle kohta — eks ma siis küsisingi.»

«Olgu teistega kuidas tahes, aga sinu kutsun tingimata pulma.» Naljatlevalt andis Grigori õele laksu õlale ja lahkus kodutalust kerge südamega.

Õigupoolest oli talle ükskõik, kus elada, kui saaks ainult elada rahus. Aga just seda rahu ta ei leidnudki . . . Mitu päeva veetis ta rõhuvas tegevusetuses. Katsus meisterdada midagi Aksinja majapidamises, aga tundis kohe, et ei saa midagi teha. Miski ei meeldinud. Rusuv ebamäärasus piinas, segas elamast; silmapilgukski ei lahkunud mõte, et teda võidakse areteerida, vangi heita — seda paremal juhtumil, aga võidakse ka maha lasta.

Öösiti ärgates nägi Aksinja, et ta ei maga. Tavaliselt lamas ta seljal, käed üle pea heidetud, vaatas hämarasse pimedusse, ja silmad olid tal külmad ja kurjad. Aksinja teadis, millele ta mõtleb. Ta ei saanud teda millegagi

aidata. Ta kannatas ise, nähes, kui raske on Grigoril, ja aimates, et tema lootused kooselule on jälle muutumas teostamatuks. Ta ei küsinud temalt midagi. Las Grigori otsustab kõik ise. Ainult ükskord öösel, kui ta ärkas ja nägi kõrval punast paberossitulukest, ütles ta:

«Griša, sa ei maga sugugi ... Võib-olla peaksid sa selleks ajaks külast ära minema? Või ehk peaksime meie koos kuhugi ära sõitma, pakku minema?»

Grigori kattis Aksinja jalad hoolikalt vaibaga ja vastas vastu tahtmist:

«Ma mõtlen järele. Maga sina.»

«Ja pärast tuleksime tagasi, kui siin kõik on vaikseks jäänud, mis?»

Ja jälle vastas ta ebamääraselt, nii, nagu poleks tal mingit otsust tehtud:

«Vaatame, kuidas edasi läheb. Maga, Ksjuša.» Ja ettevaatlikult ning hellalt puudutas huultega tema paljast, siidiselt jahedat õlga.

Tõepoolest aga oli ta juba otsuse teinud: Vjošenskajasse ta enam ei lähe. Asjata ootab teda too mees poliitbüroost, kes teda möödunud korral vastu võttis. Tookord ta istus laua taga, sinel õlgadele visatud, ringutas raginal ja haigutas teeseldult, kuulates Grigori jutustust ülestõusust. Rohkem ta midagi kuulda ei saa. Kõik on jutustatud.

Sel päeval, kui tuleb minna poliitbüroosse, lahkub Grigori külast, kui vaja läheb — kauaks. Kuhu — seda ei teadnud ta veel isegi, aga ära minna oli kindlasti otsustanud. Ei surra ega vanglas istuda polnud tal tahtmist. Valiku oli ta teinud, aga ei tahtnud sellest enneaegu Aksinjale kõnelda. Polnud mõtet mürgistada tal viimaseid päevi, mis niigi polnud eriti lõbusad. Seda tuleb ütelda viimasel päeval, nii on ta otsustanud. Praegu aga las ta magab rahulikult, pea tema kaenlaaugus. Aksinja kõneles tihti nende ööde jooksul: «Mul on hea magada sinu tiiva all.» Noh, ja las magabki esialgu. Ega ta, vaeseke, enam kaua saa end tema vastu suruda ...

Hommikuti askeldas Grigori lastega, siis luusis sihitult mööda küla. Inimeste hulgas oli tal lõbusam.

Kord pani Prohhor ette koguneda Nikita Melnikovi juurde, napsitada koos noorte kasakate-sõjakaaslastega.

Grigori keeldus kindlalt. Ta teadis külainimeste kõnelustest, et nad pole rahul toiduainete andmise kohustusega ja et joomingu kestel tuleb sellest paratamatult juttu. Ta ei tahtnud enda peale kahtlustust tõmmata, ja isegi kohtumistel tuttavatega vältis ta kõnelusi poliitikast. Jätkub tal sellest poliitikast, see ripub tal juba niigi kurgust välja.

Ettevaatus oli seda enam kohane, et vili toiduainete andmise kohustuse korras laekus halvasti, ja ühenduses sellega võeti kolm vanameest pantvangideks, saadeti kahe toitlussalklase konvoi all Vjošenskajasse.

Järgmisel päeval nägi Grigori ühtse tarbijate ühistu poe juures hiljuti Punaarmeest tagasitulnud endist patareilast Zahhar Kramskovi. Ta oli tublisti purjus, taarus käies, aga Grigori juurde astudes nööpis kõik nööbid valge saviga määrdunud kuuel kinni, ütles kähisevalt:

«Tervist, Grigori Pantelevitš!»

«Tere.» Grigori surus hiiglalaia kämmalt, mille ulatas talle patareilane, rässakas ja tugev nagu künnapuu.

«Kas tunned ära?»

«Kuidas siis.»

«Mäletad, kuidas meie patarei sind mullu Bokovskaja all välja aitas? Ilma meieta oleks sinu ratsaväel kehvasti läinud. Küll me nottisime tookord hiiglamoodi neid punaseid maha! Üks kord oli seatud löögi peale, teine kord andsime šarapnelliga ... Mina töötasin sihtijana esimese suurtüki juures! Mina!» Zahhar lõi endale rusikaga vastu laia rinda, nii et kõmises.

Grigori heitis silmanurgast pilgu ringi, — nende peale vaatasid läheduses seisvad kasakad, kuulatasid toimuvat jutuajamist. Grigoril väratasid suunurgad, valged tihedad hambad tõmbusid vihaselt irevile.

«Sa oled purjus,» ütles ta kokkupigistatud hammaste vahelt poolvaljusti. «Mine maga end välja ja ära lobise tühja.»

«Ei, ma pole purjus!» hüüdis vintis patareilane valjusti. «Ma olen võib-olla murest purjus! Tulin koju, aga siin pole elu, vaid kurat teab mis! Ei ole kasakatel enam elu ega ole ka kasakaid! Nelikümmend puuda vilja panid peale, mis sa selle kohta ütled? Kas nemad on seda kül-

vanud, et muudkui määravad? Kas nemad teavad, millel vili kasvab?»

Ta vaatas totrate, verd täisvalgunud silmadega, ja õõtsatades haaras äkki kohmakalt Grigori ümbert kinni, hingas talle näkku vänget puskarilehka.

«Miks sa kannad ilma lampassideta pükse? Oled matsiks hakanud? Me ei la-se! Grigori Pantelevitš, mu kullake! Tuleb hakata uuesti sõdima! Ütleme nagu mineval aastal: maha kommuunia, elagu nõukogude võim!»

Grigori tõukas teda järsult endast eemale, sosistas:

«Mine koju, purjus kaabakas! Kas sa taipad ka, mis sa räägid?!»

Kramskov sirutas ette laialiaetud ärasuitsetatud sõrmedega käe, pomises:

«Anna andeks, kui ehk midagi pole korras. Anna andeks, palun, aga ma ütlen sulle tõsiselt nagu oma komandörile . . . Just nagu kallile isale-komandörile: tuleb hakata uuesti sõdima!»

Grigori pöördus sõnalausumata, läks üle väljaku koju. Kuni õhtuni oli ta selle ebameeldiva kohtumise mõju all, meenutas Kramskovi purjus hüüdeid, kasakate pooldavat vaikimist ja naeratusi, mõtles: «Ei, peab rutem ära minema! Head siin ei tule . . .»

Vjošenskajasse oli vaja minna laupäeval. Kolme päeva pärast pidi ta kodukülast lahkuma, aga läks teisiti: neljapäeva öösi — Grigori oli juba magama heitmas, — koputas keegi tugevasti uksele. Aksinja läks eeskotta. Grigori kuulis, kuidas ta küsis: «Kes seal on?» Vastust ta ei kuulnud, aga ebaselgest rahutustundest aetuna tõusis voodilt ja astus akna juurde. Eeskojas lõksatas link. Esimesena astus sisse Dunjaška. Grigori nägi tema kahvatut nägu, ja ilma et oleks veel midagi küsinud, võttis pingilt papaaha ja sineli.

«Vennas . . .»

«Mis on?» küsis Grigori tasa, sinelit selga tõmmates.

Hingeldades ütles Dunjaška kiiresti:

«Vennas, mine kohe ära! Meie juurde tulid neli ratsameest staniitsast. Istuvad kambris . . . Nad rääkisid sosinal, aga mina kuulsin . . . Seisin ukse juures ja kuulsin kõik . . . Mihhail räägib, et sind peab areteerima . . . Jutustab neile sinust . . . Mine ära!»

Grigori astus kiiresti tema juurde, kaelustas, suudles tugevasti põsele.

«Aitäh, õde! Mine, muidu panevad tähele, et sa ära tulid. Jumalaga,» ja pöördus Aksinja poole: «Leiba! Ruttu! Ega mitte terve päts, viilukas!»

Oligi lõppenud tema lühiajaline rahulik elu . . . Ta tegutses nagu lahingus, kiiresti, aga kindlalt: läks kambrisse, ettevaatlikult suudles magavaid lapsi, kaelustas Aksinjat.

«Jumalaga! Varsti teatan endast Prohhori kaudu. Hoia lapsi. Pane uks kinni. Kui küsivad — ütle, läks Vjoškisse. Noh, jumalaga, ära muretse, Ksjuša!» Teda suudeldes tundis ta huultel pisarate sooja soolast niiskust.

Tal polnud aega lohutada ega kuulata Aksinja abitut, segosetut halinat. Ta tõmbas teda kaelustavad käed tasakesi lahti, astus eeskotta, kuulatas ja lükkas välisukse järsu tõukega lahti. Külma tuult paiskus Donilt talle näkku. Ta sulges hetkeks silmad, et harjuda pimedusega.

Aksinja kuulis algul, kuidas lumi krudiseb Grigori jalgade all. Ja iga samm lõikus terava valuga talle südamesse. Siis vaikisid sammud ja raksatas tara. Siis jäi päris vaikseks, ainult tuul mühises Doni taga metsas. Aksinja katsus kuulda midagi läbi tuule müha, aga ei kuulnud midagi. Tal hakkas külm. Ta läks kööki ja kustutas lambi.

10

1920. aasta hilissügisel, kui vilja halva laekumise tõttu toiduainete andmise kohustuse korras loodi toitlussalgad, algas Doni kasaka-elanikkonna hulgas tume käärimine. Doni oblasti ülemjooksu-staniitsades — Šumilinskajas, Kazanskajas, Migulinskajas, Meškovskajas, Vjošenskajas, Jelanskajas, Slaštševskajas ja teistes — tekkisid väikesed relvastatud jõugud. Need olid kasakkonna kulaktiku ja jõuka osa vastuseks toitlussalkade loomisele, nõukogude võimu tugevnenud korraldusvõtteile toiduainete varumiseks.

Oma enamikus koosnesid jõugud — igaüks arvuliselt viie kuni kahekümne mehe suurune — kohalikest elani-

kest-kasakaist, kes olid varem olnud aktiivsed valgekaartlased. Nende hulgas olid: kaheksateistkümnendal ja üheksateistkümnendal aastal karistussalkades teeninud, septembris toimunud noorema juhtkonna mobilisatsioonist kõrvalehoidunud urjadnikud, vahtmeistrid ja alamhorunžid endisest valgest Doni armeest, mässulised, kes olid saanud kuulsaks vangilangenud punaarmeelaste mahalaskmisega mulluse ülestõusu ajal Ülem-Doni ringkonnas, — ühe sõnaga inimesed, kel polnud ühist teed nõukogude võimuga.

Nad tungisid külades toitlussalkade kallale, pöörasid tagasi viljakogumispunktidesse minevaid viljavoore, tapsid kommuniste ja nõukogude võimule ustavaid parteituid kasakaid.

Jõukude likvideerimise ülesanne oli pandud Ülem-Doni ringkonna karaulipataljonile, mis oli majutatud Vjošenskajas ja Bazki külas. Aga kõik katsed hävitada ringkonna määratu suurel territooriumil laialipillatud jõugud jäid tagajärjetuks, — esiteks sellepärast, et osa kohalikust elanikkonnast suhtus bandiitidesse pooldavalt, varustas neid toiduainetega ja teadetega Punaarmee väesalkade liikumise kohta, ja samuti varjas jälitamise eest, ja teiseks sellepärast, et pataljoni komandör Kaparin, endine tsaariarmee staabikapten ja sotsialist-revolutsionäär, ei tahtnud hiljuti Doni ülemjooksul tekkinud kontrrevolutsiooniliste jõudude hävitamist ja takistas seda igati. Ainult aeg-ajalt, ja sedagi partei ringkonnakomitee esimehe pealekäimisel, võttis ta ette lühikesi väljatunge — ja tuli jälle tagasi Vjošenskajasse, tuues põhjenduseks selle, et ta ei või killustada jõude ja mõistmatult riskida, jättes ilma vajaliku kaitseta Vjošenskaja, kus asuvad ringkonnaasutised ja laod. Pataljon, milles oli arvuliselt umbes nelisada võitlejat ühes neljateistkümne kuulipildujaga, täitis garnisoniteenistust: punaarmeelased valvasid areteerituid, vedasid vett, raiusid metsas puid ja kogusid töökohustuse korras tammelehtedelt pahkpähkleid tindi valmistamiseks. Puudega ja tindiga varustas pataljon edukalt kõiki rohkearvulisi ringkonna asutisi ja kantseleisid, selle aja sees aga kasvas väikeste jõukude arv ringkonnas ähvardavalt. Ja alles detsembris, kui algas suur ülestõus Ülem-Doni ringkonnaga piirneva,

Voroneži kubermangu kuuluva Bogutšari maakonna territooriumil, lõppes tahtmatult niihästi metsamaterjalide varumine kui ka pahkpähklite kogumine. Doni oblasti sõjavägede ülemjuhataja käskkirjaga saadeti kolmest roodust ja kuulipildujarühmast koosnev pataljon ühes karaulieskadroniga, 12-nda toitluspolgu 1-se pataljoniga ja kahe väikese tõkkesalgaga seda mässu maha suruma.

Lahingus Suhhoi Donetsi küla lähiseil ründas vjošenskilaste eskadron Jakov Fomini juhtimisel mässulisi tiivalt, lõi nad puruks, ajas põgenema ja raius jälitamisel maha umbes sada seitsekümmend meest, kaotades kõigest kolm võitlejat. Väheste eranditega olid kõik mehed eskadronis Doni ülemjooksu staniitsade kasakad. Nad jäid ka siin põliseile kasakatraditsioonidele ustavaks: eskadroni kahe kommunisti protestidest hoolimata vahetasid pärast lahingut peaaegu pooled võitlejad oma vanad sinelid ja vatikuued heakvaliteediliste pargitud poolkasukate vastu, mis olid võetud tapetud mässuliste seljast.

Mõni päev pärast ülestõusu mahasurumist kutsuti eskadron ära Kazanskaja staniitsasse. Sõjaelu raskustest puhates lõbutses Fomin Kazanskajas, nagu suutis. Kange naistekütt, lõbus ja seltsiv pummeldaja — oli ta tervete ööde kaupa kadunud ja tuli korterisse alles enne koitu. Kui võitlejad, kellega Fomin suhtles liiga sõbramehelikult, juhtusid õhtul nägema oma komandöri tänaval heledasti läikima hõõrutud saabastes, pilgutasid nad üksteisele mõistvalt silma, kõnelesid:

«Noh, meie täkk läheb sõdurinaistega ringi laskma! Ega teda nüüd enne koitu näha saa!»

Eskadroni komissari ja politruki eest salaja külastas Fomin ka tuttavate kasakate-eskadronlaste kortereid, kui talle teatati, et leidub samagonni ja seisab ees jooming. Seda juhtus tihti. Aga varsti kaotas mehine komandör hea tuju, muutus süngeks ja unustas peaaegu täielikult hiljutised meelelahutused. Õhtuti ei puhastanud ta enam endise hoolega oma kõrgeid elegantseid saapaid, lakkas iga päev habet ajamast, muide, tema eskadronis teenivate oma küla kasakate kortereid külastas ikka mõnikord, et istuda koos ja napsitada, aga jutuajamistes jäi sõnakehvaks.

Muudatus Fomini iseloomus langes ühte teatega, mille väesalga komandör oli saanud Vjošenskajast: Dontšekas poliitbüroo informeeris lühidalt sellest, et naabruses asuvas Ust-Medveditsa ringkonnas oli Mihhailovkas tõusnud üles karaulipataljon pataljonikomandöri Vakuliniga ees otsas.

Vakulin oli Fomini relvakaaslane ja sõber. Ühes temaga olid nad kunagi olnud Mironovi korpuses, ühes koos olid läinud Saranskist Donile ja koos olid pannud ühte hunnikusse püssid, kui Budjonnõi ratsavägi mässulise Mironovi korpuse sisse piiras. Sõbralikud suhted Fomini ja Vakulini vahel kestsid kuni viimase ajani. Üsna hiljuti, septembri algul, oli Vakulin käinud Vjošenskajas, ja juba siis oli ta hambaid kiristanud ja kaevanud vanale sõbrale «komissaride ülevõimu pärast, kes laostavad põllumehi toiduainete andmise kohustusega ja viivad maad hukatuse poole». Südames oli Fomin Vakulini avaldustega nõus, kuid käitus ettevaatlikult, kavalusega, mis sageli täitis tal loomuliku mõistuse aset. Ta oli üldse ettevaatlik inimene, ei rutanud iial ega ütelnud kohe ei jaa ega ei. Kuid varsti pärast seda, kui ta oli Vakulini pataljoni ülestõusust teada saanud, kaotas ta alalise ettevaatlikkuse. Kord õhtul, enne eskadroni väljaastumist Vjošenskajasse, kogunes eskadronlasi rühmaülem Alferovi korterisse. Tohutu hobusepang oli samagonni täis. Laua ümber käis elav jutuajamine. Sellel joomingul viibiv Fomin kuulatas vaikides teiste juttu ja ammutas nii samuti vaikides pangest samagonni. Aga kui üks võitlejaist hakkas meelde tuletama, kuidas nad Suhhoi Donetsi all rünnakul käisid, katkestas Fomin, mõtlikult vurru keerutades, jutustajat:

«Jah, poisid, raiusime hoholle üsna vahvasti, aga vaat kui meil viimati endil häda kätte ei tule... Mis siis, kui jõuame Vjošenskajasse, seal aga on toitlussalgad meie perekondadel kogu vilja välja pumbanud? Kazanskilased on hiiglama vihased nende toitlussalkade peale. Pühivad, teised, salved kohe luuaga puhtaks...»

Toas jäi vaikseks. Fomin vaatas ringi oma eskadronlastele ja ütles, sunnitult naeratades:

«Ma tegin nalja... Vaadake, et te ei hakka lobisema, muidu tehakse naljast kurat teab mis.»

Pärast tagasitulekut Vjošenskajasse sõitis Fomin poolrühma punaarmeelaste saatel koju Rubežnõi külasse. Kohale jõudes ei sõitnud ta oma õue sisse, vaid jalastus väravas, viskas ratsutid ühele punaarmeelasele, läks majja.

Ta noogutas külmalt naisele, kummardas sügavalt vanale emale ning teretas teda aupaklikult kättpidi, kaelustas lapsi.

«Kus siis isa on?» küsis ta, taburetile istudes, mööka põlvede vahele pannes.

«Sõitis veskile,» vastas vanaeit, ja heitnud pilgu pojale, käskis karmilt: «Võta müts maha, kurivaim! Kes istub siis pühapiltide all, müts peas? Oh, Jakov, ei sinuga küll lugu hästi lõpe...»

Fomin naeratas vastumeelselt, võttis kubaani mütsi maha, aga lahti riietuma ei hakanud.

«Miks sa riidest lahti ei võta?»

«Ma hüppasin silmapilguks sisse teid vaatama, ei saa ju iial aega selle teenistuse pärast.»

«Teame sinu teenistust...» ütles vanaeit karmilt, vihjates poja kergemeelsele eluviisile, tema suhetele naislega Vjošenskajas.

Kuuldus sellest oli juba ammu Rubežnõisse ulatunud. Fomini enneaegu vananenud, kahvatu, kurnatud ilmega naine vaatas ehmunult meheemale, läks ära ahju juurde. Et mehele millegagi meelehead teha, et saavutada tema poolehoidu ja teenida kas või üksainus lahke pilk, võttis ta kolde juurest lapi, laskus põlvili ja hakkas kummargil puhkima Fomini saabaste külge jäänud paksu pori.

«Misukesed head saapad sul jalas on, Jaša... Oled nad kangesti ära määrinud... Ma pühin nad kohe puhtaks, kenasti puhtaks!» sosistas ta peaaegu hääletult, pead tõstmata, roomates põlvili mehe jalgade ees.

Fomin ei elanud ammu enam temaga ega tundnud ammu enam selle naise vastu, keda kunagi nooruses oli armastanud, midagi peale kerge põlgliku haletsuse. Naine aga oli teda alati armastanud ja lootis salaja, et kunagi tuleb mees jälle tema juurde tagasi, — andestas kõik. Pikki aastaid juhtis ta majapidamist, kasvatas lapsi, püüdis isemeelsele meheemale kõigiti meele järgi olla. Kogu põllutööde raskus lasus tema kõhnadel õlgadel. Üle jõu

käiv töö ja pärast teist sünnitust alanud haigus õõnestas aastast aastasse tema tervist. Ta oli kõhnunud. Tema nägu oli närtsinud. Enneaegne vanadus oli heitnud põskedele kortsude ämblikuvõrgu. Silmadesse oli ilmunud see ehmunud alandlikkuse ilme, milline on haigeil tarkadel loomadel. Ta ise ei märganud seda, kui kiiresti ta vananeb, kuidas tema tervis iga päevaga sulab, ja ikka veel lootis midagi, vaatas harvadel kohtumistel oma ilusale mehele ara armastuse ja imetlusega ...

Fomin vaatas ülalt alla naise armetult küürus olevale seljale, millel kõhnad abaluud pluusi all teravalt esile tungisid, tema suurtele värisevatele kätele, mis püüdlikult tema saapailt pori puhastasid, mõtles: «Kena, ega ole midagi öelda! Ja sihukese jõletisega magasin ma kunagi ... Tõsi küll, ta on hiiglamoodi vanaks jäänud ... Küll on ta ikka vanaks jäänud!»

«Aitab juba! Määrin niikuinii ära,» ütles ta pahameelega, jalgu naise kätest vabastades.

Naine ajas selja suure vaevaga sirgu, tõusis püsti. Tema kollastel põskedel oli kerge puna esile tunginud. Nii palju armastust ja koeralikku ustavust oli tema niiskunud, mehele suunatud silmis, et see pöördus ära, küsis emalt:

«Noh, kuidas te siin elate?»

«Ikka niisamuti,» vastas vanaeit tusaselt.

«Kas toitlussalk käis külas?»

«Alles eile sõitsid ära Nižne-Krivskoisse.»

«Kas meilt võtsid vilja?»

«Võtsid. Kui palju nad kokku ajasid, Davõduška?»

Isaga sarnanev neljateistkümne-aastane poiss, samasuguste laialtasetatud siniste silmadega, vastas:

«Vanaisa oli nende juures, tema teab. Vist kümme kotti.»

«Ni-i-i ...» Fomin tõusis püsti, vaatas põgusalt pojale, kohendas mõõga kanderihma. Ta kahvatas pisut, kui küsis: «Kas te ütlesite neile, kelle vilja nad võtavad?»

Vanaeit lõi käega ja naeratas mitte ilma kahjurõõmuta:

«Ei nemad hooli sinust suurt midagi! Nende vanem ütles: «Kõik ilma vahet tegemata peavad vilja ülejäägid ära andma. Olgu ta või Fomin, olgu või ringkonna es-

mees ise — ikkagi võtame ülearuse vilja ära!» Ja siis hakkasidki mööda salvi tuhnima.»

«Ma õiendan nendega arved, ema. Ma õiendan nendega arved!» lausus Fomin tumedalt, ja jätnud omastega ruttu hüvasti, väljus.

Pärast kodus käimist hakkas ta ettevaatlikult oma eskadroni võitlejate meeleolu uurima ja veendus ilma erilise vaevata selles, et enamik neist pole rahul toiduainete äraandmise kohustusega. Nende juurde sõitsid küladest ja staniitsadest naised, kauged ja lähedased sugulased; need jutustasid sellest, kuidas toitlussalgad teevad läbiotsimisi, võtavad ära vilja, jättes ainult seemneks ja toiduks. Kõige selle tulemuseks oli, et jaanuari lõpus Bazkis toimuval garnisoni koosolekul astusid eskadronlased ringkonna sõjakomissari Šahhajevi kõne ajal avalikult välja. Nende ridadest kostis hüüdeid:

«Koristage toitlussalgad ära!»

«On aeg viljavõtmisele lõpp teha!»

«Maha toitluskomissarid!»

Vastuseks neile karjusid karauliroodu punaarmeelased:

«Kontrad!»

«Laiali saata lurjused!»

Koosolek oli pikk ja tormiline. Üks garnisoni vähearvulistest kommunistidest ütles erutatult Fominile:

«Sa pead välja astuma, seltsimees Fomin! Vaata, mis-suguseid numbreid sinu eskadronlased viskavad!»

Fomin naeratas märkamatult vurrudesse.

«Mina olen ju parteitu inimene, kas nad siis mind kuulda võtavad?»

Pidanud meelega suu, läks ta ammu enne koosoleku lõppu ära ühes pataljonikomandöri Kapariniga. Teel Vjošenskajasse hakkasid nad kõnelema tekkinud olukorrast ja leidsid väga kiiresti ühise keele. Nädal aega hiljem, Fomini korteris olles, ütles Kaparin talle nelja silma all:

«Me kas astume välja nüüd või me ei astu üldse välja, seda tea, Jakov Jefimovitš! Peab kasutama silmapilku. Praegu on ta väga soodus. Kasakad toetavad meid. Sinu autoriteet ringkonnas on suur. Elanikkonna meeleolu on säärane, et paremat ei oska mõeldagi. Mis sa siis vaikid? Otsusta!»

«Mis siin's otsustada?» ütles Fomin aeglaselt, sõnu

venitades ja altkulmu vaadates. «Siin on otsustatud ast Tarvis ainult niisugune plaan välja töötada, et kõik läheks libedasti, et ei tuleks mingit viperust. Sellest hakkamegi rääkima.»

Fomini ja Kaparini kahtlane sõprus ei jäänud tähele panemata. Mõned kommunistid pataljonist hakkasid neid jälgima, teatasid oma kahtlustustest Dontšekaa poliit büroo ülemale Artemjevile ja sõjakomissar Šahhajevile.

«Hirmul on suured silmad,» ütles Artemjev naerdes. «See Kaparin on argpüks, kas tema julgeb midagi ette võtta? Fomini järele hakkame valvama, teda me peame ammu silmas, aga vaevalt julgeb ka Fomin välja astuda. See on kõik tühi jutt,» lõpetas ta kindlalt.

Valvata aga oli juba hilja: vandenõulased olid jõudnud kokku rääkida. Ülestõus pidi algama 12-ndal märtsil kell kaheksa hommikul. Oli kokku lepitud, et sel päeval viib Fomin eskadroni hommikusele sõidule täies relvastuses, siis äkki ründab staniitsa serval paiknevat kuulipilduja rühma, võtab kuulipildujad ära ja seejärel aitab karauli roodul ringkonnaasutiste «puhastuse» läbi viia.

Kaparinil oli kahtlusi, et pataljon ei toeta teda mitte täies koosseisus. Kord avaldas ta selle oletuse Fominile. See kuulas teda tähelepanelikult, siis ütles:

«Kui aga kuulipildujad kätte saaks, sinu pataljoni valgistame seejärel silmapilk . . .»

Fomini ja Kaparini järele korraldatud hoolas valve ei andnud mingeid tulemusi. Nad kohtusid harva ja sedagi ainult teenistusasjades, ja alles veebruari lõpul nägi patrull neid ükskord öösel kahekesi tänaval. Fomin talutas saduldatud hobust ratsutitpidi, Kaparin kõndis kõrval. Hõike peale vastas Kaparin: «Omad.» Nad läksid Kaparini korterisse. Hobuse kõitis Fomin majatrepi käsipuu külge. Toas nad tuld ei süüdanud. Kella kolme ja nelja vahel hommikul väljus Fomin, istus hobuse selga ja sõitis koju. See oli kõik, mis suudeti kindlaks teha.

Šifreeritud telegrammiga Doni oblasti sõjavägede ülemjuhataja nimele teatas ringkonna sõjakomissar Šahhajev oma kahtlustustest Fomini ja Kaparini suhtes. Mõne päeva pärast tuli ülemjuhataja vastus, mis sanktsioneeris Fomini ja Kaparini tagandamise kohtadelt ja nende areteerimise.

Partei ringkonnakomitee büroo nõupidamisel otsustati: teatada Fominile ringkonna sõjakomissariaadi käskkirjaga, et tema kutsutakse ära Novotšerkasskisse, sõjavägede ülemjuhataja käsutusse; kohustada teda eskadroni juhtimine oma abile Ovtšinnikovile üle andma; samal päeval saata eskadron Kazanskajasse ettekäände all, et sinna on ilmunud jõuk, ja pärast seda vandenõulased öösel areteerida. Eskadron staniitsast välja viia oli otsustatud selles kartuses, et Fomini arestist teada saades võiks eskadron ehk mässu tõsta. Karaulipataljoni teise roodu komandörile kommunist Tkatšenkole tehti ülesandeks hoiatada pataljoni kommuniste ja rühmakomandöre mässu võimalikkuse suhtes ja seada lahinguvalmis staniitsas asuv rood ja kuulipildujarühm.

Järgmise päeva hommikul sai Fomin käskkirja.

«Noh, ega's midagi, võta eskadron vastu, Ovtšinnikov. Mina sõidan Novotšerkasskisse,» ütles ta rahulikult. «Kas vaatad aruanded läbi?»

Mitte kellegi poolt hoiatatud, mitte midagi aimav parteitu rühmakomandör Ovtšinnikov süvenes pabereisse.

Leidnud sobiva silmapilgu, kirjutas Fomin Kaparinile tähekese: «Astume täna välja. Mind tagandatakse. Sea end valmis.» Eeskojas andis ta tähekese oma käskjala kätte, sosistas:

«Pane täheke põske. Sammu, — said aru? — sõida sammu Kaparini juurde. Kui keegi sind teel kinni peab, — neela täheke alla. Anna talle ära ja tule kohe siia tagasi.»

Saanud käsu välja astuda Kazanskaja staniitsasse, rivistas Ovtšinnikov eskadroni kirikuväljakul rännakuks, Fomin ratsutas Ovtšinnikovi juurde:

«Luba eskadroniga hüvasti jätta!»

«Palun, ainult lühemalt, ärge pidage meid kinni.»

Fomin sõitis eskadroni ette, tantsisklevat hobust tagasi hoides pöördus võitlejate poole:

«Teie tunnete mind, seltsimehed. Teate, mille eest ma olen alati võidelnud. Mina olin alati teiega. Aga praegu ei või ma leppida, kui riisutakse kasakaid, riisutakse kõiki põllumehi. Sellepärast mind tagandatigi. Mis minuga tehakse — seda ma tean. Sellepärast ma tahangi teiega hüvasti jätta . . .»

Kära ja hüüded eskadronis katkestasid silmapilguks Fomini kõne. Ta kergitas end jalustes, kõrgendas järsult häält:

«Kui tahate vabaneda riisumisest — kihutage toitluse salgad siit minema, pekske toitluskomissare Murzoveid ja komissare Šahhajeveid! Nad tulid meile Donile . . .»

Fomini viimased sõnad mattusid kärasse. Oodanud silmapilgu, andis ta valjusti käskluse:

«Paremalt kolmekaupa, paremale sammu marss!»

Eskadron täitis kuulekalt käskluse. Kõigest juhtunust rabatud Ovtšinnikov kappas Fomini juurde:

«Kuhu te lähete, seltsimees Fomin?»

Ilma et oleks pead pööranud, vastas see pilkavalt:

«Teeme siin väikese ringi kiriku ümber . . .»

Ja alles siis taipas Ovtšinnikov kõik, mis nende väheste minutite jooksul oli juhtunud. Ta eraldus kolonnist; politruk, komissari abi ja kõigest üksainus punaarmeelane järgnesid talle. Fomin märkas nende puudumist, kui nad olid umbes kakssada sammu eemale sõitnud. Hobust ümber pöörates hüüdis ta:

«Ovtšinnikov, seis! . . .»

Neli ratsanikku läksid kergelt traavilt üle galoppi. Nende hobuste kapjade alt lendas igasse külge sulalume kampu. Fomin komandas:

«Püssid laskevalmis! Ovtšinnikov kinni püüda! . . . Esimene rühm! Järele! . . .»

Korratult hakkasid plaksuma paugud. Umbes kuuskolm meest esimesest rühmast sööstsid tagaajamisele. Samal ajal jagas Fomin ülejäänud eskadronlased kahte gruppi, ühe saatis kolmanda rühma komandöri juhtimisel kuulipildujarühmalt relvi ära võtma, teise viis ise karauliroodu asukoha juurde, mis oli paigutatud staniitsa põhjapoolsele servale, endistesse staniitsatäkkude tallidesse.

Õhku tulistades ja mõõkadega vehkides pani esimene grupp mööda peatänavat kihutama. Raiunud maha teel vastusattunud neli kommunisti, rivistusid mässajad staniitsaserval kiiresti ja läksid vaikides, ilma hüüeteta, rünnakule kuulipildujarühma punaarmeelaste peale, kes olid majast välja jooksnud.

Maja, kuhu oli paigutatud kuulipildujarühm, seisis teistest eemal. Umbes sajasüllane vahemaa eraldas teda

staniitsa viimastest taludest. Lähedalt suunatud kuulipildujatulega vastuvõetud mässajad pöörasid järsult tagasi. Kolm neist kukkusid kuulidest tabatuina hobuste seljast, enne kui nad jõudsid lähimasse põiktänavasse kapata. Ei läinud korda üllatada kuulipildureid äkilise rünnakuga. Teistkordset katset mässajad ette ei võtnud. Kolmanda rühma komandör Tšumakov viis oma rühma varju; hobuse seljast maha tulemata vaatas ta ettevaatlikult kiviküüni nurga tagant välja, ütles:

«Noh, veeretasid veel kaks «maksimit» välja.» Siis pühkis higist otsaesist papaahaga ja pöördus võitlejate poole: «Läki tagasi, poisid! . . . Las Fomin ise võtab kuulipildurid ära! Kui palju meil mehi lumele maha jäi, kolm? No vaat, las proovib ise.»

Niipea kui staniitsa idapoolsel serval algas laskmine, tormas roodukomandör Tkatšenko korterist välja, tee peal riietudes jooksis kasarmu juurde. Umbes kolmkümmend punaarmeelast seisid juba viirgu rivistunult kasarmu juures. Roodukomandör võeti vastu nõutute küsimustega:

«Kes tulistab?»

«Mis on lahti?»

Vastust andmata rivistas ta vaikides viiru kõrvale kasarmust väljajooksvaid punaarmeelasi. Mõned kommunistid — ringkonnaasutiste töötajad — jõudsid peaaegu samaaegselt temaga kasarmu juurde ja astusid rivisse.

Staniitsas raksus üksikuid püssipauke. Kuskil lääneserval kõmatas lajatavalt käsigranaat. Silmates umbes pooltsada ratsanikku, kes paljastatud mõõkadega kasarmu suunas kappasid, võttis Tkatšenko ruttamatult nagaani välja. Ta ei jõudnud veel komandot anda: rivis jäid kõik kõnelused korraga vait, ja punaarmeelased võtsid püssid laskevalmis.

«Need on ju omad, kes tulevad! Vaadake, seal on meie pataljonikomandör seltsimees Kaparin!» hüüdis üks punaarmeelane.

Tänavast välja sööstes kummardusid ratsanikud kõik korraga, nagu komando järgi, hobuste kaelte kohale ja kihutasid kasarmu poole.

«Ära lase lähemale!» hüüdis Tkatšenko teravalt.

Tema häält summutades kärgatas kogupauk. Saja sammu kaugusel punaarmeelaste koondrivist kukkusid neli ratsanikku hobuste seljast, teised pöörasid korratuses, laiali paiskudes tagasi. Neile järele lõhkes, raksuta tihedalt üksikuid pauke. Üks ratsanikest, kes oli, nagu näha, kergesti haavatud, langes sadulast, kuid ei lasknud ratsuteid käest. Kümmekond sülda lohises ta tulist nelja kihutava hobuse järel, siis hüppas jalule, haaras jalusest ja tagumisest sadulakaarest kinni ja oli peaaegu märkamatu hetke pärast juba hobuse seljas. Vihaselt ratsutil tõmmates pööras ta järsult täie kihutuse peal, kadus lähimasse põiktänavasse.

Esimese rühma eskadronlased tulid pärast Ovtšinnikovi tagajärjetut jälitamist staniitsasse tagasi. Komissar Sahhajevi otsimised ei andnud mingeid tulemusi. Teda ei leitud ei tühjaksjäänud sõjakomissariaadis ega tema korteris. Tulistamist kuuldes oli ta sööstnud Doni äärde, jooksnud jääd mööda üle jõe metsa, sealt Bazki külasse ja oli järgmisel päeval juba viiekümne versta kaugusel Vjošenskajast, Ust-Hopjorskaja staniitsas.

Enamik juhtivaid töötajaid oli jõudnud end õigel ajal ära peita. Otsida neid polnud hädaohutu, sest kuulipildujarühma punaarmeelased olid kergekuulipildujatega tulnud staniitsa tsentrumisse ja hoidsid tule all kõiki peaväljakule lähedasi tänavaid.

Eskadronlased lõpetasid otsimise, laskusid alla Doni äärde ja kihutasid kirikuväljakule, kust olid alustanud Ovtšinnikovi tagaajamist. Varsti kogunesid sinna kõik fominlased. Nad asusid jälle rivisse. Fomin käskis valveväeosa välja panna, teistel võitlejatel korteritesse minna, aga hobuseid mitte lahti saduldada.

Fomin ja Kaparin, samuti ka rühmade komandörid, kogunesid ühte staniitsaserval asuvasse majakesse.

«Kõik on kadunud!» hüüdis Kaparin meeleheites, jõuetult pingile langedes.

«Jah, staniitsat me ära ei võtnud, tähendab, siin ei saa me püsida,» ütles Fomin tasa.

«Nüüd lähme mööda ringkonda ajama, Jakov Jefimovitš! Mis meil enam karta? Ega niikuinii enne surma sure. Ajame kasakad mässama, siis on ka staniitsa meie oma,» pani Tšumakov ette.

Fomin vaatas vaikides talle otsa, pöördus Kaparini poole:

«Kas võhm on väljas, teie ausus? Pühi ikka ninaalune puhtaks! Kui oled midagi ette võtnud, siis vii see lõpule. Koos algasime, peame koos ka vastu ... Kuidas sina arvad, — kas minna staniitsast ära või proovida veel kord?»

Tšumakov ütles teravalt:

«Las proovivad teised! Mina ei lähe otse kuulipildujate peale. See on tühi töö.»

«Ma ei küsi sinu käest, vait!» Fomin vaatas Tšumakovile ja see langetas silmad.

Pärast lühikest vaikimist ütles Kaparin:

«Jah, muidugi, nüüd on juba mõttetu teist korda alustada. Nendel on ülekaal relvastuses. Nendel on neliteist kuulipildujat, meil mitte ühtegi. Ka mehi on neil rohkem ... Tuleb ära minna ja organiseerida kasakad ülestõusuks. Kuni neile toetust saadetakse, on kogu ringkond ülestõusust haaratud. See on ainuke lootus. Ainuke!»

Pärast pikka vaikimist ütles Fomin:

«Noh, eks siis tulebki selle otsuse juurde jääda. Rühmaülemad! Kontrollige kohe varustust, lugege üle, kuipalju igal mehel padruneid käes on. Vali käsk: mitte ühtegi padrunit asjata raisata. Esimese, kes käsust üle astub, tapan oma käega. Nii ütelgegi võitlejaile.» Ta vaikis veidi aega ja lõi määratu suure rusikaga vihaselt vastu lauda. «Eh, kura-at ... kuulipildujad! Kõik sinu süü, Tšumakov! Oleks tükki neligi kätte saanud! Nüüd nad muidugi viskavad meid staniitsast välja ... Noh, minge laiali! Öö oleme staniitsas, kui meid välja ei lööda, koidu ajal aga astume välja, teeme ringsõidu ringkonnas ...»

Öö möödus rahulikult. Vjošenskaja ühel äärel asetsesid ülestõusnud eskadronlased, teisel — karaulirood ja sellega ühinenud kommunistid ja komnoored. Ainult kaks kvartalit lahutasid vastaseid, aga kumbki pool ei julgenud öist rünnakut ette võtta.

Hommikul lahkus mässuline eskadron staniitsast lahinguta ja eemaldus kagu suunas.

Esimesed kolm nädalat pärast kodunt lahkumist elas Grigori Jelanskaja staniitsa Verhne-Krivskoi külas tulitava polgukaaslase juures. Siis läks Gorbatovi külasse, elas seal Aksinja kauge sugulase juures üle kuu aja.

Päevad läbi lamas ta kambris, õues käis ainult öösiti. See kõik sarnanes vanglaga. Grigori piinles nukra igavuse, rõhuva tegevusetuse käes. Vastupandamatult tõmbas teda koju — laste juurde, Aksinja juurde. Tihti tõusis ta unetuil öödel kindla otsusega minna Tatari külasse, ajas sineli selga — ja kui oli järele mõtelnud, võttis iga kord jälle riidest lahti, langes oiates näoli voodisse. Lõpu poole hakkas niisugune elu üle jõu käima. Peremees, kes oli Aksinjale teisest põlvest onu, tundis Grigorile kaasa, aga temagi ei võinud pidada enda juures niisugust külalist lõputult. Kord, kui Grigori oli pärast õhtusööki oma tuppa läinud, kuulis ta kõnelust. Perenaine küsis viha pärast peenikese häälega:

«Millal see siis lõpeb?»

«Mis asi? Millest sa räägid?» vastas peremees talle bassihäälega.

«Millal sa selle priisöödiku ära saadad?»

«Ole vait!»

«Ei ole vait! Meil endil on leivavilja ainult kukenokatäis järel, sina aga pead seda küürus kuradit üleval, söödad iga päev. Kui kaua see kestab, küsin ma su käest? Aga kui nõukogu teada saab? Meil võetakse pead maha, tehakse lapsed vaestekslasteks!»

«Ole vait, Avdotja!»

«Ei ole vait! Meil on lapsed! Meil pole vilja rohkem järel kui kakskümmend puuda, sina aga oled selle päevavarga sisse söötnud! Kes ta sulle on? Lihane vend? Lang? Vader? Ta pole sulle lähedalt sugulanegi! Ta on sulle Aadamast saadik sugulane, ja sina pead teda ülal, söödad, joodad. U-u, va paljaspäine kurat! Ole vait, ära klähvi, muidu lähen homme ise nõukogusse ja teatan, missugust lille sa oma majas hellitad!»

Järgmisel päeval tuli peremees Grigori juurde tuppa, — põrandalaudadele vaadates ütles:

«Grigori Pantelevitš! Võta heaks või pane pahaks, aga kauem sa minu juures elada ei või ... Ma pean sinust lugu ja tundsin sinu kadunud isa ning pidasin temast lugu, aga praegu on mul raske sind kostilisena pidada ... Pealegi kardan ma, et viimati ehk võimud sinust teada saavad. Mine, kuhu tahad. Minul on perekond. Mul pole tahtmist sinu pärast pead kaotada. Anna jumala pärast andeks, aga sa vabasta meid ...»

«Hea küll,» ütles Grigori lühidalt. «Aitäh kosti eest, peavarju eest. Aitäh kõige eest. Ma näen ise, et olen sulle koormaks, aga kuhu ma pean siis minema? Kõik teed on mulle kinni.»

«Mine, kuhu arvad.»

«Hüva. Lähen täna ära. Aitäh sulle, Artamon Vassiljevitš, kõige eest.»

«Pole tänu väärt.»

«Ma ei unusta sinu headust. Võib-olla saan ka mina sulle kunagi milleski abiks olla.»

Liigutatud peremees lõi Grigorile õlale.

«Mis seal rääkida! Minu poolest oleksid sa võinud veel kas või kaks kuud elada, aga naine ei luba, sõimab igapäev, kurivaim! Mina olen kasakas, ja sina oled kasakas, Grigori Pantelevitš; meie sinuga oleme mõlemad nõukogude võimu vastu, ja ma avitan sind: mine täna Jagodnõi külasse, seal elab minu lang, tema võtab su vastu. Ütle talle minu poolt: Artamon käsib sind vastu võtta nagu oma poega, toita ja ülal pidada, kuni jõudu jätkub. Küll me hiljem temaga arved õiendame. Ainult mine meilt juba täna ära. Mina sind kauem pidada ei saa, ühest küljest käib naine vägisi peale, teiselt poolt kardan, et viimati nõukogu teada saab ... Elasid tükk aega, Grigori Pantelevitš, ja jätkub. Mulle on oma pea ka kallis ...»

Hilja öösel lahkus Grigori külast ega jõudnud veel künkal seisva tuulikunigi, kui kolm nagu maa seest kasvanud ratsanikku ta kinni pidasid:

«Seis, lurjus! Kes sa oled?»

Grigoril väratas süda. Ta jäi vaikides seisma. Põgeneda oli mõttetu. Tee ääres polnud ei jäärakut, ei põõsast: tühi, paljas stepp. Ta poleks jõudnud astuda kahte sammugi.

«Kommunist? Mine tagasi, kurat sind võtaks! Noh, ki
resti!»

Teine käskis, hobusega Grigori peale sõites:

«Käed! Käed taskust välja! Võta välja, muidu raiun pea maha!»

Vaikides võttis Grigori käed sinelitaskuist välja ja veel mitte täitsa selgesti taibates, mis temaga oli juhtunud ja mis inimesed need olid, kes teda kinni pidasid, — küsis:

«Kuhu minna?»

«Külasse. Pööra tagasi.»

Külasse saatis teda üks ratsanik, kaks teist eemaldusid vainul, sõitsid maantee poole. Grigori läks vaikides. Teele jõudes aeglustas ta sammu, küsis:

«Kuule, onu, kes te niisugused olete?»

«Mine, mine! Ära aja juttu! Käed pane selja taha, kas kuuled?!»

Grigori kuulas vaikides sõna. Veidi aja pärast küsis ta uuesti:

«Aga siiski, kes te olete?»

«Õigeusklikud.»

«Ka mina pole vanausuline.»

«Noh, eks rõõmusta siis.»

«Kuhu sa mind viid?»

«Komandöri juurde. Mine, rästik, muidu ma sind . . .»

Saatevalvur tõukas Grigorit kergelt mõõgaotsaga. Vahedaks teritatud külm terasots puudutas Grigori paljast kaela, just sinelikrae ja papaaha vahekohast, ja sõdamena süttis temas hetkeks ehmatustunne, mille asendas jõuetu viha. Tõstnud krae üles, vaatas ta poolpöördes saatevalvurile, ütles läbi hammaste:

«Ära jända, kuuled? Muidu võtan sult veel viimati selle riistapuu ära . . .»

«Mine, lurjus, ära seleta! Küll ma sul ära võtan! Käed selja taha!»

Sammu kaks astus Grigori vaikides, siis ütles:

«Ma vaikin niigi, ära sõima. Kus raisk . . .»

«Ära vahi tagasi.»

«Ma ju ei vahigi tagasi.»

«Pea suu, mine rutemini!»

«Võib-olla lasta sõrki?» küsis Grigori, ripsmeile kleepunud lumehelbeid ära pühkides.

Saatevalvur ergutas vaikides hobust. Higist ja öörõskusest niiske hobuserind tõukas Grigorit selga, tema jalgade kõrval vajus hobusekabi matsudes läbi sulalume.

«Tasem!» hüüdis Grigori, käega hobuselakasse toetudes.

Saatevalvur tõstis mõõga pea kõrgusele, ütles tasa:

«Mine, koeranael, ja ära seleta, muidu ma ei vii sind kohale. Mul on selle peale kerge käsi. Vait, ja mitte sõna enam!»

Nad vaikisid, kuni jõudsid külasse. Äärmise talu juures pidas ratsanik hobuse kinni, ütles:

«Mine siit sellest väravast sisse.»

Grigori astus pärani lahtiolevast väravast sisse. Tagapool õues paistis ruumikas plekk-katusega maja. Küüni ulu all puristasid ja mälusid valjusti hobused. Majatrepi juures seisis umbes kuus relvastatud meest. Saatevalvur pani mõõga tuppe, ütles jalastudes:

«Mine majasse, otse läveastmeist üles, esimene uks vasakul. Mine, ära vahi tagasi, mitu korda peab sulle ütlema, kurat võtaks!»

Grigori astus aeglaselt majatrepist üles. Käsipuude juures seisev mees pikas ratsaväelasesinelis, budjonnovka peas, küsis:

«Püüdsite kinni või?»

«Püüdsime kinni,» vastas Grigorile tuttav saatevalvuri kähisev hääl vastumeelselt. «Tuuleveski juures saime kätte.»

«Rakukese sekretär või kes ta on?»

«Tont teda teab. Mingisugune lurjus, aga kes ta just on, seda saame kohe teada.»

«See on kas jõuk või vigurdavad Vjošenskaja tšekistid, mängivad kometit. Lendasin sisse! Lendasin sisse nagu tolvan,» mõtles Grigori, meelega eeskojas viivitades, püüdes mõtteid koguda.

Esimene, keda ta nägi, kui avas ukse, oli Fomin. Ta istus laua taga, ümbritsetud paljudest Grigorile tundmatuist sõjaväeriietuses meestest. Voodil oli kuhi sineleid ja poolkasukaid, püssid seisid pingi juures reas; siinsamas pingil olid visatud korratult hunnikusse mõõgad, padrunitaskud ja sadulakotid. Inimestest, sinelitest ja varustusest tuli tugevat hobusehigi lehka.

Grigori võttis papaaha peast, ütles tasa:

«Tere!»

«Melehhov! No maailm on tõepoolest kitsas! Saime siis jälle kokku! Kust sa ilmusid? Võta riidest lahti, istu.» Fomin tõusis laua tagant, astus, käsi õieli, Grigori juurde. «Mis sa siin luusisid?»

«Tulin asja pärast.»

«Missuguse asja pärast? Üsna kaugele tulid . . .» Fomin vaatles Grigorit uurivalt. «Räägi tõtt — olid siin redus või?»

«See ongi kogu tõde,» vastas Grigori, vastumeelselt naeratades.

«Kus mu poisid su siis kinni nabisid?»

«Küla läheduses.»

«Kuhu sa läksid?»

«Kuhu jalad viisid . . .»

Fomin vaatas veel kord tähelepanelikult Grigorile silma ja naeratas.

«Sa arvad, nagu ma näen, et me püüdsime su kinni ja viime Vjoškisse? Ei, vennas, meil on tee sinna kinni . . . Ära karda! Me ei teeni enam nõukogude võimu. Ei leppinud temaga kokku . . .»

«Lasksime lahutada,» ütles bassihäälega elatanud kasakas, kes suitsetas ahju juures.

Keegi laua taga istujaist pahvatas valjusti naerma.

«Kas sa pole minu kohta midagi kuulnud?» küsis Fomin.

«Ei.»

«Noh, istu laua taha, ajame juttu. Kapsasuppi ja liha meie külalisele!»

Grigori ei uskunud mitte ühte Fomini sõna. Kahvatu ja tagasihoidlik, riietus ta lahti, istus laua juurde. Ta tahtis suitsetada, aga talle meenus, et tal juba teist päeva pole tubakat.

«Kas suitsetada pole midagi?» pöördus ta Fomini poole.

See ulatas talle teenistusvalmilt nahkse portsigari. Talle ei jäänud tähele panemata, et Grigori sõrmed, mis paberossi võtsid, kergesti võpatlesid, ja jälle naeratas Fomin punakaisse lainelistesse vurrudesse.

«Me tõusime nõukogude võimu vastu üles. Meie oleme rahva poolt ja toiduainete andmise kohustuse ning komissaride vastu. Nad on meil kaua päid hullutanud, nüüd hakkame meie neil hullutama. Saad sa aru, Melehhov?»

Grigori vaikis seepeale. Ta hakkas suitsetama, tõmbas mitu korda järjest kiiresti suitsu sisse. Tal hakkas pea natuke pööritama ja kurku tõusis iiveldus. Ta oli viimasel kuul viletsasti söönud ja alles nüüd tundis, kui nõrgaks ta oli selle aja jooksul jäänud. Kustutanud paberossi, asus ta ahnelt söögi kallale. Fomin jutustas lühidalt ülestõusust, esimestest hulkumispäevadest ringkonnas, kõrgelennuliselt nimetades oma rändamisi «reidiks». Grigori kuulas vaikides ja peaaegu ilma närimata neelas leiba ja rasvast, halvasti läbikeedetud lambaliha.

«Küll sa oled aga võõrusel olles lahjaks jäänud,» ütles Fomin, heasüdamlikult muiates.

«Ega ma ämma juures elanud,» pomises Grigori, küllastusest kõksudes.

«Seda on näha. Söö tublisti, söö kõht täis, nii palju kui mahub. Meie pole kitsi pererahvas.»

«Aitäh. Kui saaks nüüd suitsetada . . .» Grigori võttis talle pakutud paberossi, astus pingil seisva malmpoti juurde, ja lükanud puukaane kõrvale, ammutas vett. See oli jääkülm ja veidi soolaka maitsega. Söögist joobunud Grigori jõi ahnelt kaks suurt kruusitäit vett, pärast seda hakkas mõnuga suitsetama.

«Kasakad ei võta meid just iseäranis lahkelt vastu,» jutustas Fomin edasi, Grigori juurde istudes. «Andsime neile kõvasti mullu ülestõusu ajal . . . Siiski on vabatahtlikke. Umbes nelikümmend meest on meie hulka astunud. Aga meile pole mitte seda vaja. Me peame kogu ringkonna üles kihutama, ja et ka naaberringkonnad, Hopjori ja Ust-Medveditsa omad kaasa aitaksid. Vaat siis räägime nõukogude võimuga avameelset juttu!»

Laua ümber oli käimas vali kõnelus. Grigori kuulas Fominit, vaadeldes vargsi tema kaaslasi. Mitte ühtegi tuttavat nägu! Ta ei uskunud ikka veel Fominit, mõtles, et see kavaldab, ja vaikis ettevaatlikkusest. Aga kogu aja ei võinud ka vaikida.

«Kui sina, seltsimees Fomin, tõemeeli räägid — mida te siis tahate? Uut sõda alustada?» küsis ta, pealekippuvat unisust eemale tõrjuda püüdes.

«Ma rääkisin sulle juba sellest.»
«Võimu vahetada?»
«Jah.»
«Ja missuguse siis maksma panna?»
«Iseoma, kasakavõimu!»
«Atamanid?»
«Noh, atamanidest on natuke vara rääkida. Misukese võimu rahvas valib, selle panemegi maksma. Aga selle asjaga pole kiiret, ja mina ei murragi oma pead poliitika pärast. Mina olen sõjamees, minu asi on hävitada komissare ja kommuniste, mis puutub aga võimusse, siis sellest jutustab sulle Kaparin, minu staabiülem. Tema on mul arukas selles asjas. Nupukas mees, teadja inimene.» Fomin kummardus Grigori poole, sosistas: «Endine tsaariarmee staabikapten. Tark pea! Ta magab praegu kambris, on natuke hädine, vist harjumatusest: me teeme pikki päevateekondi.»

Eeskojast kostis kära, jalgade trampimist, oigamist, tagasihoitud askeldust ja summutatud hüüdu: «Anna talle hästi!» Laua taga jäi kõnelus korraga vait. Fomin vaatas tähelepanelikult uksele. Keegi lükkas selle järsult pärani lahti. Altpoolt paiskus tuppa valget tupruvat auru. Pikk mees ilma mütsita, tepitud kaitsevärvi vatikuub seljas ja hallid vildikud jalas, astus, selgasaadud löögist ettepoole kaldudes, mõned kiired komistavad sammud ja tõukus õlaga kõvasti vastu ahju nukki. Eeskojast hüüdis keegi lõbusalt, enne kui ukse kinni lõi:

«Võtke veel üks!»

Fomin tõusis püsti, kohendas vööd sõduripluusil.

«Kes sa oled?» küsis ta võimukalt.

Vatikuues mees pühkis hingeldades käega üle juuste, katsus liigutada abaluid ja krimpsutas valu pärast nägu. Talle oli löödud selga millegi raskega, nähtavasti — püssipäraga.

«Miks sa's vaikid? Oled keeletuks jäänud või? Ma küsin, kes sa oled.»

«Punaarmeelane.»

«Kust väeosast?»

«Kaheteistkümnendast toitluspolgust.»

«A-a, vaat see on alles leid!» ütles üks laua taga istujaist naeratades.

Fomin jätkas ülekuulamist.

«Mis sa siin tegid?»

«Tõkkesalk... meid saadeti...»

«Selge. Kui palju teid siin külas oli?»

«Neliteist meest.»

«Kus teised on?»

Punaarmeelane vaikis veidi aega ja paotas vaevaga huuled. Ta kõris hakkas midagi pulbitsema, vasakust suunurgast valgus lõuale peenike verenire. Ta pühkis huuli käega, vaatas käele ja pühkis selle pükste vastu.

«See teie... lurjus,» hakkas ta, verd neelates, kluksuva häälega kõnelema, «lõi mul kopsud vigaseks...»

«Ära karda! Küll me terveks teeme!» ütles pilkavalt rässakas kasakas, laua tagant tõustes, teistele silma pilgutades.

«Kus on teised?» küsis Fomin uuesti.

«Sõitsid vooriga Jelanskajasse.»

«Kust sa pärit oled? Kust kandi mehi?»

Punaarmeelane vaatas Fominile palavikuliselt läikivate siniste silmadega, sülitas jalge ette verekämbu ja vastas juba puhta kõlava bassihäälega:

«Pihkva kubermangust.»

«Pihkvalane, moskvalane... oleme säherdustest kuulnud,» ütles Fomin pilkavalt. «Kaugele oled tulnud, poiss, võõra leiva järele... Noh, jutul lõpp! Mis sinuga siis teha, ah?»

«Mind tuleb lahti lasta.»

«Sa oled lihtsameelne poiss... Aga võib-olla laseme ta tõepoolest lahti, poisid? Mis teie arvate?» Endale vurrudesse muheldes pöördus Fomin lauasistujate poole.

Grigori, kes tähelepanelikult kõike toimuvat jälgis, nägi tõmmudel, tuulest karedail nägudel allasurutud mõistvaid naeratusi.

«Las teenib meil paar kuud, siis laseme ta koju, eide juurde,» ütles üks fominlastest.

«Võib-olla teenid tõepoolest meie juures?» küsis Fomin, asjata püüdes naeratust varjata. «Anname sulle hobuse, sadula, viltide asemele uued säärikud... Teie komandörid varustavad teid halvasti. On's need jalavarjud? Õues on sula, ja sinul vildid jalas. Astu meie hulka, mis?»

«Ta on talumats, pole eluilmas ratsa sõitnud,» pudistas lollitades üks kasakaist teeseldud peenikese häälega.

Punaarmeelane vaikis. Ta toetus seljaga vastu ahju, vaadeldes kõiki helenenud selgete silmadega. Aeg-ajalt krimpsutas ta valu pärast nägu ja avas pisut suud, kui tal oli raske hingata.

«Kas jääd meie juurde või?» küsis Fomin uuesti

«Aga kes teie olete?»

«Meie?» Fomin tõstis kulmud kõrgele, silus käega vurre. «Meie oleme töörahva eest võitlejad. Meie oleme komissaride ja kommunistide rõhumise vastu, vaat kes me oleme.»

Ja siis nägi Grigori äkki naeratust punaarmeelase näol.

«Tuleb välja, vaat kes teie olete... Ja mina veel mõtlesin, et mis mehed need on?» Vang naeratas verised hambaid näidates ja rääkis nii, nagu oleks ta kuuldud uudisest meeldivalt üllatatud, aga ta hääles kõlas midagi niisugust, mis pani kõiki teravalt kuulatama. «Teie arvates, tähendab, rahva eest võitlejad? Ni-i-i. Aga meie arvates, lihtsalt bandiidid. Ja mina peaksin teie juures teenima? No küll olete ikka naljamehed, tõsijutt!»

«Ka sina oled lõbus poiss, kui ma sind nii vaatan...» Fomin vidutas silmi, küsis lühidalt: «Kommunist?»

«Ei, mis te arvate! Parteitu.»

«Pole nagu sedamoodi.»

«Ausõna, parteitu!»

Fomin kõhatas ja pöördus laua poole.

«Tšumakov! Vaikseks teha.»

«Mind ei maksa tappa. Pole põhjust,» ütles punaarmeelane tasa.

Talle vastati vaikimisega. Tšumakov — lüheldane ja tugev, ilus kasakas nahkses käisteta inglise vammuses — tõusis vastumeelselt laua tagant, silus niigi siledalt tahapoole kammitud ruugeid juukseid.

«See amet on mind ära tüüdanud,» ütles ta reipalt, tõmmates pingile kuhjatud mõõkade virnast enda oma ja proovides selle tera põidla vastu.

«Sa ei tarvitse tingimata ise. Ütle poistele, kes õues on,» soovitas Fomin.

Külmalt vaatas Tšumakov punaarmeelase pealaest jalatallani üle, ütles:

«Mine ees, kullake.»

Punaarmeelane astus ahju juurest eemale, tõmbus kõõru ja läks ukse poole, jättes põrandale märgade vildikute niiskeid jälgi.

«Kui siia tulid, oleksid võinud vähemalt jalad puhtaks pühkida! Tulid, tegid meil siia jälgi, määrisid ära... Küll sa oled ikka lohakas, vennas!» rääkis Tšumakov rõhutatud rahulolematusega, vangi järel minnes.

«Ütle, et poisid viiksid ta põiktänavasse või rehalasse. Maja läheduses ei maksa, pererahvas paneb pahaks!» hüüdis Fomin neile järele.

Ta astus Grigori juurde, istus kõrvale, küsis:

«Eks meil ole lühike kohus?»

«Seda küll,» vastas Grigori, hoidudes kohtamast teise silmi.

Fomin ohkas.

«Pole midagi parata. Nii peab olema.» Ta tahtis veel midagi ütelda, aga välistrepil hakati valjusti trampima, keegi hüüdis midagi, ja kõlavalt plaksatas üksik pauk.

«Mis kuri neid seal kiusab!» hüüdis Fomin meelepahaga.

Üks laua juures istujaist kargas püsti, paiskas ukse jalatõukega pärani.

«Mis seal lahti on?» hüüdis ta pimedusse.

Tšumakov astus sisse, ütles hoogsalt:

«Tuli välja, et säärane nobe! Kus kurivaim! Hüppas ülemiselt astmelt alla ja pani jooksu. Pidin raiskama padruni. Poisid teevad talle seal lõpu...»

«Ütle, et viiksid õuest tanumasse.»

«Ma ütlesin juba, Jakov Jefimovitš.»

Toas tekkis silmapilguks vaikus. Siis küsis keegi haigutust alla surudes:

«Kuidas ilm on, Tšumakov? Kas ei lähe veel selgeks väljas?»

«Pilvitab.»

«Kui vihma tuleb — peseb viimase lume ära.»

«Milleks sul seda vaja?»

«Minul pole seda vaja. Ei tee lõbu poris partsida.»

Grigori astus voodi juurde, võttis oma papaaha.

«Kuhu sa lähed?» küsis Fomin.

«Oma asja pärast.»

Grigori läks majatrepile. Kahvatult paistis pilvekese tagant väljavaadanud kuu. Avar õu, küünide katused, püramiidpaplite kõrgusse suunatud raagus ladvad, tekkidega kaetud hobused lasila juures — kõik see oli valgustatud tontlikust sinisest kesköisest valgusest. Mõni sülg majatrepist eemal lamas tapetud punaarmeelane, pead pidi tuhmilt läikivas sulamisvee lombis. Tema kohale kummardusid tasa kõneldes kolm kasakat. Nad tegid midagi surnu juures.

«Ta hingab veel, jumala eest!» ütles üks pahameelega. «Miks sa, kõverakäeline kurivaim, siis nii raiusid? Ma ütlesin sulle — viruta pähe! Eh, sa kohmetu loidam!»

Kähedahääleline kasakas, seesama, kes oli konvoeerinud Grigorit, vastas:

«Küll ta ära lõpeb! Sipleb natuke ja lõpeb... Tõsta tal ometi pead! Ei saa kuidagi maha võtta. Tõsta juustest, vaat nii. Noh, ja nüüd hoia kinni.»

Vesi lirtsatas. Üks surnu kohal seisjaist ajas end sirgu. Kähedahääleline kükitas maas ja tõmbas ägisedes surnul vatikuube seljast. Veidi aja pärast ütles ta:

«Minul on kerge käsi, sellepärast ta polegi veel lõpnud. Juhtus vahel kodus, et hakkan siga tapma... Hoia kinni, ära lase lahti! Oo, kurat!... Nojah, hakkan siis vahel siga tapma, tõmban tal terve kõri maha, kohe kuni kaelaauguni, aga tema, kurivaim, tõuseb üles ja läheb mööda õue edasi. Ja kõnnib kaua! Üleni verine, aga kõnnib, koriseb. Ei saa enam hingatagi, aga ikka elab teine. Tähendab, et mul on juba niisuke kerge käsi. Noh, jäta ta maha... Ikka veel hingab? No mis sa ütled! Ja mina ometi ajasin tal kaela peaaegu kuni selgrooni lõhki...»

Kolmas tõmbas väljasirutatud kätel laiali punaarmeelase seljast võetud vatikuue, ütles:

«Vasak külg on verega koos... Kleebib käte külge, ptüi, võtaks teda kurivaim!»

«Hõõrub ära. Ega see rasv ole,» ütles kähedahääleline rahulikult ja kükitas uuesti maha. «Hõõrub ära või läheb pesus välja. See pole õnnetus.»

«Kuule, kas sa mõtled tal ka püksid jalast ära võtta või mis?» küsis esimene rahulolematult.

Kähedahääleline ütles teravalt:

«Kui sul rutt on, siis mine hobuste juurde, saame ilma sinuta siin hakkama! Ega's varandust või lasta kaotsi minna.»

Grigori pöördus järsult, läks majja.

Fomin vaatas talle lühikese uuriva pilguga, tõusis püsti.

«Lähme kambrisse, räägime seal, siin on hirmus kära.»

Ruumikas kuumaks köetud kambris lehkas hiirte ja kanepiseemnete järele. Siruli voodis magas kaitsevärvi trentši riietatud väheldane mees. Ta hõredad juuksed olid sassis, täis ebemeid ja väikesi sulgi. Ta lamas, põsk kõvasti vastu määrdinud, ainult padjakotiga kaetud patja surutud. Ripplamp valgustas tema kahvatut, ammu raseerimata nägu.

Fomin äratas ta, ütles:

«Tõuse üles, Kaparin. Meil on külaline. See on meie mees — Grigori Melehhov, endine sotnik, võta teatavaks.»

Kaparin ajas jalad voodist alla, hõõrus kätega nägu, tõusis. Kerge poolkummardusega surus ta Grigori kätt:

«Väga rõõmustav. Staabikapten Kaparin.»

Külalislahkelt nihutas Fomin Grigorile tooli lähemale, istus ise kirstule. Grigori näo järgi mõistis ta vist, et arveteõiendamine punaarmeelasega oli jätnud temasse rõhuva mulje, seepärast ütleski:

«Sa ära arva, et me kõikidega nii karmilt ümber käime. See veidrik oli ju toitlussalklane. Neile ja igasugu komissaridele me ei kingi, teistele aga anname armu. Näe, eile püüdsime kolm militsionääri kinni: hobused, sadulad ja sõjariistad võtsime neilt ära, neid endid aga lasksime vabaks. Milleks kuradiks meil vaja on neid tapma hakata.»

Grigori vaikis. Käed põlvedel, mõtles ta oma mõtteid ja kuulis nagu läbi une Fomini häält.

«...Niiviisi sõdimegi esialgu,» jätkas Fomin. «Mõtleme siiski kasakad üles kihutada. Nõukogude võim ei jää püsima. Meil on kuuldus, et igal pool käib sõda. Igal pool on ülestõusud: küll Siberis, küll Ukrainas ja isegi Petrogradis. Kogu laevastik on üles tõusnud selles kindluses, kuidas ta nimi nüüd oligi...»

«Kroonlinnas,» ütles Kaparin ette.

Grigori tõstis pea, vaatas Fominile tühjade, nagu mittenägevate silmadega, pööras pilgu Kaparinile.

«Säh, suitseta,» Fomin ulatas portsigari. «No vaat, Petrograd on juba võetud ja väed lähenevad Moskvale. Igal pool on sama lugu! Ei maksa ka meil tukkuda. Ajame kasakad üles, raputame nõukogude võimu maha, ja kui siis kadetid aitavad, lähevad meie asjad päris joonde. Las nende õpetatud mehed seavad võimu sisse, meie aitame neid.» Ta vaikis veidi, siis küsis: «Kuidas sina arvad, Melehhov? Kui kadetid Musta mere äärest alla rühivad ja meie nendega ühineme, — eks see võetakse meil ju arvesse, et me esimestena tagalas üles tõusime? Kaparin ütles, et tingimata võetakse arvesse. Kas tõesti hakatakse näituseks mulle ette heitma, et ma kaheksa teistkümnendal aastal kahekümne kaheksanda polgu rindelt ära tõin ja umbes kaks aastat nõukogude võimu teenisin?»

«Vaat kuhu sa sihid! Lollpea, aga kaval...» mõtles Grigori, tahtmatult naeratades. Fomin ootas vastust. See küsimus huvitas teda nähtavasti tõsiselt. Grigori ütles vastumeelselt:

«See on pikk lugu.»

«Muidugi, muidugi,» nõustus Fomin meeleldi. «Ma ütlesin seda niisama, jutujätkuks. Eks edaspidi näe paremini, nüüd aga peame tegutsema, tagalas kommuniste purustama. Elada me neil igal juhul ei lase! Nad on oma viletsa jalaväe vankritele asetanud ja mõtlevad meile järele jõuda... Las proovivad. Seni kui neile mõni ratsaväeosa saadetakse, pöörame meie terve ringkonna pahupidi!»

Jälle vaatas Grigori enda ette maha, mõtles. Kaparin palus vabandust, heitis voodisse pikali.

«Ma väsin väga ära. Meil on pöörased päevateekonnad, magame vähe,» ütles ta, loiult naeratades.

«Ka meil on aeg puhkama heita.» Fomin tõusis püsti, laskis raske käe Grigori õlale langeda. «Tubli poiss, Melehhov, et tookord Vjoškis minu nõu kuulda võtsid! Kui sa poleks siis rettu läinud, oleks sulle lõpp tehtud. Lamaksid nüüd Vjošenskaja all liivaluiteis, ja küünekesed oleksid kõdunenud... Seda tean ma kindlasti. Noh, mis sa oled nõuks võtnud? Räägi ära ja heida magama.»

«Millest rääkida?»

«Kas tuled meiega või kuidas? Ega eluaeg saa mööda võõraid aganikke redutada.»

Grigori oli seda küsimust oodanud. Tuli valida: kas rännata edasi mööda külasid, veeta näljast, kodutut elu ja hävida tummast tusast, kuni peremees su võimudele välja annab, või ilmuda ise poliitbüroosse ja tunnistada end süüdi, või minna Fominiga. Ja ta valis. Esimest korda kogu õhtu kestel vaatas ta Fominile otse silmi, huuli naeratuses kõverdades ütles:

«Mul on valik nagu muinasjutus vägilasest: kui sõidad vasakule, kaotad hobuse, sõidad paremale — saad ise surma... Niisiis — kolm teed, aga mitte ühtki mõistlikku...»

«Sa vali juba ilma muinasjuttudeta. Muinasjutte hakkame hiljem jutustama.»

«Pole kuhugi minna, sellepärast ma valisingi.»

«Noh?»

«Astun sinu jõuku.»

Fomin krimpsutas rahulolematult nägu, tõmbas vurrutsa suhu.

«Sa jäta see nimetus. Miks on see jõuk? Niisukese nime andsid meile kommunistid, sinul aga ei kõlba nii rääkida. Lihtsalt ülestõusnud inimesed. Lühidalt ja selgelt.»

Tema rahulolematus oli hetkeline. Ta rõõmustas ilmselt Grigori otsuse üle ega suutnud seda varjata; reipalt käsi hõõrudes ütles:

«Meie mehi tuleb juurde! Kas kuuled, staabikapten? Me anname sulle rühma, Melehhov, või kui sa ei taha rühma komandada, — hakkad staabi juures ühes Kapariniga asju ajama. Annan sulle oma hobuse. Mul on varus teine.»

12

Koidu ajal kahutas veidi. Lombid kattusid sinkjashalli jääkirmega. Lumi muutus kõvaks, krudises valjusti. Sõmerjal, puutumatul lumepinnal jätsid hobuste kabjad ebaselgeid, pudenevaid ümmargusi jälgi, seal aga, kus eilne sulailm oli lume ära söönud, vajus paljas muld

ühes temale liibunud mulluse kuluga kapjade all aimult kergelt sisse ja kõmises läbimuljumisel tumedalt.

Fomini salk rivistus küla taga rännakkolonni. Kaugel maanteel paistsid ähmaselt ettesaadetud eelpatrulli kuus ratsanikku.

«Vaat kus mu sõjavägi on!» ütles Fomin Grigori juurde sõites naeratusega. «Niisuguste poistega võib vanakuradistki jagu saada!»

Grigori heitis pilgu kolonnile, mõtles nukralt: «Kui satuksid oma sõjaväega minu budjonnovlaste eskadroni peale, lööksime su poole tunniga pihuks ja põrmuks!»

Fomin osutas nuudiga, küsis:

«Kuidas nad paistavad olevat?»

«Vange tapavad üsna hästi ja võtavad tapetuil riideid seljast ka üsna hästi, aga vaat kuidas nad lahingus on, seda ma ei tea,» vastas Grigori jahedalt.

Pööranud sadulas selja tuule poole, süütas Fomin suitsu, ütles:

«Saad neid näha ka lahingus. Mul on kõik rohkem sõjamehed, need ei jäta kimpu.»

Kuus kahehobusevankrit padrunite ja toidumoonaga asetusid kolonni keskele. Fomin kappas ettepoole, andis komando liikuma hakata. Künkal sõitis ta uuesti Grigori juurde, küsis:

«Noh, kuidas mu hobune on? Meeldib?»

«Hüva hobune.»

Kaua sõitsid nad vaikides kõrvuti, jalus jaluse vastu, siis küsis Grigori:

«Kas sa Tatarskisse ei mõtle minna?»

«Igatsed omakseid taga?»

«Tahaks neid näha.»

«Võib-olla vaatame ka sinna sisse. Praegu mõtlen pöörata Tširile, tõugata kasakaid natuke tagant, ajada nad veidi liikuma.»

Aga kasakad ei «liigutanud ennast» just iseäranis heameelega... Selles veendus Grigori juba lähimate päevade jooksul. Küla või staniitsat oma alla võttes käskis Fomin kodanikkude koosoleku kokku kutsuda. Enamjaolt esines tema ise, vahel asendas teda Kaparin. Nad kutsusid kasakaid üles sõjariistu haarama, kõnelesid «raskest koormustest, mis nõukogude võim põllumeeste peale

pannud», «lõplikust laostumisest, mis tingimata tuleb, kui nõukogude võimu ära ei heideta». Fomin ei kõnelnud nii osavalt ja ladusalt kui Kaparin, aga sõnaohtramalt ja kasakaile arusaadavas keeles. Ta lõpetas tavaliselt kõne ühtede ja nendesamade päheõpitud lausetega: «Tänasest päevast peale vabastame teid toiduainete andmise kohustusest. Ärge viige enam vilja vastuvõtupunktidesse! On aeg lõpetada kommunistide-päevavaraste toitmine. Nemad läksid rasva teie leiva peal, aga see orjus on lõppenud. Teie olete vabad inimesed! Võtke sõjariistad ja toetage meie võimu! Hurraa, kasakad!»

Kasakad vaatasid maha ja vaikisid süngelt, see-eest andsid naised keeltele voli. Nende tihedaist ridadest sadas mürgiseid küsimusi ja hüüdeid:

«Sinu võim on hea, aga kas sa meile seepi tõid?»

«Kus ta sul on, see võim, sadularihmade vahel või?»

«Aga kelle leiba te ise sööte?»

«Küllap sõidate kohe mööda talusid kerjama?»

«Neil on mõõgad. Nad hakkavad ilma küsimata kanadel päid maha raiuma!»

«Kuidas seda saab, et mitte enam vilja viia? Täna olete teie siin, aga homme ei otsi teid koertegagi üles, ja meie peame vastutama?»

«Ei anna me teile oma mehi! Sõdige ise!»

Ja palju muud hüüatlesid suures ägeduses naised, kes olid sõja-aastate jooksul kaotanud usu kõigesse, kartsid uut sõda ja klammerdusid meeleheitliku visadusega oma meeste külge.

Fomin kuulas ükskõikselt nende segaseid hüüdeid. Ta tundis nende väärtust. Kui oli vaikseks jäänud, pöördus ta kasakate poole. Ja need vastasid siis lühidalt ja järelemõtlikult:

«Ärge rõhuge meile peale, seltsimees Fomin, me oleme juba rohkem kui küllalt sõdinud.»

«Proovisime, tõusime üles üheksateistkümnendal aastal!»

«Pole millegagi üles tõusta ega ole mõtet! Seni pole häda.»

«Tööaeg jõuab kätte — peab külvama, aga mitte sõdima.»

Ükskord hüüdis keegi tagumistest ridadest:

«Nüüd räägid magusalt! Aga kus sa üheksateistkümnendal aastal olid, kui meie üles tõusime? Hilja taipasid sa, Fomin!»

Grigori nägi, kuidas Fomin muutus näost, aga valitses end siiski ega ütelnud midagi vastuseks.

Esimesel nädalal kuulas Fomin üldse kaunis rahulikult kasakate vastuväiteid koosolekuil, nende lühikesi avaldusi, milledega nad keeldusid tema väljaastumist toetamast; isegi naiste hüüded ja sõim ei viinud teda hingelisest tasakaalust välja. «Pole viga, küll me neist jagu saame!» kõneles ta enesekindlalt vurrudesse naeratades. Kuid jõudnud veendumusele, et kasakaelanikkonna põhimass suhtub temasse eitavalt, muutis ta järsult oma suhtumist koosolekuil esinejaisse. Ta kõneles nüüd juba ilma sadulast maha tulemata ja mitte niivõrd ei püüdnud oma nõusse meelitada kui ähvardas. Aga tulemus jäi endiseks: kasakad, kelledele ta mõtles toetuda, kuulasid vaikides tema kõne ära ja hakkasid niisama vaikides laialt minema.

Ühes külas astus pärast tema esinemist vastukõnega välja kasakatar. Suurekasvuline, paks ja laiakondiline lesknaine kõneles peaaegu meheliku bassiga ja vehkis mehelikult laialt ning järsult kätega. Tema lai rõugearmiline nägu oli täis vihast meelekindlust, ta suured paksud huuled aga kõverdusid kogu aeg põlglikus muigeis. Lihava punase käega osutades Fominile, kes oli kiviselt sadulasse tardunud, ta otsekui sülitas välja mürgiseid sõnu:

«Mis sa siin ässitad? Kuhu sa tahad meie kasakad lükata, missugusesse auku? Kas see neetud sõda on meil vähe naisi leskedeks, vähe lapsi vaestekslasteks teinud? Kutsud uut õnnetust meile kaela? Mis tsaar-vabastaja see on välja ilmunud Rubežnõi külast? Sa peaksid kodus korda looma, korralageduse lõpu tegema, ja pärast alles meid õpetama, kuidas elada ja missugust võimu vastu võtta, missugust mitte! Nüüd aga sul endal kodus ei pääse eit rangidest välja, teame väga hästi! Ise aga oled vurrud kohevile ajanud, sõidad hobuse seljas ringi, ässitad rahvast. Sinu enda majapidamises on nii, et kui tuul taret ei toetaks, siis oleks ta ammu ümber kukkunud. Kus

õpetaja väljas! Miks sa siis vaikid, punane lõust, või ei räägi ma tõtt?»

Rahvahulgas lõi sahisema tasane naer. Lõi sahisema nagu tuul, ja vaikis. Fomini vasak, sadulakaarel lebav käsi sõrmitses aeglaselt ratsuteid, nägu tumenes tagasihoitavast vihast, aga ta vaikis, otsis mõttes väärikat väljapääsu tekkinud olukorrast.

«Ja misuke see sinu võim on, et sa kutsud teda toetama?» jätkas ägedushoogu sattunud lesknaine tarmukalt.

Ta pani käed puusa ja läks aeglaselt Fomini poole, hiiglalaiu puusi hõõritades. Kasakad nihkusid tema ees laiali, naeratusi peites, naervaid silmi langetades. Nad tegid vabaks ringi nagu tantsu jaoks, astusid kõrvale, müksasid üksteist . . .

«Sinu võim ei jää ilma sinuta maa peale,» kõneles lesknaine madala bassihäälega. «Ta lohiseb sinu järel ega ela üle ühe tunni ühes kohas! «Täna ratsa hobuse seljas, homme kõhuli pori sees» — vaat kes sa oled, ja sinu võim on samasugune!»

Fomin surus jalgadega tugevasti hobuse külgi, tõukas ta rahvahulga sekka. Rahvas põrkas mitmesse külge laiali. Suure ringi sisse jäi ainult lesknaine üksi. Ta oli elus palju näinud ja läbi teinud ning seepärast vaatas rahulikult Fomini hobuse irvitud hammastega koonule, ratsaniku raevust kahvatule näole.

Hobusega tema peale sõites tõstis Fomin nuudi kõrgele.

«Vait, rõugearmiline raisk! . . . Mis sa siin agiteerid?!»

Otse kartmatu kasakatari pea kohal oli hobuse püstikistud koon irvitud hammastega. Suuraudade küljest lendas kahvaturoheline vahukamp, langes mustale leserätikule, sealt põsele. Lesk pühkis selle käeliigutusega ära, astus sammu tagasi.

«Sina võid rääkida, aga meie ei tohi?» hüüdis ta, ümmarguste, vihast välkuvate silmadega Fominile otsa vaadates.

Fomin ei löönud teda. Nuuti viibutades kisendas ta:

«Sa bolševistlik ässitaja! Ma peksan lolluse su seest välja! Vaat kui lasen sul seelikusaba üle pea tõmmata ja püssivarbadega selga laduda, siis saad kohe targemaks!»

Lesk astus veel kaks sammu tagasi, ja ootamatult pööras selja Fomini poole, kummardus madalale, tõstis seelikusaba üles.

«Aga kas sa seda oled näinud, Aniķa-sõdur?» hüüdis ta, ja ajades end kummalise väledusega sirgu, pöördus uuesti näoga Fomini poole. «Mind?! Peksta?! Sa oled arust lage! . . .»

Fomin sülitas vihaselt, tõmbas ratsutid pingule, tagandevat hobust tagasi hoides.

«Kata end kinni, va aher mära! Rõõmustad, et nii liha täis oled?» ütles ta valjusti ja pööras hobust, asjata püüdes säilitada näol karmi ilmet.

Tume, summutatud naer kõlas rahva hulgas. Et päästa oma komandöri teotatud au, jooksis üks fominlastest lese juurde, viibutas püssipära, aga suur kasakamürakas, kaks peajagu temast pikem, varjas naise oma laia õlaga, ütles tasa, aga paljutõotavalt:

«Ära puutu!»

Ja veel kolm külameest astusid kiiresti juurde ning tõrjusid fominlase tagasi. Üks nendest — noor, tukaga kasakas — sosistas fominlasele:

«Mis sa ähvardad, ah? Eite läbi peksta pole raske, sa näita oma vahvust seal künkal, õuetagustes oleme kõik vahvad . . .»

Fomin eemaldus sammu tara juurde, kergitas end jalustes.

«Kasakad! Mõtelge hästi järele!» hüüdis ta, aeglaselt laiali mineva rahvahulga poole pöördudes. «Praegu palume heaga, aga nädala pärast tuleme tagasi — siis on teine jutt!»

Ta sattus millegipärast lõbusasse meeleollu ja hüüdis naerdes, ühel kohal tantsisklevat hobust tagasi hoides:

«Meie pole pelglike killast! Meid te nende naiste . . . (järgnesid mõned ebatsensuursed väljendid) ei hirmuta! Meie oleme näinud rõugearmilisi ja igasuguseid! Tuleme tagasi, ja kui keegi teist vabatahtlikult meie väesalka ei astu — mobiliseerime sunniviisil kõik noored kasakad. Seda teadke! Meil pole aega teiega jännata ja teile meelitavalt silma vaadata!»

Veidikeseks peatuma jäänud rahvahulgas kostis naeru ja elavat kõnelust. Ikka veel naeratades komandas Fomin

«Hobuste-e-e sel-ga! . . .»

Tagasihoitavast naerust punetades kappas Grigori oma rühma juurde.

Piki porist teed veniv Fomini väesalk jõudis juba üles künkale, külalislahkusetu küla kadus silmist, aga Grigori naeratas ikka veel aeg-ajalt, mõtles: «Hea, et meie, kasakad, oleme lõbus rahvas. Nali tuleb meile sagedamini ette kui mure, kui aga — jumal kaitsku — tehtaks kõik tõemeeli, siis oleks võinud säärase elu juures end juba ammu üles puua!» Lõbus meeleolu püsis tal kaua, ja alles peatuskohas mõtles ta mure ja kibedusega sellele, et ei lähe vist korda kasakaid üles kihutada ja et kogu Fomini ettevõte on paratamatult määratud läbikukkumisele.

13

Lähenes kevad. Päike soojendas tugevamini. Küngaste lõunapoolseil nõlvadel oli lumi sulanud ja kulust punakat maad kattis keskpäeval juba aurete sirelikarva loor. Päikesepaistelistes kohtades, kurgaanidel, liivsavimullasse kasvanud põllukivide ääre alt tulid nähtavale esimesed ererohelised teravad rohueod. Paljastusid sügisel ülesküntud põllud. Mahajäetud talveteedelt rändasid künnivaresed rehalaisse, lumesulamisveest üleujutatud orastele. Nõgudes ja orgudes lebas lumi sinisena, üleni veest läbiimbununa; sealt hoovas ikka veel karmilt külma, aga peenehääleliselt ja laulvalt helisesid juba jäärakuis lume all silmale nähtamatud kevadised ojakesed, ja üsna kevadiselt, vaevalt märgatavalt ja õrnalt lõid metsatukkades rohetama paplite tüved.

Lähenes põllutööde aeg, ja Fomini jõuk sulas iga päevaga. Pärast ööbimist puudus hommikuti mees või paar, ükskord aga kadus korraga peaaegu pool rühma: kaheksa meest ühes hobuste ja sõjariistadega olid läinud Vjošenskajasse alla andma. Tarvis oli künda ja külvata. Maa kutsus, tõmbas töö juurde ja paljud fominlased, veendunud võitluse asjatuses, lahkusid salaja jõugust, sõitsid laiali kodudesse. Jäid järele uljad mehed, kes ei võinud tagasi minna, kellede süü nõukogude võimu ees oli liiga suur, selleks et loota andestust.

Aprilli alguseks polnud Fominil enam kui kaheksakümmend kuus ratsameest. Ka Grigori oli jäänud jõuku. Tal ei jätkunud mehisust koju ilmuda. Ta oli kindlalt veendunud selles, et Fomini mäng on kaotatud ja et varem või hiljem jõuk purustatakse. Ta teadis, et juba esimeses tõsises kokkupõrkes mõne Punaarmee regulaarse ratsaväeosaga lüüakse nad pihuks ja põrmuks. Ja jäi siiski Fomini käealuseks, salaja lootes venitada kuidagi suveni, siis aga võtta kaks parimat hobust jõugus, kihutada öösel Tatari külasse ja sealt, ühes Aksinjaga — lõunasse. Doni stepp on lai, avarust ja sõitmata teid on seal palju; suvel on kõik teed lahti ja igal pool võib ulualust leida... Ta mõtles jätta hobused kuhugi maha, minna Aksinjaga jalgsi Kubaani eelmäestikku, võimalikult kaugele kodustest paikadest, ja elada segane aeg seal üle. Muud väljapääsu, nagu talle näis, polnud.

Kaparini nõuandel otsustas Fomin enne jäämineku Doni vasakule kaldale siirduda. Hopjori ringkonna piiril, kus oli palju metsi, lootis ta vajaduse korral peita end jälitamise eest.

Ülalpool Rõbnõi küla ületas jõuk Doni. Kohati, kärestikkudel, oli jää juba ära kandunud. Ereda aprillipäikese all sätendas vesi hõbedase soomusena, seal aga, kus oli sissesõidetud talitee, mis arssinakõrguselt jääpinda ületas, seisis Don puutumatuna. Üle kaldaäärsete veeribade panid nad tarad, viisid hobused ratsuteidpidi ükshaaval üle, Doni teisel kaldal rivistusid, ja saatnud ette luure, hakkasid liikuma Jelanskaja staniitsa suunas.

Päev hiljem oli Grigoril juhus näha oma küla meest — ühesilmalist Tšumakovi taati. Ta oli käinud Grjaznovi külas sugulaste juures ja sai jõuguga kokku küla läheduses. Grigori viis vanamehe kõrvale, küsis:

«Kas mu lapsed on elus ja terved, vanaisa?»

«Jumal kaitseb, Grigori Pantelevitš, on elus ja terved.»

«Suur palve on mul sinule, vanaisa: ütle neile ja õele Jevdokia Pantelevnale minu poolt palju tervitusi ja Prohhor Zõkovile — tervitusi, Aksinja Astahhovale aga ütle, et ootaks mind varsti. Aga peale nende ära räägi kellelegi, et mind nägid, hüva?»

«Küll ma teen kõik, kullake! Ära muretse, ütlen kõik edasi nagu vaja.»

«Mis on külas uudist?»

«Ei ole midagi, kõik on vanaviisi.»

«Kas Koševoi on ikka esimees?»

«Ikka tema.»

«Minu perekonnale ei tehta liiga?»

«Pole midagi kuulnud, nii et vist ei puudutata. Ja mille eest neid siis puudutadagi? Ega nemad sinu eest pea vastust andma...»

«Mis minust külas kõneldakse?»

Vanamees nuuskas nina, pühkis kaua vurre ja habet punase kaelarätikuga, siis vastas puiklevalt:

«Jumal neid teab... Lobisetakse kõiksugu asju, kes aga mis oskab. Kas hakkate nõukogude võimuga varsti ära leppima?»

Mis võis Grigori talle vastata? Hobust tagasi hoides, kes ees ära läinud salgale järele kippus, naeratas ta, ütles:

«Ei tea, vanaisa. Esialgu pole midagi näha.»

«Kuidas nii, pole näha? Tšerkessidega sõdisime, türklastega sõdisime, ja ka siis tehti rahu, teie aga olete kõik omad inimesed ja mitte kuidagi ei saa omavahel kokku leppida... See on halb, Grigori Pantelevitš, tõesõna halb! Armas jumal näeb kõik, ta ei anna seda teile kellelegi andeks, pea minu sõnu meeles! No kuhu niisuke asi siis kõlbab: venelased, õigeusklikud inimesed on omavahel kokku läinud ja mitte ei jäta järele. Noh, kui oleksite natuke sõdinud, aga nüüd peate ju juba neljandat aastat taplust. Mina oma vanainimese aruga mõtlen küll, et on aeg lõpetada!»

Grigori jättis vanamehega jumalaga ja kappas oma rühmale järele. Tšumakov seisis kaua, kepile toetudes, käisega tühjast silmakoopast vett pühkides. Ainukese, aga nooruslikult terava silmaga vaatas ta Grigorile järele, imetles tema uljast isteviisi sadulas ja sosistas tasa:

«Tubli kasakas! Meeldib igapidi, nii osavuse kui kõige poolest, aga näe, ülekäte läinud... Oma teelt kõrvale kaldunud! Ta peaks tšerkessidega sõdima, see oleks õige tegu, aga näe, mis tema on välja mõtelnud! Ja mis tont tal selle võimuga tegemist on? Ja mida need noored kasakad ülepea mõtlevad? Ega Griškalt saa midagi nõudagi, neil on kogu suguselts säärane põrunud... Kadunud

Pantelei oli samasugune tulipea, ja ka vanaisa Prokofit mäletan ... Oli ka hapu marjuke see mees ... Aga vaat mis teised kasakad mõtlevad — jumal nuhelgu, mitte ei saa aru!»

Külasid enda alla võttes ei kutsunud Fomin enam kodanikkude koosolekut kokku. Ta oli veendunud, et agitatsioon on asjatu. Tarvis oli püüda oma võitlejaid kinni pidada, mitte uusi värvata. Ta oli märgatavalt süngemaks ja jutukehvemaks muutunud. Hakkas otsima lohutust samagonnis. Igal pool, kus tal aga tuli ööbida, leidsid aset rõõmutud joomingud. Oma atamanist eeskuju võttes jõid ka fominlased. Distsipliin langes. Sagenesid rüüstamise juhtumid. Nõukogude teenistujate majades, kes jõugu lähenemisel pakku läksid, võeti ära kõik, mida sai ratsahobusel kaasa viia. Sadulakoormad paisusid paljudel võitlejatel uskumatult. Kord nägi Grigori ühel oma rühma võitlejal käsi-õmblusmasinat. Riputanud ratsutid sadulakaarele, hoidis ta masinat vasaku käe kaenla all. Ainult nuuti tarvitusele võttes läks Grigoril korda sundida kasakat saagist lahkuma. Sel õhtul toimus Fomini ja Grigori vahel äge jutuajamine. Nad olid kahekesi toas. Joomisest tursunud Fomin istus laua taga, Grigori kõndis suurte sammudega mööda tuba.

«Istu, ära vilgu silme ees,» ütles Fomin pahameelega.

Ilma tema sõnadele tähelepanu pööramata käis Grigori veel kaua väikeses kasakakambris kärsitult edasi-tagasi, siis ütles:

«See on mu ära tüüdanud, Fomin! Lõpeta riisumine ja joomingud!»

«Kas nägid täna halba und või?»

«Kah naljakesed ... Rahvas hakkab meist halvasti kõnelema!»

«Sa näed ju, et ma ei saa poistega midagi teha,» vastas Fomin vastumeelselt.

«Sa ei teegi ju midagi!»

«Noh, sina pole minu õpetaja! Sinu rahvas aga pole head sõna väärt. Just nende, lurjuste, pärast me kannatame, ja nemad ... Mina mõtlen endale, ja aitab.»

«Halvasti mõtled ka endale. Joomise pärast pole aega mõteldagi! Sina jood juba neljandat öödpäeva ilma ärkamata, ja kõik teised joovad. Isegi valvesalkades juuakse öösiti. Mida sa tahad? Et meid joobnust peast kuskil külas tabataks ja maha tapetaks?»

«Aga kas sina arvad, et me sellest pääseme?» muigas Fomin. «Kunagi tuleb surra. Siga käib läbi aiamulgu, kuni vahele jääb ... Tead ju?»

«Siis sõidame homme ise Vjošenskajasse ja tõstame käed üles, et: võtke meid, anname alla.»

«Ei, me lõbutseme veel ...»

Grigori jäi harkis jalu laua ette seisma.

«Kui sa korda ei loo, kui sa ei tee lõppu riisumistele ja joomisele, löön ma sinust lahku ja viin poole salka kaasa,» ütles ta tasa.

«Katsu,» venitas Fomin ähvardavalt.

«Tuleb ilma katsumatagi välja!»

«Sa ... sa ära ähvarda mind!» Fomin pani käe nagaani taskule.

«Ära koba püstolitaskut, — ma saan su üle laua rutem kätte!» ütles Grigori kiiresti, kahvatades, mõõka poolest saadik välja tõmmates.

Fomin pani käed lauale, naeratas.

«Mis sa norid minuga tüli? Ilma sinutagi lõhub pea otsas, ja sina tuled veel rumalate juttudega. Pista mõõk tuppe! Kas sinuga ei tohi naljagi teha või mis? Ole lahke, misuke vali? Lausa kuueteistkümne-aastane tütarlaps ...»

«Ma ütlesin sulle juba, mida ma tahan, ja sa kirjuta see endale kõrva taha. Meil pole mitte kõik sinuga ühel meelel.»

«Tean.»

«Tea ja pea meeles! Kohe homme anna käsk, et sadulakoormad tühjendataks. Meil on ratsaväeosa, mitte veovoor. Raiu see neile nagu noaga meelde! Nimetavad end kah rahva eest võitlejateks! On end riisutud vara täis laadinud, kauplevad sellega külades nagu vanasti harjuskid ... Häbi silmad täis! Milleks kuradiks ma ometi teie kilda lõin?» Grigori sülitas ja pöördus akna poole, kahvatu nördimusest ja vihast.

Fomin naeris, ütles:

«Kordagi pole ratsavägi meile peale surunud ... Täissöönud hunt, kui ratsanikud teda taga ajavad, rõhitab jooksu peal kõik välja, mis ta on õginud. Nii ka minu rai-

sad — viskaksid kõik maha, kui meile tõsiselt peale surutaks. Pole viga, Melehhov, ära ärrita ennast, ma teen kõik! Ma jäin niisama vahepeal natuke norgu ja lasksin ohjad lõdvale, aga küll ma nad jälle pingule tõmban! Aga lahku minna me ei või, murrame juba koos murepõlve.»

Nad ei saanud kõnelust lõpetada: tuppa astus perenaine aurava kapsasupikausiga, siis vajusid Tšumakovi eest vedamisel salgana sisse kasakad.

Aga kõnelusel oli siiski mõju. Hommikul andis Fomin käsu sadulakoormad tühjendada, kontrollis ise selle käsu täitmist. Ühe paadunud riisujaist, kes sadulakoormate kontrollimisel vastupanu osutas ega tahtnud riisutud varast lahkuda, laskis Fomin rivis nagaanist maha.

«Koristage see raibe ära!» ütles ta rahulikult, tõugates surnut jalaga, ja vaatas rivi üle, kõrgendas häält: «Lõpp olgu kirstude tuhnimisel, lurjused, aitab! Mitte selle jaoks ei kihutanud ma teid nõukogude võimu vastu üles! Tapetud vaenlaselt võite kõik ära võtta, isegi määrdinud alluspüksid, kui teil vastik pole, aga perekondi ärge puudutage! Meie ei sõdi naistega. Ja kes vastu hakkab, sellega õiendan arve niisamuti!»

Tasane kahin veeres mööda rivi ja vaikis ...

Näis, nagu oleks kord jälle jalule seatud. Päeva kolm roitis jõuk mööda Doni vasakut kallast, hävitades kokkupõrkeis kohaliku rahva enesekaitse väikesi salgakesi.

Šumilinskaja staniitsas pani Kaparin ette siirduda Voroneži kubermangu territooriumile. Ta motiveeris seda sellega, et seal leidvat nad kindlasti laialdast toetust elanikkonnalt, kes oli hiljuti nõukogude võimu vastu üles tõusnud. Aga kui Fomin seda kasakaile teatas, ütlesid need ühel häälel: «Oma ringkonnast me välja ei lähe!» Jõugus hakati miitinguid pidama. Otsus tuli muuta. Nelja päeva jooksul liikus jõuk peatumatult ida poole, ilma et oleks vastu võtnud lahingut, mida sundis talle peale ratsagrupp, mis oli hakanud jälitama Fominit Kazanskaja staniitsast alates.

Oma jälgi peita polnud kerge, sest igal pool põldudel oli käimas kevadine töö, ja isegi stepi kõige kõrvalisemates nurkades askeldasid inimesed. Liiguti edasi öösiti, aga niipea kui hommikul peatuti kuskil, et hobuseid sööta, ilmus vaenlase ratsaluure, kergekuulipilduja tulitas lühikeste valangutega ja fominlased hakkasid tule all kiiresti hobuseid valjastama. Vjošenskaja staniitsa Melnikovi küla taga õnnestus Fominil osava manöövriga vaenlast petta ja temast vabaneda. Oma luure kaudu teadis Fomin, et ratsagruppi komandab Bukanovskaja staniitsa kasakas Jegor Žuravljov — tarmukas ja osav sõjamees; ta teadis, et ratsagrupp ületab arvuliselt peaaegu kahekordselt tema jõugu, et neil on kuus kergekuulipildujat ja värsked, mitte pikkade päevateekondadega kurnatud hobused. Kõik see sundis Fominit lahingust kõrvale hoidma, selleks et anda meestele ja hobustele võimalust puhata, siis aga, kui tuleb paras juhus, tungida grupile kallale, mitte avalikus lahingus, vaid äkkrünnakuga, paisata ta segi ja niiviisi vabaneda tüütavast jälitamisest. Ka mõtles ta hankida vaenlaselt kuulipildujaid ja püssipadruneid. Aga tema kavatsused ei läinud täide. See, mida kartis Grigori, juhtus kaheksateistkümnendal aprillil Slaštševskaja tammiku serval. Eelmisel päeval olid Fomin ja enamik reavõitlejaid end Sevastjanovi külas purju joonud, külast olid nad välja astunud koidu ajal. Öösel polnud peaaegu keegi maganud ja paljud olid uinunud nüüd sadulais. Kella üheksa paiku hommikul peatusid nad puhkuseks Ožogini küla läheduses. Fomin pani valvesalga välja ja käskis hobustele kaeru anda.

Idast puhus tugev puhanguline tuul. Hallikaspruun liivatolmu pilv varjas silmapiiri. Stepi kohal lasus paks somp. Vaevalt paistis läbi päike, mida kattis kõrgele kohunud udu. Tuul sasis sinelite hõlmu, hobusesabasid ja lakku. Hobused pöörasid selgi tuule poole, otsisid varju metsaserval kasvavate harvade viirpuupõõsaste juures. Torkiv liivatolm pani silmad vett jooksma, ja raske oli seletada midagi isegi lähedase maa peal.

Grigori pühkis oma hobusel hoolikalt koonualust ja niiskeid silmapealseid, riputas talle torba pähe ja astus Kaparini juurde, kes sinelihõlmast hobust söötis.

«No küll valisite koha peatuse jaoks!» ütles ta, nuudiga metsale osutades.

Kaparin kehitas õlgu.

«Ma rääkisin sellele lollpeale, aga kas talle saab siis midagi selgeks teha?»

«Oleks pidanud peatuma stepis või külaserval.»

«Te arvate, et kallaletungi võib oodata metsast?»

«Jah.»

«Vaenlane on kaugel.»

«Vaenlane võib ka ligidal olla, see pole ju jalavägi.»

«Mets on paljas, vahest näeme, kui midagi peaks juhtuma.»

«Pole kedagi vaatamas, peaaegu kõik magavad. Ma kardan, et viimati ka valvepostis magatakse.»

«Nad ei seisa jalul pärast eilset joomingut, ei neid suuda nüüd äratada.» Kaparin krimpsutas nägu justkui valu pärast, ütles poolvaljusti: «Niisuguse juhiga me saame otsa. Ta on tühine ja rumal, otse pururumall Miks ei taha teie juhtimist enda peale võtta? Kasakad peavad teist lugu. Teie järel läheksid nad heameelega.»

«Mul pole seda vaja, mina olen teie juures lühiajaline külaline,» vastas Grigori jahedalt ja läks ära hobuse juurde, kahetsedes kogemata keelelt lipsanud ettevaatamatut ülestunnistust.

Kaparin puistas ülejäänud vilja hõlmast maha, läks Grigori järel.

«Teate, Melehhov,» ütles ta, murdnud mööda minnes viirpuuoksakese, katkudes paisunud prinke pungi, «ma arvan, et me ei suuda kaua püsida, kui me ei ühine mõne suure nõukogude-vastase väesalgaga, näiteks Maslaki brigaadiga, mis uitab kuskil oblasti lõunaosas. Peab katsuma sinna läbi tungida, muidu hävitatakse meid siin ühel ilusal silmapilgul.»

«Praegu on suurvesi. Don ei lase.»

«Mitte praegu, aga kui vesi alaneb — tuleb ära minna. Kas teie arvate teisiti?»

Järele mõtelnud, vastas Grigori:

«Õige. Siit tuleb ära minna. Teha pole siin midagi.»

Kaparin elavnes. Ta hakkas pikalt-laialt kõnelema sellest, et lootused kasakate toetusele polnud täide läinud ja et nüüd tuleb igati veenda Fominit, et ta ei uitaks sihitult mööda ringkonda, vaid otsustaks ühineda tugevama rühmitisega.

Grigori oli tüdinenud tema lobisemist kuulamast. Ta jälgis tähelepanelikult hobust, ja niipea kui see oli torba tühjaks teinud, — võttis selle maha, valjastas hobuse ja tõmbas sadulavõö pingule.

«Ma ei astu veel niipea välja, te ruttate asjata,» ütles Kaparin.

«Minge parem, seadke hobune valmis, muidu ei jõua pärast enam saduldada,» vastas Grigori.

Kaparin vaatas talle tähelepanelikult otsa, läks oma hobuse poole, kes seisis voorivankri juures.

Hobust ratsutitpidi talutades astus Grigori Fomini juurde. Jalad laiali, lamas Fomin mahalaotatud burkal, näkitses laisalt keedetud kana tiiba. Ta nihutas end, kutsus käeliigutusega tema kõrvale asuma.

«Istu, võta minuga lõunat.»

«Siit peab ära minema, aga mitte lõunat võtma,» ütles Grigori.

«Söödame hobused ära ja liigume edasi.»

«Võib pärast sööta.»

«Mis tuhin sul on?» Fomin viskas äranäsitud kondi kõrvale, pühkis käed vastu burkat puhtaks.

«Meid tabatakse siin. Koht on sobiv.»

«Kes kurat meid tabab? Praegu tuli luure tagasi, räägivad, et küngas on tühi. Tähendab, Žuravljov on meid kaotanud, muidu ripuks ta meil nüüd sabas. Bukanovskajast pole kedagi oodata. Sõjakomissariks on seal Mihhei Pavlov, ta on sõjakas poiss, aga jõudu on tal vähevõitu, ja vaevalt astub ta meile vastu. Puhkame korralikult välja, ootame natuke, kuni tuul vaiksemaks jääb, ja siis läheme Slaštševskajasse. Istu, söö kanaliha, mis sa käid mulle hinge peale? Sa oled viimasel ajal justkui natuke araks jäänud, Melehhov, varsti hakkad kõigist põõsastest kaugelt mööda sõitma, vaat misukesi kõverdusi hakkad tegema!» Fomin tegi laia käeliigutuse ja pahvatas naerma.

Vandunud südametäiega, läks Grigori eemale, kõitis hobuse põõsa külge, heitis ise kõrvale, kattes näo tuule eest sinelihõlmaga. Ta uinus tuule vilistamise saatel, tema kohale kummardunud kõrge kuiva rohu peenikese laulva kahina saatel.

Pikk kuulipildujavalang sundis teda jalule hüppama. Valang polnud veel jõudnud lõppeda, kui Grigori oli juba hobuse lahti päästnud. Kõiki hääli summutades kisendas Fomin: «Hobuste selga!» Veel kaks või kolm kuulipildujat hakkasid ragistama paremalt poolt, metsast. Istunud

sadulasse, hindas Grigori silmapilkselt olukorra ära. Paremal pool metsaserva kohal tulid, läbi tolmu vaevalt nähtavad, umbes viiskümmend laavaks hargnenud punaarmeelast rünnakule, lõigates ära tee künkale taganemiseks. Külmalt ja nii tuttavalt välkusid nende peade kohal tuhmis päikesevalguses sinistena paistvad mõõgaterad. Otse metsast, väikeselt põõsastikuga kaetud kingult tulistasid kuulipildujad, palavikulise kiirusega tühjendades ühe lindi teise järel. Vasakult poolt kihutas samuti umbes pool eskadroni punaarmeelasi ilma kisata, mõõkadega vehkides, hargnedes, piiramisrõngast sulgedes. Jäi üksainus väljapääs: murda läbi vasakult poolt ründajate harvadest ridadest ja eemalduda Doni poole. Grigori hüüdis Fominile: «Minu järel!» ja pani kihutama, paljastades mõõga.

Kapanud ära sülda kakskümmend, vaatas ta tagasi, Fomin, Kaparin, Tšumakov ja veel mõned võitlejad tulaskasid metsikus galopis talle järele, kümmekond sülda temast tagapool. Metsast tulistavad kuulipildujad olid vaikinud, ainult äärmine paremal saatis lühikesi vihaseid valanguid voorivankrite juures askeldavate fominlaste pihta. Aga ka viimane kuulipilduja jäi korraga vait, ja Grigori mõistis, et punaarmeelased on juba laagrikohal ja et seal on alanud maharaiumine. Ta taipas seda tumedaist meeleheitlikest karjeist, end kaitsvate kasakate harvast katkendlikust tulistamisest. Tal polnud aega ümber vaadata. Kiire galopiga lähenedes vastuliikuvale laavale, valis ta vastast. Talle vastu kihutas punaarmeelane lühikeses pargitud poolkasukas. Tal oli hall, mitte väga väle hobune. Nagu välgusähvatusel nägi Grigori ühe tabamatu hetke kestel niihästi hobust, kellel vahuhelvestega kaetud rinnarihmal paistis valge täht, kui ka punase, õhetava noore näoga ratsanikku ning selle taga Doni poole laskuva stepi laia sünget avarust... Järgmisel hetkel oli vaja löögi eest kõrvale põigata ja endal raiuda. Viie sülla kaugusel ratsanikust kallutus Grigori järsult vasakule, kuulis mõõga lõikavat vilinat pea kohal, ja end äkki sadulas sirutades ulatas ainult oma mõõga otsaga temast juba möödunud punaarmeelase peani. Grigori käsi ei tundnud peaaegu löögi jõudu, aga tagasi vaadates nägi ta longuvajunud, aeglaselt sadulast libisevat punaarmeelast ja paksu veretriipu tema kollase parknahakasuka seljal. Hall hobune oli galopist välja sattunud ja laskis nüüd laia traavi, pea metsikult selga heidetud, külge ees ajades, nagu oleks ta ehmunud omaenda varjust...

Grigori surus end hobuse kaela vastu, langetas harjunud liigutusega mõõga. Peenelt ja teravalt vilistasid pea kohal kuulid. Hobuse kõvasti pea ligi surutud kõrvad võpatlesid, nende otstel tungis kudrustena esile higi. Grigori kuulis ainult temale järele saadetavate kuulide ulguvat vilinat ja hobuse kiiret ja ägedat hingamist. Ta vaatas veel korra tagasi ja nägi Fominit ja Tšumakovi, sülda viiskümmend nendest tagapool kappas mahajäänud Kaparin, ja veel kaugemal tuli, end kapaku peal kahe talle pealesuruva punaarmeelase vastu kaitstes ainult üks teise rühma võitleja, lombak Sterljadnikov. Kõik ülejäänud kaheksa või üheksa meest, kes alguses Fominile järele kihutasid, olid maha raiutud. Sabad tuules laiali, eemaldusid ilma ratsanikkudeta hobused mitmesse külge, punaarmeelased püüdsid neid, võtsid kinni. Ainult üks kõrge kõrb hobune, kes kuulus fominlasele Pribõtkovile, kappas norsatledes külg külje kõrval Kaparini hobusega, lohistades enda järel surnud peremeest, kes polnud kukkumisel jalga jalusest välja saanud.

Liivakünka taga pidas Grigori hobuse kinni, hüppas sadulast, pistis mõõga tuppe. Et sundida hobust maha heitma, selleks kulus mõni sekund. Selle lihtsa kunsti oli Grigori talle ühe nädalaga selgeks õpetanud. Künka varjust tulistas ta pideme tühjaks, aga kuna ta sihtimisel ruttas ja närvilses, siis laskis ta alles viimase kuuliga punaarmeelase all hobuse maha. See andis viiendale fominlasele võimaluse jälgimisest pääseda.

«Istu peale! Saad otsa!» hüüdis Fomin Grigori kohale jõudes.

Häving oli täielik. Ainult viis meest jäi kogu jõugust järele. Neid jälitati Antonovi külani, ja tagaajamine lõppes alles siis, kui viis põgenikku küla ümbritsevasse metsa kadusid.

Kogu kihutamise kestel ei olnud ükski viiest sõnagi lausunud.

Jõekese juures kukkus Kaparini hobune maha ja tõsta teda enam ei suudetud. Teiste all kõikusid äraaetud hobused, vaevalt jalgu liigutades, pakse valgeid vahuräitsakaid pillates.

«Sa ei peaks mitte väesalka komandama, vaid lambaid karjatama!» ütles Grigori jalastudes, ilma et oleks Fominile vaadanud.

Fomin tuli vaikides hobuse seljast maha, hakkas seda lahti saduldama, aga siis läks eemale, ilma et oleks sadulat ära võtnud — istus sõnajalgadega kaetud mättale.

«Ega midagi, hobused tuleb maha jätta,» ütles ta, ehmunult ringi vaadates.

«Ja edasi?» küsis Tšumakov.

«Tuleb jalgsi üle minna teisele poole.»

«Kuhu?»

«Oleme öö tulekuni metsas, siis sõidame üle Doni ja läheme esialgu peitu Rubežnõisse, seal on mul palju sugulasi.»

«Järjekordne lollus!» hüüdis Kaparin vihaselt. «Sina arvad, et seal ei hakata sind otsima? Just sinu külas oodataksegi sind nüüd! Millega sa küll mõtled?»

«Noh, aga kuhu me peame siis minema?» küsis Fomin nõutult.

Grigori võttis sadulapaunadest välja padrunid ja tüki leiba, ütles:

«Kas mõtlete kaua kaubelda? Läki! Siduge hobused kinni, võtke neil sadulad ära ja — edasi, muidu saavad meid veel siingi kätte.»

Tšumakov viskas nuudi maha, trampis selle jalgadega porri, ütles väratava häälega:

«Nüüd oleme siis jalamehed . . . Ja kõik meie poisid said otsa . . . Issand jumal, kuidas meid nahutati! Ei ma lootnud, et täna veel ellu jään . . . Suisa surm oli suu ees . . .»

Nad saduldasid hobused vaikides lahti, sidusid kõik neli ühe lepa külge ja hakkasid, sadulaid käes kandes, hanereas, ühte jälge pidi, huntide viisi, Doni poole minema, püüdes hoida hästi tihedaisse padrikuisse.

Kevadel, kui Don üle kallaste voolab ja suurvesi katab kogu luhaheinamaa, jääb Rubežnõi küla kohal väike tükk kõrget vasakut kallast üle ujutamata.

Doni-äärselt mäelt on kevadel näha kaugel suurvee sees saar, mida tihedalt katavad noored punapajud, tammed ja sinkjashallid laiaharulised raudpajupõõsad.

Suvel põimub seal puude ümber kuni latvadeni metshumal, all maa peal laotub läbipääsmatu torkav kitsemuraka puhmastik, mööda põõsaid ronivad, käharduvad kahvatusinised kassitapud, ja kõrge metsik rohi, mida heldelt kasvatab rammus pinnas, tõuseb harvadel metsalagendikel üle inimese kõrguse.

Suvel on isegi keskpäeval metsas vaikne, hämar ja jahe. Ainult peoleod segavad vaikust ja käod loevad üksteise võidu kellelegi veel elamata aastaid. Talvel aga on mets täitsa tühi, paljas, aheldatud surmavaikusest. Süngelt mustendavad tema tipud valkja talvise taeva taustal. Ainult huntide pesakonnad, kes lamavad lummetuisanud umbrohus päevade viisi, leiavad tihnikus aastast aastasse kindlat varjupaika.

Sellele saarele olid asunud elama Fomin, Grigori Melehhov ja teised Fomini jõugu purustamisest järelejäänud. Nad elasid vaevaliselt: sõid kehva toitu, mida öösiti tõi neile paadiga Fomini nõbu, pooleldi nälgisid, aga see-eest magasid niipalju kui süda kutsus, sadulapadjad pea alla pandud. Öösiti pidasid nad kordamööda valvet. Tuld ei teinud kartusest, et keegi nende asukoha avastab.

Saart uhtudes voolas suurvesi kiiresti lõunasse. Ta kohises ähvardavalt, tema teele asetunud vanade paplite vahelt läbi tungides, ja lalises tasa, laulvalt, rahustatult, üleujutatud põõsaste latvu kiigutades.

Vee lakkamatu ja lähedase müraga harjus Grigori varsti. Tihti lebas ta kaua järsu kalda läheduses, vaatas avarale veteväljale, Doni-äärsete mägede kriidiseljandikkudele, mis sirelikarva päikeseuttu uppusid. Seal, selle udu taga, oli koduküla, Aksinja, lapsed . . . Sinna lendasid tema nukrad mõtted. Hetkeks süttis temas kuum, südant põletav igatsus, kui ta meenutas omakseid, kerkis üles

tume viha Mihhaili vastu, aga ta surus need tunded alla ja püüdis mitte vaadata Doni-äärseile mägedele, et mitte jälle kõike meelde tuletada. Polnud mõtet vihavimmale voli anda. Tal oli ilma selletagi küllalt raske. Ilma selletagi oli rind valust nii lõhkemas, et vahel näis talle, nagu oleks tal süda nülitud ja mitte ei tuksu, vaid veritseb. Nähtavasti olid haavad, sõjavintsutused ja tüüfus oma töö teinud: Grigori hakkas iga silmapilk kuulma tüütavaid korratuid südamelööke. Vahel muutus lõikav valu rinnas, vasaku nisanibu all nii talumatult ägedaks, et tal kuivasid silmapilkselt huuled ja ta hoidis end vaevaga tagasi, et mitte oiata. Aga ta leidis kindla abinõu, kuidas valust vabaneda: ta surus vasaku rinnapoole vastu rõsket maad või niisutas särki külma veega, ja pikkamisi, nagu vastu tahtmist, lahkus valu tema kehast.

Olid ilusad ja tuuletud ilmad. Vaid harva sõudsid üle selge taeva valged, end kõrgusetuules kohevile ajanud pilvekesed, ja luikede parvena libisesid nende peegeldused mööda suurvett ning kadusid, puudutanud kauget kallast.

Hea oli vaadata kalda juures laialipaiskunud, metsikult kobrutavale jõevoolusele, kuulata mitmehäälelist veemüha ja mitte millelegi mõelda, püüda mitte mõelda millelegi, mis tekitab kannatusi. Tundide viisi vaatas Grigori vooluse tujukaile ja lõputult mitmekesiseile keerdudele. Nad muutsid iga silmapilk kuju: seal, kus hiljuti oli tasane vool, mis kandis oma pinnal murtud kõrkjavarsi, käkrunud lehti ja rohujuurikaid, — tekkis hetke pärast kummaliselt koolutatud lehter, mis ahnelt imes endasse kõike, mis temast mööda ujus, veidi aega hiljem aga kees lehtri kohal juba vesi, sogaseid laineid üles pöörates, paisates pinnale kord mustunud puigujuure, kord laiaksmuljutud tammelehe, kord teadmata kust toodud õletuustI.

Õhtuti põles läänes kirsspunane eha. Kõrge papli tagant tõusis kuu. Tema paiste voolas valge külma leegina mööda Doni laiali, mängeldes vastuhelkidega ja musta sillerdusega seal, kus tuul pani vee kergelt virvendama. Öösiti kõlas saare kohal, veekohinaga ühte sulades, põhja poole lendavate loendamatute haneparvede lakkamatu kisa. Linnud, keda siin keegi ei häirinud, laskusid sageli maha saare taga, selle idapoolsel küljel. Vaikses

vees, üleujutatud metsas pragistasid kutsuvalt isased rägapardid, prääksusid emapardid, kaagatasid, hõiklesid tasa lagled ja haned. Ükskord aga nägi käratult kalda juurde tulnud Grigori saare läheduses suurt luikede parve. Päike polnud veel tõusnud. Kauge metsaviiru taga leegitses heledalt koit. Tema valgust peegeldades näis vesi roosana ja samasuguste roosadena näisid liikumatul veel suured majesteetlikud linnud, kes olid uhked pead ida poole pööranud. Kaldal kahinat kuuldes lendasid nad valju hüüdega üles, ja kui nad metsast kõrgemale tõusid, paistis Grigorile eredalt silma nende sulestiku imeilus lumivalge sära.

Fomin ja tema kaasvõitlejad lõid igaüks omamoodi aega surnuks: praktiline Sterljadnikov istus, vigane jalg võimalikult mugavasti asetatud, ja parandas hommikust õhtuni riideid ja jalanõusid, puhastas hoolega relvi; Kaparin, kellele magamine niiske maa peal polnud kasuks tulnud, lamas päevade viisi päikese käes, poolkasukas üle pea tõmmatud, kõhatles tumedalt; Fomin ja Tšumakov mängisid väsimatult omatehtud, paberist väljalõigatud kaarte; Grigori luusis mööda saart, istus sageli kaua vee ääres. Nad kõnelesid omavahel vähe — kõik oli ammu ära kõneldud — ja kogunesid ainult söögiajaks ja õhtuti, oodates, millal tuleb Fomini nõbu. Igavus kippus neist jagu saama, ja ainult üks kord kogu saarel viibimise aja kestel nägi Grigori, kuidas Tšumakov ja Sterljadnikov, sattunud äkki millegipärast lõbusasse tujju, hakkasid jõudu katsuma. Nad tammusid kaua ühel kohal, ähkides ja lühikesi naljatlevaid lauseid vahetades. Nende jalad vajusid luupekseni valgesse sõmerjasse liiva. Lombak Sterljadnikov oli ilmselt tugevam, aga Tšumakov ületas teda väleduselt. Nad maadlesid kalmõki moodi, vöödest kinni hoides, õlad ette lükatud ja teraselt üksteise jalgu jälgides. Nende näod muutusid pingutusest keskendatuks ja kahvatuks, hingamine katkendlikuks ja ägedaks. Grigori jälgis rüselust huviga. Ta nägi, kuidas Tšumakov parajal momendil viskus äkki kiiresti selili, vastast endaga kaasa tõmmates, ja painutatud jalgade liigutusega heitis teise endast üle. Hetk hiljem lebas Tšumakov, painduv ja väle nagu tuhkur, juba Sterljadnikovi peal, tal abaluid liiva sisse surudes, hingeldav ja naerev

Sterljadnikov aga mõirgas: «No küll sa oled ikka raisk! Me ei leppinud ju kokku ... et üle pea visata ...»

«Kemplevad nagu noored kuked, aitab, muidu lähete veel viimati kaklema,» ütles Fomin.

Ei, nad ei mõtelnud sugugi kakelda. Nad istusid leplikult, teineteise ümbert kinni hoides liivale, ja Tšumakov alustas tumeda, kuid meeldiva bassiga kiiretempolist tantsulaulu:

Oh te, külmakesed! Oh te, külmakesed!
Kolmekuningapäeva pakased,
ära külmetasite halli hundi kõrkjas,
ära võtsite piigakese ülakambris...

Sterljadnikov lõi oma peenikese tenoriga sekka ja nad laulsid kooskõlaliselt ning ootamatult hästi:

Tuli piigake majatrepile,
käsivarrel tal must kasukas,
pani selga ratsamehele...

Sterljadnikov ei kannatanud välja: ta hüppas üles ja hakkas sõrmedega klõpsutades, haige jalaga liiva kokku riibudes, tantsu uhtuma. Ilma laulu katkestamata võttis Tšumakov mõõga, kaevas liivasse väikese augu ja ütles siis:

«Pea kinni, va lonkav kurat! Sul on ju üks jalg lühem, tasase koha peal pole sul sobilik tantsida ... Sa pead tantsima kas nõlvakul või nii, et üks jalg, see mis pikem on, oleks augus, teine väljas. Pane pikk jalg auku ja lase siis, küll sa näed, kui hästi välja tuleb ... Noh, algame! ...»

Sterljadnikov pühkis otsaesiselt higi, astus kuulekalt terve jalaga Tšumakovi kaevatud süvendisse.

«Aga tõsijutt, nii on mul hõlpsam,» ütles ta.

Naerust lämbudes laksutas Tšumakov käsi, hakkas laulma kiiresti:

Kui sõidad teele, kallim, tule minu poole sa,
kui tuled — kuumalt suudlen sind ma...

Säilitades näol kõigile tantsijaile omast tõsist ilmet, hakkas Sterljadnikov osavasti kergutama ning tegi isegi katset kükktantsu lasta ...

Päevad möödusid üksteise sarnastena. Pimeduse saabudes hakati kannatamatult ootama, millal tuleb Fomini nõbu. Kõik viiekesi kogunesid kaldale, ajasid poolvaljusti juttu, tegid suitsu, varjates paberossitulesid sinelihõlmadega. Oli otsustatud elada saarel veel umbes nädal aega, siis minna öösel Doni paremale kaldale, hankida hobused ja suunduda lõunasse. Kuulu järgi pidi kuskil ringkonna lõunaosas liikuma Maslaki jõuk.

Fomin tegi oma sugulastele ülesandeks välja uurida, missuguses lähemas külas on ratsasõiduks kõlblikke hobuseid, samuti käskis iga päev teatada talle kõigest, mis toimus ringkonnas. Uudised, mis neile teatati, olid lohutavad: Fominit otsiti taga Doni vasakul kaldal, Rubežnõis olid punaarmeelased küll käinud, kuid pärast Fomini majas tehtud läbiotsimist kohe ära läinud.

«Tarvis siit rutem ära minna. Mida kuradit me siin istume? Laseme homme jalga!» pani Tšumakov kord pruukosti ajal ette.

«Enne peab hobuste kohta teada saama,» ütles Fomin. «Mis meil rutata? Kui meid natuke paremini toidetaks — ei jätaks seda elu enne talve. Vaadake, kui ilus on ümberringi! Puhkame — ja asume jälle tegevusse. Las nad katsuvad meid kinni püüda, meie end kätte ei anna. Meid lõödi puruks — kahetsen, minu rumaluse tõttu, — noh, on muidugi pahandav, aga see pole veel lõpp. Me kogume jälle inimesi! Niipea kui hobuste selga istume, sõidame lähemad külad läbi, ja nädala pärast on meie ümber juba poolsada, siis sada meest. Meile koguneb jälle inimesi, jumala eest!»

«Lora! Rumal enesekindlus!» ütles Kaparin närviliselt. «Kasakad reetsid meid, nad ei tulnud meiega kaasa ega tulegi. Peab olema mehisust tõele silma vaadata, selle asemel et petta end rumalate lootustega.»

«Kuidas nii — ei tule kaasa?»

«Niisama nagu ei tulnud algul, nii ei tule nüüdki.»

«Noh, seda me veel vaatame!» sähvas Fomin väljakutsuvalt. «Ma ei pane sõjariistu maha!»

«Need on kõik tühjad sõnad,» ütles Kaparin väsinult.

«Kuradi mees!» hüüdis ägestunud Fomin valjusti. «Mis sa siin paanikat tekitad? Oled mu oma virisemisega pagana moodi ära tüüdanud! Milleks see asi siis ülepea

ette võeti? Milleks oli vaja üles tõusta? Kuhu sa tikkusid, kui sul nii vähe jaksu on? Sina esimesena õhutasid mind ülestõusule, ja nüüd poed põõsasse? Miks sa siis vaikid?»

«Mul pole sinuga millestki rääkida, käi kuradile, lollpea!» hüüdis Kaparin hüsteeriliselt ja läks eemale, poolkasukat külmakartlikult ümber tõmmates, kraed üles tõstes.

«Need suurtsugu inimesed on kõik sihukesed peenenahalised. Nii kui vähegi midagi on — juba tema valmis, küps . . .» lausus Fomin ohkega.

Tükk aega istusid nad vaikides, vee ühetasast ja võimsat müha kuulatades. Üle nende peade lendas valjusti prääksudes emane part, keda jälgisid kaks isast. Elavalt sädistav kuldnokkade parv laskus allapoole metsalagendiku kohal, aga inimesi silmates tõusis jälle kõrgele, lennu peal mustaks palmikuks keerdudes.

Veidi aja pärast astus Kaparin uuesti juurde.

«Ma tahan täna külasse sõita,» ütles ta, Fominile vaadates ja sagedasti silmi pilgutades.

«Milleks?»

«Imelik küsimus! Kas sa ei näe, et ma olen end lõplikult ära külmetanud ja peaaegu ei suuda enam jalul püsida?»

«Noh, mis siis? Kas külas läheb sinu külmetus mööda või mis?» küsis Fomin segamatu rahuga.

«Ma pean kas või mõne öögi soojas olema.»

«Kuskile sa ei sõida,» ütles Fomin kindlalt.

«Kas ma pean siis siin otsa saama või?»

«Kuidas tahad.»

«Aga miks ma ei või sõita? Need ööbimised külma käes teevad ju mulle päriselt lõpu!»

«Aga kui sind külas kinni püütakse? Kas sa sellele oled mõtelnud? Siis tehakse meile kõigile lõpp. Või ei tunne ma sind? Sa annad meid ju esimesel ülekuulamisel ära! Veel enne ülekuulamist, teel Vjoškisse annad ära.»

Tšumakov naeris ja noogutas heakskiitvalt pead. Ta oli Fomini sõnadega täielikult nõus. Aga Kaparin ütles kangekaelselt:

«Ma pean sõitma. Sinu teravmeelsed oletused pole minu otsust muutnud.»

«Aga mina ütlesin sulle — istu ja ära tiku.»

«Saa ometi aru, Jakov Jefimovitš, et ma ei või enam seda metsloomaelu elada! Mul on pleuriit ja võib-olla isegi kopsupõletik!»

«Saad terveks. Lamad natuke päikese käes ja saad terveks.»

Kaparin ütles järsult:

«Ma sõidan ikkagi täna. Sul pole õigust mind kinni pidada. Sõidan igal tingimusel!»

Fomin vaatas talle otsa, silmad kahtlaselt vidukil, ja pilgutanud Tšumakovile, tõusis maast.

«Paistab nii, et sa oled tõesti haigeks jäänud, Kaparin . . . Sul on vist kõrge palavik . . . Las ma katsun — kas su pea on kuum?» Ta astus mõne sammu Kaparini poole, kätt välja sirutades.

Nähtavasti märkas Kaparin Fomini näos midagi halba, — taganedes hüüdis ta teravalt:

«Mine eemale!»

«Ära karju! Mis sa karjud? Ma tahan ainult katsuda. Mis sa perutad?» Fomin astus sammu ja haaras Kaparinil kõrist kinni. «Alla andma, lurjus?!» pomises ta summutatult ja püüdis kõvasti pingutades Kaparinit maha paisata.

Kogu oma jõudu tarvitusele võttes lahutas Grigori nad suure vaevaga ära.

. . . Pärast lõunat astus Kaparin Grigori juurde, kui viimane oma pestud pesunatukest põõsaile kuivama riputas, ütles:

«Ma tahan rääkida teiega nelja silma all . . . Istume natuke.»

Nad istusid tormist mahapaisatud kõdunenud paplitüvele.

Tumedalt kõhatledes küsis Kaparin:

«Kuidas te vaatate selle idioodi häbematule käitumisele? Ma tänan teid siiralt vahelesegamise eest. Te talitasite õilsalt, nagu ongi kohane ohvitserile. Aga see on hirmus! Ma ei suuda enam. Me oleme nagu metsloomad . . . Kui palju päevi juba pole me midagi sooja söönud, ja siis see magamine niiske maa peal . . . Ma olen külmetanud, külg valutab pööraselt. Mul on vististi kopsupõletik. Ma tahaksin nii väga istuda natuke tule

juures, magada soojas toas, pesu vahetada ... Ma unis-tan puhtast, värskest särgist, linast ... Ei, ma ei suuda!»

Grigori naeratas.

«Tahtsite sõdida mugavustega?»

«Kuulge, mis sõda see on?» kostis Kaparin elavalt «See pole sõda, vaid lõputud rändamised, üksikute nõukogude töötajate tapmised, ja siis põgenemine. Sõda oleks olnud siis, kui meid oleks toetanud rahvas, kui oleks alanud ülestõus, aga niiviisi see pole sõda, ei, see pole sõda!»

«Meil pole teist väljapääsu. Ega's me või alla anda?»

«Jah, aga mis teha?»

Grigori kehitas õlgu. Ta ütles seda, mis enam kui üks kord oli tulnud tal mõttesse, kui ta siin saarel lamaskles:

«Halb vabadus on siiski parem heast vangipõlvest. Teate, kuidas rahvas ütleb: vangimaja on kindel koht, aga keegi tont ei lähe sinna heameelega.»

Kaparin joonestas kepiga mingisuguseid vigureid liivale, ütles pärast pikka vaikimist:

«Pole tingimata tarvilik alla anda, aga peab otsima mingisuguseid uusi vorme võitluses bolševike vastu. Sellest alatust rahvast tuleb lahku lüüa. Teie olete intelligentne inimene ...»

«Noh, mis intelligent mina nüüd olen,» muigas Grigori. «Mul on seda sõnagi raske välja rääkida.»

«Teie olete ohvitser.»

«See on kogemata.»

«Ei, ilma naljata, teie olete ju ohvitser, olete liikunud ohvitseride seltskonnas, näinud tõelisi inimesi, te pole ju tõusik nagu Fomin, ja te peate aru saama, et meil on mõttetu siia jääda. See võrdub enesetapmisega. Ta viis meid tammikus vaenlase rünnaku alla, ja kui ka edaspidi seome oma saatuse temaga, — viib enam kui üks kord veel. Ta on lihtsalt mats, ja peale selle veel märatsev idioot! Temaga me saame hukka!»

«Nii et mitte alla anda, vaid Fomini juurest ära minna? Kuhu? Maslaki juurde?» küsis Grigori.

«Ei. See on samasugune avantüür, ainult suuremas mastaabis. Ma vaatan sellele praegu teisiti. Ära minna tuleb mitte Maslaki juurde ...»

«Kuhu siis?»

«Vjošenskajasse.»

Grigori kehitas meelepahaga õlgu.

«See tähendab — jälle oma nahk turule viia. See ei passi mulle.»

Kaparin vaatas talle otsa, ta silmad lõid heledasti läikima.

«Te ei saanud minust aru, Melehhov. Kas ma võin teid usaldada?»

«Täiesti.»

«Ohvitseri ausõna?»

«Kasaka ausõna.»

Kaparin heitis pilgu laagrikoha juures askeldavate Fomini ja Tšumakovi poole, ja kuigi vahemaa nendeni oli üsna suur ja nad kuidagi ei võinud toimuvat kõnelust kuulda, tasandas ta häält:

«Ma tean teie suhteid Fomini ja teistega. Teie olete nende hulgas samasugune võõrkeha nagu minagi. Mind ei huvita põhjused, mis sundisid teid nõukogude võimu vastu minema. Kui ma õigesti aru saan, on see teie minevik ja areteerimise kartus, kas pole nii?»

«Te ütlesite, et teid ei huvita põhjused.»

«Ja-jah, see oli nii muuseas, nüüd mõni sõna endast. Ma olin endisel ajal ohvitser ja sotsialistide-revolutsionääride partei liige, hiljem ma revideerisin põhjalikult oma poliitilisi veendumusi ... Ainult monarhia võib päästa Venemaa. Ainult monarhia! Jumalik juhtimine ise näitab seda teed meie kodumaale. Nõukogude võimu embleem on vasar ja sirp, eks ole?» Kaparin kirjutas kepikesega liivale sõnad «molot, serp»[1], siis kiindus palavikuliselt läikivate silmadega Grigori näkku: «Lugege tagurpidi[2]. Kas lugesite? Kas saite aru? Ainult trooniga lõpeb revolutsioon ja bolševike võim! Kas teate, mind haaras müstiline õud, kui ma seda teada sain! Ma värisesin, sest see on, kui soovite — jumala sõrm, mis juhatab lõppu meie heitlustele ...»

Kaparinil jäi erutusest hing kinni ja ta vaikis. Tema teravad, vaikse hullumeelsuseaimega silmad olid suuna-

---

[1] Molot — vasar, serp — sirp. — *Tõlk.*

[2] Sõnade *molot, serp* tagurpidi lugemisel tuleb välja *prestolom*, s. t. trooniga. — *Tõlk.*

tud Grigorile. Kuid see ei värisenud sugugi ega tundnud mingit müstilist õudu niisugusest ilmutusest kuuldes. Ta vaatas asjadele alati kainelt ja argipäevaselt, seepärast ütleski vastuseks:

«See pole mingi sõrm. Kas te Saksa sõja ajal olite rindel?»

Küsimusest segadusse aetud Kaparin ei vastanud mitte kohe:

«Miks te õieti sellest kõnelete? Ei, otse rindel ma polnud.»

«Aga kus te siis sõja ajal elasite? Tagalas?»

«Jah.»

«Kogu aja?»

«Jah, see tähendab, mitte just kogu aja, aga peaaegu. Kuid miks te seda küsite?»

«Mina aga olen rindel neljateistkümnendast aastast alates kuni tänase päevani, väikeste vaheaegadega. Nii et selle sõrme kohta ... Mis sõrm seal võib olla, kui jumalatki pole? Ma ei usu ammu enam neisse rumalustesse. Juba viieteistkümnendal aastal, kui olin küllalt sõda nälnud, siis jõudsingi otsusele, et jumalat pole. Mitte mingisugust! Kui ta oleks — tal poleks õigust sallida inimeste juures säärast korralagedust. Meie — rindemehed — heitsime jumala ära, jätsime ta ainult vanameestele ja eitedele. Las need lõbustavad endid. Ja pole ka mingit sõrme ega või olla monarhiat. Rahvas on sellele jäädavalt lõpu teinud. See aga, mis te näitate, pöörate ringi igasuguseid tähti, see on, vabandage, — lapsemäng, mitte rohkem. Ja ma ei saa hästi aru — kuhu te kõige sellega sihite? Te rääkige mulle lihtsamalt ja lühemalt. Mina pole junkrukoolis õppinud ega ole väga suur kirjatark, kuigi olin ohvitser. Kui ma haritum oleksin, ei istuks ma võibolla teiega siin saarel nagu suurvee läbi äralõigatud võsahunt,» lõpetas ta häälega, milles selgesti kostis kahetsust.

«See pole tähtis,» ütles Kaparin kiiresti. «Pole tähtis, kas te usute jumalat või mitte. See on teie veendumuste, teie südametunnistuse asi. Niisamuti pole tähtsust ka sellel, kas te olete monarhist või Asutava Kogu pooldaja või lihtsalt omariikluse alusel seisev kasakas. Tähtis on, et meid ühendab ühtne suhtumine nõukogude võimusse. Kas olete sellega nõus?»

«Edasi.»

«Meie panime oma võidulootused kasakate üldise ülestõusu peale, eks ole? Aga kaotasime mängu. Nüüd peab sellest olukorrast välja rabelema. Bolševikkudega võib võidelda ka pärast ja mitte ainult mingisuguse Fomini juhtimisel. Praegu on tähtis oma elu alal hoida, sellepärast ma panengi teile ette liitu.»

«Mis liitu? Kelle vastu?»

«Fomini vastu.»

«Ma ei mõista.»

«Kõik on väga lihtne. Ma kutsun teid kaaslaseks ...» Kaparin oli märgatavalt erutatud ja kõneles juba katkendlikult hingates: «Meie teiega tapame selle kolmiku ja läheme Vjošenskajasse, arusaadav? See päästab meid. See teene nõukogude võimu ees vabastab meid karistusest. Me elame! Kas mõistate, elame!... Päästame endale elu! Iseenesest mõistetav, et me tulevikus, kui tuleb soodus juhus, bolševike vastu välja astume. Aga siis, kui on tõsine asi, mitte niisugune avantüür nagu selle õnnetu Fominiga. Olete nõus? Pidage silmas, et see on ainuke väljapääs meie lootusetust olukorrast, ja seejuures hiilgav väljapääs.»

«Aga kuidas seda teha?» küsis Grigori, sisemiselt värisedes nõrdimusest, kuid kõigest jõust püüdes varjata teda haaranud tunnet.

«Ma olen kõik läbi mõtelnud: me teeme seda ööse1, külma relvaga, järgmisel ööl tuleb see kasakas, kes varustab meid toiduainetega, me sõidame üle Doni, — see ongi kõik. Geniaalselt lihtne, ja mitte mingisuguseid kavalusi!»

Teeseldud heasüdamlikkusega naeratades ütles Grigori:

«See on vahva! Aga ütelge, Kaparin, kui te hommikul tahtsite külasse minna end soojendama ... Siis mõtlesite minna Vjoškisse? Kas Fomin taipas teie mõtteid õigesti?»

Tähelepanelikult vaatas Kaparin heasüdamlikult naeratavale Grigorile ja naeratas ise, pisut hämmeldunult ja nukralt.

«Otsekoheselt öelda — jah. Teate, kui küsimuses on omaenda nahk, siis ei hoolita palju abinõude valikust.»

«Oleksite meid ära andnud?»

«Jah,» tunnistas Kaparin ausalt. «Aga teid isiklikult oleksin ma püüdnud ebameeldivuste eest kaitsta, kui teid oleks siin saarel kinni võetud.»

«Aga miks teie üksi meid ei tapnud? Öösel oleks kerge olnud seda teha.»

«Risk. Pärast esimest pauku oleksid teised . . .»

«Pane sõjariistad maha!» ütles Grigori end valitsedes, nagaani välja tõmmates . . . «Pane maha, muidu tapan su kohapeal! Ma tõusen kohe püsti, varjan sind seljaga, et Fomin ei näeks, ja sina viskad nagaani mu jalgade ette. Noh? Ära mõtle lasta! Tapan su esimese liigutuse juures.»

Kaparin istus, surnukahvatuks muutudes.

«Ärge tapke mind!» sosistas ta, vaevaga valgeid huuli liigutades.

«Ei tapa. Aga sõjariistad võtan ära.»

«Te annate mu välja . . .»

Mööda Kaparini habetunud põski veeresid pisarad. Grigori krimpsutas jäleduse ja haleduse pärast nägu, kõrgendas häält:

«Viska nagaan maha! Ei anna sind välja, kuigi peaks seda tegema! No küll sa oled ikka näru, nagu välja tulit! Täielik näru!»

Kaparin viskas revolvri Grigori jalgade ette.

«Aga brauning? Anna ka brauning siia. Ta on sul frentši rinnataskus.»

Kaparin võttis välja ja viskas maha niklist läikiva brauningu, kattis näo kätega. Ta nuttis, kogu kehast võpatledes.

«Jäta järele, lurjus!» ütles Grigori järsult, vaevaga surudes alla soovi seda inimest lüüa.

«Te annate mu ära . . . Ma olen kadunud.»

«Ma ütlesin sulle, et ei. Aga niipea kui saarelt ära sõidame — kao iga nelja tuule poole. Säherdusena pole sind kellelegi vaja. Otsi endale ise varju.»

Kaparin võttis käed näo eest. Tema märg punane nägu paistetanud silmadega ja väriseva alumise lõualuuga oli kohutav.

«Miks te siis . . . Miks te minult siis relvad ära võtsite?» küsis ta kogeldes.

Grigori ütles vastumeelselt:

«Selleks, et sa mulle selga ei tulistaks. Teilt, õpetatud inimestelt, võib kõike oodata . . . Ise aina rääkis veel mingisugusest sõrmest, tsaarist, jumalast . . .Küll sa oled ikka libe inimene . . .»

Ilma et ta oleks Kaparinile vaadanud, hakkas Grigori, aeg-ajalt sülitades, pikkamisi laagrikoha poole minema.

Sterljadnikov õmbles piginööriga kokku sadula kõhualuse-rihma, vilistas tasakesi omaette. Fomin ja Tšumakov lamasid hobusetekil ja mängisid, nagu harilikult, kaarte.

Fomin heitis Grigorile lühikese pilgu, küsis:

«Mis ta sulle rääkis? Millest oli jutt?»

«Kaebas elu üle . . . Lobises niisama, tea mis . . .»

Grigori pidas lubadust — ei reetnud Kaparinit. Õhtul aga võttis märkamatult Kaparini püssist luku välja, peitis ära. «Kurat teda teab, mis ta öösel võib ette võtta . . .» mõtles ta magama heites.

Hommikul äratas teda Fomin. Alla kummardudes küsis tasa:

«Kas sina võtsid Kaparinilt sõjariistad ära?»

«Mis? Missugused sõjariistad?» Grigori ajas end üles, sirutas vaevaga õlgu.

Ta oli uinunud alles enne päevatõusu ja oli koidu ajal tugevasti külmetanud. Tema sinel, papaaha, saapad — kõik oli märg päikesetõusul mahalangenud udust.

«Ma ei leia tema sõjariistu. Kas sina võtsid ära? Ärka ometi, Melehhov!»

«Noh, mina. Milles on asi?»

Fomin läks vaikides eemale. Grigori tõusis, raputas sinelit. Tšumakov valmistas läheduses pruukosti: ta uhtis üle laagri ainukese kausi, — leivapätsi vastu rinda surudes lõikas neli ühesugust viilukat, valas kruusist piima kaussi, ja peenendanud tüki kõva hirsiputru, vaatas Grigorile.

«Küll sa magasid täna hommikul kaua, Melehhov. Vaata, kus päike juba on!»

«Kellel südametunnistus puhas, see magab alati hästi,» ütles Sterljadnikov, puhtaks pestud puulusikaid sinelihõlmasse kuivatades. «Aga vaat Kaparin ei maganud terve öö, aina viskles . . .»

Sõnatult naeratades vaatas Fomin Grigorile.

«Asuge einet võtma, röövlikesed!» pani Tšumakov ette.

Tema ammutas esimesena lusikaga piima, haukas ära tubli poole leivaviilukast. Grigori võttis oma lusika, tähelepanelikult kõigile vaadates küsis:

«Kus Kaparin on?»

Fomin ja Sterljadnikov sõid vaikides, Tšumakov vaatas teraselt Grigorile ja vaikis samuti.

«Kuhu te Kaparini panite?» küsis Grigori, tumedalt aimates seda, mis oli juhtunud öösel.

«Kaparin on nüüd kaugel,» vastas Tšumakov, rahulikult naeratades. «Tema ujus Rostovi poole. Küllap nüüd õõtsub juba Ust-Hopjori läheduses... Näe, seal ripub tema poolkasukas.»

«Kas tõesti tapsite?» küsis Grigori, vaadanud vilksamisi Kaparini poolkasukale.

Seda oleks võinud ka küsimata jätta. Niigi oli kõik selge, aga ta küsis millegipärast. Temale ei vastatud kohe, ja ta kordas küsimust.

«No muidugi tapsime,» ütles Tšumakov ja kattis ripsmetega hallid, naiselikult ilusad silmad. «Mina tapsin. Mul on juba niisuke amet — tappa inimesi...»

Grigori vaatas talle tähelepanelikult otsa. Tšumakovi tõmmu, punapõseline ja puhas nägu oli rahulik ja isegi lõbus. Valkjad, kullaka varjundiga vurrud paistsid päevitunud näol teravalt välja, kriipsutades alla kulmude ja tagasikammitud juuste tumedat värvingut. See Fomini jõugu teeneline timukas oli välimuselt tõesti ilus ja malbe... Ta pani lusika presendile, pühkis vurre käeseljaga, ütles:

«Täna Jakov Jefimõtšit, Melehhov. Tema oli see, kes päästis su hingekese, muidu ujuksid sinagi ühes Kapariniga praegu Donis...»

«Mille eest siis?»

Aeglaselt, pausidega hakkas Tšumakov kõnelema:

«Kaparinil tuli, nagu näha, tahtmine alla anda, kõneles sinuga eile kaua millestki... Noh, meie Jakov Jefimõtšiga otsustasimegi ta ära koristada, et ei juhtuks õnnetust. Kas võib talle kõik jutustada?» Tšumakov vaatas küsivalt Fominile otsa.

See noogutas jaatavalt pead, ja hammastega kriginal pehmeks keemata hirsiteri peenendades jätkas Tšumakov jutustust:

«Mina panin õhtul tammehalu valmis ja ütlen Jakov Jefimõtšile: «Ma teen neile mõlemale, nii Kaparinile kui Melehhovile öösel lõpu.» Aga tema ütleb, et: «Kaparinile tee lõpp, aga Melehhovile ei maksa.» Selle peale leppisimegi kokku. Ma valvasin, millal Kaparin uinub, kuulen — ka sina magad, norskad tasakesi. Noh, roomasin juurde ja virutasin haluga pähe. Ei siputanud meie staabikapten enam jalgagi! Sirutas end nii magusalt — ja lõpetas elu... Otsisime ta tasakesi läbi, pärast võtsime jalust ja kätest, kandsime kaldale, võtsime saapad, frentši, poolkasuka maha — ja vette. Aga sina magad edasi, ei aima uneski midagi... Surm oli sulle täna öösi lähedal, Melehhov! Seisis sinu peatsis. Kuigi Jakov Jefimõtš ütles, et sind mitte puutuda, mõtlesin mina: «Millest võisid nad päeval kõnelda? See on rämps lugu, kui viiest hakkavad kaks teistest eemale hoidma, saladusi pidama...» Hiilisin sinu juurde ja tahtsin sulle juba mõõgaga virutada, sest muidu — mõtlen — anna talle haluga, aga temal, kuradil, on tugev jõud, kargab püsti ja hakkab laskma, kui ma teda kohe korraga uimaseks ei löö!...» Noh, jälle rikkus Fomin mul kogu asja ära. Astus juurde ja sosistab: «Ära puutu teda, tema on meie mees, teda võib usaldada.» Nii või teisiti, ja siis ei saanud me ka aru, kuhu olid Kaparini sõjariistad jäänud. Nii läksingi sinu juurest ära. No küll sa magasid kõvasti, ei aimanud õnnetust!»

Grigori vastas rahulikult:

«Ja ilmaaegu oleksid tapnud, tola. Mina ei mänginud Kapariniga kokku.»

«Aga miks on siis tema sõjariistad sinu käes?»

Grigori naeratas:

«Ma võtsin püstolid tal juba päeval käest ära, püssiluku aga võtsin õhtul välja, peitsin higisõba alla.»

Ta jutustas eilsest kõnelusest Kapariniga ja tema ettepanekust.

Fomin küsis rahulolematult:

«Miks sa siis eile sellest ei rääkinud?»

«Hakkas kahju temast, va ilasest kuradist,» tunnistas Grigori avameelselt.

«Ah, Melehhov, Melehhov!» hüüdis siiralt imestunud Tšumakov. «Sa pane kahjutunne sinnasamasse, kuhu panid Kaparini püssi luku, — peida ta higisõba alla, muidu ta viib su hätta!»

«Sa ära mind õpeta. Niipalju kui sina, tean ma ammugi,» ütles Grigori külmalt.

«Milleks mul sind õpetada? Aga vaat kui ma oleksin öösel, sellesama sinu kahjutunde pärast, sinu, asja ees, teist taga, teise ilma toimetanud, — mis siis?»

«Olekski päris paras olnud,» vastas Grigori pärast järelemõtlemist tasa. Ja lisas juurde, rohkem enda kui teiste jaoks: «Ilmsi on hirmus surma vastu võtta, aga unes on see vist kerge . . .»

15

Aprilli lõpus sõitsid nad öösel paadiga üle Doni. Rubežnõis ootas neid kaldal noor kasakas Nižne-Krivskoi külast — Aleksandr Koševjov.

«Mina tulen teiega, Jakov Jefimõtš. On ära tüüdanud kodus elada,» ütles ta Fominit teretades.

Fomin müksas Grigorit küünarnukiga, sosistas:

«Näed? Ma rääkisin ju . . . Ei jõudnud veel õieti saarelt ülegi tulla, ja vaata — rahvas juba siin! See on minu tuttav, vahva kasakas. Hea märk! Tähendab, asjast saab asja!»

Hääle järgi otsustades naeratas Fomin rahulolevalt. Ta rõõmustas ilmselt uue kaaslase ilmumise üle. Nende õnnestunud ülesõit ja see, et kohe liitus nendega veel üks mees, — see kõik julgustas teda ja tiivustas uute lootustega.

«Sul on peale püssi ja nagaani ka veel mõõk ja binokkel?» kõneles ta rahulolevalt, pimeduses Koševjovi relvastust silmitsedes, kobades. «Vaat see on kasakas! Kohe näha, et tõeline kasakas, puhtavereline!»

Fomini nõbu sõitis kalda äärde vankriga, mille ette oli rakendatud tilluke hobune.

«Pange sadulad vankrisse,» ütles ta poolvaljusti. «Ja rutake, jumala pärast, sest aeg pole enam varajane, ja ka tee pole meil lühike . . .»

Ta närvitses, kiirustas Fominit, see aga, pääsenud saarelt minema ja tundes jalge all koduküla kindlat maad, oleks juba heameelega tahtnud korraks kojugi sisse astuda ja tuttavaid külamehi külastada . . .

Koidu eel valisid nad hobusekarjast Jagodnoje küla juures parimad hobused, saduldasid need. Karja hoidvale vanamehele ütles Tšumakov:

«Vanaisa, ära liiga kurvasta hobuste pärast. Nad pole head sõna väärt, ja me sõidame neil õige raasuke — nii pea kui leiame paremad, saadame need omanikkudele tagasi. Kui küsitakse, et kes hobused ära viis? — siis ütle: Krasnokutskaja staniitsa miilits võttis ära. Las peremehed lähevad sinna . . . Me ajame jõuku taga, nii ütlegi!»

Fomini nõoga jätsid nad hüvasti, kui olid maanteele välja jõudnud, siis pöörasid vasakule ja kihutasid kõik viiekesi hoogsas traavis edelasse. Kuskile Meškovskaja staniitsa lähedusse oli kuulu järgi neil päevil ilmunud Maslaki jõuk. Sinna suunduski Fomin, kes oli otsustanud ühineda.

Maslaki jõugu otsinguil sõitsid nad kolm ööpäeva ringi mööda parema kalda stepiteid, hoidudes kõrvale suurtest küladest ja staniitsadest. Taurialaste asulais, mis piirnesid Karginskaja staniitsa maadega, vahetasid nad oma viletsad hobusekronud rammusate ja kergejalgsete tauria hobuste vastu.

Neljanda päeva hommikul, kui nad olid Veži küla läheduses, silmas Grigori esimesena kaugel kurul ratsaväe rännakkolonni. Mitte vähem kui kaks eskadroni läks mööda teed, ees ja külgedel aga liikusid väikesed ratsapatrullid.

«See on kas Maslak või . . .» Fomin tõstis binokli silmade ette.

«Või hoopis midagi muud,» ütles Tšumakov pilkavalt. «Sa vaata hoolega, Jakov Jefimõtš, sest kui need on punased, siis peame ümber pöörama, ja hästi ruttu!»

«Kes kurat neid siit seletab!» ütles Fomin meelepahaga.

«Vaadake! Nad nägid meid ära! Patrull kihutab siia!» hüüdis Sterljadnikov.

Neid oli tõepoolest nähtud. Paremal pool liikuv patrullsalk pööras järsult ja suundus traavi nende poole. Fomin

pistis binokli kähku vutlarisse, aga Grigori kallutus naeratades sadulast, võttis Fomini hobusel suu äärest kinni.

«Ära rutta! Laseme nad lähemale tulla. Neid on ainult kaksteist meest. Silmitseme neid hoolega, ja kui vaja, võib minema kihutada. Meil on puhanud hobused, mida's sa ehmusid? Vaata binokliga!»

Kaksteist ratsanikku tulid lähemale, suurenedes iga minutiga. Noore rohuga kaetud künka rohelisel taustal olid nende kogud juba selgesti nähtavad.

Grigori ja teised vaatasid kannatamatult Fominile. Tema binoklit hoidvad käed värisesid kergelt. Ta silmitses nii suure pingutusega, et mööda päikese poole pööratud põske veeres pisar.

«Punased! Mütside peal on tähed! . . .» hüüdis Fomin viimaks kõlatult ja pööras hobuse ümber.

Algas kihutamine. Neile järele kõlasid harvad üksikud paugud. Versta neli kappas Grigori Fomini kõrval, aeg-ajalt tagasi vaadates.

«Nüüd siis ühinesimegi! . . .» ütles ta pilkavalt.

Fomin vaikis rõhutult. Hobust veidi tagasi hoides hüüdis Tšumakov:

«Tuleb küladest mööda lasta! Läki Vjošenskaja hobustekarjamaale, see on hästi kõrvaline koht!»

Veel mõni verst metsikut kihutamist, ja hobused ütlevad üles. Nende väljasirutatud kaeltel oli esile tunginud vahune higi, olid tekkinud sügavad pikuti-voldid.

«Peab tasemini sõitma! Hoidke natuke tagasi!» kommandas Grigori.

Kaheteistkümnest ratsanikust nende taga olid järel veel ainult üheksa, teised olid maha jäänud. Grigori mõõtis silmadega neid lahutavat vahemaad, hüüdis:

«Seis! Tulistame neid! . . .»

Kõik viis läksid üle traavile, jalastusid sõidu peal ja võtsid püssid kätte.

«Hoia ratsuteid! Äärmisele vasakult algsihikuga . . . tuld!»

Nad tulistasid igaüks pidemetäie välja, tapsid ühe punaarmeelase all hobuse ja hakkasid jälle tagaajajate eest põgenema. Neid jälitati vastu tahtmist. Aeg-ajalt tulistati kauge maa pealt, siis jäid tagaajajad hoopis maha.

«Tarvis hobuseid joota, seal on tiik,» ütles Sterljadnikov, nuudiga eemal sinendavale stepitiigi viirule osutades.

Nüüd sõitsid nad juba sammu, tähelepanelikult vastutulevaid lohke ja orgusid silmitsedes, püüdes liikuda edasi nii, et neid varjaksid maastiku ebatasasused ja kurrud.

Nad jootsid tiigis hobuseid ja liikusid siis jälle edasi, algul sammu, veidi aja pärast traavi. Keskpäeval peatusid nad hobuste söötmiseks sügava nõo veerul, mis põiki steppi läbis. Fomin käskis Koševjovil minna jalgsi lähimale kurgaanile, heita seal peitu ja toimetada vaatlust. Kui kuskil stepis ilmusid ratsanikud, pidi Koševjov signaali andma ja viivitamatult hobuste juurde jooksma.

Grigori kammitses oma hobuse, laskis sööma, ise aga valis siinsamas lähedal, nõlvakul, kuivema koha ja heitis pikutama.

Noor rohi oli siin, nõo päikesepoolsel küljel, kõrgem ja tihedam. Päikesest soojendatud mustmulla mage hõng ei suutnud summutada äraõitsevate stepikannikeste ülipeent aroomi. Nad kasvasid mahajäetud söödil, tungisid esile mesika-kuivade varte vahelt, laotusid värvilise mustrina mööda ammuse põllupeenra ääri, ja isegi ränikõval puutumatul pinnal vaatasid luitunud kulu seest maailma nende sinised, lapselikult puhtad silmad. Kannikesed olid lõpetamas neile määratud eluiga selles metsikus ja avaras stepis, nende asemele aga kerkisid juba nõo veerul, soolakuil, muinasjutuliselt eredad tulbid, asetades päikese kätte oma tulipunaseid, kollaseid ja valgeid õiekarikaid, ja lillede erisuguseid lõhnu segades kandis tuul neid laiali kaugele steppi.

Põhjapoolsel järsult varisenud nõlval lebasid alles järsaku varjus lumelademed, millest immitses niiskust. Neist õhkus külma, aga see külm kriipsutas veel teravamalt alla äraõitsevate kannikeste aroomi, ebaselget ja nukrat, nagu mälestus millestki kallist ja ammumööduvust . . .

Grigori lebas, jalad laiali, toetudes küünarnukkidele, ja vaatles ahnete silmadega päikeseudusse mässitud steppi, kaugel künkaharjal sinendavaid valvekurgaane, helklevat virvendavat sondu nõlva piiril. Hetketi sulges

ta silmad ja kuulis lõokeste lähedast ja kauget laulu, söövate hobuste kerget astumist ja puristamist, suuraudade kõlinat ja tuule kahisemist noores rohus ... Teda valdas kummaline loobumuse ja rahunemise tunne, kui ta end nii kogu kehaga vastu kõva maad surus. See oli talle ammust ajast tuttav tunne. See tuli alati pärast läbielatud ärevust, ja siis nägi Grigori kõike ümbritsevat kuidagi uutviisi. Ta nägemine ja kuulmine otsekui teravnesid, ja kõik, mis varem oli möödunud märkamatult, köitis pärast läbielatud erutust tema tähelepanu. Võrdse huviga jälgis ta praegu niihästi raudkulli undavat viltust lendu, kes mingit tillukest sirku taga ajas, kui ka musta sitika pikaldast liikumist, kes vaevaga ületas vahemaad tema, Grigori laialiasetatud küünarnukkide vahel, ja punamusta tulbi kerget õõtsumist, mida tuul pisut hällitas ja mis säras eredas tütarlapselikus ilus. Tulp kasvas üsna ligidal, sisselangenud ümiseja-uru äärel. Tarvitses ainult käsi välja sirutada, et teda noppida, kuid Grigori lebas liikumatult, vaikse ihalusega imetledes õit ja varre tugevaid lehti, mis kiivalt säilitasid oma kurdudes hommikuse kaste vikerkaarevärvilisi tilku. Siis pööras ta pilgu ära ja, ilma et oleks midagi mõtelnud, jälgis kaua kulli, kes lendas laotuse all, muistse surnud linnusega sarnanevate mahajäetud ümiseja-urgude kohal ...

Paari tunni pärast istusid nad uuesti hobuste selga, püüdes jõuda ööseks Jelanskaja staniitsa tuttavate külade juurde.

Punaarmeelaste patrull oli vististi telefoni teel nende edasiliikumisest teatanud. Kui nad Kamenka alevisse sisse sõitsid, hakkasid neile kuskilt jõe tagant paugud vastu plaksuma. Kuulide laulev vilin sundis Fominit kõrvale pöörama. Tule all kihutasid nad alevi serva pidi edasi ja jõudsid varsti Vjošenskaja staniitsa hobusekarjatamismaadele. Topkaja Balka küla taga katsus väike miilitsasalk neid kinni püüda.

«Sõidame vasakult poolt ringi,» pani Fomin ette.

«Lähme rünnakule,» ütles Grigori kindlalt. «Neid on üheksa meest, meid viis. Murrame läbi!»

Teda toetasid Tšumakov ja Sterljadnikov. Paljastanud mõõgad, lasksid nad väsinud hobused kerges galopis minema. Sadulast maha tulemata avasid militsionäärid

tiheda tule, pärast aga sõitsid eemale, ilma et oleksid rünnakut vastu võtnud.

«See on nõrk komando. Nad on meistrid protokolle kirjutama, aga tõsiselt võitlema on nad kehvad!» hüüdis Košeljov pilkavalt.

Kui neid jälitavad militsionäärid peale suruma hakkasid, eemaldusid Fomin ja teised vastu tulistades idasse, eemaldusid nagu hundid, keda hurdad taga ajavad: vahel harva vastu nähvates ja peaaegu mitte peatudes. Ühel tulevahetusel sai Sterljadnikov haavata. Kuul tungis tal läbi vasaku jala marja, riivates luud. Sterljadnikov oigas jalga läbistanud valu pärast, ütles kahvatades:

«Tabasid jalga ... Ja ikka sellessesamasse, vigasesse ... Vaat kus lurjused, ah?»

End tagasi heites pahvatas Tšumakov täiest kõrist naerma. Ta naeris nii, et tal pisarad silma tulid. Tema käele toetuvat Sterljadnikovi hobuse selga aidates võpatles ta ikka veel naerust, kõneles:

«No kuidas nad seda ometi oskasid valida? Nad sihtisid meelega sinna ... Näevad — kihutab mingisugune lombak, võtame õige kätte, mõtlevad, ja laseme tal selle jala täitsa puruks ... Oh, Sterljadnikov! Oh, naera end surnuks! ... Jalg läheb ju veel vaksa võrra lühemaks ... Kuidas sa siis nüüd tantsima hakkad? Mul tuleb nüüd sinu jala jaoks arssinasügavune auk kaevata ...»

«Jää vait, va lobasuu! Mul on muud muret kui sind kuulata! Jää jumala pärast vait!» palus Sterljadnikov, valu pärast nägu krimpsutades.

Pool tundi hiljem, kui nad ühest steppi läbistavaist loendamatuist orgudest hakkasid välja tõusendikule sõitma, palus ta:

«Peame korraks kinni, ootame natuke ... Ma pean haava kuidagi kinni panema, terve saabas on verd täis jooksnud ...»

Nad peatusid. Grigori hoidis hobuseid, Fomin ja Košeljov andsid harvu pauke kauguses terendavate militsionääride pihta. Tšumakov aitas Sterljadnikovil jalga lahti võtta.

«Verd on tõesti palju jooksnud ...» ütles Tšumakov nägu krimpsutades ja valas saapast punase lõga välja.

Ta tahtis verest märja püksisääre mõõgaga lõhki lõigata, aga Sterljadnikov polnud nõus.

«Püksid on mul head, pole mõtet neid lõhkuda,» ütles ta ja toetus kätega maha, tõstis haavatud jala üles. «Tõmba püksisäär maha, aga ettevaatlikult.»

«Kas sul sidet on?» küsis Tšumakov taskuid kobades.

«Milleks kuradiks mul seda sidet vaja? Saan ilma selletagi läbi.»

Sterljadnikov silmitses tähelepanelikult haava sealt, kus kuul oli väljunud, siis võttis hammastega padrunist kuuli välja, puistas peopesale püssirohtu ja segas seda kaua mullaga, mille oli enne süljega niisutanud. Ta määris haava mõlemad avaused ohtrasti poriga kokku ja lausus rahulolevalt:

«See on äraproovitud asi! Haav kuivab ära ja kahe päeva pärast kasvab kinni nagu koeral.»

Kuni Tširini nad peatust ei teinud. Militsionäärid püsisid taga aupaklikus kauguses, ja ainult harva kostis sealt üksikuid pauke. Fomin vaatas tihti tagasi, kõneles:

«Peavad meid eemalt silmas... Ei tea, kas ootavad mujalt toetust või? Ega nad muidu niisama me kannul püsi...»

Visloguzovi külas sõitsid nad koolme kaudu läbi Tširi jõe, tõusid sammu laugele künkale. Hobused olid viimse võimaluseni väsinud. Allamäge sõitsid nad nendel kuidagiviisi kerget traavi, mäkke aga talutasid ratsuteidpidi, kätega pühkides hobuste märgadelt külgedelt ja laudjatelt värisevaid vahukampu.

Fomini oletused läksid täide: versta viis Visloguzovskist eemal hakkasid neile järele jõudma seitse meest värskeil, väledalt jooksvail hobustel.

«Kui nad meid ikka edasi nii käest kätte annavad — siis on meil lõpp!» ütles Koševljov süngelt.

Nad sõitsid silmalt mööda steppi, kordamööda tagasi tulistades: seni kui kaks meest rohus lebades tulistasid, — sõitsid teised sülda kakssada eemale, jalastusid ja hoidsid vaenlast tule all, andes esimesele kahele võimaluse umbes nelisada sülda edasi sõita, maha heita ja tulistamiseks valmistuda. Nad tapsid või haavasid raskelt ühe militsionääri, teise all tapsid hobuse. Varsti

tapeti hobune ka Tšumakovi all. Ta jooksis Koševljovi hobuse kõrval, jalusest kinni hoides.

Varjud muutusid pikemaks. Päike kaldus loojaku poole. Grigori pani ette koos püsida ja nad sõitsid kõik salgana sammu edasi. Nende kõrval kõndis Tšumakov. Siis silmasid nad künkal kahehobusevankrit, pöörasid tee poole. Hobuseajaja, elatanud habemik kasakas, kihutas hobused nelja minema, aga paugud sundisid teda peatuma.

«Tapan lurjuse! Küll ta siis teab, kuidas ära joosta...» pigistas Koševljov läbi hammaste, teistest ette tungides, hobust kõigest jõust nuudiga parkides.

«Ära puutu teda, Saška, ma ei luba!» hoiatas Fomin ja hüüdis juba eemalt: «Võta hobused eest lahti, ätt, kas kuuled? Võta lahti, kui elu armas on!»

Ilma vanamehe nutuseid palveid kuulamata päästsid nad ise trengid lahti, võtsid hobustel leid ja rangid maha, viskasid neile väledasti sadulad peale.

«Jätke vähemalt ükski enda omadest asemele!» palus vanamees nuttes.

«Aga kas sa vastu lõugu ei taha saada, vana põrguline!» küsis Koševljov. «Meil on hobuseid enestel vaja! Täna issandat jumalat, et ellu jäid...»

Fomin ja Tšumakov istusid värskete hobuste selga. Kuuele ratsanikule, kes neile järgnesid, liitusid varsti veel kolm.

«Peab hobustele säru tegema! Laske sõitu, poisid!» ütles Fomin. «Kui me õhtuks Krivskoi orgudesse jõuame, siis oleme pääsnud...»

Ta sähvas oma hobustele nuudiga, kappas ette. Vasakul temast jooksis lühikese ratsme otsas teine hobune. Hobusekapjadega maha lõigatud, lendasid igasse külge tulpide erepunased pead nagu suured veretilgad. Fomini taga kappav Grigori vaatas neile punastele pritsmetele ja sulges silmad. Tal hakkas millegipärast pea pööritama ja tuttav terav valu tõusis südamesse...

Hobused jooksid viimse jõuga. Ka inimesed olid lakkamatust kihutamisest ja näljast väsinud. Sterljadnikov kõikus juba sadulas ja oli valge nagu sein. Ta oli kaotanud palju verd. Teda piinasid janu ja iiveldus. Ta sõi veidi kuivanud leiba, aga läks kohe oksele.

Videvikus sõitsid nad Krivskoi küla läheduses stepist tagasituleva karja sekka, lasksid viimast korda mõned paugud jälitajate pihta ja nägid rõõmuga, et tagaajajad jäävad maha. Üheksa ratsanikku sõitsid eemal kokku, pidasid nähtavasti millegi üle nõu, siis pöörasid tagasi.

Krivskoi külas viibisid nad Fomini tuttava kasaka juures kaks ööpäeva. Peremees elas jõukalt ja võttis nad hästi vastu. Pimedasse küüni pandud hobused ei jõudnud kaeru ära süüa ja olid end teise päeva lõpuks hullumeelsest kihutamisest täielikult välja puhanud. Mehed olid kordamööda hobuste juures valves, magasid reastikku jahedas ämblikuvõrkudega kaetud aganikus ja sõid nii palju kui sisse mahtus, tehes tasa kõigi saarel poolnäljas veedetud päevade eest.

Külast oleks võinud lahkuda juba teisel päeval, aga neid pidas kinni Sterljadnikov: tema haav oli valutama hakanud, hommikuks oli ilmunud selle äärtele puna, õhtuks aga paistetas jalg üles ja haige kaotas meelemärkuse. Teda piinas janu. Kogu öö, niipea kui talle teadvus tagasi tuli, palus ta vett, jõi ahnelt, palju korraga. Öö jooksul jõi ta ära peaaegu pangetäie vett, aga tõusta ei suutnud enam isegi teiste abiga — iga liigutus tekitas talle ägedat valu. Ta urineeris, ilma et oleks maast tõusnud, ja oigas lakkamatult. Ta kanti aganiku kaugemasse nurka, et oigeid nii väga kuulda poleks, aga see ei aidanud. Ta oigas vahel väga valjusti, ja kui teadvus temast lahkus, siis karjus sonides valjusti ja seosetult.

Tuli ka tema juures valve sisse seada. Talle anti vett, niisutati hõõguvat otsaesist ja suleti kätega või mütsiga suu, kui ta liiga valjusti oigama või jampsima hakkas.

Teise päeva lõpul tuli Sterljadnikov meelemärkusele ja ütles, et tal on parem.

«Millal te siit ära sõidate?» küsis ta Tšumakovilt, kelle ta oli sõrmeviipega enda juurde kutsunud.

«Täna öösel.»

«Mina sõidan ka. Ärge mind jumala pärast siia maha jätke!»

«Kuhu sa kõlbad?» ütles Fomin poolvaljusti. «Sa ei saa end ju liigutadagi.»

«Kuidas — ei saa? Vaata!» Sterljadnikov ajas end jõupingutusega üles ja heitis kohe jälle pikali.

Tema nägu põles, otsaesisel oli higi peente piiskadena esile tunginud.

«Võtame kaasa,» ütles Tšumakov kindlalt. «Võtame, ära karda, palun! Ja pühi pisarad ära, sa pole naine.»

«See on higi,» sosistas Sterljadnikov tasa ja tõmbas mütsi silmadele . . .

«Jätaksime su küll heameelega siia, aga peremees pole nõus. Ära karda, Vassili! Su jalg paraneb ära ja me maadleme veel sinuga ning uhume kasatšokki. Miks sa norgu jäid, noh? Oleks vähemalt tõsine haavgi, aga see on niisama, tühi puru!»

Teiste kohtlemises alati karm ja toorevõitu Tšumakov ütles seda nii sõbralikult, tema hääles kõlasid nii võitvalt pehmed ja südamlikud noodid, et Grigori imestusega talle otsa vaatas.

Külast sõitsid nad välja veidi enne päevatõusu. Sterljadnikov asetati vaevaga sadulasse, aga iseseisvalt istuda ta ei suutnud, vajus kord ühele, kord teisele poole. Tšumakov sõitis kõrval, parema käega tema ümbert kinni hoides.

«Vaat kus koorem kaelas . . . Ta tuleb maha jätta,» sosistas Fomin, Grigori kõrvale asudes, kurvalt pead vangutades.

«Surmata?»

«Noh, aga mis teha, poputada teda? Kuhu me temaga jõuame?»

Nad sõitsid kaua sammu, vaikisid. Tšumakovi asendas Grigori, siis Koševjov.

Päike tõusis. All Doni kohal kobrutas ikka veel udu, künkal aga olid stepiavarused juba läbipaistvad ja selged, ja taevavõlv, mille kiirdpunkti oli tardunud sulgpilvekesi, muutus iga hetkega aina sinisemaks. Rohul lebas hõbebrokaadina paks kaste, ja seal, kus hobused läbi läksid, jäi tume voolav jälg. Ainult lõokesed häirisid stepi kohal laotuvat suurt ja heldet vaikust.

Sterljadnikov, kelle pea tahtetult rappus hobusesammude taktis, ütles tasa:

«Oh, küll on raske!»

«Ole vait!» katkestas teda Fomin jämedalt. «Meil pole ka kergem sinuga jahtida!»

Hetmani tee läheduses tõusis hobuste jalge alt küünlana õhku väike trapp. Tema tiibade peenike tärisev vilin äratas Sterljadnikovi teadvusetusest.

«Vennad, võtke mind hobuse seljast maha...» palus ta.

Košeljov ja Tšumakov võtsid ta ettevaatlikult sadulast, panid märjale rohule.

«Las me vaatame vähemalt, mis sinu jalaga on. Noh, tee püksid lahti!» ütles Tšumakov, maha kükitades.

Sterljadnikovi jalg oli kohutavalt paistetanud, oli täitnud kogu avara püksisääre, tõmmanud selle ilma ainsa voldita pingule. Tumelilla varjundi omandanud nahk oli kuni puusani läikiv ja kaetud tumedate, kompamisel sametistena tunduvate laikudega. Samasugused laigud, ainult heledama värvinguga, olid ilmunud ka tõmmule, sügavale lohkuvajunud kõhule. Haavast, püksте külge kuivanud pruunikast verest tuli juba halba roiskumislehka, ja Tšumakov uuris oma sõbra jalga, nina sõrmedega kinni pigistades, nägu krimpsutades ja kurku tõusvat iiveldust vaevaga tagasi hoides. Siis vaatas ta tähelepanelikult Sterljadnikovi langetatud siniseile laugudele ja vahetas pilgu Fominiga, ütles:

«Paistab sedamoodi, et põle on sisse löönud... Ja-a-ah... Sinu asjad on halvasti, Vassili Sterljadnikov... Päris rämpsusti kohe!... Eh, Vasja, Vasja, kuidas see sul ometi niiviisi läks...»

Sterljadnikov hingas lühidalt ja kiiresti ega lausunud sõnagi. Fomin ja Grigori jalastusid nagu komando järgi, astusid tuulepealsest küljest haavatu juurde. Ta lamas veidi aega, siis tõusis kätele toetudes istukile, vaatas kõigile tuhmide ja oma loobumuses karmide silmadega.

«Vennad! Surmake mind... Minust pole enam elulooma... Olen ära väsinud, ei suuda enam...»

Ta heitis uuesti selili ja sulges silmad. Fomin ja kõik teised teadsid, et niisugune palve pidi tulema, olid seda oodanud. Košeljovile lühidalt silma pilgutanud, pöördus Fomin ära, see aga võttis ilma vastu vaidlemata õlalt püssi. «Lase!» — enam aimas kui kuulis ta, eemaleläinud Tšumakovi huultele vaadates. Aga Sterljadnikov avas uuesti silmad, ütles kindlalt:

«Lase siia,» ta tõstis käe ja osutas sõrmega endale ninajuurele. «Et korraga kustuks valgus... Kui jõuate minu külasse — ütelge naisele, et vaat nii ja nii... Ärgu oodaku.»

Košeljov askeldas kuidagi kahtlaselt kaua püssilukuga, viivitas, ja Sterljadnikov, langetanud laud, jõudis veel ütelda:

«Mul on ainult naine... lapsi pole... Ühe ta sünnitas — ja sellegi surnult... Rohkem ei olnud...»

Kaks korda heitis Košeljov püssi palge ja laskis jälle langeda, ikka enam ja enam kahvatades... Tšumakov tõukas teda vihaselt õlaga, kiskus tal püssi käest.

«Kui sa ei suuda, siis ära hakkagi, koerakutsikas!...» hüüdis ta kähisevalt ja võttis mütsi peast, silus juukseid.

«Rutem!» nõudis Fomin, jalga jalusesse pistes.

Vajalikke sõnu otsides ütles Tšumakov pikkamisi ja tasa:

«Vassili! Jumalaga, ja Kristuse nimel, anna mulle ja meile kõigile andeks! Teises ilmas saame kokku ja seal mõistetakse meie üle kohut... Sinu naisele ütleme edasi, mis sa palusid.» Ta ootas vastust, aga Sterljadnikov vaikis ja kahvatas, oodates surma. Ainult tema päikesе kõrvetatud ripsmed võpatlesid nagu tuule käes, ja tasa liikusid vasaku käe sõrmed, püüdes millegipärast sõduripluusi katkist nööpi rinnal kinni panna.

Palju surmasid oli Grigori oma eluajal näinud, aga seda siin ei jäänud vaatama. Ta hakkas kiiresti edasi minema, ratsuteid tugevasti pingule tõmmates, hobust enda järel vedades. Pauku ootas ta säärase tundega, nagu oleks pidanud talle endale kuul abaluude vahele kihutatama... Ta ootas pauku, ja süda luges iga sekundit, aga kui taga kõmatas järsult, katkendlikult — nõtkusid tal jalad, ja vaevaga suutis ta end püstiajanud hobust kinni pidada...

Tundi kaks sõitsid nad vaikides. Alles peatuskohas katkestas Tšumakov esimesena vaikuse. Katnud silmad käega, ütles ta kõlatult:

«Milleks kuradiks ma teda lasksin? Oleks pidanud ta steppi maha jätma, mitte ülearust pattu hinge peale võtma. Aina seisab teine silme ees . . .»

«Kas ikka ei harju veel ära?» küsis Fomin. «Kui palju inimesi sa oled tapnud — ja pole suutnud harjuda? Sul pole ju süda, vaid roostetanud rauatükk selle asemel . . .»

Tšumakov kahvatas, pööras metsiku pilgu Fominile.

«Sa ära praegu mind puuduta, Jakov Jefimovitš!» ütles ta tasa. «Sa ära nääguta mu hinge kallal, muidu võin ma ka sinu ära koksata . . . Isegi väga lihtsalt!»

«Milleks mul sind vaja puudutada? Mul jätkub ilma sinutagi muresid,» ütles Fomin lepitavalt ja heitis selili, vidutades silmi päikese käes, mõnuga ringutades.

16

Vastu Grigori ootust liitus nendega poolteise nädala jooksul umbes nelikümmend kasakat. Need olid mitmesuguste väikeste, lahinguis puruks löödud jõukude jäänused. Kaotanud oma atamanid, hulkusid nad ringkonnas ringi ja tulid meelsasti Fomini juurde. Neil oli täiesti ükspuha, keda teenida ja keda tappa, kui ainult oleks võimalus elada vaba rännuelu ja riisuda kõiki, kes ette sattusid. Need olid kadunud inimesed, ja neid vaadates kõneles Fomin põlastavalt Grigorile: «Noh, Melehhov, rämps on meie juurde tulnud, mitte inimesed . . . Kõik võllaroad, nagu välja valitud!» Südamepõhjas luges Fomin end ikka veel «töötava rahva eest võitlejaks» ja rääkis, harvemini küll kui enne: «Meie oleme kasakate vabastajad . . .» Ta hoidis visalt alal kõige rumalamaid lootusi . . . Jälle hakkas ta läbi sõrmede vaatama tema kaaslaste poolt toimepandavaile riisumistele, pidades kõike seda möödapääsmatuks paheks, millega tuleb leppida, ja uskudes, et aja jooksul ta vabaneb riisujaist ja varem või hiljem saab tillukese jõugu atamanist siiski tõeliseks ülestõusnud vägede pealikuks . . .

Kuid Tšumakov nimetas ilma häbenemata kõiki fominlasi «röövlikesteks» ja vaidles kähéduseni, püüdes veenda

Fominit selles, et ka tema, Fomin, pole keegi muu kui teeröövel. Kui kõrvalisi juures polnud, tekkis nende vahel tihti ägedaid vaidlusi.

«Mina olen ideeline nõukogude võimu vastu võitleja!» karjus Fomin vihast punetades. «Aga sina sõimad mind kurat teab milleks! Kas sa saad sellest aru, lollpea, et ma võitlen idee eest?»

«Sa ära mulle kärbseid pähe aja!» vaidles Tšumakov vastu. «Ära tee selget asja segaseks. Ma pole mõni poisike! Leidus kah ideeline! Kõige ehtsam röövel oled sa, ja muud midagi. Mis sa sellest sõnast ometi kardad? Mitte kuidagi ei saa aru!»

«Miks sa mind nii teotad? Miks, katk sinu sisse?! Ma olen võimu vastu üles tõusnud ja võitlen temaga sõjariistade abil, mis röövel ma siis olen? . . .»

«Vaat sellepärast sa oledki röövel, et lähed võimu vastu. Röövlid on alati võimu vastu, vanast iidsest ajast on see nii. Misuke see nõukogude võim ka poleks, aga ta on võim, püsib seitsmeteistkümnendast aastast saadik, ja kes tema vastu välja astub, see ongi röövel.»

«Sa oled arust lage! Kas kindral Krasnov või Denikin olid ka röövlid?»

«Kes muud? Ainult epolettidega . . . Aga epoletid — see on tühi asi. Ka meie sinuga võime nad külge riputada . . .»

Fomin tagus rusikaga, sülitas, ja kuna ei suutnud leida veenvaid argumente, lõpetas kasutu vaidluse. Võimatu oli veenda milleski Tšumakovi . . .

Uued jõuku astujad olid enamikus suurepäraselt relvastatud ja riietatud. Peaaegu kõigil olid head hobused, kes olid harjunud lõputute teekondadega ja tegid kerge vaevaga sajaverstaseid sõitusid päevas. Mõnel oli kaks hobust: üks sõitis saduldatuna, teine — tühjalt ratsaniku kõrval. Vajaduse korral ühe hobuse seljast teise selga istudes, neile võimalust andes kordamööda puhata, võis kahe hobusega ratsanik sõita ära umbes kakssada versta ööpäeva jooksul.

Kord ütles Fomin Grigorile:

«Kui meil oleks algusest saadik igaühel kaks hobust olnud, poleks keegi kuratki meid kätte saanud! Miilits või punaarmee väeosad ei või elanikkudelt hobuseid võtta,

neil on piinlik seda teha, meile aga on kõik lubatud! Igaüks peab hankima endale veel teise hobuse, ja siis ei püüta meid eluilmas kinni! Vanad inimesed jutustasid, et muiste, kui tatarlased oma röövkäike tegid, tuli igaüks kahe hobusega, või isegi kolmega. Kes siis säherdustele järele jõuab? Meiegi peame sedasama tegema. Mulle meeldib see tatari tarkus väga!»

Hobuseid hankisid nad endale varsti, ja see tegi nad esialgu tõesti tabamatuiks. Nüüdsama Vjošenskajas formeeritud miilitsa-ratsagrupp püüdis asjata neile järele jõuda. Varuhobused andsid Fomini väikesearvulisele jõugule võimaluse vaenlast kergesti maha jätta ja temast mitme päevateekonna võrra ette jõuda, hoides kõrvale ohtlikust kokkupõrkest.

Ometi sai mai keskel grupp, mis arvuliselt ületas jõuku peaaegu neljakordselt, toime sellega, et surus Fomini Ust-Hopjorskaja staniitsa Bobrovski küla läheduses Doni äärde. Pärast lühikest lahingut murdis aga jõuk siiski läbi ja eemaldus piki Doni kallast, kaotanud kaheksa meest tapetuina ja haavatuina. Varsti pärast seda pani Fomin Grigorile ette staabiülema kohale asuda.

«Meil on tarvis teadjat inimest, et liikuda plaani järgi, kaardi järgi, muidu võetakse meid kord pihtide vahele ja materdatakse jälle läbi. Võta see töö enda peale, Grigori Pantelevitš.»

«Et militsionääre püüda ja neil päid raiuda, selleks pole staapi vaja,» vastas Grigori tusaselt.

«Igal väesalgal peab oma staap olema, ära lobise tühja.»

«Võta Tšumakov selle ameti peale, kui sa ilma staabita elada ei saa.»

«Aga miks sina ei taha?»

«Mul pole sellest asjast aimugi.»

«Aga kas Tšumakovil on?»

«Ka Tšumakovil pole.»

«Milleks kuradiks sa mulle teda siis topid? Sina oled ohvitser ja sul peab aimu olema, pead tundma taktikat ja igasugust muud värki.»

«Mina olin samasugune ohvitser, nagu sina praegu väesalga komandör oled! Taktika aga on meil üks: hulgu

mööda steppi ja vahi hästi sagedasti ringi . . .» ütles Grigori pilkavalt.

Fomin pilgutas Grigorile silma ja ähvardas sõrmega.

«Näen sind läbi! Hoiad ikka vilusse? Tahad varju jääda? See ei päästa sind, vennas! Kas olla rühmaülem või staabiülem — hind on üks. Arvad, et kui sind kinni püütakse — tehakse sulle hinnaalandus? Loodad asjata, kavalpea.»

«Mitte midagi niisugust ma ei arva, asjata mõtled siin välja,» ütles Grigori, tähelepanelikult mõõgatutti silmitsedes. «Aga mida ma ei oska, seda ei taha enda peale võttagi . . .»

«Noh, kui ei taha — pole vaja, saame kuidagi ilma sinutagi läbi,» nõustus solvunud Fomin.

Olukord ringkonnas oli järsult muutunud: jõukate kasakate taludes, igal pool, kus Fominit enne suure külalislahkusega vastu võeti, lükati nüüd väravaile riivid ette, ja jõugu ilmumisel külasse jooksis pererahvas üksmeelselt laiali, peitis end aedadesse ja kodusaludesse. Vjošenskajasse saabunud revolutsioonilise tribunali väljasõidu-sessioon oli mõistnud karmid karistused paljudele kasakatele, kes olid varem Fominit lahkesti vastu võtnud. Kuuldus sellest läks laiali mööda staniitsasid ja avaldas vastavat mõju nendele, kes olid avalikult näidanud oma poolehoidu bandiitidele.

Kahe nädala jooksul oli Fomin teinud hiiglasuure ringi mööda kõiki Doni ülemjooksu staniitsasid. Jõugus oli juba umbes sada kolmkümmend ratsanikku, ja mitte enam kiiruga formeeritud ratsagrupp, vaid mitu lõunast ümberpaigutatud 13-nda ratsaväepolgu eskadroni liikusid nende kannul.

Viimaste päevade jooksul Fominiga liitunud bandiitide hulgast olid paljud kaugelt pärit. Nad kõik olid sattunud Donile mitmesuguseid teid kaudu: mõned olid üksikult põgenenud etappidelt, vanglaist ja laagreist, nende põhimass aga koosnes Maslaki jõugust lahtilöönud mõnekümne ratsaniku suurusest grupist, samuti purustatud Kurotškini jõugu jäänustest. Maslaklased läksid meelsasti laiali ja neid oli igas rühmas, kurotškinlased aga ei tahtnud lahku minna. Nad moodustasid tervikuna omaette rühma, mis oli sisemiselt tugevasti liitunud ja

hoidis end pisut eraldi kõigist teistest. Nii lahinguis kui puhkusel tegutsesid nad üksmeelselt, seisid kõigest jõust üksteise eest, ja kui olid rüüstanud kuskil ühtse tarbijate ühistu poe või lao, ladusid kõik ühisesse rühmakatlasse ja jagasid saaki ühetasa, võrdsuse põhimõttest valjult kinni pidades.

Mõni tereki ja kubaani kasakas kulunud tšerkessikuues, kaks Velikoknjažeskaja staniitsa kalmõkki, pikasäärelisi, kuni puusadeni ulatuvaid jahisaapaid kandev lätlane ja viis madrust-anarhisti triibulistes särkides ja päikesest pleekinud meremehekuubedes muutsid veel mitmekesisemaks Fomini jõugu niigi kirjult riietatud ebaühtlase koosseisu.

«Noh, kas sa nüüd ikka veel kinnitad, et sul pole mitte röövlid, vaid need, kuidas nad nüüd on ... ideelised võitlejad?» küsis Tšumakov kord Fominilt, silmadega osutades rännakkolonni asunud jõugule. «Meil puudub ainult preestriseisusest väljaheidetud papp ja pükstega siga, siis oleks täielik maarjapäeva laat ...»

Fomin vaikis seepeale. Tema ainukeseks sooviks oli — koguda enda ümber võimalikult palju inimesi. Ta ei arvestanud midagi vabatahtlikke vastu võttes. Igaüht, kes avaldas soovi tema juhatuse all teenida, küsitles ta ise, kõneles lühidalt:

«Teenistuseks kõlblik. Võtan vastu. Mine minu staabiülema Tšumakovi juurde, tema juhatab, kuhu rühma sa hakkad kuuluma, annab sõjariistad kätte.»

Ühes Migulinskaja staniitsa külas toodi Fomini juurde hästiriietatud käharpäine ja tõmmunäoline noormees. Ta avaldas soovi jõuku astuda. Küsitlemisega tegi Fomin kindlaks, et poiss on Rostovi elanik, oli mõistetud hiljuti süüdi relvastatud riisumise eest, aga oli Rostovi vanglast põgenenud ja, saanud kuulda Fominist, tulnud salaja Doni ülemjooksule.

«Kes sa sündimise poolest oled? Armeenlane või bulgaarlane?» küsis Fomin.

«Ei, ma olen juut,» vastas noormees kohmetudes.

Fomin hämmeldus ootamatusest ja vaikis kaua. Ta ei teadnud, kuidas talitada niisugusel, täiesti ettenägematul juhtumil. Pidanud aru, ohkas ta raskelt, ütles:

«Noh, mis seal ikka, kui juut — siis juut. Meie ei põlga

niisuguseidki ... Ikkagi on jälle üks inimene rohkem. Aga kas ratsa sõita oskad? Ei? Õpid! Anname sulle esialgu mõne vagusa märakese, pärast õpid ära. Mine Tšumakovi juurde, tema määrab su kohale.»

Mõni minut hiljem kappas maruvihane Tšumakov Fomini juurde.

«Kas oled ogaraks läinud või teed nalja?» hüüdis ta, hobust kinni pidades. «Milleks kuradiks sa mulle juudi saatsid? Ei võta vastu! Las kerib iga nelja tuule poole!»

«Võta aga võta ta vastu, ikkagi saab arvult rohkem,» ütles Fomin rahulikult.

Aga Tšumakov kisendas vahutava suuga:

«Ei võta! Tapan ära, aga ei võta! Kasakad tõstsid nurinat, mine õienda nendega ise!»

Niikaua kui nad vaidlesid ja sõnelesid, võeti voorivankri juures noorel juudil väljaõmmeldud särk seljast ja kloššlõikega kalevised püksid jalast. Endale särki selga proovides ütles üks kasakaist:

«Näed seal küla taga seda vana suurt umbrohtu? Lase sõrki sinna ja heida maha. Lamad seal, seni kui meie siit ära läheme, ja kui oleme läinud — tõuse üles ja lase jalga, kuhu tahad. Ära enam meie juurde tule, lööme maha, mine parem Rostovisse mamma juurde. Sõdimine pole teie, juutide töö. Issand Jumal on õpetanud teid kauplema, mitte sõdima. Saame ilma teieta hakkama ja klaarime selle asja!»

Juuti ei võetud vastu, selle asemel aga arvati samal päeval naeru ja naljade saatel teise rühma koosseisu kõigis Vjošenskaja staniitsa külades tuntud lollike Paša. Ta püüti stepis kinni, toodi külasse ja pandi talle pidulikult selga tapetud punaarmeelaselt äravõetud munder, näidati, kuidas püssiga ümber käia, õpetati kaua, kuidas mõõka käsitseda.

Grigori oli minemas oma hobuste juurde, kes seisid lasila ääres, aga eemal suurt salka inimesi silmates pöördus sinna. Valju naerupahvaku mõjul kiirendas ta sammu ja kuulis siis tekkinud vaikuses kellegi manitsevat õpetlikku häält:

«Ega's mitte nii, Paša! Kes nii raiub? Nii võib puid raiuda, aga mitte inimest. Sedaviisi peab tegema, said aru? Püüad kinni — ja kohe käsi tal põlvili lasta, muidu,

kui ta püsti seisab, on sul tülikas raiuda ... Tema laseb põlvili, ja sina virutadki talle niiviisi tagant kaela pihta. Katsu mitte otse raiuda, vaid tagasitõmbega enda poole, et mõõgatera lõikaks, läheks põiki ...»

Bandiitidest ümbritsetud lollike seisis sirgelt, paljastatud mõõga käepide tugevasti pihku surutud. Naeratades ja halle pungsilmi õndsalikult vidutades kuulas ta ühe kasaka õpetusi. Ta suunurkades valendas kogunenud vahtu nagu hobusel, mööda vaskpunast habet voolas rinnale rohkesti ila ... Ta lakkus ebapuhtaid huuli ja kõneles pudistades, kidakeelselt:

«Kõik sain aru, kallike, kõik ... Teengi nii ... panen jumalasulase põlvekeste peale ja lõikan tal kaelakese läbi ... ausõna, lõikan! Teie andsite mulle püksid ja särgi ja saapad ... Ainult palitut mul pole ... Ehk muretseksite mulle palitukese, mina püüan teile meele järgi olla? Püüan kõigest jõust!»

«Tapad mõne komissari ära — ongi sul palitu käes. Aga nüüd võiksid õige jutustada, kuidas sulle mullu naine võeti,» pani üks kasakaist ette.

Lollikese päraniavatud ja ähmase kirmega kaetud silmades vilksatas loomalik hirm. Ta vandus pikalt ja hakkas üldise naerulagina saatel midagi kõnelema. Nii jälk oli see kõik, et Grigori võpatas, läks kiiresti eemale. «Ja niisuguste inimestega olen ma oma saatuse sidunud ...» mõtles ta, tundes nukrust, kibedust ja viha enda peale, kogu selle vastumeelse elu peale ...

Ta heitis lasila juurde pikali, püüdis mitte kuulata lollikese hüüatusi ja kasakate müriseva naeru. «Juba homme lähen ära. On aeg!» otsustas ta, oma rammusatele, kosunud hobustele vaadates. Hoolega ja läbimõeldult valmistus ta lahkumiseks jõugust. Oli võtnud tapetud militsionäärilt dokumendid Ušakovi nimele, õmmelnud nad sineli voodri vahele. Hobuseid hakkas juba kaks nädalat tagasi ette valmistama lühikeseks, aga kiireks sõiduks: jootis neid õigeaegselt, puhastas nii hoolsasti nagu polnud puhastanud tegevteenistuseski olles, igasuguste vahenditega hankis ööbimiskohtades vilja, ja tema hobused nägid paremad välja kui kõigil teistel, eriti tauria hall õunik. Ta läikis üleni, ja tema karv sätendas päikese käes nagu nielloga kaunistatud kaukaasia hõbe.

Niisuguste hobustega võis julgesti igasuguste tagaajajate eest pääseda. Grigori tõusis, läks lähimasse taluõue. Aidalävel istuvalt vanaeidelt küsis ta aupaklikult:

«Kas teil on vikatit, vanaema?»

«Kuskil oli. Ainult katk teda teab, kus ta on. Milleks sul teda vaja?»

«Tahtsin teie kodusalus natuke noort rohtu niita hobustele. Kas võib?»

Vanaeit mõtles järele, siis ütles:

«Millal te ometi ükskord meie kaela pealt ära lähete? Anna teile küll ühte, küll teist ... Ühed tulevad — nõuavad vilja, teised tulevad — jällegi tassivad ja veavad kõik ära, mis silm näeb. Ei anna ma sulle vikatit! Tee mis tahad, ei anna.»

«Kas sul on siis rohust kahju, kulla vanaemake?»

«Aga kus sinu arust see rohi kasvab, tühja koha peal või? Millega ma siis oma lehma söödan?»

«Kas stepis on vähe rohtu?»

«Eks sõidagi sinna, kallike. Stepis on teda palju.»

Grigori ütles meelepahaga:

«Sa ikka anna parem vikat, vanaema. Ma niidan natuke maha, muu jääb sulle, muidu, kui me hobused peale laseme, — rikume kõik ära!»

Vanaeit vaatas karmilt Grigorile otsa ja pöördus ära.

«Mine võta ise, ta ripub vist küüni all.»

Grigori otsis küüni all üles vana ärataotud vikati, ja kui ta vanaeidest möödus, kuulis selgesti, kuidas see lausus: «Et te ka otsa ei saa, kurjadvaimud!»

Sellega ei suutnud Grigori harjuda. Ta nägi ammu, missuguse meeleoluga külade elanikud neid vastu võtavad. «Neil on õigus,» mõtles ta, ettevaatlikult vikatiga vehkides, püüdes niita puhtalt, nii et kohati kasvama ei jääks. «Milleks kuradiks neil meid vaja on? Kellelgi pole meid vaja, me segame kõikide rahulikku elu ja tööd. Sellele tuleb lõpp teha, aitab!»

Oma mõtteisse süvenenult seisis ta hobuste juures, vaatas, kuidas nad mustade sametiste mokkadega ahnelt õrna noore rohu tutte haaravad. Mõtteist äratas teda nooruslikult murduv bass:

«Küll on ilus hobune, no lihtsalt — luik!»

Grigori vaatas kõneleja poole. Noor, hiljuti jõuku astunud kasakas Aleksejevskaja staniitsast vaatas hallile hobusele, vaimustatult pead vangutades. Ihalevaid silmi hobuselt pööramata käis ta mitu korda selle ümber ringi, laksutas keelt.

«Sinu oma või?»

«Mis sinul sellest?» vastas Grigori ebasõbralikult.

«Vahetame! Minul on kõrb — puhast doni tõugu, võtab iga tõkke ja on väle, hiigla väle! Nagu välk!»

«Käi kuradile!» ütles Grigori külmalt.

Poiss vaikis veidi aega, ohkas nukralt ja istus lähedusse. Ta vaatles kaua halli, siis ütles:

«Ta on sul puuslakis. Ei ole teisel õiget hingamist.»

Grigori urgitses vaikides hambaid õlekõrrega. Naiivne poiss hakkas talle meeldima.

«Kas sa siis ikka ei vaheta, onuke?» küsis ta tasa, paluvate silmadega Grigorile vaadates.

«Ei vaheta. Ja sind ennastki ei võta kauba peale.»

«Aga kust sa selle hobuse said?»

«Ise mõtlesin ta välja.»

«Ei, tõemeeli!»

«Ikka sellestsamast väravast: mära tõi varsa.»

«Räägi nüüd sihukese lolliga,» lausus poiss solvunult ja läks eemale.

Tühjana, nagu väljasurnuna lebas Grigori ees küla. Peale fominlaste polnud ümberringi näha mitte hingegi. Tanumasse mahajäetud vanker, keset õue seisev raiepakk, millesse kirves kiiruga sisse löödud ja mille kõrval vedeles maas pooleldi tahumata lauatükk, ikestatud härjad, kes keset tänavat laisalt madalat rohtu näksisid, kummulipaisatud ämber kaevurakete juures — kõik kõneles sellest, et elu rahulik kulg külas oli äkki häiritud ja et pererahvas oli töid pooleli jättes kuhugi varju läinud.

Samasugust tühjust ja samasuguseid elanike kiire põgenemise jälgi oli näinud Grigori, kui kasakapolgud mööda Ida-Preisimaad liikusid. Nüüd sai ta seda näha ka kodumaal ... Ühtemoodi süngete ja vihkavate pilkudega võtsid teda vastu siis sakslased, nüüd Doni ülemjooksu kasakad. Grigorile meenus kõnelus vanaeidega, ja nukralt vaatas ta ringi, särgikaelust lahti nööpides. Jälle lõi südamesse see neetud valu ...

Kuumalt hõõgutas maad päike. Tanumas tundus magedat tolmulõhna, maltsa ja hobusehigi lehka. Kodusaludes, kõrgetel pajudel, mis olid üleni täis sagriseid pesi, karjusid künnivaresed. Kuskil orutipus uhkavaist allikaist alguse saav stepijõeke voolas pikaldaselt mööda küla, jagades selle kahte ossa. Mõlemast küljest laskusid tema poole alla avarad kasakatalud, kõik ümbritsetud tihedaist aiapadrikuist, tarede aknaid varjavaist kirsipuudest, laiaharalistest õunapuudest, mis sirutasid päikese poole rohelist lehestikku ja viljade noort sigimikku.

Looritatud pilguga vaatas Grigori käharate teelehtedega kaetud õuele, kollaste luukidega ja õlgkatusega tarele, kõrgele kaevuvinnale ... Rehala juures rippus vana tara teibal vihmadest pleegitatud hobusepealuu, milles mustendasid tühjad silmakoopad. Sedasama teivast mööda ronis, spiraalina keerdudes, sirutus valguse poole roheline kõrvitsaväät. Ta oli jõudnud teiba tippu, klammerdudes kahukate karvakestega pealuu nukkide, surnud hobusehammaste külge, ja tema allarippuv ots ulatus tuge otsides juba läheduses seisva lodjapuupõõsa oksani.

Kas unes või kauges lapsepõlves oli Grigori kõike seda näinud? Äkki teda vallanud talitsematult kuuma igatsuse hoos heitis Grigori kummuli tara äärde, kattis näo kätega ja tõusis alles siis, kui eemalt kostis veniv: «Sa-dul-da-a-a ho-bu-sed!»

Öösel rännakul sõitis ta ridadest välja, peatus justkui selleks, et hobust ümber saduldada, siis aga kuulatas aeglaselt eemalduvat, vaibuvat hobusekapjade müdinat ja, hüpanud sadulasse, kihutas galoppi teest eemale.

Versta viis ajas ta hobuseid ilma peatumata, siis viis nad üle sammsõidule, kuulatas — kas ei tule järele tagaajajaid? Stepis oli vaikne. Ainult nepid hüüdlesid haledasti liivaluiteil ja kuskil kaugel-kaugel kostis vaevalt kuuldavalt koerahaukumist.

Mustal taeval on siravate tähtede kuldne külv. Stepis — vaikus ja kodusest ning mõrust koirohulõhnast küllastatud tuuleõhk ... Grigori kergitas end jalustes, hingas kergendatult, täie rinnaga.

Ammu enne koitu jõudis ta Doni-äärsele luhale Tatari küla vastas. Allpool küla, kus Don oli madalam, võttis ta end ihualasti, köitis hobuste peade külge riided, saapad, relvad, ja padrunitaskut padrunitega hammaste vahel hoides, hakkas ühes hobustega üle ujuma. Vesi kõrvetas teda talumatu külmaga. Püüdes sooja saada sõudis ta kiiresti parema käega, kokkuköidetud ratsuteid kõvasti vasakus käes hoides, poolvaljusti ergutades ujumisel oigavaid ja puristavaid hobuseid.

Kaldal riietus ta ruttu, tõmbas sadulavööd pingule, ja et hobustele sooja teha, kappas kiiresti küla poole. Märjakssaanud sinel, märjad sadulahõlmad, niiske särk jahendasid ihu. Grigori hambad lõgisesid, mööda selga jooksid judinad, ta värises üleni, aga varsti tegi kiire sõit talle sooja, ja küla läheduses hakkas ta sammu minema, ringi vaadates ja teraselt kuulatades. Ta otsustas hobused jätta jäärakusse. Mööda kivirähka laskus alla jääraku põhja. Hobusekapjade all klõpsusid kuivalt kivid, kabjaraudade alt pritsis tulesädemeid.

Grigori köitis hobused lapsepõlvest tuttava kuivanud korgijalaka külge, läks külasse.

Seal ongi Melehhovite vana tare, õunapuude tumedad kobarad, kaevuvinn Suure Vankri all... Erutusest hingeldades laskus Grigori alla Doni äärde, ronis ettevaatlikult üle Astahhovite õue tara, läks akna juurde, mis polnud luukidega kaetud. Ta kuulis ainult sagedasi südamelööke ja tumedat veremühinat peas. Tasa koputas ta aknaraamile, niivõrd tasa, et ise peaaegu ei kuulnud koputust. Aksinja astus vaikides akna juurde, silmitses teraselt. Grigori nägi, kuidas ta käed vastu rindu surus, ja kuulis tema huultelt tungivat ebaselget oiet. Ta andis märku, et Aksinja avaks akna, võttis püssi maha. Aksinja lükkas aknapooled lahti.

«Tasa! Tere! Ära ust lahti tee, ma tulen läbi akna,» ütles Grigori sosinal.

Ta astus muldrile. Aksinja paljad käed haarasid tal kaela ümbert kinni. Kuidas küll värisesid need kallid käed tema õlgadel! Nende värin kandus edasi ka Grigorile.

«Ksjuša... oota... võta püss,» sosistas ta kogeldes, vaevalt kuuldavalt.

Käega mööka kinni hoides astus Grigori üle aknalaua, sulges akna.

Ta tahtis Aksinjat sülelda, aga see laskus raskelt tema ette põlvili, haaras kätega tema jalgade ümbert kinni ja nägu vastu märga sinelit surudes hakkas üleni rappuma tagasihoitavast nutust. Grigori tõstis ta üles, pani pingile istuma. Tema poole kallutudes, nägu tema rinnale peites vaikis Aksinja, võpatles sageli ja pigistas hammastega sinelikäänist, et summutada nuttu ja mitte äratada lapsi.

Nähtavasti olid kannatused murdnud ka tema, nii tugev kui ta oligi. Nähtavasti oli tal raske elu olnud nende kuude jooksul... Grigori silitas tema lahtisi juukseid, kuuma ja higist märga otsaesist. Ta laskis tal end välja nutta, siis küsis:

«Kas lapsed on elus ja terved?»

«Jah.»

«Dunjaška?»

«Ka Dunjaška... on elus... ja terve...»

«Kas Mihhail on kodus? Oota ometi! Jäta järele, mul on särk päris märg sinu pisaratest... Ksjuša, kallis, aitab juba! Pole aega nutta, aega on vähe... Kas Mihhail on kodus?»

Aksinja pühkis näo kuivaks, surus oma märgade kätega Grigori põsed kokku. Läbi pisarate naeratades, üksisilmi kallimale vaadates, ütles ta tasa:

«Ma jätan järele... Ma ei nuta enam... Ei ole Mihhaili, ta on teist kuud Vjoškis, teenib mingisuguses väeosas. Mine ometi vaata lapsi! Oh, ei oodanud me sind, ei osanud aimatagi!...»

Mišatka ja Poljuška magasid voodis, käed-jalad laiali heidetud. Grigori kummardus nende kohale, seisis veidi ja eemaldus kikivarvul, istus vaikides Aksinja kõrvale.

«Kuidas sa siia said?» küsis Aksinja kuuma sosinaga. «Kuidas tulid? Kus sa nii kaua olid? Aga kui sind kinni püütakse?»

«Ma tulin sulle järele. Ära karda, ei püüta kinni! Kas tuled kaasa?»

«Kuhu?»

«Minuga kaasa. Ma tulin jõugust ära. Olin Fomini juures, kas oled kuulnud?»

«Jah. Aga kuhu ma siis sinuga lähen?»

«Lõunasse. Kubaani või kaugemale. Elame, toidame end kuidagi ära, mis? Ma ei põlga ühtegi tööd. Minu kätega peab töötama, mitte sõdima. Kannatasin rasket hingepiina nende kuude jooksul... Noh, sellest hiljem.»

«Aga lapsed?»

«Jätame Dunjaška hoolde. Pärast saab näha. Võtame pärastpoole ka lapsed endi juurde. Noh? Kas sõidad?»

«Griša... Grišenka...»

«Jäta! Ilma pisarateta. Aitab juba! Pärast nutame sinuga, saab aega... Sea end valmis, mul hobused ootavad jäärakus. Noh? Kas sõidad?»

«Mis sa siis arvad?» ütles Aksinja äkki valjusti ja surus ehmunult käe huultele, vaatas laste poole. «Mis sa siis arvad?» küsis ta juba sosinal. «Kas mul on üksi magus elada? Sõidan, Grišenka, mu kallike! Lähen jala, rooman su järel, aga enam üksi ei jää! Ei ole mul elu ilma sinuta... Parem tapa, aga ära jäta jälle maha!...»

Ta surus Grigorit tugevasti enda vastu. Grigori suudles teda ja kõõritas akna poole. Suveööd on lühikesed. Peab ruttama.

«Võib-olla heidad natukeseks puhkama?» küsis Aksinja.

«Mis sa räägid!» hüüdis Grigori ehmunult. «Varsti läheb valgeks, peab sõitma. Pane riidesse ja mine kutsu Dunjaška. Lepime temaga kokku. Me peame veel pimedas Kuivorgu jõudma. Seal metsas oleme päeva, ööse aga sõidame edasi. Kas sa suudad ikka hobuse seljas püsida?»

«Issand, mul ükskõik kuidas aga saaks, mis veel sellest rääkida, et hobuse seljas! Ma mõtlen ikka — kas ma ei näe seda kõike unes? Ma näen sind tihti unes... ja igakord isemoodi...» Aksinja kammis kiiresti juukseid, juuksenõelu hammaste vahel hoides, ja rääkis ebaselgelt, tasa. Ta riietus ruttu, astus ukse poole.

«Kas äratada lapsed? Vaatad neid vähemalt.»

«Ei, pole vaja,» ütles Grigori kindlalt.

Ta võttis mütsist tubakakoti ja hakkas plotskit keerama, aga niipea kui Aksinja oli väljunud, astus ta kiiresti voodi juurde ja suudles kaua lapsi, pärast tuletas

ta meelde Nataljat ja veel paljugi muud oma raskest elust ja hakkas nutma.

Astunud üle läve, ütles Dunjaška:

«Noh, tere, vennas! Eksisid koju? Kui kaua sa ikka seal stepis ümber hulgud...» ja jätkas halisemisega: «Jõudis ometi lastele isa koju... On teised isa eluajal vaestekslasteks jäänud...»

Grigori kaelustas teda, ütles karmilt:

«Tasa, sa äratad lapsed üles! Jäta see, õde! Seda laulu ma tunnen! Pisaraid ja muret aga jätkub mul omast käest... Sind ei kutsunud ma mitte selleks. Kas võtad lapsed oma kasvatada?»

«Kuhu sina siis jääd?»

«Lähen ära ja võtan Aksinja kaasa. Kas võtad lapsed enda juurde? Kui asun kuskil tööle, viin nad ära.»

«Noh, kuidas siis teisiti? Kui te mõlemad ära lähete — võtan. Ega's nad tänavale või jääda, ja võõraste inimeste hoolde neid ka ei saa jätta...»

Grigori suudles vaikides Dunjaškat, ütles:

«Suur aitäh sulle, õde! Ma teadsin, et sa ära ei ütle.»

Dunjaška istus vaikides kirstule, küsis:

«Millal te ära lähete? Kohe?»

«Jah.»

«Aga kuidas siis maja jääb? Majapidamine?»

Aksinja vastas kõhklevalt:

«Vaata ise. Lase üürirahvast siia elama — või tee, kuidas arvad. Mis riietest, varandusest järele jääb, vii enda juurde...»

«Mis ma ometi inimestele ütlen? Kui küsivad, kuhu sa jäid, — mis ma ütlen?» küsis Dunjaška.

«Ütle, et sa midagi ei tea, see on kõik.» Grigori pöördus Aksinja poole. «Rutta, Ksjuša, sea end valmis. Ära palju kaasa võta, ainult soe jakk, kaks-kolm seelikut, pesunatuke, mis sul on, toitu alguseks, see on kõik.»

Väljas oli löönud pisut hahetama, kui Grigori ja Aksinja, jätnud Dunjaškaga jumalaga ja suudelnud ikka veel magavaid lapsi, majatrepile astusid. Nad laskusid alla Doni äärde, läksid mööda kallast jäärakuni.

«Kunagi läksime meie sinuga Jagodnojesse just niisamuti,» ütles Grigori. «Ainult kompsuke oli sul tookord suurem ja meie ise olime nooremad...»

Rõõmsast erutusest haaratud Aksinja heitis kõrvalt pilgu Grigorile.

«Aga mina kardan ikka — kas see pole unes? Anna oma käsi, ma puudutan, muidu pole usku.» Ta naeris tasa, surus end käies Grigori õla vastu.

Grigori nägi tema pisaraist tursunud, õnnest säravaid silmi, koidueelses hämaruses kahvatuid põski. Hellalt muiates mõtles: «Seadis end valmis ja läheb nagu võõruskäigule ... Miski ei kohuta teda, on tubli naine!»

Nagu tema mõtteile vastates ütles Aksinja:

«Näed, misuke ma olen ... sa vilistasid nagu koerakesele, ja ma jooksin sulle järele. Armastus ja igatsus sinu järele, Griša, on mu nii oma võimusesse võtnud ... Ainult lastest on kahju, enda pärast aga ei paota ma suudki. Lähen igale poole sinu järele, kas või surma!»

Nende samme kuuldes hakkasid hobused tasa hirnuma. Koit lähenes kiiresti. Idakaares lõi taevaviirg juba vaevalt märgatavalt roosatama. Doni kohal tõusis veest udu.

Grigori päästis hobused lahti, aitas Aksinjal sadulasse istuda. Jalused olid Aksinja jalgade jaoks liiga pikalt välja lastud. Pahasena oma taipamatuse üle tõmbas Grigori rihmad pingumale, istus teise hobuse selga.

«Sõida minu järel, Ksjuša! Kui jõuame jäärakust välja — laseme galoppi. Siis ei raputa sind nii. Ära ratsuteid lahti lase. See ratsuke sinu all ei armasta seda. Hoia põlvi. Ta teeb vahel vigureid, püüab hammastega põlvest kinni näksata. Noh, läki!»

Kuivoruni oli versta kaheksa. Lühikese ajaga sõitsid nad selle maa ära ja olid päikesetõusu ajal juba metsa ääres. Metsaserval Grigori jalastus, aitas Aksinjal hobuse seljast maha tulla.

«Noh, kuidas on? Eks ole vist raske ratsutada, kui pole harjunud?» küsis ta naeratades.

Sõidust punetav Aksinja välgutas musti silmi.

«Hea on! Parem kui jala käia. Ainult jalad on natuke ...» Ja ta naeratas häbelikult: «Sa pööra end ära, Griša, ma vaatan jalgu. Nahk kipitab veidi ... on vist ära hõõrdunud.»

«See on tühi asi, läheb mööda,» rahustas Grigori. «Liiguta ennast väheke, näe, sul ju jalad päris värisevad ...»

Ja sõbraliku pilkega vidutas ta silmi: «Oh sind, kasakatari, küll!»

Otse oru põhja juures valis ta välja väikese metsalagendiku, ütles:

«Siia tulebki meie laager, sea end sisse, Ksjuša!»

Grigori võttis hobustel sadulad maha, kammitses nad, pani sadulad ja relvad põõsa alla. Paks kaste oli maas, ja rohi näis sinkjashall, nõlval aga, kus ikka veel varjas end hommikune poolhämarus, helkis ta tuhmis sinas. Lillede poolavatud õiekarikates uinusid oranžid kimalased. Stepi kohal lõõritasid lõokesed, viljades, lõhnavas stepirohus koputlesid kiiresti vutid: «Ma-ga-ma! Ma-ga-ma! Ma-ga-ma!»[1] Grigori muljus tammepõõsa juures rohu maha, heitis pikali, pannes pea sadulale. Niihästi vutihüüu põrisev rütm kui ka lõokese uinutav laul ja soe tuul, mis tuli Doni tagant, öö jooksul jahtumata liivakuilt, — kõik ajas une peale. Kui kellelgi oli aeg magada, siis oli see Grigoril, kes polnud mitu ööd järgemööda maganud. Vutid meelitasid ta ära, ja une kütkesse langedes sulges ta silmad. Aksinja istus kõrval, vaikis, mõtlikult kitkudes huultega lõhnava aas-salvei lillasid õiekesi.

«Griša, aga kas keegi ei taba meid siin?» küsis ta tasa, õievarrega Grigori karvast põske puudutades.

Vaevaga ärkas Grigori suigatusest, ütles kähisevalt:

«Kedagi pole stepis. Praegu on ju vaikne aeg. Ma uinun, Ksjuša, sina valva hobuseid. Pärast uinud sina. Kange unerammestus on peal ... magan ... Neli ööpäeva ... Pärast räägime ...»

«Maga, kallike, maga kõvasti!»

Aksinja kummardus Grigori poole, lükkas kõrvale talle laubale langenud juuksesalgu, puudutas tasakesi huultega tema põske.

«Mu armas, Grišenka, kui palju halle juukseid sul peas on ...» ütles ta sosinal. «Nii et hakkad vanaks jääma? Sa olid ju alles hiljuti noor poiss ...» Ja nukra poolnaeratusega vaatas ta Grigorile näkku.

Grigori magas, ühetasaselt hingates, huuled pisut paotatud. Tema mustad, päikesest kõrvetatud otstega ripsmed võpatlesid tasa, ülahuul liikus, paljastades kõvasti

[1] Vuti häälitsuse tõlgendus: «*Spatj pora!*» — *Tõlk.*

kokkupigistatud valgeid hambaid. Aksinja silmitses teda tähelepanelikult ja märkas alles praegu, kuidas Grigori oli muutunud nende mõne lahusoleku-kuu jooksul. Midagi karmi, peaaegu julma oli sügavais põikvoltides tema armsama kulmude vahel, suukurdudes, teravalt esiletungivais põsenukkides. Ja esmakordselt mõtles Aksinja, kui hirmus ta võib olla lahingus, hobuse seljas, paljastatud mõõgaga. Langetanud silmad, vaatas ta vilksamisi tema suurtele pahklikele kätele ja ohkas millegipärast.

Veidi aja pärast tõusis Aksinja tasakesi, läks üle metsalagendiku, seelikut ülal hoides, püüdes seda kasteses rohus mitte märjaks teha. Kuskil läheduses peksles vastu kive ja laulis ojake. Aksinja laskus oru põhja, mis oli kaetud kahvaturoheliste sammaldunud kiviplaatidega, jõi külma lättevett, pesi end ja hõõrus punetama löönud näo rätikuga kuivaks. Kogu aeg ei kadunud tema huultelt tasane naeratus, silmad särasid rõõmsalt. Grigori oli jälle tema juures! Jälle peibutas teda teadmatus petliku õnnega ... Palju pisaraid oli Aksinja valanud unetuil öil, palju muret kannatanud viimaste kuude jooksul. Alles eile, juurviljaaias töötades, kui läheduses kartuleid rohivad naised nukrat naistelaulu alustasid, — kiskus tal süda valust kokku ja ta jäi tahtmatult kuulatama.

Koju, koju, hanekesed hallid,
kas te juba küllalt ujund pole?
Kas te juba küllalt ujund pole,
kas ma, vaene, küllalt nutnud pole? ...

laulis, kurtis kurja saatuse üle kõrge naisehääl, ja Aksinja ei kannatanud välja: pisarad purskasid tal silmist! Ta tahtis leida unustust töös, tahtis summutada südames liigatanud kurbust, aga pisarad tuhmistasid silmi, langesid rohelistele kartulipealseile, jõuetuks muutunud kätele, ja ta ei näinud enam midagi ega suutnud töötada. Visanud kõpla käest, heitis ta maha, peitis näo kätesse, andis pisaraile voli ...

Alles eile needis ta oma elu ja kõik ümberringi nägi välja hall ja rõõmutu nagu vihmasel päeval, täna aga näis kogu maailm talle juubeldav ja hele nagu pärast õnnistusrikast suvist vihma. «Küllap leiame meiegi oma osa!» mõtles ta, hajameelselt vaadates nikerdatud tamme-

lehtedele, mis olid süttinud tõusva päikese viltuste kiirte all.

Põõsaste ääres ja päikesepaistelistes kohtades kasvas lõhnavaid kirjusid lilli. Aksinja korjas neid suure sületäie, istus tasakesi Grigori lähedusse ja hakkas, noorusaega meenutades, pärga punuma. See sai uhke ja ilus. Aksinja imetles seda kaua, siis pistis sellesse mõned roosad kibuvitsaõied, pani Grigori peatsisse.

Kella üheksa paiku ärkas Grigori hobusehirnumise peale, tõusis ehmunult istukile, kobades enda ümber kätega, otsides relvi.

«Pole kedagi,» ütles Aksinja tasa. «Mis sa ehmusid?»

Grigori hõõrus silmi, naeratas uniselt.

«Olen harjunud jänese moodi elama. Magad, ja unes vaatad ikka ühe silmaga, hüppad iga kõpsatuse peale... Sellest ei saa nii ruttu lahti, tüdruk. Kas ma magasin kaua?»

«Ei. Võib-olla uinud veel?»

«Ma peaksin öö ja päeva järgemööda magama, et jagu täis saada. Hakkame parem pruukosti võtma. Leib ja nuga on mul sadulapaunas, võta ise, mina lähen joodan hobuseid.»

Ta tõusis, võttis sineli seljast, liigutas õlgu. Päike soojendas kuumalt. Tuul sasis puude lehti ja nende sahina pärast polnud enam kuulda oja laulvat kõnet.

Grigori laskus vee äärde, tegi ühes kohas kividest ja okstest paisu, kaevas mõõgaga mulda, täitis sellega kivide vahed. Kui tema tammi äärde kogunes vett, tõi ta hobused sinna ja jootis neid, siis võttis neil valjad ära, laskis uuesti sööma.

Pruukosti ajal küsis Aksinja:

«Kuhu me siit siis sõidame?»

«Morozovskaja peale. Sõidame Platovini, sealt läheme jala.»

«Aga hobused?»

«Jätame maha.»

«Kahju on neist, Grišа! Nii toredad hobused, hallist ei jõua kohe himu täis vaadata, ja peab maha jätma? Kust sa ta hankisid?»

«Hankisin ...» Grigori muigas nukralt. «Riisusin ühelt taurialaselt.»

Pärast lühikest vaikimist ütles ta:

«Kahju või mitte kahju, aga tuleb maha jätta . . . Me ei saa hobustega kaubelda.»

«Aga miks sul sõjariistad kaasas on? Milleks meil neid vaja? Jumal hoidku, kui mõni näeb — tuleb häda.»

«Kes meid öösel näeb? Ma jätsin nad niisama, ettevaatuse pärast. Ilma nendeta ma juba justkui kardan. . . Kui hobused maha jätame, siis jätan ka sõjariistad. Siis pole neid enam vaja.»

Pärast pruukosti heitsid nad laialilaotatud sinelile. Grigori võitles asjatult unega, Aksinja jutustas, küünarnukile toetudes, kuidas oli elanud ilma temata, kui palju saanud kannatada selle aja jooksul. Läbi võitmatu unisuse kuulis Grigori tema ühetasast häält ega suutnud tõsta raskeks muutunud lauge. Vahetevahel lakkas ta üldse Aksinjat kuulmast. Aksinja hääl kaugenes, muutus . tumedamaks ja vaikis täiesti. Grigori võpatas ja ärkas, mõne minuti pärast aga sulges juba jälle silmad. Väsimus oli tugevam tema soovidest ja tahtest.

«. . . igatsesid taga, pärisid — kus isa on? Mina katsusin nendega igat moodi, ikka enam hellitusega. Harjusid ära, hakkasid mind hoidma ja harvemini Dunjaška juures käima. Poljuška on tasane, vaikne. Õmblen talle kaltsudest tittesid, tema istubki nendega laua all, viidab aega. Mišatka aga jookseb kord tänavalt sisse, väriseb tervest kehast. «Mis sul on?» küsin. Hakkab nutma, nii kibedasti kohe. «Poisid ei mängi minuga, ütlevad — sinu isa on bandiit. Ema, kas on õige, et ta on bandiit? Misukesed need bandiidid on?» Ütlen talle: «Ei ole sinu isa mingisugune bandiit. Ta on niisama . . . õnnetu inimene.» Kus siis hakkaski mind küsimustega kiusama: miks õnnetu ja mis tähendab õnnetu? Mitte kuidagi ei saa talle selgeks teha . . . Nemad ise hakkasid mind emaks hüüdma, Griša, ära arva, et ma neid õpetasin. Mihhail oli nende vastu päris kena, sõbralik. Mind ei teretanud, pöörab näo ära ja läheb mööda, neile aga tõi paar korda staniitsast suhkrut. Prohhor ikka kurvastas sinu järele. Otsas on see mees, ütleb. Mineval nädalal astus sisse sinust juttu ajama ja kohe nuttis päriselt . . . Minu juures tehti läbiotsimine, otsiti ikka sõjariistu, küll katuseräästaste all, küll keldris, ja igal pool . . .»

Grigori uinuski, ilma et oleks jõudnud jutustust lõpuni kuulata. Tema pea kohal sosistlesid tuules noore künnapuu lehed. Mööda nägu libisesid kollased valgustäpid. Aksinja suudles kaua tema suletud silmi, pärast aga uinus ka ise, põsk vastu Grigori kätt surutud, uneski naeratades.

Hilja öösel, kui kuu enam ei paistnud, lahkusid nad Kuivorust. Pärast kahetunnist sõitu laskusid künkalt alla Tširi äärde. Luhal karjusid räägud, jõekese käärudes, kõrkjates krooksusid valjusti konnad ja kuskil kaugel oigas tumedalt hüüp.

Katkematu reana kulgesid piki jõge aiad, süngelt mustendades udus.

Sillakese läheduses Grigori peatus. Külas valitses kesköine hääletus. Grigori ergutas hobust kontsadega, pööras kõrvale. Ta ei tahtnud üle silla sõita. Ei usaldanud ta seda vaikust ja kartis seda. Külaserval ületasid nad jõe koolme kaudu ja olid parajasti pööranud kitsasse põiktänavasse, kui kraavist tõusis mees, tema järel veel kolm.

«Seis! Kes sõidab?»

Grigori võpatas hõikest nagu löögist, tõmbas ratsutid pingule. Samal hetkel enesevalitsemise tagasi saanud, vastas ta valjusti: «Omad!» ja järsult hobust pöörates jõudis sosistada Aksinjale: «Tagasi! Minu järel!»

Neli meest hiljuti öömajale paigutatud toitlussalga valvepostist tulid vaikides ja ruttamata nende poole. Üks peatus, et paberossi süüdata, tõmbas tikust tuld. Grigori virutas Aksinja hobusele tugevasti nuudiga. See sööstis järsku kohalt ja pani kohe galoppi kihutama. Hobuse kaela kohale kummardudes, kappas Grigori järel. Mõne ängistava hetke kestis vaikus, siis prahvatas kõuena ebaühtlane kõmisev kogupauk, tulesähvatused läbistasid pimeduse. Grigori kuulis kuulide kuuma vilinat ja venivat hüüdu:

«Püss-i-id! . . .»

Umbes saja sülla kaugusel jõest jõudis Grigori hoogsalt eemalduvale hallile hobusele järele, — tema kõrvale jõudes hüüdis:

«Kummardu alla, Ksjuša! Kummardu madalamale!»

Aksinja tõmbas ratsuteid pingule ja vajus, tahapoole kaldudes, küljele. Grigori jõudis teda toetada, muidu oleks ta kukkunud.

«Sa said haavata?! Kuhu?! Räägi ometi!...» küsis Grigori kähisevalt.

Aksinja vaikis ja vajus ikka raskemalt tema käele. Sõidu peal teda enda vastu surudes sosistas Grigori hingeldades:

«Issanda jumala nimel! Üks sõnagi! Mis sul ometi on?!...»

Aga ei sõna ega oiet kuulnud ta vaikivalt Aksinjalt.

Versta kaks külast eemal pööras Grigori järsku teelt kõrvale, sõitis alla jääraku juurde, jalastus ja võttis Aksinja kätele, pani ta ettevaatlikult maha.

Ta võttis Aksinjal sooja jaki seljast ära, käristas rinnal lõhki kerge sitsipluusi ja särgi, leidis kobamisi haava. Kuul oli tunginud Aksinjal vasakusse abaluusse, purustanud kondi ja jooksnud põiki välja parema rangluu alt. Veriste värisevate kätega võttis Grigori sadulapaunast oma puhta alussärgi, esmaabipaki. Ta kergitas Aksinjat, pani talle põlve selja alla, hakkas haava kinni siduma, püüdes tõkestada rangluu alt purskuvat verd. Särgirebemed ja side muutusid kiiresti mustaks, said läbimärjaks. Verd voolas ka Aksinja pooleldi avatud suust, see korises ja pulbitses kurgus. Ja hirmust tardudes mõistis Grigori, et kõik on lõppenud, et kõige kohutavam, mis võis juhtuda tema elus, — on juba juhtunud...

Mööda järsku jäärakunõlva, mööda rohusse tallatud ja lambapähklitega ülekülvatud rada laskus ta ettevaatlikult jäärakusse, kandes kätel Aksinjat. Tema tahtetult allarippuv pea lebas Grigori õlal. Grigori kuulis Aksinja vilistavat, lämbuvat hingamist ja tundis, kuidas soe veri lahkub ta kehast ja voolab suu kaudu ka tema rinnale. Grigori kannul laskusid jäärakusse mõlemad hobused. Puristades ja suuraudadega kõlistades hakkasid nad mahlakat rohtu mäluma.

Aksinja suri Grigori käte vahel veidi aega enne päevatõusu. Ta ei tulnudki enam meelemärkusele. Vaikides suudles Grigori teda külmadele ja verest soolastele huultele, pani ta ettevaatlikult rohu peale maha, tõusis püsti.

Tundmatu jõud tõukas teda rindu ja ta taganes, kukkus selili, aga hüppas kohe ehmunult üles. Ja kukkus veel kord, paljastatud pead valusalt vastu kivi lüües. Siis tõmbas ta mõõga tupest ja hakkas põlvili olles hauda kaevama. Muld oli niiske ja pehme. Grigori ruttas väga, aga lämbus pigistas tal kõri kokku, ja et oleks kergem hingata, käristas ta endal särgi seljas lõhki. Hommikueelne õhk jahutas tema higist märga rinda, ja tal polnud enam nii raske töötada. Ta tõstis mulda välja kätega ja mütsiga, ilma et oleks silmapilkugi puhanud, aga kuni ta kaevas umbes poole keha sügavuse haua, möödus palju aega.

Ta mattis oma Aksinjat heledas hommikuvalguses. Asetanud ta hauda, pani tal kooljalikult valgeks muutunud tõmmud käed rinna peale risti, kattis näo pearätikuga, et muld ei mataks kinni tema poolavatud, liikumatult taevasse suunatud silmi, mis juba tuhmuma hakkasid. Ta jättis temaga jumalaga, kindlalt uskudes sellesse, et nad ei lahku kauaks...

Kätega muljus ta hoolikalt kinni niiske kollase savi hauakünkakesel ja seisis kaua põlvili haua kõrval, pea alla kummardatud, tasakesi õõtsudes.

Nüüd polnud tal vaja rutata. Kõik oli lõppenud.

Põuatuule suitsuses udus tõusis jääraku kohal päike. Tema kiired hõbetasid üleni halle juukseid Grigori katmata peas, libisesid mööda kahvatut ja oma liikumatuses hirmsat nägu. Nagu raskest unest ärgates tõstis ta pea ja nägi enda kohal musta taevast ja päikese pimestavalt säravat musta ketast.

18

Varakevadel, kui lumi on läinud ja talve jooksul mahaheitnud rohi kuivanud, algavad stepis kevadised tulekahjud. Hoovustena voogab tuule kihutatav tuli, ahnelt õgib ta kuivi lambakeeli, lendab üles mööda kroonohaka kõrgeid varsi, libiseb mööda paju halkjaspruune latvu, laotub nõgudesse... Ja veel kaua on stepis tunda kõrbenud ja lõhenenud maa kibedat kärsahaisu. Ümberringi haljendab lõbusalt noor rohi, tema kohal värelevad sinises taevas

loendamatud lõokesed, rammusas rohus söövad läbilendavad haned ja teevad pesi suveks paigaleasunud väikesed trapid. Seal aga, kus tulekahjud on üle käinud, mustendab surnud söestunud maa kurjakuulutavalt. Ei pesitse tema peal lind, eemalt läheb temast mööda loom, ainult tiivuline ja kiire tuul lendab temast üle ja kannab kaugele laiali sinkjashalli tuhka ja kibedat tumedat tolmu.

Mustaks nagu tulekahjudest kõrvetatud stepp oli muutunud Grigori elu. Ta oli kaotanud kõik, mis oli olnud kallis tema südamele. Kõik oli röövinud temalt, kõik purustanud halastamatu surm. Olid jäänud ainult lapsed. Aga ta ise klammerdus ikka veel kramplikult maa külge, nagu oleks tema murtud elul tõepoolest veel mingit väärtust nii tema kui ka teiste jaoks . . .

Matnud Aksinja, uitas ta kolm ööpäeva sihitult stepis, aga ei läinud ei Koju ega Vjošenskajasse end süüdi tunnistama. Neljandal päeval jättis ta hobused maha ühte Ust-Hopjorskaja staniitsa külasse, ületas Doni ja läks jala Slaštševskaja tammikusse, mille serval oli Fomini jõuk aprillis esmakordselt puruks löödud. Juba tookord, aprillis oli ta kuulnud sellest, et tammikus pidavat paikselt elama desertöörid. Nende juurde läkski Grigori, kuna ta ei tahtnud Fomini juurde tagasi minna.

Mitu päeva luusis ta hiiglasuures metsas. Teda piinas nälg, aga minna kuhugi elamu juurde ta ei söandanud. Ta oli kaotanud Aksinja surmaga niihästi mõistuse kui endise julguse. Murtud oksa praksumine, kahin sügavas metsas, öölinnu kisa — kõik tekitas temas hirmu ja rahutust. Grigori toitis end pooltooreist muulukatest, mingisugustest tillukestest seentest, sarapuulehtedest — ja jäi väga kõhnaks. Viienda päeva lõpul kohtasid teda metsas desertöörid, viisid oma muldonni.

Neid oli seitse meest. Nad olid kõik ümberkaudsete külade elanikud ja olid asunud tammikusse möödunud aasta sügisel, kui algas mobilisatsioon. Elasid ruumikas muldonnis peremehelikult ja koduselt ega tundnud peaaegu millestki puudust. Öösiti käisid tihti perekondi külastamas; tagasi tulles tõid kaasa leiba, kuivikuid, hirssi, jahu, kartuleid, liha keeduse jaoks aga hankisid kerge vaevaga, võõrais külades aeg-ajalt loomi varastades.

Üks desertööridest, kes oli kunagi teeninud 12-ndas kasakapolgus, tundis Grigori ära ja ta võeti vastu ilma eriliste vaidlusteta.

Grigori ei jõudnud enam lugeda piinavalt venivaid päevi. Oktoobrini elas ta kuidagi metsas ära, aga kui algasid sügisevihmad ja seejärel külmad, ärkas temas uue, ootamatu jõuga igatsus laste ja koduküla järele . . .

Et kuidagi aega surnuks lüüa, istus ta päevade kaupa naril, voolis puust lusikaid, õõnestas kausse, meisterdas osavasti pehmeist kivimeist inimeste ja loomade lelukujusid. Ta püüdis mitte millelegi mõtelda ega lasta südamesse mürgist nukrust. Päeval see tal küll õnnestus, aga pikkadel talveöödel sai mälestuste nukrus temast võimust. Ta viskles kaua naril ega suutnud uinuda. Päeval ei kuulnud keegi muldonni elanikest temalt ainsatki kaebesõna, öösiti aga ärkas ta tihti võpatades, pühkis käega üle näo — tema põsed ja poole aasta jooksul kasvanud tihe habe olid pisaraist märjad.

Ta nägi tihti unes lapsi, Aksinjat, ema ja kõiki teisi lähedasi inimesi, keda polnud enam elus. Kogu Grigori elu oli minevikus, minevik aga näis lühikese ja raske unenäona. «Saaks veel kord kallid kohad läbi käia, laste peale vaadates rõõmu tunda, siis võiks surragi,» mõtles ta tihti.

Eelkevadel ilmus kord päeval ootamatult Tšumakov. Ta oli vööni märg, aga endiselt reibas ja askeldav. Kuivatanud riided madala ahjukese ääres, saanud sooja, istus ta Grigori juurde narile.

«No küll saime rännata, sestsaadik kui sa meist lahku lõid, Melehhov! Astrahani all käisime ja kalmõki steppides . . . Vaatasime õige seda jumala maailma! Ja kui palju võõrast verd valasime — ei oska ära arvatagi. Jakov Jefimõtši naine võeti pantvangiks, varandus võeti ära, noh, siis ta läkski marru, käskis tappa kõiki, kes nõukogude võimu teenivad. Ja hakkasimegi tapma kõiki järjest: küll kooliõpetajaid, küll igasuguseid velskreid, küll agronoome . . . Keda me kõik maha ei raiunud! Nüüd aga tehti meilegi lõpp, täiesti,» ütles ta ohates ja ikka veel külmavärinaist kössi tõmbudes. «Esimene kord purustati meid Tišanskaja all ja nädal tagasi — Solonõi all. Piirati

ôôsel kolmest küljest sisse, jäeti ainult üks tee künkale, seal aga oli lund — hobustele kõhuni... Päevatõusul rabati kuulipildujaist, ja läks lahti... Kõik niideti kuulipildujatega maha. Mina ja Fomini poeg — ainult meie kahekesi pääsesimegi. Fomin vedas ju oma Davõdkat juba sügisest saadik kaasas. Otsa sai ka Jakov Jefimõtš ise... Minu silme all sai otsa. Esimene kuul sattus talle jalga, purustas põlvekedra, teine tabas pähe, riivamisi. Korda kolm kukkus ta hobuse seljast. Peame kinni, tõstame ta üles, paneme sadulasse, sõidab teine veidi ja jälle kukub. Kolmas kuul leidis ta üles, sattus küljesse... Siis jätsime ta maha. Kihutasin sadakond sülda eemale, vaatan tagasi, tema lamab maas ja kaks ratsanikku lahmivad teda mõõkadega...»

«Ega's midagi, nii pidigi minema,» ütles Grigori ükskõikselt.

Tšumakov ööbis nende juures muldonnis, hommikul hakkas jumalaga jätma.

«Kuhu sa lähed?» küsis Grigori.

Naeratades vastas Tšumakov:

«Kerget elu otsima. Ehk tuled sinagi minuga?»

«Ei, kõmbi üksi.»

«Jah, mina ei kõlba teiega elama... Sinu amet, Melehhov, — lusikaid ja kausse nikerdada — ei passi mulle,» lausus Tšumakov pilkavalt ja võttis kummardades mütsi maha. «Aitüma, rahulikud rõõvlikesed, külalislahkuse eest, peavarju eest. Andku jumal teile lõbusat elu, praegu on siin teie juures liiga igav. Elate metsas, kummardate katkist ratast, on's see elu?»

Grigori elas pärast tema äraminekut veel nädalapäevad tammikus, siis seadis end teeleminekuks valmis.

«Kas koju?» küsis temalt üks desertööridest.

Ja esmakordselt kogu oma metsas viibimise aja kestel naeratas Grigori vaevalt märgatavalt:

«Koju.»

«Võiksid oodata kevadet. Esimeseks maiks antakse meile amnestia, siis lähemegi laiali.»

«Ei, ma ei või oodata,» ütles Grigori ja jättis jumalaga.

Järgmise päeva hommikul jõudis ta Doni äärde Tatari küla vastas. Kaua vaatas ta kodutaludele, rõõmsast erutusest kahvatades. Siis võttis püssi ja padrunitasku maha,

otsis viimasest välja õmblustoosi, kanepitopid, pudelikese püssiõliga, millegipärast luges padrunid üle. Neid oli kaksteist pidet ja kakskümmend kuus tükki lahtiselt.

Järsaku juures oli jää kaldast eemale tõmbunud. Läbipaistvalt roheline vesi loksus ja purustas kaldaäärset habrast jääkirmet. Grigori viskas vette püssi, nagaani, siis puistas sinna padrunid ja pühkis käed hoolikalt vastu sinelihõlma.

Allpool küla ületas ta Doni mööda sinist, sulailmast puretud märtsijääd, hakkas suurte sammudega kodu poole minema. Juba eemalt nägi ta valgma juurde laskuval kaldanõlvakul Mišatkat ja suutis end vaevalt hoida, et mitte tema juurde joosta.

Mišatka murdis kivi küljest allarippuvaid jääpurikaid, viskas neid ja vaatas tähelepanelikult, kuidas helesinised killud allamäge veerevad.

Grigori astus kaldanõlva juurde, hüüdis hingeldades, kähinal poega:

«Mišenka!... Pojake!...»

Mišatka vaatas ehmunult talle otsa ja lõi silmad maha. Ta tundis selles habetunud ja kohutava välimusega mehes isa ära...

Kõik hellitavad ja õrnad sõnad, mida Grigori oli öösiti sosistanud, meenutades seal, tammikus, oma lapsi, — olid tal nüüd meelest läinud. Põlvili langedes, poja roosatavaid külmi käekesi suudeldes kordas ta surutud häälega ainult ühte sõna:

«Pojake... pojake...»

Siis võttis Grigori poja kätele. Kuivade, meeletult põlevate silmadega ahnelt tema nägu vaadeldes küsis ta:

«Kuidas te siin elate?... Kas tädi, Poljuška on elus ja terved?»

Ikka veel isale vaatamata vastas Mišatka tasa:

«Tädi Dunja on terve, aga Poljuška suri sügisel... Riisitõppe. Onu Mihhail on teenistuses...»

Noh nüüd oligi siis läinud täide see vähene, millest Grigori oli unistanud unetuil öödel. Ta seisis kodutare lävel, hoidis kätel poega...

See oli kõik, mis talle elus oli jäänud, mis esialgu veel ühendas teda maaga ja kogu selle tohutu, külma päikese all särava maailmaga.

SISUKORD

Kolmas raamat 5

Neljas raamat 121

Шолохов Михаил Александрович
ТИХИЙ ДОН
Книга III и IV

На эстонском языке

Обложка и титул Х. Витсура
Суперобложка П. Реэвеэра
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе 10

*

Toimetaja V. Tarnaste. Kunstiline toimetaja H. Vitsur.
Tehniline toimetaja O. Kasemets. Korrektorid M. Pedajas ja V. Pillau.

Ladumisele antud 8. V 1957. Trükkimisele antud 26. VIII 1957. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 55,75. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 45,72. Arvutuspoognaid 49,09. Trükiarv 30 000. Tellimise nr. 843. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 54/58.

Hind rbl. 16.50

7—3